



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>





Geo Duffield

Section
V.2

DS
181
.M92



ՄԱՍԿՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՅԻՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Masses of the same
**MOSIS CHORENENSIS
HISTORIÆ ARMENIACÆ**

LIBRI III.

Accedit ejusdem Scriptoris

EPITOME GEOGRAPHIÆ.

PRÆMITTITUR

P R Æ F A T I O.

QUÆ DE

LITERATURA, ac VERSIONE SACRA ARMENIACA agit;

ET SUBJICITUR

A P P E N D I X.

QUÆ CONTINET

EPISTOLAS DUAS ARMENIACAS,

Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum, Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS; nunc primùm ex Codice MS integrè divulgatas.

Armeniacè ediderunt, Latinè verterunt, Notisque illustrarunt
GULIELMUS & GEORGIUS, GUL. WHISTONI Filii,
Aulæ Clarenfis in Academia Cantabrigienfi aliquandiu Alumni.

Լաւ են երկու քան զսի, որոց գտն վարձք բարի 'ի վաստակս նոցա :
Αγαθοι οι δυο υπερ του ενα, ος εστιν αυτις μισος αγαθος εν μοχθησ αυτων. Eccles. IV. 9.

L O N D I N I :

Ex OFFICINA CAROLI ACKERS TYPOGRAPHIS

Apud JOANNEM WHISTONUM BIBLIOPOLAM.

MDCCXXXVI.

NOMINA EORUM, &c.

Gilbertus Holker, *M. D.*
Rev. Edmundus Hopkinson, *A. M. Aul. Clar.*
Cantab. Soc.
 Carolus Hornby, *Ar.*
 Samuel Horsfeman, *M. D.*
Rev. Thomas Hutchinſon, *A. M.*

J.

HONORATISSIMUS *Vir*, Joſephus Jekyll,
Eques Auratus, Sacrorum Scriniſſorum Cuſtos.
Rev. Joannes Jackſon, *A. M. Hoſpitii Wigſonienſis*
apud Leiceſtrenſes Magiſter.
 Gulielmus Jones, *Gen.*

K.

REVERENDUS Joannes King, *S. T. P. Hoſpi-*
tii Suttoniani Magiſter.

L.

REVERENDUS Joannes Laurence, *A. M.*
nuper Reſſor de Wexmouth Epifcopi in
Agro Dunelmienſi.
 Joannes Lawton, *Ar.*
 Joannes Leigh, *Ar.*
Rev. — Leigh, *A. M.*
Rev. Joannes Lewis, *A. M. de Mergon in Agro*
Cantiano.
 Carolus Longueville, *Ar.*
 Dnus. Jacobus Lowther, *Baronettus.*
 Dnus. Thomas Lowther, *Baronettus.*

M.

NOBILISSIMUS *Vir*, Gulielmus Dux de Man-
 cheſter.
 Robertus Manby, *Ar.*
 Edwardus Mallone, *Ar.*
 Dnus. Georgius Markham, *Baronettus.*
 Joſias Martin, *Gen.*
 — Meriton, *Gen. de Meriton in Agro Surrienſi.*

N.

NEWCOME, *Ludi Literarii apud Hackney*
Magiſter.

O.

NOBILIS *Vir*, Edwardus Comes de Oxford.
Honoratiſſimus Vir, Arthurus Onſlow, Ar.
Statuſ Parliamenti, quem Domum Communium
vocat, Prolocutor.
 Thomas Overall, *Gen.*

P.

NUPER Archdale Palmer, *Ar.*
Rev. Thomas Parne, *Coll. Trin. Cantab. Soc.*
Rev. Samuel Payne, *A. M. Archidiaconus Steviienſis.*
Rev. Nuper Dnus. Robertus Pye, *Baronettus.*

R.

REVERENDUS Brock Rand, *A. M.*
Isaacus Rand, Pharmacopola Londinenſis.
 Chriſtophorus Robinſon, *Gen.*
Rev. Joannes Ruſſel, *Præbendarius Petroburgenſis.*

S.

ADMODUM *Rev.* Thomas Epifcopus Sarum.
 Jeremias Sambroke, *Ar.*
 Nuper Joannes Sambroke, *Ar.*
 Franciſcus Say, *Gen.*
Rev. Joannes Scriven, *A. M.*
 Joannes Searle, *Gen.*
 Joannes Shipton, *Chirurgus Londinenſis.*
 Thomas Short, *M. D. de Sheffield in Agro Eboracenſi.*
 Dnus. Hans Sloane, *Baronettus, Regiæ Societatis*
Præſes.
 Gulielmus Sotheby, *Ar.*
 Gulielmus Stuart, *S. T. P. nuper Cancellarius Exo-*
nienſis.
Rev. Gulielmus Stukeley, *M. D.*
 Dnus. Philippus Sydenham, *Baronettus.*

T.

NOBILIS *Vir*, Thomas Dominus Trevor.
 Robertus Taylor, *M. D.*
Rev. Thomas Terry, *S. T. P. Eccleſiæ Chriſti Oxon.*
nuper Canoniciſ.
Rev. Andreas Tooke, *Scholæ Cartuſianæ nuper*
Archidiaconus.
 Jacobus La Touche, *Gen.*

V.

REVERENDUS Richardus Venn.

W.

ADMODUM *Rev.* Benjaminus Epifcopus Win-
 tonienſis.
Honoratiſſimus Vir, Carolus Wager, Eques Auratus,
Septemviroſum Rei Navali præpoſitorum Primus.
Rev. Thomas Wagſtaffe.
Rev. Gulielmus Warburton.
Rev. Joſephus Waſſe, *B. D. Reſſor de Ayubo in*
Agro Northamptonienſi.
 Nuper Thomas Weſtern, *Ar.*
 Joannes White, *Ar.*
Rev. David Wilkins, *S. T. P. Archidiaconus Gippe-*
vienſis.
 Joannes Godden Wolfe, *Ar.*

Y.

REVERENDUS Arthurus Young, *S. T. P.*
Reſſor de Thames Diſton in Agro Surrienſi.

PRÆFATIO.

TAMETSI Animi nostri, diuturno, molesto atque ingrato admodum studio satis fatigati, jam tandem ab Labore Armeniaco requiescere & tædium Præfationis quasi subterfugere cupiunt, nolumus tamen committere, ut plùs in eâ re nostræ inertiae obsecuti, quàm aliorum expectationibus gratificati fuisse videamur.

ATQUE equidem in novo hoc literarum genere, & in ejus Operis Proœmio, quod nunc primùm Linguam Armeniacam in Britanniam infert, operæ pretium videtur, primùm ipsam Instituti nostri originem aperire, deinde de re Armeniorum literariâ paulò latiùs ac liberiùs disputare, ac tùm deinceps ea tradere, quæ hoc Opus nostrique Officii munus propiùs attingunt.

ALIQUOT anni sunt, quum Epistolæ duæ Armeniacæ, prima Corinthiorum, ut inscriptio profitebatur, ad Paulum Apostolum, altera Pauli Apostoli ad Corinthios, ex mutilato Codice MS editæ, in Reverendi Patris nostri manus inciderunt; quas quum Vir ille, Orbi literato notissimus, nobisque multis de causis summoperè colendus, perlegisset expendissetque, & certa quædam antiquitatis indicia sibi visus esset in eis deprehendisse, integrum ac perfectum earum exemplum comparare instituit; atque ad eam rem efficiendam, Halebum, urbem Syriæ inclytam, ad Mercatorem Anglicanum ibi commorantem literas misit, in quibus id ab eo petiit, ut ab Armeniis in eâ urbe peregrinantibus de Epistolis istis exquireret, atque accuratum earum exemplar, si nancisci posset, remitteret. Qui quidem Vir, quæ erat ejus humanitas, illud negotium diligenter procuravit, ac desiderii Patris expectationem explevit; quum non modò harum Epistolarum Codicem integrum Armeniacum remiserit, sed etiam Arabicam earum versionem, ex Armeniacis ab incolâ aliquo Halebensî confectam, benignè simul commodèque adjunxerit; quâ utique si Parens noster caruisset, Epistolarum vim sententiâque etiam tunc prorsus ignorasset, propterea quia nemo omnino unus in Angliâ aderat, Armeniacis literis eruditus, qui eas explicare atque interpretari posset. Neque verò quum in finitimarum regionum Eruditos inquireret, plures quam duos satis certò rescire potuit, Viros Clarissimos, *M. V. La-Croziûm*, Bibliothecæ

thecæ Regiæ Berolinensis Præfectum, & J. J. Schröderum, Linguarum Orientalium Professore Marburgensem, ambos Armeniaci Sermonis peritissimos, quorum eximiam humanitatem summamque in nos benevolentiam, quas deinceps in Commercio Literario experti sumus, grato animo profiteri ac publicè laudare decet.

ITAQUE ad hos Viros Doctissimos Epistolas istas Armeniacas Cl. Parens noster misit, atque eorum opem operamque in eis Latine convertendis flagitavit, dum nobis interea de Literarum Armeniacarum conditione cogitantibus Cl. Schröderi *Grammatica sive Thesaurus Linguae Armeniacæ* ^a peropportunè oblatum est; quem quidem librum ut inspeximus, ac tùm rei novitate moti, tùm elegantibus literarum formis atque Europæâ scribendi ratione aliquantulum allecti, animi magis quam studii causâ, raptim pervolutavimus, ea inveniebamus ad Armeniacas literas incitamenta, quæ animum incertum, nec desidiæ deditum, nec gravioribus studiis planè astrictum propemodùm perpulissent, nisi duæ res summæ ab eo incepto nimium quantum abstrahere visæ fuissent, quum nec Lexicon Armeniacum, satis ad eam rem idoneum, extaret, & Præceptor omnino nullus adesset. Hæ autem difficultates, tantum abfuit, ut animos nostros deterrerent, ut contrà quasi cohortari atque urgere viderentur, quando illud quidem satis inde apparebat, deesse operarios, qui Armeniacam vineam excolerent, ac fructum ejus in Rempublicam literariam importarent; adeò ut tandem, interpositâ parvâ ad deliberandum morâ, certum nobis & constitutum esset, tam nostrâ sponte propensis, quàm aliorum hortatu atque auctoritate incitatis, hanc studiorum rationem suscipere ingredique, & Deo juvante, perficere. Postquam igitur ex Cl. Schröderi Grammaticâ aliquantulum profecimus, & complures libros Armeniacos, quod tamen ægrè factum est, nobismet comparavimus, atque in eis legendis, operam nostram studiumque aliquandiu posuimus, ipso usu edocti, probè intelleximus, quàm manca quodammodo atque imperfecta adhuc esset Armeniaci sermonis cognitio, & quàm sæpe progressus noster in hisce studiis, si non planè præpeditus, at certè interruptus ac retardatus foret, nisi Thesaurum Armeniacum quàm locupletissimum coacervare moliremur, qui vocum significationes largè liberalitèrque ad usus disciplinæ assiduos suppeditaret. Itaque, quanquam animi nostri, amœnitatibus studiorum magis assuefacti, ab labore tam injucundo tamque improbo valdè abhorrebant, tamen ad Lexicon contexendum accingi oportebat; quod ut accuratius conficeremus, quum idem ferè Armeniacæ, quod Græcæ Linguae accidisset, ut sermo hodiernus, ex linguis Persarum Turcarumque maximam partem promiscuè haustus, à prisca scribendi consuetudine longè discreparet, scriptis recentioribus non multum niti & confidere, sed vetera ipsa Armeniacarum literarum

^a Amstel. 1711. 4to.

rarum monimenta diligentius perscrutari constituiimus, quippe quum Antiquitates Armeniacas cupide fitiremus, & quò propius à fontibus absint, eò ferè puriores dulcioresque aquæ hauriantur. Quapropter, quoniam Sacras Literas Armeniacas de Græcis antiquitus conversas esse non eramus nescii, hac materiâ opus nostrum substruere placuit; atque in eâ re Cl. virorum *Trommii* & *Schmidii* Indicibus sacris adjuti, tum è Veteris, tum è Novi Fœderis libris, singulas voces Armeniacas singulis Græcis vocabulis congruentes ordinatim excerpere & in Lexici formam redigere cœpimus; in eoque opere longius progressi, opulentiam Armeniacam ex Sacris Libris penè exhausseramus, quum nacti demum sumus Jacobi Villotii *DiCTIONARIUM NOVUM LATINO-ARMENIUM*^a, quem quidem in librum scriptor iste, qui per annos viginti quinque apud Armenios diversatus erat, neque Armeniacæ linguæ imperitus, & in suo munere exequendo admodum diligens, amplissimam sanè verborum copiam, undique conquistam, splendide congefferat; sed præterquam quòd *Thesauris suis complures*, quòd aiunt, *carbones admiscuerat*, ob eam præterea causam nihil ferè nobis adjumenti attulit, quòd vocum Latinarum ordinem secutus erat, ut potiùs Armeniis Latinas literas discantibus operam suam navasse videretur. Neque tamen aliter facere potuimus, quin ad tam copiosam splendidamque supellectilem avidos cupiditatis oculos adjiceremus, quam in alienâ ditione contuentes, non dubitavimus aperte honesteque compilare & abducere, atque in Armeniacum ordinem redigentes, ad nostri opificii ornamentum accommodare; eoque etiam labore, gravi certè atque operoso acriter exantlato, libuit demum rationem inire, lucri quantum ex his molestiis factum fuisset; &, subductis calculis, viginti amplius vocum Armeniacarum millia in nostro Lexico numerari comperimus.

Sic instructi & parati, ad legendos scriptores Armenios iterum aggredimur; ac tametsi quidem, dum in hoc curriculo versabamur, Linguam Armeniacam adeò locupletem atque uberem esse intelleximus, ut compluscula adhuc superessent vocabula, parùm nobis explorata perspectaque, at in nullas tamen tantas difficultates incurrimus, quæ à proposito susceptoque consilio animos nostros avertere possent. Jam indè à principio hujus Instituti, duq potissimum scripta, Versio Sacra, & Moïsis Chorenensis Historia, digna nobis videbantur, quæ in publicam lucem proferrentur; quos utroque libros rectè laudat Cl. Schröderus, sed hunc ornatè copiosèque, illum parciùs, quod contrà factum mallems. Quoniam autem Libros Sacros Armeniacos ex Codicibus MSS parùm fideliter editos fuisse suspicati sumus, illud operis in aliud tempus differre, atque interea Moïsem Chorenensem Armeniacè Latineque divulgare placuit. Verumenim-

vero illud huic rei impedimentum intulit, quòd Typis Armeniacis Insula: hæc literatissima carebat; & tamen nimis jejunum, minimèque nostris consiliis consentaneum videbatur, Versionem Latinam solitariam edere; maxime quia veri quidem simillimum erat fore, ut omnes omnino ad has literas promovendas conatus propè comprimerentur, si Armeniaca excudere nequaquam licuisset. Sed quum hoc quoque impedimentum, beneficio ac liberalitate Amicorum, felicissimè tandem superâssemus, reliquum curriculum conficere perreximus, & nunc demùm, quasi decurso spatio, Mosem Chorenensem Eruditorum cogitationibus candidè subjicimus.

SED satis de nostris studiis, & fortasse plus quàm satis dictum est, quum in eo ferè genere magis offendant nimium quàm parum; atque idcirco hanc narrationem maluissimus contrahere, nisi quòd nec planè inutilis, & legentium plerisque aliquantùm grata ac jucunda fore videbatur.

JAM verò ad literas ipsas Armeniacas transeamus, ac primùm omnium videamus, ecquæ sit Armeniacæ linguæ antiquitas. Ipsi profectò Armenii originem ejus ab ipsâ linguarum confusione Babylonicâ repetere, atque ab Haïco, maximo eorum Progenitore, *Haïcanam* appellare solent; quam quidem opinionem nec affirmare nec refellere in animo est, quum nobis primordia ejus aliunde parùm explorata sint. Nullum sanè extat Monumentum, Armeniacâ linguâ conscriptum, quantum adhuc cognoscere potuimus, quod sæculum à Christo quartum vetustate antecedit; & tamen linguam Haïcanam longè ante ea tempora in hominum usu & vulgato sermone fuisse, etiamsi Armeniorum auctoritatem abjicere velimus, Testimonia veterum scriptorum ostendunt.

JOSEPHUS^a, de Noachi ex arcâ egressu agens, hæc scribit. *Ἀποβατηριον μείλοι τον τοπων τῶν Ἀρμενιοι καλεσιν.* *Hunc autem locum Armenii exscensionis locum appellant.* Jam verò non longè à campo Ararateni sita est urbs Armeniæ celeberrima, quam Armenii uno ore vetustissimum mundi oppidum esse tradunt, ut statim post Diluvium à Noacho conditum, nomine *Նախիջեւան*, *Nachidshevan*, quod vocabulum Armeniacum *primum descensionis locum* sonat; adeò ut vix dubium esse possit, quin tùm hæc ipsa urbs ab Josepho designaretur, tum etiam Lingua ipsa Haïcana iis temporibus satis nota atque usurpata esset.

STRABO^b Tigrim flumen Medorum sermone *Sagittam* declarare refert, *Μηδων Τίγριν καλεσιν το τοξόμα.*

IN eandem sententiam Plinius^c, *A celeritate Tigris incipit vocari. Ita appellant Medi Sagittam.* Quintus Curtius^d à linguâ Persicâ hanc vocem deductam tradit; *à celeritate quâ defluit, Tigri nomen est inditum, quia Persicâ Linguâ Tigrim Sagittam appellant.* At Marcus Terentius Varro^e, Roma-

^a Antiq. I. 3. ^b L. XI. p. 529. ^c L. VI. c. 27. ^d L. IV. c. 9. ^e De Ling. Latin. IV. 20.

Romanorum doctissimus, atque antiquitatis Investigator diligentissimus, Armeniacum vocabulum esse scribit. *Tigris* — *vocabulum è Linguâ Armeniâ. Nam ibi & Sagitta, & quod vehementissimum flumen, dicitur Tigris.* Quum autem ab Armeniaco, Persico, atque etiam Medico sermone vox hæc variè deducatur, ei linguæ adscribendam censemus, cui melius congruere videbitur. Atqui Medi proprium sibi sermonem non videntur habuisse, sed aut veteri Persicâ linguâ, aut Armeniacâ usi esse. Jam verò vox Persica *تير* *Tir*, ut Cl. Relandus^a monet, *Sagittam* sonat, nec multum à *Tigride* recedit. At Cl. La-Crozius, vir eruditissimus, nobisque amicissimus, ab Linguâ Haïcanâ derivare mavult, quum ibi *Տէգ* *Teg*, Gen. *Տէգի* *Tigi*, *bastam* & *jaculum* notet. Utcunque ea res erit, illud hinc verisimile fit, Linguam Armeniacam Varronis ætate usurpatam esse, & quidem à Persico sermone diversam; quum Varro, ni ita fuisset, de Persicâ potius linguâ, quæ appellatio multò notior atque illustrior erat, mentionem facturum fuisse videatur; atque illud præterea ex his testimoniis colligere licet, Armeniorum, Persarum ac Medorum linguas apud veteres scriptores non semper inter se accuratè distingui; cujus rei alia etiam exempla non alienum erit in medium proferre, quæ hanc sententiam confirmant, atque antiquitatem Linguæ Haïcanæ quodammodo comprobent.

HERODOTUS^b inter Scytharum Arma *Sagarim* recenset. *Τόξα δὲ ἐπιχωρία, καὶ ἐγχειρίδια, πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας καὶ Σαγάρεις εἶχον.* *Arcus autem gentiles, & pugiones, ac præterea ascias securésque gestabant.* Ab Scythis Telum hoc ad Persas devenisse videtur, qui Scytharum progenies erant, eoque in præliis vulgò utebantur. Ita Xenophon^c *Ἀνδρὰ δὲ συλλαβὼν ἤκεν ἀγῶν, ἐχόντα τόξον Περσικόν, καὶ φάρετραν, καὶ Σαγάρην, ὡς ἂν περ αἱ Ἀμαζόνες ἐχουσιν.* *Hominem verò captum secum adduxit, qui arcum Persicum gerebat & Pharetram & securim, quali Amazonæ utuntur.* Itidemque Strabo^d de Persis scribens; *Παρετρὰς δὲ τὰς Φαρετρας Σαγάρεις ἐχουσι καὶ κοπίδας.* *Præter Pharetras secures gestant & gladios falcatos.* Jam verò quæ Cl. Relandus de hac voce ex sermone Persico scribit, parum nobis satisfaciunt, quam tamen in Armeniacâ Lingua conservatam fuisse arbitramur; quum ibi vocabulum *Սաղիր* *Sacr*, ab ipso Chorenensi plus semel usurpatum, *securim* notet.

IDEM ferè de voce *Paradiso* observare licet, quam ex Perside in Græciam migrâsse scriptores veteres tradunt. Sic Xenophon^e de Persarum rege scribit; *Επιμελεῖσθαι τῶν, ὅπως κηποὶ τε εἶναι, οἱ Παρθεῖσοι καλεσμένοι.* *Studiosè dat operam, ut Horti sint, qui Paradisi appellantur.* Etymologus Græcus ineditus à Cl. Relando in Dissertatione de veteri linguâ Persicâ lauda-

^a In Dissert. Miscellan. N^o VIII. ^b L. VII. §. 64. ^c De Exped. Cyri, L. IV. p. 328. ^d L. XV. p. 734. ^e In Oeconomic. p. 829.

• laudatus; *Οἱ μὲν λεγούσι Μηδικὴν τὴν λέξιν.* Nonnulli dicunt vocem esse *Medicam*. Atqui hujus vocis origo vix commodiùs aliunde duci potest, ut Cl. Schröderus^a notavit, quàm ab Armeniis, apud quos vocabulum *Պարտէզ Partez, Hortum* sonans, indè usque à vetustissimis temporibus in vulgari usu fuisse videtur. Nec verò causâ ulla apparet, cur putemus vocem Armeniacam à Græco fonte derivari, quum Interpretes Armenii in Sacri Codicis versione *κηπον* per *Պարտէզ Partez, Παράδεισον* verò per *Դրախտ Dracht* transfulerint, ut qui hortum Paradisi non communi sed proprio suo vocabulo designare maluerint.

Ἀρτάδες εἰ δίκαιοι ὑπὸ Μαγῶν. *Iusti à Magis appellantur Artades.* Ita Hesychius de hâc voce in suo Lexico scribit. Relandus, in Dissertatione jam sæpiùs laudatâ, legendum putat *Μαρτάδες*, quia Persæ *Virum justum* *𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 Mard dad, Virum Justitiæ* appellant. Schröderus^b autem corrigendum potius esse *Ἀρδαρές* existimat; quum ab Armeniis *Iustus* nominetur *Արդար Ardar*; quæ emendatio ob eam certè causâ verior habenda est, quòd ordo seriésque vocum in Lexici cujusvis structurâ ferè prohibet, quò minùs mendum aliquod in primam vocabuli literam irrepere possit.

ALIUD præterea exemplum apud eundem scriptorem occurrit. *Ἀρξίφος, αἰῶς παρὰ Περσῶν.* *Arxiphos, Aquila apud Persas.* Ita Hesychius. Atqui nihil simile ex Linguâ Persicâ exculpi potest, quum tamen *Արձուի Ardzovi*, sive, ut interdum scribitur, *Արձիւ Ardziv* apud Armenios *Aquilam* declaret; quem sonum Linguæ Græcæ consuetudo atque ingenium in vocem ipsam *Ἀρξίφος* mutaret.

PLURA exempla, quæ in promptu erant, prætermittimus, quia non libet hujusmodi observationibus diutius immorari, quæ ex conjecturis plerumque incertis pendent, ultra quas in hac re vix licet progredi, eò maxime quòd voces peregrinas Librarii mendosissimè depravare consueverunt.

CÆTERUM Linguæ Armeniacæ Antiquitas indè etiam comprobari potest, quòd ab ullâ aliâ recenti linguâ nullo modo profluxisse videtur, quæ quidem res quò certius dijudicari possit, origines linguarum vetustissimas paulò altiùs repetere oportebit. Tradunt Sacræ Literæ^c *universum terrarum orbem eodem Sermone usum esse*, quum Turris Babylonica ædificari coepta est; neque à similitudine veri abest, eundem ipsum sermonem, propter diuturnas hominum vitas, ab Adamo usque ad Noachum in vulgari usu fuisse; verumenimvero hanc ipsam primævam linguam pervestigare, arduum sanè ac difficile est, propterea quia Sacra Historia nusquam eam certo nomine aut manifestis signis notavit. At plerique tamen viri eruditi, multis argumentis permoti, Hebraicam linguam fuisse consentiunt, quam

^a In Thesaur. five Grammat. Armen. Dissertat. p. 56.

^b Ibid. p. 57.

^c Gen. XI. 1—10.

quam Summus Ille ac Præpotens Deus ob impiam hominum arrogantiam eâ tempestate confudisse traditur. *Linguam Hebræam*, ut Hieronymus ^a scribit, *quâ vetus Testamentum scriptum est, esse initium oris & communis eloquii, universa credidit Antiquitas*. Hæc autem linguarum confusio tanta certè fuisse dicitur, ut alii alios intelligere nequirent, sed pro diversitate linguarum in diversas terras discedere cogerentur; atque idcirco ab hoc fonte Vetustissimæ quæque Linguae origines suas traxisse videntur, quæ, consequentibus ac posteris temporibus, permultis ex causis mirificè mutatae permistæque istas penè infinitas linguarum varietates peperere, quæ jam in ore & sermone hominum vigent. Non nescii sumus viros doctos nonnullos communi quâdam complurium linguarum cognatione in eam opinionem adductos fuisse, ut cunctas ferè linguas ab Hebræico Sermone derivari crederent; sed hæc sententia cùm aliis argumentis, tùm verò ipsâ Sacrae Historiæ narratione refutari posse videtur. Neque enim ibi vox שפּוּב *Shipab*, Labii notionem subjectam habens, tantummodo de eâ re usurpatur, cujus interpretationem non ita certam esse contendunt ^b, sed etiam vocabulum לָשׁוֹן *Lashon* ^c, *Linguam* notans, quod nullam omnino significationis ambiguitatem habet. Quid, quod Linguam Ægyptiacam, temporibus Josèphi, ^d ab Sermone Hebræico planè diversam fuisse liquet; quæ quidem tanta discrepantia inter gentes tam finitimas, tam brevi tempore interjecto, nequaquam oriri potuisse videtur, nisi Novæ Linguae jam antea Divino Numine effectæ fuissent. Sanè apparent in plerisque linguis vestigia quædam Sermonis Hebræici, quæ utique primævam ejus Antiquitatem indicant; atque aliæ Linguae nonnullæ, id quod de Chaldaicâ & Syriacâ constat, tantulùm modò indè recedunt, ut quasi rivi à fonte Hebræico deducti videantur. Quòd si Linguam Græcam perspicere atque ejus originem investigare libuerit, tanta profectò dissimilitudo reperietur, ut ab alio capite arcessi debeat; quum tam materia, quàm forma ejus linguae, perpaucis vocibus exceptis, ab Hebræico Sermone longissimè abhorreant. Jam verò ex priscis literarum monumentis, quæ ad hanc memoriam extant, planè constat, Linguam Græcam esse perantiquam; at, si hujusmodi testimonia non suppeterent, tamen ex eo ipso, quòd primordia ejus in nullâ aliâ, ne vetustissimâ quidem linguâ, comparebant, satis certò colligi potuit, originem ejus, aliunde ductam, ab ultimâ antiquitate repetendam esse.

ADHUC quæ dicta sunt, eò pertinent, ut ostendant, quò quæque lingua ab alio ullo capite longius recedit, eò proprius à fonte linguarum Babylonico abesse. Quamobrem, quoniam Sermo Haïcanus, æquè atque Græcus, ex nullâ aliâ linguâ, quantum ex omni ætatum memoriâ apparet,

^a In Epist. 144.

^b Vide Clericum in Gen. xi. 1 — 10.

^c Gen. X. 5, 20, 31.

^d Gen. xlii. 22.

paret, emanavit; non est dubium, quin prisca ejus vetustas indè etiam valdè confirmetur. Etenim in linguarum cognatione investigandâ, ^ade duabus præcipuè rebus cogitandum est, ut tum Materiam, tum etiam Formam earum, si ita loqui licet, exploremus; quæ res, si ambæ concurrunt, indicia certissima communis originis præbere videntur. Quòd ad formam linguarum attinet, præcipuæ quædam atque insignes notæ apparent, quibus Linguae antiquæ Posteriorum Japhethi, rejectis, sicut par est, mutationibus recentioribus ex promiscuâ confusione ortis, à cæteris linguis discerni plerumque atque internosci possunt; quippe quum eæ linguæ, contrà quàm in Hebraicâ, Arabicâ reliquisque Orientalibus observare licet, non literis præfixis, jam enim cum Grammaticis loqui oportebit, sed varietate terminationum nomina declinent; nec multiplices verborum pro diversis significationibus flexiones habeant; nec in verborum personis, ad differentiationem Generis indicandam, terminationes immutent; nec literas serviles ab ipsâ radice tam accuratè distinguant; nec simplicibus solum verbis sed etiam compositis liberius utantur; nec denique in adjectivorum comparatione à terminationum diversitate abhorreant. Atque has quidem sex notas Lingua Armeniorum, qui certè ab Japhetho oriundi sunt, multò maximâ ex parte integras conservavit; nisi quòd nonnullis in rebus tam orientalem, quàm alteram formam sequitur; id quod etiam de Linguâ Persicâ notandum est, quæ utique ob eam causam, quanquam in mediâ ferè Asiâ sedem habet, sub Japhethi Ditionem subjungi debet. De Materiâ autem Sermonis, illud diligenter videndum est, ne ex vocabulis rarioribus recentioribusve de origine ejus atque antiquitate argumenta ducantur; sed ut priscae, simplices ac pervulgatae voces ad eam rem dijudicandam adhibeantur. Quod si Linguae Haïcanæ naturam hoc in genere perspicere libet, tanta est ejus copia atque ubertas, sibi maximam partem propria, non ab aliis gentibus adscita, quantum ex studiis nostris cognoscere potuimus, ut à vetustissimis temporibus primordia sua cepisse videatur.

QUICQUID verò de antiquitate ejus statuetur, illud multò certius est, quod ipsi etiam Armenii fatentur, Linguam Haïcanam usque ad quartum à Christo nato sæculum propriis suis literarum formis caruisse. Ante ea tempora Armenii vel Persarum, vel Græcorum, vel etiam Syrorum literis usi sunt, sed quum Christi religio apud eas cœpit efflorescere, & Sacrosancti Libri, Armeniacè conversi, ad popularem usum accommodari debebant, consentaneum erat, ut statâ solemnisque scribendi ratio omni Armeniâ percrebesceret. Id tandem perfecit Mesrobes, Scriba regius, à Summo Numine, ut Armenii^b tradunt, in eâ re admirabiliter profectò adjutus,

^a Confer Dissertat. Var. apud Orat. Dominic. Polyglot. à *Chamberlayne* & *Wilkinso* editam. Amlt. 1715. 4to. ^b Mos. Chorenensis. pag. 298.

tus, quorum tamen auctoritas vix tanta est ut ejus miraculi fidem faciat. Nec enim elementa Armeniaca è cœlo delapsa, sed ad literarum Græcarum normam conformata videntur. Ex eo autem, quòd Notæ literarum tam serò in Armeniam immigrârunt, causa satis justa apparet, quamobrem nulla Haïcanæ Linguæ monimenta supersint, quæ eorum temporum vetustatem antecedunt, quippe quum Librarii priscos commentarios in novam Scriptionis formam transducere nec facilitè potuissent, nec profectò voluissent viderentur.

ATQUE equidem, ut non præclarius sic nec antiquius extat, quantum opinamur, Haïcanum opus, quam Versio Sacrorum Librorum Armeniaca; jam enim à linguâ literisque ad libros Armeniorum Præfatio nostra delabi cupit. Postquam enim Mesrobes Haïcanæ scriptionis lineamenta effinxerat, statim ipse ac discipuli ejus operam suam diligentiamque in Sacris Literis Armeniacè convertendis posuerunt; id quod factum fuisse videtur anno circiter quadringentesimo decimo, quam Christus natus erat, quo ferè tempore Theodosius minor Arcadium Imperatorem excepit, ut Chorenensis^a scriptum reliquit; cujus quidem testimonium non solum communibus Armeniorum suffragiis comprobatur, sed etiam singulari ipsius Versionis dignitate valdè affirmatur; quæ una cæteras Versiones omnes, & auctoritatis pondere & utilitatis ubertate, videtur superare, suamque antiquitatem certissimis signis luculenter declarare; quâ de re eò fidentius asseverare licet, quòd non tam nostrâ opinione nitimur, quam Cl. *La-Grozii*^b judicio stamus, qui utique, propter eximiam plurimarum linguarum

^a Mos. Choren. p. 299.

^b *In Epistolâ ad Cl. L' Enfantium Gallicè scriptâ, quam dignam planè censemus, quæ in hanc notam conjiciatur.*

La Version Armenienne est, selon moi, La Reine de toutes les Versions du Nouveau Testament. L'avantage qu'a cette Langue de pouvoir exprimer mot à mot les termes de l'Original ne lui est commun avec aucune autre. Vous savez quel est le génie de la Langue Syriaque; l'Egyptienne s'éloigne encore beaucoup plus du Grec, auquel on a souvent de la peine à s'apercevoir qu'elle ait aucun rapport dans la Version du Nouveau Testament. Rien n'est plus équitable que le jugement qu'a porté feu Mr. *Picques* touchant la Version Armenienne. L'Antiquité de la Version Armenienne est indubitable. Les Historiens de cette Nation la rapportent au commencement du cinquième siècle, & leur autorité, que n'est point à mépriser, est très-conforme à ce qu'on peut observer en comparant cette Version avec les plus anciens Exem-

plaires Grecs, qui nous restent. D'une infinité d'exemples que je pourrais rapporter, je n'en choisirai que deux, qui me paroissent dignes d'être remarquez. Vous savez ce que le P. Lami a observé dans son Harmonie sur le 4. Verset du Chap. V. de St. Jean. Ce Verset, qui n'est point rapporté par *Nonnus* dans sa Paraphrase, & qui manque en plusieurs Manuscrits, ne se trouve point non plus dans l'Armenien. Je parle icy de l'Armenien Manuscrit, car l'Evêque Armenien *Uskan* l'a fourré dans les Editions Armeniennes de Hollande, après l'avoir traduit sur le Latin de la Vulgate. Au Chapitre xxvii de St. Matthieu l'Auteur de la Version Armenienne a lû les versets 16 & 17, comme je vais les décrire. 16. Εἰχον δὲ τότε δισμὸν ἐπισκοπὸν λεγόμενον Ἰησοῦν Βαρσαζαί. 17. Συνήγαγον δὲ αὐτοὺς, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος. Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Ἰησοῦν Βαρσαζαί, ἢ Ἰησοῦν, πρὶν λεγόμενον Χρῆστον; Cette Leçon qui paroît étrange, est fort ancienne, et de toutes les Versions, il n'y a que l'Armenienne, que l'ait conservée. Je l'aurois même prise pour une

rum scientiam, Æstimator harum rerum justissimus, non dubitat Versionem Armeniacam, honoris causâ, *Reginam omnium Versionum* appellare. Secuti sunt autem Armenii in Fœderis Antiqui libris Versionem Græcam Septuaginta Interpretum, eorumque vestigiis aded presè institerunt, quum verbum ferè verbo reddiderint, id quod in Novo etiam Fœdere de Græcis itidem expresso factum est, ut Gregorii * Syri testimonio neutiquam fidem tribuere possimus, *qui Sacros Libros Armeniacos primò quidem ex Græcis versos fuisse tradit, at postea tamen ex Syriacis ita emendatos, ut per omnia inter se congruerent.* Nec verò diligenter tantum, sed peritè etiam scienterque Armenii Interpretes suo officio functi sunt; ut non modò fidam atque accuratam, verum elegantem quoque ac venustam Versionem confecisse videantur; quæ res eò factu faciliior erat, quòd Lingua ipsa Hæciana ad Græci Sermonis consuetudinem quam proximè accedit; quæ linguarum convenientia singularem eam excellentiam in Versionem Armeniacam

une erreur grossière du Traducteur, si je ne l'avois pas découverte dans les Homélies d'Origène sur St. Matthieu. Voici le passage, Homil. XXXV. Fol. 86. de l'Edit. de Paris. 1512. Le Grec de cette Homélie est perdu. *Quem vultis dimittam vobis, Jesum Barrabam, an Jesum, qui dicitur Christus? — In multis exemplaribus non continetur, quod Barrabas etiam Jesus dicebatur; & forsitan res est, ut nomen Jesu conveniat alicui iniquorum.* Un Critique décisif pourroit peut être s'imaginer ici, que le raisonnement d'Origène a entièrement éclipsé l'Ancienne Leçon.

Ces deux Exemples suffiront pour le présent. Je parle au long de la Version Armenienne dans la Préface de mon Dictionnaire [MS] de cette Langue. Cette Version n'est pas assez connue. Elle est en toutes choses préférable à la Syriacque, qui, comme il paroît par divers témoignages, entre autres par celui de Grégoire Abulpharage, a été souvent retouchée sur le Texte Grec; au lieu que l'éloignement, qu'ont eu les Arméniens pour les Grecs depuis le Concile de Chalcédoine, a tellement interrompu le Commerce de ces deux Nations qu'on ne peut soupçonner ici rien de semblable. Ce raisonnement peut paroître vague, & je me ferois paiser de le rapporter, si j'avois crû pouvoir vous faire sentir comme à moi-même la beauté, la dignité, & l'énergie, sans parler de l'Antiquité, de la Version Armenienne. Pour se mettre au fait sur cela, il faut apprendre cette Langue, qui n'est pas moins utile pour le Grec de l'Ancien Testament, qui pour celui du Nouveau. On peut rétablir le Texte des Septante en une infinité d'endroits par les moyens de cette Version.

J'ai marqué à la marge de mon Exemplaire de l'Histoire Critique de feu Mr. Simon une partie des fautes, qu'il a faites en parlant de l'Edition Armenienne de l'Ecriture Sainte, procurée à Amsterdam par l'Evêque Uscan. Ce Prelat étoit attaché à l'Eglise Romaine, comme toutes ses Préfaces en font foi. Il savoit un peu de Latin, & n'avoit aucune gout, ni aucune critique. Il n'a à la vérité rien changé ni retranché dans son Edition; mais lors qu'il a trouvé quelque chose de plus dans la Vulgate, il ne s'est fait aucun scrupule de le fourrer dans son Edition. Il l'avoue même dans une de ses Préfaces, & s'en fait mal à propos honneur. Je l'ai remarqué ci dessus par rapport au 4. Verset du Chap. v. de St. Jean. Je ne doute point, qu'il n'ait fait la même chose par rapport aux trois témoins dans le Chap. v. de la première Epître du même St. Jean. Le beau Manuscrit Armenien des quatre Evangiles, que j'ai trouvé à la Bibliothèque du Roi, & que j'ai copié pour mon Usage, m'a exactement informé de toutes les Additions dont cet Evêque Armenien a interpolé son Edition. A mon grand regret je n'ai aucun manuscrit des Actes, & des Epîtres. Mr. Simon n'a parlé de cette Version Armenienne qu'à vuë de pais, à son ordinaire, sur les matières qu'il n'entendoit pas. Il me faudroit faire un Livre, si je voulois écrire tout ce que j'ai à dire sur la Version Armenienne, pour laquelle j'ai une très-grande estime, & très-bien fondée.

A Berlin ce 29. Sept 1718.

Dans le Nouveau Testament, par Mrs. de Beausobre & L'Enfant. 2 Tom. 4to Amst. 1718. Pref. p. 211.

* Walton, Polyglot. Prolegom. XIII. 15.

acam derivavit, ut de ipsis Græci Codicis verbis, quo Interpretes Haïcani usi sunt, perrarò dubitari possit. Iste autem Versionis Græcæ Codex videtur profectò ex Hexaplari, ut appellatur, Origenis Editione emanâsse, quum Versio Haïcana pleraque ea additamenta habeat, & quidem de Græcis conversa, quæ Origines, ex Theodotionis interpretatione maximam partem deprompta, Veteri Versioni Græcæ admiscuit. Quocirca Versio Armeniaca pro mixtâ Editione haberi debet, quæ nec ipsa vitis vacat, verùm tamen non ita contaminata, quin cum in ipsis additamentis, tum in cæteris Sacrorum Librorum partibus, multa menda atque errata inde corrigi possint, quæ in reliquos Codices irrepsérunt; & quò major est exemplarium Græcæ Versionis penuria, eò pluris Versio Haïcana in Veteri Fœdere recognoscendo æstimanda videtur; quanquam vel in Novo quidem Testamento, cujus tot Codices MSS supersunt, emendationes nonnullas suppeditat, quæ aliunde hauriri nequeant.

HANC autem Versionem Haïcanam edidit ^a *Uscanus*, Episcopus Armenius, Homo sanè, ut sunt Armeniorum recentiorum literæ, non indoctus, & in labore perferendo industrius, sed parùm idoneus, qui ei muneri præesset, ut literarum Græcarum ac politionis humanitatis expers; cujus tamen incitiam faciliùs condonâssemus, nisi fidem etiam atque officium Editoris conservare neglexisset. Nimirùm in priscis literis Armeniacis mediocriter versatus, Romani Sermonis non planè rudis, Sacros Libros Haïcanos cum Vulgatâ Latinâ Editione conferre instituit; quam quùm semper potiore habuerit, Versionem Veterem Armeniacam alienis maculis inquinâsse, atque identidem interpolâsse videtur; cujus culpæ crimen ei *La-Crozius*, auctoritate Codicis MS Berolinensis, atrociùs infert; nos parciùs, quoad ex plurium Codicum collatione ipsa veritas clariùs elucebit. Usus est autem *Uscanus* exemplari MS verè regio, ut qui Codex fuerat *Haïtonis*, Minoris Armeniæ Regis, tertiodecimo Christi sæculo conscriptus, in quo quidem exemplo quum *Sapientia Siracidis* ac *Liber Esdræ quartus* desiderarentur, eos ipse libros, pingui, ut aiunt, Minervâ, è Latino in Armeniacum Sermonem convertit, & cum cæteris audaciùs conjunxit.

CÆTERUM de Libris plerisque istis, qui Apochryphi appellantur, videmur nobis non temerè suspicari, ab Interpretibus Armeniis paulò recentioribus in Versionem Haïcanam interpositos fuisse; tum quia dissimilis est Orationis Stylus, ut parùm pressus, longiùs à Græcis recedens, ac nimis luxuriosè redundans, tum præterea, quòd Moses ipse ^b Chorenensis duos tantùm & viginti Sacros Libros à Mesrobe discipulisque ejus conversos fuisse tradit; quem utique in numerum, pro eo, ut Sacræ Literæ illis temporibus dispertitæ erant, Scripta Apochrypha vix adscribi posse videntur.

dentur. Sanè digna est hæc Versio, de quâ uberius ac fufius dispute-
mus; at cavendum est, ne in tanto tamque ingenti campo Præfatio nostra
nimum longè evagetur; quam ut in suum gyrum compellamus, exempla
tantum aliquot adponemus; ita excerpta selectaque, ut non minus Ver-
sionis Armeniacæ formam quodammodo exprimant, quàm ejus antiquita-
tem, excellentiam, atque utilitatem declarent.

GEN. I. 27.] *Και εποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον ἐν εἰκονὶ αὐτοῦ, κατ' εἰκονὰ Θεοῦ
ἐποίησεν αὐτόν, ἀρσεν - καὶ θηλυ ἐποίησεν αὐτὸς.* Ita certè in Codice Græco
Armenii Interpretis scriptum erat; sed voces istæ *ἐν εἰκονὶ αὐτοῦ* ex Theo-
dotionis Versione haustæ videntur, quum in nullis Græcis Codicibus com-
pareant, etiam si apud *Hebræam, Samaritanam, Syriacam, Arabicam* atque
etiam *Vulgatam Latinam Editionem* occurrant. Quoniam autem Versio-
nem Haïcanam ad Latinæ Editionis normam ab Uscano aliquantulum
accommodatam fuisse supra notavimus, illud certè de hoc loco suspicarem-
ur, nisi contraria quædam indicia extarent, de quibus is demum rectè
judicare poterit, qui Linguam Haïcanam, ipsùmque Uscani ingenium probè
perspexerit.

JUDIC. III. 31.] *Και μετ' αὐτὸν ἀνέστη Σαμαγὰρ υἱὸς Ἀναθ, καὶ ἐπαλαξέ τις ἀλ-
λοφυλὰς εἰς ἑξακοσίους ἀνδράς, ἐκ τῶς μοσχῶν τῶν βοῶν, καὶ ἐσῶσεν αὐτοὺς τὸν Ἰσραὴλ.*
Ita se habent Armeniaca, Græcè ad verbum reddita; namque in hoc in-
terpretationis genere, quod nobis ad hanc rem aptissimum videbatur, per-
severare constituimus; atque ita quoque Augustinus ^a hunc locum legit;
*Et percussit Alienigenas in sexcentos viros, præter vitulos boum, & salvavit
Israel.* Qui etiam tradit in Septuaginta Interpretum Versione sic scriptum
fuisse; quum tamen omnes Græci Codices, qui supersunt, inter se ita
discrepent, ut nè unus quidem satis accuratè hæc verba exhibeat.

JUDIC. VII. 6.] *Και ἐγένετο παρ' ὁ ἀριθμὸς τῶν λαβασθῶν, ἐν τῇ χειρὶ, καὶ ἐν τῇ
γλῶσσῃ αὐτῶν, τριακοσίοι ἀνδρες.* Ita Versio Haïcana, quam itidem com-
probat Augustinus. ^b *Et factus est numerus eorum, qui lambuerunt manu
suâ, linguâ suâ, trecenti viri;* ac deinde subjicit, *Plerique Latini Codices
non habent manu suâ, sed tantummodò linguâ suâ. Græcus autem habet
utrumquè, manu suâ, linguâ suâ.* De Græcis autem Editionibus, quæ apud
nos extant, Aldina ferè congruit cum Interprete Armenio, reliquæ dis-
sentiant. Cæterum Cl. *Grabius*, in Epistolâ ad Celeb. *Millium* scriptâ,
de verâ ac germanâ Libri Judicum Versione Græcâ copiosè disputat, &
Codicem Alexandrinum in eâ re Editioni Romanæ longè anteponendum
esse ostendit; atque ob eam causam, illud neutiquam præterire debemus,
Versionem Armeniacam multò sæpius cum Alexandrinâ scriptione congruere,
etsi nonnunquam ab utrisque Codicibus diffidet.

I R E G.

^a In Quæst. 37. ^b Ibid.

1 REG. XIV. 18.] Και ειπε Σαυλ τῷ Αχια, προσαγαγε το εφδ, αυτος γαρ ηρε το εφδ, οτι ην η κιβωτος τῃ θεῳ εν τη ημερα εκεινη ενωπιον Ισραηλ. Ita Versio Haïcana, cæteris omnibus Codicibus plenior; an verò rectior, viderint Eruditi.

1 REG. XXV. 1.] Και ανεστη Δαυιδ, και κατεβη εις την ερημον Μαων, και ην ανθρωπος εν τη Μαων. Sic *Armen. Vatican. & Aldin.* At *Edit. Complutens. Alexandrin. Hebr. Vulg. Latin. Vers. Syriac. & Arabic.* in priore Versiculi parte pro *Maon* subiiciunt *Pharan*, mendosè quidem, quemadmodum vel ex Sacrà Geographiâ apparet.

2 REG. XV. 7.] Και εγενετο απο τελευς τεσσαρων ετων. Sic rectè scriptum est in Versione Haïcanâ, ut ex ipso temporum ordine constat; atque idem annorum numerus occurrit apud *Josephum*^a, *Versiones Syriacam Arabicamque*, atque *Editionem Vulgatam Latinam*, sicut in plerisque ejus Codicibus MSS^b exhibetur, quanquam libri excusi annos quadraginta numerant; quum omnes tamen Græci Codices, quod planè mirum est, cum Hebraicâ Scriptione congruentes, habeant *τεσσαρακοντα*.

3 REG. II. 12.] Και Σαλομων εκαθισεν επι θρονου Δαυιδ τῃ παρειᾳ αὐτου, εἰων δωδεκα. Nempe Ætas Solomonis, quando regnare exorsus est, apud Versionem Armeniacam, Codicem Alexandrinum, atque Editionem Aldinam indicatur; quam prætermittunt *Vatican. Complut. Hebr. Vulg. Syr. & Arab.*

4 REG. XVI. 2.] Ὑιος εικοσι εἰων ην Αχαζ εν τῷ βασιλευειν αὐτον. In hoc loco consentiunt de numero annorum omnes omninò Codices Versionesque, præter Armeniacam, quæ rectius habet *εικοσι πεινη*. Etenim, quum Achazus non plus annis decem & sex imperaret, & filius ejus Hezechias annis ætatis vigesimo quinto Patrem exciperet, de quibus numeris nulla est Codicum discrepantia, certè Parens ipse annos amplius viginti habuit, quo tempore regnare cœpit. Atqui apud 2 Paralipom. XXVIII. 1. Versio ipsa Haïcana, pariter atque *Hebr. Alex. Cant. Complut. & Vulg.* viginti solum annos numerat, ubi contrà *Vat. Ald. Syr. & Arab.* Annos viginti quinque Achazo adscribunt.

4 REG. XXV. 1.] Και εγενετο εν τῷ ελει τῷ εννατω της βασιλειας αὐτου, εν τῷ μηνι τῷ δεκατω. δεκατη τῃ μηνος. Ita quidem ex Interprete Armenio Græcos Codices emendare licet, qui omnes in hoc loco vel depravati vel mutilati videntur.

1 PARALIP. VI. 28.] Ὑιοι Σαμωηλ, ὁ πρωτοτοκος Σανι, και Αβια. Ita *Vat. Alex. Hebr. & Vulg.* At *Armen. Ald. Complut. Syr. & Arab.* rectius scribunt, Ὑιοι Σαμωηλ, ὁ πρωτοτοκος αὐτου, Ιωηλ, και ὁ δευτερος, Αβια. Confer 1 Reg. VIII. 2.

2 PARALIP.

^a Antiq. VII. 9. ^b Vide *Lucæ Brugensis* Notationes in hunc locum.

2 PARALIP. XIII. 2.] Και ονομα τη μητρι αυτη Μασαχα, θυγατηρ Ουρεηλ απο Γαδαων. Sic ferè cuncti Codices Versionesque, extra Armeniacam, quæ θυγατηρ Αβισσαλωμ habet; magis quidem ad veritatem, ni fallimur, accommodatè. Confer 2 Paralip. XI. 20.

PSALM. LXVII. 18.] Αναβας εις υψος, ηχημαλθυσεν αιχμαλωσιαν, ελαβε τα σκυλα, διεμελζε δομαλα, και εδωκεν τοις υιοις των ανθρωπων. Και γαρ απεθανηες κατασκηνωσιν εν αυτω. Sic Versio Haïcana scribit, à cæteris omnibus Codicibus dissentiens, qui etiam inter se de hoc loco discrepant. Consulas, si placet, Ephes. IV. 8. Just. Martyr. Dialog. cum Tryph. p. 258, 315.

ESAI. Prophet. VII. 14.] Και καλεις το ονομα αυτη Εμμανηλ. Ita habent omnes Codices Græci, sed Interpres Armenius ita reddidit, quasi in suo Codice scriptum esset καλισσσι, quam scriptionem comprobat Sanctus Matthæus, I. 23.

ESAI. XLI. 29.] Εισι γαρ οι ποιητες υμας, και ματην οι πλασταις υμας. Ita Complut. Ald. Vat. & Alex. At Versio Armeniaca plenior est atque accuratior; Κεναι γαρ εισι, οι ποιηντες υμας, και ματην οι πλαστωνηες υμας; quæ quidem emendatio, quod ad vocem πλαστωνηες attinet, confirmatur præterea ex Codice MS Rupefucaldino atque etiam Bodleiano, ac duobus denique Regiis Anglicanis, ita ut Cl. Grabius monet*.

JEREM. XV. 10.] Ουκ ωφελησα, εδω ωφελησε με υδεις. Non profui, nec profuit mihi quisquam. Ita scribitur in omnibus Græcis exemplaribus. At verò Interpres Haïcanus hæc certè verba in suo Codice legit; ουκ ωφελησα, εδω ωφελησε με υδεις. Non debui, nec debuit mihi quisquam; ita uti Origenes^b locum hunc adducit, statim subjiciens, Ει και ανεγνωμεν πτως, αλλα και δει ειδεναι, οτι τα πλειονα των αντιγραφων της εκδοσεως των εδομηκοντα ουκ εχαι πτως. Ίστερον δε επισκεψαμενοι και τας λοιπας εκδοσεις, εγνωμεν γραφικον ειναι αμαρτημα. Quanquam sic legimus, sciendum tamen est, pleraque Septuaginta Interpretum exemplaria non sic habere. Post autem reliquas quoque Editiones inspicientes, mendum scripturæ esse cognovimus. Et de eadem re alibi; Διοση γαρ εστιν η γραφη, εν μιν γαρ τοις πλειστοις αντιγραφοις. Ουκ ωφελησα, εδω ωφελησε με υδεις. εν δε τοις ακριβεστατοις και συμφωνησι τοις Εβραϊκοις. Ουκ ωφελησα, εδω ωφελησε με υδεις. Quippe duplex Scriptio est; nam in plurimis exemplaribus scribitur, non profui, nec profuit mihi quisquam; sed in accuratioribus atque Hebraïco Codici consentaneis; Non debui, nec debuit mihi quisquam.

JEREM. XVI. 18.] και ανταποδωσω πρωτον διπλας τας αδικιας αυτων. Sic se habet Versio Armeniaca, cui congruit Codex Græcus Bibliothecæ Regiæ An-

* In Dissertat. de variis vitiis Versionis Græcæ, p. 55. ^b Homil. XV. in Jerem. p. 148. ^c Homil. XIV. in Jerem. p. 193.

Anglicanæ, *quanquam Cæteri omnes vocem *πρωτον* omittunt. Hunc itidem locum Origines notat, atque hoc vocabulum in Græcis Septuaginta Interpretum Editionibus suâ ætate desideratum fuisse scribit.

JEREM. XLVI. 1. Gr. XXVI. 1.] *Επι Αιγυπτου. Ο λογος ο γενομενος παρὰ Κυρια προς Ιερεμιαν τον προφητην επι παντα τα εθνη της Αιγυπτου, επι δυναμιν φαραω Νιχαω βασιλεως Αιγυπτου.* Ita Versio Haïcana, cæteris Editionibus paulò uberior. Satis autem notum est, quantoperè ab Hebraïco Codice in Jeremiæ libris Septuaginta Interpretum Editio jam olim discrepârît; atque ob eam rem non alienum est institutis nostris legentes monere, Versionem Armeniacam, cùm ordinem Hebraïcum sequi, tùm etiam eas partes habere, quibus Codices Græci plerique carent, eis Græcis additamentis consentaneas, quæ Cl. *Grabius* ex Codice Regio Anglicano in Editionem Alexandrinam interpolavit.

DAN. I. 5.] Editio Armeniaca hoc in loco *tres menses* habet, contrà atque reliquæ omnes, quæ *tres annos* scribunt. Quum verò voces Armeniacæ, *annum & mensem* declarantes, tam parùm inter se dissonæ sint, ut facilè librarios fallere potuerint, hæc notatio à nobis certè prætermittenda fuisset, nisi Hieronymus ^b de hac re dubitationem injecisset, quam vix sustulisse videtur.

DAN. XII. 11, 12.] Versio Armeniaca utrobique dies 1335 numerat, quanquam in priore loco Cæteri omnes Codices Versionesque 1290 dies habent.

HOS. XI. 2.] *Οτι νηπιος Ισραηλ, και εγω ηγαπησα αυτον, και εξ Αιγυπτου μετακαλιστα τον υιον μου.* Sic se habet Versio Haïcana, quam Sanctus Matthæus iterum confirmat, II. 16; etiamsi cæteri plerique Codices repugnent.

HOS. XIII. 14.] *Πα η νικη σου, θανασι; πα το κεντρον σου, αιδη;* Ita sanè Armenii Interpretis Codex hunc locum habuit; cui Scriptioni suffragantur Versio Syriaca, Sanctusque Paulus, 1 Cor. XV. 55. Verùm tamen in cunctis Græcis Codicibus pro *νικη* subjicitur *δικη*.

ABD. I. 1.] Liber Abdiæ Vatis apud Haïcanam Versionem hoc habet exordium; *Ορασις Αβδου, η εγενηθη προ της εξοδου εξ Ασυριας*, quæ posterior clausula apud alios Codices non comparet.

1 MACCAB. I. 54.] Hoc in loco omnes Codices Versionesque scribunt Simulachrum nefarium ab Antiocho positum esse die mensis *quintodecimo*; unâ exceptâ Versione Armeniacâ, quæ illud facinus in diem mensis *vigésimum quintum* confert, quemadmodum Josephus item tradit. Ac verior quidem hic numerus videtur, quanquam alter non debet nimis temerè rejici. Vide 1 Maccab. I. 59. IV. 52, 54. Joseph. Antiq. XII. 5. § 4. XII. 7. § 6.

S A P.

* Vide *Grabii Dissertat.* p. 9. ^b In *Dan.* II. 1.

SAP. Solom. XVII. 14.] Οἱ δὲ τὴν ἀδυνασίον οὕτως νυκτα, καὶ ἐξ ἀδυνασίας ἀδυνασίαν ἐπελθούσαν, τὸν αὐτὸν ὕπνον κοιμώμενοι. Leviculum mendum, quod in hunc locum irrepsit apud omnes Codices Græcos, ex Versione Haïcanâ corrigere licet, si pro ἀδυνασίᾳ reponamus αδύτι; planè uti olim Cl. Grotius conjecturâ auguratus est.

MATTH. XIX. 17.] Ὁ δὲ ἔπεν αὐτῷ, τί με ἐρωτᾷς περὶ τῶν αγαθῶν; εἰς εἶν ὁ αγαθος, εἰ δὲ θέλεις κ. τ. λ. Sic se habet Versio Armeniaca in hoc loco, de quo Lectores monendi sunt, ut Cl. Millii notas consulant, nè nimis multa ab eo describamus.

MATTH. XXVII. 16, 17.] Εἶχον δὲ τότε δεσμὸν ἐπισήμον λεγόμενον Ἰησοῦν Βαραββαν. Συνηγμένων γὰρ αὐτῶν, ἔπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, τίνα θέλετε ἀπο τῶν δυο ἀπολυσῶ ὑμῖν, Ἰησοῦν Βαραββαν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Ita profectò Interpres Armenius in suo Codice Græco legit; quæ quidem Scriptio planè singularis, & tamen admodum vetusta est, utpote ab ipso Origene notata; quemadmodum Cl. La-Crozius dudum indicavit, in eâ Epistolâ, quam suprà adposuimus.

LUC. XI. 2, 3, 4.] Πατερ ἡμῶν, ἁγιασθῆτω τὸ ὄνομα σε, ἐλθὲτω ἡ βασιλεία σε, τοῖς ἀρτοῖς ἡμῶν τὸν ἐπίσχισον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀφεῖς ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφειλοντι ἡμῖν, καὶ μὴ εἰσενεγκῆς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. Ita Interpres Haïcanus hanc Precationem exhibet, quam totam Græcè ad verbum reddere placuit, quia variantes Versionis Armeniacæ Lectiones, quas in Evangeliiis Cl. Millii Editio habet, tum hîc, tum alibi parùm accuratè indicantur. Atque cum hac quidem Scriptio-
ne Armeniacâ valdè congruit Origenes*, quem omninò consulere debbit, nec Millii Notationes negligere, quisquis de hâc re certum iudicium facere volet. Nec verò in hoc loco de *Uscani* fraude suspicari licet, quasi ad Versionem Vulgatam Armeniaca accommodâsset, quum Codicem MS Berolinensem haudquaquàm in hâc re ab editâ Versione discrepare Cl. La-Crozius in suis ad nos literis scripserit, cujus verba libet interponere. De Versionis Armeniacæ dignitate nihil muto. Eam pergo appellare Reginam omnium Versionum. Quæ notâstis de Oratione Dominicâ apud Lucam, ea planè conveniunt cùm Codice MS Armenico Bibliothecæ nostræ Regiæ, cujus Apographum, manu meâ descriptum, domi meæ habeo. Multa singularia in eo Codice observavi, inter quæ eminent hæc nonnullius momenti observationes. Initio Evangeliorum nulla nomina leguntur neque Matthæi, neque Marci, &c. nec etiam locus iis adscribendis relictus est. Evangelium Marci in hæc verba definit; *ΚΑΙ ΟΥΚ ΟΛΙΓΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ, ΟΤΙ ΕΠΗΛΕΥΕΤΗΝ, ΚΑΙ ΕΔΕΙΝ ΕΔΩΝ ΕΙΠΟΝ, ΟΦΕΙΛΟΝ ΓΑΡ.* ^b Additur tamen postea eâdem manu interpositâ lineolâ, ———— *Συνηλθοντες θηνηλυ πληλωσαντες η υμεις, Αναβαιν. δε ο Ιησους πραι,*

* De Orat. §. 53. ^b Marc. XVI. 8. Vide Mill. ad loc.

αἰῶνι, κ. τ. λ. ut in editis. — Cæterum injuriam Armeniacæ Versioni facient, quicunque eam collocabunt infra Versionem Syriacam, quæ & ipsa mihi longo usu & assiduo studio perspecta est. Id faciliè demonstravero Syriacam Veterem Versionem Novi Testamenti, quam Simplicem appellant, jampridem interiisse inter Syros Occidentales, è quorum Codicibus Editiones nostræ manaverunt, nec fortè superesse, si quidem supersit, nisi apud Syros Orientales, quos vulgò Nestorianos vocamus, Quam Versionem habemus bodiè, ea est quam è Græcis suæ ætatis Codicibus expresse- runt Philoxenus Mabugen- sis, & post eum Thomas Heracleensis. Id certè ἀποδεικτικῶς demonstrare possim, & demonstrabo, modò ætas & valetudo suppetat. Itaque remanebit Armeniacæ nostræ Versioni laus sua facta tecta genuinæ antiquitatis. Hæc vir ille, ingenio doctrinæque planè præcellentissimus, qui etiam notat vericulum quartum Capitis quinti Evangelii Johannis Codici suo Armeniaco deesse, quamvis in Uscani Editione compareat, de Versione Vulgatâ Latinâ, ut *La-Crozius* putat, ab ipso Uscano Armeniacè versus atque interpositus; cui tamen in hac re assentiri non licet, propterea quòd Armenius à Latino Interprete nimium recedit, sicut ex ipsâ collatione apparet; atque idcirco magis verisimile fit, Codicem Uscani hunc locum ita exhibuisse, atque ipsos Codices Armeniacos inter se identidem discrepare.

JOHAN. XIX. 20.] Haud videtur sejunctum ab re positâ interponere, ubi in Græcis vox ῥωμαῖσι Latinè occurrit, ibi Interpretem Armenium *Ῥωμανοῦν* Dalmaticè substituisse; quod quidem Interpretationis genus, non solum Versionis Armeniacæ vetustatem quodammodo indicare, verum etiam eorum opinionem refutare videtur, qui Versionem Sacram Slavonicam ab ipso Hieronymo confectam fuisse nimium temerè arbitrati sunt; propterea quia ipse, in Dalmatiæ quidem finibus natus, translationem Sacrorum Librorum suæ linguæ hominibus se dedisse scribit; ^a quum tamen ex aliis locis compluribus certissimum sit, Hieronymum de Linguâ Latinâ loqui. Ac quemadmodum quidem aliunde constat Slavos temporibus Justiniani Imperatoris, aut non multò antè, in Dalmatiam penetrâsse, ita ex Armenio Interprete colligi potest, Dalmatas, interpretis ipsius ætate, Linguâ Latinâ usos esse.

Αἰ. τ. Αποστ. VI. 9.] Ἀνεστησαν δὲ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης ΛΙΒΕΡΤΙΝΩΝ καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητῆντες τῷ Στεφάνῳ. De voce autem Λιβερτινων hæc habet Cl. Millius; *Corruptum quidam suspicantur ex Λιβισινων; inani conjecturâ; siquidem Libri omnes in Vulgatâ Lectione consentiant.* At postea tamen Celeberrimus *Re-landus*, nec eruditione nec judicio inferior, in suis ad Josephum notis ^b hanc sententiam sequi non dubitavit. *Judæos illic [in Libyâ Cyrenensi]*
c
plurimos

^a In Epist. ad Sophron. N^o 134.

^b Joseph. Antiq. XVI. 6. Edit. Havercamp.

plurimos fuisse etiam docemur, Act. II. 10; Αιγυπτίον και τὰ μέρη της Λιβυῆς της κατὰ Κυρήνην. Quare sæpè junguntur Judæi, Libyes, Cyrenenses & Alexandrini. Syncellus Chronographiæ, p. 347, de iis, quæ Trajano imperante contigerunt, Ιουδαίωι κατὰ Λιβυήν και Κυρήνην, και Αιγυπτίον και Αλεξανδρείαν, Judæi, qui in Libyâ & Cyrene & Ægypto & Alexandriâ erant. Quare quum Act. VI. 9, jungantur Synagogæ Judæorum Λιβυσίων, Κυρηναίων, Αλεξανδρείων, non dubito quin iidem intelligantur, & corrupta sit ibi in Actis Apost. lectio — Λιβερτινών. Notum est Libystinus formari à Libyâ, æquè ac Libys. Catullus Epig. 60. — Leæna montibus Libystinis. Hæc ille, qui penè gaudio exultasset, si Versionem Armeniacam ipsius opinioni suffragatam esse cognosset, quæ utique vocem Λιβυσίων Libyūm planè distinctèque exhibet.

[I CORINTH. X. 8.] και επεσον εν μια ημερα εικοσιτρεις χιλιαδες. Sic omnes omninò Codices Versionesque scribunt, quantum ex Cl. Millio apparet, præter Versionem Æthiopicam, quæ viginti duo millia habet; quod certè vel mendosius est, quippe quum apud Librum Numerorum, XXV. 9, cui loco hic versiculus consonare debet, Omnes Codices viginti quatuor millia habeant; ita uti apud Versionem Haïcanam in hoc ipso loco εικοσιτρεεις χιλιαδες numerantur; quam etiam comprobat Codex Græcus MS Leicestrensis, in quo planè scriptio εικοσιτρεεις fine ullo compendio extat, ut nos certiores fecit Amicus quidam eruditus, oculatus ejus rei testis, quam lectionem Cl. Millius notare neglexit.

[I JOHAN. V. 7.] Hic versiculus, de quo viri eruditi inter se tantoperè litigârunt, extat quidem in Versione Armeniacâ ab Uscano editâ; qui sanè cùm in rebus dubiis à suspitione fraudis rarò abest, tùm verò, quod opportunè admodum evenit, ita hîc se ipse prodidit, *ut quasi forex suo perire debeat indicio.* Etenim Cl. Sandius, qui Interpretationes suas Paradoxas aliquantò post divulgavit, quàm Uscanus Versionem Haïcanam in lucem protulerat, sic de hoc versiculo scribit; * *Codex præterea Armeniacus, antè 400 annos exaratus, quem vidi apud Episcopum Ecclesiæ Armeniacæ, quæ Amstelodami colligitur, locum illum non legit.* Jam verò ex his rerum temporibus satis perspicuum est, tam ipsum Uscanum denotari, quàm eundem ipsius Codicem regium, cujus suprâ mentionem fecimus, à Sandio designari; undè illud demum sequitur, nec Versionem Armeniacam huic clausulæ commentitiæ auctoritatem facere posse, nec hoc commentum Haïcanæ Versioni ignominiam inurere debere.

Ex his autem *Versionis Armeniacæ* quasi flosculis verè videmur posse contendere, non quidem esse eam plenè cumulatèque perfectam, sed tamen ita accuratam atque emendatam, ut complura bona excerpere liceat, ac propterea dignissimam esse, quæ ad Codicum MSS fidem sine ullâ fraude, seu

* In Append. ad Interp. Paradox. p. 376.

seu piâ, five impiâ, castè candidèque divulgetur, & Romano vestitu induta, in Reipublicæ literariæ conspectum prodeat; ad cujus operis dignitatem eximiam, maximus profectò cumulus accederet, si Versiones Sacræ, *Æthiopica*, *Coptica*, atque etiam *Slavonica*, cum eo integrè conjungerentur; quod quidem institutum, cujus magnum eruditos desiderium tenet, eorum utique animos summopere delectaret, qui Sacras Literas amant, nec ab linguis peregrinis abhorrent. Sed hæc hæcenus, ne videamur ab re positâ nimium aberrare.

DEINCEPS autem de *Mosè Chorenensi* dicendum est, qui sibi proximum in Armeniacis literis locum adsciscit; cujus quidem momenta auctoritatis, quantâ maximâ possumus æquitate, perpendere aggredimur, non nescii, neque immemores, quàm sæpè usu veniat, ut ea ferè maximis laudibus efferat, in quibus quisque plurimum elaboravit.

SCRIPTOR videtur fuisse mediocriter tantum doctus, & majore credulitate quàm judicio ex aliorum Commentariis Historias suas contexuisse. At quoniam Credulitas in optimi cujusque mentem facillimè irrepere solet, Hominem probum, simplicem & sincerum fuisse censemus, non tam fatuum ac vecordem, ut meris nugis deluderetur, sed non tam acutum ac perspicacem, qui in dubiis atque obscuris rebus veritatem ipsam indagaret atque è latebris erueret, nedum adeò callidum & versutum, ut fabulosas Historias confingere & comminisci posset, nisi quas sua ipsarum discrepantia apertissimè coargueret atque refelleret. Quinto eum sæculo vixisse, quam certè ætatem proficitur, nulla causa satis justa apparet, cur valdè negari debeat; quum id omnium Armeniorum Scriptorum, ac præsertim *Nersis Clajensis* testimonio affirmetur, neque ullis argumentis ex ipsâ Historiâ petitis refutari posse videatur; quanquam, ut verum quidem ingenuè fateamur, nonnullæ ejus locutiones suspicionem nobis, scrupulūque injiciunt tantum, ut dignitatem ejus non nisi verecundè dubitantesque tueri velimus. Illud profecto ingenuum in eo apparet, quod semper ferè fontes indicat, ex quibus suas Historias hauserit; quæ tamen res ipsa parum ei auctoritatis ac fidei allatura videtur, propterea quia Scriptores plerique quos laudat, nobis ferè ignoti sunt. Sanè Chorenensis in eo magnam speciem auctoritatis præ se ferre atque ostentare videtur, quod Epistolas regias, tanquam de Tabulis publicis depromptas, in suam Historiam sæpius interposuerit; quod idèò tantum notamus ut Doctiores attentius expendant. In extremo ferè libro de Concilio *Ephesino* mentio facta est; quod quidem habitum est anno, quàm Christus natus erat, quadringentesimo trigesimo primo, neque tamen de Concilio *Chalcedonensi* quidquam traditur, quod vigesimo post anno convocatum est; qui quidem Coetus Chalcedonensis, quum maximas in Ecclesiâ Armeniacâ turbas excitaverit,

veri nobis simillimum pridem videbatur, ob nullam aliam causam mentionem ejus prætermittam fuisse, quàm quòd Chorenensis Historiæ suæ conscribendæ jam antè finem fecerat. At verò, ratione temporum accuratius exploratâ, Historiarum seriem continuationemque ad tempora paulò posteriora deductam esse planè comperimus, quemadmodum è *Regum Rationario* constat, quod ordinatim excerptum in extremo opere adposuimus. Nec verò illud quidem prætereundum est, Chorenensem nostrum Armeniacâ annorum computatione nusquam usum esse, nec quidquam omnino de eâ meminisse, nè quis fortè, qui sæculo quinto eum vixisse pernegabit, post sæculum etiam sextum scripsisse putet. Quanquam enim causa in occulto latet, res ipsa prorsus certa est, annos Armeniorum exordium cepisse ab anno Christi quingentesimo quinquagesimo secundo, ac deinceps in communi vulgarique usu fuisse. Ad summam, cùm aliorum testimonia, tum ipse etiam Historiæ contextus sæculo eam quinto conscriptam esse tam valdè confirmant, ut nullus planè dubitationi locus relictus esset, nisi Moses ipse Chorenensis, suspensiones nonnullas, ac difficultates iniecisset, quas quum in nostris notationibus explicare, &, quantum simplex ratio veritatis ferebat, tollere conati simus, nihil opus est plura de hac re addere, atque Eruditorum Virorum judicia quasi per vim occupare ac præripere velle. Cæterum complures alii extant libri Armeniaci, tam typis expressi, quàm manu scripti, qui Literas Armeniacas ornant atque adaugent; quos tamen sigillatim percensere non libet, quum non nostri muneris sit, Bibliothecam Armeniacam perscribere. Neutiquam verò prætereundus est *Nerses Clajensis*, cujus modò mentionem fecimus; qui utique, si Armenios audire velimus, Auctor locuples atque idoneus, sæculo post Christum natum duodecimo vixit, & *Carmen Historicum* edidit, in quo res Haïcanas ab ipsis primordiis ad suam usque ætatem summatim persequitur; cujus operis partes priores nihil ferè aliud complectuntur, quàm Chorenensis Historiarum narrationem quasi compendiarium; atque ex ejus auctoritate tantoperè pendent, ut quicquid ponderis Fides Clajensis habitura sit, illud ferè omne in Chorenensem transferri debeat.

Ac quum de Literaturâ quidem Armeniacâ, pro Instituti nostri ratione, satis nobis dixisse videamur, reliquum est, ut ea denique persequamur, quæ ad nostri Officii munus in hoc opere edendo præcipuè pertinent.

DE Chorenensis auctoritate jam diximus, eamque adeò dubiam atque incertam esse professi sumus, ut mirum fortassè nonnullis videri possit, in eo explicando tantum nos operæ laborisque posuisse. Verumenimvero, tametsi sæpius falsus est, non continuò pro Scriptore inutili ac rejectaneo haberi debet. Nonnullæ quidem fabulæ traduntur, quas nos interpretari pigebat, divulgare pudet, viros intelligente judicio præditos legere tædebat.

At

At complura tamen occurrunt, notatu haud indigna, quæ, si cum aliorum Scriptis conferantur, non solum ad Linguæ Armeniacæ cognitionem augendam, sed etiam ad ipsam rerum veritatem eliciendam magnoperè pertinebunt; adeò ut quisquis ex hac Historiâ fructum ullum percipi posse negabit, non aliter facere possumus, quin eum existimemus, sanè quàm gnauiter esse illiteratum. Quamobrem magna nos spes tenet, fore, ut æqui atque eruditi Lectores consilium nostrum neutiquam vituperent, qui Scriptorem antiquum ac Linguam vetustissimam è tenebrosis latebris eruere atque in lucem proferre elaborauimus.

HUNC autem Chorenensem edidit *Thomas Vanandensis*, Episcopus Armenius; ^a unico tantum Codice MS usus, ut ipse tradit; quem nimis mendosum fuisse, cum ipsa orationis structura extra modum sæpiùs absurda ostendit; tum præterea Cl. *La-Crozius* nobis per Literas significavit; id quod ipse compertum habuit, ex Codice MS Armeniaco hujus Historiæ, qui in Bibliothecâ Lipsiensi extat, quem ipse identidem cum Editis contulerat, & varietates nonnullas excerpserat; sed quum postea Adversaria sua non essent in promptu, neque de ejus Codicis variantibus Scriptionibus aliâ ullâ ratione certiores fieri possemus, eo quidem adjumento carere non libentes, sed necessitate quadam coacti sumus. Illud autem incommodum Cl. *Schröderus* quodammodò leniuit, qui nobiscum pro singulari suâ humanitate Emendationes complures communicavit, quas Thomas ipse, Armenius Episcopus, post suam Chorenensis Editionem notauerat, partim, ut videtur, conjecturâ ductus, partim alterius Codicis MS auctoritate fretus; neque enim eam rem satis certò distinctèque rescire potuimus. Hæ autem varietates omnes in hac nostrâ Editione comparent, ita tamen ut ab Editi Codicis Scriptione semper possint internosci.

CHORENENSIS Historiæ *Geographiam* ejusdem Scriptoris adjunximus ex Pappi Alexandrini Commentariis expromptam, quam *Uscanus* Episcopus, qui Versionem Haïcanam edidit, in lucem primus protulit ^b, de quo tamen opusculo, ut nimium jejuno ac incondito, atque ab Librariis præterea mendosissimè depravato, vix operæ pretium videtur plura tradere, quàm quæ in notas nostras inclusimus.

IN Armeniacis Latinè vertendis operam dedimus, ut interpretatio nostra cum fidelis, tum etiam perspicua esset, quoad ejus fieri posset; quæ nec ab Armeniacâ dictione nimis recederet, nec tamen ita aspera atque horrida foret, ut Romanas aures valdè offenderet. Verumenimvero in eâ re perficiendâ tot tantisque difficultatibus conflictati sumus, quas Lectores jamdudum perspicere debent, ut quum nobis ipsi parùm satisfecerimus, vix videamur cæteris satisfacturi. At quoniam Linguæ Haïcanæ ediscendæ

summa.

^a Amstel. 1695, 8vo.

^b Amstel. 1668, 12mo.

summa difficultas, locutionum plurimarum caliginosa obscuritas, mendosa Codicum depravatio, ac magna demum ea, quæ Sermoni Armeniaco cum Latinitate intercedit, dissimilitudo, pro nobis valdè deprecari debent, non dubitamus, quin æqui rerum æstimatores, si minùs gratiam habituri, at veniam certè nobis non inviti daturi sint.

QUONIAM autem ad omnem Historiam examinandam momentoque suo ponderandam ratio temporum locorumque plurimùm valere solet, haud facile pati potuimus industriam nostram in eâ re ab legentibus desiderari, ideoque tum *Armenia Majoris Formam* delineare, tum *Regum etiam Rationarium* subtexere visum est, quas quidem Tabulas confecimus, prout res ipsa ferebat; diligentius fortassè quàm veriùs, quia conjecturâ potiùs quàm auctoritate certâ niti sæpenumerò coacti sumus.

QUOD ad Appendicem attinet, quanquam ea diversi prorsus sit Argumenti, tamen cum hoc opere omnino conjungendam esse existimavimus, tum quia eæ Epistolæ Instituti nostri Armeniaci causam dederunt, tum quòd nondum integrè plenèque editæ fuerunt. De eis jam olim meminerunt Viri Celeberrimi, *Usserius*, *Cotelerius*, atque *Gregorius*^a; Primus verò divulgavit Cl. *Wilkinus*, mutilato Codice MS usus, ac Versionem Latinam attexuit; quam postea Cl. *La-Crozius* accuratè emendavit, ac tum denique novam atque integram confecit, quum Codicem pleniorè à Cl. Patre nostro acceperat; qui eam Versionem edidit, & Dissertationem de Epistolis illis Anglicano Sermone conscriptam subjunxit atque Arabicam Interpretationem istam, de quâ jam antè meminimus, in publicum etiam proposuit; quam quidem Versionem Arabicam, ut minùs accuratè contextam, iterum divulgare non tanti esse putavimus. Quando verò illud exemplar, quod Cl. *La-Crozius* habuit, ex Codice nostro MS Halebenfi, quum nondum ipsi Armeniacè sciremus, ab Armenio Mercatore, rudi planè atque illiterato homine descriptum, magnis mendis refertum erat, fieri aliter non potuit, quin perspicacem *La-Crozium* interdum falleret; quæ res nos perpulit, ut denuo eas Epistolas Latinè redderemus, Latinitatis tamen idcirco negligentes, ut eas, quantum licuit, ad verbum exprimeremus; prætereaque earundem Epistolarum Versionem Græcam duabus de causis conficere visum est, primùm quia Lingua Hæcica multò propiùs ad Græci Sermonis consuetudinem, quàm ad Latinitatem accedit; deinde, ut sic certiùs judicari posset, utrùm ipsæ hæ Epistolæ ex Græcis fuerint antiquitus conversæ; id quod factum fuisse necesse erat, si modò probæ ac germanæ sint; Atque in hac quoque interpretatione nostrâ, tum verbum pro verbo reddere, tum ipsum verborum ordinem servare, tum denique vocabula Armeniaca eisdem vocibus Græcis,

^a Vide *Fabricii* Cod. Apochryph. Nov. Testam. Tom. II. p. 918. Tom. IV, p. 667.

Græcis, quantum fieri poterat, exprimere placuit, quæ ipsis Armeniacis in Sacrarum Literarum Versione respondent; atque in eâ quidem re accuratissimam diligentiam propterea adhibuimus, ut quisquis Armeniacè nescit, de Græcæ Versionis fidelitate certus omnino esse posset.

DE auctoritate autem harum Literarum multa sanè in utramque partem disputari possunt, quorum ferè summa illuc pertinet, ut ostendat, nec ipsas per se, quanquam quidem à suspitione fraudis non absunt, ex interioribus indiciis commentitias atque adulterinas esse demonstrari posse, & tamen, quum nullis omnino testimoniis externis firmentur, pro veris & sinceris haberi non debere. At illud profecto fateri atque adeò profiteri decet, omnium certè in eo genere versutissimum commentum esse; de quâ re qui dubitat, perlegat, si potest, rudem istam Commentorum farraginem, quam *Codex Novi Fæderis*, ut appellatur, *Apochryphus* continet; quæ præ hisce Epistolis planè sordent. Sed quum utriusque generis Argumenta in notationibus nostris satis copiosè explicari videantur, multitudine verborum libentissimè superfedemus, simul & illud nobiscum reputantes usu plerumque venire, ut in rebus hujusmodi dubiis id ferè quisque verum credat, quod verum esse malit.

UT hac denique Clausulâ utamur, illud etiam atque etiam Æquos atque Eruditos Viros rogamus, ut quoscunque errores nostra forsitan incuria effudit, eos hisce studiorum Primitiis facili animo condonare velint, quam veniam eò justius petere, eoque fidentiùs flagitare licet, quòd pleræque hujus operis partes conscriptæ sint dum Valetudo incommoda graviùs premebat atque adeò urgebat; quæ vel in maximo quoque ac præstantissimo Viro aciem mentis hebetare, ac lumen ingenii obscurare solet, quâ quidem si per propitiam Summi Numinis voluntatem commodiore uti licebit, quanquam plures industriæ fructus polliceri neutiquam audemus, tamen non est consilium otio inutili ætatem turpiter conterere, sed in studiis humanitatis, quantum vitæ conditio sinet, qualemcunque operam ponere, quum *Is demum nobis vivere & frui animâ videatur, qui aliquo negotio intentus, si non præclari facinoris aut artis bonæ famam honestam modestè quærit, at saltem socordiæ desidæque ignominiam foedam culpamque gravem devitare atque effugere cupit

Calendis Maiis
1736.

GULIELMUS
&
GEORGIUS } WHISTONIL

* Vide Sallust. in Bell. Catilin.

TABULA LITERARUM ARMENIACARUM.

Ordo.	Figura.		Nomen.	Sonus.		Vis Numeralis:
	Maj.	Min.		Vulg.	Antiq.	
1			այբ aib	a	α	1
2			բեն bēn	b	β	2
3			գիմ gim	g	γ	3
4			դա da	d	δ	4
5			էթհ ēth	ie	ε	5
6			զա za	z	ζ	6
7			է ē	ē	η	7
8			թհ thō	th	θ	8
9			շհ zhē	zh	z vel j	9
10			ինի ini	i	ι	10
11			լիւն liun	l	λ	20
12			չհ chē	ch	ch	30
13			ճա dza	dz	z	40
14			կեն kēn	k	κ	50
15			հօ hō	h	h	60
16			ճա dsa	ds	z vel s	70
17			լհատ lhat	gh vel lh	λ	80
18			ճհե dzhē	dzh	z	90
19			մեն mēn	m	μ	100
20			յի yi	y	j	200
21			նօ nō	n	ν	300
22			շա sha	sh	s vel x	400
23			օ ō	ue	ο	500
24			տհա tsha	tsh	s	600
25			պե pē	p	π	700
26			ճհե dshē	dsh	z	800
27			րհ rha	rh	r vel rh	900
28			սē sē	s	ς	1000
29			վեւ vēu	v	ν	2000
30			տիւն tiun	t	τ	3000
31			րē rē	r	ρ	4000
32			տօ tsō	ts	ς	5000
33			յիւն yiun	ŭ	υ	6000
34			փիւր phiur	ph	φ	7000
35			չհ chē	ch	χ	8000
36			ֆե fē	f		9000
37			օ ō	ω		
38						

* Duae Literas postremas ad cetera Elementa nuperrimè adjunctas Armenii veteres non habuerunt. Ex iis Litera prior **Ֆ**, apud voces peregrinas tantum occurrit; altera **Օ**, ab Recentioribus pro diphthongo **ու** usurpatur; quae antiquitus Litera Graecae **α** sonum reddidit. In designandis autem Literarum sonis primum *Vulgarem*, deinde *Antiquam* pronuntiationem exhibuimus, quam ex Nominum Propriorum collatione exploravimus; atque ob eam causam Literas Graecas, quum inter se consonarent, Elementis Armeniacis sigillatim adposuimus, atque in reliquis locis eam Seriem Latinis Literis ita explevimus, quemadmodum Veteres Scriptores Romanos facturos fuisse opinati sumus, qui sonos peregrinos ad Sermonis Latini normam accommodare consueverunt.

MOSIS CHORENE NSIS HISTORIA ARMENIACA.

Մովսէս Խորենացի Իսահակայ Բա-
գրատունւոյ խնդար:

Moses Chorenensis Isaaco Bagra-
tidæ salutem.

*** Անրապառ խաղաղմունն աստու-
*** ճախնոցն ի քեզ, շնորհացն, և
գանդուլ ճգաւոյն ի վերայ քոյ ի
մացունածոցդ զշարժմունս ծանեայ ի
ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս, առաջ քան
զմարմնոյդ, զճոգաւոր ընկալեալ զծանո-
թութիւն որ և սիրելի իմոցիս և անորժա-
կացսն, առաւել ևս սովորութեցս: Վս-
որոյ, և ոչ միայն գովել արժան է զքեզ
այլ և ի վերայ քո աղօթել առ ի լինիլ
քեզ միշտ այսպիսի: Չի եթէ վս բա-
նին: Մեք (ոպ ասի) Պատկեր Վս, և
դարձեալ առաքինութիւն բանականին, է
խոհականութիւն, և քո յայտոսիկ անհա-
ցանկութիւն: ապա ուրեմն գեղեցիկ մտա-
ծութիւն զխոհականութեդ քո վառ, և
բորբոք պահելով զկայծակն, զարդա-
րես զբանն, որով մնաս առ ի լինիլն պատ-
կեր, ի ձեռն որոյ և զայտոսիկ Սկզբնա-
տիպն ասիս ուրախացուցանել: գեղե-
ցիկ, և չափաւոր մնլութիւն յայտոսիկ մո-
լեալ և զակատեալ: Եւ որով տեսա-
նեմք և զայս: զի եթէ, որք յառաջ քան
զվեզ և կամ առ մեզ եղեն Հարուստք,
և իշխանք աշխարհիս Հայոց, ոչ ընդ ձե-
ռամբ անկէլոց իւրեանց արդեօք գտե-

QUAM in Te perpetuò divina
influxat gratia, utque adeò conti-
nenter intelligentiam tuam per-
moveat Spiritus, ex pulchrâ hac peti-
tione sentio; ut qui animi quàm cor-
poris cognitionem habeas potio-
rem. Id quod meis cùm studiis tùm præfer-
tim moribus adprimè congruit. Eam
autem ob causam non solum te æquum
est laudare, sed etiam pro te precari,
ut semper sis talis. Nam si propter
rationem, ² Nos, uti dicitur, *imago su-
mus Dei*; porro autem si consideratio
prudentiæque in virtute hominis rati-
one præditi habenda sit, tuusque ab
harum rerum cupiditate nunquam dis-
trahatur animus, tùm fanè meditando
pulchrè, & cogitationis tuæ ardorem
servando fovendoque, ei rationi orna-
mento es, cujus ipse extas specimen.
³ Ex his autem rebus fit, ut rationis e-
tiam primum fontem & principium
gaudio te dicant afficere, generoso u-
tique, haud tamen immodico furore
captum incitatumque. Huc accedit,
quòd, tametsi ii, qui ante nos vel

ցեղոյ

* Edit. ակորժացս:

¹ De gente Bagratia, unde hic Isaacus ortus e-
rat, plura habet Moses, lib. I. c. 21. N^o 6. Cæ-
terum hic in principio notarum libet legentes præ-
monere, de rebus Armeniorum apud antiquos
Scriptores mentionem adeò raram esse injectam, ut
longis observationibus nullus propriè locus ape-

riatur; ac proinde, tametsi forsan potuissimus, ma-
teriam undecunque corradentes, farraginem am-
plam confarcinare, præoptavimus tamen in ver-
bis esse parci, sapientis ejus dicti probè memores,
satius esse tacere quam nihil loqui,

² Gen. i. 27.

B

ցելոց իմաստնոց, զայսպիսեացս Տրամա-
յեցին կարգել զյիշատակս բանից՝ և ոչ
յարտաբուստ ուստեք այսոցիկ ՚ի ներքս
ածել խորհեցան, զօժանդակութիս ի-
մաստից, և քեզ այսպիսի այժմեղեալ
ծանեալք։ Ապայայտէ ուրեմն թէ ամենե-
ցունքան զքեզ նախագունիցն Ճանաչիս
վեհագոյն, և բարձրագունից արժա-
նաւոր գովութեանց, և յայսպիսիս պատ-
կանաւոր դնիլ յարձանագրութիս բա-
նից։ Յաղագսորոյ, հեշտաբար ընկալեալ
զքո խնդիրդ՝ աշխատասիրեցայց անել
՚ի կատարումն, յանմահ ՚ի յիշատակ թո-
ղուլ զայս քեզ։ Եւ որ զլինի քոյ ինքն են
գալոց ազգք։ Զի, և ազգի և նախնա-
կանի, և քաջ և արգասաւոր, ոչ միայն
՚ի բանս և ՚ի պիտանաւոր խոհականու-
թիս։ այլ և ՚ի մեծամեծս և ՚ի բազում
գործս արժանափառս՝ զորս յիշատա-
կեսցուք ՚ի կարգի պատմութեանս,
յորժամ զորդի ՚ի հօրե ծնունդաբանե-
լով, ազգաբանիցեմք զբովանդակն։ Իսկ
զհայաստանեայցս նախարարութիս զա-
մենեցուն զուստն։ Եւ ըզ՝ զնարդն յայտ-
նելով համառօտ, որպէս հաւաստի ՚ի
Յունա կանոնմանս կայ պատմութիւնս։

ՊՐԱԿ Ա.

Թէ՛ ընդէր վասն զի ՚ի Քաղդէացւոց,
և յԱսորեստանեայց մատենից, ցան-
կագոյն են մեր իրք։ ՚ի Յունականէն
կամեցաք մեք ցուցանել։

*** Ի ընդ այս մի՞ ոք զարմացի, եթէ
*** բազում ազգաց լեալ Մատենա-
*** գիրք, ունի ամենեցուն է յայտնի,
մանաւանդ Պարսից, և Քաղդէացւոց։
յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բա-
զում ինչ՝ իրաց յիշատակք։ մեք զՅու-
նացն միայն յիշեցաք զՊատմագիրս, և
անդուստ պայտարարութի մերոյ ազ-
գաբանութեա խոստացաք յանդիման
կացուցանել։ Քանզի, ոչ թագաւ-

nostro tempore Armeniorum regionis
Dynastæ fuerint ac Principes, neque
eos, quos apud se invenerunt sapientes,
istiusmodi rerum historiam iusserunt
contexere, neque aliunde quemquam
eum ad finem voluerunt accersere; te
tamen & eruditis patronum & ipsum
4 novimus esse talem. Te itaque inter
omnes, qui ante te fuerunt, eminere
constat, amplioribus dignum laudibus,
idoneumque qui in huiusmodi moni-
mentis celebreris. Tuum igitur roga-
tum cum voluptate accipiens, ad im-
mortalem memoriam, tui & postero-
rum gratiâ, libens perficiam. Quip-
pe natio hæc antiquissima non solum
consiliis utilibus ac prudentibus eximia
5 fuit & fœcunda, verum etiam ob mul-
tas res præclare gestas gloriâ & laude
digna; quas quidem ordine historia-
rum memorabimus, cum integras pa-
trum propagines recensebimus; sin-
gulatim utique, sed breviter, Hai-
canarum præfecturarum originem &
conditionem exposaturi, sicut apud
Græcos scriptores fideliter extant.

CAP. I.

*Cur de Græcis nostras res tradere
visum sit, quæ tamen in Chaldæo-
rum & Assyriorum libris sæpius oc-
currunt.*

NE quis autem id miretur, cum
inter multas gentes fuerint hi-
storiarum scriptores, uti omnibus no-
tum est, ac præsertim inter Persas &
Chaldæos, apud quos plura nationis
nostræ extant rerum gestarum moni-
menta; de Græcis nos tantum memi-
nisse historicis, atque inde pollicitos
esse origines nostras deducere declara-
réque. Non enim modò Græcorum

որքն

որքն Յունաց միայն, ունչ աշխարհակալ
ըւթք. այլ և որինչ իմաստութեն ջանք
փոյթ յանձին կալան աւանդել Յու-
նաց յետ զառանին իւրեանց յարմարեալ
իրս : Ունչ և Պտղոմէոսն, որ և Եղբայր-
ասէրն, պէտ արարեալ զնմա ազգաց
զՄատենանկապէտս ի Յոյն լեզու փո-
խարկեալ : Բայց միոք աստանօր անու-
սուան զմեզ Տամարեալ բամբասիցէ՝ իբր
զանկարծս տման և զտգէտս՝ ունչ Թէ
Եգիպտացւոց լեալ Թագաւոր : մեք
այժմ զնա Յունաց գրեցաք : Քանզի
նուաճեալ նոյն և զՅոյն ընդ իւրեզ ձե-
ռամբ անուանեցաւ Ալեկսանդրի և Յու-
նաց Թագաւոր : ունչ և ոչ միոք ի Պտ-
ղոմէոսն : կամ յայլոցն տիրելոյ Եգիպ-
տացւոցն, անուանեցաւ որ երբեք : որ
և վն առաւել Յունասեր բարս ունելոյ
ի Յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժո-
ղովեաց : Ե՛ և այլ բազում այսպիսի
ինչ պատճառ վն ասելոյն մեր զնա Յու-
նաց Թագաւոր : այլ վն Տամառօտելոյ
մեզ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս
վննր : Այլ և բազում Արքանականք և
իմաստութե պարապեալք ի Յունաց
աշխարհէն հոգացան, ոչ միայն զգիր
Դիւանաց այլոց ազգաց Թագաւորաց
և զՄեհենից յեղուլ ի Յոյն բան : ունչ
գտանեմք զայն, որ և զԲերիոս ոմն յայս
յորդորեաց, Այր Բաղդէացի և վարժ-
նմ իմաստութե : Այլ և զմեծամեծս
և զզարմանալոյ արժանաւորս յարու-
եստից և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատու-
թեք : հաւաքեալ փոխեցին ի Յոյն լե-
զու : ունչ զայր առ քէ և ըզ զայ, և ըզ
Թոյ, առ փիւր և ըզ կենն, առ եչ և ըզ
շայ, առ սէ : Այսինքն, Ալեքս Բաղ-
դէացւոց առ Խի Յունաց : Զէ և Թե-
Բաղդէացւոց առ Փսի Յունաց :
Լայն Բաղդէացւոց առ փոքր Ե
Յունաց : Ըն Բաղդէացւոց առ

reges, ut qui orbis terrarum potiti
sint, sed etiam quicunque doctrinæ
operam dedere, rerum suarum histo-
riam contextam Græcis tradere dili-
genter studuerunt. Ita quidem Pro-
lemæus, qui & Philadelphus, omnium
gentium libros ac volumina, utiliter
sanè in linguam Græcanicam curavit
3 transferenda. Ne quis autem hîc nos
criminetur, tanquam indoctos atque
imperitos, quòd enim, qui fuerit Æ-
gypti, Græciæ nos scripsimus fuisse
regem. Nam quia Græcos etiam in
potestatem suam redegit, idèd fuit
nominatus Alexandriae ac Græciæ rex,
quo sanè nomine nemo alius ex Ptole-
mæis, cæterisve Ægypti regibus un-
4 quam appellatus est. Qui & Græcos
libros eò studiosius collegit, quia mo-
rum Græcanicorum fuerit amantissi-
mus. Multæ aliæ hujuscemodi ra-
tiones sunt, ob quas eum Græciæ re-
gem appellaverimus; sed cum brevi-
ter omnia complecti statuimus, de illo
factis dictum est. Multi porro ex Græ-
ciâ celebres literarumque studiosi viri,
5 non modò ad libros, qui in regiis a-
liarum gentium tabulariis & templis
conditi erant, in Græcum sermonem
convertendos incubuere; (sicut eun-
dem comperimus ad hanc rem Bero-
sum incitavisse, virum Chaldaicum,
omnis doctrinæ peritissimum) verùm
etiam quæcunque in artibus fuere mag-
na & admiratione digna, studiosè un-
dique conquisiverunt, Græcèque red-
6 diderunt. ¹ Quemadmodum *w* ad *p*;
& *q* ac *θ* ad *ϕ*; & *λ* ad *λ*; & *2* ad *υ*.
[Hoc est *κ* Chaldaicum ad *χ* Græ-
cum; *ι* & *ο* Chaldaicum ad *ι* Græ-
cum; *υ* Chaldaicum ad *ε* Græ-
cum.]

Սիգան

¹ Tam difficilis est atque abrupta hujus loci sen-
tentia, ut videatur aliquid intercidisse. Quæ un-
cis inclusimus, in Armeniacâ editione literarum

diversitate distinguuntur; & veri quidem simili-
mum est, ab scripto codice ea abfuisse, sed ab edi-
tore, explicationis causâ, adjecta.

Սիգմա՝ Յունաց) եւ ժողովեալ զայսոսիկ արանց՝ զորոց և մեք զանուանան հաւաստի գիտեմք, նըւիրեցին՝ ի փառս Հելլենացւոց աշխարհին։ Եւ գովելիք են ունիմաստասիրեցեալքն յաղագս ջանին և իմաստութեանն՝ առ ի յայլոցն լինելոյ գրտակք, առաւել ևս որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի Գիւտս իմաստից։ Վսորոյ և զբորոյ իսկ զՅոյնս, ոչ դանդաղիմ, Սայր կամ Դայեակ ասել իմաստից։ և վասն Յունացն զրուցաբանս՝ զակնարկութի մերոց պիտոյիցս թռնելոյ բաւական է այսչափ։

ՊՐԱԿ Բ.

Յաղագս՝ անիմաստասէր բարուց Աւաջնոցն մերոց Թագաւորաց՝ և Իշխանաց։

*** Ամիմ և ոչ զանիմաստասէր բարս, *** Աւաջնոցն մերոց Նախնեաց, առանց յիշատակի բամբասանաց Թողուլ՝ այլ և աստէն իսկ յիսկզբան մերոյ գործառնութեան, զվսնց կշտամբութե յարմարել զբանս։ Զի թէ արդարեւ գովութե արժանի այնք ի Թագաւորաց իցեն։ որք գրով և պատմութեամբ զիւրեանցն կարգեցին հաստատել զժամանակս, և զգործս իմաստութե, և զբաջութի իւրաքանչիւր՝ արձանացուցին, ի վէպս և ի պատմութիս։ Ըստնոցանէ, և պարապելքն այսպիսեաց Զգնութեց, Դիւանագիրք մատենից, ներքողականաց ի մէջ արժանի եղեն ասից։ Ի ձեռնորոց, և մեր ընթեռնուն՝ զառ ինոցանէ շարածս բանից, ըստ աշխարհօրէն կարգաց, իմաստնանալ անմեք, և քաղաքական ուսանիլ կարգս։ յորժամ զայսպիսիս՝ ընթերցասիրիցեմք իմաստութե Զառս և զրուցաարութիս, որք են Բաղդէացւոց՝ և Հելլենացւոց,

• Edit. ընթերցասիրեմք.

cum ; ☞ Chaldaicum ad ; Græcum.} Hæc autem collegere ii, quorum ipsa nomina certò novimus, Græciæque gloriæ dicaverunt ; laude quidem dignissimi, cùm quòd ex aliis, ipsi sapientiæ studiosi, conquissiverunt, quæ ad doctrinam pertinerent promovendam, tùm præcipuè quòd ejusmodi sapientum inventa honorificentissimè, acceperunt. Totam itaque Græciam sine ullâ cunctatione matrem sapientum seu nutricem appellârim. Sed de causis, quamobrem historias Græcorum nobis ante oculos constituere utile arbitrati simus, hæc hæctenus.

CAP. II.

De moribus antiquorum regum nostrorum & principum à Philosophiâ abhorrentibus.

VISUM est autem majorum nostrorum mores à Philosophiâ alienos non sine vituperationis memoriâ præterire ; sed hîc in ipso operis principio de iis arguendis verba facere. Nam si ii reges jure laudibus sint digni, qui, historiis conscriptis, sua tempora digerere statuerunt, atque eruditorum acta fortiùmque res gestas literarum monumentis singulatim commendârunt ; illi quoque secundum hos meriti sunt, ut à nobis celebrarentur, qui hisce studiis vacantes, in actis publicis conscribendis laborem impendèrè. Et nos sanè sermones de rerum orbis terrarum serie legentes, ab iis compositos, evadimus sapientiores ; civiliâque discimus instituta, dum eruditas Chaldaeorum, Græcorum, Assyriorum atque Ægyptiorum narrationes historiâsque læctitamus jucundissimè ; atque adeò ad eorum virorum adspiramus sa-

Ասորես.

Ատրեստանեայց՝ և Եգիպտացւոց. Աւսյադբիւք, և փափագիցեմք ևս արդեօք՝ իմաստութե արանցն այնոցիկ, որք զայսպիսի փոյթ յանձին կալան: Ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է Թագաւորացն մերոց, և այլոցն Առաջնոց, առ ՚ի յիմաստն աղամարութի, և անկատարութի ոգոյն բանականի: Զի թէպէտ, և եմք անու փոքր. և թուով յոյժ՝ ընդ փոքու սահմանեալ՝ և զօրութե տկար, և ընդ այլով՝ յոյժանգամ նուաճեալ Թագաւորութե: սակայն բազում գործք արութե գտանին գործեալ և ՚ի մերու՞ աշխարհիս. և արժանի գրոց յիշատակի. զորոց և ոչ մի որ ՚ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել: Արդ՝ այնոցիկ որք, և ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել և անուն յիշատակի աշխարհի թողուլ. զի արդեօք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ. զիս մեծագոյնս ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հընագոյն քան զնս: Այլ ասիցէ որ արդեօք. վս ոչ լինելոյ Գիր, և Եպրութի ի ժամանակին. կամ, վս պէս պէս պատերազմացն, որ կու գոյն մեանց զկնի անհետ ՚ի վերայ գայի: Այլ ոչ արդարեւ այսոցիկ կարծեցեալք լինին. քանզի, գտանին, և միջոցք լեալ պատերազմացն և գիր Պարսից, և Յունաց՝ որովք այժմ, գեւորից և գաւառաց, ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեց, և հանուրց հակառակութեց, և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբազրուցաց մատենք. մանաւանդ՝ որ ՚ի սեփական ազատութե Պայազատութի: Այլ ինձ թուի՝ ուն այժմ, և առհինան Հայաստանեայց, լեալ անսիրելութի իմաստութե, և երգարանաց բա-

pientiam, qui talem operam navarunt. Itaque nobis omnibus perspicuum est, reges nostros, & cæteros majores animo fuisse parum sapienti, neque satis in ratione perfectos. Et si enim natio sumus haud longè extensa, numero pauci, viribus parum valentes ac sapius alieno imperio subiecti; multæ tamen res vel in nostrâ regione præclarè gestæ fuere, cæque memoriâ dignæ, quarum tamen historiam nemo illorum quisquam utile arbitratus est contexere. Cum autem illi nè sibi quidem cogitârunt ipsis benefacere, sui que memoriam apud posteros relinquere; quomodo sanè reprehensio nostra ita commoda acciderit, ut majora etiam ab eis pøceremus, atque adeò ipsis antiquiora. Dicat verò fortasse aliquis hæc inde evenisse, quòd temporibus istis nullæ fuerunt literarum formæ, nulla literatura; aut propter varia bella, quæ sibi invicem, alia continuò ex aliis, succedere. Hi verò non existimant rectè. Siquidem bellorum fuere intervalla, atque adeò 6 Persarum ac Græcorum literæ; quibus adhuc de vicis & provinciis, atque etiam rebus sigillatim domesticis, publicisque contròversis, ac fœderibus, scripta extant apud nos innumera historiarum volumina, ac præcipuè dum successio mansit libera.

Mihi verò videtur, sicut nunc fit, ita veteres etiam Armenios à doctrinâ ac ratione fuisse nimis averfos; ideòque supervacaneum est super socordibus huius, illiteratis atque agrestibus

նաւորաց •

^b Edit. գործոյ.

^c Deest in Edit. ՚ի

¹ Nec dubium quin Syriacè scripserint ejus Armeniæ partis incolæ, quæ Syriam attingebat. 'H δ' επισημασθαι, ουτως γεγραμμενη γραμματα, αποκαλινομεθα Ομοιου Ιου σιζαπνοαι οχοι? Αρμενίας. Diod. Sic. xix. p. 670. edit. Hanov. Cæ-

terum de literarum Armeniacarum origine vide, quæ infra Moses noster Armenius narret. l. III. c. 53.

² De hujus sententiæ interpretatione valdè hæremus, id quòd lectores monere æquum duximus.

Նաւորաց • վա որոյ, աւելորդ է մեզ, և այլ յաղագս անբանից արանց՝ Թուլա մտաց վայրենեաց ճառել։ Բայց ը քո յոյժ զարմացեալ եմ, ընդ մտացդ ծնընդականութի • որ յիսկզբանց մերոց Ազգաց մինչև ցայժմուսս միայն գտար զայսպիսոյ՝ իրէ՝ բուռն հարկանել • և մեզ խոյզ խնդրոյս առաջի արկանել երկար, և չափաւոր գործով զագգիս մերոյ կարգել զՊատմութի ճշդիւ, զԹագաւորացն և զՆախարարականացն ազգաց և տոհմից • Թէ, ով յուսմէ • և, զինչ իւրաքանչիւրոք՝ ի նոցանէ գործեաց • և ով որ՝ ի ցեղեցս որոշելոց ընտանի, և մեր ազնիւ • և՛ ոյք ոմանք եկք ընտանացեալք, և մեր ազնացեալք։ Եւ ըզ գործս՝ և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով դրոշմել՝ ի ժամանակէ անկարգ Անբարտակին շնուածոյ մինչև ցայժմ։ Գեղեցիկ զայս քեզ համարեալ ի փառս՝ և անջան՝ հեշտութի։ Առ որ այսչափ միայն սասցից։ Մի Թէ մատեան մերձ կայցէ ինձ ուղ ասէ Յօբ • կամ դպրութիք քոց Հայրենեաց • որովք նմանագոյնք արդեօք Եբրայեցւոցն Պատմագրաց • ի վերուստ ի քեզ իջուցանեմ անսխալ • կամ ի Քէն և յալոցսկսեալ անդր՝ ի վեր հանիցեմ, ի սկիզբն։ Բայց սակայն ըսկսայց Թէ պէտեւ ջանիւ միայն • Թէ և շնորհակալ որ մերոցս գտանիցի լեալ աշխատութեց։ Եւ սկսայց յորոց և այլքն • որք՝ յեկեղեցւոջ, և ոյք ըստ Քի։ Աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յաղագս ի սկզբանն առասպելս, բայց եթէ՝ զկնիսն ժամանակ ինչ արդեօք • և զարսս յայտնիս • որում և Ածայինքն ի ճահ գայցեն պատմութիւնք բանից • մինչև ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ի Հեթանոսականն զրուցակարգութիս • սակայն և ի նոցանէ, զոր ինչ հաւաստին կարծեմք առնուլ։

7 viris plura verba addere. Magnopere autem admiratus sum animi tui fecunditatem, qui unus à primordio nostræ gentis ad hunc diem repertus fueris, qui hujuscemodi opus aggressus sis; nobisque proposueris investigandam, ac longo sed utili opere nationis nostræ historiam perscribendam; utique ut notarem accuratè Regum ac Præfectorum stirpem & progeniem, quis à quo ortus sit, & quid eorum quisque fecerit; quænam porro familiæ indigenæ nobilique genere ortæ sint, quæve advenæ in nostræ gentis nobilitatem adscriptæ; denique ut singulorum res gestas ac tempora literis consignaremus, jam indè à confusa eâ Turris exstruktionē, usque ad hodiernum diem. Hæc nempe pulchrè putas tibi gloriæ fore ac sine labore voluptati. De quo ego hoc tantum dicam; *nunquid mihi liber adest*, (uti ³ Jobus ait) aut patriæ tuæ scripta; quorum ope, perinde atque Hebraici scriptores, ab ultimo principio usque ad Te historiam sine errore deducam, vel à Te aliisque incipiens, ad primordia ascendam? Incipiam tamen, quanquam conatu solo; si quis fortè repertus erit, erga labores nostros gratus; atque indè incipiam, unde ceteri, *qui in Ecclesiâ* & *qui à Christo*; supervacaneum existimans externorum fabulas de rerum origine repetere; quorum modò posteritatem ad tempus quoddam enumerabimus, virósque insignes, quibus ipsa Divina historia opportunè congruet; donec necessariò, procedente opere, ad Paganorum narrationes pervenerimus; è quibus tamen consilium est depromere, quicquid fidem mereatur.

ՊՐԱԿ

^d MS. մեծ իրէ •

^e Edit. հաշտութիւն •

³ Job xxxvii. 20.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Յազագա՛ զի ոչ սակս Ադամայ Եւայրց
Նահապետացն՝ միաբանեցան Այլք
ի Պատմագրաց :

*De Adamo cæterisque familiarum Prin-
cipibus, alios Historicos non consen-
sire.*

*** Աղագս Արմատոյն Տանուրց մարդ-
* Յ* Կութեն. Կամ Թէ՛ հաճոյ ու-
* *** մեք Թոշեցի ասել ծայրին. պարտ է
մեզ ստեալ ինչ անցանել բանիւ .
Թէ ընդէր հակառակ Հոգւոյն խորհիւ
անմիաբանեցան Այլքն՝ ի Պատմագրաց
զԲերիոս ասեմ, զբազմազիպէն՝ և զԱ-
բիւդենայ. Կամ զնոյն ինքն զՆաւակա-
ռուցէն՝ և զայլոց Նահապետացն. ոչ
միայն զս անուանց և ժամանակաց՝ այլ
զս ոչ ըսկիզբն զառ. ի մէջն Հաւացն
կարգելոյ ազգի մարդկան : Քանզի ասէ
զս Խորա Աբիւդենոս հանգոյն այլոցն
այսպէս. և զնա ամենախնամն Աճ եցոյց
հոգիւ՝ և առաջնորդ ժողովրդեանն :
Յետ՝ որոյ ասէ Թագաւորեաց Արորոս
շարս տասն. սրբ լինին ամբ. 36000. Եւ
պէս և յարադս Նոյի. այլով անուամբ
վարին և ժամանակօք անբաւիւք. Թէ-
պէտ և զս ջրոյն սաստկութե՝ և ապա-
կանութե երկրի զոյգ հոգեւորացն բար-
բառին բանից. Նոյնգունակ՝ և զԹիւ-
Նահապետացն տասն Քսիսութեան
հանդերձ Թուեն. որ ոչ միայն ըստ բո-
լորման առ ի յարեգակնէ, չորեք ժա-
մանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն
հեռանայ յամաց մերայնոցն, մանաւանդ
Թէ և յԱճայնոցն. այլ և ոչ ուն Եգիպ-
տացիքն զլուսնականն հաշուին ծա-
գմունս. նա և ոչ զառ ի դիցն ոմանս
առաջեալս. եթէ տարիս որ վարկի

DE totius generis humani radice,
seu quis ita potius appellare ve-
lit, vertice, paucis oportet indicari
quamobrem à sacris literis alii Scrip-
tores dissentiant; Berosum dico Histo-
ricum literatissimum atque Abyde-
num; aut cur ipse Abydenus de Na-
vigii ædificatione, cæterisque familia-
rum Principibus, non modò quod ad
nomina attinet ac tempora, sed eti-
am in eo quòd genus hominum ab
eàdem stirpe non repetant. De eà
enim re ita¹ Abydenus, pariter at-
que cæteri; ‘Deus quidem provi-
dentissimus pastorem constituit eum
‘ac rectorem populi; deinde, dicit,
‘regnavit Alorus faros decem, qui
‘annos conficiunt 36000.’ Similiter
ad Noam diversum adhibent nomen,
ac tempus immensum, quanquam de
aquarum violentiâ & terræ corrupti-
one cum sacris literis consentanea tra-
dunt; atque itidem decem familia-
rum Principes simul cum Xisuthro
numerant. Atqui eorum anni non
tantùm à solaribus nostris, qui qua-
tuor tempestatibus sunt conclusi, lon-
gè discrepant, atque adeò à Divinis;
verùm neque cum Ægyptiis lunares
computant ortus; neque verò eos,
qui ex² diis nomen invenere; adeò ut

զուգեալ

¹ Βασιλευσι δὲ τῆς χῶρας πρῶτον λεγού Α-
λῶρον, τον δὲ ὑπὲρ ἐαυτοῦ λεγόν διαδύσαι ὅτι μὴ
[μὴ] τῆ λεῶ [λεῶ] ποιμενα ὁ Θεὸς ἀποδείξει.
βασιλευσι δὲ σαρὲς δακα. Syncellus ex Abydeno,
p. 38. edit. Paris. Eadem Scaliger in Eusebii
Chronicon Græcum conjecit, p. 5. Decem etiam
Chaldæi reges ab Syncello, p. 18. recensentur,

quorum primus Alorus, decimus Xisuthrus est.

² Hic annus [Ægyptius, dies habens CCCLXV]
etiam ἡλιακὸς à quibusdam dicitur, ἔσ ab aliis
ὁ Θεὸς ἐνιαυτῷ. Cenforin. de die natali c. xviii.
ubi, monente Lindenbrogio, Θεός, solem sig-
nificat. Atque hunc, ut videtur, annum Cho-
renensis noster hic intelligit.

դուգեալ Համեմատեն Յոյն թուոցա-
ռարկութեցաւ ի հաւաստել Ճշմար-
տութեն. երբեմն նուազ և երբեմն սա-
տիկ զհաւաքումն գումարելով: Արդ-
օրէն է մեզ աստանոր զկարծիս նշյայտ-
նել թէ զինչ իւրաքանչիւրոք ի նո-
ցանէ խորհեցան, այսպէս զայսոսիկ գրել
Այլ վն երկարութեան առաջիկայ
գործոյս այլում տեղոյ և ժամանակի
զայսոսիկ թողեալ հատուցութիւն աստա-
նոր զբանս, ըսկսանելով յաղագս այսո-
րիկ՝ ուն և հաւատացեալ եմք: Արամ
նախաստեղծն: Սա կեցեալ ամն,²³⁰
ծնանի զԱթ: Աթ կեցեալ ամն,²⁰⁵
ծնանի զԵնովս. սր՝ երկուքն յարձանա-
գրութեցն ընդդէմ երկուց հանդերձե-
լոցն. ուն ասէ Յովսէփոս. թէ պէտե-
ռւրանան յայտ: Ենովս՝ որ յառաջին
յուսացաւ կոչել զԱՅ. Եւ ընդէր արդե-
օք այս, և կամ վասն որոց պատճառանաց
նախնիս՝ ասացեալ կոչեցելոյն զԱՅ.
և կամ, որպէս՝ կոչելն իմանի: Քանզի
է Արամ Ճշմարտապէս Աճաստեղծ:
Եւ սա ի բերանոյ Աստուծոյ առեալ
ասի պատուէր. այլ և յանցուցեալ և
թագստեան եղեալ. զոր էսն յԱյ. և
ոչ յայլմէ՝ ումբէ հարցանի. սապէս և
զվճիւ վարկին՝ ի նորին բերանոյ լսէ:
Իսկ յետոյ և Աբէլ մերձաւոր և ծա-
նօթ Այ լեալ Պատարագ մատուցանէ
և ընկալեալ լինի. արդ՝ սց այսպէս յըն-
դունելութի և ի ծանօթութի Այ լի-
նել. էր աղագաւ սա առաջին ասի կո-
չել զԱՅ և այս Յուսով: Արդ՝ զայն վն
սր՝ ի տեսութեց ի հրաւիրեալն մեր յու-
ղարկեցութե տեղի: Իսկ՝ որ ի ձեռն
պատրաստն է ասացութի: Քանզի՝ ի

qui reverà annos designari putant, ii,
ad veri confirmationem, Græcorum
numeris aptent & connectant, aliàs
collectionem minuentes, aliàs augentes.
4 Nos autem hic tantum pro more
nostro eorum opiniones indicamus, &
quid quisque eorum senserit, illud in
animo erat tradere; at propter ope-
ris hujusce longitudinem, hæc in alium
locum ac aliud tempus differentes,
jam sermonem repetemus, initio nar-
rationis facto, prout reverà fuisse cre-
dimus. Primus itaque omnium crea-
tus est Adamus. Hic, cum vixisset
5 annos 230, genuit Sethum. Sethus,
cum vixisset annos 205, Enosum ge-
nuit. Hujus narrat³ Josephus duas
fuisse in columnis inscriptiones ad
duas res præcavendas, quæ erant
eventuræ; tametsi eas comparere
negant. Cæterum Enosus⁴ *primus*
speravit vocare Deum. Cur autem
hoc, aut ob quam causam hic pri-
mus dicitur vocare Deum, quidve sibi
6 vult hæc vox *vocare*. Quippe Ada-
mus à Deo re verà fuit creatus, idem-
que ab ore Dei mandatum dicitur ac-
cepisse; atque etiam cum deliquisset
ob eamque causam sese abdidisset, à
Deo interrogatum est *ubi es?* nec ab
alio ullo; itidemque ex ejusdem ore de
se decerni audivit. Pòst verò Abelus,
Dei propinquus ac notus, cum sacri-
ficiu fecisset, fuit acceptus. Hi au-
tem cum sic Deo accepti notique es-
sent, quâ de causâ is primus dicitur
vocare Deum, idque *sperans* fecisse?

^a MS. հուս. ^b MS. 237. ^c MS. երկուքն.
^d MS. Այ.

³ Joseph. Antiq. l. I. c. 3. p. 9. edit. Hudson.
De hisce autem Sethi posteriorum columnis nihil
quicquam apud Josephum. Hebraicum scriptum in-
venimus; quod propterea notamus, quia Viri cla-
rissimi La-Crozius & Schroderus, quæ testimonia
ex Josepho Moses adducit, ea de Geronide esse

^e MS. ուրն անյայտ. ^f Edit. կոչեցեալ.

deprompta ambo sint suspicati, quâ de re explicatè
pòst dicemus ad lib. II. c. 18.

⁴ Gen. iv. 26. Cæterum Versionem Armeniacam
ex Græco fonte derivatam esse hic satis sit monuisse,
quum de eâ uberiùs in Præfatione simus acturi.

պատուիրանազանցութեան պատեալ Առաջինն 'ի մարդկանէ, 'ի դրախտէն, 'ի յԱյլաբուրեան արդազաւ ունիւնցեալէ՝ գտան արտասահմանեալ։ Զկնի և ընտանեգոյն Այլորդուցն Ադամայ, 'ի հարազատէն իւրմէ սպանանի 'ի եղբօրէն։ Յետ որոյ ոչ բանի ինչ Ածայնոյ և ոչ յայտնութեան ինչ իրիք եղելոյ։ 'ի տարակուսանա, և յանյուսութի ազգ մարդկան հատեցեալ լինի, այլ և ինքնահաճոյ արդարեւ գործս։ Յորոց միջի սա քաջայոյս եղեալ ուղղութիւն հանդերձ, կոչէ զԱՅ։ Իսկ կոչելը կրկնակի իմանի։ Կամ՝ անուանել ունի զմոռացեալ կամ յօգնականութի կարգալ։ Արդ՝ անուանելն իբրեւ զմոռացեալ ոչ է 'ի դեպ։ զի ոչ բազմութիւն մանց ընդ մէջ անցեալ որ 'ի մոռացումն նոցա զԱստուածո՞ր ածէր անուն։ և կամ զնոյն ինքն՝ որոյ անունն։ և ոչ դարձեալ մահո՞ւ և թաղման դեռ ևս ըստեղծեալն 'ի Այլ հասեալ։ Ապա ուրեմն՝ յօգնականութիւն կոչէ սա զԱՅ։ Սա կեցեալ ամս՝ 190, ծնանի զԿայնան։ Կայնան կեցեալ ամս՝ 170, ծնանի զՄադաղիէլ։ Մադաղիէլ կեցեալ ամս՝ 165, ծնանի զՅարեդ։ Յարեդ կեցեալ ամս՝ 162, ծնանի զԵնոք։ Ենոք կեցեալ ամս՝ 165, ծնանի զՄաթուսաղայ։ Երկերիւր ամս արժանի և հաճոյ վարս ստացեալ ունի գիտէ՝ որ հաճեցաւ, փութեալ աստի 'ի միջոյ ամբարշտաց՝ զորոյ զգաւաճառն յետոյ հատուցուք։ Մաթուսաղայ կեցեալ ամս՝ 167, ծնանի զԼամէք։ Լամէք կեցեալ ամս՝ 188, ծնանի որդի և անուանեաց զանունն նորա՝ Նոյ։

8 Edit. անուանեալ։

Atque alia quidem de eo in alium destinatum locum differentes, quod in promptu est jam proferemus. Nam cum primus iste homo ob scelus & mandati violationem ex horto atque adeo à Deo, uti dictum est, esset eiectionis, quique ex Adami filiis Deo fuit magis cognatus, à fratre suo germano interfectus; nullusque deinceps divinus sermo, nulla omnino esset paterfactio, in dubitationes & desperationem genus humanum deductum est, utque ea solum agerent, quæ sibi complacere. Inter quos hic spei bonæ atque integritatis plenus, *vocavit Deum*. *Vocare* autem duplicem habet intelligentiam; vel rem quasi oblitam nominandi, vel in auxilium aliquem invocandi. Atqui ista rem quasi oblitam nominandi significatio in hunc locum minimè convenit; non enim tot intercesserant anni, ut Dei nomen Deumve ipsum oblivione obruerent, cum necdum mortuus erat & sepultus, qui à Deo ipso fuerat factus; ac proinde in auxilium hic *vocat Deum*. Is, cum vixisset annos 190, genuit Cainanem; Cainanes anno ætatis 170, procreavit Malalielem; Malaliel annum agens 165, genuit Jaredum; Jaredusque anno ætatis 162, suscepit Enochum; atque Enochus habens annos 165, Mathusalam procreavit; cumque postea per ducentos annos vitam coluisset benè moratam & comprobata, sicut ei perspectum est, qui in eo conquievit, ex impiorum turbâ hinc sublati est; cujus causam postea repetemus. Mathusalas annos natus 167, Lamechum procreavit, qui, ætatis anno 188, *genuit filium & nominavit nomen ejus Noam*.

Յաղագս

¹ Gen. v. 28.

Յաղագս Նոյի :

De Noë.

Եւ ընդէր արդեօք զսա միայն Որդւոյ անուամբ յորջորջեաց : Իսկ վն պլլոցն ամենեցուն պարզաբար ասէ թէ՝ ծնաւ . զոր ընդդէմ իմն մարգարէանայ Հայրն . սա ասէ՝ Հանգուցէ զմեզ ի գործոց . և ՚ի արամեութե՝ ձեռաց . և յերկրէ՝ զոր անէծ Տէր Աճ . Որ եղև ոչ հանգիստ՝ այլ ջընջումն՝ որ ինչ միանգամ ՚ի վերայ երկրի : Ինչ թուի հանգուցանելն դադարեցուցանելն : Իսկ դադարեցուցանելն՝ զամբարշտութի՝ և զչարիս՝ սատակմամբ մարդկան զագրագործաց՝ դարուն երկրորդի : Քանզի գեղեցկաբար ասաց թէ՝ ՚ի գործոց մերոց, որ է՝ յանօրէնութեց . և իտրամեութե՝ ձեռաց . որովք և կատարեմբ զպղծութիս : Բայց և հանգիստ արդարև՝ ըստ այսմ մարգարէութեան ոչ ամենեքին . այլ կատարեալն յառաքինութե ոգիք . յորժամ չարիք ունչ հեղեղաւ ջընջեալ մարքին, երբև առ Նոյի, մտեալն ՚ի չարիս : Իսկ Որդւոյ անուամբ մեծարեաց զսա Գիր, երբ զյայտնի և զնշանաւոր . և արժանաւոր ժառանգ հայրենականացն առաքինութեանց :

b MS. addit մերոց .

ՊԲԱԿ Դ .

Յաղագս հաւասար գորոյ Ագգաբանութե երկց որդւոցն Նոյի : ԳԱբրահամ, և ցը Նինոս, և ց'Արամ : Եւ եթէ Նինոս, ոչ Բէլ և ոչ որդի Բէլայ :

*** Ի այս յայտնի է՝ ամենեցուն՝ զի
*** դժուարահաւար, և տաժանելի
*** է՝ ունչ գիւտ ժամանակացն ՚իսկզբանէ մինչև առ մեզ . առաւել էս

Et cur sanè hunc unum filii nomine designavit? at de cæteris omnibus tantummodò dicit *genuisse*? de quo etiam vaticinatus est Pater, '*Hic, dicens, faciet ut quiescamus ab operibus & mæroribus manuum, & à terrâ, quam execratus est Dominus Deus; qui contra non quietis sed omnibus quæcunque in terris erant perniciæ causa fuit. Mihi verò locutio ea facere ut quiescamus, idem valere videtur, quod facere ut cessemus, hoc est impietatem & scelus coercere ac reprimere hominum istorum impurissimorum strage, qui in secundâ eâ Mundi ætate vitam traducebant. Commodè etenim dicit, ab operibus nostris, id est iniquitatibus, & à mæroribus manuum, quibus foeda flagitia admittimus. Ac quiescunt sanè de hoc vaticinio non omnes, sed in virtute perfecti animi, cum scelera, quasi diluvio abluta, purgantur; id quod Noë temporibus iis accidit, qui flagitiis insaniebant. Cæterùm eum filii nomine sacræ literæ decorârunt, tanquam conspicuum atque illustrem, ac virtutis paternæ hæredem perdignum.*

C A P. IV.

Quodd propagines trium Noë filiorum æquales sint inter se usque ad Abrahamum, Ninum, atque Aramum; quôdque Ninus neque Belus fuerit neque Beli filius.

EST autem omnibus perspicuum, rem esse perdifficilem, ut rationem temporum ab origine usque rerum habere compertam, sic magis

գիւտ

գիւտ որդէ՛ծնութէ՛ Նախարարակա-
նաց ծննդոց • յերկոց անտի որդւոցն
Նոյի • ց' որքան կամք իցեն խուզել
ուսմբ քի իւրաքանչիւր դարուց • Մա-
նաւանդ՝ զի Ածայնոյն գրոյ զիւրսն 'ի
բաց հատեալ յինքն սեփհական ազգ-
Սեմայ ելիք զայլոցն իբր զարհամարհե-
լեացն • և իւրոցն անարժան կարգելոցն
բանից • Զորոց մեք ըսկսեալ ճառես-
ցուք, որքան է՝ կարողութի, որպէս
գտաք զհաւաստին 'ի հնոց պատմութեց,
մերով մասամբ ամենեւիմբ անսուտ •
Իսկ դու՝ ով ուշիմ Ընթերցասէրդ՝
հայեաց աստանօր քի հաստատութի
կարգի երկոց ազգացդ, մինչև ց' Աբրա-
համ, ց' Նինոս և ց' Արամ, և զարմա-
ցիր • Սեմ կեցեալ ամն 100, յետ եր-
կուց ամնց ջրհեղեղին, ըստ Աստու-
ծային բանից ծնանի զԱրփաքսաթ •

Սեմ.

1. Սեմ ամն 100, ծնանի զԱրփաք-
սաթ •
2. Արփաքսաթ ամն 135, ծնանի
զԱյնան •
3. Այնան ամն 120, ծնանի զՍա-
ղայ •
4. Սաղայ ամն 130, ծնանի զԵ-
բեր •
5. Եբեր ամն 134, ծնանի զՓա-
ղեկ •
6. Փաղեկ ամն 134, ծնանի զՌա-
գաւ •
7. Ռագաւ ամն 132, ծնանի զԷ-
սերուք •
8. Եսերուք ամն 130, ծնանի զՆա-
քոփ •
9. Նաքոփ ամն 179, ծնանի զԷ-
թարայ •
10. Եթարայ ամն 70, ծնանի զԱ-
բրահամ •

arduum clarorum Virorum propagines
investigare, si cui jam indè à tribus
Noæ filiis, singulas ætates, quousque
libuerit, consilium sit perscrutari. Id
eà re maxime fit, quia Divina histotia,
adscitâ sibi propriâ suâ Semi stirpe,
cæteras prætermisit, tanquam con-
temtas indignâsque quæ in orationis
suz serie collocarentur. De quibus
quidem jam nos nartare aggredimur,
ea, quantum in nobis erit, exposituri,
quæ in antiquis historiis invenimus fi-
deliter tradita, ad nostram certè gen-
tem omnino errore vacuis. Tu au-
tem, erudite ac studiose Vir, aspice
jam certum harum trium propaginum
ordinem ac mirare. Semus annos na-
tus 100, biennio post diluvium, ut in
sacrâ Historiâ est, genuit Arphaxadem.

Semus.

1. Semus anno ætatis 100, genuit
Arphaxadem.
2. Arphaxades anno 135, genuit
Canainem.
3. Cainanes anno 120, genuit Sa-
lam.
4. Salas anno 130, genuit Ebe-
rum.
5. Eberus anno 134, genuit Pha-
leccum.
6. Phalecus anno 134, genuit Ra-
gavum.
7. Ragavus anno 132, genuit Seru-
chum.
8. Seruchus anno 130, genuit Na-
chorem.
9. Nachores anno 179, genuit
Tharam.
10. Tharas anno 70, genuit Abra-
hamum.

Քամ:

1. Քամ ծնանի զՔուշ:
2. Քուշ ծնանի զՄեստրիմ:
3. Մեստրիմ ծնանի զՆեբրովթ:
4. Նեբրովթ ծնանի զԲաբ:
5. Բաբ ծնանի զԱնեբիս:
6. Անեբիս ծնանի զԱրբել:
7. Արբել ծնանի զՔալալ:
8. Քալալ ծնանի զՄիս Արբել:
9. Արբել ծնանի զՆինոս:
10. Նինոս ծնանի զՆինուս:

Յաբեթ:

1. Յաբեթ ծնանի զՔամեր:
2. Քամեր ծնանի զԹիրաս:
3. Թիրաս ծնանի զԹորգոմ:
4. Թորգոմ ծնանի զՀայկ:
5. Հայկ ծնանի զԱրմենակ:
6. Արմենակ ծնանի զԱրամայիս:
7. Արամայիս ծնանի զԱմասիայ:
8. Ամասիայ ծնանի զԳեղամ:
9. Գեղամ ծնանի զՀարմայ:
10. Հարմայ ծնանի զԱրամ:

Առդ՝ զկայան չորրորդ՝ ի Նոյէ՝ ամենայնք՝ ի ժամանակագրացն գրեն, և ի Սեմայ երրորդ՝ Նոյնն և զԹիրաս չորրորդ՝ ի Նոյէ. իսկ Յաբեթայ երրորդ՝ Թէպէտ ըստ մերում Թարգմանութե, ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի: Իսկ զՄեստրայիմ չորրորդ՝ ի Նոյէ՝ և երրորդ՝ ի Քամայ, ոչ ի մերում Թարգմանութե և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք: Այլ այսպէս զսա կարգեալ գտաք ի յՈւշմա-

b. Deest in Edit. ոչ

² Edita versio Armeniaca alterum hunc Cainanem non agnoscit apud Gen. x. 24. xi. 12, 13. & 1. Paral. i. 24. Reperitur autem nomen ejus unciis inclusum ap. 1. Paralip. i. 18; quod ibi esse institutum ex hoc ipso Chorenensis loco veri quidem simillimum est. Cæterum observatione dignissimum

Chamus.

1. Chamus genuit Chufum.
2. Chufus genuit Mestraimum.
3. Mestraimus genuit Nebrothem.
4. Nebrothes genuit Babium.
5. Babius genuit Anehim.
6. Anebis genuit Arbelum.
7. Arbelus genuit Chæalum.
8. Chæalus genuit Arbelum alterum.
9. Arbelus genuit Ninum.
10. Ninus genuit Ninyam.

Japhethus.

1. Japhethus genuit Gamerum.
2. Gamerus genuit Thiram.
3. Thiras genuit Thorgomum.
4. Thorgomus genuit Haicum.
5. Haicus genuit Armenacum.
6. Armenacus genuit Aramæim.
7. Aramæis genuit Amasiam.
8. Amasia genuit Gelamium.
9. Gelamius genuit Harmam.
10. Harma genuit Aramum.

6 ¹ Cainanem autem à Noâ esse quartum omnes Chronici scribunt, atque à Semo tertium; itidemque Thiram à Noâ quartum; à Japhetho verò tertium esse tradunt, quanquam in ² versionis nostræ exemplis nusquam ita scriptum reperitur. At Mestraimum, à Noâ quartum, & à Chamo tertium neque in nostra versione, neque apud Chronicum quemvis collocatum invenimus, præterquam apud eruditum գուշե

videtur id quod Moses noster subjicit, omnes scriptores chronicos de hoc Cainane consentire; atque adeò in singula stirpe pronepotem Noæ, Cainanem nempe, Mestraimum ac Thiram, communi posterorum ejus numero hic interponi.

² Gen. x. 2.

գումնէ ումնէն՝ և Ընթերցասիրէ Ասորոյ. և հաւատարիմ թուեցաւ մեզ ասացեալն. Քանզի Մեսորայիմ է՝ Մեծրայիմ. որ իմանի՝ Եգիպտոս. Եւ բազումք ՚ի ժամանակագրաց զՆերոլթ՝ որ է Բէլ Եթովպացի գող ասելով. հաւանեցուցին զմեզ այսպէս. հաւաստի լինիլ. յաղագս բնակութեամբ մանացն ընդ Եգիպտոս. Յետ որոյ ասացուք և զայս. զի թէպէտ և ամբ ժամանակաց ծնընդոցն Քամայ՝ մինչև ց՝ Նինոս՝ ոչ ուրեք գտանին թուեալ. և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ. այլ հաւաստեալ. և ոչ նորին ինքեան Նինոսի. իսկ մերոյն Յաբեթի ամենևին ոչ. սակայն ասացեալ ազգաբանութիւն հաւաստի է երեցունց ցեղիցն մետասան գոլով ց՝ Աբրահամ. և ցը՝ Նինոս. և ց՝ մերն Արամ. զի Արայն երկոտասաներորդ է յետ Նինոսի. մանուկ տիովք վախճանեալ. և է՝ Ճմարիտ. և մի՝ որ յերկուացի. քանզի պատմէ մեզ զայսոսիկ յողով իրս հաւատարիմն Աբիւգենոս և ասէ, այսպէս. Նինոս Աբրէէեայ. Քայաղ Աբրէէեայ. Անէեբայ. Բաբայ. Բեբայ. Նոյնպէս և զմերն ՚ի Հայկայ մինչև ց՝ Արայն գեղեցիկ զոր սպանեալ կաթոսն Համիրամ, թուէ այսպէս. Արայն գեղեցիկ. Արամայ. Հարմայ. Գեղամայ. Ամասեայ. Արամսեայ. Արմենակեայ. որ եղև հակառակ Բեբայ միանգամայն և կենախուզ. Եւ զայս մեզ՝ Աբիւգենոս յիւրում առաջնում արձանականի ՚ի մանր ազգաբանութեամբ. զոր աստ

7 quendam ac studiosum Syrum; atque id quidem nobis videtur fide dignum. Utique Mestraimus idem est ac Mezraimus, qui denotat Ægyptum; &c, cum multi ex Scriptoribus Chronicis. ³ Nebrothem, qui est ⁴ Belus, Æthiopem fuisse scripserint, rem ita se habere propterea nobis persuasum est, quod Ægypti fines incoluit. Illud verò adjungamus, quanquam in Chami usque ad Ninum stirpe, procreationum anni nusquam reperiuntur numerati, 8 aut ad nos saltem non pervenire, neque de ipsius Nini aliquid certi, de nostri verò Japhethi annis nihil admodum traditur; enumeratum tamen harum trium familiarum genus in hoc esse verissimum, quod propagines fuerint: undecim ad Abrahamum, Ninum, nostrumque Aramum. Aræus enim, ordine duodecimus, posterior Nino fuit; atque in juventute mortem obiit. 9 Nec est quod quis de hujus rei veritate addubitet, cum de iis nobis complura tradat Abydenus, Auctor certus, ita dicens; “ Ninus ortus Arbelo; “ Chæalus Arbelo, Is Anebi, Is “ Babio, Is Belo”. Similitérque stirpem nostram ab Haico, ad Aræum pulchrum, quem Semiramis interfecit, hoc ordine enumerat; “ Aræus pulcher Arami filius, qui Har- “ mæ, qui Gelamü, qui Amasæ, “ qui Aramæis, qui Armenaci, qui “ Belo adversatus vitam amisit”!

ուրեմն

^c MS. Քայաղարէեայ. ^d Edit. Բաբեբայ. MS. Բաբեա. ^e Sic MS. Edit. Արամենակեայ, sæpius, sed corrupté.

³ Νεβρωθ ὁ συνηγὸς καὶ γὰρ; ὁ Ἀβιοϥ. Chron. Alex. p. 28. Edit. Paris.

⁴ Ὁ ἐν Βαβυλωνί Βηλθ ἀπὸ ἀνδρῶν Ἀργητίου Βηλ τοῦ Λιζυνοῦ οὐνομα εὐχα. Pausan. L. iv. p. 261. Edit. Hanov.

⁵ Quatuor ex his regibus, nec plures forsan hic putavit numerari, quos inverso ordine Arabe-

lum, Chalaum, Anebum ac Babium vocat recensetque, Syncellus Africanum, ut videtur, auctorem secutus, longo post tempore in Assyriorum regum serie ponit. Hos ibi Eusebius omisit, ab Syncello eam ob causam valde reprehensus. Quod si id Eusebius ex Abydeni auctoritate fecerit, mirum est, cur non testimonium ejus produxerit. Syn. p. 151,--5.

ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին : Այսո-
ցիկ վկայէ և Կէֆաղիմոս . քանզի ասէ
'ի միում գլխոյն այսպէս . մանր զամե-
նայնն յիսկզբան մերոյ աշխատու-
թեա : սկսաք գրել զպագաբանու-
թիւն 'ի Իււանայն Արքունի . այլ ա-
ռաք Տրաման 'ի Թագաւորոց, Թողու-
զաննանից, և զվատաց արանց 'ի Տնոցն
գլխատակն . և գրել միայն զքաջն,
և զմանստունն, և զաշխարհակալս
Նախնիս . և մի 'ի յ' անպէտս գծամա-
նակս մեր ծախել և զայլն : Այլ այս
մեզ ամենեւին օտար և արտաքոյ չչմար-
տութեն . որք զՆինոս Բելայ ասեն որ-
դի . կամ թէ նոյն ինքն Բել . զի ոչ ազ-
գաբանութիւն, և ոչ ամացն ժողո-
վումն այսոցիկ վկայէ, բայց թէ Ը-
նչանաւոր, և անուանի լինելոյ որ պա-
տեհ Տամարեալ . այսպէս կարգիցէ
զՏեւին մօտաւոր : Եւ գտաք զայսոսիկ
արդարեւ Յունաց դպրութիւն : Զի թէ-
պէտ և Յոյնք ինքեանք 'ի Քաղդէա-
ցւոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն . և
թէպէտ և Քաղդէացի որ ինքնակամ¹³
յօժարութիւն . և կամ 'ի Տրամանէ
Թագաւորաց Տարիեալ զայս իրագոր-
ծել . ոպ Առիուս ոմն և այլք բազումք .
սակայն մեք Յունաց Տամարիմք որպէս
'ի նոցանէ ուսեալք :

Atque hæc narrat Abydenus in primo
suo originum libro, quem postea qui-
dam huc attulerunt. Ejusdémque rei
testis est ⁶ Cephalimus, qui in capite
quodam hæc dicit ; “ Principio operis
“ nostri, propagines singulas institui-
“ mus sigillatim subtexere ex regiis
“ Tabulariis ; sed mandata ab regibus
“ accepimus ignobilium ac nequam in-
“ ter veteres hominum memoriam
“ prætermittere, enumeraréquæ fortes
“ solùm ac sapientes rerùmque potitos
“ Progenitores, neque tempus inutili-
¹² “ ter absumere”, & cætera. II autem,
nobis videntur prorsus à vero aberrare,
qui ⁷ Ninum aut Beli filium aut ipsam
dicunt esse Belum. Neque enim gene-
ris, nec annorum series huic rei testi-
monio est ; nisi si quis, quòd uterque
fuerit inclytus & celebris, ideo verifi-
mile esse arbitratus, nova antiquis
velit connectere. Atque hæc quidem
invenimus in Græcorum libris tradita.
Sive enim Græci ipsi Chaldæorum
scripta in suum sermonem converterunt,
sive Chaldæus aliquis, vel suâ sponte,
vel Regum jussu coactus, hujuscemodi
opus effecit ac navavit, ut Arius qui-
dam, multique alii ; Nos tamen Græ-
cis accepta referimus, tanquam qui
ab iis hæc fuerimus edocti.

ՊՐԱԿ Ե.

C A P. V.

Յաղագս թէ է ինչ որ Տաւաթար եւ
է, որ օտար 'ի Մովսիսէ պատմեն
Այլքն Հնախօսք : Եւ յաղագս

*In aliis consentire, in aliis verò à Mose
discrepare alios ex vetustis Scriptori-
bus ; Et de rumoribus qui ex Olympio-*

⁶ MS. սկսեալք ⁷ Deest յ' in Edit.

Ուր-

⁶ Quum hic Scriptor ignotus sit, videtur scri-
bendum esse *Cephalion*, quem infra L. 17. N^o. 1.
Auctor noster profert. Vide etiam notam in-
sequentem.

⁷ In hac sententiâ fuit *Cephalion* ap. Syncell. p.
167, quem hic fortasse tacitò, ut infra c. 17. nomi-
natim, Chorenensis reprehendit.

Ուրմակողորայ փելետոփայի անգիր
գրուցացն ։

*deore Philosopho auditione solâ accep-
tis vulgantur.*

*** Հաւաստին՝ որչափ կարացեալ 'ի
* 2 * բազմացն ընտրեալ բանից • կար-
* գեցաք զճնուողս երկից որդւոցն
Նոյի, ց' Աբրահամ, և ց' Նե-
նուս, և ց' Արամ • որում ոչ զոր ընդ-
դիմանալ կարծեմ 'ի միտս ունողացն ։
Բայց թէ՛ զճշմարտութեն որ խորհե-
լով քակել զոճ • 'յ առասպելս զճշմա-
րիտ բանս ատորժելով ^b փոփոխել
փութայցէ • և 'յ այսոսիկ իւրաքան-
չիւր միտք ուն կամին ուրախացին • այլ
թէ շնորհակալ և մերոյս տընութեանց
և ջանից լինիցիս՝ ով Ուսումնասէր
դու և զմեզ այսմ աշխատեցուցող, ան-
ցից սակաւ բանիւք յիշատակաց յա-
ղագս որոյ՝ վերագոյնը կարգեցաք թէ
որպէս առաջինքն 'ի Ախպարացն յա-
ղագս այսորիկ հաճեցան շարագրել ։
Թէպէտ և ոչ ունիմ այժմ ասել
յամբարանոցս մատենից Թագաւորացն
^d այսպէս արդեօք գտեալ • եթէ ըստ
ատորժելոյ ուն կամեցան իւրաքան-
չիւրքն փոփոխել զանուանսն և զգրոյցս
և ըզժամանակս • և կամ այլ զինչ և
իցէ պատճառ ։ Բայց ուն 'ի սկզբանն
երբեմն 'ի ճշմարտէն, և երբեմն 'ի
ստէն • ուն յաղագս Նախաստեղծին ոչ
առաջին մարդ ասելով զնա այլ Թա-
գաւոր ։ Սոյնպէս անուն խրժական
նմա՝ և աննշանակ կոչելով և ամս տա-
լով նմա 36000 ։ Իսկ թուով Նա-
հապտայ 'ի ջրհեղեղին յիշատակաւ •
զոյգ և հաւասար Մովսիսի ։ Նոյնն
և յետ ջրհեղեղին • երես կարգելով արս
անուանիս • յառաջքան զաշտարակաւ
շինութիւնն զինի նաւարկութեն Բսի-
սութրեայ 'ի Հայս ճշմարտեն ։ Իսկ
անուանցն փոփոխմամբ և բազմօք այլ

¹ QUOD certius visum est, ex variis
historiis, quantum in nobis erat,
feligentes, trium Noë filiorum
propagines subtexuimus, ad Abraha-
mura, Ninum & Aramum; quas con-
tra intelligentem opinor dicturum esse
neminem, nisi si quis veritatem cupiens
labefactare, veras narrationes in fabu-
² las vertere præoptaverit; atque in his
quidem, quam volent, se oblectent;
Quod si Tu, literarum studiose, qui-
que nobis hunc laborem imposuisti, la-
boribus nostris & curis favebis, rerum
memoriam paucis percurram. Ac
suprà quidem indicavimus, quemad-
modum priscis scriptoribus visum sit
de hisce rebus historias contexere,
quanquam eas nequeo dicere in Biblio-
³ thecis regiis adhuc reperiri; qui quidem
seu voluntatis inclinatione, sive ob ali-
am aliquam quamcunque causam narra-
tiones, nomina, ac tempora immutave-
runt, de origine rerum interdum vera,
aliàs falsa exponentes; sicut de primâ
re creatâ, quam non hominem, sed
regem appellant; eique nomen indunt
barbarum, ac significationis expertem,
⁴ atque annos 36000 assignant. De nu-
mero autem familiarum Principum ad
diluvii tempora benè cum Mose con-
sentiunt; atque itidem, quod post dilu-
vium tres enumerant viros inclytos,
ante turris constructionem, at post Xi-
suthri in Armeniam navigationem, in
eo quidem vera narrant; sed quod no-
mina aliâque multa mutarunt, menda-
ciis fallunt. Mihi verò libitum est
narrationis meæ initium ordiri, è di-

լովք

^a In Edit. deest 'յ'.

^b Abest ab Edit. փոփոխել.

^c Edit. այսորիկ.

^d In Edit. deest այսպէս.

լովք ստեն: Բայց էս՝ այժմուրախա-
ցայց՝ հաւ առնելով առաջիկայիցս
իմոց բանից՝ ի սիրելոյն իմմէ, և քան
զշատս արդարախօսողէ՝ ի Բերիոսեանն
Սիբիլեայ: Յառաջ քան զբուրգն ասէ՝
և ըզբազմաբարբառն լինելոյ ձայնի
ազգի մարդկան՝ և զկնի նաւարկու-
թեանն Քսիսուծրեայ՝ ի հայս: Զրո-
ւանն, և Տիտանն: և Յապետոսթէ լի-
նէին իշխանք երկրի: Որք ինձ թուին
Սեմ, Բամ, և Յաբեթ: Եւ ի բա-
ժանել սոցա ասէ զամ տիեզերս՝ ընդ
իւրեանց իշխանութե, զպարտացեալ
տիրէ՝ ի վերայ երկոցունցն ևս Զրու-
անն՝ զոր աստ՝ ուրեմն Զրադաշտ Մոգ,
արքայ Բակտրիացւոց, որ է՝ Մեդաց՝
ըսկիզբն և հայր աստուծոցն ասաց լի-
նիլ: և բազումայլ ինչ՝ զնմանէ առաս-
պելեաց: զոր անտեղի է մեզ այժմ
երկրորդել: Արդ՝ ի բռնանալն, ասէ՝
Զրուանայ՝ ընդդիմացան նմա Տիտանն
և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերազմի
ընդ նմա գրգռելով: Վս զի Թագաւո-
րեցունցանել զորդիս իւր ի վերայ
ամենեցուն խորհէր, և այսպիսում
խռան, յափշտակեաց Տիտանն ասէ,
զմանն ինչ՝ ի ժառանգութե սահմա-
նացն Զրուանայ: աստի՝ ի մէջ անցեալ
քոյրն նց Աստղիկ՝ համոզեալ դարարե-
ցունցանէ զաղմուկն: և յանձնառնուն
Թագաւորել Զրուանայ: բայց դա-
շինս ուխտից՝ և երդմանց՝ ի միջի հաս-
տատեն, սպանանել զամ արու որ ծնա-

5 lectâ meâ ceterisque veraciore ¹ Sibyl-
lâ Berosianâ, quæ hæc dicit; ² “Ante
“ turrem, ac priusquam generis hu-
“ mani sermo multiplex factus est &
“ varius, post Xisuthri autem in Ar-
“ meniam navigationem, Zerovanus,
“ Titan ac Japetosthes principatum
“ terræ tenuere”, qui mihi videntur
esse Semus, Chamus & Japhethus.
“ Hi, ut tradit, cum orbis totius im-
“ perium inter se partiti essent, super-
“ biâ accensus cæteris ambobus do-
6 “ minari voluit Zerovanus”, quem
hic ea Zoroastrem Magum, Bactria-
norum regem, fuisse dicit qui fuit Me-
dorum principium ac Deorum pater;
aliâque multa de eo fabulatur, quæ
nunc repetere instituto nostro alienum
est. “Itaque Zerovano”, ut refert,
“ vim afferenti Titan Japetosthésque
“ restiterunt, bellóque cum eo con-
“ tenderunt, propterea quòd filios suos
“ reges omnibus constituere cogita-
7 “ bat. Quam inter concertationem
“ occupavit Titan partem aliquam ex
“ hæreditariis Zerovani finibus. Tùm
“ verò interponens se soror eorum
“ ³ Astlicia suis delinimentis tumultum
“ sedavit, intéique eos conveniebat,
“ ut imperium Zerovanus haberet;
“ jurejurando autem inter se paciscun-
“ tur, sese omnem deinceps Zerovani
“ stirpem virilem interfecturos, ut ne

նիցի

• MS. հարստացեալ.

• In Edit. deest ուրեմն.

¹ Inter varias Sibyllas, unam Beroſi filiam no-
minant Pausanias in Phocicis c. xii. p. 828. edit.
Kuhn. & Suidas in voce *Sibylla*.

² Εξ ἡμερ πρὸ αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν γένος
αὐτοῦ, καὶ βασιλεὺς Κερὸς καὶ Τίταν, Ἰαπίθ
ἦε. Orac. Sibyll. ap. Gall. p. 344. & seq. ubi pro
Mosis nostri Zerovano Eruditus lector Sibyllæ Satur-
num notabit, tantâque in sequentibus varietates de-
prehendet, ut Sibyllina Mosis Oracula ab editis
nostris diversa fuisse facili sibi persuasurus sit.
Vid. Not. ad c. viii. N°. 10. ubi Abydenus etiam

Saturnum Titanémque memorat. Cæterùm Persæ
veteres Zerovani nomine Abrahamum nuncuparunt,
ut monet Hydrius de relig. Pers. p. 79. 495; quan-
quam Mosis noster etiam infra in hoc capite eo no-
mine Simum ab Orientis populo appellari tradit.

³ Vox *Astlic* Armeniacè *stellulam* sonat, adeò
ut, quam Astliciam vocavimus, satis forsitan rectè
Astleria potuerit appellari; quo nomine in Græco-
rum fabulis filia Cæi, qui unus ex Titanibus erat,
designatur. Vid. Apollodor. Biblioth. L. i. c. 4.

նիցի Զրուանայ • զի մի ազգաւ 'ի վրնց
թագաւորեացէ : Ուստի և արս Տզորս
'ի Տիտանացն 'ի վր ծննդոց կանանց
նորա կարգէին : Եւ սպանեալ զեր-
կուս ոմանո վն երդման ուխտին հաս-
տատուն կաղյ • խորհի այնուհետեւ
քորննոցա Աստղիկ հանդերձ կանամբ
Զրուանայ, հաւանեցուցանել զոմանս
'ի Տիտանացն ապրեցուցանել զայլ ման-
կունս, և յարեմուտս կորյ յուրապիւր • 'ի
լեռան որանուանեալ կարդային 'ի իւր-
բնկէց • իսկ այժմ կոչի Ուրմկոս : Արդ-
զայսոսիկ, թէպէտ առաւապէրս դե, թէ-
պէտ ճշմարտութի հաշուել համարե-
սցի • բայց եւ ոչ հաւանեալ եմ, բազում
ինչ ճշմարտէ : Քանզի և որ 'ի Արարա-
ցուցիչստանդեայ եպիսկոպոս Եպիփա-
նոս 'ի հերձուածոցն յանդիմանութե,
յորժամ ճշմարտ և արդարադատ զԱՅ
ձեռնարկէ ցուցանել • և վն ջնջելոյ որ-
դուցն իւր զեթն ազգսն, ասէ • այսպէս •
եթէ արդարադատապէս ԱՅ զազգսն
զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդուցն իւր •
զի 'ի բաժնի որդուցն Սեմայ հասեալ էր
երկիր կայրուածոցս այսոցիկ, բռնութե
Քամ 'ի վր եկեալ յափշտակեաց : Իսկ
ԱՅ իրաւունս պահեալ զերդման ուխ-
տին վրէժ հատուցանէ ազգին Քամայ •
'ի բաց դարձուցանելով զժառանգու-
թիւնն Սեմայ : Այլ զՏիտանսն և զԼա-

8 “ proles ejus ipsis imperaret; ad eam-
“ que rem strenuos quosdam ex Tita-
“ nibus viros mulierum partibus præ-
“ ficunt. Qui cum ob jurjurandi
“ pactionem necassent duos, soror
“ eorum Astlicia cum Zerovani ux-
“ ribus consilium init, quibusdam de
“ Titanibus persuadendi, ut cæteros
“ pueros conservarent atque in Orien-
“ tem asportarent, ad montem quen-
“ dam, quem + *Deorum conjectum*
9 “ appellarunt, qui nunc Olympus vo-
“ catur”. Hæc autem, seu quis in
fabulis, sive pro veris ducet, ego qui-
dem persuasum habeo magnâ ex parte
esse vera. Namque Epiphanius etiam
Constantiæ in Cypro episcopus, in suâ
hæresium confutatione, ubi veritatem
Dei ac justitiam conatur declarare de
septem gentibus ab Israelitis deletis
hæc habet; “ justè sanè gentes eas
“ Deus delevit ex conspectu filiorum
“ Israelis, quia, cum possessiones istas
“ filii Semi ex partitione tenerent,
“ per vim Chamos irruens arripuit.
“ Deus autem pactionem suam ac jus-
“ jurandum fideliter conservans, de
“ Chami stirpe sese vindicavit, atque
“ hæreditatem Semo reddidit”. Cæ-
terum de Titanibus ac Raphæmis me-

⁴ Armeniacè, *Dys-encets*.

⁵ Hunc locum, nusquam, quantum reperimus, Epiphanius ad verbum habet, sed rem ipsam sæpiùs narrat. *Adv. Hæres.* l. i. c. 4. § 1. ii. 66, 84. & in *Ancorat.* § 116. atque ejusdem rei meminerunt Scriptores alii, tamen de eâ nihil omnino in sacris literis occurrit. *Nonâ decimâ generatione Posteri illius qui post diluvium maledictus est, proprios terminos excedentes, quos in occidentalibus partibus sorte susceperant, eos qui medium terræ fuerant sortiti locum, in terras orientis expellant, Et usque ad Persidem fugant, ipsique in expositum locis iniquâ sorte succedunt.* Recognit. Clement. i. 31. *Εν τῷ βιβλίῳ εἶπε το κοσμος πωλεισας ὁ τε Χαμ υἱοῦ Χανααν, ἐπὶ βῆ πῆς οὐρας το Σημ, και ἔβη κρησον εἰς, παρβαῖς τῶν ἐβόλων Νεσ συν πῆς εἰς αὐτῶν παρμενοῖς εἰσπον ἐπὶ α* — *εἰς δια Μανουῖς και*

ἡσυχιῶν
Ἰησὺ εἰς αὐτοῦσιν ὁ Θεός, και ἡβη τῆς καινῆς δια τῶν κείων, ἀποδωκεν πῆς υἱοῖς τοῖς Ἰσραὴλ τῆς πῆς γῆς. Syncellus p. 45. Eadem hæc Eusebio attribuit Scaliger, Chron. Græc. p. 10. atque occurrunt apud Cedrenum. p. 10. edit. Xylandr. Scriptor denique Anonymus Malacæ Chronico præfixus eandem Historiam sic narrat. *Τῶν οὖν τῶν κληροδότησων ὁ τε Χαμ υἱοῦ Χανααν, ἔβη τῶν πῆς Λιβανῶ γῆς, ὡς ἀγαθὴ τῆ καινῆς, και ἔβη πολὺ πῆς αὐτῶν διαλλατῆς γῆς, πρὸς νικῶς κρησῶσιν αὐτῶν, και τῶς εἰς το Σημ κληρὸς εἰσελασ, και ἔβη παρὰ ἡ γῆ πῆς σπαρταῖς το Χανααν πρὸς κρησῶσιν. Καὶ ἔβη τῶν τοῖς δὲ διακείων κείων μῆς ταῖς τῶς εἰς το Σημ εἰς Ἰσραὴλ ἀποδωκεν αὐτῶν δια Ἰησὺ το Νεσ, κρησῶς και τῶ Αβραὰμ πρὸς κρησῶσιν. p. 16. edit. Oxon.*

փայլման յիշեն Աճային գիրք։ Բայց պարտ է մեզ զմանց անգիր Տին զրոյցս որ պատմեալ եղեն վարդապետն 'ի մէջ Իմաստանոցն Յունաց։ Եւ հասին մինչև 'ի մեզ այս զրոյցք։ 'ի Գորգի' և 'ի Բա- նան անուն կոչեցելոց։ Եւ երրորդ- ոմն Դաւիթ. Թէպէտ և յոյժ սակաւութեւ երկրորդել։ յորոց մի ոմն 'ի նոցանէ վարժեալ փիլիսոփայութեւ՝ ասէր այս- պէս։ Թէ՛ ով ծերք, յորժամ էի 'ի մէջ Յունաց զիմաստութի վարժելով դէպեղև 'ի միում աւուրց, զի վաշ- խարհագրութեց', և բաժանմանց ազ- գաց, 'ի մէջ արանց իմաստանոց' և հմտագունից բան ճառիւր։ ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային։ Իսկ որ կատա- րեալագոյնն էր 'ի նմ Ոլլոմպիոդորոս ա- նուն այսպէս ասաց։ Պատմեցից ձեզ ասէ, զրոյցս անգիրս 'յաւանդութենէ 'ի մեզ հասեալ։ զորս և բազումք 'ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ց' այժմ։ Ս'ա- տեան լեալ գրիստութեայ և զորդւոց նր, որ այժմ ոչ ուրեք երևի։ յորժամ ասեն կարգ լեալ բանից այսպիսի։ Յետ նաւելոյն Բախուութեայ 'ի Հայս և դի- պելոյ ցամաքի, գնայ, ասէ, մի յորդւոց նր կոչեցելն՝ Սիմ ընդ արևմուտս հիւսիսոյ դիտել զերկիրն։ և դիպեալ դաշտի միում փղբու, առ երկայն անստիւ միով լիւրամբ, գետոց ընդ մէջ նր անցանելով, իկողմանս Ասորեստանի. դադարէ առ գետովն երկրունեայ աւուրս։ և անուանէ յանուն իւր զը- րուն՝ Սիմ, և դառնայ անդէն յարեւելս հարաւոյ ուստի եկն։ Իսկ իկրտսերա- գունից որդւոցն նր՝ Տարբան անուն, 30 ուստերօք, և 15 դստերօք, և նոցին ա- լումք մեկնեալ 'ի հօրէն, բնակէ ան- դրէն 'ի նոյն գետեզերքն։ յորոյ անուն և զգաւառն անուանէ՝ Տարօն։ և զա- նուն տեղոյն ուր բնակեցան, կոչէ՝ Յրօն։ զի անդ զառաջինն ըսկիզբն եղև բաժանելոյ որդւոց նորա՝ ինմանէ։

11 minerunt sacræ literæ. Hic autem nos oportet antiquas certorum hominum narrationes scriptis quidem non mandatas, quàm brevissimè repetere, de quibus olim inter Græcos Philosophos sermo fiebat, quæque ad nos sunt perlatae à Gorgia quodam ac Bannano Davidéque tertio teste; de quibus unus à Philosophia probè instructus, "O Senes", inquit, "cum
12 " inter Græcos, sapientiæ ediscendæ
" causâ, ætatem degerem, accidit,
" ut die quodam inter sapientes eru-
" ditosque viros sermo institueretur
" de Mundi descriptione, divisione-
" que gentium: cùmque alius alio mo-
" do, nonnulli dictione figuratâ hi-
" storias ejusmodi explicarent, peri-
" tissimus eorum nomine Olympiodo-
13 " rus, hujuscemodi verba fecit. Expo-
" nam vobis, inquit, narrationes non
" conscriptas, sed famâ ad nos delatas;
" de quibus inter se colloquantur Rustici
" ad hodiernum usque diem; Librum
" fuisse de Xisuthro ejusque filiis, qui
" nunc comparet nusquam, quem dicunt
" rem enarrâsse in hunc modum; Post-
" quam Xisuthrus in Armeniam navi-
" gâsset, atque ad terram appulisset,
14 " profectus est, ut tradit, unus ex fili-
" is ejus, nomine Simus, inter occasum
" solis & Septentriones, ac perveni-
" ens ad parvam planitiem sub monte
" quodam longè patenti positam, per
" quam mediam amnes in Assyriam ver-
" sus fluebant, consedit ibi secundum
" flumen ad bimestre spatium, montem-
" que de suo nomine Simum appellavit,
" atque inde eodem revertitur inter me-
" ridiem atque orientem Solem, unde
15 " erat profectus. Cæterum ex minori-
" bus ejus filiis unus, cui Tarbano erat
" Nomen, cum 30 filiis, ac 15 filiabus
" earumque viris à patre discedens, se-

Նորին

Նորին դարձեալ և առ եզերքն սահմանացն Բախարիացւոցն ասէին բնակիչ սակաւ աւուրս, մնացեալ և մի ոմն անդ՝ յորդւոցն նորքանդի կողմանքն արեւելից Զրուան, զՍիմ կոչեն, և Զարուանդ՝ զգաւառն անուանեալ ասեն մինչև ց՝ այժմ։ Բայց առաւել յաճախագոյն, Հինքն Արամազնեացն ի նուագս բամբուռն, և յերգս ցցոց՝ և պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք և այսոցիկ զրոյցք սուտք, և կամ թէ արդարեւ լեալք, մեզ է՛ն հինք փոյթ։ Այլ քի գիտելոյ քեզ զամ, որ ինչ ի լոյ և որ ինչ ի գոյ։ անցանեմ ընդ բնաւն ի գիրս յայս։ զի իմացիս զառ քեզ պարզամտութի իմիցս խորհրդոցս։

“dem cepit propter ejusdem annis ripam; ob eamque causam regionem
“eam Taroniam ille nuncupavit, locum
“verò quem ipse habitaverat ‘Seroni
“nomen indidit, quòd ibi primùm facta
“est suorum filiorum ab ipso separatio.
16 “Idem deinde, ut narrant, ad breve
“tempus Baſtrianorum fines accoluit,
“unúsque filiorum ejus inibi remansit.”
Etenim orientis populi Zerovanum Simum vocant, regionemque dicunt appellatam 7 Zaruandiam ad hodiernum usque diem. Cæterùm veteres Armenii in carminibus suis, cantilenis ad 8 cymbala, ac tripudiis longè copiosiore de his rebus mentionem agitant; hæ autem narrationes, seu veræ sunt, sive falsæ, nihil laboramus; Ego vero, ne quid harum rerum ignores, quas vel famâ accepi vel scripto, eas omnes, Tuâ causâ in hoc libro persequor, ut intelligas consilium meum, quàm sit erga Te simplex & sincerrum.

ՊՐԱԿ Զ.

CAP. VI.

Յայտարարութի սակաւութի թէ ըստ արտաբնոցն ասացեալ է Բէլը, ըստ Ածային բանից Նեբրոպթ է։

Paucis declaratur eum qui ab externis appellatus est Belus, apud Divinam historiam esse Nebrothem.

*** Բելայ՝ առորովնախնին մերհայկ, *** բազումք բազում ինչ՝ այլ ընդ այլոյ պատմեն։ բայց ես ասեմ զԱռօնոսդ անուն և զԲէլ, Նեբրոպթ լե-

DE Belo, sub quo fuit maximus noster progenitor Haicus, multi multa & varia narrant. Ego verò, quem 1 Saturnum nominant ac Belum,

ալ։

6 Hoc verbum valet, locum unde dispergebantur.

7 Locus quidam Armeniæ vocatur Zorvanda, apud Plin. vi. 27. qui, quin huc pertineat, nihil est cur dubitemus.

8 Armeniacum hoc instrumentum musicum nullo prorsus modo, quid fuerit, intelligimus. Nos Cymbalum interpretati sumus, quòd simile quidpiam fuisse videtur, & nihil certius succurrebat.

1 Βαδύλωνος γὰρ λόγῳ πρῶτον γινώσκει Βηλον, ὃν οὐκ ἔγνω. ἐκ τούτου δὲ γινώσκει Βηλον καὶ Χαμααν. Eupolemus ab Alexandro Polyhistoro prolatus apud Euseb. Præp. Evang. ix. 17. ubi tamen hic prior Belus idem videtur atque Chamus. De Saturno autem & Prometheo si quis plura cupit, adeat Bochartum in Phalæg. i. 1, 2.

ալ: ուն Եգիպտացիք թուեն հաւասար
Մովսիսի, Եփեսոսս, արեգակն, Կո-
նոս: որ է Քամ, Քուշ, Նեբրովթ,
Թողել զՄեսորայիմ: Զի առաջին
ասեն իւրեանց մարդ լեալ զԵփեսոսս,
և գտակ հրոյ: և ընդէր սա գտակ
հրոյ, և կամ Պրոմիթէոս: գողացեալ
զառ: ի յանոցն հուր և շնորհեալ
մարդկան: որ է այլաբանութի: և ոչ
բերէ ասել կարգ բանիս: որում և հա-
րըստութեյն Եգիպտացւոց կարգ: և
ամ Ժողովուրն ի հովիւացն: հարըս-
տութենէ մինչև յ'Եփեսոսս՝ վկայէ
հաւասար Եբրայեցւոցն լեալ, որ է
Յովսէփայ, Ժամանակացն: մինչև յ'
Սեմ, Քամ, և յ'Յաբեթ: Եւ այ-
սորիկ բաւական լիցին ասել այսչափ:
Զի եթէ զամեղեալս յաշտարակագոր-
ծութեն մինչև առ մեզ ի հասողու-
թի բեզ ի մէջ անել ջանայցեմք պատ-
մութիւն, Երբ ապա յըզալին քո հա-
սանիցեմք զըուցաց պատմութիւն: մա-
նաւանդ զի առաջիկայս մեր երկար է՝
գործ: և Ժամանակ մահկանացուաց
սուղ և անյայտ: Այլ ըսկեալ ցուցից
բեզ զմերն թէ ուստի և որպէս:

1 Edit. հարըստութեան.

ՊՐԱԿ Է.

Թէ որով կամ ուստի զայսպիսի եգիպ-
տացի ըզրուցաբանութիւնն:

*** Սբ յակ մեծ Արքայ Պարսից՝ և Պար-
սեաց, որ և ազգաւ իսկ Պար-
սեւ, ապառամեալ ասեն ի իւր
կեդրոնացոյցն: և թագաւորեալ ի վր

Nebrothem fuisse dico; quâ in re ² Æ-
gyptii cum Mose congruunt, enu-
merantes Vulcanum, Solem, Saturnum,
qui sunt Chamus, Cushtus ac Nebro-
thes, omisso Mestrimo. Namque
primum ipsorum hominem dicunt fu-
isse Vulcanum, atque ignis inventorem
² Cur autem hic inventor ignis esse tra-
ditur, sive Prometheus, qui ignem Diis
clam ereptum, hominibus dedit, quæ
quidem figurata orationis translatio-
est, neque historiæ ordo eam fert ex-
plicare. ³ Idem & Dynastiarum Æ-
gyptiacarum series testatur, totâque
collectio à Pastorum dynastiâ usque
ad Vulcanum, cum Hebræorum, hoc
est, Josephi temporibus consentiens,
usque ad Semum, Chamum & Japhe-
tum. Sed tantum dixisse satis sit;
³ Nam si omnia à turri conditâ usque
ad hodiernum diem tibi conaremur in
hac historiâ enarrare, Quando demum
ad dilectas tuas narrationes pervenien-
mus? præfertim, cum institutum opus
longum sit, & spatium vitæ hujus
mortalis breve atque incertum. Jam
verò tibi exponere aggrediar, unde
& quomodo hæc nostra sit historia.

C A P. VII.

*Quomodo et unde bujusmodi narrationes
natus sit.*

Arsaces Magnus Persarum ac Par-
thorum rex, qui & natione Par-
thus, à Macedonibus descivisse dici-
cur, atque Orienti omni Assyriæque

² Syncellus ex veteri Chronico, quod cum Mose
congruit, primo Vulcanum, deinde Solem,
tùm Saturnum recenset, p. 51. Alibi, p. 19. hoc
ordine reges enumerantur, I. Vulcanus. II. Sol.
III. Agathodæmon. IV. Saturnus. Hæc ex Syn-
cello pro more suo in Eusebii Chronicon Græcum
transulit Scaliger. p. 7. Cæterum ipsos Sacerdotes.

Ægyptios de regibus suis dissentire ostendit Diode-
rus Siculus, i. p. 15. edit. Hanov.

³ Quid hic Ægyptiacæ Dynastiæ commonstrant?
nimirum, Saturnum eundem esse ac Nebrothem.
Atqui, ut verum fateamur, loci hujus vim non li-
quidò perspectam habemus.

ամ արեւելից և Ասորեստանեաց . և սպանեալ զԱսորեստան թագաւոր 'ի Նինուէ, ^a Տնագանդեցուցեալ զամ տիեզերս ընդ ձեռամբ իւրով: Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց . պատեհիմն համարեալ այսպէս սահարժ իւրոյ թագաւորութեն լինի, և բաղաք թագաւորութե տայ նմա ըզՄծբին և սահմանս հատանէ նմա զմասն ինչ յարեմտեայ Ասորոց, և զՊարթեւտին, և զԱսիայ, և զամ Միջերկրեայս և զԹիւսարիայ 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև 'ի տեղին ուր կաւկաս յարեմտեանն յանգի ծով, և զԱսորպատական, և այլ որչափ միտք քո և բաղաք ^b հատանեն: զի սահմանք Քաջայ, ասէ, զէնն իւրեանց . որքան հատանէ, այնքան ունի: Սորա կարգեալ զիշխանութի իւր մեծապէս . և հաստատեալ զթագաւորութիւնն իւր, կամ եղև գիտել սր, թէ ոյք և որպիսի արք տիրեալ են 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ց'նա . ըզՔաջայ արդեօք, եթէ զՎատաց անցեալ ունիցի զտեղի: Եւ գտեալ զոմն Ասորի, Մարիբաս կատինայ, այր ուշիմ, և վարժ Քաղդէացի և Յոյն գրով, զոր յղէ առ մեծ եղբայրն իւր Արշակ արժանի ընծայիւք . բանալ նմա զԻւլանն Արքունի . և գրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս .

imperitasse, & ¹ Antiocho rege apud Niniven interfecto, totum orbem sub suam potestatem redegit. Is fratrem suum Valarfacem Armeniæ regem constituit, probè existimans, regnum suum ita sibi magis tutum fore & quietum, eisque urbem regiam dedit ² Nisibin, finisque assignat, partem aliquam ab Syriæ occidente, & Palæstinam atque Asiam, omniaque mediterranea loca ac ³ Thixaliam à mari Pontico usque ad eum locum, ubi Caucasus in Occidentis mare desinit, atque Atropatenem, & “quæcunque alia” “mens tua ac fortitudo arripere poterint”. “Fortibus enim”, inquit, “Arma sua sunt pro terminis; quantum arripiunt, tantum habent”. Hic, ubi principatum suum præclare composuit regnumque stabilivit, scire auebat, quinam qualisque homines ante se Armeniorum regioni imperitassent, utrùm nempe fortium an ignavorum in locum transisset. Nactus itaque Syrum quendam, ⁴ Maribam Catinensem, virum eruditum, & Chaldaicarum ac Græcarum literarum probè peritum, misit eum ad magnum fratrem suum Arsacem, dignis muneribus instructum, ut ei Tabularium regium pateret; literasque dedit quarum hoc est exemplum.

Պ. Ա. Կ.

^a Edit. Տնագանդեցուցանել.^b Edit. հատանեն.^c Edit. ունի.

¹ Antiochum nempe Sidetem Arsaces Magnus interfecit. Vid. infra, l. ii. c. 2.

² Cum cæteri Orientales, pariter ac Græci Latinique Scriptores, semper *Nisibin* scribant, unde factum sit ut Armenii, mutata primâ literâ, æquè perpetuò *Misibin* vocent, id nobis parum exploratum est, nisi fortè mendo solùm scripturæ acceptum referri debeat.

³ Nomen, ut arbitramur, corruptum. An ullo modo ad Græcam vocem *θαλατταν* referri potest, ut adeò *oram maritimam* interpretemur? Namque id verborum series & continuatio postulare videtur.

⁴ Nomen, ut La-Crozius monet, propriè Syriacum. *Mar-Ibas Catinenfis*, quod est, *Dominus Ibas ex oppido Catina*, qui locus idem fortasse est, atque ille, cujus in Syriâ positi mentio fit apud Afsemani Bibliothec. Oriental. Tom II. p. 351. Notat etiam La Crozius vocem *Catina* in linguâ Syriacâ *Subtilem* significare, quasi id Nomen inde ei potuerit esse datum; quo pertinent Hieronymi verba *Legi*, inquit, *et cuiusdam Catina, quem Syrii λεπτερον, id est, acutum et ingeniosum vocant, brevem disputatiunculam*, &c. Tom. IV. p. 332. Edit. Colon.

ՊՐԱԿ Ը.

C A P. VIII.

Թուղթ Վաղարշակայ արքային Հայոց
առ մեծն Արշակ արքայ Պարսից :

*Epistola Valarsacis Armeniorum regis
ad magnum Arsacem regem Persarum.*

*** Բնակ Թագաւոր՝ երկրի՝ և ծովու .
*** Եւրոպ անձն և պատկեր՝ ունի և է՝
*** Իսկ մեր աստուծոց՝ իսկ բախտ և
պատահումն ի վեր քան զամ Թագաւո-
րաց . և մտաց լայնութի , որչափ երկնի
ի վերայ երկրի . Վաղարշակ կրտսեր
եղբայր քո՝ և նիզակակից . որ ի քէն
կարգեալ Արքայ Հայոց . ողջ լեր ամ
յաղթութի . Քանզի պատուէր ընկա-
լայ ի քէն , քաջութի և իմաստութի
Հոգ տանել , ոչ երբեք անփոյթ արա-
րեալ պայտօն խրատու . այլ խնամա-
րեալ Հոգացայ ամի . որչափ միտք և
Հասողութի բաւեցին : Եւ այժմ , ի
քումնէ խնամակալութի զետեղեալ
Թագաւորութիս , խորհուրդ ի մտի
եդի գիտել թէ ոյք ոմանք յառաջ քան
զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս Հայոց . և
ուստի նախարարութիքս որք աստ կան .
Զի ոչ կարգք ինչ լեալ աստ յայտնի . և
ոչ մեհենից պաշտամունք , և ոչ գլխաւ-
որաց աշխարհիս առաջինն յայտնի է ,
և ոչ վերջինն և ոչ այլ ինչ օրինաւոր , այլ
խառն ի խուռն ամ , և վայրենի . Վսո-
րոյ աղաքեմ պքո Տէրութիդ , հրամայես
բանալ զԻհլանդ արքունի ընդդէմ
Առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ Հօր Տէ-
րութեդ . զի գտեալ զըզձային եղբօր
քոյ և որդւոյ բերցէ զըստոյան փու-
թապէս : և զմեր՝ հեշտութիւն որ ի
կամակատարութենէ լեալ քաջ գիտեմ
խնդութի քեզ լեալ . ողջ լեր երևելիդ
բնակութեամբ ի մէջ իից : Եւ ըն-
կայեալ Արշակայ մեծի ըզգիրն ի ձե-
ռաց Մարիբա կատինայ , մեծաւ
քրմտութի հրամայէ առաջի առնել
նմա զԻհլանն արքունի որ ի Նինուէ :

166 A Rfaci regi terræ & maris, cu-
“ jus forma atque imago
“ Divûm nostrorum instar est ; for-
“ tuna autem ac sors supra omnes re-
“ ges, mentisque amplitudo tanta,
“ quanta est cœli supra terram ; Va-
“ larsaces minor frater tuus & comîni-
“ lito, qui à te constitutus Armeniæ
“ rex, salutem & victoriam in omni-
“ bus. Cum abs te in mandatis ac-
2 “ ceperim, ut fortitudini ac sapientiæ
“ operam darem, admonitionem istam
“ tuam nunquam neglexi ; diligentem
“ verò in omnibus curam adhibui,
“ quantum mens mea & facultas va-
“ lebant. Et jam quidem providen-
“ tiâ tuâ in hoc regno collocatus,
“ statui apud animum meum exqui-
“ rere, quinam homines ante me Ar-
“ meniorum regioni imperitârint, un-
“ déque ortæ, quæ hîc sunt præfectu-
3 “ ræ. Neque enim ordo aliquis re-
“ rum hîc compareret, unde scire liceat,
“ quales fuerint delubrorum religio-
“ nes, quidve primum, quidve po-
“ stremum in hac regione gestum fue-
“ rit ; neque aliud quidquam certas
“ leges servat, sed confusa omnia &
4 “ agrestia. Quâ de causâ peto abs
“ te, Domine, ut Viro huic, qui se
“ jam potenti tuæ Majestati sistit,
“ Bibliothecam regiam patere jubeas ;
“ ut compos factus ejus rei, quam
“ frater tuus ac filius exoptat, vera
“ nobis quamprimum referat. No-
“ stram autem amicitiam, quæ ab
“ expletâ voluntate oritura sit, tibi

միանգամայն

* Sic MS. Edit. հաշտութիւն

միանգամայն՝ և ուրախացեալ այսպիսի միտս ունել եղբոր իւրոյ, որոյ զկէս Թագաւորութե՛ն իւրոյ հաւատացեալ էր։ Եւ խուզեալ սր՝ զնամանտեանն. գտանէ մատեան մի հելլեն գրով. որոյ վերայ էր՝ ասէ, վերնագիրն այսպէս։

Սկիզբն Մատենին։

Այս մատեան՝ հրամանաւ Աղէքսանդրի, ՚ի Քաղդէացւոց բարբառոյ փոխեալ ՚ի Յոյն. որ ունի զբուն հնոց՝ և վնասնեացն բանս. որոյ սկիզբն լեալ ասէ, զԶրուանն, և զՏիտանն, և զԱպետութե. յորում և զիւրաքանչիւրոք ՚ի ծննդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանցս. զարս անուանիս, կարգաւ շարադասեալ յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ց՝ բազում ամս։ Յայսմ մատենէ Մարիբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութի հաւաստի, բերէ առ Արքայ Վաղարշակ ՚ի Մծբին Յոյն, և Ասորի գրով։ Զոր առեալ Անձնագեղոյն և Քաջաղեղան արին Վաղարշակ, Կորովաբանոյն, և Հանձարեղի, առաջին իւրոյ գանձուն համարելով, դնէր յարքունիսն ՚ի պահեստի մեծաւ զգուշութե. և զմասն ինչ ՚ի յարձանի հրամայէ դրոշմել։ յորմէ մեր հաւաստի ՚ի վր հասեալ կարգի զրուցացս, երկրորդեմք այժմքոյ հարցաստութեդ, ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիւն մինչև ց՝ Քաղդէացւոց Մարդանապալայ և ևս մօտագոյն. յորում է՝ սկիզբն բանիցս այսպիսի։ Ահա զիւր և երեսելիք, առաջինքն ՚ի դիցն,

ᵇ Edit. յորմէ.

“ gaudio fore probè novi. Vale, ô
“ Tu illustris, qui habitas inter Deos.”
5 Igitur Aršaces magnus, acceptis è
Maribà Catinensi literis, summâ animi
alacritate, aditum ei in regiam Nini-
ves Bibliothecam jubet dari; simul
gaudens fratrem suum tali animo præ-
ditum fuisse, cui dimidiam regni sui
partem commendârat. Is itaque, dum
omnes perscrutaretur libros, invenit
volumen quoddam, Græcè exaratum,
cujus inscriptionem narrat fuisse talem.

6

“ Initium voluminis.

“ Hoc volumen jussu Alexandri ex
“ Chaldaico sermone in Græcum fuit
“ conversum; continétque germanam
“ antiquorum atque veterum histori-
“ am, quam incipere dicit à Zeruano,
“ Titane, atque Apetosthe; & in
“ quâ singuli quique, tribus hisce
“ principibus prognati, celebres Vi-
“ ri, ordine recensentur, suo quif-
“ que loco, ad multos annos.”
7 Ex hóc volumine Maribas Catinen-
sis nostræ tantùm nationis historiam
fideliter depromptam, Nisibin affert ad
regem Valarsacem, Græcâ & Syriacâ
linguâ scriptam. Quam cum acce-
pisset Valarsaces, formosus ille vir,
arcûque pollens, eloquentiâ atque pru-
dentiâ clarus, ex thesauris suis pretio-
8 sissimum ducens, in regiâ posuit mag-
nâ diligentîâ adservandam, partémque
aliquam in columnâ insculpi jussit. E-
quâ quidem narratione, nos de fidâ
historiarum serie certiores facti, eas
jam rogatu tuo sumus iteraturi, pris-
câsque nostras præfecturas deducturi
usque ad Chaldaicum Sardanapalum,
atque etiam infra; cujus narrationis sic
9 incipit initium. “ Terribiles & il-

և.

ԳՐԱԿ Թ.

CAP. IX.

Յաղագս ապրտամբութեն Հայկայ :

De rebellione Haici.

*** SU ասէ Հայկ՝ Գեղապատշաճ՝
 *** և Անձնեայ, Քաջագանգուր,
 Խայտակն, և Հաստաբազուկ :
 Սա՛ ի մէջ Հրակայիցն քաջ և երեւելի
 լեալ՝ ընդդիմակաց ամենեցուն, որք
 ամբառնային զձեռն ի միապետել ի
 վրձամ Հրակայիցն և Դիւցազանց . սա՛
 Խորոխապեալ ամբարձ զձեռն ի դէմ
 բռնաւորութեանն Բէլայ . ի տարա-
 ծանեղն ազգի մարդկան՝ ի լայնութի-
 նամ երկրի ի մէջ բազմակոյտ Հրակայ-
 իցն, անհուն խօջացն և ուժաւորաց :
 Քանզի անդ մոլեգնեալ այր իւրաքան-
 չիւր սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով,
 ջանային տիրել ի վերայ միմեանց . ուր
 պատահմունք ի դէպ ելանէին Բէլայ,
 բռնանալ ունել զձամ երկիր . որում
 ոչ կամեցեալ Հայկայ հնազանդ լինել
 Բէլայ յետ ծնանելոյ զորդի իւր՝ զԱր-
 մենակ ի Բաբելոնի . չու արարեալ
 գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է՝ ի
 կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք
 իւրովք՝ և դստերօք . և որդւոց որ-
 դւովք արամբք զօրաւորօք, Թուով
 իբրեւ 300, և այլովք ընդոճնօք և եկօք
 յարեցելովք ի նա, և բոլոր աղիւս եր-
 Թեալ բնակէ՝ ի լեռնոտի միում՝ ի
 դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդ-
 կանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դա-
 դարեալ բնակէին . զորս հնազանդ իւր
 արարել Հայկ, շինէ անդ տուն բնա-
 կութե կալուածոց և տայ ի ժառան-

1 “HIC”, ut tradit, 1 Haicus for-
 mosus fuit ac procerus,
 “splendidè capillatus, oculis acribus
 “atque hilaris, validisque brachiis
 “præditus. Is, cum inter Gigantes
 “longè præstaret, omnibus se oppo-
 “fuit, qui id egerunt, ut ipsi soli
 “cæteris Gigantibus Deorumque so-
 “boli imperarent, tumultumque con-
 “citavit adversus impetum Beli vio-
 2 “lentum. Cum etenim genus homi-
 “num per totius terræ amplitudinem
 “dispergeretur, in mediis degens Gi-
 “gantibus validissimis; furore ibi
 “agitati, in proximum quisque suum,
 “gladios distinxerunt, atque inter
 “se de dominatu contenderunt;
 “ubi cum Belo prosperè res ceci-
 “disset, totamque ferè terram per
 3 “vim obtinuisset, ei Haicus obtem-
 “perare nolens, postquam filium
 “suum Armenacum 2 Babylone sus-
 “cepit, in terram Araratensem, quæ
 “est ad Septentrionem posita, cum
 “filiis suis & filiabus, ac nepotibus
 “viris fortibus, numero ad trecentos,
 “aliisque vernis atque advenis ipsi
 “adjunctis, suisque omnibus profec-
 “tus est; ac sedem cepit sub radi-
 4 “cibus montis cujusdam in planitie
 “siti, ubi pauci de hominibus prius
 “dispersis habitabant, quos sibi obe-

* Sic MS.

գութի

1 Haicus, inquit Cl. La-Crozius, nomen pris-
 cuiusdam Herois vel Numinis Armeniorum fuisse vide-
 tur, cum pro fide Oriens legatur in libri Jobi
 Armeniacâ versione c. xxxviii. 31. & Isaia c. xlii.
 10. Hæc ille, qui Chorenensis nostri auctoritatem
 abjicit, de quâ quidem nos, quantâ maximâ possu-

mus æquitate, in Præfatione disceptare conabimur.

2 Si quis sit, qui hic Maribæ Catinensi objiciat,
 Babylonem nondum fuisse conditam, la, præter
 alia testimonia, Sacram Historiam legat, ubi tam
 urbs quam turris Babylonica disertè memoretur.
 Gen. xi.

գուծի վաղ մեայ, որդւոյ՝ Արմենակայ. այս արդարացուցանէ՝ զանգիր հին ասացեալ զրոյցս. Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղիսին ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ, գայ բնակէ՝ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտակին՝ Հարբ. այս ինքն աստէն բնակեալքս աղբ ի տանն թորգոմայ. Երես և գեւղ մի՝ և անուանէ իւր անուն՝ Հայկաշէն. Յիշի՛ և աստանոր պատմութիւն Հարաւոյ կողմանէ դաշտիս այսորիկ առ երկայնամասիւ միով լեռամբ բնակեալ յառաջագոյն արբ սակաւք, ինքնակամ՝ հնազանդիլ Դիւցազնին. արդարացուցանէ՝ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս:

^b MS. Արմենիկայ corrupte.

“dientes Haicus efficiens, domicilium ibi possessionis ædificat, atque “id Cadmo Armenaci filio in hæreditatem dedit”. Hoc confirmat antiquam eam non scriptam narrationem. “Et ipse progreditur”, ut scribit, “cum aliâ turmâ, inter “occidentem solem & Septentriones, “ac sedem posuit in excelsâ quadam “planitie montuosâ; cujus nomen “appellavit ³ *Harcbiam*, quippe cùm “illic stirps ⁴ *Thorgomi* habitaret. “Condidit etiam pagum quendam, “quem de suo nomine nuncupavit ⁶ “*Haicaseniam*”. Cæterùm de planitie hac ad montem quendam longè exporrectum sitâ etiamnum meminerunt Historiæ Australes, paucos nempe homines prius ibi habitantes, libenter Deorum illi proli paruisse. Atque hoc etiam affirmat ⁵ rumores eos non conscriptos, jam antè enarratos.

ԳՐԱԿ Ժ.

Պաղագս պատերազմին՝ և մահուան Բէլայ.

*** Ի յառաջ մատուցեալ զբանս
*** իւր, ասէ՝ Թէ ի հաստատել
Տիտանեան Բէլայ զթագաւոր
ըղծի իւր առ ամենեւեան, առաքէ
ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց
իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատար-

C A P. X.

De Pugnâ & Morte Beli.

Historiam autem suam porro persequens, narrat Titanium illum Belum, quod imperium suum in omnia stabili-ret, unum ex filiis suis virôsq; simul fideles in Septentriones ad Haicum misisse, qui monerent, ut

³ Huius loci meminit Moses in Epit. Geographiæ, & observat Schroöderus in Dissertatione suâ quæ in linguæ Armeniæ Thesaurô-occurrit, *Provinciam Armenia Majoris in hanc usque diem hoc nomine appellari*. p. 13.

⁴ Էջ. օրն Յօգաւս իտու և իտուս և ծաւար պարբար. Ecce, xxvii. 14. xxxvii. 6. Itaplanô Armenius Interpres, eadem locutione, quæ hic occurrit, usitur, ի. տակէ Թորգոմայ, ի ծոցն Թորգոմի; quâ se appellatione tam sæpe Armenii vocant, ut verisimile sit, eos hoc in loco à vate designari, id quod ex Strabone & Xenophonte

confirmare licebit, qui ambo Armeniam equis celebratam scribunt, ‘Ὅσα δ’ ἐστὶν ἰππεύσι & ὁπλίσταις καὶ ἐκ πτόν τῆς Μηδίας, ὡς τοῖς Νισοῖς ἵπποι καὶ ὠλεῦθα γινώσκει, οἷον περὶ τοῦ Βασιλοῦς ἐχρῶτο, καὶ ὁ Σάβρατος τῆς Ἀρμενίας τῷ Πέσῳ καὶ ἐπ’ οὗ διαμνεῖς πάλαι τοῖς Ἀρμενίοις ἐπικριν. Strab. xi. p. 529. In eandem sententiam Xenophon de exped. Cyri. l. iv. p. 333. edit. Leunclav. atque hunc morem adhuc hodiè observari notat Schroöderus. Dissert. p. 30.

⁵ Cap. v. N^o. 11. & seq.

մօք, դալ նմա 'ի հնազանդութի, և
կեալ խաղաղութի. բնակեցեր, ասէ,
'ի մէջ ցրտութե սառնամանեաց, այլ
ջեռուցեալ՝ մեղկեա զցրտութի սա-
ռուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ.
և հնազանդել ինձ կեաց 'ի հանդար-
տութե, ուր հաճոյ է քեզ յերկրիս
խնամ բնակութե. Եւ 'ի բաց դար-
ձուցեալ Հայկայ զգառգամաւորսն
Բէլայ խտտութեամբ պատասխանեաց,
դառնայ առաքեալն անդրէն 'ի բա-
բելոն: Ապա զօրածոյով լինի 'ի վե-
րայնր Տիտանեանն Բէլ ամբողջն հե-
տեակաց զօրաց, գայ հասանէ 'ի հիւ-
սիսի յերկրին Արարադեայ՝ մերձ 'ի
տունն կարմեայ. փախտական լինի
կարմիս առ Հայկ, բաջնթաց իսկ ա-
ռաջի իւր առաքէ. գիտեա, ասէ,
ով մեծդ Դիւցազանց՝ զի դիմեալ
գայ 'ի վերայ քոյ Բէլ Յաւէրժիւք,
Քաջօք, և երկայնադիզօք հասակօք,
Հրակայիւք մոցողօք: Եւ իմացեալ իմ
ղմերձ լինիլնորա՝ ի տուն իմ, փախեայ,
և գամահաւասիկ տագնապաւ: Արդ-
աճապարեա խորհիլ որ ինչ գործելոց
ես: Իսկ Բէլն յանդուգն, և անճոռնի
զօրութի ամբողջն, ուն յորձան ինչ
սաստիկ լէ զառ 'ի վայր հեղեալ, փու-
թայր հասանել 'ի սահմանս բնակութե
Հայկին. 'ի սիրտ և 'ի մարմին վստա-
հացեալ արանց զօրաւորաց: Աստ
Ուշիմ, և Խոհեմ Հսկայն, Քաջագան-
գուն, և Խայտակն, աճապարեալ
հաւաքէ զորդիս իւր, և զթուռնս
արս քաջս, և աղետնաւորս, թուռով
յոյժ նըւազունս, և զայլ ևս՝ որ ընդ

ad obedientiam rediret, atque ita vi-
tam quietam & pacatam ageret:
2 “habitasti”, inquit, “inter frigus
“ac glaciem, sed jam caleſce, &
“dissolve frigus illud glaciale super-
“borum morum tuorum; mihi que
“obediens vive tranquille, ubicun-
“que tibi libuerit in regione mea
“habitare.” At Haicus Belo af-
perè respondit, ac legatos dimisit, qui
3 statim Babylonem reverterunt. Ti-
tanius inde Belus, collecto adversus
eum exeroitu pedestri, in Septentrio-
nis partes ad regionem Araratensem,
prope Cadmi domicilium pervenit, à
quo Cadmus, præmissis cursore, ad
Haicum profugit; “Scito”, inquit,
“O magna Deum soboles, Belum in
“Te irruere, cum Gigantibus suis,
“fortibus bellatoribus, immortalibus
4 “ac procerissimis. Ego verò ad do-
“micilium meum eum propè accef-
“sisse intelligens, fugam cepi, & ad
“Te, ecce perterritus venio. Igitur
“quam celerrimè cogita, quid tibi
“faciendum sit”. At Belus, arro-
gans atque atrox, cum potenti turmâ
suâ, tanquam torrens per angustam
declivitatem rapidè effusus, in fines ha-
bitationis Haici pervenire maturavit;
animis viribûsque suorum militum con-
5 fisus. Tum verò solers & prudens ille
Gigas, capillis splendidus, oculisque a-
cer, filios suos & nepotes festinanter
coegit, viros fortes, ac sagittarios, sed
numero admodum paucos, alióisque,

իւրով

* Edit. մեղկեայ ցրտութի.
• MS. երկնադիզօք.

* In Edit. desunt մերձ 'ի տունն կարմեայ.

* Iudicium vetustatis satis luculentum, quod &
alibi sæpius in eis huius libri periculis apparet, quæ
de Maribæ Catimenæ historiâ sunt depromptæ.
Solabant nimirum veteres animi corporisve excel-
lencias aliquas, aut quidpiam notabile, Heroibus

seis, quasi cognomina, addere. Hujus rei παῖδες
αὐτοῦ Ἀχιλλεύς, γλαυκῶπις Ἴδμεν, ceteræque id
genus locutiones plurimæ excerptæ sunt apud om-
nes pervulgatæ.

սեալ Հայկն զՏիտանեանն կուռ վա-
ռեալ, և արս ընտիրս ընդ նմա՝ աջինս
և ահեկինս։ Կարգէ զԱրմենակ եր-
կու եղբարբք Է աջմէ։ և զԿարմոս
և զայլս երկուս որդւոց իւրոց՝ ի ձախ-
մէ։ զի արք կորովիք էին յաղեղն՝ և ի
սուսեր։ և ինքն առաջի։ և զայլս հրո-
սակին զկնի իւր կարգեաց՝ երեք անկի-
ւնի իմն կարգեաց ձեռով։ հանդարտ
յառաջ մատուցանելով։ Եւ հասեալ
երկոցունց կողմանց հըսկայիցն՝ ի մի
մեանս։ ահագին դղրդիւն ի վերայ
երկրի առնէին շահատակելովն, և ահա
պակուցանօղս տարազուք յարձակ-
մանցն զմիմեամբք՝ արկանէին։ անդ-
ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց հըս-
կայիցն յաղթանդամք բերանոյ տոյ
դիպեալք տապալ յերկիր կործանէին։
և մարան յերկոցունց կողմանց մայր
անպարտէի։ Զայսպիսի անակնունելի
դիպուած տարակուսանաց տեսեալ
Արքայն Տիտանեան՝ զարհուրեցաւ։ և
ի նոյն բլուր՝ ուստի էջն, վերջոտեալ
եղանէ։ քանզի խորհէր ի միջոցի ամ-
բանալ ամբոխին մինչև հասցէ բովան-
դակ զօրն։ զի միւսանգամ ճակատ յո-
րինեցէ։ Զայս իմացեալ աղեղնաւո-
րին Հայկայ յառաջ վարէ զինքն, մօտ
հասանէ յարքայն, լի քարշէ պինտ
զլայնարիճն, դիպեցուցանէ զերեք
թւեանն կրծից տախտակին, և շեշտ
ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ
յերկիր անկանի սլաքն։ և այսպէս ճո-
խացեալն Տիտանեան, կործանի յեր-
կիր զարկուցեալ և փէջ զոգին։ Իսկ
ամբոխն տեսեալ զայսպիսի ահագին
գործ քաջութեանն, փախեան իւրա-
քանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց։ Եւ
վրայսորիկ՝ այսչափ բովանդակ լիցի
ասել։ Իսկ զտեղի ճակատուն շինէ
գաստակերտ։ և անուն կոչէ Հայք,

tésque circa viros, Armenacum cum
duobus fratribus à dextrâ, & Cadmum
duosque alteros ex filiis suis à sinistrâ
10 collocavit; namque ii tum arcu, tum
ense plurimum pollebant; & reliquis
copiis ponè se in formam triquetram
dispositis, ipse placidè in fronte pro-
greditur. Et cum jam ex utraque
parte Gigantes concurrerunt, horren-
dum tumultum ac terrorem intulère,
dum inter se vario impetu strenuè con-
certabant, & mutua vulnera inflige-
11 bant. Ibi Gigantes utrinque valentis-
simi, non pauci, ense percussi, in ter-
ram devolvebantur; ac prælium ab
utraque parte mansit indomitum. Tam
inexpectatum casum, & tam dubium,
Rex Titanius, ubi animadvertit, val-
dè perhorrescebat; & in eundem col-
lem, unde devenerat, rursus ascendit;
ab interjecto agmine se munitum iri
cogitans, dum totus exercitus adven-
taret, ut iterum aciem componeret.
12 Hæc ubi Haicus ille sagittarius intel-
lexit, sese promovens, ad regem pro-
pius accessit, arcuque summâ vi
plene adducto, triplicem laminam pec-
toris percussit, & spiculum rectâ per
humeros penetrans, ad terram deci-
dit, atque ita Titanius iste insolens,
humi prostratus, animam efflavit.
13 Cohors verò, rem tam atrociter & for-
titer gestam contuens, se in fugam
quisque, convertibat. Sed de hoc
prælio tantum sit. Cæterum in ipso
pugnæ loco, vicum ædificavit, quem
Haichiam nominavit, propter victo-
riam; eaque de causâ provincia ista
etiamnum appellatur 3 Haicanorum
14 vallis. At collem, ubi Belus cum
strenuis pugnatoribus cecidit, nunc-

վրայ

1 Edit. հարկանէին.

b Edit. կործանեալ.

3 Armeniacè, Hajois-Zor,

վսյաղթութե պատերազմին, այսորիկ
աղադաւ և գաւառն այժմ անուանի
Հայոց ձոր: Իսկ բլուրն ուր քաջ
ամարտիօքն անկաւ Բէլ անուանեաց
Հայկ գերեզմանս: որ այժմ ասին
գերեզմանք: Բայց զդիակն Բէլայ,
պաճուճեալ իմն ասե գեղօք, հրամայէ
Հայկ տանել ՚ի Հարբ, և Թաղէլ ՚ի
բարձրաւանդակ տեղւոջ, ՚ի տեսիլ
կանանց և որդւոց իւրոց: Իսկ անուն
աշխարհիս մեր կոչի յանուն նախնւոյն
մերոյ Հայկայ, Հայք:

ՊՐԱԿ ԺԱ.

Յադագս՝ որ ՚ի Հայկայ ազգք և
ծնունդք, և Թէ զինչ իւրաքանչիւրօք
՚ի նոցանէ գործեաց:

*** Ազում ինչ զինչ այսորիկ պատմի
*** ՚ի Մատենին. այլ մեք որ ինչ պի-
տոյն մերոյ հաւտքմանս է՝ շար-
ագրեսցուք: Զինչ այսորիկ դառնալ
ասէ Հայկին ՚ի նոյն տեղի բնակու-
թե, և կազմեայ Թոռին իւրոյ, բա-
զում ինչ յանկածէ պատերազմին պար-
գեւեաց, և իւրոց ընդոճնացն արաւ-
նուամիս, հրամայէ զնոյն տեղի բնա-
կութե ունի նմա զառաջնոյ իւրոյ
տանն. և ինքն երթեալ դադարե յա-
նուանեալ տեղին Հարբ: Սա կեցեալ
ամս, ծնաւ զԱրմենակ ՚ի Բաբելօնի, ույ
վերագոյն պսացար. յետ որոյ կեցեալ և
այլ ևս ամս ոչ սակաւս, մեռանի յանձ-
նառնելով ոգ բովանդակ ազնի: Արմե-
նակայ որդւոյ իւրոյ, իսկ նր Թոյեալ եր-
կուց էրբարց իւրոց զՍող, և զՄա-
նաւազ մի աղիսին իւրեանց, ՚ի կոչե-
ցեալն Հարբ, և զորքե Մանաւազայ
զԲաշ: յորոց Մանաւազ Ժառանգէ

* MS. շարեսցուք.

⁴ Armeniacè, Gerezmaneb.

⁵ Hoc est apud ipsos Armenios pervulgatum

pavit Haicus ⁴ *Sepulchra*; qui adhuc
locus ita vocitatur. Beli autem cada-
ver, ut narrat, medicamentis circumli-
tum, iussit Haicus in Harchiam por-
tari, ac in edito loco in conspectu mu-
lierum & filiorum ejus sepeliri. Cæ-
terùm nomen regionis nostræ de no-
mine Haici progenitoris nostri appel-
latur ⁵ *Haicbia*.

C A P. XI.

*De stirpe & progenie Haici, & quid
quisque eorum fecerit.*

A C multa quidem deinceps in eo
volumine enarrantur, sed ea nos
conscribemus, quæ ad opus nostrum
pertinent. Deinde itaque Haicum tra-
dit in eundem habitationis locum re-
vertisse; multaque belli prædâ Cad-
mo nepoti suo donatâ, virisque incli-
tis ex suis vernis, iussisse eum habita-
tionem pristinam incolere. Ipse autem
profectus sedem cepit apud locum qui
Harchia appellatur: Is, post annos
aliquot ætatis, Armenacum Babylone
genuit, ut supra diximus; & cum
vixisset annos inde non paucos, mor-
tem obiit, progenie totâ Armenaco
filio suo commendatâ. Hic duos fra-
tres suos Chorum; & Manavazum,
cum totâ eorum familiâ in provinciâ
Harchensi reliquit, ac Bazum Mana-
vazi filium; ex quibus Manavazus
Harchiam obtinuit; filius verò Ba-

Հարբ.

Armeniz nomen, cum altera appellatio, quæ sula
nobis communis est, illis in rarissimo usu sit.

զհարբ. Իսկ որդի նորա Բագ՝ յա-
րևմտից Տիւսիսոյ, եզր ծովուն աղւոյ,
զգաւառն՝ և զծովն անուանէ իւրով
անուամբն: Եւ ՚ի սոցանէ ասն լեալ
գնահապետութիւն Մանաւազեան, և
զԲզնունեաց, և որ Գնունին անուա-
նել. որք աստ ուրեմն՝ յետ Սրբոյն
Տրդատայ, բարձեալ ասն ՚ի միմեանց
պատերազմաւ: Իսկ Խոռն ՚ի կող-
ման Տիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ
զշէնս իւր, և ՚ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ
նախարարութիւն ազգին Խորխորու-
նեաց. արբ քաջք և անուախիք, ոպ և
որք առ մեզք են այժմ երևելիք: Իսկ
Արմենակայ առեալ զամբ բազմու-
թիւնն խաղայ յարեւելս Տիւսիսոյ. և
երթեալ իջանէ ՚ի խորին դաշտավայրի
մի, ՚ի բարձրագագածանց պարսպեալ
լեռանց. գետս կարկաշաստս ՚ի յարե-
ւմտից ընդ մէջ անցանելով. և զգաշան
արեւելից իմն գողցես իբր՝ որ այս եղեալ
ձիգ յարեգակն կոյս զերկայնութիւն
պարզեալ. և ստորտողք լեռանցն բա-
զում ակունակիս բոխեալ աղբեւորք. որք
գետոց հաւաքումն եղեալ հեղաբար
առ սահմանոք նց, ծնիւք լեռամբք և ե-
զերոք գաշտին պատանիք ոմանք իբր. ե-
րիտասարդութիւն ճեմիցին: Այլ հա-
րաւայինն արեգակնաճեմ լեռուն, սպի-
տակափառն ունելով գագաթն, ուղ-
ղորդ ՚ի յերկրէ բուսեալ երեք օրէիւ,
ոպ ասաց ոմն ՚ի մերոցն, քաջագոռւոյ
առն շքապատեալ ճանապարհաւ, և
առ փոքր՝ փոքր ՚ի շէշտումն անկեալ.
Եր ոմն արդարեւ լեռուն ՚ի մէջ երկուս-
տաբաշտոյ լեռանց: Յայսմ խորութե-
ան դաշտի բնակեալ Արմենակայ, շինէ
զմանին ՚ի Տիւսիսոյ կողմանէ դաշտին,
և զոտ լեռինն ՚ի նոյն կողմանէ, և զլեռուն

zas partes quæ inter occidentem solem
& Septentriones spectabant, ad litus
maris falsi; cui¹ mari atque etiam
provinciae suum nomen indidit. Et
ab his profectas esse narrant gentes
Manavaziam, ac Beznuniam, eamque
quæ Genonia appellatur; quæ qui-
dem post Sancti Tiridatis tempora
mutuis se præliis sustulisse dicuntur.

4 Chorus autem à Septentrionis partibus
multa prole auctus, oppida condidit,
& ab eo originem ducere ferunt, mag-
nam illam familiam Chorchorunias præ-
fecturam, fortem & insignem, atque
apud nos illustrem ad hodiernum us-
que diem. Cæterum ipse Armenacus,
cum cunctâ multitudine, inter orien-
tem solem & Septentriones progre-
diens, ad profundam quandam plani-
tiam devenit, altissimis montibus cir-
cuncclusam, per quam amnes ab Occi-
dentis parte magno tumultu delaben-
tes fluebant; campus autem ab orien-
te ad solem conversus in longitudinem
maximè patebat, & de montis radici-
bus variis fontes limpidi profuebant,
6 qui in fluvios collecti præter montium
& campi terminos placide labeantur,
velut juvenes cum puellis simul deam-
bulantes. Mons autem meridianus, ad
solem spectans, albeni vertice splen-
didus, rectus è terrâ eminebat, tridui
viam, ut quidam nostratum dixit, vi-
ro expedito in circuitu habens; sen-
simque in mucronem fastigiatus, tari-
quam vetustus mons inter montes juve-
7 niles extabat. Hanc itaque profundam
planitiem cum incoleret Armenacus,
partem aliquam campi à Septentrioni-

անուանէ

^b Edit. որայել ՚ի ձիգ.

^c MS. երիտասարդութիւն

¹ Mare seu potius lacum Beznunium in Geo-
graphiâ etiam suâ memorat Historicus noster, quam
Geographiam, quæ ipsâ brevissima est; cum huic li-
bro subiecturi sumus, atque indicem simul locorum

addituri, minùs necesse videtur nominatim toties
citare, atque Historicum Geographi testimonio
confirmare.

անուանէ յանգագոյն յիւր անուն Արագած • և զկայուածսն, որոն Արագածուն : Բայց սքանչելի իմն՝ ասէ Պատմագիրն, Թէ՛ ի յորով տեղիս գտան բնակելք՝ ի մարդկանէ յերկրիս մերումցան և ջիրք սակաւք յառաջ քան զգայուստ բնակին մերոյ նախնւոյն Հայկայ : Այս^d Արմենակ կեցեալ ամն, ծնաւ զԱրմայիս, և յետոյ կեցել ամն շատ՝, մեռաւ : Իսկ որդի նորա Արմայիս շինէ իւր տուն բնակութե՛ ի վրոստոյ միոյ առ եզերք գետոյն, և անուանէ՝ զնայ իւր անուն Արմաւիր • և զանուն գետոյն, յանուն Թուռն իւրոյ Երաստայ, Երասիս : Եւ զորդի իւր զՇարայ, յորովածին, և զչատակեր, առաքէ ամենայնիւ իւրով աղխիւ ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ, և բերրի, յորում գնան ջուրք ոչ սակաւք ի Թիկունս հիւսիսոյ լերինն՝ որ անուանեցաւն Արագած • յորոյ անուն ասեն և զգաւառն անուանեալ Շիրակ : Այս^e որոյ սր Թուռն արդարանալ առասպելին՝ որ ասի ի մէջ գեղձկաց, Թէքո՛ Շարայի որկորն է՝ ասէ, մեր Շիրակայ ամբարըն չեն : Այս Արմայիս կեցեալ ամն, ծնանի զորդի իւր զԱմասիս, ի վրոստոյ կեցեալ և այլս ամաց մեռաւ : Ամասիս բնակեալ յԱրմաւիր, յետ ամաց ծնանի զԳեղամ, և յետ Գեղամայ^h զգՓառոսի արի, և զՅուլակ • և յետ ծնանելոյն զսոսա, անցանէ զգետովն մերձ ի լեռունն հարաւոյ • և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնոտինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս • զմինն, յարեւելից կուսէ մօտ յականս աղբերացն, որք առ ստորոտով լերինն ելանեն, իսկ զմիւսն յարեւմուտս կոյս նորին տանն բացագոյն, իբր մեծ հասարակ աւուր միոյ հետեակ-

bus, & radices montis ab eadem parte ædificiis instruxit; & de suo Aragazi nomen monti imposuit, ac possessiones eas Aragazi radices appellavit. Cæterum Historicus ille memoriæ prodidit, id quod² mirandum videtur, in variis regionis nostræ locis paucos dispersim homines repertos fuisse ante adventum maximi progenitoris nostri Haici. Hic Armenacus post annos aliquot vitæ, Armæim procreavit, & post multos inde annos decessit. Sed filius ejus Armæis domum sibi habitationis super colle quodam ad ripam fluminis ædificat, cui ex suo Armaviri nomen dedit; & nomen fluminis de nepote suo Erasto, Erasthem appellavit. At filium suum Saræum, qui numerosam prolem propagârat, atque ipse plurimi erat cibi, cum omnibus suis in campum quendam finitimum, fertilem & fructuosum mittit, per quem aquæ non paucæ à tergo montis ejus septentrionalis, qui appellatur Aragazus, delabuntur; de cujus nomine provinciam eam Siraciam ferunt nuncupatam. Quæ quidem res confirmare videtur quod est rusticis in proverbio, *Si Saræi guttur habes, nostra Siracia non sunt borrea*. Hic Armæis, annos aliquot habens, filium suum Amasiam genuit, aliósque præterea annos cum vixisset, supremum diem obiit. Amasia, Armavirum incolens, progressu ætatis, Gelamium suscepit, & Pharochum indè fortem ac Solacium, quos cum procreâisset, flumen id trajecit propter montem meridianum, atque ibi duo domicilia sub la-

ազնացի

^d Edit. Արամանեակ. MS. Արամենակ uterque corrupté. ^e In Edit. defunt զնայ. ^f MS. Արաստայ. ^g Edit. Արայի. ^h Edit. Փառոխարի.

² Si hunc locum qui quidem subobscurus est, hâc re inesse videtur, quum inter Dikuvium & Turrem Babylonicam complures anni interfuerint.

ազնացի անն ճանապարհորդի • և ետ զնս'ի ժառանգութի երկուց որդւոց իւրոց, արւոյն՝ Փարոխի, և կայսառին Յոլակայ • յորս բնակեալ յիւրեանց անուն զտեղին անուանեցին • 'ի Փառախայ՝ Փառախոտ, և 'ի Յոլակայ՝ Յոլակերտ • Բայց զլեառն Ամասիա՝ անուանէ իւրով անուամբ՝ Մասիս • և ինքն դարձեալ Սրմաւիր, եկաց ամս սակաւս և մեռաւ • Իսկ Գեղամ, յետ ամաց անցելոց, ծնաւ զՀարմա՝ յՍրմաւիր • և Թողեալ զՀարմա՝ յՍրմաւիր հանդերձ՝ որդւոք բնակիլ, և ինքն գնաց զմիւս կողմամբն արեւելից հիւսիսոյ յեզր ծովակի միոյ, շինէ զեզր ծովակին, և Թողու անդ բնակիցս • Էյիւր անուն և սա զլեառն անուանէ Գեղ և զշէնսն Գեղաբունի, որով կոչի և ծովն • Աստ ծընաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր՝ սեգ, և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան, և գեղեցկադէղն • Սմա զմեծ մասն ընչից իւրոց տուեալ, և ծառայս, անձինս բազումս, սահմանս հատանէ նմա ժառանգութեմ, 'ի ծովէն ընդ արեւելս մինչև 'ի դաշտ մի, ուր գետն Երասխա՝ հատեալ զբարանձաւս լեռանց, անցանէ ընդ խոխոմս ձիգս և նեղս, ահագին դողջմամբ իջանէ 'ի դաշտ մի • Աստ բնակէ Սիսակ, ընու շինութեմ զսահմանս իւրոյ բնակութեմ, և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն՝ Սիւնիք • այլ Պարսք յրաւակագոյնս ևս՝ Սիսական կոչեն • Ի սր ծննդոց աստ ուրեմն առաջին 'ի Պարթևաց Վաղ-

tebrofis radicibus montis magnifice construxit, unum ab orientis parte, propè fontium capita, qui in imo monte prorumpebant; alterum verò ad occidentem intervallo quasi unius diei pedibus iter facienti; easque possessiones duobus filiis suis Pharocho forti & Solacio venusto attribuit; qui inibi habitantes, nomen suum locis dedere, ex Pharacho Pharacotum, & ex Solacio, Solacerta, appellantes. 12 Cæterùm montem eum Amasia de suo nomine 3 Masim vocavit, ipse autem Armavirum reversus ibi paucis post annis deceffit. Gelamius verò, procedentibus annis, Armaviri Harmam genuit, quo ibi cum filiis ejus ad habitandum relicto, ipse in alteram partem inter orientem solem & Septentriones ad ripam paludis cujusdam profectus, ædificia ibi struxit, & reliquit qui ea incoherent, atque is etiam monti isti Geli nomen de suo addidit, & ædificia Gelacuniam vocavit, quod nomen & 4 palus tenet. Hic loci filium suum Sisacum suscepit, virum impigrum, procerum, formâ egregiâ, eloquentem, & fagittandi peritum. 15 Huic bonorum suorum magnam partem dedit, servosque multos, atque ei hæreditatis fines constituit, ab eâ palude, in orientem versus usque ad planitiem, ubi flumen Erasches montium specus profcindens, & per longas atque angustas valles currens, horribili fremitu

արշակ

¹ Edit. Փառախոտի.
Edit. deest և.

^k MS. որովք բնակէրն.

¹ Edit. սեգ.

^m In

ⁿ Edit. հատանէ.

^o MS. սիսիական.

³ Hic est Mons ille celebris, in cujus vertice navigium Noæ refedisse constans ac vulgata Armeniorum fama est, atque idem videtur ac Strabonis *Magior is.* XI. p. 527. A Nicolao Damasceno ap. Joseph. Ant. I. 3. *Bari*, ab Epiphania adv.

Hær. I. 4. *Lubar* appellatur. Plura vide ap. Bochart. Phal. I. 3.

⁴ Lacus seu palus Gelacunia etiam nunc, nante Schroëdero in *Dissert.* p. 15, nomen antiquum tenet.

արշակ Արքայ Հայոց՝ գտեալ արսա-
նուանիս, Տեարս աշխարհին կարգէ,
ոպ^p Սիսականդազն. և զայս առնէ
Վաղարշակ, ՚ի պատմութե ստուգե-
ալ. այլ այս թէ որպէս^q է յիւրում
տեղում զպատմեցուք. Բայց ինքն Գե-
ղամ դառնայ ՚ի դաշտ անդր, և առ-
նումք նորին լերին, ՚ի ձորակի միում
ամրոջ՝ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ
պանուն նր՝ Գեղամէ. որ յետոյ ՚ի
Քառնկայ՝ թողանէ նր անուանեցաւ.
Գառնի: ՚ի սր ծննդոց աստ ուրեմն
առ Արտաշէսի թողամք Վաղար-
շակայ՝ ոմն Վարաժ անուն պատանի
յաջող յորս եղջերուաց, այծեմանց, և
վարազուց, զիպաճգութե նետից
կորովի, զսա՝ ՚ի վերայ որոց արբու-
նականաց կարգէ, և շէն պարգևէ
նմա առ եգերբ գետոյն, որ անուա-
նել կոչի^u Տրազդան. և ՚ի սմանէ՝ ա-
սէն լին զսունն Վարաժնունի: Այս
Գեղամ, ոպ ասացաք, յետ ամաց,
ձնանի զՀարմայ. յետ որոյ կեցեալ
և այլ ևս և մեռաւ, և Հարմայէ որ-
դւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԱր-
մաւիր: Այս Հայկ՝ որդի Թորգոմայ,
որդւոյ Թիգրասայ, որդւոյ Քամիրայ,
որդւոյ Յաբեթի, Նախնի Հայաստա-
նեայցս, և այս ազգքնր, և ծնունդք և
աշխարհ բնակութե նց. և յայսմ
Տեառէ ասէ, սկսան բազմանալ և լնու-
գերկիրն: Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս,
ծնաւ զԱրամ: Արամայ բազում
գործք քաջութե պատմին.^x մարտից
նահատակութե, և ընդարձակել
զսահմանս Հայոց յամ կողմանց. յո-
րոյ անուն, և զաշխարհս մեր անուա-
նեն ամ ազգք, ոպ Յոյնք Արմէն.
Իսկ Ասորիկք, և Պարսիկք Արմէ-

¹⁶ in plana cadit. Hoc in loco Sifacus
habitavit, finisque suos ædificiis in-
struxit, & regioni nomen Synicarum
indidit, quam Persæ planius Sifaca-
niam vocant. Cæterum ex hujus stirpe
viros illustres nactus primus ille ex Par-
this Armeniæ rex Valarsaces, regioni
dominos imposuit, ut Sifaci posteros;
idque Valarsaces fecit, ex historiis de
hâc re certior factus, quod nos³ suo
¹⁷ loco distinctiùs exponemus. Ipse au-
tem Gelamius ad planitiem revertitur,
& sub imo monte eodem in valle qua-
dam benè munitâ oppidum sibi ipse
condit, cui Gelamii nomen dedit, quod
postea de Garnico nepote ejus nomen
Garnii invenit. Porro ab hoc oriun-
dus erat juvenis quidam, nomine⁶ Va-
razus, temporibus Artaxerxis, Valar-
facis nepotis, cervorum, caprearum
atque aprorum venationis sciens, &
¹⁸ jaculandi gnarus, quem is regis ve-
nationibus præfecit, eique oppidum
concessit, ad ripam fluminis, quod
Rhazdanus appellatur; & ab eo fami-
liam Varaznuniam prognatam dicunt.
Hic Gelamius, ita uti supra diximus,
precedentibus annis, Harmam genuit,
& post aliquot inde annos mortuus est,
cum id mandati filio suo Harmæ de-
diffet, ut ad Armavirum habitaret,
¹⁹ Hic est Haicus, filius Thorgomi,
Thiræ nepos, Gamiri pronepos, Ja-
pheti abnepos, maximus ille Arme-
niorum progenitor, & hæ sunt gentes
ejus & progenies, regioque eorum ha-
bitationis; qui deinceps cœperunt, ut
dicit, propagare ac terram replere.
Harma autem, post annos aliquot æ-

տիկք.

^p Edit. Սիսակ անդ.

^q In Edit deest և.

^r Edit. Թուռէ.

^s Edit.

գեղեցկութե.

^u Edit. եղր.

^v Edit. Հայաստան.

^x MS մարտիք.

³ Infra lib. II. c. 7.

⁶ Infra lib. II. c. 10.

Թի, ^a քանզ առ 'ի յայլոցն որ 'ի կե-
րակոց և յըմպելեաց լինին խրախճա-
նութիւնք, հաւանեցաք անցանել սա-
կաւուք և ընդ կարգ բանից պատերազ-
մացն որ 'ի Հայկեանն Արամայ : Սա
այր եղեալ Հայրենասէր, և աշխատա-
սէր, ոպ ցուցանէ նոյն Պատմագիր,
լաւ համարէր զմեռանիլն 'ի վր Հայ-
րենեացն, քան տեսանելն զորդիս օտար-
ածնաց կոխելով զսահմանս Հայրե-
նեացն, և հարազատից արեան նր տի-
րել արանց ^b օտարածնաց : Սա այս
Արամ, սակաւուք ամբ յառաջ քան
զտիրէն Նինոսի Ասորեստանեայց, և
Նինոէէի, նեղեալ յազգացն, որ շուրջ
^c զիւրեւ, ժողովէ պազմութի ^d ընտանի
արանց, քաջաց, և աղեղնաւորաց, և
որք 'ի տէգ նիզակի կամակարօզք, նոր-
ատիք, և հարուստք, յոյժ յաջողա-
ձեռնութի, իսկ ^e երեսաւորք 'ի սիրտ
և... 'ի պատրաստութիւն պատերազմի,
իր Թէ բիւրս հինգ. պատահէ Մե-
դացւոցն, երիտասարդաց, որոց առաջ
նորդէր Նիւքար ոմն ^f ասացեալ Մա-
դէս, այր հպարտ, և պատերազմասէր,
ոպ ցուցանէ նոյն ինքն Պատմագիրն,
յեզերս սահմանացն Հայոց, որոց մի
անդամ, Բուշանաբար ^g հինիւ սմբակ-
ակոխ արարեալ զսահմանս Հայոց
ծառայեցոյց, ամն երկուս. որում յան-
կարծօրէն 'ի վերայ հասեալ Արամ,
յառաջ քան զծագիլ արեգական, սա-
տակեաց զբազմութիւն ամբոխիցն, և
զնոյն ինքն զՆիւքարն կոչեցեալ Մա-
դէս, ձերբակալ արարեալ ածէր
յ'Արմաւիր, և անդ ուրեմն 'ի ծայրս
աշտարակի պարսպին, ցից վարեալ
^h երկաթի ընդ ճակատն, յորմն վարսել

ab aliis ex conviviis & comestationibus
percipitur, rogatu tuo adducti sumus
ut paucis atque ordine percurramus
bella ab Aramo Haicano gesta. Is,
cum vir fuit patriæ amans & labori-
bus deditus, ut idem ille Historicus
² scribit, satius habuit pro patriâ mor-
tem oppetere, quàm fines avitos ab
exteris cernere conculcatos, suosque
consanguineos alieno imperio subiectos.
Hic itaque Aramus, paucis ante an-
nis quàm Ninus. Assyriæ & Ninives
potitus erat, à circumjectis nationibus
oppressus, virorum fortium domesti-
³ corum multitudinem collegit, sagittis
& hastis plurimum valentium, ætate
integrâ, viribus firmis, cum manibus
tum animis ad bellum paratis, quasi
ad numerum quinquaginta millium ;
& ad extremos Armeniæ fines, Me-
dorum pubi obviam proceffit, cui Ny-
charus quidam, Madès appellatus,
præfuit, vir superbus ac bellicosus,
ut idem ipse Historicus demonstrat,
⁴ qui in modum Cushi Armenios trac-
tus excursionibus proculcaverat, at-
que in servitutem per biennium ad-
duxerat ; cui nec opinanti, ante solis
exortum, superveniens Aramus, nu-
merosam ejus cohortem profligavit, at-
que ipsum Nycharum Madem com-
prehensum in Arnavirum abduxit ;
⁵ ubi in summo turris muro, clavo fer-
reo per frontem adacto, parieti affigi
jussit, in conspectu omnium, qui illac
erant transitori, ac regionem ejus, us-
que ad montem qui vocatur ⁱ Zaras-
pus, stipendiariam fecit, quoad Ninus

հրա-

^a In Edit. deest քանզ. ^b Edit. օտարաց. ^c MS. զիւրեաւ. ^d In
Edit. deest ընտանի. ^e Edit. երեսուք. ^f Edit. հին. ^g Abest ab Edit. երկաթի.

ⁱ Εἰς Βαυλεὺν τῶν παλιν, ἢ καὶ Ζαυασα καλεῖται. Strab. XI. p. 514, 516. qui locus an huc per-
tineat, minus liquet.

Տրամայէ՛, ՚ի անսիւ անցաւորացն, և
ամ եկելոցն անդր. և զաշխարհն ՚նո-
րա մինչև ՚ի լեառն, անունենալ Ջա-
րասպ, ՚ի ծառայութե կալաւ Տարկի,
մինչև ց՝ թագաւորութիւն Նինոսի ՚ի
վր Ստորեստանի, և Նինո՛ւէի։ Ի՛սկ
Նինոս թագաւորեալ ՚ի Նինո՛ւէ՝ յի-
շատակ քինու, զՆախնւոյն իւրոյ, ունէր
ի մոի, զԲէլայ, ՚ի զրուցաց ուսեալ.
և զայս խորհէր, հատուցանել յամս
ձիգս, նկատել, որսալ զյաջորդութի-
ւաւորաց բառնալ, ջնջել զամ ճեւ-
սահմանեալ յարանց Բաջին հայկայ։
այլ երկնիւ կասկածանաց կարդաւակ
լեալ իւրոյ թագաւորութեն, զայսպի-
սիս համարեալ իրագործութիս, ծած-
կէ զչարութիւնն, և Տրամայէ նմա
զնոյն իշխանութի անկասկածաբար
ունիլ, և համարձակութի տայ նմա
վարսակալ ածել մարգարտեայ, և եր-
կրորդ նորա կոչիլ։ Այլ այս շա-
տասցի՛ ասել այսչափ։ քանզի չթո-
ղացուցանէ զմեզ որ առաջիկայս է իր,
յեզերումն յամել այսր պատմութեան։

^b In Edit. deest նորա. ⁱ In Edit. deest աւուրց. ^k Abest ab Edit. կարդաւակ. ^l MS. չթողեցուցանէ.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

C A P. XIII.

Յաղագս՝ ընդ Ստորեստանեայս կոռ-
ւոյն, և յաղթութեն, և Պայասպայն
Բադեայն, և Կեսարու, և Առա-
ջին, և այլոց անուանեալ հայոց։

*De pugna cum Assyriis ac victoria, et
de Pæapo Chalide, et Casareâ, ac
primâ, cæterisque Armenia parti-
bus.*

*** Արգեսցուք դոյզն յիշտակաւ բա-
* յ* նից, և որ ինչ զկնի այսորիկյա-
* * * * * րեւմուտս սր գործք քաջութե

J. AM brevi contexemus quæcun-
que postea in Occidente fortiter
ab eo gesta in eodem volumine narra-
պատմին,

^a MS. Պայասպն.

^a De Nini in Armeniam expeditione hæc tra-
dit Diodorus Siculus. Μεία δὲ ταῦτα πολλοῖς
πληθεύουσιν εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐμβαλόν, καὶ πρὸς τὴν
πολεμὸν ἀναστάντες ποιεῖσιν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐγχε-
ματος δίοτης δὲ βασιλεὺς αὐτῶν Βαζζάνης, ὅσων ἐαυ-
τοῖς ἀξιομαχὸν οἶα μεία πολλὰν δύναμιν ἔχον.

τῆσι καὶ πᾶσι ὅσοι ποιεῖσιν τοῦτο αὐτοῖς. ὁ δὲ
Νινὸς μεγάλου καὶ αὐτοῦ χρησάμενος, ἦν τοῦ Ἀρ-
μενίας συνιστάμενος ἀρχὴν, καὶ οἷον οἶα πρὸς
τὴν ἐξέλιαν καὶ τὴν χερσην τῇ ἐξέλιαν ἐστὶν
πρὸς. II. p. 91.

պատմին 'ի նոյն մաստեհի, որ ք Ասորեստանեայս կռուոյն, զպատճառս, և զգորութի իրաց միայն յայտնելով. և զերկարութի գործոյն, համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանել: Նոյն այս Արամ յետ վճարելոյ ճակատուն որ ք Արեւելեայս, խաղայ նոյն զօրու գիւղամասք Ասորեստանի, գտանէ զոմն և անգ. ապականիչ երկրին իւրոյ, չորիւք բիւրովք վաւերովք հետեւալօք, և հրնգիւք հազարովք հեծեալգորու, Բարշամ անուն, յազգէ Սկայիցն. որոյ տաստեալոյն ներեալ հարկաց խտութիւն, անսպասօ զըջակայն իւր աւանէր: Սմա'ի ճակատու պատեալովի 'ի գիւղի հարեալ Արամ հաւաքական ընդ մէջ Կորդուաց ընդդէմն Ասորեստանի արկանէ, զբաղուն 'ի նոցանէ սատակելով. իսկ Բարշամ, առաջի զինակրաց նր պատահալ, մեռանի. և զայս Բարշամ, վն իւրոց արիութեանց գործոց աստուածացուցեալ պաշտեցին Ասորիք. ժամանակս յորովս. իսկ զմեծ մասն դաշտացն Ասորեստանի կալաւ 'ի ծառայութե հարկի Արամ բազում ժամանակս: Այլ որ ինչ յարեմուտս ընդ Տիտանեայսն սր գործ քաջութե' ասել կայ մեղ առաջի, Աստ յարեմուտս շարժեալ 'ի վր' առաջնոյն չորիւք, բիւրովք զօրու որ հետեւալօք, և երկու հազարօք հեծելովք, հասան 'ի Կորդուանեայս դռնիցացոց, 'ի տեղի մի' որ այժմ ասի. Կեսարեա. և բանչի' զարեւելեայն, և զհարաւայինն նուաճեալ. յանձնեալ էր 'ի ձեռն ամենայն երկուց Երեւն, Սիւսականցն զարեւել, և որք 'ի վարմեայ

tur, de bello nempe cum Assyriis, ubi causas tantummodo ac rei summam aperientes, longum negotium in brevem orationem contrahemus. Idem hic Aramus, absoluto cum Orientis populis bello, cum eodem exercitu² in Assyriam progreditur, ubi etiam quendam reperit, qui suam regionem popularetur, quadraginta milibus peditum armatorum, equitum quinque millibus instructum, nomine³ Barsamum, de Gigantum genere, qui, gravi tributo imposito, regionem circumcirca afflixerat & vacuum fecerat. Adversus hunc in aciem se Aramus committens, compluribus vulneratis, in Cordiaeos per Assyriae campos fugavit, atque ibi Barsamus ab armigeris ejus comprehensus interficitur; quem Barsamum ob fortissimas res gestas in Deos ascriptum ad longum tempus Syri coluere, magnamque agri Assyrii partem sibi diu Aramus tributariam tenuit. Jam vero præclaræ hujus res gestæ contra Titanios in Occidente sunt narrandæ. In Occidentem igitur progrediens cum quadraginta milibus peditum armatorum, & duobus equitum, in Cappadociæ partes pervenit ad locum quendam, qui nunc vocatur Cæsarea; & quoniam orientalem & meridianum tractum, quem subegerat, duobus eis gentibus, Sisacidis, orientalem, Cadmi posteris Assyriam, commendarat, nulla omnino tumultus erat suspicio. Dum itaque in Occidente diu maneret,

տանէն

^b MS. եղեալ. ^c MS. բովանդակ. ^d Sic MS. nisi quod post Ասորիք addat բարշամ Edit. բարշամ ժամանակս 'ի ծառայութե հարկաց. omisiss cæteris.

¹ De hoc Barsamo nihil amplius novimus, neque infia, lib. II. c. 23. Nomen ipsum Syriacum ceterum. Seldenus inter Deos Syros memoravit. Vid. tē est.

տանէն զԱսորեստանին, ոչ ինչ՝ այնուհետեւ կասկած չփոթից ուստեք ունէր։ Վս որոյ՝ յերկարել ժամանակն լինիլ յարեմուտս, պատահէ նմա՝ Պայապիս Բաղէայն Տիտանեան պատերազմաւ, որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնտացւոցն, և զՍկիանու։ որում ի դիմի՝ հարեալ վանէ, փախտական արկանելով ի կղզի ինչ Ասիական ծովուն։ և իւր թողեալ զոմն Մշակ անուն, յազգէ իւրմէ, և բիւր մի ի զորացն ի վերայ աշխարհին, և ինքն դառնայ ի հայս, բայց հրաման տայ բնակչաց աշխարհին ուսանիլ ըզխօսս, և զէզուս հայկական։ Վս որոյ մինչև ց՝ այսօր ժամանակի՝ անուանեն Յոյնք զկիմայն զայն, Պրօփօսոն Արմենիան, որ թարգմանի՝ Առաջին հայք։ Եւ զդաստակերտն՝ զոր շինեաց յանուն իւր՝ Մշակ, կողմնապետն Արամայ, փոքրագունիւք պարսպեալ որմովք, անուանեին Հինք աշխարհին Մտժաք, ուն ոչ կարելով ուղղախօսիլ։ մինչև յետոյ յոմանց ընդարձակագոյն շինեալ անուանեցաւ Կեսարեա։ ըստ նմին օրինակի ի տեղեացն այնսցիկ մինչև ց՝ բուն իւրսահմանս, զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք, որք Երկրորդ և Երրորդ անուանեցան հայք, այլ և Չորրորդ։ Այս է՝ առաջին, և ճշմարիտ պատճառն, վասն անուանելոյ զարեմուտեայն մեր կողմն, և Առաջին, և Երկրորդ, այլ և Երրորդ, և Չորրորդ հայք։ Իսկ որ այլ յոմանց ասի ի Յունական կողմանսն, մեզ ոչ է

occurit ei obviam bello Pæapus Chalides Titanius, qui per vim eam regionem tenebat, quæ est inter duo magna maria, Ponticum, atque Oceanum, interjecta, quem adortus, profligavit, atque in insulam quandam Asiatici maris compulit. Ipse autem, relicto ibi quodam ex stirpe sua, nomine Mesaco, quem cum decies mille militibus regioni præfecerat, in Armeniam regreditur, cum id mandati ejus regionis incolis dedisset, et sermonem & linguam nostram Haicanam discerent; ob eamque causam tractum eum Græci adhuc nominant *πρωτην Αρμενιαν*, quod primam Armeniam sonat. Cæterum oppidum, quod de suo nomine condidit Mesacus, Provinciae ejus sub Aramo præfectus, parvis mœnibus circumseptum, prisca regionis incolæ, quia rectè pronuciare nequibant, Mazacam appellabant; donec postea à quibusdam instauratum atque amplificatum, nomen Cæsareæ accepit. Eodem ille modo ab locis iis ad proprios usque fines multas terras incultas replevit incolis, quæ² secundæ, tertiæ atque adeò Armeniæ quartæ appellationes adeptæ sunt. 9 Atque hæc est prima & vera causa, cur Græci regioni nostræ quæ ad occidentem solem spectat, primæ, secundæ, tertiæ & quartæ Armeniæ nomina imposuerint; quæ verò alia à quibusdam apud Græcos narratur,

հաճոյս.

* MS. Պարապիս.

† Edit. անուանեն.

‡ In Edit. deest յոմանց.

¹ Aliter Josephus, *Μουσχοι δὲ ὑπὸ Μουσῆς ἠλιδντις, Κατὰ δὲ καὶ μὲν ἀπὸ κακλήναι. τῆς δὲ ἀρχαίας αὐτῶν περὶ τοῦ αἰῶνος διανοῦσαι. πολλοὶ γὰρ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς οἱ καὶ νυν Μαζακ, διὰ τὰς τοῖς συνταξάμενοις ἑως πρὸς περὶ τοῦ παντὸς ἐστὶν. Ant. I. 6. De Cæsareæ appellatione, quam post accepit vide infra, l. II. c. 17.*

² In terra Armeniæ sunt quatuor regna. Haitho ipse Armenius in lib. de Tartaris, c. IX. Sed usitata Græcorum Latinorumque divisio in partes duas. Armenia quarta à Cedreno memoratur, p. 366. edit. Xylandr. & ab auctore nostro in Geographia. quam Lector consulat.

Տաճոյ^b այլոց որչափ կամք իցեն։ Արդ-
սա՝ այսպէս անուանի և Տգօր եղեալ,
յանուան սորա մինչև ց՝ այսօր, ունի ամե-
նեցուն յայտնի է, որ շուրջ զմեզ
ազգք՝ զաշխարհս մեր անուանեն։ Իա-
զում և այլ գործք արութե՝ ի սմանե
գտանի կատարել, այլ մեզ բաւական
լիցի ասացեալ։ Բայց թէ՛ ընդէր այ-
սորիկ ի բուն Մատեանս Թագաւո-
րացն, կամ ի Մեհենից պատմութիւն
ոչ յիշատակեցան, մի որ ընդ այս երկ-
բայացեալ տարակուսեցի։ Մի, զի
յառաջ քան զՆինոսի ժամանակս Թա-
գաւորութեանն է, յորում ոչ որ այս-
սիսեաց իրաց՝ փոյթ յանձին ունէր։
երկրորդ, զի ոչ Տարկք, և ոչ պէտք
ինչ կարևորք էին նոցա զազգաց օտա-
րաց, և զաշխարհաց բացեալ, և զՏամ-
բաւս Տինս, և զըրջս նախնական, ի-
ւրեանց Թագաւորաց, կամ Մեհենից,
գրել Մատեանս, մանաւանդ զի և ոչ
պարծանք ինչ նոց, և ոչ բարգաւա-
ճանք օտարաց ազգաց քաջութիւն, և
գործք արութեան։ Բայց թէպէտ^k ոչ
ի բուն Մատեանն, սակայն ունի Մա-
րիբաս կատինայ պատմէ՝ ի փոքունց
ումնաց, և յաննշանից արանց, ի գու-
տականէն այս գտանի ժողովեալ ի
Դիւանի Արքունականաց։ Ասէ՛ և
այլ իմն^l պատճառ նոյն այր, թէ որ-
պէս ուսայ, Տպարտ և անձնասէր
գորով Նինոս, և կամեով զինքն միայն
աշխարհակալութեան և քաջութե, և
լաւութե ցուցանել ըսկիզբն, Տրա-
մայէ՛ զբազում Մատեանս, և զըրջս
Աւաջնոցն^m Է տեղեաց տեղեաց և
ուրուք ուրուք գործ քաջութե՝ այ-
րել։ Իսկ որ առ իւրով ժամանա-
կօք դադարեցուցանել, և որ ինչ վն
իւր միայնոյ գրել։ Արդ՝ զայս աւե-
լորդ է մեզ երկրորդել, բայց Արամ,ⁿ

nobis displicet, sed de eâ, alii prout
cuique libitum erit, ita existiment.
Is itaque, cum tam inclytus & for-
tis fuerit, nationes circumcirca, ut
omnibus notum est, ab ejus nomine
regionem nostram nuncupârunt. Mul-
ta etiam alia hujus viri præclara fuere,
sed mihi videor dixisse satis. Quòd
autem hæ res in [germanis] Regum
libris, aut in Templorum commen-
tariis memoriæ non mandantur, ne
cui propterea dubitatio accidat; pri-
mum, quia temporum ordine Nini
imperium antecedeabant, cum in hu-
jusmodi rebus operam suam nemo po-
nebat; deinde quod neque necesse fuit,
neque utilitatem habuit, ut gentium
peregrinarum, ac regionum longin-
quarum vetustas de regibus historias,
aut antiquas de fanis narrationes per-
scriberent, cum præsertim exterarum
nationum fortes ac præclaræ res ge-
stæ nullam iis jactationis & gloriæ
materiam dedere. Tametsi verò hæc
in publicis auctoritatibus non per-
scripta extant, tamen, ut Maribas
Catnensis narrat, per privatos quos-
dam obscuros viros in tabulariis regiis
reperiuntur collecta. Idem & alias
ejus rei rationes affert, utique Ninum,
superbiâ inflatum suæque gloriæ cu-
pidissimum, cum se unum summæ
potestatis, & fortitudinis ac boni-
tatis fontem atque originem haberi
vellet, complures libros & historias
antiquas rerum ubicunque egregiè ge-
starum jussisse concremari; & de se
tantum suisque temporibus conscribi.
Sed hæc nobis supervacaneum est
repetere. Cæterum Aramus, inter-
jecto anno, Aræum progeniit, &

զկնի

^b Edit. այլ որոց.
ճառաւ.

^m In Edit. deest Է.

ⁱ Edit. կամ

^k Edit. addit և ոչ.

ⁿ MS. ուրուրուք.

^l Edit. պատ.

զկնի ամի կենաց իւրոց, ծնաւ զԱրայն
յետ որոյ և այլս բազումս կեցեալ ա-
մաց մեռաւ :

post multos deinde annos è vitâ dis-
cessit.

ՊՐԱԿ ԺԴ .

C A P. XIV.

Յաղագս Արայի, և մահուան նորա՝
պատերազմաւ 'ի Շամիրամայ :

*De Aræo, ejusque obitu in bello adversus
Semiramidem.*

***^a Բայ՝ սակաւ տմօք՝ յառաջ քան
*** զվախճանիլն Նինոսի, խնամա-
կալեաց իւրոց Հայրենեցն, նոյն-
նում արժանաւորեալ շնորհաց 'ի
Նինոսէ որում և Հայրն նորա Արամ:
Բայց՝ վաժան այն և բորբորիտոնն՝
Սամիրամ, 'ի բազում ամաց լուեալ
զգեղեցկութե նորա, ցանկայր տեսա-
նել. այլ ոչ ինչ՝ այսպիսի՝ յայտնապէս
իշխէր գործել: Իսկ յետ վախճանե-
լոյն, կամ փախստական լինելոյն, ունի
Հաւանեալ եմ, Նինոսի 'ի Նրիտէ՝, Հա-
մարձակ պատուէլով Շամիրամայ
զայտն, առաքէ հրեշտակս՝ առ Ա-
րայն գեղեցիկ, ընծայիւք, և պատա-
րագօք, բազում աղաքանք, և խոստ-
մամբք պարգևաց՝ գայ առ նա 'ի Նի-
նոսէ, կամ առնուլ կնութե՝ և թա-
գաւորել 'ի վերայ նմի, որոց տիրէր և
Նինոս, և կամ կատարել զկամս ցան-
կութե նորա, և դառնալ պատարա-
գօք, և խաղաղութե 'ի տեղի իւր: Եւ
'ի բազում անգամ երթ և եկութի
հրեշտակագնացութե լինելոյ, և յոչ
Հաւանել Արային, 'ի սաստիկ ցաս-
ման լեալ Սամիրամայ, 'ի վախճանիլ
պատգամաւորութեանն, առնուլ զբազ-
մութի զօրաց իւրոց և փութայ եր-
թայ Հասանիլ յերկիրն Հայոց՝ 'ի վե-
րայ Արայի. բայց որչափ դիմացն էր
նշանակեալ, ոչ այնչափ 'ի սպանանել

¹ A Ræus, paucis ante Nini obitum
annis, patriam suam procuravit,
eandem gratiam à Nino consecutus,
quam pater Aramus fuerat. Sed im-
pudica illa & voluptaria Semiramis,
cum à multis annis de pulchritudine
ejus inaudisset, videre eum concupivit;
nec tamen quidquam tale palam moliri
² ausa est. Postea verò quàm Ninus
obierat, vel, ut ipse mihi persuadeo,
in ¹ Cretam profugerat, Semiramis,
animi morbum apertè fovens, legatos
ad Aræum Pulchrum mittit, muneri-
bus & donis onustos, omnibus preci-
cibus ac pollicitationibus & præmiis
deprecatur, ut Ninivam ad se veni-
ens, aut ipsam in matrimonium ducat,
³ & universum Nini imperium accipiat,
aut desiderii ipsius expectatione exple-
tâ, ad terras suas muneribus donatus
quietè revertatur. Cum autem crebri-
ùs ultrò citròque nuncii commeassent,
neque etiam Aræus annueret, magno
furore Semiramis percita, legatione
intermissâ, copiarum suarum multitu-
dinem coegit; & in Armeniam adver-
⁴ sus Aræum proficisci maturat, non
tam eo animo, quantum ex ipsâ re
patuit, ut eum pelleret atque occideret,
quàm ut subigeret & per vim compre-
henderet, quòd suas cupiditates exple-

զնա՝

^a MS. վաւաշն.

^b MS. 'ի զայսպիսիս.

^c Edit. վախճանել.

¹ Infra etiam, c. XVI. N° 2. De hac autem Nini fugâ nihil prorsus, quantum arbitramur, scrip-
tores alii tradunt.

զնա՝ և հալածել՝ փութայր, քանթ՝
 «ի նոճաճել՝, կամ զբռամբ անել՝ զի
 լցցէ զկամս ցանկութե իւրոյ • զի առ-
 յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն՝ ի
 բանն որ զնմանէ՝։ Ուն՝ ի տեսութի
 շամբշութե վառեալ էր, գայ հասանէ
 ի դաշտն Արայի տագնապաւ, որ և
 յանուն նր՝ անուանեալ Արարատ •
 և ի լինիլ ճակատուն, պատուէր՝ տայ
 զօրապետաց իւրոց, թէ՛ դէպ լինիցի,
 հնարել ապրեցուցանել զԱրայն •
 Իսկ ի լինիլ մարտին՝ հարկանի զօրն
 Արայի, մեռանի և Արայն ի պատե-
 րազմին ի մանկանցն Համիրամայ •
 Իսկապուտս Տիկինն առաքէ՝ յետ
 յաղթութեանն՝ ի տեղի ճակատուն,
 խնդրել ի մէջ դիականցն անկելոց՝
 զըղձալին իւր, և զտարփածուն, գտա-
 նէն զԱրայն մեռեալ ի մէջ Քաջա-
 մարտկացն, հրամայէ՝ զնա գնել ի
 վերնատան Ապարանիցն • Իսկ ի
 գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց՝
 ի մարտ պատերազմի՝ ընդ Տիկնոջն
 Սամիրամայ, քինախնդիր լինիլ մահու-
 ճանն Արայի, ասէր, հրամայեցի՝ Աս-
 տուածոցն իմոց լիզուլ զվերն Արայի,
 և կենդանացի • միանգամայն՝ և անկն
 ունէր դիւթութե վրճկութե իւրոյ
 կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ
 ի տուփական՝ ցանկութեն • Իսկ իւր
 րև նեխեցաւ դիւն, հրամայէ՝ ընկենուլ
 ի վիճ մի մեծ և ծածկել զմի հմն ի
 հոմանեաց իւրոց՝ զարդարեալ ունե-
 րով ի ծածուկ, համբաւէ՝ զնմանէ
 այսպէս • Լիզեալ զԱրայ՝ աստուա-
 ծոցն և կենդանացուցեալ լցին պիա-
 փագս մեր, և զհեշտութի • Աս որոյ,
 առաւել յայսմ հետէ ի մէնջ պաշտե-
 լիք են, և փառաւորելք, իբրև հեշ-
 տացուցիւք և կամակատարք • Կան-
 գնէ՝ և նոր իմն պատկեր՝ յանուն դի-

ret, namque, ut famâ traditur, vehem-
 enti libidine ad insaniam usque erat
 inflammata. Tantopere itaque per-
 turbata, in Aræi campum procedit,
 5 qui de eo appellatur Araratensis, & in-
 structâ acie, duces suos omnibus mo-
 dis, si fors ita tulerit, contendere jubet,
 ut Aræum conseruent. Commisso au-
 tem prælio, exercitus Aræi pulsus, at-
 que ipse Aræus à filiis Semiramidis in
 pugna interficitur. Tum Regina,
 post victoriam, ad locum congressus,
 mittit, qui concupitum ipsius procum
 inter cæsorum cadavera quærent,
 6 quem cum inter fortissimos mortuum
 reperissent, in palatii cubiculo poni
 jubet. Cum autem iterum Armenius
 exercitus, ad Aræi necem vindican-
 dam, Semiramidem reginam bello la-
 cesseret, huiusmodi rumorem de illo
 spargit, “Dii”, inquit, “meis man-
 “ data dedi, ut Aræi vulnus lambe-
 “ rent, & ab inferis excitarent;”
 7 atque ipsa simul sperabat magicis suis
 præstigiis Aræum ad vitam revocare,
 libidinosa cupidine demens. Postquam
 autem cadaver ejus computruit, in
 foveam quandam magnam conjici at-
 que occultari iussit, certo quodam de
 procis suis in hunc modum subornato
 atque instructo; “Dii”, inquit, “Aræ-
 “ um lamberunt, & ad vitam revocâ-
 8 runt, atque ita desiderium nostrum
 “ & libidinem explerunt. Quocirca
 “ majori deinceps laude ac veneratione
 “ eos prosequi debebimus, tanquam
 “ qui voluptati nostræ & voluntati
 “ satisfecerint”. Novam igitur statu-
 am posuit, Diis consecratam, cui mag-
 9 nifica sacrificia fecit; omnibus præ se
 ferens atque ostentans, quasi Deorum

ւայ,

^a In Edit. deest ի. ^c MS. ապր. ^b Edit. զնա. ⁱ Edit.

^f Edit. Աստուծոցն ^g Edit. ^h Edit.

ւաց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ.
ցուցանելով ամենեցուն իբր թէ՛ այս
զօրութի աստուծոց կենդանացոյն
զԱրայ. և այսպէս համբաւեալ զմա-
նէ՛ ի վր երկրին Հայոց, և հաւանե-
ցուցեալ զամենեւեան դադարեցուցա-
նէ զխաղճն. Եւ յաղագս Արայի կարճ-
առօտիւ այսչափ շատ լինի՝ յիշատա-
կել սա կեցեալ ամն՝ ծընանի՝ Կարդոս:

^a Edit. Դստ.

ՊՐԱԿ ԺԵ.

Թէ, որպէս յետ մահուան Արայի,
Սամիրամ շինէ գբաղաքն, և զամ-
բարտակ գետոյն, և զտուն իւր:

*** ՍԿ՝ զկնի՝ այսպիսեաց իրաց՝ ա-
*** ջողութեց, դադարէ Համիրամ՝
աւուրս ինչ սակաւս ի դաշտին,
որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի
Այրարատ, երանէ ի յեռնակազմանա
երկրի Հարաւակոյրման, բանգի ժա-
մանակ ամառնային էր, զբօսմաւ կա-
մաղով ի հովիտս, և ի դաշտս ծաղ-
կաւէտս: Եւ տեսեալ զգեղեցկու-
թի երկրին, և զօդոցն զմարութիւն,
և՞ զաղբերաց յատակագոյն՝ բղխմունս,
և՞ զկարկաջատահանութի գետոց բա-
րեղանոցն, պարտէ՛, ասէ, մեզ յայս-
պիսում բարեխառնութեան օդոց,
և մարութեան ջուրոց, և երկրի, բա-
ղաքն և Արաւանին շինել բնակութե-
ան, ո՞ր զի՞ գեարդար մասն ի բոլոր
մանէ տարւոյն, որ է՝ ամառնային յե-
ղանակ, ըստ ամբ՝ բարեկալել չութե-
ան անցուցանեմք ի Հայս. և զայլն
ևս երկս որոշմունս օդոցն զովութե՛
տանիցեմք ի Նինուէ. և անցեալ ք
բազումս ի տեղեաց, գոյ՝ հասանէ՛,

potentia Aræum à mortuis fuscitasset;
quo rumore per Armeniam divulgato,
cunctis persuasit ut seditionem com-
ponerent. Sed de Aræo hæc breviter
memorata satis sint; is post annos ali-
quot ætatis, Cardosium procreavit.

C A P. XV.

*Semiramis, post mortem Aræi, urbem
sibi condit, & domicilium, atque ag-
gerem ad flumen exstruit.*

HIS rebus feliciter gestis, Semi-
ramis, ad breve tempus in
campo, ut de Aræo vocatur, Arara-
tensi commoratus, in loca regionis
montuosa, quæ ad meridiem spectant,
ascendit, namque tum æstas erat, ut
se in vallibus & campis floridis oblec-
taret; ubi terræ amœnitatem & te-
neuitatem cæli contemplans, fontésque
irriguos, ac fluvios jucundo murmure
labentes; “Hic”, inquit, “in tali
“temperacione cæli, & terrarum
“atque aquarum ubertate urbes
“& domicilia regia exstrui opor-
“tet, ut quartam vertentis anni
“partem, æstiva tempora, jucun-
“dissime in Armeniâ traducamus,
“ac per reliquas tres aeris frigidi va-
“rietates nosmet Ninivæ foveamus”.

3 Et cum varia loca peragrasset, ab
orientis partibus ad ripam lacûs falsi
pervenit, ubi collem quendam ob-
longum conspexit, ab occasu ad or-
յարև.

^a Edit. զաղբերաց.

^b Edit. բղխումն.

^c Edit. զկարկաջատահանութիւն.

^d MS. բարեկալել չութեանց.

յարեւելից կողմանէ՝, յեզր ծովակին՝
Աշուշ, և տեսես առ եզերք ծովուն՝
երկայնաձև՝ մի բլուր, որոյ նիստ երկայնութեն՝ ի մոտս կոյս՝ արեգական, սակաւ ինչ առ ի կողեայ ի հիւսիսոյ, իսկ ի միջօրեայ կողմանէ՝, դէպ ուղիւ առ երկին նայելով, քարանձաւ կանգուն անշեղ. և ի սմանէ՝ զհարաւագոյն հովիտ իմն դաշտաձև, և երկայնաձիգ, յարեւելից կողմանէ լերինն, իջանելով յեզր ծովուն՝ Եւարձակ, և գեղեցիկ ձորաձև. որոյ ընդ մէջն հոսանք ջուրց բարեհամայն ի լեռնէն իջանելով, ի ծործորոց, և ի հովտաց քամեալք, և ի հիմանց փեղկից լերանց միաւորեալք, ի ծաւալումն գետոց պերճանային, և շէնք ոչ սակաւք՝ ի հովտաձև ձորակին, յաջմէ՝, և յահեկէ ջուրցն յօրինեալք. և յարեւելից կողմանէ հաճեցեալ բլրոյն, լեռուն մի փոքրագոյն:

Աստիճանակառոյց եղեալ այրասիրտն այն, և կաթոնն Համիրամ, հրաման տայ չորից բիւրուց, և երկուց հազարաց արանց անարուեստից, գործաւորաց յԱսորեստանեայց, և այլոց իշխելոց, և վեց հարիւր իւրոցն ընտրելոց, յամ արուեստաւոր գործաւորաց քարի, և փայտի, պղնձոյ, և երկաթոյ, որք ամենևին կատարեալք իցեն յարուեստագիտութե, ածել անխափան ի փափագեալ տեղին. և գործն հաւասար հրամանին առնորդ կատարումն. Եւ վաղվաղակի՝ ածեալ լինէին բազմութի խառնաշանչից գործաւորաց, և բազումա-

tum in longitudinem patentem, à parte Aquilonari leniter declivem; quà verò ad Meridiem spectat, specus erat immane ac præceps, quod directo latere in cælum suspiciebat; & ab eadem parte paulo longius, vallis quædam in longam planitiem explicata, quæ præter orientale montis latus, tanquam amplius atque amœnus torrens, ad lacus ripam extendebatur. Hanc vallem aquarum dulcium rivi irrigabant, qui à monte manantes, & per ejus radices & convalles percolati, in flumina tandem conjuncti crescebant. Ædificia multa, in ea valle, ab utraque fluminum parte erant constructa, & mons quidam parvulus, quasi colle oblectatus, ibi attollebatur.

Huic itaque loco ubi Semiramis, virago illa animosa, oculos adjecerat, rudes opifices ex Assyriâ, reliquisque imperii sui partibus ad quadraginta duo millia; & delectos artifices, lapidis, ligni, æris & ferri fabros, qui, suæ quisque artis, essent peritissimi, numero ad sexcentos, continuo ad expetitum locum adduci jubet; id quod factum erat, sicut imperârat. Igitur statim convenerunt operarii rudes plurimi, & Architecti multarum artium solertes, quibus primum præcepit, ut aggerem latissimum atque altissimum ex asperis & grandibus faxis,

բուստից,

^e Edit. և յրեգակնդ. աձև.

^b MS. որոց.

sunt in Edit. և այլոց իշխելոց. բազմութիւն.

^f Edit. զհարաւ բացագոյն.

ⁱ MS. ծորեալք.

^m Abest ab Edit. իւրոցն.

^g Edit. երկայն.

^k Deest in Edit. ի.

ⁿ Deest in Edit.

¹ Varia Semiramidis opera, huic simillima, susè latèque persequitur Diodorus, l. II. p. 96.—102. &, quod magis ad rem pertinet, Semiramidis mu-

rum atque etiam aggerem nominatim Strabo in Armeniâ commemorat. XI. p. 529. XII. p. 559.

րուեստից հանձարեղաց, իմաստնոց և հրամայէ՝ նախ զամբարտակ գետոյն, ապառաժիւք, և մեծամեծ շինել վիմօք, կրով՝, և աւազով մածուցեալ, անբաւ լայնութեւ, և բարձրութեւ, որ կայ հաստատուն՝ մինչև ց' այսօր ժամանակի և 'ի պատուո՛ւն անձնայն ամբարտակի՝ գետոյն այժմ, ուն լսեմք, մարդիկ աշխարհին 'ի շէնս, և 'ի գաղթականս փախստեալն ամրանան, իբր 'ի ծայրս քարանձաւաց լեռանց ամրացեալք և եթէ՝ զփորձ առնուլ դէպ ումեք լինիցի, և ոչ իբր՝ պարտակաց քար մի արժանաւոր 'ի շինուածոյ ամբարտակին՝ խլել ոք զօրեսցէ, թէ և մեծաւ աշխատութեւ՝ ոք ջանացէ և եւ 'ի հեղուսնուածս արուեստին, որ զքարամբքն հայեցեալ ուրուք, ուն 'ի ճարպոյ ինչ հեղման հայեցողացն երևեցուցանէ կարծիս ։

Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս անցուցեալ զամբարտակն, հասուցանէ 'ի նկատեալ տեղի քաղաքին, և անդ հրամայէ՝ զամբարտակն 'ի բազում դասս ուրոշել, և 'ի վր իւրաքանչիւրոց դասուց կարգել վարդապետս զընտիրս 'ի ճարտարաց, և այսպէս 'ի սաստիկ ճգնութեւ պահեալ, յետ սակաւ ամաց կատարէ զհրաշարին ամրագունիւք պարսպօք, հանդերձ դրամբք պղնձակերտիւք ։ Եինէ և ընտիր ընտիրս ապարանս 'ի մէջ քաղաքին, 'ի պէսպէս քարանց, և 'ի գունից զարդարեալս, կրկնայարկս, և եռայարկս, և ըստ պատեհից իւրաքանչիւր արեգակնակս, և գեղեցկագունիւք, և ընդարձակ փողոցովք զկողմանս քաղաքին որոշելով ։ Եինէ և զքանդս ոմանս, և զգարմանաւոյ արժանաւորս, ի պիտոյից՝ միջոցաց քաղաքին լուսարիս և զմասն ինչ գետոյն ի մէջ քաղաքին բաշխեալ, ան-

calce atque arenâ coagmentatis, ad flumen exstruant, qui ad hæc usque tempora permanet firmus, & in molis ejus cavernis etiamnum, ut accepimus, regionis ejus fugitivi & erroneos, velut in imis montium speluncis se communiunt. Quod si quis fortè experiri id velit, ne lapidem quidem, funditori aptum, ex structurâ aggeris evellere poterit, tametsi summo id labore connixus erit. Tantùmque in eo opere elucebat artificium, ut lapides inspectantibus opinio injecta sit, quasi omnia ex liquido adipe essent ficta.

9 Atque in hunc modum per multa stadia aggerem tandem ad locum urbi condendæ destinatum perducit. Ibi multitudinem in varias classes distribui jubet, & unicuique classi electos Architectos præficit, atque ita, operis laboriosissimè continuatis, opus id mirabile paucis annis perfecit, & firmis mœnibus ac portis æneis communivit. Domicilia etiam in urbe inædificat, lapidibus discoloribus eximie ornata, binum & ternum tabulatorum, & quantum cuique commodum erat, foli objecta; regionisque urbis in amplas & pulchras plateas partitur, & balneas præclaras, prout intervalla urbis postulabant, mirificè construit, parte aliquâ fluminis in mediam urbem deductâ, ad omnes usus necessarios, & ad irrigandos hortos viridariâque, omnemque agrum circum-

ցուցանէ

° Edit: բազում. Գ Defunt in Edit. և բարձրութեւ. Գ Defunt in Edit. և եռայարկս. MS. 'ի միջոց. MS. գնացուցանէ.

ցուցանէ՝ ի սպաս ամ պիտոյից, և յար-
բուցմունս բուրաստանաց, և ծաղկո-
ցաց. և զայլն՝ զեզերք՝ ծովակին, յա-
ջմէ, և յահեկէ քաղաքին՝ և բովան-
դակ շրջակային յարբուցումն. և զամ¹²
արեւելեան, և զհիւսիսային և զհարա-
ւային քաղաքին յարդարէ դաստակեր-
տօք, և սաղարթիւք ծառոց վարսա-
ւորաց՝ զանազանեալս ի պտուղս՝
և ի տերևս, և բազումս բազմ-
աբերս, և գինեբերս ի նմա տնկեաց
հովիտս. և ամենեկն հոյակապ, և
հռչակաւոր զպարսպեալն յօրինէ, և
անթիւ բազմութի մարդկան ի ներքս
բնակեցուցանէ. իսկ զծայր քաղա-
քին, և որ ինչ ի նմա հրաշագործու-
թիք բազմաց ի մարդկանէ, ոչ հա-
սու լեալ, և ոչ պատմել է՝ կարո-
ղութի. զորոյ պարսպեալ պագաթն,
դժոճարամուտս ոմանս, և դժոխե-
լանելիս ի նմա յօրինէ շինուածս Ար-
քայանիստս, և ծածուկս իմն ահա-
գինս, որոյ որպիսութի դրութե յօ-
րինուածոյ, ոչ ի լեւելիս մեր հասեալ
ճշմարտութե յուսմբէ, և ոչ մեք ի
պատմութիս հիւսել հաւանիմք. այլ
ասեմք միայն թէ ամ թագաւորակա-
նաց գործոյ, ուն լուաք, առաջին, և
վեհագոյն համարեալ, իսկ զընդդէմ
արեգական կողմն անձաւին, ուր, և
ոչ գիծ մի երկաթով այժմ վերագրել
ոք կարէ, զայսպիսի կարծրութի նիւ-
թոյ, պէսպէս տաճարս, և սենեակս
օթից, և տունս գանձուց, և վիհս
երկարս, ոչ գիտէ ոք, թէ որպի-
սեաց իրաց պատրաստութի հրաշա-
կերտեաց. իսկ թ ամ զերեսաքարին,
իբրև գրչաւ զմոմ չ հարթեալ, բա-
զում գրեաց ի նմա գիրս, որոյ հայ-

jectum: ad utramque autem lacus
ripam, easque urbis partes, quæ ad
ortum solis, septentriones & meridiem
spectabant, vicos condidit, variâs-
que ibi plantas posuit quæ frondesce-
rent, & fructum ferrent, vallésque
fertilissimas vitibus consevit, idque
oppidum, cum præclare instruxisset,
muróque circumdedit, innumerabili
hominum multitudine complevit. In-
teriore verò urbis partem, & quic-
quid ibi mirè fabricatum est, quod
pauci cognitum habent, enarrare non
possumus; namque cum editissimum
ejus locum munitionibus firmâset, re-
galia quædam ædificia ibi exstruit,
quæ arduos aditus, nec minus difficiles
exitus, haberent, horribilésque quas-
dam latebras; quæ cum quemadmo-
dum fuerint constructa, nulla certa
fama ad aures nostras pervenit, neque
in his historiis exponere possumus; id
unum indicabimus, omnium operum
regiorum primum id atque summum
haberi. E regione autem speluncæ,
ad solem conversæ, ubi tanta est ma-
teriæ firmitas, ut ne ferro quidem no-
tam quis unicam in eâ possit inscribere,
varia fana, & diversoria, atque æraria
exædificavit, & perpetuas fossas duxit,
sed ad quem usum tam mirifica opera
apparaverit, nemo est qui cognos-
cat. Adhæc singulis lapidibus, quasi
mollissimam ceram stylo forma-
ret, multas literarum notas inscripsit,
quæ solæ spectantes ad magnam admi-
rationem traducunt. Neque hoc tan-
tùm, verum etiam in multis Armeniæ

եցուածն

¹ Edit. ծովու.
և զամ արեւելեան,
զանազանիւք ելովս.
² Edit. գիտեմք
³ Edit. գիրս

⁴ In Edit. defunct և բովանդակ շրջակային յարբուցումն.
և զհիւսիսային, և զհարաւային քաղաքին.
⁵ Deest in Edit. ի ներքս.
⁶ Edit. երեսս ամ mutato ordine.
⁷ MS. դժոխեւանիս.
⁸ MS. հարթեալ

եցողածն միայն՝ զամենայն ոք ՚ի զարմացումն անէ։ Եւ ոչ միայն այս, այլ և ՚ի բազում տեղիս արձանս հաստատեալ յաշխարհիս Հայոց, նովին գրով, յիշատակ ինչ իւր՝ հրամայէ՝ գրել և ՚ի բազում տեղիս, սահմանս նովին գրով հաստատել։ Արդ որ ինչ յաղագս Սամիրամայ, և որ ինչ գործոց նորին ՚ի Հայս՝ ասացեալ է։

ՊՐԱԿ ԺԶ.

Յաղագս Համիրամայ, թէ եր՛ աղագաւ՝ կոտորեաց զորդիս իւր, և թէ՛ որպէս փախստական լինի ՚ի Զրադաշտէ՛ Մոգէ՛ ՚ի Հայս, և միւսանի ՚ի Նինոճասայ որդւոյ իւրմէ։

*** Ա՛ հանապազ յամառնայինսն, ՚ի
* Ս՝ խաղալն իւրում ՚ի կողմանս
* Տիւսիսոյ, ՚ի բաղաքն Ամարաստանի զոր շինեաց ՚ի Հայս, կողմնապետ, և վերակացո՛ւ Ասորեստանի՝ և Նինոճէի, Թողու զԶրադաշտ, Մոգ, և զՆահապետ Մարաց. և զայս այսպէս բազում ժամանակս՝ փարգեալ Համիրամայ, ամենեկն հաւատայ նրմա յարդարեւ՝ զիւր իշխանութիւն։ Եւ՝ բազում անգամ՝ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց, վս՝ սատակ և՝ վաճաշոտ պոռնիկեանն իւրոց վարուց, կոտորէ՛ զամենեւեան, և ասորի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինոճաս. բարեկամաց, և հոգնեց իւրոց, պարգեւելով զամ իշխանութիւն, և զգանձս, ոչ ինչ վս՝ որդւոց իւրոց փոյթ յանձին՝ ունէր։ Քանզի և այլ նր՝ Նինոս, ոչ, ունչ ասի, մեռեալ թաղեցաւ ՚ի նմանէ՛ ՚ի Նինոճէ յԱրքուհիսն, այլ խնցեալ զախտասէր բարս

locis, columnas statui imperavit, iisdem notis ad sui memoriam signatis, variisque limites ac metas, cum ejusmodi inscriptionibus posuit. Sed de Semiramide ejusque in Armenia operibus, fati dictum est.

CAP. XVI.

Car Semiramis filios suos occiderit, & quomodo à Zoroastre Mago in Armeniam aufugerit, ubi à filio suo Ninyâ interit.

1 E A igitur, æstate semper in æquilonis partes, ad urbem æstivam, quam ipsa in Armeniâ condidit præfecta, Assyriæ Ninivésque præfecturam : Zoroastri Mago, Medorum principi dedit. Cùmque id ita per longum tempus fecisset, universum tandem imperium suum ejus fidei commisit. A filiis autem suis propter impuros & meretricios mores sæpe atque
2 acriter reprehensa, cunctos interfecit præter Ninyam natu minimum, atque amicitis & procis suis imperium ac thesauros dispertiens, filios nihili pendebat. Quippe vir ejus Ninus, non, ut fertur, mortuus, in Ninives regiâ ab eâ sepultus erat, sed ubi impudicitiam ejus ac mores flagitiosos perspexit, relicto regno, in Cretam confugit. Cum verò filii ejus adoluisse, de
3 atque intelligentiâ præditi essent, de omnibus hiſce rebus eam commone-

նորա,

^a In Edit. desunt. տասանիկ և.

^b MS. վաւաշոտ.

^c MS. ունեղով.

¹ Zoroastria hujus, ut videtur, quem eundem & Cephalion, cujus testimonium mox sumus allatur. Diodorus Oxyartem vocat, meminit Justinus, I. 1.

նորա՝ և զջարասէր, Թողեալ զԹա-
գաւորութիւն, փախստական անկանի՝ ի
Արիտէ։ Իսկ՝ ի հասակ, և ի միտս
հասեալ՝ որդւոց նորա՝, յիշեցուցանեն
նմա զայն նմ, կարծելով ցածուցանել
զնա ի դիւական՝ պակշտութենէն,
և աւանդել զիշխանութիւն, և զգանձս
որդւոց իւրոց։ Ընդ որ առաւել զայ-
րագնեալ՝ սատակէ՝ զամենեսեան, և
մնայ միայն, ուն վերագոյն ասացաք,
Նինուհաս։ Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ
Զրադաշտի առ Տիկինն, և հակառա-
կութե՝ ի ներքս անկաներոյ, պատերազմ
ի վրն յարուցանէ Համիրամ։ քանզի
բռնանալ ի վր նմի խորհէր։ Մարն.
և ի սաստկանալ պատերազմին, փախստ-
ական լինի Համիրամ՝ յերեսաց Զր-
ադաշտին ի Հայս։ աստ ժամանէ
վրէժ խնդրութե, զի պատեհ գտեալ
Նինուհասայ ըսպանանել զՄայրն, և
ինքն Թագաւորէ՝ ի վերայ Ասորեստա-
նի, և Նինուհէի։ Ահա ասացաք և
յաղագս մահուանն Համիրամայ, Թե
աւստի և որպէս։

¹ MS. մրցական առփանացն

² MS. ալրն.

ՊՐԱԿ ԺԷ.

C A P. XVII.

Յաղագս Թե՝ հաւաստի նախ լեալ
պատերազմ՝ Համիրամայ ի Հնդիկս,
և զկնի մահուանն նորա՝ ի Հայս։

*Quod certum sit, Semiramidem primò
bellum Indis intulisse, & deinde in
Armeniâ interiisse.*

*** Ինիմ ի մոի և ^b զկեֆաղեօնին,
*** վասն ոչ տալ զմեզ բազմաց ծաղ-
րել։ զի ասէ, ի բազմաց այ-
լոց, նախ, յաղագս ծննդեանն Սամի-

¹ Cephalionem autem in memoriâ
habeo, ne multis irrisui sim;
Is enim, ut multi alii, primùm Se-
miramidis ortum, tum ejus adversus
րամայ,

² Edit. նորա.

^b MS. զեփաղիմնն.

² Ita etiam refert Justinus, I. 2. & Cephalion
in notâ insequenti prolatus. At Diodorus à filio
quidem insidiis appetitam, non autem interfectam,
tradit Semiramidem. II. p. 107.

¹ Εἰς ἵνα γὰρ ἵνα Σιμερὰμωσ καὶ Ζορὰδερ
βας, [μαγν] ———— ἑστῆται τὴ αὐτῆς [αὐτῆς]
ἡ γὰρ τῶν ἑσθῶν, καὶ ἡ τῶν, καὶ ὅτι τὴς ἰδίας ἀν-

λὸν ἦν, καὶ ὅτι Νινὴ τῶν παιδῶν ὅσος ἀντὶ
Syncellus de Cephalione, p. 167. Euf. Chr. Gr.
p. 32. Vide Diod. Sic. II. p. 93, 103. Atque
utinam ipse Cephalion extaret, qui hîc causam su-
am contra Maribam Catinensem ageret. Plura qui
de eo volet, legat Fabricium in Bibl. Gr. Vol. II.
p. 213. IX. 398.

րամայ, և ապա՝ և զպատերազմն Շա-
միրամայ և Չրադաշտի, և զյաղթին,
ասէ, Շամիրամայ, և ապա ուրեմն՝
զպատերազմն Հնդկաց: այլ՝ հաւաս-
տի մեզ թուեցաւ որ ՚ի Մարիբաս
կատինայն է՝ քննութիւն Բարդէա-
կան Մատենից, քան զայսոսիկ: քանզի
ոճով իմն ասէ, և զպատճառս պատե-
րազմին յայտնէ: Իսկ՝ առ այսորիւք,
և առասպելք աշխարհիս մերոյ՝ զբազմ-
աճմնաւ Ստորին արդարացուցանեն.
աստ ուրեմն՝ զմահն ասել Շամիրա-
մայ, և զհետեակ փախուստն, և զպաս-
քումնն, և զիղձս ջրոյն, և զարբումնն,
այլ և ՚ի մօտ հասանիլ Սուսերաւո-
րաց, և զյուրութան ՚ի ծով, և բան
ի նմանէ, ուրունք՝ Շամիրամայ ՚ի
ծով: Եւ այլ՝ ախորժես առասպել,
և Շամիրամայ քար առաջին քան զՆիո-
բէ: արդ՝ այս շատ է: բայց մեք
որ՝ ինչ զկնի այսորիկ:

• MS. հոռութան. • Edit. ՚ի ծով Շամիրամայ. inverso ordine. • MS.
այլ թէ. • Abest ab Edit. ինչ.

ՊՐԱԿ ԺԸ.

Որ ինչ զկնի մահոճանն Սամիրա-
մայ:

*** Արմարեալ զայսոսիկ՝ կարգեցից
*** քեզ ՚ի գիրսս յայսոսիկ, զազգիս մե-
րոյ Աւագագոյն Արս, և զՆախնիս, և որ
ինչ վասն նոցա գրոյցք, և իրակութիւնք
իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամաց մտածա-
կան, և ոչ ինչ անպատշաճ, ՚ի սմա յօրի-
նելով բան, այլ որ ինչ ՚ի գրոց, իսկ ըստ
նմանեացն ապա և որ ինչ ՚ի բանից ա-
րանց իմաստնոց, և յայսոսիկ քաջախո-
հաց, յորոց մեք արդարապէս ջանա-
ցաք հաւաքել զհնագրութիւնս. և ա-
սեմք լինիլ արդարաբան ՚ի պատմու-
թես յայսմիկ ըստ մերոյ յօժարութե,
և ուղղամտութե: Իսկ՝ ըստ որոց

Zoroastrem bellum, ubi, ut refert,
Semiramis victoriam adepta est, ac
deinde bellum Indicum exponit. No-
bis autem id certius videtur, quod
Maribas Catinenfis ex Chaldaicis li-
bris indagavit. Namque is luculenter
res tradit, & belli causas explicat.

² Adhæc, nostræ etiam regionis fabulæ
eruditissimo Syro testimonium dant,
quæ hîc Semiramidis mortem narra-
tes, eam pedibus fugisse tradunt, &
siti accensam, aquam expetisse, ac
potasse; ad armatos etiam appropin-
quasse, torquesque in mare projecisse,
unde dictum id natum est, *monilia
Semiramidis in mari*. Vult etiam fa-
bula, Semiramidis lapidem priorem
fuisse, quam Niobes. Sed hæc hæcte-
nus; nos reliqua persequemur.

C A P. XVIII.

*De iis rebus, quæ deinceps inde à Semi-
ramidis morte contingere.*

¹ HIS rebus expositis, jam tibi in
hoc libro gentis nostræ prima-
rios viros, Majorésque nostros percen-
sebo, eorúmque historias ac singulo-
rum res gestas tradam, neque narra-
tiones ad voluntatem confictas ineptè
exponam, sed de libris depromptas,
ac deinde similiter à peritis atque in-
telligentibus viris, auditione acceptas,
à quibus historias antiquas fideliter
² colligere conati sumus; ac proinde,
quod ad sincerum animum & studium
nostrum adinet, vera nos in hac
historiâ persecutos esse profitemur.

H

հաւա-

Հաւաքումն Այ լինիլ յայտնիս, և մարդկան գովելիս, կամ բարեւելիս, մեք
այնոցիկ օտար, և ՚ի բաց կացեալ. բայց զուգութիւն բարբառոց, և հա-
ւասարութի թուոյ կարգի պատանեաց, զճմարտութի աշխատասիրութե-
անս մերոյ ակնարկէ. և այսոցիկ այսպէս կարգեցերոյ, կամ հաւաստի, և
կամ գոյզն ինչ կասեալ յարդարոյն: Սկսայց քեզ և որ ինչ գէնի այսոցիկ,
ի հիւսման պատմութենէ պիտոյից: Արդ յետ մահո՛ւնն Համիրամայ
ի Չամեսեսայ որդւոյ իւրոյ, որ է Նինո՛ւնաս, որ է եղև յետ սպանաներոյն
զԱրայն, այսպէս հաւաստեալ տեսցուք զկարգ բանիս: Թագաւորէ՛ Նի-
նո՛ւնաս, սպանեալ զմայրն, հեշտասէր, և խաղաղական կեցեալ, և առ սո-
վալ Աբրահամու աւուրք բաւեալք:

^a Edit. զճմարտասիրութի.
^d Edit. և.

^b Edit. բանից.

^c MS. Չամեսէ.

Համեսեսութիւն ծնդաբանութի ազգիս մերոյ ընդ Հերբայեցւոցն, և
ընդ Քաղդէսացւոցն, մինչև ց' Սարդանապալս, որ կոչուի Թափա կոչ
կոչեալս:

11 Արահամ	Նինո՛ւնաս	Արամ
12 Իսահակ	Արիոս	Արայն գեղեցիկ
13 Յակոբ	Աւալիոս	Արայ Արայեան

Իսկ մերոյն Արայի որդի, Արայ ՚ի Սամիրամայ կոչեցեալ, և զգործ զե-
րակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ. իսկ նորա Անուշաւան:

14 Ղեհի	Բաղէոս քեղբն	Անուշաւան
15 Կահաթ	Արմաթրիտէս	Փարեա
16 Ամրամ	Բելղոս	Արբակ
17 Սովսէս	Բալէոս	Չաւան
18 Յեսու	Ազատագոս	Փառնաս

ի

Ի սմանէ յառաջ ոչ ըստ ազդի, այլ ըստ յառաջադիմութե արանց,
զի և ամենեքեան յ' Աբրահամ: Ի սատակել սո՛ զԲանանացիս, անցին ՚ի
սմանէ փախստականք յԱգուս, նաւելով ՚ի Թարսիս, և յայտնի դրոշ-
մամբն, որ յաբձանն Աֆրիկեցւոց աշխարհին գրեալ կան, մինչև ց' այսօր
ժամանակի արգելպէս այսպէս:

^a De regum Armeniorum serie, quæ ex Mari-
bæ solum Catinenfis & scriptoris nostri fide atque
auctoritate pendet, nihil amplius observandum ju-
dicamus. Ad successionem Hebraicam quod atti-
net, ea certè ex sacris literis collecta est, & magnâ
ex parte, etiâ non planè, cum Eusebii reliquorûm-
que tabulis congruit. Quam verò Maribæ Cati-
nenfis Historiam tantùm Armeniacam, ita uti Mo-
ses noster jam ante indicavit, c. VIII. N° 7; ex
Chaldaico volumine deprompsit, ordo hicce re-

gum assyriorum aliunde haustus videtur, nec du-
bium, quin Ctesiam primum auctorem habeat.
Eusebius, qui Castorem secutus est, à Nino incipi-
ens ad postremum Sardanapalum reges sex & tri-
ginta; Syncellus, Africani auctoritate nixus, à
Belo Nini patre ad Sardanapalum unum & quadra-
ginta numerat. Diodorus, ex Ctesia, ut in editis
est, Sardanapalum à Nino trigésimum regem scribit,
qui numerus cum Mosis nostri serie optimè conve-
nit, qui triginta solus à Nino reges recenset. At

Syn-

Cæterum eos, quibus sacra historia laudes vel vituperationes tribuit, fusiùs memorare superfedebimus, sed nomina eorum adjungere, atque in æqualem seriem 3 disponere, id ad studium nostrum veritatis comprobandum pertinet. Atque hæc series, si non prorsus vera, at certe à vero quam proximè aberit. Aggredior itaque earum rerum, quæ deinceps secutæ sunt, historiam contexere. Igitur post 4 Semiramidem, quæ ipsa Aræum interfecerat, à filio suo Zame, qui est Ninyas, occisam, certum hunc narrationis ordinem contemplemur. Ninus, occisâ matre, imperavit, & voluptariam atque otiosam vitam traduxit, atque in ejus ferè tempora 1 Abrahami ætas incidit.

1 Ita Eusebius cæterique Abrahamum Nini æqualem ponunt.

Convenientia stirpis & generis nostri, cum Hebræorum & Chaldaeorum serie, usque ad Sardanapalum, qui Thonus Concolerus vocabatur.

5	11 2 Abrahamus	Ninyas	Aramus
	12 Isaacus	Arius	Aræus pulcher
	13 Jacobus	Aralius	* Aræus Aræades

* Nostri autem Aræi filius, à Semiramide Aræus quoque appellatus est, cui ea regionis præfecturam dedit. Hujus filius fuit Anusavanus.

6	14 Levi	Baleus Cheoxarus	Anusavanus
	15 Cahathus	Armathrites	Pharetus
	16 Amramus	Belochus	Arbacus
	17 Moyses	Baleus	Zavanus
	18 b Josua	Azatagus	Pharnasius

3 A

7 b Ab eo [Hebræi] non quidem generis originem, sed imperii incrementa traxere; namque omnes ab Abrahamo oriundi. Is cum Chananæos deleteret, nonnulli Agram profugerunt, & navigiis Tharsin petiere, id quod ex inscriptione patet, quæ in Africâ columnis insculpta extat, ad hanc usque memoriam, quæ verè talis est:

Syncellus ipse Diodori verba profert, ubi Sardanapalus trigessimus quintus esse dicitur; idemque Syncellus Cephalionem citat, qui non plus quam tres & viginti reges ab ipso Ctesia numerari refert. Diod. II. p. 109. Syncellus p. 165.—169. Euseb. Chr. Gr. p. 32. Velleius denique Patereulus Sardanapalum tertio & tricesimo loco ab Nino & Semiramide natum scribit. I. 6. Qui tantas lites componet, næ ille doctus erit. Jam cum de singulis hisce tabulis separatim aliquid notavimus, lubet eas conjunctim con-

templari; neque sanè verisimile videtur, tametsi in singulis successionibus par numerus virorum recensatur, eos, qui ex adverso inter se respondent, semper esse æquales. In hac re subest suspicio, ne cæteræ tabulæ ad Armeniorum regum numerum accommodatæ sint; atque equidem ex quo auctore reges Assyrios hauserit, id à Mose indicatum oportuit. De quatuor regibus, ab Eusebio prætermisiss, quos Syncellus reposuit, Vide quæ supra adnotavimus ad c. IV. N° 9.

Ի Յետո՛ւայ գողոյ փախուցեալ մեր Նախարարք Քանանացոց՝ եկաք բընակիլ աստ՝ յորոց մի, և Քանանի դաս պատռականագոյն մեր ՚ի Հայս։ Եւ ստուգեալ հաւաստի՝ գտաք զսերունդս ազգին՝ Գնթունեաց, ՚ի սմանէ առանց հակառակութե՛լ լեալ զայս, և բարք արանց ազգի յայտնեն, Բանացի գոլ։

19 Գնթունիէլ

20 Աւովդ

21 Բարակ

22 Գեդէօն.

Մամիդոս

Մաքալէոս

Սփառոս

Սամիլոս

Սուր

Հաւանակ

Վաշտակ

Հայկակ

զՀայկակ ասեն լինիլ առ Բեղքոսիւ, և ամբոխս իմն արարեալ անխորհուրդս, և մեռանիլ ՚ի նմին։

23 Աբիմէլէք

24 Թովղայ

25 Յայիր

26 Յեփթայ

27 Եսեբօն

28 Էլօն

29 Աբդօն

30 Սամփոն

31 Հեղի

32 Սամուէլ Սաւուղ

Սփառէտոս

Ակատարէս

Ամինդէս

Վստասկար

Սուսառիս

Համպառիս

Պանեաս

Սոսառմոս

Միթուէոս

Տեւամոս.

Ամբակ

Առնակ

Հաւարշ

Կորայր

Գոռակ

Հրանտ

Ընձաք

Դղակ

Հօրոյ

Զարմայր

Սա՝ օգնական Պաւստոս ետ, և Քամայ առեալ ը Եթովպացի զօրուն, մեռանի ՚ի քաջացն Հելլենացոց։

33 Դաւիթ

34 Սալամոն

35 Բորոլամ

36 Աբիամ

37 Ասայ

38 Յօսափաթ

39 Յօրամ.

Թինէս

Դեռիւղոս

Եւպաղմոս

Պուրեւածիս

Փառասէս

Ակաղանիս

Սարդանիլլ

Պերճ

Արթուն

Բազուկ

Հոյ

Յուսակ

Կայակ

Սկայ որդի

° Edit. Գնթունեաց.

° Edit. Տեւամոս.

Պ Ր Ա Կ

³ Neminem novimus scriptore nostro antiquiorem, qui historiam hanc notatu dignissimam exposuerit. Post autem Procopius & Suidas suis eam testimoniiis comprobaverunt. Εδιμαγο δὲ καὶ φρεσιον ἐν Νεµιδίᾳ πόλει, ἡ νυν πόλις Τίγρις ἐστὶ τὴ καὶ οὐμαζεται. ἐνθα σὴλαι δύο ἐκ λιθῶν λευκῶν ποιοιµεναι ἀγχι κρήνης ἐστὶ τῆς µεγάλης, γερµατα φοινίκης ἐγκακολαµµένα εἶχουσι, τῇ φοινίκων γλῶσση λεγοντα ὀδὲ. Ἡµεῖς ἐσµεν οἱ φονοντες ἀπὸ περσῶν Ἰησὺ τε ληστὴ ἢ Νάυη. Procop.

de bell. Vandal. II. 10. 'Οἱπρις ὑπ' αὐτῇ διωκοµενοί, διὰ τῆς παρὰ Αἰγύπτου τῇ καὶ Λιβύης χωτερυῶν εἰς τὴν τῶν Ἀφρων χώραν. — καὶ περσφοντες τις Ἀφροίς, τὴν ερημὸν αὐτῶν φησὶν χώραν, ἀναδίσταµενοι τὸ σῆμα καὶ τὰ εἶδη, καὶ ἐν πλατὶ λιθιναῖς ἀναγεγραµµένοι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἀπὸ τῆς Χαναταίων γῆς φάισαν τὴν Ἀφρικαν. καὶ οἱσι µεχρὶ νυν αἱ τοιαῦται πλατὶς ἐν τῇ Νεµιδίᾳ περὶ εἶχουσι οὕτως. Ἡµεῖς ἐσµεν Χαναταῖοι. ἔς ἐδιδόξεν Ἰησὺς ὁ ληστὴς. Suidas in voce Χανααν.

⁴ Hic

8 *A* ³ *Josua* latrone profugi nos *Præfeti Chananæorum*, *venimus hic habitatum*.
Unus autem ex iis Chananæis summos à nobis honores in Armenia consecutus
est. Et re quidem diligenter exploratâ, gentem Genthuniam ab eo sine con-
troverfia ortam esse comperimus, eosque esse Chananæos etiam gentis ejus mores
declarant.

9	19 Gothoniell	Mamidus	Surius
	20 Avodus	Maschaleus	Havanacius
	21 Baracus	Spharus	Vastacus
	22 Gedeon	Samilus	Haicacius

⁴ Haicacium sub Belocho fuisse traditum est, atque interemptum esse inter
tumultus quosdam, inconsideratè ab eo concitatos.

10	23 Abimelechus	Spharetus	Ambacus
	24 Thola	Afcatales	Arnacus
	25 Jairus	Amindes	Savarfus
	26 Jephtha	Vestafcarus	Norærus
	27 Efebon	Sufares	Goracus
	28 Elon	Lampares	Rhantus
	29 Abdon	Paneas	Enzacus
11	30 Samfonus	Sofarmus	Delacus
	31 Heli	Mithreus	Horæus
	32 Samuel.Saulus	Teutamus	⁵ Zarmærus

⁵ Is Priamo auxilium tulit, & ⁶ Chamo cum Æthiopum exercitu capto, à
fortibus Græcis occisus est.

12	33 Davides	Thineus	Perzius
	34 Salomon	Dercyllus	Arbunius
	35 Roboamus	Eupalmus	Bazucus
	36 Abiamus	Prideazes	Hoius
	37 Afæus.	Pharates.	Jufacus
	38 Josaphatus	Acrazanes	Cæpacius
	39 Joramus	Sardanapalus	Scaordius
			[Gigantis filius]

⁴ Hic in Armenio ordine secundus & vigesimus
est, Belochus verò Affyriorum sextus decimus.
Est & alter Belochus apud Eusebium & Syncellum,
qui tamen, cum Amyntem sequitur, difficultatem
non multum minuet. Cæterum jam monuimus,
non esse expectandum, ut singuli singulorum æ-
quales sint.

⁵ Teutamus, qui hic Zarmæri æqualis esse de-
bet, subsidio Priami Æthiopum copias misit, ut
Diodorus refert, atque ejus temporibus Trojanum
bellum contigisse constans fermè. Veterum fama

fuit. Is in nostrâ serie secundus & vigesimus ab
Ninyâ est. Edita Diodori vigesimum faciunt. At
ipse Diodorus apud Syncellum vigesimum sextum
ponit. Syncellus verò bellum Iliacum sub Babio
rege accidisse refert, qui & alter Tautanes sive
Teutamus appellabatur, atque ab Nino trigessimus
primus apud eum numeratur. Vid. not. nost. ad
c. IV. ipsum Chorenensem infra I. 31. Diodorum
& Syncellum ubi supra.

⁶ Quis hic Chamus fuerit, non liquet.

ՊՐԱԿ ԺԹ.

C A P. XIX.

Վասն Արայեան Արայի, և թէ տորա որ
դի Անուշաւանն, որ Սօս անուանիւր:

De Aræo Aræade, ejúsque filio Anusavano, qui Sosii nomen accepit.

*** ՅԼ՝ անդրէն, իսկ ի կենդանութեն
*** Ս՝ իւրում Եամիրամ, զծնեալն ի
*** Կունարդայ, ի սիրելի կրնջէն
Արայի, որ էր երկոտասանից մնացել
ամաց ի մահոճանն Արայի, վասն ա
ռաջին իւրոց խանդադատանացն որ
առ Արայն Գեղեցիկ, կոչէ զանուն
նր, Արայ. և կարգէ զնա ի վերակա
ցութի աշխարհիս, մեերմութե՞ն հա
ւատացեալ ի նա. զորմէ և մեռանիւ
ասեն ընդ Եամիրամայ, ի պատե
րազմի: բայց յարե զկարգ բանից՝ զկնի
այսորիկ՝ այսպէս. Արայեանն Արայ
մեռանի ի պատեքազմի ը Եամիրա
մայ, Թողլով արաւ զաւակ՝ ամեհահա
րուստ, և շատահանձար յիր, և ի բան,
զԱնուշաւանն, որ Սօս անուանիւր:
բանզի ձօնեալ էր ըստաշտամանց, ի սօ
սիսն՝ Արմենակայ, որ յարմաւիր. զորոց
զսարարթութեան սօսաւին հանդարտ, և
սաստիկ շնչելոյ օդոյն, և եթ՝ ուսող
շարժումն, սովորեցան ի հմայս յաշ
խարհիս հայկազանց, և այս ց բազում
ժամանակս: Այս Անուշաւան, բաւա
կան ժամանակս արհամարհութի կրե
ալ ի Զամեսեայ Տուայտի, ի դրանն
Արբուտի, իսկ օգնեալ ի բարեկամաց,
շահի զմասն ինչ աշխարհիս հարկա
հանութե՞ն խնամել. զկնի ապա, և
զբողոքս: այլ կարի շատ լինի եթէ
զանն, որ ինչ արժանն իցէ, ասիցեմք,
ի ճառիս զնախակարգեցելոց Արանցդ
զգործս, և պատմս:

CÆterùm Semiramis, dum adhuc
viveret, filio ex Nuardâ, charâ
Aræi conjuge, nato, quæ duodecim
annos Aræo superstes vixit, ob pristi
num suum erga Aræum pulchrum
amorem, Aræi etiam nomen dedit,
cúmque regioni præfecit, quam ei
amicè commendavit, quem etiam in
bello adversus Semiramidem interiisse
ferunt. Talem inde narrationis ordi
nem subtexit. Aræus Aræades, cum
Semiramide bellum gerens, interfici
tur; relicto filio, fortitudine & pru
dentiâ, cum dictis tum factis præcel
lentissimo, Anusavano illo, qui ² So
sius appellabatur, quippe qui pro
eorum cærimoniis apud Armenaci
Cupressios in Armaviro consecratus fue
rat; quarum Cupressorum furculis, ra
misque seu leni sive violento vento
agitatis Armeniî flamines ad longum
tempus in auguriis uti consueverunt.
³ Hic itaque Anusavanus, cum diutius in
Aulâ regiâ à Zame Tuætio contem
ptionem tulisset, amicorum beneficio,
partem aliquam regionis obtinuit, ex
actioni tributorum præpositus; deinde
totam regionis præfecturam. Sed ni
mius essem, si Virorum, quos supra
recensui, omnia præclara facta & dicta
in hâc historiâ enarrarem.

ՊՐԱԿ

* Edit. անդէն. * Edit. իւրոյ. * Edit. սօսանուէր. * MS. Ար
մենակայ. Edit. Արամանեկայ. uterque corrupté. * Edit. խնամեալ.

² Vox hæc Sos in sermone Armenio *Cupressum* arborem sonare videtur.

ՊՐԱԿ Ի.

CAP. XX.

Որ 'ի Ակայ որդւոցն՝ Պարոյր, առաջին
'ի Հայո թագաւորէ, օգնական լինի
Վարդակայ Մարի, բառնալով զԹա-
գաւորութիւն 'ի Սարդանապալայ :

*Parærus, Gigantis filius, primus Arme-
niorum rex fuit. Is Varbacem Me-
dum adjuvit, ad regnum à Sardana-
palo auferendum.*

*** Ողջով զոչ կարեւորագոյնս 'ի բա-
* թա՝ նից, ասացուք՝ որ ինչ հարկա-
* ւորն, վերջին սոցա՝ որք Ասորեստանե-
այց թագաւորութեն, և որք 'ի Շա-
միրամայ, և կամ թէ՝ 'ի Նինոսէ, զմերս
ասեմ Պարոյր՝ առ Սարդանապալեաւ.
որ՝ ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն տու-
նեալ գտանի 'ի Վարդակայ Մարէ,
բառնալով զԹագաւորութիւնն 'ի
Սարդանապալայ : Եւ այժմահայ գու-
արճացայց, ոչ փոքր ինչ կրելով խն-
դութիւն, հասանելով 'ի տեղիս, յո-
րում մերոյ, իսկ Բնիկ նախնւոյն 'ի Թա-
գաւորութեն հասանին յաստիճան. Վա-
րոյ, արժան է աստանոր մեծ գործ-
կատարել, և բազումս ասել՝ առար-
կութիւն՝ ճառից, զորոց մեզէն իսկ
զհիմնն՝ այսպիսեաց բանից ընթեո-
ւալ արժանաւորեցաք, 'ի չորս հագ-
ներգութիւն զարգասաւորին 'ի բանս,
և զիմաստնոյն իսկ, և 'ի մէջ Իմաստ-
նոցն իմաստնագունի :

Քանզի՝ Վարդակիս, գաւառաւ՝ Մե-
դացի, 'ի փոքունց կողմանց, 'ի ծագաց
գաւառին՝ Ամրագունի, խորամանկա-
գոյն 'ի կենդադավարութեան, 'ի մարտս
Երեսաւոր, ծանուցեալ զանմարդի
բարս, և զհեշտասէր՝ Թուլամութի
յղբութե թօնոյ կոնկողեւայ, 'իսայ-

L Evioribus prætermisiss, quæ ma-
gis dictu sint necessaria, expone-
mus. Postremus eorum, qui sub Af-
syriorum sive Semiramidis sive Nini
imperio fuere, nostras fuit Parærus,
sub Sardanapalo, qui quidem Varbaci
Medo non parum adjumenti attulit,
ut regnum Sardanapalo adimeret.
2 Jam verò mihi animus lætitiâ exultat,
cum ad id temporis devenum sit,
quo Majores nostri regalis dignitatis
gradum affecti sunt; ob eamque
causam magnificè agere, ac luculentâ
oratione uti decet, cum præsertim
hasce res digni habiti fuerimus qui ipsi
legeremus, in quatuor libris, à Viro
eloquentissimo, & Sapientum Sapien-
tissimo spendidè explicatas.

3 Etenim Varbaces, natione Medus,
ab extremâ provinciâ *Munitâ*, ad vitæ
instructa prudens, militiæ strenuus, ubi
Thoni Concoledi mores effecimatos,
& voluptariam mollitiâ cognovit,
comitate sibi ac liberalitate fortium
eorum juvenem amicitiam conciliat,

սասցուցանէ՝

* Edit. Մարի.

b Edit. բանից զորոյ.

c MS. 'ի փոքունէ կողմանց

գործոց գաւառին ամրագունի.

d MS. երեսաւոր.

e Edit. Թուլամոր.

Թուի յագթութե.

f MS. խստացուցանէ.

1 Hinc lector intelliget, etsi multi Principes
Armenię regioni ante imperitabant, quos supra
Moses percensuit, *Dignitatis tamen & nominis regii*
initium ab hoc demum tempore duci oportere,
quod, ut opinamur, non ab se erit meminisse.

2 Diod. Sic. II. p. 110. Just. I. 3.

տացուցանէ՝ բարուցն, և ձեռացն առատութե, ի քաջաց, և ի պիտանեաց արանց՝ բարեկամս. որովք և աշխարհակալութիւն Ասորեստանի առայնու ժամանակաւ վարիւր յայտնապէս մեծաւ հաստատութե, յինքն և զԲաղն մեր Նախարար յանկուցանէ՝ զՊարոյր, Թագաւորութե շուք, և ձեռնմա խոստանալով, և բազում ամբոխս՝ յարի արանց, և որք ի տէգ նիզակի, և յարեղն, և ի սուսեր աջողաձեռնագոյն գումարէ: և այսպէս զԹագաւորութիւն ի Սարդանապալայ յինքն առեալ, տիրէ Ասորեստանի և Նինուէի. բայց Վերակացուս զայս Թողլով՝ Ասորեստանի, փոխէ զԹագաւորութիւնն ի Սարս:

Այլ զայս եթէ առայլս այլազգաբար պատմեն, մի ինչ սրանչանար, զի որպէս վերագոյնն ուրեմն՝ յառաջին Ճառմն ամբաստանեցաք զԱւանդոցն մերոց Նախնեացն, անիմաստասէր բարուց, և ասոր ժակաց, այս հանդիպի և աստանոր: քանզի որք ի հօրէն Նաբուգոդոնոսորայ՝ գործ գրեցան իւրեանց յիշորութեց՝ Վերակացուացն իսկ մերոյն ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոյ, մնաց աննշանակելի ի Վերջինսն: Ապա եթէ՝ ասիցեն, ուստի մեզ՝ զՆախնեացն՝ մերոց, գիտել զանունան, այսպէս իսկ ըզբազմաց և զգործս: Ասեմ, ի նոցն Իիւնանաց, Քաղդէացւոց, Ասորեաց, և Պարսից, վսմոնց անունաց, և գործոց նոցա ի Քարտէս Արքունի, իբրև Վերակացուաց, և Գործակալաց Աշխարհիս ի նոցանէ կարգեցելոց, և Մեծաց Կողմնակալաց Աշխարհիս, ի նոցանէ կացելոց:

^a Edit. Պատանեաց. ^b Edit. Ժամանակօք. ⁱ Abest ab Edit. յ. ^k Edit. վերակացու. ^l Abest ab Edit. Ասորեստանի. ^m Edit. պատմի. ⁿ Deest in Edit. գործ. ^o Edit. ի վերակացուաց. ^p Edit. ասիցես. ^q MS. մեզ և. ^r MS. post մերոց addit բազմաց այսպէս. ^s MS. գտանել. ^t Edit. զհնոցն.

³ Nabuchodonosoris pater quidem erat Nabopolassar, de quo Berosus ap. Joseph. contra Ap. A. 19. Cæterum totum obscuri hujus loci sensum

qui tunc temporis Assyriorum imperium, tutò, ut videbatur, administrabant. Isetiam Parærum, præclarum nostrum Præfectum, ad se traduxit, splendorem regni & dignitatem ei pollicens. Collegit itaque virorum fortium multitudinem, & qui hastâ, arcu, & gladio valebant, atque ita, Sardanapalo imperium auferens, ipse Assyriæ Ninivæque imperavit, & præfectis in Assyria relictis, regnum ad Medos transtulit.

⁵ Quod si hæc apud alios alio modo traduntur, ne quis id admiretur. Sicut enim suprâ, in principio narrationis, præfatos Majores nostros propter mores à literis alienos culpæ arguimus, hîc etiam eodem loco res est. Namque erant, qui à Patre Nabuchodonosoris, in commentarios Præfectorum acta retulère; sed cum nostra natio nihil ejusmodi cogitaret, inenarrata ad Postremos mansit. ⁶ Quod si quæras, unde nobis tot Majorum nostrorum nomina atque acta nota fuerint, Ex antiquis dico Chaldæorum, Syrorum & Persarum tabulariis, cum eorum nomina atque acta in regias literas relata essent, ut qui ab iis regionis Præfecti & Procuratores constituti fuerint, & locorum in his terris Præsides facti.

ՊՐԱԿ

parum accipimus; de quâ obscuritate alias ita monerimus, alias, ut sequentis capitis initio, tacebimus.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

CAP. XXI.

Կարգ Թագաւորաց, և Իշխանաց մե-
րոց, և համար նոցունց, Որդի'ի հօրէ
առնելով :

*Ordo regum & Principum nostrorum,
eorumque numerus, per successionem
filii in locum patris.*

*** ՐԴ՝ այժմ անցից 'ի Թիւս արանց
*** ՍԵՐՈՅ՝ մանաւանդ Թագաւո-
րաց, մինչև զ'տէրութիւն Պար-
թեաց. քանզի ^b ինչ այսոքիկ Արք 'ի
մերոց Թագաւորաց են սիրելիք, ու
Բնիկք, և իմոց Արեան առուք, և հա-
ւաստի Հարազատք. և սիրելի' էր ինչ
յայնժամ գալ Փրկին, և զիս գնել, և
առ նորք զիմ յաշխարհ զմեռն լինիլ
և նոցա Տէրութեամբն՝ զուարճա-
նալ, և յարդեացս ապրիլ վտանգիցս.
այլ վաղ ուրեմն ^d էանց 'ի մէջ պա-
տահուն այն, Թէ արդեօք և վիճակ.
Բայց արդ' ես, առ Օտարաց Թագա-
ւորութեամբն կացեալ, ընդ նոցայն
զմերս ազգի' անից զկարգ Թագաւո-
րացն. զի մերոյ աշխարհիս՝ Բնիկք
Պսակաւորք Արք այնոքիկ. զորոց և
զանոճանսն՝ 'ի ներքոյ դրոշմացուք.
Եւ զի' արդարեւ զայնու ժամանակաւ
էր մերոյ Ազգիս Թագաւորութիւն
վկայէ և Երեմիա Մարգարէ, 'ի բանս
իւր, հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի
'ի պատերազմ՝ հրաման տուր, ասէ,
Այրարատեան Թագաւորութեն, և
Արարատեան Գնդին. (Երեմիա. 51.
27.) Եւ այս՝ հաւաստի մերոյ գորոյ

NUNC autem Virorum, seu po-
tius regum nostrorum usque ad
Parthorum imperium numerum per-
cenſebo; Hi enim Viri ex nostris re-
gibus chari nobis habendi sunt, ut no-
stri consanguinei & fideles germani;
Ac mihi quidem pergratum fuisset, si
tum Conservator venisset, meque re-
demisset; & si eorum temporibus in
vitam ego introissem, atque ita sub eo-
rum imperio jucundè vixissem & ab
his miseriis ereptus fuissem. Jamdu-
dum autem fortuna ista ac fors à nobis
abiit; Ego verò alienæ ditioni jam
subjectus, nostrorum ordinem cum
eorum regibus conjungam; Hi enim
Viri primi ex nostrâ regione coronâ
regni erant exornati, quorum nomina
infra recensēbimus. Quòd autem re-
verâ hac tempeſtate nostræ gentis reg-
num extiterit; huic rei Jeremias Vates
testimonio est, eo in loco, ubi natio-
nes adversus Babylonem in bellum
convocans, ⁱ *Mandatum da*, inquit,
Araratensi regno, & coborti Aſcbana-
ziæ; Unde regnum nostrum eo tem-
pore extitiſſe patet. Jam verò nos

Թա-

^a Edit. մանաւանդ. Թէ. ^b Deest in Edit. ինչ. ^c MS. խրախանալ.
^d MS. փախեալ. ^e Deest in Edit. և. ^f Edit. 'ի նոցանէ.

¹ Hunc Jeremiæ locum nunc sic exhibet versio
Armeniaca. պատուէր տուք յինէն արա-
րատեան Թագաւորութեցն և ապա-
նաշեան դնդին. *Mandatum date à me Regnis*

Araratensibus & coborti Aſcbanaziæ. Quâcum fa-
cit quoque Codex Alex. παρρηλατι—βασι-
λειαις Αραρεθ παρ' εμου και της Αρναζαιου.
Jer. xxviii. 27. [in Heb. li. 27.]

Թագաւորութեանն առ ի այնու ժա-
մանակաւ: այլ մէջ զկարգն կանոնե-
լով առ ընթեր, և զՄարաց Թագա-
ւորսն:

canonem contexemus, adpositis etiam
Medorum regibus.

Մարաց Աւաջինն
Իսկ մեր Աւաջին
Վարբակայ պա-
կեալ:

Medorum Primus, *Nostrum autem Pri-
mus à Varbaceco-
ronâ dignatus,*

40 ^b Վարբակիս Պարոյր որդի Սկայ
41 Մանդաւկիս Հրաչեայ
42 Սոսարմիս Փառնուաս
43 Աւտուկաս Պաճոյճ
44 Կարդիկեաս Կոռնակ
45 Դեովկիս Փաւոս
46 Արտունիս Միւս Հայկակ
47 Կիպրսատիս Երոճանդ սակա-
48 Աժդահակ Տիգրան [Լակեայ

40 ^a Varbaces Parcerus Gigantis
41 Mandaucēs Rhafizus [filius
42 Sofarmus Pharnuas
43 Artucas Pazoezus
44 Cardiceas Cornacua
45 Dejoces Phavus
46 Artunes Alter Haicacius
47 Cyaxares Eruandus brevis vi-
48 Astyages Tigranes [tæ

Քանզի՝ և վերջին Երոճանդս, և
Տիգրան, ի սոցանէ լի յուսոյ՝ կոչեցել
ասեմ, արդեօք ոչ կարի հեռագոյն
գորով ժամանակին, յիշեցուք զան-
ճանս այսոցիկ: Հրաչեայ, սա կոչի
վա առաւել պայծառ երես, և բոցակ-
նագոյն իմն լինելոյ: առ սովաւ, ա-
սեն, ի կեցեալ զԵսաթուգորոնտոր
Ադայ Բաբելացոց, որ գերեաց զՀրե-
այս, և սորա, ասեն, զմի ի գլխաւո-
րաց Հեբրայեցոցն գերեւոց խնդրե-
ալ ի Նաբուգոդոնոտորայ, Համբաթ
անուն, ամեայ բնակեցոյց մեծաւ պա-
տուով: և ի սմանէ, ասէ Պատմա-
գիրն լինիլ զԱզգն Բագրատունի, և
հաւաստի է:

5 Hos autem postremos, Eruandum
& Tigranem, ab iis propter spem ita
esse appellatos dico. Cum verò hæc
tempora non sint à nobis admodum
remota, horum nomina declarabimus
Rhafizus igitur propter vultus fulgo-
rem & flammea oculorum lumina no-
men id invenit. ³ Hujus temporibus.
vixisse ferunt Nabuchodonosorem
Babyloniorum regem, qui Judæos
captivos abduxit. Hunc etiam unum
ex primariis captivis Hebræis, nomine
Sambathum, à Nabuchodonosore im-
petrâsse tradunt, quem in honore sum-
mo habitum huc adduxit, eique sedem
constituit. Et ab hoc oriundam dicit
Historicus gentem Bagratiam, idque
certum est.

^a Edit. այն:

^b Edit. Արբակիս:

ⁱ Edit. կացեալ:

Յաղագս՝

^a Herodotus, ut notissimum est, quatuor tan-
tùm Medorum reges numerat. Diodorus, cum
Chorenensi congruens, novem recenset. Eusebius
& Syncellus octo. Magna est autem nominum va-
rietas, quæ si quis cognita habere velit, ipsos auc-
tores consulat. Herod. I. 96. Diod. II. p. 118.
Euseb. in Chron. Syncel. p. 197. 212, 231.

³ Si Rhafizus Nabuchodonosoris regis æqualis
fuit, inter quem & Sennacherimum centum mini-
mum interfuisse anni, Sennacherimi ipsius ætas in
Cæpaci propè Armenii regis tempora incidet, at-
que ita Sennacherimus rex Assyrius mutato nomine
Acrazanes evadet; quæ res magis liquidò patebit
in notis nostris ad cap. seq. N° 2, 3.

Յաղագս՝ Սամբատայ :

De * Sambato.

Բայց թէ՛ որպիսի ջան եղև թագաւորացն մերոց՝ զնոսա՝ ի պաշտօն կուոցն խոնարհեցուցանել, և կամ թէ՛ քանիք, կամ ոյք ^k ի նոցանէ՛, որք Աճ պաշտութեամբ վճարեցին զկեանս, յետոյ պատմեցուք ոճով : Քանզի՛ ասելն յոմանց՝ անհաւաստի մարդոց ըստ յօժարութե, և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի Հայկայ՝ զթագադիր ազգութեաբարտունեաց լինիլ : վս որոյ ասեմ, մի՛ այսպիսեաց բանիցս հաւանի՛ր յիմարութեց : զի և ոչ մի շաւիղ, կամ ցուցումն գոյ՝ նմանութեյասացեալսդ, որ զարդարութիւն արկէ : զի ի բայբանից և անոճ իմն՝ յաղագս Հայկայ և ^m նմանեացն կակագէ : Բայց ծանիր զի Սմբատդ անուն, զոր յաճախ՝ Բագրատունիքդ ի վերայ Պատանեկաց կոչեն, ճշմարտութե է Էամբայ ըստ նախնի իւրեանցն խօսից, որ է Հեբրայեցի :

7 Reges autem nostri, quanto conatu id egerint, ut eos ad simulacra colenda traducerent, & quot quinámque ex iis pro Dei cultu morte occubuerint, ^s pòst explicabimus. Cæterùm à quibusdam hominibus, fide indignis, ad voluntatem, & non ad veritatem loquentibus, Bagratiam gentem, cujus munus est coronam regi imponere, ab Haico ortam esse traditur. Tu verò hujusmodi ineptiis noli fidem habere ; cum in iis narrationibus ne vestigium quidem aut indicium ullum veri appareat ; sed inconditas fabulas & res parum verisimiles de Haico cæterisque, garriunt. Velim autem scias, nomen id Sambati, quo nomine liberos suos Bagratidæ crebriùs nuncupant, veriùs Shambæum appellari, in linguâ Hebraicâ, qui est avitus eorum sermo.

^k MS. ի նոցանէ. ^l Decst in Edit. նմանութե. ^m Sic MS. Edit. անմանեացն.

ՊՐԱԿ ԻԲ :

CAP. XXII.

Յաղագս՝ որդւոցն Սենեքարիմայ, և թէ՛ Արծրունիք, և Գնունիք, և Բդեշխն անունեայ՝ Աղձնեաց, ի նոցանէ են սերելք : Եւ ի նոյն ճառի, թէ՛ անգեղ տունն ի Պասքամայ :

De Senecbarimi filiis, & quod Arzerunii, & Genunii, & Alzenensium Consul ab eorum stirpe orti sint ; familia autem Angelia à Pascbamo.

*** ՅՆՋԱՌԱՋ քան զձեռն արկելն ի Սմբատն, որ յաղագս Մեծին Տիգրանէն :

S E D priusquam initium narrandi facio, de Magno Tigraue, qui
 քանայ,

⁴ Hujus nominis, & quidem in Armenio duce, vestigium expressum & manifestum extat apud Xenophonem de Cyri Institut. V. p. 130, ubi *Եմբա*, seu, ut in aliis codicibus scribitur, *Եմբատ*, Armeniorum peditatum ducit ; atque hinc

illud faciliè adducimur, ut credamus, Xenophonem aut *Տմբատ* scripsisse, aut, qui sæpe ad veritatem accommodatior dicendi modus, *ita scribere debuisse*.

¹ Vide infra, l. II. c. 7, 8, 13, 23.

բանայ, որ իններորդ ՚ի՝ Բնկաց մերոց
Պապաւորաց էր, հուժկու անուանի,
և յաղթող ընդ այլ Աշխարհակալս,
ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյն է՝
ոչոյս մերոց բանից։ Եւ ՚ի մեռացումն
եկն արդեօք, թէ այն լինիցի յաղագս
Սենեքերիմայ։ Քանզի ութսուն, աւելի,
կամ պակաս, ամօք՝ յառաջքան
զթագաւորութիւնն Նաբուգոնոսորայ,
էր Սենեքերիմն կացեալ Արքայ
Ասորեստանի, որ զԵմպաշարեաց
առ Եզեկիայի։ Հրէից առաջնորդաւ,
զոր սպանեալ որդւոց նորա, Ադրամեայ,
և Սանասարայ, եկին փախստա-
կան առ մեզ, յորոց զմինն՝ յարեմոից
հարաւոյ մերոյ աշխարհիս, մերձ ՚ի
սահմանս նորին Ասորեստանի բնակե-
ցուցանէ Սկայ որդի, քաջ մեր նախնին,
այսինքն է զՍանասարն։ Եւ ՚ի սմանէ՝ ա-
ճումն, և բազմասերութիւն լեալ, լցին
զՍինն ասացեալ լեառն։ Իսկ պեր-
ճագոյնք՝ ինոցանէ, և գլխաւորագոյնքն,
յետոյ ուրեմն մտերմութիւն վաստակոց
առ թագաւորն մեր ցուցեալ, Բոքեշ-
խութի կողմանցն արժանաւորեցան
առնուլ։ Իսկ Արգամոզանն՝ յարե-
մից հարաւոյ՝ նորին կողմանն բնակե-
ալ։ ՚ի՝ սմանէ ասէ Պատմագիրն, լի-
նիլ զԱրծրունին՝ և զԳնունին։ արդ-
յեշեմն մեր զՍենեքերիմ, նաճառս է՝

ex nostris regibus priscis, coronâ ex-
ornatis, ordine nonus erat, fortitudine
insignis, & aliorum Imperatorum vic-
tor, juvat expedire, quæ ad hanc
historiam valde attinent. Atque equi-
dem oblitus eram de Senecharimo ver-
ba facere; Quippe ¹ octoginta circi-
ter annis ante imperium Nabuchodo-
nosoris, Assyriorum regno Senechari-
mus præsidebat, qui Hierosolymam
obsedit, cum Judæis præesset Heze-
chias; Eum autem ² filii ejus Adra-
melus & Sanasarus ubi interfecerunt,
ad nos confugere; quorum unum;
Sanasarum in eâ regionis nostræ parte;
quæ inter occidentem solem & Meri-
diem spectat, præstantissimus noster
progenitor ³ Scæordius prope fines
Assyriæ collocavit; ejusque poster-
i, in multitudinem propagati, montem
eum, Simum appellatum, complevere.
Post autem Primarii de iis & maxime
illustres, cum laborum suorum fideli-
tatem in reges nostros demonstrâssent,
digni habiti sunt, qui eorum locorum
Consules crearentur. ⁴ Argamoza-
nus autem inter ortum solis & meri-
diem in eadem regione sedem nactus
est; à quo ortos esse Arzerunios ac
Genunios Historicus ille tradit. At-

այս։

¹ MS. նախնեաց. ² Sic MS. Edit. հիւսիսոյ. ³ Edit. նմանէ. ⁴ In
Edit. desunt և զԳնունին.

¹ Bene est, quod auctor noster addiderit *circiter*,
namque, ut ex sacris libris perspicuum videtur, à
eade Sennacherimi ad imperii Nabuchodonosoris
initium non minus centum anni colliguntur.

² 4. Reg. xix. 37. Hieron. in. II. xxxvii.

³ Si Armeniæ imperitaverit Scæordius, quo
tempore Sennacherimus Assyriorum rex occisus
fuit, & si Parcerus, Scæordii filius, ita uti Moses
c. XX, tradit, Sardanapalo regnante, vixerit;
annon inde sequitur, ut Esarhaddon Assyrius, qui

Sennacherimo patri successit, idem sit ac Sardan-
palus, Assyriorum rex postremus? Nomen ipsum
Asordan, ut Græci Interpretes reddidere, ad Sar-
danapali similitudinem quam proximè accedit; at-
que in hâc sententiâ videtur fuisse Josephus, qui
sub Ezechia rege Assyriorum imperium eversum
scribit, Antiq. X. 2. eandemque opinionem præ-
clarissimus Newtonus, inter alios, nuperrimè secu-
tus est.

⁴ Videtur legendum esse *Adramelus*.

որո՞ւ բայց՝ զանգեղ՝ տո՛ւնն, ասէ՛ նոյն
Պատմագիրն, ՚ի Պասքամայ ումննէ, ՚ի
Հայկայ թոռնէ լինիլ։

que hoc in causâ fuit, cur ' Seneca-
rimi mentio à nobis facta sit. Cæte-
rùm familiam Angeliam à Paschamo
quodam, Haici nepote originem suam
trahere, Idem ille Historicus memoriæ
prodit.

ՊՐԱԿ ԻԳ.

CAP. XXIII.

Յաղագս Տիգրանայ՝ թէ որպիսի՞ ա-
մենայնիւ։

*De Tigrane, & qualis is in omnibus
fuerit.*

*** Այց՝ անցցուք այսուհետեւ՝ որ ինչ
*** յաղագս Տիգրանայ՝ և որ ՚ի
նմանէ գործք․ քանզի սա՛ւ ասե-
նեցունց թագաւորացն մերոց հարստա-
գոյն, և խոհեմագոյն, և արանցն այ-
նոցիկ, և ամենեցունց քաջաց, որ և
Վիւրոսի աջակցեալ, զՄարացն ՚ի բազ
բառնալով զիշխանութի, և զՅոյնս
ոչ սակաւս ժամանակս լիւրով հնա-
զանդեալ, նո՛ւաճեալ, և զսահմանս
մերոյ բնակութեւ ընդարձակեալ, ՚ի հինն
մեր հասուցանէր յեզերս ծայրից բնա-
կութեց, և ամենեցունց՝ որք առ իւ-
րովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և
յետնոցն ըղձալի, ինքն և ժամանակ
եւր՝ զի ով որ ՚ի ճշմարիտ արանց, և
որոց ՚ի բարս արութե, և խոհականու-
թե՛ սիրելութի կայցէ, սորա յիշատա-
կօքս՝ ոչ զո՛ւարձասցի, և յորդո-
րեացի այսպիսի՝ լինիլ Այր, Արանց
Դըւեա, արութեցունցեալ, զազգս մեր

DEinceps verò ad ' Tigranis res.
gestas transeamus. Is enim om-
nibus regibus nostris, atque aded om-
nibus eximiis viris potentiâ & ingenio
antecelluit, qui & Cyro foedere junc-
tus erat, ad Medorum imperium per-
vertendum, Græcósque longo tempo-
re sub suâ potestate tenuit. Is etiam
fines nostros protulit, ad extremos
usque priscae habitationis nostræ termi-
nos, aded ut apud æquales suos in in-
vidiâ fuerit, sui autem suorumque
temporum apud posteros desiderium
reliquerit. Quis enim hominum est,
cui fortitudinis ac prudentiæ munera
verè cordi sunt, quin ex hujus memo-
riâ voluptatem percipiat, atque im-
pellatur, ut talis evadat Vir, virorum
summus, qui fortitudine suâ nationem
nostram extulerit, feceritque ut qui
servitutis jugum tulerant, jugum ipsi

բար-

* Defunt in Edit. և որ ՚ի նմանէ գործք․

b Edit. զկենացն․

* *Auctor vitæ Gregorii Narecensis, qui Gregorius sub finem X sæculi floruit, dicit ejus tempore Vaspuracani sive Aspracani, quæ est Atropatene antiquorum tunc Regem fuisse Senacherim. Eiusdem Σαραπριου meminit Cedrenus ad Ann. 6524. Tom. II. p. 710. 712. Eum Senacherim refert Auctor vitæ Gregorii ad Ardzrunæos; & ferè credo Mosem ad eum hic digi- tum intendere. Hæc La-Crozius, qui Mosem in- spectum habet. Nos in Præfatione sententiam no- stram plenius declarabimus.*

¹ Idem hic videtur Tigranes atque ille qui à

Xenophonte, de Cyri institut. III. p. 62. comme-
moratur; ubi eum Xenophon Regis Armenii, cu-
jus nomen non indicat, Filium natu maximum,
Fratrem ejus Sabarim vocat, & Cyri focium fuisse
docet. Cæterùm de totâ ferè hâc Tigranis atque
Astyagis historiâ, quam mox Chorenensis verbosius
expositurus est, equidem dubitamus quid sit dicen-
dum, cum neque Herodotus, nec Xenophon, nec
Diodorus, nec Justinus quidpiam referant, quod ad
eam illustrandam attinet.

բարձրացոյց, և զընդ լծով կացեալս՝
 լծադիրս բազմաց, և հարկապահանջս
 կացոյց՝ մթերս ոսկւոյ, և արծաթոյ,
 և քարանց պատուականաց, և զգես-
 տուց, և պէսպէս՝ գունաց, և անկո-
 շածոց, արանց միանգամայն, և կանանց
 հասարակաց բազմացոյց. որով տգեղ-
 ագոյնքն, իբրև զգեղաւորս՝ երևէին
 գեղեցիկք. և գեղաւորքն ըստ մանա-
 կին առ հասարակ իւրց ազնացեալք.
 Հետեւամարտքն, ի վերայ ուսոց ճիոց
 բերեալք, և պարսաւորքն առ հասա-
 րակ, դիպաղէտորք, և շէշտաւորք,
 ի սուսեր, և ի տեգ նիզակի վառե-
 ալք, մերկքն, վահանք, և զգեստք եր-
 կաթեօք՝ պարածածկեցեալք. որոց ի
 մի վայր՝ հասեցեցոց, բաւական էր
 տեսին միայն, որ ի նոցայն պահա-
 նակաց, և զինուց փաղմուռք, և շո-
 րիւնք զթշնամիսն արտահարածէր խա-
 զաղութն, և շինութն բերօղ, իւղով,
 և մեղու զնմ հասակս պարարեալ.
 Եւ զԱյս, և որ այլ այսպիսիք՝ բազումք,
 եւեր մերոյ աշխարհիս խարտեալս
 այս, և աղղբեկ ծայրիւ երուան-
 գեանս Տիգրան, երեսօք գունեան, և
 մեղունակն, անձնեայն, և թիկնաւէտն,
 առոյգաբարձն, և գեղեցկոտն, պար-
 կեշտն ի կերակուրս, և յըմպիւս,
 և ի խրախճանութիւն օրինաւոր.
 զորմէ ասէին ի Հինսն մեր, որք բամ-
 բուամբն երգէին, լինիւ սմա՝ և ի ցան-
 կութիւն մարմնոյն չափաւոր, մեծիմաստ,
 և պերճաբան, և յնմ որ ինչ մարդ-
 կութես պիտանի. Եւ զինչ ինձ ի
 գիրս յայտուիկ՝ արդեօք իցէ բան սի-
 րելի, քանթէ՝ որ յաղագս սորա էին գո-
 վեստք, և պատմութիւն յերկարել, ար-
 քարադատ, և հաւասարասէր, կշեռ-

& tributa multis imponent. Multo
 is auro atque argento ac gemmis, va-
 riisque cum mulierum, tum virorum
 vestibus ex prædâ cumulatè nos locu-
 pletavit; quibus deformes ornati,
 fiebant formosi; formosi verò ex
 4 Deorum sobole videbantur orti. Pe-
 destres copiae jam ex equis pugnabant;
 & funditores, sagittarii, jaculatorés-
 que ensibus hastisque erant instructi,
 velitèsque clypeis, ac ferreis loriceis
 circumdati; qui ubi simul unum in lo-
 cum coivère, ipse solùm armorum & re-
 gumentorum coruscantium conspectus
 ac fulgor hostes in fugam vertere vale-
 5 bat. Is denique pacem & copiam attulit,
 omnesque ætates butyro & melle saturavit.

Hæc & hujusmodi multa alia be-
 neficia in regionem nostram contulit
 rubicundus ille ac valens Tigranes
 Eruandi filius, vultu rubro, oculis
 mellitis, procerus ac robustus, cruri-
 bus pedibusque pulcher, in cibo &
 potione moderatus, & in conviviis
 6 temperans; de quo Veteres nostri, qui
 ad cymbala caneant, cum fuisse in
 corporis voluptatibus moderatùm nar-
 rabant, sapientiâ atque eloquentiâ præ-
 stantem, & ad omnia, quæ hominem
 decent, utilem. Et quid mihi in hoc
 opere acceptius esse potest, quàm ejus
 laudes & historiam longiori oratione
 explicare, cum in omnibus jus atque
 7 æquum studiosè coluerit; & cujusque
 ունեցով

• Edit. գունից.
 սեղաց.
 Ծայրիւ երաց.
 արդեօք.

• MS. շէշտաւորք.
 • Edit. շոյիւքն.
 • Edit. առ.
 • Edit. զաւորութիւն.

• Edit. ի նիզակ.
 • Edit. բազում.
 • MS. հա-
 • MS. Deest in Edit.

ունելով յամի, զամ ուրուք զկենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր. ոչ ընդ լաւագոյնսն՝ խանդայր, և ոչ զսորուկն արհամարհէր, այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր զխնամոցն իւրոց՝ ի վր տարածել զգետտ։ Սա, նախ յառաջագոյն՝ դաշնաւոր որ ի Մարացն էր՝ Աթրասահայ եղեալ տայ նրմա գրոյթ իւր Տիգրանուհի կնութե՝, ըրէիւք զնա խնդրելով Աթրասահայ. քանզի՝ ասէր, կամ ի ձեռն այսպիսւոյ մեր ձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան՝ ունիլ, կամ դիւրաւ զնա այսպէս դաւաճանեալ ի սպանումն. զի՝ էր նա խէթ կամաց իւրոց, մարգարէութի իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ՝ դիպունան։

vitæ instituta expendens, non nobilibus inviderit neque infimos contemnerit, sed curas suas æquabiliter in universos conferre diligenter annixus sit. Cæterùm Is Aftyagi, qui ex Medis erat, foedere junctus sororem, suam Tigraniam in matrimonium ei dederat, quam Aftyages depoposcerat, qui utique sic cogitabat, aut per hanc affinitatem amorem suum in Tigranem confirmatum iri, aut se facilius vitæ ejus insidias paraturum; quippe qui adversus eum malè esset animatus propter quoddam vaticinium, quod ei hæc de causâ erat permolestum.

• Edit. լծակ շէռ. corrupté. • Edit. խնդայր. • Deest in Edit. դաշնաւոր. • Edit. Աթրասահ. • Edit. հարստեալ. • MS. նորա. • MS. դիպունան իւր.

ՊՐԱԿ ԻԴ.

CAP. XXIV.

Վասն երկիւղի կասկածանացն Աթրասահայ, ի միաբանութե սիրոյն Կիւրոսի և Տիգրանայ։

De metu et suspitione Aftyagis propter fœdus amicitiae inter Cyrum et Tigranem.

*** Այց՝ էր նիւթ այսպիսի խոհա-
*** կանութե, դաշնաւորութի մտեր-
մութեն որ ի Կիւրոսէ առ Տիգրան, յորմէ՝ բազում անգամ և անտքնոյ ի բաց փախուցեալ լինէր՝ ի նմանէ՝ յիշատակաւ այսոճիկ. և խորհրդակցացն իւրոց՝ անդուլ առնէր՝ զհարցումն վասն այսպիսւոյ պատճառի. զինչ՝ պիտի հնարիւք լուծանել կարասցուք զկապ սիրոյ Պարսկայնոյն, և հայկազնոյն բազմաբաւրաւորի. եւ յայսպիսում շփոթման խորհրդոց՝ հասանէ նմա առաջիկայիցն յայտնութի, ի ձեռն՝ անըրջականաց իմն նախատեսութեանց, օրինակաւս այսոճիկ ասէ որ՝ պատմէն։

HUJUS autem versuti consilii causa fuit fœdus amicitiae inter Cyrum & Tigranem factum, cujus recordatio sæpe ei somnum ademerat; eaque de re ex consiliariis suis affiduè quærens, “quibus”, inquit, “modis vincula amoris inter Persam & Armenium innumerabilibus copiis valemus lentem dissolvere poterimus”? Inter hos autem consiliorum fluctus talis ei in somniorum visis harum rerum fit significatio, qualem narrabat in hunc modum.

ՊՐԱԿ

• MS. յԱթրասահայ. • Edit. յիշատակօք. • MS. զհարուածս. • MS. օրպիսի. • MS. անըրջական. • Edit. պատմեն.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

CAP. XXV.

Թէ՛ : ուն 'ի խիթի լինելով Աժդա-
հակայ զառաջի դիպումսն^b իւր
տեսանէ՛ սքանչելի երազով :

*Quod Astyagi malignâ mente affecto mi-
rificum hoc visum in somnis obiectum
sit.*

*** Բ, ասէ՛, յաւուրսն յայնոսիկ՝ ոչ
*** սակաւ ինչ վտանգ որ 'ի Մա-
րացն Աժդահակայ՝ 'ի միաբա-
նութենէ կիւրոսի, և Տիգրանայ : Վն
որոյ և 'ի սաստկութենէ ծփանաց
խորհրդոցն, լինէր նմա՝ 'ի տեսլեան
^d երազոցն երևութանայ 'ի բուն գի-
շերոյ, զոր ոչ երբեք յարթութե ետես
աչօք, և ոչ 'ի լուր ականջաց լուաւ :
աւստի և ընդոստ 'ի քնոյ լինելով,
ոչ մնաց, ըստ սովորութե կարգին, 'ի
ժամ խորհրդականութեն, այլ այն
ինչ գիշերոյն, ոչ սակաւ ժամն ունե-
լով, ձայնէ՛ ըզխորհրդակիցսն, և
արտում երեսօք յերկիր հայելով, 'ի
խորոց սրտին մոնչէ յոգւոց հանութե :
և զվասն էրն 'ի խորհրդակցացն
հարցանիկ, յերկարէ՛ ժամն ինչ զպա-
տախանինն, և ուր ուրեմն՝ հեծութե
ըսկիզբն արարեալ, յայտնէ՛ զամ, որ 'ի
ծածուկս սրտին խորհուրդք^b և կաս-
կած է նմին, և զիրս ահագին տեսլե-
անն : Էր ինձ, ասէ՛, ով Սիրելիք,
այսօր լինիլ յերկրի անձանութում, մերձ
'ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրու-
թե, որոյ գագաթն սաստկութե սառ-
նամանեաց պատեալ և ասէին, գոգ-
ցես՝ յերկրին Հայկազնեայց զայս լինիլ
և 'ի նայել ինձ յերկարագոյնա՝ ի լե-
առնն, կին ոմն ծիրանազգեստ, երկ-
նագոյն ունելով՝ զիւրե՛ տեռ, նստե-
ալ երևեցաւ՝ 'ի ծայրի այնպիսւոյ
բարձրութե, աչեղ, բարձրահասակ,

¹ PER id tempus, ut scribit, con-
junctio Cyri cum Tigra-
ne non
mediocre periculum Astyagi Medo
attulit. Unde, dum ei in consiliis ve-
hementer animus fluctuabat, tale ei
noctu secundum quietem visum occur-
rit, quod nemo unquam vigilans occu-
lis aspexit, auribúve accepit. E som-
no itaque excitatus, usitatum consilia-
riorum tempus non, ut consueverat,
² expectabat, sed continuò, dum ex ho-
ris noctis multæ adhuc restarent, con-
siliarios convocavit, ac mœsto vultu,
oculísque humi defixis, ab imo pecto-
re graviter ingemuit, & consiliariis
causam percontantibus, horarum ali-
quot morâ ad respondendum interpo-
sitâ, cum gemitu tandem initium fa-
ciens, omnia occulta pectoris consilia,
atque horrenda visâ, ac suspicionem
³ inde ortam declaravit. “ Hodie”,
inquit, “ amici, visus sum mihi in re-
“ gione ignotâ esse, juxta montem al-
“ tissimum, cujus cacumen ingenti
“ nivium vi erat coopertum; quem
“ quidem montem in Armeniis terris
“ situm aiebant; dum autem mon-
“ tem eum diu intuerer, visus sum
“ videre mulierem quandam, purpu-
“ reâ veste indutam, cæruleâ stolâ
“ circumtectam, in summo ejus fasti-
“ dio sedentem; oculeam, proceram,
⁴ “ & rubicundam, atque è dolore par-

^a Edit. որպիսի խիթի. ^b Abest ab Edit. իւր. ^c MS. 'ի տեսլենէ. ^d Edit.
երազոց և. ^e MS. ընդոստի. ^f MS. յամէ. ^g MS. զորպէսն. ^h De-
sunt in Edit. և կասկած է նմին, և. ⁱ MS. զիւրեաւ.

և կարմրայտ, երկանց ըմբռնեալ ցա-
նովք, և ի յերկարագոյնս ¹ նայերն իմ
յայսպիսի երևումն, և ի հիացման լի-
նիլ ծնաւ յանկարծակի՝ կինն՝ երիսկա-
տարեալս ի Դիւցազանց հասակաւ, և
բնութիւն՝ առաջինն, զերանն ի վր
առիւծո՛ւ ածեալ, ² սլանայր յարեւ-
մուտս և երկրորդն՝ ի վր ընծու ³ ի
հիւսիսի՝ հայելով. իսկ երրորդն՝ զվի-
շապ՝ անարի սանձեալ, ի մերոյս վե-
րայ շահատակեալ յարձակէր տէրու-
թեան. եւ ի մէջ խառնից յայսպիսեաց
երազող, թուէր ինձ՝ կալ ի վերայ
տանեաց իմոց արքունեացս, և զնոյն
ինքն ⁴ ի վերին երեսս տեսանել յար-
կացս, ⁵ գեղեցկօք և բազմագունիւք
յօրինեալ շատրուանովք, և զպսակօղան
⁶ զմեզ մեր զդիմն հրաշատեսիկ տես-
լեամք ի վր կացեալս, և զիս ձեռք
հանդերձ, պատուել զնս զոհիւք, և
խնկովք և յանկարծակի՝ ի վեր հայե-
ցեալ զայն որ ի վերայ վիշապին հե-
ծեալ էր այր, ⁷ արծույ նման սլացեալ,
թեովք թուէր յարձակեալ, որ մտ
հասեալ, խորհէր կործանել զդիմն.
Իսկ ես Աթոռահակ խորոց ընդ մէջ
անկեալ, և յիս զայնպիսիս՝ եղեալ,
ընկարայ յարձակումն, մարտ ընդ սբան
չելոյն առնելով՝ Դիւցազանն և
նոսի ի տէգ նիզակաց ըզմարմինս եր-
կաբանցւորոց յօշելով, վտակս արեան
հոսեցուցաք, և զարեգակնատես ե-
րեսս ապարանիցս արեան հոսեալ ցու-
ցաք ծով. այսպէս և զկնի այլովք ու-
նուք ժամս ոչ սակաւս. Բայց զինչ
օգուտ ինձ և խօսիցս երկարութի, զի
վախճան գործոյն իմն լինիլ կործա-
նումն. ուստի և ի բրտան սաստկու-
թեան յայսպիսում՝ եղեալ վտանգէ,

“ tūs laborantem, & dum diutiūs vi-
“ sum id attonitus contemplarer, de-
“ repentē mulier ista triplices divinos
“ foetus, jam grandes, & naturā per-
“ fectos, edidit. Primus in Leone
“ sedens, occidentem versus avolavit;
“ alter in Pardo vectus septentrionem
“ spectavit; tertius, draconem fræ-
“ natum moderans, in nostrum im-
“ perium violenter impetum fecit.
“ Inter hæc autem confusa somnia,
“ videbar mihi in regiæ meæ tectis
“ stare, quæ eandem ipsam speciem
“ habebant, variis pulchris fontibus
“ ornata, ubi Deos, qui nos coronâ
“ donârant, mirifico aspectu suprâ
“ adstantes conspicatus sum, eisque
“ visus sum simul cum vobis sacrificia
“ facere & thura incendere, cum su-
“ bitò suspiciens, virum eum, qui in
“ dracone sedebat, velut aquilæ alis
“ volantem videbam & irruentem,
“ qui accedens propè, Deos nostros
“ disjicere cogitabat. Ego verò Asty-
“ ages, cum hunc impetum in me
“ esse factum judicarem, cum mirificâ
“ hâc Deorum progenie manum con-
“ ferui; ac primùm, utriusque cor-
“ pora hastis invicem transfigentes,
“ rivos sanguinis fecimus, adeò ut re-
“ giæ latus ad solem conversum, tan-
“ quam mare, cruore redundaret, ac
“ deinde itidem aliis armis horas non
“ paucas decertavimus. Quid autem
“ interest, sermonem longiùs produ-
“ cere, cum res tandem exitiales habu-
“ erit exitus. In hoc igitur discrimen
“ adductus, largo sudore manavi, &
“ à me somnus abiit, neque tamen

փախեալ.

¹ Edit. նայեր.

² Abest ab Edit. և.

³ MS. և հիւսիսի.

⁴ Deest in

MS. ի.

⁵ MS. գեղեցիկ և բազմագոյն.

⁶ Abest ab Edit. զմեզ.

⁷ Edit.

արծուոյ իմն սլացման.

⁸ Deest in Edit. և.

⁹ Abest ab Edit. եղեալ.

¹⁰ Edit. Դիւցազին.

փախեալ յինչէն բռնն, և ոչ՝ այսուհետեւ թողիմ ևս կենդանի • զի ոչ այլ ինչ այսպիսիս նշանակէ երևութիցն շարժումն, եթէ ոչ որ ՚ի Հայկազնոյն Տիգրանայ մեզ հասանելոց է՝ բռնութեան յարձակումն • Բայց ով արդեօք յետ անոցն օգնականութեան բանիւ, և գործով մեզ օգնուս խորհելով, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինիլ • Եւ բազում ինչ ՚ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութե մտածութի, շնորհակալութե զնոսա պատուէ •

• MS. լինելով.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

Յապառա՛ որ ՚ի խորհրդակցացն բան, զինքն ապա՛ և որ ինչ իւր մտածութի, և ՚ի նոյն հետե՛ այն գործ •

*** Ազում ինչ՝ հանձարով, և իմաստութե՛ ՚ի ձէնջ լուեալ, ասէ՛, ով սիրելիք, ասացից՝ և որ ինչ իմ, յետ Անոցն՝ օգնականութե, յայսուցիկ օգտակարագոյն բան, և իմաստութիւն • Բանզի՛ ոչ ինչ առ թշնամեացն զգուշութիւն վեհագոյն բերե՛ օգնականութի, և ծածոթութի նոցայցն առաջի արկելոց գործոցն, բանութ՝ որ ՚ի ձեռն սիրով դաւելոյն զկորուստ խորհեցի, և զայս դարձեալ ոչ ՚ի ձեռն գանձուց, և ոչ ՚ի ձեռն բանից պատրուակց՝ այժմ՝ մեզ հնարաւորութի է՝ կատարել, եթէ ոչ, ոպ կամք են ինձ, այժմ գործել, և այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս, և հնարք որոգայթիցս գեղեցիկն ՚ի կանայս, և խոհեմն բոյր նորա Տիգրանուհի • զի այսպիսիքս իսկ արտաբուստ, և եկամուտ հարազատութիք, համարձակ զդաւելն ՚ի ձեռն երթ և եկութե՛ անյայտաբար, ընդար-

“ mihi adhuc videor vivere ; nihil enim aliud spectri impetus declarat, quàm Armenii Tigranis progeniem summis viribus incursionem in nos facturam. Jam verò quisquis, secundum Deorum auxilium, re & sermone nobis utile consilium dederit, nonne is se regni collegam fore existimabit? ” Et cum multas in rem suam consiliariorum sententias audisset, grato eos animo prosequitur..

C A P. XXVI.

Consiliariorum sermo, suum inde consilium, quod perficere parat.

“ **M**ULTA”, inquit, “ à vobis, amici, prudenter & cogitatè dicta audiui ; jam verò exponam vobis, quæ mihi, secundum Deorum opem, utilissima sententia visa sit. Neque enim ad hostes præcavendos & proposita eorum cognoscenda plus aliquid momenti affert, quàm id consilium, quod amoris simulatione exitium eorum machinatur. Id autem nunc neque donis, neque verborum illecebris efficere poterimus, nisi si, id quod ego moliri cupio, consilii perficendi materia, ac insidiarum ratio & via sit, mulierum formosissima & prudens soror ejus Tigrania. Necessestudines enim cum peregrinis conjunctæ per legationes ultrò citròque missas, occultè & tutò insidiandi occasionem aperient, aut fa-

ձակ

• MS. օգնութի.

• MS. օգնութի.

• MS. առ մեզ.

• MS. յայտաբար.

ձակ մարթեցուցանիցեն վարժել. կամ
յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց՝ ընչիւք,
և խոստմամբ պատուէր, տալ Տրաման
խողխողել սրով, և կամ Տնարիւք իւե-
ղոց, և կամ զմտերիմն նորա՝, և զկու-
սակալն՝, ընչիւք ի նմանէ՝ ի բաց մեր-
կանալ, և այսպէս՝ իբրեւ զտղայ ան-
զօր ի բուռն առցուք։ Եւ ազդու
համարեալ բարեկամացն՝ զայսպիսի
խորհուրդ, նիւթեն և զգործն՝ ի ձեռն
միոյ ուրումն խորհրդակցացն, տուե-
ալ բազմութի գանձուց, ի ձեռն թղ-
թոյն՝ օրինակաւս այսօրինկ յուղարկէ։

MS. գանձիւք.

† Edit. տղայ.

ՊՐԱԿ ԻԷ.

Թուղթ Աստղահայ, յետ որոյ և
յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղար-
կումն Տիգրանուհեայ ի Մարս։

*** Իտէ սիրելի Եղբայրութիդ քո, ոչ
*** գ. ինչ օգտակարագոյն՝ ի կեանս
*** աշխարհիս ի Իկն մեզ պար-
գեւեալ, քան զսիրելեաց բազմութի, և
այսօրինկ իմաստնոց արդեօք, և հզօրա-
գունից։ զի այսպէս և արտաքուստ,
ոչ ի վր Տամարձակին խռովութիք,
և եկեալքն վաղվաղակի հերքին. իսկ
ի ներքս, ոչ ըզմուտն յաւմեքէ գտեալ
այսպիսւոյ չարութեն, և հալածեալ
լինի։ արդ. զայսպիսի շահ օգտութի
որ ի բարեկամութենէ լինի տեսանե-
լով, խորհեցայ և ես՝ հաստատուն, և
խորագոյն զսէրն՝ հաստատել որ է ի
մէջ մեր, զի՝ երկոքեանս յամ կող-
մանց ամրացեալք, որջ, և անշարժ
զտէրութիս մեր կայցուք. և այն լինի,
ի տալն քո՝ զօրիորդդ Հայոց մե-
ծաց, զբոյր քո՝ Տիգրանուհի, ինչ

† Edit. իսկ եկեալք.
միջի.

† Edit. անեալ լինին.
K 2

† Edit. հաստատել ի

“miliaribus ejus, muneribus, ac ho-
“norum pollicitationibus persuaden-
“do, ut veneno eum inopinantem
3 “ferrove necent, aut familiares ejus
“præfectisque largitionibus ab eo tra-
“ducendo, quò eum, ut imbellem
“puerum, comprehendamus.” A-
micis autem ejus, consilium id, ut cer-
tissimum, comprobantes, per unum
quendam ex consiliariis facinus aggre-
diuntur, quem amplissimis thesauris
onustum, cum literis dimiserunt, qua-
rum hoc est exemplum.

CAP. XXVII.

*Epistola Astyagis, quam Tigranes pro-
pensâ animi voluntate accipit, ac Ti-
graniâ in Mediam deducit.*

1 “NOSTI, mi chare frater, ni-
“hil nobis in hac vitâ à Diis
“utilius esse datum, quàm amicorum
“multitudinem, eorùmque sapientiâ
“atque opibus valentium. Sic enim
“neque extrinsecus tumultus in nos
“invadent, aut coorticitò saltem repel-
“lentur; & malo intestino omnis om-
2 “nino præcludetur aditus. Hanc igitur
“ego amicitiae utilitatem respi-
“ciens, mutui inter nos amoris altius
“ac firmius fundamentum ponere vo-
“lui, ut ambo ex omni parte muniti,
“securi ac sine perturbatione impe-
“rium nostrum teneremus; id quod
“fiet, si magnæ Armeniæ puellam,
“sororem tuam Tigraniâ, mihi in
“matrimonium dederis, si fortè pla-
“citum sit ei, ut reginarum regina

կնու-

կնութեան, թէ արդեօք՝ և բարի՝ դմա
համարիցիս, թագուհի թագուհեաց
դմա՝ ինիլ։ ողջ լինի՝ թագակից մեր,
և սիրելի Եղբայր։ Եւ առանց յերկա-
րելոյ զբանս՝ ասացից, գայ առաքեալն,
և կատարէ՝ յաղագս օրիորդին գէ-
ղեցիկ։ զի յանձն առեալ՝ Տիգրանայ
տալ զբոյր իւր Տիգրանուհի՝ Աստղա-
հակայ կնութեան, և չն ևս գիտելով
զառ՝ ի նմանէ՝ դաւաճանութիւն, յու-
ղարկէ զԲոյր իւր՝ օրինօք թագաւո-
րաց։ Չսա՛ առեալ Աստղահակայ՝, ոչ
միայն վն նենգին որ ի սրտի իւրում,
այլ և՛ վն գեղեցկութեանն, առաջին
իւրոց կանանցն կարգէ, և զչարութիւն
ի ներքոյ ոստայն՝ հանէ։

^d MS. հինու.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Եւ թէ՛ որպէս յայտնեցաւ նենգու-
թիւն, և գրգռեցաւ մարտն, յորում
և մահն Աստղահակայ։

*** Կիւս յայտրիկ՝ ասէ, թէ՛ ի հաւ-
*** տատել Աստղահակայ զՏիգրա-
նուհի ի տիկնութիւն, ոչ ինչ
առանց կամաց նր, ի թագաւորութե
իւրում գործէր, այլ բերանով նր կար-
գէր զնա, և հրամանի նր, ամենեցուն
հրամայէ հնազանդիլ։ Եւ յօրինեալ
զայս այսն, սկսանի նմա մեղմով զպատ-
րանա մատուցանել։ ոչ գիտես, ասէ,
զի եղբայրքո Տիգրան խանդաղաւ
Տիկնութի քո ի վերայ Արեաց, ի
Չարուհեայ կնոջ իւրմէ գրգռե-

^a MS. եթէ եղբայր.

^b MS. Չարեհայ.

¹ Huic eidem, ut videtur, Aftyagi, Cyaxaris fi-
lio, Aryenam Alyattis regis filiam in matrimoni-
um collocatam fuisse Auctor est Herodotus, I. §.
74. atque infra, c. XXIX. Chorenensis noster A-

“ sit. Vale, mi chare frater, qui
“ mecum pariter regnum tenes.”
3 Igitur, ne longior sermo sit, venit
Legatus, & de formosâ virgine ne-
gotium transigit. Nam Tigranes as-
sentiens sororem suam Tigraniam A-
styagi nuptum dat, & doli ejus adhuc
ignarus, sororem suam regali more
à se dimittit; quam ubi Aftyages ac-
cepit, non modò propter fraudem,
quæ in suo pectore latebat, sed etiam
ob ejus venustatem¹, uxorum suarum
primam constituit, occultè tamen fla-
gitii telam subtexens.

C A P. XXVIII.

*Quomodo fraus detecta sit, & bellum
concitatum, in quo Aftyages mortuus
est.*

POST hæc scribit Aftyagem, ubi
Tigraniam reginam constituit,
nihil prorsus in regno suo, sine ejus
voluntate fecisse, sed de ejus sententiâ
omnia executum, ejusque mandatis
cunctos jussisse obtemperare. Atque
his ita constitutis, sensim eam fallaciis
tentare cœpit; “ An nescis,” inquit,
“ Fratrem tuum Tigranem ab uxore
“ suâ Zariâ impulsus, te reginam
“ esse Ariorum ægrè ferre; & quor-
“ sum id spectat, nisi ut ego primùm

այլ.

nusiam, pristinam Aftyagis conjugem commemo-
rat; sed hic locus, qui complures Aftyagi uxores
fuisse docet, difficultatem tollit.

ալ, և զինչ լինիցի՝ այն, եթէ ոչ մե-
ռանիլ ինձ նախ, և առաջին, և ա-
պա՝ լինիլ զՉարուհի՝ ի վերայ Արեաց,
և զաստուածուհեաց ունիլ զտեղի։
Բայց արդ՝ ընտրելի է քեզ՝ այժմ
մի յայսցանէ, կամ լինիլ եղբայրա-
սէր, և կործանումն խայտառակելի
յանդիման Արեաց՝ յանձն առնուլ, և
կամ զանձին իմանալով զբարի, խոր-
հուրդ օգտակար՝ ի մէջ բերել, և յա-
ղագս առաջի կայիցն հոգալ։ Բայց
էր ի մէջ այսպիսում խորամանկու-
թե՛ն թաքուցեալ և զայն, զմեռանիլն
Տիգրանուհեայ, թէ՛ ոչ ինչ ըստ կա-
մաց խորհեացի Մարա Պարսապղոյն։
Այլ իմացեալ խորագիտոյն, և գե-
ղեցկին՝ զայսպիսի դաւաճանութի,
պատասխանի առնէ՝ սիրոյ բանս
Աժդահակայ, և արագագոյն, ի ձեռն
մտերմաց, պատմէ եղբօրն զնենգու-
թիւն։ և ձեռնարկէ՝ այնուհետեւ՝ ի
գործն, ի ձեռն պատգամաւորութե՛ն,
գալ նոյ՝ ի միաբանութի տեսութե՛ն,
ի տեղուջ միումսաճմանաց երկոցունց
Թագաւորութեց, իբր՝ բան ինչ, և
գործ հարկաւոր հասեալ, որ ի ձեռն
գրոյ, և հրեշտակութե՛ն կատարել ոչ
է կարողութիւն, եթէ ոչ և դէմք եր-
կոցունցն հանդէպ երկաթանջիւրոցն
երևեսցին։ Այլ գիտելով Տիգրանայ
զառաքեցելոյ իրին զկատարումն, ոչ
ինչ յորոց խորհէրն Աժդահակ ծած-
կէ, այլ ի ձեռն գրոյ յայտնէ, որ ինչ
ի նի խորութեան սրտին։ և յայտնեալ
այսպիսւոյ չարութեան, ոչ ինչ էր
այնուհետեւ բան, և խորամանկութի,
որ զայսպիսիս առաքաստէր զչարու-
թիւն, այլ յայտնի այնուհետեւ
գրգռէր խազմն։

“interficiar, & deinde Zaria Ariis
“imperitet, ac Dearum locum te-
“neat. Horum itaque alterutrum tibi
“eligere necesse est, aut fratris amore
“victam, probrosæ tuæ ipsius perni-
“ciei in conspectu Arriorum assentiri,
“aut emolumenti tui memorem, con-
“filium utile afferre, & quo in loco res
“nostræ sint, attentè considerare.”
Cæterùm in his dolis id obscurè occul-
taverat, Tigraniam morte affectum
iri, nisi Medo-Perfæ consilium accep-
tum dedisset. Has igitur fraudes so-
lers ea & pulchra regina præsentens,
4 blandâ oratione Astyagi respondit, sta-
tim verò per certos familiares dolum
fratri exposuit. Ille interim, quò sus-
ceptum facinus perficeret, per legatos
petit, ut alicubi in utriusque regni fi-
nibus, in colloquium veniretur, quasi
negotium aliquod necessarium conti-
gisset, quod per literas legationisque
transigi non posset, nisi etiam uterque
5 in alterius conspectum venisset. Ti-
granes, quem ad finem legatio per-
tineret, non ignarus, nihil quicquam
Astyagem celans, omnia imi pectoris
ejus consilia per literas ei patefacit;
quo flagitio detecto, nihil is deinde
sermonis ambages, quæ scelus tege-
rent, sectatur, sed aperte bellum ador-
nat.

Եւ.

Deest in Edit. այժմ.
սիրելի.

MS. զմի.

Edit. խայտառակեալ.

Edit.

Ἡ Εκαλειοντο δὲ πολλοὶ παρὰ τῶν Ἀρίων. Herodotus de Medis, VII. §. 62. Vox hæc in lingua Armeniâ fortes sonat.

Եւ ժողովէ այնուհետեւ Արքայն Հայոց, 'ի սահմանաց Կապպադովկացւոց, և որչափ ընտիրք Վրաց, և Աղուանից⁶ աշխարհին, և զամ'իսկ ընտիրս Հայոց մեծաց,⁷ և փոքունց, և խաղայ' ամ' զօրութե' իւրով 'ի կողմանս Սեդացւոց, վտանգ այնուհետեւ՝ հարկ առնէ Աժդահակայ' պատահել պատերազմաւ Հայկազինն՝ ոչ փոքր ինչ ամբողջ, և երկայնէր հակառակութիւն մինչև 'ցա միսս հինգ. քանզի հիւանդանայր գործն արագ և առողջ, յորժամ զմտաւ ածէր՝ վնքուն իւրոյ սիրելոյ՝ Տիգրանն՝ զի այսպիսի իմն պէջս իրացն հնարէր՝ յարդարել իբր' զի ողջ միայն ապրիլ ճար լիցի՝ Տիգրանուհեայ.⁸ պատահէ և այս, և ժամ մարտին մերձենայ. Բայց գովեմ զքաջ Նահատակն իմ, և ըզքաջ նիզակաւորն, և զամենեւին բոլոր անգամաք համեմատն, և⁹ 'ի գեղեցկութի' ունարտեալ հասակի. քանզի առնոյք ամենեւին՝ ի իրեարս պատշաճեալ և ուժով, ոչ զգբ' իւր ունելով զոյգ. և զի՝ երկայնեմ զբանա, քանզի 'ի լինիլ մարտին, նիզակաւ՝ օրինակ իմն որպէս ջուր հերձեալ՝ զերկաթ 'ի հանդերձն, շամիրե' զԱժդահակ յնդարձակ աէք նիզակին, և յամիրսիւ միւս անգամ ըզձեռնն, արտաքս զկէս մասին Թորոյն հանդերձ զինուոն 'ի դուրս բերէ. Բայց մարտն էր պանջելի, զի քաջք դիպեալ քաջաց, ոչ վարկադակի՝ Թիկունս 'ի միմեանց դարձուցանէին. Վն որոյ յերկարեալ՝ քար-

6 Itaque Rex Armenius ex Cappadociæ finibus exercitum collegit, delectosque Iberiæ & Albanæ, cunctosque majoris & minoris Armeniæ electos milites, atque ita cum omnibus copiis suis in Mediam proficisci contendit. Tum verò Astyagem suum periculum coegit obviam Armenio cum copiis haud exiguis occurrere, qui tamen bellum ad quinque menses duxit; languescebat enim res, integra atque accelerata, cum de charâ suâ sorore Tigraniâ secum reputabat. Id enim efficere cogitavit, ut Tigrania modò incolumis effugeret. Hoc verò evenit tandem, & prælii tempus appeteat. Hic autem fortissimi Herois nostri, ac hastati strenui, aptâ membrorum totius corporis convenientiâ, & staturæ pulchritudine eximii laudes⁷ juvat celebrare, qui præsentia animi & viribus corporis insignis, neminem sibi habuit parem. Quid autem sermonem produco, quippe commissâ pugna, quasi aquam ferro funderet, latâ hastæ parte Astyagem⁸ confodit, retractâque manu dimidiam pulmonum⁹ partem cum telo simul evellit. Cæterùm prælium erat mirificum, namque fortes cum fortibus congregientes, non citò terga vertère, adeò ut ad multas horas pugna duraret. At Mors tandem Astyagis prælio finem imposuit; atque hic eventus, ad fortunam

շէր

Է Deest in Edit. աշխարհին. Բ Desunt in Edit. և փոքունց. Ի MS. հասանէ. Կ MS. և. Զ Absent ab Edit. յարդարել. Է MS. 'ի պատահման այսորիկ. Ը Absent ab Edit. 'ի. Թ Edit. ըստիրեալ. Բ Absent ab Edit. իւր. Գ Edit. 'ի Թիկունս. Դ Deest in Edit. քարշէր.

² Cyrus Astyagem bello captum penes se habuit, quoad è vitâ excessit. Sic refert Herodotus I. §. 130. Justinus verò, In eo prælio Astyages capitur, cui Cyrus nihil aliud quàm regnum abstulit. — — — — — que maxima genti Hyrcanorum præposuit, Nam in

Medos reverti ipse noluit. Si Justino fidem habemus, bellum hoc inter Astyagem ac Tigranem eo tempore contingere potuit, quum Astyages Hyrcanis præfuit.

չէր գործ պատերազմին՝ մինչև ՚ի ժամն ձիգս: Իսկ՝ վախճան գործոյն՝ առնէր մահն Աժդահակայ. և այսպիսի՝ դիպուն՝ ՚ի բարեբախտութիւնս յաւելել, փառս յաճախէ Տիգրանայ:

ՊՐԱԿ ԻԹ.

Յաղագս թէ՛ եր աղագաւ՝ յուղարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի ՚ի Տիգրանակերտ, և յորում վասն Անուշայ՝ առաջնոյ կնոջն Աժդահակայ, և բնակութե գերուն:

*** Ատմի և այս՝, եթէ զկնի՝ այսպիսի:
 * * * * * սուր իրաց կատարելութե, յուղարկէ՝ Թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի՝ մեծաւ ամբոխիւ ՚ի Հայս, յաւանն զոր շինեաց յիւր անուն Տիգրան, որ է՝ Տիգրանակերտ, և զգաւառան զամենեսեան՝ ՚ի ծառայութիւնս հրամայէ, և զՍտանն անունեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն. ՚ի զարմից սր՝ ասէ՝ լեայս իբր Թագաւորական զարմս: Իսկ՝ զԱնուշ՝ զառաջին ասացեալ կինն Աժդահակայ, և զբազումս ՚ի սերմանէ Աժդահակայ Աղկունս՝ հանդերձ Պատանեկօք, և բազմութե գերեացն, որչափ թէ՛ աւելիքան զիւր մի, բնակեցուցանէ յարևելեայ ուսոյ մեծի լերինն, մինչև ՚ի սահման Գողթան, որ է՝ Տամբատ, Ոսկի, Կողայ, ՚ի Թգոյնք, և որ այլք առ եզերք գետոյն դաստակերտք յորոց մինն

prosperam, velut cumulus, accedens, Tigranis gloriam amplificavit.

C A P. XXIX.

Quamobrem sororem suam Tigraniam ad Tigranocerta deduxerit, ubi de habitatione Anusiæ pristinae Astyagis uxoris, quam captivam duxerat.

HIS rebus confectis, Tigranes, ut narrat, sororem suam Tigraniam magnâ cum catervâ in Armeniam magnificè deduxit ad oppidum¹ Tigranocerta, quod ipse condiderat, ab suoque nomine appellaverat; omnemque eam regionem ejus imperio parere jussit, simul cum² Ostano, ut vocatur, quod est in istis partibus libertatis perfugium; atque ejus stirpem pro regiâ prole habitam fuisse scribit. Cæterum Anusiam pristinam Astyagis conjugem, multosque ex Astyagis stirpe, juvenes simul, & puellas, captivorumque plus decies mille, ab orientali montis magni latere collocavit usque ad Golthanizæ fines, Tambatum, Osciâ, Colam, Dezgœnias, cæterâque oppida ad ripam fluminis posita, in quibus sunt Vernzunizæ, è regione castelli³ Nax-

¹ Edit. կատարելապէս.

² MS. Դաժգոյն.

¹ Urbem Tigranocerta ab rege Tigrae altero, Artavazdis patre, Mithridatici belli temporibus conditam uno ore tradunt Strabo, XI. p. 532. Appianus in bello Mithridatico, p. 216, 228. Plutarch. in Lucullo, p. 508. Utrum verò hic alter Tigranes urbem eam tantum refecerit, an hi scriptores nominis forsan similitudine lapsi sint, an denique Chorenensis testimonium satis firmum haberi debeat, legentium cogitationibus dijudicandum relinquimus.

² Vox Persica *Oshan*, aulam regiam interdum notat. Hôc in loco *Asylum* potius sonare videtur. Vid. Castell. Lex. Pers. p. 28.

³ Oppidum hoc, quod Ptolemæi *Naxnana* videtur, à campo Araratensi propè abest, magnamque apud Armenios famæ habet celebritatem, qui id communiter antiquissimum mundi oppidum prædicant, ut statim post diluvium ab Noâ conditum. Galanus, Sacerdos Romanus peregrinator, in Hilaria

է՛ Արնջուհիք, մինչև հանդէպ ամրո-
ցին՝ Նախաւանու, և զերիս անանն
զխրամ, զԶուղայ, և զխոշակունիս։
Իսկ՝ ի միւս կողմանէ գետոյն, զբողոր
դաշտն, որոյ գլուխն՝ Աժդանականն է՝,
մինչև ցոյն ինքն ամուրն՝ Նախաւա-
նու։ Բայց՝ զնախ ասացեալ կինն՝ Ա-
նոյն, բնակեցուցանէ որդւոյք իւրովք
յանդորուծե սպառնաճի փլածի
մեծի լերինն, զորմէ լեալ ասեն յա-
հագին իմն շարժմանէ, զոր պատմեն,
որք բազմաշրջութե՝ հրամանաւ Պտո-
ղոմեայ՝ ասպարիզօք զբնակութիւն
մարդկան՝ չափեցին, այլ և՛ մասն ինչ
զծով, և զանբնակս, յայրեցածէն՝ մին-
չև ցոյն մեռինոս։ Իսկ՝ պաշտականս
տայ Անուշայ, ի նոյն Մարաց որք առ-
ոտամբ լերինն բնակեցան։ Յայտնեն
զայս ճամբարտապէս և թռնեղացն
երգք, զոր պահեցին իմն ակործելով,
ոպ լսեմ, մարդիկք կողմանն գինեւ
բաւառին Գողթան։ յոր շարին բանք
երգոց՝ զԱրտաշիսէ, և զորդւոց նր,
իշելով այլաբանաբար, և զարմից Աժ-
դահակայ վիշապագունն զնա կոչելով.
զի՛ Աժդահակդ՝ ի մեր լեզուս՝ վիշապ
է։ Այլ և՛ ճաշ՝ ասեն գործեալ
Արգաւանայ՝ ի պատիւ Արտաշիսի,

3 uani ac vici tres, Chramus, Zula, &
Chofacuniæ; ex adversâ autem annis
ripâ totam eis planitiem attribuit, quæ
initium capiens ab Azdanacaniâ, ad
idem ipsum Naxuanum castellum per-
tinet. Anusiæ autem, Aftyagis con-
jugi suprâ memoratæ filiisq; ejus se-
dem constituit in patenti loco, prope
4 magni montis ruinam, quam ab hor-
rendo terræ motu effectam narrant,
ejusq; mentionem ii faciunt, qui 4 Pro-
lemæi jussu, variis itineribus factis,
hominum habitationes, atque adeo ex
parte maria, atque inculta loca stadiis
metiti sunt, a torridâ ad frigidam us-
que Zonam. Anusiæ verò ministros
5 assignat, ex iisdem Medis, qui radices
montis incolebant. Atque hæc qui-
dem reverâ declarantur in iis 3 canti-
lenis, quas, ut accepi, avidissimè con-
servârunt Incolæ provinciæ Goltha-
nenfis, vino feracissimæ, quæ carmina
Artaxerxem filiisq; ejus per figura-
tam dictionem memorant, & stirpem
Aftyagis, quam Draconum genus ap-
pellant; quippe vox Aftyages 6 [Azha-
dahac] in nostrâ linguâ draconem sig-
6 nificat. Narrant porro Argavanum in

և

• Edit. Բիւնուհու • d MS. Արգաւայ.

istoriâ conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Ro-
manâ, vol. I. p. 507, 513, 523. ab incolis edoc-
tus, rectius scribit Նախիջեւան Nachidshevan,
quod verbum *primum descensionis locum* valet, adeo
ut vix ulla possit esse dubitatio quin hic locus idem
sit, quem Josephus, de Noë ex Arcâ egressu lo-
quens, Græcâ voce, quæ idem sonat, ἀποβατηριον
appellavit. Ἀποβατηριον μάλιστα ἵον ἵστον ἵστον
Ἀρμενίαι καλεῖται. Jos. Antiq. I. 3. Labet hic al-
teram observationem, seu potius conjecturam, etsi
minus certam, interponere, si fortè eundem scrip-
torem lumine Armeniaco iterum illustrare poterim.
Ibi Helena Adiabenorum regina filium suum
Monobazum regem facit, περιθεῖσα τοῦ διαδουμα
καὶ θυγατρὸς τοῦ σαρματιῆος βασιλέως, ἵον
τοῦ ΣΑΜΨΗΡΑΝ οὐνομαζομένην παύσει. An-
tiq. XX. 2. quo in loco σαμψιζα videtur esse Ar-

meniacum vocabulum շամփիւր, quod *veru-*
um interpretatur. Equidem vox hæc in hodierno
sermone Armenio *veru* solum notat, quo carnes af-
fantur, à veri tamen similitudine non abhorret, *ve-*
rum militare, satis aptum regii honoris insigne,
olim eâ fuisse significatum, cum suprâ Moses c.
XXVIII. N^o. 8 in pugnæ descriptione verbo inde
deducto usus sit. Σαμψιζας, σπαθας βαρβαρικας.
Suid.

4 De hoc loco nihil habemus dicere, nisi quod
cum eo conferri debeat Diodorus Siculus, III. p.
175, qui Aristonem quendam refert, ad exploran-
dam Arabiam à Ptolemæo missum.

5 Vide infra II. c. 46, 48. Nos nihil amplius
addendum judicamus, quum ipsi has obscuritates
parum intelligamus.

6 Vox hæc nusquam alibi occurrit nobis in lin-
guâ

և խարդաւանակ լեալ՝ իմն՝ ի տաճա-
րին վիշապաց, այլ և Արտաւազդայ
ոչ գտեալ քաջ յորդոյն Արտաշիսի
գեղեցիկ՝ ապարանից, ի հիմնաւան
Արտաշատու, նա էանց, ասէ՛, գնաց,
և շինեաց ի մէջ Մարաց՝ զՄարա-
կերտ, որ է՝ ի դաշտին որ անունեւ
կոչի՝ Շարուրա՛: այլ և տենչայ Սաթե-
նիկ տենչանս, զաւտախուր հաւասար
խաւարտ, և զտից հաւարծի, ի բար-
ձիցն Արգաւանայ: Եւ արդ՝ ոչ ար-
դեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի
վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեա, և
թէ՛ որպէս պատմեցաք զանյայտ իրս վի-
շապաց, որք են յազատն ի վեր ի Մասիս:

• MS. նախն. ' MS. և բարձիցն.

ՊՐԱԿ Լ.

Թէ՛ ոյք ոմանք՝ սորա Զարմք, և ոյք
՝ ի սմանէ որոշեալք Տեղք:

*** Աւաստի պատմեալ զարդարեւ՝
*** զբռն, և զառաջին Տիգրանն, և
որ ինչ ի նմանէ՝ գործք: սիրելի,
ոպ ինչ պատմողին, ի մէջ իմոց բա-
նից որ ինչ յաղագս Երուանդեանս
Տիգրանայ բանք, եղիցի և քեզ ըն-
թերցողիդ: որպէս այլն, և գործքն,
այսպէս՝ և զբոտ նմանէ գործք,
սոյնպէս՝ և զնմանէ բանք: Վէ որոյ
սիրեմ՝ կոչել այսպէս ըստ բաջութե,
Հայկ, Արամ, Տիգրան: բանդի լը բա-
ջացն ազգքն բաջք: իսկ միջոցն ոպ
դէպ ումեք թունցի կոչել: բայց ըստ
դիւցազնութեանն կարծեաց, հաւաս-
տի է՛ և ասելս մեր, ոչ Արամազդ ոք,
այլ՝ ի կամեցողսն լին լինիլ Արամազդ,

honorem Artaxerxis epulas instruxisse,
dolúmque in draconum fano adhibitum
esse, atque etiam Artavazdem fortem
Artaxerxis filium, cum sibi satis lau-
tum domicilium in condendâ urbe Ar-
taxatis non nactus esset, abiisse dicit, &
Maracerta in Medis condidisse, sita in
7 campo, ut vocatur, Sarurio. Præter
hæc 7 Sathinica valde concupivit oper-
culum planum tenebricosum, ex pul-
vino Argovani. Et jam quidem non-
ne historię nostrę veritatem miraberis,
& unde tibi narrare potuerimus res
draconum occultas, atque abditas, qui
Asylum id in Masio Monte tenent.

CAP. XXX.

*Qui fuerint ab eo orti, & quæ inde
profecta familiæ.*

1 PRimum & germanum Tigranem
hunc, resque ejus gestas verè de-
claravimus; & quemadmodum mihi
de Tigraue Eruandio verba facienti
sermo fuit gratissimus, idem tibi le-
genti accidat. Ut vir ejusque facta,
sic sint secundum eum facta, sic sit
super eo sermo. Quocirca hos ego
ob fortitudinem recensere amo, Hai-
2 cum, Aramum, Tigranem. Quippe
stirps fortium est ipsa fortis; interme-
dios autem enumeret quisque, ut vo-
let. Cæterum quod ad opinionem
adinet, Diis eos esse prognatos, nos
equidem neminem 1 Aramazdem ap-
pellavimus, tametsi sunt, quibus eos
չորից՝

guâ Armeniâ, hanc vim ac notionem habens sub-
jectam. In sermone Persico *Draconem* notat, atque
adeò *cujusdam regis nomen*, de quo Persæ, ut videntur,
perinde atque Armenii, multa fabulantur. Vide
Castellum in Lexico Persico, p. 23.

7 Certe hic locus ipso Sathinicz operculo est

L.

magis tenebricosus, adeò ut nos planè cæcutiamus.

1 Nomine Oromazdis sive Aramazdis Bonus Ge-
nius *Այաթի Տաւաթ*, veteribus Persis dicebatur.
Consulas Cl. Relandum in Dissert. de reliquiis Ve-
teris Linguz Persicæ.

չորից՝ և այլոց անուններէրոց ոմանց
Արամազդ: Չի այսպէս բազումք ա-
նուններէք Տիգրանք, մի է՝ և միայ-
նակ ՚ի Հայկազանցս՝ որ զԱժդահակ
էսպան, և զտուն նր ՚ի գերութե վա-
րեաց՝ և զԱնոյ՝ մայրն վիշապաց: Օ-
ժանդակ կամօք, և յօժարութե կիւրոս
ունելով, յինքն զիշխանութիւն Մա-
րաց, և Պարսից յափշտակեաց: Սո-
րա որդի, Բաբ, Տիրան, Վահագն,
գորովէ ասէն Առասպելք աշխար-
հիս:

Երկներ երկին՝^b երկներ երկիր՝⁴
երկներ և ծիրանի ծովն: Երկն ՚ի ծո-
վուն ունէր՝ և զկարմրիկն եղեգնիկ:
Ընդ եղեգան՝ փող ծովն ելանէր, ընդ
եղեգան՝ փող բոց ելանէր, և ՚ի բո-
ցոյն վազէր Խարտեաշ Պատանեկիկ,
նա՛ հուր հեր ունէր, ապա բոց ու-
նէր՝ մուրումն, և աչք՝ ունքն էին ա-
րեգակունք:

Եւ զայս երգեալ ոմանց՝ բամբուռաբ,
լուսաբ մերովք իսկ ականջօք: յետ որոյ
և ընդ վիշապաց, ասէին յերգին, կոռ-
ւել նմա՛ և յաղթել: և կարի իմն նման
ազոյնս՝ զՀերակլեայ նահատակու-
թիւն նմա՛՝ երգէին: Այլ ասէն զսա-

aliósq̄ue quatuor quosdam Aramazdis
nomine appellari placet. Atque iti-
dem cum multi sint, qui Tigranis no-
men acceperint, hic tamen est, qui
unus Armeniorum Aftyagem intere-
mit, & familiam ejus Anusiámque
draconum matrem in servitutem ab-
duxit; Cyrisque alacritate ac studio
adjutus, Medorum sibi & Persarum
imperium arripuit. Hujus filius fuit
Babius, Tiranus, Vahagenius; de
quo ita regionis nostræ fabulæ nar-
rant.

3 “ Parturiebat cœlum, parturie-
bat terra, parturiebat etiam pur-
pureum mare. Partus quoque do-
lores occupabant rubram arundi-
nem. Per arundinis fistulam fumus
prodibat, per arundinis fistulam
flamma prodibat, & ex flammâ
profliebat rubicundus juvenis, cu-
jus crines ignis comprehendit, cu-
jus barbam flamma comprehendit,
atque oculi & palpebræ erant so-
les.”

5 Atque hæc quidem ad cymbala ca-
nentes quosdam ipsi audivimus, qui
deinde certamen ejus cum draconibus
ac victoriam in carminibus memora-
bant, heroicâsq̄ue ejus res gestas,
4 Herculis factis simillimas celebrabant.

^a Deest in Edit. և. ^b MS. և երկիր. ^c MS. ՚ի ծովն ունէր զկար-
մրիկ եղեգակն. ^d MS. և ՚ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր. ^e Edit. ապա-
թէ. ^f MS. զմուրումն. ^g Edit. երգելոյ.

² Cl. Schröderus in Diff. p. 9, nescimus quo
argumento inductus, hæc verba in eam sententiam
accepit, quasi duo diversi reges, Babius ac Vaha-
genius, Tirano prætermisso, hic fuerint numerati.
Quod nisi si quid interciderit, tria hæc nomina u-
num tantum eundemque Tigranis filium videntur
designare.

³ En prisçi apud Armenios historiarum generis
specimen egregium; qui utique rerum gestarum
veritatem carminibus obscuris solebant tegere atque

involvere, ut adeò, quod Tacitus de Germanis re-
fert, § 2. *hoc unum ferè apud illos memoriæ & an-
nalsium genus fuisse videatur*. Plura lector hujus rei
vestigia inveniet, I. c. 5, 17, 23, 29. II. c. 46, 47,
48, & alibi dispersè. *Gotthorum cantiones* memorat
etiam Jornandes, ac fortasse populorum Septentrio-
nis mos consuetudóque vetus erat.

⁴ Notatu non indignum est, Armenium Macca-
bæorum Interpretem pro *Hercule* in versione suâ
posuisse *Vahagenium*. 2 Mac. IV. 19.

և անդրի 'ի վրաց աշխարհին կանգնեալ, չափ հասակի' նր, պատուէին զոհիւք: և սորա ասն զարմ վահունիք: 'ի սր կրսեր որդւոյն Առաւանայ, Առաւենեանք: սորա' Առաւան, սորա' Ներսէհ, սորա' Զարեհ, 'ի սորա զարմից' և որ Զարեհ հաւանիցն կարդան ազգ: 'ի սկ առաջինն սորա' Արմոդ, սորա' Բագան, սորա' վահան, սորա' վահէ, սա' բնդ վգեայ մեռանի 'յ Աղեքսանդրէ Օսկեդոնացւոյ: Յայսմ հետէ' մինչև ց' Թագաւորութիւն վարդապայ 'ի Հայս, ոչ ինչ ճշմարտագոյնս ունիմ պատմել քեզ: քանզի շփոթ իմ ամբողից լեալ, այր զարմա ելանէին տիրել աշխարհիս: և վս այսորիկ դիւրամուտ 'ի Հայս լեալ Արշակ մեծ, Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր վարդակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց:

¹ MS. Արմոդ.

² MS. վահ

ԳՐԱԿ ԼԱ.

Թէ՛ Եղիական պատերազմ՝ առ Տևառմաւ, և մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինելոյ սակաւութե, և 'ի նոյն մահ:

*** Իկուք այսորիկ են՝ որ աշխարհիս տուրիւն մեզ տագնապաւ 'ի վերայ 'ի բոլորի՛ հասուցանեն հարցասիրութե, համառօտասիրութի, արագաբանութիւն, և այսորիկ պերճք, և պայծառք, Պղատունականք իբր եղանիլ բանք, հեռի 'ի ստուրթիւնէ, և լի՝ որ ինչ ընդդէմ ստուրթե. և զպատուիկ յառաջին մարդոյն մինչև ց' քեզ

¹ MS. երկունք

Eum quoque in Deorum numerum relatum ferunt, statuæque ejus, instar staturæ ejus fabricatæ, in Iberorum regione sacra fieri. Ab hoc ortos esse tradunt Vahunios, & à filio ejus natu minimo Aravano, Aravanios. Huic filius fuit Aravanus, ei Nerfes, ei Zarehios, à cujus stirpe gens Zarehavanian profecta est. Cæterum is filium habuit, natu maximum Armodum, is deinde Bagamum, is Vahanum, is Vahem, qui Alexandro Macedoni repugnans, interiit. Deinceps usque ad Valarsacis in Armeniâ imperium, nihil omnino certi tibi narrare habeo. Etenim tumultu erant omnia confusa, alijsque adversus alium dimicabat, ut regionis imperium teneret; atque eâ re, facilem Arsaces magnus in Armeniam aditum nactus, fratrem suum Valarsacem Armeniæ regem constituit.

C A P XXXI.

Quod bellum Iliacum sub Teutamo fuerit, in quo Zarmærus nostras, simul cum parvâ Æthiopum manu illò profectus, morte occubuit.

EÆ res duæ, quas à nobis flagitasti, gravissimum nobis laborem attulerunt, studium brevitatis, atque orationis festinatio, cum splendidâ, & dilucidâ, ac Platonicâ, ut ita dicam, narratione conjuncta; quæ, à falso procul remota, iis conferta sit, quæ errori obsisterent; cum præsertim à primo homine ad tua tempora histo-

առ

¹ Scriptores de rebus gestis Alexandri hunc regem nihil memorant; nec mirum, quum id ipsum taceant, quomodo Armenia sub imperium Mace-

donicum fuerit subjuncta, quam tamen Mithreni ab Alexandro commendatam fuisse tradunt Diod. Sic. XVII. p. 539. Q. Curt. V. 1.

առժամայն պատմել. և այսոցիկ՝ ի մի-
ասին պատահել անհնարին է: քանզի
որ զամստեղծ, կարող գորով ի բթթել
ական ակնարկութե զամ կացուցա-
նել, ոչ այսպէս հաստատե, այլ աւուրս
որոշէ, և կարգս ի ստեղծունածս.
քանզի են ոմանք առաջնոյ, և ոմանք
երկրորդի, և երրորդի, և այլոցն ա-
ւուրց ստեղծունածք, և այսպիսի իմն
առ մեզ ակնարկէ կարգս վարդապե-
տութի Հոգւոյն: Իսկ զքո փափագ
արտաքոյ այսպիսւոյ իմն տեսանեմք
սահմանի, զի արդարեւ բընաւն առ-
ժամայն ամենայնքն քեզ եղիցին՝ ա-
սացեալքն: Այլ առ ի մէջ այսո-
քիկ, կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց,
կամ փոյթ, և քեզ ոչ հաճելիք. զի
այսպէս քեզ ի հապ ճեպելոյ, ահա
ոչ ինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն, և
ոչ վասն Եղիականին՝ ի կարգին նշա-
նակեցաք, այլ զօդեմք աւասիկ: Ոչ
ունիմք ասել իմաստուն, կամ հան-
ճար աստանօր լինիլ մեզ հիւսն պատ-
կանաւոր, վն ոչ զայնոսիկ այժմ
ուրեմն զկնի հորովելով բանս զկա-
րեւորսն, և մերոյն արժանի շարագրու-
թեա: և ոչ առաջինք արդեօք այս-
պիսեաց ճառից, եթէ ոչ որք ի Հո-
մերոսէ պատմին, թէ այն արդեօք որ
վն Եղիականին պատմի պատերազմին
առ Տևտամաւ Ատրեստանեայց, և մեր
Զարմայր ի ծառայութեան սակաւութե
քնդ Եթովպացի զօրուն օգնական
Պոխամու, և անդ ի քաջացն Հել-

riam petis, ut extemplò condamusa.
2 Hæ res autem ambæ ut concurrant
simul, fieri non potest. Quippe qui om-
nia ipse fabricavit, cum uno tempo-
ris puncto universa creare posset, ta-
men id non sic fecit, sed procreationis
rerum tempora ordinatim distribuit;
ut alia primo, alia altero, alia ter-
tio, reliquisque deinceps diebus effi-
cerentur, adeo ut nobis hujusmodi or-
dinem Spiritus ipse præscripsisse videa-
3 tur. Tuum verò desiderium finem
hunc & modum videtur transiisse, ut
qui cuncta simul uno momento velis
explicari. Nos autem aut longâ ora-
tione usi, animum tibi explemus, aut
celeri, neque tibi accidit grata. Ecce
enim præ nimia festinatione, nihil
bellum Macedonicum aut Iliacum or-
dine memoravimus, sed hic atteximus?
4 Prudentemne ac peritum artificem me
appellem, dicere nequeo, cum neque
nunc denique idoneas hæc narrationes
explicaturus sim, dignasque quæ in se-
rie operis inclusæ fuissent. Quinam ve-
rò harum historiarum primi auctores e-
rant? Illine qui ab Homero narrantur,
an is qui Trojanum bellum exponit,
quod sub Teutamo Assyriorum rege
5 contigit, in quo 1 Zarmærus nostras,
ei. subiectus, cum parvâ Æthiopum
manu, Priamo auxilium tulit, atque
ibi à fortibus Græcis vulneratus, pe-
riit; ab 2 Achille nimirum, non au-

լենացւոց

1 Deest in Edit. առժամայն.

2 Edit. ստեղծունածի: և այսն իմն այս-

պիսի մեզ.

3 Edit. սասցեալք.

4 Edit. զայնոցիկ.

5 MS. հեղուս ելով.

6 Edit. անհանճար.

7 Edit. այն որ վն.

8 MS. կամ.

9 Edit.

պատմին.

1 Vide supra c. XVIII. N°. 12.

2 solamen habeto.

Mortis, ab Hæmonio quod sis jugulatus Achille.
Ovid. Metam.

քնացւոց՝ վիրաւորեալ՝ մեռանի • այլ կամիմ՝ յԱբիւղեայ, և մի՛ յայլմէ ումեքէ՝ ի քաջացն :

tem ab alio quoquam ex Viris fortibus.

Կատարեցան Գիրք առաջին՝ ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց :

Finis libri primi enumerationis Generis: Magnæ Armeniæ.

Ի Պարսից առասպելաց՝ յաղագս՝ Բիւրասպեայ Աժդահակայ :

Ex Persarum fabulis de Byraspe Astyage.

*** Այց՝ զինչ արդեօք տարփանք քեզ՝
*** և Բիւրասպի՝ Աժդահակայ
*** փցուն, և անճոռի՝ առասպելքն
իցեն, և կամ էր սակս՝ զմեզ Պարսից
անյարմար, և անոճ բանից, մանաւանդ
թէ՝ առաւել զն՝ անբանութե, առ-
նես աշխատ, և անբարի՝ առաջնոյ նո-
րա՝ բարեբարութեան, և Դիւաց նմա
սպասաւորութե, և ոչ վրիպեցուցա-
նել կարելոյ զվրիպեալն, և զսուսն, և
ուսոցն համբուրումն, և անդուստ վի-
շապացն ծնունդ, և յայնմ հետէ՝ չա-
րութե յաճախութի ծախել զմարդիկ՝
ի պէտս որովայնի • իսկ ապա և Հրո-
դանայ աւմեմն զնա կապել՝ սարեօք
պղնձեօք, և ի լեռունն տանել՝ որ կոչի
Դիմբաւրնդ • այլ և ի ճանապարհի՝
ննջեն Հրոդանայ, և Բիւրասպեայ
քարշել ի բլուրն, և զարթնչիլն Հրո-
դանայ, և տանել զնա յայրս ինչ լե-
րին, և կապել, և զինքնանդրի ընդդէմ
նր հաստատել, յորմէ պակուցեալ, և
հնազանդեալ, կայ շղթայիցն, և ոչ
զօրէ եղանել, և ապականել զերկիր •
զինչ քեզ՝ առ այսոքիկ կարօտութի
առասպելք սուտք • կամ զինչ պէտք,
անմիտ, և անհանձար բանից՝ յարմա-

QUID autem tibi sunt voluptati-
viles ac vanæ de Byraspe Asty-
age fabulæ? aut cur nobis inep-
tos atque insulfos, ac rationis expertes
Persarum sermones, laborem imponis
explicandi, nempe de primo ejus be-
nefacto malefico, Dæmoniisque ei mini-
strantibus, utque errorem & falsitatem
frustrari non potuerit, ac super hume-
rorum osculatione, unde Draconum
ortus fuit, ac deinde flagitii frequentia
homines per ventris usum perdidit;
utque Rhodanes quidam postea catenis
eum æneis constringerit, atque in
montem, qui vocatur ¹ Dembavendus,
abduxerit; Rhodanem verò inter viam
dormientem, Byraspes in collem trax-
erit, Rhodanésque somno excitus, in
cavernam montis eum duxerit, con-
trâque eum vinctum statuam posuerit,
cujus terrore percussus, catenis domi-
tus, evadere non potuerit quò terras
perditum iret. Quid tibi falsis hisce
fabulis opus est? aut cui usui fatua
narratio ac demens? an fortè splendi-
dis & politis Græcorum fabulis similes
sunt, quæ ob causam aliquam efficiæ,

րանք :

¹ Edit. ամբաստանութե.

^b Edit. ի զարթնչիլն.

^c Edit. յարմարանս.

¹ Montem hunc in historiâ Persicâ satis incly-
tum fuisse ostendunt scriptores Persici apud Hy-
dium de relig. vet. Pers. p. 306. De cætero quid

sibi velit tota hæc Persarum mirifica, atque inter-
pretibus nobis horrida fabula, non possumus con-
jecturâ augurari.

լուսնք : մի՛ արդեօք՝ Յունական պերճ,
և ուրիշ առասպելքն իցեն՝ հանդերձ
պատճառաւ, որք զճշմարտութի՛ իրաց՝
այլաբանաբար յինքեանս ունին թաքու-
ցեալ : այլ ասես մեզ՝ պատճառս տալ
անբանութե՛ նց, և զարդարել զան-
զարդսն : նոյն առ ՚ի յինէն՝ քեզ բան,
զինչ այսոքիկ կարօտութիւք : որպիսի՛
իղձք անբաղձալնոյ աշխատութիւն :
այլ տացուք զայսոսիկ մանկականի՛ քոյ
տիող, և անհասութե խակութե՛ լեալ
տարփանք : վասն որոյ եղիցի և աստա-
նօր ընդ մեզ զփափագ կամաց քոց :

^d Edit. այլաբանութե.

Ստորագրութի՛ որ ինչ սակս ընդ
Բիւրասպեայ հաւաստին :

*** Պատոնականն՝ համարձակագոյն
*** այժմ բարբառիմ : Իսկ արդ՝ ար-
դեօք իցէ՛ սիրելնոյ այլ ոք ես .
բանզի՛ և չէ՛ իսկ ոք : Բանզի՛ և ՚ի վե-
րայ այլոցն անհնարից՝ հնարաւոր վո՛
քոյ արարեցելոց մեր, կատարեմք և
զայս, զի զորոցն ատեմք և զբանս, և
զգործս, և այնոցիկ լուր մանաւանդ՝
գրէ՛ թէ՛ և զլեւելիս մեր տաղտկացու-
ցանէր, այսօր իմովք ձեռօք՝ շարա-
գրեմ զայնոսիկ, մի՛ տս անմտութե՛ նոցա
տալով : և զկարի՛ վաղուց նոցա իրս՝
և նոցա անհասանելիս, անասիկ յայտ-
նեմ : միայն թէ՛ և քեզ այսոքիկ ուրա-
խութիւն, և կամ շահ օգտութեան :
Այլ ծանիր զատելութի մեր՝ առ այս-
պիսի բան, զի ոչ յառաջինս մեր ասա-
ցել ՚ի գիրսս, և ոչ ՚ի վերջին բանս՝
արժանաւորեցաք շարել, այլ զատ, և
որի՛չ, և սկսայց այսպէս : Ասացեալն
՚ի նոցանէ՛ Բիւրասպի՛ Աժդահակ, առ
Ներքով թաւ նախնի նոցա . բանզի՛ և ՚ի
բաժանել լեզուացն ը ամենայն երկիր,
ոչ խառնիխուռն, և ոչ՝ անառաջնորդ

^a Edit. առաջնորդ.

rerum veritatem in se habent obscure
+ sub figuris latentem. Tu petis, ut
fabulas rationis expertes explicem,
eaque ornem, quæ ornatu carent.
Ego verò idem tibi iterò, quid hisce
opus est? quale id desiderium est, rem
concupiscere nequaquam expetendam,
atque ita laborem nobis accumulare?
Sed dandum est aliquid juventuti tuæ,
atque intelligentiæ necdum maturæ;
atque id respiciens, expectationem
desiderii tui hic etiam explebo.

*Subjicitur quodcumque de Byraspe certum
traditur.*

5 J AM verò veritatem, more Plato-
nico, fidentiùs proloquor. Estne
autem alius aliquis tam mihi acceptus?
neque enim quisquam est. Etenim,
ut alia, quæ ferme fieri non potuerunt,
tuâ causâ effecimus, idem nunc perfi-
cimus, atque adeò quorum res ac nar-
rationes nobis odio sunt, atque ipsa
auditiò propè auribus nostris fastidium
6 affert, eas nunc meâ manu contexo,
sensum iis, quæ ab intelligentiâ semota
sunt, daturus; resque vetustissimas &
minimè ipsis intellectas patefacturus, seu
tibi tantùm voluptati, sive etiam usui
fortasse futuræ sint. A tali autem nar-
ratione quàm aversi simus inde scias
velim, quòd neque eam in primo libro
exposuimus, neque in extremam histo-
riam includendam judicavimus, sed
hîc à cæteris seponendam, ejûsque ini-
7 tium sic faciemus. Byraspes Aftyages
temporibus Nebrothis maximi eorum
progenitoris fuisse dicitur; quippe in
linguarum per terrarum orbem parti-

այս

այս թնէր, այլ Ածայնդն իմն ամնար-
կութիւն, Իլիսաւորք, և Տեղապետք որո-
շեալք՝ զիւրաքանչիւր սահմանս ժա-
ռանգեցին, կարի զըրութիւն և զայս
Բիւրասպեայ՝ հաւաստի անուն ճա-
նաչեմ ես, Անտորոս Պոլիդեայ, ի
Քաղղէականի գտեալ մատենի։ սա
ոչ քաջութիւն, քանի թէ հարստութիւն,
և ճարտարութեամբ զՏեղապետութի
ազգին իւրոյ՝ ունէր հնազանդեալ
Ներքովթայ. և հասարակաց զկեն-
ցաղս կամէր ցուցանել ամենեցունց. և
ասէր, ոչ ինչ իւր առանձին ումբ
ունիլ պարտ է, այլ հասարակաց ա-
մենեցուն. և ամ ինչ նր՝ յայտնի էր
բան, և գործ, և ի ծածուկ ինչ ոչ
խորհէր, այլ զամենայն յանդիման
արտաքս բերէ լեզուաւ զծածուկս
սրտին. և զի, և ըզմուտ բարեկա-
մանցն, որպէս ի տընջեան, նոյնպէս
և ի գիշերի սահմանէր. և այս է ա-
ռաջին նորա ասացեալ անբարի բարե-
րարութիւն։ Այլ բանդի՝^d Աստեղա-
բաշխութիւն հզօր եղեալ, յօժարեցաւ
ուսանիլ և զկատարեալ զգարութիւն, և
այսոքիկ անկարելիք նմա, բանդի, ոպ
վերագոյնն ասացաք, սովորութի ունէր
պատրանաց աղագաւ առ բազումն ոչ
ինչ ի ծածուկ գործել. և զայնպիսի
վերջին, և կատարեալ չարութիւն յայտնի
ուսանիլ կարողութիւն ոչ էր, հնա-
րի այսպիսով ուսման դառնութեան
հնարս, ցաւս ինչ յորովայն ունիլ բաղ-
բաջէր չարաչարս, որ ոչ այլով իւրե
քանի թէ բանիւ իմն, և անուամբ սոս-
կալեալ բժշկիցի, զոր վայրապար լսել
ումբ ոչ է՝^e կարողութիւն և զայս սո-
վորեալ որ զգարութիւն նիւթէր, ու-

tionem non fortuito aut temerè factum
est; sed quasi divinâ providentiâ, Pri-
marii Principesque viri separatim, suos
quisque fines, ob summam fortitudinem
obtinuerunt. Hujus Byraspis verum
nomen fuisse Centaurum Prydem, ex
Chaldaico libro compertum habeo &
cognitum. Is verò non tam fortitudi-
ne, quàm arte & calliditate, tribus
suæ principatum tenuit, Nebrothi ta-
men subiectus; & communiter viven-
di rationem omnibus voluit ostentare,
dicens, nihil cuique suum esse debere,
sed omnium commune; cunctaque
ejus negotia & facta palam patuere,
neque quid in occulto meditabatur, sed
singula pectoris arcana in apertum fer-
monibus protulit; & noctu pariter
ac die amicos commeari voluit.
Et hoc est, quod primum ejus bene-
factum maleficum dicitur. Præterea,
quoniam Astrologiæ erat peritus, ma-
leficium & scelus penitus addiscere ave-
bat, id quod facere non potuit, cum,
ut supra diximus, quò multos pellice-
ret, nihil clam & occultè moliri consue-
verat; cùmque hæc ultima & perfecta
flagitii præcepta apertè doceri nefas
esset, hanc discendi rationem excogi-
tat; gravissimos se in² ventre dolores
habere prædicat, qui non aliâ viâ sa-
nari possent, quàm voce & nomine
quodam horrendo, quod nemini te-
merè auribus percipere licebat. At-
que ita is, qui scelera machinabatur,
domi eum forisque sine suspitione eru-
dire solebat, in Byraspis humeris ca-
put reponens, ac maleficas artes in-

սուցանէր

^b Edit. խօսէր. ^c Deest in Edit. բերէ. ^d MS. Աստեղաբանութիւն. ^e MS. և ոչ. ^f Edit. կարութիւն.

² An ad hanc fabulam ullo modo referri possit, vates Pythia Græcorum *πυθιαῖσθες*, sub cujus tripode Draco nonnunquam apparebat, verecundè

dubitantérque in medio ponimus. Consulat Cl. Potteri Archæologiam Græcam, l. II. c. 9.

սուղանէր նմա՝ 'ի տան, և 'ի հրապարակս՝ անկասկած՝ զգլուխն 'ի վրդնէլով ուսոց Բիւրասպեայ, և խօսելով յականջսն, ուսուցանէր զանբարի աւուեստն, զոր յառասպելին մանուկ Սատանայի՝ ասէն՝ սպասաւորելով լինէր կամակատար, և ապա՝ վասն որոյ պարգև 'ի նմանէ խնդրել, համբուրել զուս : Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարելապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ՝ որ ասի, է՛ այսպէս քանզի մարդիկ անբաւ սկսաւ զոհել Դիւաց, մինչև տաղտկանալ 'ի նմանէ բազմութեանն, և միաբանեալ ամենեցուն, և հալածեալ, և փախցել նմա 'ի նախ ասացեալ լերինն : Եւ 'ի սաստկագոյնս զնա՝ վարելոյ, Թօթափեցաւ 'ի նմանէ ամբոխն նորա . յայս վստահացեալ վարողացն զնա, հանգեան աւուրս ինչ գտեղեօքն իսկ՝ ժողովեալ Բիւրասպեայ զցրոճեալսն, յանկարծօրէն հասանէ 'ի վերայ, վնաս սաստիկ առնելով, այլ յաղթէր բազմութիւն, և փախստական լինի՝ ասացեալն Բիւրասպի, և հասեալ սպանանէն զնա՝ մերձ 'ի լեւոնն, և ընկենուն 'ի վիհ մեծ ծծմբոյ :

aurem inculcans, unde in fabulis narrant, puerum Satanæ, ministrum ei fuisse, ejusque voluntati obsecundasse; útque etiam subinde, quasi præmium ab eo postulans, humeros ejus oscularetur. Cæterùm quod narrant, Dracones pullulasse, sive ipsum Byraspem in Draconem prorsus mutatum fuisse, ita res se habet. Quippe cum immanem hominum numerum Dæmoniis ille immolare cœpisset, indignabunda multitudo ab eo tandem abalienata fuit, isque igitur communi omnium consensu pulsus, ad montem supra memoratum confugit; Ibi, cum acrius premeretur, sua eum caterva deseruit, quâ re confisi, qui eum persecuti erant, dies aliquot in iis locis residerunt. At Byraspes, cohortem dispersam cogens, ad inopinantes impetum facit, magnúmque attulit detrimentum; sed vicit tandem multitudo, & Byraspes se in fugam contulit, quem comprehensum propè eum montem peremerunt, atque in magnam sulphuris foveam coniecerunt.

^b MS. զուսն.
¹ MS. վանս.

ⁱ MS. և 'ի սաստիկ վարելոյն զնա.

^k Edit. Թարեան.

Աւարտեցաւ Գիրք Առաջնորդ :

Finis Libri Primi.



M O S I S

MOSIS CHORENENSIS
HISTORIA ARMENIACA.

2 U.S. 117 F.


LIBER II.


ጥያቄ ሆኖ፡

C A P. I.

**Մովսիսի Խորենացւոյ՝ բան՝ միջակ
պատմութեան մերոց Նախնեաց :**

*Mosis Chorenensis sermo intermedius de
historiâ majorum nostrorum.*


 ԲԵՄ քեզ՝ այժմ որ ինչա-
 ռանձինն մերոյ աշխարհիս,
 երկրորդ առնելով զգիրս,
 սկսեալ՝ ի Թագաւորութեն
 Աղեքսանդրի, մինչև ց'Թա-
 գաւորութիւն տրոյ, և քաջի՛ Առնի,
 Մեծին Տրդատայ կարգաւ, որ ինչ
 աստեղեալ գործ քաջութե, և արութե,
 իմաստից, և կարգաց, միոյ միոյ ուրուք
 ի նոցանէ, որք յարբայէն Պարսից
 յ'Արշակայ, և ի Վաղարշակայ եղբօ-
 րէն նր, զոր մերոյ ազգիս Թագաւորե-
 ցոյց, և որ ինչ որք յետ նր եղեն Թա-
 գաւորք՝ աշխարհիս մերոյ ի նորին սեր-
 մանէ, որդի ի Տօրե առնելով զսէրու-
 թիւնն, անուանեցան՝ Արշակունիք

 ES regionis nostræ tibi jam scripturâ persequor, secundum hunc librum compositurus, qui ab Alexandri regno initium ducens, usque ad imperium sancti & præstantissimi Viri Magni Tiridatis, ordine exponit eorum sigillatim præclara & egregia facta, atque instituta, qui à rege Persarum Arsace, & à Valarsace fratre ejus, quem ille nationis nostræ regem constituit, & quotquot eum secuti ex ejus stirpe, ita ut successor regni paterni foret filius, ¹ Arfacidarum cognomen ab Arsace sunt adepti; qui quidem in multitudinem propagati, ac

¹ Arsaces Parthorum potius regnum condidit, *cujus memoriae*, ut Justinus scribit, *hunc honorem Partibi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arsacis nomine nuncupent*. XLI. 5. Reges tamen Armenios eodem etiam cognomine appellatos esse ex Procopio & Cedreno colligere licet. Εἰσι μὲν ἡμῶν πολλοὶ Ἀρσακίδαι. ὡ δὲ ποτὶα, οὐκ οὐκ Ἀρσακί ἀπογοροί, ὅς δὲ ἡ γῆς Παρθῶν βασιλείας ἀλλοίητος ἐσχηχεν ἂν, ἦν καὶ ὑπὸ Παρθοῖς ἐκείνη ἡ Περσὺν πατρίδα. Baffaces Armenius apud Pro-

cop. de Bell. Perf. II. 3. p. 93. edit. Paris. Εἰλεθε
 δε το γένος ἐξ Ἀρμενίων, ἐκ πανυ λαμπρας καβα-
 ζουμεν ὁ ἰης ἰων Ἀρκακιον σφας, ἐξ ἧς μοιης
 τομος ἰν βασιλιαν εσσεθαι Παρθοις, και Μηδοις,
 και Ἀρμενιοις, δια το κλα ὁ ἰν προσῆ Ἀρσασ, ἰν
 αναλῆσκαμεν τοις Παρθοις ἰην βασιλιαν ὑπο Παρ-
 σον υφελῆρισμενην. Cedren. de Basilio Macedone
 Imperatore, p. 457. edit. Xylandr. Vide etiam
 Abul-Pharagium, p. 61. edit. Pocock.

յ՛Արշակայ . աւելորդքն յազգ՝, և ՚ի
 մեծութի աճեցեալք, և միակք ըստ
 կարգի չետեանաց ՚ի թագաւորու-
 թիւնն : Բայց՝ գրեմկարճ ՚ի կարճոյ՝
 որ ինչ անկն է՝, և զաւելորդան թո-
 ղում, քանզի բաւական է՝ յաղագս աշ-
 լոց ազգաց՝ որ ինչ ՚ի բազմաց սասցե-
 ալ եղև : Յետ անորոյն ամ տիեզե-
 րաց՝ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ,
 որդւոյ Փիլիպպեայ, և Ոլիմպիադայ,
 որ էր քսան և չորսերորդ յ՛Աբիւլ-
 լեայ, բազմաց տալով զտէրութիւնն

dignitate aucti, soli tandem per ordi-
 nem successionis rerum imperio sunt
 potiti. Ego verò, brevitati studens,
 ea tantum scribo, quæ conveniunt,
 supervacaneis prætermisiss; cum cæ-
 terarum gentium historias sat multi
 3 jam tradiderint. Igitur Alexander ille
 Macedo, Philippi filius & Olympiadis,
 quæ erat ab Achille 2 quarta & vige-
 sima, totius orbis imperio potitus, cum
 regnum suum inter plures 3 testamen-
 to partitus esset, ita tamen ut Mace-

կտա-

1 MS. բազմութի աճեցեալ
 և.

2 MS. չետեանայ.

3 Abest ab Edit.

2 *Αλεξάνδρου εν γέγοντος καὶ α πατέρα μου αφ' Ηρακλους, καὶ α δε μητέρα Ἰων Αἰακίδων.* Diod. Sic. XVII. p. 487. Plutarch. in vitâ Alexandri, p. 665. Cæterum hoc in loco alias quasdam propa-
 gines, ut simul conferri possint, placet in medium pro-
 ferre, quas Cl. Newtonus in libro suo de Emenda-
 tione temporum non satis videtur observasse. Hip-
 pocrates itaque ab Hercule atque Æsculapio genus
 duxit, à quorum altero se vigesimum, ab altero un-
 devigesimum numeravit. Hippocr. Oper. Ep. II. p. 1271. Vit. p. 1297. Arsinoe, Ptolemæi Lagi
 mater, ab Hercule erat vigesima prima. Theoph.
 ad Autolyc. II. p. 97. Leonides, Lacedæmonio-
 rum adversus Xerxem dux, qui totidem ferè annis
 Hippocrate prior, quot Arsinoe posterior fuit, ab
 Hercule etiam primus ac vigesimus erat; atque adeò
 Leutychides, Xerxis & ipse æqualis, eodem planè
 loco ab Hercule oriundus. Herodot. VII. §. 204.
 VIII. §. 131. Pyrrhus, Epiri rex, Olympiadis pro-
 pinquus, à cuius ætate non longè abfuit, ab Achille
 erat tertius & vigesimus, ut Syncellus scribit, p.
 265. Vid. Euf. Chron. p. 63. Justin. XIV. 6.
 XVII. 3. Atqui idem Pyrrhus, si Pausaniæ locum
 rectè accipimus, ibi tantum vigesimus primus ab
 Achille recensetur; ubi nostra demum Olympias
 vigesima solum ab Achille fuisse traditur, quæ hîc
 vigesima quarta numeratur. Pausan. Att. I. p. 10.
 Pleræque hæc progenies, si ritè ratio subducatur, pro
 rei ipsius inconstantia, non malè inter se conveniunt,
 ac tametsi in hâc Achillis stirpe major videatur Cho-
 renensis numerus, quàm rata temporum portio
 postulat, contra ea dubitamus an non minor habendus
 sit, cum id diligenter perpendamus, quod Alex-
 ander ipse moriens declaravit, plerosque Æacidarum
 intra trigessimum annum defunctos. Justin. XII. 15.

Nam si Olympias quarta & vigesima, ac proinde
 Alexander ab Achille vigesimus quintus fuit, tum
 inter Achillem atque Alexandrum viginti quatuor
 genera interfûere, quæ singula, cum vix duodetri-
 ginta summum annos in hoc exemplo habere possint,
 universa series septingentos annos non conficiet,
 cum tamen, ut alia testimonia suadent, ad Alexan-
 drum ab Trojano bello colligantur anni amplius oc-
 tingenti. Sed fortasse nimis incerta videri potest ea
 temporis computandi ratio, quam perpaucae ætates,
 communi annorum numero parum congruentes,
 valde conturbabunt, ut ne dicamus longiorem fuisse
 antiquitatis hominis ætatem, cujus, si supra Davi-
 dem tempora repetantur, ratio certè haberi debet.
 Cæterum non est omnino prætereundum, quod
 Velleius Paterculus scribit; *Caranus vir generis
 regii, sextus decimus ab Hercule, profectus Argis,
 regnum Macedonia occupavit, à quo Magnus Alex-
 ander, cum fuerit septimus decimus, jure materni
 generis Achille auctore, paterni Hercule gloriatus est.*
 I. 6. Qui tamen locus, cum certè mendosus videat-
 ur, ut ex Busebio, Syncello ac Theophilo constat,
 nos de eo nihil amplius observandum judicamus.
 Vid. Euf. Chr. p. 44, 57. Syncell. p. 198. 262.
 Theoph. ad Autol. II. p. 97.

3 De Testamento Alexandri meminere Diodorus,
 XX. p. 809. Ammian. Marcell. XXXIII. 16. &
 scriptor Excerpt. Chronolog. ap. Scaliger. p. 72.
 Contra ea Maccabæorum historiæ scriptor, regnum
 ducibus suis divisisse eum, dum adhuc viveret, re-
 fert. 1 Mac. I. 7. *Credidère quidam testamento
 Alexandri distributas esse provincias, sed famam ejus
 rei, quanquam ab auctoribus tradita est, vanam
 fuisse comperimus.* Hæc Quintus Curtius narrat,
 I. X. c. 10.

կտակաւ, զի՝ ամենեւին իշխանութիւն
Մակեդոնացւոցն անունանեսցի, ինքն
մեռանի։ Չկնի որոյ թագաւորեաց
Բաբելոնի Սելեւկոս, զյորովից կորզե-
լով զիշխանութիւն, ուստի՝ և զՊար-
թևս հնազանդեցոյց՝ մեծաւ պատե-
րազմաւ, և կոչեցաւ Նիկանովրայ՝ նո-
րին աղագաւ։ Սորա՝ թագաւորեալ
ամն՝ երեսուն և մի, թողու զիշխանու-
թիւնն որդւոյ իւրոսմ Անտիոքայ՝ անո-
ւանեցելոյն՝ Սոտիրէ ամն՝ 19. զա-
յաջորդէ Անտիոքոս՝ ասացեալն թւոս,
ամն 10, և՝ ի մետասաներորդին ապա-
ստմբին Պարթևք՝ ի ծառայութի
Մակեդոնացւոցն, ուստի՝ և թագա-
ւորեաց Արշակ քաջ՝, որ էր ի զաւա-
կէն Աբրահամաւ, ի Քետտուրական
ծննդոց, առ ի հաստատել բանին Տե-
առն՝ առ Աբրահամ, թէ՛ թագա-
ւորք Ազգաց ի քէն ելցեն։

donum imperium generatim universé-
que appellaretur, ipse è vitâ excessit.
4 Post quem Babylone Seleucus regnavit,
complurium principatu ad se correpto,
qui etiam Parthos ingenti bello sube-
git, ob eamque rem 4 Nicanor ap-
pellatus est. Hic, cum 5 unum &
triginta annos regnâsset imperium re-
liquit filio suo Antiocho, cognomento
Soteri, qui annos imperavit unde-
viginti. Huic successit Antiochus, cog-
nomento Theus, 6 annos decem,
atque 7 undecimo ejus anno à Mace-
donum jugo Parthi defecere, atque
ita rerum potitur Arsaces ille fortis,
qui erat de semine Abrahami, ex
6 Cheturæ progenie, ut confirmare-
tur Dei ad Abrahamum fermo, nempe
Reges 9 gentium ex te prodibunt.

^d Edit. սա տիրէ. MS. սոտիր.

Պ Ր Ա Կ

⁴ Γενόμενος δὲ αὐτῷ ἰαεὶς πολέμῳ ἐπιτυχέσας,
Νικασὶς ἐπωνυμίᾳ γινώσκει. App. in Bell. Syr.
p. 124. Ammian. Marcell. XXIII. 16. Cæterum
nomen hoc variè scribitur, quum alii Nicanora, alii
Nicatora appellant.

⁵ Ita Eusebius, ut ab Hieronymo versus, p. 34.
at Syncellus Seleuco attribuit annos XXXIII; p.
274. Scaliger in Eusebii Chronico Græco, ab 1c,
ut videtur, hinc illincque collecto atque edito, pri-
mum annos XXXIII, post XXXII. adposuit, p. 66.
178. quod erratum librario fortè est ascribendum.
De Antiochi autem Soteris annis omnes consentiunt.

⁶ Antiochus quidem Theus annis XV imperavit,
ut Eusebius & Syncellus scribunt. Sed quod id ad
Historici nostri institutum nihil pertineret, qui ad
Arsacis imperium festinare præoptavit, locutio hæc
ambigua inde orta esse videtur.

⁷ Nescimus sanè unde certiùs constitui possit an-
nus, quo Parthorum regnum Arsaces condidit,
quum cæteri scriptores variant, quâ de re vide Uf-
ferium ad. A. M. 3754.

⁸ Ἀρσάκης αὐτῆς Σκυθῆς ἰσὺν Δαων ἰνας ἔχων,
ἵς Παρτις καλούμενος Νομαδάς, παροικησας ἰσὺν
Οχόν, ἐπληθύνει ἐπὶ τὴν Παρθυσίαν καὶ ἐκρατῆσεν
αὐτῆς. — φασὶ δὲ τὴν Παρτις Δαας μετανασας
εἶναι ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς Μαιωτιδὸς Δαων, ἢ Χαν-
θίς, ἢ Παρτις καλοῦσιν, ἢ παρὶ δ' ὁμολογῆται
Δαας εἶναι τινὰς τῶν ὑπὲρ τῆς Μαιωτιδὸς Σκυ-
θῶν, ἀπὸ τούτων δ' ἐν ἑλλην φασὶ τὸ γένος τοῦ Ἀρ-
σάκην. Οἱ δὲ Βακτριανὸν λεγούσιν αὐτόν. Strab.
XI. p. 515. Ἀρσάκης τις καὶ Τηριδατῆς ἀδελφοί,
το γένος ἑλλογόντες ἀπὸ τοῦ Περσῶν Ἀρταξέρξου, ἐσ-
τραπειῶν Βακτριῶν. Syncell. p. 284. Euf. Ch.
p. 68. Arsacem Justinus virum incertæ originis
fuisse refert. XLI. 4. Vid. infra, l. II. c. 65.

⁹ Hæc Vox gentium abest nunc à Versione Ar-
men. Vulg. Lat. omnibusque τῶν 6 editionibus, u-
nicâ complutensi exceptâ, quæ à Chorenensi
stans, βασιλεὺς ἐθνῶν apud Geu. xvii. 6. nobis
exhibet.

M 2

ՊՐԱԿ Բ.

CAP. II.

Թագաւորեն Արշակայ, և որդւոցն :
պատերազմ ընդ Սակեդոնացիս,
և սէր ընդ Հռոմայեցիս :

*Imperium Arsacis et filiorum. Bellum
cum Macedonibus, & amicitia cum
Romanis.*

*** Բայէս ասացաք, յետ վաթսուն ամի :
*** մահուանն Աղեքսանդրի, Թա-
գաւորէ 'ի վր Պարթեազ' Ար-
շակ Բաշ', 'ի քաղաքին որ կոչի Բաշի,
յառաւօտին յերկրին Քուշանաց, և
տայ պատերազմունս սաստիկս յոյժ,
Թափելով յինքն՝ զամ Արեւելայս,
հալածէ 'ի Բաբելոնէ՝ զՄակեդոն-
ացւոց իշխանութիւն : Լսէ՛ և զգորա-
նալն Հռոմայեցւոց՝ 'ի վերայ ամ Ա-
րեւմտից, և ծովու, և եթէ՛ 'ի Հիսպա-
նիացւոց Թափեցին զբովսն, ուստի՛ ոսկի,
և արծաթ հատանի, և զԲաղատացիս
հարեալ ընդ հարկաւ արարին, և ց'Թա-
գաւորն Արիացւոց՝ հրեշտակս առա-
բեալ, խնդրէր զդաշնաւորութիւն, զի

I Taque, ut diximus, post ¹ sexaginta
annos quàm Alexander mortuus
est, Parthis imperitavit Arsaces For-
tis, in urbe Orientis, quæ vocatur
² Balcha, in regione Cusæorum posita.
Is, asperimis bellis concitatis, omnem
Orientem in ditionem suam redegit, ac
³ Macedones Babylone depulit. ⁴ Au-
divit etiam de Romanis, quantum il-
li potentiâ prævalerent per totum Oc-
cidentem atque Oceanum; eosque
Hispanis fodinas ademisse, unde auri
& argenti metalla eruuntur, Gallisque
domitis stipendium imposuisse. Missis
itaque ad ⁴ Asiæ Regem legatis, a-
micitiam & foedus petit, ut ne Mace-

Պի՛

¹ Seleuci, Antiochi Soteris, atque Antiochi Thei
anni, suprâ ab Mose numerati, sexaginta quidem
annorum summam conficiunt; at in eo errat Cho-
renensis, quod annum, quo Alexander mortuus est,
cum Seleucidarum anno perperam conjunxit confu-
ditque, quum tamen Seleucus anno demum post
obitum Alexandri duodecimo principatum obtinue-
rit. Atque hunc eundem errorem Georgius etiam
Syncellus erravit.

² Arsacem nonnulli, ut suprâ Strabo tradidit,
Bactrianum fuisse dicunt, atque equidem nomen
hoc ad urbis Bactræ similitudinem tam propè acce-
dit, ut Balcham & Bactram idem esse oppidum pu-
taremus, nisi videretur Bactra nimum longe à Par-
thiâ distare. Moses quidem noster in Geographiâ
suâ Balcham in Ariâ ponit, cui tamen Ariæ tam
amplos fines attribuit, ut illud addubitemus, annon
ipsam Bactram designaverit. Cæterum alia forsân
in Geographiâ suâ Palham, seu, ut eodem itidem
more exprimitur, Palcham nominat, in regione
Persidis sitam, cujus ejusdem, ut videtur, urbis
tanta olim celebritas fuit, ut dialectus quædam anti-
quæ linguæ Persicæ *Palbavensis* fuerit appellata,
ut Hydrius monet, qui etiam oppidum Ispahanum
hoc ipso nomine notari refert. De Relig. Vet.

Perf. p. 418, 420. Sed jam aliquid de regione
Cusæorum dicendum est; & nihil quidem nobis ve-
ro propius succurrit, quàm Cossæos, sive, ut Plu-
tarchus vocat, Cussæos hîc significari, quæ quidem
regio forsân, non malè cum iis, quæ suprâ scripsi-
mus, convenire videbitur ei, qui cogitaverit, quàm
difficilis res sit, provinciarum limites in antiquâ
Geographiâ accuratè definire. Vid. Cellar. Geogr.
Antiq. III. 19. p. 492.

³ Hic locus depromptus est ex libro primo Mac-
cabæorum, c. VIII. ubi hæc verba ad Judam Mac-
cabæum spectant, quæ quidem ut de Arsace verè dici
possint, ratio temporum nequaquam patitur. Turpis
hujusce erroris nullam aliam excusationem asserre
possumus, nisi quod suspicioni locus relictus sit, ali-
quid intercidisse, ut ex infrequenti notâ patebit.

⁴ Cum Asia hæc tempestate sub Seleucidarum im-
perio fuerit, nullus propriè Asiæ rex esse potuit,
quicum Arsaces societatem coiret, ut se a Macedo-
nibus, sive Seleucidis tueretur. Rex autem hicce
Asiaticus à I Mac. VII. 6. inductus videtur. Neque
tamen cum Asiæ rege, sed cum Romanis Arsaces
foedus fecit, ut ex hujusce capituli inscriptione liquet,
adeò ut inde proclive sit conjectari, nonnulla ex
hoc Chorenensis loco excidisse.

մի՞ օգնեսցեն Մակեդոնացւոց, ոչ տալով հարկս, այլ պատարագս, ամի ամի միայն 100 քանքար։ Այսպէս տիրեալ ամս 31, և յետ նր՝ Արտաշէս որդի նորա՝ 26, զսա պայազատէ նորին որդին Արշակ, որ կոչեցաւ Մեծ, պատերազմի լէ Դեմետրեայ, որդւոյ Դեմետրի Անտիգոնեայ։ քանզի՝ ի վր նորա եկն ՚ի Բաբելոն Մակեդոնական զօրու, և պատերազմեալ ՚ի պարտութի մատնեցաւ, զոր կայեալ Արշակայ, տարաւ ՚ի պարթևս հանդերձ երկաթեղէն կապանօք, ուստի՝ և Սերիպիդէան կոչեցաւ։ և իմացեալ եղբօր նորին՝ Սիդիսցւոյ Անտիոքայ՝ զգնալն Արշակայ, գայ, ունի զԱսորիս։ Իսկ Արշակայ երկոտասան բիւրու անդրէն դարձեալ, և Անտիոքոս ՚ի սաստիկ ձմերայնոյն հերքեալ, պատահի նմա պատերազմաւ յանձուկ տեղիս, և կորնցի հանդերձ զօրօքն, և Արշակ տիրէ երրորդ մասին Աշխարհիս։ ոպ յերկայցն պաամուութեանցն Հերովդիոտեայ է՝ ուսանիլ ՚ի չորրորդէն, որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր երկիրս յերիս մասունս, և կոչել զոմն Եւրոպէ, և զոմն Լիբէէ, և զոմն Ասիա, որուս և տիրեաց Արշակ։

• MS. գերութի. • MS. Սգացւոց. • MS. յ՝ երականացն.

1 Arfaces annos II. regnavit, cui frater Teridates successit per annos XXXVII. Syncell. p. 284. Euf. Chr. Gr. p. 68. Justinus etiam atque Appianus, tum de nominibus, tum annis Arfacidarum tam longè à Mose discrepant, quàm si de diversis regibus, id quod fortè verum est, sermo fuerit, qui tamen Moses hæc infra repetit, I. II. c. 65. Atque hic quidem, quod aiunt, nobis aqua hæret. Neque enim incertas conjecturas libet interponere, sed potius assensum sustinere, donec veritas clariùs eluceat. Id unum hæc in causâ Lectores meminerint, tamet si Græcorum Romanorumque Scriptorum fides atque auctoritas magis nobis perspecta sit atque explorata, Orientis tamen Scriptores rerum suarum accuratorem certè notitiam habere potuisse.

6 Hujus rei meminere Scriptor Maccabæorum, I Mac. XIV. Josephus, Antiq. XIII. 5. Appianus in Bell. Syr. p. 131. Syncellus, p. 292. Justinus,

dones sublevarent, néve tributis, sed doni nomine, centum talenta quotannis penderent. Is ita imperavit annis XXXI, & post eum Artases filius ejus annis XXVI, quem excepit Arfaces filius, cognomine Magnus, qui bella gessit cum 6 Demetrio Demetrii Antigoni filio; is enim adversus illum cum exercitu Macedonico Babylonem venerat, & commisso prælio, profligatus est, quem Arfaces captum & vinculis ferreis astrictum in Parthiam adduxit, 7 Seripedis nomine inde appellatum. Frater verò ejus 8 Antiochus, Sidetes, cognito Arfacis discessu, ad occupandam Syriam proficiscitur. Tum Arfaces cum centum & viginti millibus inde regreditur, cui se Antiochus, sævientie hyeme, prælio objecit, in loco angusto, ubi ipse unà cum exercitu interiit, atque ita Arfaces tertie partis terrarum orbis imperium obtinuit, sicut ex quarto 9 Herodoti historiarum libro intelligere licet, qui totam terram divisam scribit in partes tres, quarum unam Europam, alteram Lybiam, tertiam Asiam esse appellatam, cui quidem parti Arfaces imperitavit.

ՊՐԱԿ

XXXVI. I. XXXVIII. 10. Cæterùm hic Demetrius non Demetrii Antigoni, sed Demetrii Soteris filius fuit, atque hic Arfaces ab Appiano Phraates appellatur.

7 Στρατεύσας δὲ ἐπ' Ἀρσάκην οἱ Βαβυλωνίαι, αἰχμαλωτοῖς ὑπὸ Ἀρσάκου, καὶ οἱ τὴν Παρθικὴν ἀναχθῆναι, φέρωντο σιδερωθεὶς, ὅθεν καὶ Σιδερίτης ἐλεγετο ὕστερον. Syncell. p. 292. Jam cum Sideritem & Seripedem habeas, utrum eorum navis accipe. Vid. Euf. Chr. Gr. p. 71.

8 Ἀντίοχον τὸν Σιδετὴν Ἀρσάκιος Παρθοῦ ἀνέλεν. Syncell. p. 293. unde etiam Scaliger in Eusebii Chronicon Græcum conjecit, p. 191. Consulas quoque Scriptores jam ante laudatos.

9 Herodot. I. IV. §. 40---46. qui idem locus à Procopio citatur, De Bell. Goth. I. IV. quod ideo observamus, quia alia quædam sunt, Procopio cum Mose communia, quæ vix alibi occurrunt.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Թագաւորեցուցանելն զՎաղարշակ
Աշխարհիս Հայոց:

Valarfaces constituitur Armeniæ Rex.

*** Ժամանակին յայնմիկ, Թագաւորեցուցանել զեղբայր իւր զՎաղարշակ Աշխարհիս Հայոց, ըզհիւսիսի, և զարեւմուտս տալով նմա սահմանս: Սա (ոպ) յառաջնուան մեւրում մատենի գրեցաք) Այր քաջ, և խոհեմ, ընդարձակ տիրեաց ի վր սահմանաց իւրոց, և կարգս կենցաղականս, որ չափ մարթ էր, շնորհեաց աշխարհիս, և նախարարութիւն, և նոցին նախարարութեցն՝ նահապետութիւնս հաստատեաց զԱրս պիտանիս, որք ի գաւակէ մերոյն Հայկայ, և որ այլս: Քանզի և յետ սանձահարելոյն զՄակեդոնացիս, և դադարելոյն պատերազմացն, սկիզբն առնէ բարեգործութեցն՝ Պարթեւն Քաջ: Նախ և առաջին, փոխարէն բարեաց հաստուցանելով Առն զորաւորի, և իմաստնոյ, որ ի Հոհեց Համբայ՝ Բագարատ, տալով նմա իշխանութիւն ազգաւ Թագադիր լինել Արշակունեաց, և որ ի նմանէ ծնեալ ազգ լինել կոչմամբ յանունն Բագարատնի, որ է՝ այժմ մեծ նախարարութիւն ի մէջ աշխարհիս: Քանզի այս Բագարատ նախաձեռն զինքն մատուց ընծայ ըստ կամաց Վաղարշակայ, յառաջ քան զպատերազմնս Արշակայ և Մակեդոնացւոց զորութեանն, և այս՝ ի դրան արեւուն: Իսկ ի ծայրս Հայերէն խօսից կողմնակալ, իշխան բերուց, և հազարաց յարեւմտից կողմնէ: Բայց դարձցուք անդրէն ի վեր, պատ-

PER ea tempora fratrem suum Valarfacem, ¹ Armeniæ Regem fecit, regionis ei oras tradens, quæ ad septentriones atque occasum vergunt. Is, ut in primo nostro libro scriptimus, cum Vir esset fortis ac sapiens, summum in fines suos imperium exercuit, ac vitæ rationem in regione nostrâ, quantum licuit, institutis excoluit, & Præfecturas instituit, quarum principatum detulit Viris idoneis de nostri Haici aliorumque progenie. ² Quippe Parthus ille Fortis, ubi Macedones repressit, bellâque composuit, beneficia conferre occœpit, atque omnium primum, viri illius potentis ac prudentis Sambæi Bagarati Judæi beneficia remuneravit, cui munus hæreditarium detulit, coronam Arsacidis imponendi, progeniemque ejus ab eo Bagratidarum nomen tenere jussit, quæ etiamnum regionis nostræ summa manet præfectura. Namque hic Bagaratus pro eo ac Valarfaces voluit; se ipse in Aulâ regiâ, ultro obtulit, ante bella Arsacis cum Macedonibus gesta. Cæterum is extremæ Armeniæ Satrapiam ad occidentem versus gubernavit, ubi millibus deciesque millibus præfuit.

Jam verò de bello Valarfacis in
շակայ՝

¹ Βασιλεὺς μὲν ὁμογενὴς παλαι τοῖς Ἀρμενίοις καθίστατο, ὅσπερ τοῖς ἀναγραφάμενοις τῶν ἰστορίων τα εἰρηαιστοτάτα διδινύνηται, ἰσχυρὰς δὲ Ἀλεξάνδρος ὁ Μακεδὼν τὸν Περσῶν βασιλεὺς καθίστα, Περσῶν μὲν διεδουλωμένοι πῶς χῆρ ἔμειον. Παρθε-

δὲ Μακεδόσιν ἐπαλασάντες, καὶ τῇ πολέμῳ πλεονεκτήσαντες, ἐξήλασαν τε αὐτοὺς ἐκ τῆς γῆς, καὶ τὰ μὲν αἰετὶς Τύρῳ ποταμὸν ἐσχέον. Procop. de Edific. Justinian. l. III. c. 1. p. 52. edit. Paris.

մերով յաղագս՝ պատերազմին Վաղարշապակայ ընդ Պոնտացիս, և որ 'ի Փոնիւզիս, և վասն յաղթութեան նորա :

ՊՐԱԿ Դ.

Եթէ՝ որպէս միաբանեալ Վաղարշապակայ բզբաջս Հայոց 'ի կարգս զօրու, խաղայ 'ի վերայ Մակեդոնացւոցն մտերմաց :

*** ՅՏ պատերազմին՝ Արշակայ ընդ *** Մակեդոնացիս, և ունելոյ զԲաբելոն, և զարեւելեայս Ասորեստանի, և զարեւմտեայս, 'միաբանէ՝ Վաղարշակ զօրազուով՝ Սորպատականէ, և 'ի Հայոց, որ 'ի միջոց աշխարհիս՝ Արս անուանիս, և քաջս, և որ առ սահմանօքն Սորպատականի, զկոչեցեայն Բագարատ, և որք լինովաւ քաջք, և զծովեզերեայսն՝ մանկունք, որք 'ի Գեղամայ, և որք 'ի Քանանացւոց, ^b և Հարայի ծնունդք, և Գուշարայ, և առ ընթեր՝ Սիսակեան, և զկարմեականսն, և զոցայն մերձաւորսն, ուն թէ՛ զկէս մասն աշխարհիս, հասանէ 'ի միջոց աշխարհիս վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յարմաւիր՝ որ ասի բլուր, աւուրս շատս առնելով անդ, ուն ասարտէ ասել, զի՝ ոչ գիտէին զկարգս ինչ : և ասա միաբանեալ զկողմանս աշխարհիս, հասանէ առ սահմանօք խաղտեաց : քանզի՝ Լա-

Ponto ac Phrygiâ ejúsque victoriâ historiam repetemus.

CAP. IV.

Valarsaces, fortissimis Armeniorum in unum collectis, disciplinam militiæ format, atque inde adversus Macedonum socios proficiscitur.

Postquam Arsaces, cum Macedonibus bellum gerens, Babylonem cepisset, Assyriâque tum ab oriente, tum ab occasu occupâset ; Valarsaces magnas copias ex Atropatiâ comparat, Virósque inclytos ac fortes ex mediâ Armeniâ deligit, atque eum, cui Bagarato nomen, Atropatiæ fines accolentem, cum iis, qui sub ejus imperio fuere, & maritimos juvenes, Gelami, Chananæorum, Saræi, Gufarii que posterios ; quique Sifacias & Cadmæas oras habitabant, eorúmq; finitimos ad dimidiam ferè regionis partem in unum cogit, quibuscum in mediam regionem pervenit, paulò supra origines ^a magnæ paludis ad ripam Eraschis, prope collem, ut appellatur Armavirensis, ubi complures dies, quod narratu par est, commoratus est, cum turma disciplinæ bellicæ nondum esset gnara, atque ibi etiam collectis earum terrarum incolis, ad ^a Chaldæ-

գիւղայ,

^a MS. միաբանէ և.

^b Deest in Edit. և.

¹ Magna hæc palus videtur alio nomine Gelacunia fuisse appellata, ut colligere licet ex l. III. c. 46. infra.

² Hi sunt Chaldæi, quos Xenophon memorat, atque Armeniis finitimos fuisse docet. De Instit. Cyri. III. p. 71. Eos Strabo in Ponto collocat, & Chalybes olim vocatos refert, quos tamen à Chaldæis Xenophon distinguit ; De Expedit. Cyri, VII. p. 427. Οἱ δὲ οὖν Χαλδαῖοι, Χαλυβες το παλαιον ονομαζοντο. Strab. XII. p. 549. Insignem Euthatii locum nolumus hic prætermittere. Χωρε δὲ Ἀρμενίας ἡ χαλδία, ἥς μέχρις ἡ Πορτικὴ βασι-

λεα. τὸς δὲ ἐκείσε Χαλδὺς λεγόμεναι ἐκίραται ἡ συνθεσις δις συλλαβῶς, ἢ Χαλδαῖος. — λεγεται μὲντοι παρα τινων καὶ οἱ περὶ Χαλκιδὴ Χαλδοί, χαλδαῖοι τρισυλλαβῶς, κατὰ Διογισαρχον. Euth. ad Dionysii Perieget. v. 767, ubi pro Χαλκιδῶ in Codice Etonensi rectius scribitur Χαλκιδῶ, quod Χολχιδῶ verè scribendum erat ; namque hanc Chaldæorum provinciam Moses noster in Geographiâ, Colchidis partem fuisse tradit ; quam scriptionem Stephanus etiam Byzantinus confirmat. Εἰσι δὲ καὶ Χαλδαῖοι ἐθνοὺς πληθοῦν τῆς Χολχιδῶς. Steph. in vocc Χαλδαῖοι.

զիկիայ, Պոնտոս, Մաժաք, Փոփու-
գիայ, և այլք, ոչ գիտելով զհամբա-
ւաւորեալմէն Արշակայ առ Մակե-
դոնացւոց պետութիւնն, զմիաբանու-
թի դաշանցն հաստատուն առ Մակե-
դոնացիսն պահէին : Այս որոյ՝ հմն
Մորփիլիկեայ միաբանեալ զասացեալսն
զայնոսիկ կողմանս, և գրգռի՝ ի պա-
տերազմ լէ Վաղարշակայ : Բայց պա-
տահէն միմեանց առ բարձրաւանդա-
կի միոջ բլրով քարագագաթնիւ, այժն
ասի կողմնիս : Եւ մօտելք առ միմե-
անս, ձիգ ասպարիզովք միջոցացն ամ-
բանան կողմանքն երկոքին բովանդակ
աւուրս :

MS. մտեալք.

ՊՐԱԿԵ.

Պատերազմ Մորփիլիկեայ, և մինդա-
հար մահ :

*** Եւնի՝ անցանելոյ՝ բազում աւուրց
*** ամրանալոյ՝ կողմանցն երկոցունց.
*** գրգռի պատերազմ ի մերմէ
կողմանէս դիմեալ : Այս որոյ՝ յարդա-
րէ, կամաւ կամ ակամայ, և Մոր-
փիլիկեայ զիւր կողմանն ճակատ, չհա-
սանէ՝ յանդուգն յարձակմամբ : Քան-
զի՝ այր սրտեայ էր, անդամօք երկար,
և ըստ իրեարս պատշաճ, զոյգ մար-
մնով, և ոյժ սաստիկ ունելով, ամրա-
ցեալ պղնձով, և երկաթով, և այ-
լովք ընտիր վառելովք ոչ պակաս ինչ
թունով, տապաստ յերկիր արկանէ՝ արս
ընտիրս, քաջս՝ ի մանկանցն Վաղար-
շակայ, և ջանայր հասանել յԱրքայն

* Edit. հաստանէ.

³ Hujus loci meminit Procopius, quem in Arme-
niâ olim ædificatum, deinde à Pompeio communi-
um, qui ei Coloniz nomen indidit, ac post ab
Justiniano refectum narrat. *Ην δὲ τι φρεῖον ἐν τῇ δὲ
αὐτῇ χωρῇ ἐν ἀκροπολεὶ τοῦ ἑσταλμένου ποταμίου*

orum fines procedit. Quippe Lazi-
cia, Pontus, Mazaca, ac Phrygia,
aliâque circum loca, ad quæ Belli
Arsâcis in Macedonum imperium haud
pervenerat fama, amicitiz fœdera cum
Macedonibus ista inviolatè servabant.
Itaque Morphilocus quidam, regionem
eam confocians, Valarsacem prælio la-
cessit, qui quidem obvii occurrerunt,
apud collem quendam excelsum, la-
pidoso cacumine celebrem, qui nunc
nomen³ Coloniz tenet; et quantum
stadiorum intercedebat, cum uterque
communisset, complures ibi dies con-
stituerunt.

C A P. V.

*Prælium cum Morphiloco, qui jaculo
ictus, cecidit.*

QUUM jam multos dies se uter-
que munitionibus continuissent,
pugna tandem ab nostrâ parte
cietur. Morphilocus igitur, coactus a-
ciem suam instruit, ac acerrimè impe-
tum facit; ut qui vir esset animosus,
procerus, ac membris inter se concinnè
aptis præditus, viribûsque corporis
² plurimùm pollens. Is ære & ferro
munitus, atque aliis non paucis delec-
tis armatis circumdatus, fortes viros,
ex Valarsacis juventute electos, cum
humi prostravisset, per magnum agmen
armatum, ad regem Armenium adi-
re contendit; atque ubi propè accessit,
Հայոց

*ρον πρὸς πάλαι ἀνθρῶποις, ὃ δὲ Πομπήιος ἐν τοῖς ἀνα-
χρονίοις ὁ Ῥωμαίων στρατὸς ἐξέλεον, καὶ τῆς χω-
ρῆς τῇ πολέμῳ κυρίως γινώσκων, ἐκστρατεύει τὸ δὲ
μαλιστα, καὶ Κολωνίαν ἐπαινοῦμασθ. De Ædific.
Justinian. III. 4. p. 57.*

Հայոց՝ ՚ի մէջ խմբի միոյ մեծի՝ և զի-
նու ամրացելոյ • և մօտ անցեալ, յաջ-
ողեցաւ ձգել զսուհին, քանզի էր
կորովի, և երկայնաձիգ հեռի՝ զա-
տէնս՝ յարձակել, որպէս ՚ի թռիչս
սրաթե հաւուց • այլ ոչ ինչ կարի
յամեցին ի մէջ՝ անցեալ արբ քաջք,
և անուանիք, ՚ի զարմիցն Հայկայ, և
Ասորեստանոյն Սենեքերիմայ, և հա-
րեալ աշտէիւք, զքաջն սատակեցին,
և զգօրսն առաջի արկեալ, ՚ի փախուստ
դարձուցանեն • բազում վտակս արե-
ան հեղեալ, զերկիրն ոռոգանէին,
իբրև հեղեղօք անձրեաց, և յայնմ հե-
տէ՝ դադարեալ խաղաղէր երկիրն,
նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ,
և Մակեդոնացւոցն դադարէր գոռն •

telum dexterè conjicere parat, erat e-
nim jaculandi peritissimus, atque emi-
nus aves celeriter volantes missilibus
3 ferire poterat. Tum verò nec mora,
viri fortes celebrésque, de stirpe Hai-
ci, Asyriique Senecharimi interveni-
entés, virum eum strenuum telis confo-
dère, exercitúmque ejus in fugam ver-
tère, et variis sanguinis rivis, tanquam
pluviarum diluvio, terram irrigavère;
atque ita ab eo tempore, à Valarsace
subacta regio otium & pacem habuit,
Macedonúmque strepitus desit.

^b Edit. յաշտէնս •

^c MS. արձակեալ •

^d MS. անցանել •

ՊԲԱԿ Զ •

C A P. VI.

Եթէ՝ որպէս կարգեաց Վաղարշակ
զարևմուտս մերոյ աշխարհիս, և
զհիւսիսի •

*Quemadmodum Valarsaces occidentales
atque aquilonares regionis nostræ oras
ordinaverit.*

*** Ի՝ այսպէս կատարեալ կարգէ
*** զսահմանս Մաթաբայ, և Պոն-
տացւոց, և զԵգերացիս, դառ-
նայ զհիւսիսեալ առ ստորոտով՝ Պա-
հարեայ ՚ի մէջ Տայոց, ՚ի գիւղին, և ՚ի
մառախլուտ անդիս մայրեաց, և ՚ի լու-
աւէտս, գեղեցիկ իմն անդ կարգե-
լով զերկիրն, հաւասարելով զեռնայ-
ինն, և զջերմայտուն • ՚ի բարեխառն,
և ՚ի զուգագեղեցիկ վայելչութի իւ-
րոյ Թագաւորութեանն ամառնային
Ժամանակին հովանոցս պատրաստե-
լով, յորժամ զհիւսիսեալ երթիցէ,

1 Itaque confectis & compositis Ma-
zacæ, Ponti, 2 Egeriæque rebus,
prope radices Pahariæ, inter 3 Taien-
ses, ad loca humida caliginosâque, sil-
vis paludibúsq; plena septentrionem
versus iter convertit, atque ibi terram
pulchrè decoravit, montana compla-
nans, & calida loca temperans; at-
que ad regni sui decus & ornamen-
tum æstivis temporibus umbracula
præparat, quandocunque in aquilonis
2 partes iturus foret, ac duo stabula in
nemorosâ planitie sub montibus posuit,
գոռն

^a MS. այս այսպէս •

^b MS. Պարխարայ •

^c MS. զջերմահոռն •

¹ Egeria eadem regio est ac Colchis, ut ex Mose
nostro in Geographiâ discimus.

² Taia est Armeniæ majoris provincia, de quâ
vide Mosem in Geographiâ.

N

գումն զերկուս տափարակսն, անտառա-
խիտս, Տանդերձ լեռամբքն կազմելով,
և որոյ տեղիս. և զԵրմուժիւնն կո-
ղայ 'ի մարմանդս այգեաց, և բու-
րաստանաց: այլ խորեմ աստ վն սի-
րելի առնն յայտնի գրել զնմ, և մանր-
ապատում, զի անցից նշանակելով մի-
այն զտեղիսն հաւաստի, և զոճըն 'ի բաց
Թողեալ, վասն զկապ սիրոյ զհրաշա-
լոյն անխելի պահելոյ: Եւ աստ կո-
չեցեալ զվայրենի, եկամուտ ազգն՝ որ
'ի դաշտին Հիւսիսոյ, և որ զստորոտով
մեծի լեռնն կաւկասու, և որ 'ի հո-
վիտսն, կամ 'ի ձորս՝ երկայնաձիգս
խորացեալք՝ զհարաւով, 'ի լեռնէն 'ի
վայր՝ մինչև 'ի դաշտաբերանն մեծ
իջանէն, պատուէր տալով զաւազա-
կութի, և զմարդադաւութի յինքեանց
'ի բաց բեցուլ, և հրամանաց, և հար-
կաց արքունի հպատակ լինիլ ուր զի
միւսանգամ տեսեալ զնս, Առաջ-
նորդս, և Իշխան՝ Տանդերձ գեղե-
ցիկ կարգօք հաստատեցէ, և արձա-
կէ զնս՝ Տանդերձ արամբք իմաստնովք,
և վերակացուօք յիւրմէ: և ինքն ար-
ձակեալ զարեւմտեայ բաղմութիւնն,
իջանէ 'ի տեղիս խոտաւէտս, մերձ 'ի
սահմանն Եարայի, զոր՝ հինքն անփայտ,
և վերին՝ Բասեան՝ կոչէին, իսկ յե-
տոյ վն հատուածին՝ Վնդուր Բուլղա-
րայ, Վնդոյ՝ բնակելով 'ի տեղիսն, յա-
նուն նորա անուանեցաւ՝ Վանանդ, և
անուանք շինիցն, յանուն եղբարց, և
զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև

& loca venatui apta paravit, calorém-
que oppidi Colæ vineis hortisque tem-
peravit. Jam verò de viro hoc dilec-
tissimo omnia singulatim declarare no-
lo, quò res certiores notem, filúmque
orationis abruptam, ut viri hujus mi-
rifici vinculum amoris integrum con-
servem. Huc itaque ubi agrestes ad-
venas, Septentrionis populos, &
magni montis Caucafi accolæ convo-
cavit, quique in longis vallibus demer-
si debebant, in Austri partibus, quà
de eo monte in magnam planitiem de-
scenditur, iis præcipit, ut latrocinia
atque insidias facere desisterent, &
mandatis regiis obtemperarent, tributá-
que penderent, ut, cùm iterum eos
visurus esset, Duces ipsos ac Princi-
pes constitueret, & eorum statum
splendidè ordinaret, atque ita cùm de
suis sapientes viros eis præfecisset, mis-
sos facit. Dimissis inde Occidentis
populis, in herbidos campos ipse
descendit, juxta Saræi fines, quem lo-
cum veteres Bafeniam superiorem &
lignis carentem appellârunt, pòst ve-
rò ob coloniam³ Bulgarorum à Ven-
do quodam illò deductam, qui & ipse
ibi habitavit, ab ejus nomine agri
Vanandensis nomen traxit, & oppida
circumjecta de fratribus & progenie
ejus acceptas ad hanc usque ætatem
appellationes tenuerunt. Cæterùm ubi
aquilonis frigus, & sæva flamina jam

ց'այժմ:

^d Defunt in Edit. որ 'ի դաշտին.
նելով: ^e MS. Բասեան.

^b MS. Բասեան.

^c MS. Վնդուր.

^e MS. երկայնագոգս.

^f Edit. առ-

^g MS. բնակելոյ.

³ Si veterem Armeniacæ linguæ pronunciationem, quæ nostra consuetudo est, hic sequebamur, Hos oporteret Bullarios potius appellari, quos cum Armeniis recentioribus Bulgaros vocavimus; cum eos hoc in loco intelligi verisimile sit, atque ex prævâ pronunciatione scriptio mendosa facillè potuerit oriri. Atque hinc quò de n La-Crozius scriptoris

nostri antiquitatem addubitat. Utrum rectè an se-
cus, id æquus atque eruditus Lector dijudicet. Nam
tametsi hi populi non ante septimum à Christo secu-
lum in Europam commigrabant, quin tamen sedes
antiquitùs in Sarmatiâ circa Volgam flumen habue-
rint, nulla nobis in præsentia subest dubitandi causa.
Vide infrâ, c. VIII.

ց'այժմ' Իսկ 'ի ցրտանալ հիւսիսոյ, և 'ի դառն հողմ փչելոյ, խաղայ', իջանէ 'ի դաշտն մեծ, և անդ՝ զափամբ մօրին մեծի՝ բնակի', 'ի տեղոջ՝ ուր գետն մեծ՝ 'ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առնելով, իջանէ, և խառնի 'ի մօրն մեծ: և անդ՝ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և Թողեալ վերակացոս յինքնէն, և իւր առեալ զգլխաւորսն զամ, չոճէ 'ի Մծբին:

increbescabant, in planitiem magnam devenit, atque ibi præter litus magnæ paludis confedit, quo in loco amnis magnus, ab lacu Aquilonari originem ducens, in paludem magnam infuit. Inde cum regionis ejus militiam ordinâset, ducisque ex suis præfecisset, ipse, præstantissimo quoque secum sumpto, Nisibin profectus est.

ՊՐԱԿ Է.

CAP. VII.

Յօրինուած Թագաւորութեանն, եթէ ուստի զնախարարութիւն կարգեաց, և որպէս, և զի արդ կենցաղավարիչ հրամայեաց:

Quemadmodum regni statum, & præfecturas ordinaverit, vitæque rationem instituerit.

*** ՅԱ դրոճագ մեծ, և հաւաստի, ***
*** պատմութիւն, և՝ արժանի բա- ***
նից ողորկագոճաց, և յորովից քանզի բազում ինչ աստ կարգաց, և յօրինուածոց, տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դատարկերասց, և համայն ասել օրէն Թագաւորութե, և որ ինչ շուրջ զԹագաւորութե, զօրաց, զօրապետաց, կողմանց, կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ: Արդ՝ նախ, և առաջին, օրինադրե Թագաւորն զինքն, և ըզտուն իւր, և սկիզբն առնելով՝ 'ի գլխոյ իւրմէ, և 'ի Թագե, զկոչեցեալն որ 'ի հրէից Բագարատ, շնորհակալութի նման, զի յառաջագոյն անձնատու ձեռն տուութեն առ Թագաւորն, և միամտութե, և քաջութեն, և գլխաւոր ասացեալ տանուտէրական պատիւն ազգին պարգևելով, և իշխել նմա Թագ 'ի գլուխ դնել Թագաւորին, և կոչիլ Թագադիր, այլ և Ասպետ, և առանց ոսկւոյ, և ականց, զկրտեր մարգարիսն երեքտակեան զարսակալ անել յորժամ յարբունիս 'ի

JAM verò quasi major nobis Tabula apparet, affabrè polita, compluribusque historiis memoratu dignis ornata ac referta. Narrandum est enim de variis legibus & constitutionibus, familiarum, gentium, civitatum, oppidorum ac villarum, atque adeò, ut omnia complectar, de lege regni, & rebus ad regnum pertinentibus, militibus, ac ducibus, provinciis, earumque gubernatoribus, aliisque ejusdem generis. Atque omnium primum, se rex familiamque suam componit, & à capite suo & coronâ initium faciens, Ei, qui ab Judæis Bagaratus appellabatur, gratiam refert, quòd se in principio regi dedidisset, sincerèque ac fortiter egisset. Itaque, ejus genti munus id honorificum desert, ut coronam regi imponeret, ipsùmque inde Coronantis atque Equitis nomen accipere jubet, permittitque, ut triplici redimiculo, ab auro gemmisque vacuo, parvâ tamen margaritâ ornato crines,

ասն

^a Edit. արժանից ողորկագոճաց:

N 2

տան Թագաւորին՝ շրջիցի : Եւ՝ զգե-
ցուցանօղս իւր զձեռս՝ ի զաւակէ
Քանանացւոց, և անուն կոչէ ազգին՝
Գնթունիս, ոչ գիտեմ էր աղադաւ :
Եւ Թիկնապահս իւր՝ զինուհանդերձ,
իզաւակացն Խոռայ՝^b Հայկազնոյ, արս
ընտիրս, և քաջս, նիզակաւորս, և սու-
սերաւորս, և գլուխ նահապետութե-
նոցա՝ զՄաղիազ ոմն, այր բարի, և
սրտեայ : Բայց անուն ազգին զնախնա-
կանն պահէ : Իսկ՝ զԴատ, որ ի զա-
ւակէ՝ Գառնիկայ, որ ի Գեղամայ, ի
վերայ որսոց արքունականաց կարգէ :
որոյ որդի եղեալ, Վարաժ՝ յանուննր,
անուանի ազգն : Բայց այս զկնի՝ յաւ-
ուրս Արտաշիսի : Եւ զԳաբազ ոմն ա-
նուն, ի վերայ կուտից, և զԱբէլ
սպասարար, և գահաւոր, և շէնս պար-
գեւէ՝ Եջ, յորոց անուն կոչին սապէս և
նախարարութիւն՝ Գաբեղեանք, և Ա-
բեղեանք :

Եւ զԱրծրունիսդ՝ գիտեմ, ոչ Ար-
ծրունիս, այլ՝ Արծուհի՝ ունիս, որք
զարծընիս առաջի՝ նր կրեին : Թո-
ղում զառասպելացն բաջարմունս՝ որ
ի՝ Հաղամանկերտին պատմի, մանկան
նիրհելոյ, անձրեւ, և արեւ՝ հակառա-
կեալ, և հովանի՝ Թուշնոյն պատանւոյ
Թայկացելոյ : Գիտեմ և զԳնթունիսդ,
Գինի ունիս, զարժանի Թագաւորին
պատրաստել ըմպելիս : որ սքանչելի
իմն դիպեալ եղև ըստ գործոյն և ա-
նունն : քանզի պատրաստէր զըմպե-
լիս արքայի, յընտիր, և ի համեղ գի-
նեաց, ունէր և կոչումն անուանն գին,

cingeret, dum per aulam regiam in-
cederet. Ex Chananæorum etiam
progenie designat, qui sibi manus in-
duerent, atque eos¹ Genthunios ap-
pellat, sed causam nominis ignoro.
At Satellites sibi armatos, de Chori
Haicani stirpe legit, viros fortes, hastis,
gladiisq; instructos, eorumque prin-
cipem Malchazum quendam, virum
bonum & animosum constituit; sed
avitum gentis nomen retinuit. Datum
à Garnico Gelamii filio ortum, regiis
venationibus præficit, de cuius filio,
nomine² Varazo, gen sea nuncupata
est, verum id postea factum est reg-
nante Artase. Gabalum inde quen-
dam procuratorem villicum constituit,
atque Abelum ei administrum attribu-
it, eisq; oppida assignat, & ab iis
Præfecturæ, Gabelensis atque Abe-
lensis, appellationes suas traxere.

Novi etiam Arzrunios, non tamen
Arzrunios, sed potius Arzui-unios, id
est, *aquilam tenentes*, quam ante eum
portabant. Omitto fabularum ineptias,
quæ Hadamacertis narrantur, de
puero dormiente, imbre ac sole adver-
santibus, & de ave juvenem languet-
centem obumbrante. Agnosco quo-
que Genunios, vel potius Geni-unios,
id est, *vini curam habentes*, ad quos
pertinebat poculenta regi apparare,
quorum officio nomen etiam mirè con-
veniebat; etenim qui regis pocula ex
dulci atque exquisito vino parabat,

E

^b Edit. Հայկայնոյ. corrupté. ^c MS. գԶատ. ^d Abest ab Edit. զարծը-
նիս. ^e MS. յ՝Աղամանկերտին.

¹ Nobis tamen non difficile est causam nominis
conjecturâ assequi, cum vox similis in variis lin-
guis adhuc maneat, quæ manuum tegumentum so-
nat. Gallicè *gant*, Italicè *guanto*, Hispanicè *el-
guante*. Hic iterum La-Crozius Chorenensem ar-
guit, quod recentioribus vocabulis utatur. Sed quis
potest hujus vocis primordium investigare, aut, quin

olim in Armeniam immigrârît, illud pernegare.
Itaque hujuscemodi res dubiæ, etsi sunt suspiciosa,
ac lectori perspicaci scrupulum meritò injiciunt, vix
tamen tantam vim habent, ut scriptoris fidem dis-
jiciant.

² Vide infra, l. II. c. 10.

Է որ՝ կարի՝ մեծապէս՝ ուրախացեալ,
ամենամեծապէս Վաղարշակ կարգէ՝ ի
թիւ նախարարութեան ազգաց։ Եւ
են այս երկու տունքս՝ ի զաւակէ Սե-
նեքերիմայ, Արծրունիք, և Գնունիք։
Ասեմ և զՍպանդունիսդ, ի վերայ
զենարանաց, և զՀաւունիսդ, Բա-
զէակալս, յաղագս ի մայրիս բնակելոյ։
և եթէ՝ առ ցոփս ինչ՝ ոչ ունիցիս, և
զձիւնականսդ, ամարանոցաց պահակս,
և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութեա-
լատացեալս, որպէս ընտանիք Թագա-
ւորաց։ Եւ գունդս, և պահապանս
դրան արքունի կարգէ զզորսս, զմիմի
րաբանչիւր բիւրովք վառելովք, ի նոյն
Հին ի զարմից Թագաւորացն, որք ի մե-
րոյ նախնւոյն Հայկայ, որ բուն ոստանն
անունեալ։ որք Է ժամանակս ժա-
մանակս՝ ժառանգութի ի Հարցն ըն-
կալեալ, գեօղս, և դաստակերտս։ Իսկ
աստ ուրեմն՝ Պարսից Թագաւորութեն
այլս ոմանս յարուցեալ գունդս, և ոս-
տան անունեալ, ոչ գիտեմ թէ՝ վս-
ն սպառելոյ ազգին առաջնոյ, և թէ՝
վս ընդդիմութե իրիք՝ արդեօք նշկա-
հեալ, և ի բաց ընկեցեալ զազգն,
զայս ի տեղի նց յարուցին գունդս՝ ա-
նունմբ արքունի։ Այլ՝ առաջին ի
զարմից Թագաւորացն առաջնոց Հաս-
տատի, ուն և այժմ ի Վրաց աշխար-
հին, որ Սէփէծուն կոչի։

Նա և՝ ներքինս ի նոյն ազգէ խրգել՝
Հրամայեաց, և նահապետնոցա՝ զՀայ-
րիշխան, և մասն ինչ յԱտրպատականէ

huic casu nomen erat Gino, [quod *pre-*
tium sonat,] quâ de re Valarfaces læta-
tus, genus ejus in Præfecturarum nu-
merum ascripsit. Atque hæ sunt duæ
gentes ex stirpe ³ Senecharimi, Arz-
runiæ, & Genuniæ. Memorare juvat
etiam Spandunios, id est, *cædi præ-*
fectos, quibus lanuarii curam mandavit,
atque Havunios, hoc est, *aves aucu-*
pantes, qui in silvis habitabant, ut ac-
cipitres captarent. Statuit etiam, quod
fortasse supervacaneum existimaveris,
qui nivem per æstatem conservarent
atque in aulam afferrent, eisque, tan-
quam domesticis regum famulis, li-
bertatem concessit. Ad regiam autem
custodiendam cohortes quatuor, de-
nûm millium armatorum, constituit,
de veterum regum progenie, qui ab
Haico progenitore nostro orti, quas
cohortes verum ⁴ Ostanum nominavit,
quæ deinde per multas ætates oppida
& villas, avitas opes, tenuere. Jam
⁸ verò Persarum reges alias cohortes in-
stituere, quibus idem Ostani nomen in-
didere. Utrum, quia prior gens inte-
riit, an, quòd, contentione aliquâ ortâ,
contempta sit & neglecta, ac nova prop-
terea cohors in ejus locum regio nomi-
ne fuerit instituta, id nobis parùm con-
stat. Cæterùm priores illas à priscis iis
regibus ortas esse constat, ut & illam,
quæ in Iberorum regione adhuc ma-
net, & Sephezulia appellatur.

⁹ Præterea ex eadem gente Eunus-
chos sibi deligi jussit, quibus Hæris-
canum principem præfecit, attribuit-

մինչև

^f MS. զուարճացեալ
առաջինն հաստատ իս.

^g MS. պատուելոյ.
^h MS. մասին.

^h իրիք լինելոյ.

ⁱ MS.

³ Vide suprâ, l. I. c. 22.

⁴ *Ostan* vox est Persica, quam *Castellus* in *Lex*.
Persi. interpretatur, *Limen ostii*, & *aulam regiam*.

Nos suprâ, ut loci sententia postulabat, *Asylum* red-
didimus. Hic satis aptè *satellites regios* posuimus.
vertere.

մինչև Գճուշ, և ԳՆախաւան, և նա-
հապետութեան ազգին Սամեծարոյ: Բայց
թէ՛ որպէս, կամ ո՛ւր սորա՛ իրք անիշ-
ատակէի, ես ոչ գիտեմ: Բայց յետ
կարգելոյ գտուն թագաւորին, երկ-
րորդ թագաւորութեանն ինէր՝ ի վա-
ւակէ Աժդահակայ, Մարաց եղելոյ
թագաւորի, որ այժմ Մուրացեանդ
կոչեն: քանզի ոչ ասեն նահապետաց
ազգին Մուրացեան տէր, այլ՝ Մու-
րացւոյն տէր: և թողու ի վերայ նր
զմամբ շէն, որք ի գերութենէն Մա-
րաց: Եւ յարեւելայ կողմանէ՝ զեզերբ
Հայկական խօսիցս, կողմնակալս բիւ-
րաւորս, գերկուս ի ցեղից տանց նա-
հապետութեց, զՍիսակեանսդ, և որ
ի կադմեայ տանէն, զորոց զանունաւ
ի միում ի յառաջագունից ասացեալ
Ճառիցն կարգեցաք: Յետ սորա մեծ
և անունի, և բազմաբիւր զարեւել-
այ Տիւսիսոյ կողմանն՝ կարգէ կողմնա-
կալութի, զայր անունի, և յամգործ
մտաւորութե, և հանճարոյ, և գոր-
ծոյ պատերազմի, և խորհրդականու-
թեան առաջին, զԱւան, ^m առ մեծաւ
գետովն՝ որ հատանէ զդաշտն մեծ՝ որ
անուանի Կուր:

Բայց զայս գիտեա՛, զի՛ զցեղս
զայսոսիկ մեծամեծս, և անու-
նանիս, մուրացունն եղև մեզ յա-
ռաջնուն մատենին յիշատակել,
զգունդն որ ի Սիսակայ, որ ժառան-
գեաց զդաշտն Աղուանից, և զլեռն-
ակողմն նորին դաշտի, որ ի գետոյն
Երասխայ, մինչև Գամուրն որ կոչի՝
Հունարակերտ. և աշխարհն, յանուն
բաղցրութե ⁿ բարունցն, անունեցաւ
Աղուանք. զի՛ Աղու ձայնէին զնա վն

que eis Atropatenes partem aliquam
usque ad Zuasum & Naxuanum, &
familia Samezariæ principatum. Cur
autem hujus præfecturæ res non me-
moriæ mandatæ fuerint, illud etiam
¹⁰ minùs liquet. Familiâ regiâ ita con-
stitutâ, secunda ab regali gente fuit
ea, quæ de stirpe Astyagis, Medorum
qui fuerat rex, profecta erat, neque enim
Murensem vocant, neque enim
Murenfis gentis, sed Murensum prin-
cipem nuncupant, atque his omnia op-
pida assignat, quæ ex Medis capta
¹¹ fuerant. Cæterùm ab oriente, in iis locis,
qui Haicani sermonis fines & termini
sunt, duos constituit præfectos, de Si-
faci & Cadmi stirpe, quorum nomina
in historiâ nostrâ ¹ supra memoravi-
mus. His constitutis, celebrem illam
ac numerosam Præfecturam ordinat
earum terrarum, quæ inter ortum solis
& Septentrionem spectant, atque ei
regioni præposuit virum inclytum, &
ingenio, prudentiâ, belli peritiâ, &
consilio longè omnium principem, A-
ranum, quem ad magnum flumen col-
locavit, quod in planitiem magnam
delabitur, & Cyrus appellatur.

Scias autem velim maximas has atque
illustres familias in priore libro obli-
tum me esse commemorare, nempe
cohortem Sisaciam, quæ planitiem Al-
banam tenuit, & montanam regio-
nem campis illis circumjectam, ab E-
rasche flumine usque ad castellum,
¹³ quod vocatur Hunaracerta; quæ qui-
dem regio ab suavitate morum Sisaci
appellabatur Aluana, [Albana], quip-
pe ob morum suavitatem eum ⁶ *Alu*

բաղցրութե

¹ MS. մարացւոցն.

^m Deest in Edit. առ.

ⁿ Edit. բարունցն որ.

¹ Vide l. I. c. 11.

⁶ De vocis *Alu* significatione nihil aliunde novi-

mus, id quod propterea monuimus, ne Lector pro
Armeniaco vocabulo haberet.

բաղարութեան բարոճցն. և 'ի սր ծնունդոց այս Առան, անոճանին, և բաջ կարգեցաւ կողմնակալ բիւրաւոր 'ի Պարթևէն Վաղարշակայ: 'Ի սր զաւակաց ասեն սերեալ զագոն. Օգեացւոց, և Գարդմանացւոց, և Ծողացւոց, և Գարգարացւոց իշխանութիւնն: 14 'Իսկ Գուշարայ որ յորդանոցն Շարայի ժառանգեաց՝ հաւասար բնակութե իւրոյ զլեւոն միթին, որ է Կանգարբ, և զկէս մասին Ջաւաղայ, զԿողբ, զԾոր, զՋոր, մինչև յամիւրն հունարակերտ: Բայց զսերութիւն Աշոցայ, և սեպհականութիւն Տաշրաց կարգէ Վաղարշակ 'ի զաւակաց Գուշարայ հայկազնոյ: 'Իսկ ընդդէմ լերինն Կաւկասայ, կողմնակալ հիւսիսոյ զմեծ, և զհզօր ագոն, և նահապետութե, անուն Կարդայ բղեաշխ Գուգարացւոց, որ էր լեւալ 'ի զաւակէ Միհրդատայ, Իարեհի նախարարի, զոր ածեալ Աղեքսանդրի, Թողու իշխան 'ի վր գերութեանն Իվերիացւոց ազգացն, զոր էաճ Նաբուգոդոնոսոր, ուն Աբիդենոս պատմէ՝ այսպէս ասելով. 16 Մեծազորն Նաբուգոդոնոսոր՝ բուժգնագոյն էր՝ քան զհերակլէս 'ի Լիբէացւոց: Իվերիացւոց աշխարհն զօրաժողով լեալ հատանէր, և վանեալ, վտանկեալ, ընդ ձեռամբ նոճաճէր, և զմասն մի 'ի նոցանէ՝ յաջակողմ Պոնտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր: Եւ է վերին այն յեզր երկրի յարևմուտս: 'Իսկ 'ի հովտին մեծի Բասենոյ, կարգէ նահապետութիւն, զոր Դուլին անոճանեալ, որ 'ի զաւակացն

nominabant. Itaque Aramus hicce, clarus ac fortis, eo prognatus, ab Valarsace Partho decem millium præfectus constitutus est; & ex hujus progenie profectam narrant gentem Ogensem, & Gardmanensium, Zodensium & Gargarensium principatus. Gufarius autem, ab Saræo ortus, possedit, incoluitque montem eum caliginosum, cui 7 Cangario nomen est, & dimidiam partem Zavalæ, Colbam, Zopham & Zoram, usque ad castellum Hunaracerta. Principatui autem Afosiæ, ac Tafirorum dominationi, Valarsaces Gufarii Haicani posteros præficit. Cæterum è regione montis Caucaſi, Aquilonaris oræ præfecturam detulit magno illo & potenti viro, nomine Cardæo, Gugarensium Consuli, qui à Mithridate Darii satrape oriundus erat, quem Alexander eò ductum, Iberis captivis principem præfecit, quos Nabuchodonosorus abduxerat, ut 8 Abydenus scriptum reliquit, ita dicens; 16 "Potens ille Nabuchodonosorus, "Herculem Libycum vi superabat. "Exercitu coacto, in Iberorum regionem venit, & profligatam oppressem, & famque in ditionem suam redegit, " & partem quandam populi ad dextram maris Pontici abduxit collocauitque.

Est autem hæc Iberia ad occidentalem regionis oram posita. Deinde in magnâ valle Basenenſi principatum instituit, quem Dunium nominavit, cui

Հայկայ

° MS. Օգեացւոց. ° MS. բուագոյն.

7 Pleraque omnia hæc loca ab Mose recensentur in Geographiâ, quam Lector faciliè potest consulere.

8 Μεγαδωνος δε φησι Ναβουχοδονοζορον 'Ηερακλειος αλλημωτιρον μηχανοτα, επι τη Διςυνη και Ιβηκειν στρατιωται, ταυται δε χαρτωμανοι αποδασμον αυτων εις τα Δεξια της Ποντου χερσων. Eusebius ex Abydeno Præp. Evang. IX.

41. Chron. Gr. p. 49. Μεγαδωνος — αποβαινον περιεχται Ιστον του Βασιλεα Ιη ανδρεα και Ιη μεγαλυ των περξων υπερβεβηκα Ιον Ηρακλεια. καταστρεψαυαι γαρ αυτον οησι Λιβυνη την πολλην και Ιβηκειαν. Joicphus de Nabuchodonosoro, Antiq. X. 11. p. 460. Contr. Ap. I. p. 1343.

Հայկայ: Իսկ՝ զայր խոթողագեղ՝, և բարձր, կոպտատարազ անձն, և տափակաբիթ, խորակն, և դժնահայեանց, ի զաւակէ Պասքամայ, ի Հայկայ Թոռնէ, ⁹ Տուրք անուն կոչեցել, որ վն առաւել ժահագիւմութեն կոչէին: Անգեղեայ, վիթխարի՝ հասակաւ, և ուժով, հաստատէ կուսակալ արեւմտից, և յերեսացն անպիտանութենէ՝ կոչէ զանուն ազգին՝ Անգեղ տուն: Բայց եթէ կամի, և ստեմ վն նր, անյաջ, և փցուն, ուն և Պարսիկք, վն Ռաստմայ Սաճկի՝ հարիւր և ի փղոյ՝ ուժեղ աւեն: Կարի՝ աննմանագոյնս Թոռնէ և նման երգ բանից՝ վն ուժեղութե, և սրտեայ լինելոյ, որք ոչ Սամխունի, և ոչ Հերակլեայ, և ոչ Սաճկին նմանն այն զրոյցք: Քանզի՝ երգէին նման բուն հարկանել զորձաբար վիմաց ձեռօք, ուր ոչ գեղութի, և ճեղքուլ ըստ կամաց, մեծ, և փոքր, և քերել եղնգամբն, և կազմել ուն տախտակ, և գրել նոյնպէս՝ եղնգամբ բարձունիս, և այլս այսպիսիս, և յեզեր ծովուն մեծի Պոնտոսի, դիպեալ նաւաց Թշնամեացն, դիմէ ի վերայ, և ի խաղալ նոցա ի խորն, իբր ասպարէզս ութ ուտասն, և աւ ոչ ժամանեալ, առնու, ասեն, վէմն բոլորաձէս, և ձգէ՝ ըզկնի, և ի սաստիկ պատումնէ ջուրցն, ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն արեացն, որ ի պատումնէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւսն՝ բազում մղոնս: Ի կարի է առասպելս, այլ և՛ առասպելաց առասպել:

Haici posteros præposuit. Occidentalem autem præfecturam dedit, viro foedo, procero, rudi, simis naribus, atque aspectu torvo, staturâ & viribus prævalenti, qui erat de ⁹ Paschami stirpe, Haici nepotis, cui quidem nomen erat Turchio, eum verò propter ingentem vultûs foeditatem Angelium, id est, *deformem* cognominârunt, & progeniem ejus ab aspectûs foeditate, ¹⁸ gentem Angeliam vocabant. Age verò, si placet, vilia vanâque de eo mendacia declarabo, qualia Persæ de ¹⁰ Restomo Sazico memorant, quem CXX elephantis viribus fuisse superiorem tradunt. De hujus pariter robore & fortitudine ea celebrant, quæ à similitudine veri longissimè absunt, quem sanè neque Samsoni, neque Herculi, nec ¹⁹ Sazico fabulæ istæ conferunt. Canunt etenim quadrata eum saxa manibus prehendere potuisse, & ad arbitrium suum, magna æquè ac parva, divellere, unguibûsque abradere, &, velut in tabulâ, aquilarum figuras, aliâque id generis effingere atque unguibus inscribere: Qui cum apud magni maris Pontici litus hostiles quasdam naves offendisset, impetum in eas fecit, quas in altum octo aut decem circiter stadia provectas, ubi consequi non potuit, globosis eas lapidibus incescit, ²⁰ quorum conjectu aquæ, ut aiunt, tantoperè diffindebantur, ut naves non paucæ demersæ fuerint, & fluctuum vis, aquarum fissurâ altiùs surgentium, reliquas naves multos mille passus propulerit. Prôh ingens fabula, aut potiùs, fabularum fabula.

Բայց

⁹ MS. Տուրք ¹ MS. ունիւր ¹⁰ MS. և ոչ գոյր դեղութիւն ¹ MS. ճեղքել ¹ MS. իբրև.

⁹ Suprà, l. I. c. 22.

¹⁰ De hoc Heroe vide Castellum in Lexico Persico, p. 291.

Բայց քեզ զի է. քանզի էր արդարև՝
սաստիկ հզոր, և այսպիսեաց՝ զրուցաց
արժանաւոր: Բայց զկնի դորա՝ հաստա-
տէ զմեծ նախարարութիւն Օոփաց,
'ի չորրորդն կոչեցեալ՝ Հայս: Այլ
զնախարարութիւն Ապահունեաց, և
զՄանաւազնեանն, և զԲզնունականն,
'ի նոյն զաւակաց Հայկայ՝ 'ի բնակչացն
գտեալ զպերճագոյնսն, տեւրս կար-
գէ՝ յանուն շինից, և գաւառաց կո-
չելով: Այլ միոռացաք զդժնեայ՝
'զԱլաքն անունեալ այր, զոր ոչ կա-
րեմ հաւաստեալ ասել 'ի Հայկայ,
թէ յառաջագունից քան զնա՝ եղելոց
յաջարարսիս, զոր հին զրոյցքն պատ-
մեն լինիլ: Բայց էր այր քաջ, կարգէ՝
զսմ սակաւ արամբօ պահել զբնառնն,
և որաւ զբոջանսն, որք անունեցան
Ալկունիք: Այսպէս՝ և 'ի նոյն իրս՝
զՄիանդակն անդառնալի, և 'ի սմա-
նէ՝ Մանդակունիք: Բայց յորդոցն
Վահագնի գտեալ արս, որք ինքնակամ
խնդրեցին զմեհենից պաշտամունսն,
պատուէ մեծապէս, 'ի ձեռն տալով նց
զբրնութիւն, և կարգէ ընդ առաջին
նախարարութիւն, և անուն կոչէ՝ Վա-
հունիս: Սպայէս և զԱռաւելեանսն,
և զԱրեհաւանեան գտեալ, 'ի զար-
մից առաջնոց Թագաւորացն, կարգէ
'ի նոյն՝ անուանս: Եւ զՀարեշան,
'ի տանէ a Սարասարայ, հաստատէ
բդեաշխ մեծ, և կուսակալ յարեմոից
հարաւոյ, յեզերս տահմանացն Առ-
րեստանի, առ ափն՝ Տիգրիս գետոյ, գա-
ւառաւ պարգեւելով β զԱղձն, և որ շղերջ
գնովաւ, և զբնառնն Տորոս, Կէ որ Սիւս,
և կէստունն ան: Իսկ զՄոկացին՝ 'ի նոյն
գաւառէ գտեալ այր, որուն էր ընդ ժիւ-
րն Արիկայս բազումս, նախարարութիւն

Quid autem tibi videtur? fuit enim ré
ipsa immani robore, ac tali narratione
21 dignissimus. Magnam inde præfectu-
ram Zophensem in quartâ, quæ voca-
tur, Armeniâ, instituit, atque etiam
præfecturas Apahuniam, Manavaziam,
& Beznuniam, ordinavit, & viros quos-
dam illustres ex progenie Haici inter
incolas nactus, dominatum eis dedit,
& ab oppidis provinciisque nomina in-
22 didit. Cæterùm oblitus sum rudem
illum virum, 11 Slachum nomine, me-
morare, qui ab Haico ortusne fuerit,
an ab iis qui regionem nostram 12 pri-
ores incolebant, id quod vetustæ nar-
rationes tradunt, pro certo dicere ne-
queo. Huic, cum vir esset fortis, pau-
cos homines attribuit, eisque mandat,
ut montem illum tueantur, atque hir-
cos venentur, iisque nomen Selsonio-
rum datum est. Idem munus Mian-
daco injungit, à quo profecti Manda-
23 cunii. Nactus autem quosdam ex Va-
hagenii posteris, qui sanorum ministe-
ria cupidè petebant, honores amplos
eis tribuit, & sacerdotium demandavit,
atque in summis præfecturis ascripsit,
Vahunióque nuncupavit. Aravenios
item, & Arahavenios, priscis regibus
prognatos, iisdem nominibus ordina-
24 vit. Ac Sarefanum, Sarafaro ortum,
Consulem creat & procuratorem ejus
regionis, quæ inter occasum & me-
ridiem spectat, in finibus Assyriæ, ad
flumen Tigrim sitæ; provinciámque
ei Alznensem, & loca circumjecta,
ac Taurum Simúmque montes, at-
que omnem 13 Coele-Syriam credidit.

և

* Deest in Edit. զրուցաց. 7 Edit. զԱլաքն. * MS. աւանն. a MS.
Սանասարայ. β Edit. զԱրձն. γ MS. ուր և. δ MS. իւրեաւ.

11 Scribendum certè est *Slacum*, ita uti infra, c. 81, rectè scribitur, atque ipsa Armeniaci sermonis indoles postulat.

12 Vide supra, l. I. c. 11.

13 Nescimus, an Vox Armeniaca *Clesur*, quam *Cælesyriam* vertimus, hic fortè potius *Κλησυρας*

significet, ut Cl. La-Crozius monet. *Ὅρη ἀπὸ τοῦ καὶ πανταπασιν ἀδινξοῦσα, ξυνοῖτα ἢ ἀλλήλας, συνῶντες ἀπὸ γαζοῦται δυο, — ὡς περ νεομικασα Κλησυρας καλῶν.* Procop. de Armeniâ loquens, De *Ædific.* l. III. c. 3. p. 56. l. IV. c. 2. p. 70. Ed. Paris. *Κλησυρας, τὰ οὐχισματα τῶν διαλῶσων.* Suidas.

Տաստատէ : նոյնպէս և զԿորդուացիս՝²⁵ և զԱնձեացիս, և զԱնեացիս՝ ի նոյն գաւառաց : Իսկ զՌուշտունիս, և զԲողթնեցիս՝ գտի պատմեալ՝ ի Սիսականէն արդարեւ Տաստած : ոչ գիտեմ թէ յանուն արանցն՝ զգաւառսն : անունեալ, և թէ յանուն գաւառացն՝ զնախարարութիւն կոչեցեալ : Իսկ յետ այսր ամի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր, անդրիս Տաստատէ արեգական, և լուսնի, և իւրոց նախնեացն : Եւ աղերսեալ որ ի Հրէիցն Շամբայ Բագարատ, որ և Թագադիր, և Ասպետ, Տանդերձ Տարկեցուցանող բանիւք՝ Թողուլ զօրէնս Հրէութեանն, և պաշտել Հ զկուռս, զոր ոչ առեալ յանձն, Թողուլ ըստ կամաց՝ զնա արքայն Վաղարշակ, Տրաման տուեալ զբաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել բաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխաւորս, և մարդախիտս, և օրէնս իմն Տաստատէ ի Պ տան Թագաւորութեն իւրոյ : և Ժամն որոշէ, ել և մտից, և խորհրդոց, և խրախճանութեց, և դրօսանաց : Եւ կարգս զինուորութեց, և նոցունց, առաջինս, և երկրորդս, և երրորդս, և որ ի կարգին է : Եւ գլխեցուցանողս երկուս, ի ձեռն գրոյ այլ ոմն՝ զբարի յիշողութիւն առնելով, և այլ ոմն՝ զվրէժ խնդրութեանց, և բարի յիշեցուցանողին՝ Տրաման տայ, ի բարկութեն արքայի, և յանիրաւ Տրամանս, յիշեցուցանել զիրան, և զմարգասիւրեն : Իրաւարարս՝ ի տանն արքունի, իրաւարարս և ի բաղաքս, և յաւանս : Տրաման տայ և բաղաքացեաց մարդկան, կարգ և պատիւ ունիլ առաւել բան զգեղջկաց, և գեղջկաց՝ պատուել զբաղաքացիս իբրեւ զիշխանս, և բաղաքացեաց մի՝ առաւել առ գեղջկօրն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վա-

In eadem provinciâ Mocensem quendam ubi reperit, qui magnam nequam & perditorum hominum turmam sibi habuit subjectam, præfecturam ex iis constituit, iisdemque in locis Cordiaeos, Anzevenses atque Acenses ordinavit. Cæterum Restunios & Golthnenses coloniam rê verâ fuisse Sisaciam, traditum invenio. Utrum provinciæ à viris illis, an à provinciis nomina sua præfecturæ acceperint, illud ignoro.²⁶ His omnibus constitutis, Armaviri famum exstruxit, statuâsque ibi Soli, Lunæ, & Majoribus suis posuit. Ab Sambæo Bagarato Judæo, qui etiam Coronans atque Eques appellabatur, magnâ verborum asperitate postulavit, ut ab Judaicis legibus descisceret, & simulachra coleret, quod cum facere recusavit, libertatem ei in eâ re Rex Valarsaces concessit.²⁷ Exinde urbem Semiramidis jubet renovari, multisque aliis in locis oppida condi, atque incolis repleri, & nobiles ac frequentes villas exstrui, legesque quasdam de aulâ suâ posuit, quibus exeundi & intrandi, consiliorum, & epularum atque oblectamentorum tempora distribuit. Militarem disciplinam ordinat, & in primam, secundam, tertiam cæterâsque classes disponit. Adhæc duos monitores instituit, qui se scripto, alter de clementiâ, de poenis expetendis alter, commonerent; & monitori benigno præcipit, ut regem iratum atque iniqua imperantem de æquitate & humanitate admoneret. Judices in aulâ regiâ, iudices in oppidis villisque statuit; ampliorem dignitatem atque honorem civibus, quàm rusticis haberi²⁸ jubet; Rusticis, ut cives, tanquam

ԵԻԼ

MS. անուանեին. արգոյ և.

MS. զմեհեանս.

Abest ab Edit. տան.

MS.

MS. կարի.

րի՛ վն բարեկարգութեան, և աննախանձոտ կենաց, որ է խաղաղութե՛ն, և շինութե՛ն կենաց պատճառ, և որ ինչ նման այսոցիկ : Եւ քանզի՛ բազում ունէր ուստերս, պատշաճ՝ վարկաւ, ոչ ամենեցուն կայ, ՚ի Մծբին, վն որոյ առաջէ զնս՝ * ՚ի գաւառն Հաշտենից, և ՚ի Չորն որ է՝ նորին սահմանակալ, որ է՝ արտաքոյ Տարօնոյ, ՚ի նս թողլով զշէնս նմ, հանդերձ յաւերտաւ 30 ծով մոտին առանձինն, և ռոճկաց կարգելոց յարդունուստ : Եւ միայն զառաջին որդւոց իւրոց, որ կոչէր՝ Արշակ, պահէ առ իւր ՚ի համար թագաւորութե՛ն, և նորուն ուստր՝ զոր առնուանեաց՝ Արտաշէս, զոր յոյժ սիրեաց : Քանզի՛ էր արդարեւ տղայն կայտառ, և հզօր մարմնով, ոչ զի՛ կարծիս տալ ՚ի հայեցողաց որ ՚ի նմայն աշելոցն էին արութիւնք : Եւ եղև այս՝ 31 յայնմ հետէ, և առ յապայ՝ լ օրէնք ՚ի մէջ Արշակունեաց, միոյ որդւոյ բնակիւ ընդ արքայի, փոխանորդ ընիլ թագաւորութեն, այլոց ուստերաց, և դատերաց գնալ ՚ի կողմանս՝ Հաշտենից, յագգին Ժառանգութի : Բայց Վաղարշակ՝ յետ այսպեանեաց արութեց, և քաջութեց, և բարեկարգութեց՝ մեծանի ՚ի Մծբին, թագաւորեալ ամսքսան և երկու :

principes, colant, imperat; Civibus, nè se erga rusticos superbè gerant, sed fraternam inter se vitam degant, honestè institutam, & ab invidiâ remotam, unde tranquillitas vitæ & securitas, aliâque ejusdem generis sint oritura. Cæterùm quum multos filios haberet, parum utile esse ratus, ut cuncti ad Nisibim manerent, in provinciam eos Hastensem dimisit, & ad Zoram, quæ fines ejus contingit, trans Taronem sitam, illisque universa ea oppida attribuit, & stipendia insuper de gazâ regiâ singulis statuit; at ex filiis suis, natusolùm maximum, Arsaces ei nomen erat, imperio destinatum, atque ejusdem filium, quem Artasem vocavit, sibi valdè charum, secum retinuit, quippe erat re verà puer elegans, & viribus corporis valentissimus, ut inde significatio virtutis, quanta evasura esset, eluceret. Deinceps inde consuetudo Arsacidarum fuit, ut unus de filiis cum rege habitaret, regni successor futurus, cæterique filii ac filiæ in regionem Hastensem ad possessiones suas abirent. Cæterùm Valarsaces, his præclaris editis operibus, egregiisque institutis, Nisibi decessit, postquam imperâisset annos duos & viginti.

* MS. բնակիլ ՚ի. ʘ Deest in Edit. օրէնք.

ՊՐԱԿ Ը.

CAP. VIII.

Յաղագս՝ մերոյ Արշակայ առաջնոյ, և նորին գործոց :

De nostro Arsace primo, ejusque actis.

*** Րշակ որդի Վաղարշակայ թագաւորէ ՚ի Վր Հայոց ամս երեքսասան, նախանձաւոր, և հետևող հայրենեացն ըսալ առաքելութեցն, բազում կարգաւ ուղղութե՛ն գործեաց, պատերազմելով ընդ Պոնտացիս, և

A Rfaces, Valarsacis filius, Armeniis imperitavit annos decem & tres, paternæ virtutis æmulus atque imitator. Multa is præclarè gessit atque instituit, Ponticisque bellum inferens, signum ejus rei reliquit

նշան

նշան եթող յեզր մեծի ծովուն, զնի-
զակն իւր, ասեն, զբոլորատէգ, զոր ա-
րեամբ զեւնոց, ասեն, միտալէր, ձգեալ
ի հետեւակուց, նստոյց խորագոյնս յեր-
կանաբար արձանի, զոր կանգնեաց ի
ծովեզերն: Զայս արձան պատուե-
ցին բազում ժամանակ՝ Պոնտացիք,
ոպ զառ ի յաստուածոցն գործս: Իսկ
ի գոռալն Արտաշիսի միւսանգամ ընդ-
Պոնտացիս, ասեն ընկեցեալ զարձանն
ի ծով: Ի սորա աւուրս՝ աղմուկ մեծ
ի գօտիս մեծի՝ լերինն կաւկասու-
յաշխարհին Բուղղարաց, և բազումք ի
նոցանէ հաստուածելք՝ եկին յաշխարհս
մեր, և բնակեցան ներքոյ Կողայ, յար-
գաւանդահող, և հացաւէտ տեղիս,
մինչև ի ժամանակս բազումս: Ի սմա-
նէ նեղեալ որդիք Բագարատայ, վն-
զկուռս պաշտելոյ, երկուք ոմանք սրով
կատարեցան ի վր հարցն օրինաց արի-
աբար, զորս ոչ պատկառիմ ասել հե-
տեւոյ լինիլ Անանիանց, և Եղիազա-
րեանց: Բայց այլքն յանձնառնուն
այնչափ միայն, ի շաբաթս հեծանել
յորս, և ի պատերազմունս, և զման-
կունս թողուլ անթլփատս, յորժամ
լինիցին, քանզի անկինք էին, և հրա-
մայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նշ կա-
նայս յամ նախարարութեց, եթէ ոչ
ոչստ պայմանի դիցեն թողուլ զթլփա-
տութի: զոր յանձն առնուն զերկուս
զայս միայն, այլ ոչ և զերկրպագութի
Կողոց: Աստանոր սպառնին բանք ծե-
րունոյն՝ Մարիբաս կատինայ:

ad litus magni maris, hastam suam
rotundâ cuspide, quam serpentium san-
guine imbutam, dum pedes jaculare-
tur, profundè admodum defixisse fer-
tur in columnâ lapidis molaris, quam
in litore erexerat. Hanc columnam
diu Pontici coluerunt, ut Deorum o-
pificium, sed cùm inter Artasem &
Ponticos tumultus postea oriretur, co-
lumnâ eam in mare aiunt fuisse con-
jectam. Cæterùm, hoc regnante, ad
oras magni montis Caucaſi, in regione
Bulgarorum tumultuatum est, ut
multi ex incolis, inde migrantes, in
regionem nostram venirent, ac in locis
fertilissimis, maximèque frumentariis,
infra Colam ad longum tempus sedes ca-
perent. Is porrò Bagarati filios vexavit,
quò eos ad simulachrorum cultum tra-
duceret, de quibus duo ferro cæsi, pro
patriis legibus fortiter morte occubue-
re, quosquidem Ananiæ & Eleazari fuisse
æmulos haud vereor dicere. Cæteri
autem in eo tantùm obsecuti sunt, ut
sabbatis, venandi, aut bellandi cau-
sâ, equis iter facerent, neque liberos,
si quando essent habituri, circumcide-
rent; tum enim uxores non habebant,
atque Arfaces interdixerat, nè eis de
Præfecturis conjuges darentur, nisi si
pactiones fecissent, circumcidendi con-
suetudinem se omissoiros. In his igitur
duobus rebus morem gesserunt, in si-
mulachrorum cultu non item. Atque
hîc Historia senis Maribæ Catinenſis
desinit.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. է.² MS. գօդիս.³ MS. այսչափ⁴ MS. Մարիբաս.¹ Vide suprâ, l. II. c. 6.² In hac Exercitatione toti erant Reges Orientis, nec illam unquam, nisi gravi de causâ, intermittebant. Regem etiam Regum Exercitatione venandi, &*convictu Magistanum abstinnisse, quod apud Partos Justitii instar est.* Sueton. in Caligula. Vide Strabon. p. 710. Tacit. Annal. l. II. 2. Q. Curt. VIII. 9. Brisson. de Regio Persarum Principatu. l. I. p. 109.

ՊՐԱԿ Թ.

C A P. IX.

Եթէ՝ ուստի՝ եզիտ զպատմութիւնս՝
զկնի մատենիցն՝ Մարիբաս Կատի-
նայ :

Unde historiam suam deprompsit post.
Maribæ Catinensis libros.

*** Կիցքն արասցուք՝ պատմել քեզ՝ ի
*** Տինգերորդ գրոցն՝ Աֆրիկանոսի
Ժամանակագրի, որում վկայէ՝
Յովսէփոս, և Հիւպոլիտոս, և այլք բա-
զումք՝ ի Յունաց. քանզի՝ նա բովան-
դակ փոխադրեաց՝ որ ինչ ի բարոյն զ
Դիւանին Եդեսսեայ, որ է՝ Ուրհայ,
որ յաղագս՝ մերոցն պատմէր Թագա-
ւորաց, որ մատենաք ի Մծբնայ էին
փոխեալ անդր, և ի Սինոպայ Պոն-
տոսէ՝, ի մեհենական պատմութեանցն.
Մի՛ որ անհաւատասցի, քանզի՝ և մե-
զէն իսկ՝ եղաք ականատեսք այնմ Դի-
ւանի, և վկայ քեզ՝ ի մօտոյ երաշխա-
ւորեացէ եկիսեսաստէ՝ գիրք Եւսեբի
Կեսարացոյ, զոր ետ Թարգմանել երա-
նելի վարդապետն մեր՝ Մաշտոց՝ ի
Հայ լեզու. խընդիր արասցես ի Գե-
ղարունի, ի գաւառին Սիւնեաց, և
գտոցես յառաջին հագներգութեն, յե-
րեքասաներորդ Թուին, զի՝ վկայէ՝
յԵդեսսեայ՝ Դիւանին լինել նմ գոր-
ծոց առաջնոց Թագաւորացն մերոց.
մինչև ց՝ Աբգար, և զկնի Աբգարու-
մինչև ց՝ Երուանդ, որ և այժմ կար-
ծեմ, գտանի պահեալ ի նոյն քա-
ղաքի :

J A M verò historiam tibi tradituri su-
mus ex quinto libro¹ Africani, scrip-
toris Chronici, cui Iosephus & Hippo-
lytus multique alii ex Græcis testimo-
nium dant. Is enim, quæcunque de nos-
tris regibus narrat, ea deprompsit uni-
versa ex Tabulario Edeffæ, quæ est
Urha; cujus quidem Tabularii libri de
fanorum historiis è ² Nisibi & ³ Si-
nope Ponticâ fuere eò advecti. Nè
quis autem huic rei fidem non habeat,
quùm ipsi fuerimus hujus Bibliothecæ
oculati testes; quin etiam de proximo
adeft testis Eusebii Cæsariensis Histo-
ria Ecclesiastica; quam in ⁴ sermonem
Armeniacum convertendam curavit
beatus noster Doctor Mastosius. Eam
si quæsieris, in Gelachuniâ, Synicarum
provincia invenies. Ubi in ¹ libro pri-
mo, numero decimo & tertio, apud
Edeffæ Tabularium omnia acta anti-
quorum regum nostrorum enarrari
scribit, usque ad Abgarum, & deinde
ad Eruandum, quæ quidem, ut opi-
nor, tabulæ adhuc extant, in eadem
urbe conservatæ.

ՊՐԱԿ

^a Edit. մերոյն.

^b Edit. Դիւան.

¹ Ingenuè ac probè agit Chorenensis, quòd semper
ferè fontes indicat, unde suam historiam hauferit,
quæ res spem facit fore, ut, tametsi nonnunquam
judicium, tamen fides ejus raro desideretur.

² Vide infra, l. II. c. 26.

³ Vide infra, l. II. c. 35.

⁴ Eusebium Armeniacæ consuetudini traditum,

monente La-Crozio, in Bibliothecâ Vaticanâ se vidisse
testatur Perronius, *Il y a un Eusebe Armenien en la
Bibliothèque Vaticane que j'aye veu.* Vide Perro-
niana in voce *Armeniens*.

¹ Eusebius in Hist. Eccles. l. I. c. 13, Tabu-
larium Edeffenum memorat, unde ipse Historiam
Abgari deprompsit.

ՊՐԱԿ Ժ.

CAP. X.

Յապագո՞ւ մերոյ Արտաշէսի առաջնոյ,
և յափշտակելոյ զնախագահութիւնն:

*De nostro Artase primo, qui sibi primas
arripuit.*

*** Բառաշէս Թագաւորէ՛ Հայոց՝ փո-
*** խանակ Արշակայ՝ հօր իւրոյ, ՚ի
բաւն՝ և ՚ի չորրորդ ամի՝ Ար-
շականայ Պարսից արքայի: և յառա-
ջադէմ եղեալ, ոչ վերկրորդականն
ունի գահ, այլ զաւագութե՛ն Թեկն
ածէ, որում հաւանեալ Արշական,
յանձնառնու՝ տալ նմա՝ նախագահու-
թիւն. քանզի՛ էր այր հպարտ, և պա-
տերազմասէր, որ և արքունիս իւր ՚ի
Պարսից աշխարհին շինեաց, և դրամ՝
առանձին՝ զիւր պատկերն հարկանէր,
և զԱրշական ընդ իւրով ձեռամբ կա-
ցուցանէր Թագաւոր Պարսից, ունչ
զՏիգրան որդի իւր՝ Հայոց. բայց տայ
զՏիգրան որդի իւր՝ ց պատանի ոմն,
Վարաժ անուն, որդի Դատայ, որ ՚ի
զաւակէ Դառնկայ Գեղամեանց, (բաւ-
ն զի էր պատանի՝ նշաւակ ՚ի նետաձգու-
թի՛ կորովութեան) ուսուցանել զՏիգ-
րան: Զնա՛ իշխան արքունականացն ա-
րարեալ որսոց, և շէնս պարգևէ՛
զՏրադդան գետով, յանուն նոր կոչի
անգն՝ Վարաժնունի: Բայց զգաւոր
իւր զԱրտաշատայ, տայ կին Միհրդա-
տայ ումեմ, Վրաց Բդեշխի մեծի, որ
էր ՚ի զաւակէ Միհրդատայ Դարեհի
նախարարի, զոր կացուցեալ էր Աղեք-
սանդի՛ ՚ի վր գերութեն Վերիացւոց
աշխարհին, ունչ յառաջագոյն պատմե-
ցաք, և հաւատայ նմա՝ զկողմնակալութի
հիւսիսային լերանցն, և Պոնտոս ծովու:

IN locum Arsacis Patris sui Artases
successit, Armeniæque imperare
coepit anno Arsacanis Persarum regis vi-
gesimo quarto. Is, cum fuerit ambi-
tiosus, secundo dignitatis loco parùm
contentus, principem sibi obtinere vo-
luit, cui Arsacanes morem gerens, de
primo gradu concessit; erat quippe vir
superbus ac bellicosus, qui & regiam
sibi in Perside ædificavit, nummósque
cudi iussit suâ solùm effigie notatos, at-
que Arsacanem sub se regem Persidis
constituit, pariter atque Tigranem fi-
lium suum Armeniæ præfecit. Cæte-
rùm Tigranem filium suum, juveni
cuidam nomine ¹ Varazo, Dati filio,
de Garnici Gelamidis stirpe, (qui ju-
venis in jaculandi peritiâ longè præ-
cellebat) erudiendum tradidit. Huic
regiæ venationis curam demandave-
rat, & oppida assignaverat circa stu-
men Rhazdanum, & gens ista ab ejus
nomine appellatur Varaznunia. Sed
filiam suam Artasamiam in matrimo-
nium dedit Mithridati cuidam, I-
berorum Consuli, qui ex stirpe Mi-
thridatis Darii satrapæ oriendus erat,
quem captivis Iberis ² Alexander præ-
posuerat, ita uti suprà demonstravi-
mus, eique credidit aquilonarium mon-
tium, ac maris Pontici præfecturam.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. Արշակայ.

² MS. առ Հրազդան.

¹ Vide suprà, l. I. c. 11. l. II. c. 7.

² Vide suprà, l. II. c. 7.

ՊՐԱԿ ԺԱ.

CAP. XI.

Խաղալն Արտաշիսի յարեմուտս, և ձերբակալ առնել զՎիւրսոս, և աւերեալ ընձեռէ Հայոց զպատկերս կուտն :

Artases in occidentem profectus, Cyrsum bello capit, & ex spoliis simulacbra Armeniis tradit.

*** ԱՅնժամ՝ հրաման տայ Արտաշէս՝
*** զոր յարուցանել յարեւելից, և ի
հիւսիսոյ, բազում յոյժ մինչ
ոչ գիտել զհամար նմա, այլ յանցս, և
յիջաւանս, քար ըստ մարդաթուի, կար
կառնէ ի նշան բազմութեանն թողուլ. և
իւրաքայ այնու՝ յարեմուտս, ձերբակալ
առնէ զՎիւրսոս՝ թագաւոր Լիւբէ-
ացուց, և գտեալ յԱսիայ՝ պղնձաձոյլ
ոսկէզօծ պատկերս՝ զԱրտեմիայ դից,
և զՀերակլէայ, և զԱպոլլոնի, տայ բե-
րել յաշխարհս մեր, զի կանգնեցեն
յԱրմաւիր. զոր առեալ քրմապետացն,
որք էին յազգէն Վահագնեաց, զԱպո-
լլոնի, և զԱրտեմիայ դիցն, կանգնե-
ցին յԱրմաւիր, իսկ զՀերակլէայ
զառնապատկերն, զոր արարեալ էր ի
Սկիւբիայ, և ի Իփայնոսէ՝ կրեւտաց-
ւոյ, զՎահագն իւրեանց նախնի վար-
կանելով, կանգնեցին ի Տարօն, յիւ-
րեանց սեպհական գեօղն յԱտիշատ,
զկէի մահոճանն Արտաշիսի : Բայց
Արտաշիսի՝ նուաճեալ զցամաքս միջո-
ցաց ծովուցն երկոցունց, ընդ զովկի-

PER id tempus imperat Artases ex Orientis & Septentrionis ora, exercitum longè maximum compara-ri, adeò ut ipse, quum eorum nume-rum nesciret, pro singulis militibus, singulos lapides in cumulum conjici, atque in viis & diverticulis statui jusse-rit, ad multitudinem eorum significan-dam. Itaque in occidentem profectus, Cyrsum Libyæ regem capit; & in Asiâ nactus simulachra quædam ænea inaurata Dianæ, Herculis atque Apo-l-linis, ea in regionem nostram misit, ut Armaviri statuerentur; quæ cum Antistites acceperant, qui erant de Va-huniorum gente, Apollinis quidem ac Dianæ statuas Armaviri collocarunt, virilem autem Herculis effigiem, ab Scylli & Dipæno Cretensibus fabri-catam, Vahagenium progenitorem suum esse rati, in provinciâ Taronensi, in oppido suo Alistato post mortem Artasis posuerunt. Cæterum Artases, terram quæ inter utraque maria interja-

անոս :

^a Abest ab Edit. Թագաւոր. դայն. ^c Edit. Սիկիւբայ.

^b MS. Արտեմիդէայ.

^c MS. Արտեմի-

¹ Moses noster certè in hoc atque insequenti capite non Cyrsum nescio quem Libyæ, sed Cræsum Ly-dorum regem intelligit; Nerfes Clajensis, qui Chorenensis opus in breve coegit circa A.D.MCXXI. Արիւտս Լիւբէացոց. Cræsum Lydorum re-gem rectè habet, cùmque Thomæ Episcopi Codex Mosis Cræsum quoque sæpè exhibeat, vix dubitari potest, quin omnis error similitudini nominum, ac incuriæ librariorum assignandus sit.

² Hic Plinius Chorenensem nostrum mirificè il-lustrat. Marmore scalpendo primi omnium inclarue-

runt Dipænus & Scyllis, geniti in Cretâ insulâ.— Sicyonios fames inuast ac sterilitas, mærorque ditus. Remedium petentibus Apollo Pythius absuturum re-spondit, si Dipænus & Scyllis Deorum simulachra perfecissent. Quod magnis mercedibus obsequiisquo impetratum est. Fæcere autem simulachra ea Apollinis, Dianæ, Herculis, Minervæ, quod è cælo postea tæ-tum est. Hist. Natural. XXXVI. 4. Scyllidis etiam ac Dipæni mentio est apud Cedrenum, p. 265. edit. Xylandr.

³ Vide suprâ, l. I, c. 30.

անոս բազմութիւնն Եւրոպաց, ծառայեցուցանել Կամեցել զբոլոր Արեւմուտս. քանզի մեծ յոյզք խռովութեցեղեալ ի Հռովմէ, ոչ որ նման ընդդիմանայր հօգորապէս. այլ ոչ գիտեմանսել յորպիսի՝ ազդմանէ՝, ահագին իմն աղմուկ լեալ շփոթից, և բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորել: Իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, ուր ասի, յիւրոց զօրացն, Թագաւորեալ ամս 25: Բայց յԵւրադայ առեալ պատկերս, Գրիոսի, զԱրտեմիդեայ, զԱթենայ, զՀեֆեստու, զԱֆրոդիտեայ, տայ բերել ի Հայս, որք ոչ ժամանեալ միջամուխ լինիլ յաշխարհս, ըսեն զթոթ մահուանն Արտաշիսի, և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամբողջ յԱնի. և քուրմք նոյն զՏեա լինելով, դարդարեն առ նոսա:

cet ubi in potestatem suam redegisset, multitudine navium oceanum complevit, universum occidentem sub imperium suum subjungere cupiens; quippe, cum ingentes turbæ sub id tempus + Romæ fuerant excitatæ, nemo fuit qui ei magnoperè resisteret. Verùm horribilis tumultus & confusio exorta est, cujus causam exponere nequeo, ut se inter se milites interficerent, atque Artasēs in fugâ, ab suis copiis, ut traditur, interiret, annos quùm regnâssēt viginti quinque. Statuæ autem Jovis, Dianæ, Minervæ, Vulcani & Veneris, quas etiam ex Græciâ in Armeniam miserat, in mediam regionem non priùs advectæ fuere, quàm de morte Artasis tristic fama afferretur. Itaque qui ea adducebant, fugam capessentes, in Castellum Anium simulachra conjecere, sacerdotisque infecuti, ibidem cum eis confedere.

* MS. կամելով.

† MS. բայց և.

‡ Edit. գրիոսի.

* Armeniorum regum annos nondum satis exploratos habemus, ut de hac re pronunciare aliquid possimus.

ՊՐԱԿ ԺԲ.

C A P. XII.

Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի, և կապելոյն գլխւորոս յայլոց պատմագրաց:

Quod Artases terrarum orbi imperitaverit, Et Cræsum in vincula conjecerit, in eam rem aliorum scriptorum testimonia.

*** ԱՅՍ ասացեալ պատմագրացն
* 2 * Յունաց, ոչ միոյ կամ երկուց,
*** այլ բազմաց, ընդ որ տարակուսեալ մեր, բազում խոյզ խնդրոյ արարաք. քանզի լուրջ ի պատմութեանց ոմանց, Արտաշիսի սպանել զԳլխւորոս, և բարձեալ զԹագաւորութիւն Լիւդացւոց, և դարձեալ պատմի առարկութիւն Արիդիմեայ և

ATQUE hanc rem memoriæ prodidere, non modò unus aut alter, sed plures scriptores Græci; de quâ tamen cum nobis dubitatio acciderit, rem sedulo investigavimus. Namque in quibusdam historiis interfecisse Cræsum Cyrus traditur, & Lydis regnum abstulisse; & deinde porrò traduntur Cridimii & Nectanebi gesta.

Եւր.

* Pro Cridimii legendum videtur Cræsi, ut ex numero etiam hujus capitis ultimo colligere licet.

Նեքտանեբայ, և է՝ Նեքտանեբոսայ: Վերջին թագաւոր Եգիպտացւոց, ՚ի Մանեթոսէ՝ պատմեալ, զոր ոմանք՝ Տայր Աղեքսանդրի՝ ասացին: և գտաւ նմա՝ զԺամանակս՝ Կիւրոսի երկերիւր ամաւ յառաջ քան՝ զՆեքտանեբայ: Իսկ՝ զՆեքտանեբայն՝ երկերիւր ամաւ յառաջ եղեալ քան՝ հառաջնոյն Արտաշիսի թագաւորի հայոց: Բայց՝ քանզի բազումք են որք ասեն՝ զԿիւրոսոս մերոյ Արտաշիսի կալեալ, և ոճով իմն՝ պատմեն, ես հաւանեալ եմ. քանզի՝ ասէ Պողիկրատէս՝ այսպէս. Վէ՛հ ինձ Արտաշէս Պարթև քան՝ զՍալեդոնացին Աղեքսանդր. ՚ի կալով յիւրում աշխարհին, իշխեաց թեբայ, և Բաբելոնի, և չէ՝ ընդ ալիս գետ անցեալ՝ զԼիբէականն սատակեաց զԵօրոս, և կալաւ՝ զՎրիւսոս. և յառաջ քան՝ զԱսիա հասանելն՝ յԱտտիկէ դղեկին բարոզեցաւ, աւաղ բախտին, միայն թէ՛ ՚ի տէրութեանն, և ոչ՝ ՚ի փախտեանն՝ էր վախճանեալ: Ասէ՛ հանգոյն դմին Եւագարոս, փոքր Աղեքսանդրի, և Դարեհի՝ պատերազմն առ Արտաշիսին բաղդատեալ. քանզի՛ նոցայն, ոչ ՚ի փոշոյն մաքուր երևէր լոյս տընջեանն, այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն, և ստուգեցաւ զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ, ոչ փախստեայ համբաւաբեր ՚ի Լիբէացւոցն թողեալ. այլ և զթագաւորն Լիբէացւոց՝ զՎրիւսոս,

Hic autem Nectanebus postremus fuit Ægyptiorum Rex, à Manethone enarratus, quem nonnulli Alexandri² patrem esse dixere. Cæterum comperimus³ ducentis ante Nectanebum annis Cyrum vixisse, itémque Nectanebum ducentis annis ante primum Artasem Armeniæ regem, fuisse. Verum enim vero, quum multi sint, qui ab Artase nostro comprehensum Cyrusum tradant, idque luculenter exponant, ego illis accedo. Sic enim ait Polycrates, “ Illustrior apud me est “ Artases Parthus, quam Alexander “ ille Macedo, namque in suâ regione “ manens, Thebarum Babylonisque “ imperium adeptus est, & priusquam “ Halyn flumen transiret, ⁴ Libyum “ copias profligavit, & Cræsum com- “ prehendit, atque in Atticæ arce “ præconis voce antea renunciatus “ est, quam in Asiam pervenisset. O “ fortunatum, si modò in regno, non “ in fugâ, decessisset.” Similia ⁴ Evagarus, tradit, “ Alexandri cum “ Dario bellum parvum erat, si ad “ Artasis prælium comparetur. Nam- “ que eorum quidem pulvis diurnam “ lucem aliquantùm obscurabat, Hic “ verò, telorum conjectu solem tenebris “ cooperuit, ac meridiem in noctem “ vertit. Nè cladis quidem nuncius “ ex Lybico exercitu relictus est, Li-

^a Edit. Կիւրոսոսի. ^b MS. Կիւրոս. իկէ. corrupté. ^c Edit. Կիւրոս.

^c Edit. Կիւրոս. ^d MS. յ'ետա-

² Ολυμπιάδ μαχθαι δια γονιαι, ὡς εἰρη-
Αλεξανδρον. Syncellus de Nectanebo, p. 256.
Euf. Chr. Gr. p. 55. Hujus etiam fabulæ memine-
runt Iosephus Gorionides, p. 40. edit. Gagnier. Ma-
lala, p. 242. & Cedrenus, p. 124.

³ Inter Cræsum quidem & Nectanebum CC. an-
nos vulgares libri Chronici statuunt; sed annon plu-
res inter Nectanebum atque Artasem Armenium in-

terfuerint, illud addubitamus. Cæterum ut tota an-
norum series clariùs appareat, Tabulam regum Ar-
meniorum cogitamus subijcere, quæ hujusmodi diffi-
cultates minuat.

⁴ Hic certè atque etiam infrâ, ita uti suprâ quo-
que observavimus, non *Libyes* sed *Lydi* debent in-
telligi.

⁵ Codex editus habet, *Eu Agarus* i. e. *Agarus*.

‘ի տապակի՝ հրամայեաց կացուցանել :
 Վստորա՝ և ոչ ուղիք՝ զգետին ստու- 5
 արացուցին, արամամբ՝ ի ձմեռնային
 նուազութի իջուցանելով . վասն զի՝
 և զթունց եցոյց տէար լինիլ բազմութե
 զօրացն, մինչ զի՝ չափոյ պէտք եղեն,
 առաւել քան զհամարոյ, նա՛ ընդ այս
 ոչ հպարտացաւ, այլ արտասուէաց
 ասելով, աւաղ փառացս անցաւո-
 ռի : Գրէ՛ ևս՝ Կամարոս այսպէս,
 խաբկեանք լինէին՝ հպարտացելոյն : 6
 Լիւբէացոց Կրիւսեայ, Պիւթիա
 հարցունէն պատասխանելով,՝ Կրիւսոս
 անցեալ լէ արիս գետ, քակեսցէ զիշխա-
 նութիւնս . զոր նա զօտարաց կարծեալ,
 զինքն քակտէ : քանզի՝ կայեալ զնա
 Պարթէին՝ Արտաշիսի, հրամայեաց
 յերկաթեղէն տապակ հանել, իսկ
 Կիւրսոսի յիշեալ զբանսն՝ Սողոմի
 Աթենացոյ ասէ յիւր լեզուն : Ով՝ 7
 Սողոմ Սողոմ, գեղեցիկս բարբառեցար
 ոչ երանել զբարեբախտութիւն մար-
 դոյ՝ մինչև ի վախճան : իսկ լուծեալ
 որք մերձն կային պատմեցին Արտաշիսի,
 եթէ զնոր իմն Աճ կարդայ՝ Կրիւսոս,
 և գթացեալ Արտաշիսի՝ հրամայեաց
 ածել, և հարցեալ, և ուսեալ թէ
 զինչ է՝ որ աղաղակեացն, հրամայեաց
 ներել գտանջանսն . գրէ՛ և՝ Փիգոնիոս,
 ամենեցուն թագաւորաց՝ հուժկուն
 եղեալ Պարթէին Արտաշէս, ոչ միայն

byúmque regem Croesum in sarta-
 gine imponi iussit. Inde etiam neque
 torrentes pingue solum campis in-
 duxere quum in hyernas angu-
 stias epoti contraherentur. Quin
 & copiis suis numeros patum suffi-
 cere monstrabat, ut mensurá potiùs,
 quam numero opus fuerit. Ille au-
 tem in eâ re non gloriabatur, sed
 lachrymabundus, Heu gloriam, in-
 quit, citò perituram.” Ita porro
 Camadrus, “Fraus facta est superbo
 Lybico Croeso, quum Pythia
 vates responderet, *Croesus, flumen
 Halyn transgressus, imperium per-
 vertet*; quod ille de alieno dictum
 arbitrans, suum ipse regnum per-
 vertit. Quippe captum eum Arta-
 ses Parthus in sartagine ferreâ im-
 poni iussit; cùmque Croesus, Solonis
 Atheniensis sermonem reminiscens,
 suâ linguâ diceret, O Solon, So-
 lon, pulchrè locutus es, neminem
 hominem ante obitum beatum ac
 fortunatum dici oportere, quidam-
 que ex iis, qui propè adstabant,
 novum quendam Deum à Croeso in-
 vocatum, Artasi nunciarent;—mife-
 ricordia Artases permotus, adduci
 eum imperavit, & percontando
 edoctus, qualis ejus exclamatio esset,

զԼԽ

‘ Edit. զգետոյն. MS. զգետն. uterque, ut videtur, corruptè. Edit.
 ներութի. MS. Կամարոս. MS. խաբանք. MS. հպարտացելոյն.
 Edit. Թեւտիա. MS. Թեւտիայ. uterque corruptissime. Edit. Կիւրսոս.
 MS. Արշակայ. Edit. Սողոմի. Edit. Սողոմ Սողոմ. MS. և
 լուծեալ. Edit. Կիւրսոս. MS. փրդիւնոս.

6 Flumina nonnulla æstate quam hyeme majora
 sunt, atque ællivis mensibus plerumque exundant.
 Ευραϊης ποταμος ρεον ex Ιων Αρμενιων ορον,
 χειμωνος μιν αρα προχωρει χαλα τας οχθας, οια
 δη η πολλη οχλος αυτη τε υδατος, ηρος δε υποφαι-
 νογιοι, και πολυ δη μαλιστα υπο τροσας, ασιναι
 τε θειος ο ηλιος επιρεφει, ιωρας τε επιρχεται, και
 υπερβαλλει υπερ τας οχθας εις την γην των Ασσυ-
 ριαν. Arrian. de Exped. Alex. l. VII. p. 489. In
 agro Pitinate trans Appenninum fluvius Novanus omni-

bus solstitiis torrens, brumâ siccatur. Plin. Nat.
 Hist. l. II. c. 103. Hoc de Nilo notissimum, Nilus
 in æstati crescit, campisque redundat, Unicus in ter-
 ris Ægypti totius amnis. Lucret. l. VI. v. 712, 713.
 7 Alter codex habet Camardus, sed uterque
 æquè ignotus.

8 Pro Theutia, ita uti in Armeniacis scribitur,
 rectè monet La-Crozius legendum esse Pythia,
 quam emendationem nos sumus secuti.

զԼիբէացիսն վանեալ՝ և զԿիւրոսս
կապեց, այլ՝ ի Հելէսպոնտոսն, և ի
Թրակիէ՝ զտարերցն փոխեաց զբնութիս,
ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր,
և ընդ Հետեակերով, Թետաղացւոցն
սպառնարով համբաւն հիացուցանէր
զՀելլենականն, կործանեաց զԼակե-
դեմոնացիս, փախոյց զՓոկէացիս,
Լովկիացիք եղեն անձնատուրք, Բիւ-
տացիք մասն են ի կալուածոյնր՝ ընդ
ամենեփն նմա Հելլադայ մատուցա-
նէր զահն, յետ փոքու ժամանակի
աղէտքն անցին զամենեքումք։ ոչ
այնքան՝ Թռուառացաւ՝ Կիւրոսս
Մաքեդոնս պատերազմելով։ ոչ այս-
պիսի կիրս կրեաց՝ Դարեհս յիսկիւ
Թացւոցն, փախուստն։ ոչ կամբիւ-
սէս յԵթովպացիս փոքր։ և Քսերքսին
Հելլադայ զօրու երթալն, Թողլով
նոցա զգանձս, և զխորանս, միայն կեն-
դանի փախուցեալ մազապուր։ այլ
սս մեծամեծ և յաղթականօք պանծացե-
ալ, յիւրոց զօրացն խողխողի։ Արդ ես
հաւատարմուէ արժանի համարիմ,
զայսոսիկ պատմութի, և զայն Բ Կրիւ-
սոս, որ առ Կիւրոսիւ, կամ Նեկտա-
նիբեաւն պատմեն, կամ սուտք, և
կամ միով անունամբ բազմաց վա-
րեալ Թագաւորաց, որպէս յոլովից է
սովորութիւն։

8 “ à suppliciiis iussit abstinere.” Scribit
etiam 9 Phigonius omnium regum
potentissimum fuisse Artasem, Par-
thum, “ qui non solum Libyes pepu-
“ lit, Cyrsusque vinculis constrinxit,
“ sed in Hellesponto etiam & Thraciâ
“ elementorum naturas inmutavit,
“ quum terram navibus, ac maria
“ pedibus peragraret. Thessalis bel-
“ lum minitans, famâ nominis sui
“ Græciam perterrituit; Lacedæmo-
“ nios fudit; Phocenses fugavit;
“ Locri sese dedidère; Boeoti in di-
“ tionem ejus concessère; universæ Is
“ Græciæ terrorem incussit. At
“ brevi calamitas omnia invasit. Non
“ ita afflictus est Cyrus, cum Massa-
“ getis bellum gerens. Non talia
“ passus Darius, quum à Scythis au-
“ fugeret. Non Cambyfes in Æthio-
“ piâ minori; non Xerxes, quum
“ exercitum in Græciam transduceret,
“ qui, thesauris & castris relictis,
“ ipse solus incolumis fugâ evasit.
10 “ Hic verò, victoriis suis magnoperè
“ præfidens, ab suis militibus truci-
“ datus est.” Cæterum has narratio-
nes fide ego dignas judico, & Cræsum
illum, quem sub Cyro, aut Nectanebo
fuisse tradunt, aut fictum esse & com-
mentitium, aut 10 unum idemque no-
men multos reges usurpasse, ut com-
plurium mos est.

Պ Ր Ա Կ

1 MS. առ հասցումս նմա.
պահուստ.

2 MS. և ոչ.

3 Edit. աղէտն.

4 MS. յաղթականօք.

5 MS. Կրիւսոս.

6 MS.

7 Edit. Կիւրոս.

9 Codex alter habet Phlodinus.

10 Cum Cræsi & Cyri Historia Herodoti testimonio
extra omnem dubitationem posita sit, ea Cræsi atque
Artasii vera esse non potest nisi alter postea Cræsus
fuerit; de quo tamen nihil aliunde scimus, neque
ipsi Scriptores, quos Chorenensis adducit, novi-

mus. Cl. La-Crozius quædam hic antiquitatis
vestigia extare fatetur, sed Mosem nostrum Scripto-
res hosce non rectè accepisse credit Subest suspicio,
ne Ii, æquè ac Chorenensis, lapsi sint; sed cum
æquius judicium pronunciare non possumus, rem
totam Lector dijudicet.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

CAP. XIII.

Յագագս՝ Թագաւորութեանն Տիգրանայ միջնոյ՝ և ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, և զմեհեանսն շինելոյ, և արշաւանս առնելոյ՝ ի Պաղեստին:

De Tigranis medii imperio, qui Græcorum copiis obsitit, Fana construxit, incurSIONemque in Palæstinam fecit.

***¹ ԵՏ Արտաշիսի առաջնոյ Թագաւորէ Տիգրան՝ որդի նորա, ի բառասուն և յիններորդ ամի՝² Արշականայ Թագաւորի Պարսից. և ժողովեալ զզօրս Հայոց՝ Էդդէմ երթայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահո՛ւն հօր նր՝ Արտաշիսի, և ցրո՛ւնելոյ զօրացն, հետամուտ լեալ գային յաշխարհս մեր: որոյ Էդդէմ պատահեալ Տիգրանայ, արգելեալ ի վերջ՝ պահանջէ, և ի բեռ այր հւր Միհրդատ հաւատացեալ զՄաթաբ, և զհոգս միջերկրեայցն, և զօր բազում թողեալ առ նմա, դառնայ յաշխարհս մեր, առաջին գործ՝ զմեհեանս շինել կամեցեալ:

Իսկ քրմացն որ եկեալ էին ի Յունաց, զմտաւ անեալ զի մի՝ ի խորագոյն Հայս վարիցին, պատճառեցան զըղձութիւնս, իբր թէ՝ դիքն անդէն կամիցին զընակութի. որում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց՝ զՈլիմպիական պատկերն Դիոսի՝ յամուրն յԱնի, և զԱթենայն՝ ի Թիւս, և զԱրտեմիդեայ զմիւս պատկերն՝ յԵրիզայ, և զԵֆեստուն՝ ի Բագառինջ. բայց զԱֆրոդիտեայ պատկերն՝ իբրև Հերակլեայ տարփաւորի առ նորին պատկերին Հերակլեայ՝ հրամայեաց կանգնել յԱշտից տեղիսն: Եւ ցասուցեալ Էվահոնիսն եթէ ընդէր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնել զպատկերն Հերակլի, զառաքեալն ի նորուն հօրէ, ընկենու զնս՝ ի քրմուութենէն, հանդերձ զգեօղսն յարքու-

POST Artasem primum Tigranes filius ejus imperavit, anno Arfacanis Persarum regis undequinquagesimo. Is, exercitu Armenio collecto, adversus Græcorum copias processit, qui, post obitum patris sui Artasis, exercitum ejus dissipatum in regionem nostram persecuti sunt, quibus obviam factus Tigranes, quò minus se vindicaret, prohibuit, & Mazacæ ac Mediterraneorum curâ sororis suæ viro Mithridati demandatâ. quâcum. magnas copias reliquit, ipse in regionem nostram revertit, atque ibi ante alia opera, primùm Fana exstruere parat. At Sacerdotes, qui ex Græciâ venerant, consilio inito, nè in mediam Armeniam ducerentur, Deorum esse voluntatem simulabant, ut ibi ipsi habitarent; quibus Tigranes fidem habens, Jovis Olympii simulachrum in castello Anio posuit, Minervæ apud Thilum, & Dianæ alteram statuam Erizæ collocavit, Vulcanumque Bagarinzi statuit. Veneris autem simulachrum, ut Herculis amicæ, juxta ejusdem Herculis imaginem, in oppido Astifato, jussit statui. Ac Vahuniis iratus, quòd in suo ipforum oppido Herculis simulachrum, à patre suo missum, ausi essent collocare, de sacerdotio eos dejecit, oppidâque in quibus statuæ erectæ fuerant, in fiscum redegit; atque ita Fanis exstructis, arisque ante Fana positis cunctos opti-

նիսն

¹ MS. 19.

եկեալ էին.

² Edit. Արշակայ.

³ MS. Ոլոմպիական.

⁴ MS. նահանջ.

⁵ MS. Բագայ առինջ.

⁶ Defunt in Edit.

նիսն ունելով, յորում պատկերքն
կանգնեցան: Եւ այսպէս՝ մեհեանս
շինեալ, և՝ առաջի մեհենիցն բազինս
կանգնեալ, զո՛հս ամ նախարարացն
հրամայէ մատուցանել երկրպա-
գութք: զոր չառեալ յանձն արանց
ազգին Բագրատունեաց, յորոց զմիոյ
ումնն՝ զԵգուսն հատեալ, որում անունն
էր՝ Ասուդ: Վս պատկերացն անարգա-
նաց, ոչ այլ իւրի խոշտանգէ, քանզի
յանձնառին ուտել ՚ի զոհիցն արքայի,
և զմիս խոզի, թէպէտ՝ և ոչ ինքեանք
զոհեցին երկրպագութք: Վասն որոյ
առնուլ ՚ի նոցանէ զիշխանութի զօրուն,
բայց՝ միայն զթագակապ ասպետու-
թիւնն ոչ հանէ: Ինքն իջանէ ՚ի
Միջագետս և գտել անդ՝ զԲարշամի-
նայ զպատկերն, զոր պատկեր ՚ի փոս-
կրէ, և ՚ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծա-
թով, հրամայէ տանել կանգնել յաւա-
նին Թորդան: Եւ նոյն հետայն դիմէ
յաշխարհն Պալեստինացոց, վրէժս
պահանջելով ՚ի Պտղոմայիդէ՝ Վլէ-
ռպատրայ յաղագս՝ Իսիդիսի որդւոյն
առ Հայր իւր յանցանաց, առեալ
գերի բազում ՚ի Հրէից, նստի շուրջ
զՊտղոմայիդ քաղաքաւ: Իսկ դշխոյն
Հրէից՝ Աղէքսանդրիայ, որ և Մե-
սաղինայ, որ և կինլեալ Աղէքսանդրի,
որդւոյ Յովհաննու, որդւոյ Շմաւո-
նի, եղբոր Յուդայ Մակաբեայ, որ
զայնու ժամանակաւ ունէր զթագաւ-
որութիւն Հրէից, ինչս տալով բազում
զնա անտի դարձոյց: Քանզի երլուեալ
և համբաւ, եթէ՝ Վայկոն ոմն անուն,
յերուզակ, խռովէր զերկիրն Հայոց,
զլեանն, ամուր կալեալ, որ մինչև
ցայժմ, յանուն յերուզակին կոչին
Վայկունիք:

mates sacra facere & venerari jubet:
quod cum Bagratidæ detrectarent, uni
cuidam eorum, (nomen ei Asud,) lin-
gua exsecta est. Cæterùm ob spreta
simulachra supplicium gravius non
adhibuit, quùm illud non abnuerent,
ut regis sacrificiis & suillâ vescerentur,
quanquam ipsi ab immolando & vene-
rando refugiebant. Ideoque exercitûs
imperium eis abrogavit, sed coronandi
munus & equestrem dignitatem non
ademit. Deinde ipse in Mesopota-
miam descendit, & nactus ibi ¹ Bar-
sami statuam, quam ex ebore & be-
ryllo factam, argento ornaverat, de-
portari eam jubet, & in Thordano
oppido locari. Confestim inde in
⁶ ² Palæstinam impetum facit, ut Cleo-
patram Ptolemaidam ulcisceretur, ob
Dionysii filii ejus in patrem suum delicta;
multisque Judæorum captis, Pto-
lemaidem urbem obsedit. Alexandra
autem Judæorum regina, quæ etiam
³ Messalina vocabatur, uxor quæ
fuerat Alexandri, Johannis filii, Si-
monis filii, Judæ Machabæi fratris,
quæ eâ tempestate Judæorum regnum
tenebat, magnis cum muneribus inde
avertit; simul enim audiverat, latro-
nem quendam, nomine Vaiconem,
Armeniæ terram disturbare, monte
quodam munito occupato, qui ab la-
tronis nomine etiam nunc Vaicunius
appellatur.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. առաջին.
² MS. պահանջել.

³ MS. հանդերձ երկրպագութք.
⁴ Edit. Աղէքսանդրոս. corruptissimè.

⁵ MS. և ոչ

¹ Vide suprâ l. I. c. 13.

² Hanc Tigran's expeditionem memorat Jose-
phus, Antiq. XIII. 16. de Bell. I. 5. & Gorioni-
des, IV. 34. p. 167. edit. Gagnier, qui quidem
nihil hic de Cleopatrá refert, quæ tamen ab Jose-

pho Græco Selenes etiam nomine sit appellata.
Vide infrâ. l. II. c. 30.

³ Legendum potius *Saalina*, five *Salina*, ut
Eusebius & Syncellus scribunt. Euf. Chr. Gr. p.
52. 72. Syncell. p. 295.

Դիմուքն 'ի մեղ Պոմպեյի Հռովմայ-
եցւոց զօրավարի՝ և առնուլ
զՄաժաք, և մահՄիհրդատայ:

*Pompeius, Romanorum dux, irruptione
in nos factâ, Mazacam capit.
Mors Mithridatis.*

ԱՅՆՄ Ժամանակի՝ Պոմ-
պեյոս Հռովմայեցւոց զօրա-
վար, զօրօք բազմաբեկեալ հա-
սեալ, 'ի մեջերկրեայս, զԱֆո-
րոս զայսրապետն իւր, Եսորիս առաքէ,
սալ պատերազմընդ Տիգրանայ:՝ որոյ
եկեալ, և ոչ պատահեալ Տիգրանայ,
քանզի՝ երդարձեալ յիւր աշխարհն՝ վն-
սուհապանաց յերուզակին, անցեալ
Սփորոսի՝ 'ի Իամնասկոս, և տեսեալ
զքաղաքն առեալ 'ի Մետրաղայ՝ և 'ի
Լուղայ, զնս հալածեալ՝ անտի ինքն
'ի Հրէաստան փութայր հասանել
'ի վր Արիստարքուի, յօգնականութի
եղբորն՝ Երեցու Հիւրկանու քահանայ-
ապետի, որդւոյ Աղեքսանդրի: Իսկ
Պոմպեյի պատերազմեալ ընդ Միհր-
դատայ, տեսանէ զսաստիկ ընդդիմա-
կացութի, և զահապին մարտս, և
վտանգի յոյժ, սակայն՝ բազմութեն
յարթեալ, փախստական լինի Միհր-
դատ 'ի կողմանս Պոնտոսի. յորմէ
'իբրև զերծանելով եղեալ Պոմպեյոս

PER id tempus, Pompeius Roma-
norum dux, multis cum copiis in
Mediterranea veniens, Scaurum
præfectum suum in Syriam mittit, ad
bellum cum Tigrane committendum:
qui, ut venit, neque ibi Tigranem re-
perit, (is etenim propter latronis tu-
multum in regionem suam redierat) ipse
Damascum profectus est, quam urbem
à Metello & Lucullo captam intelli-
gens, cum eos depulisset, ipse in Ju-
dæam adversus Aristobulum contendit,
ut fratrem ejus majorem Hyrcanum
sacerdotem summum, Alexandri fili-
um adjuvaret. Pompeius autem, com-
misso cum Mithridate prælio, qui vi
summâ resistebat, post horrendum
prælium, in magnum discrimen ad-
ductus est; multitudine tamen supera-
tus, fugâ se in Pontum recipit Mi-
thridates, à quo quasi præter spem
Pompeius liberatus, Mazacam cepit,
& Mithridatem filium comprehendit,

• Absunt ab Edit. որոյ եկեալ և ոչ պատահեալ Տիգրանայ.
Edit. անտի. • MS. իբր Թէ զերծեալ.

• Deest in
որմ

¹ Asia Minor, ut Schroöderus monet, ab scrip-
tore nostro regio Mediterranea appellatur, id quod
ex ejus Geographiâ patet.

² Εν τῷ φ. πικρῷ καὶ Σκαυρονος Συρίαν Πομ-
πῆος αὐτὸς ὡν ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ πολέμων ἐστὶ Τίγ-
ραν. Ὁ δὲ ἀφικόμενος εἰς Δαμασκόν, πολλοὺς
μακρὰ καὶ Μετῆλλον ἰσχυρὰ τὴν πόλιν ἔχοντας ἔχον,
αὐτὸς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἠπάχθη. Joseph. Antiq. XIV.
2. p. 610. Ὁς [Σκαυρος] ἐπιμύθη μὲν εἰς Συρίαν
ἀπὸ Ἀρμενίας ὑπὸ Πομπηίου Μαγνῆ, πολέμωντος
πρὸς Τίγραν. παραγνοῦντος δὲ τῆς Δαμασκόν,
ἐαλωκυίας περὶ τῆς πόλεως ὑπὸ Μετῆλλου καὶ Λολλεῖ,
καὶ τῆς μεταστοιχείας, ἐπεὶ καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν
ἐπύθη, καθάπερ φ. ἔγραψεν ἠπαχθῆ. De Bell. I.
6. p. 970. In diebus illis Pompeius Magnus princeps

militiæ Romanorum egressus est cum ingenti exercitu
contra Tigranem regem Armeniæ. Et mittens Abon-
rus [Scaurum] unum è servis suis, præcepit ei, ut in-
curSIONem faceret in Syriam. Cumque Scaurus ve-
nisset ad Damascum, misit Aristobulum nuncios, &c.
Gorionides, p. 176, edit. Gagnier. Hic certè
Chorenensis, etsi Josephum Græcum non omnino
ad verbum expressit, tamen ab Hebraico scriptore
longius discrepat.

³ Josephus, cujus locum jam adduximus, utitur
voce μετῆστος, quod verbum veremur ne hoc in
loco Chorenensis malè intellexerit.

⁴ Scaurus quidem primò Aristobulum, at post
Pompeius Hyrcanum juvit, ut Josephus auctor est.

որում ակն ոչ ունէր, և առեալ 3
 զՄաթաթ, և կալեալ զորդի նր
 զՄիհրդատ, նստուցանէ 'ի բաղաբին
 զոր, և ինքն ոչ հետամնւա լինի նմա, և
 ընդ Ասորիս 'ի Հրէաստան փութայր
 հասանել, և 'ի ձեռն հօրն Պիղատոսի
 Պոնտացւոյ՝ զՄիհրդատ սպանանէ՝
 թուեալովր դեղորք՝ վկայէ այսմ բանից՝
 և Յովսէփոս 'ի ճառին, որ վր
 ՝ Ապրսամին պատմէ, այսպէս ասելով.
 Պոմպէի մօտ Յերիքով հասանէն
 աւետիք մահուան Միհրդատայ :

MS. և այլ ընդ.

MS. Ապրսամին.

1 Mors Mithridatis variè traditur, Appianus à milite quodam Bituito cæsum; Dion & Josephus à Pharnace filio occisum scribunt. Plutarchus atque Eutropius ipsum sibi mortem conscivisse narrant. Appian. in Bell. Mithridat. p. 429. Dion. l. XXXVII. Joseph. Antiq. XIV. 3. Plutarch. in Pompeio, p. 641. Eutrop. lib. VI.

6 Και μὲν ὁ πολὺν Πομπηίου στρατὸν ἐπ' αὐτὸν ἀγῶνι, καὶ ὁδὸν ἀριχόμενοι ἴσιν ἐκ Ποντοῦ τὴν Μιθριδάτην πάλιν ἐμνησθῆναι, διὰ Φαρνακὸς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ γυμνασίου. Joseph. Antiq. XIV. 3. p. 613. — ὁ Μιθριδάτης θανάτος ἀγγελοῖς αὐτῷ πρὸς Ἰερουσαλὰ, ὅθεν τὸ τῆς Ἰουδαίας ποταμίου ποταμοῦ περὶ τῆς Ἰερουσαλὰ καὶ βαλόμενοι τρεῖς. de Bell. I. 6. p.

971. Atque hunc certè locum, quod Schræderus ipse monuit, Chorenensis noster respexit, adeo ut mirari subeat, cur idem Schræderus arbitratus sit, ex Gorionide hæc hausisse nostrum Mosem Armenium, quum contrà de morte Mithridatis verbum omnino nullum Gorionides dixerit. Nam quod ad vocem *Apersam* attinet, quam Moses æquè ac Gorionides usurpat, nihil inde sequitur, nisi id nomen Chorenensis temporibus Balsamo Judaico in oriente datum fuisse, quâ de re consulas Bochartum in Hierozoic. l. II. c. 51. Legat Gorionidem, qui volet, l. V. c. 38. Nos enim pudet tædētque ex tam turpi auctore multa exscribere.

ՊՐԱԿ ԺԵ.

CAP. XV.

Յաղագս՝ յարձակելոյ Տիգրանայ 'ի վե-
 րայ զորաց հռոմայեցւոց. և խոյս
 տալ Գաբիանոսի, և արձակել
 զմանուկն Միհրդատ :

Tigranes in exercitum Romanum impetum facit; cedit Gabinus, & Mithridatem puerum dimittit.

*** ՍԵ՛ Թագաւորն Հայոց Տիգրան, 1
 *** զգերութիւն Հրէից նրստուցեալ
 *** Արմաւիր, և յաւանին Վարդ-
 գէսի, որ 'ի վր Քասաղ գետոյ, և
 գլխուզակն բնաջինջ արարեալ 'ի
 լեռնէն, և զսուգ Միհրդատայ կատա-
 բեալ, խաղայ գնայ յԱսորիս, 'ի վր
 զորացն հռոմայեցւոց առ 'ի վրէժս
 պահանջել. Ընդդէմնր գայ Գաբիա-
 նոս սպարապետ զորացն հռոմայեցւոց,

ITAQUE rex Armenius Tigra-
 nes, postquam captivos Judæos
 Armaviri & in oppido Vardge colloca-
 vit, quod est super flumen Chasalum
 positum, latronésque montis funditus
 delevit, & luctum Mithridatis peregit,
 in Syriam profectus est, ut ab exercitu
 Romano pœnas repeteret. Huic oc-
 currit Gabinus Romanorum dux
 quem ibi reliquerat Pompeius, Romam

զոր

զոր թողեալ էր Պոմպէի 'ի ' գնալն ² Իւրում 'ի հոռմ. և Գաբիւնոս ոչ իշխեաց 'ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ լիքատայ, զՊտղորմէնոս ունելով պատճառս, և գաղտնի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ, տայ զբեռ որդիւնի՝ զպատանին Միհրդատ, զորդին Միհրդատայ, զոր կալեալ էր Պոմպէի 'ի Մաթաբ, ասելով թէ՝ դադար գնաց:

¹ MS. դառնալն.

¹ Γαβίνιος δ' επί Παρθύς στρατοῦν καὶ τοῦ Εὐφράτην πρὸς περσικοῦς μελεθεῖν εἰς Αἰγυπτὸν ὑποστρεψαί· καὶ ἀσπῆσαι Πτολεμαῖον εἰς αὐτὴν. Joseph. Antiq. XIV. 6. p. 618. Γαβίνιος δ' ἐπὶ Παρθύς ὤμνησεν στρατεύειν γινέσθαι Πτολεμαῖος ἀμφοδίου, ὃν, ὑποστρεψάς αὐτὸν Εὐφράτη, κατήγαγε εἰς Αἰγυπτὸν. De Bell. I. 8. p. 976. Quibus ita peractis, profectus est Gabinius, & trajecit flumine Euphrate, pugnavit contra Persas & Medos & humiliauit eos. Gorionides, V. 42. p. 185. Atque hinc lector æquus dijudicet, utrū Græcum an Hebraicum Josephum Moles Armenius legerit.

ipse proficiscens. ¹ Gabinus verò, non audens cum Tigrane manum conferere, se ad Euphratem recepit, Ptolemæum causatus: occultè autem societatem cum Tigrane pangit, eisquē ² sororis ejus filium, Mithridatem juvenem, Mithridatis filium ³ reddit, quem Pompeius Mazacæ ceperat, clam eum aufugisse prædicans.

² Itaque Mithridates Tigranis sororem in matrimonium duxerat, tametsi contrà Tigranem Mithridatis generum fuisse scribunt Plutarchus in Lucullo. p. 506. Appianus in Bell. Mithridat. p. 242. Dion I. XXXVI. Justinus I. XXXVIII. c. 3.

³ Παρθὸν δὲ θυγάτην Μιθριδάτην καὶ Ορσάνην πρὸς αὐτὸν ἐλθούσας πεινυπέμψα, τῇ δὲ λογῷ ἀπειράσαν αὐτὸν. Jos. Antiq. XIV. 6. p. 618. Μιθριδάτην καὶ Ορσάνην θυγατέρας ἐκ Παρθῶν, κρυφα μὲν ἀπέπεμψε. παρὰ δὲ τοῖς στρατιώταις ελεῖν ἀποδραναί. De Bell. I. 8. p. 876. Cæterùm nihil quicquam de hac re tradit Gorionides.

ՊՐԱԿ ԺԶ.

CAP. XVI.

Պատերազմ Կրասսոսի, և սատակողմն նորին 'ի Տիգրանայ:

Prælium Crassi & clades ejus à Tigrane.

Կասկած առեալ Հռովմայե, ¹ զԳաբիւնոս փոխեն, և զԿրասսոս փոխանակ առաքեն: որոյ եկեալ, և առեալ զամ գանձս գտեալս 'ի տաճարին Այ յեջմ, խաղալ 'ի վերայ Տիգրանայ, և անցեալ ընդ Լիքատ, սատակի ամ գործքն հանդերձ 'ի պատերազմելն 'ի Տիգրանայ, զորոյ գանձսն ժողովեալ Տիգրանայ դառնայ 'ի հայս:

ROMANI, suspicione incensi, Gabinium movent atque in locum ejus ¹ Crassum mittunt; qui, cum venisset, & omnes Thesauros templi Dei Hierosolymitani abrupisset, adversus Tigranem progreditur; & Euphratem transgressus, ipse omnisque ejus exercitus, cum ² Tigrane dimicantes, periēre; Tigranesque thesauris ejus potitus, in Armeniam redit.

ՊՐԱԿ

¹ Καὶ τὸς Κρασσὸς αἰφ' ἰαδοῦς ἐλθὼν παραλαμβάνει Σουεαν. ὅς ἐστι τὴν ἐπὶ Παρθύς στρατὸν, τοῖς ἀλλὰ τὴν ἐν Ἱερουσαλὺμοις καὶ χρεὺς παύλα σπειρίλα, καὶ τὰ διχῶντα ταλαντὰ ἔχον, ὧν ἀπερχέτο Πτολεμαῖος. διαβὰς δὲ τὸν Εὐφράτην, αὐτὸς τὴν ἀπώλειαν, καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ. Joseph. De Bell. I. 8. p. 976. Conter si libet, Gorionidem, V. 42. p. 186, quem nihil attinet exscribere.

² Scriptores alii, qui Crassi expeditionem narrant,

tantum absunt, ut Crassum à Tigrane devictum tradant, ut contrà filium ejus Artavazdem hanc tempestate Armeniis imperitasse scribant, neque ab eo tamen sed ab Surenà Orodii Parthorum regis duce Crassum superatum dicant. Vide Vell. Paterc. I. II. c. 46. Plutarchum in Crasso, p. 554. Dionem I. XL. Appianum in Bell. Parth. p. 138. Justinum XLII. 4. Florum III. 11.

ՊՐԱԿ ԺԷ.

CAP. XVII.

Թէ՛ որպէս ՝ Կրասիոս՝ ընդդիմակայ
եղև Տիգրանայ, և Միհրդատայ
ապստամբել՝ և շինել զԿեսարեա .

*Crassius Tigranem oppugnat. Mitbri-
dates desciscit & Cæsaream exstruit.*

Չարեալ Հռովմայեցւոց՝ ա-
ռաքեն զԿրասոս անթիւ զորք .
սա՛ եկեալ, և ընդդէմ կա-
ցեալ, չտայ թոյլ զորացն
հայոց՝ անցանել ընդ Եփրատ, և ա-
պստակել յԱսորիս . Զայսու ժամա-
նակաւ թերահաւատութի լեալ Տիգ-
րանայ՝ ի պատանին Միհրդատ, ոչ
զիւր կարծելով՝ քեռ որդի, չտայ
նմա մասն ինչ իշխանութեան, այլ և
ոչ զիւր աշխարհն Վրաց . և Միհր-
դատայ արհամարհութի կրեալ ի
քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ, ապ-
ստամբութի անկանի առ Կեսար, իշխա-
նութիւն գտեալ . ի նմանէ զՊերգեայ
քաղաքի, զորավիզն օգնականութեան
լինի Մաիպատրոսի հօր Հերովդի,
Կեսարու հրամանաւ . սա շինէ զՄա-
թաք ընդարձակագոյն, և պայծառ
շինուածովք, և անուանէ Կեսարեա՝
ի պատիւ Կեսարու, և յայնմ հետէ՝
քարձեալ լինի իշխանութիւնն հայոց
ի քաղաքէն յայնմանէ .

HIS rebus graviter permoti Ro-
mani, Crassium cum exercitu
maximo mittunt, qui, ut venit, Arme-
niorum copias prohibuit, ne Euphratem
transirent, & in Syriam incursiones fa-
cerent. Sub id tempus de Mithridate
Tigrani incidit suspicio, quem fororis
sux filium esse nequaquam putabat,
ac propterea nullam ei imperii partem
credidit, nè suam quidem propriam
Pherorum regionem. Itaque Mi-
thridates, ab Tigrane avunculo suo
spretus, ad Cæsarem transfugit; &
Pergæ oppido præfectus, Antipatro,
Herodis patri, Cæsaris iussu, auxi-
lium tulit. Is Mazacam splendide
exstruxit atque amplificavit, & in ho-
norem Cæsaris Cæsaream nominavit,
& jam tum imperium ejus urbis Arme-
niis ademptum est.

ՊՐԱԿ

MS. Կրասիոս.

MS. քըւերորդի.

Abest ab Edit. ի նմանէ.

¹ Pro *Crassio*, tum hic, tum in capitis inscrip-
tione *Crassius* certè ponendus est, ut ex Josepho
aliisque scriptoribus constat. Παρθος δὲ, μέγα τον
Ἰρακον επιδιαβατον εις Συριαν ἀρμαγευτος, ἀν-
τιπας Կասιος.—Κασιος δὲ—τοι τον Ευφρατην
ὑπερβαλε. Παρθος διαβαινειν ἀντιπας. Joseph. de
Bell. I. 8. p. 976-7.

² Antipater quidem Mithridati Pergameno sup-
petias tulit, atque ambo Cæsaris partes defen-
dere, Joseph. Antiq. XIV. 8. p. 621. De Bell.
I. 9. p. 977. Cæterum hic Mithridates non à
Pergæ Pamphyliae, sed à Pergamo Mysiæ oppi-
do nomen accepit, eique Cæsar Galatiæ Te-
trarchiam, ac Bospori regnum dedit. Quòd autem
Pergæ etiam præfecturam obtinuerit, nusquam alibi

scriptum invenimus. Vide Strabonem XIII. p. 625.
Hist. de Bell. Alexandr. c. 68. Dion. Cass. I. XLII.
Appian. de Bell. Mithridat. p. 254.

³ Μαζακα, τοις Καππαδοκίαις, ἡ νυν Καισαρεια.
Stephanus Byzantinus. Idem notant Plinius &
Ptolemæus. Cæterum Constantinus Porphyroge-
neta de Themat. I. I. c. 11. hanc urbem in Julii
Cæsaris honorem id nomen accepisse tradit, quan-
quam alii ad Tiberium referunt. Consulæ Euseb.
Chr. Lat. p. 157. Eutrop. VII. 6. Suid. in
Tiberio. Hieronymus tamen, Comment. in Esaiam,
XVIII, c. 66. & Comment. in Ezech. c. 27. de
Cæsaris Augusti nomine Cæsaream vocatam refert.
Vid. suprâ, I. I. c. 13.

Q

Յաղագս՝ միաբանութեանն Տիգրանայ՝
և Արշէզի, և առաքել ասպատակ
'ի Պաղեստինէ, և գերութի Հիւր-
կանու քահանայապետի, և այլ
բազմութեն հրէից:

*Tigranes cum Arse societatem coit. In-
cursio fit in Palæstinam. Hyrcanus,
Pontifex maximus, multique alii Ju-
dæorum capti.*

ՅԵՏ այսր ամի, 'ի հիւանդութե
եղեալ Տիգրանայ, աղերսէ՝ 'ի
սէր զԱրշէզի արքայ Պար-
սից, յաղագս հպարտութեան
հօրն՝ հանելով 'ի նոցանէ զնախագա-
հութիւն: Իսկ սա՛ իւրովք կամօք գեր-
կորդականն ունելով ըստ իրաւանց,
դարձուցանէ 'ի նա զնախագահութիւն.
և 'ի հաշտութիւն անեալ զԱրշէզի՝
առնու 'ի նմանէ զոր յօգնականութի
հիքեան: Յայնմ Ժամանակի՝ առեալ
Տիգրանայ գրազպիրան՝ նահապետ
Ռոշտունեաց, նախարարութեն սպա-
րապետ կացուցանէ զօրացն Հայոց, և
Պարսից, և առաքէ 'ի վերայ զօրացն
Հռովմայեցոց, հրաման տուեալ
զքնակիչ աշխարհին Ասորոց, և
Պաղեստինացոց, 'ի հաշտութի հաւ-
անութիւնս: Եւսմ ընդ առաջ լինի
Պակարոս ոմն անուն, որոյ հայրն լեալ
Թագաւոր Ասորոց, և ինքն խնամի
Անտիգոնի Արիստարքուլեանց, սա՛ է՝
Պտղոմենեանց, եկեալ առ Բազա-

HIS omnibus absolutis, Tigranes,
morbo implicitus, benevolen-
tiam Arsis Perfarum regis petit, à qui-
bus Pater, superbiâ accensus, primas
abstulerat. Is autem secundum digni-
tatis locum, ut par fuit, obtinere satis
habens, principem ei restituit; atque
amicitiâ Arsis ita conciliatâ, belli sibi
ab eo subsidia accepit. Eo tempore
Bazaphranem Restuniorum princi-
pem Tigranes Armenii & Persici exer-
citus ducem constituit, & adversus
Romanorum copias misit, præcepit-
que, ut cum Syriæ & Palæstinæ in-
colis de pace ageret. Huic obviam
fit quidam, cui Pacoro nomen erat,
cujus Pater Syriam rexerat, atque ipse
cum Antigono, Aristobuli, seu Pto-
lemæi filio affinitatem junxerat. Is
itaque Bazaphranem, Restuniorum
principem, atque Armeniorum & Per-
farum ducem adit, eique quingentas
mulieres formosas, & mille auri talenta

փրան՝

¹ Plerique Josephi codices scribunt *Barzarbranem*, nonnulli *Barzarbranem*. De hac autem historiâ consulat lector Joseph. Antiq. XIV. 13. De Bell. I. 13. Gorionid. XLVIII. 48, quam quidem historiam non esse ex Gorionide excerptam, cum in extremo capite simus ostensuri, Josephi tantum loca in notis proferemus.

² *Συεian καλεσθον Πακορος τε ο βασιλεως παis, και Βαρζαφρανις σατραπης ων Παρθων.*—*Αντιγονος δ' υποσχνησο χιλια ταλαντα και πιντακοσας γυναικας δωσεν Παρθοis, οι την αρχην Τριχονον αφελομαιοι, παραδωσουσιν αυτω, και τις πει τον Ηρωδην αγγειουσιν.* Joseph. Antiq. p. 643. *Μεγα δε ειν δυο, Βαρζαφρανις τε Παρθων Σατραπης συν Πακορω τη βασιλειως υψ Συεian καλασθης, δυο-*

*νιαις—πιθει πιν Σατραπην, υποχρησ χιλιαν τα-
λαντων και πιντακοσων γυναικων, καλασθων επι
βασιλεια, τον Αντιγονον, καλαλυσαι δε τον Τριανον.*
De Bell. p. 986. Priore loco *Antigonus*, altero *Ly-
sanias* Parthis persuasisse dicitur, ut Antigonom re-
ducendum susciperent; quod ipsum Pacorus fecit,
qui Antigono affinis erat, ut noster Moses narrat.
Eodem modo, quo Josephum *Cl. Aldrichius*, nos
Chorenensem explicabimus; quippe cum verisimile
sit hos omnes ad hanc rem conficiendam operam
contulisse.

³ Videtur error aliquis in hunc locum irrepsisse, cum Aristobulum Ptolemæi etiam nomine fuisse appellatum nusquam alibi scriptum reperimus.

փրան՝ նահապետ Ռըշտունեաց, և սպարապետ Հայոց, և Վարսից, խոսանայ Տինգ Տարիւր կին գեղեցիկ՝ և հազար քանիսն ոսկւոյ, զի օգնեսցէ նոց, ընկենլով՝ ի Թագաւորութենէ Հրէից զՀիւրկանոս, և Թագաւորեցուցանել զԱնտիգոնոս։ Իբրեւ ետես Հիւրկանոս Հրէից քահանայապետ, և Թագաւոր, և Փասպէլոս եղբայր Հերովդի, եթէ՝ զգորս Հառվմայեցւոց փախստական արարեալ՝ զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, խաղաղութեւն երկիրն՝ անցանէր Բազափրան, խօսէին և ինքեանք զխաղաղութի առ Բազափրան, և նոք զԳնէլ ոմն, որ էր տակաւապետ արքային Հայոց, յազգէն Գնունեաց, առաքէ յԵէմ հանդերձ հեծերազօրաւ, իբրեւ ի պատճառս խաղաղութե, բայց ի գաղտնիս օգնել Անտիգոնեայ. և Հիւրկանոս զտակաւապետն ամբ զորօքն ոչ ընդունէր յԵէմ, այլ միայն 500 հեծերով. և տակաւապետն դաւով խրատ տուեալ Հիւրկանոս, զի առ Բազափրան երթիցէ՝ վասն աւերածոյ աշխարհին, և ինքն խոստանայ լինիլ բարեխօս, և Հիւրկանոս երդումն խնդրեայ ի

daturum se pollicetur, si ad Hyrcanum è Judæorum regno ejiciendum, & ad Antigonum regem faciendum se jussisset. Hyrcanus igitur, Judæorum Pontifex simul & Rex, Herodisque frater Phasaelus, ubi animadverterunt, Romanorum exercitu, partim ad mare, in oppida partim pulso, Bazaphranem quietè regionem peragrarè, de pace cum Bazaphrane ipsi colloquuntur; qui quidem, Gnelum quendam, Regis Armenii pocillatorem, de Genuniâ gente, specie pacis componendæ, cum exercitu equestri Hierosolymam misit, re autem ut occultè Antigono subveniret. Hyrcanus autem, pocillatorem non cum omnibus copiis, sed quingentis modò equitibus in Hierosolymam recepit. Tum pocillator infidiosè Hyrcano suadet, ut Bazaphranem, de regione vastatâ conveniret, ipse pollicens se pro eo deprecaturum. Cùmque Hyrcanus jusjurandum à Bazaphrane exigeret, eisque Bazaphrane exigeret, eique Bazaphranes per solem & lunam cunctâque sua numina, cælestia simul & terrestria, per-

Բա-

a Edit անցանէ.

b Defunt in Edit. և ինքեանք.

⁴ Εἰλην μὲν οἱ Πακοὺς ἰππεὺς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐξιπμῆς, καὶ αἰσχυρομένην τὰ καὶ τὴν χρεῶν, καὶ Ἀντιγόνῳ συμπραξέσκειν, ἡγεμονία τε ὁμωνυμῶν τε βασιλείας, οἰονοχόν. Joseph. Antiq. p. 643. δ δὲ [Πακοὺς] οἰονοχόν πνι των βασιλικῶν ὁμωνυμῶν μωρεν τε ἰππευ παρδης, ἐμβάλαν ἐκαλευσεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. De Bell. p. 986. Hic Pacorus cognominem sibi pocillatorem regium Pacorum, at apud Auforem nostrum Bazaphranes pocillatorem Gnelum mittit.

⁵ Πακοὺς δὲ ὁ Παρθὸν στρατηγὸς συνἰππευσιν ὀλιγοῖς, Ἀντιγόνῳ διαβένδους εἰς τὴν πόλιν εἰσελθαι, λογφ μὲν ὡς καὶ ἰππευσιν τὴν αἰσιν. το δ' ἀληθὲς συμπραξέων ἐκείνῳ τὴν ἀρχήν. Φασαήλ δ' ὑπαγίνηςτος καὶ διξάμεν ξενία, Πακοὺς παθὴν πρεσβευτῆσαι παρὰ Βαρζαφαρην αὐτὸν, δόλον τινα τυτὸν συνίσθης. Joseph. Antiq. p. 644. Καὶ τυτὸν διαλλαχθῆν μὲν Ἀντιγόνῳ παρὰ καλεῖται Πακοὺς μισθῶνται. Φασαήλ δὲ πεισθὺς τῇ πόλει καὶ ξενία

τον Παρθὸν εισδεχθῆαι μίση πνιλακοσίῳ ἰππεὺς, πρεσβεῖ μὲν ἡκούσῃ τε παύσαι τὴν αἰσιν, το δ' ἀληθὲς Ἀντιγόνῳ βοηθεῖν. Τὸν γὰρ Φασαήλ ἐνεδρεύων ἀνέπεισεν πρὸς Βαρζαφαρην πρεσβευτῆσαι. De Bell. p. 987.

⁶ .Ολιγοὶ γὰρ πρεσβευτοὶς Ἰερκανὸς τε καὶ Φασαήλ.— γινόμενοι δ' ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ μετ' ὅπλων ὑπαγίνωσιν οἱ ταύτῃ τὴν πόλιν εἰσελθῆναι. καὶ Βαρζαφαρην το μὲν πρῶτον αὐτὸς ὑποδεχθῆαι πρεσβυμῶς, καὶ δωρεὰ δίδωσιν, εἰς ἀπελευθερῆσαι. Joseph. Ant. p. 644. Ἐξίστι δ' Ἰερκανὸν παραλαβὼν καὶ Πακοὺς, ὡς ἦσαν ὑποπτευσίῳ. καὶ καλεῖται παρ' Ἡρώδῃ τινὰς τῶν Ελευθερῶν καλεμένων ἰππεῶν, τοῖς λοιποῖς περιπτεμπῶν Φασαήλ. ὡς δ' ὁλιγοὶ καὶ τὴν Γαλιλαίαν—δωρεὰ γὰρ δὲ αὐτοῖς. ἐπεὶ ἀναχωρεῖσθαι ἐλοχα. τοῖς δὲ αἰσθῆς μνῆσαι τῆς ἐπιβουλῆς, καὶ ἀχθῆναι εἰς τι τῶν παραθαλάσσιων χωρίων, ὁ καλεῖται Ἐκδιππῶν. De Bell. p. 987.

Q 2

Բազափրանայ, և Բազափրան եր-
դուեալ նմա յարեգակն, և ի լուսին,
և յնժ պաշտամունս իւրեանց, երկնա-
յինս, և երկրայինս, և յարե Արշէզնի, և
Տիգրանայ: ընդ որ վրաստահացեալ
Հիւրկանոս, Թողու զՀերովդէս ի վր
Երուսաղիմի, և զՓառայէլոս զերէց
եղբայր Հերովդի առեալ Է իւր, գայ
առ Բազափրան ի ծովեզերն, ի գե-
օղն որ կոչի Եբսիպոն: և Բազափրան
խորամանկութե պատուէր զնս, և ինքն
յանկարծակի անսփ զնացեալ, մնացելոց
զորացն Տրաման տայր ի բունն առ-
նուլ զնոսա, և ի ձեռն Աստիգոնի
մատնել: և Աստիգոնոս ի վերայ Հի-
ւրկանու անկեալ, զականջս նր ատա-
մամբքն ի բաց կարէր, զի Թէ և այլ
ժամանակ փոխեցի, անհնար լիցի նմա
զբաճանայապետութիւն ունիլ: քան
զի՞ օրէնքն զողանդանման: Տրամայէն
կացուցանել քաճանայս: և Փասայիլի
եղբայր Հերովդի իւրովի զարկեալ
զիւր գրուին զբարի, առաքեցաւ
բժիշկ յԱստիգոնեայ իբր Թէ բժշկել
զնա: Ելից զվէրն նր Թոււաւոր
գեղովք, և վախճանեցողց: Եւ Բազա-
փրանայ Տրաման տուեալ Գնէլոյ տա-

que salutem Arsii & Tigranis jurasset,
fidem ei Hyrcanus habens, relicto ad
Hierosolymam regendam Herode, &
Phasaelo Herodis fratre maiore secum-
sumpro ad Bazaphranem adit, ad ma-
ritimum oppidum, quod vocatur Ec-
dippon. Bazaphranes quidem eos per
dolum honorifice excepit, ipse autem
inde subito discedens, milites, qui re-
manebant, comprehendere eos iubet,
& Antigono in manus tradere. ⁷ An-
tigonus verò, Hyrcanum adortus, au-
riculas ei mordicùs abstulit, ne, si
quando temporum mutatio accidisset,
Pontificatum tenere posset; nam ju-
bent leges sacerdotes constitui membris
integros. Phasaelo autem Herodis fra-
tri, qui caput saxo sponte impegerat,
⁸ medicus ab Antigono missus, per spe-
ciem curationis, venenatis medicamen-
tis vulnus opplevit, atque ita vitâ pri-
vavit. ⁸ Bazaphranes verò Armenii
regis pocillatori Gnelo præceperat,
ut Herodem Hierosolymis captaret;
Gnelus igitur Herodem extra muros
elicere moliebatur, quod Herodes
cum facere nollit, neque diutius in

կառապետի

• Edit. ատամամբքն

⁷ Και Αντίγονος μὲν ἦν κατὰ χεῖρας εἰς τὴν
Ιουδαίαν ὑπὸ τοῦ Παρθῶν βασιλεως, Τρεπανοῦ καὶ
Φασαηλον δισμῶτας παραλαμβάνει.—φοβούμενος δὲ
τοῦ Τρεπανοῦ ἀπομένει αὐτῷ τὰ ὄπλα, πρᾶγμα ἰσχυ-
ρὸς μὲν αὐτῷ εἰς αὐτὸν ἀρκεῖσθαι τὴν ἀρχιερω-
σύνην διὰ τὸ λαλῶν ἔσθαι, τὸ νομῆναι τῶν ἰσχυρῶν
εἶναι τὴν τιμὴν ἀξιοῦντος. Φασαηλον δ' αὖν τις
δαυμασιν πρὸς ἐὼ ψυχῆς, δι—πληρᾶ πρὸς ἑξῆς τὴν
κεφαλὴν, ἐξηγάγε μὲν αὐτὸν τὸ ζῆν—λεγούσι δ'
ὅς τε τραυματὸς μεγάλῃ γιγνομένη, φαρμακοῖς αὐτὸν
ὑποτιμῆας ἰάτρους Ἀντίγονος, ὡς ἐπὶ θεραπείᾳ,
διεφθίρει, θανασιμοῖς χρηταμένων εἰς τὸ τραύμα.
Joseph. Antiq. p. 646. Εὐθὺς δὲ τῶν κατὰ κεφαλὴν
ἔχον Παρθῶν, οἱς περὶ Ἰδαίῳ, Φασαηλον τὴν καὶ
Τρεπανοῦ συνλαμβάνουσιν. Et post paulò, Παρθοὶ
δὲ ἐπὶ τοῦτον ἰδὲνας ἐχρησάν, ὡς—μὴ μόνον τὴν
κατασθῆναι βασιλείᾳ Ἀντίγονον ἀλλὰ καὶ παραδύναμι
αὐτῷ Φασαηλον καὶ Τρεπανοῦ δισμῶτας αἰκισσασθαι
Ὅ δὲ Τρεπανὸς μὲν προσπεσὶν οἱ αὐτοῖς τὰ ὄπλα λαλῶ-
ναι τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς μὴδὲ αὐτοῖς ἐν μέγα βολῇ πρὸς

δυνατὸς τὴν ἀρχιερωσύνην ἀναλαβεῖν. Δὲ γὰρ ὁλο-
κληρῶς ἀρχιερασθῆναι. De Bell. p. 989: ubi pro
προσπεσὶν οἱ—Moses noster videtur legisse προσπε-
σῶν, ita uti apud Josephum vulgò olim excudeba-
tur; atque hic etiam observare licet; quæ de Iosepho
Moses decerpit; sæpiùs ex belli Judaici, quàm
Antiquitatum libris esse deprompta.

⁸ Ὁ δ' ἐπὶ τοῦ Ἡρώδου ἀπασταλμένος οἰνοχοὸς,
ἐνίοτε εἶχε πρὸς αὐτὸν αὐτὸν ἐξω τὸ τοῦ χυμοῦ συλ-
λαμβάνειν.—ἀρας ἐν [Ἡρώδου]—τὴν τε θεραπείαν
πᾶσαν καὶ τὸν ἄλλον ὄχλον τὸν σὺν αὐτοῖς, ἐδῶκα
τὴν ἐπὶ Ἰδαίᾳ.—ἐβαδίζε τὴν πρὸς κεφαλὴν ὁδὸν,
σύντολῳ ἔργον ποιῶν—τὴν πορείαν αὐτοῦ. Masada ἂν το
εἴρημα. Joseph. Antiq. p. 644-5. Ἐν δὲ τῷ φ καὶ
τὸν Ἡρώδην ὁ πρὸς κεφαλὴν οἰνοχοὸς ἐπὶ κεφαλὴν συλ-
λῆναι ἐξω τὸ τοῦ χυμοῦ ἀπατήσας προελθόν. ὡς περὶ
ἐν τοῖς ἐξω. De Bell. p. 987. περὶ αὐτῶν Ἡρώδης
μετὰ τῶν οἰκιστῶν ὡς ὡσπύων, νυκτὶς ἐπὶ Ἰδα-
μαίας ἐχάρει, καὶ—εἰς Masada ἂν το εἴρημα ἀπὸ
bid. p. 988.

կառաւարտի արքայի Հայոց՝ յԵՃԺ
զԵրոզիէս որսալ, իսկ Գնէլ՝ զԵ-
րոզիէս արտաքս քան զպարհապն
եղանել պատրէր, զոր չառեալ յանձն
Հերոզի, և ոչ ևս կալ ՚ի քաղաքին
եղեւաց, երկուցեալ ՚ի պատառմանէ
Ասորհոնեանցն, ՚ի գիշերի ծածոկ
ընտանեօքն Հանդերձ առ Եդմա-
յեցիսն փախչէր, ՚ի Մասանդան յա-
մուրն Թողեալ զընտանիսն, ինքն ՚ի
Հոռոմ փութայր Հասանել։ Բայց
զորքն Հայոց ձեռնառնուի Երոզ-
իեանցն յԵՃԺ մտանէին, ոչ ինչ
ուսմբ փնտսեալ, բայց միայն զՀիւր-
կանու զինքնն առնուին՝ աւելի քան
300 քանքար, և ընդ գաւառսն ասպա-

urbe, Antigoni factionis metu, ma-
9 nere auderet, noctu clam cum propin-
quis in Idumæam ad castellum Masan-
dam perfugit, atque relictis propin-
quis, Romam ipse properavit. 9 Mi-
lites autem Armenii, factione Anti-
goni urbem prodente, in Hierosolyma
introierunt, in nullius fortunas, nisi
Hyrcani solas, invadentes, quas supra
trecenta talenta diripuerunt; deinde a-
gros eorum qui cum Hyrcano stabant
10 populati sunt; captæque Mariciorum
urbe, atque 10 Antigono rege consti-
tuto, Hyrcanum vinctum cum capti-
vis ad Tigranem perduxere. Tigra-
nes verò Bazaphrani mandat, ut Ju-

ստեղ

9 Τα μὲν ἀλλὰ πάντα τῶν Ἱεροσολυμίων διη-
παζοῖν οἱ Παρθοί, καὶ τὸ βασιλεὺς, μόνων δὲ ἀπὸ-
χρῆστο τῶν Τεχενέων χρημάτων, τὰ δ' ἐν οἷς τετακο-
νία ταλάνη—τὰ μὲν ἐν ἑσθίᾳ τὴν πολλὴν καὶ ἀπὸ
χρηστῶν Παρθοῖς, ἀλλὰ καὶ τὴν χωρὶς αὐτῶν
ἐξιοῦντος ἐκείνων. Μαρισιῶν τε πολλὴ δύναμις ἀνέστη-
σαν Joseph. Antiq. p. 646. Παρθοί δ' ἐν Ἱεροσ-
ολυμοῖς ἐφ' ἀρπαγὴν τραπομενοί, τῶν φυγόντων οἱ
ταῖς οἰκίαις εἰσπείπον καὶ τὸ βασιλεὺς, ἀπὸχρῆστοι
μόνων τῶν Τεχενέων χρημάτων. ἢ δ' ἐπὶ πλείω τετα-
κοσίων ταλάνων.—Παρθοὶ μὲν ταῖς ἀρπαγαῖς ἐπι-
ποσειὼν ὕβριος ἐχρησάν, ὡς—ἀναστῆναι ποιεῖσαι
τὴν Μαρισιῶν πολλήν. De Bello, p. 988-9. Hoc
in loco Moses planè est Josepho contrarius. Josephus
Parthos Hierosolymam diripuisse, sed ab Hyrcani
nummis abstinuisse scribit, quorum summa non erat
major quam trecentorum talentorum: Contra ea
Moses Armenios milites cæteris pepercisse, at Hyr-
cani pecunias, trecenta amplius talenta, rapuisse
tradit. Majorem quidem fidem meretur Josephus;
rarum tamen est, ut hostes ab ejus pecuniis absti-
neant; contra quem jam pugnâre. Mendum ali-
quod hîc subesse facîle crediderimus, nisi verborum
series connexioque ei suspitioni videretur repugnare.
Cæterum benè est Chorenensis, quòd Gorionidem
auctorem non sit secutus, qui de hac re nihil refert.

10 Παρθοί δὲ—καθίστασι μὲν ἐν Ἱεροσολυμοῖς
ἀνίστηναι τὰ πρᾶγματα δεσπομένην δ' Τεχενέων
ἀναγκάζειν οἱ τὴν Παρθονίαν. Joseph. de Bell.
p. 989. Jam autem oportet demonstrari, histo-
riam non esse de Gorionide deproptam; quæ
quidem res, cum ei demum maxime erit perspicua,

qui Mosem ac Gorionidem inter se accuratè contu-
lerit, totum Gorionidis locum fuimus subjecturi,
nisi quod longior visus esset, quàm ut in notas com-
modè conjici potuerit. Itaque hîc tantùm varieta-
tes nonnullas breviter indicabimus, lectorem mo-
nentes, si hanc controversiam æquè velît dijudicare,
ut Gorionidis ipsius loca perlegat. Apud Gorioni-
dem *Antigonus Pacorum* Persarum Regem, apud
Mosem *Pacorus*, qui Syriæ præfuit, *Bazaphranum*
Armenium adit. Ibi mulieres *ostingentiæ*, hîc
quingentiæ tantùm memorantur. Ibi *Pacorus*, hîc
Bazaphranes pocillatorem Hierosolymas mittit. Ibi
Herodes ac Phasaelus *Pacorum in Syria Damasci*, hîc
Bazaphranem Ecdippæ Galilææ oppidi conveniunt.
Apud Gorionidem de Bazaphrane, de oppido Ec-
dippâ, de medico ad Antigonom missô, de Hyrcani
nummis, de Marissâ oppido nihil prorsus memora-
tur, quæ singula tum apud Josephum, tum apud
Mosem Chorenensem occurrunt. In summâ, to-
tum orationis filum, atque ipse rerum contextus ab
Gorionidis historiâ tam longè discrepat, ut non pos-
simus satis admirari, unde quis illud sibi persuadere
potuerit, historiam in hoc capite expositam ex Jo-
sepho Hebraico esse sumptam. Cæterùm Chore-
nensis non in omnibus cum Josepho Græco consen-
tit, quem tamen subinde videtur Armeniacè red-
didisse; sed ex aliis etiam scriptoribus quædam par-
tim addidit, partim immutavit, ut ex locis, quos
suprà adduximus, patet. Vide etiam de hac re
notas nostras ad l. I. c. 3. l. II. c. 13, 14, 15,
16, 18, 20, 24, 32.

տակել զՀիւրկանեանսն աւերէին, և զՄարիկացւոց քաղաքն գերի առեալ, Թագաւոր կացուցանէին զԱնտիգոնոս, կապել զՀիւրկանոս՝ ածեն Տիգրանայ՝ Տանդերձ գերութիւն. և Տիգրան Տրաման տայ Բագափրանայ՝ նստուցանել զգերին Հրէից՝ որ ՚ի Սամարացւոց, ՚ի քաղաքին Համիրամայ, և Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ՝ քանզ երկեամ մի, յետ այսորիկ վախճանի, Թագաւորեալ ամս՝ 33.

dæos captivos, qui ex Samariâ erant, in urbe Semiramidis collocaret. Cæterùm Tigranes harum rerum non plus biennio superstes, decessit, postquam tres & triginta annos regnâset.

MS. Սամարացւոց.

MS. զերեք ամս

ՊՐԱԿ ԺԹ.

C A P. XIX.

Այլ պատերազմ Հայոց, ընդ զորս Հռովմայեցւոց, և պարտութիւն Սիլոնի և Բենդեգէայ:

Aliud prælium Armeniorum adversus exercitum Romanum. Clades Silonis & Ventidii.

Երովրէս անցեալ ՚ի Հռոմ, և առաջի Անտոնիոսի, և Կեսարու, և Սինկլիտոսին, զինքեան միամտութիւն՝ առ Հռովմայեցիսն պատմէ՝ և Թագաւոր Հրէաստանի Անտոնիոսէ եղեալ, առնու իւր զօրավիզն օգնականութե՝ զԲենդեգէայ Հռովմայեցւոց սպարապետ՝ զԲորք պատերազմել ընդ զորս Հայոց՝ որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զգորս Հայոց, և զՍիղոն Թողեալ ընդդիմակաց հայոց մերձ Եփրատ, և զՊակարոս սպանեալ, դառնայ յԵրուսաղէմ՝ ՚ի վր Անտիգոնի: Իսկ Հայոց միւսանգամ օգնութիւն զօրու ՚ի Պարսից գտեալ, դիմեալ ՚ի վր Սիղոնի, և փախստական զնա՝ ՚ի Բենդեգէայ արկանեն, հեղմունս արեանց առնելով անբաւս:

HERODES, Romam profectus, coram Antonio & Cæsare senatûque sincerum suum erga Romanos studium declaravit, & Judææ Rex ab Antonio constitutus, subsidio sibi accepit Ventidium Romanorum duccem cum exercitu, ad bellum cum Armeniis committendum; qui, ut in Syriam venit, Armeniorum copias fugavit, ac relicto Silone, qui contra Armenios ad Euphratem pugnaret, & Pacoro interfecto ipse Hierosolyma adversus Antigonum rediit. Armenii, autem, auxilium iterum à Persis naçti, in Silonem impetum faciunt, eumque fufum ad Ventidium pellunt, non sine cruentâ hominum strage.

ՊՐԱԿ

Desunt in Edit. որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զգորս Հայոց, և զՍիղոն Թողեալ ընդդիմակաց հայոց:

¹ Joseph. Antiq. XIV. p. 654. De Bell. I. p. 990. etiam Appian. De Bell. Parth. p. 156. Dion. Caff. ² Jof. Antiq. p. 652-3. De Bell. p. 991. Vide l. XLIX. Plutarch. in Antonio.

ՊՐԱԿ Ի.

CAP. XX.

Եթէ՝ զի արդ Անտոնիոս իւրովի դիմեալ 'ի վերայ զօրացն Հայոց, առնու : զՇամհատ :

Antonius ipse, Armeniorum copias adortus, Samosata capit.

Չարեալ Անտոնիոս՝ իւրովի **Զ**հասանէ ամ զօրօք Տոմայեցւոց, և հասեալ 'ի Շամհատ, ըսէ զմահն Տիգրանայ, և առեալ զբաղաբն, և թողեալ զՍոսիա զօրավիգն Հերովդի, մարտ դնելով ընդ Երուսաղիմի 'ի վերայ Անտիգոնի, ինքն 'ի ձմերոցս գնաց 'յԵգիպտոս, փութայր հասանել ըստ շամհատե առն կնամիւղյ ցանկութե վառեալ 'ի կղէոպատրայ՝ դըշխոյն Եգիպտացւոց : Այս կղէոպատրա՝ դուստր է Պտղոմէոս Իրինիսի, թոռն Պտղոմէոսի Վլէոպատրայ, և սիրելի յոյժ Հերովդի : Վս որոյ առաւել ևս յանձնէ Անտոնիոս՝ զՀերովդէս Սոսիայ : որ և մարտուցեալ իսկ քաջապէս, առնու զԵրուսաղէմ, և սպանեալ զԱնտիգոնոս, թագաւորեցուցանէ զՀերովդէս ամ Հրէաստանի, և Գալիլեայ :

IRacundiâ Antonius permotus, cum universo Romano exercitu profectus, ¹ Samosata pervenit, ubi ei de Tigranis morte fama delata est. Captâ igitur urbe, relictoque Sosio, qui, Herodem adjuvans, bellum Hierosolymitanum contra Antigonum administraret, ipse in Ægyptum ² hiebatum properat quam celerrimè, ut vir libidine in fœminam ardens, quippe qui Cleopatraz Ægyptiorum reginæ cupidine impotenter flagraret. Hæc Cleopatra ³ filia erat Ptolemæi Dionysii, Ptolemaidis Cleopatraz neptis, Herodemque adamabat maximè; eoque diligentius Sosio Antonius Herodem commendat, qui quidem fortiter bellum gerens, ⁴ Hierosolyma cepit, atque, Antigono interfecto, omnis Judææ & Galilææ Herodem regem fecit.

¹ Edit. զՇամհատ. Edit. զՀերովդէս.

² Edit. Շամհատ.

³ MS. դնել.

⁴ Deest in:

¹ Joseph. Antiq. p. 654. De Bell. p. 996.
² Tempestates quoque infestas super tam infeliciter susceptum Particum bellum culpâ suâ passus est [M. Antonius] quia biemare in Armeniâ nolebat, dum ad

Cleopatram festinat. Epitom. Livian. lib. CXXX.

³ Vide suprâ, l. II. c. 13. Nos quidem de hac stirpe addubitaumus.

⁴ Joseph. Antiq. p. 658, 660. De Bell. p. 1000.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

CAP. XXI.

Յաղագաս Թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ Հռովմայեցիս :

De regno Artavazdis & bello cum Romanis.

ԱՅՈՑ Թագաւորէ Արտաւազդ որի Տիգրանայ : սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր, և զբոլս 'ի գաւառին Աղւոյովտի, և Արբերանոյ, թողով

EXIN Armeniis imperitavit Artavazdes, filius Tigranis. Is fratribus suis ac fororibus possessiones in provinciis Aluhotensi & Arberanensi dedit, regiumque eis vectigal attribuit.

ի նոսա՝ զմասն արքունի՝ որ ՚ի շէնսն
այնց գաւառաց, հանդերձ առանձին
միտից, և ուռնկաց, ըստ օրինակի ազ-
գականացն՝ որ ՚ի կողմանս Հաշտենից ։
նայ՝ զի լինիլ նց պատուականագոյն, և
առաւել թագաւորազն քան զայլսն
Արշակունիս, միայն օրինադրէ, ոչ
կեալ յԱյրարատ, ՚ի բնակութիւն
արքայի ։ Բայց այլ ոչ ինչ գործ
արութէ, և քաջութեցոյց, այլ ու-
տելեաց, և ըմպելեաց պարապեալ,
մօրթից, և եղեգնապուրակաց թափ
առեալ շրջէր, և առապարաց, զի-
շավայրիս, և զխոզս արածելով, զիմաս-
տութենէ, և զքաջութենէ, և զքարի
յիշատակաց՝ անհոյթ արարեալ, ծա-
ռայ, և սարուկ որովայնի լինելով, ար-
դարեւ զաղբիս մեծացուցանէր ։ Սա-
բասրելով յիւրոց զօրացն, զի առաւ-
ել պղերգութեան, և սաստիկ որկրա-
միութե, մանաւանդ զի և Միջագետս
Ասորոց, Անտոնիոսի հանեալ էր ի նմա-
նէ, Է որ զայլացեալ Արտաւազդ,
հրաման տալով զօր յարուցանել, ըզբի-
ւրաւորս Արտաւազդի նահանգին, և
զբնակիչս լերինն կաւկասու հանդերձ
Ազոնանք, և Արօք, խաղայ իջանէ ՚ի
Միջագետս, և հալածական առնէ
զգոյս հռոմայեցւոց ։

quod ex provinciæ ejus oppidis redi-
bat, propriumque ipsis stipendium in-
super statuit, de more cognatorum,
qui in regione Hastensi habitabant, ut
honoratiores essent, atque adeò ad re-
giæ dignitatem propius accederent
quam Arsacidæ cæteri; lege tantum
sanxit, ne Araratam, quæ erat regia
habitatio, incolerent. Nullum verò
aliud præclarum aut forte opus edidit,
sed cibo potionisque deditus, paludes
atque arundineta & confragosa loca
peragrans, onagros porcósque pasce-
bat; sapientiæ, fortitudinis, bonæque
famæ negligens, ventris servus ac
mancipium, suum re ipsâ stercus maxi-
mi faciebat. Is à militibus suis, ob
ingentem socordiam & immanem gu-
lam reprehensus, maximè quòd Meso-
potamia Syriæ ei fuerat ab Antonio
adempta, idque indignè ferens, copi-
as jubet comparari, ex provinciâ
Atropatenes, decies mille, montisque
Caucasi accolæ, cum Albanis simul
& Iberis; eoque exercitu in Mesopo-
tamiam profectus, Romanorum co-
pias inde pepulit.

Պ Ր Ա Կ

• MS. առասեւ •

• Abest ab Edit. հնչ •

² Contra ea Plutarchus atque Appianus, ut La-
Crozius monet, Artavazdem virum literatum fuisse
scribunt. 'Ο δ' Ἀρταваζδης και τραγωδίας ποιηται,
και λογος ἑγραφο και ἱστορίας, ὡν ἐνίοι διασώζον-
ται. Plut. in Crasso, p. 564. Appian. in Parth.

p. 155. Dion Cassius l. XLIX. duos Artavazdes
memorat, Medorum unum, alterum Armeniorum
regem, atque inde forsan est, quod hac in re alii
scriptores ab nostro Mose dissentiant.

ՊՐԱԿ ԻԲ.

CAP. XXII.

Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Ան-
տոնեայ :

Artavazdem Antonius capit.

Ունեալ առիւծաբար գազա-
նութիւնս, առաւել ևս
թունեալ 'ի Կղէոպատարայ,
քանզի՝ քէն պահեալ էր Վրէ-
կանաց իւրոյ հանոյն, որ 'ի Տիգրանայ, և ոչ
միայն՝ Հայոց, այլ բազմաց այլոց Թա-
գաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայ-
նոցն տիրեցէ իշխանուեց. սակս որոյ
բազում Թագաւորս ըսպանեալ Անտո-
նիոս, Կղէոպատարայ հաւատայ զնց
իշխանութիւնս, բաց 'ի Տիւրոսէ, և 'ի
Սիւռփնէ, և որ միանգամ ընդ Ազատ
գետոյն էին. Եւ առեալ զբազմութի
զօրացն, դիմէ 'ի Վր Արտաւազդայ,
և անցեալ ընդ Միջագետս, Կոտորէ
անհաւան զօրս Հայոց, և ձերբակալ
առնէ զարքայն նց, և դարձեալ
Եգիպտոս պարգևէ Կղէոպատարայ,
զԱրտաւազդ, որդի Տիգրանայ, հան-
դերձ բազում ընդիւք յանկածէ պա-
տերազմին :

TUM verò fremere Antonius, ut
leo efferatus, Cleopatraz venefi-
ciis maximè inflammatus, quæ utique
inveteratum odium in Tigranem ob
1 aviam suam ab eo læsam conceperat;
neque Armeniis modò sed aliis etiam
regibus necis causa fuerat, quò eorum
regnis ipsa potiretur; ob eamque cau-
sam, multis regibus Antonius pe-
reptis, imperia illorum 2 Cleopatraz
tradiderat, præter Tyrum & Sido-
nem, quæque loca intra flumen Eleu-
therum jacebant. Is igitur cum exer-
citu maximo, in Artavazdem invadit,
& per Mesopotamiam transiens, Ar-
meniorum copias atrociter cædit, ipso-
rúmque regem capit. Ægyptum inde
reversus, 3 Artavazdem, Tigranis fi-
lium, cum amplis belli spoliis Cleopa-
træ donat.

ՊՐԱԿ

* Edit. մոնեալ.

1 Vide suprà l. II. c. 13, 20.

2 Διδωσι δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς ἑλευθεροῦ πόλεως πο-
λεὶς ἀχέει Αἰγυπτίῃ, χωρεῖ Τυρὸν καὶ Σιδῶνος. Jos.
Antiq. p. 670. Διδωσιν αὖθις πόλεις τῆ, πλην
Τυρὸν καὶ Σιδῶνος, τὰς ὁδοὺς ἑλευθεροῦ πόλεως πα-
σαι. De Bell. p. 1001. Atque hîc Gorionides fillet.

3 Vide Plutarch. in Antonio, p. 939. Appian.
in Parth. p. 169. Dion. l. XLIX. Τῶν δὲ Κλεο-
πάτρας πύχυνται, καὶ περισσεύουσι μεχέει Εὐφράτι
πρὸς Ἀντωνίον ἐπ' Ἀρμενίαν ἐξελθόντων, ἀντιφά-
σι. — Ἀντωνίος δὲ, τὸν Ἀρμενίαν ἐξελθόντων, Ἀρτα-
ζάνην τὸν Τίγρανος, οὗ τὸν πατέρα καὶ σάκεα, ἀντι-
φάσι οὗ Αἰγυπτίῳ ἀποπέμπει, δωρεῖται τῶν

τὴν Κλεοπάτραν. Joseph. Antiq. p. 770, 1. 'Ὁν
γινώσκοντες κρείσσονα, καὶ περὶ πλεονεξίας μεχέει Εὐφράτι
τὸν Ἀντωνίον ἐπ' Ἀρμενίαν ἐξελθόντων Παρθοῖς, ἡν-
οὶς Ἰουδαίαν. — καὶ μετ' οὗ πολὺν πρὸς Παρ-
θὸν Ἀντωνίος, ἀγὼν αἰχμαλωτὸν Ἀρταζάνην τὸν
Τίγρανος πατέρα, δωρεῖται Κλεοπάτρῃ. De Bell. p.
1001. Ubi priore loco adversus Armenios, altero
contra Parthos profectus esse dicitur Antonius;
quæ observatio alia Josephi loca, jam antè adducta,
explicare potest, in quibus Josephus Mosésque inter
se dissidere ac discordare videntur, quum hic Anteo-
nios, ille Parthos commemoret.

ՊՐԱԿ ԻԳ.

C A P. XXIII.

Յաղագս թագաւորելոյն Արշամայ՝ և զառաջինն մասնաւոր հարկիւ Հայոց Հռովմայեցւոց, և արձակումն Հիւրկանու քահանայապետի, և վասն նորին վտանգ ազգին Բագրատունեաց:

De regno Arsami, quo primùm tempore populo Romano Armenia partim vectigalis fit. Hyrcani Pontificis liberatio, quæ res calamitatem Bagratia genti intulit.

Քսաներորդի ամի, ի կառարումն Իսաակ Թագաւորուն Արշիգի, ժողովեալ զօրք Հայոց՝ հըրամանաւ նորին, թագաւորեցուցին ի վրէիքեանց՝ զԱրշամ, որ և Արշամ, որդի Արտաշեսի, եղբայր Տիգրանայ, հայր Արգարու: զսա ոմանք կոչեցին յԱսորւոց: Մանուկայ, ըստ յորովից սովորութե՝ կրրկին ունելով անունան, ոպ Հերովդէս Ագրիպաս, և ոպ Տիտոս Անտոնինոս, և կամ Տիտոս Յուստոս: Բայց՝ քանզի ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, թողլով զթագաւորութիւն Պարսկից որդւոյ իւրում Արշորի մանկան փոքրկան յոյժ տղայոյ, ոչ որ էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ Հռովմայեցւոց, խօսի ընդ նս ի հաշտութի խաղաղութեան, տալով զհարկս ի Միջագետս Ասորւոց, և ի կողմանց կեսարու: ի ձեռս Հերովդէի: այս եղբսկիզքն Հայոց մասնաւորիւ Ե հարկաւ Հռովմայեցւոց: Զայսիւ ժամանակաւ եղև մեծ ցառումն Արշամայ ի վերայ Ենանոսի ասպետի իւրումն թագաւապի: քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս, Հրէից քահանայապետ, զոր գերեալ էր Բագրատուն Ռշտունոյ յաւուրս Տիգրանայ: Իսկ Ենանոս պատճառի առ արքայի ասելով, եթէ փրկանս խոստացաւ 100 քանգար, ալն

ANNO Arsis vigesimo, sub finem imperii ejus Armeniorum copiae, ejus jussu congregatae, Ardsamum, qui & Arsamus appellatur, Artasis filium, fratrem Tigranis, Abgari patrem regem sibi constituerunt. Hunc nonnulli de Syris ¹ Manovazum vocarunt, quippe qui, ut complures alii, duplex adeptus esset nomen, sicut Herodes Agrippa, Titus Antoninus, aut Titus Justus. Cæterum quum Arses eodem anno mortuus est, relicto Persarum imperio filio suo Arsaviro admodum infanti, nemo erat, qui Arsamo adversus Romanos subveniret; itaque de pace cum eis agit, tributaque ex Mesopotamiâ Syriæ, Cæsareæque partibus per Herodem pendit. Ac tunc primùm Armenia populo Romano ex parte stipendiaria facta est. Iisdem temporibus Enano equiti suo & coronanti Arsamus vehementer succensuit; namque is ² Hyrcanum, Judæorum Pontificem maximum, custodiâ liberaverat, quem, Bazaphranes Restunius, Tigrane imperante, captivum duxerat. Enanus hujus rei causas afferens, regi narrat, eum sibi centum talenta, ut redemptionis pretium, pactum fuisse; quæ ab eo accipere spe-

ունելով

• MS. Մանուկայ.

• Deest in Edit. Արշամայ.

• MS. Բարգափրան.

¹ Josephus Monobazi Adiabenorum regis meminit, qui tamen idem potius videtur atque Abgarus Arsami filius, ita uti infra observari oportebit.

Antiq. XX. 2. p. 878.

² Vide Joseph. Antiq. XV. 2, 6. De Bell. I. 22. ubi tamen hanc rem aliter exponit.

ուներով առնուլ 'ի նմանէ, և յանձն
էառ տալ, վն որոյ ժամադրութիւն
'ի վերայ նք սահմանէ Արշամ և նորա
առաքեալ զմի յեղգարց իւրոց 'ի Հրէ-
աստան, որում անուն էր Սենեքիայ,
առ Հիւրկանոս, զի տացէ ինչ յա-
ղագս իւրոյ փրկութեն, և երթայ
առաքեալն յԵնանոս, պատահէ սպա-
նեալ զՀիւրկանոս Հերովդէի, զի մի
ինչ դաւ նորա Թագաւորութեանն
լինիցի. արդ' իբրեւ եհաս ժամադրու-
թիւնն, և չտայ գանձս փրկանացն Հի-
ւրկանու Ենանոս, բարկացաւ 'ի վերայ
նք Արշամ, և ընկեցեալ 'ի պառտւոյն
հրամայէ դնել 'ի բանտի. Յայնմ ժա-
մանակի քսութիւն մատուցանէ զնմանէ
արքայի Չուրայ, նահապետ տղգին
'Գնթունեաց, ասելով. Գիտեա՛ արքայ
զի ապստամբել 'ի քէն կամեցաւ Ենա-
նոս, խորհուրդ ընդ իս բերելով, զի
երդուան խնդրեցորք 'ի Հերովդէ
Թագաւորէ Հրէաստանի, իբր ընդու-
նել զմեզ, և տալ ժառանգութիւն 'ի
'բնիկ երկրի մերում, քանզի նորակու-
ռտ ծանակեցաք յաշխարհիս յայսիկ.
և իմ'ոք յանձն առնելով, ասեմ' ցնա,
ընդէր' պատրիմք պուցօք, վաղնջօք,
և պառաւեսալ առասպելօք, Պա-
ղեստինացիս զմեզ վարկանելով. և նք
անյուսացեալ յենէն, նմին իրի իսկ
առաքեաց զքահանայապետն Հիւրկա-
նոս, և առաւել ևս 'ի Հերովդէէ
տնդուացաւ, սակայն ոչ մեկնի 'ի
'գրթողութեան բարուցն, եթէ ոչ
արքայդ աճապարեցես նմա. Այսմ
քսութեց հաւանեալ Արշամայ, և
հաւատացեալ, հրամայեաց տանջանա-
տէս պէս 'ի վերայ Ենանոսի կու-
տել, և վախճան գործոյն կամ
Թող լով իսպառ զօրէնս Հրէութե-
անն, և երկիր պագանել արեգական,

rans, daturum se regi pollicetur;
4 atque eâ rê diem ei pensionis Arsamus
constituit. Is itaque unum ex fratri-
bus suis, cui Senecæ nomen erat, in
Judæam ad Hyrcanum misit, ut re-
demptionis pretium reposceret; qui
cum venisset, ab Enano missus, Hyr-
canum comperit ab Herode interfec-
tum, ne quid insidiarum regno ejus
5 strueretur. Itaque postquam præsti-
tuta dies advenit, neque etiam redemp-
tionis Hyrcani pretium Enanus daret,
ei Arsamus obiratus, de gradu dejecit,
atque in custodiam tradi jussit. Eo-
dem tempore Zuræus, Genthuniæ
gentis princeps, calumniam ei apud
regem instruens, “ Scias, inquit, ô
“ Rex, Enanum à te voluisse defi-
6 “ cere; mecum enim iniit consilium,
“ ut ab Herode Judæorum rege jus-
“ jurandum exigeremus, se nos ex-
“ cepturum, atque in avitâ patriâ
“ hæreditatem daturum; in hac ete-
“ nim regione derisui nuper fuimus ac
“ despiciatui. Ego verò, qui renue-
“ rem, quid, inquam, est, quòd
“ vetustis rumoribus atque anilibus fa-
“ bulis deludimur, Palæstinos nos esse
7 “ arbitantes? à me itaque desperans,
“ continuò Hyrcanum Pontificem
“ maximum dimisit; & quamquam
“ ab Herode magis desperat, non
“ tamen à morum perfidiâ desistet,
“ nisi si ei, Rex, occurrere occupa-
“ veris.” Huic calumniæ fidem
habens Arsamus, varia in Enanum
supplicia jubet cumulari; & res tan-
dem, eò deducta est, ut aut leges
8 Judaicas prorsus defereret, & solem,
regisque simulachra, coleret, quâ re
fretus, suum ei principatum Rex esset

L

Abest ab Edit. L. MS. Չուրայ. Edit. Գնթունեաց. MS.
բնակ. MS. պարտիմք. MS. դժբողութե.

և պաշտել զկուռս արքայի, և ընդ որ
վստահացեալ արքայի, տացէ նմա
վնոյն իշխանութիւն, կամ կախիլ
պիայտե, և բնաջինջ լինիլ ազգի դէր՝
և սպանեալ զմի յազգականացն առա-
ջի նր՝ որում անուն էր՝ Սարիա, և
առ ընթեր զորդիսն մատուցեալ ի
տեղի սպանմանն, որոց անունքն՝ Սա-
փատիա, և Ազարիա, յերկեդէ մա-
հոնան որդւոցն, և ի Թախանձերոյ
կանանցն, կատարէ զկամս արքայի
հանդերձ ամ ազգատոհմաւ, և յա-
ռաքին պատիւն իւր հաստատի. սա-
կայն ոչ ամենեւին վրստահանայ ի նա
արքայ այլ առաքէ զնա ի Հայս,
հաւատարմով նմա զաշխարհն, զի ի
Միջագետաց միայն հեռացուցէ զնա:

* MS. Ը որով հակեալ արքայի.

! Defunt in Edit. այլ առաքէ զնա ի Հայս.

ՊՐԱԿ ԻԴ.

C A P. XXIV.

Գժտութիւն Հերովդի ընդ Արշամայ,
և ակամայ հնազանդութիւն:

*Diffidium inter Herodem & Arsamum,
qui tandem coactus, paret.*

*** ԵՏ այսր եղև խռովութիւն ի
* ԵՏ մէջ Հերովդի արքայի հրէաս-
* ԵՏ տանի, և մերոյն արքային
*** Արշամայ. քանզի Հերովդէն,
յետ բազում գործոց արութեանց,
ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւն,
շինուածս բազումն առնելով բա-
զում քաղաքաց, սկսեալ ի Հռովմէ
մինչև ց Դամասկոս. խնդրեանց
յԱրշամայ բազմութիւն արանց անարու-
եստից գործաւորաց, որովք զԱսորւոց
զԱնտիոքայ զանանց, և զանկիս հրա-
պարակսն ի խոհերացն, և ի տղմոցն,
Լցցէ զոր. ոչ առեալ յանձն Ար-
շամայ, զորս ժողովէ լեդիմանալ Հե-
րովդի, և ի ձեռն հրեշտակաց յղէ

DISSIDIUM deinde inter Herodem
Judæorum regem & Arsamum
nostrum ortum est. Quippe Herodes,
post multas res fortiter gestas, bene-
fica opera aggressus est; multaque
ædificia in variis oppidis ab Româ
ad Damascus usque construxit. Ac
propterea plebeiorum is opificum
multitudinem ab Arsamo petit, quibus
Antiochiæ in Syriâ plateas, cœno lu-
tôque invias, sterneret. Quod cum Ar-
samus abnueret, copias comparavit,
quibus Herodi resisti posset, & per
legatos Romam ad Cæsarem missos
orat, ne se sub Herodis imperio subji-
ceret. Cæsar verò, tantùm abfuit, ut

* Edit. ընդ մերոյ.
խոհերց. MS. չառեւ.

* MS. յողով.

* MS. խնդրեալ.

* Edit.

! Joseph. Antiq. XV. 9. XVI. 5. De Bell. I. 21.

առ. Կայսր՝ 'ի Հռոմ, զի մի զնա՝ ընդ
իշխանութեւն Հերովդէի արասցէ. իսկ
Կայսրն՝ ոչ միայն զԱրշամ չազատէ,
յիշխանութենէն Հերովդէի, այլ և զա-
մենայն Միջերկրեայս նմա հաւատայ:
Յայնմ ժամանակի՝ Հերովդէս՝ զա-
մեն Սղեքսանդրի՝ որդւոյ իւրոյ, որ եր-
'ի հօրէ Տիմոնէ, և 'ի մօրէ 'ի Թա-
զաւորութենէ Մարաց. 'ի զաւակաց
Աշխահայ վիշապասպեանց, Է-
իւրով ձեռամբ Թագաւոր Միջեր-
կրեայցն կացուցանէր, առեալ իւր 'ի
սպասաւորութիւն, 'ի տասն գունդ 'ի
Գաղատացւոց, և 'ի Պոնտացւոց: տե-
սեալ զայն Արշամայ, երկրպագէ Հե-
րովդէի իբրեւ Տէ, անիւ իսկ տալով նմա,
զոր խնդրէր, գործաւորս, որովք
Լցեալ զՏրապարակսն Անտիոքացւոց,
քսան վտաւանաւ երկայնութեւն, յատա-
կեաց սպիտակ 'ի ճասաւ, յատակօք,
զի՝ ուխտաւորք յատակացն դիւրա-
գոյն կարգեսցեն, առ ոչ ինչ փնտ-
տունել, քաղաքին: Բայց Արշամայ
վարեալ զԹագաւորութիւնն ամն.
քսան, վախճանեցաւ:

Arſamum ab imperio Herodis libera-
ret, ut omnia imperio ejus ² Mediter-
ranea commiserit. Per ea tempora
Herodes ³ Alexandri filii sui ſocerum;
ex patre Timone & matre ex Medo-
rum regno, de Aſtyagis & Draconum
genere, natum, ſub ſe Mediterraneo-
rum regem fecit, & ſubſidio ſibi ac-
cepit decem Galatarum & Pontico-
rum cohortes; quod ubi Arſamus in-
tellexit, Herodem, ut Dominum, co-
luit, & quot vellet, operarios, ei pro-
tinus miſit; quibus ⁴ Antiochiæ pla-
teas in viginti ſtadiorum longitudinem
ſaxis atque albo marmore conſtravit;
ut torrentes pavimentiſ prohiberen-
tur, ne quid detrimenti oppido affer-
rent. Cæterùm Arſamus viginti annos
imperio potitus, mortem obiit.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. գունդ զԳաղատացւոց և զՊոնտացւոց omiſſâ voce տասն. ² Edit.
իճեայ սարայատակօք. ³ Edit. ուխտաւորք. ⁴ Deest in Edit. քաղաքին.

² Joſeph. Antiq. XV. 7. De Bell. I. 20. Cæte-
rum regionis hujus Mediterraneæ fines terminôſque
conſtruire erit ſanè difficile.

³ Alexander in Matrimonium duxit Glaphyram
Archelai Cappadocum regis filiam. Joſeph. Antiq.
XVII. 1. De Bell. I. 25.—H Αλεξανδρου γυνή
Γλαφυρα, γενεαλογουσα την αὐτῆς ευγενειαν, καὶ ὡς
πατρὸς τῶν ἑλπίων το βασιλείου εἰν διςπολις, καὶ α
πατέρα μου ἀπο τῆμαι, καὶ α μῆτερα δὲ ἀπο Δαρειν
του Ὑρασπῶς υἱου. De Bell. p. 1017. Cæterum
Joſephus de Glaphyrâ, Moſes de Archelao loquitur;
quàm rectè ipſe viderit, quum nos neque Glaphyræ
neque Archelai genus aliunde poſſimus confirmare.

⁴ Αντιοχου δὲ, τοῖς ἐν Συρίᾳ μεγάλῃ πολιν
οικοῦσιν, ἢ καὶ αὐτὸς τῆμαι πλάττειν, ταύτην
αὐτὸν σοῖς πατὴρ ἐκείνη, καὶ λιθὸν τὴν ὑπαίθερον δὲ
ξέσθ καὶ αὐτὸς σοῖς, πλοῖσιν εἰς κοσμον καὶ τὴν τῶν
οικοῦσιν ευχρησταν ὠφελησιν. Joſ. Ant. p. 721.
Τὴν δὲ Αντιοχῶν τῶν ἐν Συρίᾳ πλάττειν, ὡς φερε-
ται ὑπὸ βορβορῶν, καὶ αὐτὸς τῶν σοῖς οἰκοῦσιν το
μεγὰς υἱὸν ξέσθ μαρμαρῶν; καὶ τῶν τῶν ὑἱὸν
αὐτοῦ καὶ κοσμον ἰσομνησιν σοῖς; De Bell. I. 21.
p. 1010. Atque hic iterum Gorionides ſilet, quem
quidem nunquam nobis in mentem veniſſet toties
nominare, niſi La-Crozii & Schræderi auctoritate
ſuiſſemus ad id impulſi.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

C A P. XXV.

Թագաւորութիւն Աբգարու, և մնա-
նել բոլորովին Հայոց ընդ հարկաւ
Հռովմայեցւոց, և պատերազմ ընդ
Հերովդի զօրացն, և սպանանել
զեղբոր որդի նորա՝ Յովսէփ:

*Abgari Imperium. Armenia universa
populo Romano fit vestigialis. Præ-
lium cum Herodis exercitu. Josephus
fratris ejus filius interficitur.*

ԱԲԳԱՐՈՒՆ՝ Աբգար՝ որդի Ար-
շամայ՝ ի քսաներորդ ամի
Արշորայ, Թագաւորի Պար-
սից: այս՝ Աբգարոս կոչուի
Աւազար, վն առաւել հեզու-
թեանն, և իմաստութեանն, որում
յետոյ՝ և տիբն. զայս՝ ոչ կարե-
լով՝ ուղղակի խօսել Ասորոց, և
Յունաց, կոչեցին Աբգարոս: Ի սր
երկրորդ ամի Թագաւորութեանն,
հարկին Հռովմայեցւոց բոլորովին՝ ամ
կողմանց Հայոց, քանզի հրամայեալ
Օգոստոս կայսերէ, ոպ ասի՝ ի Ղու-
կայ Աւետարանին, աշխարհագիր՝ առ-
նել ընդ ամ տիեզերս. վն որոյ՝ ի
Հայս առաքեալ Գործակալք Հռով-
մայեցւոց, բերելով զպատկերն Օգոս-
տոսի կայսեր, կանգնեցին յամ մեհե-
անս:

Զայսու ժամանակաւ՝ լինի ծնեալ
փրկիչն մեր Յս Գն, որդի Այ, ի
Հրեաստանի: Զսին աւուրբք լինի
խռովութի՝ ի մէջ Աբգարու, և Հե-
րովդի, զի Հերովդի հրամայեալ զիւր
պատկերն հուպ ի կայսերական պատ-
կերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց,
զոր չառեալ յանձն Աբգարու, պատ-
ճառս ի վերայ նր յուզէ Հերովդէս,

ABGARUS, Arsami filius, reg-
nare occæpit, anno Arsaviri
Persarum regis vigesimo. Hic Abga-
rus vocabatur *Avagair*, i. e. *vir pri-
marius*, propter insignem mansuetudi-
nem & sapientiam, postea etiam prop-
ter ætatem; quod nomen cum non
possent rectè pronunciare¹ Syri &
Græci, appellârunt Abgarum. Anno
hujus imperii secundo omnis omninò
Armenia populo Romano vestigialis
facta est. Imperaverat enim Augustus
Cæsar, ut in Lucæ Evangelio traditur,
per universum orbem censum institui;
câque de re Romani Procuratores in
Armeniam missi sunt, qui Augusti
Cæsaris effigiem attulerunt, & in om-
nibus fanis collocârunt.

Per ea tempora natus est in Judæa
servator noster Jesus Christus, Dei
filius. Iisdem temporibus exorta est
dissensio inter Abgarum & Herodem.
3 Suam enim effigiem in Armeniis tem-
plis juxta Cæsaris simulachrum He-
rodes jussit statui; quod cum Ab-
garus renueret, occasionem dissidii
Herodes captans, 2 Thracum & Ger-
manorum copias mittit, ad incursiones,

առ-

¹ MS. Աբգարէս.

² MS. ուղղախօսիչ.

³ MS. լինիլ.

¹ Græci nimirum nullam literam habent, quæ Latinæ *v* respondeat, neque Syri literam suam *Vau* Latino modo pronunciant, sed ut litera nostra Anglicana *w*.

² Cur hîc *Thracum* & *Germanorum* mentio fiat, nos nescire proſitemur; & miramur quidem, quid

causæ sit, cur *Herodes Judæus* atque *Abgarus Arme-
nius* ita dissiderent, quorum regna tam longo inter-
vallo sunt disjuncta. Meritò itaque quæri potest,
an non pro *Herode Judææ* rege, *Herodes rex Chaldi-
dis* substitui debeat.

առաքէ գորոս Թորակացւոց, և Գերմա-
նացւոց, ասպատակաւ Տինից, յեր-
կիրն Պարսից, Տրաման տուեալ ընդ
աշխարհն Աբգարու անցանել: Իսկ
Աբգար ոչ հաւանեալ ընդդիմանայ,
տակով եթէ ընդ անապատ է Տրաման
կայսեր անցանել զորացդ ի Պարսս-
նիդ որ յոյժ դառնացեալ Հերովդէս,
անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէս
պէս ցաւոց զնա ըմբռնեալ, վս զի
ի Քս համարձակեցաւ, որդանց ի
նմա եռացեալ, ոչ պատմէ Յովսէփոս,
առաքէ զեղբոր որդի իւր զՅովսէփ,
որում տուեալ զգուստր իւր որ
յառաջ էր կին Փերուրի եղբոր իւրոյ,
և նր ատեալ զբազմութի զորացն,
գայ հասանէ յաշխարհն Միջագետաց,
պատահէ Աբգարու ի զորանիստ
գաւառին Բուզնան, և մարտուցեալ
մեռանի ի զորացն Աբգարու, և զորքն
փախտաւան լինին: Ենչն հետայն
վախճանի և Հերովդէս, և Հրէից ազ-
գապետ զԱրքելաւոս Խորին որդի
Օգոստոս կացուցանէ:

³ Joseph. Antiq. p. 768. De Bell. p. 104r.

⁴ Joseph. Antiq. p. 726, 807. edit. Hudson.
Et quanquam hanc historiam Josephus non exponit,
tamen in eo eam confirmat, quod Josephum à Par-
this occisum refert. Αλλ' επιδρα Φεραρας τῷ βασι-
λικῷ γαμῶν πρὸς υἱοῖα δαλας, ἐφ' ὃ χαλεπνάσ-

more latronum, in Persidem faciendas,
iisque edixit, ut per Abgari regionem
transirent. Abgarius verò renuens,
atque obfistens, Cæsaris fuisse manda-
tum contendit, ut milites in Persidem
per desertam iter facerent. Herodes, ob
eam rem irâ vehementer permotus,
cùm ipse nihil exequi posset, quòd
variis doloribus correptus esset, quia
in Christum acerbius inuictus fuerat,
vermibusque, ut Josephus scribit,
scateret, fratris sui filium Josephum
mittit, cui filiam suam in matrimo-
nium dederat, quæ prius Pheroræ
fratris sui uxor fuerat. Is igitur cum
magnis copiis in Mesopotamiam per-
venit, atque Abgaro in provinciâ
Bugnaniâ obviam occurrit, ubi com-
misso prælio ab Abgari militibus cæ-
ditur, exercitusque profligatur. Eodem
temporis vestigio moritur etiam Hero-
des, atque Archelaum filium ejus Ju-
dæis * Ethnarcham Augustus con-
stituit.

* *Ἡρώδης, τῷ μὲν θογαίῃα τῷ πρὸς Παρθῶν ὑπερ-
ανα:ρεθείῃ συνεζωζεν ἀδελφίδῃ.* De Bell. I. 24.
p. 1018.

⁵ Joseph. Antiq. XVII. 13. p. 785. De Bell. II.
6. p. 1057.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

Էինուած Եդեսեայ քաղաքի, և յի-
շատակոմն սակաւուք ազգի մերոյ
Էռեսաւորսին:

*** ԵՆԻ ոչ բազում աւուրց
* 2 * վախճանի Օգոստոս, և փոխա-
* * * նակ նորա Թագաւորէ Հռոմա-
յեցւոց Տիբեր, և Գերմանիկոս,
կեսար եղեալ, ձադեաց զառաքեալսն
ի Հռոմ, զիշխանսն Արշորի, և Աբ-
գարու, յաղագս պատերազմի նոյ, յո-
րում սպանին զեղբոր որդին Հերովդի:

CAP. XXVI.

*Ædificatio urbis Edessæ, & brevis
mentio generis Illuminatoris nostri.*

POST paulò moritur Augustus,
atque ejus loco Romanis imperi-
tavit Tiberius. Germanicus autem,
qui & Cæsar, Arfavi & Abgari le-
gatos, Romam missos, graviter incre-
puit, propter bellum, in quo fratris
Herodis filium interfecerant; id quod
Abgarius ægrè ferens, defectionem co-
նի:

ընդ որ՝ խստացեալ Աբգարու, խորհի
ապստամբութիւն, և պատրաստուի
պատերազմի. յայնժամ շինէ քաղաք,
գտեղի պահպանութե՝ գնդին Հայոց,
ուր յառաջագոյն զգուշանային Եփրա-
տու ի՝ Կրասոսէ, որ կոչի՝ Եդեսեա, և
փոխէ՝ ի նա՝ զարքունիսն իւր՝ որ ի
Մծբին. և զամ գկուռս իւր՝ Սարգ,
և զԲէլ, և զԲաթնիքադ, և զԹարա-
թայ, և զմատեանս մեհենից՝ վարժա-
րանիցն, և միանգամայն զգիւնսն թա-
գաւորացն. Յետ այսր՝ մեռել Ար-
շակը, Թագաւորէ ի վր Պարսից
Արտաշէս՝ որդի նր. Արդ. Թէպէտ և
նչ է կարգ պատմութեանս ի ժամա-
նակի, և ոչ ըստ կարգի է զոր ասելս
ձեռնարկեցաք. այլ քանզի սերունդք
Արշորի Թագաւորի են որ Հայոց ազինս
հաւատոց եղեն առ ի թ, և Արտաշէսի
որդւոյ նորա՝ արիւն և հարազատու-
թիւն, ակիզքն արասցուք յաղագս պա-
տուականութեն մարդկանն նախակար-
գեալ ի գիրսս առ ընթեր Արտաշէսի,
զի՝ իմասցին որք ընթերուն, եթէ՝
համազգիք քաջին են. իսկ՝ զկնի ապա՝
նշանակեցուք զժամանակս՝ գալստեան
հարց նց ի Հայս, որք են Կարենեանք
և Սուրենեանք յորմէ սքն Գրիգոր, և
յորմէ՝ Կամարակեանք, յորժամ ի շարի
կարգին հասանիցեմք ի ժամանակս
Թագաւորին, որ գնոսայն ընկալաւ.
Բայց՝ Աբգարու ոչ աջողեցաւ խոր-
հուրդն ապստամբութե. զի՝ խռո-
վութի անկեալ ի մեջ ազգականացն
իւրոց Թագաւորութեանն Պարսից,
զորս ժողովեալ, անդ չուէր, համո-
զել զնս, և դադարեցուցանել:

² gitabat, bellumque apparabat. Illo
tempore urbem condit, quæ Armeniæ
cohorti propugnaculo esset, quo in
loco Euphratem à Crasso defenderant,
quæ Edeffa appellatur; atque re-
giam suam à Nisibi, & simulachra sua,
Nabogum, Belum, Bathnicalum ac
Tharatham sanorumque bibliothecas
simul & regum tabularia eò transtulit.
Moritur post hæc Arsavir, regnum-
que Persidis filius ejus Artases tenuit.
³ Jam verò, quanquam narratio nostra
neque historiæ neque temporis ordinem
sequitur, tamen quia Arsaviri re-
gis progenies, & Artasis filii ejus,
consanguinei & cognati in causâ fuere,
quare natio Armeniorum fidem sit
amplexa, hîc primùm viros istos,
honoris ergò, in hoc libro sub Artasis
tempora memorabimus, ut intelligant
legentes, fuisse eos de Fortis illius
⁴ stirpe; pòst autem, tempora declara-
bimus, quibus Patres eorum in Arme-
niam immigrârunt, qui sunt Carenii,
& Surenii, à quibus Sanctus Grego-
rius, & Camfarii orti, quum ad regis
istius ætatem, qui eos excepit, ex or-
dine devenerimus. Cæterùm Abgaro
parum prospere cessit consilium defec-
tionis, namque inter cognatos ejus in
Persidis regno coorta sunt dissidia, ad
quæ componenda atque ipsos delinien-
dos, exercitu conscripto, ipse illò
proficiscitur.

Պ Ր Ա Կ

* Edit. գնդին. MS. Կարսիոսէ. Abest ab Edit. զամ. Edit.
Սարգ. Edit. վարժարանին. Desunt in Edit. արիւն և. Absunt
ab Edit. և Սուրենեանք. Desunt in Edit. ի ժամանակս

¹ Alii hanc urbem antiquiorem faciunt; sed usi-
tatum est permultis scriptoribus urbis conditorem
appellare eum, qui eam refecit atque instauravit.
² Vide infra l. II. c. 27, 77.

Յադագս՝ երթալոյն Աբգարու յարե-
ելս, և թագաւորեցողանելոյ Պարսից
զԱրտաշէս: Եւ թէ՛ զի արդ-
կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր
լուսաւորիչն և ազգակիցք՝ նորին:

*Abgarus in orientem proficiscitur atque
Artasem Persis regem constituit, de-
inde fratrum suorum res ordinat, à
quibus Illuminator noster & cognati
ejus oriundi.*

ՊՐԱԿ ԻԷ. Աբգարու յարե-
ելս, գտանէ թագաւորեալ
Պարսից զԱրտաշէս, որդի
Արշորի, և ընդդիմացեալ
նմա զեղբարս իւր, քանզի նա խորհէր
ազգաւ ի վերայ նց թագաւորել, և
նք ոչ առնուին յանձն, վն որոյ պա-
շարեալ զնս Արտաշիսի, և երկիւղ
մահու եղեալ ի վր նց, բազում պա-
տաւմունք, և անմիաբանութիւն ի
մէջ զօրացն, և այլոց ազգականացն
լինէին. քանզի Արշորի թագաւորի էին
որդիք՝ երեք, և դուստր մի: առաջին,
նոյն ինքն արքայ Արտաշէս. երկրորդ՝
Կարէն, զերրորդ՝ Սուրէն: և քոյր
նոցին որ անուանեալ Կոչիւր՝ Կոչմ,
կին զօրավարին նմ Արեաց ի Տօրէն
կարգեալ: Իսկ Աբգարու համոզե-
ալ զնոսա խաղաղանալ, ի մէջ ամե-
նեցուն հաստատէր զայն ինչ սահմա-
նելով, թագաւորել Արտաշիսի հան-
դերձ իւրովք ծննդովք, ուն խոր-
հեցաւ, և զեղբարս անուանել Պալ-
հաս, յանուն քաղաքին իւրեանց, և
աշխարհին մեծի, և քաջաբերւոյ. ուն
զի լինիլ նց պատուականագոյն, և
առաջին քան զնմա նախարարութիւնս
Պարսից, ուն արդարեւ զարմն թագաւ-
որաց: Եւ դաշինս, և երդմունս ի միջի

ABGARUS in orientem pro-
fectus, Persis imperitantem re-
perit Artasem, Arsaviri filium, contra
quem fratres ejus contendebant, quia
cogitabat gentilitium in eos imperium
obtinere, id quod illi detrectarunt, ob
eamque causam, quod eos Artases
obfesserat, necisque timorem injecerat,
factiones & dissidia multa militum,
aliorumque cognatorum crebro nasce-
bantur. Arsaviro etenim regi tres
erant ¹ filii, filiaque una. Primus
liberorum, idem ipse rex Artases; se-
cundus, Carenius; tertius, ² Surenas;
atque ipforum soror, cui nomen erat
Cosma, cujus vir omnium Ariorum
dux à patre fuerat constitutus. Abga-
rus igitur ad pacem eos cohortatus, his
conditionibus cunctos astrinxit, regna-
turum Artasem, cum suâ progenie,
sicut ipse voluerat; & fratres ejus ab
nomine ipforum urbis & regionis
magnæ ac fertilis, Balhaveses ap-
pellatum iri, ut essent majore in
honore ac dignitate, quam cæteri
omnes Persarum Satrapæ, quippe
regio sanguine orti. Foederibus autem
& jurejurando inter eos sanxit; ut, si
forte Artasi stirps virilis defecisset, ipsi

հա-

¹ Edit. իւր. ² Deest in Edit. ի մէջ.
³ MS. խորհեցան. ⁴ MS. Պահլաս.

⁵ MS. և.

⁶ MS. կարգեցեալ.

¹ Vide infra l. II. c. 65.

² Nomen fuit apud Persas ei datum, qui secun-
dus ab rege erat, cuique jus erat gentilitium, ut

novo regi diadema primus imponderet. Appian. in
Parth. p. 140. Ammian. Marcellin. l. XXX.

Հաստատեալ, զի թէ՛ դէպ՝ լիցի ըս-
պառիւ զարմից Արտաշիսի պատա-
նեաց, նորա մատիցեն ՚ի թագաւորու-
թիւն: Եւ արդարեւ ցեղին նր՝ թա-
գաւորեցելոյ ցեղս՝ որոշեալ զնա՝ երիս,
կոչմամբ այսպիսեալ: Կարենի Պաշաւ,
Սուրենի Պաշաւ, և զբոյրն՝ ասպա-
հապետի Պաշաւ, յանուն տանուտե-
րութե՛ և զնորա անուն որոշեալ: և
ասեն զսուրբն Գրիգոր՝ ՚ի Սուրենեան
Պաշաւէ, և զԿամսարականն, ՚ի Կա-
րենեան Պաշաւէ: Այլ զայսր
՝ գուրն զորպիսութի, ՚ի կարգին պատ-
մեցուք: միայն պատմելով այժմ,
առնելէր Արտաշիսի, զի ծանկցես
զագգս զայս մեծ, թէ հաւատի արիւն
Վարարչակայ են, այսինքն, զարմ Արշա-
կայ մեծի եղբոր Վարարչակայ: Եւ
այսոցիկ այսպէս կարգեցելոց, և զգիր
ռեխտին ընդ իւր առեալ Արգարու
դառնայ, ոչ առողջ մարմնով, այլ
չարաչար զաւովք անտազեալ:

MS. որոշել.

MS. գալոյն.

MS. նշանակելով.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Դարձ Արգարու յարեւելից, և տալ-
օգնականութի Արեւայ ՚ի մարտ-
ընդդէմ Հերովդի չորրորդապետի:

ԲԻԵԻ ԴԱՐՃԱՒ ԱՐԳԱՐ ԵՄ
Ի ՐԵՎԵԼԻԿ, ԼՈՒԱԼ ԽԱ ՂՀՈՐԺԱՆ-
ԵՆԵԼՈՅ, ԹԵ՛ ՚ի կասկածանա
անկեալ են վս նր, իբրեւ թէ՛ զկնի
զօրու գնաց յարեւելս: վս որոյ գրեաց
պա գործակալս Հոօմայեցւոց զպատ-
ճառս երթալոյն, ՚իւրոյ ՚ի Պարսս,
միանգամայն և զգիր ուխտին, որ ընդ
Արտաշիսի, և ընդ եղբարս նր, տայ
տանել, և նորա ոչ հաւատային նմա,
վս զի և Թշնամիք չարախօսք էին զնմա-

ad regnum adirent. Ac deinde præter
ipsum Regis classem, in tres eos classes
descripsit, quas Careniam Balhaven-
sem, Sureniam Balhavensem, eamque
Sororis, Imperatoriam Balhavensem,
ab mariti munere, nuncupavit. Et
Sanctum Gregorium quidem, à Sure-
niâ Balhavenis, Camisarios verò à Ca-
reniâ Balhavenis classe profectos nar-
rant. Cæterùm hanc rem suo loco
post declarabimus; hîc tantùm sub
Artasis tempora memoravimus, quò
gentem hanc illustrem Valarsacis san-
guine re verâ ortam cognosceres, hoc
est, progeniem esse Arsacis magni,
Valarsacis fratris. His igitur ita con-
stitutis, atque exemplo pactionis Ab-
garus secum sumpto, inde regreditur,
parùm corpore sanus, sed gravissimis
doloribus afflictus.

C A P. XXVIII.

*Abgarus ab oriente reversus suppetias
misit Aretæ, qui adversus Herodem
Tetrarcham bellum gerebat.*

1. A BGARO ab Oriente reverso,
nunciatum est, Romanis de eo
suspicionem esse injectam, quasi si
exercitus cogendi causâ in Orientem
profectus esset. Literis itaque ad
Romanos Procuratores datis, suæ in-
Persidem protectionis causas Abgarus
exponit, simul mittens exemplum pac-
tionis inter Artasem & fratres ejus
2. factæ. Qui tamen fidem ei non habe-
bant, quoniam inimici ejus Pilatus,

նէ.

Edit. նորա.

է, Պիղատոս, և Հերովդէս չորրորդայեւ, և Լիւսինա, և Փիլիպպոս: Իսկ Աբգարու եկեալ 'ի քաղաքն իւր Եդեսեայ, միաբանեաց ընդ Արեւոյ, արքային Պատրիարքոց, սատարս նմա տալով 'ի ձեռն Խորենայ ումեմն Արծրունւոյ՝ մարտնչել ընդ Հերովդի. քանզի նախ զդռնստր Արեւոյ արքայի՝ կին առեալ Հերովդի, և ապա անարգել, 'ի բաց եթող. զի զՀերովդիադայ մեկնեալ յառնէն իւրմէ կենդանւոյն 'ի բաց եհան. յաղագս որոյ ըստէս յանդիմանեալ 'ի Յովհաննէ Մկրտչէ, այնր աղագաւ՝ էսպան զՅովհաննէս Մկրտիչ: Եւ եղև պատերազմ ընդ նա, և ընդ Արեւ արքայ՝ վն անարգանաց դստերն, յորում սաստկապէս հարեալ՝ սատակեցան զօրքն Հերովդի, յօգնականութենէ քաջացն Հայոց. ոպ յաճային իմն, գոգցես, տեսչութենէ, վրէժս հատուցանել ք մահուանն Յովհաննու Մկրտչի:

Herodes Tetrarcha, & I. yfanas, ac Philippus eum essent calumniati. Tum verò Abgarus, ut in urbem suam Edeffam venit, cum ¹ Aretâ Petrææ rege societatem coit, cui per Chorenium quendam Arzrunium subsidia mittit, ut cum Herode confligat. Herodes etenim Aretæ regis filiam pridem in ² matrimonium duxerat, quam pòst repudiavit, Herodiadéque à viro suo adhuc vivo ad se traduxit; id quod in cùm in eo Johannes Baptista valdè reprehenderet, Johannem Baptistam propterea occidit. ³ Fit igitur Prælium inter eum atque Aretam regem, ob filiæ repudium; in quo Herodis exercitus, fortium Armeniorum opè, profligatus atque atrociter cæsus est, adeò ut divina providentia Johannis Baptistæ necem eà re ulcisci videretur.

ՊՐԱԵ

• Abest ab Edit. Լ•

¹ Էս տից ձե ցառաչոն Արիւս ք ի Սիւրբոս Բաթլիւս քի Իրադն, ձա տաւին ալիւս. Իրադն ձ տիւրքոս յաւս քն Արիւս ծախիւս, քա սոյն յերոն ոն թաւս. ցալլոմոս ձ ք թաւս, քա յիւս ք Իրադն ածաւս ոն ձ ք ծաւիւս. — քա ծաւիւս ձ ք Իրադն ձ ք տիւս յաւիւս — թաւս թաւս քա յաւիւս — քա ձ ք տաւս քա յաւիւս, քա ձ ք տաւս քա յաւիւս,

քա քա քա Արիւս քն ծախիւս քա յաւիւս. Joseph. Antiq. XVIII. 6. p. 804.

² Էա յաւիւս յաւիւս, ձա ծաւիւս քա ձ ք Իրադն ծաւիւս. — քա ձ քն Իրադն ածաւս քա ձա ծաւիւս քա ձ քն Իրադն ծաւիւս քա ձ քն Իրադն ծաւիւս քա ձ քն Իրադն ծաւիւս. Joseph. Antiq. p. 805.

ՊՐԱԿ ԻԹ.

C A P. XXIX.

Առաքումն Իշխանացն Աբգարու
առ Մառինոս, յորում տեսին
զՓրկին մեր Քն, ուստի եղև սկիզբն
Հաւատոցն Աբգարու :

*Abgari Principes ad Marinum legantur.
Vident Servatorem nostrum Christum,
quæ res fuit Abgaro fidei primordium.*

ԼՆ Ի այն ժամանակ եկաց 'ի
գործ Հազարապետութեան
Գայսեր, 'ի վերայ Փիւնի-
կեցւոց, և Պաղեստինացւոց,
Ասորոց, և Միջագետաց, Մառինոս
որդի Ստորոգեայ: Առ որ առաքեաց
Աբգարոս երկուս 'ի գլխաւորաց իւրոց,
զՄարիհաբ քաղաքին Աղձնեաց, և
զՀամազարամ նահապետ Ապահուն-
եաց տոհմին, և զԱման Հաւատարիմ
իւր, 'ի բաղարն Բեթքուբին, զգա-
ցուցանել նմա զպատճառս երթալոյն
իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով նմա զգի-
րութիւն, որ ընդ Արտաշէս, և Է-
եղբարս իւր, և առնել զնա թիկունս

EA² tempestate² Marinus, Sto-
rogis filius, Cæsaris Tribunus,
Phœnicia, Palæstina, Syria ac Meso-
potamiae præsidebat; ad quem duos
de principibus suis legavit Abgarus,
Marihabum Alznensium Consulem, &
Samsagramum Apahunia gentis Prin-
cipem, atque etiam fidissimum sibi
Ananum, ad³ Bethcubin oppidum,
qui suæ in orientem profectionis causas
exponerent, atque exemplum pactonis
inter Artasem & fratres ejus factæ
ostenderent; illūque sibi adiutorem
adjungerent. Qui cum venissent, eum
⁴ Ereutheropoli offenderunt; isque

օգ-

² Venimus jam ad eam hujus libri partem, quæ historiam exponit adeò lectu ac notatu dignam, ut ejus causâ totum Chorenensem tanti sit perlegere; Cæterum de Abgari historiâ tot tantique viri tam fusè & copiosè in utramque partem disputârunt, ut totam controversiam hîc aperire atque explicare foret supervacaneum; quod quidem munus nos libenter defugimus; sed cum ii de hac Chorenensis historiâ nihil noverant, quæ difficultates rei minuât, ac rem ipsam plerumque valdè confirmet, nos pro more nostro paucas observationes breviter interponemus.

³ Per hæc tempora Syriam administrabat Ælius Lamia, cui tamen provinciam suam adire non fuit permissum, ut scribit Tacitus, l. VI. c. 27. qui etiam Julii cujusdam Marini meminit, c. 10; an verò is idem fuerit atque hic Marinus, id omnino incertum est.

⁴ Videtur hic idem esse locus, ac Bethagabra, sive Bethgubrin, qui erat vicus in regione Eleutheropolitanâ positus; ut Cl. Relandus docet, in Palæstin. l. III. p. 627, 641.

⁵ Quod hîc, scribarum incuriâ, Ereutheropolis pro Eleutheropoli ponitur, leviculum est. Longè major de oppido ipso subest difficultas, quam tamen, ut videtur, Ammianus Marcellinus tollit. Quippe

viri Clarissimi & Geographorum facillè Principes Cellarius & Relandus, urbem hanc Eleutheropolim, cujus nusquam Josephus aut Ptolemæus meminerunt, nondum putant fuisse conditam; quorum tamen sententiæ vix accedere possumus, quum Ammiani locum expendamus, qui Palæstinæ urbes recenset, Cæsaream, quam ad honorem Octavianæ Principis exædificavit Herodes, & Eleutheropolim, & Neapolim, itidēque Ascalonem, Gazam ævo superiore exstructas, l. XIV. c. 8. Atque hîc quidem, ni fallimur, Eleutheropolis dicitur ante Cæsaream fuisse condita; id quod tum ex verborum serie & continuatione, tum etiam ex eo apparet, quod ævum superius hoc in loco vix potest verè eam modò ætatem designare, quæ Ammiani ipsius tempora proximè antecessit, quum urbs ea, ineunte sæculo quarto, ut Cellarii verbis utar, *florens erat & celebris aded, ut Eusebius ex Hieronymus ex illâ & Æliâ ferdè omnium oppidorum vicorumque distantias ac positiones metirentur.* Accedit denique, quæ ratio maximè valet, quod cæteræ urbes, quas simul Ammianus recenset, ut eodem tempore exstructas, tametsi dubium est, an fuerint omnes Cæsareâ priores, per ea tamen antiqua tempora certè fuerint instauratæ. Sic Neapolis, quæ olim Sichem appellabatur, novum id nomen bello ultimo Hierosolymitano accepit;

օգնականութե՛ն, որոց եկեալ գտին զնա յԵրեթերոյ պօղիս, և նր ընկալեալ զնոսա խաղաղութե՛ն, և մեծարանօք, առնէ պատասխանի Աբգարու. մի կասկածել 'ի Կայսերէ՛ սակա այնր, միայն՝ զՏարկեմն լիով փութացի. Եւ նոյ դարձեալ անտի ելին յԵրուսաղէմ, տեսանել զՓրկիչն մեր՝ Քրիստոսը, զիւ լրոյ համբաւոց սքանչելագործութեանցն, որում և ականատես եղեալ, պատմեցին Աբգարու, ընդ որ զարմացեալ Աբգարու, հաւատաց ճամբորտագէտ իբր արդարեւ որդի Այ, և ասէ, այն զօրութիւն Այ են, և ոչ մարդոյ. զի չիք որ 'ի մարդկանէ՛ որ կարէ յարուցանել զմեռեալս, բայց միայն Աճ. և քանզի ապականեալ էր մարմին նր 'ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա՝ 'ի Պարսից աշխարհին յառաջ ևս քան զԵթն ամ, որ 'ի մարդկանէ՛ ոչ եղև նմա հնարս բժշկութեան, եւ տանել առ նմա Թուղթ աղաչանաց, գալ, և բժշկել զնա՝ 'ի ցաւոցն, օրինակ զայս:

Թուղթ Աբգարու առ փրկիչն՝ Յս. Քրիստոս.

Աբգար Արշամայ, Իշխան աշխարհի, առ Յսուսն՝ փրկիչ բարեբար որ՝ երեւեցաւ յԵրուսաղէմ:

eos comiter atque adeò magnificè excepit, Abgaróque respondit, nè quid de eâ re à Cæsare metueret, tributum modò, quantum imperatum est, sine morâ persolveret. Illi itaque, inde redeunt, Hierosolymam profecti sunt, Servatorem nostrum Christum visuri, propter ejus miraculorum famam, quorum cum ipsi oculati testes fuissent, ea Abgaro renunciârunt, de quo Abgarus admiratus, eum re verâ Dei filium esse credidit, “ Namque hæ vires”, inquit, “ Dei sunt, non hominis, neque enim quisquam hominum est, qui mortuos suscitare possit, sed Deus solus.” Quoniam verò gravi morbo laborabat, qui eum in Perfide supra septem annos invaserat, neque ab hominibus ullo molo sanari poterat; literas ad eum dedit, quibus suppliciter orabat, ut ad se veniret, & dolores suos sanaret, quarum hoc est exemplum.

Epistola Abgari ad Servatorem Christum.

Abgarus, Arsami filius, Princeps regionis, Jesu Servatori benefico, qui in Hierosolymitanâ regione apparuit, մնացւոց:

* MS. զի զՏարկեմն. Edit. չար. MS. և 'ի. MS. 'ի ցաւոց: անտի. Deest in Edit. Յս. MS. փրկիչ և. Edit. երեւեցար.

cepit; namque eam Plinius & Josephus ita nominant, atque extant ejus urbis nummi, qui Flavix Vespasiani uxoris nomen inscriptum habent, id quod auctorem & tempus instaurationis designat. Ascalonem, urbem etiam antiquam, Herodes magnus, si non instaurasse, at certè ornasse atque amplificasse dici potest, ut ex Josepho colligere licet; De Bell. Judaic. l. I. c. 20. p. 1010. edit. Hudson. atque ejus urbis nummorum inscriptus numerus initium ducit ab anno U. C. 650. De Gazâ denique Josephi testimonium adscribemus, qui eam à Gabinio instauratam fuisse disertè tradit. Γαβίνιος μὲν—εἶπε τὴν ἀλλήν Ἰουδαίαν ἦν, καὶ ὅσαι γὰρ ἐν Ἰερουσαλὴμ καὶ ἑτέροις τῶν πόλεων, κτίζοντες παρεκαλεῖσθαι. καὶ ἀνέκτισθαι Σαμαρείαν, καὶ Ἀζωθίον, καὶ Σκυθί-

πολιν, καὶ Ἀνθιδόν, καὶ Παφίαν, καὶ Δούραν. Μα-
ρισσα γὰρ καὶ ΓΑΖΑ, καὶ ἄλλαι καὶ ὅσαι. Antiq.
XIV. 5. p. 616. In summâ, nusquam omnino, quantum scimus, traditum est, has urbes posterioribus temporibus paulò ante Ammiani ætatem instauratas esse & exstructas, nec proinde tam longi in hac notâ fuisset, nisi Cellarii & Relandi sententia repugnasset, quos Lector de his urbibus consulere debet, ut totam rem dijulicet.

De his epistolis consulat Lector Eusebium, in Hist. Eccles. l. 13, Procopium de Bell. Perf. II. 12. atque inter recentiores, Caveum in Hist. Literar. Græc. in Spicilegio Patrum, & Fabricium in Codice Pseudepigrapho, ubi aliorum scriptorum testimonia proferuntur.

մացւոց աշխարհիդ, ողջոյն: Լու-
եալ է իմ վսրոն, և վսրոն թեանցդ
որ լինին ի ձեռնս քո առանց դեղոց, և
արմատոց: զի՞ ոչ ասի, տաս դու կու-
րաց տեսանել, և կաղաց գնալ, և զքո-
րոտս սրբես, և զայսս պիղծս, և զդւս
Հանես, և որ միանգամ ջարջարեալ
են յերկար Հիւանդութիւնք բժշկես,
դու և զմեռեալս յարուցանես: Եւ
իբրեւ լուսայ վսրոն զայս նամ, եդի ի
մտի իմում մի յերկուց անտի, կամ թէ՛
դու իցես Աճ իջեալ յերկնից և գոր-
ծես զայդ, կամ թէ՛ դու իցես որդի
Այ, և զայդ առնես: արդ՝ վասն այ-
նորիկ գրեցի ես առ քեզ, աղաչել
զքեզ զի աշխատ լինիցիս, և եկեսցես
առ իս, և բժշկեսցես զՀիւանդութիւնս
զոր ունիմ ես: նա և լուսայ զի և
Հրէայք՝ տրտնջեն զքէն, և կամին
ջարջարել զքեզ, բայց քաղաք մի փոք-
րիկ, և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է
մեզ երկոցունցս: Որոց տարեալ
գթուղթն, պատահեցին նմա յերու-
սաղէմ: զայս վկայէ՝ և աւետարանա-
կան Բանն, եթէ՛ էին ոմանք և ի
Հեթանոսաց յերկրոց առ նա: վսրոն
ոչ՝ համարձակէին որք լուսանն ասել
ց՝ Յս, այլ ասեն ցը Փիլիպպոս, և ց՝
Անդրէաս, Անդրէաս, և Փիլիպպոս
ասեն ց՝ Յս: իսկ ինքն Փրկիչն մեր,
յայնմ ժամանակի՝ յորում կոչեացն
զնա՞, ոչ էառ յանձն, բայց թղթոյ
արժանի արար զնա՞, որ ունի օրինակ
զայս:

Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու, զոր
գրեաց Թովման առաքեալ, հրամա-
նաւ Փրկչին:

Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս,
իբր՝ ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս, զի՞

salutem. Audiui de te, deque sanatio-
nibus, quæ per manus tuas fiunt. Tu
enim, ut dicitur, cæcis visum restituis,
claudos facis, ut ambulent, leprâ af-
fectos purgas, spiritus impuros, dæ-
moniâque ejicis, & quotquot diuturnis
morbis cruciati sunt, tu sanas, atque
adeò mortuos suscitatis. Ubi igitur hæc
omnia de te audiui, horum alterutrum
mecum statui, aut te esse Deum, ab
cælo delapsum, qui hæc opereris, aut
Dei filium, qui hæc efficias. Propter-
ea itaque ad te scripsi, orans, ne gra-
vareris ad me venire, & dolores, qui-
buscum conficior, sanare. Audiui
etiam Judæos in te fremere, ac tibi
poenas moliri, est autem mihi urbs
parva & pulchra, quæ nostrum utrif-
que sufficiet. Qui autem epistolam
ferebant, ei Hierosolymis occurrerunt,
cujus rei testimonio est Evangelii dic-
tum illud, *fuere, inquit, quidam de*
Ethnicis, qui ad eum ascenderant, ideò-
que *qui audiebant, id Jesu narrare non*
ausi sunt, sed Philippo nunciant & An-
drea; Andreas & Philippus Jesu nar-
rant. Ipse autem Conservator noster,
quo tempore accitus erat, ire recusavit,
sed eum epistolâ dignum judicavit,
cujus hoc est exemplum.

8 *Responsum Epistolæ Abgari, quod scrip-*
sit 6 Thomas Apostolus, jussu Ser-
vatoris.

Beatus est ille, qui in me credit, ta-
met si is haud me viderit; de me enim
գրեւ

^a Deest in Edit. անտի.

[!] Edit. տրտնջեն.

^{*} Edit. համարձակին.

⁶ Apud Eusebium Christus ipse Abgari literis
videtur rescriptisse, atque inde nonnulli contra ha-

rum Epistolarum auctoritatem argumenta duxere,
quorum vim hic Chorenensis locus infringit.

գրեալ է վասն իմ այսպէս. զի՝ որք տեսանեն զիս, ոչ հաւատայցեն յիս, և որք ոչն տեսանիցեն զիս, նոքա հաւատայցեն և կեցցեն:

Իսկ վասն այնր՝ զի գրեցեր դու առ իս, գալ ինձ առ քեզ, արժան է ինձ աստ կատարել զամ ինչ վս որոյ առաքեցայ յերուսաղէմ, իբրեւ կատարեցից զայս, ապա համբարձայց առ այն որ առաքեացն զիս, և յորժամ համբարձայց, առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմնց՝ զի զքո ցաւսդ բժշկեսցէ, և կեանքեզ, և որոց ընդ քեզ են, շնորհեսցէ:

Զայս Թուղթ եբեր ¹ Անան սուրհանդակ Աբգարու, ընդ որում և զկենդանագրութի Փրկչական պատկերին, որ կայ յԵրեսացւոց քաղաքին ^m:

¹ Edit. Ենան.

^m MS. addit

⁷ Vide Esaiam, VI. 9, 10. & Johan. XX. 29. ubi Christum hac postea respexisse, is demum credet, qui has literas pro veris habeat. Alii forsitan longe aliter sentient, & quidem huiusmodi argumentatio saepe ita incerta est, ut in alterutram partem trahi possit.

ita scriptum est; 7 qui me vident, in me non credent, & qui me non vident, ii credent & vivent.

Quod verò ad me scripsisti, ut ad te venirem, oportet me hic loci omnia perficere, quorum causâ Hierosolymam missus fui. Cum hæc perfecero, tunc ad eum, qui me misit, ascendam; & postquam ascensus ero, ex his meis discipulis unum ad te allegabo, qui dolores tuos sanet, vitamque tibi atque iis, qui tecum sunt, largiatur.

Hanc epistolam attulit Ananus Abgari cursor, simulque eam Servatoris ⁸ imaginem, quæ in oppido Edessæ extat.

մինչև ց՝ այսօր ժամանակի.

⁸ De hac re nihil tradit Eusebius, quam proinde veram esse præstare nolumus. Chorenensis tamen simpliciter Christi imaginem ab Anano allatam refert, sine vanis eis additamentis, quæ Syncellus, Evagrius & Cedænus memorant. Syncell. p. 329. Evagr. Hist. IV. 27. Cedænen. p. 145.

ՊՐԱԵ Լ.

CAP. XXX.

Քաղաքութի Յեդեսայ՝ առաքելոյն Թադէոսի, և պատճէն Թղթոցն Տեղից:

Thaddæus Apostolus Edessæ concionatur. Exemplar quinque epistolarum.

*** ԱՅՅ՝ յետ համբառնայցոյն փրկչիս՝ Լէին մերոյ, Թովմաս առաքեալ, մի յերկուսասնիցն, առաքեաց զԹադէոս, որ էր մի յեօթանասնից անտի, ի քաղաքն յԵդեսայ բժշկել զԱբգար, և աւետարանել ըստ բանին Տն: Որոյ եկել եմուտ ի տունս՝ Տուբեայ իշխանի Հրէից, զոր

ITAQUE post ascensum Servatoris nostri, ¹ Thomas, unus ex duodecim Apostolis, Thaddæum, qui erat unus de septuaginta discipulis, ad oppidum Edessam allegavit, qui Abgarum curaret, atque ut Dominus promiserat, evangelium prædicaret. Qui cum venisset, ad Tobiam principem Judæo-

սանն

^a Deest in Edit. Տուբեայ.

¹ In epistolis, id quod oportuit, accuratè, in hac narrationis parte Chorenensis non per omnia eum Eusebio consentit; Tantula tamen est discre-

pantia, ut uterque potius alterius testimonium confirmet.

ասեն՝ ինիլ յազգէն Բագրատունեաց,
որոյ խօսեալ յԱրշամայ, ոչ ուրացաւ
զՀրէութիւնն ընդ այլ ազգականս
իւր, այլ նովին օրինօք եկաց յինչ
հաւատաւ ի Քրիստոս:

Եւ ել համբաւ նր՝ ընդ ամ քաղաքն:
լուծեալ Աբգարու ասէ, նա է՝ վր
որոյ գրեացն Յն, և իսկոյն կոչեաց
զնա: և եղև ի մտանելն Թադէի, տե-
սիլ սքանչելի՝ երևեցաւ յերեսսն Թա-
դէի, յարուցեալ անկաւ առ ոտս նր՝ ի
գահոյիցն ի վր երեսաց իւրոց և եր-
կիր եպագ նմա, և զարմացան ամ
իշխանքն որք շուրջ կային, զի ոչ գի-
տացին զտեսիլն:

Եւ ասէ՝ ցնա Աբգար, եթէ՝ դու
իցես արդարև՝ աշակերտ օրհնելոյն
Յն, զոր ասաց առաքել ինձ այսր,
և կարօղ իցես բժշկել ըզցաւս իմ:
Պատասխանի՝ ետ նմա Թադէ, եթէ
հաւատասցես ի Յիսուս Քրիստոս: Այ-
տացինք խնդրուածք արտիքոյ: Ասէ
ցնա Աբգար, ես հաւատացի ի նա,
և ի հայր նր, վասն որոյ կամեցայ առ-
նուլ՝ զգորս, և գալ կոտորել զՀրէ-
այսն որք խաչեցին զնա, եթէ ոչ եր իմ
արգելեալ վասն Թագաւորութեն
Հռոմայեցոց: Եւ յամբանից սկիզբն
արարեալ Թադէի, աւետարանեաց
նմա, և քաղաքին նր, և եղեալ ձեռն
ի վր բժշկեց զնա, և զԱբգարու Պա-
տագրոս իշխան քաղաքին՝ պատուա-
կան յամ տանն արքայի: Նա և՝ զամ,
որք էին ի քաղաքին, հիւանդք, և
ախտաժեպք, բժշկեաց, և հաւատա-

rum virum divertit quem de Bagratiâ
gente fuisse aiunt, qui ab ² Arfamo
cum fuerat compellatus, Fidem Ju-
daicam cum reliquis Gentilibus non
abnegavit, sed in iisdem legibus per-
manlit, quoad Christo fidem adjun-
geret.

Emanavit autem fama ejus in om-
nem urbem, quæ cum ad Abgari aures
esset perlata, “Is ipse est”, inquit,
“de quo scripsit Jesus”, atque eum
statim accersivit. In Thaddæi autem
introeuntis vultu mirifica species Ab-
garo apparuit, ut assurgens à sede, ad
pedes ei pronus accideret, eumque ve-
neraretur, id quod mirati sunt, qui
circa aderant, Principes, quod id vi-
sum ipsi nihil noverant.

Tum ei Abgarus “An tu re ipsâ es”,
inquit, “Jesu beati discipulus, quem se
“dixit huc missurum, meosque dolo-
“res sanare potin” es? Cui ita respon-
dens Thaddæus, “Si”, inquit, “in
“Jesum Christum Dei filium credi-
“deris, tui tibi animi postulata conce-
“dentur.” Cui Abgarus. “Jam
“in eum”, inquit, “& in Patrem
“ejus credidi, ac propterea copias
“meas colligere, & Judæos cedere
“volui, qui eum cruci affixerant,
“nisi me Romanum Imperium prohi-
“buisset.” Incipiens inde Thaddæus,
Evangelium ei atque omni civitati præ-
dicavit; manibúsq; impositis, eum,
atque etiam ³ Abdiæ filium ⁴ Pata-
grum sanavit, virum tum in urbe tum in
aulâ regiâ primarium atque honoratissi-
mum. Præterea cunctos qui, in oppido

ցին

² MS. խուշեալ.

³ MS. երևեցաւ Աբգարու.

⁴ Defunt in Edit. գոր

ասաց առաքել ինձ այսր.
և պատուական.

⁵ MS. զգորս իմ.

⁶ MS. զԱբգարու.

⁷ MS.

² Vide suprâ. l. II. c. 23.

³ Abdi cujusdam nobilis apud Parthos per hæc
æmpora viri meminit Tacitus, Annal. VI. 31.

⁴ Hoc nomen ad vocis *παθῆγος* similitudinem
tam propè accedit, ut non à vero abfimile sit, ita
esse hunc locum ex Eusebio emendandum.

զին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Աբգար, և ամբարաբն, և զդուրս տաճարաց կոողն փակեցին, և որք ՚ի վր բազնին, և սեանն կային պատկերքն, ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. բայց ոչ զոր, ածէր բռնութիւն չաւատս, այլ օր ըստ օրէ յաւելեալ ՚ի չաւատսն բազմանային:

Իսկ առաքելոյն Թադէի՝ զԽոհարար ոմն մետաքսագործ մկրտեալ, և յանուն՝ կոչեցեալ Ադդէ, ձեռնադրեալ ՚ի վր Եդեսեայ փոխանակ իւր թողու առ արքայի, և իւր առեալ հրովարտակ յԱբգարէ, զի ամենեքեան լուսեցեն աւետարանին Քրի, գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, որ կարգեալ էր ՚ի վր աշխարհին, և զօրաց. Բայց Աբգար յօժարեցաւ գրել Թուղթ՝ առ Տիբեր, որ ունի օրինակ զայս:

Թուղթ Աբգարու՝ առ Տիբեր:

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի՝ կայսեր Հռովմայեցոց խնդալ. Գիտելով իմ եթէ՝ ոչ ինչ ծածկի ՚ի քաւմնէ Թագաւորութենէդ, այլ իբրեւ զմտերիմք՝ աւելի ևս իմացուցանել ՚ի ձեռն գրոյ. զի Հրէայք, որք բնակեալք են ՚ի գաւառս Պալեստինացոց, ժողովեալ խաչեցին զՔրիստոս, առանց իրիք յանցանաց, ՚ի վերայ մեծամեծ երախտեացն, զոր արար առ նոսա, նշանս, և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս միանգամայն յարուցանել: Եւ գիտեալ, զի զօրութիւնք այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Այ. զի և ՚ի ժամանակին յորում խաչեցին զնա, արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ, և ինքն յետ երկց

morbis laborabant, curavit, adeò ut fidem universi amplecterentur, atque ipse Abgarus, omnisque civitas baptizaretur. Occluserunt inde templorum fores, simulachris sacratorum, atque ipsa simulachra in aris & columnis locata, arundinibus operuerunt. Neminem verò per vim ad fidem adigebant, credentium tamen numerus quotidie augebatur.

6 Deinde Apostolus Thaddæus, Chohararum quemdam serici opificem cum baptizasset, eique nomen Addæi posuisset, impositione manuum Edessæ suo loco præposuit, eoque apud regem relicto, ipse sumptis secum Abgari literis, ut omnes Evangelium Christi audirent, ad Sanatruce[m] fororis ejus filium adiit, qui regioni atque exercitui præerat. Cæterum Abgaro visum est, ad Tiberium literas dare, in hoc exemplum.

7 Epistola Abgari ad Tiberium.

Abgarus, Armeniorum Rex, Domino meo Tiberio Cæsari Romano salutem. Novi quidem nihil quidquam te latere in tuo regno, tamen, ut fidus amicus tuus, per literas te certio[re]m facere statui; Judæi etenim, qui Palæstinæ regionem incolunt, inter se coeuntes, Christum cruci affixerunt, nullius delicti nocentem, propter magna illa & benefica opera, quæ apud eos edidit, signa nempe & miracula, adeò ut mortuos etiam suscitaret. Scias itaque has vires non esse meri hominis, sed Dei; namque & ipso tempore, quo eum in crucem sustulerunt, Sol obscuratus est, & Terra mota contremuit. Ipse porro post tres dies è

աւելոց

¹ MS. զԽոյրար. forte Խոյրարար.
² MS. աշխարհին.

³ MS. կոչեալ.

⁴ MS. առաքեալ.

աւուրց յարեաւ 'ի մեռելոց, և երև-
եցաւ բազմաց, և այժմ անուէն նր յամ-
տեղիս 'ի ձեռն աշակերտաց նորին՝
գրանցելիս մեծամեծս կատարէ. որ և
առ "իս եցոյց յայտնապէս: և անդ-
այսուհետեւ տէրութիդ քո գիտէ " որ
ինչ արժան է հրամայել 'ի վերայ
ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գոր-
ծեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս,
զի երկիրպագեացն Քրիստոսի, իբրև
Համարտի Աստուծոյ. Ողջ լի:

Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու 'ի 10 *Responsum Tiberii ad Abgari Epistolam.*
Տիբերեայ:

Տիբեր Վայսր Հռոմայեցւոց, Աբ-
գարու Թագաւորի խնդալ: ՁԹուղթ
մեռերմութ քոյ ընթերցան առաջի իմ,
վասն որոյ շնորհակալութի 'ի մէջ
քեզ հացէ, Թէպէտ և 'ի բազմաց
յառաջագոյն լուծեալ է մեր զայդ: եցոյց
ստուգապէս և Պիղատոս վասն նշա-
նաց նր, և եթէ յեա յարութեն 'ի
մեռելոց, հաւատարիմ եղև ' բազմաց
Թէ Աճ է: վասն որոյ և ես կամեցայ
առնել զայդ, զոր դուդ խորհեցար,
այլ քանզի սովորութիւն է Հռոմայե-
ցւոց, Աճ միայն 'ի հրաման է Թագաւ-
որին ոչ նստուցանել, մինչև ոչ փոր-
ձեալ քննեցի նա 'ի Մինչկիսոսէն,
վասն որոյ և իմ յայտնեալ գրանա զայս

mortuis surrexit, & apparuit multis,
9 homénque ejus omnibus locis etiam-
num per discipulos ipsius, miracula
maxima perficit, id quod in me ma-
nifestè demonstravit. Jam itaque novit
Majestas tua, quid de Judæorum po-
pulo imperandum sit, qui hæc perpe-
trârunt, statuendúmque per totum
orbem, ut Christum colant, tanquam
verum Deum. Vale.

Tiberius Romanorum Cæsar, Ab-
gario Regi salutem. Lecta fuit coram
me Epistola amicitiae tuæ, ob quam
11 Gratia à nobis tibi habenda est, quan-
quam & à multis hoc ipsum priùs audi-
veramus. Miracula ejus luculenter eti-
am exposuit ' Pilatus, eúmque post-
quam è mortuis surrexit, à multis prò
Deo fuisse habitum. Ac propterea, vo-
lui ipse idem facere, quòd tu cogitasti;
sed cum Romanorum consuetudo sit,
ut, Imperatoris modò auctoritate, ne-
minem in Deorum numero reponant,
dum à Senatu tentatus fuerit probatús-
que, ided remi ad Senatum retuli;
12 respuit autem Senatus, quòd ab ipso

Սեկ-

" MS. իս հիշեան. " Defunt in Edit. որ ինչ արժան է. " Edit.
Տիբերէ. " Abest ab Edit. բազմաց.

' Pilatum Tiberio de rebus Christi significasse,
nemo serè est, qui dubitare possit; quanquam ex
literæ hodiè non extant, De Actis autem, ut vo-
cantur, Pilati, adeas Fabricium in Cod. Apochryp.
N. T. p. 214, ubi multa de hac re testimonia oc-
currunt, è quibus Eusebii ac Tertulliani loca profe-
remus, quæ maximè ad rem spectant. Ταπεινὴς
ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς τῷ Σαῦλ καὶ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
— Πίλατος Τιβεριῶν βασιλεὺς κοινῆς. Ὡς τὰς τι-
μὰς αὐτοῦ πυνθάνοις τοῦ Σαῦλ, καὶ οἷς ἐπὶ μὴ
θανάτῳ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, καὶ θεὸς οὐκ ἀπὸ τοῦ
πολλοῦ ἐπιπίστευσεν. Τοῦ δὲ Τιβέριου ἀντιγράψαντος
τὴν συγγραφήν, ἐκίνησεν τὸ ἀποσπῆσθαι φαντασίαν

— ὅτι μὴ προσέειπεν αὐτῷ τὸ ἀποσπῆσθαι τὴν συγγρα-
φήν, ἀλλὰ ὅτι τὴν παρὰ Ῥωμαίοις
θεωρησάμενος, καὶ οὐκ ἄλλοις καὶ ὁμοῦς συγχαλῶ-
— τὰς Τιβέριον. Euseb. Hist. II. 2. Tibe-
rius ergo cujus tempore nomen Christianum in sacra-
lum introiit, annuntiata sibi ex Syria Palæstina,
quæ illic veritatem ipsius divini revelârunt, detulit
ad Senatum cum prærogativâ suffragii sui. Senatus,
quia non ipse [in se] probaverat, respuit. Cæsar in
sententiâ mansit, comminatus periculum accusatoribus
Christianorum. Tertull. Apol. c. 5. qui hic Tibe-
rii epistolam quasi Latine reddidisse videtur

Սինկիտոսին, արհամարհեաց Սինկիտոսին, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի նմանէ. այլ մեր տուաք հրաման ամուսնեք, որում և հաճոյ թուեսցի Յիսուս, ընկալցի զնա ի Ածս, և մահ այնոցիկ սպառնացեալ որք չաբախսոս կայցեն զԲրիտանիայից. Եւ վասն ժողովրդեանն Հրէից՝ որք յանդուգնեցան խաբել զնա, զորմէ լսեմ, եթէ ոչ արժանի խաչի էր նա, այլ պատուի, և երկրպագութե, յորժամ առից պարապումն ի պատերազմէ Սպանիացւոց՝ ապստամբողաց յինէն, քննեալ հատուցից նոցա զարժանն:

Դարձեալ գրէ Թուղթ Աբգար առ Տիբերիս. *14 Alteram inde Epistolam scribit Abgarus ad Tiberium.*

Աբգար արքայ Հայոց, աեան իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց ինդալ. ԶԹուղթ գրել ըստ արժանի բոյոյ տերութեդ աեաի, և ընդ հրաման մտածութեդ քո՝ ուրախացայ. և եթէ ոչ ինչ ցամառեցու, գործ Սինկիտոսիդ է յոյժ պայանելի, քանզի առդոսս, ի ընտելութեմ մարդկան տուեալ լինի Ածութի, և արդ այսուհետեւ եթէ ոչ լինցի Ահ հաճոյ մարդկան,

primùm quæstio de eo non fuerat habita. Nos autem unicuique, qui vult, permisimus, ut Jesum in Deos recipiat, mortemque illis minati sumus, qui Christianos criminari pergant. De Judæorum autem populo, qui cum temerè ausi sunt cruci suffigere, quem ego non cruce, sed honore & veneratione dignum fuisse audio, ubi à bello cum Hispanis, qui à me defecere, orium nactus fuero, re exploratâ iis pro meritis retribuam.

Abgarus, Armeniorum Rex, Domino meo Tiberio Cæsari Romano salutem. Literas, pro eo quod Majestate tua dignum est, scriptas vidi, & lætatus sum de eo, quod tu in mandatis dare cogitasti, atque equidem, nisi mihi iratus eris, rem sanè perniciulam Senatus egit. Quippe apud eos, pro judicio hominum, Divinitas tribuitur, ut jam deinceps, nisi Deus

Ա.

⁶ Tamesti bellum hoc Hispanicum nusquam forsitan alibi disertè memoretur, tamen non desunt scriptorum testimonia, ex quibus conjectura in eam rem duci potest. Nam Tiberius Hispaniarum principes olim vexaverat, atque etiâ hoc ipso tempore provinciam eam planè neglexit; adeo ut cum Hispanos ad rebellandum provocaverit, tum etiâ ejus faciendi opportunitatem idoneam dederit. Regressus in Insulam, Reipublicæ quidem curam usque addidit, ut postea non decurios equitum unquam suppleret, non tribunos militum præfeciisque, non provinciarum præfides ullos mutaverit; Hispaniam & Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit. Suet. in Tiber. c. 41. Præterea Galliarum & Hispaniarum, Syriæque & Græciæ principes confiscatos: — Plurimis etiâ civitatibus & privatis veteres immunitates, & jura metallorum, [quod ad Hispaniam præcipuè spectabat] ac vigalium adempta.

Ibid. c. 49. Vide etiam Tacit. Annal. VI. 27. Cæterum non omnino præteriri debet Velleii Patreculi locus, qui, nisi in eo non vana mendii suspicio subesset, rem totam clarè confirmaret. *At Tiberius Cæsar, quam certam Hispanis parendi confessionem extorserat, parem Illyrii Dalmatissque extorsit.* l. II. c. 39.

⁷ *Apud vos de humano arbitratu divinitas persistat. Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit: homo jam Deo propitiuss esse debebit.* Tertull. ibid. Atque hæc Abgari ac Tertulliani verba tam mirificè inter se conveniunt, ut alter alterum, id quod etiam de Tiberii epistolâ jam observavimus, interpretatus fuisse videatur; itaque si hæc literæ veræ sint, fieri vix potuit quin eas Tertullianus legerit: quæ quidem opinio veri nobis videtur similior. Sed in rebus dubiis id sere quisque verum credit, quod verum esse videtur.

Աստուած լինիլ նա՛ ինչ կարէ, և իբրեւ՝
յայտմանէ մարդոյն արժան է քաւել
զԱճն: Բայց քեզ տեսուն իմեւմհաճոյ
թուճեցի՝ առաքել՝ զայլոք յեհմ,
փոխանակ Պեղատոսի, զի՛ լուծցի նա՛
անարգանօք յիշխանութենէն՝ յոր
կարգեցեր զնա՛, վասն զի՛ արար ըզկամս
Հրեիցն, և խաչեաց զՔրիստոս տարապար-
տուց՝ առանց քոյոյ հրամանի: ողջ
լինիլ քեզ՝ ըղձանամ:

Զայս գրեալ Աբգարու, զհաւա-
սար թղթոյն եդ ՚ի Դիւանի՝ իւրում,
ոպ և զայլն: գրեաց՝ և առ Ներսէս
մանուկ արքայ Ասորեստանի ՚ի Բա-
բելոն:

Թուղթ Աբգարու առ Ներսէս:

Աբգար արքայ Հայոց, որդւոյ իմոյ 17
Ներսէսի խնդալ: Զգիր ողջունի քոյ
տեսի, և զՊերոզ լուծի ՚ի կապանաց,
և զհնաս նր թողի: և եթէ՛ կամ իցէ
քեզ, կարգեցես զնա՛ ՚ի վերակացու-
թի Նինուէի, ոպ և կամիս: Այլ, վասն
այնր զի՛ գրեցերն առ իս, եթէ՛ տուր ա-
ծել զայլոք բժիշկ, որ զնշանադ առնէ,
և քարոզէ այլ Աստուած, որ ՚ի վեր է
քան՝ զհոլր, և զջուր, զի տեսից, և
լուայց դմա՛: նա՛ ինչ էր բժիշկ ըստ
արուճեստից մարդկան, այլ աշակերտ
որդւոյն Այ, արարչին հրոյ, և ջրոյ,
և վիճակ հասեալ ՚ի կողմանս Հայոց
առաքեցաւ: Բայց յընկերց նորա
գլխաւորաց, Սիմոն անուն, անդր՝ ՚ի
կողմանս Պարսից առաքեցեալ է, խնդիր

hominibus placuerit, Deus esse non
possit, sed Deo propitius esse homo
debeat. Tibi verò, mi Domine,
æquum videatur, ut Hierosolymam ali-
quem in Pilati locum mittas, ut à prin-
cipatu is cum ignominia deturbetur, in
quo eum constituisti, propterea quòd
Judæorum voluntati morem gessit, &
Christum cruci temerè affixit injussu
tuo. Bene te valere cupio.

16 Hæc scripsit Abgarus, atque episto-
læ ejus, ut & cæterarum, exemplum in
Tabulario Edesseno reposuit. Literas
etiam Babylonem misit, ad Nersem
puerum Assyriæ regem.

Epistola Abgari ad Nersem.

Abgarus Armeniorum Rex, 8 filio
meo Nerfi salutem. Literas salutatio-
nis tuæ vidi, ac Perozem è vinculis
solvi, atque ejus delictum remisit.
Quod si jam tibi ita placet, constituas
eum Ninives præfectum, id quod qui-
dem cupis. Quod verò ad me scrip-
sisti, mitte mihi, inquis, virum illum
Medicum, qui signa edit, atque alium
18 Deum prædicat, qui est supra 9 ignem
& aquam, ut eum videam atque au-
diam, ille non est Medicus ex peritiâ
hominum, sed discipulus filii Dei,
ignis & aquæ procreatoris, atque in
Armenia regionem, prout ei fors ob-
tigerat, missus est. Unus autem de
primariis ejus fociis, nomine 10 Simon,

ա-

1 Deest in Edit. զայլոք:

2 Abest ab Edit. անարգանօք:

3 MS. ըղձամ:

8 Nomen filii, quantum opinamur, hic latius
patet. Neque enim Abgari sed Artasis propriè fili-
us Nerses fuisse videtur. Conferat Lector notas
nostras ad l. III. c. 23, 29. ubi eandem locutionem
de Gnelo & Gratiano observare licebit.

9 Διαιρηγίως θι τῶ πυρι καὶ τῶ ὕδατι θυσι-
Strabo de Persis, XV. p. 732. Neque opus est
quicquam aliud de igni atque aquâ notare, quæ
erant celebratissima Persarum numina.

10 Editor Armenius Novi Fœderis Armeniaci in-
nota, quam ad Judæ epistolam adposuit, Simo-
nem Cananitam Persas atque Armenios docuisse
refert. Quâ id auctoritate dicat, omnino nesci-
mus. Certè Abgari verba Simonem Petrum vi-
dentur potius designare, qui etiam, quin primam
Epistolam suam Babylone scripserit, quid est cur
dubitemus, tametsi Moses noster de eo infra dubi-
tante loquitur, c. 31.

արարեալ լռեցես նա, յորժամ և
Հայրն քո Արտաշէս. և նա բժշկեցէ
զամ հիւանդութիս, և ճանապարհ
կենաց ցուցցէ:

Եւ յաւել ևս՝ գրել առ Արտաշէս 19
արքայ Պարսից՝ օրինակ զայս:

Թուղթ Աբգարու առ Արտաշէս:

Աբգար արքայ Հայոց, Արտաշիսի՝
եղբոր իմոյ, արքայից արքայի, ինդայ:
Գիտեմ, զի արդ լռեալ է քո վասն Յի
Քրի, որդւոյն Այ, զոր խաչեցին Հրե-
այք. որ յարեաւն ի մեռելոց, և
առաքեաց զաշակերտսն իւր՝ ընդ ամ
տիեզերս ուսուցանել ընդհանուր: և 20
մի յաշակերտաց նր գլխաւորացն, Սի-
մոն անուն, է՝ ի կողմանս քոյ Տէրու
Թեո: արդ ինդիր արարեալ գտցես
զնա, և նա բժշկեցէ զամախտս հիւան-
դութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ
կենաց ցուցցէ, և հաւատասցես բանի
նր դու, և եղբարք քո, և ամենեքեան, 21
որք հնազանդին քեզ կամաւ. զի
ախորժելն է ինձ, զձեզ ը մարմնոյ
ազգականս իմ, լինիլ ինձ մտերիմ հա-
րազատս՝ և ըստ հոգւոյ:

Եւ մինչդեռ պատասխանի այսց
թղթոց ոչ էր ընկալեալ, վախճանի
Աբգարոս, Թագաւորեալ ամս 38.

istinc in Persidem missus est; quem
si quæsieris, audire poteris, simul
etiam Pater tuus Artases; isque omnes
ægrotationes tuas sanabit, & viam
vitæ ostendet.

Præterea verò ad Artasem Persa-
rum regem scripsit in hoc exemplum.

Epistola Abgari ad Artasem.

Abgarus Armeniorum Rex, Artasi
fratri meo, regum regi, salutem. De
Jesu Christo Dei filio, quem Judæi in
crucem egere, te jam audivisse scio,
qui à mortuis surrexit, & discipulos
suos per totum orbem misit, ut univer-
sos instituerent. Unus autem ex disci-
pulis ejus primariis, Simon nomine,
in partibus tuæ ditionis adest. Si ita-
que quæsieris, eum invenies, isque
omnes morbos & dolores tuos curabit,
& viam vitæ ostendet; Credes verò
sermoni ejus, tu & fratres tui, omnés-
que qui tibi lubentes parent. Mihi
utique res est quàm gratissima, ut tibi,
meo, quod ad corpus attinet, cognato,
fidus & germanus, quod ad animum,
frater fiam.

Prius autem, quàm his literis re-
sponsum acceperat, mortem obiit Ab-
garus, quòd regnasset annos 22 duo-
dequadrageinta.

ՊՐԱԿ

Deest in Edit. քո.

Edit. ամս.

MS. 32.

22 Dionysius quidam Syrus, qui octavo sæculo
claruit, in Chronico suo Êdeseno Abgarum tradit
imperasse mensem unum supra annos triginta sep-

tem; qui numerus, ut accuratior, ita fortasse ve-
rior haberi debet. Vide Assemani Bibliothec. Ori-
ental. Vol. I. p. 420.

ՊՐԱԿ ԼԱ.

CAP. XXXI.

Յաղագս Վեպոլթե Առաքելոցն մե-
րոց :

De Apostolorum nostrorum Martyrio.

****Յ մահուան Առաքելու՝ բա-
Յ ժանի թագաւորութիւն Հայոց
****յերկուս : քանզի՝ Անան որդի
նորա՝, Թագ կապեաց թագաւ-
որել յԵդեսսայ, և Սանատրուկ՝ քեռ-
որդի նի՝ ի Հայս : Գտանի՝ որ ինչ առ-
պի ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ
յայոց, զԵպոլթս առաքելոյն թաղէի
ի Հայս, և հաւատալ Սանատրուկոյ, և
Թորուլ զհաւատան յերկուդէ՝ նախա-
րարացն Հայոց, և կատարուան առա-
քելոյն, և որք է նման ի գաւառին
Հաւարչան, որ այժմ կոչի՝ Արտազ,
և պատահուան քարին, և յերեսարս գալ,
և ընդունիլ զմարմին առաքելոյն, և
առնուլ անոի աշակերտացն, և
Թաղել ի դաշտին, և մարտիրոսանայ
գտանին աղբայի՝ Սանտրուկոյ՝ հուշ ի
Հանապարհէն, և աստ ուրեմն՝ յայտնել
նշխարաց երկոցունց՝, և փոխելն յա-
ռապարս այս նմա՝ որպէս ասացաք,
յայոց պատմեալ յառաջագոյն քան
զմեզ, ոչինչ կարեւորագոյն համարե-
ցաք երկրորդել ոմոք : Իոյնպէս և
որ ինչ վն կատարմանն Ադգեի, աշա-
կերտի առաքելոյն, յԵդեսսայ, յոր-
դուին Առաքելու գտանի յայոց պատ-
մեալ յառաջագոյն քան զմեզ : որ
իբրև թագաւորեաց յեւ Հօրն մա-
հուան, ոչ եղև ժառանգորդ՝ հայ-
րենի առաքելութեն, այլ երաց
զտաճարս կոռցն, և կալաւ զպաշ-

MORTUO Abgaro, Armeniæ
regnum in duas partes divisum
est. Namque Ananus, filius ejus,
diadema sibi imposuit, Edessæque im-
peritavit, Sanatruces verò sororis ejus
filius Armeniam tenuit. Quæcumque
autem his regnantibus ab aliis Scripto-
bus traduntur, Thaddæum Apostolum
in Armeniam advenisse; Sanatrucem
fidem primò amplexum esse, at postea,
Armeniorum optinatum metu, eam
deseruisse; Apostolum & socios ejus
in provinciâ Savarsanâ morte affectos,
quæ nunc Artaza appellatur; diffusum
primò saxum deinde coisse ut Apostoli
corpus reciperet, quod inde avectum, in
placitie discipuli sepeliere; Sanatru-
cis filiam secundùm viam martyrium
subiisse; reliquias utriusque ibi compa-
ruisse, atque in regionem saxosam inde
esse deportatas; hæc omnia, ut dixi-
mus, cùm ab aliis ante nos fuerint enar-
rata, non necesse habuimus iterare; ut
neque de Addæo, Apostoli discipulo,
Edessæ ab Abgari filio morte affecto,
cujus Martyrium jam alii declararunt;
qui filius, cum post patris obitum
regnum obtineret, non fuit paternæ
virtutis hæres, sed simulachrorum tem-
pla aperuit, atque ethnicorum religio-
nes suscepit, misitque ad Addæum, ut
diadema byssinum sibi faceret, auro

* MS. Սանտրուկ.

b MS. յառաջագոյն քան.

c Edit. զտաճարս.

¹ Cedrenus non filium sed nepotem Abgari à Christi fide descivisse narrat, p. 146. At Procopius atque Abulpharagius Chorenensem nostrum confirmant. "Ος τις δὲ διαδέχθη τὴν βασιλείαν αὐτοῦ αὐτὸς αὐτοῦ, ἀποσιβίλος γένους ἀπὸ τῶν ἀσσηνῶν. Procop. de Bell. Pers. II. 12. Edessam reversi, invenerunt fidem regem Abgarum jam mor-

tuum fuisse, ejusque filium Ethnicum & Christianorum inimicum summâ rerum potitum. Ab eo Addæus Apostolus occisus fuit die 30 Julii, & in Ecclesiâ, quam ipse Edessæ edificaverat, sepultus. Bar-Hebræus, qui & Abulpharagius, apud Asseman. Bibl. Orient. II. p. 392.

առն հեթանոսութե, և յղեաց առ
Արդէ, զի՛ արասցէ նմա խոյր բե
հեզեայ, անկողնածոյ ոսկւոյ, ու
յառաջագոյն առնելի հօր՝ խնյ
Եւ պատասխանի ընկալաւ, եթէ ոչ
արասցեն ձեռք իմ խոյր գագաթան
անարժանի, որ ոչ երկրպագէ քի,
կենդանոյ Այ: և իսկոյն հրամայեաց
՝ միում՝ ի զինուորացն կարել զոտն նր
սրով, որոյ երթեալ, և տեսել զնա, զի
նստէր յաթոռ վարդապետութե՝, հաճ
սուսերաւ, և ի բաց կըտրեաց զսրունս
նր, և նոյն ժամայն աւանդեաց զհոգին:
Զայս ծայրաքաղ արարեալ, համա
գօտ յիշատակեցաք՝ որպէս զառ ի
յայտոց պատմեալ նախէին: Բայց
վիճակեցաւ հայոց և Բարդուղոմէոս
առաքեալ, որ և հաստարեցաւ առ մեզ
՝ Արեքանի քաղաքի: Իսկ զՍիմոնէ,
որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ զհաւաս
տին կարեմ պատմել, թէ՛ զի՛նչ գոր
ծեաց, և կամ ուր հաստարեցաւ: քանզի
պատմի յոմանց, Սիմոնի ումնն ա
ռաքելոյ կատարիլ ի Վերիոսֆորա.
եթէ՛ նա ինչէ ճշմարտիւ, և եթէ՛ եր
աղագաւ գարուստ նր անոր, ոչ գի
տեմ: պլ՝ միայն նշանակեցի զի գի
տասցես, եթէ՛ ոչինչ մեաց յիմն
ջանից պատմել քեզ զնա, որ ինչ անկ է:

intertextum, “ ut pridem patri meo
“ faciebas”; hocque responsum ab eo
tulit, “ Non facient manus meæ dia-
“ dema capiti indigno, qui Christum
“ non colit, vivum Deum.” Is ita-
que unum ex Armigeris suis statim
jussit, pedes ejus ferro abscindere, qui,
cū venisset, eūque in Doctrinæ
sede sedentem vidisset, stricto gladio,
crura ejus abscidit, isque ita statim
animam efflavit. Atque hæc breviter
delibavimus, quippe ab aliis prius de-
clarata. Cæterum Armeniam fortitus
est etiam ² Bartholomæus Apostolus,
qui apud nos in oppido Areubano mar-
tyrium subiit. De Simone autem,
qui Persidem fortitus est, nequeo cer-
tum tradere, quæ fecerit, aut, ubi
martyrium passus sit. Narrant enim
nonnulli Simonem quendam Aposto-
lum apud Bosporum Ibericum perisse.
Idne verum sit, ignoro, neque cur eò
profectus sit scio; hæc autem ideo so-
lūm notavi, ut cognosceres me tibi
omnia, quæ oportet, in hac historiâ
explicare.

ՊՐԱԿ

MS. առնելի. MS. նորա. Defunt in Edit. միում ի. Edit.
Արեքանոս. Edit. ի մէջ բանից.

² Βαρθολομαίος ὁ Ἀπὸστολος Ἰσθμίοις τοῖς καλου-
μένοις Εὐδαίμονι κρηταῖς τῇ Χερσον, καὶ Διδάκτοι
ἀφ’ οὗ τοῦ ὀνόματος Μαθηταὶ Εὐαγγελιστοί, ἐκείνουθεν ἐν
Κορδαίνοπολει τῇ μεγάλῃ Ἀρμενίας. Scriptor ig-
notus, sub Dorothei nomine ap. Goar. in Chron.

Paschal. p. 435. Hoc oppidum Sophronius vocat
Albanopolim, Nicetas *Urbanopolim*, quod, ut jam
vidimus, Dorotheus *Corbanopolim*, Chorenenfis
Areubanum appellat.

ՊՐԱԿ ԼԲ.

C A P. XXXII.

Վասն Սանատրուկոյ Թագաւորութեանն,
և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և
վասն Հելինայ տիկնոջ:

*De Sanatruce regno, & cæde filiorum
Abgari, & de Helenâ reginâ.*

***Սանատրուկ Թագաւորեալ՝ զորս
Ս Ժողովէ՝ ի ձեռն քաջացն Բագ-
*** րատունեաց՝ և Արծրունեաց՝
դայեկաց իւրոց, իջանել տալ պատե-
րազմ՝ ընդ որդիսն Աբգարու, զի՝
բոլորումն տիրեացէ Հայոց Թագաւո-
րութեանն: Եւ մինչդեռ նա յայսմ
էր, աճային իմն ակնարկութեմ խնդրե-
ցաւ զրէժ մահոճանն Արդէի յորդ-
ոյն Աբգարու: Քանզի՝ սիւն կ'էնայ
կանգնել տայր յԵդեսեայ՝ ի վերնա-
տունա ապարանից իւրոց, և ինքն ի
նեղոյ կալով՝ հրամայէր զորպէսն
առնել, որ գերծեալ յունողացն, ան-
կաւ ի վր նորա, և խորտակեաց զոտսմ,
և սատակեաց: Եւ իսկոյն պատգամ
բնակչաց քաղաքին եկն առ Սանա-
տրուկ, խնդրել պայման ուխտի, զի
մի վրդովեացէ զնս՝ ի հաւատոց՝ Քրիս-
տոնէից, և նի տայցեն նմա՝ զքաղաքն ի
ձեռս, և զգանձս Թագաւորին, զոր
արարեալ, յետոյ ստեաց: Նա և զամ
զաւակ տանն Աբգարու մաշեաց սրով,
բաց յաղջկանց, զորս է հան ի քաղաքն,
բնակիլ ի կողմանս Հաշտենից: Սա
պէս և զգլուխ կանանցն Աբգարու,
որում անունն էր Հելինէ, առաքեաց
բնակիլ ի Խառան՝ յիւրոյն քաղաքն,
Թողլով նմա զՏիկնութիւնն Սիջա-
գետաց, փոխանակ բարեացն զորս
գտեալ էր Է ձեռն նր՝ յԱբգարէ:
Այս Հելինէ զարդարեալ հաւատովք
նոյ և՛ զսյր իւր, ոչ հանդուրժեաց

1 **S**anatruces, regnum adeptus, per
fortes Bagratidas & Arzrunios
nutritios suos, exercitum coegit, filiis
Abgari bellum illaturus, ut universæ
Armeniæ imperium acquireret. Dum
autem is in eo erat occupatus, divina
providentia Addæi necem in Abgari
filium vindicavit. Is enim marmo-
ream columnam Edeffæ in regiâ suâ
2 tecto statui jusserat, dùmque ipse sub-
ter astans, quomodo esset locanda,
imperabat, lapis, de eorum qui tene-
bant manibus, delapsus, in eum cecidit,
pedesque ejus confringens morte affecit.
Statim inde urbis incolæ ad Sanatru-
cem miserunt, qui hac conditione cum
eo pactionem facerent, ne à fide
3 Christianâ ipfos traduceret; ita se ei
urbem, & gazam regiam in manum
tradituros. In quam rem quum fidem
is suam interposuisset, pacto haudqua-
quam stetit; sed omnem Abgari stir-
pem, præter puellas, ferro sustulit,
quas ex oppido eductas, in provinciâ
Hastenâ collocavit, atque itidem, ex
uxoribus Abgari primam, cui Hele-
næ nomen erat, Carras habitatum
4 misit, suam urbem, eique Mesopota-
miæ totius principatum permisit, be-
neficiorum memor, quæ per eam ab
Abgaro acceperat. Hæc Helena,
æquè ac vir suus, fide ornata, inter
eos, qui simulachra colebant, habitare

բնակիլ

* MS. բոլորին.

b MS. Քրիստոնէութեմ.

c MS. որպէս.

d MS.

յիւրային.

e MS. ի վերա Թողլով.

f MS. զհայր իւր զԱբգար:

2 Σανατρουκας Αρμενιον βασιλεως. Suid. Atque atque Appianum, qui tamen Σηλεων scribit. In
hoc nomen occurrit etiam apud Dionem, Malalam Bell. Mithridat. p. 242.

բնակիլ 'ի մէջ կռապաշտիցն, այլ չորսաւ 'յԵրուսաղէմ, յաւուրս Կլաւդիայ, 'ի սովին զոր մարգարէացաւ Ագաբոս, և տոճեալ զգանձս իւր զամ 'յԵգիպտոս, և գնեաց ցորեան բազում յոյժ, և բաշխեաց 'յամ կարօտելոց, որում վկայէ և Յովսէփոս, 'ի որոյ շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի դրանն Եւթիմի մինչև 'g' այսօր:

¹ MS. և գնեաց. ^h MS. որոյ և.

² Ἐπὶ τοῖς δὴ καὶ τὸν μέγαν λιμὸν ἔχῃα τὴν Ἰουδαίαν συναβῆ γενέσθαι. Καθ' ὃν καὶ ἡ βασιλεὺς Ἑλλην, πολλῶν χρημάτων ἀνοσιμένη σίτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, διένειμε τοῖς ἀπορρυμένοις. Joseph. Antiq. XX. 4. p. 886. Ὁ δὲ Μοιζέας, τὰ πικρὰς οὐκ, καὶ τὰ τε ἀδελφὰς, πικρὰς εἰς Ἱεροσόλυμα, θαλαίαν προσήλθεν ἐν ταῖς πνεύμασιν, αἷς ἡ μήτηρ ἡλίστανακην, τρεῖς τὸν αἰθῶν, τρεῖς αἰθῶν τῆς τῶν Ἱεροσολυμίων πολλὰς ἀπὸ χύσεως. Ibid. p. 836. De Bell. p. 1222. Vide etiam Rufeb. Hist. Eccles. L. II. c. 12. Hic itidem Gorionides prorsus flet, de quo quidem gaudemus nihil opus esse ut deinceps aliquid dicamus. Cæterum quum Moses ac Josephus de Monobazi atque Helenæ historiâ valdè inter se discrepare videantur, de eâ re breviter aliquid notare oportebit. Itaque cum hæc ipsa Helena apud Josephum Monobazi, apud Chorenensem Abgarî uxor fuerit, Monobazus atque Abgarus pro

nolens, Hierosolyma commigravit, Claudio regnante, dum fames incesseret, quam vaticinatus est Agabus; omnibûsque thesauris suis in Ægyptum missis, permagnam vim tritici coemit, quam in singulos egentes distribuit, ut ² Josephus testis est, atque insigne ejus adhuc extat ³ monumentum ante portas Hierosolymitanas.

¹ MS. 'g' այսօր ժամանակի.

codem sunt habendi. Artabanus etiam Parthorum rex apud Josephum idem esse videtur atque Artabes Persarum rex apud Chorenensem. De Izate autem Monobazi filio, cujus historiam Josephus fusè persequitur, utrum idem sit atque ille, qui ab Mose Nerfes appellatur, an potius alius aliquis ex Abgarî liberis, nusquam à Mose memoratus, illud addubitamus. Posterior sententia minorem habere videtur difficultatem, siquidem ita Josephus ac Moses meliùs consentient:

³ Ταφὸς δὲ ἀξίους θαύματος ὑπάρχοντος πολλὰς, δοιοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπιμνησθησόμεναι. τῆς ἐν Ἀλεξάνδρῳ, καὶ ἐν τῇ Ἐβερῶν—Ἐβερῶν δὲ Ἑλληνος γυναικὸς ἐπιχωρίας ταφὸς ἐστὶν ἐν πόλει Σολυμοῖς; I'aul'ianias in Arcadicis p. 482. Edit. Xylandr. ubi etiam de admirabili Januæ Sepulchri fabricâ quædam commemorat.

ՊՐԱԿ ԼԳ.

C A P. XXXIII.

Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեանն Սանատրիկոյ, և մահոճան նորին:

De oppido Nisibi instaurato. De Sanatruce, & unde id nomen sit adeptus, deque obitu ejusdem.

ՅԼ՝ որ ինչ գործք եղեն Սանատրիկոյ, ոչ ինչ արժանի յիշատակի համարեցաք, բաց 'ի շինուածոյ Մծբին քաղաքի. զի 'ի շարժմանէ խախտեալ, քակեաց, և վերստին շինեաց պայծառագոյն, և պարսպեց պարսպով կրկին ' պատուարով, և զինքն անդրի 'ի մէջ հաստատեաց, մին դրամ 'ի ձեռնին ունեցով, որ նշանակէ այսպիսի ինչ, թէ 'ի շինել քաղաքիս:

¹ MS. պատուարաւ.

^h MS. 'ի միջին.

U

CÆterum inter acta Sanatruis nihil aliud memoratu dignum judicavimus, præter urbis Nisibis exstructionem, quam, quia terræ motu labefacta fuerat, diruit, ac de integro magnificentius ædificavit, eamque duplici muro munivit, suamque ipsius statuam in medutillio posuit, nummum unicuique manu tenentis, quod hujusmodi aliquid significabat, in condendâ urbe

ամե.

ամենայն գանձքս ծախեցան, և այս միայն մնաց:

Բայց թէ՛ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ, ասելի է. քանզի՝ յաւուրս ձմեռայնեւոյ՝ ճանապարհորդեալ քոյր Աբգարու, Օգէ, ի Հայս, պատահէ բբոյ՝ ի լերինն Կորդուճաց, ցրուեաց զամենեսեան մրրիկ, մինչ ոչ գիտելով ընդ որ վարեցաւ՝ այր զընկերս Իսկ դայեկի նր՝ Սանոտայ, քեռ՝ Բիւրատեայ Բագրատունւոյ, կնոջ՝ Խորենայ Արծրունւոյ, առել զմանուկն, քանզի տղայ էր, եղ ի մէջ ստեանց իւրոց, մնալով ի ներքոյ ձեանն, զերիս տիւն, և զերիս գիշերս՝ զորմէ առասպելաբանն, թէ՛ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ, յԱծոցն առաքեալ, պահէր զմանուկն: Բայց, որչափ մեք եղաք վերահասու, այսպիսի է շուն սպիտակ, ընդ խնդրակն լեալ, պատահեաց մանկանն, և դայեկին, արդ կոչեցաւ Սանատրուկ, ի դայեկէն զանունաւ կոչու թի առեալ, ուր թէ՛ տուրք Սանոտայ: Սա՛ Թագաւորեալ յերկոտասաններորդ ամի Արտաշիսի արքայի Պարսից, կեցեալ ամս՝ 30, մեռաւ յորս, նետի ուրուք դիպեալ փորոտեացն, իբրեւ թէ՛ վրէժս հատուցեալ ըջարջարանս սրբոյ դատերն իւրոյ Սանոտայ: Ղերուբնայ, որդի Ափշադարայ դպրի, գրեաց զամենայն գործս, որինչ յաւուրս Աբգարու, և Սանատրուկոյ, և եղ ի դիւանին յԵդեսեայ:

omnes thesauros consumptos, præter illum modò nummum, qui solus supererat.

Jam verò dicendum est, quam ob causam Sanatruces appellatus sit. Siquidem, dum Ogia, Abgari foror per hyemem in Armeniam iter faciebat, tanta nivium tempestas in Cordiæo monte coorta est, ut omnes dissiparentur, neque in quam quis viam actus esset, cognoscerent. Tum verò nutrix ejus Sanota, Byratii Bagratidæ foror, Choreni 3 Arzunii conjux, puerum sumpsit, qui infans erat, atque ad mammas adpositus fuit, ubi tres dies, tréque noctes sub nivibus mansit. De quo in fabulis narratur, mirabile quoddam album animal à Diis missum esse ad tuendum puerum. Quantum verò nos intelligere potuimus, res ita se habuit. Canis alba, unà cum quærentibus profecta, puero ac nutrici obviam occurrat. Itaque Sanatruces vocabatur, ab nutrice nomen id nactus, quasi *Sanotæ turch*, i. e. *Sanotæ donum*. Is regnum iniit, anno Artasis Persarum regis duodecimo, annóque triginta cum vixisset, inter venandum occisus est, sagittâ cujuspiam ventre confossus, quasi sanctæ Filiæ suæ Sanduchtæ, quam cruciaverat, pœnas daret. Cæterùm 1 Lerubnas, Apfadari Scribæ filius, omnes res gestas Abgari & Sanatruces conscripsit, atque in Tabulario Edeffeno posuit.

ՊՐԱԿ

MS. ընկեր

MS. ի Բիւրատեայ

MS. Խոսրենայ

2 Utinam de hoc Scriptore plura sciremus, ex cujus fide atque auctoritate historia Abgari pendet.

ՊՐԱԿ ԼԴ.

CAP. XXXIV.

Թագաւորել Երոճանդայ, և կոտորել
զորդիսն Սանատրկոյ, և զերծանել
Արտաշէսի փախստեամբս:

*Eruandus regnat, & Sanatruce filios
necat. Artases fugā evadit.*

***ԵՏ՝ մահաւոր Սանատրկոյ ար-
* 3 * քայի, շփոթի՝ իմն Թագաւորու-
*** թին: քանզի՝ Երոճանդ ոմն,
որդի կնոջ Արշակունւոյ, Թագաւորէ
յուլթերորդ ամի Դարեհի՝ Պարսից
արքայի վերջնոյ, և ունի զրոյց՝ յաղագս
սր՝ այսպէս: Կին ոմն, յազգէ Արշակու-
նեաց, անձամբ հարստի, և խոշորա-
գեղ, վարար, զոր ոչ որ դիմագրաւե-
աց՝ առնուլ կնութե, ծնանի երկուս
մանկունս՝ յանկարգ խառնակութենէ,
ոմ՝ Փասիփայ զՄոնոդորոս, և ՚ի
զարգանալ մանկանցն, կոչեն անճանա,
Երոճանդ, և Երոճազ: և ՚ի չափ հա-
սեալ Երոճանդայ, լինի սրտեայ, և
անդամօք յաղթ, սա՝ և ՚ի բազում իրս
վերակացու առաջնորդութե՝ առաքե-
ալ ՚ի Սանատրկոյ, գտանի երևելի,
մինչև՝ առաջին նախարարացն լինիլ
ամենայն Հայոց զօրացն, և խոնար-
հութե, և առատաձեռնութե՝ զամբ
յանկուցեալ յինքն յարեցոյց: Եւ ՚ի
մեռանիլ Սանատրկոյ, միաբանեալ
Թագաւորեցուցին զնա, առանց արանց
ազգին Բագրատունեաց լինիլ Թագա-
դիր: Բայց ՚ի Թագաւորեն իւրում
Երոճանդ, կասկած ունելով յորդոցն
Սանատրկոյ, կոտորէ զամենեսեան,
Թոճի՝ Թէ վրէժս հատուցաւ սպան-
ման որդւոցն Աբգարու, բայց՝ մի ոմն
տղայ, Արտաշէս անուն, զոր առեալ
ստնտուճի նր, փախեաւ ՚ի կողմանս
Հերայ, ՚ի վնս հովոճաց վասն
մաղխազանի. լուր առնելով դայեկի

DEFUNCTO rege Sanatruce,
turbæ in regno ortæ sunt; quip-
pe Eruandus quidam, mulieris Arfa-
cidæ filius, anno Darii ultimi Persa-
rum regis octavo, regnum capeffit, de
quo talis traditur Fabula. Mulier quæ-
dam, de genere Arfacidarum, viri-
bus robustis, specie horrida atque
inculta, quam sibi virorum nemo in
matrimonium accipere voluit, ex coitu
inordinato, ut Pasiphae Minotaurum,
filios duos peperit, quibus, ut ad pu-
bertatem venere, Eruandi atque Eru-
azi nomina indita; cùmque Eruandus
adolevisset, animosus evalit, & viribus
valentissimus, atque à Sanatruce variis
negotiis præpositus, gloriam inde col-
ligebat tantam, ut inter omnes Arme-
nii exercitûs duces emineret; atque eâ
erat modestiâ ac liberalitate, quæ sibi
omnium animos devincirent. Mortuo
igitur Sanatruce, regnum ei communi
omnium consensu delatum est, nisi
quòd Bagratidarum nullus coronam
imposuerit. Eruandus verò, regnum
nactus, à Sanatruce filii sibi metuens,
omnes necavit, (videtur in eo filiorum
Abgari cædem fuisse ultus) præter
unum infantem, nomine Artasem,
quem secum nutrix ejus asportavit, at-
que in Heram regionem ad Pastorum
tuguria perfugit, & nutritio ejus Sem-
bato, Byratii Bagratidæ filio, qui in
Sperâ provinciâ apud oppidum Sem-

նր

• Edit. առնուե.

• Deest in Edit. Թէ.

• MS. ՚ի հովափանս մաղխազանի.

նր Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ Բա-
գրատունւոյ, 'ի Սպեր գաւառի, 'ի
շէնն Սմբատաւանի: Արդ՝ իբրեւ լսէ՝
Սմբատ, որդի Բիւրատայ, զբօթն Սա-
նատրկոյ, և ըզգոյժ կոտորման որդւոց
նորա, առեալ զերկուս դստերս իւր,
զՍմբատանոյն, և զՍմբատուհի,
նրստուցանէ՝ 'ի Բայբերդի, արս քաջ
Թողլով 'ի վր' ամրոցին, և ինքն՝ հան-
դերձ կնաւ իւրով, և սակաւ արամբք,
գայ անցանէ՝ 'ի խնդիր մանկանն Ար-
տաշիսի: Որում իրազգած եղեալ ար-
քային Երուանդայ, հետալոյցս առա-
քէ: զի որոյ բովանդակ ժամանակս
է երեսներանոյ, և դաշտաց, այլակեր-
պեալ շրջելով հետի՝ հանդերձ ման-
կամբն, սնուցանէ՝ 'ի հովոճաց վանս,
և յանդէորդս, մինչև պարսպ գտեալ
ժամանեաց առ Խարեհ, արքայ Պարս-
ից: և քանզի այր քաջ էր Սմբատ, և
ծանօթ յառաջագոյն, պատուէր մեծա-
պէս ընդ զօրագլուխսն Պարսից, սա-
պէս և մանուկն է որդիս Թագաւորին,
տեղի բնակութեան առեալ զԲատ, և
զմիզ հմն կոչեցեալ գաւառ:

MS. 'ի հովանան.

Hujus loci, ut La-Crozius monet, meminit
Procopius, qui eum ab Justiniano videtur tradere
fuisse ædificatum, quem tamen fortasse solum in-

stauravit. *Εγλαυθα δε και θρυλια φησιν ομοιωσι το τε
Βαυβερδον καλαμενον, και το Αρσιον, [Αρσιον]. De
Ædif. Justin. III. 4. p. 57. edit. Paris.*

ՊՐԱՊ ԼԵ.

Որ ինչ ջան Երուանդայ՝ վասն 'ի
բուռն՝ առնելոյ զմանուկն Արտա-
շէս, և 'ի բաց Թողլոյ զՄիջագետս:

*** ԱՅՅ՝ Երուանդայ զմնաւ
*** Բ՝ ածեալ, Թէ որպիսի չար նորա
*** Թագաւորութեան սնանի՝ 'ի
Մարս, խէթ 'ի սրտի լինելով, ոչ
հեշտալի լինէր նմա բուռն, հանապազ
յարթութե յայն հոգալով, նա և 'ի

MS. ածելոյ.

C A P. XXXV.

*Eruandus dat operam, ut Artasem pue-
rum comprehendat. Mesopotamiâ
ipse cedit.*

AT Eruandus, quale regno suo
malum in Mediâ aleretur, se-
cum reputans, atque inimicitias in
animo gerens, neque placidum som-
num capere potuit, & vigilans sem-
per de eâdem re anxie cogitavit, atque
բուռն

MS. 'ի մայրս.

քուն՝ անուրջս ահագին նմին իրի տեսա-
նէր. վն որոյ՝ ի ձեռն հրեշտակաց,
և պատարագաց՝ խնդրէր հաշտեցու-
ցանել զարքայն Պարսից, տալ ի ձեռս
զԱրտաշէս, ասելով, թէ՝ արիւն իմ,
և հարազատութիւն, ընդէր սնուցա-
նես զՄարդ՝ զԱրտաշէս հակառակ
իմոյ թագաւորութեւ, լսելով բանից
Սմբատայելուզակի, որ ասէ, թէ՝ որդի
է Արտաշէս Սանատրիդոյ, և զորդի
հովուաց, և անդէորդաց ջանայ առ-
նել Արշակունի, և արիւն քո, և հա-
րազատութիւն. համբաւելով զնմանէ,
թէ՝ չէ՛ իսկ որդի Սանատրիդոյ, այլ ը-
նդ քո գտեալ Սմբատայ զՄարդն
ողայ բաջադի. նոյնպէս և առ Սմբատ
յղէր բազում անգամ, թէ՝ ընդէր
այդքան սնտի աշխատութի կրես,
խաբեայ ի ստնտուէդ, սնուցանես
զորդի Մարդ հակառակ ինձ. եւ լսէ՛
ոչ սիրելի բանս պատասխանեաց. յայն-
ժամ՝ առաքէ Երուանդ, և սատակէ
զբաժնն ի Բայբերդի, գերելով
զդատերսն Սմբատայ, պահէ յամրոցին
Ստի, ոչինչ վատթարապէս. Բայց
թիկունս առնելով Երուանդայ զՀռո-
մայեցիս, ոչինչ վտանգի ի թագաւո-
րութեանն Վեսպասիանոսի, և Տիտոսի,
թողով ի նոսա զՄիջագետս, և յայնմ
հետէ՝ բարձաւ իշխանութի Հայոց ի
Միջագետաց, և հարկս ևս՝ առաւել-
լագոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ. իսկ
Հռոմայեցւոց գործակալաց՝ մեծապէս
հանդերձեալ զբաղաքն Եդեսեայ, ի
նմա՝ հաստատեն զտունս գանձուց
հարկացն ժողովելոց ի Հայոց, Միջ-
ագետաց, և յԱսորեստանեայց, և
ժողովեն ի նա զամրդիւնս, և կարգեն
դպրոցս ը երկու, մին զբունս իւրեանց
զԱսորին, և միւսն ևս՝ զՅոյնն. և
զդիւանն հարկաց, և զմեհենականն,

etiam per quietem terribilia somnia
vidit. Per legatos igitur ac munera,
Persarum sibi regem conciliare tentat,
ut sibi Artasem in manus tradat;
2 “ Quid tu”, inquit, “ sanguis &
“ cognatio mea Artasem Medum,
“ regni mei adversarium foves, Sem-
“ bati istius latronis sermonibus au-
“ scultans, qui Artasem Sanatru-
“ cibus filium esse prædicat, & Pastorum
“ ac bubulcorum filium, pro Arfacidâ,
“ sanguinetibi & cognatione conjuncto,
“ substituere & supponere molitur?”
3 Ipse autem rumore sparsit, non esse
puerum ex Sanatruce ortum, Sembat-
tum verò, Medum quendam infantem
nactum, dolos struere fabulatur. Com-
pluries itidem ad Sembatum mittit;
“ Quid laborem tam vanum suscipere,
“ ut à Nutrice elusus, Medi filium
“ adversus eum aleret.” Cùmque
responsum parum gratum ab eo tulisset,
4 è vestigio mittit Eruandus, fortisque
viros apud Bæberdam perimit, captas
verò Sembati filias, in castello Anio
inclusas liberali custodiâ tenuit. Cæ-
terùm Eruandus, societate cum Ro-
manis initâ, ac concessâ iis Mesopota-
miâ sub Vespasiani & Titi regnis se-
curè imperavit; ab illo autem tempore
ademptum est Armeniis Mesopotamiæ
imperium, ac graviora etiam Eruandus
5 ex Armeniâ tributa solvit. Procura-
tores verò Romani urbem Edeffam
magnificè instruxêre, atque ibi æraria
statuêre, quæ vectigalia, ex Armeniâ,
Mesopotamiâ & Assyriâ coacta, cape-
rent; collectisque omnibus undique
tabulariis scholas duas instituêre, qua-
rum una propriis Syriæ vernacu-
lis, altera verò Græcis literis utere-

որ

է MS. նա չէ որդի.

է Edit. աւելագոյնս.

է Edit. հաստատել.

որ կայր 'ի Սինոպ Պոնտագւոց', անդր
փոխեն:

tur, & tabulas publicas, quæ de
tributorum rationibus ac de fanis,
Sinope Ponticâ extabant, eodem
etiam transtulêre.

¹ Vide suprâ l. II. c. 9. Urbem Sinopen Ro-
manorum coloniam recepisse refert Strabo, XII.

p. 546. Neque quid amplius de hoc loco obser-
vandum habemus.

ՊՐԱԿ ԼԶ.

C A P. XXXVI.

Յաղագս՝ շինուածոյ Երուանդաշա-
քաղաքի:

De oppidi Eruandasati exstructione.

ՍՈՐԱ՝ աւուրս՝ փոխին ար-
Ի բունիքն յԱրմաւերն անուա-
նեալ բլրոյ. քանզի՝ էր հե-
ռացեալ գետն Երասխ, և 'ի
յերկարել ձմերայնւոյն, 'ի դառնահոս
փլանէ հիւսիսոյ՝ պաղեցեալ՝ ձու-
լեալ վտակն, ոչ ուստեք՝ արբուցումն
թագաւորականին գտանիւր տեղոյ:
Ընդ որ՝ նեղեալ Երուանդայ, նա և
սմբագունի՝ և տեղոյ ելեալ խնդիր,
փոխէ զարբունիսն յարեւմուտս կոյս,
'ի բարակաուր մի բլուր, գորով պա-
տառեալ Երասխայ, ըդէմ՝ Անու-
րեան հոսի գետ. պարսպէ զբլուրն, և
'ի ներքսագոյն քան՝ զպարիսպն
ընդ բազում տեղիս՝ կտրել զբա-
րինսն, մինչև՝ 'ի յատակս բլրոյն
հաւասար գետոյն, մինչև՝ 'ի դիմել
ջուրց գետոյն՝ 'ի փորուածն յըմպե-
լեաց պատրաստութիւն. զմիջնաբերթն
սմբացուցանէր՝ բարձր պարսպօք, և
դրունս պղնձիս կանգնէր 'ի միջոցի
պարսպին, և երանելիս երկաթիս ներ-
քուստ 'ի վեր մինչև՝ 'ի դուռնն, և 'ի
նման որդայթս իմն ծածուկս՝ ընդ մէջ
աստիճանացն, ուն՝ զի ըմբռնեացի, եթէ՝
քր գաղտ ելանելով՝ դաւել կամիցի
զարբայն: և էր, ասեն, երկդիմի, ուն՝ զի
մինն լիցի սպասաւորաց արբունի, և նա՝
ել, և մտից, ճանապարհ տունջե-
նային, իսկ՝ միւսն գիշերային, և մարդ-
ադաւազ:

HUJUS temporibus sedes regia
ab colle Armaviro translata est.
Quippe cum Erasches flumen longius
inde distaret, & longinqua hyems, sæ-
vique Aquilones fluvium gelu claude-
rent, in Regis usus ibi aqua neuti-
quam suppetebat. Eâ pressus diffi-
cultate Eruandus, simul locum quæ-
rens validiorem, sedem regiam occi-
dentem versùs transtulit, ad collem
quendam saxosum, cui variè illifus
Erasches in adversum amnem Achuri-
um pleno alveo effunditur. Hunc
collem muro cinxit, variisq; locis
intra murum lapides excidit, ad infi-
mas usque collis partes, dum fossæ
flumen altitudine æquarent, ut per eas
ad præbendum potum aquæ fluèrent.
Arcem etiam in mediâ urbe excelsis
mœnibus communivit, atque in mediis
muris portas æneas, scalasque ferreas
intus, ab imo colle usque ad
portam posuit, quæ occultis laqueis
inter gradus erant instructæ, ut pre-
henderetur, si quis clam eâ ascendere
velleret, insidias regi paraturus. Arx
vero ista, erat, ut ferunt, bifrons;
cujus aditus erat unus, quâ ministri
regis commearent, quæ esset diurna
via; alter nocturnus, atque ad infi-
diatores circumveniendos accommo-
datus.

^a MS. արբուցումն բաւական.

^b Edit. զբլուրն պարիսպն.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԵ.

CAP. XXXVII.

Եթէ՝ ոչ շինեաց զԲագարան, քաղաք
կոչոց:

*Quomodo ædificaverit Bagaranam, si-
mulacbrorum urbem.*

***ԱՅՑ՝ Երուանդայ շինեալ գբա-
Ր զաբն իւր, և փոխեալ անդր
*** զամին յԱրմաւիրայ, ուրոյն՝ ի
կոչոցն, զորս՝ ոչ օգուտ իւր
համարեալ յիւրն փոխել ի քաղաքն,
զի մի՝ ի գալ, և ի զոհել անդր
աշխարհի, ոչ զգուշութե պահեստի
քաղաքն. այլ հեռագոյն ի նմանէ,
իբր քառասուն ասպարիզաւ, զՀիւսի-
սեաւ, նման իւրոյ քաղաքն, շինեաց
քաղաք փոքր՝, իմր գետոյն Ախուրեանայ,
և անուանեաց Բագարան, այսինքն Թէ՝
՝ ի նմա գիւղացն յօրինեալ է զկազմու-
թիւն. և փոխեաց անդր զամենայն
զկուռան որ յԱրմաւիր. և զմեհեանա
շինեալ, զեղբայր իւր զԵրուանդ քրմա-
պետ կացուցանէր:

¹ Vox ea Simulacbrorum receptaculum sonat.

ՊՐԱԿ ԼԸ.

CAP. XXXVIII.

Վասն անկելոյ զանտառն, որ կոչի
Ծննդոց:

*De plantatione nemoris, quod vocatur
nemus Propagationis.*

***ԸՆԿԷ և մայրի մեծ՝, զճիւ-
Տ սիսոյ կողմանէ գետոյն, և որովք
*** ամրացուցանէ. արգելլով ի
ներքս այծեմունս երագունս, և զեղանց,
և զեղջերուաց ազգ, և ցիւս, և վա-
րազս, որք ի բազմութի աճեցեալ, լցին
զանտառն, որովք ուրախանայր Թա-
գաւորն յաւուրս որոց, և անուանէ
զանտառն Ծննդոց:

¹ MS. ի հիւսիսոյ.

¹ De his Vivariis, in quibus feras alere consue-
verunt Persarum reges, consulas Briffonium de
regno Persarum, L. I. & Xenophontem de Cyri
Institut. p. 29. edit. Hutchinson. unde nos appo-
situm & consentaneum Curtii locum hic adscribe-
mus. *Barbara opulentia in illis locis baud ulla*

¹ PLantavit etiam ¹ nemus magnum,
ab aquilonari fluminis ripâ, quod
muris communivit; atque inibi veloces
capreas, cervorumque & cervarum ar-
menta, onagrosque atque apros con-
clusit, quæ feræ in multitudinem pro-
pagatæ, saltum istum replerunt; qui-
bus venandis Rex se oblectavit, ne-
músque Propagationis appellavit.

*sunt majora indicia, quam magnis nemoribus salitibz-
que nobilium ferarum greges clausi. Spatiosas ad hoc
eligunt silvas, crebris perennium aquarum fontibus
amœnas. Muris nemora cinguntur, turrisque habent
venantium receptacula. VIII. 1.*

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԹ.

CAP. XXXIX.

Վասն ձեռակերտին, որ կոչեցրու-
անդակերտ:

*De oppido Eruandacertis, ipsius Eru-
andi opificio.*

ԱՂՅՐ է ինձ ասել և
Քյաղագս գեղեցիկ՝ ձեռակեր-
տին Երուանդակերտի, զոր
յօրինեաց նոյն ինքն Երուանդ,
գեղեցիկ, և չքնաղ յօրինուածովք:
քանզի զվիջոց՝ հովտին լնու մարդ-
կութի, և պայծառ շինուածովք, լու-
սաւոր, ունի ական բիւր: իսկ շուրջ
զմարդկութին՝ ձաղկոցաց, և հոտարա-
նոց կազմութիւն, որպէս, որ շուրջ
զբբաւն, զայլ բոլորակութիւն ական:
Իսկ զբազմութի այգեստանայն, իբր
զարտեանաց խիտ, և գեղեցիկ ծիր,
որոյ հիւսիսային կողմանն դիր նկար-
աձև, արդարեւ գեղաւոր կուսից
յօնից դարեանդաց՝ համեմատ. իսկ՝ ի
հարաւոյ՝ հարթութի դաշտաց,
ծնօտից գեղեցկութի պարզութե. իսկ
գետն բերանաբացեալ դարաւանդօք
ափանցն, գերկ թերթիսն նշանակե-
լիթունա: և այսպիսի գեղեցկութե դիր,
անթթեղի իմն, գոգցես, ի բարձրաւ-
անդակ թագաւորանիստն զհայեցու-
ածսն ունի, և արդարեւ բերրի, և թա-
գաւորական դաստակերտ: Զայս ամ
գործեցեալս Երուանդայ, նորգէտ մեծն
Տրդատ մարդկան ազգին կամարակա-
նաց, ունի զմտերմաց, և արեան կցոր-
դաց՝ ազգին Արշակունեաց, զոր յիւ-
րում տեղոջն պատմեցուք: Բայց
ասեն զԵրուանդայ, ըստ հրմայից
դրժնեայ՝ գոյ ական հայեցուածով.
վս որոյ ընդ այգանալ՝ աշալիջոցն
սովորութիւն ունիլ, ասեն, սպասաւո-
րացն արքունի, վէմն որ ձաքարեայս

JUVAT & de Eruandacertis, ele-
gantiori opificio Eruandi, dicere, quod
ipse met venustis & præclaris ædificiis
instruxit. Mediam quippe vallem
magnam hominibus, splendidisque do-
miciliis complevit, pupillam oculi ful-
gore suo referentem. Agrósque cir-
cumcirca floribus suavem odorem spi-
rantibus ornavit, in modum alterius
circuli, qui pupillam oculi cingit. Vi-
nearum autem abundantia, à spissarum
& venustarum palpebrarum formâ
haud abluit. Boreale quoque latus,
elegantè formatum, pulchrarum vir-
ginum supercilia, venustate suâ super-
biens exhibebat, æquata autem agri
planities, quæ ad Meridiem spectabat,
pulcherrimam genarum lævitatem imi-
tabatur. Quin & flumen illud, prærup-
tas interfluens ripas, labiorum interca-
pedinem diductis faucibus exprimebat;
ut situs hicce pulcherrimus, quasi fixis
oculis, in regiam sedem prospicere vi-
deretur, & fertilissimum, verèque regi-
um oppidum faceret. Hæc omnia ab
Eruando facta, magnus Tiridates Cam-
sariæ genti dono dedit, ut viris non
solum fide, verum etiam Arsacidarum
cognitione sibi conjunctis, sicut suo
loco explicabimus. Cæterum Eru-
andum ferunt torvo admodum fuisse in
Auguriis oculorum aspectu, eaque de
causâ ministris regis in more positum
fuisse tradunt, ut summo mane ingenti
faxa è regione Eruandi tenerent,

ունիլ

* MS. դաստակերտին.
† Abest ab Edit. հարթութի.
‡ MS. լրջացն.

* MS. հովտին մեծի.
† Edit. արեանց.

* Edit. համեմատ.
† MS. գոյով.

† Suprà l. II. c. 13.

ունիլ չդէմ երուանդեայ, և 'ի հայ-
եցունածէ, ասեն, դժնէութեանն պայ-
թիլ որձաբար վիմացն. բայց այս կամ
եղիցի սուտ, և առասպել, և կամ ոյժ
դիւական առ իւր ունիլ զօրութիւնս,
զի՛ այսպէս, ¹ հայեցունածոյ անունմբ,
մնասեցե՛ զօրս կամի:

quæ saxa grandis, vultus ejus trucu-
lentiâ, disrupta esse ajunt. Hoc au-
tem pro fabulâ & figmento haberi de-
bebit, aut vim eum in se habuisse tar-
taream, quâ, intuitu solo, quoscumque
vellet, læderet.

¹ MS. հայեցունածոցն

ՊՐԱԿ Խ.

CAP. XL.

Թէ՛ որպէս Սմբատայ, օգնականս իւր
արարեալ զնախարարս Պարսից,
խնդրէ թագաւորեցունել զԱր-
տաշէս:

*Sembatus, conciliatis sibi Persarum Sa-
trapæ, Artasem regem facere studet.*

*** ԱՅՅ՝ 'ի զարգանալ մանկանն
* * * Արտաշիսի, և 'ի բազում քա-
* * * ջութիւնս արութէ՛ ցուցանել
դայեկին Սմբատայ, հաճեալ
ընդ նա՛ նախարարք Արեաց, ¹ մաղթեցին
զթագաւորն տալ նմա՛ պարգևս, զինչ
և խնդրեցէ. և յանձն առել թա-
գաւորին, ասէ՛ ց՛ նախարարսն, տեսէք
թէ՛ զինչ կամիցի այրն քաջ: և նորա
ասեն, անմահ բարեբարութիւնքո՛ւ այլ
ոչ ինչ կամի Սմբատ, քան թէ՛ զարիւն
քո, և զհարազատութիւն զԱրտաշէս,
որդի՛ Սանատրիոյ, զմերժեայն 'ի թա-
գաւորութենէ իւրմէ, հաստատել
յիւրում թագաւորութենն. եւ յանձն
առեալ արքային արքայից, տայ 'ի
ձեռս Սմբատայ մասն ինչ՝ 'ի զօրացն
Ասորեստանի, և զօրս Ատրպատականի,
զի տարեալ զԱրտաշէս՝ հաստատես-
ցեն 'ի գահն հայրենի:

CUM verò puer Artases adole-
visset, variâque fortitudinis opera
Sembatus nutritius ejus edidisset, Ario-
rum Satrapæ, eo delectati, regi sup-
plicârunt, ut quicquid petiisset, ei con-
cederet. Annuens Rex, “Quærite”,
inquit Satrapes, “quid Vir ille
“fortis velit”. Illi verò, “immor-
“talem tuam petit beneficentiam,
“neque enim aliud quid Sembatus
“efflagitat, nisi ut Artases Sanatrucis
“filius, sanguis tuus & cognatio,
“regno pulsus, in regnum suum
“restituatur.” Tum Rex Regum
assentiens, partem aliquam ex Assyriæ
& Atropatenes copiis Sembato tradi-
dit, quibus Artasem in paternum so-
limum restitueret.

ՊՐԱԿ

¹ MS. ցուցեալ.

¹ MS. մաղթեն.

ՊՐԱԿ ԽԱ.

CAP. XII.

Յարագս՝ լսելոյ Երոճանդայ զգայն
Արտաշիսի, և գումարել զգորս ի
պատրաստութիւն պատերապմի:

*Eruandus, adventare Artasem certior
factus, exercitu coacto, in bellum
se parat.*

ԱՅՍԱՆԷ լուր առ Երոճանդայ
Մուտեացւոց գաւառին, և
թէ՝ գումարեաց արքայն Պարսից
զգորս բազումս ի ձեռս
Սմբատայ, զի, ի վերայ քոյ խաղացեալ,
անցէ զմանսէն Արտաշէս ի Թագաւորութիւն
իւր: զայս լուեալ Երոճանդայ,
եթող անդէն զբազումս ի նախարարացն
Կողմնապահս, և ինքն գնաց ի քաղաքն
իւր փութանակի, Կոտեշ առ ինքն
զգորս Հայոց, զՎրաց, և զԿղզմանցն
Վեսարու, այլ և զՄիջագետաց,
ապերսօք, և տրովք: և էին աւուրք
գարնայնոյ, վն որոյ՝ երագ ժողովեցան
զօրքն նմ: նա և՝ Արգամ, տանուտէր
Մուրացեան, որ ի ծննդոցն
Աթղահայ, ամբոխ հետեակաւ:
քզի դարձուցեալ էր Երոճանդայ
՝ ի նա ըզգահն երկրորդական,
զոր հանեալ էր ի նոցանէ Տիգրանայ,
և տոճեալ իւրում քեռանն Միհրդատայ,
իսկ Ետմահուանն Միհրդատայ
ոչ ումեք տուեալ լինէր, մինչև
Երոճանդայ դիժուցանել զնա առ Արգամ,
և ոչ միայն նմա, այլ և՝ նմա
նախարարացն տայր պատիւս, և զօրացն
ամենեցուն պարգևս՝ առատապէս:

AD Eruandum itaque in Utienfi
provincia fama perfertur, Per-
sarum regem magnas copias collegisse,
easque Sembato tradidisse, “ ut, in te
“ impetu facto, puerum Artasem in
“ regnum suum induceret.” Hoc
Eruandus audito, relictis ibi multis
Satrapis, qui regionem tuerentur, ipse
in oppidum suum quam celerrime con-
tendit, ut Armeniæ, Iberiæ, Cæsari-
ensis tractûs, ac Mesopotamiæ copias,
precibus ac donis ad se alliceret atque
adjungeret. Erat tum tempus vernum,
ac propterea copiarum statim conven-
erunt; accessit etiam Argamus, Prin-
ceps Murasius, de stirpe Astyagis, cum
catervâ peditum; namque ei restitue-
rat Eruandus secundum dignitatis lo-
cum, quem ¹ Tigranes illi ademerat,
et Mithridati sororis suæ viro dederat,
sed post Mithridatis obitum nullus alius
obtinuerat, quoad in eodem Eruandus
Argamum reponeret. Neque eum
modò, sed omnes etiam Satrapas, ho-
noribus decoravit, cunctisque militi-
bus munera largè dedit.

ՊՐԱԿ

^{*} Defunt in Edit. խի յետ մահուանն Միհրդատայ
առատապէս:

[†] Abest ab Edit.

¹ Suprà l. II, c. 13.

ՊՐԱԿ ԽԲ.

CAP. XLII.

Եթէ՝ որպէս, ընդ մեռան Արտաշիսի
յիւր աշխարհս, յաջողեցաւ գործն:

*Quod Artasi, intra regionem suam ingre-
dienti, res prosperè cesserit.*

*** ՍԵՄԲԱՏՈ՝ հանդերձ մանկամբն
* ԽԱՏԱՆԻՍՈ՝ աշխարհէր հասա-
*** նել 'ի սահմանս Ուտիենցոց,
ընդ առաջ նք եղին զօրք կողմանցն այնր,
նա և՛ նախարարքն, զորս եթող Երու-
անդ: Զայն իբրեւ լուսն այլ նախա-
րարք հայոց, լուծանէին, լեանէին, և
զատել Երուանդայ խորհէին: Նա և՛
զայն ևս տեսանէին, Թէ՝ զօրք հա-
մայեցւոց ոչ հասին նման 'ի Թիկուհա:
Իսկ Երուանդ առաւել՝ ևս յորդա-
գոյն տայր զպարգևսն, և բաշխէր միոյ
միոյ 'ի նոցանէ զգանձսն: և որչափ
շատ տայր, շատ ևս ատելի լինէր:
քանզի գիտէին ամենեքեան, եթէ՝ ոչ
առ առատութե՝ տայ, այլ առ եր-
կիւղի վասնէ, և՛ ոչ այնչափ սիրելի
զայնոսիկ առնէր, որոց շատն տայր,
քան Թէ՝ Թշնամի: և քան զնոսա՝, զայնս
որոց ոչն տայր, էր տեսանել լաւա-
գոյնս:

SEMBATUS verò, cum puero
Artase, ad Utienfium fines profi-
cisci maturat; cui obviam prodire
regionis istius copiae, atque etiam Sa-
trapæ, quos Eruandus ibi reliquerat.
Id ubi cæteri Satrapæ Armenii audi-
vère, metu perculsi atque exanimati,
ab Eruando desciscere cogitabant, il-
lud simul animadvertentes, exercitum
Romanum haudquaquam ei subsidio
venisse. Tum verò Eruandus majora
dona cumulare, ac thesauros unicuique
singulatim distribuere. Quod autem
plura dedit, eò majori in odio fuit,
cum scirent universi, non liberalitate
sed metu, adeò eum esse pecuniæ pro-
digum atque profusum; neque, eos,
quibus larga munera dedit, tam sibi
amicos, quam inimicos reddidit, quòd
eos, quibus nihil donaverat, meliori
loco esse viderent.

^a Abest ab Edit. ևս.

^b MS. առատանայր առաւել և ատելի.

^c Deest

in Edit. տայ.

^d MS. պերճագոյնս.

ՊՐԱԿ ԽԳ.

CAP. XLIII.

Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտա-
շիսի, և փախուստ, և առումն
քաղաքի նորին, և մահ:

*Eruandus, prælio cum Artase inito, in
fugam vertitur. Urbs ejus capitur.
Ipse moritur.*

*** ԱՅՏ՝ ՍԵՄԲԱՏՈ, հանդերձ ման-
* ԲԵՂԱՆԻՍՈ՝ կամբն Արտաշիսի, ելանէ առ-
*** ափն ծովուն Կեղամայ, զԹի-
կամբն Արագածն կոչեցեալ լերին,
աշխարհէին հասանել 'ի բանակն
Երուանդայ, առ ոչինչ համարեալ

AT Sembatus, cum puero Artase,
ad Gelamii lacus ripam profici-
scitur, à tergo montis cui nomen Ara-
gazo, atque inde ad Eruandi castra
pervenire properabat, cujus exercitùs
multitudinem prorsus aspernatus est;

զբազ-

զբազմութի՛ն զօրաց նր՛, միայն՝ ահն
ածէին՝ ի Մուրացենէն Արգամայ. զի՛
այր քաջ էր, և բազմաց տէր տիգաւո-
րաց: Եւ Ճամբարն Երոճանդայ էր
բազազոյն ի քաղաքէ նորին, աւելի
քան զերեք հարիւր ասպարիզաւ՝ ի
Հիւսիսոյ, ի վր՛ գետոյն Ասուրեան. ²
զայն իբրեւ լսէր Երոճանդ, հանէր ընդ-
առաջ զբազմութի՛ն զօրացն, և ճակա-
տէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն: Իսկ՛
Արտաշիսի՛ արձակեալ պատգամաւ
Արգամ, նահապետ Մուրացեան, հան-
դերձ բազում երդմամբ, թողուլ ի
վր՛ նր, զոր ինչ գտեալ էր Երոճան-
դայ, և կրրկին այլ յաւելուլ, միայն
զի՛ զԵրոճանդ. թողեալ ի բաց
գնացէ: և իբրեւ յանդիման ճակա-
տուն Երոճանդայ ելին՝ նշանակք Ար-
տաշիսի, Արգամայ առեալ զբազմութի՛ն
հետեակացն՝ ի կողմն ելանէր, և
Սմբատ հրամայէր՝ զփողսն պղնձիս՝ գո-
չեցուցանել, և յառաջ առեալ զճա-
կատն իւր, իբրեւ զարծուի՛ յերամկա-
բաւուց, խոյանայր: Իսկ՛ նախարարն
Հայոց, որ յաջ, և որ յահեակ թեան
էին, ի նա խառնեալ միանային: և
զօրք Արաց, հանդերձ արքայիւն իւրեց
Փարամանաւ, թէպէտ՝ և յանդուգն
յառաջեալ բախէին երազապէս, այլ
դառնային ի միւս կողմն փախուցեալ:
և անդ՝ էր տեսանել կոտորած անհնա-
րին՝ գնդին Երոճանդայ, և ըզզօրաց
Միջագետաց: Եւ ի խառնակել այս-
պիսի ճակատուց, պատահէն Արտաշիսի
արք քաջք Տօրացիք, որոց զոգիս՝ իւրե-
անց եղեալ Երոճանդայ, պայմանեալ
սպանանել զԱրտաշէս: որոց դիպեալ
ի հետի, ընդ մէջ անցանէ Գիսակ, որ-
դի ստընտըլին Արտաշիսի, և սատակե-
ալ զնոսա: ³ որ և զկէս դիմացն՝ նորա ի

ab Argamo autem Murasio nonnihil
veriti sunt, ut viro forti, ac qui nume-
roso hastatorum agmini præfesset.
Castra verò Eruandi, plus trecenta
stadia ad Septentrionem versùs ab urbe
ejus aberant, super flumen Achurium
posita; itaque Eruandus, his auditis,
maximas suas copias produxit, & non
longè à suis castris aciem ordinavit.
Artases verò, missis nunciis ad Arga-
mum, Principem Murasium, jure-
jurando pollicetur, relicturum se ei,
quicquid ab Eruando consecutus fuerat,
alterumque tantum adjecturum, modò
³ ut Eruandum defereret. Cum itaque
adversùs Eruandi aciem Artasis signa
processère, Argamus cum multitudine
peditum secessit. Sembatus verò æneis
tubis classicum jubens cani, primám-
que aciem suam promovens, velut
aquila in perdicum gregem, arietabat.
Tum Satrapæ Armenii, qui ad dextrum
quique ad sinistrum cornu erant, ad eum
adeuntes, in unum agmen coière, Iberu-
rum verò copiar, cum Pharasmane
rege suo, tamen primo impetu acriter
præliabantur, se fugâ in alteram
partem recepère. Ibi immanem stra-
gem cernere licebat militum Eruandi,
exercitûsque à Mesopotamiâ. Dum
verò copiar ita inter se configerent,
Torenfes quidam, viri fortes, Artasi
occurrère, qui periculo capitis Eruan-
do sponponderant, se Artasem inter-
fecturos, quibus quidem congressuris
interveniens Gifacus, filius nutricis Ar-
tasis, eos concidit. Cum tamen, di-
midia ipsius facie gladio discissâ, vic-
toriam esset adeptus, ex vulneribus
mortuus est; reliquæque copiar terga

Վայր
• MS. կասկածէին. • MS. առաքեալ. • Edit. Թողուլ. • MS.
հանդէպ. • MS. նշանք. • MS. հնչեցուցանել. • MS. յերամակ.
• MS. յանդուգն յարձակմամբ յառաջել բախէին, արագապէս դառնային.
• Deest in Edit. գնդին. • MS. ի բաց եղեալ. • MS. պայմանել.
• Edit. ուր. • Deest in Edit. նորա.

վայր բերեալ սուսերաւ, և յաղթու-
թիւն ըստացեալ մեռանի՝ ի վիրաց
այսպիսեաց, և մնացեալ զօրքն ի փա-
խուստ դառնային: Իսկ Երուանդ,
իւրով ձիաւ բովանդակ ասպարէզս
անցեալ, ելանէ ի խորանս կանգնելս ի
բանակէն իւրմէ ի քաղաքն իւր, հե-
ծեալ ի նոր ձիս, հանգոյց ի հան-
գուցէ փախչել, և քաջին Սմբատայ
զհետ մտեալ, սաստկագոյն զնա վա-
րէր ի գիշերի մինչև ց դուռն
քաղաքին, և Սարաց զօրացն անցեալ
ի կողմն Երուանդական գնդին, նսե-
մաւ ի վերայ դիականցն բանակէին:
Իսկ Արտաշիսի հասել ի Երուանդայ
շրջապատեալ առագաստն, ի կա-
շեայ, և ի կտաւեայ պարսպին, էջ և
ի խորանի նը բնակեցաւ զայն գիշեր:
և այգուռն եղելոյ, տիրաբար արարեալ,
զսպանեալն թաղել հրամայեաց. և
անուանեաց զհովիտն, ուր ի վր դիա-
կանցն բանակեցան, Մարաց Մարգ,
և զտեղի ՝ ճակատուն, Երուանդայ
վան, և կոչի մինչև ց՝ այսօր Ժամա-
նակի, այսինքն է, թէ յայսմ տեղոց
վանեաց զԵրուանդ. և ինքն չուեաց ի
քաղաքն Երուանդայ, յառաջ քան
զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն
Երուանդայ, և միաբան գոչմամբ՝ հրա-
մայեաց աղաղակել զօրացն, Մար
Ամատ, որ Թարգմանի, Մարս էկն,
ի յիշեցուցանելով զթշնաման՝ զոր

vertère. Eruandus verò, equo suo
multa stadia pervectus, ad tentoria
contendit, ab castris suis ad urbem
posita, & recentem equum conscen-
dens, ibi à fugâ paullulùm requievit,
quem Sembatus fortis noctu infecutus,
ad urbis usque portam acriter pepulit,
& Medorum copiæ, in Eruandi co-
hortis locum transeuntes, super cada-
vera sub tenebris castra posuere.
Artases verò, ad Eruandi thalamum
pervenians, scorteo ac lineo muro cinc-
tum, in tentorio ejus istâ nocte confedit,
ac manè, ut victor, cæsos jubet sepe-
liri, vallémque eam, ubi castra super
cadavera poluerant, Medorum cam-
pum nuncupat, & pugnae locum
Eruandavanum vocat, quod adhuc
nomen tenet, quippe quia eo in loco
Eruandum profligarat. Ipse autem
ad Eruandi urbem proficiscens, ante
meridiem ad Eruandi oppidum accessit,
unâque simul voce iussit milites con-
clamare ² *Mar Amat*, quæ sonant,
Mede, veni foras, contumeliæ eum
commonefaciens, quam ei apud regem
Persarum & Sembatum Eruandus
objecerat, cum Medum esse dice-
ret; atque ab hac voce oppidum
illud Marmeti nomen invenit, quod
cupiebat Artases ex isto loco Eruandi
nomen delere, eâque fuit oppidi ejus

յշէր

• Edit. գործեցեալ. • Edit. ի վր.
• MS. ընդ շրջապատեալ. • Edit. որ.
ի յիշելով.

• MS. ձիովն. • Edit. վարեալ.
• Edit. ճամբարուն. • Edit.

¹ Locus est, ubi Bruandus fusus pulsusque est.
² *Amat* vox Persica est. *Mar* Armeniacè *Medum*
sonat, id quod Sallustii locum egregiè illustrat, quem
hic exscribere placet, ut legendium animos paululum
recreemus, si fortè Armeniacæ historiæ tædium ob-
repsit. Sed qui mortales initio *Africam* habuerint,
quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti
sint, quanquam ab eâ somâ, quæ plerisque obtinet,
diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis
Hiempalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique
rem sese habere cultores ejus terræ putant, quàm pau-
cissimis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores

erit. *Africam* initio habuere *Gætuli* & *Libyes*.
Sed postquam in *Hispaniâ* *Hercules*, sicuti *Afri* putant,
interiit, exercitus ejus, compositus ex gentibus variis,
amisso duce, ac passim multis, sibi quisque, imperium
petentibus, brevî dilabitur. Ex eo numero *Medi*,
Persæ & *Armenii*, navibus in *Africam* transvæcti,
proximos nostro mari locos occupavere. Sed *Persæ*
intra *Oceanum* magis. — Hi paulatim per connubia
Gætulos secum miscuere. — *Medis* autem & *Arme-
niis* accessere *Libyes*. — Nomen eorum paulatim *Li-
byes* corrumpere, barbarâ linguâ *Mauros* præ *Media*
appellantes. Sallust. in Bell. Jugurth.

յղէր Երուանդ առ Թագաւորն Պարսից, և առ Սմբատ, Մ'որ զնա կոչելով: Յայս 'ի սոյն ձայն' անուանեցաւ դաստակերտն, Մարմէտ, իբր' 'ի կամաց Արտաշիսի բառնալ զանուն Երուանդայ 'ի տեղւոջէն. այս պատճառ է՝ անուանակոչութե դաստակերտին. բայց Սմբատայ գիշերայն զՏէտ Երուանդայ եկեալ, սակաւ¹⁰ վաշտաւակաւ զդուռն քաղաքին պահէ, մինչև 'ի գալն Արտաշիսի, և զօրացն ամենեցուն. և 'ի մարտնչիլ քաջացն ամենեցուն, անձնատուրք եղեն մարդիկ բամբոցին, բանան ըզդուռն քաղաքին: Բայց մի ոմն 'ի զինուորացն մտեալ, էհար վաղերբ զգլուխն Երուանդայ, և ցրեաց զուղիղն յատակս տանն. և այսպիսի ջախմատք վախճանեցաւ, կաշեալ զԹագաւորութիւն անն քսան: Բայց Արտաշիսի յեղեալ թէ խառնուած Արշակունւոյ է Երուանդ, հրամայէ զգի նորա Թաղել մահարձանօք:

¹⁰ Edit. վաշտականաւ.

³ Vide suprà. L. II. c. 34.

ՊՐԱԿ ԽԴ.

C A P. XLIV.

Թագաւորել Արտաշիսի, և առնել բարի իւրոց երախտաւորացն:

Artases regnat, & optimè de se meritos beneficiis remunerat.

*** ԵՏ՝ մահուանն Երուանդայ, ***
 *** Յ մտեալ Սմբատայ զարքունաւ ***
 *** կանն յուզել զգանձնն, և ***
 գտեալ զԹագն Սանատրուկոյ արքայի, ***
 դնէ 'ի գլուխն Արտաշիսի, և Թագաւորեցուցանէ 'ի վերայ ամ երկրիս Հայոց, ***
 ի քսան և իններորդի ամի Դարեհի Պարսից արքայի: Իսկ՝ Արտաշիսի ***
 առեալ զԹագաւորութիւնն, տայ ***
 պարգևս զօրացն Պարսից, և Մարաց, ***
 և արձակեաց: յաշխարհն իւրեանց.

MORTUO Eruando, Sembatus regiam gazam perscrutatur, repertumque ibi Sanatruis regis diadema capiti Artasis imposuit, eumque Armeniæ totius regem constituit, anno Darii Persarum regis undetrigesimo. Artases igitur regnum adeptus, Persarum & Medorum ducibus munera largitur, atque in regiones suas dimisit. ² Virum inde fortissimum & honoratissimum Argamum ad secundum digni-

տայ

² Edit. յաշխարհ.

տոյ, զի՝ սպանցէ զԵրուազ՝ զեղբայր
Երուանդայ։ զոր կալեալ Սմբատայ,
երկան զուլանէ՝ Տրամայէ՝ կապել, և
ընկենով ի պտոյտ մի գետոյն, և ի
տեղի նր, ի վր՝ Բագնացն՝ կացու-
ցանէ՝ զընտանի Արտաշիսի, աշակերտ
մագի՝ ուսեմն երազահանի։ որ յայս
սակս և Մոգապաշտի անուն կարդա-
ին։ Եւ ապա՝ աւարել զգանձս Երու-
ազայ, և ծառայս անձինս Տինգ Տա-
րիւր, նա և՝ զընտիր ընտիր գանձուց
մեհենացն բերէ Արտաշիսի։ և Ար-
տաշէս պարգևէ Սմբատայ զծառայս
Երուազայ, բայց՝ զգանձն Տրամայէ՝
տանել Իարեհի՝ արքայի Պարսից,
հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գան-
ձուցն, ի շնորհակալութեան պատիւ,
իբրև Տոր, և օգնականի։ Յայնժամ
Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր
գերեաց ի Բագարանէ, տարել, բնա-
կեցուցանէ ի Թիկանց Մասեաց, ի
նոյն՝ անուն Բագարան կոչելով զձեռ-
ակերտն։ Ինքն անցանէ ի Պարսս
ընծայատար Իարեհի, ոչինչ փոյթ
առնելով զՀռովմայեցուց տէրութե-
նէն։ Իսկ ի գնալն Սմբատայ ի
Պարսս, հասանեն հարկահանք կայսեր,
և սպայ ծանր՝ ի սահմանս Հայոց,
զորս մաղթեալ Արտաշիսի, և կրկին
տուեալ զհարկսն, հաշտեցուցանէ։
Եւ զայս մեզ ստուգուպէս պատմէ
Օլիպ քուրմ հանոյ, գրող մեհե-
նական պատմութեանց, և զայլ բազում
գործս, զոր ասել կայ մեզ առաջի,
որում և Պարսից մատեանքն վկայեն,
և Հայոց երգն վիպասանաց։

situm, ut Eruazum Eruandi fratrem
interficeret; quem prehensum Sembat-
us, suspenso de collo ejus lapide mo-
lari, in fluvii vorticem projici impera-
vit, atque ejus loco Artasis propin-
quum fano præfecit, Magi cujusdam,
somnia interpretis, discipulum,
quem inde Mōgapastum appellabant.

² Eruazi deinde thesauros, ac servos,
numero ad quingentos, diripuit, &
pretiosissima quæque ex templorum
gazis delecta, ad Artasem reportavit;
quos quidem Eruazi servos Sembato
muneri dedit Artases, thesauros verò,
ex suâ gazâ accessione adauctos, grati
animi atque honoris ergò, Dario Per-
sorum regi ut Patri atque adjutori,
³ misit. Sembatus autem Eruazi servos,
quos ex Bagaranâ abduxerat, à tergo
montis Mafis collocavit, in oppido
quod ipse exstruxit, atque eodem no-
mine Bagaranam nominavit. Iple inde
in Persidem contendit, munera Dario
portaturus, de Romanorum enim im-
perio nihil erat sollicitus. Dum verò
Sembatus in Persidem abiret, ¹ Cæsaris
exactores cum equitatu magno ad Ar-
menia fines accesserunt, quos precibus,
⁴ duplici tributi pensione Artases sibi
reconciliavit. Hæc nobis luculenter
memoriæ prodidit ² Olypius Anii sa-
cerdos, fanorum historiarum scriptor,
aliâque multa, quæ sumus narraturi;
cui etiam Persarum libri testimonium
dant, atque Armeniorum Carmina
Historica.

Պ Ր Ա Կ

¹ MS. Բագարանի.
⁴ MS. Ուղիւկս.

² MS. աւար առեալ.

³ Edit. անուանակոչելով.

¹ Cæsaris nempe Domitiani, ut ex capite LI.
colligi potest.

² Hic Olypius, sive ut alter codex scribit Ulypi-
us, nobis prorsus ignotus est.

ՊՐԱԿ ԽԶ.

CAP. XLVI.

Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի:

De condendâ urbe Artaxatis.

Արտաշատի վերջնոյ գործք բազումք յայտնի են քեզ ի վիպասանացն, որք պատմին ի Կողթան: շինել զքաղաքն, և խնամութի ընդ Ալանս, և ճնունդք զարմիցն, և իբր՝ առփանք: Սաթին կան ընդ Վիշապագոճնան, առասպելաբար, այսինքն ի զարմն Աժդահակայ: որք ունին գնմ զառ ստորոտովն Մասեաց: մանրտ ընդ նոսա, և քայքայոճմն յիշխանութենէն, և ըսպանումն նց, և հրկիզութի շինուածոյն, և նախանձ որդւոցն Արտաշատի, և գրգռութի ընդ միմեանս ի ձեռն կանանցն: այս նմ, ուն ասացաք, յայտնի են քեզ յերգս վիպասանացն: բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօտիք, և զայլաբանութիւն ճանարտեսցուք: Երթեալ Արտաշատի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամօր, և հաճեալ Արտաշատի ընդ բլուրն, շինեքաղաք, յիւր անուն անուանեալ Արտաշատ: ձեռնառն լինի և Երասխ նմն փայտիւք մայրեաց, վն որոյ անաշխատ և երազ շինեալ, կանգնէ ի նմն մեհեան, և փոխէ ի նա ի Բագարանէ զպատկերն Արտեմիդեայ, և գնմ զկուռ հայրենիս: բայց զԱպողոնի պատկերն տրտաբոյ քաղաքին կանգնէ, հո՛ւպ ի ճանապարհն և յարուցանէ ի քաղաքէն Երուանդայ զգերութիւն

ARTASIS postremi multa tibi declarantur acta in historiis, quæ vulgò per Golthanam narrantur; urbis exstructio, affinitas cum Alanis, procreatio sobolis, Sathinicæ libido in Draconum stirpe, ut fabulosè traditur, i. e. progenie Astyagis, quæ omnia tenet circa Masis radices loca; pugna adversus illos, eorúmque à principatu dejectio, & cædes, ædium incensio, filiorúmque Artasis odia mutua, atque inimicitia inter eos ex mulieribus orta; omnia hæc, uti diximus, ex historiis carminibus tibi nota sunt. Nos autem ea breviter memorabimus, quidque veri sub figuris lateat, exponemus. Profectus Artases cum in locum, ubi Erasches flumen, & magna Palus inter se conjunguntur, & situ collis delectatus, urbem ibi condit, atque ab nomine suo Artaxata appellat; quâ in re cum ei Erasches ex silvis materiem subministraret, nullo ferè negotio oppidum celeriter perfecit, atque ibi Fanum construxit, eoque statuam Dianæ atque omnia avita simulachra ex Bagaranâ transtulit, præter Apollinis simulachrum, quod extra oppidum secundùm viam statuit. Captivos quoque Judæos, ex Eruandi urbe, quod fuerant ab Armaviro deportati, movit, eoque Artaxa-

MS. Սաթինական.

Edit. հաճեցեալ.

հրէ.

¹ Vide suprâ l. I. c. 29.² Antiqua fuit Armeniæ hoc nomine urbs, quam Artaxias rex, Hannibal's suâsu, condidisse fertur. Eam, Nerone imperante, Corbulo delevit; post paulò Tiridates, Vologelis Parthorum regis frater, instauravit, ac Neronia cognominavit.

Noster verò hic Artases, utrum veterem urbem iterum renovaverit, an novam eodem nomine condiderit, minùs liquet. Vide Dion. Cass. l. LXIII. & Cellarium in Geographiâ Antiquâ, qui reliqua testimonia profert.

Հըէկցն՝ որք փոխեալ էին անդոր յԱրմաւիրայ, և նստուցանէ՛ զնս՝ յԱրտաշատ. նա՛ և՛ զնամ՝ վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ՝, զոր տարեալ էր յԱրմաւիրայ, և զոր անդէն արարեալ Դնորա, փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս՝ յինքենէ՛ յօրինէ՛ իբրև՝ զքաղաք արքայանիստ :

^c Edit. *Impr.* corré. *Impr.*

4 Abest ab Edit. *Josephus*.

ግጥሙ ጉዳ፡

Յարձակույթ Ալանաց 'ի մեզ', և պարտումն, և խնամհւթի Արտաշիսի ընդհոսա :

ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ՝ միա-
բանեալ Ալանք, լեռնականօքն
ամենայնիւ, յինքեանս արկանե-
լով և զկէս Վրաց աշխարհին,
մեծաւ ամբողիւ տարածեալ լէ աշ-
խարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս
զիւրոց զօրացն բազմութիւնս, և լինի
պատերազմ՝ ի մէջ երկոցունց ազգացն
քաջաց աղեղնաւորաց. սակաւ ինչ
տեղի տայ ազգ Ալանաց՝ և գնացեալ
անցանէ լէ գետն մեծ Կուր, և բանակի
առ եզերք գետոյն՝ ըստ հիւսիսոյ: և
հասեալ Արտաշէս բանակի՝ ի հա-
րաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոյ: Բայց
քանզի զորդի՝ Ալանաց արքայի՝ ձերբա-
կալ արարեալ զօրացն հայոց, ածին
առ Արտաշէս, զհաղաղութի խնդրէր
արքայն Ալանաց՝, տալ Արտաշեսի՝ զինչ
և խնդրիցէ. և երդմունս՝, և դաշինս
ասէր՝ հաստատել մշտնջենաւորս. ունի
զի մի՝ ևս՝ մանկունք Ալանաց՝ ասպա-
տակաւ հինից՝ ելցեն, յաշխարհս հայոց:
Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշեսի՝ առ-

* Edit. 9'.

* Nescimus an huc pertineat, quæ Josephus de Alanis scribit. De Bell. Jud. I. VII. c. 7. p. 1313. Id si ita sit, quod tamen vix est verisimile, tum noster Artabes idem haberi debebit ac Tiridates,

tis collocavit ; atque omnia etiam Eru-
andi urbis ornamenta, quæ ille vel ab
Armaviro avexerat, vel ibi instruxerat,
Artaxata comportavit ; splendidiorâ-
que alia adjecit, quæ urbem regiæ sedi
destinatam decorarent.

*Alanorum in nos incurfio, cladésque:
Artafes affinitatem cum eis jungit.*

PER hæc tempora ⁊ Alani, montanis omnibus in societatem adjunctis, dimidiâque Iberorum regione ad se allecâ, cum ingenti catervâ per agros nostros palati sunt. Igitur Artases etiam exercitum maximum colligit; præliûmque inter utraq; gentes manu fortes, arcûque valentes committitur. Alani verò paululum recessere, trajectoque magno flumine Cyro, ad aquilonarem amnis ripam castra posuere; quos Artases infecutus, à meridie castra locavit, ut flumen interjaceret. Cùm autem Alanorum regis filium exercitus Armenius cepisset, atque ad Artasem abduxisset, Rex Alanorum pacem petiit, se Artasi daturum pollicens, quicquid postulasset; ac jurejurando interposito, perpetuum eâ lege foedus facturum, ne deinceps Alana pubes incursionibus Armeniam vexaret. Cùm verò Artases juvenem reddere recusaret, soror

qui, ut suprà ex Dione monuimus, Artaxata in-
 stauravit, quique, id quod Josephus tradit, per hæc
 tempora Armenizæ rex fuit.

ի տալ զպատանին, գայ քոյր պատա-
նւոյն յափն գետոյն, ի դարաւանդ մի
մեծ, ի ձեռն Թարգմանաց՝ ձայնէ ի
բանակն Արտաշիսի: Քեզ ասեմ, ա-
րիդ քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր
քաջ ազգաց Ալանաց, եկ հաւանեաց
բանից աջագեղոյ դստերս Ալանաց,
տալ զպատանիդ, զի վն միոյ քինու-
նէ է օրէն Իւլցազանց՝ զայլոց Իւլցա-
զանց զարմից բառնալ զկենդանութի,
կամ ծառայեցուցանելով ի սորրկաց
պահել ի կարգի, և Թշնամութիւն
յաւիտենական՝ ի մէջ երկոցունց ազ-
գացս քաջաց հաստատել: Եւ լռեալ
Արտաշիսի զայսպիսի իմաստութեան
բանս, գնաց յեզր գետոյն, և տեսեալ
զկոյսն գեղեցիկ, և լռեալ ի նմանէ
բանս իմաստունա, ցանկացաւ կուսին.
և կոչեցեալ զդայեակն իւր՝ զՍմբատ,
յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ
զօրհորդն Ալանաց՝ իւր կնութեան, և
դաշինա, և ուխտս հաստատել ընդ
ազգի քաջացն, և զպատանին արձա-
կել խաղաղութիւն. և հաճոյ Թուեցաւ
Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց՝
տալ զտիկին օրհորդն Ալանաց զՍա-
թինիկ Արտաշիսի կնութեան: Եւ ասէ
արքայն Ալանաց, և ուստի տացէ քաջ
արին Արտաշէս բիւրս ի բիւրուց, և
հազարս ի հազարաց, ընդ քաջազգոյ
կոյս օրհորդիս Ալանաց: Զայս տեղի
առասպելաբանելով Վիպասանքն,
յերգելն իւրեանց ասեն: Հեծաւ արի
արքայն Արտաշէս ի սեւաւ գեղեցիկ,
և հանեալ զոսկի օղ շիկափոկ պարանն,
և անցեալ, ուն զարծուի սրաթև, ընդ
գետն, և ձգեալ զոսկի օղ շիկափոկ
ներդերն, ընկէց ի մէջ օրհորդին
Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջ փա-
փուկ օրհորդին, արագ հասուցանելով
ի բանակն Արտաշիսի: որ չչմար-
տութիւնն այսպէս քանզի պատուէ-

juvenis ad ripam fluminis in editum
locum accessit, unde per Interpretem
castra Artasis inclamaret. Te allo-
quor, Artases fortissime, qui Alanam
gentem fortissimam vicisti, Veni huc,
atque oratione formosæ Alanorum
filix te sine exoratum, ut juvenem red-
das; neque enim Deorum genus de-
cere, unius ulciscendi gratiâ, se inter
se trucidare, aut in servitutem, velut
mancipia, abstrahere, ex quâ re sem-
piternæ inter ambas gentes fortissimas
inimicitix essent orituræ. Oratione
igitur tam prudenti Artases auditâ, ad
fluminis ripam accessit, ubi, pulchri-
tudinem virginis contuens, & fermonis
ejus prudentiam attendens, virginem
ipsam statim concupivit. Accersito
igitur Nutritio suo Sembato, animi
fui voluntatem ei aperuit, velle se Ala-
nam puellam in matrimonium ducere,
& fœdera pactionesque cum fortissimâ
illâ gente sancire, juvenemque quietè
dimittere. Ea res Sembato arrisit,
qui proinde ad Alanorum regem misit,
qui peterent, ut regiam Alanam puel-
lam Sathinicam Artasi nuptum collo-
caret; cui rex Alanus, “ Unde dabit
“ fortis ille Artases millia millium, &
“ decies millia millium pro præstan-
“ tissimâ virgine, puellâ Alanâ?”
Hæc autem Historici in cantilenis suis
fabulosè tradunt in hunc modum,
“ Fortis rex Artases in equo nigro &
“ pulchro vectus est, eductoque fune
“ cum fibulâ aureâ ac loro rubro, velut
“ Aquila pernix, flumen trajecit,
“ conjectoque telo cum fibulâ aureâ
“ ac loro rubro, Alanam virginem
“ percussit; puellamque teneram fatis
“ gravi vulnere sauciatam in Artasis
“ castra cito perduxit.” Quæ res sic

եալ

^b MS. և ի.
^c MS. պարանն.

^c MS. ի կնութի իւր.
^c MS. պատուեալ է.

^d Deest in Edit. զպատանին.

եայ առ Արան՝ մորթ կարմիր, լայքայ շատ, և ոսկի բազում՝ ի վարձանս տոճեալ՝ առնու զտիկին օրհորդն Սաթինիկ։ այս է՝ ոսկի օղ շիկափոկ պարանն։ Իոյնպէս՝ և զհարսանեացն առասպելեալ՝ երգեն, այսն՝ ասելով։ Տեղ ոսկի՝ տեղայր ի Փեսայուլթեն Արտաշիսի։¹ տեղայր մարգարիտ ի հարսնութե Սաթինկանն։ Քանզի առ վորութի իսկ էր թագաւորացն մերոց՝ փեսայութե ի դուռն տաճարին հասանել, դահեկանս ճապաղել, իբրև զհիւպատեանն հռօմայեցւոց։ սապէս՝ և թագուհեացն յառաքաստին մարգարիտ։ այս է՝ ճշմարտութի բանից։ Սա, առաջին եղեայ կանանցն Արտաշիսի, ծնանի նմա զԱրտաւազդ, և զայլս բազումն, զորս ոչ կարևոր համարեցաք՝ այժմ անուամբ թուել, բայց՝ զկրնիսն, յորժամ՝ ի գործ ինչ հասանիցմք։

se verè habet; etenim cum apud Alanos rubrae pelles in pretio sint, permultam² laccam atque aurum in mercedem & pretium dedit, ut puellæ regis Sathinicae conjugio potiretur. Hic est iste funis cum fibulâ aureâ, ac loro rubro. Eodem modo nuptias fabulosè ita canunt. “Imber aureus ab Artase sponso effluebat. Pluit margaritas in nuptiis Sathinicae.” Quippe regibus nostris mos fuit, ut, cum in nuptiarum celebratione ad Templi fores venirent, velut Consul Romanus, nummos in populum spargerent, reginæque in cubiculo margaritas; atque hæc est vera ejus rei narratio. Cæterùm Sathinica, uxorum Artasis prima facta, Artavazdem ei, alióque multos liberos peperit, quos necesse non habuimus nominatim recensere, donec postea ad eorum res gestas deveniemus.

¹ Edit. առնուլ. ² Desunt in Edit. Սաթինկանն. ³ Abest ab Edit. այժմ։

տեղայր մարգարիտ ի հարսնութե MS. զվերջինսն.

² Quid sonet vox լայքայ laicba, quâ hîc Chorenensis utitur, non satis novimus; sed quum Lach vox Arabica & Persica sit, gummi quoddam decla-

rans, quo res rubro colore tinguntur, non dubitavimus Laccam, ut recentiores appellant, in versione nostrâ ponere.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

C A P. XLVIII.

Սպանուան Արգամայ, և որդւոց նրոց

Cædes Argami & liberorum ejus.

***** 2 ԱՓ հասեալ Արտաւազդայ՝
* Ի * որդւոյ Արտաշիսի, եղև այր
***** քաջ, անձնահաճ, և հպարտ։
և նախանձ բերելով ընդ՝ ծերունւոյն
Արգամայ, հրապուրեաց զհայր իւր՝
ցասնուլ Արգամայ, որպէս թէ՝ թագաւորել
՝ ի վր նմի խորհիցի։ այսպէս
ընկեցեալ զնա՝ ի պատուէոյն, ինքն
առնու գերկորորութիւնն։ Յետ այսու
րիկ՝ երթալով՝ Արտաշիշի ի ճաշ
Արգամայ, կասկած իմն անկեալ ուն

1 A Rtavazdes, Artasis filius, cum ad puberem ætatem pervenisset, vir fortis evasit, sui amans, & superbus; isque invidiâ in senem Argamum motus, patrem suum induxit, ut Argamo succenferet, quasi ille imperium omne adipisci cogitaverit; eoque ita ab honoris gradu dejecto, ipse secundas obtinebat. Pòst paulò Artasi, dum pransum cum Argamo iret, incidit suspicio, cum regi infidias struere.

Թէ՛

¹ Edit. ծառայսն Արգամայ.

² Edit. Արտաշէս.

Թէ՛ դաւել զարքայն խորհիցին, յա-
րուցանեն՝ որդիքն արքային՝ աշոպ, և
անդէն իսկ ՚ի հացին՝ քարշեն գա-
լիսն Արգամայ, և խռովութեամբ մե-
ծաւ՝ եկեալ յԱրտաշատ՝ արքային,
դարձեալ արձակեաց զորդի՛ իւր՝
ԿՄ աթան մեծաւ գրնդաւ, և զբա-
զումն յազգէն Մուրացեան սպանանել՝
հրամայեաց, և զապարանն Արգամայ
այրել, և՛ զհարձ նր, որ կարի չքնաղ
էր գեղով, և մնացեալ գնացիւք ոտից,
զոր կոչէին Մանդու, յածել ՚ի հարձու-
թիւն Արտաշիսի, զորս դարձեալ
նուաճեալ յետ երկուց ամաց, տալ ՚ի
բաց զինչսն հրամայէ, բաց ՚ի հարձէն,
Իսկ Արտաւազդայ ոչ շատացաւ՝ ՚ի
բաց առնուլ ՚ի նոցանէ՛ գերկրորդա-
կանն պատիւ, յաւելլու ևս՝ հաւել և
զՆախճաւան, և ըստ հիւսիսոյ Երաս-
խայ գամ գեօղս, յորում և ապարանս
իւր, և բերդս ՚ի նոցանէ շինէ՛ ժառ-
անգութեան։ Այսմ ոչ կարացեալ
համբերել՝ որդւոցն Արգամայ, ընդ-
դիմանան նմա պատերազմաւ. բայց
յաղթէ՛ արքայորդին. և սատակէ զամ-
ծնունդս Արգամայ՝ հանդերձ հարբել,
և որք միանգամ երկելիք էին, յազգէ
Մուրացեան. և գրաւէ՛ յինքն զճէն
նց, և զամ իշխանութիւն նց, և ոչ որ
ապրեաց ՚ի նոցանէն. բայց՝ միայն
աննշանք ոմանք, և՛ կրտսերք փախու-
ցեալք առ Արտաշէս, ապրեցան ՚ի դրան
արքունի։ Այս Արգամէ՛, որ յառաս-
պելին Արգաւանն անուանեն, և այս
պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւ-
ազդայ։

² Itaque filii regis tumultum excitârunt
atque inter epulas senem Argamum
rapuerunt, perturbatúsque Artaxata
rex Artases rediit; qui ite-
rum Mazanum filium suum cum
magnâ manu misit, multósque de
Murasiâ gente interfici, ac domicilium
Argami incendi, & concubinam ejus,
formâ eximiâ, atque incesu decoro
insignem, quæ Mandua appellabatur,
ad concubinatum Artasis adduci impe-
³ ravit; quos cum iterum biennio pôst
subegisset, sua eis præter concubinam
restitui jubet. Artavazdes verò, non
satis habens secundum honoris gradum
iis adimere, Naxuanum etiam, omnés-
que pagos Eraschi ad Aquilonem posi-
tos abstulit, atque ibi palatia sibi at-
que arces in hæreditatem condidit. Id
verò cum filii Argami ferre non pos-
⁴ sent, bello ei restitère. Vicit autem
filius regis, totâmque Argami stir-
pem simul cum patre delevit, &
quotquot de Murasiâ gente inclyti
erant, atque oppida eorum ac imperia
sibi arripuit; neque incolumis quif-
quam evasit, præter ignobiles quosdam
juvenes, qui ad Artasem in Aulam
regiam confugère. Hic est Argamus,
qui in ² fabulâ Argavanus appellatur,
atque hæc erat causa belli ejus cum
Artavazde.

ԳՐԱԿ

• Edit. որդիք
զհարձս.
• MS. որդւոյն.
• Edit. կրտսերք.

• Edit. աշոպ.
• Deest in Edit. ՚ի բաց.
• MS. ընդդիմանայ.

• MS. Արտաշէս արքայ.
• MS. իւր ժառանգութեան.
• Absit ab Edit. միայն.

² Vide supra l. I. c. 29.

ՊՐԱԿ ԽԹ.

CAP. XLIX.

Եթէ՝ որպիսի էր Սմբատ, և զինչ
յԱրանս գործեաց, և բնակիլ յԱր-
տազու:

*Qualis fuerit, quidque in Alanis gesserit,
& de Artazâ habitatâ.*

Սմբատի էին՝ ասել և վսթաջին
Սմբատայ. քանզի՝ արդարև՝
լու առապելին, ոչինչ կարի հե-
ռի՝ ի ճամարտութեն. որ ունէր հասակ
անդամոց՝ համեմատ քաջութեն. և
առաքինութե ոգւոցն՝ որսորդ, և գեղ-
եցկութեան ալեօք՝ վայելչացեալ,
սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յայնչ,
ոպ Քրակոնտիկոն՝ ի վերայ ոսկոյ, և
՝ ի մէջ մարգարտոյ, ծագէր՝ ի վերայ
շոյտ անձին, և մարմնոյ. զգոյշ յամի,
և տուճութի յաջողութեան ունէր ի
մարտս, առաւել քան զամ ոք. զի յետ
այնչափ արութեց, օգնական՝ եղբօրն
Սաթինկան՝ յաշխարհն Ալանաց, հան-
դերձ զօրու երթայր՝ հրամանաւ Ար-
տաշիսի: Քանզի մեռաւ հայր Սա-
թինկան, և այլ ոմն բռնացեալ թա-
գաւորեաց աշխարհին Ալանաց, և
հալածէր զեղբայրն Սաթինկան. զորս
վանել հերքէ Սմբատ, և տիրացու-
ցանէ ի վերայ ազգին զեղբայրն Սա-
թինկան. և զերկիր հակառակորդացն
աւերեալ, զամ միահամուռ՝ ածէ գերի
սաստիկ յԱրտաշատ, և հրամայեալ
Արտաշիսի բնակեցուցանել զնս ի
հարաւոյ, յարեւելից կուսէ Մասեաց,
որ կոչի Շաւարշական գաւառ, ի
վերայ պահելով զբնիկ անունն՝ Ար-
տազ: և քանզի և աշխարհն, ուստի
գերեցանն, Արտազ կոչի, մինչև ց'
այսօր ժամանակի:

JUVAT etiam de Sembato forti
verba facere, in quo fabula non
longè à vero abest. Membrorum ejus
statura fortitudini erat par. Virtutum
animi indagator, & pulchrâ canitie
decorus. Exiguam quandam sangui-
neam maculam in oculis habens, quæ,
velut ² Draconites super aurum aut in
Margaritâ, corporisuo agili splendorem
attulit. In omnibus cautus, tantâque
prosperitate in bello usus, quantâ nemo
alius. Is, post tantas res gestas, jussu
Artasis, in Alanorum regionem, cum
exercitu, Sathinicæ fratris subsidio
profectus est. Quippe, patre Sathi-
nicæ defuncto, alius quidam Alanorum
³ regnum per vim occupaverat, & Sa-
thinicæ fratrem pepulerat, quem Sem-
batus fudit fugavitque, & gentis do-
minatum Sathinicæ fratri tradidit;
vastatisque hostium agris, cunctos simul
Artaxata captivos duxit; quos Artases
jussit ad Meridiem locari, ab orientali
Masis latere, in provinciâ Savarsîâ
vocatâ, quæ nomen antiquum Artazæ
tenuit, cum regio etiam, unde fuerant
abducti, Artaza appelletur ad hodie-
num usque diem.

ՊՐԱԿ

• MS. և ի վերայ.
• Edit. Արտազ.

• MS. Սաթինկայեղբօրն.

• MS. տիրեցուցանէ.

² In Armeniacis Graecoticon scribitur. Nobis nihil propius succurrebat, quam ut *Draconitem* verte:emus, significationis veræ planè ignari.

ՊՐԱԿ Ծ.

CAP. L.

Աւարուսն կասպից. և գրգռութիւն
ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի
և ի միմեանս.

*Direptio Caspiorum. Artasis progenies
cum Sembato atque inter se dissident.*

*** ԵՏ՝ մեռանելոյ վերջնոյ Ար-
Յ Զակայ՝ Թագաւորի Պարսից,
*** Թագաւորեցուցանէ մերս Ար-
տաշէս զՏամանուն իւր՝ զԱրտաշէս,
որդի նորին, ի վերայ Պարսից աշխար-
հին. և ոչ կամեցան հնազանդիլ նմա
բնակիչք լերինն, որ անունեալ կոչի
յիւրեանց լեզուն, պատիժահար
գաւառ, որ է՝ գեղմանց լեռուն. և
ծովեզերք, և այսր ևս քան զնոյն, նա և՝
կասպից երկիրն յայն սակս՝ ապստամ-
բէին ի մերոյն արքայէ. վն որոյ
առաքէ ի վերայ նոցա Արտաշէս ըզ
Սմբատ ամ զօրօքն Հայոց, ինքն ար-
քայ՝ յուղարկալով զաւուրս եօթն.
Իսկ Սմբատայ երթեալ հրնազանդէ
զամենեւեանս, բայց՝ զերկիրն Պարսից
աւերեալ առաւել քան զԱրտաշէս
գերին ածէ ի Հայս. ընդ որս և
զԶարման ոմն անուն, Թագաւոր
նոցին. վասն որոյ՝ արժանի վաստա-
կոցն պարգևէ նմա Արտաշէս զման
արքունի, որ ի շէնս Գողթան, և
զուղտու ակունսն. և առ այսոքիւք և
զաւարն ամ ի վր նր Թողու. Ընդ որ
նախանձեալ Արտաւազդ, կամեցաւ
սպանանել զՍմբատ. և յայտնեալ
խորհրդոյն, բազում խռովութի լինէր
յաղագս այնոր հօրն. Իսկ Սմբատայ,
տեղի տուեալ, գնաց զկողմամբ Ատ-
րեստանի, իւրովք կամօք Թողլով

MORTUO Persarum rege Ar-
face ultimo, Artases noster fili-
um ejus Artasem, cognominem suum,
Persidis regem constituit. Ei verò
obtemperare noluerunt Accolæ mon-
tis, qui in ipsorum linguâ Provinciæ
Pænalis nomen habet, qui est mons
vellerum. Maritimi etiam, quique
citrà habitant, atque adeo Regio
Caspia ob eam causam à rege nostro
descivère. Itaque adversus eos Artases
Sembatum, cum omnibus Armeniæ
copiis, mittit, atque ipse septem dies
eos deducebat. Profectus autem Sem-
batus universos subegit, ac Persidis
regionem ultra Artazam populatus,
incolas captivos, inque iis Zarmanum
quendam eorum regem, in Armeniam
abduxit. Itaque in laboris præmium
dedit ei Artases vestigial regium, quod
ex Golthanæ oppidis redibat; &
Cameli oculos, atque adeo omnem ei
prædam donavit. Tum Artavazdes,
invidiâ incensus, Sembatum perimere
cupiit, quæ res, cum esset cognita,
Patri suo turbas concivit. At Sem-
batus loco cedens, in Assyriæ par-
tes abiit, & Armenii exercitûs
principatu, quem ei Artavazdes
invidebat, se ipse abdicavit, jussûque
Artasis Tmorim incoluit, qui nunc

զեւ

^a Defunt in Edit. և ի միմեանս.

^c Edit. դիմաց լեռուն.

^e Edit. յուղարկ երթալով.

^b Edit. զօրն.

^d Edit. ապստամբէին ի նմանէ ի մերոյն արքայէ.

^f Edit. զԱրդողեան.

^g Edit. զԶարդման.

¹ Quid hic sibi velint *Cameli oculi*, utrum *Gemmæ* speciem, an provinciam sorte ita appellatam denotent, planè ignoramus.

արարին: Ընդ սոսա՝ հայերով Եգիպտացւոց, և կողմանց Պաղեստինացւոց, արգելին և նոքա զհարկին Հռոմայեցւոց:

adeò, tributa Romanis solvere recusabant.

ՊՐԱԿ ԾԲ.

CAP. LII.

Յաղագս Տրայիանոսի, և նորին գործոց, և մահունն Մաժանայ յեղբարցն:

De Trajano et rebus ab eo gestis. Mazanus à fratribus necatur.

*** ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ՝ Թա-
* 2 * զաւորեալ լինի Հռոմայեցւոց
* 2 * Տրայիանոս, և խաղաղեցուցեալ զամբարեմուտս, դիմեալ ՚ի վերայ Եգիպտացւոց, և Պաղեստինացւոց, և նուաճեալ զնոսա ընդ իւրով ձեռամբ, խաղայ յարեւելս ՚ի վր Պարսից: անտաճաղարեալ Արտաշէս մեծապէս՝ ընծայիւք ընդ առաջ նր իջանէ, զմեղանայն ձեռնառեալ, հանդերձ հարկօք՝ անցելոց ամացն լինի առաջի նր. և Թողութի ի նմանէ գտեալ, դառնայ յաշխարհս Հայոց: Եւ Տրայիանոսի անցեալ ՚ի Պարսս, և զամբարեմուտս իւր կատարեալ, դառնայ ընդ Ասորիս. ընդ առաջ նորա իջեալ Մաժան, մատնութիւն զեղբարցն առնէր: գիտեալ ասե՛ արքայ, եթէ՛ զԱրտաւազդ, և զՏիրան վտարանդի ոչ արասցես, և զգորս Հայոց՝ Զարեհի ոչ հաւատասցես, հարկքն անաշխատ առ քեզ ոչ եկեսցեն: զայս արար Մաժան, քէն պահեալ, վն՝ Մաթատայ, զի և զնա նր մեղացեալ էր: ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել, զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ արեմոսից:

SUB id tempus Romanis imperavit Trajanus, qui omni occidente pacato, cum Aegyptios ac Palæstinos invasisset, eoque in potestatem suam redegisset, in Orientem adversus Persas proficiscitur. Tum prope Artases cum magnificis donis ei obviam exit, culpam confitens, atque annorum superiorum tributa secum ferens; cumque veniam ab eo impetrasset, in Armeniam inde rediit. Trajanus autem in Persidem profectus, expletâ omni voluntate suâ, per Syriam revertitur, cui obviam processit Mazanus, fratres suos prodece cogitans; “Scias”, inquit, “O Rex, nisi Artavazdem & Tiranum in exilium ejeceris, & Armeniæ copias Zarchio tradideris, tributa tibi non facile perfolutum iri.” Hoc fecit Mazanus, odio in Sembatum, qui ipsum enutriverat, incitatus; cupiens etiam Tiranum interficere, ut ipse simul Antistes & exercitus occidentalis imperator esset. At Trajanus, cum nihili pendens, re infectâ dimisit. Artavazdes

Զարեհ

* MS. հասցեն

De Trajani in Orientem expeditione lege Dionem Cassium l. LXVIII. Is ibi Armeniorum regem memorat Parthamafrem, quod quidem nomen, ut Cl. La Crozius rectè monet, Armeniacum esse videtur, quum Vox Parthamafre divitiarum cupidum declaret. Hujus autem Parthamafiris Moses noster nusquam meminit, quæ res La-Crozius movet, ut

Chorenensem suspectum habeat. Atque equidem, ut verum fateamur, cur eos reges noster nonnunquam omittat, quos alii Scriptores commemorant, causam novimus nullam, nisi fortè, quum Armenia in plures partes divisa fuerit; provinciarum præfectos, pro regibus ii habuerint, eoque nomine appellaverint.

Չորմէ՝ ոչինչ փոյթ արարեալ Տրայի-
անու, արձակէ ունայն։ Բայց՝ Ար-
տաւազդայ, և Տիրանայ իմացեալ
զխորհուրդն նորա, դարան գործեալ
յորսս, սպանին զՄաժան։ զոր տա-
րեալ Թաղեցին ի բազմաց Աւանի,
իբրև ըզբրմապետ։ Իսկ Արտաշէս
յայնմ հետէ՝ անսայթաք հարկեաց
Տրայիանու, և յետ նորա՝ հադրիանոսի
կայսեր՝ զնմա աւուրս իւր։

• Edit. յորս.

ՊՐԱԿ ԾԳ.

Թէ՛ որպէս՝ բազմամարդացոյց Արտա-
շէս զաշխարհս, և սահման հաստա-
տեաց։

*** ԵՏ՝ ամ՝ առաքինութեանց, և
*** գործոց, ուղղութեց Արտաշի-
*** սի, հրամայէ զսահմանս գե-
ղից, և ագարակաց որոշել։ քանզի
բազմամարդացոյց զաշխարհս հայոց,
եկամեաւս բազումն անելով ազգս, և
բնակեցուցանելով ի լեռնս, և ի հո-
վիտս, և ի գաւառս։ և նշան սահմանացն
հաստատեաց՝ այսպէս։ հրաման տալով
բարինս կոփել չորեք կուսիս, և պնակ
աձև փոսել զմէջսն, ծածկելով
յերկրի, և չորեք կուսիս ի վերայ
յարուցանել ամբարտախս, սակաւ ինչ
բարձրագոյն յերկրէ։ Ընդ՝ որ նա-
խանձեալ Արտաշիս, որդւոյ Սասանայ,
զնոյն նման հրամայէ առնել և ի Պար-
սից աշխարհին, և յիւր անուն անու-
անել, զի մի ևս յիշեսցի անունն Ար-
տաշիսի։ Բայց՝ ասի, ի ժամանակս
Արտաշիսի՝ ոչ գտանել երկիր անգործ
յաշխարհիս հայոց, ոչ լեռնային, և
ոչ դաշտային։

• Defunt in Edit. առաքինութեանց և գործոց.

• MS. կուսիս.

• MS. addit. յաղաքս զինութեան երկրիս

• Vide infra l. II. c. 74.

Z 2

autem & Tiranus, ubi consilium ejus
intellexere, Mazanum per insidias in-
terfecerunt, eumque, ut Antistitem,
in Altarium urbem deportatum sepelie-
runt. Deinceps verò Artases tributa
Trajano, & post eum Hadriano pen-
dere per omnem vitam non intermisit.

C A P. LIII.

*Quemadmodum Artases regionem nostram
incolis auxerit, eique terminos con-
stituerit.*

POST alia omnia egregiè ac præ-
clare gesta, jussit Artases oppi-
dorum atque agrorum terminos consti-
tuit; namque regionem nostram incolis
compleverat, variis exteris nationi-
bus inductis, quibus in vallibus, &
montanis campestribusque locis sedes
attribuit. Terminos autem hoc modo
designavit. Saxa in quadrati formam
imperat cædi, eaque in patinæ morem
excavata, in terram defigi atque occu-
tari, & super iis quadratos aggeres
construi, paulò ex terrâ eminentiores.
Id ei Artasires invidens, Safanis fili-
us, eadem jubet in Perfide fieri, atque
ab suo nomine appellari, ne amplius
Artasis memoria maneret. Cæterum,
regnantæ Artase, nullam in Armeniâ
incultam terram, neque montanam
neque campestre repertam esse, tra-
ditum est.

ՊՐԱԿ

• Edit. զմէջս.

ՊՐԱԿ ԾԴ.

CAP. LIV.

Յաղագս նախարարութեն Ամատունեաց:

De praefectura Amatuniorum.

ԱՒՈՒՐ սորա, ասեն՝ եկեալ զազգ Ամատունեաց՝ ի կողմանց արեւելից Արեաց աշխարհին: Բայց՝ են սոքա բնութք Հրէայ, ի Մանուէայ ումեմէ, որոյ որդի էր մեծահասակ, և ուժեղ, Սամսոն անուն կոչեցեալ. ունի սովորութի է Հրէից ըստ յուսոյ զնախնեացն կոչել զանունանս: Բայց՝ է՝ ճշմարիտ, ունի և այժմ իսկ է տեսանել ի զարմն Ամատունեաց. քանզի՝ անձնեայք, և բարեձևք, ըստ պատշաճի վայելեն ամիրոք, և ուժեղք: Տարեալք են նիւ Արշակայ առաջին՝ ի Պարթևաց Թադաւորեցելոյն: և յառաջարիմութիւն անդէն ի Արեաց աշխարհին՝ ի պատիւ հասեալք, ի կողմանս Ահմատանի: Բայց՝ եթէ՝ յինչ պատճառանց այսր գարուստ նոցա, ես ոչ գիտեմ: այլ պատուին յԱրտաշիսէ գեղիւք, և դաստակերտօք. և անունին Ամատունիք, որպէս թէ՝ եկք: և կէսք ի Պարսից Մանուէան զնոսա կոչելով, յանուն նախնւոյն:

¹ Vox Persica, ita uti supra l. II. c. 43. de voce *Amat* observavimus.

ՊՐԱԿ ԾԵ.

CAP. LV.

Յաղագս՝ Առաւելիւնաց Տոհմին, թէ՝ ուստի սերեալ ազգ:

De Aravelanis atque eorum gente.

**** Մը աւուրս՝ և Առաւելեղեանք,
* ի * յազգէ Ալանաց, մերձաւորք Սա-
**** Թինկան՝ գհետ նր եկեալք, կարգեցան յազգ, և ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց, ունի հարազատք թագուհւոյն մեծի, և ի ժամանակս Խոսրովու, հօր Տրդատայ, խնամեցեալ է ումեմ քաջի Բասիլացն եկեալ հասունածի:

HUJUS etiam temporibus, Aravelani, natione Alani, Sathinicae, quam secuti fuerant, cognati, in gentem propagati, in Armeniam praefecturam accepere, ut magnae reginae germani; post vero, regnante Chosroë, Tiridatis patre, cum forti quodam ex Basiliis viro affinitate conjuncti, in coloniam sunt profecti.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԾԶ.

CAP. LVI.

Որ ինչ արողեստից գիտութիւն՝ յաւ-
ուրս Արտաշեսի:

*Quæ Artes notæ fuerint, temporibus
Artasís.*

***ԱՆՁԻ՝ բազում ինչ յաւուրս
Բ Արտաշեսի գործեցաւ, վնայնու-
*** թիկ՝ բազում ճառս կոտորեցաք:
գի վի՝ երկայնութե՞ բանից՝
տաղտկութի ընթերցողացն լիցի. որոյ
է վերջին ճառս՝ այսպիսի ինչ յիշա-
տակել, և զայլսն՝ ևս որ ինչ ի ժամա-
նակս Արտաշեսի: գի թէպէտ և այլն
ամ, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն
ճառիցն, կարգք, և սովորութիւնք
գեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղար-
շակայ, և յայլոց առաջնոց թագաւո-
րացն, այլ ի մեծամեծ տրուեստից, և
գիտութեց ունայնացելք էին, ոպ՝
հինից, և առաքատակաց պարապեալ, և
այսպիսի գիտուեց՝ կամ անիոյթ արա-
րեալ, և կամ ոչ հասեալք, զշաբա-
թուց ասեմ, և զամնոց, և զտարեանց
բոլորմանց. քանզի ոչ այսպիսի ինչ
ճանաչիւր առ նոսա, այլոց ազգաց
վարելով: և ոչ ի ծովակս աշխարհիս
նաւագնացութիք, և ոչ ի վր գետոց
ճանապարհորդութիւնք, այսինքն, կա-
մուրջք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց.
այլ և ոչ յամտեղիս երկրագործութիք,
բայց՝ դոյզն ուրեք. այլ ըստ օրինակի
հիւսիսականացն կողմանց շաղղակե-
րութե՞, և այլ այսպիսեօք կեցեալ:
Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս
Արտաշեսի

1 U TIQUE multæ res, regnante
Artasæ, erant gestæ, ac prop-
terea multas narrationes præcidimus,
ne sermonis longitudo legentibus tædi-
um afferret. Ea autem aliæque quæ
temporibus Artasís fiebant, hîc in ex-
tremâ ejus historiâ visum est memorare.
Etsi enim omnes ii ordines atque mo-
res pulchri, quos suprâ declaravimus,
à Valarface atque aliis prîscis regibus
2 erant instituti, tamen nobilium artium
& literarum natio nostra expers erat,
quippe quia in latrocinîis atque in-
cursionibus tota erat, atque adeo
hujusmodi scientiam aut negligebat,
aut assequi non poterat; de heb-
domadam dico & mensium ratione,
annique cursu. Neque enim hæc iis
3 nota erant, sed aliarum gentium com-
putatione utebantur. Adhæc regionis
nostræ lacus non navigabantur, neque
flumina transiri poterant, cum pontes
deessent, neque retia suppetebant ad
captandas pisces, neque porro in om-
nibus locis agrorum culturam adhibe-
bant, quæ rara admodum fuit, sed
septentrionalium gentium ritu, cadave-
ribus aliisque id generis vescabantur.
Atque hæc omnia sub regno Artasís
instituebantur.

ՊՐԱԿ

* Edit. երկայնութիւն
‡ Abest ab Edit. ինչ.

‡ Abest ab Edit: է.

‡ Deest in Edit. ևս.

ՊՐԱԿ ԾԷ:

CAP. LVII.

Յաղագս մահուան Արտաշիսի:

De morte Artasis.

Եղեցիկ իմն պատմէ Եւարիս-
տոն Փելլացի, յաղագս՝ մահ-
ուան Արտաշիսի: Քան-
զի՝ ի Ժամանակին, ոպ՝ ապամեծեցին
Հրէայք յԱդրիանոսէ՝ Հռոմայեցւոց
Թագաւորէ, և ետուն պատերազմ ընդ-
րոքոսի Հեպարքոսի, առաջնորդութե-
ան ուրումն աւագակի, որում անուն
էր՝ Բարքոքայ, այսինքն, Աստեղորդի,
որ էր գործովք չարագործ, և սպա-
նող: Բայց անուամբ իւրով մեծաբա-
նեալ պարծէր, ոպ թէ՝ յերկնից ծա-
գեաց նշ Գրկիչ, իբր նշեղոց, և գե-
րեաց, և այնքան սաստկացայ զհերան,
մինչև՝ ի նս Տայերով՝ ի բաց կացին ի
Տարկանի Հռոմայեցւոց Ասորիք, և
Միջագետք, և Պարսք ամբ: Բանզի էր
և լուեալ, եթէ եմուտ յԱդրիանոս
յախտ ուրկութե: Բայց մերն Ար-
տաշէս ոչ երկմտեաց ի նրմանէ: Եւ
եղև ի նոյն Ժամանակս Տաստեղ-
Ադրիանոսի ի Պալէստինէ, և սասա-
կեւ զապստամբսն պաշարմամբ ի
քղարի մի գորու Տուպ յԵՃԻ: Վս որոյ
և ամ ազգին Հրէից Տրամայեաց մեր-
ժել ի Տայերնի աշխարհէն: որք և
ոչ ի բազում Տեռաստանէ Տայեցոցն

ARTASIS mortem præclare tra-
dit Aristo Pellæus. Siquidem
per ea tempora Judæi ab Adriano rege
Romano defecērunt, & cum ¹ Rufo
Hipparcho conflixerunt, ductu viri
cujusdam latronis, cui nomen erat
Barchochebas, id est, Stellæ filius,
qui quidem re erat facinorosus & homi-
cida, sed nomine suo glorians, afflictis
illis & captivis Servatorem se de cælo
² delapsum esse prædicabat. Is bellum
adecò accendit, ut Syriæ ac Mesopota-
miæ incolæ Persæque omnes, id respi-
cientes, tributa solvere desisterent.
Namque audiverat etiam ³ lepræ mor-
bum in Adriannam invasisse. Noster
autem Artases super eâ se nil movetur.
Accidit autem, ut per id tempus Adri-
anus in ³ Palæstinam veniret, rebellés-
que, in parvo oppido prope Hierosoly-
³ ma obfessos deleret, qui idcò omnem
Judæorum gentem à patria solo jussit
pelli; quæ ne præculquadem Hierosoly-
ma esset spectatura; æque ipse Hiero-
solyman à Vespasiano, Tito & ab se
devastatam innotuavit, drab nomine suo
Æliam appellavit, cum ipse Adriannus
ԵՃԻ:

• MS. ի նս

• MS. Տարկանեղոյ:

• MS. ուրկութե:

¹ Καὶ διὰ τὰ Ἰουδαίων ἀποστασίας αὐτοῖς οἱ μαγὰ
καὶ πολὺ πρὸς ἐλθόντες, Ῥυφος ἐπαρχὸν τῆς Ἰουδαίας—
ἐπιξέει—εἰσελθὼν δὲ Ἰουδαίων πανταχοῦ Βαρχω-
χέως οὐραῖα, ὁ δὲ ἀστὴρ ἀήλοιοι. Ἰα μὴν ἀλλὰ φοι-
κὸς καὶ ἀγέλικος τῆς ἀγῆς, ἐπὶ δὲ τῇ πρὸς τὴν
διατὰ ἀνδραποδῶν, ὡς δὲ ἐξ ἑσθῆς φωνῆς αὐτοῖς
ἐλθὼν αὐτοῖς, κρυμμένους τῇ ἐπιλαμψαί τε ἐλθὼ-
ντος. Euseb. Hist. Eccl. IV. 6.

² Adrianus potius Hydropse periit. Sed Vide
Scaligerum in Annot. ad Euseb. Chron. p. 218.

³ Ἀχμασάνος δὲ τὸ πολέμῳ, εἶς οὐκ ἀκαταμάχη-
τος ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ Βιθθηρα πολὺν, ἥ τις ἢ
ἐκ τῆς αὐτοῦ τῆς Ἰερουσαλὴμ ἡ σφοδρὰ πρὸς αὐ-
τὴν, — τὸ παρ' ἐθνὸς ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς οὐκ ἐπὶ τῇ Ἰερου-

σαλὴμ γῆς παντὶ ἐπὶ βαίνον ὑπὸ τῆς, ὅπου
δογματὶ καὶ διαλέξον Ἀδριανὸν, ὡς αὐτὸς μὴ
δ' ἐξ ἀποπλῆ θεωρεῖται τὸ παρ' αὐτὸν ἐδαφὸς ἐγκλει-
σμένον. Αἰσῶν ὁ Παλλας ἰστέρι. ὡς δὲ τῇ πο-
λεως οἱ ἐρημῶν τῇ Ἰουδαίων ἐθνῶς, καὶ παρ' αὐτὸν
φθορὰν τῶν παλαιῶν οἰκήσεων ἐλθόντες, ἐξ ἀλλοφύ-
λων τε γένους συνισθῆναι, ἢ μὴ ἐπὶ αὐτῶν Ρωμαί-
ων πολὺς τῶν ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπονομιῶν, οἱς τῇ τῇ ἐξ-
τῆς Αἰλῆς Ἀδριανὸς πῶμα, Ἀπὸ πρὸς τῶν αὐτῶν
καὶ δὲ τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίας ἐξ ἐθνῶν συγκερῆ-
θῆναι, τῇ τῇ ἐκείνῃ λαῖσιν ἐγγίσει ὡς
Μαρκος. Euseb. ibid. ubi plura de hac re occurrunt
apud Valefii annotationes.

յԵՖՄ. և ինքն շինէր զԵՖՄ, զաւերեալն
 'ի Վէսպագրիանոսէ, և 'ի Տիտոսէ, և
 յիւրմէ, և անունենաց՝ Հեղիայ՝ յիւր
 անունն, ունի և կոչիւրն իսկ Ադրիանոս,
 արեգակն. բնակեցոյց 'ի նմա Հեթա-
 նոսս, և Քրիստոնեայսս, որոց եպիս-
 կոպոս էր Մարկոս ոմն. Ընդ այն ժա-
 մանակս առաքեաց զօր ծանր զկողմամբ
 Ատրեստանի, և մերոյն Արտաշիսի
 Տրամայեաց՝ երթալ 'ի Պարսս, Տան-
 դերձ 'իւրովք Զիւգոստատօք. զորոյ
 զՏեաքարտուղարութիւն լեալ այս այր,
 որ զայս պատմուի մեզ ետ, Տանդիպի
 Արտաշիսի 'ի Մարս, 'ի Սոհունդ-
 անունենալ տեղւոջ: Եղև Տիւան-
 դանալ նմա 'ի Մարնդի, 'ի Բակուրա-
 կերտ աւանի. և զԱբեղոյ զոմն, նա-
 Տապեա Աբեղենից տոհմին, զայր
 շոյտ, և շղորդարար, և սուտակոսպաս,
 'ի նորին խնդրոյ արձակէ՝ յԵկեղեցի
 յԵրիզայ, 'ի մեհեանն Արտեմիդեայ,
 խնդրել 'ի կուրցն բժշկութիւն, և զբա-
 ղում կեանս. որոյ ոչ ժամանեայ
 գառնալ, Տատանէ վախճան Արտաշիսի.
 Եւ զբէ՝ որչափ ամբոխութիւնք
 մեռան 'ի մահոն Արտաշիսի, սի-
 րելի՜ կանայք, և Տարձք, և մոտրիմ
 ծառայք, և որպիսի շուք բազմադիմիս
 արարին, առ 'ի պատիւ դիոյն, քաղա-
 քական կարգօք, և ոչ որպէս զԲարբա-
 րոսս. Իսպաղըն էին ոսկեղէնք. գա-
 Տոյքն, և անկողինքն բեհեզեայ, և
 պատմուածանն որ զմարմնովն. ոսկեթել
 թափ կապեալ 'ի գլուխն, և զէն ոս-
 կով առաջի՝ եղեալ. և գաՏոյիւքն
 շուրջ որդիքն, և բազմութիւն ազգա-
 կանացն. և առ այսոքիւք պաշտօնէիցն
 զինուորութիւք, և նաՏապետքն, և նա-
 խարարութեցն գունդք. և միանգա-

4 Sol esset appellatus, atque ibi ethni-
 cos locavit, & Christianos, quorum
 4 Episcopus erat Marcus. Per ea tem-
 pora magnum exercitum in Assyriæ
 partes misit, & nostrum Artasem cum
 suis Curatoribus in Persidem proficisci
 iussit; quorum scriba cum is fuerit,
 qui nobis hanc historiam tradidit, Ar-
 tasi in Mediâ occurrit, in loco, qui
 vocatur Sohundus; Artases verò in
 morbum incidit, in Marindiâ, ad op-
 pidum Bacuracerta, atque inde Abe-
 lum quendam, Abeliæ familiæ princi-
 5 pem, virum impigrum ac blandum in
 provinciam Ecelsensem, ad Erizam,
 ad Dianæ fanum dimisit, qui ab si-
 mulachris sanitatem & longam vitam
 peteret, cujus ante reditum, Arta-
 ses de vita discessit.

Cæterum is scribit, quanta ca-
 terva cum Artase simul mortem
 6 obierit, charæ conjuges & concu-
 binæ, ac ministri fidiissimi; quan-
 tàmque pompam ad exequias coho-
 nestandas, non barbaro, sed civili
 ritu appararint. Feretra erant aurea,
 solia ac lecti ex bysso, atque involu-
 crum cadaveris. In capite diadema
 ex auro textum, atque aurea arma
 ante posita. Circum lectos filii & cog-
 natorum multitudo; ministrorum in-
 de cohortes, Principes familiarum, ac
 7 Satrapæ; atque aded universi satellites,
 armis instructi, quasi ad bellum

մայն

4 Edit. 'ի նոսս. 5 Edit. իւրոյ. 6 Edit. Սոհունդ. 7 MS.
 պատմի և. 8 Edit. զայրշոյտ և շղորդարար. 9 Edit. դնէր.

4 Atqui Adrianus non 'Ηλιος, ut Chorenensis
 putavit, sed Λυλιος appellabatur, quod quidem ver-
 bum eodem, ut videtur, modo tunc temporis pro-
 nunciabatur.

մայն զօրականացն ¹ վաշտք. ամենեքե-
ան կազմեալ զինու հանդերձ, իբր թէ
'ի պատերազմ ճակատեցին. և առաջի
պղնձիս հարկանելով փողս, և զկնի
կուսանք ձայնարկութ, սեպգեհտք, և
աշխարհող կանայք զհետ բազմութ
Ռամկին, և այսպէս տարեալ թաղե-
ցին: և շուրջ զգերեզմանաւն լինէին
կամաւոր մահունք, ոպ՝ վերագոյն
ասացաք: Եւ սորա այսպէս սիրելի
եղեալ աշխարհիս մերոյ, Թագաւո-
րեալ ամն քառասուն և մի:

¹ MS. վաշտք.

¹ MS. զկնիս գուսանք.

ՊՐԱԿ ԾԸ.

C A P. LVIII.

Արտաւազդայ Թագաւորութիւն, և
հալածել զեղբարս իւր, և զբորս,
և մահ՝ այլաբանելով հանդերձ:

*Artavazdes regnat, & fratres suos
sororesque pellit; Mors ejus, atque
de illo Fabulæ.*

***** ԵՏ՝ Արտաշիսի Թագաւորէ
3 Արտաւազդ որդի նր, և հա-
***** լածէ յԱյրարատոյ գամ եղ-
բարս իւր 'ի գաւառս Աղւովտի, և
Արբերանոյ, զի մի բնակեցին
յԱյրարատ, և 'ի կալուածս արքայի.
բայց միայն զՏիրան առ իւր պահէ,
փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա:
Որ, յետ սակաւ ինչ աւուրց թա-
գաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամիջան
Արտաշատ քաղաքի, որսալ կինն, և
իշավայրիս, զակամբ Գինայ, և
աղակեալ 'ի ցնորից իմն խելագարա-
նաց, ընդ վայր յածելով երկվարան,
անկանի 'ի խոր իմն մեծ, և խորասոյգ
լեալ անհետի: Զսմանէ երգիչքն
Գողթան՝ առասպելաբանեն այսպէս.
Եթէ 'ի մահուանն Արտաշիսի բազում
կոտորածք լինէին՝ ըստ օրինի՝ հեթա-
նոսաց գրեթեւորի, ասեն, Արտա-
ւազդ ասելով ցը՝ հայրն, մինչ դու
գնացեր, և զերկիրս ամ ընդ քեզ

1 POST Artasem Artavazdes filius
ejus regnavit, qui omnes fratres
suos ab Araratâ in Aluotam & Arber-
aniam provincias pepulit, ut ne Ara-
ratam ac possessiones regias incoherent.
Tiranum modò secum retinuit, regni
successorem, cum sibi non esset filius.
Is, post paucos dies, quam regnavit,
dum Artaxatæ urbis pontem transiret,
2 apros atque onagros ad Ginæ fontes
venatum, mente captus ac demens,
equum circumegit, atque ita in vastum
profundum delapsus, penitus submer-
sus est. De eo Vates Golthanenses sic
fabulantur; “ ad mortem Artasis
“ varizæ cædes de more ethnico fie-
“ bant. Id, ut narrant, molestè fe-
“ rens Artavazdes, *Dum tu abis,*
“ patri inquit, *omnemque populum te-*
“ *cum aufers, ex regione devastatâ*
3 “ *quibus ego sum imperaturus*.” Ita-
que cum Artases execratus, “ Cum

1 Abest ab Edit. ասեն.

տարար, ես աւերակացս՝¹ ում թա-
գաւորեմ։ վն որոյ անիծեալ զնա Ար-
տաշիսի, ասաց այսպէս։ Եթէ՝² յորսս
հեծցիս յԱգատն՝³ ի վեր՝ ի Մասիս,
զքեզ կայցեն քաջք, տարցեն յԱգատն
ի վեր ի Մասիս, անդ՝ կացցես, և
զլոյս մի տեսցես։ Զրուցեն զսմանէ՝ և
պառաւուրնք, եթէ՝ արգելեալ կայ
յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայ-
իւք, հանապազ կրծելով զշղթայսն,⁴
ջանայ երանել, և առնել վախճան
աշխարհի։ այլ՝ ի ձայնէ՝⁵ կռանահա-
րուծէ դարբնաց, զօրանան, ասեն,
կապանքն։ վն որոյ և առ մերով իսկ
ժամանակաւ բազումք ի դարբնոց
զհետ երթալով առասպելին, յառուր
միաշաբաթուոյ, երիս, կամ չորս բախեն
զսալն, զի զօրացին, ասեն, շղթայքն
Արտաւազդայ։ բայց՝⁶ ճշմարտութե-
այսպէս, որպէս՝ ասացաքս վերագոյն։
այլ ոմանք ասեն, և ի ծնանելն զսա-
ղիպեալ պատահարաց իմն, զոր հա-
մարեցան կախարդել զնա, կանանց զար-
միցն Աժդահակայ։ վն որոյ բազում
զնն չարչարեաց Արտաւազդ։ և զայս
նոյն երգիւքն յառասպելն ասեն այս-
պէս։ Թէ՝ վիշապազունք գողացան
զմանուկն Արտաւազդ, և դե փոխա-
նակ եղին։ բայց՝ ինձ արդարացեալ
թուի լուրն այն, թէ՝ ի ծննդենէն և
եթ՝ մոլորութեամբ լեալ, մինչև՝ նովիմբ
վախճանեցաւ, և առնու զթագաւո-
րութիւնն Տիրան, եղբայր նորա։

“ tu”, inquit, “ equo vectus, in
“ Asylum ad Masin venatum iveris,
“ fortes te apprehendent, & in Afsy-
“ lum ad Masin deportabunt, ubi
“ manebis, neque lucem aspicies.”
De illo etiam aniles fabulæ tradunt,
in specu quodam inclusum eum jacere,
ferreis catenis vinctum, quas perpetuo
rodit, ut effugiat, ac perniciem re-
gioni afferat; sed ab sonitu malleo-
rum, in fabrorum operibus, vincula
aiunt indurari, ob eamque causam
multi ex fabris ad nostra usque tempo-
ra, morem gerentes fabulæ, primo
hebdomadis die, ter quaterve incudem
pulsant, “ ut catenæ”, inquirunt,
“ Artavazdis indurentur.” Ea au-
tem est hujus rei veritas, quam antè
indicavimus. Alii tradunt eum jam
natum, in fæminarum manus ex
Astyagis stirpe incidisse, quæ illum
fascinasse putantur; atque ideo eas
Artavazdes multis suppliciis vexavit.
Id Cantores iidem in fabulis sic nar-
rant, Draconum genus Artavazdem
puerum surripuisse, atque in ejus locum
Dæmonium supposuisse. Mihi verò ea
fama videtur certior, ab ortu eum in-
fantiâ laborasse, usque dum eadem in-
teriret. Regnum inde Tiranus frater
ejus accepit.

ՊՐԱԿ

¹ MS. որպէս. ² Edit. յորսս.
³ MS. և ք շուրք հանապազ.
Edit. նովիմբ.

⁴ MS. ի վեր Մասիս.
⁵ MS. կռանարկութեան.

⁶ MS. տարցին.
Abest ab

ՊՐԱԿ ԾԹ.

CAP. LIX.

Որ ինչ վասն Տիրանայ:

De Tirano.

Արաւորէ Հայոց՝ Տիրան, որդի
 Արտաշիսի, յերրորդ ամի Պե-
 ռոզի առաջնոյ Պարսից արքայի.
 Սորա ոչինչ պատմին գործք մեծամեծք,
 այլ միայն թէ մտերմութեւ ծառայեաց
 Հաւանայեցւոց. եկաց խաղաղութեւ,
 որսոց, և զքօսանաց պարապեալ, ունի
 ասեն, և ձիոց երկուց, լեալ թեթեւ
 առաւելքան զՊէգասոս, երագութեւ
 անբաւ, զորս ոչ երկրակոխս, այլ
 օդագնացս համարէին. զոր խնդրեալ
 հեծանել Իսաուրքէի ուրումն, իշխանի
 Բզնունեաց, պարծէր ընչեղադարձի
 գողքան զարքայ. եկեալ առ նա կանխ-
 ագոյն իւրոյ ազգին Արշակունեաց,
 որք էին ի կողմանս Հաշտիկի, ասէին,
 ընդարձակեա մեզ զժառանգութիւնն,
 զի նեղ է, քանզի բազմացաք յոյժ. և
 նա հրամայէ ոմանց ի նոցանէ երթալ
 ի գաւառն Աղւովտի, և Արբերանոյ.
 Իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ
 առ արքայի, թէ՛ առաւելագոյն մեզ
 նեղ է, ոչինչ ունկնդիր լինի Տիրան,
 զձեռն հաստատեալ, այլ ժառանգութեւ
 թի ոչ տալ նց, այլ, զոր ունէինն,
 հաւասար տրոհել յինքեանս. զոր բա-
 ժանեալ ըստ մարդաթուի, գտաւ պա-
 կաս ժառանգութի բնակողացն Հաշ-
 տիկի. վասն որոյ բազումք ի նոցանէ
 եկին ի գաւառս Աղւովտի, և Արբե-
 րանոյ: Յաւուրս սր ասեն լեալ զպա-
 տանի ոմն, յազգէն Անձաւացեաց, սէգ
 յամենայնի, Երախնաւու՝ անուն կոչե-
 ցեալ, որ առնէ կին, զվերջին կանանցն
 Արտաւազդայ, զոր ի Յունացն եր-
 ածեալ: և քանզի զաւակ ոչ գոյր
 Արտաւազդայ, արքայ թողու Երախ-
 նաւու զմեմ զտունն Արտաւազդայ. զի
 ասէին զնա այր ընտիր լինիլ, և համեստ
 յամի. այլ և ի ցանկութիս մարմնոյ,

TIRANUS, Artafis filius, Ar-
 meniis imperitavit, anno tertio
 Perozis primi, Persarum regis. Hujus
 nulla opera praeclara narrantur; Ro-
 manis cum modò fideliter paruisse fe-
 runt, ac pacatam vitam agentem, ve-
 nationibus atque oblectamentis vacasse.
 Duos is habuit equos, celeritate maxi-
 màm, Pegaso velociores, qui non ter-
 ram calcare, sed aërem pervolare
 videbantur. Eos cum Dataches qui-
 dam, Beznuniorum princeps, sicut
 petierat, conscendisset, se rege opulen-
 tiorum esse gloriabatur. Cæterum
 brevi tempore interjecto ad eum gens
 sua Arfacidarum venit, quæ Hastenios
 tractus habitavit, dicens, “ profer
 “ nobis hæreditatis fines, quæ arctæ
 “ sunt, cum simus admodum multi-
 “ plicati.” Ille verò eorum nonnullos
 in Aluotam & Arberaniam provincias
 migrare iussit; cumque ii ad regem
 acrius clamarent, regionem eam ipsos
 nimis coarctare, Tiranus, nihil annu-
 ens, Edicto sanxit, daturum se eis
 hæreditatem aliam nullam; quam
 tenebant, æqualiter inter se dividerent.
 Quam cum pro hominum numero par-
 titi essent, incolis minimè sufficere
 Hastenia reperta est, ac propterea
 multi eorum in provincias Aluotam &
 4 Arberaniam commigrârunt. Hujus
 temporibus advenisse ferunt juvenem
 quendam, de gente Anzavensium, in
 omnibus impigrum, nomine Erachna-
 vum, qui ultimam Artavazdis conju-
 gem in matrimonium acceperat, quam
 is ex Græciâ duxerat. Et, quia Arta-
 vazdi Proles non fuit, Rex Erachnavo
 omnem Artavazdis domum permittit;

Իււ.

իբրև՝ զօրինաւոր որ. զոր սիրեալ ար-
քայի, տայ նմա զգահն երկրորդական,
գոր ունէրն Արտաւազդ, և զՏոգս արեւ-
ելեայ զօրուն 'ի նա՝ հաւատացեալ, առ-
նմա թողեալ զԻրուանս ոմն Պարսիկ,
զմտերիմ 'իւր, որ խնամացեալ էր ընդ-
նախարարս Վասպուրականի. որունմ
տունեալ զաւանն՝ Տատեայ 'ի նա՝ հան-
դերձ ագարակօջն, և զայգին մեծ, յոր
մտանէր Առուն գետ, հանեալ 'ի
ծովակէն Գայլոտոյ. և ինքն գնայ
զկողմամբք Եկեղեցայ, յաւանն 'ի
Չրմէս, հաստատելով զարքունիսն, 'ի
հանդարտութեան վարեաց զԹագաւո-
րութիւն ամս քսան և մի, և մեռաւ 'ի
Ճաննրհի, ձեան Հիւսիսոյ կայեալ:

quippe eum Virum eximium, ac sobri-
um dicebant, atque adeo in corporis
voluptatibus maximè temperantem;
eum Rex amans, sedes secundas, quas
Artavazdes tenuerat, ei assignavit, &
orientalis exercitus curam demandavit,
Druaspem quendam Persam, familia-
rem suum ei relinquens, qui Satrapis
Vaspuracensibus affinitate erat conjunc-
tus, cui Tatiam oppidum & circum-
jectos agros, magnamque vineam de-
dit, quam flumen Arus, ab Lycio
lacu decurrens, rigat. Ipse autem in
provinciam Ecelsenem ad oppidum
Zermen proficiscitur, ubi regiam se-
dem statuerat, & quum quietum reg-
num annos unum & viginti tenuisset, in
itinere, Aquilonaribus nivibus coo-
pertus, periit.

• MS. Տաւեայ.

ՊՐԱԿ Կ.

CAP LX.

Ծաղագո Տրդատայ Բագրատունւոյ,
և անունաց ազգի նորա յառաջնոց:

*De Tiridate Bagratidâ & priscis gentis
ejus nominibus.*

Տրդատ ոմն, յազգէն Բագրա-
տունեաց, որդի Սմբատու-
հեայ, դստեր քաջին Սմբա-
տայ, այր եղև առաւել
սրտեայ, և ուժեղ, կարճ հասակաւ,
և՛ գէղուն տեսնմբ. զոր փեսայացոյց
իւր արքայ Տիրան 'ի դուստրիւր յԵրա-
նեակ. որոյ ատեցեալ զայր իւր
զՏրդատ, պարանովք, և պատելով
կեայր, զօրհանապազ՝ աւաղելով
զինքն, իբր թէ՛ չքնաղագնդ ընդ վատ-
ակերպոյ, և քաջատոհմիկ է վատ-
թարազգւոյ բնակէ: Ընդ որ զայրա-
ցեալ Տրդատայ, յառուր միում գանձ
ըջնա սաստկապէս, և կտրէ՝ զգեղձան

TIRIDATES quidam, de Ba-
gratiâ gente, ex Sembatiâ natus,
fortis Sembati filiâ, Vir fuit egregie
animosus, ac robustus, quanquam sta-
turâ brevis, visu deformis. Ei Tira-
nus Rex filiam suam Eraneacam nup-
tum collocavit, quæ Tiridatem virum
suum odio habens, morosam & queru-
lam vitam agebat, se semper lugens,
quod formosa cum deformi, nobilis
cum ignobili habitaret. Id irato ani-
mo ferens Tiridates, multis eam ali-
quando verberibus castigavit, & ab-
scissis comis, crinibúque evulsis, è
cubiculo extractam foris ejici jussit.

հերան

• MS. գծուծ.

• MS. աղաւաղելով.

• Edit. զգեղձան.

Տերսն, և զվարսիցն՝ փտտեալ զՏոպ-
պիս, հրամայէ քարշել արտաքս ընկե-
նուլ՝ ի սենեկէն. և ինքն գնաց ապ-
ստամբեալ ի կողմանս ամրութեանն
Մարաց, և հասեալ ի Սիւնեաց աշ-
խարհն, ժամանէ նմա համբաւ մա-
հո՛ւանն Տիրանայ, զոր լուեալ, դա-
դարէ անդէն. Եւ եղև յաւուր
միում, կոչել զնա յընթրիս Բակրոյ,
նահապետին Սիւնեաց, և յուրախա-
նայն գինուով, տեսեալ Տրդատայ զկին
մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր, գէր ձե-
ռամբ, որում անուն էր՝ Նազինիկ, տը-
փացաւ, և ասէ ց' Բակուր. տուր ինձ
զվարձակս զայս. և նա ասէ, ոչ տամ,
զի՛ հարձ իմ է. իսկ՝ Տրդատայ
բուռն հարել ի կինն, յինքն քարշեալ
ի բազմականն, շամշեալ վաւաշէր,
բստ օրինակի երիտասարդի անարգել
տարփաւորի. ընդ որ խանտացեալ
Բակրոյ, յարեաւ հանել զնա ի նմա-
նէ. բայց յոտն կացեալ Տրդատայ
ծաղկակալ սկտեղքն, իբրև զինու, վա-
րեցաւ նա, և զբարձակիցսն ի բազմա-
կանացն ի բաց՝ պուղեաց. Եւ անդ-
էր տեսանել զոմն Ողիսեա՝ զԼնպե-
նէովպայ զսեղեխովն սատակելով. և
կամ՝ զԼապիթեայցն, և զՅուշկա-
պարկացն կուհիս ի վր Պերիթեայ հար-
սանեացն. և այսպէ՝ յ' իւր վանն եկե-
ալ, իսկոյն ի ձի ելեալ, հանդերձ հար-
ճիւն ի Սպեր գնաց գաւառ. Զայս
աւելորդ եղև պատմել մեզ զնահա-
տակութիւն անն ցանկասիրի. Բայց
գիտեա, զի՛ ի Թողուլ ազգին Բագ-
րատունեաց զօրէնս հարցն, նախ
խժական ժառանգեցին յորջորջումն,
Բիւրատ, և Սմբատ, և այլ այսպիսիս
կոչմունս, զրկեալ ի նախնական ա-
նունացն, ոպ' կոչէին յառաջ քան
զուրանան. Բագարտիս, Տուբիս, Եղէ-

Ipse verò rebellis ad munita Mediæ loca
abiit, & cum ad Syniam regionem ve-
nisset, perlatus est ei de Tirani morte
nuncius, quo audito ibi resedit. Aeci-
dit autem, ut die quodam ad cœnam
cum Bacurius Syniorum princeps vo-
caret, ubi inter vini gaudia mulierem
quandam conspicatus Tiridates, formâ
pulcherrimâ, ac manibus nitidissimis
eximiam, cui nomen erat Nazinicæ, eam
concupivit, & Bacurio, “ Da mihi ”,
inquit, “ hanc mercedem.” Ille au-
tem, “ Minimè, cum mea sit con-
“ cubina.” Tum Tiridates, pre-
hensam mulierem, ad se ad pulvinum
attraxit, & libidinose se cum eâ gessit,
tanquam juvenis in venerem parum
caste pronus. Id Bacurius moleste fe-
rens, ad eum ab illâ depellendum sur-
rexit. Assurgens autem Tiridates, pati-
nâ, quæ flores ceperat, velut telo, ar-
matus, ipsos etiam convivas à pulvino
pepulit. Atque ibi cernere licebat, quasi
Ulysses Penelopes procos profligan-
tem, aut Lapitharum & Centaurorum
de Pirithoi nuptiis certamina; atque ita
domum veniens, consensu statim equo,
simul cum Concubinâ in provinciam
Speram contendit. Hanc Viri istius
libidinosi actionem supervacaneum qui-
dem fuit enarrare. Velim autem,
scias, cum Bagratia gens Leges pa-
trias defereret, tum eam primùm bar-
baras eas appellationes invenisse, By-
raturum, Sembaturum, aliâque id generis
nomina, priscis nominibus privatam,
quibus appellabantur, antequam descis-
sissent, Bagadiâ, Tobiâ, Eleanano, Sa-
riâ, Senechiâ, Afodo, Saphatiâ, Vazariâ,
Ennanóque. Atque equidem arbitror,
Bagaratum, à quo nunc Bagratidæ

անան,

• Edit. փետտեալ զխոպոպիսն.
! MS. տրփաւորի. • Edit. պողեաց.
! MS. Լապիթայսն. • Edit. իւր.

• Edit. և եղև յետ աւուր միում.
! MS. զԼապինեայայ զսեղեխն.
! MS. զկրեալն.

անան, Սարիա, Սենեքիա, Ասուդ,
Սափաաիա, Վազարիա, Ենանոս. և
ինչ Թուհի, Թէ որ այժմ կոչին՝
Բագրատունիք, Բագարատ, Բագա-
դիա, և հրա, որպէս Սուդ. և Անոս
դոյնայէն և Վազարիա Ազարիա, որ-
պէս Ըամբա, Սմբատ.

MS. հադա.

vocantur, propriè esse Bagadium,
quemadmodum Afodum pro Afoto,
atque itidem Vazariam pro Azariâ,
ac Sembatum pro Sembâ appellabant.

MS. Ասոդ.

Պ Ր Ա Կ Կ Ա.

C A P. LXI.

Եթէ զի արդ՝ Տիգրան վերջին, և զինչ
ի նմանէ գործք:

De Tigrane ultimo, ejusque actis.

Փ Սասնորդէ՝ զՏիրան եղբայրիւր՝
Տիգրան վերջին, Թագաւորե-
ալ Հայոց, ի քսաներորդի և
չորրորդի ամի Պերոզի Պարսից
արքայի. և երկայնակեաց եղեալ ամն
քառասուն և երկուս, միւսանի, ոչինչ
գործ՝ արժանի յիշատակի ցուցեալ,
այլ ի յաղջկանէ միոջէ Յունոյ՝ ի
կալանս ըմբռնեալ, ի ժամանակին
յորժամ վախճանեցաւ Տիտոս երկ-
րորդ՝ Թագաւոր Հռովմայեցոց, որ
անուանեցաւ Անտոնինոս Օգոստոս,
և Պերոզ արքայ Պարսից ի Հռովմայե-
ցոց իշխանութիւն արշաւեաց. ուստի
և Պերոզ անուանեցաւ, որ է յաղթող.
քանզի յառաջ անուանիւր Վաղէգե-
սոս, որպէս ի Յունաց պատմի. բայց
Թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա, ոչ գի-
տեմ. Արդ յասպատակելն Պերոզի
ընդ Ասորիս ի կողմանս Պալեստինա-
ցոց, վասն նոր, հրամանաւ նորին, և
մերն Տիգրան ի Մեջերկրեայս ասպա-
տակեալ, և ի կալանս ըմբռնեալ
յաղջկանէ՝ միոջէ իշխելոյ կողմանցն

TIRANO fratri suo Tigranes
ultimus successit, qui Armeniis
imperare cepit, anno Perozis Persa-
rum regis vigesimo quarto, & cum
vitam produxisset annos duos & qua-
draginta, mortem obiit. Hujus nihil
memorable occurrit, nisi quod à pu-
ellâ quadam Græcâ captivus ductus
fuerit, quo tempore, mortuo Tito
secundo, Romanorum rege, qui Anto-
ninus Augustus appellabatur, Perozes
Persarum Rex in Romanum imperium
incurfionem fecit; unde quidem ¹ Pe-
rozis nomen invenit, quod victorem
sonat, cum antè Vologesus appella-
retur, ut à Græcis traditur, sed quo eum
Persæ vocaverint nomine, equidem
nescio. Igitur dum Perozes per Syri-
am in Palæstinæ partes incurfaret;
noster etiam Tigranes, jussu ejus, in
Mediterranea loca irrupit, atque ibi à
puellâ, captus est, quæ regionem eam
rexit, dum ² Lucianus Cæsar Athenis
Fanum exstrueret; qui cum magnis

MS. և հրամանաւ.

Edit. յաղջկանէ՝ իշխելոյ omisso միոջէ.

¹ Peroz Persicè, ut Moses rectè monet, victorem
sonat.

² Rectè conjicit Cl. La-Crozius legendum esse
Locum. Hic est Lucius Aurelius Verus Commo-
dus Antoninus, quem M. Antoninus frater sibi par-
ticipem in imperio designavit, Cæsaremque atque Au-
gustum dixit. Jul. Capitolin. in vitâ M. Antonini.

Fuit eo tempore etiam Parthicum bellum, quod Vologe-
sus, paratum sub Pio, Marci & Veri tempore indixit.
—Ad Parthicum verò bellum, Senatu consentiente,
Verus frater ejus missus est. —Gestæ sunt res in
Armeniâ prosperè per Statium Priscum, Artaxatis
captis. Ibid.

այնոցիկ, մինչդեռ՝ Լուկիանոս կեսար՝
 յԱթէնս զմեհեանն շինէր. որ և անցե-
 ալ զօրօք բազմօք՝ ի Մէջերկրեայսն,
 յետ մեռանելոյն Պերոզի, նոճաճեաց
 զՀայս, և արձակեաց զՏիգրան. եւ
 զՌափի ըզկղյս, զմերձաւոր իւր, նմա
 կնութե, զոր եկեալ ի Հայս, ի բաց
 Թողլ, և զլեալ ի նմանէ պատանիս
 չորս, ազգ սերէ, յանուն մօր իւրեանց
 Ռոփեայ, Ռոփսեան. և զառաջին
 մանկանցն գլուխ նահապետ կացուցա-
 նէր, և կարգէ լայն նախարարութիւն,
 զի՝ մի անունանեացին Արշակունիք. և
 այլ՝ որ ինչ կրտսրագոյն ազգք, եթէ՝
 աստ, և եթէ՝ զկողմամբք Վորճէից,
 Հաստատէ այս Տիգրան, որք միանգամ
 անազգիք էին՝ ի վաշտս, և անձամբ
 երեւեցէ, և վասն նոր փրկութե՝ պա-
 տերազմեալ ընդ՝ նոյնս, որք ի Վոր-
 ճէից, և որք ի մերտէ՝ կողմանէս,
 զյառաջագունից մօտաւորաց ասեմ,
 զԹեւոյց, ի զարմից Հայկազնեաց,
 տմանք և յեկաց. զոր ոչ անունամբ
 պատմեացուք. է ինչ, որ ոչ վստայսնի
 ընելոյ մեզ, և է ինչ, որ վասն աշ-
 խատութե՝ ի վաստակելն խոյս տալով,
 երդորդ, զի՝ և անհաստատութեան
 բազմաց կարծիս ի ներքս ածէ՝ ընդ-
 բնաւն անցանել. և այսորիկ տղազաւ,
 ոչ ինչ վստայսն ազգաց, որք ի վերջ
 նոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառես
 ցուք, Թէ և բազում անգամ աղեր-
 սեցես, այլ միայն զորս հաւաստին
 գիտեմք զնման. զի, որչափ հնար էր,
 փոխեալք յաւելորդ, և ի պաճաւճեալ
 բաժից, և որ ինչ յանհաւաստին՝ հայ-
 էր բանն, և մտածութիւն. միայն զհետ
 երթալով՝ ըստ կարողութե, որ ինչ
 յայտնատ, և կամ ի մէնջ, զարդարոյն,
 և զճմարտի. Չնոյն և աստանոր պատ-
 րաստելով, արգելում զընթացս բա-

copiis post Perozis obitum in Mediter-
 raneas partes profectus, Armeniam
 subegit, & Tigranem liberavit, eique
 Rufam virginem, cognatam suam, in
 4 matrimonium dedit, quam, cum in
 Armeniam venisset, ille repudiavit,
 quatuor autem juvenes ex ea natos in
 gentem composuit, quam ab matris
 Rufae nomine Rufiam appellavit, eo-
 rumque puerorum maximum, familiae
 principem constituit, atque eam in
 5 caeterarum Praefecturarum ordinem
 conjecit, ne Arfacidae nominarentur.
 Alias deinde minores gentes tum hic
 tum in Corziorum regione Tigranes
 instituit, ex militibus, genere ignobi-
 libus, at forma egregiis, ad quos tu-
 endos, bellum iis infert, qui in Corzio-
 rum nostraque regione erant; de Ze-
 6 nensibus loquor, eorumque finitimis,
 partim ex Haico, partim ex Advenis
 oriundis; quorum nomina non decla-
 ramus, partim quod nobis non sunt
 nota, & laboriosum est investigare;
 deinde, quod omnia percurrere, mul-
 torum animos distrahit; quibus de
 causis nihil de gentibus iis, quae ab
 Tigrae ultimo instituebantur, me-
 7 morabimus, etiam si saepius id rogave-
 ris, ea solum, quae certa novimus,
 post declaraturi; quantum enim licuit,
 supervacaneo verborum ornatu absti-
 nuimus, declinantes quae incerta vi-
 debantur, eaque solum pro virili parte
 persecuti, quae aut alibi aut apud nos
 certa sunt & vera. Idem nunc spec-
 8 tans, sermonis inepti cursum sustineo,
 qui ad sententiarum varietatem indu-
 cendam pertinet, atque abs te, ut sae-
 pe alias, sic nunc peto, ne me de
 supervacaneis urgeas, breve magnum &

նիցս

• Edit. զայս.
 • MS. ի վաստակելն.

• MS. ազգիք.
 • Edit. անհաստատութեան.

• Edit. Յոյն.

• MS. և զարմից.
 • Edit. հայցէր.

նիցս՝ ոչ ըզպատշաճէն, և որ զանհաւաստութեն ի ներքս ածել ակնարկէ կարծիս. և զքեզ, ունի բազում անգամ, և այժմ՝ աղաքեմ, մի յաւելորդան հարկաւորել զմեզ, և սակաւ և յողով բանիւք, զմեծ, և զհաւաստի բովանդակ աշխատութիւնս մեր, ընդ վայր, և աւելորդ ցուցանելով գործ. զի նմանագոյն, որպէս ինձ, և քեզ գործէ վտանգս:

MS. որ ըզպատշաճէն.

fidele opus laboris nostri, verborum ineptiis omnino inutile ac vanum redas, cum æquè tibi, ac mihi ea res molestiam faceffat.

MS. անցուցանելով.

ՊՐԱԿԻՐ.

Յաղագս՝ Թագաւորութեն Վաղարշակայ, և շինելոյ գաւառն Բասենոյ. և պատել պարսպաւ զնոր քաղաք, և պատերազմ ընդ Խազրաց, և մահն նորին:

Ե՛Տ՝ մահուանն Տիգրանայ, Թագաւորէ Վաղարշ որդի նորին, յերեսներորդ ամի համառուանն իւրոյ՝ Վաղարշայ Վարսից արքայի: Սա շինէ գաւառն մեծ, զանդէնդեանն իւրոյ, ի վր ճանապարհին, ուր ի գնալ մօր իւրոյ ի ձմերոցս յԱյրարատ, յանկարծակի պատահեալ երկանց ի գնացան, ծնաւ ի վր ճանապարհին, ի գաւառին Բասենոյ, ի տեղւոյն ուր խառնին Մուրց գետ, և Երասխ. զոր շինեաց յիւր անուն, և կոչեաց Վաղարշաւան: Սա պատեաց պարսպաւ և զգոր աւանն Վարդգիսի, որ ի վր Բասաղ գետոյ, զորմէ յառասպելն ասեն: Հատուած գնացեալ Վարդգիսն մանուկ ի Մուրհաց գաւառէն, եկեալ նստաւ ըզՇրէշ բլրով, զԱրտիմէդ քաղաքաւ, զԲասաղ գետով, կռել կոփել զդուռնն Երուանդայ արքայի: Այս Երուանդ

CAP. LXII.

Regnum Valarsfacis, qui oppidum Baseniam edificavit, novamque urbem mœnibus cinxit. Bellum cum Chazaris, ejusque Mors.

TIGRANE defuncto, Valarses filius ejus regnavit, anno cognominis sibi Valarsis Persarum regis trigésimo. Is oppidum magnum condidit apud natalem locum suum, ubi mater ejus, dum hiematum Araratam irret, subitis doloribus prehensa, cum in viâ, in provinciâ Baseniâ, quo in loco Mursius amnis & Erasches confluent, pepererat; idque oppidum de suo nomine appellavit Valarsavanum. Is etiam firmum oppidum Vardgem, super flumen Chasalum positum, muro circumdedit, de quo oppido in fabulis sic narrant. “Puer ille Vardges à Muriorum provinciâ secessit, & ad collem Sresam apud urbem Dianæ, præter flumen Chasalum profectus confedit; ut Eruandi regis aulam feriret cæderétque.” Is fuit Eruandus primus brevis vitæ, de stirpe

• Edit. Վաղարշակայ, զԲասախ.

MS. Տուհեաց.

• Edit. բերդաւ.

• Edit.

• առաջինն է՝ ստկաւակեացն՝ որ ՚ի Հայկազանց, զորոյ գրչորն կին առեալ Վարդգիսի, շինեաց զաւանս զայս. յորում և Տիգրան, միջին յԱրշակունեաց, նստոյց ըզհասարակ առաջնոյ գերութեանն Հրէից, որ եղև քաղաքագեղ վաճառօր այժմ՝ այս Վաղարշ պատեաց պարսպաւ Տզօր պատուարաւ, և անուանեաց Վաղարշապատ, որ և Նոր Բաղաբ։ Սա Թագաւորեալ ամն քսան մեռաւ։ Բայց, թէ լոկ այլքն կեցին, ասեմ զսակեալ յետ մահունն, յաղագս՝ բարի անունն, քան զԹուլագոյնս ՚ի Թագաւորացն։ Վս զի ՚ի սր աւուրս միաբանեալ ամբոխութի Տիւսիսականաց, զԽաղրաց, ասեմ, և զԲասպաց, արաքս քան զդուռնն Ծորա ելանել, առաջնորդ, և Թագաւոր ունեցող իւրեանց զԱնասեպ ոհն։ Սուրհակ. որք անցեալ վտարին այսր զվուր գետով, որոց պատահեալ Վաղարշ ամբոխաւ մեծաւ, և արամբք մարտիօք, զիր դիւթաւալ կացուցանէր զամբոխն ի երեսս դաշտին, և ձիք զհետ եկեալ անցանէ ի կապանն Ծորա, ուր միւս անգամ՝ միաբանեալ Թշնամեացն, յօրինեցին ճակատս. զորս թէպէտ և վանեալ քաջացն Հայոց փախստականաւ առնէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ՚ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց. և առնու զԹագաւորութիւն Խոսրով, որդի նորին, յերկրորդ ամի Արտաւաւնայ Պարսից արքայի. և նոյն հետայն

Haici, cujus sororem in matrimonium duxit Vardges, atque hoc oppidum condidit, in quo etiam Tigranes, Arsacidarum medius, primos captivos¹ Judæos locavit, idque celebre emporium fuit; quod nunc Valarfes muro mæni-
búsque firmis cinxit, & Valarsapatam nominavit, quæ etiam urbs nova ap-
pellatur. Hic, cum viginti annos regnasset, moritur. Ego verò, si quis ullus vivit, eum præ ignavis regibus etiam post obitum ob bonam famam vivere dico. Etenim hujus temporibus septentrionales Chazirorum & Basiliorum gentes, portam Zuram transgredi consensérunt, sub duce ac rege eorum Venasepo quodam Surhaco; quibus, cum citra flumen Cyrum transissent, obviâ occurrit Valarfes cum catervâ magnâ virisque strenuis; eorûmque agmen profligatum per campos fugavit, atque ad eos insequendos claustra² Zuræ pertransit, ubi hostes, iterum, coeuntes, aciem instruxere, quos tamen Valarfes ab Sagittariis interficitur; regnûmque accipit Filius ejus Chosroes, anno Artabani Persarum regis secundo. Is statim collectis Armeniæ copiis, montem illum magnum transit, ut Patris necem ulcisceretur; & cum validas istas gentes ense & hastâ devicisset, centesimum quemque ex idoneis obsidem accepit, atque

մի-

• Abest ab Edit. առաջինն.

• Defunt in Edit. թէ լոկ այլքն կեցին.

• MS. Սուրհակ.

• Defunt in Edit. զիր դիւթաւալ կացուցանէր զամբոխն

ընդ երեսս դաշտին և.

• Edit. առեալ.

¹ Vide supra l. II. c. 15.

² Erat Zura una ex portis Caspiis, ut nos Procopius docet. 'Ὁς ἐξ ἑα μὴ Τζορ ἐπικαλεῖται, ὃ δὲ

δὲ ἑα πάλαι καὶ πάλαι Κασπία καλεῖται. Procop. De Bell. Goth. IV. 3. p. 570.

միաբանեալ զգորս Հայոց՝ անցանէ
ընդ լեւոնն մեծ՝ վրէժս պահանջելով
զմահո՛ւն հօրն. և վանեալ սրով,
և գեղարդեամբ, զհօրսն զայնոսիկ
զազգսն, մի՛ ի հարիւրոց յամենեցունց
պիտանացն պատանդս առնու, և
զիւրոյ տէրութեն նշանակ՝ արձան
հաստատէ՝ Հելլենացի գրով, ուն զի՛
յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ
ընիւ Հռովմայեցւոց:

† Abest ab Edit. պիտանացն.

ՊՐԱԿ ԿԳ.

Եթէ ուստի՛ զայսոսիկ պատմէ:

*** ԲՈՒՆԵ՛ մեզ զայս * Բարտեման,
* 2 * որ յեդեսեայ. բանզի՛ նա,
*** յաւուրս վերջնոյն Անտոնինոսի,
երևեցաւ պատմագրոյ՝ որ յա-
ռաջ աշակերտ էր աղանդին Վալեն-
տիանոսի, զոր յետոյ՝ անարգեալ յան-
դիմանեաց, ոչ գորով ՚ի Ջմարտու-
թիւն, այլ միայն ՚ի նմանէն զատու-
ցեալ, այլ հերձու՛ած յարդարեաց
յինքենէ. սակայն՝ զպատմութիւն ոչ
ստեաց, զի՛ էր այր կորովի բանիւք, որ
և առ Անտոնինոս համարձակեցաւ
գրել թուղթ, և բազում ասացունձս
արար ընդդէմ աղանդին Մարկիանա-
ցւոց, և բաշխից, և կոչոց պաշտաման,
զոր ՚ի մերում աշխարհիս. վասն զի՛
եկն նա՛ այսր, ուն զի աշակերտել զոք
կարացէ ՚ի խուժ Հեթանոսաց. և
իբրև՝ ոչ ընկալեալ եղև, եմուտ նա՛
յամուրն յԱնի, և ընթերցաւ զմեհե-
նական պատմութի. յորում, և ըզ-
գործս Թագաւորացն յաւելլով իւր,

imperii sui signum, columnam Græcis
litteris inscriptam, statuit, quod eos sub
Romanâ ditione esse appareret.

C A P. LXIII.

Unde hæc narret:

HÆC nobis tradit * Bardesanes
Edeffenus. Is sub Antonino ul-
timo floruit, Historiarum Scriptor,
Valentini Sectæ primò discipulus,
quam postea rejecit ac refellit; neque
tamen ad veritatem se adjunxit, sed ab
eâ sectâ decedens, aliam ipse hæresin
instituit. In historiis tamen nihil falsi
tradit, namque vir erat literarum gna-
rus, qui etiam ad Antoninum epistolam
scribere ausus est, multosque sermones
contra Marcionitas, atque simulachro-
rum cultum, composuit, qui in nostrâ
regione invaluit. Is autem huc vene-
rat, ut gentes barbaras erudiret; ab iis
verò non exceptus, ad Castellum Ani-
um divertit, & Fanorum historiam
perlegit, cui regum suorum & sui tem-
poris acta subjungens, totum opus
Syriacè scripsit, quod postea in Græ-
cum sermonem fuit conversum. Is ibi
ab templorum historiis tradit, Tigra-

* MS. Բարդաճան.

* De Bardesane Syro lege Eusebium in Hist. Eccles. IV. 30. & Fabricium in Biblioth. Græc. Tom. V. p. 198.

B b

և որ ինչ առ իւրոնն էին. և փոխեաց
 զամ' 'ի լեզու Ասորի, որ և անտի
 յեղաւ 'ի Յոյն բան. յորում պատմէ 'ի
 մեհենիցն պաշտամանց վերջին Տիգրա-
 նայ, արքայի Հայոց, պատուել զգե-
 րեզման եղբորն իւրոյ՝ Մաժանայ
 քրմայեանի 'ի բագնացն Աւանի, որ 'ի
 Բագրևանդ գաւառի, բագին 'ի վր
 գերեզմանին շինեալ, զի 'ի զրհիցն ամ
 անցաւորք վայելեցեն, և ընդունիցին
 հիւրք երեկոթիւք, յորում և զկնի
 Վաղարշ տօն Աշխարհախումբ կար-
 գեաց, յսկզբան ամին նորոյ, 'ի մուտս
 Նաւասարդի. Յայսմ պատմութենէ
 առեալ մեր, երկրորդեցաք քեզ 'ի
 Թագաւորութենէն Արտաւազդայ մին-
 չև ^b ց'անձն Խոսրովու.

^b MS. ց'արձանն.

² Primus is Armeniaci anni mensis est, quâ de re adi Schröderum in Dissert. p. 63.

ՊՐԱԿ ԿԻ.

C A P. LXIV.

Եթէ որպէս՝ Ագաթանգեղոս պատ-
 մեաց համառօտ:

Quomodo ¹ *Agathangelus res breviter*
narraverit.

***ՐՊԵՍ ասացաք, 'ի Վաղարշայ
 Ո առնու զԹագաւորութին Խոս-
 ***րով որդի նորին, հայր սրբոյն
 մեծին Տրդատայ. յաղագս սր' և հա-
 մատհմիցն, կարճ 'ի կարճոյ իմն ան-
 ցանելով, աջող քարտուղարն Տրդա-

IGITUR à Valarse, ut diximus,
 imperium accepit Filius ejus Chos-
 roes, Pater magni & sancti Tiridatis.
 De eo & cognatis ejus breviter narrat
 præclarus Scriba Tiridatis Agathan-
 gelus, paucisque persequitur mortem

տայ

¹ De hoc Agathangelo incerti propè sumus, quid
 sit judicandum. Extat quippe liber Armeniacus,
 non ita pridem Constantinopoli excusus, quem
 penes nos habemus, cujus hæc est Inscriptio.
Liber Historiæ, qui etiam vocatur Agathangelus,
quem composuit Agathangelus, Magnus Philosophus,
Scriba Tiridatis Armeniorum regis, de ortu, educa-
tione, moribus ac copiosa prædicatione Sancti Gregorii
Magni Illuminatoris nostri & Tiridatis Armeniorum
regis. Qui quidem liber voces tam hodiernas & fa-
bulas tam portentosas ac putidas continet, ut vix
dubitari possit, quin pro adulterino ac recenti haberi
debeat. Fatendum est tamen propè singula hic
comparere, quæ ex Agathangelo Moses profert;
atque ipsum certe Agathangelum, ut ex eodem
Mose apparet, Scriptorem fuisse ineptis fabulis plus

fatis delectatum. Non desunt tamen indicia, ex
 quibus colligere licet, hunc Agathangelum, qui
 Constantinopoli editus est, non esse planè eundem,
 quem Moses laudat, ut infra ad c. 83. adnotabimus.
 Piget quidè de hoc turpi Scriptore multa dicere;
 quòd si conjecturis indulgere licet, suspicamur Aga-
 thangelum hunc Constantinopolitanum, & Simeonem
 Metaphrastem, qui Acta Gregorii conscripsit,
 quæ etiam apud Surium occurrunt, aut alterum ab
 altero depromptum, aut utrumque ex eodem fonte
 haustum, qui fortasse verus & antiquus potuit esse
 Agathangelus. Hanc conjecturam brevissimè pro-
 ponimus, quia jam non adsunt Gregorii Acta, ex
 quorum comparatione cum nostro Agathangelo cer-
 tius judicium facere liceret.

տայ՝ Արթանգեղոս՝ պատմէ, փոքր՝
 'ի շատէ, զմահն Արտաւանայ՝ Պարսից
 Թագաւորին, և զբառնալ Թագաւո-
 րութեն Պարթեւաց յԱրտաշէ՛, որ-
 դւոյ Սասանայ, և զնուաճելն Պարսից
 ընդ ձեռամբ նր, և զքինախնդիր լինիլ
 Խոսրովայ՝ Տօր Տրդատայ, և ասպա-
 տակաւ Տինից աւերել զաշխարհն
 Պարսից, և Ասորեստանայց։ Յետ
 որոյ ասէ, Թէ՛ յղեաց Խոսրով յիւր
 բնիկ աշխարհն, 'ի կողմանս Քուշա-
 նաց, զի՛ իւր տոհմայինքն 'ի Թիկունս
 հասցեն։ այլ՝ նք, ասէ՛, չլինէին
 ունկնդիր, զի՛ հաւանեալք, և միամ-
 տեալք էին ընդ տէրութիւնն Արտաշ-
 ըի, քան ընդ տէրութիւն իւրեանց ազ-
 գատոհմին, և եղբայրութեն։ և եթէ՛
 Խոսրով առանց նո՞ վրէժ պահանջէ,
 և զնովմբ ամեալ, ասէ, Թէ՛ ամս
 տանն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար
 առեալ՝ զերկիրն ամ յապականութի
 դարձուցանէր։ Ասէ ասպա՛ և զգայն
 Անակայ, նենգութեմ հրապուրեալ 'ի
 խոստմունս Արտաշրի, որ ասացն, Թէ՛
 զբուն պատուական զձեր սեպհական
 Պաշտաւն զայն անդրէն դարձուցից 'ի
 ձեզ՝ և զքեզ Թագաւ փառաւորեցից։
 վս որոյ յանձն առեալ Անակայ սպա-
 նանել զԽոսրով։ Արդ՝ Թէպէտ և
 Արթանգեղոս այսն համառօտ էանց
 ընդ այս. բայց՝ ես հաւանեալ եմ
 ձեզ, և յերկար առնել զՊատմութի
 ժամանակիս այսորիկ, ճառելով յիսկզ-
 բանէն, և ճշմարիտ ասացունս ձեր
 հո՞մ, և խիտ։

Artabani Persarum regis, & Partho-
 rum regnum ab Artasire Safanis filio
 ademptum, qui Persas in suam po-
 testatem redegit; Chosroémque, Tiri-
 datis patrem, pœnas expetentem, atque
 incursionibus Persidem Assyriamque
 devastantem, tractat. Scribit inde,
 Chosroem in avitum suum solum ad
 Cusæorum regionem misisse, ut sui sibi
 cognati opem ferrent. Il verò, ut
 tradit, dicto audientes non erant, ut
 qui sub Artasiris imperio esse, quam
 in fraternæ cognationis dirionem
 3 concedere præoptarent. Chosroem
 deinde sine illis sese vindicantem,
 sæpiùs, dicit, per decem annos
 incurfare, atque omnem terram despo-
 liare. Narrat inde Anaci adventum,
 dolis ac pollicitationibus Artasiris in-
 ducti, qui se ei pristinam ac propriam
 4 dignitatem Balhavensem promisit red-
 diturum, & coronâ exornaturum; quâ
 re motus Anacus, Chosroem interfec-
 turum in se recepit. Quanquam verò
 Agathangelus hæc omnia tam breviter
 percurrit; mihi tamen certum est, ple-
 nam & longam hujus temporis histo-
 riam scribere, & narrationem veram
 uberius ac fusiùs à capite contexere.

ՊՐԱՆ

‡ Defunt in Edit. և զքեզ Թագաւ փառաւորեցից

‡ MS. ցաւէտ ձեզ

ՊՐԱԿ ԿԵ.

CAP. LXV.

ԶԹագաւորական ազգացն, յորմէ
Յեղբ Պարթեւականք որոշեցան:

*De regibus stirpibus, à quibus varia
Parthorum familiae orta.*

Ադամայ քաներորդ առաջն
երորդ նահապետ մեզ զԱ-
րահամ, Ածայինքն ցուցանեն
Պատմութիւնք, և ի նմանէն
եղեալ զազգդ Պարթեւաց քանզի,
ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի առե-
ալ Աբրահամն կին գթեառուրայ,
յորմէ ծնան Եմրան, և եղբարք նր. զորս
ի կենդանութեան իւրում, Աբրահամ
մեկնեաց յԻսահակայ, արձակելով
յերկիրն արևելից, յորոց սերեալ ազգ
Պարթեւաց, և ի նոցանէ Արշակ քաջ,
որ ապստամբեալ ի Մակեդոնացւոց,
Թագաւորեաց յերկիրն Բուշանաց քան
երեսուն, և մի. և յետ նորա որդի նր
Արտաշէս, ամն 26. ապա Արշակ,
նորին որդի, որ կոչեցան մեծ, որ
զԱնտիոքոսն էսպան, և զՎաղարշակ,
զեղբայր իւր, Թագաւոր Հայոց կա-
ցոյց, երկրորդ իւր առնելով. և ինքն
չունեաց ի Բալէ, Հաստատեաց ըզթա-
գաւորութեան իւր, վն որոյ զարմբ
նր Պաշաւիկք անունանեցան, ոպ և
եղբոր նորա Վաղարշակայ ի նախնոյն
անուն, Արշակունիք. և են Թագաւորք
Պաշաւիկք այսոքիկ. Յետ Արշակայ
մեծի, առնու զԹագաւորութիւն Ար-
շական, յերեքասաներորդ ամի Վա-
ղարշակայ Թագաւորի Հայոց, ամն 30.
ապա Արշակ ամն 31. յետ որոյ
Արշէզ ամն 20. ապա Արշաւիր ամն
46. Սորա լինին որդիք երեք, և
դուստր մի, որպէս յառաջագոյն
ասացի, որոց անուններն, անդրանկանն
Արտաշէս կոչիւր, և երկրորդին Կարէն,
և երրորդին Սուրէն, և դուստրն

ABrahamum Patriarcham, vi-
gesimum primum esse ab
Adamo, Sacrae literae ostendunt, at-
que ab eo Parthorum gentem esse pro-
fectam. Quippe post Sarae obitum,
Abrahamum in matrimonium Chetu-
ram duxisse narrant, ex qua nati erant
Emranus & Fratres ejus; quos Abra-
hamus, dum adhuc viveret, in orien-
tem ab Isaaco removit atque ablegavit.
Ab iis Parthorum gens erat propagata,
de quibus erat Arfaces fortis, qui à
Macedonibus desciscens, in Cusæorum
terrâ unum & triginta annos regnavit,
& post eum filius ejus Artases annos
viginti sex. Tum filius ejus Arfaces,
qui cognominatus est magnus, qui
Antiochum occidit, & Valarfacem fra-
trem suum Armeniæ regem fecit, &
ab se secundum constituit. Ipse au-
tem Balham profectus, regnum ibi
suum fundavit, ac propterea progenies
ejus Balhavenfis nominatur, sicut Va-
larfacis fratris sui proles ab proge-
niture Arfacidarum nomen invenit. Hi
autem sunt reges Balhavenfes. Post
Arfacem magnum, Arfacanus regnum
accepit, anno Valarfacis Armeniæ
regis tertio decimo, & regnavit annos
triginta, deinde Arfaces annos unum
& triginta, tum Arses annos viginti, at-
que Arsavires annos sex & quadragin-
ta. Huic tres erant filii, & filia una,
ut jam ante dixi; maximus Artases,
alter Carenus, tertius Surenas appel-
labatur, & filiae nomen erat Cosmæ.

¹ Gen. XXV. 1, 6. ubi tamen Zemranus scri-
bitur. Vide supra l. II. c. 1, 2.

² Vide supra l. II. c. 27.

անոճանեալ՝ Կոչմա՝ Արդ՝ յետ Տօրն վախճանելոյ, կամ եղև Արտաշիսի, ազգաւ ՚ի վր եղբարցն Թագաւորել. զոր յանձնառեալ եղբարցն ոչ առաւել ուղբականօք բանիւք, և պատրողօք՝ քան թէ՝ սաստիւ նոճաճեալ նորա։ Եւ Արգարու պայման ուխտի, և դաշինս ՚ի միջի՝ Տաստատեալ, Թագաւորել Արտաշիսի՝ Տանդերձ իւրովք ծննդովք, իսկ եթէ՝ Տաւցին զարմք նր, եղբարցն մատչիլ ՚ի Թագաւորութիւնն. քն կարգի աւագութենն։ և Արտաշիսի զայս ի նոցանէ գտեալ, գաւառս պարգևէ, ազգ զնս սերելով յանուն իւրաբանիւր, և ՚ի վերոյ քան զամ նախարարութիւն կարգեալ, զնախնականն ՚ի վր պահելով զանուն ազգին, զի կոչեացին այսպէս, Կարենի Պալճաւ, Խուրենի Պալճաւ, և քոյր նց՝ Ասպաճապետի Պալճաւ, քանզի ՚ի վերայ զօրացն էր այր նր։ և այսու կարգաւորութե՝ ձգեցան բազում ամս, մինչև վերացաւ ի նոցանէ տէրութիւն. Բայց մի աստանօր բամբասեսցես զմեզ, իբրև զաւելագործակ, ոչ թէ զմի անգամ պատմեալսն, դարձեալ ասացաք այլ գիտեալ, զի ախորժելով վս ազգականաց Լուսաւորչին մերոյ, քաջաճմուտ կամեցեալ լինիլ, ընթերցողացն կրկնագրեցաք երկրորդելով։

• MS. կոմէ.

• Edit. Տաստատեն.

• Abest ab Edit. ընթերցողացն.

Պ Ր Ա Կ Կ Զ.

Եթէ զի արդ՝ ցեղն Արտաշիսի՝ Պարսից Արքայի, մինչև ց՝ վախճան.

ՅԱՅՅՐԻ՝ անցցուք այսուհետև քն թիւ Թագաւորաց ցեղին Արտաշիսի, մինչև ց բառնիլ ՚ի նոցանէ տէրութեանն. Յետ Արշորի, ոչ ասացաք, Թագաւորէ Արտաշէս ամս 33. Իարեհ ամս 30. Արշակ ամս. տասն. և ինն. Արտաշէս ամս 20.

Cæterum post patris obitum, voluit Artases jure gentilitio fratribus imperitare, cui illi cefsère, non tam precibus ac persuasione quam minis adducti. Igitur Abgarus pactionem & foedus inter eos stabilivit his conditionibus, regnaturum Artasem ac progeniem ejus; quod si Artasi stirps defecisset, Fratres, ut quisque maximus natu foret, ad regnum adituros. Itaque id Artases consecutus, provincias eis donavit, atque eos in familias descripsit, ab cujusque nomine appellatas, & ante omnes præfecturas statuit, avitum generis nomen servans, ut ita appellerentur, Carenia Balhaventis, Surenia Balhaventis, & Sororis familia, Imperatoria Balhaventis, quippe cum vir ejus exercitui præesset. Atque hic ordo per multos annos obtinuit donec iis imperium fuit ademptum. Noli verò hinc nos reprehendere, ut supervacaneum opus agentes, quòd res semel narratas iterum exposuimus. Scias velim, propterea me hæc legentibus consulto iterare, quòd Illuminatoris nostri cognitionem accuratè patefacere volumus.

C A P. LXVI.

De familiâ Artasis Persarum regis usque ad ejus interitum.

JAM verò reges ex familiâ Artasis recensēbimus, donec imperium iis ademptum fuit. Igitur, post Arsavirum, ut diximus, regnavit Artases annos tres & triginta; Darius annos triginta; Artases unde-viginti; Artases viginti; Perozes annos triginta.

ՊԿ

Պերոզ՝ ամս՝ երեսուն, և երեք. Վաղարշ
 ամս 50. Արտաւան՝ ամս 31. Չսա սպա-
 նեալ ՍտաՏրացւոյն Արտաշէրի՝ որդւոյ
 Սասանայ, բառնալով զԹագաւորու-
 թիւն Պարթեւաց՝, հանելով ՚ի նոցանէ
 զաշխարհն ժառանգութեան: Բա-
 զում են ժամանակիս այսորիկ՝ պատ-
 մոզք ՚ի Պարսից՝, և յԱսորեստանեայց,
 այլ ոմանք և Յունաց. բանզի՝ ՚ի
 սկզբան թագաւորութեն Պարթեւաց,
 յինչ ց՝ դադարումն ընդ Հռովմայե-
 ցւոց, կալան գործ, երբեմն հնազան-
 դութք, և երբեմն պատերազմաւ. զոր
 պատմէ Փալէֆատոս, և Պորֆիւր՝ և
 Փիլիմոն, և այլք բազումք. բայց մեք
 ասասցուք ՚ի մատենէն, զոր եբեր Խո-
 ռոհճուտ, զԲարսումայի:

¹ De Artabano atque Artasire, sive Artaxerxe, lege, si placet, Herodian. l. VI. Dion. l. LXXX. Agathiam. l. II.

ՊՐԱԿ ԿԵ՛:

C A P. LXVII.

Թէ՛ զինչ առասպելք Պալհակաց:

Quales sint fabulæ de Balbævensibus.

ԱՅՍ Խոռոհճուտ՝ դպիր եղե-
 ալ Հապհոյ՝ Թագաւորի
 Պարսից, և ՚ի ձեռս Յունաց
 անկեալ, յորժամ Յուլիանոս
 (որ և՛ Բառատոսն) զօրու հանդերձ՝ ՚ի
 Տիսբոն չոգաւ. և ՚ի մեռանիլն՝ նր, և
 Յորթանու, ՚ի Յոյնսն ը ալքունական
 սպասաւորսն եկն, և մերոյ հաւատոյս
 դաւանեալ անուանեցաւ Եղիազար.
 և Յոյն յեզու ուսեալ, պատմագրեաց
 զգործս Հապհոյ, և Յուլիանու. ընդ
 նախն և թարգմանեաց զառաջնոցն
 պատմութիւն մատեան մի, որ գերեկից
 իւր լեալ Բարսումայի ուրոմն անու-
 ամք, զոր Պարսք աստ Ռոստ Սոհուն
 կոչեն. յորմէ մեր ուսեալ, երկրորդեմք
 այժմ՝ ՚ի գիրսս յայս, թողլով զառաս-
 պելաց նոցա բարբաջմունս. բանզի՝ ան-
 տեղի է՝ մեզ այժմ երկրորդել զառաս-

HICCE Chorobutus, Saporis Per-
 sarum regis Scriba fuerat, atque
 in Græcorum manus incidit, quo tem-
 pore Julianus, qui & Baratus, cum
 exercitu Ctesiphontem profectus est.
 Post ejus autem & Joviani etiam mor-
 tem, in Græciam cum ministris regiis
 venit, nostramque fidem professus,
 Eliazar appellabatur, & cum Græcam
 linguam didicisset, de Saporis & Julia-
 ni actis historiam conscripsit, atque
 etiam Antiquæ historiæ volumen unum
 interpretatus est, quod Barsumas qui-
 dam, captivitatis socius, contexuerat,
 quem Persæ Rost-Sohunum vocant.
 Ab eo itaque nos edocti, ea jam in
 hoc libro repetimus, fabularum inep-
 tiis omisiss; namque alienum est fabu-
 las commemorare, de Somnio cupidi-

պելաց

MS. նորա անդ. և Յորթանոս ՚ի Յոյնսն.

Edit. Սոհուն omisâ voce Ռոստ

պելրաց նոցա բարբառմունս քանզի ան-
տեղի է մեզ այժմ երկրորդեւ զա-
ռասպելն, յաղագս երազոյն փափա-
գոյն, և արտադատութեց Տրոյն մա-
նուածոյ որ ՚ի Սասանայ, և պատումն
զՏօտիւն, և լուսնակն և Կախարմա-
ղացն յառաջ ասացումն, որ են Քօ-
դէք, և որ ինչ զկնի այսոցիկ, պոռն
կական խորհուրդն Արտաշրի Տան-
դերձ սպանութքն, և անմիտ Տանձա-
րաբանութիւն Մոգին դատեր, վս նո-
խազին, և որ ինչ այլն ամ նա և այծի
դիեցումն մանկանն ընդ հովանեաւ ար-
ծողոյն, և գուշակումն ագուաւուն, և
գերապանծին պահպանութի առիւ-
ծուն Տանդերձ արբանեկութք գայ-
լուն, և միամարտութեն առաքինութի,
և որ ինչ այլաբանութեն բերե կարգ:
Այլ մեք միայն զստոյգն, որ ինչ Ճմար-
տութեն վայելէ, պատմեսցուք:

nis, de iudicio, & igne ab Safane
3 orto, de grege concluso, atque oculi
albugine, & divinorum seu Chodiorum
prædictione, cæterisque quæ sequun-
tur, nempe de stuprosâ Artasiris men-
te, & cæde, de vesanâ magi filiæ ob-
vitulum eloquentiâ, aliisque; de ca-
pellâ item, quæ puero lac præbebat,
4 sub tutelâ Aquilæ, de indicio Corvi,
& securâ Leonis defensione, de mi-
nistério lupi, & singulari virtutis cer-
tamine, aliisque quæcunque dictionis
figuratæ ordo fert. Nos autem, ea
solum quæ sunt certa ac veritati con-
sentanea, sumus narraturi.

MS. կասանայ.

MS. Կախարմողացն.

ՊՐԱԿ ԿԸ.

CAP. LXVIII.

Առաջին արշաւանք Խոսրովայ յԱտ-
րեւտան, յորում համարէր օգնել
Արտաւանայ.

*Prima Chosroes incursio in Assyriam;
quum Artabano subvenire cogitaret.*

***** ԱՆՁԻ յէտ սպանանելոյն
* Բ * զԱրտաւան, և Թագաւորե-
***** լոյն Արտաշրի, որդւոյ Սասա-
նայ, երկու ցեղք Պաշաւին, որ Աս-
պահապետին, և Սուրենեանի Պաշ-
հաւն անուանին, նախանձ պահելով
ընդ Թագաւորեւ ցեղին իւրեանց
հարազատութեն, որ է Արտաշիսին,
կամաւ յանձն առին Թագաւորել
Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Այլ
մշտեղմութի պահելով առ եղբայ-
րութին ազգականութեան տան կա-

1 ITAQUE cum post interfectum
Artabanum Artasires Safanis filius
regnum obtinuisset, duæ familiæ Bal-
havenses, Imperatoria & Surenia, in-
vidiâ in fraternam Artasis familiam
motæ, Artasirem Safanis filium luben-
2 tes regem accepere. Familia autem
Carenia Balhaventis amicitiam fidam
erga fratres retinens, Artasiri Safanis
filio bello restitit. Chosroes verò,
Rex Armenius, ut primum de tumultu
ac turbis nuncium audivit, statim ad-
րենի.

Deest in Edit. Թագաւորել.

Abest ab Edit. ազգականութեան.

րենի Պալատին, ընդդիմացան պա-
տերազմաւ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ:
Բայց՝ յառաջագոյն, իբրեւ՝ լրճա-
զաղմակ շփոթին Թագաւորն Հայոց
Խոսրով, դիմեաց յօգնականութի
Արտաւանայ, եթէ հնար լիցի աճա-
պարել ապրեցուցանել միայն զԱր-
տաւան. և միջամեկն եղեալ յԱս-
րեստան, ըսէ զթօթ մահուանն Ար-
տաւանայ, և զմիաբանութի նմ Պար-
սից զօրաց, և նախարարաց. նա՛ և՛
զիւրոյ ազգացն Պարթւաց, և Պալ-
հակաց՝ բաց ՚ի յեղէն Կարենեան.
Առ որ Հրեշտակս առաքեալ Խոս-
րովայ, դառնայ յաշխարհւոր, մեծաւ
տրտմութեւ, և զկծանօք: և նոյն հե-
տայն՝ փոյթ ընդ փոյթ ազդառնէ Փի-
լիպպոսի, Կայսեր Հռօմայեցւոց, օգ-
նականութի՝ ի նմանէ խնդրելով:

¹ Hic suspicatur La-Crozius rationem temporum lam regum notabimus, quam subungere in
vix congruere, quâ de re infra aliquid ad Tabu- animo est.

ՊՐԱԿ ԿԹ:

CAP. LXIX.

Խոսրովայ օգնականութի գտեալ ՚ի
Փիլիպպոսէ, դիմէ ՚ի վերայ Ար-
տաշրի, որդւոյ Սասանայ, պատե-
րազմաւ:

*Chosroes, auxilium à Philippo nactus,
Artasiri Sasanis filio bellum infert.*

Ամուկ շփոթի խռովութե լե-
ւալ ՚ի Թագաւորութեանն Փի-
լիպպոսի, ոչ կարաց ՚ի Հռօ-
մայեցւոց գնդացն պարապե-
ցուցանել, առ ՚ի զօրավիգն լինիլ
Խոսրովայ, այլ՝ օգնէ նմա ՚ի ձեռն
գրոյ, հրամայելով սատարել ¹ նմա
յնմ կողմանց: որոց ընկալեալ զայսպիսի
հրաման, հասանեն նմա յօգնականութի
յեգիպտոսէ, և յանապատէն մինչև ՚ի
ծովեգերան Պոնտոսի: Որոյ գտեալ
զանչափ բազմութի, խաղայ ՚ի վր
Արտաշրի, և ճակատս տուեալ ՚ի փա-
խուստ դարձուցանէ, Թափելով ՚ի
նմանէ զԱսրեստան, և զայլ արքայա-

¹ ILLO tempore admodum turbatæ
erant res sub Imperio Philippi, qui
propterea, cum non posset cohortem
Romanam subsidio Chosrois dimittere,
eum per literas adjuvit, quibus edixit,
ut ei ex omnibus partibus subveniretur.
His mandatis acceptis, auxilium ei ab
Ægypto & desertis, usque ad Ponti
oras missum est. Is, tantam multitu-
dinem nactus, adversus Artasirem
processit, & commissâ pugnâ, in fu-
gam vertit, atque Assyriam ei aliâsque
regiones ademittit regias. Iterum inde
ad Parthos cognatos suos & ad familias
Balhaveses, omnesque Cusæorum re-

betur

¹ Deest in Edit. նմա

Կիստ աշխարհս: Դարձեալ յդէ 'ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինսն Պարթևս, և Պաշաւիկ ազգս, և առ համօրէն զօրս աշխարհին Քուշանաց, զի՝ առ նա եկեալ վրէժս Արտաշիւ պահանջեցեն և զարժանաւորն 'ի նոցանէ թագաւորեցուցէ, զի մի յինքեանց տէրութենէն հեռացին: Իսկ նոց 'նչ առեալ յանձն յառաջ ասացեալ ցեղին, որ Ասպահապետ անուանին, և Սուրենեան, դառնայ Խոսրով յաշխարս մեր, 'նչ պնչափ ուրախացեալ ընդ յաղթութիւն, որ քան ընդ վերջակացութիւն ազգակա նացն դժգմեալ: Յայնժամ հասանեն առ նառմանք 'ի հրեշտակաց իւրոց, որք 'ի պատուականագոյն ազգքն երթեալ էին, 'ի խորագոյն աշխարհն, 'ի նոյն ինքն Բայճ, բերին նախ համբաւ, եթէ՝ ազգական քո Վեհաճան, հանդերձ ցեղիւն իւրեանց Կարենեան Պաշաւին, 'նչ հնազանդեաց Արտաշիւ, այլ 'ի կոչ քո դիմեալ գայ առ քեզ:

Desunt in Edit. և զարժանաւորն 'ի նոցանէ թագաւորեցուցէ:

ՊՐԱԿ Հ.

C A P. LXX.

Դարձեալ յարձակումն Խոսրովայ 'ի վերայ Արտաշիւ, առանց Հռոմայեցւոց օգնականութեան:

Altera incurfio Chofrois in Artasirem sine ope Romanorum.

ԵՊԷՏ և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր գայտեան ազգականացն, սակայն 'նչ յամեաց ուրախութիւն, ընդհուպ հասանելով բօթն, թէ՝ ինքնին Արտաշիւ: Հետամեւտ եղեալ միաբանութեամբ զօրացն, կոտորեաց զամենայն ցեղս Կարենեան Պաշաւին, ցնդելով զամարու, յերիտասարդաց մինչև ց ստնդիպս, բաց 'ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ

ETSI valdè lætabatur Chofroes de nuncio cognatorum adventûs, tamen gaudium non permansit, quum citò rumor tristis delatus est, ipsum Artasirem collecto exercitu infecutum esse, & totam familiam Careniam Balhaventem, omni stirpe virili extinctâ, ab adolescente ad infantem usque lactentem, præter puerum unum interneccione occidisse, quem Burzius

MS. հետահաւա

C c

մտերիմ տան նորա Բուրգ, փախեալ
յաշխարհն Բուշանաց, առ հզօրս
ոմանս նր հասուցանելով ազգայինս.
զոր բազում ջանիւք խնդրեալ. Ար-
տաշրի վմանուկն ՚ի ձեռն առնուլ, ոչ
կարաց յազգականացն կուսակցեցոց,
մինչև յոչ կամաց երդնուլ անկասկած
լինիլ մանկանս. մի որոյ բիւր առաս-
պելք յօդեցին Պարսք զնմանէ, անբա-
նից սպասաւորել մանկան. Սա է
Պերոզամանս, նախնի մեծի ազգին
կամարականաց, զոր յիւրում տեղը
որն պատմեսցուք. Այլ այժմ մեք որ
ինչ զկնի կոտորածի ազգի կարենեան
Պաշտաւին. զորոց վրէժս ոչ թուլա-
գոյնս խնդրեաց Թագաւորն Հայոց
Խոսրով, Թէպէտ և վախճանեալ
Փիլիպպոսի, և շինթեալ Թագաւո-
րութեան Հռոմայեցւոց, մարդ ՚ի մար-
դոյ առնլով զտէրութիւն սակաւա-
ժամանակեայ, Դէչիոս, և Գալլոս և
Վաղերիանոս կայսերք, որք ոչ օգնեցին
նմա. Սակայն արքայ Խոսրով, իւրովք
զօրօք սիրելովք յարեցելովք յինքն, և
հիւսիսային ազգօք, Արտաշրի յաղթե-
աց, հալածական առնելով մինչև յաշ-
խարհն Հնդկաց.

familiae ejus egregie fidelis, secum af-
portaverat, atque in Cusæorum regio-
nem confugiens ad fortes quosdam ex
cognatis perduxerat, quem puerum
cum summoperè cuperet Artasires ab
cognatis, qui se ei adjunxerant, accipere,
id impetrare non potuit, donec puerum
in tuto fore invitatus juraret. Ob eam
causam sexcentas fabulas de eo Persæ
finxerunt, de quibusdam animalibus,
quæ puero ministrabant. Hic fuit ille
Perozamatus magnæ gentis Camfariæ
Progenitor, quem suo loco : post
memorabimus. Jam verò, quæ Ca-
reniæ Balhavenfis gentis cædem secuta
sunt, persequemur, quorum necem
Rex Armeniæ Chosroes nihilo segnus
uscisci contendit, tametsi mortuus erat
Philippus, & Romanum imperium
perturbaretur, quum alius alii ad breve
tempus in regnum successit, Decius,
Gallus & Valerianus Cæsares, qui ei
opem non tulere. At Rex tamen Chos-
roes cum dilectis sibi copiis, qui cum
eo stabant, & Septentrionis populis,
Artasirem vicit, atque ad Indiam usque
pepulit.

MS. յազգային նորա.
գաւորութիւն.

Abest ab Edit. Արտաշր.

Edit. Բա.

MS. և սիրելովք.

Infra l. II. c. 84.

ՊՐԱԿ ՀԱ.

C A P. LXXI.

Յարսգս գալստեան Անակայ, և լինե-
լութիւն սրբոյն Գրիգորի:

De adventu Anaci & Sancti Gregorii
orig.

ՐԻ փախուցեալ ՚ի Խոսրովայ
Արտաշիր մերձ ՚ի յաշխարհն
Հնդկաց, և նեղեալ յոյժ, բա-
զում խոստմունս նախարարացն
առնել, եթէ որ բուժեսցէ զնա յայն-
մանէ, եթէ հնարիւք դեղոց, եթէ
գաղտնի խողխողմամբ սրոյ, պէս պէս

ITAQUE Artasires ab Chosroe
propè Indiam in fugam actus, &
graviter afflictus multas Satrapis polli-
citationes fecit; si quis clam & occul-
tè, seu veneno, sive ferro, se ab eo
liberasset, varia se daturum ei munera
promisit; præcipuèque Parthorum

պար.

MS. մինչև ՚ի յաշխարհն.

պարգևս խոտտանայր՝ տալ. մանաւանդ
Պարթևազանցդ, ասէ՛, դիւրահասար,
գոգցես՝, 'ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ
զդաւելն՝ ազգականութե անունամբ
պատրել, 'ի դոսա վստահանայ, խոս-
տանայր զբռնն տուն դարձուցանել 'ի
նս՝ որ Պաշաւուն կոչիւր, զարբայա-
նիստ քաղաքն զԲալհ, և զամաշխարհն
Քուշանացն և Թագաւորութե ձեռն
և շուք խոտտանայր, և զհասարակ
արեաց ընդ իւրով ձեռամբ, երկրորդ-
իւր լինիլ: Յոր հրապուրեալ Անակայ,
որ 'ի ցեղէն Սուրենեանն Պաշաւէ,
յանձն առնու լսպանանել զԽոսրով,
և հատուածի պատճառաւ փախստա-
կան լինի, Արտաշէ, և զհետ մտանե-
լով զօրացն Պարսից, առ 'ի պատճառե-
նայ Թէ՛ փախստական վարելով զնա
ընդ Ասորեստան, հանեն զնա առ ե-
զերբ սահմանացն Ասորպատականի ընդ
մէջ Կորդուաց: զոր լուեալ մեծին
Խոսրովայ, յաւտեցուց զաւառին,
իւր զկարենեանցն կարծեցեալ եկաւ
որութի, գոնդ առաքէ յօգնակա-
նութի Անակայ, ածեն զնա, հրա-
մանաւ Թագաւորին, 'ի գաւառն, որ
անուանեալ կոչի Արտազ, 'ի տեղի
դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք
սրբոյ, և մեծի մերոյ առաքելոյն Թա-
դէի: Եւ աստ ասեմ՝ սքանչելի զրոյցս
զարմանալի ծերունւոյ, որ ասէր,
եթէ՛ 'ի նախնեաց ունիմ սովորութի,
որդի 'ի հօրէ առնլով զյիշատակ
զըուցացս այսոցիկ, ունի Ոյմպիոդո-
րայն, յաղագս հարօնոյ, և Սիմօ կոչե-
ցեալ լերինն: Արդ 'ի բնակիլն Անակայ
'ի դաշտին Արտազով, պատահէ նմա
տեղի օթարանին մօտ առ դիրս սրբոյ
Առաքելոյն, ունի Թէ՛ 'ի ներքսագոյն
սրակապանի խորանին, և անդ ասեն
զյղութի մօր սրբոյ, և մեծի մերոյ

generi, qui utique cum facillimè per
simulatum amorem cognationis no-
mine insidias struere possent, in eis
spem posuit, atque avitum se iis domi-
ciliū Balhavense, & Balham regalem
urbem omnemque Cusæorum terram
redditurum spondit, simul regni
famam & decus pollicens ei, qui
hanc rem perfecisset, atque ut dimidi-
am partem Ariorum in suâ ditione te-
neret, & ab se secundus esset. His ille-
cebris Anacus inductus, qui de Sureniâ
Balhavenſi familiâ erat, cædem Chof-
rois suscepit, atque ad eum finem,
velut transfuga, ab Artasire secessit,
eumque Persarum copiarum infectatæ
sunt, quasi transfugam per Assyriam
ad Atropatiæ fines inter Cordiæos
agerent. Eâ re auditâ, magnus Chof-
roes, in Utiensî provinciâ qui aderat,
Carenios adventare ratus, Anaci subſi-
dio cohortem misit, quæ illum, jussu
regis, in provinciam, quæ Artaza
appellatur, ad campeſtria loca duxit
ubi sancti & magni nostri Apo-
stoli Thaddæi reliquiæ apparuerant.
Hic autem mirabilem trado Senis cu-
jusdam narrationem, qui se à majori-
bus accepisse narrat, ac moris fuisse ut
Patres, suis quisque filiis, ejus rei me-
moriâ traderent, ut ea fama de Tiro-
no & Simo montibus ab Olympiodoro
fuit prodita. Igitur dum Anacus in
Artazæ campis habitaret, accidit, ut
juxta Sancti Apostoli monumentum,
quasi in interiore Tabernaculi parte
diversaretur, atque ibi Sancti & magni
nostri Illuminatoris matrem concepisse
ferunt. Cum itaque Apostoli gratiam
accepit, qui ab ejus sepulchro ortum
suum duxit, is ejusdem Apostoli exple-

L^{ու}¹ Suprà l. II. c. 31.² Suprà l. I. c. 5.

Լուսաւորէին: վասն որոյ՝ և զնորին Առաքելոյ շնորհս ընկալեալ, որ առհասարակ նորին զինեւութիէաւ, զնորին երկզ զհոգեւոր մշակութեան պակասութիւն: Եւ յետ անցանելոյ երկուց տարեաց գալստեանն Անակայ՝ ի Հայս, յերրորդումն սպանանէ զԽոսրով, և մեռանի ինքն, և իւրքն նմ, պահեալ ի խնամոցն Արզաւ միայն, որ ակնարկութեամբն Այ, և շնորհօք Առաքելոյն, ստեղծանել ասեմք, կամ լուսաւորել, յարգանդի մերն զառաքելութեան շնորհս նմա ի ձեռն տալով: Իսկ զմնացեալն ի զրուցացս, ուսուցանէ քեզ Ագաթան. քեզոս:

† Abest ab Edit. և.

• Edit. յանգանդի corruptè.

ՊՐԱԿ ՀԲ.

C A P. LXXII.

Յաղագս՝ Պերմիլիանեայ եպիսկոպոսի կեսարու կապաղովկացւոց, և պատմութեանց նորին:

De Firmiliano Cappadociae Episcopo & historiis ejus.

Երմիլիանոս եպիսկոպոս կապաղովկացւոց, էր այր պանջելի յուսումնասիրութիւն, որ և ի տղայութեն իւրում առնողինէն երթեալ վարժեցաւ. սակաւ թաղում խօսս արար, յորոց մի է՝ պատմութի հալածանաց Եկեղեցւոյ, որ յառաջն, յաւուրս Մաքսիմիանոսի, և Դէզիոսի յարեալ, և որ հոսկ յետոյ ցամա Դիոկլեցիանոսի, շարայարեալ ի նա և զգործս Թագաւորաց, յորում ասէ՝ վեջտասաներորդ եպիսկոպոս կացեալ Աղէքսանդրացւոց Պետրոս, վկայեալ յիններորդ ամի հալածանացն, գրէ զբազումն վկայեալ և ի Խոսրովի մերում աշխարհիս, համայն և յետ

Firmilianus Cappadociae Episcopus vir erat doctrinarum mirificè studiosus, qui & in pueritiâ suâ ad Origenem disciplinæ causâ accesserat. Is multos libros composuit, quorum unus erat Vexationum Ecclesiae historia, quæ Maximino & Decio regnantibus ortæ sunt & deinceps usque ad Diocletiani tempora permansere, in quâ etiam Regum acta subtexuit; ubi Petrum sextum decimum Alexandriæ Episcopum anno nono vexationis martyrium subiisse scribit, multosque etiam martyres in nostrâ regione sub Chosroe, atque exteros sub exteris memorat. Quum verò ad luculentam

in-

• Deest in Edit. ի.

¹ De Firmiliano Vide Euseb. Hist. VII. 14. Cyprian. epist. 75. & Caveum in Hist. Literaria.

² Ita etiam apud Eusebium Petrus Alexandriæ

sextus decimus Episcopus numeratur, annoque Vexationis Diocletianæ nono martyrium subiisse traditur. Hist. Eccl. VII. 32.

նորա օտարը յօտարաց: բայց՝ զի ոչ
Ճամարտութիւն ոչ ոք պատմէ, և ոչ զա-
նաւանն նշանակէ, կամ զտեղիս կա-
տարմանցն, ոչինչ կարեւորագոյնս հա-
մարեցաք երկրորդել: Նոյալէս և զԱն-
տոնինէ, որդւոյ Սեւերեայ, ասէ՝, պա-
տերազմեալ է Վարարչակայ, արքայի
Պարսից՝ ի Միջագետս, և մեռանիլ՝ ի
մէջ Եդեսեայ, և Խառանու, և մե-
րոյն Խոսրովու ոչ յոք հակամտեալ:
Իսկ որ ինչ զկնի մահուն Խոսրովու,
մինչև ի Թագաւորութիւնն Տրդա-
տայ, ի Ժամանակս անիշխանութեան,
պատմէ, ստոյգ համարելով, երկրոր-
դեմք քեզ համառօտ բանիւք: Բայց
և որ ինչ ի Թագաւորութիւնն Տրդա-
տայ, և յետ նորա, ոչ հեղգութիւն և
անգգուշաբար վրիպեալ, և ոչ կա-
մաւոր սխալանօք ի սմա յարմարեալ
բան, այլ որ ինչ ի յիշատակաց ի գիր
մատենիցն Յունաց, իսկ ըստ նմանե-
ացն ապա, և որ ինչ ի համբաւուց
արանց իմաստնոց, և հնախօս սիրաբա-
նից, ստուգապէս տեղեկացեալ, ար-
դարաբար քեզ զրուցեցաք:

* Abest ab Edit. Տրդատայ.

* Defunt in Edit. և հնախօս սիրաբանից.

† Ita etiam tradunt Dion. l. LXXVIII. & Eu- Carras & Edessam. Spartianus in Antonino Ca-
tropius l. IX. Occisus est autem in medio itinere inter racallâ.

ՊՐԱԿ ՀԳ.

C A P. LXXIII.

Դիմումն ի մեզ Արտաշրի, և յաղ-
թել կայսեր Տաշխոսի:

Artasires incursionem in nos facit &
Cæsarem Tacitum vincit.

ԱՆՆՆՆՆՆ Նոյն այր թէ, յետ սուսեր-
ահարն լինելոյ Խոսրովու, մե-
րանեալ նախարարք Հայոց,
ածեն իւրեանց յօգնականու-
թիւն զօրս Յունաց, որ ի Փոխ-
գեայ, Պարսից ընդդիմանալ, և պա-
հել զաշխարս, և իսկոյն ազդեցին
Վարդերիանոսի կայսեր: Բայց, քանզի
գունդք անցին է իանուր գետ, զբա-

TRADIT idem scriptor, post-
quam Chosroes ferro periit,
Armenios Satrapas de communi sen-
tentiâ auxilium Græci exercitûs sibi
ex Phrygiâ comparâsse, qui Persiâ
repugnaret & regionem tueretur;
atque extemplò de rebus suis Valeria-
num Cæsarem certiozem fecisse. Quòd
verò cohortes, Danubium flumen transf-
գոլմ.

զորմ գաւառս գերի վարեցին, և զկիւ կարգայկդդիս աւար առին, վասն որոյ ոչ մերոյ աշխարհիս ժամանէ թեւարկել վաղերիանս, նա և՛ ոչ յերկարէր զկեանսն, առնող՝ ի նմանէ զթագաւորութիւնն Կլավդիոս, և յետ նր Սվրէլիոս, հուսկնող հուսկ փոխաւորդելով զմիմեանս. այլ և՛ ամնակաւոր Տիտոս և Տաշիտոս թագաւորեալ, և Քրորիանոս եղբարք: Կս որոյ համարձակաբար արշաւեալ ի մեզ Արտաշրի, և զգորս Յունաց փախստական արարեալ, գերելով զյորով մասն աշխարհիս յաւեր դարձուցանէր: Եւ յորում գաղթեալ նախարարք Հայոց, հանդերձ ազգաւն Արշակունեաց, ի Յոյնս ապաւինին, յորոց մի էր և Արտաւազդ Մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ, որդի Խոսրովու, ի դուռն Կայսեր հասուցանէր: Իսկս որոյ հաւաքեալ Տաշիտոս, Էդէմ Արտաշրի գայ զկողմամբք Պոնտոսի, և զեղբայր իւր զՓրորիանոս յորով գնդաւ ի Չիրիսիս արձակէ: Իսկ Արտաշր հասեալ ի Տակիրտոս, ի փախուստ դարձուցանէ, որ սպանալ յիւրոցն ի Ճանիւս Պոնտացոց, որ են Խաղտիք, նոյնպէս և եղբայր նր Փրորիանոս, յետ ութսուն և ութ աւուր ի Տարսոն:

gressas, in eo erant occupatae, ut multas provincias subigerent, & Insulas Cycladas diriperent, propterea ad regionem nostram tutandam Valerianus non pervenit, nec diu vitam produxit, sed regnum accepit Claudius, ac deinde Aurelius, perbreui intervallo alter alteri succedens. Nec plus menses aliquot Titus & Tacitus ac Florianus fratres regnarunt. Eo igitur audacius Artasires in nos incurravit, & Græcis copiis in fugam versis, magnam regionis partem depopulatus est, Satrapæque Armenii pulsi simul cum Arsacidarum gente ad Græcos confugere; in quibus erat Artavazdes Mandacunius, qui Tiridatem Chosrois filium assumpsit, atque ad aulam Cæsaris perduxit. Itaque coactus Tacitus adversus Artasirem in Ponti partes processit, & fratrem suum Florianum cum magnâ manu in Ciliciam misit. Artasires autem, ubi advenit, Tacitum fugavit, qui in Zaniâ Ponticâ inter Chaldæos ab suis cæsus est, itemque Frater ejus Florianus post dies duodenonaginta Tarfi periit.

ՊՐԱԿ

• Abest ab Edit. ի նմանէ.
յիւրոցն.

• MS. յորմէ յաղթեալ.

Deest in Edit.

¹ Non Aurelius, sed ei Imperatori Aurelianus nomen erat. Sic antè nosser Maximianum vocat, quem Maximinum appellare debuit.

² Quis hic Titus fuerit, non novimus. Inter Aurelianus quidem & Tacitum interregnum fuit mensium circiter septem, sed de Tito nihil comperimus.

³ Vide Zosimum l. I. & Vopiscum in Tacito.

⁴ Επὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοῦ Τακίτου, ἐγένετο πόλεμος ἐν τῇ Ποντικῇ, καὶ ἐπὶ ἡλθεν ὁ αὐτοῦ βασιλεὺς πολέμων, καὶ ἐσφαγὴν ἐν Ζαννικῇ [Τζαννικῇ] τῆς Ποντικῆς. Malalæ Chron. p. 399. Σαῦρος, ὅς περ-
λεῖον ἐκάλει Μακρωνας. Strabo, XII. p. 378. Ὅτι καὶ οἱ Μακρωνες εἶδος Ποντικῶν, Βεχμεζων τοῖσις.

զոյ, τῆς τὴν Σαῦρος φάμιν, ἰδιωτικῶς δὲ Τζαννικῇ, ὅς καὶ τὴν Κελσόνην, Καλίζην. καὶ τὴν χερσὶν δὲ τῶν Σαῦρον Τζαννικῇ λεγόντων οἱ τὴν φρεσὶν ἰδιωτικῶς. Eustath. ad Dionys. Perieges. v. 766. Hujus etiam regionis Procopius sæpe meminit.

⁵ De Chaldæis lege quæ jam antè monuimus ad l. II. c. 4.

⁶ De Spatio temporis Auctores variant. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus & diebus viginti in imperio fuit. Eutrop. l. IX. Denique vix duobus mensibus imperium tenuit, & occisus est Tarfi à militibus. Vopiscus in Floriano.

ՊՐԱԿ ՀԴ.

CAP. LXXIV.

Յաղագս՝ խաղաղութե՛ն Պարսից, և
Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի գէշայս,
յամս անիշխանութեանն.

*Pax inter Persas & Græcos. Artasires
per annos Interregni Armeniam ædi-
ficiis instruxit.*

***** ԱՅՅՑ՝ Յունաց Թագաւորեաց
Ռոբոս, և խաղաղութիւն արա-
***** ղեալ ընդ Արտաշրի, բաժանե-
զախարհս սահմանադրութե՛ն, փոս
գործելով. եւ Արտաշրի նուաճեալ
զագգ նախարարացն, զգաղթեալսն ան-
դրէն դարձուցանէ, և զամրականն
'ի վայր իջուցանէ, բայց 'ի նախարարէ
ուսմանէ, որոյ անուն Օտայ կոչուի, 'ի
տոհմէն Ամատունեաց, որ փեսայ էր
ազգին Ակունեաց, և սնուցող Խոսրո-
վիդեստոյ, դստեր Խոսրովու, որջացե-
ալ յամսին յԱնի՝ իբր 'ի կաղաղի,
հանդարտութե՛ն զօգեաց: Իսկ՝ Ար-
տաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զեր-
կիրս հայոց, 'ի կարգն առաջին հաս-
տատէր, նա և՛ զԱրշակունիսն զմեկու-
սացեալն 'ի Թագէն, և յԱրարատ
բնակեց, կարգէ 'ի նոյն տեղիս, մե-
տիւք և ոռոգիք, ոռո՛ւ և էինն, և զմե-
հենիցն պաշտամունս պաւել ևս
յորդորէ, պլ և՛ զՏուրն Ուրդուական,
որ 'ի վր Թագնին՝ որ 'ի Բագաւանի,
անէջը հրամայէ՛ լուցանել: Բայց
զամրոյնն, զորս արար Աղարշակ
իւրոց նախնեացն, հանդերձ արեգա-
կամբ, և լուսնի, յԱրմաւիր, և փո-
խեցաւ 'ի Բագարան, և դարձեալ
յԱրտաշատ, զայնտիկ փոքե՛ն Արտաշիր.
և զերկիրս գրով ի հարկու եւրով
արկանէ, և պահպանեալ զիւր անուն
հաստատէ. նա և՛ զսահմանս, հաստա-
տեալս յԱրտաշիսէ՛, զբարինս յերկրի
կացուցանելով, նորոգեաց, և յիւր

G¹ RÆCIS deinde imperitavit Pro-
bus, qui, pace cum Artasire
factâ, regionem nostram in partes de-
scripsit, atque ad terminos constituendos
fossas duxit. Quin & Artasires, devictis
Satrapis, munimenta disjecit atque eos,
qui pulsi fuerant, reduxit, præter
unum quendam, nomine Otam, ex
Amatuniâ gente, qui Selcuniæ gentis
sponsus erat, ac Chosroiduchtæ Chof-
rois filiæ nutritius, qui in castello
Anio, velut in specu jacens, tranquille
delituit. Tum Artasires Armeniæ
terram egregiè ornavit, atque in anti-
quum statum restituit. Arfacidas ab
regno & domicilio Araratensi pulsos,
in eundem locum reduxit, & eadem
eis, quæ priùs habuerant, stipendia
statuit. Fanorum religiones præcipuè
instauravit, atque Oromazdis ignem,
super altari ad Bagavanum accendi
iussit, atque perpetuò ardentem ser-
vari. Statuas autem, quas Valarsaces
majoribus suis statuerat, Solisque &
Lunæ simulachra, quæ ille ab Arma-
viro primùm Bagaranam, deinde Ar-
taxata, deportaverat, ea Artasires
confregit, & regionem sibi stipendia-
riam fecit, suoque nomini in omnibus
consuluit. Præterea lapides ex terrâ
extantes, quos pro finibus Artases
constituerat, is renovavit, & de suo
nomine Artasiracenses appellavit. Is,
Perficis procuratoribus eò missis, re-

անուն

* Absunt ab Edit. և զամրականն 'ի վայր իջուցանէ.
իւրոց.

† MS. պատկեր

‡ Vide supra l. II. c. 53.

անուն փոխեալ, Արտաշէրական անուն
անեաց: Եւ կայաւ զաշխարհս մեր,
ոպ' մի յաշխարհացն իւրոց, Պարսիկ
գործակալօք, ամն քսան և վեց, և յետ
նորա նորին որդին, որ անունանեցաւ
Հապուհ, որ յի արքայի մանուկ, ց'
Թագաւորեն Տրդատայ, ամ մի:

² Agathias Scriptorisque cæteri Artaxerxem,
qui Artabanum interfecit, annos XIV, & menses
X imperasse tradunt. Omnes autem hujus generis
difficultates pōt seorsum explicare, ac, ni forsan
nimis fuerint, expedire oportebit.

gionem nostram, ut unam ex pro-
vinciis suis, per ² annos sex & viginti
tenuit, & post eum Filius ejus, qui
³ Sapores [Shapuh] vocabatur, id est,
regis puer, usque ad regnum Tirida-
tis, annum unum.

³ Shab Persicè regem, Pur filium sonat, adeo ut
Sapores, quam pronuntiationem Græci Latinique
sequuntur, regis filium declaret. Nescimus verò
unde accidat, ut pro Persicâ voce *Shapur*, Armenii
semper *Shapuh* scribant.

ՊՐԱԿ ՀԵ.

Կատարումն ազգին Մանդակունեաց
Արտաշրէ:

ԱՅՅ՝ Արտաշրի լուեալ, Թէ
ոմն 'ի նախարարացն Հայոց,
առեալ զմի յորդուոցն Խոսրո-
վու, փախուցեալ ապրեցոյց,
'ի դուռն Կայսեր Հասուցանելով,
քննեալ Թէ ով ոք նա իցէ, եղև Հա-
սու Թէ նա է Արտաւազդ, յազգէն
Մանդակունեաց, հրամայեաց զամ
ազգն ջնջել սատակմամբ: քանզի 'ի
գաղթին Հայոց յԱրտաշրէ, գաղթին
և նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն,
և 'ի նունաձեն Արտաշրի զայլսն, դառ-
նան և նք, և սատակին սրով ամենեքե-
ան: Բայց զկոյս մի գեղեցկագիմակ, 'ի
բերցն Արտաւազդայ, գողացեալ Տա-
ճատայ ուրումն, որ յազգէն Աղցան,
'ի զաւակէ Գուշարայ Հայկազնոյ,
փախուցեալ 'ի Կեսարացւոց քաղաքն
ապրեցուցանէ, ամուսնաւորեալ ը
ինքեան վս' չքնաղագեղ կերպարանին:

CAP. LXXV.

Gens Mandacunia ab Artasire ex-
tineta.

¹ Artasires autem, ubi unum ex
Armeniis Præfectis, sumpto
secum Chosrois filio, aufugisse, & pu-
erum incolumem ad aulam Cæsaris
perduxisse comperit, quisnam esset,
quæsit, & certior factus, esse Arta-
vazdem, de gente Mandacuniâ, om-
nem gentem internecone imperat de-
leri. Etenim cum Armenii ab Arta-
sire fugerent, ii etiam cum reliquis
Satrapis aufugerunt; cùmque Artasi-
res cæteras subegisset, ii etiam rever-
tere, & ferro universi perire, præter
virginem quandam formosam, Arta-
vazdis sororem, quam Tazatus qui-
dam, de gente Asofiâ, ab Gufarii
Haicani stirpe, clam subduxit, atque
ad Cæsaream urbem confugiens serva-
vit, eamque ob eximiam formam sibi
ipse in matrimonium duxit.

ՊՐԱԿ

* Edit. չքնաղ:

ՊՐԱԿ ՀԵ.

CAP. LXXVI.

Յադագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց:

De heroicis Tiridatis factis per Interregni Armenii tempus.

ՊՐԱՏԻՆՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵՅՆՆ Տրդատայ, նախ 'ի մանկուեն յերիվար կամակար աշտանակեալ, և կորովի՝ ձիւ վարել, և գէնս շարժել յաջողակաբար, և այլ պատերազմականս ուսանիչ անորժանկա, ապա՝ ըստ Պելլէսէպոնտացւոց մեհենական հրամանին Հեֆեստեայ, 'ի միջանակս ագոնին առաւելեալ քան՝ զԱրտաւարասոս Հռոդացի, որ զվզէ և եթ' կայեալ յաղթէր. դարձեալ և քան՝ զԱրսոս Արգիացի, զինա՝ զԷդիակ եզինն թափեաց, իսկ՝ սա՝, զերկուց ջրուց վայրենեաց՝, միով ձեռամբ, կայեաց զեղջիւրէն, թափեաց, հանդերձ ընդ վզեալ ջախջախմամբ. եւ 'ի ձիրնթացս մեծի՝ Արկիսին կառավարել կամեցեալ, 'ի հմուտութենէ հակառակորդին ոստուցել, յերկիր անկաւ, և բոլուն հարեալ, արգել զկառան, ընդ որ ամենեքին զարմացան. եւ 'ի պատերազմել՝ Պրոքոսայ ընդ Գունթս, եղև սով սաստիկ, և ոչ՝ գտելոց շտեմարանաց, յարեան 'ի վերայ գորբն, և սպանին զնա, նոյնպէս և

PRæclaros Tiridatis actus hujusce modi narrat, in juventute primâ equo feroci insidere, equos peritè moderari, arma dexterè tractare, cæterâsque artes bellicas callere, deinde ad Vulcani ædem in Peloponnesio certamine super ¹ Cleostratum Rhodium excelluisse, qui, cervice solum apprehensâ, victoriam reportavit, & super Cronum Argivum, qui bovis ungulam revulsit, is verò, duobus agrestibus Tauris unâ manu preheñsis, cornua eorum contorsit contrivitque. Cúmque in Hippodromo curru agitando certare vellet, & ab peritiâ adversarii dejectus humi caderet, currum manu sistebat; id quod omnes mirati sunt. Cæterum, dum Probus cum ² Gothis bellum gereret, gravis adeò fames incessit, ut Milites, cum horrea reperire non possent, impetu facto, ipsum interfecerint, atque etiam in omnes Principes invaserint. Solus verò Tiridates resistens neminem sinebat intra Liciani prætorium, apud quem Tiridates 'ի

¹ MS. ձիավարեալ.

Lege. Արտաւարասոս.

Արկիսին. Nerses Clajensis.

սով. ¹ Edit. գտելոյ.

² Edit. զԱրկիսին Տրոքոս. MS. զԱրտաւարասոս.

MS. զԱրսոս. Nerses Clajen. Արսոս.

³ Edit. ընդ գորս Պրոքոսայ, եղև

¹ Κλεοστράτος Ρωδίου, ὃς τετραπλαζὼν ἀπλάμβανεν. Euseb. Chron. Gr. p. 42, 333. Κερεὶς Ἀργεῖος, ὃς χαλαρὰ ἀπὸ βοῶς. Ibid. p. 42, 330. De his locis nobis Cl. La-Crozius indicavit, sed Nomina in Armeniacis sunt corrupta.

² Jam verò quid Sarmatas loquar, quid Gutos, quid Partbos ac Persas, atque omnem Ponticum tractum? ubique vigent Probi virtutis insignia. Vopiscus.

ի վր ամ իշխանացն դիմեցին, իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ, չեթող զզք մտանել յապարանսն Լիւիանոսի, առ որում ինքն Տրդատն էր: Բայց Կարոս, հանդերձ որդւո՞վքն Կարինեալ, և Կոմերիանոսի, թագաւորեաց, և զօրաժողով եղեալ, ետ ճակատս ընդ Պարսից արքային, և յաղթեալ դարձաւ ՚ի Տուս: Այս որոյ բազումագոս ի սատարութիւն կալեալ Արտաշրի, Թիւղենս արարեալ զանապատն Տաճկաստանի, դարձեալ ետ ճակատս ընդ զօրս Հրովմայեցւոց կրկին, աստի, և անտի Եփրատու, յորմէ սպանաւ Կարոս: ՚ի Յիրինոն: Նոյնպէս Կարինոս, որ ՚ի Կոռնակայ չոգաւ յանապատ, ընդ որում և Տրդատ, և սատակեցաւ նա, և զօրն, և մնացեալքն ՚ի փախուստ դարձան, յորում և Տրդատայ վիրաւորեալ երկվարն, ոչ աճապարեաց փախել ի փախստեայսն, այլ առեալ զզէնն իւր, և զկազմած ձիոյն, ՚ի լուղ ընդ լայնատարած խորայատակն անցանէ ընդ Եփրատ, ՚ի բուն զօրսն իւրեանց, ուր Լիւիանոսն էր: Ընդ նոյն աւուրս, լինի սպանանել զԿոմերիանոս ՚ի Թրակէս, փոխանորդէ զթագաւորութիւն Իրոկէցիանոս: Իսկ որ ինչ ՚ի նր ժամանակի Տրդատայ գործք, ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս:

ipse erat, ingredi. Deinde ³ Carus cum Carino & Numeriano filiis regnavit, & collectis copiis, Persarum regi bellum intulit, eoque superato Romam rediit. Itaque Artasires, ex variis gentibus & Arabia desertâ auxiliis accitis, iterum cum exercitu Romano ab utrâque Euphratis parte configit, ubi Carus ad ⁴ Jerinum cæsus est, itidemque Carinus, qui à Cornacâ in solitudines profectus erat, quicum aderat Tiridates, ipse cum exercitu periit, reliquisque in fugam versis. In his erat Tiridates, qui cum, equo vulnerato, fugam maturare non posset, sumptis armis & ephippiis, latum atque altum Euphratis fluvium nando trajecit, & ad suas copias, ubi erat Licianus, pervenit. Per eosdem dies, Numeriano in Thraciâ occiso, Diocletianus in regnum successit. Quæcunque verò, eo regnante, Tiridates gesserit, tibi narrat Agathangelus.

ԳՐԱԿ

• MS. ՚ի Յոյնսն •

• Edit. ՚ի Լէդ •

³ Post hunc Carus est factus Augustus, Narbonæ natus in Galliâ, qui concessim Carinum & Numerianum filios Cæsares fecit, cum quibus regnavit duobus annis; sed dum bellum adversum Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu, ad Orientem profectus, res contra Persas nobiles gessit; ipsos prælio fudit; Seleuciam & Ctesiphontem urbes nobilissimas cepit; & cum castra supra Tigridem haberet, ictu divini fulminis periit. Eutrop. l. IX. Mesopotamiam Carus cepit &

Ctesiphontem usque pervenit, occupatisque Persis domesticâ seditione, Imperatoris Persici nomen meruit. Verum cum avidus gloriæ, longius progressus esset, ut alii dicunt, morbo, ut plures, fulmine interemptus est. Vopisc. in Caro.

⁴ Hic mendum subesse suspicamur, quum Jerinum atque etiam Cornacâ loca sint nobis prorsus ignota. Pro Jerino alter Codex habet Græciam, sed Carum Scriptores alii non ibi periisse tradunt.

ՊՐԱԿ ՀԷ.

CAP. LXXVII.

Յայտարարութի սակաւութիւննդ՝ սննդեան,
և վարուց Գրիգորի, և որդւոց նորա,
'ի Թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի,
որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայն
ակեցի 'ի Յագառճանի:

*Expositio brevis de educatione & moribus
Gregorii ac filiorum ejus, ex epistolâ
Artithei Episcopi quam scripsit roga-
tu Marcii Monachi in Agro-
zaniâ.*

ՅՐ հմն 'ի Պարսից, 'ոչ 'ի փո-
քունց՝ և յանձանից, որում
անուն էր՝ Բուրդար, գնացե-
ալ անտի, և եկեալ 'ի կողմանս Գամ-
րաց, պանդխտեցաւ 'ի Կեսարեայ, և
առեալ կին 'ի հաւատացելոց, որում
անուն Սոփի կոչիւր, զքոյր ուրուհի
մեծատան՝ որ Եւթալիոս յորջորջիւր,
դարձաւ անդէն գնալ յերկիրն Պար-
սից հանդերձ կնաւ իւրով. զորոյ
գէտ հասեալ աներոյ նորա Եւ-
թալեայ, համոզեալ արգելոյր, որոց
հանդիպեալ ծննդեան մերոյ Լուսաւ-
որչին, ըստ պատահման՝ միտանէ
ստնտու մանկանն. և 'ի հասանիլ աղի-
տին, առեալ Եւթալեայ զքոյր իւր, և
գայր նորա՝ հանդերձ մանկամբն, 'ի
Կապպադովկացւոց աշխարհն դառ-
նայր: Այլ զայս ամ գործէ յառաջ
ատեսութիւն Այ, ոպ կամք են ասել
իմոյ բանի, յաղագս՝ որ 'ի մեզ Փրկու-
թե ճանապարհ. ապա թէ ոչ, որոյ
յուսոյ ակնունելով ըզմանուին Պալ-
հաւիկ 'ի Հռոմայեցւոց իշխանու-
թիւնն սուղանէին, Քրիստոսի ըն-
ծայէին հաւատոց: Բայց՝ յարգուն
հասեալ մանկանն հասակի, փեսայա-
ցուցանէ հաւատացեալ ոմն այր, որում
անուն էր՝ Դաւիթ, 'ի դուստր իւր
Մարիամ. որ յետ երկց ամաց՝ երկուց
որդւոց լինելոյ, 'ի կամաց երկոցունց

VIR quidam de Persis, non tenuis
aut ignobilis, cui Burdarus no-
men erat, inde in Cappadociam pro-
fectus, Cæsareæ peregrinatus est;
atque uxore ductâ ex fidelibus, nomi-
ne Sophiâ, Divitis cujusdam, qui Eu-
thalius nominabatur, sorore, illinc in
Persidem cum conjugè suâ reverteba-
tur; quos socer Euthalius secutus, pre-
cibus suis retinuit; quibus casu obviam
fit cum puero recens nato Illuminatoris
nostri nutrix. Cum autem calamitas
quædam evenisset, Euthalius, sorore &
viro ejus, atque puero sumptis, in
Cappadociam rediit. Hoc omne lu-
bens dixerim providentiâ Dei effectum,
ad Salutis viam nobis aperiendam.
Alioqui, quâ spe ducti, puerum Bal-
haventem in Romano imperio edu-
carent, & Christianâ fide imbue-
rênt? Cæterum Puero, ubi ad pube-
rem ætatem venisset, vir quidam fide-
lis, nomine Davides, filiam suam
Mariam in matrimonium collocavit;
& cum post triennium duo eis nati
essent filii, consensu utriusque inter se,
discessere. Maria, cum minore puero,
se in mulierum collegium contulit &
religiosam vitam coluit; qui puer,
grandis factus, Monachi cujusdam,
nomine Nicomachi, Sectator fuit,

• Edit. Յագառճանի

• Edit. զորոյ գէտ ասեալ Եւթալեայ

* Hic forte est Marcus Monachus Eremita, quem
laudat Sozomenus, Ecclef. Hist. l. VI. c. 29. Vide
etiam Fabric. Bibl. Gr. Tom. VIII. p. 351. Arti-

theus Episcopus fuit Armeniacus, ut ex Agathan-
gelo Constantinopolitano discimus.

մեկնեալ 'ի միմեանց, զատչէին. Մա-
րիամ հանդերձ կրտսերով մանկամբն
'ի Սանն կանանց երթեալ կրօնաւո-
րիւր, որ 'ի յարուռնս հասեալ ման-
կանն, զհետ ընթանայ միաւորի ու-
րումն, որում անոն էր՝ Նիկոմաքոս,
և առաքէ յանապատ. իսկ անդրա-
նիկն առ դայեկաց մնացել, որ ապա՝
աշխարհավարեալ ամուսնացաւ. Բայց՝
հայրն նց՝ Գրիգոր, անցեալ գնաց առ
Տրդատ, զհայրենեացն հատուցանել
զպարտս, այլ, ունի պարտ է ասել
ճամարտութեւ, զառաքելութեանն վի-
ճակ մերոյ աշխարհիս, և զքահա-
նայութեանն՝ հանդերձ մարտիրո-
սութեն վարժելով. Բայց է արդա-
րեւ հօր սքանչելոյ որդիք զարմանալիք
առաւել քան զառաւել. զի ոչ նա
խնդրեաց զորդիսն, յորժամ դարձաւ
ընդ Տրդատայ, և ոչ նիք չոգան առ նա,
և այն գրեթէ յաղագս երկիւղի հալա-
ծանացն. բայց և ոչ 'ի քահանայանայն
երևեալ փառօք հօրն, պերճացան.
վասն որոյ և ոչ նա յամեաց 'ի լեւա-
րիս, այլ փութապէս դարձեալ 'ի
Սեբաստացւոց քաղաքին, անսայր՝ հաւ-
աքել զնիւթ վարդապետութե. այլ
թէ և բազում աւուրս արարեալ 'ի
լեւարիս, ոչ ինչ յորոց զմտաւ ասէր
առնելոց էին, անապառին և մնացա-
կանին միայն սպասելով, որք ոչ զպա-
տիւն յինքեանս ձգէին, այլ պատիւն
ըզհետ նոցա ընթացաւ, ունի ուսուցա-
նէ քեզ Ագաթանգեղոս.

qui eum in solitudinem amandavit.
Filius autem major, apud nutritios
remanens, publicam vitam, inito
connubio, egit. At Pater eo-
rium Gregorius ad Tiridatem pro-
fectus est, paterna debita solutum,
aut potius, id quod verius est, ut re-
gionis nostræ Apostoli ac Sacerdotis
munus simul cum martyrio edisceret.
Cæterum mirifici Patris mirabiles ad-
modum erant filii. Non enim ipse
filios quæfivit, postquam cum Tiridate
rediit, neque li ad eum convenère,
atque id utique, Vexationis metu.
Neque verò, cum Pater sacerdotio
gloriosè fungeretur, ipsi erant superbiâ
elati. Itaque is Cæsareæ non commo-
ratus est, sed Sebastiam properè con-
tendens, Doctrinæ materiam sedulò
collegit. Quod si diu Cæsareæ man-
sisset, nihil quicquam, quod is cogita-
bat, illi erant facturi; qui rebus tan-
tùm permanentibus & nunquam peri-
turus studentes, non ad se honores
rapuêrunt, sed ipsis ex merito conti-
git honor, sicut tibi Agathangelus
exponit.

ՊՐԱԿ

• Abest ab Edit. ընթանայ
• Abest ab Edit. այլ.

• Defunt in Edit. և առաքէ յանապատ.

ՊՐԱԿ ՀԸ.

CAP. LXXVIII.

Եթէ՝ ուստի՝, և զի արդ՝ ազգ Մա-
միկոնէից:

Unde fuerit Mamiconia gens.

*** Միջանեալ Արտաշէր՝, որդւոյ
*** Սասանայ, Թողո՛ւ զԹագաւո-
*** ռութիւն Պարսից որդւոյ իւրում
Հապհոյ: Ի սր՝ աւուրս՝ ասէն
եկեալ նախնի ազգին Մամիկոնէից՝,
'ի յարեւելից հիւսիսականէն, 'ի քաջա-
տոհմիկ՝ և 'ի գլխաւոր աշխարհէ, և
ամ՝ աշխարհի հիւսիսականացն ազգաց
առաջին ասեմ՝ զՃենաստանացն, որ
ուինն զորոյս այսպիսիս: Յամն կատար-
ման կենաց Արտաշէր, Արթո՛կ ոմն
Ճենգաւոր, ուն՝ ասի՝ 'ի նց լեզուէն,
պատիւ Թագաւորութե՛. սորա երկու՛
եղբոր որդիք, Բողո՛ն, և Մամգոն՝
անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք: և
չարախօսեալ Բողոնայն զՄամգոնայն,
հրամայեաց Արթոկ, Թագաւորն Ճենաց
պանանել զՄամգոնն: զոր իմացեալ
Մամգոնայն, ոչ գայ 'ի կոչ արքայի,
այլ՝ փախուցեալ աղիւիւ իւրով, ան-
կանի առ Արտաշէր՝ Թագաւոր Պար-
սից: և Արթոկ հրեշտակ առաքէ՝
խնդրել զնա, և 'ի չլսել Արտաշէր,
պատերազմ՝ 'ի վր նոր յօրինէ Թագաւ-
որն Ճենաց, և իսկոյն մեռեալ Ար-
տաշէր, Թագաւորէ Հապոհ: Արդ՝
Թէպէտ և ոչ տայ Հապոհ զՄամ-
գոնն՝ 'ի ձեռս տեառն իւրոյ, այլ և ոչ
յԱրեաց երկրին Թողու, բայց՝ ամ
աղիւիւն իւրով առաքէ զնա, իբրեւ՝
զվտարանդի, առ գործակալս իւր,
յաշխարհիս Հայոց, և յղէ առ Թա-
գաւորն Ճենաց, ասելով, Թէ մի՛
Թո՛ւնացի քեզ դժո՛ւարին, զի՛ 'ի ձեռս
քո՛ ոչ կարացի տալ զՄամգոնն, և վր՝
զի՛ երդուեալ՝ նմա հօրն իմոյ՝ 'ի լոյսն

1 A Rtasires Sasanis filius, regnum
Persarum Saporis filio suo mori-
ens reliquit. Hujus temporibus adve-
nisse ferunt Mamiconiæ gentis proge-
nitorem ex regione inter orientem so-
lem & Septentriones positâ, inclytâ ac
nobili terrâ, atque omnium gentium
Septentrionalium principe, regione
Zenensi; quâ de re ita famâ traditum
est. Paulo ante quam Artasires è vita
migravit, Arbocus quidam fuit Zenba-
curius, ut in eorum linguâ dicitur, quod
verbum sonat *honorem regni*. Huic
duo erant fratris filii, Beldochus no-
mine & Mamgo, illustres Satrapæ.
Quod verò Mamgonem Beldochus in-
simularet, ideò Rex Zenensium Ar-
bocus Mamgonem morte multari ju-
bet. Quod ubi intellexit Mamgo, ad
regem, accersitus, noluit proficisci, sed
cum suis ad Artasirem regem Persa-
rum profugit, cùmque Arbocus ad
eum repetendum legatos mitteret, &
renueret Artasires, bellum contra eum
Rex Zenensium apparavit, quo ipso
tempore Artasires obiit & regnum
Sapores iniit. Sapores, etsi Mamgo-
nem Domino suo in manus non trade-
bat, tamen in Ariorum terrâ vivere
non permisit, sed eum cum omnibus
suis, tanquam exulem, ad Procurato-
res suos in Armeniam ablegavit. Ad
regem inde Zenensium misit, “ ne
“ grave sit, quòd Mamgonem tibi
“ in manus tradere non potui, quum
“ ei per lumen solis Pater meus ju-

արե-

• MS. Արթոկ.

• MS. դայեակ որդիք.

• Abest ab Edit. նմա.

2 Hanc regionem Auctor noster in Geographiâ etiam memorat, & Sinensibus finitimam esse tradit.

արեգական. Կայլ, վասն անխուով
գրեզ առնելոյ, հալածեցի զնա յաշ-
խարհէս իմմէ յեզր երկրի, և ի միւսս
Արեւու, որ հաւասար է նմա մահու.
Եւ արդ՝ մի լիցի պատերազմ ընդ իս, և
ընդ քեզ. Եւ զի, քան զնա բնակեալս
ի վր երկրի, ասէն խաղաղասէր գոչ
զազգդ Ճենաստանաց, յանձն առնու
առնել զհաշտութիւնն. ուստի յայտ
իսկ է, եթէ են խաղաղասէր, արդա-
րւ կենասէր ազգ Ճենաց. Աբանէլի,
և աշխարհն առատութեւ նմ պտղոց,
և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ,
քրքմաւէտ, և սիրամարգաշատ, և բազ-
մամետաքս, անբաւութի յամուրաց,
և հրեշից, և որ էշ այծեմիւնսդ անու-
անեն, ուր հասարակաց կերակուր
ասէն զառ մեզ պատուական, և սա-
կաւուց ճաշակելիս, զփասիան, և զպոր,
և որ այլք այսպիսիք. այլ զականց, և
զմարգարտոց, ոչ ասէն գիտել զհա-
մար մեծամեծացն, իսկ պատուականք
առաւել զգեստուց, և սակաւուց ա-
գանելիք, հասակարացն է զգեստ. և
պա յաղագս աշխարհին Ճենաց. Բայց
Սամբոնայ, յոչ կամաց եկեալ յաշ-
խարհս մեր, հանդիպեցաւ գալստեան
Տրդատայ, և ոչ դարձաւ ընդ գորս
Պարսից, այլ նմ իւրով աղխիւ ընդ
առաջ գնաց Տրդատայ. մեծաւ պա-
տարագաւ ընկալաւ զնա Տրդատ,
բայց ընդ իւր ի պատերազմ ոչ հառ,
յերկիրն Պարսից, այլ ետ տեղի աղխի
նորա, և ռոճիկ ի կերակուր, փոխե-
լով ի տեղի ի տեղւոյն ց' բովան-
դակ ամս:

“râsset. Eum tamen, ut tibi satis
“facerem, ex regione meâ ejeci ad
“terrarum oras & occidentem Solem,
“quod ei Mortis instar est. Itaque
“ne sit bellum inter me & te.”
Quod verò natio Zenensis inter omnes
terrarum incolas pacis sit studiosissima,
facta est gratiæ reconciliatio, unde
sanè apparet populum Zenensem vitæ
ac pacis esse studiosissimum. Regio
ista omnium frugum copiâ mirè abun-
dat, amœnis plantis ornata, croci,
pavonum & serici feracissima. Orygum
ibi ac ferarum multitudo ingens, quâs-
que bestias Asino-capreas vocant; ubi
communem esse aiunt eum cibum, quo
pauci nobilisque apud nos vescuntur,
Phasianos atque Ibes, alique id gene-
ris cibaria. Gemmarum & Margari-
tarum ingentium numerum nequeunt
definire, quâsque vestes nobiles solum
apud nos paucique induunt, cæ iis
communes sunt ac vulgatæ. Atque
hæc hætenus de regione Zenensi.
Cæterum Mango ad regionem nostram
adire coactus, Tiridati venienti obvi-
am fit. Itaque cum copiis Persicis
non revertitur, sed cum suis omnibus
Tiridati obuius prosegit. Magnè
cum honore Tiridates excepit, secum
verò ad bellum in Persidem non duxit,
sed familiæ ejus domicilium præbuit,
& cibaria statuit, mutatis tantùm de
loco in locum per multos annos eorum
Sedibus.

ԳՐԱԿ

• Defunt in Edit. Կայլ, վասն անխուով գրեզ առնելոյ,
և հրաշից

• Edit. յամուրաց,

ՊՐԱԿ ՀԹ.

CAP. LXXIX.

Նահատակութիւնը Տրդատայ 'ի Թա-
գաւորութեն, յառաջ քան զհաւ-
ատայն:

*Res gestæ Tiridatis cum regnum adeptus
esset, antequam fidem amplecteretur.*

ԱՆՁԻ՛ ոչ է պատմութիւն
Քշմարտի առանց ժամանա-
կագրութե, զի որոյ և մանդա-
խուզիւ քննեալ, գտաք զԹագաւորեմ
Տրդատայ յերրորդ ամի Դիոկլեցիա-
նոսի, և զալ այսր հանդերձ մեծաւ
զօրութ. որոյ հասեալ 'ի Կեսարիա,
յորովք 'ի նախարարացն Է առաջ լի-
նէին, և եկեալ յաշխարհօ, գտանէ
զՕտայ մեռցեալ զբոյր իւր զԽոսրո-
վիդուխտ, և պահեալ զգանձսն, ամ-
բողջաւն հանդերձ, յոյժ երկայնա-
տութ: քանզի էր արդարեւ համբե-
րող, ժուժկալ, և առաւել խմս-
տուն, զի Թէպէտ և ոչ ծանեաւ
զՔշմարտութիւն յաղագս Այ, սակայն
զստութի կուղցն գիտաց: Նոյնպէս էր
և սան նորին Խոսրովիդուխտ, կուսան
համեստ ունի՝ զոք օրինաւոր, և ոչ
ամենեւին անդուռն բերան ունիլ նման
պլոց կանանց: Իսկ Տրդատ 'ի հազա-
րապետութի հայոց՝ զնա կացուցանէ,
չնորհակալութե պատուէ զնա, և
առաւել ևս զիւրդայեկորդին զՄան-
դակունի Արտաւազդ, վասն լինելոյ
նմա պատճառք փրկութե, և հայրե-
նականացն հասելոց փառաց: յաղագս
որոյ 'ի ձեռն տայ նմա զսպարապե-
տութիւն, լինիլ 'ի վր նմա զօրաց հայոց
նորին աղագաւ և զՏաճնտ, նորին
բեռայր, իշխան 'ի վր գաւառին Աշո-
ցան կարգէ: Սա է որ յապայտն զգա-
ցոյց աներոյն իւրոյ Արտաւազդայ, և
նա արքայի, նախ զԲրիգոր Անակայ
որդի լինիլ, և ապա զկնի վասն որդե-
ացն Բրիգորի, ունի հմուտ եղեալ, 'ի
Կեսարացւոց քաղաքին բնակելով: Իսկ

QUUM Historia sine temporum
ratione parum sit accurata, ita-
que in eam rem studiosè inquirentes,
Tiridatem anno tertio Diocletiani im-
perium iniisse, atque huc cum exercitu
magno advenisse comperimus. Ei, ut
Cæsaream venit, complures Satrapæ
obviam exhibant, & ubi in hanc regio-
nem pervenisset, Otam, sororem suam
Chosroiduchtam jam tum educare, &
thesauros atque arcem, cum summâ
animi firmitudine tutari comperit. Erat
etenim vir patiens, temperans, ac
prudentiâ singulari, qui, tametsi divi-
nam veritatem non habebat cognitam,
tamen simulachrorum vanitatem de-
prehenderat. Similiter Alumna ejus
Chosroiduchta virgo erat modesta ac
temperata admodum, neque omnino,
ut aliæ mulieres, os patulum habe-
bat. Itaque cum Tiridates Tribu-
natu Armenio auxit, & honores ei
gratè decrevit, at maximè omnium
nutricis suæ filium Artavazdem Man-
dacunium, cujus beneficio salutem &
paternam gloriam adeptus fuerat, re-
muneratus est. Itaque cum universis
Armeniæ copiis præesse jubet, &
ob eandem rationem Tazatum soror-
is ejus maritum provinciæ Afosiæ
præfectum statuit. Hic erat, qui
postea Socerum suum Artavazdem,
isque Regem, docuit, primum Anaci
filium Gregorium fuisse, deinde de
Gregorii filius indicavit, ut qui id resc-
iverat, quum Cæsaream inhabitaret.
Cæterum præstantissimus Tiridates,

քա-

MS. զՕտայն կացուցանէ:

բաջին Տրդատայ երագապէս, և բազում ճակատս տուեալ, նախ 'ի Հայս, և ապա 'ի Պարսս, իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն. որ 'ի միումն նուագի, առաւել քան զԵլիանան զայն 'ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն 'ի վերայ յոքնական համաթիւ վիրաւորաց: Իարձեալ յերկրորդումն, կորովեացն Պարսից զհորձ առեալ զսաստկութե սկային, և կոռ վառուածոցն, բազում վիրօք զձին սատակեցին նետաձգութեք, որոց զարկուցեալ, յերկիր ընկեցին զարբայն. իսկ նոյն յարուցեալ, և հետի յարձակեալ փոխանակ իւր բազումն ընկենոյր 'ի Թշնամեացն, և զմիոյ ուրումն զձին կալեալ, արիաբար աշտանակէր: Իարձեալ յերկրորդին միւսանգամ կամաւոր լեալ հետի սուսերաւ, զՖլոց զերամակն պուղէր, և այսպիսի նահատակութեք յամեալ 'ի Պարսս, և յԱսորեստանի, անդր և սբան զՏիւրոն յարձակի:

MS. բազում վիրօք պատեալ զձին

ՊՐԱԿ Զ.

Յաղագս՝ առնելոյն Տրտադայ կին զԱշխէն, և կոստանդնի զՄաքսիմիանայ, և Թէ՛ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց:

ԿԵԱԼ Տրդատայ յաշխարհս, առաքէ զՍմբատ ասպետ, զհայր Բագարատայ, ածել զկոյսն Աշխէն, զդուստր՝ Աշխարադայն, իւր կնութե. որ ոչինչ անմանն էր կոյսն արքային հասակի, և հրամայէ՝ գրել զնա Արշակունի, և զգեցուցանել ծիրանիս, և Թագ կապել, զի հարսնասցի Արքայի, յորմե եղև որդի Խոսրով, ոչ համեմատ հասակաց իւրոց ծնողաց: Ընդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք Մաքսիմիանայ,

MS. Աշխարհարայ

variis praeliis, primum in Armeniâ deinde in Perside præclarè factis, suis viribus victoriam reportavit. Is aliquando, Elianum illud antiquum factum superans, hastam suam in magno vulneratorum acervo statuit; atque iterum, cum apud Persicos Sagittarios, Gigantis validi & armatæ cohortis vim vellet experiri, li telorum coniectu equum ejus multis vulneribus confoderunt, & regem humi prostraverunt; ille verò affurgens, atque in eos, pedes impetum faciens, suam vicem ultus, complures hostium disjecit & unius alicujus equum prehensum fortiter conscendit. Deinde porro, suâ sponte pedibus pugnans, Elephantorum gregem gladio pepulit. Hæc præclara facinora edidit, dum in Perside & Assyriâ commoratus est, atque etiam ultra Ctesiphontem incursiones fecit.

C A P. LXXX.

Tiridates uxorem ducit Ascheniam, & Constantinus Maximinam; quomodo factum sit, ut is ad fidem accederet.

TIRIDATES, ubi in regionem venit, Sembatum Imperatorem, Bagarati patrem, misit, qui sibi virginis Ascheniæ, Ascharadis filiæ, conjugium peteret; quæ erat regi staturâ non dispar, eamque in Arfacidarum numerum adscribi, purpureo amictu vestiri, & diademate cingi jussit, ut cum rege matrimonio jungeretur. Ex eâ natus est filius Choïroes, qui parentes suos staturâ non æquabat. Per eosdem dies Nicomediæ fiebant Nup-

դասերն

դստերն Դիոկլեցիանոսի, 'ի Նիկոմի-
դա, փեսայանալով նմա Կոստանդիա-
նոսի Կեսարի, որդւոյ Կոստայ, թա-
գաւորին Հռոմայ, որ ոչ էր 'ի դստե-
րէն Մաքսիմիանոսի, այլ յԵլենեայ
պոռնկէ։ Այս Կոստանդիանոս բարե-
կամացեալ 'ի հարսանիսն ք Տրդատայ
մեր թագաւորին, և յետ ոչ բազում
ամաց մեռաւ Կոստաս, փոխանորդ-
նորին առաքէ Դիոկլեցիանոս զնորին
որդի, և զիւր որդիացեալն Կոստանդի-
անոս։ Սա, յառաջ քան զթագաւո-
րեն, մինչ դեռ Կեսար էր, պարտեալ
'ի մարտս, և տրտմութե մեծաւ ննջե-
ալ, երեւութացաւ 'ի քուն նմա Խաչ
աստեղեայ յերկնից, պարունակեալ
գրով, ասէ, Այսու յաղթեալ զոր ա-
րարեալ Սիգմուս, (այսինքն, Նշան,) և
յառաջաբերեալ, պատերազմացն յաղ-
թեաց. բայց յետոյ հրապուրեալ 'ի
կնոջէ իւրմէ 'ի Մաքսիմիայ, դստե-
րէն Դիոկլեցիանոսի, յարոյց հալածանս
եկեղեցւոյ, և դբազումս վկայեալ,
ինքն ելեֆանդական բորոտութեն ըստ
բորո ընկալեալ մարմնոյն, ապականե-
ցաւ վս յանդգնութեանն, զոր ոչ կա-
րացին բուժել։ Արիովկեան կա-
խարդքն, և 'ի Մաքսիկեան բժիշքն,
յաղագս որոյ յղեաց առ Տրդատ,
առաքել նմա դիւթս 'ի Պարսից, և
Հնդկաց, սակայն և այնք ոչ հասին նմա
յոգուտ. զոր և քուրմն ոմանք հրամայե-
ցին, 'ի դիւացն խրատուէ, բազմու-
թիւն տղայոց զենուլ յաւազանս, և
ջերմ լուանալ արեամբ, և ողջանալ
որոյ լուեալ զլալիւն մանկանցն հան-
դերձ մարցն, կականմամբք 'ի թացե-

tiae : Maximinæ Diocletiani filiae,
quam is Constantino Cæsari, Constan-
tis Romani Imperatoris filio, colloca-
vit, qui non de Maximiani filiâ, sed
ex Helenâ pellice natus erat. Hic
Constantinus, dum Nuptiæ celebra-
rentur, amicitiam cum Tiridate rege
nostro conjunxit ; & paucis post annis
3 Constans mortuus est, atque in ejus
locum Diocletianus filium ejus suum-
que generum Constantinum misit. Is,
antequam regnaret, dum adhuc Cæsar
esset, in prælio victus, dum magno
mœrore somnum caperet, * crucem
stellatam in cælis videbat, his verbis
inscriptam, *Hôc vinco*, quod cum
suum signum fecisset, atque in acie
primâ gestâset, victoriâ potitus est.
4 Post autem ab conjugē suâ Maximinâ
Diocletiani filiâ inductus, Ecclesiam
divexavit, & cum multos morte affe-
cisset, ipse elephantîâ correptus, toto
corpore intabuit ; quem morbum ne-
que Ariocenses Vates aut Maricii
Medici sanare potuerunt. Itaque Ti-
ridatem rogavit, ut sibi Augures ex
Perside & Indiâ mitteret, qui tamen
5 nihil ei opitulati sunt ; quem etiam
Sacerdotes quidam, Dæmoniorum
impulsu, infantium multitudinem in la-
vacro necare jusserunt, & calido san-
guine prolui atque ita sanum fieri. Is
autem, ubi vagitum infantium ac ma-
trum ejulatus audiit, miseratione mo-
tus, eorum vitas salutis suæ expecta-
6 tioni prætulit ; cujus ille facti compen-
sationem à Deo accepit, in somniorum

ալ.

• Edit. առաջ.
• MS. Արիստական.

• Deest in Edit. 'ի քուն.
• MS. Մարիսկան.

• MS. 'ի Մաքսիմիայ.
• Abest ab Edit. գթացեալ.

* Constantinus primùm uxorem habuit Minervi-
nam Crispi matrem, deinde, ei mortuâ, Herenniam
filiam Flaviam Maximianam Faustam in Matrimoni-
um dedit, ut idem Auctores tradunt.

* De Constantini cruce legendus omnino est
Eusebius de vitâ Constantini, l. I. c. 28. qui multò
certiora refert.

E e

ալ, մարդասիրեաց նոցա լաւ՝ քան
զիւրն վարկուցեալ փրկութիւն յաղագս
որոյ զփոխարէնն ընդունի յԱյ
յանրըջական տեսութեանց յառաքելոցն
առեալ Տրաման, սրբիլ լուսացմամբ
կենսատու աւազանին, ի ձեռն Սեղ-
բեստրոսի եպիսկոպոսի Հռովմայ, որ
ի նմանէ՝ հալածանացն թաքուցեալ էր
ի Սեղապտին լերին, յորմէ և աշա-
կերտեալ հաւատաց, զբռնաւորսն ա-
մենայն բառնալով յԱյ յերեսաց նո-
րա, որպէս՝ համառօտ ուսուցանէ քեզ
Ազաթանգեղոս:

³ Legendum esse arbitramur *Serafi*, ut in Aetis
Silvestri est. Ceterum totum serè hoc caput erro-
ribus & fabulis tam foedè coopertum est, ut nostram
planè admirationem moveat, quomodo is tam miserè
in his rebus labi potuerit, qui Eusebium videtur
legisse. Nos hñc Chorenensis partes nullo modo
tueri possumus. Id pro nobis Baronius faciet, qui
Aetia Silvestri defendit, quæ eandem fabulam nar-

visis, ab Apostolis iussus, lavacri saluta-
ris lavatione per Silvestrum Romæ
Episcopum purgari, qui ob vexatio-
nem se in montem ³ Seraptium abdide-
rat, per quem edoctus, fidem susce-
pit, omnesque Deus adversarios ejus
amovit, ut te breviter Agathangelus
docet.

rant; ac proinde ex eodem fonte videntur hausta.
Hinc autem de Agathangeli & Chorenensis antiqui-
tate meritò licet dubitare, tametsi vix aliquid statuere
possumus, cum illud nesciamus, quo primùm tem-
pore fabula hæc turpissima in vulgus emanaverit.
Vide Baronium ad A. C. 324. Niceph. Hist. Eccles.
VII. 33. Zonar. p. 3, 4. Cedren. p. 223;

ՊՐԱԿ ԶԱՆ

CAP: LXXXI.

Սասանեան Սկոռնեաց ի Ճենազնոյն
Սամգոնայ:

*Interitus Selcuniorum à Mamgone
Zenensi.*

ՆԻ հանգիլ Հապհոյ, ար-
քայի Պարսից, ի պատերազմացն,
և ի գնալն Տրդատայ ի Հռօմ
առ սուրբն Կոստանդիանոս,
պարապ առեալ խորհրդոց Հապհոյ,
նիւթէր չարիս ի վերայ աշխարհիս մե-
րոյ, թողեալ զՀիւսիսայինն ամ, ե-
լանել ի Հայս, ժամ եղեալ և իւր
գնալ Արեօք ի միւս կողմանէ: Ի
նորին բանս հրապուրեալ Սլուկ, նա
հապետ ազգին Սկոռնեաց, զինքեան
պայաննէ զփեսայ զծերացեալն Օտայ,
որ ի տոհմէն Ամատունեաց, և սնու-
ցող Խոսրովիդիստոյ քեռ թագաւո-
րին: Եւ այն ինչ Է հուպ եկեալ մե-

¹ S A P O R E S, Persarum Rex, quie-
tem & otium à bellis nactus, dum
Tiridates ² Romam ad Sanctum Con-
stantinum iter faceret, consiliis vacans,
regioni nostræ malum moliebatur;
itaque omnes Aquilonis populos in
Armeniam transgredi sivit, atque ipse
diem præstituit, quâ die cum suis Ariis
ab alterâ parte esset venturus. Hujus
sermonibus Slucus Princeps Selcuniae
gentis impulsus, Otam senem, spon-
sum suum, qui erat de tribu Amatu-
niâ, & nutritius Sororis Regis Chos-
roiduchtæ, morte affecit. Extemplò
autem magnus Tiridates ab Occidente

ծգն:

² MS. թուիլ: Deest in Edit. Սլուկ:

¹ Tiridatem ad Romam profectum esse idem Aga-
thangelus narrat, atque ibi cum Constantino

fœdus fecisse, quâ de re vide infra notæ nostras
ad L. II. c. 84. L. III. c. 5.

Յին Տրդատայ յԱրեւմտից, և լռեալ զայս ամ, և գիտացեալ թէ ոչ ի ժամադրութիւնն եկն Հապուհ, խաղայ ի վերայ Հիւսիսականացն, Իսկ նաճապետ ազգին Ալկունեաց ամրանայր յամրոցին, որ անունենալ կոչի՝ Սղա- կան, ապաւեն առնելով իւրեանց զբնակիւ Սիմն կոչեցեալ լերին, և ընդդիմացեալ Թագաւորին, աղմկէր զերկիրն, որ առ լերամբն, ջրողացուցանէր այլում պարապել գործոյ։ Ասէ՛ց ամենայն նախարարութիւն տանց Հայոց արքայ։ որ ոչ տօցէ առ իս զնաճապետ ազգին Ալկունեաց, տանց նմա յաւիտեանական իշխանութե գեղոյ, և դաստակերտս, և զամ իշխանութիւն ազգին Ալկունեաց։ Զոր յանձն առնոյր Տե- նազն այն Մամբոն, և ի խաղալ Թագաւորին զկողմամբ Արդւանից ի վերայ Հիւսիսականացն, գնաց Մամբոնն ամ աղիւիւ իւրով զկողմամբ Տարօնոյ, ուն թէ՛ ապստամբեալ ի Թագաւորէն, ի չուանկեալ առաքէ գաղտա- գնաց Տեառեակս, զգացուցանելով նաճապետի ազգին Ալկունեաց զգնայն Թագաւորին զկողմամբ Արդւանից։ Վտանգ մեծ է, ասէ, Թագաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբ Արդւանից, պատերազմել ընդ ամ լեռնոտեայնս, վասն որոյ մեր է ժամանակ ի ճաճ խորհիւ, և գործել որինչ կամք են, զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինիլ բեզ՝ վս արճամար- ճանաց իմոց, որ ի Թագաւորէն։ Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ նաճապետ ազգին Ալկունեաց, ընդունի զնա երդմամբ ուխտից, բայց յամուրն ոչ թողու- միջև տեսանել, թէ ոչ պահեսցէ զմտերմութի երդմանց դաշնաւորութեցն։ Իսկ ասացեալն Մամբոն ամիւ ջանացեալ ցուցանել ըզմտերմութի առ ապստամբն, Տաւատարմացաւ նմա,

veniens, ubi hæc omnia audivit, & ad constitutam diem Saporem non advenisse rescivit, adversus Aquilonis populos proficiscitur. At gentis Selcunizæ Princeps in arce, quæ Slacana appellatur, se communiverat, & montis Simi accolis pro perfugio usus, Regi obstitit, ac regionem, quæ circa montem jacebat, conturbans, aliis rebus vacare non permisit. Tum Rex omnibus Armeniis Præfectis, “Quisquis”, “inquit”, Selcunizæ gentis Principem ad me duxerit, vicorum oppidorumque perpetuum ei dominatum tradam & Selcunizæ gentis principatum omnem.” Id negotium suscepit Mamgo ille Zenensis; & dum Rex in Albanos fines contra Aquilonis populos proficisceretur, Mamgo cum suis omnibus in Taroni partes secessit; quasi ab rege desciscere vellet; atque ex itinere clam nuncios misit, qui Principem Selcunizæ gentis docerent, Regem in Albanos fines abiisse; “Rex”, “inquit”, “Tiridates magno in periculo versatur, ob eamque causam in Albanas oras transiit, ut cum montanis omnibus confingeret. Nunc itaque tempus est, nostris commodis consulere, & voluntati morem gerere; quippe mihi in animo est, tecum foedus facere, quum ab rege spretus fuerim.” Eâ re Princeps Selcunizæ gentis lætus, eum jurejurando obstrictum excepit, non tamen in arcem ingredi permisit, dum videret, quâ ille fide jusjurandum ac foedus esset conservaturus. Itaque Mamgo omnibus rationibus fidelitatem suam erga rebellem istum demonstrare studens, fidem fecit, se sincerè, ut socium, cum illo agere, adeò

Մոս-

• Edit. Ողկան •

• Edit. ապստամբել •

ուն՝ արդարեւ միասին գործակից, մինչև
հրամայէ նախ 'ի բերթն համարձակ
մասնել, և երանել: Եւ յետ բազում
վատահոլութանց, 'ի միում առաջ
հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին
Ալկունեաց՝ ելանել արտաքս յամրոցէն,
և որսալ երէս. և 'ի միջամիւս լինելոյ
որսոյն, գիպեցուցանէ արեղանին ընդ
մէջ Թիկանցն, և կործանեալ յերկիր,
զարկուցանէ զապատմին, և ընթացե-
ալ իւրով արամբք՝ 'ի գուռն ամրոցին,
ուսի գրերթն, կապելով զնա՝ արս, որ 'ի
ներքս. նա և զազգն Ալկունեաց խորհե-
ցաւ բառաւ, և կոտորեաց զամենե-
սին, երկուք ոմանք փախուցեալք յաշ-
խարհն Ծոփաց: Իսկ Մամգոն
վաղվադակի զգացուցանէ Թագաւորին,
և ուրախացեալ արքայի, գրէ հրովար-
տակ իշխել նախ Թմի որոց խոտաջաւն,
և կարգէ զնա՝ նախարար 'ի տեղի ապ-
ոտամբին, անուանեալ յանուն իւր
Մամգոնեան. բայց մնացելոց Ալկու-
նեաց ոչինչ հրամայէ նկատել:

• Defunt in Edit. 'ի գուռն ամրոցին.

ՊՐԱԿ ԶԲ.

Նահատակութիւնը հրդառայ 'ի պատե-
րազմին յԱրուանս, յորում միջակը-
տուր արար գրասպան Թագաւորն.

ՄԱՄԳՈՆ ՍԵ՛ Թագաւորն հրդառայ նա՝
Հայաստանօքս իջեալ 'ի դաշտն
Գարգարացւոց, պատահէ Հի-
ւսիսականացն ճակատու պա-
տերազմի, և 'ի խառնել երկոցունց կող-
մանց, յերկուս ճեղքէ զամբոխ Թշնա-
մեացն, սկսյաբար շահատակելով: ոչ
կարեմասել զերագութիւն ձեռինն, ունչ
անբաւք 'ի նմանէ յերկիրանկեալ, Թա-
ագլոր խաղային, օրինակ իմն, իբրեւ 'ի
գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք, յեր-
կիր Թօթափեալ ցանցոյն, կայտաւային
յերեսս երկրին: զոր տեսեալ Թագաւո-

ut liberum ei in arcem aditum,
atque exitum patere jufferit. Fi-
de ita sæpius comprobata, tandem
is die quodam Selcuniæ familiæ
7 principi persuasit, ut ex arce egrede-
retur, venatum feras, eumque inter ve-
nandum per humeros sagittâ transfixit,
atque ita rebellatorem istum humi pro-
stravit, & cum suâ turmâ ad castelli por-
tam cursum maturans, arcem occupa-
vit, omnesque viros, qui intrâ aderant,
vinxit, atque ad eod Selcuniam gentem
extinguere voluit; & universos quidem
occidit extra duos, qui in regionem
8 Zophensem fugere. Tum Mamgo
regem illico de eâ re certiorum facit, &
Rex lætitiæ plenus, omnem ei, quem
pollicitus erat, principatum decrevit,
atque in Perduellis locum Præfectum
constituit, & de nomine ejus Præfec-
turam Mamgonensem appellavit, sed
Selcuniis, qui supererant, nihil injuri-
arum fieri imperavit.

C A P. LXXXII.

*Præclara Tiridatis facinora in bello
Albano, ubi Basiliorum regem inter-
scidit.*

REX igitur Tiridates cum totâ
Armeniâ in campum Gargaren-
sem descendens, obviam populo Sep-
tentrionali acie occurrit; & pugna
utrinque commissa, hostium agmen in
duas partes disjecit, instar Gigantis,
se strenuè gerens. Nequeo exponere
manus ejus velocitatem, quàm multi
ab eo prostrati in terram devolveren-
tur, velut pisces, à perito Piscatore
capti, & ex pleno reti in terram ex-
cussi, humi subsultantes. Id ubi Rex
Basiliorum vidit, ad regem appropin-

իրն

րին Բաւրաց, մօտ հասանէ յարքայն, և հանեալ յասպակինէն՝ գերդեալքէ միտապառ պարանն, և կորովութեւն ձգէ յետուստ կորմանն ճաճ, դիպեցուցանէ ՚ի յուս ձախակողմանն, և յանութ աջակողմանն, զի էր վերացուցեալ զձեռնն ածել ումբ սուսերաւ. և ինքն վառեալ վերտ պահպանակօք, ուր ոչ գծէին նետք, և քանզի ոչ կորաց ձեռամբ շարժել զհսկայն, զրանջօք երկվարին առեալ, և այնչափ ինչ շութափեաց մտրկել զերկվարն. Իսկ ապա ահեակ ձեռամբն ՚ի ներդերն աճապարեալ սկային, և սաստկութեւն ուժոյն զերեւաւ ցանցեալ, ՚ի ճաճ դիպեցուցանէ զերկապրին, և ընդ մէջ կտրէ զայրն, և զոյգ ընդ պարանոցին զգլուխ երկվարին. Իսկ գորացն նմի տեսեալ զթաղաւորն իւրեանց, և զգորաւորն, միջախուր յայնպիսի ահաւոր բազկէլեալ, ՚ի փախուստ դառնային. զորոց զհետ մտեալ Տրդատ, վանէ մինչև յաշխարհն հոնաց. Եւ թէպէտ ոչ փոքր հարուած եհաս զորացն իւրոց, և բազմաց մեկնմն մեծամեծաց, յուրում և մեծաւ սպարապետն նմա չայոց, Արտաւազդ Մանդակունի, սակայն Տրդատայ անտի, ըստ հայրենի օրինին, պատանդս առեալ, դառնայ. Որովք պատճառօք՝ միաբանեալ զնմա հիւսիս, հանեալ զօր բազում, գուժմարտակ արարեալ, խաղայ յաշխարհն Պարսից ՚ի վր Եւապհոյ, որդւոյ Արտաշրի, զորս իւրեանց առնելով զօրավարս. զՄիհրան, առաջնորդ Վրաց, վստահացեալ վասն առ ՚ի Քրիստոսն հաւատոց, և զԲագարատ ասպետ, և զՄանաքիհր նահապետ Ըռչտունեաց, և զՎահան նահապետ Ամատունեաց. Բայց յաղագս հաւատոցն Միհրանայ, և աշխարհին Վրաց, ասել կայ մեզ առաջի.

quavit, eductoque ex pharetrâ telo, regem aversum petiit, & per humerum lævum, dextramque axillam transfigit; manum quippe is sustulerat ut aliquem gladio armaret. Ipse verò loricatum tegmen induerat, per quod Sagittæ non penetrabant, &c, quia Gigantem manu dimovere non potuit, equum jubâ apprehensum aliquantulum calcaribus incitavit. Tum ille sinistrâ manu Gigantem properè prehensens, ac totis viribus contendens, ancipiti gladio percussit, atque ita virum eum medium intercidit, simulque equi collum caputque amputavit. Omnis verò exercitus, regem suum ac ducem ubi per tam formidabile brachium vidit intercisum, se in fugam conjecit, quos Tiridates infecutus usque ad Hunnorum regionem compulit. Et tametsi copiæ suæ non parvam cladem acceperant, multique Proceres ceciderant, in quibus erat Artavazdes Mandacunius totius Armeniæ Imperator, tamen inde Tiridates, de more patrio, cum obfidibus revertit; & collectis totius Aquilonis copiis, exercitūque maximo conscripto, in regionem Persidis contra Saporem Artasiris filium progreditur, quatuor sibi ducibus constitutis, Mirano Iberorum duce, cui ob Christianam fidem confidit; Bagarato Imperatore, Manaziro Restuniorum & Vahano Amatuniorum principe. Cæterum de Mirani atque Iberorum fide nunc nobis dicendum est.

ՊՐԱԿ

• MS. յասպակինէն. • Edit. զարքայն. • MS. և ոչ այնչափ ինչ շութափեաց մտրակել զերկվարն քանթէ ահեակ ձեռամբ.

ՊՐԱԿ ԶԳ.

CAP. LXXXIII.

Յաղագս՝ Նունէի երանելւոյ, եթէ՝ որպէս եղև պատճառ փրկութեւն Վրաց:

De beatâ Nunîâ, quæ Iberis salutis causa fuit.

Եւ ինչ որ ասուին Նունի, յրնկեալ ըրաց սրբոց Հովհաննէսեանց, ի յորոշելոցն փախստեամբ, հասեալ յաշխարհն Վրաց, ի Մծխիթայ, ի նոց քաղաքն նախագահ, յոյժ ճգնութեւ ստացեալ շնորհս բժշկութեւ, որով զբազում ախտաւորսն բժշկեալ, և գլխովին զկին Միհրանայ, առաջնորդին Վրաց: Վս որոյ հարցեալ զնա Միհրանայ, եթէ՝ որով զբուժեամբ առնես զայս սրանցեղիս, ուսոյց զքարագութիւն աւետարանին Քրի, և ախորժելով լուծեալ, պատմեաց իւրոց նախարարացն հանդերձ գովեստեւ: և իսկոյն եհաս առ նա լուր սրանցեղեացն, որք եղեն ի Հայս, ի Թագաւորն, և ի նախարարսն, յրնկեալ քաղաքն Նունեայ, ընդ որ հիացել, զրուցեաց երանելոյն Նունեայ, յորմէ ստուգագոյն ևս տեղեկացաւ զնա՝ ոչով: Եւ եղև ը աւուրսն ընդ այնուսիկ՝ ելանել Միհրանայ յորս, միտրեցաւ ի դժուարս լեռանց, խաւարեալ օդով, այլ ոչ տեսանելօք, ըստ այնմ, եթէ՝ կոչէ զմեզ՝ բարբառով, և դարձեալ եթէ՝ զտիւ ի գիշեր մթացուցանէ: այսպիսեալ Միհրանայ ըմբռնեալ խաւարաւ, որ եղև նմա առիթ մշտնջենաւոր Լուսոյն: քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուաւն վս հրդառայ, թէ՝ ի ճանապարհ ելեալ յորս կամելով, հասին նմա հարուածք ի Տէ, զոր համարեցաւ, եթէ՝ և նմա այսպիսի ինչ դիպելոց է: և երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, խնդրե-

MULIER quædam, nomine Nunia, Sanctarum Ripsimiarum socia, quæ fugâ fuerant dispersæ, in Iberiæ regionem, ad Mezchitham primariam ejus urbem pervenit, & cum morum severitate, medendi facultatem adeptus esset, complures ægrotos, atque in iis præcipuè Mirani Iberorum ducis conjugem, sanavit; & rogantem Miranum, quânam potestate ea prodigia faceret, de Evangelii Christi prædicatione edocuit, qui eam, lubenti animo auditam, suis Satrapis cum laudatione exposuit. Ex templo autem delata est ei miraculorum fama, quæ in Armeniâ in regem & optimates per socias beatæ Nunia edita fuerant, quâ re attonitus, beatæ Nunia rem narravit, à quâ planius de omnibus certior factus est. Forte per eos dies Miranus venatum exiit, ac, dum per montes confragosos vagabatur, aer obscuratus est, non quidem ad visum, sed pro eo, ut dicitur, in “ducit caliginem voce”, atque iterum, “diem in noctis tenebras vertit”. Hisce igitur tenebris obsitus erat Miranus, quæ ei sempiternæ lucis causa fuere. Quippe timore perculsus, quæ de Tiridate audiverat, recordatur, qualis ei in viâ inter venandum plaga à Deo inflicta fuerit, ac metuebat, ne sibi simile quidpiam esset eventurum. Igitur magno metu per-

աց

Desunt in Edit. յրնկեալ քաղաքն Նունեայ.

¹ Hanc eandem historiam, sed paulò aliter narratam, lege apud Socratem in Hist. Ecclef. I. 4 c. 20. Sozomen. I. II. c. 7. Theodoret. I. I. c. 23.

այս աղօթիւք լուսաւորիլ օդոյն, և գառնալ խաղաղութիւն, և պաշտել զԱՅ Նունէի խոստանայր, որում հանդիպեալ, կատարէ զասացեալն: Իսկ երանելոյն Նունէի խնդրեալ արս հաւատարիմն, յղեաց առ սուրբն Գրիգոր, եթէ՝ զինչ հրամայեցէ գործել այնուհետեւ, քանզի՝ յօժարութեւն ընկալան Վիրք զքարոզութիւն Աւետարանին: և հրամանն ընդունի՝ կործանել զկուռս, որպէս ինքն արար, և զպատուականն կանգնել զնշան խաչին, զոր տալոյ Տն Կոնստանդնուպոլսէ: Եւ իսկոյն կործանեաց զամբողջային պատկերն Արամազդայ, որ կայր մեկուսի՝ ի քաղաքէն, գետոյն հզօրի ընդ միջ անցելոյ, զոր սովորէին երկրպագել այգուն այգուն ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ Կոնստանդնուպոլսէ: Իսկ եթէ որ զոհեալ կամէր, անցեալ ընդ գետն, առաջի մեհակն զոհէր: Բայց ի վրէնորա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ՝ ուն արդեօք փոխանակ կուոյն երկրպագեմք ուսան, թէ՝ նշանի խաչին: Բայց, զոր արարեալ, կանգնեցին ի վրէ վայելուց բլրին, յարեալից կուսէ, քաղաքէն մեկուսի, բաժանելով և նա փոքրագոյն գետովն, և երկրպագեցին ի առաւօտն ամբ բազմութիւն, նոյնք ի տանեաց իւրաքանչիւր: Բայց յորժամ ելին ի բլուրն, գտին փայտ կոփեալ, ոչ ճարտարի ինչ գործ, յոյովք քան զսակաւս արհամարհեցին, իբր թէ՝ այսպիսեալ լի իցէ Կոնստանդնուպոլսէ, և թողեալ ի բաց գնացին: Իսկ բարերարին Այն Կոնստանդնուպոլսէ, առաքեաց յերկնից սիւն ամպեայ, և լցոյց զլեռն բուրմամբ անուշութեւն, և ձայն բազմութեւն սարսափեցաւ լսելի եղև քաղաք յոյժ, և ծագեաց լոյս ապաւորութեւն խաչին ըստ ձևոյ, և լի չափոյ փայտեղինին, և կալով ի վրէ նր հանդերձ երկուստեան աստեղծք: յոր ամենեցուն

retur, orat; ita se quietè rediturum & Deum Nunia culturum pollicetur, ac voti compos, dicta factis comprobavit. Beata autem Nunia viros fidos ad Sanctum Gregorium misit, rogatum, quid jam fieri imperaret. Iberes enim Evangelii prædicationem propenso animo accepere. Et mandatum est ei, ut simulachra disjiceret, sicut ipse fecerat, ac venerabile crucis signum erigeret, quoad eis pastorem & ducem Dominus dedisset. Statim itaque tonantis Aramazdis simulachrum diruit, 6 quod seorsum ab urbe stabat, rapido flumine disjunctum, quod omnibus matutinis, ex suis quisque tectis, venerari consueverant, quum eis è regione esset. Quod si quis sacrificia facere vellet, amne trajecto, ante fanum immolavit. Primores autem civitatis, seditione facta, “Quem”, inquit, “simulachrorum loco, colemus”? quibus responsum erat, 7 crucis Christi signum colendum; quod quum fecissent, super amœnum collem statuere, ad Orientem, parvo flumine ab urbe etiam sejunctum; omnisque multitudo matutino id tempore coluit, atque ex suis unusquisque tectis. Cæterum cum ad collem exirent, lignumque parum affabre politum invenire, utpote non artificis alius opus, illud plerique aspernati sunt, quasi hujusmodi ligno tota 8 silva esset plena, atque abeuntes reliquerunt. Benignus verò Deus, offensiones eorum contuens, columnam nubis de cœlo misit, atque odore suavitatem complevit, & dulcis admodum sonus multitudinis Psalmos canentis auditus est, effulsitque Lux, speciem, formam & mensuram crucis istius lignæ referens, quæ supra eam simul cum duodecim stellis astitit. Hoc 9 viso moti, omnes eam coluere, & de-

Simul

Հաւատացեալ, երկրպագին նմա. և յայնմ հետէ՝ զօրութիւն բժշկութեան կատարին 'ի նմանէ: Իսկ երանելին Նունէ ել գնաց անտի, աշակերտել և զայնս ևս գաւառս Վրաց, յանապակ լեզունէն շրջելով անպաճուճաբար, և առանց աւերորդաց, օտարացեալ յաշխարհի, և որ 'ի սմա, կամ թէ՛ ճշմարտագոյն ասել, 'ի խաչ ելեալ կրթութեամբ մահու, զկեանսն առնելով բանիւ վկայել բանին Այ, և յօժարութեան իւրով, ունի արեամբ, պսակեալ. զոր համարձակիմ ասել, առաքելութիւն եղեալ, քարոզեաց 'ի կղարջից, ըսկեսալ առ դրամբք Անանաց, և Կասբից, մինչև 'ի սահմանս Մազքթաց, որ պէս ուսուցանէ քեզ Ազաթանգելոս. բայց մեք դարձուք 'ի պատմութիւն վասն յարձակելոյն Տրդատայ 'ի յարսո:

inceps per eam Sanationes factæ sunt. Beata autem Nunia inde ad alias etiam Iberiæ provincias erudiendas abiit; linguam habens incorruptam, & superuacuo ornatu liberam, ab mundo ejúsque rebus aliena, vel potius, ut verius dicam, exercitatione mortis cruci affixa, vitam suam in Dei verbo posuit, suâ animi alacritate, tanquam sanguine, coronata; quam Apostolo comparare ausim, quum à Clarziis initium faciens, apud Alanas & Caspias portas usque ad Massagetarum fines prædicaverit, sicut tibi ² Agathangelus tradit. Nos autem illuc revertamur, Tiridatis in Persidem expeditionem declaraturi.

Գ Ր Ա Կ

² In extremâ Agathangeli historiâ, ab ipso libro sejuncta extat *Epistola*, ut vocatur, amoris & concordie inter magnum Cæsarem Constantinum, & Sanctum Papam Siluestrum, & Tiridatem Armeniæ regem & Sanctum Illuminatorem Gregorium. Hæc autem epistola, immanè quantum mendaciis referta, Stomachum nostrum planè movet, ac tametsi eam pro Agathangeli scripto Editores Constantinopolitani habebant, ejus quidem in extremâ parte mentio fit, omnino tamen recentissima esse videtur, quum ibi voces hodiernæ occurrunt, *Գործեր*, Gallicè *frere*, frater, *Զամբռն*, Gallicè *chambre*, cubiculum, aliaque quædam vocabula, antiquis Armeniis, ut arbitramur, inaudita. Jam verò de hac Nunie historiâ nusquam alibi mentio facta est, præ-

terquam in hac epistolâ, aded ut inde colligere liceat, Agathangelum Constantinopolitanum non esse eundem, quem Moses noster lædat; nam Chorenensem ipsum hac epistolâ esse recentiore, id propè fidem superat. Quid, quod hæc ipsa epistola non eo modo rem exponit, quo Moses Agathangelum narrasse refert; quod ut perspicuum fiat, locum integrum epistolæ exscribam, ut cum Mose conferatur. *Commonuit nos etiam de Nunia & Mania, quæ liberos docuit, ut ea in urbe Mezchitbâ ab insanabili morbo Solomam Suoris filiam sanaverit, quæ fuit uxor Miberani maximi natu filii Artasiris Persæ; & quomodo miracula edita fuerint. & Nomen Christi prædicatum inter agrestes & barbaros populos, qui in monte Caucaſo degebant.*

ՊՐԱԿ ԶԴ.

CAP. LXXXIV.

Պարսուհի Շապհոյ, և ակամայ հնա-
զանդութի ընդ ձեռամբ մեծին Կոս-
տանդիանոսի, և Տրդատայ ունիլ
գեկրատան, և գալ ազգականացն-
Եւթէ՝ յայնժամ եղև գիւտ փրկա-
կան խաչին:

ԱՅՑՑ Տրդատայ, Թէպէտ՝ և
Ռաթուսի ստացեալ էր ի
հարկանելոյ գորուն, և ի բա-
զում տնկելոց նախարարացն,
զանգիտեաց ինքեամբ յառուկ մարտն-
չել ընդ Շապհոյ, մինչև՝ հաս-
գրազմութի գորուն հռովմայեցոց,
որք ըստ Ատրեստան յարձակեցան, և
ի փախուստ գՇապհոյ դարձուցին,
յաւարի զամ երկիրն առեալ: Քանզի
և Տրդատ, միահամուռ իւրովքն, և
որք ընդ իւրովքն էին գորքն, ընդ Հիւ-
սիսային կողմանս իշխանութեն Պարսից
դիմեաց, տարեկան չուարարութի:
Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր,
և հարազատ Կամար, առաջին որդի
Պերոզամատայ: այս Պերոզամատ է
այն աղայ, որ ի կոտորելն Արտաշի
զցեղ Կարենեան Պաշաւին, փախու-
ցեալ Բուրգայ ապրեցուցանէր: որոյ
հասեալ յերկաւորութի, ի պա-
տիւ հօրն, և ի վր գորուն կարգի
Արտաշի, առ ի պատուել ընդ
խուժարութեամբն նենգութիւն, արկա-
նել զնա ի ձեռս Բարբարոսաց: որոյ
եղեալ այր քաջ, սքանչելապէս մղեաց
զպատերազմունս, և ի պարտել ըզ-
Վզրկն, որ անուանէր իսպրան,
նուաճեալ տայր զբուստր իւր նմա
կնութի, նա և այլ կանայս առնոյր
զմերձաւորս Արտաշի, և բազում

*Sapores profligatur & Magni Constan-
tini imperio inuitus subijcitur. Tiri-
dates Ecbatana occupat. Ad eum
Cognati conveniēre. Eo tempore Ser-
vatoris Crux inventa est.*

Tiridates, etsi victoriam adeptus
erat, tamen ob plagam exerci-
tui inflatam, & multorum Satraparum
cladem, ipse cum suis tantum copiis
confligere cum Sapore non ausus est,
donec Romanus exercitus adveniret,
qui impetum in Assyriam fecit, & Sa-
pore in fugam verso, omnem ter-
ram prædatus est. Tum etiam Tiri-
dates, cum suis simul & sociorum co-
piis, expeditione annua, Imperii Per-
fici Aquilonares partes invasit. Eo
tempore ad eum convenit cognatus
suis ac germanus Camšarus, Peroza-
mati filius maximus. Hic Perozama-
tus ille infans erat, quem, cum Arta-
sires tribum Careniam Balhaventem
disperderet, Burzias fugâ incolumem
servavit; is, ubi adolevit, paternum
munus & exercitus imperium ab Ar-
tasire obtinuit, qui eum dolo malo
adversus barbaras gentes misit, ut in
manus earum incideret. Ille verò, ut
vir fortis, bella mirifice administravit,
& Vezercum, devicit, qui Chacha-
nus appellatur, cujus filiam in matri-
monium accepit; aliasque etiam uxo-
res duxit, Artasiri affinitate conjunctas,
ex quibus cum ei complures liberi nati
essent, potentior factus, tractus eos te-
nuit, nomine quidem Artasiris, quem ta-

* Edit. եհան.

* MS. իսպրամ.

* MS. առ ի պատերազմել.

* Edit. Վրդնդն.

* Χαχαρος δ αργυρος των Σαθων. Suidas.

F f

որդիք եղեալ, զօրացեալ բանութեամբ ունի զկողմանս զայնոսիկ, թէ պէտք է ի համար Արտաշրի, այլ ոչ տեսանէ զնա, և ի մեռանիկն Արտաշրի, ոչ հնազանդի Հապհոյ, որդւոյ իւր, և ի մարտնչին ի բազում պատերազմունս յաղթէ, և ի մտերմաց Հապհոյ դեղակունք եղեալ, մեռանի: Առնովին ժամանակաւ այլ ոմն կացեալ Վրդիկ Խաբան, որ թշնամութեամբ էր Կամսարայ որդւոյ նորա՝ վարէր իսկ Կամսարայ դժուարին վարկուցեալ ի մէջ երկունց հօգրաց բնակիչ թշնամութեամբ, մանաւանդ զի և եղբարքն ոչ միաբանեցան ընդ նմա, խաղացեալ ամ ընտանեօք իւրովք, և աղիւիւ, գայ առ Տրդատ մեր Թագաւոր, եղբոր նորա առ Հապուհ երթալով: Այս Կամսար ահագին քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն ի պատերազմունս, ի շահատակին իւրում, հարկանի յուժնեմ սահեմբ գլուխն, և վերացուցեալ մնան ինչ յոսկերէ սկաւառակին, բժշկեալ ի դեղոց, պակաս գտաւ բողորութի գաթանն, անունանեցաւ Կամսար այնորիկ աղաքաւ: Բայց Տրդատայ իւր հաստատեալ զեօթն պարսպեանն Եկբատան երկրորդ, և վերակացուս յինքնէ թողեալ, դառնայ ի հայս, ընդ իւր աներով Գլամսար տմեայնիւքնբանդի Հապուհ աղաքեաց զյաղթօղն Կոստանդիանոս ինդրել զհաշտութի, և զխաղաղութի մշտնեանաւոր, զոր արար իսկ սուրբն Կոստանդիանոս: Յետ այսորիկ առաքեաց զհելենէ, զմայր իւր, յԵմա, ի խնդիր պատուական Խաչին, զոր և եգիտ իսկ զփրկական փայտն, հանդերձ հինգ բեւեռօք, ի ձեռն Յուդայի Հրէի, որ ապա եկաց եպիսկոպոս յԵմա:

4 men non invisebat, &, mortuo Artasire, filio ejus Saporì obtemperare noluit, atque in variis praeliis victoriam adeptus, tandem ab Saporis amicis veneno tollitur. Eodem tempore alius quidam Vezercus Chachanus erat, qui inimicitias cum Camсаро filio ejus gessit. Camсарus verò, grave admodum ratus inter duos potentes hostes habitare, maximè quòd fratres ab eo diffidebant, cum omni familiâ suâ ad Tiridatem regem nostrum commigravit, frater autem ad Saporem adiit. Hic Camсарus, dum apud Patrem in praeliis se horrendum in modum fortiter gereret, sicà cujusdam in capite ictus erat, & cum, parte aliquâ calvæ detractâ, remediis sanus fieret, forma capitis minus rotunda reperiebatur, ob eamque causam ² Camсарi nomen accepit. Cæterum Tiridates, postquam Ecbatana altera septem muris cincta firmâset, atque ex suis Præfectos reliquisset, in Armeniam revertit, Camсарum omnemque familiam ejus secum ducens. Saporess enim à victore Constantino amicitiam suppliciter petierat & pacem perpetuam, quam ⁷ Sanctus Constantinus dedit. Post hæc autem matrem suam Helenam Hierosolyma misit, ut ³ crucem venerabilem quæreretur, quæ quidem salutare id lignum cum quinque clavis invenit, ope Judæ Judæi, qui postea Hierosolymæ episcopus fuit.

• Edit. Վրդնիք.

• MS. Խաբամ:

² Nempe Vox Perfica Cam, minus, deficiens, diminutum; Sar caput significat.

³ De Crucis inventione lege Socratem in Hist. Eccles. l. I. c. 17. Sozom. l. II. c. 1. Theod. l. I. c. 18.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԶԵ.

CAP. LXXXV.

Պարտումն Լիչինոսի, և փոխումն
արքունեացն ի Հռովմէ, և շինել
Կոստանդնուպօլսի:

*Licinii clades. Sedes regia ab Roma
removetur, & Constantinopolis ex-
struitur.*

****Բառնալ Այ զբռնաւորս ամ
* * * * * յերեսաց Կոստանդնուսի, մե-
* * * * * ծարեաց նա զԼիչինէ մեծու-
**** Թք յոյժ, և ետ նմա կնութե՝
զբոյր իւր ոչ համամայր, ծիրանեալ,
և պսակաւ Կեսարական զարդարեց զնա,
և յերկրորդական հասուցեալ պա-
տիւս, արքայ ամ արեւելից կացոյց:
Բայց զոր Ածային բան առ Հեբրայ-
եցիսն, անհնարին համարեալ լինիլ
չարութեն փոփոխումն, նոյնպէս և
աստանօր պատահէ: Ընծու՝ անկա-
րելի է՝ զխայտոլցն փոխել, և Եթով-
պացւոյ ըզթխութիւն, նոյնպէս և մար-
դոյ ամկարշտի զբարսն: քանզի սա նախ
առ հաւատսն գտանի դժբող, և եր-
կրորդ առ բարեգործն իւր ապստամբ,
յարոյց հալածանա եկեղեցւոյ, և նեն-
դութիւն գաղտնի ընդդէմ Կոստան-
դնուսի, նա և չարս բազմազան
հասոյց ամենեցուն, որ իւրով իշ-
խանութեամբ էին: Ցանկասէրս այս,
և գարշելի Ալէ, որ ներկածոյ ունեւոյ
զհերս, որ և զկին իւր ի մեծ նեղութի
արգել, սակս տարփութե երանելոյն
Գլաֆիլեայ, զի որոյ եսպան զսուրբն
Վասիլէոս, Ամասիոյ Պոնտացւոց ե-
պիսկոպոս: Եւ իբրեւ յայտնեցաւ
դաւն, և գիտաց եթէ նմա լուռ ոչ
լինի Կոստանդնուս, ժողովեաց զօրս
ընդդիմանալ պատերազմաւ, և ցրտա-
ցեալ ի սիրոյն Տրդատայ մեր Թագաւ:

Postquam Deus omnes adversarios
à Constantino amovisset, is à Li-
cinius amplissimis honoribus affecit,
eique sororem suam, sed non eadem ma-
tre natam, in matrimonium dedit; pur-
purâ ac diademate Cæsareo ornavit,
atque, in secundum dignitatis locum
evectum, totius orientis regem consti-
tuit. Quod verò Divinus sermo ad
Hebræos dicit, non posse fieri mali
mutationem, idem hic evenit.

2 “ Quemadmodum non fieri potest, ut
“ Pardus maculas mutet aut Æthiops
“ nigrorem, sic neque homo impro-
“ bus mores suos.” Is etenim pri-
mum fidem repertus est deseruisse,
deinde à benè merito de se descivisse.
Ecclesiæ vexationem concitavit &
clàm dolos Constantino comparavit,
atque adeò omnes malè accepit, qui
3 sub suo imperio erant. Libidinosus
hicce ac turpis senex, fucatos indutus
crines, suæ etiam uxori, ob beatæ
Glaphyræ cupidinem multum calami-
tatis importavit, eaque de causâ Sanc-
tum Basilium 4 Amasiæ in Ponto Epif-
copum occidit. Cum autem patuissent
doli, neque ignoraret, Constantinum
sibi non faciles aures daturum, copias
collegit ad resistendum; atque amor
ejus in Tiridatem regem nostrum, ut
4 hostem suum refrixit; quum sciret
որին,

Deest in Edit. Պոնտացւոց.

1 Vide Euseb. Hist. Eccles. X. 8.

2 Τα γὰρ αὐτοὶ τὴν Ἀμασίαν καὶ τὴν Λαίαν τὴν
Ποντικὴν πόλιν ἐπελεγεσθῆναι, πῶς οὐκ ὀφείλουσαν αὐ-

711ος ὑπερηφανίσαν. Euseb. Hist. Eccles. X. 8.
De Vit. Constantin. II. 1. ad quem locum consulas
Valesii ac Pagi Notationes.

որին, որպէս արդարեւ 'ի Թշնամոյ, բանգի գիտէր, Թէ՛ ատելի է արդարոյն ամ ամպարիչս: Իսկ իբրեւ եկն յայժօրն: Կոստանդիանոս, մատնեաց Սէ՛րճեանի գլխիանէս, յոր խնայեալ ոչ 'ի ծերունի, և 'ի բեռայր, ետ տանել 'ի Քալիքոս հանդերձ երկաթի կապանք, դնել 'ի մետաղս, զի աղօթեացէ առ Սէ, որում մեղան, Թերեւ երկայնամիտ լիցի առ նա. և ինքն հանդերձ որդւովքն, զմին Թագաւոր Հռոմայեցւոց ցուցեալ, զբանեմեակն 'ի Նիկոմեդացւոց քաղաքին կատարեաց: զի 'ի չորրորդ ամէ հալածանացն սկսեալ Թագաւորել, մինչև յերկրաստաներորդ ամն խաղաղութեան, զոր և՛ այսօր տօնէ յաշխարհ: Եւ ոչ արարտ վարկուցեալ դառնալ 'ի Հռոմ, այլ 'ի Բիւզանդիոնն անցեալ հաստատե զարքունիսն, յանդական իմն տեսութեց հրամայեալ, գերապայծառս իմն առնելով շինուածս, հինգ պատիկ յաւելեալ, մեծացուցանէ: Բանգի ոչ ուրեք մեծի Թագաւորի կայր 'ի նմա ձեռնարկութիւն այսպիսիք, բաց 'ի սակաւուց ինչ իրաց, ոչ տեղեկեալ կային Ալեկսանդրի Մակեդոնացւոյ, յորժամ անաի Էդէմ Դարեհէն տպաւազինեցաւ, և սակս այնորիկ շինեաց 'ի յիշատակ իւր, զՍարատիգինն տաացեալ, քանզի 'ի նմա զպատերազմական յօրինեաց զկապնութիւն. զոր յետոյ՝ Սեբերիս արքայ Հռոմայեցւոց նորոգեաց, և ինքն շինեաց զբաղանիսն 'ի տեղոջ սեանն, որ ունէր ստորագիր

omnes improbos apud iustum in odio esse. Postquam verò Victor ille Constantinus venisset, Licinium ei Deus in manus tradidit, cuius vitæ, ut senis æ fororis suæ Mariti, parcens, eum ferreis vinculis astrictum in ³ Galliam ad Metalla relegavit; ut, in quem peccaverat, ad Deum precaretur, si forte lenitate erga eum ufurus foret. Ipse autem, cum filiis, se unum Romanis imperare monstrans, vicesimum regni annum Nicomediæ celebravit, à ⁴ quarto enim Vexationis anno incipiens, regnavit usque ad annum tranquillitatis tertium decimum; in cuius memoriam etiamnunc regio festum diem agit. Is autem, non oportere ratus Romam reverti, Byzantium migravit, ubi regiam statuit, de eâ re in somniorum visus monitus. Egregia ibi ædificia struxit, & quinque partibus ampliorem fecit, quum in eo oppido magni cuiusquam Regis opera extarent nulla, præter paucula quædam, quale illud erat Alexandri Macedonis Imperatoris, quando adversus Darium dimicaverat, ob eamque causam in sui memoriam ⁵ Strategium ædificaverat, ita appellatum, quod in eo apparatus bellicum posuerat; id Severus Romanus Imperator postea refecit, atque ipse etiam balnea extruxit, quo in loco columna fuerat, quæ mysticum solis nomen Threicio sermone subscriptum habuit, ⁶ Zeux-

իտա

^b Edit. 'ի Գաղիոնս.

³ Licinius, non in Galliam sed Thessalonicam ablegatus est, ibique postea interiit, ut Zosimus, Eutropius, Socrates & Sozomenus scribunt.

⁴ Quarto Persecutionis anno Constantinus regnare cessavit. Euseb. in Chron. apud Hieronymum.

⁵ Καὶ λεγόμενον Στρατήγιον ἀνέσθαι ἐν αὐτῷ Σελασί, ὅπου καὶ πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, ὅτι καὶ Δαρῖος ἐπὶ Σελασί. Chron.

Paschal. p. 265. Eadem occurrunt apud Malalam, part. I. p. 386.

⁶ Ὁ Σεβαστὸς ἀνεγύρει τὴν Βυζύ πολιν, καὶ αἰσιν ἐν αὐτῇ τὸ δυνάστην λείπον τὸ λεγόμενον Ζευξίπτον. Καὶ ὅτι ἐκεῖ ἵσται ἐν μισρ τῇ Τίσεσος σιλη γαλλη τῇ Ἑλίῃ, καὶ ὑποκαλεσθε αὐτὸς ὀργασθὲ τῇ Ἑλίῃ τὸ ὄνομα Ζευξίπτα. Οἱ δὲ Θεοὶ αὐτὸς αἰσιν τὸν τῶν Ἑλίῃ. Chron. Paschal. p. 265. Malalas part. I. p. 384.

խորհրդական անուն Արեգակն, ըստ
Թրակացւոց բարբառի, Զեքիակն,
որոյ կոչմամբ յորժորջեցան և բաղա-
նիքն: Սա շինեաց և զՏեսարանն, և
զԻսպառնամարտն Խաղաղաց, և զՁիւն-
թացսն, ոչ կատարմամբ: այլ Կոս-
տանդինոսի ամենապատիկ յորինեալ,
անունեաց՝ Նոր Հռոմէ, այլ աշխարհ
կոչեաց զնա՝ Կոստանդինոս քաղաք:
Ասէն և զայս, Թէ՛ գաղտնի եհան՝ ի
Հռոմէ զասացեալն Պալլադիոն
բերածոյ, և ետ զնա՝ ի փորոնին ներքոյ
սեանն, որ առ ի յիւրմէ կանգնեալ:
Այս մեզ անհաւատալի է, այլոց՝ որ-
պէս կամք իցեն:

ippum; quo etiam nomine Balnea
vocabantur. Is præterea Theatrum
struxit, & Amphitheatrum & Circum,
quem tamen non absoluit. Cæterum
Constantinus, cum id oppidum omni-
bus modis adornaverat, Novam Ro-
mam appellavit, quod cæteri Con-
stantini urbem vulgò appellavere.
Illud etiam tradunt, clam eum Pal-
ladium, ut dicitur, opus sculptile, ab
Româ abduxisse, atque in foro infra
columnam ab se erectam posuisse.
Hoc nobis incredibile videtur; alii,
ut cuique libitum erit, ita existiment.

7 Օ՛ր ի ասիոս Բաթլայոս Կոնստանտինոս
քրիստոս Բաթլայոս Կոնստանտինոս
սեպս ալո Ե՛ր Կոնստանտինոս Կոնստանտինոս

τελειος της ευλης αυτης, ως τις λεγεται των Βυ-
ζαντιων εκ διαδοχης αντιστοιχ. Chron. Paschal.
p. 284. Malalas part. II. p. 6.

ՊՐԱԿ 22.

G A P. LXXXVI.

Յաղաքս Արիոսի չարախառն, և
ժողովոյն որ եղև վասն նր՝ ի Նի-
կիայ, և սքանչելեացն, որք երևեցան
ի Կրիստոսի:

*De Ario Hæretico & concilio super eo
ad-Nicæam habito, & de mirabilibus
visis, quæ in Gregorii baptismo ap-
paruere.*

Նի կի ժամանակն՝ երևե-
ցաւ Արիոս Աղեկասնդրացի,
որ ուսոյց չարաչար ամպարը-
տեւ, ոչ գոլ զՈրդի հա-
սար Հօր, և ոչ ի բնութենէ Հօր, և
յեութենէ, և ոչ ծնեալ ի Հօրէ՛
յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ օտար
գոմն, և արարած, և կրեք, և յեւ-
թամանակի գոյացեալ: որ ըստ արժա-
նեաց իւրոց ամպարիշտս այս Արիոս,
ի գարշելիսն ընկալաւ զսատակումն:
Վասն որոյ ել հրաման յիւրեակալէն
Կոստանդինոսէ, ժողով լինիլ բազ-
մութեւ եպիսկոպոսաց, ի Նիկիա Բիւ-
թանացւոց, և ժողովեցան Բիտոլիւ,
և Բեկենդի երիցունք, ի Հրով քաղա-

PER hæc tempora Arius Alexan-
drinus extitit, qui impiè docuit,
filium non esse æqualem Patri, neque
de naturâ Patris atque essentiâ, neque
ex Patre ante sæcula natum; sed alie-
num quendam, creatum, inferiorem
& post tempus factum. Impius au-
tem hic Arius dignum meritis suis exis-
tium accepit. Decreto enim promul-
gatum est ab Imperatore Constantino,
ut ad Nicæam in Bithyniâ Episcopo-
rum cætus fieret; quò coiëre Vito &
Vincentius Presbyteri, ab urbe Româ,
à Sancto Silvestro constituti; Alex-
ander Alexandrinus, Eustathius An-
tiochenus, Macarius Hierosolymita-

քէ,

քէ, ձեռնարկութեւն արքայն Աղեքսանդրոսի, Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրի, Եւստատիոս Անտիոքայ, Մակարիոս Եփեսի, Աղեքսանդրոս Կոստանդնուպօլսի, եպիսկոպոսք։ Յայնժամ գայ Տրովարտակ ինքնակարին առ մեր արքայն Տրդատ, զի՝ զսուրբն Գրիգոր առեալ ը իւր, ի ժողովն երթիցէ՝ զոր ոչ էառ յանձն Տրդատ, բանդ լուծեալ էր գննամանայն ՀապՏոյ ընդ Հընդիկաց Թագաւորին, և ընդ արևելեայն Խաբանայ, և զգորավարէն Ներսէսի, որ և նա Թագաւորեաց ամս 9, և Որմիդի, որ ապա և նա Թագաւորեաց ամս 3, նա Տառակութեանք։ և ի կասկածի եղեալ զի մի արդեօք պայմանին ստեցցէ ըստ սովորութեւն Հեթանոսութեանն, վը այսորիկ ոչ էթող առանց իւր զաշխարհս։ բայց և ոչ սուրբն Գրիգոր հաւանեցաւ երթալ, զի մի զառաւել պատիւ վը խոստովանողական անուանն ի ժողովոյն ընկալցի, իբր՝ զի այնպէս փափաքանօք, և մեծաւ փութով կոչէին։ այլ նք առաքեն փոխանորդ իւրեանց զԱրիստակէս, հանդերձ ճշմարիտ խոստովանութեւն երկոցունց գրով։ ուրոյ երթել հասանէ մեծին Ղևոնդի, և հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր ըզԳրիգոր, զհայր Գրիգորի աստուածաբանի, որ, իբրեւ ել ի ջրոյն, լցս շուրջ փայլատակեաց, զոր ոչ ոք ի բազմաց ետես, բայց միայն Ղևոնդիոս, և մերն Արիստակէս, և Աթալայ Եդեսեայ, և Յակովբ Մըժբնայ, և Յոհան Պարսից եպիսկոպոս, որք նոյն շաւղօք ուղևորէին ի ժողովն։

nus, & ¹ Alexander Constantinopolitanus Episcopus. Tum etiam Imperatoris decretum ad Tiridatem regem nostrum venit, ut Sanctum Gregorium secum sumeret, atque ad Consilium se ³ conferret. Quod Tiridates noluit, quum de affinitate Saporis cum Indorum rege & Chachano orientali audivisset, ac Nerfis ducis, (is novem annos,) atque Ormildis, (is inde tres annos regnavit,) clara facta rescivisset. Veritus igitur ne fortè, pro Ethnicorum consuetudine, foedus essent violaturi, ex regione decedere noluit. Neque verò Sancto Gregorio persuasum est ut eò proficisceretur, ne ob Professoris nomen amplum nimis honorem ab Concilio acciperet, quamquam cum cupidè adeò tantòque studio accersiverant. ⁴ Ii verò, suo loco ² Aristacem misère, cum verà utriusque professione, scripto traditâ. Is in itinere magno Leontio occurrit, qui eo ipso tempore ³ Gregorium baptizabat, Gregorii Theologi Patrem, quem ex aquâ egressum Lux circumfudit, nemini de multitudine visâ, præter Leontio, Aristaci nostro, Authalio Edeffæ, Jacobo Nisibis, & Johanni Persidis Episcopo, qui eadem viâ ad concilium proficiscebantur.

Պ Ր Ա Գ

¹ An Alexander Episcopus Constantinopolitanus Concilio Nicæno interfuerit, non constat. Sunt, qui Metrophanem, quem Alexander excepit, nondum obiisse tradunt. Vide Euseb. De vit. Conf. l. III. c. 7. Socrat. Hist. Eccles. l. II. c. 6. Gelasius Cyzicenus, l. II. c. 5. scribit, Metrophanem, non quidem synodo interfuisse, ob ingravescantem

ætatem, sed legatos ad eam misisse presbyteros quosdam, atque inter eos illum ipsam Alexandrum, qui ei postea successit.

² Nomen Aristacis, sed corruptum, etiam nunc in Concilii Nicæni Actis comparet.

³ De Gregorii Senioris baptismo adi Baronium ad A. D. 325.

ՊՐԱԿ ԶԷ.

CAP. LXXXVII.

Դարձ Առիստակէսայ 'ի Նիկիայ', և
Հաւաքալ ազգականացն, և որ ինչ
ի Գառնի շինուածք:

*Aristaces Nicæā redit. Cognati fidem
amplectuntur. De Garnii adifica-
tione.*

Երթեալ Առիստակէս ընդ մե-
ծին Լեոնտի, հասանէ 'ի
քաղաքն Նիկեացոց, ուր եղեն
ժողովեալ Հարբ 318, 'ի բազ-
մունքն Արիանոսաց, զորս նգովեալ
մերժեցին 'ի հաղորդութե եկեղեցոյ.
սոյնպէս և Ինքնակայն արտասահմա-
նեաց 'ի մեքանդս: Ապա դարձեալ
Առիստակէս արժանահաւատ բանիւ,
և քսան սահմանեալ գլխով կանոնաց
ժողովոյն, գայ հանդիպի հօրն, և ար-
քայի 'ի Աղաբաշտապատ քաղաքի. ընդ
որ յոյժ ուրախացեալ սրբոյն Գրիգո-
րի, սուղ ինչ յինքենէ 'ի կանոնս
ժողովոյն յաւելու, վն առաւել
զգուշութե իւրոյ վիճակին: Յայնժամ
ազգային նոցա Վամնար մկրտի իւրովքն
հանդերձ 'ի մեծէն Գրիգորէ, աղքայի
ընդունելով 'ի ջրոյն, տայ ժառանգութի
նմա զմեծ դատականքուն Արտաշեսի,
որ այժմ ասի Դասհոնակերտ, և
զգաւառն Եիրակ, ոպ ազգականի
իւրում, և մտերիմ հարազատի, այլ
նա, ոչ աւելի բաւեալ քան զեօթն
աւուրս յետ մկրտութեն, վախճանի:
Բայց Թագաւորին հրդատայ մսիթա-
րեալ զգլուխ որդւոցն Վամնարայ զԱր-
շաւիր, զինքն փոխանակ ծնողին սահ-
մանելով, ազգ զնա սերեալ յանուն
հօրն, և կարգէ 'ի Թիւ նախարարու-
թեանց. յաւելու և այլ պարգևս,
զքաղաքն Երուանդայ, և զնորուն
գաւառն, մինչև ց կատար ձորոյն
մեծի, միայն զի 'ի մտաց նր հեռա-
ցուցէ զյիշատակ բնիկ աշխարհին,
որ Պալհաւն կոչի, ոպ զի անվորով
զհաւատն պահեցէ: Իսկ Արշաւիր,
առաւել սիրեալ զգաւառն, յիւր

Aristaces, cum magno Leontio
unâ iter faciens, ad Nicæam
urbem pervenit, quod congregati erant
Patres trecenti duodeviginti ad Aria-
nos evertendos, quos execrati, ex Ec-
clesiæ communitate eiecere, atque ipse
etiam Imperator ad Metalla ablegavit.
Deinde rediit Aristaces sermones refe-
rens fide dignos, & Concilii canones,
viginti capitibus conclusos, atque ad
Valarsapatam patri suo & regi
occurrit. Eâ re Sanctus Gregorius
lætus, paulum aliquid Concilii Cano-
nibus addidit, quod suo populo cautiùs
provideretur. Per id temporis Cog-
natus eorum Camsarus cum suis à
magno Gregorio baptizatus est, eum-
que Rex ex aquâ excepit, ac possessione-
nes ei, magnum Artasis oppidum,
quod nunc Dasonacerta appellatur, &
provinciam Siracam, ut cognato suo
ac germano amico, attribuit. Is autem,
non plus septem dies Baptismo super-
stes, è vitâ excessit; Rex tamen Tiri-
dates, quod Camsari filium primum
Arsavirum consolaretur, ipsum in Patris
locum substituit, atque eum in gentem
de Patris nomine appellatam compo-
suit, & in Satrapas retulit; aliâque
etiam adjecit dona, Eruandi urbem &
provinciam ejusdem, ad extremos us-
que magnæ vallis fines, ut ex ejus
animo avitæ regionis Balhaventis me-
moriâ deleret, quod fidem firmiùs
conservaret. Cæterum Arsavir pro-
vincia illâ valde delectatus, ab nomine
suo Arfaruniam nuncupavit; quum
prius Eraschazora appellaretur. Et
անուն.

որ ոչ չութափեաց հետեւիլ նոյնի գալն առ մեզ, գիտելով զամ տեղիս Այ, բնակեցաւ ի լերինն յայնմիկ, ի յայրս ինչ քարանոց, վասն որոյ կոչեցաւ առ նուն լերինն, Մանեայ այլք, յոր այրի բնակեցաւ յետոյ սբն Գրիգոր: Այլ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ, շրջէր ընդ աշխարհս՝ հաստատել ի հաւատս զաշակերտեալսն: Բայց յոր ժամ եկն նորին որդին Առիստակէս ի ժողովոյն Նիկիայ, յայնմ հետե՛ ոչ երևեցաւ յայտնիլ ումեք սուրբն Գրիգորիոս: Վս որոյ յիսկզբան քահանայանալոյն նոյն, յեօթն և ի տասներորդ յամէն թագաւորութեն Տրդատայ, մինչև ց'քառասուն և վեցերորդ ամն նորին, յորմէ հետե՛ ոչ ևս յաւելո՛ւ ումեք երևիլ Գրիգորիոս, համարեալ թուին ամբ 30: Եւ յետ նոյն Առիստակէս ամն 7, ի քառասուն և յեօթներորդ յամէն Տրդատայ, մինչև ց'յիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կառարուան սրբոյն Առիստակէայ, զի արդարեւ սուսեր էր հոգեւոր ըստ ասացելումն, վս որոյ և Արքեղայոս, որ կարգեալ էր ի վերակացութի չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, կշտամբեալ ի նմանէ, սպասեաց դիպօղ աւուր, և պատահեաց նմա՝ ի ճանապարհի Ծոփաց գաւառին, էսպան զերանելին սրով, և ինքն գնաց փախստական ի հաւրոս Անկիկեցոց: Իսկ զմարմին սրբոյն բարձեալ աշակերտաց նորին, բերին յԵկեղէց, հանգուցանել ի Թիլս յիւրում աւանին: Եւ յաջորդեաց զաթոռն երէց եղբայր նորին Արթանէս, ի յիսուն և ի չորրորդ յամէն Տրդատայ և անոր: Բայց սրբոյն Գրիգորի ի Մանեայրս կեցեալ, ան երևութաբար ամն բազումն, փոխ մահո՛ւմաբ ի կարգս Հրեշտակաց, և հովուեաց գտեալ զնա վախճանեալ, ի

ros docuit, non sat cito eas ad nos advenientes insecuta, omnia Dei loca cognoscens, hunc montem in lapidosâ speluncâ incoluit, atque inde mons iste Maniæ Specus appellatus est, quo in specu Sanctus Gregorius post habitavit. Tamen si vero ibi habitabat, identidem tamen publicè, ad discipulos in fide confirmandos, regionem obibat. Cæterum postquam Aristaces Filius ejus ab concilio Nicæno rediit, non deinceps Sanctus Gregorius in aliqujus conspectum prodiit. Itaque ab initio Sacerdotii ejus, anno Tiridatis imperii septimo decimo, usque ad annum ejusdem quadragesimum sextum, à quo tempore nulli deinceps Gregorius apparuit, numerati colliguntur anni triginta. Post eum Aristaces præfuit, annos septem, à quadragesimo septimo, usque ad tertium & quinquagesimum Tiridatis annum, quo anno Aristaces periit; qui quidem gladius, ut dicitur, erat spiritus, adeo ut Archelaus quartæ, quæ vocatur, Armeniæ præfectus, ab eo reprehensus, idoneum tempus captaverit, eique in itinere in Zophorum provinciâ occurrerit, ubi Beatum illum ferro sustulit, atque ipse ad Taurum Ciliciæ profugit. Sancti autem corpus Discipuli ejus sublatum in Ecelesiam portarunt, ut in Thilo oppido suo conquiesceret. Major inde Frater ejus Verthanes eum excepit, ab anno Tiridatis quinquagesimo quarto & deinceps. Cæterum Sanctus Gregorius, cum multos annos in Maniæ specu occultè vixisset, morte tandem in Angelorum ordines translatus est, eumque defunctum cum Pastores reperissent, in eodem loco, ignari quisnam esset, sepeliverè. Decebat utique eos, qui Servato-

նայն

G g

նոյն տեղւոյ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով որ նա իցէ: Այսելէր իսկ նոյն որք Փրկչին մերոյ եղեն խորհրդածուք, իննիւ և աշակերտին յուղարկմանն սպասաւորք: Եւ ծածկեալ ամս բազում, Ածային իմն գողցես տեսչութիւն, իբրեւ՝ զՍովսէան գայն ի հնումն, զի մի ի պաշտօն դեռահաւատ մարդկան ի Բարբարոսացս առցի ազգաց: Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաւատք կողմանցս այսոցիկ, զկնի յետ բազում ամաց՝ յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմ, Գառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եղաւ ի գետին Թորդան նշխարք սրբոյն Գրիգորի: Սա, որպէս յայտնի է ամենեցունց, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ Պալհաւ, յազգէ թագաւորեցելոյ զառուցեալ Արշակունի, ի ցեղէ Սուրենական, ի հօրէ Անակ կոչեցեալ: Եւ յարեւելց կողմանց Հայոց աշխարհիս, արեւել ճամարիտ ծագեալ, և իմանալի արեգակն, և հոգեւոր ճառագայթ ի խորին չարութէ կռապաշտութեն, երանութե և շինութե հոգեւորի առիթ: Ածային արդարեւ արմաւենի տնկեալ ի տան Տն, և ի գաւիթս Ա ծաղկեալ: Եւ այս պիտեօք, և այս քանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, ժողովեաց զյեզ զամենեսեան ի փառս, և ի գոյնստ Աստուծոյ:

ՊՐԱԿ ԶԹ.

Յաղագս՝ վախճանի մեծի թագաւորին Տրդատայ, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն ազգիս Հայոց:

Սրբոյ, և զմեծէ, և զերկրորդ Նահատակէ, և զմերոյ լուսաւորութեց հոգեւոր վերապաշտէ ճառելով, զի Քսէն հանդիս եղելոցս ճամարիտ թագաւորէ, հրաշափառագունիւ պարտ էր անցա-

ris nostri fuerant Consiliarii, fieri etiam Discipuli ejus Ministros. Is, divinâ, ut videtur, providentiâ, complures annos latuit, uti olim Moses, ne eum barbaræ gentes, à fide recentes, colerent. Cum autem in istis locis adaucta fides & firmè fundata fuit, multis post annis, corpus ejus solitario cuidam Viro, Garnico nomine, patefactum est, atque ita Sancti Gregorii reliquiae deportatae, atque in Thordano oppido repositae, fuerunt. Is, uti omnibus notum est, natione fuit Parthus, ex provinciâ Balhavenfi, de regio Arfacidarum genere, ex tribu Sureniâ, patre ortus, cui nomen Anaco; in orientali Armeniæ parte, verus regionis Oriens, ac Sol intelligens, radiusque caelestis, in profundâ Idololatriæ iniquitate; Felicitatis & caelestis commodi causa & origo; *Divina profectò palma, in domicilio Domini plantata, atque in atriis Dei florens.* Is talibus totque populis multiplicatus, nos universos ad Gloriam & laudem Dei congregavit.

C A P. LXXXIX.

Magni Regis Tiridatis obitus; lugubrisque reprehensio Armeniæ gentis.

DE sancto & magno Heroe altero ac nostræ illustrationis caelesti duce, de vero omnium à Christo rege, verba facturum, splendidiore uti oportet oratione, tanquam de socio, primæ Semitæ atque illustrationis principi, in

եւել

նել բանիւ, ուն՝ գգործակցէ, և
զհաւասար ճգնողէ մերոյ նախաշաւդի
և լուսաւորութեանց նահապետի, որ
պէս թոճեցաւ հաճոյ հոգւոյն Սրբոյ,
երեցացուցանել զիմ Լուսաւորին,
վկայուեն միայն վիճակաւ, 'ի վր բե-
րեմ թէ և՛ Առաքելութեն: Իսկ որ
ինչ զկնի այսորիկ, զուգաբան, և
հաւասարագործ, այլ զառաւելու-
թիւն ասեմ զԹագաւորին: քանզի
խորհիւն յաղագս Այ, և ճգնագգեցիկ
լինիլ, զոյգ երկոցունց, իսկ նուաճել
հաւանողական, կամ բռնաւորական
բանիւք, առաւել Թագաւորին շնորհ-
քանզի ըստ հաւատոցն ոչինչ կասեցու-
ցանէր գգործսն: այսորիկ աղագաւ
կոչեմ զնա նախաշաւիդ ճանապարհ,
և լուսաւորութեան մեր հայր երկրորդ:
բայց զի պատմութեանց, և ոչ գովես-
տից է ժամանակս, մանաւանդ զի և
հազներգութիւն լիւրաքանչիւր Պատ-
մագրաց արտասանութեց, և ոչ յա-
տուկ 'ի մէջ շարագրեցաւ, անցուք
'ի կարգ բանից, որ ինչ յաղագս նր:
Սա յետ հաւատոցն, որ 'ի Քս, ամ
առաքինութիւն բացափայլեալ ևս քան
զեւ՝ յաճախէր, որ ինչ յաղագս Քի
գործ, և բան, սաստելով, և հաւանե-
ցուցանելով զմեծ նախարարսն, միան-
գամայն և զամ բազմութիւն ուսմկին,
լինիլ արդարեւ Քի, ուն՝ զի վկայեցեն
ըստ հաւատոցն ամենեցուն և գործքն:
այլ զխոստասրտութիւն կամիմասել, թէ
և զամբարհաւաճութի մերոյ ազգիս,
յիսկզբանն և այսր, ուն՝ անհամբոյր
բարոյ, և ճշմարտութեան անհարա-
զատ, կամ թէ՛ բնութիւն ունելով
զբարձրայօնութի, և կամակարութիւն,
ընդդիմանան կամաց Թագաւորին՝ յա-
ղագս կրօնից Քսականաց, զհետ եր-
թալով կամաց կանանց, և հարձից:
Որում ոչ կամեցեալ ներել Թա-
գաւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր սրան,

opere & labore, pari, prout Sanc-
to Spiritui visum est, illuminato-
rem meum, Martyrii solum sorte,
addo etiam Apostolici muneris, prio-
rem facere. Cum autem in cæteris
ferè rebus, tum dictis, tum factis
pares inter se fuerint, ego quidem ex-
cellentiam regis declarabo; nam quod
in Deum cogitationes conferrent, ac
religiosam severamque vitam cole-
rent, in eà re ambo erant pares, sed
persuasione & vi verborum cogere, in
eà facultate Rex excellebat. Fidei
enim opera nihil quicquam intermitte-
bat; ac propterea illum, primæ Se-
mitæ viam, & nostræ illustrationis Pa-
trem alterum, appello. Quum autem
nunc tempus est, historiam, non lau-
dationem, conscribere, maximè quod
de eà re Scriptores alii singulatim libros
composuerint, neque proprie ad nos
pertinet, ego ejus historiam persequar.
Is, postquam Christianæ fidei se ad-
junxit, in omni virtute eminens, factis
sermonibusque, quæ ad Christum
spectabant, maximè abundavit, & re-
prehensionibus pariter ac suadelis apud
Nobiles Satrapas simul & totam vulgi
multitudinem egit, ut verè Christiani
fierent, ut omnium actiones essent fidei
consentaneæ. Nationis autem nostræ
perversitatem & contumaciam jam lu-
bet aperire, quæ inde usque à tempo-
ribus antiquissimis à bonitate fuit aver-
sa, atque à vero aliena; qui superbo at-
que obstinato ingenio præditi, regis
voluntati de Christianâ religione res-
titere, mulieribus & concubinis morem
gerentes. Id Rex ferre nolens, positâ
terrestri coronâ, cælestem sectatus est,
atque ad locum properè contendit, ubi
impiger ille Christi miles in cavernâ
montis vitam traduxit. Hic autem
զհետ

զհետ ընթանայր երկնաւորին, արագ
հասանելով 'ի տեղին՝ ուր ճգնաւոր
զինուորն Քի, ծակամուտ լեռնակե-
ցիկ եղեալ: Աստանօր ամաչեմ ասել
զՃմարտութիւն, մանաւանդ թէ՛ զա-
նօրէնութի, և զամպարչտութի ազգիս
մերոյ, զմեծի ողբոյ և արտասուաց
արժանի զոցա՛ զգործս: քանզի զհետ
առաքեալ, կոչեն զնա՛ սուրբ լինիլ
լստ կամացն, և ունիլ զթագաւորու-
թիւն, իսկ 'ի ջհաւանիլ սրբոյ, տան
նմա արբուսն, ուն՝ անդ ուրեմն 'ի
հնունս զՍոկրատայ զմիջախնդան, և
կամ թէ՛ զմեր իսկ ասել կատարեալ
Երրայեցիք, ըմպելի լեղեալ խառնեալ
Այ մերոյ, և զայս արարեալ, շիջու-
ցին յինքեանց զբազմափայլ ճառա-
գայթ Ածապաշտութեան նորա: զս
այսորիկ՝ ես 'ի վր իմիցս ողբալով
ասեմ, ուն՝ Պողոս յաղագս իւրոցն, և
Թշնամեաց խաչին Քի: բայց ասեմ,
ոչ զիմ բանս, այլ զհոգւոյն Սրբոյ:
Ազգութիւր, և դառնացօղ, ասէ, ազգ-
որ ոչ ուղղեաց զսիրտ իւր, և ոչ հաւ-
ատարմացաւ Աստուծոյ ոգի նորա:

Արք Արամեանք՝ մինչև յերբէք
ծանրասիրտք: Ընդէր սիրէք զանօրէ-
նութիւն, և զանստութի: որք ոչ ծա-
նեայք, զի սքանչելացոյց Տր զաւարն
իւր, և ոչ Տր լուհիցէ ձեզ, յաղաղա-
կել ձերում առ նա զի բարկացեալք
մեղալք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացա-
րուք, քանզի զենուսն անօրէնութեան
զենէք, և զյուսացեալն 'ի Տր արհա-
մարհեցիք: Այ այսորիկ եկեցէ ձեզ
որոգայթ, զոր ոչ ծանեայք, և որսն,
զոր որսայցէք, ըմբռնեցէ զձեզ, և
նորին որոգայթիւ անկջիք: այլ անձն նր
ցնծացէ: Տերամք, ուրախացի 'ի
հանգստեան իւրում, և նախ ինքեան
անձամբ ասացէ՛, Տր ո՞ր նման է քեզ:
Եւ զի այսորիկ ճմարտիւր այսպէս, և
մեք միտթարեացուք մերովք վտանգի-
ւքն, զի թէ՛ ընդ փայտ դալար այս է,

me pudet dicere verum, atque impie-
tatem & scelus gentis nostræ, fac-
tæque ejusdem, acerbo gemitu la-
chrymisque dignissima, declarare.
Eum utique per nuncios accer-
sebant, ut de suâ voluntate Sanctus
foret, & regnum obtineret. Quum
verò Sanctus ille renuit, potionem ei
dedere, sicut antiquitus Socrati cicu-
7 tam, vel, ut nostra proferam, ut
furentes Hebræi *poculum felle mixtum*
Deo nostro obtulere, atque ita præ-
clarissimum pietatis ejus radium ex
ipsis extinxere. Quare ego de meis
lachrymabundus loquor, id quod
Paulus de suis, crucis etiam Christi
inimicis; nec mea, sed Spiritus Sancti
verba loquor; "*Gens perversa*, in-
"quit, *atque exacerbens, Gens, quæ*
"*cor suum non rectum servat, neque*
"*fidelis fuit Deo animæ ejus.*

8 Viri Armenii, quousque eritis ani-
mo tardo? Cur improbitatem atque
impietatem amatis? Quin cognoscitis,
quam mirificè Dominus cum Sancto
suo egerit! Dominus autem non vos
exaudiet, quum eum invocabitis,
propterea quod per iram peccavistis
neque in lectis vestris poenitentiam
egistis; nam victimam iniquitatis mac-
tastis & fidentem Domino estis asper-
9 nati. Ideo ad vos veniet laqueus,
quem ignoratis, & præda, quam ve-
nati estis, vos apprehendet, atque ejus
laqueo peribitis. Anima autem ejus
in Deo exultabit, & in suâ quiete læ-
tabitur, omnesque secum dicent, Do-
mine, quis tui similis est? Quum ita-
que hæc ita vera sint, in malis nostris
nosmet etiam consolemur; *si enim*, ut
ասէր

ասէր Բն, իսկ ընդ չորն, զի նշ
 լինիցի: Արդ՝ եթէ ընդ սուրբն Այ, և
 որք 'ի Թագաւորութե՛ գինքեանս՝
 յաղագս Այ նուաստացուցին այսքան,
 զինչ բան մեր առ Այ յաղագս 'ի
 ձեռք վտանգիցս, որոց վտանգք, և
 աղբաւորութի սեպական է: Այլ սա-
 կայն՝ ասացից- ո՞վ որ 'ի ձեռք Թո-
 շակս, յաղագս մեր, ո՞վ որ վարդա-
 պետացն մարթանս, ո՞վ որ բան յո-
 ժարեցուցանող, կամ յորդորական,
 ո՞վ որ յերթան մերում բեռնաբարձ,
 ո՞վ որ 'ի գայն մերում հանգիստ,
 ո՞վ որ տո՛ւն, կամ՝ օթանոց մեզ
 պատրաստեաց. Թողից գայն, զի և
 ոչ զլեզուս չարս, և զագիտութեանն
 հանդերձ անտի փառամոլութե՛, և
 կատաղի լեզունութե՛, սանձա-
 բեցիք, այլ նիւթ նոցա անմոռ-
 Թեն զձեր ուսումնատեացդ տալով
 բարս, բորբոքեցէք առաւել՝ բան
 զԲաբելոնի հնոցն: Այ որոյ իւրա-
 քանչիւր որ առանձին է բուրմ, և
 պաշտօն, ո՞վ ասէ Գիր. որ է ըստ
 այժմուցս 'ի դէպ, որ բազում խո-
 սողք յԱստուածայնոցն, և զօրութե՛
 մտացն ոչ հասուք, և խօսողք՝ ոչ
 ըստ հաճոյից Հոգւոյն, այլ լի օտա-
 բին, վս որոյ հեղհումն է ճանքս,
 և սարսափելի իմն որոց միտս ունին.
 քանզի խօսի, որ խօսին զԱստուծոյ,
 և զԱծայինսն, և խորհուրդք խո-
 սողին հայի յօտարս: զի ոչ, յաղագս
 որոյ խօսին, կրէ գաշխատութին, և
 մեղմով, և հեզիկ, որպէս ուսաւն,
 Թէ մի որ լուհցէ արտաքոյ գբարբա-
 նորա. այլ յաղագս փառաց մարդ-
 կայնոյ, և ճայթելով, հնչեցուցա-
 նեն 'ի լսելիս մարդկան, ուր շատ
 խօսութեան բանք, իբրև յաղբիւրէ,
 բոխեն, ո՞վ ասացն ոմն 'ի հնոցն, և
 զկծեցուցանեն զգինարբուս, և զհրա-
 պարակս: ո՞վ որ զսոսա ոչ ողբասցէ,
 որ միտս ունիցի, և, եթէ ոչ որ

ait Christus; cum arbore viridi ita
 10 actum est, de arida quid fiet. Si cum
 Sancto Dei, iisque, qui Dei causâ
 regnum suum posuere, ita agitur,
 qualis nostra ad Deum oratio de
 vestris miseriis esse debet, quorum
 calamitas & paupertas propria sunt.
 Ego tamen hæc dicam. Quis ves-
 trum stipendium nobis præbuit?
 Quis Doctorum preces fudit? Quis
 incitamentum hortationemve dedit?
 11 Quis, dum iter faciebamus, qui
 onus nostrum portaret, apparuit?
 Quis, postquam venimus, sedem?
 Quis domicilium aut diverforium no-
 bis apparavit? Prætermitto cætera.
 Neque enim linguas malas, igno-
 ratione, ambitione vanâ, & vesanâ
 garrulitate refertas, refrænâstis, sed
 moribus vestris, à doctrinâ alienis,
 illorum dementiæ materiam præ-
 bentes, supra Babylonis fornacem
 12 inflammâstis. Itaque unusquisque per
 se est Sacerdos & numen, ut in
 sacris literis est; quod dictum in
 hæc tempora optimè convenit, cum
 multi divina loquuntur, neque vim
 eorum mente comprehendunt; &
 loquuntur non ad Spiritûs volunta-
 tem, sed ad externi cuiusdam ar-
 bitrium, ac propterea Sermo eo-
 rum attonitos eos & perterritos red-
 dit, qui intelligentiâ præditi sunt.
 13 Qui enim loquitur, de Deo & re-
 bus divinis loquitur, sed consilia
 loquentis ad aliena spectant. Non
 enim de eo, quod loquitur, solli-
 citus est, neque mitis ac lenis, pro-
 eo, ut dicitur, ne quis foris audiat vo-
 cem ejus; at gloriam ab homini-
 bus quærentes, aures hominum vo-
 ciferatione perfonant; à quorum ore
 sermones verbosi, uti quidam ex ve-
 teribus dixit, tanquam à fonte pro-

գա-

հչարիցի, ասեմ, թէ և՛ որք յորդորեն
զնոսա՛, այսպիսիս լինի՛լ արգելում, 14
ասելով գփրիստոսին, տա՛լ վրէժս
յարենէն Աբէլի արդարոյ, մինչև
յարիւնն Զաքարիայ, որ կայ՝ ի մէջ
տաճարին, և սեղանոյն: այլ անտա-
նօր դադարեցէ բանս, որպէս աշ-
խատութե կրեալ, յականջս լինի՛լ
խօսեցեալ մեռելոց: Այլ զատ-
մութիւնս յաղագս սրբոյն Տրդա-
տայ Ճշմարիտ է, քանզի արբուցեալ
նմա՛ դեղ մահու, զրկեցան ՚ի լուսոյ
շնորհաց ճառագայթից նորա, որ
թագաւորեաց ան յիսուն և վեց:

fluunt, & vinolentos ac plebem sti-
mulant. Quis hæc non lugebit, qui
mente præditus est, &, nisi si quis
molestè ferat, ut hortatores eorum
cohibeam, Christi verba producam,
daturus pœnam, à Sanguine Abelis
justi, ad Sanguinem Zacharia, qui
15 inter Templum & Altare est. Jam
verò hæc oratio quiescat, ut cui grave
sit, Mortuorum aures allocutum fuisse.
Cæterum Historia hæc Sancti Tiri-
datis vera est, namque ei mortiferum
medicamentum dedere, atque ita gra-
to radiorum ejus lumine sunt privati.
Is regnavit annos sex & quinquaginta.

Աւարտեցաւ Հատոր Երկրորդ:

Finis Libri Secundi.



M O S I S

MOSIS CHORENENSIS HISTORIA ARMENIACA.

ՀԱՏՈՐ Գ.

LIBER III.

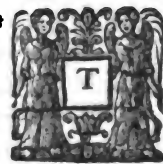
ՊՐԱԿ Ա.

CAP. I.

Մովսիսի Խորենացւոյ՝ աւարտաբա-
նութի մերոց հայրենեաց:

Mosis Chorensis de nostræ regionis
historiâ Sermo postremus.

Ո Հախօսութիւնք ե-
ղեալ մերոց աշխարհիս,
և ոչ ընդ ամ ընդունա-
կանն անցանել ատակե-
ալ ստկս կարճութե ժա-
մանակիս, նա և ոչ մատենագրութիւն
Դեոդորի հուպ են առ մեզ. զի 'ի
նմա՝ պահելով զանկն, անմոռաց ընդ-
բնական անցանեաք, զի մի ինչ 'ի մեզէն
մնացե 'ի գլխաւորաց, և 'ի պիտա-
նեաց, և արժանի յիշատակի մերոց
շարագրութեց. այլ, որչափ քան, և
յոժարութի բաւեցին, պատմեցաք
ստուգապէս, 'ի մեծէն Աղեքսանդրէ,
մինչև յ' վախճան տրոյն Տրդատայ,
յոյժ կանուխ և հեռի ժամանակօք.
վասն որոյ մի զմեզ այսպանեալ պար-
սաւիցես, զի ահա որ ինչ առ մերովքս
ժամանակօք եղև, կամ դոյզն ինչ
հեռի, զրուցեցեց բեզ անխալ, եր-
բորդ առնելով գիրս որ ինչ յետ
տրոյն Տրդատայ, մինչև 'ի սպառհլ



AMETSI regionis nostræ
Historiæ antiquæ defici-
unt, neque omnia per-
currere atque ad exitum
persequi finit. temporis
breuitas, atque eò ma-
gis, quòd præsto nobis non adest
Diodori Bibliotheca, quâ ante oculo
positâ, universa accuratè potuissè-
mus percernere, neque quidquam il-
lustre, aut notabile memoriâque dig-
num, in nostris commentariis per obli-
vionem prætermittere; tamen, quan-
tum labore & studio assequi potuimus,
ab Alexandro magno usque ad Sancti
Tiridatis mortem, per tempora hæc
vetusta, & ab nostrâ ætate longè
remota, narrationem fideliter pertexui-
mus. Ne quis igitur ea nobis contu-
meliosè objiciat, quæ inibi omissa in-
veniet; siquidem, quæcunque nostrâ
ætate aut non longe antè facta fuerunt,
Ա.

¹ Ex hoc loco veri quidem simillimum est, in eis Diodori Siculi libris, qui injuriâ temporis periêre, res Armeniacas perscriptas fuisse.

Արշակունեաց յգգին՝ ի Բագաւորու-
թենէն, և զաւ օ ի սրբոյն Գրիգորի՝ ի
քահանայութենէ, հասարակաց խո-
սիւք անցանելով ը պատմութիւնս,
որպէս զի մի՛ երևեսցուք ՚ի պերճաբա-
նութիւնս գրաւել առ փափագ, այլ
ճշմարտութե բանից մերոց կարօտեալ,
ստէպ ստէպ՝ և անյագ առնիցեն՝ զըն-
թերցումն պատմութեց մերոց հայրե-
նեացն:

sine ullâ prætermiſſione exponam,
tertium utique hunc librum de eis rebus
compositurus, quæ ab Sancti Tiridatis
obitu usque ad id tempus evenêre, quo
gens Arsacidarum ab Imperio, &
Sancti Gregorii stirps ab Sacerdotio,
exclusa fuit; atque hanc historiam
vulgari sanè stylo contexam, ne ver-
borum magnificentia nimis gloriam
affectare videamur; sed ut ii, qui
nostræ narrationis veritatem requirunt,
affiduè atque avidè majorum nostro-
rum Annales perlegant.

Պ Ր Ա Կ Բ.

Որ հնչ յեա վախճանին Տրդատայ՝ ընդ-
մեծն Վրթանէս, և ընդ երես նախ-
արարութիւնն անցք:

CAP. II.

*De iis, quæ post mortem Tiridatis
magno Verthani, tribusque Præfetu-
ris acciderunt.*

**** Եւսմանակի վախճանի Տրդատայ՝
* ի * հանդիպեցաւ մեծն Վրթանէս
**** ՚ի վկայարանի սրբոյն Յօհան-
նու, որ՝ ի հօրէ նորին՝ շնորհե-
ալ էր ՚ի Տարօն, ուր նենգ գործեալ
լերինն այնորիկ բնակեաց, ՚ի սաղ-րե-
լոյ նախարարացն, կամեցան սպանանել:
որք անըմբռնելի ձեռամբ կապեալ,
որպէս՝ առ Եղիսէիւն այնուհիկ ՚ի
հնումն, կամ առ նորին ինքեան Քի-
Այ մերոյ զարկուցեալ Հրէպքն,
անվտիւ անցեալ գնայր յԵկեղէց գաւ-
առ, ՚ի Թիֆլիս յաւանն, որ էր հանգ-
ստարան նորին եղբօրն Առիստակեայ,
և սգացեալ ՚ի վր աշխարհիս հայոց,
որք, յանիշխանութե մնացեալք, յարե-
ան, ազգյազգ ՚ի վերայ, կոտորել զմիմե-
անս, ուստի՝ երկք տո՛հմէն, որք
զԲղնունականն, և Մանաւազեանն, և
որ Դուռնին անուանեին, սպառեալ
բարձան ՚ի միջոյ:

SUB id tempus, quo mortuus est
Tiridates, adfuit fortè magnus
Verthanes ad Sancti Johannis Sepul-
chrum, quod Pater suus apud Taro-
nem ædificandum curaverat, ubi
montis ejus incolæ, ab Optimatibus
ad id impulsî, eum ex insidiis inter-
ficere statuerunt; qui tamen ab ejus
manu, qui comprehendi non potest,
prohibiti sunt, sicut olim ab Elîsæo,
aut ab ipso Christo Deo nostro Judæi
timore erant percussî; isque securus in
Ecelesiam provinciam ad Thilum op-
pidum aufugit, quo in loco Frater suus
Aristaces sepultus fuerat; ibique re-
gionem Armeniorum deploravit; qui
jam nullum regem habentes, gens in
gentem, alii in alios invasere, atque
inter se tantas strages fecêre, ut
tres eæ gentes, quæ Beznunia, Ma-
navazia ac ² Dunia appellabantur,
excisæ penitus atque extinctæ fuerint.

Պ Ր Ա Կ

² Vide suprâ, l. I. c. 11. N° 3. ubi tamen per-
suram videtur scribi *Gennunia*; cùm Gens Genuunia

non ab Haico, sed à Senecharimo originem duxerit.
Vide etiam suprâ. l. II. c. 7. N° 21.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Պատարուին սրբոյն Գրիգորիսի 'ի բար-
բարոսաց:

Cædes Sancti Gregorii à Barbaris.

ԵՄԱԻ պնտութիւն առնելով ժխնդրութիւն հաւատոյ, և վարուց երանելին Տրդատ, առաւել այնոցիկ որք 'ի բացայ կողմանքն էին յիւրում հշխանութեն. վասն որոյ եկեալ գործակալք կողմանցն արևելից հիւսիսոյ, վերակացուք հեռաւոր քաղաքին, որ կոչի Փայտակարան, ասեն ց' արքայ. եթէ կամիցիս ուղղութիւն վարիլ կողմանցն այնոցիկ ըստ այսմ հաւատոյ, առաքեալ նց եպիսկոպոս 'ի զաւակէ սրբոյն Գրիգորի, զի յոյժ փափաքելով խնդրեն, և գիտեմք հաւաստի, զի 'ի հռչակեալ անուանէն Գրիգորի ակն ածիցեն, և 'ի նորին զաւակացն: Այսմ հաւանեալ երանելին Տրդատ, տայ նոցա եպիսկոպոս, զմանուկն Գրիգորիս, զերէց որդին Վրթանիսի. թէպէտ և յանկութիւն աւուրցն հայելով, պարականոն զիւրն վարկանէր, այլ տեսեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն, զմտաւ ածեալ զՍօդոմոն երկոտասան ամեայ թագաւորեալ Իլին, առաքէ բազում համարձակութիւն, հանդերձ Սանատրկաւ ոմամք յիւրմէ՝ ազգէն Արշակունեաց: Որոյ երթեալ, օրինակ բարեաց լինէր, հայրենականօքն վարելով առաքելութիւնք, այլ կուսութիւն գեր 'ի վերոյ քան զհարսն, և պատժականաւ զոյգ Է թագաւորին: Իսկ 'ի հասանիլ համբաւոյ վախճանին Տրդատայ, 'ի դաւելոյ նորին Սանատրկոյ, և այլոց ոմանց հանապազասուտ արանց Աղուանից, սպանին զերանելին ընթադրեալ ձիովք Բարբարոսքն, 'ի Վանիսանեան դաշտին, մերձ 'ի կասբիական կոչեցեալ ծով, զոր բարձեալ

DELICTA in fidem & bonos mores vehementer admodum persecutus fuerat beatus Tiridates, maximeque illorum, qui in remotioribus regni sui partibus degebant; atque ob eam causam tractus ejus Procuratores, qui inter orientem Solem & Septentriones jacet, urbis longinquæ Præfecti, quæ vocatur Phætacarana, ad eum accesserant, nunciantes, “ si vellet hæc regiones rectè in hac fide institui atque administrari, mitteret eis Episcopum ex stirpe sancti Gregorii, qualem quidem cupidissimè petunt; eosque certè scimus clarissimum Gregorii nomen, ejusque sobolem magnâ reverentiâ profecuturos.” His fidem habens beatus Tiridates, adolescentulum Gregorium, filium Verthanis natu majorem, Episcopum constituit. Quamquam enim, ætatem ejus deficientem ac minus justam respiciens, rem se contra canones facturum existimabat, tamen, cum animi ejus magnitudinem cernebat, illudque secum reputaret, Solomonem duodecim annos natum Israelitis imperitasse, nihil addubitavit, eumque cum Sanatruco quodam ex suâ Arfacidarum gente fidenter eodem misit. Qui, cum venisset, exemplar bonitatis fiebat, paternis virtutibus præditus, castitate autem patri superior, & severitate regi par. Cæterum delato de morte Tiridatis nuncio, instigante eodem Sanatruco aliisque quibusdam ex infidis Albanis, Beatum illum, equis subjectum, in campo Vatriensi, prope Caspium quod

H h

արքայ

ՊՐԱԿ Ե.

CAP. V.

Պատճէն թղթոյն Հայոց:

Exemplum epistolæ Armeniorum.

Երթանէս, և որք ընդ նովաւ եպիսկոպոսուհիք, և ամ նախարարք Հայոց մեծաց, տեառն մերոյ ինքնակալի Կոստանդեայ Կայսեր՝ խնդալ: Յոչ լիցի չեզ պայման ուխտի հօրքոյ Կոստանդիանոսի, որ առ մերում թագաւորին Տրդատայ, և մի տայցես զաշխարհս քո Պարսից՝ անամից, պլօզնեսցես մեզ դորք թագաւորեցուցանել զորդի Տրդատայ, զԽոսրով քանզի Ան, ոչ միայն զձեզ Եւրօպայ, այլ և ամ Միջերկրեայցս, տիրեցոյց, և անհօրութեան ձերոյ եհաս մինչև ի ծագս երկրի, և մեք խնդրեմք առաւել քան զառաւել տիրել ձեզ, ողջ լերուք: Այսամ լսող եղեալ Կոստանդեայ, առաքեաց զԱտիոքոս յարդարիչ իւրոյ պալատան զօրու ծանու, և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և թուղթ, որ անէր օրինակ զայս:

¹ Vide supra l. II. c. 80.

Թուղթ Կոստանդեայ:

Epistola Constantii:

Օգոտոսս ինքնակալ Կայսր Կոստանդոս, մեծի Երթանիսի, և հաւերէն աշխարհականաց քոց, խնդալ: Առաքեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և հրաման թագաւորեցուցանել ձեզ զԽոսրով, որդի արքայի ձերոյ Տրդատայ, ոչ զի, ի բարեկարգութիւն հաստատեալ, մեզ ծառայեսցիք մերմութիւն, ողջ լերուք:

Augustus Imperator Cæsar Constantius magno Verthani & universis popularibus tuis salutem. Exerokum vobis auxilio misi, atque etiam imperavi, ut Regis vestri Tiridatis filium Chosroem regem vobis constituerent, ut in prospero statu firmè collocati, nobis fideliter deserviat. Valete.

ՊՐԱԿ

H h 2

ՊՐԱԿ Է.

CAP. VII.

Յանցանք Մանաճիճի առ մեծն Յա-
կովբ, և մահ:

*Delicta Manaziri in magnum Jacobum,
ejusque Mors.*

*** թեալ Մանաճիճի, Հայոց
* Ե * Հարաւային գեղաւն, և Կիլի-
*** կեցւոց զօրօք, զկողմնաբք Աս-
րեստանի, ճակատս տուեալ
ընդ Բակուր բռնիքի, սատակէ՛ զնա և
զօրքս նր, և զՊարսիկս օգնական եկեալ
անս, հայաժականս առնէ, և զորդի
Բակրոյ զՀեշայ ձերբակալ արարեալ,
հանդերձ երկաթի կապանօք առաքէ
Խոսրովայ, և զգաւառս իշխանութե-
նայ արով դատէ յանխայ, ոչ միայն
զմարտիկսն, այլ և զաւանդի շինականս.
և բազում գերիս առեալ ի կողմնացն
Մծբնայ, ընդ որս և սարկաւազունս
ուր սրբոյ եպիսկոպոսին Յակովբայ.
զորոց զհետ եկեալ Յակովբայ, համ-
զէ զՄանաճիճի արձակել զգերու-
թիւնն աւանդին, իբրեւ զոչինչ մեղու-
ցեաց: Արում ոչ հաւանեալ Ման-
աճիճի, պատճառէ զարքայ, և Յակովբու
դէմ եղեալ առ արքայ, առաւել ևս
զհարի Մանաճիճի, և ի սադրեղոյ
գաւառականացն, զուրթսին սարկաւ-
ազունսն նր, որք ի կալանն, հրամայէ
ի ծով ընկեցու: զոր լուեալ մեծին
Յակովբայ, դառնայ ի տեղի իւր ի
բարկութեմ, որպէս Մովսէսն յերեսաց
Փարաւոնի, և երեալ ի լեւանին, յու-
րում երեւեր գաւառն անմ, անէծ զՄա-
նաճիճի, և զգաւառն անմ և ոչ յա-
մեցին դատաստանք Ածայինք հասանիլ
ի վր, և անան Հերովդի սատակի Մա-
նաճիճի, և պտղաբերութի ջրաւորաց
գաւառին դարձաւ յաղտաղտուկ,
եղեալ ի վր երկինք պղնձի, ըստ գրե-
ցելուն, և ծով, հակառակեալ յինքն,
ընդուիէր զսահմանս անդաստանաց.
զոր լուեալ մեծին Վրթանայ, և ար-
բային Խոսրովայ, ցասուցեալ, հրա-
մայեն արձակել զգերեայսն, և առնոյն

MAnazirus cum Australi Ar-
meniorum cohorte, Cilicum-
que copiis in Assyriæ fines profectus,
commisso cum Bacurio Consule præ-
lio, ipsum exercitumque ejus cecidit,
legionemque Persarum, quæ ei subsidio
venerat, in fugam vertit; Hefæum
Bacurii filium captum, ferreisque vin-
culis constrictum, ad Chosroem misit;
totumque aded provinciam ejus popu-
lum ferro trucidavit, nemini parcens
neque militi, nec rustico nec plebeio.
Multos etiam ab regione Nisibena
captivos duxit, in quibus erant octo
Diaconi Jacobi Episcopi; quos Jaco-
bus secutus, Manazirum hortatus est,
ut captivam plebem dimitteret, quæ
utiquis nihil quidquam deliquerat. Id
quod cum Manazirus recusaret, cau-
samque in regem transferret, ac prop-
terea Jacobus ad regem iter dirigeret,
eo majori irâ furens Manazirus, ab
incolis etiam provinciam ad id impulsus,
octo Diaconos, qui in vinculis erant,
in mare conjici jussit. Quo magnus
Jacobus audito, in suum locum, iræ
plenus, sicut Moses à facie Pharaonis,
revertit; atque in montem quendam
ascendens, ex quo tota provincia con-
spici posset, Manazirum omnemque
provinciam execrabatur; neque tarda
fuerunt divina judicia. Manazirus
enim, eodem, quo Herodes, morbo
periit; & fertilitas regionis aquosæ in
fœditatem conversa est; quum cælum,
velut æs factum sit, ut scriptum est:
maréque infestum agrorum fines inun-
daret. Quibus auditis, magnus Ver-
thanes & rex Chosroes, irâ permoti,
captivos dimitti jubent, eisque præci-

այր մաղթել ապաշխարուհի զի դարձցի սրտմտութի Տն. զոր, յետ երկնց Յակովբայ յաշխարհէս, ժառանգորդի Մանաճհրի, գեղեցիկ ապաշխարութի, ու ժգին արտասուօք, և հառաչմամբ, նորին բարեխօսութի, գտեալ բժշկութի ինքեան, և գաւառին:

ՊՐԱԿ Ը.

Յարագս թագաւորելոյն փոքր Խոսրովու, և փոխելոյ զարքունիսն, և տնկելոյ զանտառն:

Երկրորդ ամի Յազկերտի՝ արքայի Պարսից, և յութերորդ ամի ինքնակալութեն Կոստանդեայ, յօգնականութի նորին թագաւորեաց Խոսրով. ոչինչ արութի բաջութի ցուցեալ, ոչ զհայրն, այլ և ոչ վասն հատուածելոց կողմանցն հակառակեցաւ ինչ յետ միոյնուհին, զոր ի Յունականացն կրեցին զօրացն. այլ ի կամս թողեալ զարքայն Պարսից, խաղաղութի ընդ նմա առնէ, բաւական համարեալ մնացելոցս համացս տիրել, ամենեւին ոչ ունելով փաբել ագնուական մտածութիւնս. զի թեպէտ էր մտրմով փոքր, այլ ոչ ոչ Մակեդոնացիս Ալեքսանդր, որ միայն երկնց կանգնող ունելով չափ հասակի, և ոչ զհոգւոյն խափանէր աժխոյժս: Իսկ նր զբաջութի, և դարսի յիշատակաց, անփոյթ արարեալ, զբօսանաց, և հաւորսութեց, և այլոց որոց պարտաւալ. նորին արագաւ և անսառա առ Ազաա գետոյն տնկէ, որ յանուն նր կոչի մինչե ցայսօր ժամանակի, նա և զարքունիսն վերոյ անտառին փոխէ յոստ մի, ապարան հովանաւորս շինեալ, որ, ըստ Պարսկական լեզուին,

piunt ut pænitentiam agerent, eidemque viro supplicarent, quò ira Domini averteretur. Id quod, postquam Jacobus de vitâ decessit, hæres Manaziri eximiâ pænientiâ, maximoque fletu ac plangore, eodem deprecante, tandem impetravit, ipsèque cum cunctâ provinciâ sanitati restitutus fuit.

CAP. VIII.

De regno Chosrois Parvi, qui sedem Imperii transfudit, et nemus plantavit.

Secundo: Isdigerdis Persarum regis, atque octavo Constantii Imperatoris anno, Chosroes ejus auxilio regnum adeptus est; qui se non præclare ac fortiter, instar patris, gessit, neque unquam de partibus regni, quæ ab eo defecerant, dimicavit, præter unum eum impetum, quem Græcorum exercitus fecerat; Regis autem Persarum voluntati obsecutus, pacem cum eo fecit, satis habens reliquis partibus imperitare; neque enim ad animi magnitudinem erat omnino propensus; neque, quamvis exiguo corpore fuit, ad Alexandri Macedonis similitudinem accessit, cujus statura, quæ tres solum cubitos æquabat, ardorem animi minimè restinxit. Hic verò fortitudinis famæque bonæ negligens, in ludis, aucupis, aliisque venationibus tempus ætatis omne consumpsit; ob eamque causam ad Eleutherum flumen nemus plantavit, quod etiam nunc ejus nomine appellatur, atque etiam fedem regiam in montem, qui nemori impendebat, transfudit, ibique domicilium umbrosum construxit, quod Per-

Դուռն

² Utrum ullus hoc tempore Isdigerdes Persarum rex fuerit, illud addubitamus; quâ de re in Tabulâ regum chronica post. disputabimus.

Դունին կոչի, որ Թարգմանի՝ բոլոր փանդի՝ ի ժանանակի յայնմիկ Արէս ուղեկցեալ արեգական, և օդք ջերմայինք պղտորեալ ժանտահոտութեամբ փչէին, յորմէ ոչ կարացեալ ժողովել, որք յԱրտաշատ բնակեալ էին, կամաւ յանձնառին զփոփոխուն:

sicè *Dovin* appellatur, quæ vox collem sonat. Namque illo tempore Mars Soli conjunctus fuit, & aer calore corruptus gravem & pestilentem odorem expirabat; quem cum Artaxatæ incolæ pati non possent, lubenter illinc demigrabant.

ՊՐԱԿ Թ.

CAP. IX.

Արինչ յաւուրս սորա՝ ի Տիւսիսականաց ազգաց արշաւանք՝ ի մեզ, և նահապետութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ:

De Incurfionibus, quas, iis temporibus, populi septentrionis in nos fecere, & de fortitudine Vahani Amatunii.

Աւուրս սորա՝ միաբանեալ Տիւսիսի բնակիչք կաւկասու, գիտացեալ զթուլասրտութի նորա, և առաւել ի հրապուրեցոյ մաղթանաց Սանատրիոյ, գաղափի՝ ի հրամանէ Հապհոյ Պարսից արքայի, արշաւեալ ի միջոց աշխարհիս մեծաւ ամբոխիւ, ուն թէ երկւք բիւրովք: Որոց պատահեալ պատերազմաւ արեւելեայ, և արեւմտեայ մեր զօրուն Հայոց, հանդերձ զօրապետօքն Բագարատաւ ասպետիւ, և Վահանաւ Ամատունեայ նահապետիւ, զի հարաւային մեր զօրք առ արքային Խոսրովայ էին յաշխարհին Ծոփաց. և զՄիհրան սպանել և զՏիւսիսային մեր գունդն հաբեալ, ի թիկունս կեցեալ թշնամացն, և հասեալ ի դրուս Վաղարշատու, պաշարէին: Որոյ յանկարծ ի զք հասեալ արեւմտեայ, և արեւելեայ մեր զօրուն, և անտի մերժել զՕշական առաջարանն, ոչ ետուն ժամանել ճապարհել ի նետաձգութիս, ըստ օրինի իւրեանց սովորութեն, երագեալ սաստկապէս՝ զհետ ուներով քաջաձիոցն, ի դժուարս քարանց, և ի վիճուտ տեղիս, մինչև յոչ կամաց գումարեալ թշնամեացն ի ճակատ, և զօրագլուխ նիգաւաւորաց լեալ անարիմն Սկայ, վաւեալ թաղաւ կաճեայ,

PER hæc tempora, Populi Septentrionis circa Caucasum, ignaviæ regis perspectam habentes, maximæque Sanatruçi illecebris inducti, & clandestino Saporis Persarum regis jussu incitati, factâ conspiratione, maximâ catervâ, quasi ad triginta hominum millia, in mediam regionem incursârunt. His obviam in aciem processerunt orientales atque occidentales Armeniacæ Copiæ cum Ducibus Bagarato Equite, & Vahano Amatuniorum Satrapâ; Cohors enim australis apud regem Chosroem in regione Zophensi erat; illi autem, hostibus subvenientes, Miranum occiderant, & septentrionalem cohortem profligaverant, jamque ad Vaharsapatæ portas advenerant, eamque obsidebant; quum orientales atque occidentales copiæ inopinantibus supervenerint, eosque inde ad Ofacanum, agrum præruptum atque asperum, compulerint, ut spatium sagittas conjiciendi, eo quo consueverant modo, non daretur; atque eos, equis concitatis, per loca saxosa & confragosa ita celeriter insecuti sint, ut hostes inviti aciem instruere cogerentur. Tum verò Dux haltatorum, fortissimus quidam Gigas, in

բողոքով անիւ պարածածկեցեալ, շահատակէր՝ ի մէջ զօրացն, յորմէ ականակառոյց լեալ՝ մինչև զօրավիգն օգնականութեան, ոչինչ կարէին մնասել. քանզի Տարեալ նիգակաւ, ճախր առնողը կաճեալն: Յայնժամ քաջին Սահանայ Ամատունւոյ, հայեցեալ յեկեղեցին կաթուղիկէ, ասէ, օգնեալն Աճ, որ զԽաթեայն պարսաքարն դիպեցուցեր ճակատու ալլազգւոյ խրոխտացելոյն Գողիադու, ուղղեալ և զնիգակս իմ ական հզօրիս այսորփէ. և ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն, ընդ գաւակ ճիղն հարեալ, յերկիր կործանեաց զհազարն վիրազն. այսպիսի դիպումս ի փախուստ յորդորեաց զթշնամիսն, և ի յաղթութիւն զհայոց գունդն զօրացոյց: Եւ աստի դարձեալ յաշխարհն Օոփաց Բագարատ, վկայ հաստատուն առանց նախանձու լինի առարքայի, Սահանայ քաջութեցն, և առաքինութե դիպումսն: Սահան որոյ պարգէտ նմա արքայ զտեղի ճակատուն զՕշական, ուր ինքնական դիմագրաւ նահատակ եղև, և փոխանախ Միհրանայ կարգէ զԲարջուլ, նահապետ խոռխոռունեաց, ի վերայ զօրուն:

medio agmine fortissimè dimicabat; lorica armatus atque eâ ab omni parte ita tectus & munitus, ut nullum ei damnum à nostris militibus inferri potuerit; quòd hastarum ictus lorica exciperet ac retunderet. Tunc verò Vahanus Amatunius, in Ecclesiam Sacram intuens, “ Adjuva me, Deus, ” inquit, qui lapidem è fundâ Davidis “ emissum in Goliz, alienigenæ superbi, frontem direxisti, atque hanc “ etiam hastam meam dirige, ut hunc “ potentem confodiat.” Neque eum preces fefellerunt; nam equo ejus per tergum transfixo, immanem Gigantem humi prostravit; eoque factò, hostes in fugam vertit, atque Armeniaco exercitui ad victoriam adipiscendam animos addidit; cùmque inde in regionem Zophensem rediisset Bagaratus, fortitudinis ejus ac virtutis summa grave testimonium sine invidiâ regi dedit; qui propterea ei Ofacanum agrum, in quo pugnatum fuerat, muneris donavit, ubi se suâ sponte tam fortiter hosti opposuerat; atque loco Mirani Garzulium Chorchoruniorum Principem exercitui præfecit.

ՊՐԱԿ Ժ.

C A P. X.

Սահան խոսրովու, և պատերազմ հայոց ընդ Պարսս:

Mors Chosrois. Armeniorum cum Persis Bellum.

***ՅՏ այսր՝ գիտացեալ խոսրովու, թէ ձեռն Շապհոյ, Պարսից արքայի, է թշնամիսն, լուծանէ զխաղաղութիւնն որ ընդ նմա, և զմանաւոր հարկն արգելու ի նմանէ, տալով և զայն կայսեր, և ածեալ զօրս Յունաց, ի դիմանայ արքային Պարսից. բայց ոչ յերկարեալ զկեանս իւր, փախձանի, Թագաւորեալ ամսն ինն, և բարձեալ զնա, Թաղեցին Սահան հօրն: Եւ ժողովեալ մեծին

POST hæc Chosroes, Saporem Persiæ regem ab hostibus stare non ignarus, societatem cum eo diremit, tributorumque partem, quæ ei debebatur, solvere intermisit, eaque omnia Cæsari pependit; atque exercitum Græcorum ad regem Persarum oppugnandum induxit. Cæterùm, non diu superstes, mortem post paulò obiit, postquam novem annos imperaverat, cùmque elatum apud patrem Վրթա-

Արթանիսի գնմ' նախարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք, և զօրապետօք, յանձն առնէ զաշխարհս Արշորի կամնարա- կանի, ունի գլխաւորի, և յոյժ պատու- ականի՝ յետ արքայի, և իւր առեալ զՏիրան, որդի Խոսրովու, գնայ առ կայսր, զի Թագաւոր Հայոց՝ ի տեղի հօր իւրոյ կացուցէ։ Բայց արքայն Պարսից Հապուհ, իբրեւ լուաւ գնահան Խոսրովայ, և եթէ՝ որդի նր Տիրան առ կայսր գնաց, գումարէ զօրս բա- զումն ի ձեռն Ներսէսի՝ եղբօր իւրոյ, ունի զի Թագաւորեցուցանել զնա Հայ- ոց խորհեցեալ, և առաքէ յաշխարհս մեր, իբր անառաջնորդ զնա վարկու- ցեալ։ Որոց պատահեալ Արշորի կամնարականի, հանդերձ ամ Հայ- աստանեայց զօրօք, ճակատ տուեալ ի Մուռղն անուանեալ դաշտի, և թէ- պէտ' և բազումք ի նախարարացն ան- կան ի պատերազմին, սակայն յաղթե- ալ գնդին Հայոց, փախստական առ- նէին զգօրս Պարսիցն, և պահեն զաշ- խարս մինչև ց' գալն Տիրանայ ի Հայս։

² Anii condiderunt. Magnus autem Verthanes, convocatis omnibus Armeniæ Principibus, simul cum exercitu ducibusque, regionis curam Arfaviro Camсарacensi, ut viro primario ac secundum regem nobilissimo, demandavit; atque ipse, Tirano Chofrois filio secum sumpto, ad Cæsarem contendit, ut ille in locum Patris sui Rex Armeniorum constitueretur. ³ Rex verò Persarum Saporess, ut de morte Chofrois audivit, filiūque ejus Tiranum ad Cæsarem profectum esse intellexit, copias maximas per Persen fratrem suum coegit, quasi eum Armeniis regem imponere cogitaret, atque eos in regionem nostram misit, quam ab rectore vacuam esse arbitratus est; ⁴ quibus obviam profectus Arfavirus Camсарacensis cum omnibus copiis Armeniacis in campo, qui Merulius vocatur, pugnam conferuit; ac, tametsi complures principes in prælio ceciderunt, tamen exercitus Armeniacus, victoriam adeptus, copias Persarum in fugam conjecit, & regionem tutatus est, quoad Tiranus in Armeniam advenit.

ՊՐԱԿ ԺԱ.

Յաղագս՝ Թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Արթա- նիսի, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկան։

Եթէ և ի տան ամի ինքնա- կալութե՝ իւրում, Օգոստոս կոստանդեայ, որդի կոստան- դիանսի, Թագաւորեցուցա- նէ զՏիրան, որդի Խոսրովու, և ա- ռաքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւ Արթանաւ։ Որոյ եկեալ, ունի զաշ- խարհս մեր խաղաղութե, հաշտութի

CAP. XI.

Tiranus regnat. Magnus Verthanes moritur, atque in ejus locum Sanctus Jusicus succedit.

ANNO imperii sui septimo deci- mo Augustus Constantius Con- stantini filius, Tiranum Chofrois fili- um regem constituit, & cum magno Verthane in Armeniam misit. Is, ut advenit, regionem tranquillè rexit, non bello cum Persis, sed reconcilia- tione cōcordiæ factâ; tributāque

ընդ

ընդ Պարսս առնելով, և ոչ պատե-
րազմունս, հարկելով Յուճաց, այլ և
մասնաւոր ինչ Պարսից, կայր ի հան-
դարտութեան, իբրեւ զհայր իւր
աշինչ արութի քաջութեան և սքող-
ցեալ, և ոչ հայրենի առաքինութեան
հետեւեալ, այլ թուլացեալ յամբա-
րեպաշտութենէ, գաղանի, ոչ իշխե-
լով համարձակ պատուել զանուն, ի
մեծէն Արթանայ: Իսկ յետ ընդ ասան
և հինգ ամ եպիսկոպոսութեան մեծին
Արթանայ, փոխի յաշխարհէս, յեր-
բորդ ամի Տիրանայ, և ի հրամանէ
նորին տարեալ, հանգուցանեն ի գե-
տին Թորգան, երբ մարգարէ ական
ակամբ հայեցեալ. որ զինի բազում
ժամանակաց, և հօրն ի նոյն տեղոց
հանգուցանեցաւ, և յաջորդէ զա-
րուսն Յուսիկ նորին որդի ի չորրորդ
ամի Տիրանայ, յոյժ հեռւոյ եղեալ
հորցն առաքինութեան:

Պ Բ Ե Կ Ժ Բ.

Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստան-
դեայ:

ԱՅՅՑ Շապուհ Յորմիզեան
առ Տիրան մեր արքայ առաւ-
ել սէր հաստատեաց, մինչև
զօրավիզն օգնականութե եղե-
ալ, Թուրք զնա յարձակմանէ Հիւսի-
սականացն ազգաց, որք միաբանեալ
էլին տրտաքս քան զկապանն Տորայ, և
բնակեցան ի սահմանս Արշաւից
ամս չորս: Եւ զայլս յորիս Թագաւորս
նոճաճեալ Շապհոյ, և զազգս Բար-
բարոսաց բազումն ի սատարութի կա-
լեալ, յարձակեցաւ ի Միջերկրեայս,
և ի Պաղեստինէ: Իսկ Կոստանդեայ,

partim Græcis, partim Persis pendens,
quietam & placidam vitam, sicut pater
suis, traduxit; nec quidquam forte
aut præclarum egit; avitæ virtutis
nequaquam æmulus, sed omnino omnis
pietatis expers, etsi propter magnum
Verthanem vitiis suis palam indulgere
non audebat. Magnus autem Ver-
thanes, postquam decem & quinque
annos sedem episcopi tenuerat, anno
Tirani tertio è vitâ excessit; atque
suo jussu, in oppidum Thordanum
deportatus sepultusque est, quasi mente
prælagâ, ut vates, futura prævidisset;
quum, longo tempore interjecto, re-
liquiæ patris in eodem postea loco
conditæ fuerint. Cæterum Iulicus
filius ejus, anno Tirani quarto, eum
excepit, avitæ virtutis imitator diligens.

C A P. XII.

Bellum inter Saporem & Constantium.

S Apores autem Hormisdensis cum
rege nostro Tirano amicitiam con-
firmavit; atque adjutor factus, eum ab
incurSIONibus gentium Septentrionis
tutatus est, quæ, communi consensu,
claustra Zuræ transgressæ fuerant,
atque intra fines Albanorum per qua-
tuor annos confederant. Sapore por-
rò, multis aliis regibus devictis, mul-
tisque barbaris gentibus in societatem
adjunctis, in Mediterraneæ loca &
Palaestinam invasit. Constantius
autem Julianum Cæsarem renuntiavit,

արքա

Ἐπεὶ δὲ τῆς αὐτῆς [Κωνσταντίνου] βασιλείας ἐπι-
πλεῖν οἱ Περσῶν, ἢ οἱ Ἀββαρσογόνων [Σαβουρσο-
γόνων] ὁ βασιλεὺς. Καὶ ἐπεγεγίστατο αὐτῷ αὐτῶν,
πομπῆς Καίσαρος Ἰουλιανόν, συγγενῆ αὐτοῦ. — Καὶ
ὑπὸ αὐτοῦ ἐπὶ τὰ Περσίδα, ἐποίησε πολλὰ καὶ κτηνῶν

Περσῶν ἐπὶ φασίαν χερσὶν, πολλὰν πομπὴν ἐξ
ἀμφοτέρων ἐν τῇ συμμαχίᾳ. — Καὶ ἐπιστάθην ἐν
Μαμλίκῃ. πολλὰ τῆς βασιλείας, ἀρρογῆτος πλεῖστα
ἐκιν. Malalas in Chron. part. II. p. 12, 13, 14.

արարեալ կեսար զԹաւրիանոս, սպառնալինեցաւ ընդդէմ Պարսից, և առեալ ճակատս, երկոքին կողմնէն պարսեցան. քանզի բազումք յերկաքանցիւրոցն, և ոչ մի՝ ի միւսոյ թիկունս դարձոց, մինչև ի հաւանութեկեալ, արարին խաղաղութի, անսակաւս. եւ դարձեալ ի Պարսից կոստանդեայ, հիւանդացեալ յերկաք, զախճանեցաւ ի Մովսէսեանին քաղաքի կիւրիկեցոց, Թագաւորեալ ամն 23. ի սր աւուրս երեւցաւ խաչ լուսեղէն յերկնից յԵՃ, ամենայն քաղաքին, հաւատացելոց և անհաւատից, առերանդեալն կիւրիկիւ:

² De numero annorum Scriptores variant, quos tamen tantummodo notare, non distindere considerare libet. Vide Ammian. Marcellin. XXI. 15. Socrat. Hist. Eccles. II. 47. Sozomen. V. 1. Eutrop. I. X. Aurel. Victor. de Caesaribus, atque

atque adversum Persas arma cepit; commissioque praelio, neutra pars superior discessit, sed multi utrinque terga vertere, neque altera pars alteram in fugam coniecit; ita ut tandem, utriusque consensu, induciæ in paucos annos factæ fuerint. Constantius autem, dum ex Perside rediret, diuturno morbo implicitus, Mopsuestiæ Ciliciæ diem obiit supremum, anno imperii ² vigesimo tertio. Eo imperante, ³ Crux lucida Hierosolymis in Cælo toti populo apparuit, fidelibus, simul atque infidelibus, Beato Cyrillo tum Præsule.

in Epitome. & Chron. Paschal p. 287:

³ Exstat etiam nunc Epistola Cyrilli de hac re ad Imperatorem Constantium scripta, inter ejus opera p. 305. edit. Oxon. Confulas etiam Sozomen. Hist. IV. 5. Chron. Paschal. p. 292.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

CAP. XIII.

ԵՔԵ՛ դիւր յիւր Տիրան, իջեալ ընդ առաջ Թուրիանոսի, պատանդս տայ:

Tirannus, obviam profectus Juliano, obfides dat.

*** Այսու ժամանակաւ՝ Թագաւոր
* 2 * րեաց Թաւրիանոս՝ ամբարձրան Թուրիանոս, և ուրացաւ նա զԱՃ, և պաշտեաց զկուռս, և յարոյց հալածանս և խռովութի եկեղեցւոյ, և բազմադիմի ջանայր շեջուցանել զհաւատ Քրիստոնէութեան. բայց ոչ բռնութիւն հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ՝ հնարէր, զի՝ զՔրի պաշտօնն խափանեցէ՛, և դիւաց երկրպագեացեն: Եւ յորժամ զիս ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ լինիկիայ, հասանէր ի Միջագետս, և որացն Պարսից կողմնապարհաց հաւեալ զլուսն կառահամբշին Եփրատ,

HIS temporibus Græcis imperitavit impius Julianus. Is Deum abnegavit, & simulachra veneratus est, vexationemque turbulentam in ecclesiam concitavit; variisque modis fidem Christianam extinguere studuit. Neque tamen vim adhibuit, sed astutas rationes iniit, quemadmodum Christi cultum deleteret, atque idolorum superstitionem induceret. Quum autem eum adversus Persas Justitia armaret, & peragratâ Ciliciâ, in Mesopotamiam venisset, Persarum copiarum, quæ fines eos tuebantur, Euphratis pontem rescindebant, transiitque prohibe-

տուլ, զգուշանային անցիցն: Իսկ Տիրան մեր Թագաւոր՝ իջեալ ընդ առանջ Յուլիանու, դիմէ՝ ի վր Պարսիցն զօրաց, և հալածական առնէ, և հաւրեալ սպասաւորութի, անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս՝ հանդերձ բազմութեալ այր ու ձիոյն, և մեծարի՝ ի նմանէ յոյժ, և խնդիրս առնէ՝ զի մի տարցէ զնա ի Պարսս ընդ իւր, իբր անկար գոլ ձիավարել. և յանձն առեալ Յուլիանոս, խնդրելով ի նմանէ զօրս, և պատանդս, և Տիրանայ խնայեալ յԱրշակ, որդի իւր երկրորդ, տայ ցնա զորդի իւր՝ զՏրդատ, զերրորդ, հանդերձ կրնաւ և որդւովք, և զթոռն իւր՝ զՏիրիթ, զորդի մեռելոյն Արտաշիսի, որդւոյ իւրոյ անդրանկանն. զորս առեալ Յուլիանու, հետայն առաքէ ի Բիւզանդիոն. և զՏիրան արձակէ յիւր յաշխարհս, և տայ զիւր պառկերն, նկարեալ ի տախտակս, յորում և զդիւանց ոմանց լինին, և հրամայէ՝ յեկեղեցւոջ կանգնել, յարեւելից կուսէ, ասելով, Թէ՛ որք միանգամ ընդ Հռոմայեցւոց իշխանութեալ են, դոյնպէս առնել: Զոր յանձին կալեալ Տիրանայ, առեալ բերէ, ոչ անելով զմտաւ եթէ՛ խաբէութեալ դիւանց երկրպագին պատկերք:

bant. Tum verò rex noster՝ Tiranus, Juliano obviam profectus, Persarum exercitum adortus est, atque in fugam vertit, praesidióque devicto, Julianum impium cum magnâ hominum atque equorum multitudine transfudit; à quo, ob eam rem honorificè acceptus, petiit, ne se in Persidem secum duceret, quasi quem ad equum moderandum vires deficerent. Ei Julianus annuit, sed milites obsidésque imperavit; cui Tiranus, Arsaci filio suo altero parcens, Tiridatem filium suum natu tertium simul cum conjuge liberisq; ejus, & Tirithum nepotem suum, Artasé mortuo filio suo maximo natum, tradidit; quos Julianus, ubi accepit, statim ad Byzantium misit; Tiranúmque in regionem suam dimisit; eisque effigiem suam in tabulâ expressam, in quâ simul dæmonia quædam erant depicta, dono dedit, quam ab orientali Ecclesiæ parte statui jussit, dicens, omnes pariter idem facere, quicumque sub Romanâ ditione erant. Quod se facturum pollicitus, Imaginem secum Tiranus abduxit, nihil cogitans, se hoc dolo ad simulachra dæmoniorum colenda allici.

¹ De Persicâ hac expeditione meminerunt præter alios Ammianus, XXIII. 2. & Sozomenus, VI. 1. quorum uterque Arsacem, non Tiranum Arsacis patrem, eo tempore Armeniis imperitasse scribit.

Sed cum Græci Romanique Scriptores quovis ferè Orientis reges nomine Arsacis designare soleant, hoc eorum testimonium Chorenensî repugnare non satis clarè apparet.

ՊՐԱԿ ԺԴ.

C A P. XIV.

Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն, և Դանիելի:

Martyrium Sancti Jusci & Danielis.

***ՐԴ՝ Հասեալ Տիրանայ ի գաւառն Ծոփաց, յիւրում արքայական եկեղեցւոյն կամեցաւ կանգնել զպատկերն. զոր յափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն ի ձեռաց ար-

Tiranus itaque, ubi in regionem Zophensem venit, in Ecclesiâ suâ regali Simulachrum collocare voluit; quod sanctus Juscius è regis manibus abreptum, humique projectum
բայի,

բայի, և ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով արքայի զիրին խորամանկութիւն. որում ոչինչ ունկնդիր եղև Տիրան, զմտաւածեալ 'ի Յուլիանոսէ ինքն մեռանիլ, իբրև զկոխող Թագաւորական պատկերի. և յաւելեալ բորբոքումն չարութեն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն, յապագս հանապազորոյ յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց, հրամայեաց՝ ջալոտիւք հարկանել յերկար, մինչև 'ի հարկանելն աւանդեաց զհոգին. և յետ կատարման նր, թշնամանեալ լինէր անիծիւք Տիրան 'ի ծերունւոյ բահանայէն Դանիէլէ, որ էր աշակերտ՝ սրբոյն Գրիգորի, և հիւպերետ, հրամայեաց՝ զնա խեղդամահ առնել. զոր բարձեալ աշակերտացն, Թաղեցին 'ի միայնարանի նորին, որ կոչի հացեաց դըրախտ. իսկ զմարմին սրբոյ Յուսկանն բարձեալ, տարան առ հայրն, 'ի գեօղն Թորդան, որ եկաց յեպիսկոպոսապետութեն ամս 6 :

ՊՐԱԿ ԺԵ .

Եթէ զի արդ՝ Զուրայի առեալ զգորսն դառնայ 'ի Յուլիանոսէ, և սատակի ազգաւ :

ՈՒՐ սպանման սրբոյ Յուսկանն, և բրտմնջել նախարարացն, եհաս առ նահապետ Ռըշտունեաց Զուրայն, որ փոխանակ Մանաճհրի սպարապետ էր հայոց հարաւային գնդին, և հրամանաւ Տիրանայ՝ զորք զհետ Յուլիանոսի. որոյ լուեալ զայսպիսի համբաւ, ասէ ց' զօրս իւր, մի՛ վարեցուք հրամանաւ այնորիկ, որ գայթակղութիւն արկանէ յերկրպագութիւն Բի, և սպանանէ զքս նր, և մի՛ ճանապարհակցեցուք այսմամբարիշտ Թագաւորի. եւ համակամ իւր արարեալ զգորսն, դառնայ, և եկել ամրանայ 'ի Տմորիս,

conculcavit confregitque ; & malam rei astutiam regi exposuit ; cui tamen rex minimè auscultavit, se, ut imaginis regiae contemptorem, ab Juliano morte affectum iri reputans ; cùmque hæc offensio veterem simultatem incenderet, quæ ei cum sancto Jusico intercefferat, quæ ei cum sancto Jusico intercefferat, propterea quòd scelera ejus quotidie reprehenderet, eum loris eò usque cædi jussit, ut tandem inter verbera exspiraret ; eoque ita interempto, Tiranus seni Danieli sacerdoti, qui sancti Gregorii discipulus ac minister fuerat, ob execrationes infensus, eum laqueo suffocari imperavit ; quem discipuli sustulerunt, atque in collegio ejus solitario, sepeliverunt, quod Fraxinorum hortus appellatur ; corpus autem sancti Jusici in oppidum Thordanum ad patrem deportarunt. Is pontificatum tenuit annis sex.

CAP. XV.

Quomodo Zuræus cum exercitu suo ab Juliano defecerit, Et cum totâ familiâ deletus fuerit.

UB I sancti Jusici cædis & præfectorum querelæ fama ad Zuræum Restuniorum satrapam delata est, qui loco Manaziri australi Armeniorum cohorti præfuit, & cum copiis suis jussu Tirani Julianum comitabatur ; Is, hoc nuncio audito, militibus suis, “ ne obtemperemus, inquit, e-
“ jus imperio, qui religioni christi-
“ næ opprobrio est, sanctóque ejus
“ trucidavit ; neve impium hunc
“ regem comitemur. ” Militibus ita ad suam sententiam perductis, recessit, atque ad Tmorim revertit, ibique se communicavit, dum videret,

մինչև

մինչև տեսցէ թէ՛ զինչ արասցեն այլ նախարարքն . բայց սուրհանդակքն Եռլիանու յառաջ ժամանեն քանզի գալն նորա, բերելով Տիրանայ Թուղթ, որ ունէր օրինակ այսպէս :

Թուղթ Եռլիանոսի առ Տիրան :

Ինչնակալ Եռլիանոս, ծնունդ ՚ի Նաքարայ, Արամազդայ որդի, և յան մահաթիւն ճակատագրեալ, Տիրանայ գործակալի մերում խնդալ : Զգորս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօր ազգիս ի նոցին, ՚ի բայ գարձաւ, և մէջ բաւական էաք, յանթիւ գնդաց մերոց, զհետ առաքել ունիլ վնա, այլ Թոյլ տուաք, վասն երկուց պատճառաց . առաջին, զի մի սասանցն ըզմէջ Պարսիկք, եթէ՛ բռնութիւն, և ոչ կամաւածէր զգնդան . երկրորդ, փորձեալ զքո միամտութիւն . արդ եթէ ոչ ՚ի բռնմէ կամաց արար նա զայն, սատակեցես զնա ազգաւիմբ, առ ՚ի թողլով մնացորդ . ապա թէ ոչ, երդուեալ ՚ի Ռաս, որ զթագաւորութիւն շնորհեաց մեզ, և յԱթենաս, որ յյաղթութիւնն, զի ՚ի դառնալն իմում անպարտելի՛ զօրութիւն իմով, վանեցից զքեզ, և զաշխարհդ : Տեսեալ զայս Տիրանայ, և յոյժ զարհուրեալ, առաքէ զմարդպետն հոջեցեալ Հայր, հանդերձ երդամբք, և կոչէ՛ առ ինչն զԶուրա՛ : Ի՛նչ զօրաց նոյն տեսեալ եթէ լուեալ իմն առ մեռնցն նախարարքն, ըստ աւստրական անժողովեան մերոյ ազգիս, ցրուեցան իւրաքանչիւր ՚ի տուն իւրեանց, և միայնացեալ Զուրայ, զայ առ աղբայր ոչ կամաւ . և աղբայր զԶուրա՛ ՚ի բռնուն առեալ ունի, և դամուր նոցին զԱղթանիւր, և բառնայ զամենեմէն

quid principes reliqui facturi essent. Juliani autem Cursores adventum ejus praecuparunt, & Tirano literas tulerunt in hoc exemplum.

¹ *Epistola Juliani ad Tiranum.*

³ Imperator Julianus, Nachari soboles, Aramazdis filius, ad immortalitatem destinatus, Tirano procuratori nostro salutem. Copias, quas nobiscum misisti, dux earum abduxit, atque à nobis recessit; quem quum nos ob immensum legionum nostrarum numerum facile insequi & comprehendere potuissemus; tamen abire duabus de causis permisimus; primum, ne Persae dicerent, nos non sponte sua sed vi copias eas duxisse; deinde, ut animi tui integritatem experiremur. Si igitur ille non ex consilio tuo hoc fecit, eum gentemque ejus ad inter necionem occidere debebis, ut nullus maneat superstes; sin aliter, per ³ Martem juro, qui imperium, & per ⁵ Minervam, quae victoriam nobis tribuit, me in reditu, te regionemque tuam exercitu invicto meo perditurum. Tiranus, ubi haec intellexit, timore perculsus, nobilem quendam, qui Pater appellatus est, jurejurando obstrictum milit & Zursuum ad se accersivit; cujus exercitus, quum universos satrapas quietos esse verneret, pro utilitate nationis nostrae inconstantia suam quisque domum diffugit; & Zergus, solus relictus, ad regem adire invitatus coactus est. Rex autem Zursuum comprehendit, & castellum

¹ Cl. Muratorius in Anecdosis Graecia, aliam Juliani epistolam edidit, *Arfaci Armeniorum Satrapae* inscriptam; quae etiam extat apud. Fabricii Bibliothecam Graecam, vol. VII. p. 82. Vide notae nostras supra ad c. XIII. in hac enim re no-

bis, ut aiunt, aqua haeret.

² Similiter Julianus, in eâ epistolâ, cujus modò mentionem fecimus, *τον θεου τε και Αγιου βασι-*
λεως, *Deorum ac Martis cultorem* se profitetur.

սատակմամբ, բայց զմանուկ մի՛, որդի
Մեհենդակայ, եղբոր նր՛, փախուցեալ
Դայեկացն՝ ապրեցուցին . իսկ՝ արքայ
փոխանակ նորա կորգէ զՍաղմութ՛,
տէր Անձապ :

Althamarum occupavit, ubi aderant
propinqui ejus, quos omnes interneci-
one occidit, præter puerum unum,
Mehendaci fratris sui filium, quem
Nutritii fugâ conservârunt. Cæterùm
rex in ejus locum Salmuthum Prin-
cipem Anztæ substituit.

ՊՐԱԿ ԺԶ.

Յաղագս՝ մեհենդակ որդւոց Յուսկանն,
և յաջորդելոյ զաթոռն Փառնեբսէհի :

C A P. XVI.

*Filiorum Jusici mors. Pharnerses in
solum succedit.*

ԱՅԾ՝ 'ի Տերանայ խնդրեն
նախարարք Հայոց այր արժա-
նի՛, կացուցանել յեպիսկոպո-
սութի փոխանակ Յուսկանն .
քանզի՛ որդւոց նորին ոչ գոյլելի զարս
ստացեալ, անարժանք եղեն առաքե-
լականին այնորիկ շնորհի . այլ և՛ մահ
ևս հասեալ նոցա յառաքան յայնս, յոյժ
ահագին, և սարսափման լսողաց ար-
ժանաւոր . 'ի միում տեղւոջ քանթա-
հար լեալ երկոցուայ, որոց Պապ՛, և
Աթանագենէ՛ կոչէին անուանք, ոչ
Թողլով զառակ հասակեայ, պատշաճ
այնմ, բայց մանուկ մի՛, որդի Աթա-
նագենի, որում Ներսէս անուն Զանա-
ջիւր՛, որ 'ի Կեսարիայ էր՛ 'ի հրա-
հանգս, և քայնու ժամանակաւ զնա-
ցեալ 'ի Բիւզանդիոն՝ առնուլ կին
զգուսար Ապիստիայ ուրում մեծի իշ-
խանի . և մի՛ ոչ կայոյ այր յազգէ
Դրիգորի, ընտրեցին զՓառնեբսէհի ոմն
Աշտիշապէց Տարօնոյ, և կացուցին քա-
հանապետ 'ի տասներորդ տմի Տե-
րանայ, որ կայաւ զաթոռն ամն 4 :

ARmeniorum autem Satrapæ à
Tirano petierunt, ut vir i-
doneus loco Jusici Episcopus consti-
tueretur; nam filii ejus, quum non bo-
nis moribus essent, apostolico eo mu-
nere indigni habiti sunt; quos prætereà
per id tempus mors occupavit terri-
bilis atque audientibus horrorem in-
cutiens; namque ambo in eodem lo-
co ictu fulminis perierunt; quorum
nomina erant Papus atque Athana-
genes; neque sobolem reliquerunt per
ætatem huic muneri idoneam, præter
juvenem quendam Athanagenis fili-
um, cui nomen erat Nerses, qui Cæ-
sareæ instituebatur, atque eo tempo-
re Byzantium profectus erat, ut A-
pionii nobilis cujusdam principis fili-
am in matrimonium duceret; ac prop-
tereà, quòd nullus ex Gregorii stirpe
aderat, Pharnerses quendam ex op-
pido Astisatâ in provinciâ Taronensi
elegerunt, atque in sacerdotio summo
collocârunt anno Tirani decimo; is-
que solum tenuit per annos quatuor.

ՊՐԱԿ ԺԷ.

C A P. XVII.

Եթէ՝ զի արդ՝ ի Հապհոյ խաբեցաւ
Տիրան՝, երթալով ի կոշ նորա, և
կուրացաւ ի նմանէ :

*Quomodo Tiranus dolo malo à Sapore
accerfitus, ad eum profectus, atque
oculis privatus sit.*

*** Ե Տ այսր ամի՝, ամբարիշտն
*** Յուլիանոս՝, արժանի չար իւրոց
*** խորհրդոցն, վէրս ընկալեալ ի
փորոտին՝, սատակի ի Պարսս.
դարձեալ Թագաւոր ունեցով զՅով-
բիանոս, որ ի Քաւապարճի վախճա-
նեալ՝, ոչ ժամանեաց ի Բիւզանդի-
ոն : Իսկ արքային Պարսից՝ Հապհոյ
գհեւ նոցա կրթեալ, և խաբկանօք կո-
չէ զՏիրան առ ինքն, գրելով Թուղթ
այսպէս :

¹ De Juliani ac Joviani obitu eadem tradunt Ammianus, l. XXV. Zosimus, l. III. Eutropius, l. X. aliique multi.

Թուղթ Հապհոյ առ Տիրան :

Epistola Saporis ad Tiranum.

Մագդեգանց քաջ, և բարձակից ա-
րեգական Հապուհ՝, արքայից արքայ,
ի բարւոյ մերում յիշեալ եղբայր սի-
րելի Տիրան, Հայոց արքայ, որջոյն շատ
ճշմարտիւ ի վերայ հասաք, եթէ զսէրն
հաստատուն պահեցեր՝, ոչ գալով
ընդ Կայսեր յաշխարհս Պարսից, այլ
և՛ գգունդն, զոր էառ ի քէն, գհեւ
յղեալ կոչեցեր ի բաց և զառաջին,
զոր արարերն՝, գիտեմք զի մի ընդ աշ-
խարհքն անցանիցէ՝, արարեր, զոր ինքն
իսկ առնելոց էր. ուստի և մեր պահա-
պանքն գնդին վատարտեալ, ի բաց ե-
կին, գքեզ պատճառելով. վն որոյ
մեր ցասուցեալ սալարի նոյ ցլու արիւն
արբուցաք, և քու՛մ Թագաւորութեդ՝

¹ Sapore, Aramazde fatus, ² solis so-
dalis, rex regum, dilecto fratri Tira-
no Armeniæ regi, quem benignè re-
cordamur, salutem plurimam. Certò
comperimus, te amicitiam tuam fide-
liter conservâsse, quòd non modò
cum Cæsare in Persidem non vene-
ris, sed etiam cohortem, quam à te
abduxerat, per nuncios revocaveris.
² Quod enim in principio fecisti; id,
ne per regionem tuam transiret, a te
factum esse scimus, quod ipse aliter
erat factururus. Nostri itaque milites
ignaviâ affecti, de præsidio cesserunt,
atque in te culpam contulerunt. Quâ
de re nos irati illorum duci ³ sangui-

նշինք

² Similis ferè est inscriptio literarum, quas idem
hic, ut videtur Sapore, ad Constantium dedit.
*Rex regum, Sapor, particeps siderum, frater Solis
& Lunæ, Constantio Cæsari fratri meo salutem
plurimam dico.* Ammian. XVII. 5.

³ Videtur hoc non fuisse inusitatum apud vete-
res veneni genus. Sic Midam Phrygiæ regem,

epoto tauri sanguine, periisse scribunt Strabo &
Plutarchus; idémque de Psammenito Ægyptio He-
rodotus, & de Themistocle Atheniensi narrat Ci-
cero. Vide Herodot. III. 15. Strab. I. p. 61.
Plutarch. de Superstitione, atque in vitâ Themisto-
clis, Ciceronémque de claris Oratoribus, §. 43.

նէ ինչ ֆնասեցաք, երդուէալ 'ի Մէհր' մեծ ԱՅ. միայն փութալ տեսանել զմեզ, զի խորհեալ ինչ թողցուք զքեզ, վասն հասարակաց օգտի: Զայս տեսեալ Տիրանայ, խելագարեալ՝ գնաց առ նա, քանզի՝ արժանն տանէր զնա՝ 'ի տեղի հատուցմանն. զոր տեսեալ Շապուհ, կշտամբեաց զնա բանիւք յանդիման իւրոց զօրացն, և զաջս նր կուրացոյց, ուն զԱրեւելիային: այնու թէ և արդեօք՝ վրէժս ընդ սրբոյ առնն այնորիկ պահանջեալ, որով լուսաւորիւր աշխարհ, ըստ Աւետարանին ձայնի, գոյ լոյս աշխարհի, յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՀայս, խաւարեցաւ և ինքն, կալեալ զԹագաւորութիւնն՝ ամն տասն և վեց:

nis taurini potionem dedimus; neque regno tuo quidquam detrimenti intulimus; id quod per * Mithram magnum deum jurejurando confirmamus.

4 Da igitur operam, ut ad nos celeriter venias; ut de communi utilitate consulamus; ac tum te dimitemus. Tyrannus, his literis lectis, quasi mente captus, ad eum adiit, quod quidem eum iustitia duxit, ut dignas poenas lueret; quem ubi Sapores conspexit, coram militibus suis objurgavit, atque in modum Sedechiæ oculis privavit. Ita supplicium de eo sumptum est, sancti illius viri ulciscendi causa, à quo regio illustrabatur, pro eo ac scriptum est in evangelio, *eos esse lucem mundi*; namque ut Tyrannus ejus lumine Armeniam privavit, sic ipse suo itidem lumine privatus erat; anno imperii vigesimo sexto.

* Persis solenne fuisse per Mithram jurare, satis notum est; de qua quidem re, plura qui cupit, consulat Hydium de relig. Vet. Pers. c. IV. & Brisso.

nium de regio Persarum principatu, l. I. c. 162. II. c. 8.

ՊՐԱԿ ԺԸ.

C A P. XVIII.

Յաղագս՝ Թագաւորեցուցանելոյ Շապուհ զԱրշակ, և արշաւանք 'ի Յոյնս:

Sapores Arsacem regem creat, atque incursionem in Græciam facit.

ԱՅՅ՝ Շապուհ Թագաւորեցոյց, փոխանակ Տիրանայ, զորդի նորին զԱրշակ, ակնածելով 'ի զօրացն Հայոց, զի մի՛ խափանիչ առաջի՝ արկելոց իւրոց գործոցն լինիցին. այսպէս իմն պատեհ համարեալ, բարերարութիւն առնելով, իբր հաստատելով զաշխարհս. Նուաճեաց և զագնախարարացն, պատանդս առնելով յամենեցունց. և փոխանակ Վահանայ Ամատունւոյ, սպարապետ կացուցեալ Հայոց՝ արեւելեայ զօրուն, զհաւատա-

1 Sapores autem in locum Tyranni filium ejus Arsacem regem substituit; ab Armeniorum copiis metuens, ne incœpta sua & conatus prohiberent; & rectè secum reputans, beneficia esse regni firmamenta. Satrapas etiam in ditionem suam redegit, obsidésque eis imperavit; & Vahani Amatunii loco, Armeniorum orientali cohorti fidum suum Valenacum Syntensem præfecit eique Armeniam commendavit. Ipse verò Græcanicas

րիմ

K k

րիմ իւր զՎաղենակ Սիւնի, և նմա՝
յանձն արարեալ զՀայս, ինքն զՏեո
Յունական զօրուն կրթէր, և հասեալ
'ի Բիւթանիա: Եւ նստէր ամիսս յորովս,
և ոչինչ կարացեալ առնել, սիւն առ-
ծովուն կանգնէ՝, և առիւծ՝ ի վր դնէ՝,
մատեան ընդ ոտիւքն ունելով: որ նշա-
նակէ այսպիսի ինչ, քանզի՝ առիւծ
հզօր է՝ ի գազանս, նոյնպէս՝ և Պարս-
սկականն՝ ի Թագաւորս, և մատեան՝
ժողովիւն է իմաստութեան, որպէս՝
Հռովմայեցւոց տէրութիւնն:

ՊՐԱԿ ԺԹ.

Թէ՛ որպէս արհամարհեաց Արշակ
գթագաւորն Յունաց:

ՆՌԱՅԻՆՈՒԿ ապա՝ ժամանակս
յարեալ խռովութիւն Հայհոյ,
արքայի Պարսից՝ ի Հիւսիսա-
կանաց ազգաց. և Յունաց Թա-
գաւորեալ Վաղենտինեանոս, և գու-
մարտակ ի Մէջերկրեայսս առաքել,
հայածական առնէ զգօրս Պարսից.
ապա՝ առաքէ առ Արշակ, մեր Թագա-
ւոր, Թուղթ:

Թուղթ Վաղենտինեանոսի՝ առ Ար-
շակ:

Ինքեակալ Վաղենտինեանոս Օգոս-
տոս, հանդերձ աթոռակցաւ մերով, և
Թագակցաւ Վաղէսիւ կայսերաւ, Ար-
շակայ՝ Հայոց արքայի խնդալ: Պարտ
է յիշել քեզ զչարիսն որք անցին ը ձեզ
'ի Պարսից անաճից, և զերախտիսն որ
'ի մէջ, ի վաղնջուց մինչև ց'քեզ, և
հեռանալ ի նոցանէ, և մօտիլ ի մեզ,
ոպ' զի խառնեալ ընդ զօրս մեր, մար-
տիցես ընդ նս, և հանդերձ գոհացո-
ղական բանիւք մերոց զօրավարացդ՝
առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ, և ա-
ռեալ զեղբայր քո, և որ ընդ սմա վտա-
րանդիքս, ի բաց ածցին: ողջ լեր նմ

copias infecutus est, atque ad Bithy-
niam pervenit. Cúmque ibi complu-
res menses confedisset, neque ullam
omnino rem gerere posset, columnam
ad mare erexit, in qua leonem statuit
librum sub pedibus tenentem; quæ
res talem habuit significationem, ut
leonem inter bestias fortissimum, sic
inter reges potentissimum esse Persi-
cum; atque ut librum, ita Romano-
rum imperium in se complecti & con-
tinere sapientiam.

C A P. XIX.

*Quomodo Arsaces regem Græcorum
contempserit.*

INTERJECTO deinde haud longo spatio,
populi Aquilonis in Saporem Per-
siæ regem tumultum concitârunt; &
imperator Græcorum Valentinianus,
misso in Mediterranea loca exercitu,
Persarum copias fudit fugavitque; &
deinde literas ad regem nostrum Ar-
sacem dedit.

Epistola Valentiniani ad Arsacem.

IMPERATOR Valentinianus Augustus
simul cum Valente Cæsare solii nos-
tri socio, & regni collegâ, Arsaci
Armeniaë regi salutem. Æquum est,
te memorem injuriarum quas ab im-
pitiis Persis passi estis, & beneficiorum,
quæ in vos ab antiquis temporibus us-
que ad tuam memoriam contulimus,
eas deferere & nobiscum conjungi,
ut simul cum copiis nostris adversus
eos bellum geras; & regionis tuæ
vestigalia, cum grato in duces nostros
animo, verbisque benignis, mittas;
eoque pacto fratrem tuum cæterósque

հնա-

հազանդութիւն չուով մայեցւոց տէրութեան: Իսկ Արշակ և ոչ պատասխանի առնէ թղթոյն, այլ նշկահեալ, արհամարհեաց զնոյն, նա և ոչ գհետ Շապհոյ միտեցաւ նախ սրտիւ, այլ անձնահաճ եղեալ, պարծելով հաննայ ի գինեբուս, և յերգս վարձկանաց, քաջ, և արի՛ երեւիլ քան զԱբիլյաս, իսկ արդեամբք Թերսիտեայ նմանեալ կաղի, և սրագլխոյ, վտարանդեալ յիւրոց նախագլխացն, մինչև զամբարտաւանութեան ընկալաւ վարձ:

captivos recuperes. Vale, atque imperio Romano in omnibus obtempere. Arsaces verò ne responsum quidem his literis reddidit, sed eas omnino contempsit neglexitque; neque tamen se totum Saporì tradidit; sed genio suo indulgens, & compositionibus & cantilenis mercenariorum assidue deditus, illustriorem se ac fortio-rem Achille jactabat; - at reverà Therstæ claudò & capite acuminato similior; atque à principibus suis in exilium actus, dignam arrogantia suà mercedem tulit.

ՊՐԱԿ Ի.

CAP. XX.

Յաղագս՝ սրբոյն Ներսիսի, և բարեկարգութեանն որ ի նմանէ:

De sancto Nerse, rebúsque ab eò rectè ordinatis.

Երրորդ ամի Թագաւորութեանն Արշակայ, եկաց եպիսկոպոսական պետ Հայոց մեծն Ներսէս, որդի Աթանազիսի, որդւոյ Յուսկանն, որդւոյ Արթանայ, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի: Եւ դարձեալ ի Բիւզանդիայ ի կեսարիայ, և եկեալ ի Հայս, զման կարգս ուղղութե՛ իւրոց հայրենեացն նորոգեաց, այլ և առաւել ևս, քանզի զբարեպաշտութի Յուսեաց աշխարհին, զոր ետես, մանաւանդ ի Թագաւորեալ քաղաքն, ի սմանորոգէ. ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց, և համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութի հաստատեաց զողորմածութի, խելով և զանգրթութեան արմատ, որ բնաբարսովորութի էր յերկրիս մերում: Էզի բորոտք հալածեալ լինէին, իբրպիղծ յօրինացն համարեալ. զուրուկս փախստեայս առնէին, զի մի յայլս փոխեսցի ախտն, որոց դար, անապատք, և ամայիք, և ծածկոյթ՝ վէմք, և մացառք, ոչ յուսեք գտանելով միսիթարութիւն թշուառութեանց: Առ այսպիսիք և հաշմք

ANNO imperii Arsacis tertio, præful Armeniorum fuit magnus Nerses, Athanagenis filius, Iulici nepos, Verthanis pronepos, sancti Gregorii abnepos. Hic, ut à Byzantio Cæsaream rediit atque in Armeniam venit, omnia recta majorum suorum instituta renovavit, atque etiam adauxit, quum optimos Græcorum ritus, quos ibi, ac præcipuè in urbe regali, perspexerat, in hanc regionem introduceret; convocato enim episcoporum atque omnium incolarum concilio, misericordiam canonibus sanxit; extirpatâ funditus pristina eâ immanitate, quæ in nostrâ regione olim inveteraverat. Nam qui leprâ laborabant, quasi polluti ex lege habiti, foras ejecti sunt; elephantia affectos expulerunt, ne morbi contagio ad alios maneret; qui in disertis & solitariis locis, inter abditas rupes & cavernas degebant, neque à quoquam miseriarum suarum solatium accipie-

անդաւ

անդամովք՝ ոչ հաշուէալ լինէին, և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին, և օտարք ոչ ժողովէին: Իսկ նր հրամայեալ ըստ գաւառաց՝ գաւառաց շինել աղբատանոցս, ՚ի խորշս, և ՚ի զերծս տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց լինիցին, ՚ի միտթաբուծի մարմնոց վշտագելոց. և բաժանեաց ՚ի նոսա գաւառս, և զագարակս, պտղաբերեալ յարդեանց անդաստանաց, և ՚ի կթոց արօտականաց, և ՚ի գեղմնից, զի պաշտիցեն զնոսա հարկաւ բացէ ՚ի բաց, և նոքա մի ելցեն ըստ բնակութեան իւրեանց. և յանձն արար Խադայ ումեմն, որ էր ՚ի մարգաց կարնայ, սարկաւագ իւր: Սահմանէ և յիմ գեօղս վանս շինել, զի լիցի օտարանոցք, և տեղի սննդեան որբոց և այրեաց, և անուռողաց տաճումն: Ընէ և յանապատս, և յանմարդ տեղիս, և զբայրանոցս, և մեհաստանս, և առանձնակեաց խրճիթս, և հայր և տեսուչ նց կարգէ զՇաղիտա, և զԵպիփան, և զԵփրեմ, և զԳինդ որ յազգէն Ալկունեաց, և զայլս ոմանս բազումս: Եւ զերկուսս զայսոսիկ ՚ի նախարարութեց բառնայ յազգաց. մի, զմերձաւորաց ինամութիւն, զոր վր ագահելոյ սեպհական ազատութեն առնէին, և միւս, որ ՚ի վր մեռելոց գործէին օճիրս, ըստ սովորական հեթանոսութեն. և էր այնու հետեւ տեսանել զաշխարհս մեր, ոչ որպէս՝ զբարբարոսս, այլանդակեալ, այլ, իբրեւ զբաղաբացիս, համեստացեալ:

3 bant. Porro autem membris capti negligebantur, hospites ignoti non recepti, peregrini non congregati sunt. Ille autem singulis provinciis hospitia pauperum in abditis ac deviis locis exstrui iussit, quæ, velut Græcorum valetudinaria, afflictiis solatium præberent; eisque vicos atque agros attribuit, frugibus, lacte ac velleribus abundantes, quibus in longinquis iis locis alerentur, neque ex sedibus suis emigrarent; eoque Chado cuidam, ex palude Carnensi, commisit commendavitque. Præcepit etiam, ut in omnibus vicis hospitia exædificarentur, ad peregrinos recipiendos, ad vi-
4 duas nutriendas, eoque educandos, qui parentibus orbatu erant, victuque carebant. Tum præterea in desertis & vacuis locis, collegia, ædes, & cellas solitarias construxit, quorum procurationem, Salitæ, Epiphanio, Ephræmo, Gindo ex Selcuniâ gente,
5 compluribusque aliis commisit. Porro autem ab his duabus rebus Satrapas abduxit; primum, ab affinitatis cum propinquis conjunctione, quæ eorum consuetudo fuerat, ut propria sua jura conservarent; deinde, ab exequiarum ceremoniis, quas mortuis, paganorum ritu, faciebant. Et tum demum regionem nostram cernere licebat, non, velut barbarorum, deformem atque inconditam, sed, velut civium, decoram ac benè moratam.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

Սպանումն Տրդատայ՝ եղբոր Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսիսի ի Բիւզանդիոն, և դարձուցանել զպատանդան:

***Սատիկ, և յոյժ ահաւոր էր ՚ի վե-
*Սրայ անիրաւաց Վաղէնտինեանոս,
*** ուստի և զբազում իշխանս վե-

C A P. XXI.

Cædes Tiridatis, fratris Arsacis. Sanctus Nerses Byzantium proficiscitur atque obsides reducit.

1 A Cerbus admodum atque improbis terribilis erat Valentinianus, adeo ut multos principes propter ra-
յափշտա-

յափշտակութե՛ն սատակեաց, և զԹոգոնոս ներքինապետ՝ այրեաց կենդանոյն, քանզի՛ երիցս հրամայեալ, ոչ դարձոյց զյափշտակութիւն կնոջ միոյ այրոյ: Եւ ՚ի նմին աւուր՝ հասեալ այնց հրեշտակաց, զորս ՚ի Հայսն առաքեաց, ցատուցեալ առաւել զրուցով, խրոխտալոյն Արշակայ, և վասն զի՛ ի ժամուն յայնմիկ առ ձեռն ունէր զբարկութիւնն, հրամայէ՛ զՏրդատ եղբայր նորա, զհայր Գնէլոյ սպանանել, և Թէոդոսի զօրու ծանու ՚ի վրէ Հայոց դիմել: որոյ հասեալ ՚ի սահմանս Հայոց, զարհուրի Արշակ, և առաքէ լ ատաջ նի՛ր զմեծն Ներսէս, որոյ երթեալ, և ՚ի հանդարտութի՛ն զթագաւորն շրջեալ, մեծարի ՚ի նոցանէ յոյժ: նա և՛ զպատանդսն խընդրեալ, առնու, և դառնայ, և կոյս մի, անուն Օլմպիադայ, յազգէ՛ Կայսեր, կին ամէ Արշակայ: Բայց՝ Կայսերն բարեբարութիւն արարեալ մանկան Գնէլոյ, յաղագս զուր ՚ի նոցանէ մահու հօրն նորա՝ Տրդատայ, տայ նմա զպատիւ հիւպատոսութե, և գանձս յորվս: Ընդ որ խանդացեալ Տիրիթ, խորհէր նմա չարիս հանապազ, ըսպանելով ՚ի դիպօղ աւուր:

pinas morte multaverit, & ¹ Rhodanum, Eunuchum suum primarium, vivum combusserit, quod ter iussus viduæ cuidam reddere, quod eripuerat, non paruisset. Per idem tempus legati reverterunt, quos in Armenian miserat; atque arrogantia ² Arfacis auditâ, vehementius incensus, cum eo ipso tempore jam ad iram promptus esset, Tiridatem fratrem ejus, Gneli patrem interfici imperavit; & Theodosium cum exercitu magno contra Armenios proficisci iussit; qui ubi ad Armeniorum fines pervenit, Arfaces, timore perculsus, magnum Nersem præmisit; qui, ut venit, regem placavit, & ab eo honorificè acceptus est; a quod etiam cum ³ obsides repeteret, accepit atque inde rediit, virginem quandam, nomine ³ Olympiadem, ex Cæsaris genere secum referens, quæ Arsaci uxor foret. Cæsar autem, quod patrem ejus Tiridatem temerè necâisset, beneficia multa in Gnelum juvenem contulit; eique ⁴ honorem consularem detulit, multâque pecuniâ locupletavit. Quæ ægrè ferens Tirithus, perniciem ei machinatus est, atque ad id faciendum occasionem idoneam captavit.

ԳՐԱԿ

¹ Ὁ Θηοτατος Βασιλεως Ουαλεντινιανος πολυς συγκλητικος και αρχοντας Επαρχιων εφορευσεν αδικησεις, και κληρονομιας και παραδικαζοντας. Και τον Πραιποσιτον του Παλατιου αυτου, Ροδατον ονομασιν, ανδρα δυνατον και ευπορον, και διοικητα το Παλατιου, ως πρωτον οντα Αρχιευρεχον, και εν μεγαλη τμησει, εποιησε ζωοκαυσον. Chron. Paschal. p. 301. ubi uberius sequitur de hac viduâ historia, ut etiam apud Malalam, part. II. p. 31. & Cedrenum, p. 255. edit. Xylandr.

² Vide suprâ l. III. c. 13.

³ Constantius accitum Arjacen Armeniæ regem, summâque liberalitate susceptum præmonebat ut hortabatur, ut nobis amicus esse perseveraret et fidus.

— Qui crebrò adjurans animam prius posse amittere quàm sententiam, muneratus cum comitibus quos duxerat, rediit ad regnum, nihil ausus temerare postea promissorum, obligatus gratiarum multiplici nexu Constantio, inter quas illud potius excellebat, quod Olympiada Ablavii filiam præfecti quondam prætorio, ei copulaverat conjugem, sponsam fratris sui Constantis. Ammian. XX. 11. Hic in eo præter cætera Ammianus à Chorenensi discrepat, quod ille Olympiada à Constantio Arsaci datam narrat, quam Hic Nersem à Valentiniano impetravisse refert.

⁴ Honor hicce Consularis, qualis fuerit, illud parum intelligimus.

ՊՐԱԿ ԻԲ.

CAP. XXII.

Եթէ՝ որպէս եղև խռովութիւն Ար-
շակայ ընդ Գնէլոյ, և մահ Տիրանայ:

*Diffidium inter Arfacem & Gnelum.
Tirani obitus.*

Արշակ Գնէլ եկեալ յաւանն Կու-
սաշ, որ յոտին՝ Արագածն կո-
չեցեալ լերինն, առ կուրացե-
ալ Տօրն իւր Տիրան, զի՝ ց' այն-
ժամ կենդանի էր, և Տիրանայ սգա-
ցեալ՝ ողբալով դառնապէս զՏրդատ
որդի իւր, զՀայր Գնէլոյ, իւր զինքն
ունելով պատճառս՝ սպանման նորա.
Այս որոյ տայ Գնէլոյ զամինչս իւր, և
զկալունածս գիւղից, և դաստակեր-
տաց, և ի նիւն աւանի՝ ի Կուսաշ՝ հրա-
մայե բռնակիլ: Ապա՝ առնուլ Գնէլ
իւր կինն, զՓառանձեմ ոմն անուն,
յազգէն Սիւնեաց, և Թագաւորապէս
արարեալ հարսանիս, աայ առատա-
պէս պարգևս ամենայն նախարարացն.
որոց հաճեալ ընդ նա, և սիրեալ, ե-
տուն զգլաւակս իւրեանց, զորս առեալ,
մեծապէս հանդերձեաց զինու, և զար-
դու, և յաւելին ևս սիրել զնա: Ա-
ստանօր՝ եգիպտոս Տիրիթ պատճառս քու-
թեան, և մատուցեալ առ արքայն
հանդերձ բարեկամաւ իւրով Վար-
դանաւ, զինակրաւ արքայի, որ ի
Մամիկոնեան տոհմէն էր, ասեն, ոչ
գիտես զի խորհեալ է Գնէլոյ սպանա-
նել զքեզ, զի ինքն փոխանակ Թագա-
ւորեսցէ: ահա՝ տես արքայ զնշան ի-
րին, զի բնակեցաւ Սյրարատ, ի կա-
լունածս ձեր Թագաւորից, և սիրտ ամ
նախարարացն եղև ի նմա. քանզի կայ-
սերքն նիւթելով զայդ, ետուն նմա
զպատիւ հիւպատոսութեանդ, և գանձս
սաստիկս, որով պատրեաց զնախա-
րարսն: Երդնայր Վարդան յարեն ար-
քայի և ասէր, իմովք ականջօք լուայ ի
Գնէլոյ զի ասէր, Թէ՝ ոչ թողում
Տօր եղբօր իմում, զվրէժ մահուան Տօր

1 G N E L U S autem in vicum Cu-
asum, qui ad radices montis A-
ragazi situs est, ad patrem suum cæ-
cum Tiranum profectus est, qui ad-
huc superstes erat. Tiranus verò Ti-
ridatem filium suum, Gneli patrem
graviter atque acerbè deploravit, cu-
jus necis se causam fuisse putabat;
câque re motus, omnes facultates su-
as ac possessiones cum pagis villis-
que Gnelo muneri dedit, atque in e-
odem vico Cuaso sedes ponere iussit.
2 Post hæc Gnelus mulierem quandam,
nomine Pharansemam, ex gente Sy-
niâ, uxorem duxit, nuptiisque regio
more celebratis, cunctis Satrapis mu-
nera largè donavit; qui erga eum
benevolè affecti, liberos suos ei tra-
diderunt; quos, ubi accepit, armis
cæterisque rebus magnificè apparatus-
que instruxit; atque ita eorum in se
amorem auxit. Tirithus, ansam in-
de ad calumniandum nactus, simul
cum amico suo Vardano regis Armi-
gero, qui ex gente Mamiconiâ erat,
3 regem convenit, & “An nescis, in-
“ quiunt, Gnelum necem tibi machi-
“ nari, ut tibi in regnum succedat.
“ Ecce autem, ô rex, ejus rei in-
“ dicio; namque in Araratâ in re-
“ giis vestris possessionibus sedem po-
“ suit, atque omnium præfectorum
“ animi in eum propensi sunt. At-
“ que id ipsum sanè Cæsares mol-
“ ebantur, quum illum honore con-
“ sulari decorarent, atque ingentes
“ eas divitias donarent, quibus satra-
4 pas ad se allexit.” Juravit etiam
իմոյ,

իմոյ, որ վս դորա եղև: Այսմ հաւա-
տացեալ Արշակ, յղէ զնոյն իսկ Վար-
դան առ Գնէլ, թէ՛ ընդէր բնակեցար
յԱյրարատ, և լուծէր զկարգ հայրե-
նեաց. քանզի սովորուծին էր յԱյրա-
րատ բնակիլ միայն արքայի, և որդւոյ
նր միոյ, զոր փոխանորդ թագաւորին
պահէին, և այլոց Արշակունեաց բնա-
կիլ՝ ի գաւառս հաշտենից, և Աղիով-
տից, և Առբերանւոյ, հանդենձ ուօժ-
կօք, և մտովք յարքունուստ. և արդ-
ընտրելի է քեզ, կամ ընդունիլ զմահ,
կամ՝ գնալ յԱյրարատոյ, և արձակել
զուստերս նախարարացդ՝ ի քէն: զայս
լուծեալ Գնէլոյ, արար զհրամանս ար-
քայի, և գնաց յԱղիովիտ, և յԱռբե-
րանի: Բայց Տիրան, հայր նր, պատ-
գամս խիստս յղեաց առ որդին իւր
Արշակ, վս որոյ հեղձամահ եղև յիւ-
րոց սենեկապետացն, ի գաղտնի հրա-
մանէ արքայի, և ի նմին աւանի կոռ-
աշ՝ թաղեցաւ, ոչ արժանի եղեալ
հայրն գերեզմանաց. թէ արդեօք՝ զփո-
խարէն Դանիիլի, առնն Այ, հատոյց,
որովք չափով չափեաց, չափեցեալ
եղև, ըստ գրոյն:

Vardanus per ¹ solem regis, &
“ His, *inquit*, auribus eum audiui,
“ cum diceret, se patruo suo mortem
“ patris sui, cujus ipse causa fuit,
“ nunquam condonaturum. Arfaces,
huic calumniæ fidem habens, eun-
dem Vardanum ad Gnelum mittit,
rogatum, “ quare in Araratâ habi-
“ taret, & morem à majoribus tra-
“ ditum solvisset.” Venerat enim in
² consuetudinem, ut rex tantum &
unus ex filiis ejus, successor regni
designatus, Araratam incolerent; &
cæteri Arfacidæ in provinciis, Haf-
tensi, Aliovitîâ, atque Arberaniâ ha-
bitarent, eisque cibaria & stipendia
ex regiâ gazâ præberentur. “ Jam
“ itaque oportebit, te, eligere, u-
“ trum morte multari, an ab Ara-
“ ratâ discedere & præfectorum fi-
“ lios dimittere malis.” Gnelus,
his auditis, regi obtemperavit, atque
in Aliovitiam & Arberaniam com-
migravit. Tiranus autem pater ejus
nuncium valdè severum ad filium su-
um Arfacem misit, ob eamque cau-
sam à cubiculariis suis, clandestino
regis jussu, suffocatus atque in eodem
vico Cuaso conditus est, majorum
sepulchris indignus habitus; ut vide-
atur sanè Danieli viro illi divino pœ-
nas debitas persolvissse; quum, ut in
sacris literis scriptum est, quâ men-
surâ mensus fuerat, eadem ei red-
dita esset.

¹ Ita voces Armeniacæ sonare videntur; sed
hâc eâdem locutione usus est interpret Armenius,
quo in loco Græci *ἡ τῆν ὑγιαν* dixere. Gen.

XLII. 15, 16. & vide suprâ, l. II. c. 18.
Nº 6.

² Vide suprâ, l. II. c. 7. Nº 31.

ՊՐԱԿ ԻԳ .

CAP. XXIII.

Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ
Գնէլոյ, և սպանանել զնա :

*Iterum Arsaces simultatem cum Gnelo
habet, eumque interficit.*

ՊԱՄ Ելանէ արքայ զԹիկամբք
Մասեաց, առնել որս յիւրոմ
սիրեցեալ գաւառի՝ Կովքայ
ովտի, և եղեալ որս սաստիկ,
ուրախացեալ Արշակ՝ ի գինիս, պար-
ծէր, ոչ այլոյ ուրուք ի Թագաւորաց՝
մեռանիլ այնչափ բազմութի էրէոց
ի միում ժամու : Աստանօր նորոգեն
գնենգութիւն, Տիրիթ, և Վարդան, ա-
սելով, Գնէլոյ բազմում էրէս քան զայս
ունիլ ընդ նոյն աւուրս յիւրոմ լե-
րինն, որ Հասապիվան անուանի, որ ի
մայրենի հաւոյն իւրոյ Գնէլոյ Գնու-
նոյ հասեալ էր ցնա : Վս որոյ առաքէ
առ նա հրովարտակ այսպէս : Արշակ
արքայ՝ Հայոց մեծաց, Գնէլոյ որդւոյ
իմոյ, խնդալ : Տեսցես տեղիս քաջերէս,
ի լերինս ծաղկաց զպուրակացիւր ջրով,
և պատրաստեսցես, զի՝ եկեալ, լն ար-
ժանեաց Թագաւորաց՝ հանդիպեսցուք
որոց : Եւ երազ գէտ հրովարտակին
երթեալ Արշակայ, խորհէր, եթէ ոչ
լստ հրամանին գտցէ արարեալ Գնէ-
լոյ, պատճառս ի վր եղեալ, իբր թէ՝
չարակենաց զուրախանայն արքայի, կա-
պեսցէ՝ զնա : այլ իբրեւ ետես, զոր էր
երբեք տեսեալ, այնպիսի՝ պատրաստու-
թի որոց, և բազմութի էրէոց, խոցեալ
խորհրդով նախանձով, և կասկած
նաց, հրամայեաց ի նոյն որսին սպանա-
նել զԳնէլ, իբր թէ՝ ընդ խաբս ինչ վրի-
պակաւ էրէոյ կամելով ձգել, նմա պա-
տահեաց նետն : որոյ առեալ զայսպիսի
հրաման, վաղվաղակի կատարէ, ոչ
այնչափ յաղագս հրամանի՝ Թագաւո-
րին, քան թէ վս կամացն Տիրիթայ իւ-
րոյ սիրելոյ : Իսկ Արշակայ հանդերձ

POST hæc rex in partes post
Masim sitas profectus est, ut in
dilectâ suâ provinciâ Cogæovitâ ve-
naretur. Et cum venatio acris ad-
modum & vehemens fieret, Arsaces,
lætitiæ plenus, inter pocula gloria-
batur, neminem alium ex regibus
uno tempore tantam ferarum multi-
tudinem interfecisse unquam. Ibi Tiri-
thus & Vardanus dolos renovant,
dicentes, Gnelum hoc ipso tempore
longè plures feras in suo monte, qui
Sahapivanus appellatur, habere, qui
ab avo suo materno Gnelo Genunio
ad eum venerat. Literas igitur &
mandata his verbis ad eum mittit.
“ Arsaces Armeniæ magnæ rex, ”
“ Gnelo filio meo salutem. Conqui-
“ rito loca ferarum copiâ abundan-
“ tia, inter montes virentes aquisque
“ irrigatos, atque res necessarias ap-
“ parato, ut, cum adveniam, vena-
“ tione regibus dignâ & decorâ fruam.”
Ipse autem Arsaces statim post lite-
ras missas subsequitur, eo consilio,
ut, nisi Gnelum mandata exequentem
invenisset, causam criminandi haberet,
eum regis lætitiæ invidere, atque i-
ded in vincula conjiceret. At ubi
talem venationis apparatus, qualem
nunquam antè viderat, tantamque
ferarum copiam conspexit, invidiæ &
suspicionum stimulis incitatus, impe-
ravit cuidam, ut Gnelum inter ve-
nandum per dolum necaret, ita ut
sagitta, quasi in feram directâ, casu
in eum videretur incidere. Is, ac-

նախա-

² Hic Arsaces Gnelum filium vocat, qui tamen
non ipsius sed fratris filius erat. Sic Abgarus su-

prâ, l. II. c. 30. de Nerse, atque infra, c. 29.
Arsaces de Gratiano loquitur.

նախարարօքն, իջուցեալ 'ի դաշտ մի Աղիովտի՝ զդին Գնէլոյ, Թաղեաց յարքունական քաղաքին Զարիշատի, 'ի չքմեղիկս եղեալ, կոծ մեծ առնէ :

ceptis hujusmodi mandatis, statim rem perfecit, non tam ut regis edicto, quam ut amici sui Tirithi voluntati morem gereret. Arfaces autem satrapæque cadaver Gnelli in campum quendam Aliovitæ deduxerunt, atque in urbe regiâ Zarisatâ condiderunt, ingentem lucrum præ se ferentes.

ՊՐԱԿ ԻԴ.

Եթէ՝ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնէլոյ, յորմէ եղև Պապ :

CAP. XXIV.

Quod Arfaces ed audaciæ procefferit, ut Gnelli uxorem in matrimonium duxerit, ex quâ natus est Papus.

Թ Եպէտ՝ և Արշակ կարծեց՝ գործել զանկուլ զչարսն, այն, որ ոչն ծածկի յամենա տէս ականէն Այ, յայտնի՝ և աշխարհի, առ 'ի մեղրուցելոյն պակուցումն, որպէս զմահ Տիրանայ, և Գնէլոյ : Քանզի՝ գիտացեալ նմ ուրուք, իմացաւ զայս և մեծն Ներսէս, և անէծ զԱրշակ, և զառիթ սպանմանն, և գնացեալ, նստաւ 'ի սուգ զաւուրս բապումն, ոպ Սամուէլ՝ վս Սաւուղայ : Իսկ Արշակ, ոչ զղջացեալ ապաշաւեաց, այլ անամթեայ ագահելով՝ 'ի գանձս սպանելոյն, և 'ի ժառանգութի, յաւել առնուլ զկիննորին՝ զՓառանձեմ, յորմէ եղև պատանի մի, որ անուանեցաւ Պապ : Այս Փառանձեմ գործեաց՝ և զանդուր, և զանկասկածելի՝ չարիս, և զսարսափման լսելեաց արժանաւորս, անարժանիւ ոմամք սուտ անուն քահանայիւ, 'ի կենաց դեղն՝ զմահացուն խառնեալ, ետ Օլոմպիսայ, առաջին կնոջ Արշակայ, և ելոյ՝ 'ի կենցաղոյն, սակս տիկնութեանն մնախանաց : Նոյնպէս և զՎաղինայ տայ Արշակայ սպանանել, և փոխանայ չարգել զիւր հայրն՝ զԱնտիոքոս :

T Ametfi Arfaces se hoc scelus clam atque occultè perfecisse arbitrabatur, tamen Deum celare non potuit, qui omnia cernit ; atque adeò tum Tirani, tum Gnelli cædes in nocentis terrorem mundo patefacta est. Quippe cum cæteri omnes tum magnus Nerles eam rem intellexit, qui Arfacem & cædis autores execratus est, atque in locum quendam secessit, ubi, ut Samuel propter Saulum, lamentationi se ad complures dies dedit. At verò Arfacem sceleris non pœnituit, qui, pudoris expers, atque interfecti gazis & hæreditati inhians, illud etiam addidit, quòd uxorem ejus Pharansemam in matrimonium duxit, ex quâ filium unum suscepit, cui nomen erat Papo. Hæc Pharansema facinus inauditum atque incredibile patravit, & quod aures ipsæ reformidant; namque per sceleratum quendam, sacerdotem falsò appellatum, quum vitæ medicamento venenum admiscuisset, Olympiadi priori Arfacis uxori dedit, atque ita vitâ privavit, majestatis reginæ invida ; itidémque Arfacem perpulit, ut Valinacum necaret, atque in ejus locum patrem suum Antiochum substitueret.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

Սպանում Տիրիթայ :

CAP. XXV.

De Cade Tirithi.

Բերե եղև խաղաղութիւն Հայկոյ
 ի հիւսիսականաց ազգաց, և
 պարսպ առեալ ի պատերազ-
 մացն, յայտնեաց զցասումն զոր
 ունէր առ Արշակ, վասն ոչ նմա, այլ
 կայսեր հարկելոյ՝ զայնրան ամս : Սակս
 որոյ առաքէ առ նա Արշակ Տիրիթ,
 և զնորին սիրեցեալն Վարդան, արժա-
 նի՝ պատարագօք, խնդրել զհաշտու-
 թի : Բայց, քանզի քինասնդիւր անցե-
 լոց մարտից կամեցել լինիլ Հապուհ,
 ինքն ելանէ պատերազմել ընդ Յոյնս,
 որոյ աղագաւ խնդրէ զԱրշակ, մեր
 Թագաւոր, հանդերձ ամ զօրօքն ընդ
 իւր լինի : Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ
 երոպի երթալ, այլ բարուրս եղեալ,
 առաքէ դոյզն գունդ՝ զինի Հայկոյ,
 և իւր բարկացեալ Տիրիթայ, ընկենու-
 զիս ի պատուոյն, ոպ զի Թէ ի նոր հրա-
 պուրանաց եղև այն, յաղագս ատելու-
 թեանն զոր ունէր առ Յոյնս և առա-
 ւել ևս՝ գրգռէ զարքայ Վասակ, զին-
 ակիր նր, նախանձ պահելով ընդ եղ-
 բորն, վս աղջկան միոյ հարձի : Վս որոյ
 նախատեսաց վնս արքայ ամսթալեօք քա-
 նիւք և կսկծեցուցանողօք, որոց ոչ կա-
 րացեալ տանել այնպիսում վատթարու-
 թեան, և պարտաւանաց, դէմ եղեալ,
 գնացին առ Հապուհ հաստնած : ընդ
 որ առաւել ևս զայրագնեալ Արշակ,
 հրամայէ նոյն Վասակայ զհետ կրթել
 քազմաձեռն գնդաւ, զի, ուր և հաս-
 ցէ, սպանցէ զնս : զոր ոչ հեղգացաւ
 կատարել Վասակ, Թէպէտ և եղբայր
 նր էր Վարդան : Եւ խնդրեցաւ արիւն
 անպարտ ի Տիրիթայ ամապաշտէ, ըստ
 անիծիցն Ներսիսի, և Վարդանայ, ի հա-
 բաղատէն խրով մեռանկ յեղբորէ :

S Apores, ubi pacem cum Septen-
 trionis populo fecisset, otium à
 bellis nactus, iram apertè ostendit,
 quam in Arsacem conceperat, quòd
 non sibi, sed Cæsari à tot annis tri-
 buta pependisset. Ob eam rem Ar-
 saces Tirithum & amicum ejus Var-
 danum cum amplis muneribus ad
 eum mittit, qui gratiam ac pacem
 peterent. Sapore autem, præterita
 bella ulcisci cupiens, adversus Græcos
 in bellum exierat, ac propterea ab
 Arsace rege nostro postulavit, ut ip-
 se cum omnibus copiis sibi adesset.
 Arsaces ipse, ut qui proficisci noller, se
 excusat, sed cohortem parvam post
 saporem mittit; & Tiritho iratus,
 illum de gradu dejicit, quasi ex ejus
 illecebris hæc res profecta esset, prop-
 ter odium, quod in Græcos habuit.
 Iram autem regis Vafacus armiger
 ejus vehementiùs incendit, fratri suo
 propter concubinam quandam infen-
 sus. Quapropter rex eos magnâ ver-
 borum contumeliâ atque acerbitate
 objurgavit; quorum infamiam atque
 opprobrium quum ferre non possent,
 ad Saporem transfugere contendunt;
 eoque majori irâ Arsaces inflammatus,
 eundem Vafacum cum magnâ manu
 eos insequi jubet, atque interimere, u-
 bicunque invenisset; id quod Vafacus
 impigrè perfecit, quanquam frater ip-
 sius erat Vardanus. Ita sanguis in-
 nocens, pro eo ut Nerfes execratio-
 nibus prænunciaverat, ab improbo
 Tiritho reposcebatur, itémque à Var-
 dano, qui ab fratre germano interiit.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

C A P. XXVI.

Պարսու Շապհայ՝ Տիգրանակերտի

Sapores Tigranocertis pollicetur.

*** ՅԼ՝ Շապուհ գայ՝ հասանէ
 * Ս * ի Տիգրանակերտ՝ մեր քաղաքը,
 * * * կան ընդդէմ նր քաղաքացիքն
 հանդերձ գումարտակ գեդաւն.
 քանզի՝ Աստիգես, նահապետ Սիւ-
 նեաց, որ աներ էր Արշակայ՝, և վե-
 րահացու քաղաքին, հրամայեաց ադ-
 խել ընդդէմ Շապհայ : Եւ ոչ
 միայն արգել, այլ և ոչ հրեշտակա
 առաքեաց առ նա, և ոչ զծորայն ըն-
 կալաւ : և հզօր կռուոյ եղելոյ, զբա-
 րունս ի Պարսիցն սպանանեն, և ի
 պարսու թիմասնեալ գեդին Շապհայ,
 դաւնայ անդրէն ի Սմբին. Եւ հան-
 գիստ առեալ զօրացն, և արծարծեալ
 յաշխատութենէն, խնորհք առնուլ
 զՏիգրանակերտ, և ոչ թուրացուցին նմա
 յառաջախաղաց գունդք, և լրտեւք,
 պատպել զայնու, իբր թէ՝ Թուսնայ
 հանդարտեցի գործ : և Շապհայ յա-
 ռաջ անդեալ, գրէ առ նոսա օրինակ
 գայս : Սագդեղանց քաջ Շապուհ,
 աղբայից արքայ, Տիգրանակերտեցեաց,
 որք ոչ ևս էք անուանելոց ի մէջ արե-
 աց, և անարեաց : Ես կամէի, ի ձէնք
 սկսեալ, յամ առաջիկայ քաղաքս խա-
 դաղութիւն զմեռան առնել. և եթէ՝ դուք
 Տիգրանակերտեայք, որք առաջին էք,
 ոչ շահաստանութիւն ասեմ, այլ ի մեկ
 ուղևորութեա, ի դէմ կացէք ինձ, ի
 ձէնք ուսցին և այլք, զդոյն առնել.
 այլ ի դարձին իմեռմ, այնպէս բար-
 կութիւն վանեցից զձեզ, զի կրկին եղի-
 ջիք օրինակ խեռեալ ստահակելոց :

S Apores autem Tigranocertam ur-
 bem nostram pervenit, eique ci-
 ves, coactis copiis, obstitere. Quippe
 Antiochus Syniorum princeps, qui
 Arsacis socer erat, atque urbis præ-
 fectus, iusserat eos contra Saporem ar-
 ma capessere. Neque solum aditu ar-
 cebat, sed nè legatos quidam ad eum
 misit, nec ab eo missos recepit. Ita-
 que prælium atrox commissum est, in
 quo complures Persæ cecidere, exer-
 citusque Saporis profligatus, se inde Ni-
 sibiin recepit. Cum verò milites in-
 terquievisissent, & se ex labore refecis-
 sent, Tigranocertam capere iterum stu-
 duit; neque tamen legiones, quæ præ-
 missæ fuerant, nec speculatores, hoc
 cum negotio implicari siverunt, quæ
 quidem res Græciæ in tranquillo essent.
 Sapores igitur progrediens, ad eos lito-
 ras huiusmodi scribit. Sapores A-
 ramazde ortorum fortissimus, rex re-
 gum, incolis Tigranocertæ, qui de-
 inceps neque inter fortes neque inter
 imbelles nominandi sunt. Equidem
 constitueram, à vobis incipias, in
 omnes circumcirca urbes cum pace ac
 nobili libertate ingredi. Quod si vos,
 Tigranocertæ incolæ, qui primi estis,
 non de regno & dignitate loquor, sed
 quod ad initium profectionis attinet,
 mihi eritis adversati, à vobis alii eti-
 am hoc idem facere discent. Cum
 autem rediero, tantà vos, præ irâ meâ,
 strage perdam, ut contumacibus &
 seditiosis maximo documento futuri
 sitis.

ՊՐԱԿ ԻԷ.

C A P. XXVII.

Եթէ որպէս՝ Արշակաւան շինեցաւ,
և կոտորեցաւ, և առաւ Անի:

*Quomodo Arsacaviana exstructa deleta-
que, atque Anium captum fuerit.*

ԱՅՑ՝ Արշակ ևս ժպրհեցաւ՝
առնել գործ անմոռութե: 'Ի
Թիկանց կուսէ լերինն Մասե-
աց, շինէ ձեռակերտ, ժողով
մարդկան մեղաւորաց: Եւ Տրաման,
որ որ անկեալ անդր բնակիցէ, մի՛ լի-
ցին 'ի վր' նր' իրաւունք դատաստանի:
և նոյն ժամայն ծովացեալ լցաւ մարդ-
կութիւն Տովիան ամ: Քանզի աւանդա-
ւորք, պարտականք, և ծառայք, և
մնասակարք, և գողք, և սպանողք, և
կնահանք, և այլք այսպիսիք, փախու-
ցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր նոյն
այց՝ և խնդիր: և բազում անգամ
բողոքեալ նախարարացն, ոչինչ լուա-
նոցա Արշակ, մինչև առ Եապուհ ու-
նիլ ի նոյն բողոք: և եղև 'ի դառնալն
Եապուհ 'ի Յունաց, առաքեաց զմի 'ի
սպարապետաց Խրոց, և Հայ գունդ ի
նմա, Թէ դէպ լինիլ ունիլ զԱրշակ:
և նա՛ խոյս ետ 'ի նոցանէ զկողմամբ
Կաւկասայ, Վրաց միաբանելով: Իսկ
սպարապետն Պարսից ելեալ 'ի Հայս,
'ի ձեռնառն լինելոյ նախարարացն, առ-
նու գլխուն Անի, և գերէ զամ գանձս
արքունի, որ 'ի նմա, այլ և զոսկերս
Թափաւորացն, ոչ գիտեմ, Թէ վն' նա-
խատինա առնելոյ Արշակայ, եթէ՛ վասն
Հմայից Հեթանոսականաց, զոր ապա
մնայ Թեալ նախարարացն, Թափեցին,
և Թաղեցին յաւանին յԱղցս, որ յո-
տինն Արագածն կոչեցեալ լերին: քան-
զի՛ ոչ գիտացին ընտրել զոսկերս հե-
թանոսացն, և հաւատացելոցն, զի՛ ի
միմեանս էր խառնակեալ գերողացն,
յաղագս այնր՝ ոչ արժանի համարեցան,
'ի դիրս սրբոցն Թաղել 'ի Վաղարշա-
պատ քաղաքի: Եւ նախարարացն Հայոց
ժողովեալ, դիմեցին 'ի վր' արքունական

P Ræterea etiam Arsaces insanissi-
mum opus ausus est aggredi.
Etenim à tergo montis Masis oppi-
dum condidit, improborum hominum
receptaculum; atque edicto sanxit,
quisquis se eò ad habitandum recepisset,
nè contra illum leges jurâque valeret.
Atque illico tota vallis multitudinis
hominum quasi redundavit. Nam qui
deposita accipiebant, & qui ex ære
alieno laborabant, Servi, Facinorosi,
Fures, Sicarii, Mœchi atque his simi-
les illò confugère, neque de his quæsi-
tio ulla haberi potuit. Et cum satra-
pæ sæpissimè de hâc re vehementiùs
expostulâssent, neque eis Arsaces au-
scultaret, tandem ad Saporem quere-
las detulerunt. Sapores itaque, cum
ex Græciâ reverteretur, unum ex duci-
bus suis cum cohorte Armeniacâ mi-
sit, qui Arsacem, si posset, compre-
henderet. Ille autem se inde subdux-
erat, atque in regionem Caucasiam se-
cesserat, societate cum Iberis factâ.
Dux verò Persicus, in Armeniam pro-
fectus, adjuvantibus satrapis, castel-
lum Anium cepit, omnemque gazam
regiam, quæ ibi erat, rapuit, & qui-
dem regum etiam ossa abduxit; utrùm
in Arsacis opprobrium, an ad Ethnici
augurii usum, nescio; quæ postea sa-
trapæ impetraverunt, atque in vico
Also, qui ad radices montis Aragazi
positus est, promiscuè condiderunt. Cum
enim nescirent, quo pacto ossa Ethnico-
rum à fidelium ossibus secernere pos-
sent, ut quæ à spoliatoribus fuerant per-
missa, ob eam causam non digna habi-
ta sunt, quæ in monumentis sanctorum

ձեռաւ

ձեռակերտին՝ Արշակաւանի՝ և Տարին
զնա սրով սուսերին, յառնէ՝ մինչև ց'
կին, բաց 'ի տղայոցն ստընդ-իացեաց .
քանզի դառնացեալ էին 'ի վր ծառայ-
ից իւրեանց, և յանցաւորաց : զոր թէ-
պէտ վաղ գիտացեալ մեծին Ներսիսի,
ոչ յառաջ քան զկոտորելն ժամանեաց
հասանիլ, այլ 'ի կատար գործոյն հա-
սեալ, եգիտ բաժանեալ զտղայս կոտո-
րելոցն, զի՝ վարեսցեն 'ի գերութեն,
ոչ զհեռաւոր թշնամեաց . զորս թա-
փեալ մեծին Ներսիսի, հրամայէ կրել
որթովք 'ի գոմ մի, և դարմանս, և
մուցօղս նոցին կարգեալ, որք յետոյ
անուանեցեալ անուանեցան Որթք՝ այ-
նորիկ աղադաւ :

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Առումն Տիգրանակերտի, և բնաբարձ
քանդումն :

ՍԿ Շապուհ եկեալ 'ի Տիգ-
րանակերտ, դարձեալ աղիւ-
ցին ընդդիմանալ նմն, և ե-
լեալ 'ի պարիսպն, աղաղա-
կէին, Գնա՝ 'ի մէջ Շապուհ, զի մի
չարիս յերկրորդումն ընդ քեզ, առա-
ւել ևս քան զառաջինն, անցուցանի-
ցեմք պատերազմաւ : և նա պատասխա-
նեաց, Ո՛վ քաջքդ 'ի հայոց, որք զան-
ձինս արգելեալ պահէք ընդ պարսպօք
Տիգրանակերտի, և արտաքս ձայն ար-
կանէք սպառնալեաց . զի՝ քաջ արանց
է՝ յընդարձակ, և 'ի դաշտի կոռնել, և
կանանց գործ է՝ արգելուլ, փակել
զինքեանս, յերկիւղէ առ հանդերձեալ
կռիւն . և զայս ասացեալ, դարձաւ առ
Յոյնս գերեալս՝ զինուորս, ասէ, թէ՝
ձերով մարտիւ առ-ից գբադաքս, զամե-
նեսեան զձեզ արարից ազատս՝ հան-
դերձ ընտանեօք ձերովք . և Պարսկա-

apud Valarsapatam reponerentur. Sa-
trapæ autem Armenii, simul congregati,
in Arfacavanam opificium regium in-
vadunt, eamque delent, omnésque inco-
las, tam mulieres quàm viros, præ-
ter infantes lactentes, ferro trucidant.
Graviter enim contra servos suos &
flagitiosos istos irâ exardecebant. Et
quamvis de hâc re magnus Nerses
statim certior factus esset, non tamen
priùs venit, quàm cædes patrata fu-
erat; sed in exitu rei adveniens, cæ-
sorum infantes separatim positos inve-
nit, ut in servitutem, tanquam hostium
longinquorum liberi, abducerentur.
Hos magnus Nerses liberavit, atque
in stabulum quoddam; vitulis advec-
tos deduci iussit; eisque alimenta &
nutrices assignavit, qui postea ob eam
rem appellati sunt Vituli.

C A P. XXVHL

*Tigranocerta expugnatur, & funditus
deletur.*

C U M autem Sapo-
res Tigrano-
certam peteret, se iterum inco-
læ ad resistendum parant; &, con-
scendentes murum exclamant, “ Dis-
cede à nobis, Sapor, nè secundam
“ calamitatem tibi inferamus, priore
“ graviorem.” Quibus ille ita re-
spondit, “ ô Fortes Armenii, Quid
“ est, cur vosmet intra muros Ti-
“ granocertæ includatis, & verba mi-
“ nacia foras emittatis; cum fortium
“ virorum sit in aperto campo aciem
“ conferere; muliebri verò, præ me-
“ tu pugnæ, se intercludere atque
“ obsepire.” Hæc locutus ad Græ-
cos captivos, armis instructos, respex-
it, &, “ Si vestrâ, ait, dimicatione
“ urbem cepero, vobis omnibus ves-
“ trisque necessariis libertatem largi-
“ ar.” Itaque Persicos milites ur-
կան.

կան գորուն շուրջ գրադաբուն՝ հրա-
մայեաց ընթանալ, և նետիւք խոցուել
զ'ի վր' պարապին. և Յունացն մատու-
ցեալ, բռնութիւն յեցուցին՝ ի պարիսպն
գիտցեցեալ էշան, և այս գործի մեքե-
նայից անուանոր, յերկ'ց, երկ'ց սրանց
միջեւ տարեալ, ի ներքուստ ահրովք,
և երկքերանովք, և կայաւոր միջովք
փորելով զհիմունսն. և նգահարս ա-
րարեալ զայն, որ ի Հայկազնայն Տի-
գրանայ հոժեալ, և յարմարեալ որ-
մունք, քակեալ ընկեցին, և հաւրս ի
դրոսունս վառեալ. և յամ' կողմանց
հուր, և քարինք, և նետք, և տէգք
ձգեալ լինէին, և խոցուեալ մեքն,
յապուշ գառնային և ի ներքս միտե-
ալ բոլոր գորն, և ձեռն Պարսկական,
օչ գործի բազմախողիտու երկաթն ա-
րեամբ արբուցանել, մինչև ապաժոյժ
արիւն սպաներոցն լցեալ ի հիմունս
ծաւալէր. այլ Յունականն ձեռն, ի
թթեւ ահան, հրձիգ զամ' երկիրն
առներ զփայտակերտսն. և Հապուհ
զմայեացն ի կոտորածէն գերեալ
գառնայ չուէ՛ ի Պարսս, և հրեշ-
տակա՛ առ որ ի Հայս գառնորքն էին ա-
ռարեալ, ապա՛ ազատ զՍիւնեացն հրա-
մայէ առնել զտոհմն:

ՊՐԱԿ ԻԹ.

Յաղաքա՛ պատերազմին Արշակայ ընդ-
նախարարա իւր, և վտարանդի երթա-
լոյն ի Բիւզանդիոն:

Արձեալ յարեալ խռովութիւն
Հապայ ի նոյն ազգաց, և
խաղաղութի ի Յոյն շրջե-
ցու. սոցա՛ խաղաղութիւն ի նո-
ցա՛ խռովութի, և նոցա՛ խռովու-
թի ի սոցա՛ խաղաղութի, որպէս
վախճան միոյն, միւսոյն լինին սկզբունք.
բանդի՛ հեւանդացեալ Վաղենտինեա-
նոս ի բերդին որ կոչի Բերգիտոն,

bem celeriter circumire, eosque qui in
muris stabant, sagittis confodere ju-
bet. Græci verò, propius accedentes,
asnum, ut appellatur, moenibus ad-
movebant; quæ est machinatio rotis
circumacta, à ternis viris impulsâ at-
que agitata, atque ab inferiore parte
uncis atque ancipitibus & rostratis fe-
curibus armata. Ita, suffossis funda-
mentis, & perfractis repagulis, muros,
qui ab Haicano Tigraue constructi ac
firmiter compacti fuerant, disjecerunt;
ac portas etiam incenderunt. Iamque
ignis, saxa, tela & hastæ quoquo ver-
sus conjiciebantur, incolæque iner-
mes vulneribus confossi, obstupuerunt.
Cumque omnis exercitus in urbem ir-
rupisset, Persicorum militum enses
cruenti non prius sanguine satiati sunt,
quàm ipsa urbis fundamenta cæsum
cruore redundaret; Græca verò co-
hors puncto temporis omnia ædificia
ligna igni concremavit. Cæterum
Sapores, captis qui ex cæde resta-
bant, inde in Persidem revertit, nun-
ciisque ad cohortes Armenias missis,
Syniorum familiam jussit esse liberam.

C A P. XXIX.

*Arsaces cum satrapis suis bello decertat.
[Nerfes] captivus Byzantium abducitur.*

TUmultus iterum Saporis ab iis-
dem populis concitatur, & pax
cum Græcis fuit. Horum tranquilli-
tas illorum tumultui, atque illorum
tumultus horum tranquillitati ita suc-
cessit, ut unius finis alterius initium
esset. Postquam enim Valentinianus,
in morbum implicatus, apud castel-
lum, quod Bergitium appellatur,

¹ Consultas, si libet, Socrat. Hist. Eccles. IV. 31. Chron. Paschal. p. 393. Paul. Orosium, VII. 32. & Aurelium Victorem in Epitome.

վճարեցաւ 'ի կենցաղոյս, եղբօրն փոխանորդելով զտէրութիւն յետ բարեբախտագոյն Վաղէսի, պատերազմաւ Գոթացն, յաղթութիւն դարձին, և սոյն հետայն առաքեալ զօր 'ի Միջագետս, և 'ի Հայս, յաղագս տունելոյ զօրուն յօգնութիւն Հապհոյ. բայց Արշակայ եկեալ Վրացի գնդաւ, ժողովեալ զսակաւս և յիւր մտերմաց, և տայ պատերազմելո՞ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրելով զվրէժ ձեռակերտին իւրոյ, Արշակաւանու. միաբանեալ և նոցա առաջնորդութիւն Ներսէսի, որդւոյ կամնարայ, ընդդիմանան Արշակայ պատերազմաւ. և հզօր մարտի եղելոյ, բազումք յերկաքանչիւրոցն անկան 'ի կողմանցն, քանզի արբ դիպեալ արանց, ոչ որ զպարտութիւն յանձն առնոյր և միւսդեռ յայտմ էին, հասանին զօրք կայսերականք. ապա տեսեալ Արշակայ եթէ թշնամիք եննր Հապուհ, և Վաղէս, և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեցունց, յէ՛ առ մեծն Ներսէս բազում անգամ աղաչելով խոստանայր դառնալ յամ ճանապարհաց չարեաց, և լինիլ ըստ կամացնր, և ապաշխարել 'ի քուրձ, և 'ի մոխիր, միայն զի նա եկեսցէ, և արասցէ խաղաղութի, և թափեսցէ զնա 'ի ձեռաց հզօրացն Յունաց. սապէս և 'ի նախաբարացն, ստէպ ստէպ զմիմեանց զկնի, դային մաղթանքն նորին աղագաւ. նա և եպիսկոպոսացն ժողով արարեալ պաղատանս մատուցանէին, զի մի անփոյթ արասցէ զկորստենէ իւրոյն վիճակի. Ապա հաւանեալ մեծին Ներսիսի, եկն 'ի մէջ նց, և արար խաղաղութի, լսելով նմա թագաւորին, և նախարարացն, բայց 'ի նահապետէն Արծրունեաց Մեհրուժանայ, և 'ի նորին քեռ առնէն Վահանայ Մամիկոնէի, որք անլսող եղեալ, գնացին առ Հապուհ. իսկ այլ նախարարքն ամ հաս-

diem obiit supremum, frater ejus Valens imperio successit, qui, devictis feliciter ² Gothis, statim in Mesopotamiam atque Armeniam subsidio Saporis exercitum misit. At Arfaces cum Iberorum cohorte, paucisque, quos collegerat, amicis certis adveniens, cum satrapis prælium conferuit, ut ab iis pro opificio suo Arfacavanæ poenas reposceret; qui quidem ductu Nerfis, Camsari filii, coacti, Arfaci bello restitère; & pugna fit vehemens, multique utrinque cecidère; ³ nam quòd viri cum viris sunt congressi, nemo facilè passus est se superari. Dùmque in eo essent occupati, exercitus Cæsaris intervenit. Ita Arfaces tum Saporem, tum Valentem, tum suos etiam satrapas infenso atque inimico in se esse animo intelligens, ab omnibus desperatus, ad magnum Nersem nuncium misit, promittens cum multis precibus ab improbo vitæ cursu se omnino discessurum, ejusque voluntati obtemperaturum, atque in cilicio & inter cineres pænitentiam iniquitatis acturum, si veniret modò, & pacem conciliaret, scique ex fortium Græcorum manibus eriperet. Satrapæ itidem, aliis post alias literis missis, idem suppliciter petierunt; atque etiam episcopi, advocatâ concione, orârunt atque obsecrârunt, ne suæ sortis gregisque exitium sperneret, & pro nihilo putaret. ⁵ Tum demum exoratus magnus Nerfes se interposuit, pacemque inter regem & satrapas conciliavit, qui ei omnes auscultârunt, extra Mehruzanum Arzeruniorm principem & sororis ejus maritum Vahanum Mamiconium, qui contumaces se ad Saporem contulerunt. Cæteri autem satrapæ univer-

տատեցին

² Hæc victoriâ, Valentiniano vivo, accidisse videtur, quippe cum Valentem Imperatorem Gothi possit miserè profligaverint.

տառեցին ուխտ՝ զի յայնմ հետէ թա-
գաւորն վարեացի ուղղութիւն, և նորա
ծառայեացն միամտութիւն, և այս 'ի
մէջ նոցա: Եւ առ զօրսն Յունաց եր-
թեալ սրբոյն Ներսիսի, աղաչէր՝ մի
ինչ աշխարհիս մեղանել, այլ առնու-
ղհարկս՝ և զորդի Արշակայ՝ զՊանայ,
հանդերձ ամ նախարարացն որդւովք
պատանդս, և դառնալ՝ որում լսող
եղեալ քաղցր, և մեծն թէ ողորմ զօ-
րավար, դառնայ առ կայսրն պատան-
դօքն հանդերձ, և իւր տանելով զմեծն
Ներսէս, թղթով Արշակայ, որ ունէր
օրինակ զայս:

Թուղթ Արշակայ առ Վաղէս:

Արշակ արքայ Հայոց մեծաց, և ամ 7
նախարարք Արամեան ազինս, տեառն
իմոյ՝ ինքնակալ Վաղէսի Օգոստոսի,
և որդւոյ բուսի Գրադիանոսի կայսեր,
խնդալ: Մի՛ դիցէ ինքնակալդ՝ ի մտի,
եթէ՝ առ ատել զձեզ նշկահեցաք,
կամ՝ իբրեւ զհօրս ինչ վարկանելով,
արձակեցաք գունդ՝ հէն յերկիր Յու-
նաց: այլ մեծի՝ խռովութեդ, որ 'ի ձե-
րում միջի շարժեցեալ եղև, գիտակե-
ղեալ, երկուցեալ 'ի Հապհոյ, եթէ՝
ոչ ոք թափէ զմեզ 'ի ձեռաց նր, օգ-
նեցաք նմա դոյզն գրնդաւ: այլ ոչ ես
ինքն Արշակ եկի՝ ընդ նմա, զմիամտու-
թիւն ձեզ պահելով, վս որոյ աւերե-
ալ գերեալ զաշխարհս մեր, մինչև
զոսկերսն անգամ զհարցն բրեաց 'ի գե-
րեզմանացն: և արդ՝ հաւատացեալ ձեր
եղելոցս, զառաջին սէրն առ մեզ հաս-
տատուն պահեցէք, և մեք՝ առ ձեզ
մտերիմն հատուցուք ծառայութի: Իսկ
Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցաւ,
և ոչ ետես զմեծն Ներսէս, այլ բացէ՝
ի բաց արտասահմանել զնա՝ հրամայ-
է, և սրոյ զամենայն պատանդսն մատ-
նել:

si pacitionem his conditionibus fece-
runt, uti rex deinceps munere suo rec-
tè fungeretur, ipsique fideliter ei ob-
temperarent. Atque hæc inter eos
6 acta sunt. Deinde Sanctus Nerfes ad
Græcas copias profectus, orat, ne re-
gioni injuriam faciant, sed, coactis
tributis, & Papo Arsacis filio omni-
búsque Præfectorum liberis obsidibus
acceptis, quietè revertantur. Cui
morem gereas clemens & magnus dux
Theodosius ad Cæsarem cum obsidi-
bus regreditur, secúmque magnum
Nersem ducit cum literis ab Arsace
in hoc exemplum.

Epistola Arsacis ad Valentem.

7 Arsaces magnæ Armeniæ rex, cunc-
tique satrapæ Armenii, domino meo
imperatorî Valenti Augusto, & 3 fi-
lio tuo Gratiano Cæsari salutem. No-
li, Imperator, in animum inducere,
nos odio tui te sprevisse, aut potenti-
am nostram ostentantes, legionem ad
prædandum in Græciam misisse; sed
certiores facti, quantus tumultus inter
vos excitatus fuerit, atque ab Sapore
8 metuentes, quòd nemo adesset, qui
nos ex ejus potestate eriperet, par-
vam manum ei auxilio misimus. Ipse
verò ego Arsaces unà cum eo profici-
cisci nolui, fidem vobis datam conser-
vans; ob eamque causam regionem
nostram usque adeo devastavit & spo-
liavit, ut vel ossa majorum ex sepul-
9 chris eruerit. Cùm igitur fidei vestræ
nosmet committamus, vos amorem
pristinum erga nos constanter servate;
nósque vicissim vobis fideliter obtem-
perabimus & serviemus. Valens autem
neque literas legit, & magnum Nersem
aspicere noluit, sed procul sinibus expul-
sit, omnéque obsides ferro necari jussit.

ՊԻՍԿ

³ Atqui Valens non pater, sed Gratiani patruus erat; quâ de re vide notas nostras ad. c. 23. N^o 2. supra.

ՊՐԱԿ Լ.

CAP. XXX.

Յաղագս արտասահման լինելոյ մեծին
Ներսիսի, և անկանիլ պատահեալ
ի կղզի անբնակ, և թէ՛ որպէս կեր-
ակրեալ լինէին ի վերին խնամոցն :

*De exilio magni Nerfis, qui in insulam
forte inhabitabilem jactus est, ubi
divinâ providentiâ sustentatus fuit.*

Ժամանակին յայնմիկ էր յա-
թող եպիսկոպոսութեն Բիւ-
զանդացոց, հոգեմեծութեամբ Մա-
կեդոնիւն : Եւ իբրեւ եւ հրաման
արքունիւստ, ունի զմէն անգամ խաբօղ,
և դրժօղ արքայի, մատուցեալ առ նա
ոմանց ի հերձուածողաց արանդոյն Ա-
րիոսի, ասեն . եթէ դաւանես ընդ
մեզ, Թափէ զքեզ : Հայրն մեր Մակե-
դոնիւն : որում ոչ հաւանեալ, աքս-
րեցաւ, ի նաւ ուղիղն լինելոյ ը խստա-
շունչ օդոց ձմերայնոցն, ընկեցեալ ի
կղզի ինչ անապատ, ջարդեաց զնաւն
և նաւորացն ոչ իշխեցեալ մակու-
կաւն նաւել, մնացին տաղնապեալ, ու-
տելով զարմատ անտառին . այլ ի տես-
չութենէն Աստուծոյ կերակրեալ լի-
նէին ամիսս ութ ի ձկանց, զորս ծով
ընկենայր կենդանիս : Բայց Պապայ
յանձնառեալ հանդերձ պատանդօքն,
Թափէ Մակեդոնիւն :

EO tempore Episcopus Byzantii
erat Macedonius, spiritus Sanc-
ti oppugnator. Et cum edictum re-
gium adversus eum editum esset, ut
qui imperatorem decepisset, ac foedus
fregisset, hæretici quidam ex Arij-
sectâ eum convenerunt, & “ Si nos-
tram, *inquiunt*, sectam sequeris, pa-
ter noster Macedonius te tuebitur.”
Quibus cum assentiri nollet, in exili-
um profectus est; navemque conscen-
dit, quæ vehementi hybernâ tempe-
state acta, in insulam quandam deser-
tam rejecta est, atque confracta. Cúm-
que Nautæ se in scaphâ mari tradere
non auderent, ibi manserunt, miseriis
afflicti, & radicibus sylvestribus ves-
cebantur; sed divina eos providentia
per octo menses piscibus aluit & sus-
tentavit, quos mare vivos ejecit. Pa-
pum verò conditiones accipientem at-
que obsides Macedonius conservavit.

Hoc in loco turpem sanè Chorenensis errorem
non possumus non coarguere. Nam Macedonius,
sive ullâ controversiâ imperante Constantio, loco
fuerat motus, eumque Eudoxius excepit, qui hoc

tempore Constantinopolitanus Episcopus fuisse vi-
detur. Vide Soerat. Hist. Eccles. II. 42. Sozom.
IV. Chron. Pasch. p. 294.

ՊՐԱԿ ԼԱ.

CAP. XXXI.

Թէ՛ որպէս կոտորեաց Արշակ զամե-
նայն նախարարսն, և վասն վարուց
Թաղայ եպիսկոպոսի :

*Quomodo Arsaces Satrapas omnes morte
multaverit, & de moribus Chadi
Episcopi.*

Հեռանալ մեծին Ներսիսի, ստե-
պանաց Արշակ ամ նախարարաց ուն-
տին, զոր եղ ընդ նոսա, և խնդրե-

DU M magnus Nerfes aberat,
Arsaces pactionem fregit, quam
cum satrapis fecerat; atque iram su-

այ գրէն ձեռակերտին իւրոյ՝ Արշա-
կաւանու, և կոտորեաց զբազում նա-
խարարս . մանաւանդ զագգչն կամ-
սարականաց բառնայ՝ ի միջոյ, չարակ-
ներով ագահել յամուրն Արտագէրս,
և ի քաղաք ոստանի նոց Երուանդա-
շատ . և կոչեալ առ ինքն, ի բեալ ար-
քունիսն Արմաւիր, իբր զագգական
իւր՝ ի պատճառս պատուոյ, և մեծա-
րանաց, միահաղոյն զարս, և զկանայս,
հանդերձ մանկամբն, հրամայեաց կո-
տորել . և ոչ որ ի նոցանէ ապրեցաւ,
բայց Սպանդարատ, որդի Արշորի,
քանզի ունէր երկրորդ կին Արշակու-
նի, որ և բնակեցաւ ի նորին ժառան-
գութե, ի կողմանս Տարօնոյ, և հաշ-
տենից, իբր արտուել զհօր եղբորէն
եղեալ զՆերսէսէ, որոյ աղագաւ . և
ոչ ի կոտորման նոց դիպեցաւ . այլ լսե-
զբօթն հանդերձ որդւովքն Շաւար-
շաւ, և Գազաւուշիւ, և բոլոր բնա-
նեօք, զնաց փախստական ի Յոյն .
Բայց ի գնան մեծի Ներսիսի ի Յոյն,
էր ձեռնադրեալ զսարկաւագն՝ ըզ-
Խադ, յեպիսկոպոսութի Բագրեան-
դայ, և Արշարունեաց, և հաւատաց ի
նա զգործս վերակացութե ամ աշխար-
հին ց՝ ժամանակ իւրոյ դարձին . Այս
Խադ, յամի նմանօղ եղեալ մեծին Ներ-
սիսի, առաւել ևս ի տեսչութի աղ-
քատաց, որոյ և շտեմարանքն իսկ աղ-
բերացան պանչեղապէս, իբր առ Եղի-
այիւ, և Եղիսէիւ . և ի յանդիմանել
զարբայ՝ ահաւոր սաստիկ էր, և աներ-
կիւղ, և ոչ եղև կամագիւտ ի նմա Սա-
տանայ, բայց առ միոյ նուագի, զի էր
պճրնօղ առ հանդերձս, և ձիասէր .
պոր պարսաւեալ այպանէին փոխանակ-
աբանեալ, որք ի նմանէ յանդիմա-
նելք լինէին, վասն որոյ Թողեալ աշ-
նու հետև զպերճագոյն հանդերձսն,
խարազնագգեստ եղեալ, իշաւ շրջէր,
մինչև ց՝ օր մահոճան իւրոյ :

am explere studens, quam ob opifi-
cium suum Arsacavanam conceperat,
complures satrapas morte affecit; ac
præcipuè familiam Camsaracanianam,
quam penitus de medio sustulit, cas-
tellum eorum Artogeraffam, atque ur-
bem refugii Eruandasatam invidis ocu-
lis contuens. Idcirco eos, tñquam
cognatos suos, per simulationem ho-
noris ad Armavirum, regiam suam ve-
tustate jam labentem, ad se advoca-
vit, ibique universos, fœminas pariter
ac viros simul cum liberis, necari ius-
sit. Neque eam cladem quisquam de-
vitavit, præterquam Spandaratus, Ar-
savi viri filius, qui uxorem secundam, ex
Arsacidarum gente, duxerat, finésque
Taronios atque Hastenios incoluit,
propterea quod de Nerse patruo
ejus iratus atque offensus esset, illorum
stragi non interfuit; sed, nuncio au-
dito, cum filiis Savarsio & Gazavone,
omnibúsque suis in Græciam confugit.
Magnus autem Nerses, quando in
Græciam profecturus erat, diaconum
suum Chadum Bagrevandæ atque Ar-
saruniorum episcopum constituerat,
eique regionis totius procurationem
commiserat, quoad ipse revertisset.
Hic Chadus, magno Nersi cæteroqui
omnino similis, in curatione tamen
pauperum longè excellebat; cujus hor-
rea, veluti fontes, mirificè copiâ sca-
tebant, sicut olim sub Eliâ atque Eli-
sæo evenit; atque in rege objurgan-
do vehemens admodum atque intrep-
idus fuit, neque voluntati Satanæ
omnino obsecutus est, præterquam
quod in vestitu lautior & splendidior,
atque equorum cupidior erat. Quæ
ei vitia contumeliosè vicissim expro-
babant, qui ab eo reprehensi fuerant;
ob eamque causam, deposito vestitu
splendido, Cilicio deinceps indutus,
atque in equo vectus est, usque ad su-
premum vitæ diem.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԲ.

CAP. XXXII.

Եթէ որպէս Արշակ Տրամայեաց քար-
շել զերանելին զԽաղ և քարկոծել
զնա կամէր, սակս յանդիմանութե
իւրոց յանցանաց :

*Quomodo Arsaces beatum Chadam rapi
& lapidibus obrui jussit, propter
suorum vitiorum reprehensionem.*

Եղև 'ի սասակել Արշակայ
զագգն կամարականաց, Տրա-
մայեաց զդիակունն ցք քարշել,
և ընկենուլ անթաղ, կերակուր
լինիլ շանց և ինքն, ուն մեծաւ յաղ-
թութք պսակեայ, բարեկենդանու-
թե կատարէր աւուրս, կուտել մը-
թերել զնոցայն Տրամայելով Տամբրս.
զորոց պեղեալ երկուց խորս, յոյժ
բաջախորս, և սաստկապէս լայնս, որ
'ի շինին Նախաւանին բերին սայլովք
նոցին աւանի : Իսկ սայլորդացն տե-
սեալ զոսկերս մարդկան գազանակուր
եղելոց զրուեալս առ եզերք փոսին,
հարցեալ ուսան իւրեանցն լինիլ տե-
րանց, հաւաքեալ 'ի սայլսն ներքոյ ե-
ղեգանն, բերեալ թաղեցին 'ի նոյն խորս.
զոր զգացեալ Արշակայ, Տրամայե-
զսայլորդսն 'ի վր խորոցն կախել
զփայտէ : Բայց Խաղայ ոչ պատա-
հեալ յառաջնում նուագին, այսու-
ժամու հասանէ, և սկսեալ կշտամբէ
զարբայ բանիւք յանդիմանութե. Տրա-
մայեաց Արշակ քարշել զնա, և քարկոծ
առնել, և քանզի եին դատերաց նր տա-
գերք 'ի մեծ նախարարութեցն, 'ի կո-
րովի, և 'ի բաջ ազգէն Ապահունեաց,
սուսեր հանեալ, կիտախողխող զքար-
շողսն առնէին, և յափշտակեալ զԽաղ
'ի ձեռաց նոցա, յիւրեանցն գնացին
գաւառ : Եւ Արշակայ ոչ 'ի հակա-
ռակս մտեալ, զորէր, զի մի խռովութի-
նամ նախարարացն յուզեցցի :

Arsaces autem, ubi gentem Cam-
saracaniā delevit, cadavera
eorum rapi atque insepulta projici im-
peraverat, ut canibus cibo essent. Ip-
se verò, quasi de magnâ victoriâ tri-
umpharet, voluptatibus tempus im-
pendit, & facultates eorum & copias
congregari reponique jussit. Eas igitur
incolæ Naxuani, suffossis duabus
foveis, valdè profundis ac latis, in vi-
cum suum plaustris deportabant. Au-
rigæ autem, ossa hominum à feris co-
melorum per oras fossæ dispersa ubi
conspexerunt, & suorum esse domi-
norum percontando compererunt, in
plaustris subter calamos collecta po-
suere, atque in eisdem foveis sepeli-
vere. Quod ubi Arsaces rescit, au-
rigas illos supra foveas de arbore sus-
pendi jussit. Chadus verò, qui antea
non adfuit, hoc tempore intervenit,
atque acerbis in regem inveni coepit ;
quem ideo Arsaces rapi & lapidibus
obruī imperavit. Cum autem filiarum
ejus foci ex satrapis erant, atque ex
nobili Apahuniorum gente orti, gla-
diis districtis, eos, qui rapuerant, vul-
nerarunt, & Chadus ex illorum ma-
nibus eripuerunt, atque in suam se
provinciam receperunt. At Arsaces
delituit, obsistere non ausus, ne om-
nium præfectorum seditio oriretur.

Յաղագս՝ Թագաւորերոյն Թէոդոսի
մեծի, և Ժողովոյն որ եղև վասն հո-
գէմարտին :

*De regno Theodosii magni, & concilio
propter Spiritus sancti oppugnatores
convocato.*

ԱՅՅ Վաղեսի Կայսեր, ըստ
արժանի անօրէն իւրոց խոր-
հրդոց, գյաւհտենական գե-
հեմին աստէն բերելով զօրի-
նակ, հրկէզ եղեալ Մորրիանուպո-
լիս աստականաց, և առնու զԹագն
Թէոդոսի : Սա քակեաց զեհեմա-
կոնցն մինչև յառախ, զփակեալսն մի-
այն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ, զանու-
անեալն Արեգական, և Արտեմայ,
և Սփրոդիտեայ ի Բիւզանդիոնէ . ա-
ւերեաց նոյնպէս և զտաճարն Դամաս-
կոսի, և արար եկեղեցի, նոյնպէս և
գոտաճարն Իրեո, քաղաք, զԼիբանոսի
զմեծ, և զհոգեւոր, զերեք քարե-
անն : Սա դարձոյց զան՝ հարս սքս,
որք յաղագս ուղղափառութեւն արտա-
սահմանայք էին և ի մտադր . ընդ-
որս և զմեծն Ներսէս, և անդայ առ իւր
ի Բիւզանդիոնէ, պահէ մեծաւ պա-
տուով, մինչև ճշմարտութեն ասուգե-
ցաւ հաւատ, որք յաղագս ամբարշտին
Մակեդոնիէ հաճոյութեցն, զի ոչ
տի խոստովանէր զհոգին Սբ, և ոչ
երկրայաւելի, և փառաւորեալ ընդ
հօր, և ընդ Արդար . և զայն օտար յա-
րնութենէն, և աստղական, և պարսո-
նեայ, և ազգունն ինչ, և ոչ եւթիւն

V Alens Cæsar autem, sempiterni
ignis etiam hic exemplum præ-
bens, pro eo ac impia sua consilia me-
ruere, Hadrianopoli¹ combustus pe-
riit; & Theodosius regnum accepit.
Is simulachrorum sana apud Byzan-
tium, Soli, Dianæ, & Veneri sacra,
quæ sanctus² Constantinus tantum
occluserat, funditus evertit; spoliavit
item templum Damasci, atque in eccle-
siam convertit; idemque fecit templo
Libani ad Heliopolin, maximo, ce-
lebratissimo, & ternis lapidibus con-
structo. Is omnes sanctos patres, qui
ob rectam fidem expulsi & ad me-
talla damnati fuerant, ab exilio revo-
cavit, atque in eis magnum Nersē
Byzantium ad se reduxit, atque in
magno honore habuit, donec tandem
veram ac rectam fidem de impiâ Ma-
cedoni sententiâ compertam & cog-
nitam haberet, qui Spiritum sanctum
neque dominum esse confessus est, neq;
cum patre & filio veneratione ac glo-
riâ prosequendum; sed diversum à Dei
naturâ, creatum, ministrum, atque
energiam quandam, non autem essen-
tiam personalem. Itaque ad urbem
անձ.

¹ Consulaz Ammian. Marcellin. XXXI. 13.
Socrat. Hist. IV. 38. Sozomen. VI. 40. Theod.
IV. 36. & Zosim. lib. IV.

² Κωνσταντίνος, ὁ εὐσεβὴς, βασιλευσας, τὰ ἱερά
μνηστέα ἐκλίειν, καὶ τὰς παρὰ τῶν Ἑλλήνων Ὀν-
τος ὁ Θεοδοσίος καὶ κατέλυσεν. Καὶ τὸ ἱερόν Ἡλι-
οπόλεως τὸ τὴν Βαλάνην, τὸ μέγα καὶ περιβόητον,
καὶ τὸ τριλίθιον, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ Ἐκκλησίαν
Χριστιανῶν. Chron. Paschal. p. 303. edit. Parisiens.
Cl. Holstenius in suis ad Stephanum Byzantinum
notis vocem hanc Βαλάνην pro numine aliquo ac-
cipit, in eâque Beli sive Baal, i. e. Solis nomen la-
tere putat; cuius sententiæ accedit vir eruditus,

qui nuperrius de hoc loco discipulavit, & BAA
HAROT, vel BAAA ΔΙΟΥ scribendum existimat;
quæ quidem conjectura satis verisimilis videtur,
quum urbs ipsa Heliopolis nunc Balbec appellatur.
Quod si huic Chorenensi loco fides habenda sit,
pro Βαλάνην reponendum est Λιβανί; atque hæc
emendatio, ut ceritè simplicior, sic fortasse vero
propior est, quum Heliopolis urbs fuerit Syriæ,
ad Libanum sita. Οἱ τὴν πρὸς τὴν Λιβανὴν Ἡλι-
πολιν, καὶ τὴν Ἀρεθούσαν τῆς Συρίας οἰκοντες.
Sozomen. Hist. Eccles. V. 10. Cellar. Geograph.
III. 12. p. 268. Vide etiam Malal. Chron. part.
II. p. 10. Theodorit. Hist. Eccles. V. 21.

անձնաւոր : Եւ ժողովեալ սբ Տարբն,
'ի Թագաւորեալն Բիւզանդիոն, Դա-
մաստոս Հռոմայ, Նեքրոտախոս Կոստան-
դնուպօլսի, Տիմոթէոն Աղեքսանդրի,
Մելիտոս Անտիոքու, Կիւրղոս Եհմի,
Գրիգոր Նիւսիա, Բասիլիոս Կեսարու,
Գրիգորիոս Նազիազու, Ամփիլաք-
սիոս յիկոնիու, և այլք եպիսկոպոսք
միանգամայն հարիւր և յիսուն հարբ,
որք նշովեալ մերժեցին զՄեկեդոնի,
և զամենայն հոգեմարտոս :

regiam Byzantium congregati sancti
patres, Damasus Romanus, Nectarius
Constantinopolitanus, Timotheus
Alexandrinus, Melitus Antiochenus,
Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius
Nyssenus, Basilius Cæsariensis, Gre-
gorius Nazianzenus, Amphylaxius Ico-
nienensis, aliique episcopi ad centum
omninò & quinquaginta patres, Ma-
cedonium omnèque Spiritus oppug-
natores execrati sunt, atque ex ec-
clesiâ ejecere.

³ Concilium hoc Constantinopolitanum habi-
tum est A. D. 381. de quo; qui plura volet, ade-

at Baronium ad eum annum, & Caviu in Hist
Literar. vol. II.

ՊՐԱԿ ԼԴ :

C A P. XXXIV.

Ահամայ երթալ Արշակայ առ Ըա-
պուհ, և անդարձ յինի :

*Arsaces invitatus proficiscitur ad Saporem,
neque postea unquam revertit.*

Արշակ պարապ առեալ
Ըապուհ, 'ի պարտադմանն,
առաքէ 'ի վր Արշակայ զԱ-
րամայ Ողան ոմն Պաշաւիկ,
հզօր գնդաւ, որ էր ազգակից Արշա-
կայ. իսկ Արշակ Թափուր 'ի բազ-
մանն ձապր նախաբարաց, որոց ձեռն
տունեալ Արամայ Ողանն, կամաւ եր-
թային առ Ըապուհ, տաղտկացեալք
յիւրեանց տեսունէն Արշակայ. և մե-
ծաբեալք 'ի Ըապուհոյ, զառնային յաշ-
խարհս մեր : Իստի տարակուսեալ
Արշակայ, յիւ պատգամ առ իշխան
գորուն Պարսից, Եթէ՞ դու արիւն իմ,
և հարազատութիւն, ընդէր այդպի-
սեալ վարեն զիս ջերմութեամբ. Թէ՞
պէտ՝ և ականաց գայրուստ քո գիտեմ,
ոչ կարացեալ սոյթաքել գհրաման
Ըապուհոյ, գալ 'ի վր քո ազգականիս.
այլ արդ՝ Թուլացի ինձ զօրէլ ուրեք
վարդեան մի ժամանակի, մինչև՝ ոգի
առեալ, կարացից անցանել յերկիրն
Յունաց. և դու կարցես զայն արհա-
ւ, և բազմաց յինէն հանդիպիցիս բարու-
թեց, ոչ արդարեւ 'ի մտերմ հարա-

1 S Apores, iterum à bello otium nac-
tus, Alanum quendam Ozanum,
Balhaventem, qui erat Arsaces cog-
natus, cum validâ manu adversum Ar-
sacem mittit. Arsaces autem à ple-
risque satrapis desertus est, qui Alano
Ozano opitulati sunt, & se ad Sapo-
rem hubenter contulere, ab domino
2 suo Arsace fastidio quodam abalie-
nati; atque ab Sapore honorificè re-
cepti, ad regionem nostram revertere.
Igitur Arsaces, suspensus atque folli-
citus, ad Persici exercitus imperatorem
legationem mittit. “Cum tu consangu-
“neus meus & cognatus sis, quid est,
“cur me tam vehementer infeceris
“atque exagites? quanquam te qui-
“dem invitum venisse scio, quod Sa-
“porem, ut adversus cognatos tuos
“profiscaris, imperantem eludere
“non potueris. Jam vero sine me ad
3 “punctum temporis alicubi delites-
“cere, dum, relictis viribus, in Græ-
“ciam aufugere potero. Tu vero
“regionem obtinebis, multaque à me
գատէ :

դասէ : Դարձուցանէ Ալանայ Ողան
Արշակայ՝ այսպիսի՝ պատասխանիս, ա-
սէ, Թէ դու ոչ խնայեցեր յազգայինսն
մեր կամնարականն, որք առաւել քան
զիս՝ էին քեզ հարազատագոյնը, դենի
ձերոյ՝ մասամբ, և աշխարհաւ համա-
բնակաւ : զի արդ՝ յինէն ունեցիս ակն՝ ի
քեզ խնայել, հեռացեալ յինէն դենիւ,
և բնակութիւն : և որով օրինակաւ ես,
'ի քոյսն յուսարով բարիս, որ անյայտ
է՝ Թէ առից, զգտեալսն յիմէն Թա-
գաւորէն՝ կորուսանիցեմ : Ապա՝ այնու
հետեւ Արշակ յոյժ նեղեալ, յիշկամաց
երթայ առ Շապուհ, և ի պահեստի
լինի ի նմանէ : և բռնութիւն հարկա-
ւորեալ, գրէ՝ զի Փառանձեմ, կին նր,
'ի դուռն եկեացէ : և Շապուհ հրա-
մայէ ամենայն մեծամեծացն, զի ընդ
Փառանձեմայ եկեացեն :

“ beneficia accipies, ut à vero ac fi-
“ do consanguineo.” At Alanus
Ozanus responsum hujusmodi Arfaci
reddidit. “ Quandoquidem Tu, in-
“ quit, Camfaracaniis cognatis nostris
“ non pepercisti, qui tibi consanguini-
“ tate multò erant, quam ego, pro-
“ pinquiores, atque adeò eandem sec-
“ tam sequebantur atque eandem re-
“ gionem incolebant. Quomodo ex-
“ pectare & sperare potes, fore, ut
“ vobis parcam, tum religione, tum
“ habitatione à me remotis. Et
“ quamobrem, dubiis tuis atque in-
“ certis beneficiis fretus, ea perderem,
“ quæ ab rege meo acceperim.”
Tum demum Arfaces, in summas an-
gustias adductus, ad Saporem invitatus
adit, atque ab eo in custodiam tradi-
tur. Coactus etiam est ad Pharanse-
mam uxorem suam scribere, ut ad au-
lam regiam veniret; imperavitque Sa-
pores, ut cuncti satrapæ cum Phara-
semâ simul venirent.

ՊՐԱԿ ԼԵ.

Յաղագս շարեացն Շապուհոյ, որք անցին
'ի հայս, և մահն Արշակայ :

C A P. XXXV.

De calamitatibus, quas Sapore Armenia importavit, & de morte Arfacis.

ԲՐԵԻՒՄ գիտացին նախարարք
հայոց, այնք որոց յառաջա-
գոյն քան զԱրշակ ձեռն առն-
եալ էր ի Շապուհ, ար-
քայ Պարսից, եթէ և զնոցա կանայս
խնդրեալ է, իբրև զայնց, որք առ Ար-
շակայն էին միամիտք : և զայն ևս
տեսին, եթէ գնաց Ալանայ Ողանն, և
գուռդ փոքր է, որ յաղագս այնորիկ ե-
կեալ է, միաբանեալ, հալածեցին զնո-
սա, և իւրեանց առեալ զկանայս, և
զորդիս, փախեան յաշխարհն Յունաց :
և ոչ դիտոյն Փառանձեմ գնաց ի

U B I satrapæ Armenii, ii qui se
prios, quàm Arfaces, Sapor
Persarum regi tradiderant, tam suas
uxores reposci intellexêre, quàm eo-
rum, qui se cum Arface conjunxerant;
atque illud etiam animadvertêre, Ala-
num Ozanum discessisse, copiasque ad
eum finem missas numero esse per-
paucas, factâ conspiratione, eas pe-
pulerunt, ductisque secum conjugibus
& liberis, in Græciam profugerunt.
Nec verò Pharansema regina, vocatu
mariti sui, profecta est, sed se cum

402

կոչ առնն իւրոյ, այլ Տանդերձ գան-
 ձիւք՝ անկաւ յամուրն Արտագերից,
 ընդ առնելով՝ առ որդին իւր Պապ,
 յուսայր ապրիլ՝ ի ձեռաց արքային
 Պարսից • ընդ որ զգարեալ Շապուհ,
 կապէ զոտս Արշակայ երկաթեղէն
 շղթայիւք, և տայ տանել յերկիրն
 Խուժաստանի՝ յանդէն կոչեցեալ
 բերդ, և զօր բազում գումարեալ ի
 ձեռն Մեհրուժանայ Արծրունոյ, և
 Վահանայ Մամիկոնէի, ուրացողաց զ-
 Քս, արձակէ յաշխարհս Հայոց • որք
 եկեալ, նստան ընդ զբերդուն Ար-
 տագերից, և թէպէտ ոչ ինչ կարէին
 առնել, վս անմատչելի ամրութեան,
 բայց, զի բարկութիւն Այեր ի վր Ար-
 շակայ, մարդիկք ամրոցին ոչ անսացին
 մնալ Տամբառուն Պապայ, այլ անձն-
 ատուրք եղեն ի կամաց, և ոչ ի
 բռնութենէ • զորս գերեալ Տանդերձ
 գանձիւք, և տիկնաւն Փառանձեմաւ,
 խաղացողցին Ստրեստան, և անդ ընդ
 սայլի ցից հարեալ, սատակեցին • ի
 նմին ժամիւ եհաս հրաման ի Շապ-
 հոյ յարքայէ, զի քանդեալ աւերեսցեն
 զմա ամրութի քաղաքաց, և զհրէայսն
 խաղացողցանել ի գերութիւն • և զայն
 հրէայսս, որք նովին օրինօք կային ի
 Վան, Տոսպայ, զորս ածեալ էր Բա-
 զափրանայ Ռըշտունոյ յաւուրս
 Տիգրանայ, զորս բնակեցոյց Շապուհ
 Սոպահան • գերեցին և զայն հրէայս,
 որք Ստաշատ, և ի Վաղարշապատ,
 զորս ածեալ էր նոյն Տիգրանայ արքայի,
 որք յաւուրս սրբոյն Գրիգորի, և Տրդա-
 տայ հաւատացեալ էին ի Քս • Ը որս

thesauris in ¹ Artogerassam castellum
 recepit, filiūque suum Papum de eā
 re certiorē fecit, in eam spem induc-
 ta, fore ut ab rege Persarum libera-
 retur. Quā re Saporess incensus, com-
 pedibus ferreis Arsacem constrinxit,
 atque in regionem Chuzaistanā ad cas-
 tellum, ut vocatur, ² oblivionis ab-
 legavit, exercitūque magnum per
 Meruzanum Arzerunium, & Vaha-
 num Mamiconium, qui Christum ab-
 negaverant, comparavit, atque in Ar-
 meniam misit. Qui cum venissent,
 castellum Artogerassam obsederunt;
 & quanquam nihil agere potuere, quod
 ita munitum erat, ut adiri non posset,
 tamen, quia ira Dei in Arsacem im-
 minebat, incolæ castelli expectare no-
 luerunt, dum nuncius à Papo rediret,
 sed se suā sponte, nullā vi coacti, ³
 dediderunt. Quos simul cum thesau-
 ris ac reginā Pharansemā in Assyriam
 deportavere, ibique sub plauistro pa-
 lis alligatos morte affecere. Per idem
 tempus edixit rex Saporess ut omnia
 oppidorum munimenta disjicerentur,
 atque ut Judæi in exilium abstrahe-
 rentur. Captivos igitur duxerunt, tum
 Judæos Vani & Tospæ, qui in eā-
 dem lege permanerant, quos ⁴ Bazā-
 phranes Restunius, temporibus Ti-
 granis, adduxerat, quos Saporess in ⁵
 Aspahano collocavit; tum eos quo-
 que Judæos, qui Artasatam & Va-
 larsapatam incolebant, quos idem rex
 Tigranes induxerat, qui temporibus

L

¹ Mandarat [Saporess] ut Artogerassam intentiore
 curā exscinderent, oppidum muris & viribus vali-
 dum, quod thesauros & uxorem cum filio Arsacis tu-
 ebatur. Ammian. Marcellin. XXVII. 12.

² Το τῆς Αἰθῆς ὄρεος memorat Procopius, de
 Bell. Pers. I. 5. atque etiam ibidem Arsacis Arme-
 nii regis historiam satis insignem refert, qui qui-
 dem, utrum idem hic Arsaces fuerit, necne, illud
 addubitamus. Hujus etiam castelli mentio fit, a-
 pud Agathiam, lib. IV. & Cedrenum, p. 325. c.

dit. Xylandr.

³ Cum omni pondere multitudinis Artogerassam
 circumseptam, & post varios certaminum casus, las-
 satis defensoribus, patefactam [Saporess] incendit;
 Arsacis uxorem erutam inde cum thesauris abduxit.
 Ammian. Marcellin. XXVII. 12.

⁴ Vide suprā, lib. II. c. 17.

⁵ Ita etiam nunc appellatur urbs Persidis præcla-
 rissima, quæ quidem utrū hoc in loco intelliga-
 tur, an tam antiqua sit, illud omnino ignoramus.

և զԶուհիթայ՝ երեց Արտաշատու, և մատուցել առ Հապուհ Մեհհրուժանայ, չարախօսեաց զԶուհիթայ երեցու Արտաշատու, եթէ յայն սակս եկն Է գերեալսն, զի խրատեացէ զնոսա, պինդ ունել զհաւատսն Քրիստոնէութե. զի որոյ չարչարել զԶուհիթայ Տրամայեաց Հապուհ, զի Թողցէ զորէնա Քրիստոնէութե, որում ոչ հաւանեայ, կատարեցաւ. Զայս ամս ադէտս Թշուառութե տեսեալ Արշակայ, Սաւուղաբար՝ անձինն արար, որ Թագաւորեաց աս 30.

sancti Gregorii & Tiridatis fidem Christi secuti fuerant; atque in his Zuitham Artasatae Sacerdotem; Meruzanus autem, ad Saporem accedens, Zuitham Artasatae sacerdotem criminatus est, 6 propterea illum cum captivis una venisse, ut hortaretur eos ad fidem Christi firmè conservandam; ob eamque causam Zuitham Saporez cruciatu afflicti iussit, ut christianam fidem defereret, quo nequaquam inductus, perierit. Has omnes calamitates & miseriae cernens 6 Arsaces, sicut Saulus, mortem sibi ipse conscivit, cum regnasset annos triginta.

4 Rex vero Persidis longævus ille, Saper iniecitabat Armeniæ regnum, ut eam, velui placitorum abolitâ firmitate, ditioni jungeret suæ. Et primò per artes fallendo diversas, nationem omnem remittentem dispendiis levibus afflictabat; sollicitans quodam optimatum & satrapas, alios excusibus occupans improvisis. Dein per exquisitas perjuriisque mistas illecebras captum regem ipsum Arsacem, adhibitisque in convivium iussit ad latentem trabi posticam, eumque, offossis oculis, vinctum catenis argenteis, quod apud eos honoratis vagum suppliciorum aestimatur esse solatium, exterminavit ad castellum Agabana nominis, ubi disjunctus cecidit ferro pœnali. Ammian.

XXVII. 12. In hac historiâ Ammianus à Chorenensi longè discrepat, et si idem Arsaces ab utroque videtur intelligi. Nam præter aliâ quædam, quæ ex notationibus nostris animadverti possant, hæc omnia sub Valente accidisse scribit Ammianus, quæ in Theodosii tempora confert Chorenensis; cujus tamen errorem atque incertiam, quàm fraudem & malitiam æquius esset criminari. Utrumque est, de ipso Chorenensi parum, de veritate magis solliciti, testimonia utrinque candidè in medium protulimus, id quod in omnibus facere studemus, ut lector æquus atque eruditus, errore rejecto, veritatem amplecteretur.

ՊԵՐՍԻԿ ԼԶ.

C A P. XXXVI.

Անք ընդ մեզ չարեացն, որ ՚ի Մեհհրուժանայ, և Թագաւորել Պապայ:

De malis, quæ à Meruzano passi sumus, & de Papi imperio.

ՅԵՏ միսհոհանն Արշակայ, գու մարեայ Հապուհ զոր բազում ՚ի ձեռն Մեհհրուժանայ, և արձակէ ՚ի Հայս, և ՚ի նա հաւատայ զաշխարհս. և տունեայ նմե կեն գրչոր հւր զՍրմեղուխա, և հրովարտակ բազումն շինեց, և դաստակերտաց ՚ի Պարսից աշխարհին, և խոստացաւ նմա՝ տալ զԹագաւորութիւն Հայոց, միայն Թէ զնախարարսն նուաճեացէ, և ՚ի դէն Մագդեղանց զաշխարհն դարձուցէ. Որոյ յանձն արե-

MORTUO Arsace, Saporez exercitum magnum per Meruzanum cogit, atque in Armeniam mittit, cui etiam etiam regionem commisit; ei-que sororem suam Ormizduchtiam in matrimonium dedit, multosque vicos, & pagos Persicos edicto assignavit, regnumque etiam Armeniæ ei pollicitus est, si satrapas modò in ditionem rede-gisset, atque ad religionem Aramazdis regionem perduxisset. Quæ cùm se facturum recepisset, huc venit,

ալ.

ալ, և եկեալ, զբազում նախարարաց
կանայս կալեալ, ի բերդս տայր պա-
հեր, զդարձ արանցն յուսարով, և զամ
կարգ Քրիստոնէութեան ջանայր խա-
փանել, զեպիսկոպոսունս, և զբահա-
նայս՝ հարկաց պատճառաւ կապեալ,
յերկիրն Պարսից տայր տանել. և զոր
միանգամ գիրս գտանէր, այրէր, և
հրաման տայր մի՝ ուսանիլ դպրութի
Յունարէն, այլ Պարսիկ, և մի՝ իշխես-
ցեն խօսիլ Յոյն, կամ թարգմանել.
այսպիսի ինչ պատճառաւ զի ամենեւ-
ին մի լիցի հայոյ ընդ Յունի ծանօթու-
թի, և հաղորդութի սիրոյ, բայց
ճշմարիտ խափանել զՔրիստոնէու-
թենն ուսումն. զի յայնժամ գիր
դպրութե հայոց՝ չէ ևս էր լեալ, և
Յունականան կարգք եկեղեցւոյ վա-
րէին։ Արդ՝ իբրեւ լուսաւ մեծն Ներ-
սէս զհարսն, որք հասին ՚ի վր հայոց,
և զամհն Արշակայ, աղաչեաց զինքնա-
կայն թէ որոս, ինդրերով ՚ի նմանէ
օգնականութիւն, և թագաւորեցու-
ցանել զՊապ, որդի՝ Արշակայ, և
ընդ նմա գումարեաց զոր բազում ՚ի
ձեռն ստրատելատին մեծի՝ Տէրենտի-
անոսի, և մեծին Ներսիսի՝ առեալ զամ
նախարարսն, որք կամակից էին ընդ-
տէրութեն Պարսից, և որք ոչն, և
զապրեալն կամանարական Սպանդարատ,
միաբանութե անէ զՊապ յաշխարհս
հայոց։ և եկեալ գտանեն զամբա-
րիշտն Մեհրուժան՝ պետացեալ կա-
լեալ զաշխարհս հայոց, և հալածական
արարեալ, յինքեանս թափեն։ Բայց
Մեհրուժան հրամայէ պայկացն զբեր-
դիցն պարսպաց կախել զկանայս նա-
խարարացն, մինչև մեռցին, և թողու-
նոյնպէս ՚ի կախադանին զդիակունսն, զի
լուծեալ անկցին գէշ կերակուր լինիլ
թռչնոց։

multorumque principum conjuges com-
prehendit, atque in castella inclusit,
maritos ita reduci posse sperans; om-
nesque christianorum ritus abolere stu-
dens, episcopos & sacerdotes per si-
mulationem tributi in vincula conjecit,
& in Persiam misit; quosunque eti-
am offendeat libros, incendit, sanx-
itque ne quis Græcis literis, sed Per-
sicis, institueretur, neve Græcè loqui
vel interpretari auderent, per speciem
quidem omne Armeniorum cum Græ-
cis commercium & communionem tol-
lendi, sed re verà ad christianam doctri-
nam impediendam; necdum enim cha-
racteres Armeniaci erant inventi, sed
Græcis literis ecclesia utebatur. Cæ-
terùm postquam magnus Nerfes de
malis, quæ Armeniis acciderant, & de
morte Arsacis audivit, ab imperatore
Theodosio auxilium petiit ad Papum
filium Arsacis regem faciendum; co-
actoque per clarissimum ducem¹ Te-
rentianum magno exercitu, receptis-
que omnibus satrapis, tam eis, qui se
Persarum imperio subjecerant, quam
qui renuerant, simul cum Spandarato
Camfaracanio, qui salvus evaserat,
magnus Nerfes, omnium consensu, Pa-
pum in Armeniam induxit. Eò cum
venissent, Armeniam impii Meruzani
dominatu teneri reperere; quem pe-
pulerunt, atque in suam potestatem
regionem redegerunt. Meruzanus au-
tem præfectorum conjuges de castel-
lorum muris usque ad necem suspendi
jusserat; & cadavera relinqui patibulo
affixa, ut putrescerent atque avibus
escam præberent.

ՊԲԱԿ

¹ Idem, ut videtur, Hic est, quem Ammi-
anus Terentium vocat; Per Terentium ducem XXVII. 12.

ՊՐԱԿ ԼԷ.

C A P. XXXVII.

Յաղագս մեծի պատերազմին՝ որ եղև 'ի
Զիրաւ, և սատակումն ամբարշտին՝
Մեհհրուժանայ :

*Prælium atrox fit ad Ziravum, in quo
Meruzanus impius casus est.*

*** Զ Դ արարեալ Մեհհրուժանայ՝
*** նայ՝ յերկիրն Խորասանայ առ
*** Հապուհ՝ զամ օգնականութի
Թէոդոսի, զոր արար առ Պապ,
եղանէ՝ հրաման 'ի Հապհոյ ամ զօ-
րացն Պարսից՝ երթալ 'ի պատերազմ
է Մեհհրուժանայ 'ի Հայս : Դոյնպէս
ազդեն ինքնակալին Թէոդոսի Պապ,
և Տերենտիանոս, զՀապհոյ, եթէ ամ
զօրացն հրամայեաց՝ եղանել 'ի վերայ
մեր, բաց միայն 'ի դրանկացն : ապա
և Օգոստոսն Թէոդոս հրամայեաց
Ադդէի՝ Կոմնի՝ մեծի երթալ յօգնա-
կանութի Պապայ, առնուլ զամ զօրս
Յունաց, ոչ զոք Թոդուլ՝ զոր ոչ առցէ
զկնի, այլ և զհետեւակս պահապանս
բաղաբացն, որք զմետաքսեայս ունէին
զվիշապս : և խմբեցլ պատերազմն 'ի
դաշտին, որ կոչի՝ Զիրաւ, և մատեն
ճակատ՝ առ ճակատ, և մանկուիք քաջ
նախարարաց՝ Հայոց, ինքնակամ նա-
հատակեալք, մտին 'ի մէջ ճակատուցն
առաջնորդութե սպարապետին իւրե-
անց՝ Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բա-
գարատայ, որ յազգէն Բագրատունե-
աց : ելին և 'ի զօրացն Պարսից համա-
տիք նոյն, և խաղացին 'ի մէջ ճակա-
տուցն, և ցիրք է ցիրս լինէին : և 'ի
դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ
դարձեալ մերոցն զհետ նոյն, օրինակ իմն
ոպ, փոթորիկ յանտառէ տերեւթա-
փաց, երազ՝ յերիվարացն առեալ, նի-
զակօք դի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ

MEruzanus in Chorasaniam ad Sa-
porem nuncium mittit, & de
auxilio, quod Theodosius Papo tule-
rat, certiore facit; qui proinde edix-
it, ut omnes Persarum copiae simul
cum Meruzano in Armeniam ad bel-
lum proficiscerentur. Similiter Papus
& Terentianus Theodosio imperatori
de Sapore indicarunt, omnes cum co-
pias suas, exceptis invalidis, adversum
nos in aciem exire iussisse. Tum vero
Augustus Theodosius ¹ Addæo nobili
Comiti præcepit, ut cum universis ad
unum Græcis militibus subsidio Papo
iret, simul cum peditatu, qui urbem
tuebatur, & sericos ² dracones gesta-
bat. Prælium autem in campo, qui
vocatur Ziravus, commissum est, ibi-
que acies, adversis frontibus, instabat.
Tum ex satrapis Armeniis juvenes qui-
dam fortissimi, qui fortitudinis suæ
specimen edere cupiebant, ductu præ-
fecti sui Sembati equitis, Bagaratæ fi-
lii, ex Bagratiâ gente oriundi, in pri-
mam aciem processere. Contrâ, ex
Persarum copiis æquales illorum pro-
diere, atque inter acies paululum pro-
gressi, se toto passim campo sparsere.
Cum verò juvenes Persici regredi cœ-
pere, nostri eos è vestigio insecuti sunt,
ac, velut turbo in sylvis folia arbo-
rum decutit, sic eos equis dejecere,
frigidaque corpora lanceis transfixa hu-
կարեղով

¹ Arintheus Comes ab Ammiano commemora-
tur; l. XXVII. c. 12. qui fortasse idem erat, atque
hic Addæus.

² Eumque post antegressis multiplices alios, pur-
pureis subiemnibus texti circumdedere Dracones, bas-

tarum aureis gemmatisque summitatibus illigati, bia-
tu vasto perstabiles, & ideo, velut irâ perciti, sibi-
lantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum.
Ammian. XVI. 10.

կարելով նոցա՝ յիւրեանց ճակատն մտանել։ Իսկ յորժամ Պարսիկքն զմերն շրջէին, նք՝ ի վաճանափակն Յունաց, իբր յամուր քաղաք, մտանէին, առ ոչինչ մնաս առնելոյ։ քանզի այնպէս արար Գորգիանոս, իջնան հետեակ զօրուն, իբր պարսպօք պատեաց վաճառքն զճակատն Պապայ։ քանզի զօրքն Յունաց վառեալ էին ի գէնս ոսկւոյ, և արծաթոյ, և երկվորք նց՝ նոյնպէս զարդու, և էր տեսանել իբր զպարսպինչ յորոց յորովք ի ջրեայ, և ի կաշեայ պաճառակաց զգետտուն, զկարծրութեան վիմաց բերէր երևոյթս։ և ի վերայ նոցա՝ անխալատ գէպք նշանաւորեալք, իբր՝ զսաղարթս ինչ հովանաւոր ծառոց։ բայց զվիշապացն մանտւածս, ահագին բերանաբացութեալ ուռուցեալ ի փչմանէ՝ օդոյն, ոչինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն, իբրև զլեւուն ինչ անդամանդեայ խոնարհիլ ի ծով, զբովանդակ ճակատն Յունաց, ի Պարսկական զօրսն։ քանզի և զնս էր տեսանել որպէս զՏօրինչ գետ, առ ի կողմն ի լայն ծաւալեալ։ արդարև ջրագոյն զրահագգեստացն բերէր զնմանութի։ Արդ իբրև ետես մեծն Ներսէս զայն ամ, ել նա ի կատար լերինն յալատայ, և ամբարձ գձեռն իւր յերկինս, անխոնարհեի պահելով ի խնդրուածս, հանգոյն նախամարգարէին Մովսիսի, մինչև պարտեցաւ երկրորդն Անադէկ։ Իսկ ի ծագիլ արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վաճանացն նշոյք զլերամբքն փայլատակէին, իբրև յամպոյ մեծէ։ և ի նոցանէ՝ ի դուրս ոստէին ի մերոց նախարարացն քաջք զրահաւորք ուն փայլատակացն ճառագայթք։ յորոց ի տեսութենէն միայն զանգիտացեալ Պարսկական գունդ,

mi deturbavere; neque enim se intra suum agmen recipere potuerunt. Contra verò, quando Persæ nostros urgebant, illi se intrâ scutatum Græcorum agmen, tanquam intrâ munitam urbem, nullo accepto detrimento recipere; ita enim à Gorgiano peditum duce comparatum erat, qui scutis, quasi muris, aciem Papi communiverat. Nam Græcus exercitus aureis atque argenteis armis instructus erat, equique eorum simili modo ornati, ut velut murum aliquem cernere liceret, in quo plerique coriis ac pellibus tecti duritiem lapidum præ se ferebant; & capilli prolixi arborum umbrosarum furculis erant similes; ³ Dracones verò textiles, immani faucium hiatu terribiles, & ventorum flatu tumentes, nulli rei comparare possum, nisi rupi adamantinæ, quæ mari impendet; ita enim universa Græcorum acies in Persicas copias imminebat; quæ utique fluminis vasti, latèque diffusi similitudinem referebant; quòd loricarum color reverà ad aquam propè accedebat. Magnus autem Nerses, hæc omnia contuens, cacumen montis Nepatæ conscendit, & manus ad cælum simplex sustulit, quemadmodum primus prophetarum Moyses, neque eas ante demisit, quàm alter hic Amalecus devictus fuerit. Ubi autem sol è regione nostri exercitus ortus est, radii ab æneis scutis, velut ab ingenti nube percussi montes circumjectos collustrabant; è quibus fortissimi nostri satrapæ loricati, instar fulgurum, foras profiluere; quorum aspectus solus legionem Persicam pavore perculit, & non nihil etiam nostram, quæ solem adver-

սակաւ.

³ Hi volucres tollunt Aquilas, Hi pista Draconum
Colla levant, multisque tumet per nubila serpens
Iratu simulante Noto, vivisque receptis

Flatibus, & vario mentitur sibila tractu.
Claudian. de III. Conf. Honorii.

սակաւ ինչ և մերն, զորն է կարել չայիլ
 ընդդէմ արեգականն ծագման իսկ՝ ի
 բաղիսել զմիմեանա, եղև ի վերայ Տո-
 վանի՝ ամպոյ, և հորմ սաստիկ ի մե-
 րոցն կուսէ՝ ընդդէմ Պարսկականին
 փ չեալ: Եւ ի խառնակել մարտին, պա-
 տահէ Կամարականն Սպանդարատ
 խմբի մեծի, յորում էր քաջն Հերգիր,
 Դեկաց արքայ, զգլուխն միջին գնդին
 պնդութեամբ Կոնգի ճակատուն կալեալ:
 և յարձակեալ Սպանդարատ, և հեր-
 ձեալ զխումբն, ուն զշանթահար՝ յեր-
 կիր կործանէր զքաջն, և պտուտեալ
 զխումբն ի փախուստ դարձուցանէր:
 և այսպէս ի վերին օգնականութեն
 զօրացեալ առ հասարակ՝ զօրքն Յու-
 նաց, և Հայոց՝ դիակամբ թշնամե-
 ացն լցին զդաշտն ամ, և զմնացորդան
 ամենայն ի փախուստ շրջեալ հայա-
 ծեցին, ընդ որս և զՈւռնայր՝ Աղուա-
 նից արքայ, խոցոտեալ ի Մուշեղայ,
 հանին ի պատերազմէն: Բայց ամբար-
 շտին Մեհրուժանայ փրաւորեալ ձին,
 ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն,
 որում աճապարեալ հասանէ սպա-
 րապետն Հայոց Սմբատ, և զորս ընդ-
 նմայն էին կոտորեալ, ձերբակալ առնէ
 զվատընէրն, յեզեր շամբին Կոգա-
 ովտի. և զմտաւածեալ թէ՝ գուցէ
 թափիցէ զնա մեծն Ներսէս, այնորիկ
 աղագաւ ոչ ածէ ի բանակն, այլ գտե-
 ղեօքն գտանէ, պատրաստական առ ի
 կորուստ ամբարշտին, զոմանս խորա-
 նաւորս՝ հոռ լուցեալ, և շամբուր եր-
 կաթի միս խորովելոյ. զոր ջեռուցել
 կրկնեաց, բոլորեալ որպէս պսակ, և
 յոյժ արտաշէկ արարեալ, ասէ, Պսակեմ¹¹
 զքեզ՝ Մեհրուժան, քանզի ի խնդիր
 էիր թագաւորել Հայոց, և ինձ աս-
 պետիս պարտ է զքեզ պսակել. ըստ
 սովորական իշխանութեն իմոյ հայրե-
 նեաց. և մինչդեռ տաքն էր իբրեւ
 զհոռ, եղ ի գլուխն Մեհրուժանայ,

sum intueri nequibat. Cum autem aci-
 es inter se concurrerent, nubes opacæ
 coelum obduxere, & ventus vehemens
 ab nostrâ parte contra Persarum ex-
 8 ercitus flavit. Inter pugnandum au-
 tem, Spandaratus Camlaracanius in
 agmen magnum incidit, in quo for-
 tissimus Sergirus, 4 Lecorum rex, a-
 derat, qui se tutissimo loco intra me-
 dium agmen tenebat. In eum Span-
 daratus irruit, perruptoque agmine,
 fortem illum, velut fulmine ictum,
 humi prostravit, turmamque pertur-
 batam in fugam coniecit. Atque ita
 Græcæ Armeniæque copiæ, divinâ
 ope firmatæ, totum campum cadave-
 9 ribus hostium replevere; reliquosque
 in fugam actos insecuti sunt, in quibus
 Urnærum Albanorum regem, qui ab
 Muselo Vafaci Mamiconii filio vul-
 neratus fuerat, ex acie abduxere. Im-
 pium autem Meruzanum, qui, equo
 vulnerato, fugam maturare non potuit,
 Sembatus Armeniorum dux festinans
 affecutus est; cæsisque qui cum eo e-
 rant, scelcratum illum apud Caucasæ
 vallis arundinetum vivumprehendit;
 ac veritus, ne eum magnus Nerses li-
 10 beraret, ideò non ad castra duxit, sed,
 cum in eo ipso loco, qui ad scelesti
 istius cædem paratus videbatur, rusti-
 cos quosdam offendisset, qui in tugu-
 rio, accenso igne, veru ferreo carnem
 affabant, veru calefactum in formam co-
 ronæ contorsit; & cum valdè calefceret.
 “ Hanc tibi, *inquit*, coronam, Me-
 11 ruzane, impono. Studebas Arme-
 niis imperitare, atque ad me equi-
 tem attinet, coronam imponere;
 “ qui id munus à majoribus traditum
 “ habeam;” dùmque ignem calore
 æquaret, Meruzani capiti veru impo-
 suit, atque ita improbissimum homi-

և

⁴ Lecos five Lechas inter Sarmatiæ Asiaticæ po-
 pulos recenset Moses noster in Geographiâ suâ,

Nº 61; quos eisdem, ut Cl. La-Crozius conjicit,
 Strabo Ληγας appellat. l. XI. p. 503.

և այնպէս՝ ստատկեաց զգարն. և յայնմ
հետէ՝ խաղաղացաւ երկիրն, ընդ ձե-
ւամբ Պապայ նուաճեալ:

ՊՐԱԿ ԼԸ.

Եթէ՝ որպէս Պապայ դեղ մահու ար-
բուցեալ սրբոյն Ներսիսի, և ելոյծ
'ի կենաց:

✠✠✠ ԵՏ՝ սպառելոյ պատերազմացն,
✠✠✠ և խաղաղանալոյ երկիրն, մեծն
✠✠✠ Ներսէս դնէր վկայութի՝ ի մէջ
արքային Պապայ, և ի մէջ նախարա-
րացն, զնալ յնմ ճանապարհս արդա-
րութե, զի վկայեսցեն ըստ հաւատոց
Քրիստոնէութեն և գործքն, և զի ար-
քայն մի՛ հօրն իւրում նմանեսցի՝ անիրա-
ւել և զրկել պլ վարեսցի՝ ուղղութե-
ամբ, հայրաբար խնամովք առ նախա-
րարսն, և նորա մի՛ ևս՝ յաւելցեն՝ վտա-
րտնդե՛լ նշկահելով զնա, պլ ծառայել
միամտութե: Յայնժամ՝ արքայն հայոց
Պապ դարձոյց՝ ի կամնարական Սպան-
դարատ՝ զամինչ, զոր յափշտակեալ էր
հօր իւրոյ Արշակայ, զգաւառն Շիրա-
կայ, և Արշարունեաց, որ լեալ էին ազ-
գին կամնարականաց, ոչ իբրև զանիրա-
ւագահութի հօր իւրոյ Արշակայ, պլ իբ-
րև պարգևս ըմբաստակոց քաջին Սպան-
դարատայ, որքն սպան գ՛լ եկաց արքայն.
Բայց՝ և զայնոց նախարարացն գարձոյց
զգրկանս, և յոյժ անընչաբար ցուցա-
նէր զիւր ախորժակս, և առատաբար
կեայր. բայց զի ամօթալի՝ ախտիւ
զագրագործ էր, և յանդիմանեալ
կշառամբ իւր՝ ի մեծէն Ներսիսի, ընդ ա-
կամբ հայեր նմա, խորհելով ի չարիս,
և ոչ ի շէնէր յինքնակալէն թէոդոսէ՝
յայտնի՝ ինչ առնել նմա չարութի,
դեղ մահու՝ գաղտնի՝ արբուցեալ
սրբոյն Ներսիսի, ելոյծ ի կենցաղոյս.
որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեն
ամն երեսուն և չորս. և փոխեալ յաշ-
խարհէս՝ երանելին Ներսէս, ի գաւա-

nem necavit; & ab illo tempore in
ditionem Papi redacta regio tranquil-
litate potita est.

C A P. XXXVIII.

*Quomodo Papus potione mortiferâ Sanc-
tum Nersem sustulerit.*

1 COnfecto bello, & quietâ regione,
magnus Nerses regem Papum,
cunctosque satrapas orat atque obtesta-
tur, uti viam virtutis sequantur, uti fac-
ta eorum fidei christianæ testimonium
dent, nerex, in modum patris, per injus-
titiam ac fraudem agat, sed, animo, qua-
lem patrem decet, in satrapas affectus,
regnum rectè administret; ne ii eum
spernant, neve iterum in exilium pel-
lant, sed fideliter & syncerè obtempe-
rent. Tum rex Armeniorum Papus
Spandarato Camfaracanio omnia resti-
tuit, quæ pater suus Arfaces abstulerat,
provinciam scilicet Siraciam atque Ar-
faruniam, quæ Camfaracaniæ gentis
propriæ fuerant; non tamen ut injus-
tam patris sui Arfacis rapinam, sed
ut dona fortis Spandarati laboribus de-
bita, qui regem Lecorum occiderat.
Reliquis item satrapis ea reddidit, quæ
injustè erepta fuerant; neque se ad
avaritiam proclivem ostendit, sed mag-
3 nificè ac liberaliter vixit. Cum ta-
men foedis libidinibus deditus esset, ob
eamque rem à magno Nerse graviter
reprehenderetur, infestis eum oculis
aspexit, eique malum molitus est; ne-
que tamen propter imperatorem The-
odosium aperte eum lædere ausus, clam
venenum ei dedit, atque ita de medio
sustulit, postquam sedem episcopi per
tres & triginta annos tenuisset. Be-
atus autem Nerses in provinciâ Ecele-
siâ, in pago, qui appellatur Chachus,

ուին

ուն Եկեղեց, 'ի գեօղն՝ որ կոչի՝ Խախ, բարձեալ զմարմինն նոր արքային Պապայ, Թաղեաց 'ի Թիղս յ աւանին, զանխաւ բար ունելով զեղեայսն :

ՊՐԱԿ ԼԹ.

Յաղաքս՝ արժողակալութեանն Խա-
Տակայ, և սպանման Պապայ 'ի Թե-
ոդոսէ :

ՊԱ՝ տեսեալ Թագաւորին
ՊԱՅ՝ Պապայ՝ սգացեալ զմահայս
'ի վերայ երանելոյն Ներսիսի,
Հարկաւորեալ յուզեաց, և Ե-
գիտ զոմն յազգէ, և 'ի Ժառանգու-
թէ Աբիանոսի, որուամենն Սահակ
կոչիւր, ոչ հեռի 'ի գովութենէ, զոր
կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց մե-
ծի արքեպիսկոպոսին կեսարու, որ կա-
լաւ զաթոռն՝ ամս 3 : Բայց Պապայ
լուծեալ, եթէ՝ մեծն Թեոդոս ել 'ի
Բիւզանդիայ՝ 'ի Հռոմ կոչս, և մտեալ
'ի Թեսաղոնիկ՝ հանդերձ սպայիւն, և
յաղաքս իջաժանաց՝ եղև խռովութի-
ւնդ նա՝, և ընդ քաղաքացիսն, և մարտ
խռովութե, և յաղթեալ ինքնակալին,
սաստակեաց 'ի քաղաքացեացն արս-
տասն և հինգ հազարս : զայս լուծեալ
Պապայ, վարկուցեալ յերկարեւ այս-
պիսւոյ խռովութե, արհամարհեալ
նշկահեաց, և գորգուեալ զնա՝ կոր-
ստեանն իւր, հալածեաց զՏերէնտի-
անոս հանդերձ զօրօքն, և սկսաւ պատ-
րաստել 'ի պատերազմ : Եւ հասեալ
հրաման 'ի մեծէն Թեոդոսէ, ընդ-
կրննկ դարձաւ քաջն Տերէնտիանոս,
և ըստ իւրում պատահման բախտի,
յանկարծասի՝ անկեալ 'ի բանակն, և
զոմանս կոտորեալ, և զոմանս փախս-
տեայս արարեալ, ուր սաստկապէս նա-
հատակեալ քաջութիւնդ ընդդիմամարտ
լինէր Գնէլ նահապետն Անձաւացեաց,

de virâ migravit ; atque ejus corpus
rex Papus apud vicum Thilum sepul-
chro condidit, celans ea quæ facta
fuerant.

CAP. XXXIX.

*Isaacus in solum succedit. Papus à
Theodosio occiditur.*

REX autem Papus, ut omnem
Armeniam Beati Nerfis interitum
lugere vidit, necesse habuit inquirere,
atque eo pacto quendam, ex genere
Albiani ortum, cui nomen erat Isaa-
co, laude non indignum invenit, quem
in Nerfis locum sine summi episcopi
Cæsareæ autoritate substituit, isque
sedem tenuit per annos tres. Cæte-
rùm Papus, ubi magnum Theo-
dosium à Byzantio Romam versùs
profectum esse audivit, cùmque
Thessalonicam cum equitatu ingre-
deretur, ortum esse inter cum & ci-
ves de diverforiis dissidium & certa-
men, regémque victoriâ potitum op-
pidanos ad quindecim millia occidis-
se ; his Papus auditis, arbitratus hunc
tumultum fore diuturnum, illum con-
temptit atque aspernatus est, eùmque
ad suam perniciem incitans, Terenti-
anum cum copiis pepulit, ac bellum
parare coepit. Fortis autem Terenti-
anus, acceptis à Theodosio magno
mandatis, celeriter rursus revertit, &
pro singulari suâ fortunâ, inopinantes in
fugam egit, in quo prælio Gnelus An-
savenisium princeps, qui orientalis co-
hortis præfecturam à Papo acceperat,
summâ fortitudine dimicabat, cujus
caput victor Terentianus suâ manu
dissidit, regémque Papum vivum ce-

Լ

¹ Seditionis hujus Theffalonicensis meminerunt
Zonaras, tom. III. Theodoritus, V. 17. Sozome-
nus, VII. 25. Malelas, part. II. p. 42. & Cedre-

nus, p. 261. edit. Xylandr. Sed alii decem &
quinque, alii septem tantum hominum millia inibi
periisse tradunt.

և սպարապետն Պապայ՝ արևելեայ՝ զօրու, զոր յաղթողին Տերենտիանոսի՝ իւրովի՝ արարեալ կիսակտուր զգլուխն, ըմբռնեալ զթագաւորն զՊապ. և Պապայ յաղերս աղաչանաց անկեալ՝ զի մի՛ մեռցի, այլ՝ յանդիման լինիլ արքայի, և քաջին Տերենտիանոսի գթացեալ, շնորհեաց նմա զմաղթանսն. և երկաթեղէն կապանօք երթեալ առաջի մեծին Թէոդոսի, ըստ իւրում անգամաթեան, սակրաւ վճարի, թագաւորեալ ամս եօթն:

² Ut suprà de Arsacis patris, sic iterum hic de Papi filii morte longè diffidet à Chorenensi Ammianus, qui Param Armeniz regem, quo eum nomine vocat, non Theodosio, sed Valente imperante, ex insidiis inter epulas occisum scribit. Hinc in illum inexplicabile auctum Principis odium, & deli struuntur in dies, ut per vim ei vel clam vita adimeretur, agentique tunc in Armenià Trajano & rem militarem curanti, id secretis committitur scriptis. Qui illecebrofis regem insidiis ambiens, & modò serenæ mentis Valentis indicis literas tradens, modo ipse sese ejus conviviis ingerens, ad ultimum compositâ fraude ad prandium veracundius invitavit. Qui nihil adversum metuens venit, concessioque bonora-

pit; qui cùm omnibus precibus oraret, ne morte afficeretur, sed ad regem uti duceretur, Terentianus, misericordiâ motus, preces ejus exaudivit; & ferreis catenis vinctum ad magnum Theodosium misit, ubi ² securi percussus, pro suâ stultitiâ interiit, postquam annos septem regnâisset.

tiora discubuit loco. Cùmque apponerentur exquisitæ cuspidae, — gladium destrictum intentans, torvo lumine ferociens, quidam immittitur Barbarus asper, ex his, quos Supras appellant, confassurus juvenem, ne exsilire possit, etiam tum præpeditum. Quo viso Regulus fortè promineus ultra torum, expedito dolore assurgens, ut vitam omni ratione defenderet, perforato pectore, deformis procubuit victima, iactibus multiplicatis fœdè concisa. Ammian. Marcellin. XXX. 1. Atque hic iterum, ut videtur, impudentem sanè Chorenensis errorem fateri oportebit, quum Ammianus Marcellinus hoc ipso tempore vixerit, neque faciliè in tantâ re potuerit falli.

ՊՐԱԿ Խ.

C A P. XL.

Յաղագս՝ Թագաւորերոյն Վարազդատայ, և կապանաց նորին:

Varazdates regnum obtinet, & in vincula conjicitur.

ԱՅՑՑ Օգոստոս բարեացապարտն Թէոդոս, որ և մեծն, ի բաւերորդի ամին իւրոյ, թագաւորեցողց փոխանակ Պապայ՝ զՎարազդատոսին, ի նմին տոհմէ Արշակունեաց: Այս Վարազդատոս էր տիգր՝ մանուկ, սրաեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի նմ գործովք բարութե, և յոյժ կորովի նեռաձգութե. որ, ի ժամանակի՝ ի փախստենէն Հապհայ, գնացեալ ի դուռն կայսեր, նահատակեցաւ. նախ ի Պիսակս, զբռնամարտիկան յաղթեալ. դարձեալ ի Յա-

AUGUSTUS autem Theodosius, benignus æquè, ac magnus, anno regni sui vigesimo Varazdatem quendam, ex eodem Arsacidarum genere, in Papi locum regem constituit. Hic Varazdates erat adolescens, animosus, formâ pulchrâ, ac viribus maximis, ad omnia fortitudinis opera paratus, sed jaculandi maximè peritus; qui olim, à Sapore profugus, se ad aulam Cæsaris contulerat; ac primum Pisæ pugilatione vicit; deinde apud ² Jaregum, urbem Helladis, die

² Nomen hoc, ut arbitramur, corruptum est. Cædrenus tradit Cedrenus in ludis Olympiacis celebran-

dis Græcos perseverâsse usque ad hæc ipsa Theodosii magni tempora. Cedren. p. 263. edit. Xylandr.

ընդ, քաղաքի Հեղադացւոց, որ հա-
սարակի՝ կոտորեաց առիւծս, որում
փառս Օրիմպիա՝ խաղուն հանդիսի՝
ըմբշամարտեացն երեւի, և յարգի :
այլ, որ առ ազգին Լանկուարաց՝ նո-
րա արութիւնք քաջութեմ, համարձա-
կիմ ասել հաւասար սրբոյն Տրդատայ :
քզի գէնեգ նահատակն, ի թշնամեացն
ընդդէմ՝ իւր յարձակեալ, ի վերայ
իրերաց էսպան սուսերաւ : և ի բերդ-
ինչ դիմեալ, ի վր արատնարին արս
եօթն և տասն նետիւք հարեալ, վե-
րհաստ ի վայր հոսեաց, միմեանց զկնի,
իւր ի սաստիկ մրկէ՝ վաղահասունկ ի
թղենեաց : Որ եկել յաշխարհս մեր ի
յիսուն և ի ե ամի Հապհոյ, առաջին
մարտի պատահէ աւազակաց ի դժու-
արս Բարանաղոյ, և փախստեալ ա-
րարեալ, հետամուտ լինել : Իսկ նոյն
անցեալ ընդ նեղուց կամիջին Եփրա-
տայ, ընկեցին զփայտն զկնի իւրեանց :
այլ նոյն հասեալ, վազեաց զԵփրատաւ,
առաւել քան զԼակոնացին Քիովնե-
այ վազն, ինչ կանգնոց չափ : և անդ-
էր տեսանել զոմն Աբիւլէս ընդ Սկա-
մանդրոս գետ վազելով : յորմէ զար-
հուրեալ աւազակացն, ի ձեռս անկան,
զէնդկէնց լինելով : Յաղագս որոյ ար-
բեալ ի մանկութեմ յարութի, առայ-
սդիւք և ի թագաւորութեմ, ոչ հնա-
զանդէր խրատով վերակացութեմ զորա-
վարացն Յունաց, վասն որոյ առաքէ
հրեշտակս առ Հապուհ, զի տայցէ ի
դասերաց իւրոց նմա կնութեմ, և սա
դարձուցէ առ նա զաշխարհս Հայոց :
զոր զգացեալ զորավարացն Յունաց,
ազդ առնեն Կայսեր : Իսկ Կայսրն
Թէոդոս հրամայեաց զնա ունիլ, ե-
թէ ոչ իւրովք կամօք երթիցէ ի կոչն
ինքնակալին : Սակս որոյ հարկեալ եր-

solenni, leones occidit, eique athle-
tæ ludorum Olympiacorum honores
& gloriam detulere. Quæ verò apud
gentem ² Langobardorum opera edi-
dit, cum sancti Tiridatis gestis com-
parare ausim; quippe qui bellatores
strenuos quinque, qui ex hostibus in
se impetum fecerant, alium ex alio,
gladio occiderit; & cum arcem quan-
dam oppugnaret, homines decem &
septem, qui in muro stabant, sagittis
transfixerit, atque alios super alios præ-
cipites dejecerit, quemadmodum ficus
præcoces procella vehemens decutit.
Is, anno Saporis quinquagesimo quin-
to, in nostram regionem reversus, pri-
mò cum latronibus inter prærupta
Daranalæ loca dimicavit, eosque in
fugam coniectos insectatus est. Qui
cùm angustum Euphratis pontem tran-
sississent, eum à tergo resciderunt; quò
ubi pervenit, Euphratem transiluit,
³ Chionis Laconis saltum exsuperans,
qui duos & viginti cubitos æquabat.
Ibi cernere licebat quasi alterum A-
chillem flumen Scamandrum transili-
entem; eoque facto latrones attoniti
depositis armis, sese deditere. Ita
fortitudine ab ineunte ætate imbutus,
cum regnum adeptus esset, Græcorum
ducum imperio parere noluit, sed ad
Saporem legatos misit; “ Si sibi u-
“ nam ex filiis in matrimonium de-
“ diffet, se Armeniam in ejus potes-
“ tatem iterum redacturum.” Quod
ut Græci duces intellexere, Cæsari
indicarunt. Cæsar autem Theodosius
comprehendi eum iussit, nisi suâ sponte
ab imperatore accersitus venisset. Ita-
que, quia aliter facere non potuit, suâ

Թու

² Videtur Varazdates orbem penè terrarum per-
agrâsse, ut heroicæ suæ fortitudinis egregia sanè
exempla ederet. Quòd verò ad Langobardos adi-
isse dicatur, quos inter antiquos Germaniæ populos
Strabo, Ptolemæus, Tacitusque recensent, illud

quidem cùm mirabile, tum suspiciosum videri potest.
³ Χιονι Λακων, ὃ το ἄλμα ποδῶν αὐτοῦ 18,
Apud. Theaur. Tempor. à Scaligero edit. p. 315.
Cæterùm cùm 22 cubiti longitudinem 52 pedum
non adæquant, in alterutrum locum error irrepsit.

Թալ իւրովը կամօք, յուսացեալ՝ ՚ի սուտս հանել զՕգոստոսն. այլ կայսրն, և ոչ տեսութե արժանի արար, այլ երկաթեղէն կապանօք՝ ետ տանել զնա ՚ի Թուլիս, կղզի ովկիանու, որ Թագաւորեացն ամն 4 : Բայց՝ յերկրորդ ամի Վարազդատայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց Զաւէն, ՚ի նոյն ազգականութենէ Ալբիանոսի, ամն չորս :

ՊՐԱԿ ԻԱ.

Թագաւորութիւն Արշակայ, և Վալարշակայ :

ՊԱՄ փոխանակ Վարազդատայ, Թագաւորեցողջ Հայոց Թէոֆիլոս մեծ՝ զերկուս որդիսն Պապայ, զԱրշակ, և զՎալարշակ, այսպիսի ինչ խորհեալ, եթէ ոչ միաբանեցնին երկոքին յապստամբութիւն. և անդէն պահելով զմայր մանկանցն, արձակէ զնոսա՝ հանդերձ վերակացո՛ւօք յինքենէ, արամբք հաւատարմօք, և զօրու. Որք եկեալ, կալան զաշխարհս մեր, և տիրեցին ամն արիաբար՝ մարտիւք ք Պարսս. և առին իւրեանց կանայս, Արշակ՝ զդուստր Բաբկան, Սիւնեաց նահապետին, և Վաղարշակ՝ զդուստր Սահակայ ասպետի, որ ՚ի նմին ամի վախճանեցաւ :

Բայց՝ յերկրորդ ամի Արշակայ՝ եկաց յեպիսկոպոսութիւն Հայոց Ասպուրակէս, ազգական Շահակայ, և Զաւէնայ՝ ամն հինգ : Իսկ՝ մեծն Թէոֆիլոս ելեալ ՚ի պատերազմ ՚ի Միգուդանոն, հիւանդացեալ մեռաւ, Թողլով զԹագաւորութիւնն իւր՝ որդւոց իւրոց, Արկադեայ, զԲիւզանդիոն, և Հոնօրեայ, զՀռովմայն. որք ոչ գովելիք, և արժանիք հայրենականացն՝ գտան առաքինութեանց :

voluntate ad Cæsarem contendit, Augustum mendaciis fallere sperans. Cæsar autem neque ad sui conspectum admisit, & ferreis vinculis constrictum in Thulem, insulam oceani, ablegavit. Imperavit autem Varazdates annis quatuor, atque anno ejus secundo summus Armeniorum episcopus fuit Zavenus, eodem Albiani genere ortus, qui per annos etiam quatuor solum tenuit.

CAP. XLI.

Regnam Arfacis & Valarsfacis.

DEINDE Theodosius magnus loco Varazdatis duos Papi filios, Arfacem, & Valarsfacem, reges Armeniis imposuit, cogitans, vix ambos ad deficiendum simul conspiraturos. Igitur, retentâ apud se Juvenum matre, cum exercitu, ducibusque certis, fidisque, quos ipse constituit, eos dimisit. Qui, ut venere, regionem nostram tenebant, eique imperitabant, cum Persis bello fortiter decertantes. 2 Uxores autem duxerunt, Arfaces, Babicii Syniorum principis filiam, Valarsfaces Isaaci equitis filiam, quæ eodem anno diem obiit.

Anno autem Arfacis secundo, Aspurares, Isaaci, & Zaveni cognatus, Armeniæ episcopus fit, cui per annos 3 quinque præsidebat. Cæterum magnus Theodosius, ad bellum profecturus, morbo correptus, Mediolani è vitâ excessit, imperium suum filiis suis relinquens, Arcadio Byzantium, Honorio Romam; qui reperti sunt laude indigni, neque virtutibus paternis præditi.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԽԲ.

CAP. XLII.

Յաղագս՝ բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս, ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց, Պարսից, և Յունաց:

Armenia per duos reges Arsacidas in duas partes dividitur, et sub duarum nationum, Persicae Graecaeque, distributionem cadit.

Արցաքայ Շապհոյ, եթէ՛ թեր-
ուղիղ է Արկադ, Խոսէր ընդ-
նմա զխաղաղութիւն, քանզի
էր պարտեալ Տարեալ ի Տօ-
րէն նորա, մեծէն թէոդոսէ, յանձն-
առնու և Արկադ առնել զՏաշտու-
թիւն՝ առաւել յիւրոց զօրագլխացն.
զի թէպէտ և էր յԱյ պարգևեալ ըզ-
յաղթութիւն՝ յամս կենաց երանելոյն
Թէոդոսի, սակայն զօրագլուխքն վաս-
տակեալ ձանձրացեալ լինէին յաշխա-
տութէ հանապազորդ պատերազմացն:
Վասն որոյ հաւանեալ, կամաւ յանձնա-
ռին բաժանել զՄիջագետս, և զՀա-
յոց աշխարհս կրկին սահմանադրու-
թա. Վերոյ թողեալ Արշակայ զբռն
Թագաւորական հարց իւրոց Արարատ,
և զԳմ մասն բաժնին Պարսից, գնաց
տիրել արևմտեայ կողմանց աշխարհիս
մերոյ, որ ի մասնի բաժնի Յունաց.
ոչ միայն մօրն աղագաւ, որ էր ի
Վայսերական քաղաքին, այլ լաւ հա-
մարեալ նուազ կողմանն թագաւորել,
և ծառայել Բրիտանեայ թագաւորի,
քան յոյովից իշխել, և մտանել ընդ լծոյ
Հեթանոսաց: Գնացին զկնի նորա հան-
դերձ կանամբք, և որդւովք, և նախա-
րարութիւն, որ ի բաժնի մասին Շապ-
հոյ, թողլով զիւրաքանչիւր արարս, և
զգեօղս, և զդաստակերս: Ընդ որս
զչարացեալ Շապհոյ, յղէ առ Արշակ,
թէ՛ ընդէր գրգռեցեր զպատե-
րազմ ի մէջ իմ, և Վայսեր, տանելով
զնախարարութիւն իմոյ բաժնին. Եւ
պատասխանի լսէ Արշակայ, եթէ՛
վասն զի ոչ համբերէին ընդ Պարսիկ
առաջնորդաւ վարիլ, եկին զկնի իմ.

1 S Apores, Arcadium perversa ac pra-
va mente esse intelligens, cum eo
de pace agit, namque a patre ejus
Theodosio devictus, magnam cladem
acceperat, neque Arcadius societatem
coire recusabat, maximè ducum suo-
rum causa. Tametsi enim, dum feli-
cissimus Theodosius superstes erat,
Deus ei successus prosperos dederat,
tamen duces exercitus, assiduis labo-
ribus defatigatos, jam belli tedium
2 ceperat. Itaque communi consensu
Mesopotamiam & Armeniam in duas
partes dispertiunt ac distribuunt. Ar-
saces, avitum majorum suorum reg-
num, Araratam, omnemque eam par-
tem, quae Persis attributa erat, dere-
linquens, ad occidentales regionis nos-
trae oras abiit, eique portioni praefuit,
quae Graeci juris erat; non solum
propter matrem, quae imperatoriam
3 urbem incoluit, sed quia satius esse
duxit, minori parti regnantem chris-
tiano regi parere, quam pluribus im-
peritantem, Ethnicorum jugum sub-
ire. Illum autem secuti sunt satrapae,
cum uxoribus liberisque, qui Saporis
ditioni contributi fuerant, derelictis
agris suis, vicisque atque oppidis.
Quod aegre ferens Sapor ad Arsacem
mittit; “Cur, inquit, bellum inter
“ me & Caesarem concitasti, quippe
“ cum meae partis satrapas abduxeris.”
4 Cui tale responsum Arsaces retulit.
“Quod a Persico rectore gubernari
“ nollent, ideo me secuti sunt. Quod
“ si tuam partem, ita uti Caesar su-

և

և արդ՝ եթէ՝ հաւատաս յիս զմնսինդ-
քո զիշխանութի, ուն՝ և կայսր զիւրոյս,
պատրաստ եմ՝ ի պաշտել ըզքեզ, ուն
զկայսր. ապա՝ եթէ՝ ոչ է հաճոյ քեզ
այդ, և իւրեանց կաման դարձցին առ-
քեզ նախարարս, ոչ արգելում. Զայս
լուծեալ Հապհայ թագաւորեցոյց Հայ-
ոց՝ ի վր իւրոյ բաժնին զԽոսրով ոմն,
'ի նմին ազգէ Արշակունեաց, և առ-
նախարարս իւրոյ մնասին, որ երեւել էին
զհետ Արշակայ, գրեալց հրովարտակ,
որ ունէր զայս :

Թուղթ Հապհայ առ նախարարս :

“ am, potestati meæ commiseris, pa-
“ ratus sum te, sicut Cæsarem, cole-
“ re atque observare ; si hæc condi-
“ tio non tibi placet, quò minus sa-
“ trapæ, si velint, ad te revertantur,
“ impedire nolo.” Sapo- res, his au-
ditis, Chosroem quendam, ex eodem
Arsacidarum genere, suæ partis Ar-
menix regem constituit, atque ad sa-
trapas suos, qui Arsacem secuti fue-
rant, hujuscemodi literas scripsit.

Epistola Saporis ad satrapas.

Դիւցազունց՝ քաջ Հապուհ, ար-
քայից արքայ, նախարարաց Հայոց, ո-
րոց կարուած՝ իշխանութեան յիմ բա-
ժնես հատածս, ուրոյն շատ շնորհեմ
ձեզ : Թէպէտ՝ և ձեր, ոչ ազատաբար
արարեալ, Թորիք զիւրաբանիւր իշխա-
նութի, և մեզ ոչինչ նիազ էր, սակայն,
քստ տիրաբար խնամոց, գթացաք ի
ձեզ, և յաշխարհս ձեր, զմտաւ ածեալ,
եթէ՝ ոչ կարեն Տօւք առանց հովոճաց
լինիլ, և հովուք՝ առանց բարուդ վերա-
կացուի. զասն որոյ՝ Թագաւորեցու-
ցաք ձեզ զԽոսրով ոմն, ի դեմնէ՝ ձեր-
մն, և յազգէ՝ բնիկ ձերոյ տերութեդ :
Արդ՝ դարձեալ ձեր՝ յիւրաբանիւր ա-
րարս, իշխեցէք. որպէս՝ և այժմ՝ եր-
դուծեալ ի հոլր, և ի քոլր, և ի
փառս անմահից խնց նախնեացն, զի
առանց նենգութեան, և պատրանաց
արարաք զայդ, և անշքջիկ պահեմք.
Իսկ այլք, որք ոչ լուծիցեն մերոց հրա-
մանաց, զտուես նոցա հանդերձ գե-
ղուք, և դատաւեցուք, յարքունիս
ունիլ հրամայեցաք. ողջ լերուք :

5 Deorum soboles, fortissimus Sapo-
res, regum rex, satrapis Armeniis,
qui possessionibus cessere, quæ in nos-
trâ ditione erant, salutem plurimam.
Quaquam parùm honestè fecistis,
quòd principatus vestros deseruistis,
quæ res ne utiquam parvi momenti erat ;
tamen, pro regiâ nostrâ curâ & cle-
mentia, vestri vestrarumque provinci-
arum miserti sumus ; cogitantes neque
greges sine pastoribus, neque pastores
sine bono rectore omninò esse posse ;
6 ac propterea Chosroem quendam, qui
vestram religionem colit, atque ab an-
tiquis vestris regibus originem ducit,
regem vobis constituimus. Itaque ad
suum quisque agrum redeat, & pro-
vinciam suam administret. Per ignem
enim, & aquam, & per immortalium
majorum meorum gloriam juramus,
nos hanc rem sine fraude ac dolo malo
egisse, & sanctissimè observaturos esse.
Qui verò iussis nostris non paruissent,
utî eorum domicilia, vicique atque
oppida in fiscum redigerentur, edicto
imperavimus. Valete.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԽԳ.

CAP. XLIII.

Յաղագս՝ փոփոխման նախարարացն
Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգու-
թեանց, ՚ի պաշտօն երկոցունց թա-
գաւորացն :

*Satrapæ Armenii in suas quisque pos-
sessiones remigrârunt, duobus regibus
obedientes.*

Բ Բ Ե Ի լուան նախարար
Հայոց, այնք որք ունէին զիշ-
խանութի ՚ի գաւառս բաժ-
նին Պարսից, եթէ՛ կացոյց
Հապուհ՝ թագաւոր հաւատացեալ
Արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տե-
սին, թողեալ զԱրշակ, դարձան ՚ի
բնակութիս իւրեանց, բաց յերկց պա-
տանեացն մննդակցաց արքայի, և ՚ի
մօտաւոր մերձաւորաց, Գարա՝ որդի
Բաբկայ, տն Սիւնեաց, որ էր աներ
Արշակայ. և Գազաւոն, որդի Սպան-
դարայ, տն Շիրակայ, և Արշարու-
նեաց. և Պերոզ, յազգէն Գարդմա-
նացոց, և ՚ի նոսին յարեցեալք, Ատան,
յազգէն Գնունեաց, Կենան, յազգէն
Ամասունեաց, Սուրա, յազգէն Մո-
կաց, Աւաւաստաս Աւաւենեան, և
այլք անյայտք ոմանք : Վն որոյ՝ զժա-
ռանգութիս նց՝ կարաւ Խոսրով յար-
քունիս, հրամանաւ Հապհայ. և ոչ ե-
թող զկալունաւ որդւոյ՝ առ հայր, և
ոչ զեղբոր յեղբայր : Բայց՝ էին ոմանք
և ՚ի նախարարացն, որք ունէին զիշ-
խանութիս իւրեանց՝ ՚ի բաժնին Յու-
նաց առ Արշակայ, և խնդրեցին՝ գալ
առ Խոսրով, ոպ Սահակ ասպետ, որ
էր աներ Վաղարշակայ, եղբոր Արշա-
կայ, ընդ որում խեթիւ հայէր Արշակ
հանապազ, հրապուրեալ ՚ի կնոջէն
իւրմէ, ոպ թէ՛ զարդ արքունական ու-
նիւ նմա՝ ՚ի փեսայէն իւրմէ ստացեալ :
Ապա՝ յայնժամ եղև քսութիւն զմանէ
սողա յազգականաց իւրոց ՚ի Սպեր
գաւառէ, վն որոյ չարաբեաց զնա
Արշակ արքայ, և անկեալ առ Խոսրով,
և խորհրդակիցն նմին իրի՝ գործակցե-

U BI audivêre satrapæ Armenii,
qui in Persicæ ditionis provin-
ciis principatus obtinuerant, Saporem
constituissê regem fidelem ex Arfaci-
darum stirpe, atque adeò rescriptum
foederis conspexêre, relicto Arface in
suas quisque sedes remigrârunt, excep-
tis tribus juvenibus, qui regis propin-
qui, & cum eo simul educati erant,
Darâ Babcii filio, Syniorum principis,
qui erat Arfacis focer; Gazavono,
Spandari filio, Siracæ atque Arfaru-
nizæ domino; & Peroze ex Gardma-
norum genere, simul cum his, qui se
ad eos adjunxerant, Atato Genunio,
Cenano Amatunio, Surâ Moco, Ara-
vastâ Aravenio, paucisque aliis homi-
nibus obscuris. Quapropter Chosroes,
jussu Saporis, eorum possessiones in
gazam regiam addixit; neque filii hæ-
reditatem patri, nec fratris fratri con-
cessit. Nonnulli autem ex satrapis
qui principatus suos apud Arfacem sub
Græcorum ditione habebant, ad Chos-
roem ire avebant, in quibus erat Isa-
acus eques, Valarsacis focer, Arfacis
fratris; quem semper Arfaces malig-
nis oculis intuebatur, illecebris conju-
gis suæ inductus, quasi is ornatu regio
uteretur, quem ab genero suo adeptus
fuerat. Et cum eodem ipso tem-
pore sui eum cognati ex Speræ pro-
vinciâ calumniarentur, ob eamque
causam ab Arface rege suppliciis af-
fectus esset, ad Chosroem transfugit;
quod idem socii ejus facere constitue-
rant, Surenas Chorchorunius, Vahanus

ալ

ալ լինէին, Սուրէն Խորխոռունի, և Վահան Առաւելեան, և Աշխարադայոյն յազգէն Դիմակսեանց. բայց ի գնալն նրոց ժամանեցին նոքա, խափանեալ ի զօրացն Արշակայ, Թաքուցեալ զօրեցին ընդ կեղծաւորութեն առաքաստաւ, սպասելով դիպօղ աւուր :

ՊՐԱԿ ԽԻ.

Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով Սահակ ասպետ, և նահատակութիւն նորին ի յելուզակ ազգին Վանանդացւոց :

ՍԿ Խոսրով մեծապէս ուրախ եղև ընդ գալն Սահակայ ասպետի, և սպարապետ զնա ի վրէժօրաց իւրոց կարգեաց, դարձոյց զնա ի կալուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ազարակօք պարգևեաց նմա, յայնոցիկ ժառանգութիւն որք ի բաժնոյն Պարսից, որ առ Արշակայ մնացին : Զայսու աւուրբք ոմանք, յազգէն Վանանդացեաց, ապստամբեցին ի Խոսրովայ, և ոչ յոք ապաւինեցան, այլ ամրացան ի մայրիս իւրեանց լեւանցն, և յանձնկա տայոց քարանց, յելուզակաբար արշաւանօք յիշխանութի երկոցունց Թագաւորացն Հայոց խրովէին զաշխարհս, և անհանգիստ պահէին : Յորոց ի վրէժօրաց ասպարապետն Խոսրովայ Սահակ ասպետ, և զբազումն ի նոցանէ աստակեաց, և զբազումն փախստեայ արար ի կողմանս չորրորդ Հայոց. զի ոչ յերկիրն Խախտեաց անկան, ի Յոյնս ապաւինելով, և ոչ առ Թագաւորն Արշակ անցին, այլ իբր զաւազակս ոմանա, որ ի կողմանս չորրորդ Հայոց էին, ի սահմանս Ասորւոց դիմեցին ապաստան առնել : Բանգի Վանանդացիք զաւազակութե գործ մեծաւ ցանկութե գործէին, ոչ ուղիղ իրք ատրոժելի թուէին նոցա. զորոյ ձիգ զճետ մտեալ Սահակայ,

Aravelenius, atque Ascharades quidam, Dimaciseniorum genere ortus; qui tamen non prius venere, quam ille abisset, ab exercitu Arfacis impediti, ac propterea dissimulanter rem occultarunt, opportunitatem temporis expectantes.

CAP. XLIV.

Chosroes Isaacum equitem honorificè accepit. Res ejus gestæ fortiter inter grassatores Vanandenses.

Chosroes autem, de adventu Isaci equitis maximè lætus, cum exercitui præfecit, & paternas possessiones reddidit, simulque alios vicos agróque, ex eorum hæreditatibus, qui, cùm sub ditione Persicâ essent, apud Arfacem remanserant, ei donavit. Per hæc tempora nonnulli Vanandenses ab rege descivere, neque tamen ad alium quemvis perfugere, sed in montium cavernis atque inter angustias saxofas communiti, excursionibus ac latrociniiis, utrorumque Armeniæ regum principatus vexabant & perturbabant. Quos Isaacus Eques, Chosrois dux, invasit, & complures concidit, reliquosque in Armeniæ quartæ fines pepulit. Neque enim Chaldæorum terram petentes, ad Græcos profugere, neque ad regem Arfacem se recepere, sed, ut latrones quidam, Armeniæ quartæ incolæ, in finibus Syriæ Asylum sibi quaesivere. Vanandenses enim summo studio latrocinia exercebant, quæ res eis, tanquam si recta atque honesta esset, pergrata videbatur. Hos Isaacus longè persecutus, usque ad fines Mananalæ compulit.

Տակայ,

Հակայ՝ վարե՛լ յերկար՝ փնջե՛ ի սահ-
մանս Մանանաղայ :

ՊՐԱԿ ԽԵՒ.

Յարազա գալոյն առ Խաւրով Սուրե-
նայ, Վահանայ, և Աշխարազայ՝ Հան-
դերձ գանձիւք Արշակայ :

CAP. XLV.

*Surenas, Vahanus atque Ascharades
cum thesauris Arsacis ad Chosroem
transeant.*

Սուրենայ՝ Խաւրովորունայ, և Վա-
հանայ՝ Առաւելդենի, և Աշ-
խարազայ՝ Գիւմարկանի, գտե-
ալ ժամ պատահեց, զի էր Հանե-
ալ զգանձն Արշակայ՝ յամրոցէն յԱն-
ւոյ, տանել յաշխարհն Օռփաց, զոր
յարիշտակեալ, և կամեցեալ անցանել
առ Խաւրով, ոչ ժամանեցին • քանզի
առապարեալ Սամուէլի Մամիկոնի,
մտերմի Արշակայ՝ յարգածեալն գնդա-
գէտ Հաստեալ, փախտեալս արկաներ
յայրս ինչ ամուր, որ ի գաւառին Մա-
նանաղայ, յոր մուտ ոչ գտաներ, բաց
'ի կորցանէ՝ դոյզն ելք եին առ ի Թա-
ւայ : Եւ առաջն գրաց աղբն, սեպեր
աւարդ փաղաղայ, և ի վերաւս պաղ
անձաւ քուտաւ, որ Հայկ յանդուհու
խառնաորոցն • և որ ինչ զեղծանիցի,
յահազին ուխտ սաստկութեան կանի,
անգագար Տորգմանի գլեալ, ոչ ու-
րեք գտանել ուն կուի • Վարդոյ տա-
րակուտեալ Սամուէլ, վարանէր առ
անհնարութեան տեղեացն, և աղբ ա-
րարեալ Արշակայ, հրամայեաց արկղ
գործել երկաթապատ, և քաջ արանցն
'ի ներքս մտանել, և այնպէս շղթայա-
տող կարիւք իջուցանել վերուստ 'ի
վայր 'ի դուրս այրին • սակայն և ոչ այն
ինչ փեստեաց, քանզի յոյժ 'ի բացեալ
պահէր ցիրդն : Եւ մինչդեռ նորա
յայնմ եին, ինէր իմն, ըստ գիպուա-
ծոյ բախտի, հասանել անդր Սահակայ
ասպետի, բովանդակ գնդաւն Խոս-
րովայ, որով հետամուտ յելուզակացն
էր, Թորեալ գնոսա՝ դիմէ 'ի վրայ
նոցիկ, որք ընդ այրին մտնուցին : Եւ

¹ Surenas Chorchorunius, Vahanus A-
ravelenius, atque Ascharades Di-
macifenus, occasionem commodam
naesti, quo tempore thesaurus Arsacis
ab Anio castello in regionem Zophen-
sem deportabatur, cum rapiunt, at-
que ad Chosroem proficisci conten-
² dunt. Non tamen tempus tulit. Eos
enim Samuel Mamiconius, fides Ar-
sacis amicus, cum magnâ manu ocy-
ûs persequi occupavit, atque in mu-
nitissimam quandam speluncam in pro-
vinciâ Mananaliâ compulit, quæ adiri
neutiquam poterat, nisi quod ab unâ
parte via erat arctissima, ac maximè
declivis præcèpique. Ante os specûs ag-
ger directus extabat, atque à superiore
parte, montis impendentis saxosa alti-
tudo, qui profunda vallium tartara de-
³ spectabat; ita ut, quicquid inde delap-
sum sit, summâ rapiditate præceps ca-
deret, atque assiduâ volutatione volvere-
tur, neque locum consistendi haberet.
Samuel, summâ loci difficultate attoni-
tus, animi pendebat; atque Arsacem
de eâ re docebat; qui arcam ferro
circumdatam fabricari, in eam viros
strenuos includi, atque ita catenis &
funibus ad os speluncæ demitti jubet.
⁴ Neque tamen eâ re damnum inferre
potuerunt, quum eos denfi vepres lon-
gè arcerent. Dum autem in eo erant
occupati, fortè accidit, ut Isaacus e-
ques cum omni Chosrois exercitu, quo
latrones infectabatur, eodem veniret,
qui, relictis illis, hos aggressus est,

Հայտնաբերեալ

Տալածական արարեալ, Տանէ՛ զԱռ-
րէն, զՎահան, և զԱխարադայն Տան-
դերձ գանձիւք՝, փոյթ լի փոյթ հասա-
նէ առ արքայ։ Իսկ Խոսրովայ առե-
ալ՝ ի գանձուցն մասն Տանէ՛ Հապհոյ,
և հրաժայեալ տալ գեօղս, և դաստա-
կերաս ընտիրս, և յամուրս, յայնոցիկ
ի ժառանգութե՛ որք ի բաժնոյն
Պարսից՝ Տնացին առ Արշակայ։ և այս
եղև սկիզբն պատերազմի Արշակայ, և
Խոսրովայ։

qui speluncam oppugnabant. Hisque
fufis, Surenam, Vahanum, atque Af-
charadem cum regiâ gazâ eripuit, at-
que ad regem quàm celerrimè conten-
dit. Chosroes autem partem aliquam
de thesauris pro Sapore detrahit, &
vicos atque oppida præclara ac mu-
nitissima, ex eorum possessionibus, qui
ditioni Persicæ subiecti, apud Arsa-
cem remanserant; his dono dari ju-
bet. Atque hæc fuit origo belli inter
Arsacem & Chosroem.

ՊՐԱԿ ԽԶ:

CAP. XLVI.

Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի
Խոսրովայ, հեանգացեալ մե-
ռանի։

*Arsaces, à Chosroe bello superatus, mor-
bo perit.*

ԵՏԻ Տալածական արարեալ, Տանէ՛ զԱռ-
րէն, զՎահան, և զԱխարադայն Տան-
դերձ գանձիւք՝, փոյթ լի փոյթ հասա-
նէ առ արքայ։ Իսկ Խոսրովայ առե-
ալ՝ ի գանձուցն մասն Տանէ՛ Հապհոյ,
և հրաժայեալ տալ գեօղս, և դաստա-
կերաս ընտիրս, և յամուրս, յայնոցիկ
ի ժառանգութե՛ որք ի բաժնոյն
Պարսից՝ Տնացին առ Արշակայ։ և այս
եղև սկիզբն պատերազմի Արշակայ, և
Խոսրովայ։

ETSI Sapores atque Arcadius
Chosroi atque Arsaci ad bellum
inter se gerendum auxilia non mitte-
bant, non tamen eos prohibebant. I-
taque omiffis legationibus, Arsaces,
coacto exercitu, Chosroi bellum in-
fert. Chosroes ab castris suis propè
mare Gelamium, quam Paludem ap-
pellant, Arsaci obviam procedit, ne
in fines suos descensiones faceret.
Neque tamen ad eadem magnope-
rè properavit, priusquam Arsacem
in suos fines in provinciam Vanan-
densem descendisse comperisset. In
campo, ut vocatur, Erevelo, utræ-
que acies occurrunt; ibique præli-
um atrox conserunt, in quo exerci-
tus Arsacis profligatur, dux ejus Dara
Synius acie cecidit, ipseque Arsaces
cum paucis aliis fugæ se mandavit,
quos insecutus fortissimus Isaacus, Chos-
rois præfectus, vehementer premebat.
Ibi Gazavonus, Spandarati filius, mi-
ra fortitudinis opera edidit, dum sæ-
pius pugnam repetens, insequentes
funderet, atque Arsaci aufugiendi spa-
ciarerebat.

Հակայ, վարէ՛ յերկար՝ փնջե՛ ի սահ-
մանս Մանանաղայ :

ՊՐԱԿ ԽԵՒ.

Յարազս գալոյն առ Խաւրոյ Սարե-
նայ, Վահանայ, և Աշխարազայ՝ Հան-
դերձ գանձիւք Արշակայ :

Սարենայ, Խորխորունայ, և Վա-
հանայ, Առաւելեանի, և Աշ-
խարազայ՝ Դիմակսենի, գտե-
ալ ժամ պատեհ, զի էր Հանե-
ալ զգանձն Արշակայ՝ յափտցեն յԱն-
ւոյ, տանել յաշխարհն Օռփաց, զոր
յափշտակեալ, և կամեցեալ անցանել
առ Խաւրոս, ոչ ժամանեցին քանզի
անապատեալ Սամուէլի Մամիկոնի,
մտերմի Արշակայ՝ յարգած է ուն գնդա-
գէտ հասեալ, փախաւեայս արկաներ
յայտ ինչ ամուր, որ ի գաւառին Մա-
նանաղայ, յոր մուտ ոչ գտաներ, բաց
ի կորսնանէ դպրն ելք էին առ ի Թա-
ւայ : Եւ առաջի գրաց ապրն, սեպեր
աւարդ փառադարձ, և ի վերաւս ապաղ
անձաւ քուսուր, որ հայկաճորունս
խորաձորոցն և որ ինչ զեթանիցն,
յահազին ուխտ սաստկութեանեանի,
անգաղաւր հողովմանն գլեաց, ոչ ու-
րեք գտանել ոտն կռիւ և վարոյ տա-
րակուսեալ Սամուէլ, վարաներ առ
անհնարութեան տեղեացն, և ազգ ա-
րարեալ Արշակայ, հրամայեաց արկզ
գործել երկաթապատ, և քաջ արանցն
ի նեղս մտանել, և այնպէս շղթայա-
տող կարիւր իջուցանել վերուստ ի
վայր ի դուռս պրն և սակայն և ոչ այն
ինչ փասեաց, քանզի յոյժ ի բացեայ
պահեր ցիրդն : Եւ մինչդեռ նորա
յայնմ էին, ինէր ինն, ըստ գիպուա-
ծոյ բախտի, հասանիլ անդր Սահակայ
ասպետի, բովանդակ գնդաւն Խոս-
րովայ, որով հետամուտ յերկազակացն
էր, Թողեալ գնոսա, դիմէ ի վրայ
նոցիկ, որք ընդ այրին մարտնէին : Եւ

C A P. XLV.

*Surenas, Vahanus atque Ascharades
cum thesauris Arsacis ad Chosroem
transseant.*

Surenas Chorchorunius, Vahanus A-
ravelenius, atque Ascharades Di-
macilenius, occasione commodam
nacti, quo tempore thesaurus Arsacis
ab Anio castello in regionem Zophen-
sem deportabatur, eum rapiunt, at-
que ad Chosroem proficisci conten-
dunt. Non tamen tempus tulit. Eos
enim Samuel Mamiconius, fidus Ar-
sacis amicus, cum magnâ manu ocy-
ûs persequi occupavit, atque in mu-
nitissimam quandam speluncam in pro-
vinciâ Mananaliâ compulit, quæ adiri
neutiquam poterat, nisi quod ab unâ
parte via erat arctissima, ac maximè
declivis præcepique. Ante os specûs ag-
ger directus extabat, atque à superiore
parte, montis impendentis saxosa alti-
tudo, qui profunda vallium tartara de-
spectabat; ita ut, quicquid inde delap-
sum sit, summâ rapiditate præceps ca-
deret, atque assiduâ volutione volvere-
tur, neque locum consistendi haberet.
Samuel, summâ loci difficultate attoni-
tus, animi pendebat; atque Arsacem
de eâ re docebat; qui arcam ferro
circumdatam fabricari, in eam viros
strenuos includi, atque ita catenis &
funibus ad os speluncæ demitti jubet.
Neque tamen eâ re damnum inferre
potuerunt, quum eos densi vepres lon-
gè arcerent. Dum autem in eo erant
occupati, fortè accidit, ut Isaacus e-
ques cum omni Chosrois exercitu, quo
latrones insectabatur, eodem veniret,
qui, relictis illis, hos aggressus est,

Հայտնակարն

հալածական արարեալ, հանե՛ զԱռ-
րէն, զՎահան, և զԱխարադայն՝ հան-
դերձ գանձիւք՝, փոյթ լի փոյթ հասա-
նէ առ արքայ։ Իսկ Խոսրովայ առե-
ալ՝ ի գանձուցն մասն հանե՛ Հապհոյ,
և հրաժայեալ տալ գետոյս, և դաստա-
կերաս ընտիրս, և յամուրս, յայնոցիկ
ի ժառանգութե՛ որք ի բաժնոյն
Պարսից՝ Զնացին առ Արշակայ։ և այս
եղև սկիզբն պատերազմի Արշակայ, և
Խոսրովայ։

ՊՐԱԿ ԽԶ։

Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի
Խոսրովայ, հիւանդացեալ մե-
ռանի։

ԵՍԻ Տապուհ, և Արկար, Խոս-
րովայ, և Արշակայ, լինել զոր-
տփիզն օգնականութեան առ-
՝ ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սա-
կայն և ոչ արգելին զնս։ Եւ սպառեալ
պատգամաւորութեանն, և ժողովեալ
Արշակայ զզօրս իւր, խաղայ ի վր Խոս-
րովայ։ գնայ և Խոսրով ի բանակէն
իւրմէ առ եզր ծովուն Գեղամայ, զոր
Մօրան կոչեն, ընդ առաջ Արշակայ,
զի՛ մի ի սահմանս իւր իջցէ։ Եւ ոչինչ
այնչափ անսպարեաց տատակել, մինչև
եզիտ զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս,
ի գաւառին Վանանդայ։ և պատահին
միմեանց ի գաղտնի, զոր կոչեն, Երև-
ել, և տան ընդ միմեանս պատերազմ
աստակի յոյժ, հարկումի գօրն Արշա-
կայ, մեռանի և սպարապետն Զոր-
աւ Սիւնի՝ ի պատերազմին, և փախ-
ուստիան լինի Արշակ սակաւութիւն, և
զհեռ մեռեալ նորա քաջին Սահակայ,
ասպետին Խոսրովայ, զարե՛ր տառա-
կապէս։ Ուրանոր ահարկն նահատա-
կութիւնս ցուցեալ Գաղառնի, որդ-
այ Սարանդարապայ, բազում անգամ

5 qui speluncam oppugnabant. Hisque
fufis, Surenam, Vahanum, atque Af-
charadem cum regiâ gazâ eripuit, at-
que ad regem quàm celerrimè conten-
dit. Chosroes autem partem aliquam
de thesauris pro Sapore detrahit, &
vicos atque oppida præclara ac mu-
nitissima, ex eorum possessionibus, qui
ditioni Persicæ subiecti, apud Arsa-
cem remanserant; his dono dari ju-
bet. Atque hæc fuit origo belli inter
Arsacem & Chosroem.

CAP. XLVI.

*Arsaces, à Chosroe bello superatus, mor-
bo perit.*

ETSI Saporess atque Arcadius
Chosroi atque Arsaci ad bellum
inter se gerendum auxilia non mitte-
bant, non tamen eos prohibebant. I-
taque omiffis legationibus, Arsaces,
coacto exercitu, Chosroi bellum in-
fert. Chosroes ab castris suis propè
mare Gelanium, quam Paludem ap-
pellant, Arsaci obviam procedit, ne
in fines suos descensiones faceret.
2 Neque tamen ad cædem magnope-
rè properavit, priusquam Arsacem
in suos fines in provinciam Vanan-
densem descendisse comperisset. In
campo, ut vocatur, Erevelo, utræ-
que acies occurrunt; ibique præli-
um atrox conserunt, in quo exerci-
tus Arsacis profigatur, dux ejus Dara
Synius acie cecidit, ipseque Arsaces
cum paucis aliis fugæ se mandavit,
quos insecutus fortissimus Isaacus, Chos-
rois præfectus, vehementer premebat.
3 Ibi Gazavonus, Spandarati filius, mi-
ra fortitudinis opera edidit, dum sæ-
pius pugnam repetens, insequentes
funderet, atque Arsaci aufugiendi spa-
ciarerebat.

դարձեալ յարձակմամբ ցրուէր զՏեա-
ամուտն, և տայր պարապ ժամ՝ գնա-
լոյ Արշակայ : Եւ դարձաւ Խոսրով՝ ի
տեղի իւր, և գնաց Արշակ յԵկեղէց,
և Տիւանդանայ՝ մնալարայական ախ-
տիւք, ջերանի Տիւծմամբ, Թագաւո-
րեալ ամ չայոց ամն Տինգ, և Կիսոյն
չայոց ամն երկուս և Կէս : Եւ այնու
Տեաւ՝ ոչ կացուցին Յոյնք ի բաժնի՝
իւրեանց Թագաւոր, այլ առաջնորդ նա-
խարարաց կողմանցն այնոցիկ քաջն Գա-
զաւոյն, և աշխարհին իւրեանց մասինն
կացուցին Յոյնք Կոմէսս Իշխանս :

1 Hunc Arsacem ad Theodosii Junioris tempora
refert Procopius, cuius quidem, cum longius sit
testimonium, quam ut notis commodè interponi
possit integrum, ejus tantum summam hic exscri-
bemus. Էս չորսոն մը յոյս քերպաշիտ Բա-
մաւոյս տէր և Սեբաստիոն Արմանոյն յայտնա-
բերաւ ի իւրեանց խոսքով, թէ ի նաւա-
հանութեան իւրեանց իւրեանց իւրեանց
մասինն կացուցին Յոյնք Կոմէսս Իշխանս :

tium daret. Ita Chosroes se in sedem
suam recepit, atque 1 Arsaces Ecele-
siam petiit, ubi febris tabidâ consump-
tus periit, postquam totius Armeniæ
per annos quinque, at dimidiæ partis
imperio duos cum dimidio annos po-
titus esset. Deinceps autem Græci re-
gem suæ parti non imposuere, sed ea-
rum regionum satrapis fortissimum
Gazavonum rectorem præfecere, &
pro suæ fortis rege Græci Comitem
constituere.

1ο λοιπον ο Ρωμαίων βασιλεὺς ἀρχοῦν τοῖς Ἀρμε-
νίοις αὐτὸν καθίστα, ὃν ἵστα ποῖτε, καὶ ὀπώρα αὐ-
τοῦ βυλομένη ἐστ. Κομίσσα τὴν τῆς Ἀρμενίας ὁ-
καλὸν καὶ οἱ αὐτοὶ τὸν ἀρχοῦν ἵστον. Procop. de
Ædific. Justinian. III. 1. p. 53. Vide etiam eun-
dem Scriptorem de Bello Pers. II. 3. p. 93. Uti-
nam autem Lectores ipsum Procopium consule-
rent, & cum Mose attentè conferrent, quom vix
satis inter se convenire videantur.

ՊՐԱԿ ԽԵ.

Յաղագս՝ երանելոյն Մեսրոպայ :

C A P. XLVII.

De beato Mesrobe.

ՄԵՍԵԱԼ ԹԵ՛՛ ի վերջ է Տասեալ
Թագաւորութիւնն չայոց, և
զխոռովութիւնն նիւթ իւրոյ՝ Տամ-
բերութեանն գտեալ Մեսրոպ-
այ, որ էր ի չացեկաց Տարօնոյ,
անեալ և ուսեալ առ մեծին Ներսիսի,
և յետ երկից նոր յաշխարհէս՝ ի դրան
արքունի կարգեալ քարտուղար : Սա-
սիրեաց զմիայնակեցութե վարս, որ-
պէս՝ ասաց ոմն, ԹԵ՛՛ ի նաւահանգիսս
փութայ նաւ խոռովեալ, և անձն ժուժ-
կալ խնդրէ՝ զանապատ, նոյնպէս և
նոր փախուցեալ յաշխարհական գրադ-
մանց, և ընկեցեալ յետս զմարմնական
պատիւն, զՏեաւ ընթանայր երկնաւո-
րին : Եւ երթել ի գաւառն Գողթան,
զմիայնակեցութե վարս ստացեալ բնա-
կի, և որ ի նմն՝ զօղեալ աղանդն Հե-
թանոսական, Թաքուցեալ յաւուրցն

1 FINEM jam Armenii Imperii ad-
esse videns, occasionem inter has
turbas patientiæ suæ exercendæ sibi
oblatam arbitrabatur Mesrobes, qui
erat ex Hasecaso Taroni oppido, ap-
ud magnum Nersem educatus atque
institutus, & post ejus obitum Aulæ
regiæ scriba constitutus. Hic vitam
& mores solitarios amavit, coluitque,
atque, ut à quodam dictum est, quem-
admodum navis jactata ad portum fes-
tinat, animusque patiens solitudinem
quærit, ita ille à mundi curis aufu-
giens, & corporis honorem despiciens,
ad cœlestem gloriam cursum conten-
dit. Itaque in provinciam Golthen-
sem recedens, solitariam vitam coluit,
atque Ethnicorum sectam, quæ à Ti-
ridatis usque temporibus ibi delitue-

Տրդատայ :

Տրդատայ՝ մինչև՝ յայն ժամանակս, և ապա՝ յայտնեցաւ, ի վառթարեւ թագաւորութեանն Արշակունեաց, զայն եբարձ՝ օգնականութիւն իշխանի գաւառին, որում անուն էր՝ Համբիթ. ուր նշանք Աճայինք լինէին, ուն առ սրբոյն Գրիգորիւ, հարածական լեալ մարմնաւոր տեսչեամբ՝ դեբն, ան կանէին ի կողմանս Սարաց. և ոչ ինչ պակաս յայնցանէ արարեալ գտանի և ի Սիւնեաց աշխարհին, ձեռնտունութիւն իշխանին, որում անուն էր՝ Վաղինակ. եւ ի վարդապետեւ երանելոյն Մեսրոպայ, ոչ փոքր կրէր վտանգս, քանզի ինքն էր ընթերցող, և թարգմանիչ, և եթէ՝ այլ ոք հանդիպէր, որ ընթերցող, ուր նա ոչ լինէր, զանհոռ ի ժողովրդոցն լինէր յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանիչ. վն որոյ եդ ի մտի հնարս գտանել նշանագիրս Հայոց լեզուիս, և արկեալ զանձն ի ջան, պէս պէս հնարիւք տաժանիւր:

ՊՐԱԿ ԽԸ.

Դարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ:

***Եսեալ նախարարացն Հայոց եւ
*Տ*թէ՝ ոչ կացուցին Յոյնք ի վր
***նոցա թագաւոր, և դժոճար վարկուցեալ զանառաջնորդն լինի, խորհեցան կամաւոր՝ հնազանդ լինիլ թագաւորին Խոսրովու, սմին իրի գրեն առ նա թուղթ, օրինակ զայս:
Սարատելատ Գազաւոն, և նմ նախարարք Հայոց մասին Յունաց, ան մերոյ Խոսրովայ, արքայի կողման Արարատոյ, խնդալ. ինքնին տէր գիտես զմիամտութի մեր առ յիշեցեալ թագաւորին մերոյ Արշակայ, զոր մինչև՝ ց՝ օր վախճանի նր՝ անշրջելի պահեցաք. եւ արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութիւն, եթէ՝ հաստա-

rat, & tum, afflicto jam Arfacidarum imperio, se aperuit, adjuvante provinciæ principe, cui nomen erat Sambitho, delevit; ubi divina signa, ut olim à Gregorio, edita fuerunt, quum dæmonia, præsentia aspectuque ejus fugata, in Mediam se receperint.
3 Neque minora opera in regione Syrensi egit, ope principis, cui nomen erat Valinacus. Beatus autem Mesrobis non parvam molestiam inter docendum ex eo cepit, quod ipse cum lector, tum interpret erat, neque à populo intelligi potuit, si quis fortè, eo absente, legisset, quoniam quidem non aderat interpret; atque ob eam rem rationem iniit, quemadmodum Armeniacæ linguæ characteres inveniret; quâ in re dum operam poneret, variis premebatur difficultatibus.

CAP. XLVIII.

Satrapæ, qui apud Arfacem fuerant, ad Chosroem remeant.

1 QUUM cernerent satrapæ Armenii, Græcos sibi regem non constituisse, graviterque ferrent, rectore carere, se suâ sponte sub imperium Chosrois subungere cogitarunt, atque eâ re literas ad eum hoc exemplo scribunt.

2 Imperator Gazavonus, cunctique Græcæ ditionis satrapæ Armenii, domino nostro Chosroi, Araratensis partis regi, salutem. Tu ipse, Domine, fidelitatem nostram erga regem nostrum Arfacem probè nosti, quam usque ad ejus mortem sanctissimè servavimus. Jam verò consilium est, tibi eâdem fidelitate obtemperare, si nobis

սեպես

տեսցես առ մեզ դաշամբք՝ զերին զայս
սոսիկ։ Աւաջին, չիշել զյանցանսն, 3
զոր պատերազմեցաք ընդ քեզ՝ ի հար-
կէ, և ոչ ի կամաց։ Երկրորդ, զի դար-
ձուցես առ մեզ զամենայն ժառանգ-
գութիւն մեր, որք ի մասին Պարսից,
զոր հատէք յարքունիս։ Երրորդ, հա-
նել, Թափել, զմեզ ի կայսերէ, զի մի
վրդովեսցեն զբնակութիւն մեր, որք ու-
նիմք զիշխանութի յայսմ բաժնի։ Եւ
զայս պայման ուխտի գրեալ, և խն-
հարտեալ, կնքեսցես, զոր տեսել փու-
թասցուք ի ծառայութի ձեր։ Ողջ եր-
տը մեր։ Գրէ՛ և խոսրով պատասխա-
նի։ Քաջ արանց՝ խոսրով, Հայոց
արքայ, ստրատելատիդ Գազաւոնի, և
ամենախարարացդ, ողջուն շատ։ Ու-
րախ լերուք զի մեք ողջ եմք, զի և մեք
ուրախացաք Եւ ըւր ողջունի՝ ձերոյ, և
առաքեցաք, ըստ խնդրոյդ ձեր, զայս
պայման ուխտի։ Աւաջին, չիշել
զյանցանս ձեր, զոր չունէաք առ յան-
ցանս իսկ, այլ առ երախտաւորս, զմի-
ամտեմն՝ առ Թագաւորին Արշակու-
նայ, զոր պաշտէիքն, զոր և առ մեզ
զնոյն յուսամք լինի։ Երկրորդ, դար-
ձուցանել ի ձեզ զժառանգութի ձեր,
զոր ունիմք յարքունիս, բաց յայնմանէ՝
զոր ունեք ունեք պարգևեցաք։ զի՛ ոչ
չըջին պարգևք Թագաւորաց, առանց
վնասու, մանաւանդ ի դիւան հօրն մե-
րոյ, տն Եւսպոյ, արքայից արքայի,
եմիւս։ Այլ փոխանակ ընդ այնր յար-
քունուստ լինուք և զձերոյն պակասու-
թի։ Երիւր, Թափելք զձեզ ի գործա-
կայաց Յունաց, Թէպէտ պատերազ-
մաւ ընդ կայսեր, Թէպէտ խաղաղու-
թա։ Եւ զքեզ՝ Գազաւոն, արիւն իմ,
և հարազատութի, ոչ ըստ վաղնջուց
ազգականութե, այլ ըստ արդեանս, որ
՛ի մօրէ՛ բուսմէ Արշանուշայ Արշա-
կունայ, հանել զքեզ ՛ի հայրենեաց
քոց կամնարականաց, և ՛ի մայրենիս քոյ
իմ առեալ ազգ, Արշակունի՝ անու-
ամք՝ պատուեցից։ Ըսյս տեսեալ Գա-

hæc tria, fœderis sanctione, confirma-
3 veris; primum, ut delicta nostra ob-
livione deleas, siquidem adversum te
non lubentes, sed coacti, bellum ges-
simus. Deinde, ut singulas cuique
nostrum possessiones restituas, quæ in
ditione Persicâ sunt, quas in gazam
regiam addixistis. Tertium est, ut
nos à Cæsare eripias atque liberes, ne
sedes nostras vexet, qui in hac parte
principatus habeamus. Has fœderis
conditiones, quum scripto mandaver-
ris, & sacrosancto crucis signo ob-
signaveris; eo viso, nosmet imperio
4 tuo statim subiciemus. Vale, Do-
mine noster. At Chosroes responsum
huiusmodi reddidit. Fortissimus Chos-
roes, Armeniorum rex, imperatori
Gazavono, universisque satrapis salu-
tem plurimam. Gaudete nos valere,
quum nos etiam de salutis vestræ nuncio
lætati simus. Has autem fœderis le-
ges, quas postulastis, vobis misimus.
Ac primum, delicta vestra condona-
mus; quanquam id quidem non in
delictis, sed in rectè factorum nume-
5 ro ponimus, quod regem vestrum Ar-
facem summâ fide coluistis, quam
eandem speramus fore, ut nobis etiam
præstetis. Deinde hæreditates ves-
tras, quæ in ærarium redactæ sunt,
vobis restituemus, exceptis eis, quas
aliquibus dono dedimus; neque enim
regum donationes sine injuriâ revocari
possunt, maxime quia in tabulario pa-
tris nostri domini Saporis, regum re-
6 gis, publicè sunt relatæ. Nos tamen
id damni ex gazâ regiâ vobis cumulatè
refarcimus. Postremo, vos à procu-
ratoribus Græcis, vel in bello cum
Cæsare, vel in pace, incolumes tuebi-
mur. Te verò, Gazavone, sanguine
mihi & cognatione non solum ex anti-
quâ stirpe, sed recenti genere con-
iunctum, quum mater tua Arsanusia

գաւունի՛,

զաւոնի՝ ընդ հուսի դարձուցանէ զբնաւ
նախարարան առ արքայն Խոսրով, և
բարեբախտիկ եղեալ, քաջախառութիւն
հանդիպի ամ խնդրոյն, և խոստմանցն ։
Բայց՝ Սամուէլի Մամիկոնէի, յինքն
լմբւնեալ զթուղթն Խոսրովու, և
զպտաճէն թղթոյն նախարարացն, զա-
տուցել ՚ի նախարարացն, զնաց առ-
կայսն Արկադ. քանզի էր սպանեալ
նորա զհայրն իւր Վարդան, յաղագս
ուրացութեն, և զմայր իւր՝ Տաճատ-
ուհի, և երկնչելով ՚ի Պարսից, և ՚ի
Յունաց իշխէր զատշիւ ։ Իսկ Արկադ-
նմա բարիս արարեալ, հրամայէ՝ զհա-
ւասար թղթոյն՝ հեղին գրով ՚ի դի-
ւան իւր դնել, զի պահեսցեն յիշա-
տակը ազգաց ապստամբողաց, որ կայ
մինչև ց՝ այսօր ։

de Arfacidis una fuerit, à paternâ
Camfaracaniâ gente segregabo, atque
in meam maternamque tuam gentem
assumens, Arfacidarum nomine deco-
7 rabo. Gazavonus, ut hæc vidit, statim
cunctos satrapas ad regem Chosroem
reduxit, prosperâque fortunâ usus, ea
omnia accepit, quæ postulaverat,
quæque promissa fuerant. Samuel au-
tem Mamiconius, arreptâ sibi Chos-
rois epistolâ, & præfectorum episto-
læ exemplo, à satrapis discessit, atque
8 ad Cæsarem Arcadium transiit. Quod
enim patrem suum Vardanum, quia
à fide desciverat, ac matrem suam
Tazatiam interfecerat, tum à Persis,
tum ab Arzeruniis cognatis suis ti-
mens, se à Græcis disjungere non au-
debat. Arcadius autem beneficiis eum
remuneratur, & literarum exemplum
Græco sermone perscriptum in tabula-
rio suo reponi iubet, ut nationis sediti-
osæ memoria maneret; cæque literæ
usque ad hodiernum diem extant.

ՊՐԱԿ ԽԹ.

C A P. XLIX.

Միապետել Հայոց Խոսրովայ, և ու-
նիլ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն մե-
ծին Իսահակայ ։

*Chosroes solus Armeniæ regnat. Isa-
acus magnus in folio episcopi sedet.*

ՅԵՏԵՐԻՆԻ՝ տիրեաց Խոսրով ամե-
նայն նախարարացն Հայոց, ու-
րոց ցանկայրն, յղէ՝ առ Արկադ,
և խնդրէ ՚ի նմանէ՝ հաւատաւ յինքն
զմանն Յունաց, որ ՚ի Հայս ։ զորո շէն
կաղեալ հարկիցեն տալ նմա առախար-
ոց նորին գործակալաց ։ Եւ կասկածե-
ալ Արկադեայ ՚ի միաբանութե նա-
խարարացն Հայոց, թէ միաբանութիւն
հատանիցեն ՚ի նմանէ ՚ի Պարսս զբա-
ժինն զայն, կատարէ զխնդիրն Խոս-
րովայ ։ Յետ այսորիկ վախճանեալ
եպիսկոպոսապետն Ասպուրակէս, ՚ի

Postquam omnibus Armeniæ satra-
pis, id quod cupiebat, Chosroes
præfuit, ad Arcadium mittit, atque,
ut eam Armeniæ partem, quæ Græ-
cis contributa erat, suæ item potestati
committat, ab eo petit. Quam si
accepisset, ex eâ regione tributa ei se,
ut eius procuratorem, bonâ fide col-
laturum pollicetur. Arcadius, cui
præfectorum Armeniorum consociatio
suspicionem injecerat, fore, ut pars
ea, sibi adempta, Persis traderetur,
2 petitioni Chosrois concessit. Post hæc,
մեղի

տեղի նր յաջորդէ՝ Խոսրով զՍահակ, որդի մեծին Ներսիսի, որդւոյ Աթանազիսի, որդւոյ Յուսկանն, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Սա՛ւմ առաքինութե՛ն հարցն նրմա՛ն ետալ, աղօթից մասամբ առաւելեաց, քանզի՛ ստացաւ աշակերտս վաթսուն, ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն՝ սպուդէից, արք կրօնաւորք, խարազն ազգեստ, երկաթապատք, բոկագնացք, որք յար ընդ նմա շրջէին։ որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր գկանոնն, որպէս զայնս որք յանապատն էին, և հոգայր զաշխարհս, ուն՝ զայնս որք յաշխարհի էին։ Առ նա՛ եկեալ Մեսրօբայ յաղագս՝ խնդրոյ նշանադրաց հայոց, եգիտ զնա՛ առաւել փափագօղ այնմ։ և յետ՝ բազում ջանից, և ոչինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղթն ապաւինել, յԱյ խնդրելով և մեկնեալ՝ ի միմեանց, գնաց Մեսրօբը ի դադարս իւր, և յանձն առեալ զխստամբերութի վարուց, ճգնէին առաւել քան՝ զկար։

Aspurace episcopo mortuo, Chosroes Isaacum magni Nerfis filium, Athanagenis filii, Jusci filii, Verthanis filii, sancti Gregorii filii, in ejus locum substituit. Hic, in omni aliâ virtute majoribus par & similis, in precatione longè antecellebat, ut qui sexaginta discipulos, in modum sectatorum in urbibus primariis, habuerit, viros religiosos, cilicio indutos, ferro circumdatos, à calceis nudos, qui eum semper consequebantur; quibuscum ad eorum normam perpetuò vitam direxit, qui se solitudini mandârunt, & tamen mundi negotia curavit, non fecus ac illi, qui mundi occupationibus implicati erant. Ad hunc Mesrobis accessit, ut literarum Armeniacarum formas investigaret, eumque ejus rei cupientissimum reperit; & postquam multam operam frustra consumpserant, ad preces confugientes, Deo supplicabant; atque ubi inter se discessere, ad sedes suas rediit Mesrobis, &, assumptâ sibi morum severitate, eam supra vires utrique exercebant.

ՊՐԱԿ Ծ.

Կապուեմ Խոսրովայ, և փոխանորդել զթագն Վրամ Հապուհ, եղբայր նր։

ԱՅՑ Հապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ, բարեկամանայն Արկադեայ անձամբ, և յանհրաման կարգել յեպիսկոպոսութի գմեծն Իսահակ։ վն որոյ յղեալ մեղադրութի՛ հանդերձ սպառնալեօք, ըմբոստացաւ Խոսրով, և խրոխտմամբ վէսական պատասխանեաց, և արձակեաց զպատգամաւորսն անարգանօք, և իսկոյն խօսեցաւ ընդ Արկադեայ, զի՛ լուծեալ զհաշտութիւն ընդ Հապուհայ, օգնեցէ՛ նմա զօրո՛ւ, և սա՛ դար-

C A P. L.

Chosroes in vincula conjicitur, atque in ejus locum frater ejus Veramus Sapores rex sufficitur.

SApores autem Chosroi graviter iratus est, quod per se ipse amicitiam & societatem cum Arcadio coiisset, & magnum Isaacum injussu suo episcopum constituisset; eâque de re criminationem minacem ad eum mitit; cui Chosroes superbum & contumeliose dimisit, ac statim cum Arcadio egit, ut, diremptâ cum Sapores societate, se copiis adjuvaret. Ita se ei totam regionem redditurum pro-

ձուսցէ

ձուսցէ առ նա զբոլոր աշխարհս : Այլ
 Հապուհ, ի հրապուրելոյ գուշակու-
 թբ նահապետաց մերոց, նոյն հետայն
 առաքէ զԱրտաշիւր, զորդի իւր, զո-
 ղու մեծաւ ի Հայս : Եւ ի հրաժարել
 Արկադեայ ի կուսակցելոյն Խոսրո-
 վայ, և ոչ զոք յօտար ազգաց գրտեալ
 ի սատարութիւն, անկարացեալ ընդ-
 դիմանալ, կամ խուսել ի նմանէ, չո-
 գաւ առ նա : Եւ Արտաշիւր ընկեցեալ
 զնա ի տէրութեն, փոխանակ կացու-
 ցանելով զՎրամ Հապուհ, զեղբայր
 նորին : ոչ զմեծն Իսահակ, և ոչ զոք
 ի նախարարացն կարգեցելոցն ի Խոսրո-
 վայ, վրդովեաց ի պատուոյ իւրա-
 քանչիւրոյ, նա և հրամայեաց ևս ընդ
 Յոյնս զնոյն կարգ ունիլ : Եւ թողեալ
 գունդ ստուար, ինքն ի Տիսբոն փու-
 թայր հասանիլ, ի ծերութէ հօրն ալն
 ածեալ, ընդ իւր ունելով զԽոսրով,
 դնել Սնուշն կոչեցեալ բերդին, որոյ
 թագաւորեալ ամն հինգ : ընդ նմա
 տարեալ և զԲագաւոն կապանօք, կաս-
 կածեալ յառն քաջութէ, և զտուն նր
 ունիլ յարքունիս : նոյնպէս և զեղբօր
 Հաւարչայ, և զՊարգեայ Ամատուն-
 ւոյ : քանզի զինուորօք նրկատեայ, որ-
 սացան զյաջողութիւն ժամն ի ճա-
 նապարհի կարաւանին՝ զերծուցանել
 զարքայն իւրեանց Խոսրով, և ոչ ա-
 ջողեցաւ ի պարաւանդելոյ ոտից նց
 շղթայս : Եւ հօր մարտի եղելոյ, սպա-
 նան Հաւարչ, և Մանուէլ, որդի
 Պարգեայ, և բազումք ընդ նս : իսկ
 Պարգե, ի կապան ըմբռնեալ, ածաւ
 առաջի Արտաշիւր, և տիկ տեսակագոր-
 ծեալ ուռուցմամբ հրամայեաց դռ-
 նել առաջի Խոսրովայ հանապազ :

mittit. At Sapores, principum nostro-
 rum admonitu impulsuque, illico Arta-
 sirem filium suum cum magnâ manu in
 Armeniam mittit. Cum verò Arcadius
 à causâ Chosrois stare recusaret, nullâ-
 que ex exteris nationibus opitulari vel-
 let, neque ipse obsistere, nec se sub-
 trahere posset, ad eum vadit; quem
 Artasires ab imperio amovit, & in e-
 jus locum Veramum Saporem, fra-
 trem ejus subjecit. Neque tamen Isaa-
 cum magnum, nec quenquam de sa-
 trapis ab Chosroe constitutis de gradu
 honoris dejecit, sed etiam eundem gra-
 dum apud Græcos tenere jussit. De-
 inde, relicta ibi satis magnâ manu,
 ipse Ctesiphontem proficisci matura-
 vit, ut qui ex senectute patris expec-
 tationem haberet; secum Chosroem
 ducens, ut in castellum, quod appel-
 latur, oblivionis includeretur, qui an-
 nis quinque imperavit. Simul & Ga-
 zavonum vincitum secum asportavit,
 à viri fortitudine sibi metuens, ejusque
 domum regi addixit. Item fratrem
 Savarfi, & Pargevam Amatunium ab-
 duxit; qui cum armatâ manu occasio-
 nem ad regem suum Chosroem in iti-
 nere eripiendum captaverant; sed mi-
 nus prosperè cœptis succedebat, quòd
 pedes eorum catenis erant constricti.
 Acri autem inito certamine, Savarfus,
 & Manuelus Pargevæ filius cum aliis
 compluribus interfecti sunt; sed Par-
 gevas captus vincitumque ad Artasirem
 abductus est, qui quidem utrem infla-
 tum ac tumentem, talem enim spe-
 ciem habuit, assidue ante oculos Chos-
 rois poni imperavit.

ՊՐԱԿ ԾԱ.

CAP. LI.

Երթ մեծին Իսահակայ 'ի Տեփոն, և
դարձ մեծարանօք, և պատուով :

Magnus Isaacus Ctesiphontem proficiscitur, & cum honore ac dignitate revertitur.

ՍՈՒՐԲԻՔ ոմանք, և երկելիք, առաջինք 'ի նախարարացն, և 'ի վարդապետաց, աշխարհին լուսաւորութե պատճառք, որդէծնութե՝ հջեալ ց' մեծն Իսահակ, դադարունե եղև ուստերաց նր, որնե լով դուստր մի Իսահակ, Անոյշ աւուն, որ տունաւ յամուսնութի Համազասպայ Մամիկոնէի. և 'ի մեռանիլ քաջին Իսահակայ սպարապետի, 'ի տեղի նր աղաչէր սքն Իսահակ կարգել զնա Խոսրովայ արքայի, և զինկ կապանաց նր, եղբօր նր, Վաւո՛ւ Հապհոյ. այլ սա հրաժարէր առանց հրամանաց արքայից արքայի առնել զայն, յիշելով եթէ՝ սակս այլապիսեաց երաց կրէ՝ զվիշտս եղբայր նր Խոսրով. վասն որոյ՝ աղեակ 'ի նմանէ Թուղթս, 'ի Թախանձեղոյ դատերն նորին, չօգու առ Արտաշիր, Պարսից արքայ. (որ յետ եօթանասնամկայ Թագաւորութեան հօրն կալաւ զԹագաւորութիւնն՝ անս չորս) և մեծարի 'ի նմանէ յոյժ. Նախ, վասն քաջատոհմիկ ազգին Պաշաւկաց. դարձեալ զի և առաջի անհաւատից յարգոյ, և պատուական, ցուցանէ Աճ զձառայս իւր. Արոյ զանան կատարեալ զինդիրսն, նախ, վն փեսայի նորա Համազասպայ. և դարձեալ, վն մեղուցելոյ նմա ազգացն կամսարական, և Ամատունի, որք սուղեալք որդել էին յանայս տեղիս. վն որոյ մաղթեաց զԹալ, իբր' յԱճային հրամանէ, ոչ համարել որդւոց զյանցանս հարց, մանաւանդ զի և հարքն, որք մեղանն, նորին սակս այնր և մեռանն. Արոց մնացելոցն պարգևեաց զկեալ, հրամայեաց զտունս իւրաքանւրոցն, զկալէսն յարքունիս, դար-

QUUM sanctissimi quidam maximeque inclyti, satraparum & doctorum nostrorum principes, regionis lumina, in patrum locum, usque ad magnum Isaacum, mascula proles, successissent filii, progenies virilis in illo defecit, relictâ unicâ solûm filiâ, nomine Anusiâ, quæ Hamazaspi Mamiconio nupta erat: mortuo autem fortissimo duce Isaaco, sanctus Isaacus à Chosroe rege, & postquam is in vincula coniectus est, à fratre ejus Veramo Sapore petit, ut Hamazaspem in locum ejus constituat. Ille autem, injussu regum regis, id se facturum negavit, fratris sui Chosrois memor, qui ex tali re calamitatem ceperat. Quocirca acceptis ab eo literis, rogatû atque impulsu filia suæ, ad Artasirem Persarum regem proficiscitur, (qui, postquam pater ad septuaginta annos imperium produxerat, per quatuor annos ipse imperavit,) atque ab eo magnificè acceptus est. Primum, propter præclarum ac nobile Palhaveniæ genus; deinde, quia etiam Deus coram infidelibus servos suos honore ac dignitate decorat. Qui quidem omnibus ejus postulatis annuit, primum, de genere ejus Hamazaspe; iterum, de gentibus, Camsaracaniâ atque Amatuniâ, quæ in eum deliquerant, quæque in locis abditis delitescabant. His uti ignosceret, deprecatur; cûm Deus ipse sanxerit, nè parentum scelera filiis attribuerentur; eoque magis, quia patres nocentes, sua delicta morte luerant. Iis igitur qui superfuere, vitam largitur, & sua cuique bona, quæ in ærarium redacta

Հուլանէ

ձուցակէ՛լ 'ի նո՛ւ բայց միայն՝ 'ի գահ
հայրենի՛ ոչ հաստատել, այլ խոնարհ
քան զբազումս մատուցեալ նախարարս,
'ի գահս կրօնադուռնից պատրաստե-
ալ: Իսկ՝ զագգն Համազասպայ՝ որ է
տոհմ Մամիկոնեան, 'ի վեր մատու-
ցանել, զի՛ կարգիցին ունից զհինգե-
րորդ գահ նախարարացն Հայոց, և 'ի
դիւանի՛ իւրում գրել: Չի զայս զեր-
կուս՝ այսպէս պահէին սովորաբար, զի՛
յորժամ նստէր արքայն, որ նոյն ժա-
մայն փոխէին գործած՝ գտեալ 'ի գանձս
արքունի, զնորայն տպաւորելով սրտ-
կէր, և զգիր դիւանին՝ յայլ փոխեալ
նր անունամբ, սո՛ւղ ինչ զանազանեալ,
ոչ բառաւորով զհինն: Իսկ՝ եթէ յա-
մեցէ 'ի տէրութեան ամն բազումս,
և արասցէ աշխարհագիր նոր, Թողրճին
գայն, որ 'ի հնոյն փոխեցաւ, զի միայն
նորոյն վերագրեցի անուն: Արդ՝ Ար-
տաշիր՝ ոչ ժամանեալ 'ի կարճութենէ
աւուրցն յայլ աշխարհագիր, 'ի յայնմ
որ յառաջնոցն փոփոխեաց եւր անու-
ամբն, հրամայեաց գրել, զայն նամ, և
տալ գահու, և պատուոյ՝ հանդերձ
իշխանութի գիրդից, և դաստակերտաց
Համազասպայ, և, որում ցանկայրն,
զապարսպետութիւն Հայոց, հրովարտակ
առ Վրամ Եապուհ՝ ներ Թագաւոր
գրել զայս:

Մագդեղանց քոջ Արտաշիր՝ ար-
քայից արքայ, առ եղբայր Վրամ
Եապուհ՝, Թագաւոր Հայոց, ողջոյն
շատ: Ընկալայ զգրեալս, որ ինչ վս ե-
պիսկոպոսիս Իսահակայ, և յիշեցի զե-
րախաիս նախնեաց հարցն դի՛, որք էին
նահապետք Սուրենեան Պալհաւայ, և
կամաւ յանձն առին զտէրութի իմի
նախնւոյն, և համանունն Արտաշիր՝
և այնչափ սիրեալ զնա քան զիւրե-
անց ազգայինսն, մինչդի՛ ոչ շատացան
միայն 'ի Պարսից աշխարհիս մարտնչե-
լնոր նոսա, այլ և 'ի ձերդ եկեալ նո-
րին աղագաւ, սպանին զՍոսրով քո

4 fuerant, restitui iubet. Sed tamen eos
in avitum solum reponere noluit, sed
infra complures satrapas depreffit, at-
que in inferiore gradu locavit. At
verò Hamazaspis familiam, quæ erat
gens Mamiconia, alitius extulit, atque
eis inter satrapas Armenios quintum
locum attribuit, itaque in literas pub-
5 licas referri imperavit. Namque in
his duabus rebus hæc eorum consue-
tudo fuit, ut, ubi rex in regnum suc-
cessit, statim nummum in gazâ regiâ
reperit novâ ejus effigie signarent;
itemque in literis publicis, aliquan-
tulum mutatis, nomen ejus perscri-
berent, neque tamen vetus prorsus de-
lerent. Quòd si ad multos annos im-
perium teneret ac novum censum a-
geret, uti nomen antiquum omitterent,
6 ac novum modò inscriberent. Arta-
sires igitur, cùm propter imperii bre-
vitatem novum censum instituere non
liceret, hæc omnia in priores tabulas
suo nomine referri iussit, atque Hama-
zaspî honorem, dignitatem, auctori-
tatemque cum vicis oppidisque tribuit,
eique Armenii exercitus imperium,
quod cupiebat, dari imperavit, & de
eâ re ad Veramum Saporem regem
nostrum has literas scripsit.

7 Artasires, Aramazde satus, fortif-
simus, regum rex, fratri Veramo Sa-
pori Armeniæ regi, salutem plurimam.
Accepi literas, quas de Isaaco episcopo
scripsisti, atque antiquissimorum ma-
jorum ejus, qui erant Sureniæ Palha-
vensis familiæ principes, merita be-
nefactâque in memoriam regegi; qui
se imperio progenitoris mei & cognomi-
8 nis Artasiris ultrò subjecere; il-
lûmque eò plûs quàm suos cognatos
amavere, ut non satis duxerint cum
eis in Perside decertare, sed etiam in
vestram regionem ejus causâ introie-

նախնին,

1 Vide suprâ, l. II. c. 71.

նախնին, և զանոյժ սպանութեանն իւրեանց հատուցին մահուանս : Իսկ որդի ըսպանողին Գրիգոր, զկեանս, և թագաւորութիւն կորուսեալ հիւանդութեւն Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեւն, և առաւել առ ձեզ երախտաւոր : Վասն որոյ զորդիացեալ դմա՝ զհամազասպ, կացուցես ի վերորացի սպարապետ, մեր հրամանաւ, և ազգի դորա տացես զգահն հինգերորդ պատուոյ նախարարացդ, և զգեօղս և զդաստակերտս, զոր տուեալ է նախնեաց քոյ, հարց դոյ, կալցին դոքա : սապէս և զառնն քնասակարացդ ազգաց, զոր կարաք յարքունիս, Թողցես ի բաց, աներկիւղաբար ժառանգել տոցին մնացորդաց : բայց՝ գահու հայրենականաց պատուոյն մի՛ արատցես արժանի, զի և մեք ի մերում դիւանի՝ հրամայեցաք գրել : ողջ լեր : Բայց՝ յորժամ եկն մեծն Իսահակ, և զամ՝ պարգևեալսն ի յԱրտաշէտ հաստատեաց, մեռաւ արքայն Արտաշիր, և փոխանակ նր՝ Թագաւորեաց Վրամ, որ և՛ Արմանն կոչեցաւ, ամս տասն : և զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ աշխարհիս հայոց, և ընդ Թագաւորին մերոյ Վրամ Հապհոյ, և ի մեծին Իսահակայ, և էր խաղաղութի ի մէջ Վրամայ, և Արկադեայ : և Վրամ Հապհոյ ունէր զաշխարհս մեր, և ծառայէր Թագաւորացն երկոցունց, տալով զհարկս, զմասինն Պարսից, Վրամայ, և զմասինն Յունաց, Արկադեայ :

rint, & Chosroem progenitorem tuum interfecerint, cædisque suæ poenas morte pependerint. Quinetiam Gregorius, interfectoris filius, vitamque regnumque Tiridati restituit, quod eum morbo penè absumptum sanaverit, atque in vos maiora alia beneficia contulit.

9 Quibus de causis, Hamazaspen, filium ei factum, imperatorem exercitui, (sic enim edico,) præficies, & quintum inter satrapas dignitatis locum familiæ ejus assignabis; & viccos oppidâque, quæ majores tui illorum patribus attribuerunt, hi ipsi obtinebunt; similiter de seditiosarum gentium possessionibus, quas in gazam regiam addixistis, decedes, ut eorum posterii hæreditates tutò & liberè adeant. Noli tamen eos in avitam dignitatis atque honoris sedem reponere, quippe cum nos ita in tabulas publicas referri mandaverimus. Vale. Ubi autem magnus Isaacus rediisset, atque Artasiris donationes omnes ratas fecisset, Artasires rex diem obiit supremum, eique successit Veramus, qui etiam Cermanus appellatus est, per annos decem; qui candem amicitiam cum Armeniorum natione, & rege nostro veramo Sapore, & cum magno Isaaco gessit, paxque fuit inter Veramum atque Arcadium; & Veramus Sapore regionem nostram tenuit, utrisque regibus subjectus, tributâque ex parte Persicâ Veramo, ex parte Græcanicâ Arcadio pendit.

ՊՐԱԿ ԾԲ.

Յաղագս՝ Դանիէլեան Նշանագրացն :

Այնմ ժամանակի՝ հիւանդացեալ Արկադ, և շարժմանց ահազանց, և հրկիզութեանց ե-

C A P. LI.

De Characteribus à Daniele excogitatis.

1 E O tempore, dum Arcadius morbo laborabat, ac Byzantium horrendis de magno ² Johanne seditioni-

դեալ

¹ De Joannis Chrysostomi exilio consulat Lector, si libet, Socrat. Hist. Eccles. VI. 18. Sozomen. VIII. 20. Theodorit. V. 34.

դեալ 'ի Բիւզանդիոն', որ յաղագս մե-
ծին Յոհաննու, շփոթեալ լինէր Թա-
գաւորութիւնն Յունաց, և զօրքն ընդ-
միմեանս պատերազմէին, և ընդ Պարսիցն, վն որոյ՝ Վաւմ հրամայեաց՝
Վաւմ Շապհոյ, մերում Թագաւորի,
իջանել 'ի Միջագետս, զի խաղաղա-
ցուցեալ կարգեսցէ՝ զնս, և համար եր-
կաբանչիւրոցն՝ հատցէ գործակալաց։
Եւ իջեալ նր, և կարգեալ զայս ամ, ոչ
փոքր ինչ կրէ աշխատութիւն յաղագս
քարտուղարի։ Զի մինչև գնաց Մեսրօբ
յարբունական դրանէն, ոչոք 'ի ճար-
տարաց գտանիւր անդ՝ 'ի դպրաց, քան
զի՝ Պարսկականաւն վարէին գրով։ Վն
որոյ մատուցեալ ոմն առ արքայն, հա-
բէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր
հայկազանցս առնել նշանագիր լե-
զուացս, յարմարեալ Դանիելէ՝ եպիս-
կոպոսէ՝ յիւրմէ՝ մերձաւորէ։ զորով
անհոյժ արարեալ արքայի, և ելեալ 'ի
հայս, գտանէ ժողովեալ առ մեծն
Իսահակ, և Մեսրօբ, զեպիսկոպոսունս
ամ, հոգալ զգիւտ դպրութե հայոց։
զոր արքային զգացուցին, և նա՝ պատ-
մեաց զասացեալսն վանականին։ զոր
իբրև լուան, Թախանձէին զնա՝ փոյթ
զայնպիսեացն առնել պիտոյից։ Վն ո-
րոյ առաքեաց հրեշտակութե զայր մի
պատուական յաշխարհիս, և հաւատա-
րիմ իւր, Խադունի ազգաւ, Վարձի՝
անուն, յոյժ փափագօղ նորին գործոց,
առ հարէն այն։ Զոր առեալ, և եր-
թեալ 'ի Դանիելէ, կարգել, ըստ ձեռն
օրինակի Յունականին, զվաղնջոցն
գրեալս շարագիր տառից, եկեալ ե-
տուն ցը մեծն Իսահակ, և ց' մեծն
Մեսրօբ։ Որոյ ուսեալ, և Թեակո-
խեալ, ածելով ընդ նս տղայոց զամս
սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին ոչ լի-
նի բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ
հորովել զհեգեանայ բառից հայկակա-
նաց հագներգաբար, մուրացածիւն այ-
նուիկ գծագրութե։

Q 9

bus exardebat, imperium Græcorum
in magnâ rerum confusione versatum
est ; militésque tum inter se, tum cum
Persis, dimicabant, ob eamque causam
Veramus regem nostrum Veramum Sa-
porem in Mesopotamiam proficisci
iussit, ut dissidia componeret, atque
ab utriusque partis procuratoribus ra-
tiones exigeret. Is, dum iret, atque
hæc omnia constitueret, non parvam
molestiam ex eo cepit, quòd scriba
nullus aderat. Nam postquam Mes-
robes aulam regiam reliquit, nullus
ibi scriba satis ad eam rem peritus re-
periebatur, quia literæ Persicæ in
communi usu erant. Itaque quidam,
nomine Habelus, ad regem adit, &
Haicanæ linguæ characteres, ab Da-
niele episcopo propinquo suo excogi-
tatos, se propositurum pollicetur. Id
negotium rex neglexit, atque in Ar-
meniam revertit, ubi omnes episcopos
ad magnum Isaacum & Mesrobem
congregatos, atque ad Haicanæ lin-
guæ literaturam investigandam animo
intentos reperit. Quod cum regi ex-
ponerent, is eis, quæ sibi homo soli-
tarius pollicitus erat, indicavit ; qui-
bus auditis, ab eo efflagitabant, ut in
rem eam necessariam curas conferret.
4 Qui propterea virum regionis nobi-
lissimum, & cui fidem habebat, ge-
nere Chadunium, nomine Varzizum,
ejus rei cupidissimum, ad Habelum le-
gavit. Quem cum convenissent, at-
que ab eo, à Daniele probè edocto,
characteres ad literarum Græcanica-
rum formam compositos accepissent,
inde revertère, eosque magno Isacco
& magno Mesrobi tradidère. Quos
ubi didicère, atque eorum vim in pu-
eris nonnullis ad paucos annos experti
sint, nimis inopes parumque idoneos
esse intellexère, quibus linguæ Armeni-
acæ soni vocésque distinctè notarentur.

ՊՐԱՆ

Յադագս՝ Մեսրոպէայ Եշանագրացն՝ ի վերնոցն առեցեցեց շնորհաց :

*De literarum formis divinâ gratiâ Mes-
robi patefactis.*

Ըկնի այսորիկ՝ ինքնին Մեսրոպէ
իշանէ՝ ի Միջագետս՝ հան-
դերձ աշակերտօր՝ առ Եղն
Իանիկէ, և ոչ աւելի ինչ
գտեալ՝ բան զառաջինն, անցանէ՝ յԵ-
դեսեայ առ Սիլաստոս ոմն՝, Հարապոսան
հեթանոս, իշխան դիւանին : Եւ Եր
Խնդուծք ընկալեալ, և զոր ինչ միան-
գամ՝ ի միտ առնայր բան հայերէն
յիւքն առեալ, և շատ ջանացել, և ոչ
օգտեալ, զօգտուած իւրն խոստովանեաց
հաւտորն, և զայլ ոմն ասելով յոյժ
հասու, վարդապետ իւր լեալ յառաջ
ագոյն, և ապա առեալ զհարապոսացն
արեան, ի Եղն դիւանէն Եդեսեայ, և
գնացեալ Քրիստոսնէութն հաւատաց,
որոյ անունն Եպիփանիոս : զոր իրնգրե-
ալ, գտցես լցուցանել զհաւատագրո :
Յայնժամ Մեսրոպէայ, օգնականու-
թիւն ի Բարսեղոսէ՝ եպիսկոպոսէ՝ գտե-
ալ, և անցեալ ընդ Փռնիկէ, ի Սա-
մս դիմէ : քանզի Եպիփանու գնորե-
լով զկենցաղս, Թողեալ ինի աշակերտ
մի, անուանեալ հառափանոս, հրա-
շարժ արուեստիւ հելլեն գրութի, որ
ի Սամոս էր միայնացեալ : Առնալ եր-
թեալ Մեսրոպէայ, և յայնմ ես ան-
շահ մնացեալ յաղօթս ասպաւինի, և
անսանէ, ոչ ի քունն երազ, և ոչ
յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին
գործարանի երեւութացեալ հոգւոյն
աչաց, Թաթ ձեռնին աջոյ՝ գրելով ի
վր վրմի, զի՝ ոչ ձեան, վերջը գծին
ուծէր բարն : Եւ ոչ միայն երեւութա-
ցաւ, այլ և հանգամանք ամենայնիցն,
ոչ յաման ինչ, ի միտս նորա հաւա-
քեցաւ : Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, էս-
տեղի զնշանագիրս մեր հանդերձ
հռուփանսիւ, կերպածնեալ գգիրն :

POST hæc Mesrobis ipse cum dis-
cipulis in Mesopotamiam ad eun-
dem Danielelem descendit ; apud quem
cum non plûs, quam priûs, profice-
ret, ad Platonem quendam, Rhetorem
Ethnicum, Bibliothecæ præfectum,
Edeßam petiit. Qui cum libenter ac-
cipiens, quamcunque vocem Armeni-
acam animo percipiebat, notare co-
gitavit, & quum multam ei rei operam
dedisset, nihilque tamen profecisset,
rhetor, inscriptam suam confessus, alium
quendam periclitatum esse dixit, qui
suis olim præceptor fuerat, ac postea
sumptis ex eadem Bibliotheca Edeß-
senâ Rhetorum scriptis, Christi fidem
secutus erat, cui nomen Epiphanio ;
“ quem si perquiras, senties eum de-
“ siderii tui expectationi cumulatè
“ satisfacturum.” Tum verò Mes-
robis, à Babelo episcopo adjutus,
peragrata Phœnice, Samum petiit.
3 Namque ipse Epiphanius de vitâ ex-
cesserat, relicto discipulo, nomine Ru-
phano, Græcarum literarum mirificè
perito, qui Sami solitariam vitam de-
gebat. Ad quem ubi Mesrobis ac-
cessit & nihil etiam commodi ex eo ca-
pere potuit, ad preces confugiens,
conspexit non in somnio dormientis, nec
in visione vigilantis, sed in animi o-
peratione, oculis mentis patefactâ,
dextræ manûs partem extremam in la-
pide scribentem, ita ut, quasi in nive,
4 extrema literarum lineamenta in la-
pide effingerentur. Neque id solum
ei apparuit, sed etiam omnium copu-
læ, tanquam in vas aliquod, in ejus
animum collectæ sunt. Itaque à pre-

առ ձեռն պատրաստ : Մերովբայ փոխատրելով զՀայերէն աթուօայն, ընանայթաթութե սիլլաբայիցն 'ի Հելլենացւոյն, և իսկոյն 'ի Թարգմանութի ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսեալ յԱռակացն, բովանդակելով զքսան և զերկու յայտնիսն, և զնոր կտակս, հեղուլ 'ի Հայ բան. նա և աշակերտք նր, Յոհան Եկեղեցային, և Յովսէփ Պաղնացին, միանգամայն և զարուեստ գրեութե ուսուցանել տալով մանկագոյն իւրոց աշակերտաց :

cibus surgens, characteres nostros simul cum Ruphano formavit, atque ad expeditam scribendi rationem effinxit. Mesrobes verò elementa Armeniaca ad normam syllabarum Græcarum disposuit, ac statim interpretationi operam dedit; consultoque à Proverbiorum libro initium capiens, totos viginti duos sacros libros, novumque foedus in Armeniacum sermonem convertit; ipse utique cum discipulis suis Johanne Ecelensi, & Josepho Palnensi; simul & junioribus discipulis suis id negotii dedit, uti artem scribendi traderent.

¹ De Versione sacrarum literarum Armeniacâ, id quod jam ante monuimus, in præfatione nostrâ, Deo volente, copiosè dicturi sumus.

ՊՐԱԿ ԾԴ.

Յաղագս գպրութեան Հայոց, Վրաց, և Աղուանից :

CAP. LIV.

De literaturâ Armeniorum, Iberorum, atque Albanorum.

Մեծանեալ Արկադեայ, փոխանակ նր Թագաւորէ նորին որդի, որ կոչեցաւ Թեոփոփոր, և զնոյն բարեկամութի կալաւ ընդ մերում աշխարհիս, և ընդ արքային մերոյ Վաւառապետ, բայց զմասն իւր ոչ հաւատաց նմա, այլ ինքեան կալաւ գործակալք, և խաղաղութի արար ընդ Յաղկերտի, արքայի Պարսից : Ընդ նոյն ժամանակս եկեալ Մերովբայ, և բերեալ զնշանագիր մերոյ յերուս, և հրամանաւ Վաւառապետ, և մեծին Իսահակայ, ժողովեալ մանկունս ուշեղս, և քաջ ուսունս, փափկաձայնս, և յերկարողիս, և դպրոցս կարգեաց յամգաւառս, և ուսոյց զնաւ կողմ Պարսից բաժնին. բայց Յունաց մասնէն, որք ը ձեռադրութե առգանեցան, փիճակեալք յաթուն կեսարու, վարեալ Յունական դպրութե, և ոչ Ասոր-

Mortuo Arcadio, filius ejus, qui Theodosius minor appellatus est, patrem excepit, atque eandem amicitiam cum regione nostrâ, & cum rege nostro Veramo Sapore gessit, nisi quod partem suam potestati ejus non permisit, sed per procuratores administravit, & cum Isdigerde Persarum rege pacem fecit. Sub idem tempus advenit Mesrobes, ferens secum linguæ nostræ characteres, qui, Verami Saporis ac magni Isaaci jussu, juvenes ingeniosos ac dociles, vocē flexibili & spiritu continente collegit, ludisque literariis per provincias omnes institutis, universam Persicæ ditionis partem erudit; Græcos non item, qui episcopi Cæsareæ ditioni contributi, Græcanicis literis, non verò Syriacis utebantur. Tum verò Mesrobes ad Iberorum regionem profectus est, ut

ւոց :

ւոց : Իսկ Մերոպայ երթեալ յաշխարհն Վրաց, առնել նոյն շառաւիղի մէջ ի վերուստ շնորհաւն, ճանդերէն ճաղայիւ ոմամբ, Թարգմանաւ Հերեն, և Հայ լեզուաւ, ձեռնտու լինելով, նոյն արքային Բակրայ, և եպիսկոպոսին Մովսիսի : և ընտրեալ մանկունս, և յերկուս բաժանել դասս, և վարդապետս Թողու յաշակերտաց իւրոց, զտէր Խորհենացի, և զՄուշէ՛ Տարօնացի, և ինքն Սղուանս իջեալ առ Արսիպոլէն : Թագաւորն նոցին, և առ եպիսկոպոսապետն Երեմիա՛. որոց կամաւ յանձն առեալ զվարդապետութիւն տրաւ, ետուն մանկունս ընտիրս, և կոչեալ գրեկաւորն ոմն, շնորհաւոր Թարգման, զոր անդ արձակեաց մանուկն Վասակ, Սիւնեաց տէր, ի ձեռն Անանիայ, իւրոյ եպիսկոպոսի, որովք էստեղծ զնշանագիրս, կոկորդախօս, ախազիւր, խժական, խեցեկագունին այնորիկ Գարգարացւոց լեզուին : և վերակացու Թողեալ զաշակերտ իւր զՅովնաթան, միանգամայն և քահանայս կացուցեալ դրան արքունի, ինքն դատաւոյ ի Հայս, և գտանէ զմեծն Իսահակ Թարգմանութե պարապեալ յԱրորդի, յոչ ինկելոյն Յունի : քանզի նախ ի Մեհրուժանայ այրեցեալ էին գրեանք ճանուր աշխարհիս Յոյն գիրք : դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց, չտային Պարսիկ վերակացուքն Յոյն ումեք ուսանիլ դպրութի յերեանց մասինն, այլ միայն Ասորի :

ՊՐԱԿ ԾԵ.

Արկին Թագաւորին Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Հապհոյ Պարսկի :

ԻԱՄ Հապուհ Թագաւորեաց ան քան և մի, մեռանի, Թողով որդի տասնամեայ, անուն Արտաշէս : Յայնմ ժամանակէ՛ երթեալ մեծին Իսահակայ ի

datā sibi divinitus gratiā, characteres æorum componeret, unā cum Zalæo quodam, Græci atque Armeniaci sermonis interprete, quibus rex Bacurius & Mosēs episcopus opem tulere. Cūque juvenes nonnullos elegisset, atque in duas classes distribuisset, præceptores ex discipulis suis dominum Chorenensem, & Mosēm Taronensem reliquit, atque ipse in Albaniam ad Arsvalem regem eorum, & summum episcopum Jeremiam descendit; qui, disciplinam ejus libenter accipientes, lectissimos juvenes, atque in eis, Benjaminem quendam, interpretem elegantem, quem Vafacus juvenis, Syniorum princeps per Ananiam episcopum suum illō miserat, ei tradidēre; quorum operā barbaræ istius, horridē sonantis, ac guttura rumpentis Gargaridarum linguæ, characteres formavit; relictōque Jonathane discipulo suo, qui ei negotio præesset, simul & in aulā regiā sacerdotibus constitutis, ipse in Armeniam revertit, ubi magnum Isaacum in Syriacis convertendis occupatum invenit, quod Græci libri non suppetebant. Omnes enim libri, Græcō sermone conscripti, à Meruzano combusti fuerant; tum præterea, in Armeniæ partitione, præfecti Persici nemini Græcorum permiserant, ut aliis literis, quā Syriacis in suā ditione institueretur.

C A P. LV.

Iterum Cbofroes Armeniæ præsidet, & post eum Saporess Persæ.

VERAMUS Saporess, postquam unum & viginti annos regnaverat, mortem obiit, relicto filio decem annorum, nomine Artase. Tunc verō magnus Isaacus ad aulam Idigerdis

դուռն արքային Պարսից Յազկերտի, խնդրել զկապեալն Խոսրով, որ զկնի մահուանն Արտաշեսի լուծեալ, պահեցաւ արձակ յԱնյուշն կոչեցեալ բերդի, յաւուրս Վրամայ: Եւ Յազկերտի հաւանեալ, կատարէ զհայցուն ածսն, տալով նմա զտէրութիւնն, արձակէ՝ ՚ի Հայս: Սա խնդրեաց զՀրահատ որդի Քազաւոնի, զոր, յետ հօրն մահուան, հանեալ յանյիշելի ամլոցէն, անդր ևս բան զՍագաստան երգումարեալ: զոր ոչ ժամանեաց տեսանել Խոսրով, մի՛ և եթ՝ ՚ի կրկնումն Թագաւորեալ ամ: Յետ որոյ Յազկերտի, ոչ ևս ՚ի նոցունց, այլ զՀապուհ զորդի՝ իւր Թագաւորեցունցեալ Հայոց, հնարս դառնութե խորհելով, իբր թէ՛ ակնպէս հանապազ առ նմա լինելով նախարարքն յանկէիցին խօսիւք, տուր՝ և առիւք, խրախձանութեամբ, և զքօսանօք որսոց, այլ և՛ եկամուտ հարազատութիւն մերձաւորեցին խնամաւորութիւն, զի մարթիցի՝ պնտսա՝ ի դէն Մագդեղանցապետեցունցանել, որով ամենեւին զատչիցին ՚ի Յունաց: ոչ գիտելով անխտն, թէ արցրուէ գետրհորդս Հեթանոսաց, թէ՛ պէտ առ ժամայն յաջողեցաւ: քանզի մեռեալ Համազասպայ, և ՚ի սգի՝ մեծի եղեայ իսահակայ, ոչ դր՝ ՚ի միաբանութի հաւաքեց զզօրս Հայոց, վերոյ դիւրամուտ յաշխարհս եղև Հապուհ, ընդ իւր ածելով զՀրահատ, և զմովստարանդիսն: Սակայն ոչ կարաց զմիտսն հաճել նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ զնա, և ոչ արքայօրէն մեծարէին զնա յորս, կամ ՚ի խաղու: Եր երբեմն՝ զհետ երամակաց ցուց յանդգնագոյնս արշաւել թխորաբորտս, և ընդ վիմուտ տեղիս, յորմէ կասել սկսաւ Հապուհ: Իսկ Ատոմայ Մոկագուդ եպերեալ զնա՝, առէ, դնա զնա Ածորդիդ Պարսից, եթէ՛ այր իցես, և նա առէ, դու երթիցիր, զի՛ ՚ի բարինս դիւաց է շաւ

Perfarum regis proficiscitur, ad Chosroem captivum repetendum, qui post mortem Artasiris, imperante Veramo, vinculis solutus, in castello oblivionis, ut vocatur, liberâ custodiâ tenebatur. Isdigerdes postulatis annuit, & Chosroi regnum dedit atque in Armeniam misit. Hic verò Rhahatum Gazavoni filium petiit, qui post patris obitum, ex castello oblivionis eductus, ultra Sagastaniam exterminatus fuerat; quem tamen Chosroes propter temporis brevitatem non aspexit, quum non plus uno anno iterum regnaret. Post verò Isdigerdes neminem de eis, sed Saporem filium suum Armeniæ regem fecit, eo callido & crudeli consilio, ut Satrapas, assidue apud eum commorando, colloquiis, mutuis donis, epulis, venationibus, atque etiam affinitatibus & connubiis inter se conglutinosos, irretiret, quod facilius ad religionem Aramazdis traduceret, atque à Græcis omnino disjungeret. Quippe stultus ille nesciebat, consilia Ethnicorum à Domino disturbari, etiam si ad tempus prosperè procedunt. Mortuo etenim Hamazaspe, quum 4 Isaacus in magno luctu versaretur, nemo omnium Armenias copias in unum coegit, ac propterea Sapores in regionem nostram faciliè intravit, Rhahato cæterisque omnibus captivis secum ductis. Non tamen præfectorum animos permulcere potuit, qui eum odio habebant, nec in venationibus neque in ludis, ut regem, colebant. Accidit aliquando, dum onagrorum gregem infectarentur, ut in prærupta & saxosa loca temerè irruerent, ex quibus se subtrahere Sapores coepit. 5 Atomus verò Mocensis contumeliosè eum increpans, perge, inquit, perge, Persa, Deo edite, si vir sis, cui ille respondit, Tu verò perge, nam Dæmoniorum

Σωμωμω

հատակէլ Դարձեալ յայլուժժամն՝
դիպեցաւ 'ի շամբս կինձ որսալ, հրով
և Հապհոյ ոչ համարձակեալ 'ի Թա-
ւուն քաջարչաւ լինիլ, մինչև շրջապա-
տէր հունն, և նորա գհայեցունածսն
յերկուս բաժանեալ ա՛յսր անդր, բե-
րեալ լինէր երկարաւն, միւսանգամ
ասէ Ատոմ, Աստուածորդիդ Պարսից,
ահա Հա՛յր քո, և Աճ, ընդէր զանգի-
տես: Իսկ Հապուհ ասէ, Թողեալ
'ի բաց զկատակերդ, յանցանել ընդ
հոլորդ դարձո՛ գրեզ, որ և ես զկնի
քո, քանզի յառաջե՛լն, ձիս իմ խրտչի
յայնժամ՝ աշպանեաց գնա Ատոմ, ա-
սելով, մի՛ Թէ՛ ա՛յդ քարինդ իցեն, զի
եւս յառաջեցից, և արդ՝ եթէ դու
զՄոկացիս կոչես՝ դիւագգի՛, ես զՄա-
սանեանդ կոչեմ կնա մարդիս: Եւ մար-
կեալ զերկարն, իբրեւ ընդ հովիտ ծաղ-
կանց, անցանէր Է հունն, զերծուցա-
նելով զՀապուհ: և յետ ա՛յսր գի-
տացեալ Թէ՛ նմա լուռ ոչ լինի, ան-
գեալ 'ի Մոկացն գնաց յաջխարհ:
Այլ երբեմն՝ 'ի մականական խաղուն՝,
երկիցս պատասխեաց Հաւասպայ Ար-
ծրունւոյ գգնական հանել 'ի Հապ-
հոյ, և նրաժեալ նրմա մականաւն, ասէ,
ծանիր գրեզ: Իսկ նր պատասխանեալ,
Թէ՛ ա՛յո, ասէ՛, ճանաչեմ ես զիս
արքայորդի 'ի սերմանէ՛ Սասանայ, և
ունիմ իշխանութի ընդ եղբարս քո՝
զբարձն արքայի՛ համբուրել, ոնչ ա-
նունակոցեալս եմ: և զայս ասա-
ցեալ յո՛յժ քամահաբար, 'ի ձիար-
ձակարանէն արփայագնաց լինէր:
Դարձեալ ուրեմն՝ 'ի խրնձոյս ու-
րախութե, Խոսրով Գարդմանացի,
'ի գինւոջ զեղխեալ, առաջի Հապ-
հոյ զօրէն սեղեխի տուփեցելոյ զհետ
ջնարահար կնոջ կրթէր: Ընդ որ
ցատուցեալ Հապհոյ, հրամայէ ու-
նիլ գնա՛, և 'ի դահլձին պահել:
այլ նա 'ի վաղակաւորն հաստատեալ
զաջն, նոյնպէս՝ գունակ հրդաստայ

*est inter saxa Heroem agere. Iterum
fortè accidit, ut alio tempore inter
arundines aprum igne infectarentur;
cùm Saporess se in densissima loca in-
ferre non audebat, donec tandem eum
ignis circumcluserat; sed quoquo ver-
sus oculos conjiciens, equo ferebatur.*

*6 Cui iterum Atomus, Persa, inquit,
Deo sate, en pater tuus deusque! Quid
pertimescis? At Saporess, Tu verò, o-
missis jocos, per ignem hunc prior tran-
seas, ut te ipse sequar; nam equus meus,
dum praeit, pavidus resilit. Ibi eum
Atomus deridens, num hæc, inquit,
saxa sunt, ut ego praeceam? Quid si
tu Mocenses Daemoniorum sobolem ap-
pellas, ego Sasanenses effæminatos semi-
7 viros vocabo. Ita, incitato equo, per
ignem eum, velut per vallem herbi-
dam, transtuit, Saporémque eripuit; sed
cùm sciret se posthac parùm quietam
vitam acturum, in Mocorum regio-
nem abiit. Item aliquando, dum pilâ
ludebant, Savaſpus fortè Arzerunius
ter Saporis globum excepit; remis-
sâque ad eum pilâ, nosce inquit, teip-
8 sum. Is verò respondens, Imò, in-
quit, me filium regis de Sasani stirpe
esse novi, E' unâ cum fratribus tuis
crus regis osculandi potestatem habeo,
ita uti nomen mihi inditum docet; &
cum hæc per contemptionem dixisset,
ex campo indignabundus exiit. Rursus,
alio tempore, Chosroes Gardmanensis,
inter epularum gaudia, vini plenus,
in morem proci libidinosi, puellam
citharistriam coram Sapore consecra-
batur. Quâ re Saporess iratus, prehendi
9 eum atque in custodiam tradi jussit.
Ille verò, dextrâ gladio admotâ, si-
cut Tiridates Bagratida, se suam do-
mum contulit, omnes pertransiens, ne-
que quisquam de Ministris regiis ei
manus afferre audebat, ut qui fortitu-
dinem viri antè perspexerant. Atque*

Բագրա-

Բագրատունւոյ՝ յիւր առնն անցեալ գնայր, ոչ ուրուք ՚ի սպասաւորացն արքունի համարձակեալ արկանել ՚ի նա ձեռս, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն։ Եւ զայս պատմել մեզ քնդ հարկաւորեաց ընդ վայր խնդիրք։

ut hæc enarraremus vana tua nos perpulere postulata.

ՊՐԱԿ ԾԶ.

CAP. LVI.

Ար ինչ զկնի գնայրն ՚ի Հայոց Հապհայ, և անհշխառութեանն յետ նորա։

De eis, quæ post Saporis ex Armeniâ discessum facta sunt, & de interregno.

ՅԱՐԱՐԱՐՍ չորս անարգաբար Թափառեալ Հայոց Հապհայ, հասանել նմա համբաւ հիւանդութեն հօրն, և գնաց փութանակի իւրում ետեղակային, հրամայելով զօրագլխի՝ ունիլ զմեծամեծս Հայոց, և տանել ՚ի Պարսս. բայց եղև ընդ հասանելն Հապհայ ՚ի Տիւրքոն, մեռաւ հայրն նր Թագկերտ, Թագաւորեալ ամս մեռաւսան. ՚ի նմին աւուր և նա անդէն ՚ի դրան, մարդկանէն նենգեալ, ստաւակեցաւ. իսկ ՚ի ձեռն բազին, և բարեբախտին Ներսիսի Ճիճ լակացւոյ, զօրագլուխ եղերոյ, Բողոքեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրք իւրեանց, տան չ գնդին Պարսից պատերազմ, հարկանն զօրսն, և ըստ պատանի Վարսամ Սպանդուկի զգլուխութիւն. Եւ ինքեանք զրուեալ, անտիրազլուխ, անձնապահապէս յամբիրինս շրջէին, և յամուրս յորում համարէն Վանանդացիք երևեցան, նահատակեալք բազութե. ուստի աղակալ, և բազում խռովութե մնացեալ աշխարհ մեր յանդիմանութե ամս երես, աւերեալ ամայանայր, մի որոյ պակասեալ ինէին հարկք տրուելի, և հատեալ ճանապարհք ուսմիաց, և նմբարեկարգութի վրդովեալ ապականել։ Ընդ նոյն աւուրս Թագաւորեաց Պարսից Վաամ երկրորդ, և զքէն վրի-

Postquam Sapores Armeniæ per quatuor annos turpiter imperavit, perlata est fama, patrem ægrotare. Itaque ille se ad suas sedes referre properavit, cum ducem exercitus optimates Armenios comprehendere atque in Persidam ducere iussisset. Ut verò Sapores Ctesiphontem pervenit, statim pater ejus Isdigerdes mortuus est, anno imperii undecimo; eodémque temporis vestigio ipse in aula ex insidiis interfectus est. Cæterùm Satrapæ Armenii, à fortissimo atque felicissimo duce Nerse Zizracensi cum suis copiis in unum congregati, cum exercitu Persarum prælium committunt, milites cædunt, atque Aperiſmianus Spandianus ducem occidit. Itaque ipsi dissipati, & duce orbat; ut se conservarent, inter montes ac munita loca passim vagabantur. Quo tempore Vanandenses universi præclara ac fortia facinora edebant; quibus rebus fiebat, ut regio nostra, propter tumultuosam atque turbulentiſſimam tempora, per tres annos ab rectore vacua fuerit, & miserè spoliata, adeò ut vectigalia regia deficerent, & plebis itinera intercluderentur, omnisque omnium rerum ordo perturbaretur. Per id tempus Veramus alter Persarum reg-

ժուց։

Ժուլ խնդրեաց 'ի մերմէ՝ աշխարհէս,
խաղաղութի առնելով ը Յոյնս, ոչ 'ի
բաժինն նոց հպի :

ՊՐԱԿ ԾԷ.

Առաքումն Մեսրոպայ՝ ի Բիւզանդիոն,
և պատճէն թղթոցն հնգից :

ՍԿ՝ Իբրև ետես մեծն Սահակ
զայս նմա չարիս 'ի մասինն Պար-
սից, դեռաց նա զկողմամբ արև-
մուտից մերոյ աշխարհիս, 'ի բաժին մա-
սինն Յունաց, և ոչ ը արժանեաց
իւրոց՝ եղև ընկալեալ. վն որոյ յղէ՝
զՄեսրոպ, և զվարդան, թոռն իւր,
'ի Բիւզանդիոն առ Կայսրն Թէոփոս,
հանդերձ թղթով, որ ունէր օրինակ
զայս :

Թուղթ Իսահակայ՝ առ Թէոփոս :

Խաղաղասիրտ՝ Կայսեր՝ ան իմում 2
Օգոստոս Թէոփոս, Սահակ, Հայոց
եպիսկոպոս, 'ի Տր խնդալ : Գիտեմ զի
համբաւ ներուութես մերոյ հասեալ է 'ի
ներսդ լսողութիւն Ինքնակալիդ. սակս
որոյ յուսալով 'ի բարեգթածութի բա-
րերարութեանդ քոյ, դիմեալ ապաւի-
նեցայ յոսս ձեր : Եւ ոչ հանդիպեցայ
ընդունելութե յիմում վիճակիս, 'ի
հրամանն վերակացունաց նոց, այնչափ
ատեցեալ զմեզ, մինչև զնշանագիրս
անգամ ոչ ընկալան, զոր եբեր նոյն այր՝
զոր առաքեցի առ ձեր բարերարու-
թիդ, բազումնապամ ճգնեալ դորա
յարուրաց աշխարհին : Արդ՝ Թոնիցի
ձերում տերութեանդ, ոչ անխիտան
առնել զմեզ 'ի մերում վիճակիս, հրա-
մայեալ ընդունիլ զմեզ, և վարդապե-
տութիս մեր. ողջ լեր :

num obtinuit, qui, regionem nostram
ulcisci cupiens, pacem cum Græcis
fecit, neque illorum partem attigit.

C A P. LVII.

*Mesrobes Byzantium mittitur. Exem-
pla quinque Epistolarum.*

Magnus Isaacus, postquam hæc
omnia mala vidit, quæ in
parte Persicâ acciderant, in orientales
regionis nostræ fines concessit, qui
Græcis attributi erant. Quia tamen
parùm pro dignitate ab eis receptus
erat, propterea Mesrobem & Vardanum
nepotem suum cum his literis ad
Cæsarem Theodosium Byzantium misit.

Epistola Isaaci ad Theodosium.

“ Pacifico Cæsari domino meo Au-
“ gusto Theodosio, Isaacus Armeniæ
“ Episcopus in Domino salutem. Ca-
“ lamitatis nostræ famam ad mitissi-
“ mas Imperatoris aures pervenisse
“ novi, ob eamque causam clementiâ
“ atque benignitate tuâ fretus, ad te
“ libens confugio, atque ad pedes
“ tuos me prosterno. Non enim in
“ meâ sorte dignè acceptus fui, prop-
“ ter præfectorum ejus mandata, qui
“ nos tanto odio habuêre, ut ne lite-
“ rarum quidem formas recipere vo-
“ luerint, quas idem vir attulit, quem
“ ad vestram Benignitatem misi, qui
“ eâ re multa pericula in Syriâ subiit.
“ Placitum igitur sit Majestati vestræ,
“ ut ne potestatem in sorte meâ mihi
“ adimeres, sed ut nôisque doctrinam-
“ que nostram accipi imperares. Vale.”

Թուղթ

Թուղթ Սահակայ առ Ատտիկոս :

Epistola Isaaci ad Atticum.

Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, վարդապետ մեր Ատտիկոս, եպիսկոպոս աշխարհամեծ զբանդ, օրհնութիւնդ ջոյն : Յուսացեալ 'ի ձեր սրբութիւնդ, առաքեցաք զուսուցող մերոյ աշխարհիս զՄեսրոբ, և զԹորոն իմ վարդան, ունի զի լուեալ քո 'ի դոցանէ զաղէսս ներդրեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի թագաւորիդ, օգնեսցեն մեզ, որպէս արդարեւ եղբայր սիրելի : ողջ լեր :

Գրէ և առ Ատտիկոս զօրավար զայս ինչ :

Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, բաջի գորավարի Ատտիկոս, խնդալ : Հնորհունիս Մայրապետ զքեզ պատրաստեմք մեզ յապաւինութիւն, վն որոյ զգացուցանեմք, զի 'ի Հայթայթանս մերոյ ներդրեմք առաքեցի զուսուցանող մեր զՄեսրոբ, և զԹորոն իմ վարդան, 'ի դուռն արքունի, և աղաչեմք քեզ բաշխութիւն : ձեռնառու լինիլ ճանապարհիդ : ողջ լեր :

Զայս տեսեալ Ատտիկոս, միանգամայն և զոր առաքինութեն Մեսրոբայ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր զնմանէ, ոչ փոքր ինչ արար նոցա ընդունելութիւն, մինչև 'ի ձեռն փոփոխ ընթացից գրով զգացուցեալ կայսերն, առնու հրաման արժանանալ առաքել փութով : Վն որոյ արգելեալ 'ի քաղաքին 'ի Մելիտինէ զբազմութիւն աշակերտացն, զորս ը ինքեան անեալ հանդերձ գլխաւորաւ նոցին Ղևոնդիւ, առ եպիսկոպոսին Ակակայ թողու, և իւր առեալ զՄեսրոբ, և վարդան, տայ ջ' եպիսկոպոսն Դեր-

3 “ Isacus Armeniæ episcopus doctori nostro Attico imperatoriæ aulæ episcopo salutem ac felicitatem divinam. Vestrâ confusus sanctitate, Mesrobem regionis nostræ doctorem, & Vardanum nepotem meum ad te misimus, ut per eos tu ipse demiserimo rerum nostrarum statu certior factus, magnum imperatorem pro nobis deprecareris, tanquam frater verè charus. Vale.”

Ad Anatolium etiam exercitus ducem litteras tales dedit.

4 “ Isacus Armeniæ episcopus præstantissimo duci Anatolio salutem. Gratias ago Deo, qui te nobis per fugium præbuerit, atque ideò tectiorem facio, me in afflictis tuis adversisque rebus doctorem nostrum Mesrobem, & Vardanum nepotem meum ad aulam regiam misisse, & Fortitudinem tuam oro atque obsecro, ut eos in itinere adjuves. Vale.”

5 Ubi has literas Anatolius vidit, simul & in memoriam rediit, quanta de Mesrobis virtutibus fama percra- buisset, non parvo eos honore tractavit, quoad, re per tabellarios Cæsari indicatâ, mandata ab eo acciperet, ut eos dignè citòque mitteret. Itaque cùm discipulorum multitudinem, quam secum duxerant, cum illorum principe Leontio in urbe Melitene apud episcopum Acacium reliquisset, ipse, Mesrobe & Vardano secum sumptis, Gindo Derzaniæ episcopo eos tradidit, atque honorificè deduxit.

Զան'ւց :

¹ Per hoc tempus magistrum militiæ orientalis grio constat. Procop. de Bell. Pers. I. 2. p. 8. fuisse Anatolium ex Procopio etiam atque Evagre. Hist. Eccles. I. 18.

Հանուց Գինդ, և բարեփառութիւն զնս յուղարկէ : Արդ մտին 'ի Բիւզանդիոն, և յանդիման եղեալ մեծի' Թագաւորին, առին, և գոր յուսային, և գոր ոչն յուսային, և դարձան Հանդերձ Թղթով պոպսեալ :

Թուղթ Թէոդոսի առ Սահակ :

Ինքնակալ Թէոդոս' Օգոստոս, և կայսր Հռոմայեցւոց, մեծի Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց, խնդալ : Հրամայեալ մեր տեսանել զԹուղթս, վերահասու եղաք գրելեացս առ 'ի քէն, և մեղադիր եմք յոյժ, զի' ամ սրտի միտեցար զՀէտ Հեթանոս Թագաւորաց, և մեզ և ոչ Թղթով բաւականացար ծանօթանալ : և առաւել յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որք 'ի մերում քաղաքիս, յԱսորեաց ոմանց խնդրէիր զհմապոյց գիւտս : Ասան որոյ Հաճեալ էաք, ընդ մերոյ ծառայիցդ արհամարհել զայդպիսի ուսումն, բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մեսրոպը, եթէ' կատարումն արունեստիդ 'ի Հնորհաց վերնոց եղև, գրեցաք զի' ամ փութով ուսցին, և զքեզ պատուեալ ընկալցին, ուն՝ զարդարև' վարդապետ իւրեանց' Հանգոյն արքեպիսկոպոսին Աեսարու, և դարմանը, և ծախք յարքունիստ եղիցին : Եւ հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ Հայոց, յապաւինութիւն ձեզ, և մերոց գորացդ : և վասն քո' արարաք զՎարդան ստրատելատ', զորդի որդիացելոյ քոյ, և յառաջին վարդապետսն գրեցաք զՄեսրոպը : ողջ լեր :

Գրեաց և մեծ եպիսկոպոսն Ատտիկոս զայս ինչ :

Թուղթ Ատտիկոսի առ Սահակ :

Ատտիկոս' ինքնագլուխ եպիսկոպոս 10 Առստանդինուպոլսի, եղբօր սիրելոյ, և աթոռակցի, Սահակայ եպիսկոպոսի

Qui ubi Byzantium advenère, atque ad maximum imperatorem eoràm adducti sint, non solum quæ sperabant, sed etiam quæ parùm expectabant, accepère, & cum huiusmodi literis revertère.

Epistola Theodosii ad Isaacum.

7 “ Imperator Theodosius Augustus
“ & Cæsar Romanorum magno Isaac
“ Armeniæ episcopo salutem. Cum
“ literæ vestræ nostro iussu inspiceren-
“ tur, intelleximus ea, quæ scripsisti ;
“ ac te valde reprehendo, quòd toto
“ animo in reges ethnicos propensus
“ fueris, neque nobis, ne per literas
“ quidem, de rebus vestris indicaveris ;
“ atque hoc magis tibi vitio culpæque
“ damus, quòd eruditos, qui in nostrâ
“ urbe sunt, aspernatus, ab Syris qui-
“ busdam ingemosa inventa exquæsi-
8 “ veris. Quapropter non sanè displice-
“ bat nobis, quòd servi nostri talem
“ disciplinam contempserant ; sed cùm
“ postea significâset nobis Mesrobes,
“ artem eam divinâ gratiâ perfectam
“ esse atque absolutam, ediximus, ut
“ omni studio disciplinam acciperent,
“ ac tibi, ut illorum doctori, parem
“ atque summo Cæsareæ episcopo ho-
9 “ norem haberent ; atque ut victus
“ sumptusque de regis thesauris sup-
“ peditarentur. Urbem præterea in
“ Armeniâ condi iussimus, ut vobis
“ nostrisque copiis perfugio esset. Var-
“ danum autem, nepotem tuum, tuâ
“ causâ, exercitui præfecimus, & Mes-
“ robem in primariis doctoribus as-
“ cripsimus. Vale.”

Scripsit quoque magnus episcopus Atticus in hanc sententiam.

Epistola Attici ad Isaacum.

10 “ Atticus supremus episcopus Con-
“ stantinopolis, fratri dilecto, & solii
“ conforti, Isaac Armeniæ episcopo in
“ Հայոց,
I

Հայոց, 'ի Տր խնդալ՝ Բագովմ գոհ
հուծի Այ մատուցանեմք յաղագս
բոյ բարեհամբաւութեդ 'ի մէջ այդ-
պիսի բարբարոս ազգի. այլ ո՛չ ազատ
'ի մեղադրանաց թողումք, որ ո՛չ կան-
խաւ յիշատակեցեր զսիրելութի Գրի-
գորի, և Ներսիսի, երանելեաց քոց
հարցն. եւ առաւել լայն զարմանամք,
եթէ՛ զի արդ՝ թողեալ զաղբերն եւ
կեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յոհան-
նէս, որ ո՛չ միայն տիեզերական մայր-
աբաղաբիս, այլ ՝ սովաւ ամ Բրիս-
տոնեայք, և ընդհանուր աշխարհս 'ի
նմանէ լուսաւորեցան վարդապետու-
թբ, ուստի և Ոսկեբերան զնա կոչեցին.
և ձեր զանց զնովաւ արարեալ, կամե-
ցայք 'ի սահանական ջրոց՝ փափագ ծա-
րաւոյ յագեցուցանել. մինչև Ամենագի-
տին տեսեալ զնոտի աշխատութիւնն,
բղիւենաց 'ի ձեզ զընորհս հոգւոյն, ընդ-
որ այժմ ուրախ եմք : Իսկ այդ հրա-
մանաւ ինքնակալի Օգոստոսի տունեալ
լիցի բեզ իշխանութի վարդապետել
զկողմը մեր, և աղանդոյ Բորբորի-
տոսաց, կամ՝ հաւանեցուցանել, կամ՝
հալածել 'ի բռնմէ վիճակէդ, և զա-
ռաբեալս 'ի բէն՝ զՄերսոք, ձեռնա-
դրեցաք լինիլ Էկկլէսիաստիկոս :

“ domino salutem. Maximas Deo gra-
“ tias agimus, quod bonam tu famam
“ atque existimationem in tam bar-
“ barâ natione conservaveris. Non ta-
“ men culpâ liberamus, cùm Gregorii
“ & Nersis, beatorum majorum tuo-
“ rum, amicitiam non citiùs recor-
“ datus sis. Illud verò magis mira-
“ mur, quid sit, quare ecclesiæ fon-
“ tem, patrem nostrum sanctum Jo-
“ hannem, qui non solum amplissi-
“ mam hanc primariam urbem, ve-
“ rum etiam universos Christianos
“ totumque orbem suæ doctrinæ lu-
“ mine collustravit, unde Chrysostomi
“ nomen invenit, vos destitueritis, at-
“ que ex rivulis sitim explere præ-
“ optaveritis; donec tandem is, qui
“ universas res cognoscit, inanem
“ istum laborem contuens, spiritûs
“ sui gratiam vobis impertivit; ex-
“ quâ re lætitiâ percipimus. Hæc
“ autem potestas, imperatoris Au-
“ gusti jussu, tibi data est, ut dici-
“ onis nostræ populum instituas ac-
“ que erudias, & sectam² Borbori-
“ torum aut ad fidem perducas, aut
“ de tuâ dititione expellas. Mesrobi
“ verò a te misso, impositione manu-
“ um, Ecclesiastici munus detulimus.”

² Ita etiam infrâ in capite insequenti nomen hoc
scribitur, quod aliter depravatum fuisse suspicati

essimus, quum eam sectam nusquam alibi memo-
ratam meminerimus.

ՊՐԱԿ ԾԸ.

C A P. LVIII.

Վասն՝ զԱրեւմտեայս մեր վարդապետե-
լոյ, և խաղաղանալոյ բողոքումն, և
Թագաւորելոյն Արտաշիսի :

*Occidentalis ora eruditur; pax toti re-
gioni redditur; Artases regnum acci-
pit.*

ՅԵՐՈՒՅԷՍԿԵԱՆ Մերովբայ, և Վար-
դանայ ստրատելաւոր, գտին
զգորավարն Անատոլի՝ հոգւոյ 'ի
մերս եկեալ սահման. որոյ ե-
կեալ, զհրամանն արքունի առաւել

Mesrobes & Vardanus dux, ut
venère, Anatolium ducem pro-
pè nostros fines reperiunt; qui simul
ac regis mandata accepit, statim sum-
mo studio opus aggressus est, atque
յոկոր.

յոխորտաբար, և քաջափոյթ ձեռնարկութբ, զգործն ի կատարումն աւարտեաց: Քանզի իշխանք, և գլխաւորք, և որք միանգամ յայտնիք էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ Տասանէին, Տանդերձ ամբաստանական ազգաւն ինքնակամ, իբրեւ յԱճառաք ձայնէ՝ Տրաւիրեալք: զորս անյապաղաբար սկսեալ ուսուցանել, երագապէս վարդապետեցին զկողմն արևմտեայ, ուն զարեւելեայն: Յայնժամ գային, Տասանէին ի բազում նախարարացն կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի ի մէջ նց անցեալ, ի միաբանութիւն զամս Տաւաքիցէ: քանզի դիտացեալ արքային Պարսից՝ Վրամայ, եթէ՝ ոչ առանց նախարարացն Հայոց՝ մարթի ունիլ զաշխարհս, հաշտութի խօսեցեալ Է ձեռն Սմբատայ ասպետի: վս որոյ թողեալ ի վր վարդապետութե կողմանն արևմտից, և առ նմա զիւր թողունն զՀամայնի, և ըզՀամադասպեան, զեղբարս Վարդանայ ստրատելատի, Տրամայէ, քննել զժանդագործ Բորբորիտոնն, և եթէ՝ ոչ հեզութբ, և ոչ սաստիւ գայցեն յուղղութի, չարչարանք հալածել: զի, ուն թշնամիք, ի թշնամեաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեացի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց: Եւ ինքն եկեալ անցանէ յԱյրատեան գաւառն, կուտեալ զամենայն նախարարազունն, առաքէ զՍմբատ ասպետն, և զՎարդան ստրատելատ, զթոռն իւր, ի դուռն արքային Պարսից: և նր Տաստատեալ զհաշտութի, և միւրհակ մոռացման յանցանաց կնքէ, ըսա խնդրոյ նոցա թագաւոր կացուցանելով զԱրտաշէս, որդի Վրամ Հապհոյ, և փոխեալ զանունն, Արտաշիր կոչելով, զաշխարհս Հայոց ի նա հաւատաց առանց Պարսիկ վերապացուի, որ տիրեաց ամս վեց:

perfecit. Quippe principes, primarii, atque illustrissimi quique viri, qui eam oram incolebant, simul cum cunctâ sacerdotum classe, quasi divinâ voce convocati, suâ sponte in unum convênere; quos sine morâ docere incipientes, occidentales fines, æque ac orientales citò instituebant atque² erudiebant. Tunc à compluribus præfectis nuncii venêre, Isaacum magnum orantes, uti ad ipsos transfiret, omnêsq; confociaret; rex etenim Persarum Veramus, sine satrapis Armeniis regionem eam se tenere non posse intelligens, per Sembatum equitem de pace egerat: itaque relictis ibi nepotibus suis Hemæaco atque Hamazaspe, Vardani ducis fratribus,³ mandata dat, uti partis occidentalis eruditionem curæ haberent, & sceleratos Borboritos exquirent, eôsq; si neque lenitate, nec severitate ad rectam fidem reducere possent, cruciatibus vexarent; ut, tanquam inimici, de inimicis supplicium sumerent, atque injustæ animarum neces justâ morte infames redderentur.⁴ Ipse autem in Araratensem provinciam discessit, & convocatis satrapis, Sembatum equitem, & Vardanum ducem nepotem suum ad aulam regis Persiæ legavit; qui quidem amicitiam cum eis pepigit, legemque oblivionis delictorum signo sanxit, atque ipsorum rogatu, Artasem Verami Saporis filium regem fecit, quem, mutato nomine, Artasirem appellavit, ac potestati ejus, nullo constituto procuratore Persico, regionem commisit, qui annos sex regnavit.

ՊՐԱԿ ԾԹ.

CAP. LIX.

Երևան Կարնոյ քաղաքի, որ կոչի
Թէոփոսիպոլիս :

De condendâ urbe Carina, quæ Theo-
diospolis appellabatur.

***Նատույեայ՝ զօրավարի ընկալեալ
Ա զհրամանն արքունի, և եկեալ
***յաշխարհս մեր, և շրջեալ ընդ
բազում կողմանս մեր, հաճի՛ի
գաւառին Կարնոյ շինել զքաղաքն, ար-
գաւանդահող, շատաճուր, և բերրի,
իրո՛ միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ
կարի՛ի բացեայ՝ի տեղեացն, ուր Եփ-
րատայ մասինն ինչ բղիւնն աղբիւրք,
և հանդարտ գնացիւք յառաջանան ծո-
վացեալ մծրաբար երևութիք. յորում
անբաւութի ձկանց, և գազան հաւուց
ճարակաւորաց, յորոց ի ձուռնցն միայն
կերակրեալ լինէին բնակիչքն. Եւ զե-
զերք մօրին շամբք, և բազմութիւն
եղէգանց, և դաշտքն ունին զթանձրու-
թի խոտոց, և զբաժաբերութի սերմա-
նաւոր պլտորոց, և լերինքն լի են երէ-
օք կճղակաբաշխիւք, և որոճայնովք,
նա՛ և՛ զանասնոց պաճարս բազմացու-
ցանեն, մեծահասակս, քաջամարմնս, և
յորս ցուցանեն համակեայս ի գիրու-
թի. Եւ առ ստորոտով, մի գեղեցկա-
նիստ, և մանուկ բղիւնեալ. Անդ տե-
ղեադրեաց զքաղաքն, զորով շրջափա-
կեալ խորախոսիւ, անդնդալիւր հաստա-
տեաց զհիմունս պատուարին, և ի վր
բարձրաբերձ աշտարակս ահագինս
շինեաց, յորոց գառաջին Թէոփոս ա-
նունեաց, ի պատիւ Թէոփոսի. և ի
նմանէ՛ և անդր շինեաց աշտարակս
ժայռաւորս, իբրեւ զնաւացուովս, և
առանցս գոգաւոր խորշիւք, որք ընդ-
դէմ լերինն հային. Մայէս և ընդ-
դէմ դաշտին հիւսիսոյ, ընդդէմ ա-
րեւելից, և ընդդէմ արեւմտից կանգ-
նեաց աշտարակս բոլորաձևս. և ի
մէջ քաղաքին, ի բարձրաւանդակ վայ-
րի մի, մեթերանոցս բազմապատիկս շի-

PLacuit autem Anatolio duci, ubi,
acceptis mandatis regiis, in re-
gionem nostram venit, multosque
tractus peragravit, ut in provinciâ
Carinenfi, quæ uberrimos maximé-
que fertiles agros, ac satis aquarum
habebat, & in mediâ regione sita
videbatur, urbem exstrueret; non
longè ab eo loco, ubi fontes non-
nulli Euphratis oriuntur, ac leniter
placidéque fluentes in magnitudinem
paludis crescunt; in quâ maxima
piscium copia erat, atque avium fe-
rarum edulium, quarum ovis solis in-
colæ vivebant. Circa oras paludis
magna arundinum & calamorum vis
erat. Agri herbis densi, & fructuum
frugumque fertilissimi. Montes a-
bundabant bestiis, quæ ruminabant &
ungulas divisas habebant, quorum
cubilia multiplicabant, ut, quum in-
gentis staturæ, ac maximis corporibus
essent, in eis pingues fierent. Ad
radices autem montis, situs quidam
amœnus erat, & pauci fontes nasce-
bantur. In eo loco urbem condit,
cui loco postquam altissimam fossam
circumdedit, firmissima fundamenta
murorum jecit, in quibus excelsas ac
mirificas turres excitavit, quarum pri-
mam, in honorem Theodosii, Theo-
dosiam nominavit; atque ultra eam
turres è saxo, ad formam rostri na-
vis, sine sinuosis flexibus exstruxit, quæ
in montem adversum spectabant. I-
tem ab aquilonari campi parte, & ab
occidente atque ab oriente turres
rotundas excitavit; & in mediâ urbe,
editissimo loco, horrea plurima con-

նեաց,

նեաց, և Օգոստին անուանեաց, 'ի պատիւ Օգոստի: Եւ այլ ջուրս Ե 5 յորով տեղիս անեալ մտոյց անյայտ գնացիւք, և երից զինու, և պահապան գնդաւ զքաղաքն, և անուանեաց Թեոդոսիպոլիս, զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի անունն: և 'ի վր ջերմ բղխեալ աղբււրացն, յարկս վիմատաշ քարանց շինեալ:

struxit, atque in Augusti honorem, Augustiana cognominavit. Aquas per varia loca ductas cæcis viis in urbem derivavit, eamque armis ac præsidio complevit, & Theodosiopolim appellavit, ut nomen id per urbis memoriam immortale foret; simul super fontes calidos, qui ibi nascebantur, tecta è saxo quadrato constituit.

1 Hujus urbis meminit Procopius, de Ædific. Justinian. III. 5. p. 58.

ՊՐԱԿ Կ.

C A P. LX.

Արկին աւետարանիչ լինիլ Մեսրոբայ, և երթ Թարգմանեացն և Բիւզանդիոն:

Mesrobes iterum regionem docet, atque erudit. Interpretes Byzantium petunt.

Մեսրոբայ կացեալ 'ի յանապատ, և 'ի հովանաւոր տեղիսն, որ Հաղգումքն անուանին, բովանդակեաց զվարդապետութիւն առաջին առելոց խմբացն. քանզի ո'չ ոպ' արուեստ ուսուցանէր, այլ իբրեւ զՏոգի առաքելաբար աշակերտացն տայր: Յետ որոյ Թողեալ վերակացուս յիւրոց աշակերտաց 'ի նին տեղւոյ, զԼեոնդ, և զԵնդէ 'ի Սպեր, իսկ 'ի Դերջան, զնոցին եպիսկոպոսն զԳինդ, և յԵկեղեց, զԴահան, ինքն եկեալ յԱյրարատ, անցանէ յառաջնոյ բնակութեան գաւառն Գողթն: Քանզի մնացեալ աղանդ դառնութեւն Հեթանոսական աղանդոյ, 'ի Ժամանակի անիշխանութեանն 'ի վեր երևեալ, 'ի բազումն տարածեցաւ. զորս բնաբարձ արարեալ երանելոյն հանդերձ օգնականութեւն հօրաբարոյ յին Գիտայ, որդւոյ Հաբիթայ, իշխանի գաւառին: Տեղեկանայր ևս, եթէ չարեաց վարդապետացն նախագոյնք 'ի Բաղասական են կողման, ուր երթեալ, զբազումն յուղղութիւն անէ, և զսակաւն անդարձս յիշխանութիւն հնոց

1 **M**esrobes in desertis atque abditis eis locis, quæ Salgumi appellantur, vitam degens, primam eam multitudinem, quam acceperat, perfectè edocuit; neque enim quasi artem tradidit, sed, velut apostolus, spiritum discipulis impertivit. Deinde, cùm nonnullos ex discipulis suis, qui ei muneri præessent, in eo loco Leontium, in Sperâ Enochum, in Derzaniâ Gindum episcopum, in Ecclésiâ Dadanum reliquisset, ipse, per Araratam transiens, in provinciam Golthanensem priores suas sedes remigravit. Impia enim Ethnicorum secta, quæ ibi fuerat, per interregni tempora se crexerat atque ad plures permanerat; quos quidem beatus ille vir, auxilio Gitæ, Sambithi filio, paternæ virtutis hæredis, provinciæ rectoris, penitus sustulit. Comperiebat quoque, impiorum illorum doctorem principes in finibus Balascaniis esse, quò se igitur conferens, 3 pleròsque ad frugem bonam perduxit, paucos verò in errore obfirmatos de

հալա-

հաղածական առնէ, հաւատարմով զվարդապետութիւն կողմանցն նոցին եպիսկոպոսին, որում Սուշէ՝ կոչէին, ինքն դառնայ գԳարդմանայ ձորովն, զի և 'ի նմա՝ լուաւ լինիլ յընկերացն նորին աղանգոյն. զորս գտեալ, ածէ՝ զնս 'ի գիտութի ճշմարտութեան՝ հանդերձ վերստին ուղղութեամբ իշխանին Գարդմանաց, որում առնու էր Խորս Հրաւիր: Հրաւիր՝ անտի 'ի բռնչիսէն Գուգարացոց Աշուշայէ, յաղաղս՝ նորին գործոյ գալ յիւր իշխանութի՝ 'ի գաւառն Տաշրաց. ուր երթեալ, լաւագոյնս վարդապետեաց, և հաստատագոյնս քան զամ աշակերտեալսն. առ որով ժամանակաւ Արգիլ ոմն էր կացեալ Թագաւոր Վրաց 'ի մասնկին յայնմիկ: Ապա՝ եկեալ, և առեալ Մեսրոպայ, և մեծին Իսահակայ զնոյն աշակերտ զՅովսէփ, և միւս ընկեր նմին՝ 'ի կողք գերջէ, որում առնուն՝ Եզնիկ կոչիւր, առաքեն 'ի Միջագետս՝ 'ի քաղաքն Եդեսսեա, զի որ միանգամ գացի անդ գիղք՝ ասացեալ սուրբ հարցն առաջնոց, Թարգմանեալ 'ի մեր յեզու բերցեն փութով, զի յետ այնր 'ի Բիւզանդիոն առաքեսցին՝ 'ի նոյն գործ: Որոց ընկալեալ զհրապուրական Թուղթս՝ սուտակասպասաց ոմանց, իբր թէ՝ պատրաստին մեծն Իսահակ, և Մեսրոբ զայլոք առաքել 'ի Բիւզանդիոն, վսորոյ առանց հրամանի վարդապետացն իւրեանց, նոյն ընդ նոյն չուեալ գընացին 'ի Բիւզանդիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց. և քաջ վարժեալ Հելլեն դպրութեմ, ձեռնարկեցին 'ի Թարգմանել, և 'ի գրել: Եւ ընդ նս նախանձեալ իւրեանց աշակերտակցաց, որոց անուանքն, Լեոնդ, և կորիւն կարդային, յիւրեանց կամաց ելին 'ի Բիւզանդիոն. ապա ելանեն անդր Յոհան, և Արձան, զորս կանխագոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ, և Մեսրոպայ:

pristinâ auctoritate deturbavit; & ubi regionis erudiendæ munus episcopo ejus, nomine Mofi demandaverat, ipse per Gardmanam vallem revertit, quia ibi etiam quosdam esse de ejus Sectæ sociis inaudierat; quos, cum reperisset, ad veri cognitionem adduxit, simulque Gardmanæ Principem, nomine Chorsum Rhavirum, ab errore iterum revocavit. Eum illinc Asusæus Gugariorum consul ad suos fines in Tasirensem provinciam vocabat; quod ut venit meliores ac firmiores discipulos, quàm unquam antea, instruxit; quo tempore Arzilius quidam Iberorum rex in istis finibus erat. Deinde Mesrobes & magnus Isaacus convenère, atque eundem discipulum Josephum, alterumque ex oppido Colbâ, cui nomen erat Eznico, socium ejus, in Mesopotamiam ad urbem Edeßam dimisère, ut quæcumque ibi sanctorum antiquorum patrum scripta reperissent, in nostrum sermonem converterent, atque ocyùs reportarent, uti postea ad idem opus iidem Byzantium mitterentur. Qui cum ab astutis quibusdam hominibus dolosas quasdam literas accepissent, quasi magnus Isaacus & Mesrobes alios aliquos pararent, quos Byzantium misfuri essent, eâ de causâ, injussu præceptorum suorum, illicò Byzantium petere contenderunt, bonarum doctrinarum cupidissimè studiosi; & cum literis Græcis optimè instituti atque eruditi essent, ad convertendos itémque ad conscribendos libros aggressi sunt. Quorum æmuli condiscipuli eorum, qui Leontius, & Coriunus nominabantur, se suâ sponte Byzantium contulerunt; quod postea Johannes etiam atque Arzanus pervenère, qui à magno Isaaco & Mesrobe jampridem missi, tardè iter facientes, morasque interponentes, Cæ-

որոց

• Edit. Եղիկ.

որոց յուլաբար յուղեորեն, և ծուլապէս դեգերեալք, պատաղեցան 'ի կեսարիա: որոց ընդունելութի մեծապէս ամենեցուն արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացոց:

ՊՐԱԿ ԿԱ.

Յաղագս՝ ժողովոյն Եփեսոսի, որ՝ վասն ամբարշտին Նեստորի՝ եղև:

Նի ա՛յն ժամանակս՝ եկաց յաթո՛ւ եպիսկոպոսութեն Բիւզանդացոց անարժանաբար ամբարշտին Նեստոր: և Հրեական իմացմանց հետեւալ, հայհոյեաց զամենասուրբ կոյսն, մարդածին լինիլ և ոչ Ածածին: քանզի ծնեալն 'ի նմանէ՝ առեալ սկիզբն, այլ որդի աւեր՝ շնորհօք 'ի Մարիամայ, և այլ որդի 'ի Հորէ՝ յառաջ: ոչ զի լինիլ երկուս որդիս, որով երրորդութիւնն չորրորդութիւն լինի: Վասն որոյ՝ ժողովեալ սրբոց հարցն Սահա՛, 'ի ծովափայտացն Եփեսոս՝ գրաւորական վերձանութբ: Չէլէստինոս Հռոմայ, Վիւղոս՝ Աղեքսանդրոս, Յորնադիոս Եփի, Յովհաննէս՝ Անտիոքայ, Մեմնոս՝ Եփեսոսի, Պողոս՝ Հեմսու, Թէոդոտիսոս՝ Անկիւրեայ, և այլ բազում համանգամայն երկերիւր Հարք: նոյն վելով զՆեստոր, խոստովանեցին մի որդի զառ մեր Յս Բն, և Ածածին զամենասուրբ կոյսն Մարիամ: Եւ զի ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովոյն մեծն Իսահակ, և Մեսրոբ, գրեն առ նս կիւրեղ Աղեքսանդրացի, և Պրոկորոս Աոստանդինուպոլսի, և Ակակ Մեւսինեայ, եպիսկոպոք, զգուշացուցանելով զնս: քանզի լուան, եթէ ոչ

sareæ cunctati fuerant; quos omnes Maximianus Byzantii episcopus magnificè recepit.

C A P. LXI.

De Concilio, quod Ephesi propter impium Nestorium habitum est.

PER ea tempora in folio episcopi Byzantini immeritò sedebat impius Nestorius; qui Judaicas opiniones secutus, scelerata convicia sanctissimæ virgini fecit, quippe quam hominis, non Dei genitricem dicebat; eum enim, qui ex eâ natus erat, initium habuisse, aliûmque esse filium gratiâ ab Mariâ, ac filium à Patre prius ortum; ita ut duo filii essent, & tres personæ fierent quatuor. Itaque sancti patres in Asiam ad Ephesum maritimam urbem coiere; Cælestinus Romanus, Cyrillus Alexandrinus, Juvenalis Hierosolymitanus, Johannes Antiochenus, Memnon Ephesinus, Paulus Hemisenus, Theodotus Ancyranus, plurésque alij ad ducentos omninò patres; qui, Nestorium execrantes, unicum filium dominum nostrum Jesum Christum, & sanctissimam virginem Mariam Dei genitricem declarabant. Cùm autem magnus Isaac & Mesrobes in eo concilio non interfuerint, Cyrillus Alexandrinus, Proclus Constantinopolitanus, atque Acacius Melitenis episcopus ad eos de eâ re perscribere, præmonentes, uti sibi caverent; acceperant enim, nonnullos discipulos

մանք

¹ Non ipse Cælestinus, ut ex alijs scriptoribus apparet, sed legati ejus concilio huic Ephesino interfuerunt, de quo qui plura & certiora legere volet adeat Baronium ad A. D. 431, & Cavium in Hist. Literar. vol. II.

² Extat etiam nunc Procli Constantinopolitani ad

Armenios de fide Epistola, & scripta quædam de hac re Cyrilli atque Acacii inter concilii hujus Ephesini acta occurrunt, de quibus tamen nihil amplius addere habemus, cùm ea acta nobis ad manum non sint. Vide Cavium in Hist. Literar. vol. II. p. 162.

մանք 'ի չարափառացն աշակերտաց, առեւ զգիրնն թէոդորոսի՝ Սամոստացւոյ՝ զվարդապետին՝ Նեստորի, և զաշակերտին՝ Իէոդորի, գնացին յաշխարհն Հայոց։ Ապա եկեալ Թարգմանիչքն մեր, զորոց զանո՛ւնսն յիշատակեցք յառաջագոյն, գտին զմեծն Իսահակ, և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ, և մատուցեալ զթո՛ղթսն, և զկանոնս Ժողովոյն Եփեսոսի, վեց սահմանեալ կանոնաւ, և զօրինակս ստոյգ գրոց։ զոր առեալ մեծին Իսահակայ, և Մեսրոպբայ, դարձեալ Թարգմանեցին զմիւսանգամ Թարգմանեալն փութանակի հանդերձ նորօք վերստին յօրինել նորոգմամբ։ Բայց, քանզի՝ անգէտք էին մերում արուճեստի, 'ի բազում մասանց Թերացեալ գործն գտանիւր։ Վն որոյ առեալ մեծին Իսահակայ, և Մեսրոպբայ զմեզ, առաքեցին յԱղեքսանդրիա՝ 'ի լեզու պանծալի, 'ի սաղոգ՝ 'ի յօդանալ ճեմարանին վերձանութե։

¹ Theodorus hic, genere Syrus, Samofatis forsan natus erat, sed, quod Mopsuestiae in Cilicia episcopus fuit, ab aliis Mopsuestenus appellatur. Ejus autem, ut & Diodori Tarlensis libros narrat Liberatus per haec tempora Syriacè, Armeniacè & Persicè

hæreticos, ³ Theodori Samofateni, Nestorii præceptoris, Diodori autem discipuli, scripta sumpsisse, atque in 4 Armeniæ regionem transisse. Tunc autem interpretes nostri, quorum nomina suprà indicavimus, reverterunt, & Isaacum ac Mesrobem apud Astisatum Taroniæ oppidum invenerunt, quibus epistolas & decreta concilii Ephesini, quæ sex canonibus continebantur, atque accuratissimum scripturæ exemplar tradidère; quod ubi magnus Isaacus Mesrobésque acceperunt, quæ bis transtulerant, denuò 5 vertère, atque ea de integro composuère. Cum verò nostræ artis imperiti erant, opus multis partibus imperfectum reperiebatur; eaque de causâ Isaacus & Mesrobes ad linguam nobilissimam ediscendam nos Alexandriam misère, ad præclarissimam scientiæ academiam.

à Nestorianis fuisse versos, eaque de re concilium in Armeniâ habitum esse tradit. Vide plura apud Baronium ad A. D. 435, cum nobis Liberatus præfò non adfit.

ՊՐԱԿ ԿԲ.

CAP. LXII.

Ի Վարդապետոն՝ յինքն, և 'ի ճանապարհութի ուսմանն, օրինակաւ Երկնային զարդու։

Suum ipsius ad Doctores, eruditionis causâ, iter, in modum Cæli ornatus.

ՓԵՐԱՆՏԵՄԼՈՂՔ Իմաստասիրացն, 'ի վերհայեցողք չափաբերապէս մակագրութեց, զաստեղս 'ի լուսոյ ասին՝ ընդծայիլ, և զլուսին՝ արեգակամբ ուռնացեալ, և զբոլոր՝ արեգակնն յարփայլին երկնէ։ Հիկէն արփոյն հե-

Philosophorum sectæ, cælestium signorum harmoniam contemplant, stellas suo lumine fulgere, lunam verò à sole, orbemque solis ab æthereo cœlo, illustrari tradunt. Nempe æther fulgorem suum in utraque zonas diffundit, quem zonæ per solem

դեալ

¹ MS. Չարահետնողք գալանն.

² MS. և.

³ MS. ընձուիլ.

⁴ Edit. արե-

դեալ՝ զծագողն յերկաբանիւր գօտիսն, և զանցն իւր գօտիքն՝ ի ձեռն արեգական՝ ընձային, ըստ դասի՝, ըստ բերման, ըստ ամանակի։ Օրինակ իմն՝ այսպէս և մեք՝ յաւէտախաղաց շնորհիւ՝ յորովացեալ յիմանալի ճառագայթից հոգեւոր հարցն, ըստ հարաւային մասանց պարայածելք, յեդեսացւոցն հասանէաք քաղաք, Թեթեակի՝ Էխորս դիւանին նաւեալ, անցաք ի աք տեղին երկրպագել և մնալ վայրկեան ի Պայեստինացւոց հրահանգս և պնդիսեալ՝ սաղապաճեմ արարաք, մտաք յԵգիպտոս, յաշխարհն համբաւատեց, յանշապից հրաժարեալ ցըրառոյ, և տօթոյ, ի հեղեղաց, և յերաշաից, ի գեղեցկում մասին երկրի գոհին ունելով, ամենազան պըտղովք առլցեալ, և անձեռագործ՝ պարսպեալ Նեղոսիւ, որ ոչ պահպանութի միայն, այլ և կերակուր նմա բաւական մատուցանել բնաւորեաց և յինքենէ՝ ոռոգմամբ տէր գոլաշատահալ և չորութիւն, և խոնաւոյ առ երկրին գործաւորութիւն և զանեղս ի նմա դիւրածել՝ գետոյն բիւրիւք հանգիստ Սղոյն առատագիւտս առնէ շուրջարունակելով, և ընդ ամ հոսելով, տրոհմամբ երկոտասանից վտակացն։ Յորում բարեյարմար ի մեծն Աղէքսանդրեայէ՝ շինեալ քաղաք, բարեժամանակ ի մէջ ծովուն, և ձեռագործ լճիւ կառուցեալ։ Յորոց օդոցն քաղցրախառնութիւն փեցեալ, որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէն՝ մօտեցելոցն, որք ելանեն ստէպ ստէպ՝ սղոյն օդոյ անսուկնք ալն, որ ի ծովէն, և Թան՝

pro ordine, loco & tempore suo quoquoersus emittunt. Similiter nos perenni gratiâ atque intelligentiæ radiis à sacris patribus illustrati, dum oras australes obibamus, ad urbem Edeffam pervenimus, & postquam altum Bibliothecæ ejus æquor navigavimus, inde ad sancta loca, religionis causâ, profecti sumus, ut in regione Palæstinæ aliquantisper commoraremur; unde ad Ægyptum iter fleximus & regionem eam celebratissimam ingressi sumus, ab immodicis frigoribus & caloribus remotam, nec nimis eluvionibus neque siccitatibus subiectam, sed in pulcherrimâ orbis terrarum parte positam, omnis generis fructibus uberrimam, & Nili muro ipsâ naturâ communitam, qui non solum eam tutatur, sed etiam ciborum copiam suppeditat; suâque irrigatione in siccitatem & humorem ad agrorum culturam dominationem habet; & flexuoso cursu complures insulas efficit, quas cingit atque inter se disjungit dum in duodecim rivos diffuit. Ad id flumen pulcherrima Alexandri magni urbs exstructa est, opportuno in loco sita, & artificiosâ palude ornata. Ex quâ re magna aeris temperatio oritur, dum simul ab ostiis paludis, quæ in mare influunt, leniter, & à mari validè spirat; quum tenuis ille maris, crassio paludis aëre permistus & temperatus, vitalem & salutarem spiritum præbeat. Hic jam sedem non habet Pluto, quinque capitibus im-

ձուկնք

• MS. ընձուին. MS. ջուկացեալ. MS. ճաղապաճեալի մտաք.
 1 Edit. պարսպին. MS. ի գետոյն բերիւք հանգիտակ. MS. Deest in
 Edit. յորում. 1 Edit. լիւ. MS. մոտեց- MS. ուկք. Edit.
 անսուկնք. MS. Թանձրուք.

1 In Armeniacis est Plotenus. Nos in versione Plutonem posuimus, conjecturâ tantum incertâ ducti.

ձուռնք այն, որ ի լճէն, որոց խառնու-
ածն առողջագոյն զհաստատութի կե-
նաց գործէ : Սորա առաջի այժմ ո՛չ
անցեալ նստի Պղոտենէոս, հնգակա-
տար գագաթամբն զանսպառ աշխարհ
պատելով, այլ Մարկոս աւետարանա-
կան քարոզութիւն . և ո՛չ վիշապին
դիւց գերեզմանք, այլ սրբոցն վայել-
չական վկայարանք . և ո՛չ ի քան և
ի հինգն Տուբի տօնի աղձատանք,
զբեռնաբարձս պսակելով գրաստս, և
պաշտօն տայ առնել լորտուաց, և
աթերաց առնել բաշխումն . այլ ի
մետասան նորին Տուբի յայտնութեն
կատարի տօն, զյաղթող նահատակս
գովել, և օտարաց առնել ընդունե-
լութի, և յաղքատս տուրս . և ո՛չ զո-
հել չար դիւին Սարապեայ, այլ զԲի-
արիւնն մետուցանել պատարագ . և
ո՛չ խնդրել հրաման պատասխանոյ ի
սանդարամետէն Ապրողիտեայ, այլ
ուսանիլ զգորութի իմաստից ի նորն
Պղատենէ, ի յիմն ասեմ վարդապե-
տէ, որում ո՛չ անարժան գտայ ա-
շակերտ . Եւ ո՛չ անկատար վարժ-
մամբ ի յանկ ելեալ արուճեստից ինքն,
անցաք յԵլլադա՝ նաւելով, յիտա-
լիա բռնութիւն հողմոյ ակնաք . և ող-
ջունեալք ի հանգիստ սրբոցն Պետրո-
սի, և Պողոսի, ո՛չ բազում ինչ ի
հռովմայեցոցն կացեալ քաղաքի, ան-
ցանելով ք չեղլադա՝ յԱտտիկէ, սա-
կաւ ինչ մնացաք յԱթէնս, և ի կատա-
րել ձմերայնոյն դէմ եդեալ ի Բիւ-
զանդիոն ելանել « փափագեալ մե-
րոց հայրենեացն :

mensam terram cingens, sed Marcus
evangelium prædicans; neque draco-
num & dæmoniorum sepulchra, sed
decora sanctorum monumenta visun-
tur, nec vigesimo quinto Tubis die
festum vesanum agitur, dum bestiis
onerariis coronas imponunt, & cultum
jumentis tribuunt, ac far & placentas
offerunt; sed undecimo ejusdem ² Tu-
bis die festum patefactionis domini
agitur, cum victores martyres cele-
brant, & peregrinos hospitesque re-
cipiunt, atque indigentibus dona di-
stribuunt, neque Serapidi dæmonio
malo sacra faciunt, sed Christi sangui-
nem piè offerunt, nec ab infernâ Ve-
nere responsa petunt, sed ab novo Pla-
tone sapientiæ vim ediscunt, nempe à
meo præceptore, quo non indignus
discipulus habitus sum. Et postquam
in artibus & doctrinâ plurimum pro-
fecimus, in Græciam navigare cogi-
tavimus, sed vi ventorum in Italiam
delati sumus; unde cum sancti Petri
& Pauli sepulchra salutâffemus, & pau-
lisper Romæ commorati effemus, per
Græciam in Atticam transivimus, &
parumper Athenis morati, exitu hye-
mis Byzantium petere contendimus,
jam patriæ nostræ desiderio capti.

ՊՐԱԿ

¹ MS. առաջին.
չանան գերեզմանք.
ո՛չ արժան.
մեղով նաւել.

² MS. վիշապազէն դիւցազնականաց.
MS. տանել.
MS. պէտպէս իմաստից.
MS. յանդիմանել արուճեստից ինքնաց, անցաք.
MS. փափագելով.

³ MS. վայել-
⁴ MS.
⁵ MS. կա-

² Mensis est Ægyptiorum quintus, cujus initium in diem Decembris vigesimum septimum incidit, ita ut undecimus ejus mensis dies sexto Januarii re-

spondeat, quo ipso die festum Epiphaniæ, ut vocatur, etiam nunc apud Christianos celebratur.

Յաղագս՝ չար միաբանութեանն Հայոց,
'ի խորհուրդ կորստեան անձանց:

*De pravâ Armeniorum ad suum ipsorum
exitium conspiratione, & concordia.*

ԱՅՅՑ Թագաւորն Հայոց Ար-
տաշիր անհուն սկսաւ ողորա-
նել յանառակ ցանկութիւնս, մին-
չև տաղտկանալ 'ի նմանէ ամ
նախարարացն. որոց եկեալ առ մեծն
Իսահակ, զբողոք բարձին, հրաւիրե-
լով և զնա յօգնականութի ինքեանց՝
չարախօսել առ արքային Պարսից, 'ի
բաց ընկենուլ զիւրեանց Թագաւորն,
և Պարսիկ ածել ունող աշխարհիս:
Այլ նա ասէ, ոչ առ սուտս ունիմ
զձեզ, իմ իսկ լուեալ զայդպիսի ա-
ղէտս ամօթայեաց, և բազում անգամ
յանդիմանեալ, ուրացաւ. եւ արդ պարտ
է փոքր մի տանել Թերութեան առնն,
մինչև զէր իրացն խորհել մարթաւ-
ցութե կայսերն Յունաց թէ ողորտիւ.
և ոչ անօրինաց մատնիլ 'ի ծաղր և
յայպանումն. եւ նոքա ոչ կամէին, այլ
ջանային համախորհուրդ իւրեանց զնա
առնել. այլ նա ասէ, ինձ քաւ լիցի
մատնել գայլոց զիմ մոլորեալ ոչխար,
և ոչ պատել զբեկեալ կամ՝ զհիւ-
ւանդացեալ. Զի եթէ եր հաւատացե-
ալ Թագաւորն առաջի, փութայի, և
ոչ յապաղէի, յուսալով զկանգնումն
գլորելոյն. այլ հեթանոսաց յառաւել
կործանումն ոչ առնում յանձն, ը
այնմ, թէ մի մատներ գազանաց զանձն
խոստովանող քեզ: Քանզի դրոշմեալ
է աւագանաւ, թէ պէտ և անառակ է.
պոռնիկ է, այլ Բրիստոնեայ է. գի-
ջացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ
ոգևով. զեղիս է վարութե, այլ ոչ
կրակապաշտ. տկար է 'ի կանայս,
այլ ոչ ծառայ է տարերց: եւ զի
արդ լինիցի այդ, փոխանակել զիմ
ախտացեալ ոչխարն ընդ առողջ գա-
զանին, որոյ առողջութիւն և մեզ պա-

REX autem Armenius Artasires
usque eò se in nefarias voluptates
immergere coepit, ut omnium satrapa-
rum animos à se alienaverit; qui ad
magnum Isâacum, quem adibant, que-
relas detulere, orantes ut ad eum cor-
am rege Persarum accusandum secum
consentiret, quod regem suum summo-
verent, & Persicum rectorem induce-
rent. Quibus ille, “ neutiquam vos,
“ *inquit*, in falsis testibus pono, nam-
“ que ipse turpia huiusmodi flagitia
“ de eo audiui, quæ cum sæpe repre-
“ henderem, ille pernegavit. Jam
“ igitur vitia viri nos paulisper ferre
“ par est, dum de exitu rerum cum
“ Græcorum Cæsare Theodosio con-
“ silia conferre possimus. Neque enim
“ eum improbis deridendum tradi
3 “ decet.” Cùm autem ii assentiri
nollent, sed ipsum ad suam sententiam
perducere conarentur, “ Longè absit
“ à me, *inquit*, ut ovem meam er-
“ rantem lupis committam, nec frac-
“ tam infirmamve colligem. Quòd si
“ coram rege christiano res agenda
“ esset, abjectâ omni cunctatione, fe-
“ stinare, sperans fore, ut ita lap-
“ sum erigerem; at verò ethnicis eum
“ tradere, eò graviore ruinâ opprimen-
4 “ dum, non libet, pro eo, quod scrip-
“ tum est, *Ne tradas belluis animam,*
“ *quæ te confitetur.* Quippe sancto
“ lavationis signo notatus est, quamvis
“ flagitiosus sit. Scortator est, at certè
“ christianus est. Libidinoso corpore
“ est, at animus rectæ fidei adhæ-
“ rescit. Dissolutus est moribus, at
“ minimè ignem colit. Debilis est ad

ENCL. SUMM. 3.

տուհաս: Իսկ՝ նախարարացն գմտաւ
ածեալ, իբր թէ՛ խաբկանօք իցէ գործն,
յապաղել զնոսա, զի՝ զթագաւորն պատ-
րաստեցուցէ ինքեան, վասն զի ոչ համ-
ակամեցար չթագաւորել նմա, արդ-
և մեք կամեսցուք չքահանայանալ
մեզ: Եւ միաբանեալ ամենեքին, ան-
ցին առ արքայն Պարսից՝ հանդերձ Սոր-
մակաւ ոմամբ Արձակեցի, փառամիշ
իրիցաւ, չարախօսել զարքայէն իւրե-
անց զԱրտաշէ, և զմեծէն Իսահա-
կայ, զՅունօք գլխաւ խորհրդոյն:

ՊՐԱԿ ԿԴ.

Յաղագս՝ բառնայոյ թագաւորութե-
անն Հայոց՝ ինքեանց կամաւ, և ա-
նարգելոյ աթոռոյ Եպիսկոպոսա-
պետութեանն:

Այնժամ՝ արքային Պարսից՝
Վրամայ, կոչեալ ՚ի դռուն
զթագաւորն Հայոց՝ զԱրտա-
շէր, և զմեծն Իսահակ, և խնդրէին ՚ի
նմանէ զամբաստանել զԱրտաշէ: Եւ
նա հրաժարէր բնաւ, ասել ինչ չար,
կամ՝ բարի: Ապա՝ հրամայեց՝ հաղար-
ապետին Արեանց, որ է՝ Սուրէնն Պալ-
հաւ, զի հաւանեցուցէ վնա խրատոս
սիրելութե, ոպ՝ զազգային, և նորա ան-
կեալ ՚ի բանս հրապուրանաց, ասելով,
զի՝ արին իմ ես, և հարազատութիւն,
զբարին քո խորհելով ասեմ, եթէ՛ մի-
այն այժմ՝ միաբանեսցիս ը նախա-
բարդ, և մեծարեալ լիցիս յարքայէն
արքայից, և զթոռն քո զՎարդան կար-
գեսցէ ՚ի վր Հայոց, զուգահաւասար
թագաւորին, և համապատիւ: Այլ
նա ոչ առնոյր յանձն, ասելով, զի արդ-
մի սնափառութե, և իշխանասիրու-

“ foeminas, attamen elementis non ser-
vit. Et quid est, quamobrem ovem
“ meam ægrotam sanâ belluâ commu-
“ tem, cujus ipsa fanitas nobis detri-
5 “ mento erit?” Satrapæ verò, ideo
eum dolo malo rem distulisse arbitrati,
ut sibi regem conciliaret, “ Quid tu,
“ inquit, voluntati nostræ morem
“ gerere recusaveris, ut ille regno
“ privaretur, nos te sacerdotem ha-
“ bere nolumus.” Omnium igitur
consensu, ad regem Persarum cum
Sormaco quodam Arzacensi, sacerdote
ambitioso, transitur, ut regem suum
Artasirem atque Isaacum magnum
insimularent, quasi ad Græca consilia
propensum.

C A P. LXIV.

*Imperium Armeniis libentibus adimitur.
Solium summi episcopi ignominia
afficitur.*

TUM verò Persarum rex Veramus
regem Armenium Artasirem;
itemque Isaacum magnum ad aulam
advocavit, atque ab eo petiit, ut Ar-
tasirem accusaret. Ille autem vel mala
vel bona se de eo dicturum omnino
negavit. Deinde Ariorum præfecto,
Surenæ Palhaveri, præcepit; ut eum
ad hoc, quippe cognatus, blandis
precibus cogeret, qui ad persuasionem
2 confugiens, “ Cum tu, inquit, con-
“ sanguineus meus & cognatus sis;
“ atque ego tibi maxime cupiam;
“ narro tibi, si nunc solum cum sa-
“ trapis consenseris, magno te apud
“ regem regum honore futurum, eum-
“ que nepotem tuum Vardanum Ar-
“ menizæ præpositurum, honore &
“ dignitate regi similem.” Ille autem
3 recusans, “ Quid est, inquit, quare

Բեան,

Թեան, չարաբանիցեմ զընկերէ • կամ՝
ընդէր ձեր այդպիսի՝ յօժարութի՛ն ըն-
կենուլ զԱրտաշէր • զի ես զնորա ամ-
բաստանութեան ինչ խորհուրդ ո՛չ
գիտեմ • Ապա եթէ՛ վս ա՛նառակ վա-
րուց՝, զոր նոքա ամբաստանէն, պա-
տուոյ արժանի՛ է՝ ի ձէնջ՝, ըստ ձե-
րում անմաքրասէր օրինացդ, Թէպէտ՝
ըստ մերո՛ւմն • դատապարտի • բայց սա-
կայն՝ յինէն ո՛չ ինչ էք լսելոց ամենեկին •
Ապա զայրացեալ Վաւանայ, ի մեծի
հրապարակին արարեալ քննութիւն, և
ո՛չ դնելով ունին Արտաշէրի, յօժարու-
թէ՛ լսէր չարախօսացն, առաւել ևս՝
ոյժ աղտեղութեան բանիցն Սորմա-
կայ • Փանգի՛ զաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանն՝ էր խոստացեալ նմա նախարա-
րացն Թշնամանակամացն, և ոսոխա-
սիրացն, վս որոյ՝ ինքնասիրութե՛ պատ-
րաստեաց զլեզուէն իւր՝ սուսեր սատա-
կից, մինչև հրամայեաց Վաւան՝ առնուլ
զթագաւորութիւնն յԱրտաշէ, և ան-
դէն արգելուլ զնա, և զնմա՛ ինչս՝ նո-
րա ազգին ունիլ յարքունիս, նոյնա՛
և զմեծն Սահակ, և զսոսնն կաթու-
ղիկոսական՝ ունիլ յարքունիս, և տալ
փոխանակ նորա՛ յաթոռ եպիսկոպո-
սութեանն՝ զՍորմակն զայն • և մեծա-
պարգև զնախարարն արձակեալ Պար-
սիկ մարզպանաւ, որում անուն էր՝
Վիհմիհր Հապուհ • Բայց՝ Սորմա-
կայ, ո՛չ աւելի տեւալ քան զմի ամ,
ի նոցին նախարարացն հալածեցաւ
յաթոռոյն, որ ապա զիւրոյ գաւառին
զեպիսկոպոսութիւն Բզնունեաց՝ ի Պար-
սից արքայէն եգիտ ունիլ ազգաւ • Իսկ
նախարարքն մեր խնդրէին ի Վաւանայ
այլ աթոռակալ, ետ նոցա զԲրքիշոյ
ոմն Ասորի • Սա եկեալ վատթար ըն-
կերակցօք, ամեալ ընդ ինքեան կա-
նայս տնակալուչս, անժուժաբար, և
աւելորդօք, և յափշտակութե՛ վախ-
ձանեցելոցն վիճակաց, վարեալ ամն
երկս • Որում ո՛չ կարացեալ տանել
նախարարացն, դարձեալ աղաչեն

3

“ ego propter vanam gloriam atque
“ ambitionem proximum meum in-
“ simulem; aut unde vobis tanta
“ libido Artasirem expellendi. Neque
“ enim accusationis ejus consilium
“ omnino intelligere possum. Nam
“ quod ad morum improbitatem at-
“ tinet, quam ei objiciunt, ex vestris
“ legibus impurissimis honore ideo
“ dignus est, quamvis eum nostrae
“ condemnarent. Utcunque erit, a
“ me tamen nullum omnino verbum
4 “ de ea re audituri estis.” Tum
Veramus iratus, quaestione in magno
praetorio habita, Artasiri aures pra-
clusit, sed faciles accusatoribus pra-
buit, praesertim foedissimis Sormaci
sermonibus. Nam quod satrapae isti,
odiis atque inimicitis dediti, solium
episcopi ei promiserant, eo libentius,
sua causa, linguam suam, velut gladium
exitialem, apparaverat, adeo ut Vera-
mus tandem regnum Artasiri adimi,
ipsum in custodiam tradi, omniaque
familiae ejus bona in Gazam regiam
5 redigi jussit, itemque magnum Isaa-
cum comprehendi, & possessiones epi-
scopi in aeternum redigi, atque in ejus
locum in folio episcopi Sormacum is-
tum constitui praeciperit; satrapasque
amplissimis muneribus donatos cum
Persico procuratore, cui nomen erat
Vimiherus Sapore, domum dimiserit.
Sormacus autem, interjecto tantum
unius anni spatio, ab eisdem satrapis ex
6 folio deturbatus est, qui postea, uti
provinciae suae Beznuniae episcopi mu-
nus sui generis & seminis proprium es-
set, ab rege Persarum impetravit. De-
inde satrapae nostri praefulem alterum
a Veramo deposcebant, quibus Bar-
chisium quandam Syrum dedit. Hic,
ut advenit, nequiores comitatu stipatus
est, foeminas domesticas impudicas se-
7 cum ducens; & profusis sumptibus vi-
զվաւմ

դԱբաւմ⁺ փոխել զնա՛, և տալ զա՛յլ
որ ըստ կամաց նոցա, և կիսոցն՝ ի նո-
ցանէ՛ զմեծն Սահակ՛:

vens, bonâque mortuorum ad se rapi-
ens, per tres annos præfuit. Quem
cùm satrapæ non ampliùs ferre possent,
rursus Veramum orârunt, ut illum
summoveret, atque alium aliquem ip-
sis acceptiorem substitueret; atque eo-
rum pars magna Isaacum magnum re-
poscebat.

ՊՐԱԿ ԿԵ՛:

Արձակունն ՚ի Պարսից մեծին Իսահա-
կայ, հանդերձ Համուէլաւ աթոռ-
ակալաւ:

CAP. LXV.

*Magnus Isaacus unâ cum Samuele præ-
fule ex Perside dimittitur.*

Ռ Պ Է Ս ասացաք՝, երկուս
բաժանեալ նախարարք Հայոց,
յերկաքանչիւրոցն առաքեցին
խնդրել աթոռակալ յարքայէն
Պարսից. Վասէ՛ Արծրունեաց տէր,
և Հմայեակ՝ Արցաաց տէր, զոր որ և
կամիցի արքայ. իսկ Մաճէին Ապա-
հունեաց տէր, և Սպանդարաւմ Արշա-
կունեաց տէր, զմեծն Սահակ: Նա և
գորավարին Յունաց Անատոլեայ ՚ի
Կարնոյ, զհաւուկ կուսոյ Առնոյ, զի
եթէ՛ ոչ իցէ նա՛ հաճոյ ունիլ յիւ-
րումբաժնին, տայցէ՛ զնա մասինն Յու-
նաց: Յղեցին և բազմութիւն եպիսկո-
պոսացն հանդերձ երանելեաւն Մես-
րովբաւ, և բովանդակ ուխտիւ եկե-
ղեցւոյն մարթանս, զքահանայն Տի-
րուկ՝, զորդին Մովսէսկան, ՚ի Զարի-
շատէ՛ Վանանդայ: Վն որոյ հաւա-
նեալ Վաւանայ, զերկաքանչիւրոցն կա-
տարեաց խնդիրս, տուեալ յաթոռե-
պիսկոպոսութե զա՛յլ ոմն Ասորի՛, Հա-
մուէլ անուն, զի իցի ընդդիմափառ
մեծին Իսահակայ, և հակառակաթոռ,
և գործ նմա՛ զատուցանէ՛, զընկերել
մարդպանին, կալ ՚ի վր բաշխից հար-
կաց խնդրեցելոց, և դատաստանաց՝, և
այլ աշխարհական կարգաց: Եւ զմեծն
Սահակ արձակեալ, Թողու ՚ի նա գե-
օղս սակաւս ՚ի նորին տանէ, զի՛ նստցի
միայն յինքեան, իշխանութիւն ունիլ

S Atrapæ Armenii, ut modò dixi-
mus, in duas factiones divisi, le-
gatos utrinque ad regem Persarum
miserunt; ab unâ parte Vadium Arz-
runiorum dominum, & Hemæacum
Asosiorum dominum, qui, quemcun-
que rex vellet, præfulem expeterent;
ab alterâ parte Mazenium Apahunio-
rum dominum, & Spandaratum Ar-
facidarum dominum, qui Isaacum
magnum deposcerent. Porro autem
Græcorum dux Anatolius avum virgi-
nis Arziæ à Carino misit, qui rogaret,
si eum in suâ ditione retinere nollit, uti
Græcorum parti daret. Item episco-
porum cætus simul cum beato Mesro-
be, universâque ecclesiâ, per sacerdo-
tem Tirucum, Moysis filium, de Zarifato
Vanandiæ oppido petitionem miserunt.
Itaque Veramus utrique petitioni fa-
tisfacere statuit, siquidem in episcopi
sede alium quendam Syrum, nomine
Samuelem collocavit, quem magno I-
saacq in adverso folio opposuit, eique
id muneris assignavit, uti procuratoris
collega esset, & tributorum pensioni-
bus, iudiciisque, atque aliis negotiis
civilibus præluderet. Magnum verò
Isaacum dimisit, eique paucos pagos
de suis possessionibus attribuit, conce-
dit.

միայն վարդապետութեւն սովորական
կրօնիցն, և ձեռնադրութեւն զայնոցիկ
զորոց և Շամուէէն յանձն առնուցու-
հայց յարձակէն զնա՝ յանդիման իւր
արարեալ ՚ի բազմակոյս ատենին, ասէ.
Երդմեցուցանեմ՝ զքեզ ՚ի քոյին հա-
ւատ, միամիտ կալ ՚ի ծառայութեւն մե-
րում, և ո՛չ խորհիլ ապստամբութեւն,
պատրիլ ՚ի մոլոր հաւատակցութիւնն
Տունաց, և ինիլ սրատճառ կորստեան
՚ի մէնջ հայոց աշխարհիս, փոխել բա-
րեւարութիւն մեր ՚ի չարութիւնն Յայն-
ժա՝ կանգուն կացեալ մեծին Սահա-
կայ՝ պարկէշտ, և նազելի զինքն ցուցե-
ալ ՚ի բեմասացութեան ձեռն. համեստ
սպիւցուածովք, համեստագոյն ևս ձայ-
նիւ սկսաւ ճառել զերախտիս ծառայ-
ութեն, և զապերախտիս ՚ի նոցանէ լի-
նիլ. ընդ նմին և զկեղծաւոր քաղցրա-
բանութի նց յանդիմանելով, և զդառ-
նութի խորհրդոց, և զգործս չարա-
չարս յարելով ՚ի նոսին զընդդիմա-
բանե՛լ անմիտ հայհոյութեցն արտա-
ճառեցելոց, զոր ասաց մոլոր հաւաս-
ցութի, և զնոցայն խալտառակելով
զպաշտամուսնս. կատարել ՚ի հրաշարի
Ածաբանութի՝, ըստ հանդուրժելոյ.
հեթանոսական լսելեաց, և ո՛չ բո-
վանդակ զբանին պայծառութիւն ան-
հաւատիցն արկանել առաջի՝ յայպա-
նունն, ոպ զմարգարիտ ՚ի խոզից կո-
խումն, այլ այն չափ կայծակնաճա-
ճանց ցուցեալ, որով գաղաղացան մո-
գունցն լեզուք, և հիացեալ պակեալ
ինքն Թագաւորն, և նմ բազմութի
հրապարակին անձնագեղացն Պարսից,
յակճիւս կարով ց՝ սկանջել մինչև
հրամայեաց Աւամ՝ արծաթ բազում
տալ նմա, իբրեւ քաջաբան, և ուժ-
գնասիրտ առնն, համարձակախօսողի
առաջի այնքանոյ Թագաւորի. Այ-
նր ո՛չ առեալ, ասէ ց՝ համազգին իւր
Սուրեն Պայհաւ, արծաթ նորա՝ նմա՝
լինցի. բայց դու հաւանեցուցանես
զնա՝ տալ ինձ զերկուս զայս միայն:

dens uti in sua solum parte imperium
haberet, & solennes ac statos ritus
perficeret, neve, nisi consentiente Sa-
muele, ullos consecraret. Itaque cum
4 jam dimissurus in frequentem curiam
adduxit, & “ per ego te, *inquit*, fi-
“ dem tuam oro obtestorque ut syn-
“ cerè fidèque nobis servias, neu ad
“ pravam fidei cum Græcis soci-
“ etatem deflectere cogites, atque
“ ita Armeniæ perniciem inferas,
5 “ dum benignitatem nostram in male-
“ volentiam convertis.” Tunc verò
magnus Isaacus, modestiam & decorem
præ se gerens, ad respondendum pro
tribunali surrexit; & vultu decoro,
vocèque magis decorâ obedientiæ suæ
merita commemorare cœpit, atque in-
jurias, quas inde accepturus esset; si-
mul in fictas eorum blanditias, consi-
liorum acerbicatem, & factorum ma-
litiâ invehens, atque etiam insuper
vesanam impietatem illorum reprehen-
dens, quòd pravam fidei societatem
6 dixerat, eorûmque religioni infamiam
inurens. Ita ille in divinarum rerum
scientiâ mirè perfectus, pro eo ut Eth-
nicorum aures ferre poterant, verba
fecit, neque tamen universum Sermo-
nis splendorem impiis deridendum, ve-
lut margaritam porcis conculcandam,
exposuit, sed tantum radiorum lumen
edidit, quantum Magorum ora op-
pressit, & ipsum regem pavore percu-
lit, totâmq; formosorum Persarum
7 frequentiam avidè ad audiendum at-
tentam fecit; usque eò, ut demum ei
Veramus amplam pecuniam numerari
jufferit, ut viro eloquentissimo animò-
que forti, qui coram tanto rege tam
liberè loqui neutiquam verebatur. Il-
le autem pecuniam respuens, cognat-
um suum Surenam Palhavensem sic
allocutus, “ Suus, *inquit*, secum
“ nummus maneat; tu verò ei velim

զնա-

Ջնախագահ Նախարարացն Հայոց, որ-
պէս կարգեալ յԱրտաշէի վարեցան
մինչև յ' աշտմ' նորին օրինակաւ հրա-
մայեցէ, և առ յապայ, զի մարգարէն
Պարսիկք մի կարասցեն, ծանուցունմն
սակս աշիր առնելով, ինչ գերագանց-
օրէն՝ փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց :
Եւ միւս, զի դարձուցէ գտուն ազգա-
կանի՝ իմ, և քո՝ զմանկանն Գազաւոնի՝
գորդունն Հրաճատայ . թէ և ոչ յիւ-
րում է ետեղ, զԱրշակունին յաջողե-
լով անուն, գէթ 'ի կարգն կեցեալ լի-
աջն Նախարարս թողեցի, յորում ե-
տեղինքն կամեցի, ուն՝ համազինքն կամ-
սարական, կամ՝ զԱմատունին, թափե-
ալ 'ի հարցն պատուոյ, և յառաջա-
մասինն գահոյէ՝ 'ի ստորնակայինն . և
կամ՝ գրէ թէ իբրև՝ զարքունի գործ-
ակալութի նմա՝ հաւատացէ, և նո-
րուն զաւակաց համանմանակի ընտա-
նութի, մինչև Ած քաղցրացի դար-
ձուցանել 'ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն
որ և է՝ թագաւորի : Արդ՝ ջանաս-
ջիր դու, թովելով զօրէն համոզակե՛ր
թովի : Այնմ լսող եղեալ Վաւանայ,
հրամայէ՝ զամենայն կատարել, և դար-
ձեալ հաստատելով զթողն նո՛ր՝ զՎար-
դան ստրատելատն, 'ի տէրութի իւրոյ
ազգին Մամիկոնէից՝ արձակէ՝ 'ի Հայոս
Բայց թէ՛ ասիցէ ոք, պարտ է մեզ
զսացեալսն մեծին Իսահակայ 'ի Պար-
սից հրապարակախօսութեն գրել, գի-
տացէ, զի՝ ոչինչ 'ի լսելիս մեր հասե-
ալ է բովանդակն ճշմարտութի յու-
մեքէ, և ոչ մեք 'ի պատմութեանս
հիւսել հաւանիմք . զի և ես աշր եմ
ծերացեալ, և հիւանդոտ, և անպա-
րապ 'ի թարգմանութեց . և զերագելն
միայն խոկացի, ոչինչ մաքրագու-
նից պարապեալ բանից, զի և քո՝
կամբդ կատարեցին, և ես ճողոպրե-
ցայց 'ի քոց հարկեցուցանող բանից,
և աղաչանաց, մարդ գրեզ վարկանե-
լով՝ կամեկցութեամբ մեզ հաւասար-

“ persuadeas, ut hæc duo mihi con-
“ cedat. Primum, uti satrapis Ar-
“ meniis primas partes reddat, eo or-
“ dine, qui ab Artasire institutus eti-
8 “ am nunc mansit, atque edicat, ne
“ quid deinceps procuratoribus Perfi-
“ cis, quæstione de eâ re habitâ, ad
“ suum arbitrium superbè immutare
“ liceat. Deinde, ut meo tuoque e-
“ tiam cognato, juveni Gazavono,
“ Rhahati filio, possessiones restituat;
“ eumque, si non in suo loco inter
“ Arfacidas reponat, at saltem in re-
“ liquorum satraparum numerum a-
“ scribat, quocunque ipse loco volue-
“ rit, ut si in Camfaracaniâ vel Ama-
“ tuniâ gente poneretur, avitâ digni-
“ tate depulsus, atque ab summo ad
9 “ inferiorem gradum detrusus; aut ut
“ regiam procurationem ei commit-
“ tat, & familiæ ejus propriam effi-
“ ciat, donec Deo placuerit per ali-
“ quem, quicumque fuerit, regem, il-
“ lum in avitam dignitatem restitue-
“ re. Tu igitur da operam, ut blan-
“ dis parafiti fascinationibus regem
“ illicias.” Ita Veramus, huic an-
nuens, omnia postulata expleri jussit,
& nepoti ejus Vardano exercitûs præ-
fecturam, & Mamiconiæ gentis domi-
natum reddidit, atque in Armeniam
10 dimisit. Quod si quis dicat, omnem
nos orationem debere perscribere,
quam in curiâ Persicâ magnus Isaacus
habuit; is sciat nos totam veritatem à
nemine accepisse, & nihil in historiis
confingere statuisse; ego enim senex
sum, valetudine infirmâ, & ab inter-
11 pretationibus parùm otiosus; & festi-
nationem modò animo proposueram,
cùm accuratiùs scribendî otium non ef-
set, ut tuæ voluntati satisfacere, me-
que de sollicitationibus atque efflagita-
tionibus tuis eriperem, cùm te homi-

րել, և որպէս՝ քերթօղքն ասեն, մերձ-
ապաւակք, և մօտասերք գող, և նոյն-
ասերմանք Աստուածոց իշխանք :

nem existimarem similitudine affecti-
onum nobis æqualem, &, quomodo
Grammatici aiunt, principes propin-
quitate, genere & femine ad Deorum
similitudinem propius accedere.

Պ Ր Ա Կ Կ Զ .

Գործք Համուհլի, անարժան հոմիշ-
խանին :

C A P. LXVI.

Acta Samuelis, Collegæ indignissimi.

Կ Ե Ա Լ Համուհլի, կայա-
զարթու եպիսկոպոսութեանն,
հետեւեալ վարուցն Բրեհշոյի,
և առաւել ևս՝ ագահութե-
անն մասամբ . զի՝ նա՝ զվախճանեալ
եպիսկոպոսացն միայն յափշտակեաց
զվիճակ, այլ սա՝ և զկենդանեացն .
քանզի՝ և փոխանորդ մեռելոցն ո՛ր տայր
թոյլ ձեռնադրել մեծին Իսահակայ,
և զկենդանեացն, դոյզն ինչ գտել
պատճառս խափանման հարկացն ար-
քունի՝ հարածականա առնէր, յինքն
կորզելով զամենեցուն տուն . վստորոյ
ատեցեալ ի բնաւ եպիսկոպոսացն
արհամարհեալ լինէր . Զի՝ թէ և՛
բիւրապատիկ չարիս ի նմանէ՝ կրէին,
ոչ երբեք՝ չարիս ի նմանէ կրէին, բայց
ի Սորմակայն յայնմանէ, զորոյ և մե-
ծացոյց իսկ՝ զվիճակն, արքունի՝ հրա-
մանաւ, հանեալ զբազմաց, նմա հա-
ւատայր : Ընդ որ նախանձեալ և այլ
եպիսկոպոսացն, ժպրհեցան զնոյն առ-
նել, խնդրելով ի Պարսից արքայէն՝
օգնութիւն իւրաքանչիւր իշխանաց : Այլ
մեծն Իսահակ ոչ ինչ կասեաց զհո-
գւոր կաթնն դիեցուցանել մանկանց
եկեղեցւոյ հանդերձ Մեքովբաւ . զոր
թողեալ, խարսխեաց յեկեղեցւոցն
կաթուղիկէ, որ ի Վաղարշապատ քա-
ղաքի, ինքն կալով ի Բագրևանդ գա-
ւառի, ի տեղւոցն ուր ծագեաց լոյս
յերկնից՝ ի մկրտել սրբոյն Գրիգորի
զՏրդատ արքայ, և զբոլոր Հայս : Բայց
Համուհլ կեցեալ ամն հինգ, մեռա-
նի ի մերուս աշխարհիս : Յայնժամ

SAMUEL, ut venit, sedem episco-
pi cepit, mores Barchisii imitatus,
sed ad rapacitatem longè proclivior;
Is enim mortuorum vicarios constituere &
consecrare non permisit, & levissimâ
quâque causâ de tributis regiis intermis-
sis oblatâ, vivos in exilium eiecit,
atque omnium illorum opes ad se ra-
puerit; adeo ut in odium & contemp-
tionem univerforum episcoporum ve-
nerit. Tamen enim innumerabiles
injurias passi fuerant, tamen à nemine
unquam antea tales injurias acceperant,
nisi ab isto Sormaco, cujus etiam diti-
onem, regis jussu, ille amplificavit,
& quæ compluribus ademerat, ei tra-
didit. Unde cæteri episcopi, invidia
moti, idem ab rege Persarum impu-
denter petière, suorum quisque princi-
pum adjumento usi. At verò magnus
Isaacus, unâ cum Mesrobe, ecclesiæ
liberis lac cæleste suppeditare nihil
intermisit; quem cum, velut sacrae
ecclesiæ fundamentum, apud urbem
Valarsapatam collocasset, ipse in pro-
vincia Bagrevandiâ eo loco sedem ce-
pit, quo lux de cælo effulserat, dum
sanctus Gregorius regem Tiridatem
cunctâque Armeniam baptizabat.
Samuel autem post annos quinque in
nostrâ regione è vitâ excessit. Tunc

Իմիասին

Խիստին ժողովեալ ամ նախարարացն,
չոգան առ մեծն Իսահակ, և զմեղանս
յանձնառեալ, աղաչէին զնա՝ դարձե-
ալ ունիլ զաթոռն, խոստանային՝ ի
Պարսից արքայէն հաստատել զնա,
մեւրհակ ամենեցուն կնքեալ, ազգաւ
տալ թոռանց նր զնոյն իշխանութիւն։
Այլ նա ոչ առնոյր յանձն, և ի բա-
զում թախանձելոյ նոցա, հարկաւո-
րեալ պատմեաց զտեսիլն, որ յառաջ
բան զբազում ժամանակս երևութեացաւ
նմա՝ ի բուն, ապագայցն յայտնութիւն։
Չոր լուծեալ նախարարացն, և գիտացե-
ալ թէ՛ յԱծային հրամանէ դարա-
րեաց յազգէ՝ նր քահանայապետու-
թիւնն, յարտասուս հարեալ, աւա-
ղելով զհիքեանս, ըստ Աւետարանին
բանի, թէ՛ հարկ է՝ գալ գայթակ-
ղութիւն, բայց՝ վայ այնոցիկ, ընդ ոյր
ձեռն գայցէ գայթակղութիւն, թոյլ
ետուն նմա։

verò satrapæ omnes, in unum congre-
gati, magnum Isaacum convenère, &
confitentes delicta, eum orabant, uti
solum rursus reciperet, quod ei regem
Perfarum confirmaturum præstabant,
atque obsignatis tabulis, eundem prin-
cipatum nepotibus ejus jure hæredita-
rio se daturus promittebant. Cùm
verò is abnueret, atque ii eò impens-
iùs efflagitarent, necessitate coactus vi-
sum exposuit, quod sibi secundùm qui-
etem multò antè apparuerat, & futura
prænuñciabat. Quod ubi satrapæ
audivère, & stirpem ejus, divino jus-
su, sacerdotio deinceps orbari inde in-
tellexère, lachrymabundi sese deplora-
bant, quemadmodum apud Evangeli-
um scribitur, *neceffe esse offensiones fie-
ri, eos tamen miseros fore, per quos fi-
ant*; atque eum rogare cessabant.

ՊՐԱԿ ԿԷ.

C A P. LXVII.

Փոխուամ յաշխարհէս մեծին Իսահա-
կայ, և Մեսրոբայ երանելեաց։

*Obitus magni Isaaci Et Mesrobis viro-
rum beatorum.*

*** ՔՍԱՆ, և զի՛ ամ թագաւո-
* 2 * րեալ Պարսից՝ Վրամ երկրորդ,
* մեռանի, թողլով զտէրու-
* թիւնն՝ որդւոյ իւրում Յազ-
կերտի։ Որոյ մեռացեալ զհաշտու-
թիւնն, իսկ և իսկ ընդ թագաւորելն
դիմէ ի վր Յունաց զօրուն, որք առ-
Մծբին, հրամայելով զնոյն Ատրպա-
տականի ի մեր աշխարհս ելանել։ որք
եկեալ, անկարգապէս բանակեցան առ
բազնացն աւանի։ Յայնժամ հասեալ
մեծին Իսահակայ հիւանդութիւն մա-
հու. և առեալ զնա՝ աշակերտացն,
տարան ի գեօղն, որ կոչի Բշուր, ու
թէ՛ ի վայր, և յընտանեգոյն, և ի
զերծ տեղի մատուցեալ, ի զօրացն Պար-
սից կըտորաց զնոսա. ուր և է՛հաս

QUUM unum & viginti annos
Veramus alter Persis imperâset,
mortem obiit, filio suo Isdigerdi reg-
num relinquens. Is, foederis imme-
mor, statim inter initia principatûs in
Græcas copias, qui ad Nisibin erant,
invasit, & cohortem Atropatiæ in nos-
tram regionem transire jussit; quæ, ut
venit, apud altarium oppidum tumultu-
osè castra posuit. Eo tempore Isa-
acus magnus morbo mortifero affectus
est; quem propterea discipuli ejus in
vicum, qui appellatur Collis, deportâ-
runt, ut in agrum interiorẽ & recon-
ditum, atque à Perfarum copiis tu-
tum, quæ eos exagitabant, & vexa-
bant. Ibi diem obiit supremum, post-

վախճան,

վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսութեան յիսուսն և մի, սկսեալ յերրորդ ա-
մի վերջնոյ խոստովայ՝ արքայի Հայոց,
մինչև 9՝ սկիզբն երկրորդին ամի Յագ-
կերտի, Պարսից եղելոյ թագաւորի •
յերսն ամսոյն Նաւասարդի, յաւուր իւ-
րոյ ծննդեանն, որ մահկանացու ծնե-
ալ, անմահ զիւրն յիշատակ եթող •
Պատուեաց զպատկերն, պատկառեաց
ի կոջնականէն • փոխանորդեաց զկե-
անս, և այսքան կենցաղաւորեաց, իբր-
զի ոչ պակասութի իրիք մասն ի ծե-
րութեն եղանիլ, և ոչ առ ի յախտից
առ ի յընդունիլ • Զորմէ պարտէր
մեզ Տրաշափաւագունիւ անցանել
բանիւ, ըստ արժանի՝ սրբոյ Տօրն
դրուատից • այլ զի մի յերկարութի
ճառիցս լինիցի ճանձրութիւն ընթեր-
ցողաց, այլում տեղւոյ, և ժամանակի
յայնսսիկ թողցուք՝ արտաքոյ այսց գը-
րոց, ուր սկզբանն Տրաւիրեցաք առ-
նել թերադրութի • Բայց զպատուա-
կան մարմինն բարձեալ օարկաւագա-
պետին նորին Երեմիայի, Տանդերձ
աշակերտակցօքն, և տիկնաւն Մամի-
կոնէից, նորին նուաւ, որում անուն էր
Իստիկ, կին Վարդանայ՝ ստրատելա-
տի, տարեալ Տանգուցին յիւրեանց
գետոյն Սէտիշատ, որ է ի գաւառին
Տարօն • Եւ զրուեալ աշակերտաց նր՝
կրօնաւորաց սպուդէից, ի գաւառս
իւրաքանչիւր, շինեցին Վանորայս • Եւ
զկնի վեց անցանելոյ ամսոց կատար-
ման սրբոյն Իսահակայ, ի տասն և ե-
րեքն Մեհեկանի, երանելին Մեսրօբ
յաշխարհէս փոխեցաւ, ի Վարդաշա-
պատ քաղաքի • գերազանցեալ քան
զամ, որք զայնր ժամանակաւ էին ա-
ւաքինիք • քանզի ամբարտաւանու-

quam episcopi sedem per unum &
quingenta annos tenuerat, jam inde
à tertio postremi Chosrois, Armeniæ
regis, anno, usque ad Isdigerdis Per-
sarum regis annum alterum ineuntem.
Decessit autem, exeunte mensē¹ Na-
vasardio, die suo natali, qui mortalis
natus, immortalem sui memoriam re-
liquit. Effigiem eam honore habuit;
convivam illum reveritus est; vitæ vi-
carius successit, talēque vitam tra-
duxit, ut nec senectute nec morbo
quicquam languesceret. De quo qui-
dem splendidiorem oportebat oratio-
nem habere, & virum sanctum pro
dignitate collaudare; sed ne narratio
verbosior legentibus tedium afferat,
in alium locum & tempus, atque etiam
in alium librum hæc reservabimus, u-
bi filum orationis ab initio contexere
statuimus. Jeremias autem, Diaco-
norum ejus primus, simul cum reliquis
condiscipulis, & Mamiconiorum regi-
nâ, nuru ejus, nomine Desticâ, Varda-
ni ducis uxore, cadaver ejus extule-
runt, atque in vico suo Astifato, qui
in Taroniâ provinciâ est, condiderunt.
Discipuli verò, & sectatores ejus reli-
giosi, in suas quisque provincias dis-
persi, solitarias sibi sedes ædificârunt.
Et post mensem sextum, quàm sanctus
Isaacus mortuus erat, tertio decimo
Mehecanii mensis die, beatus Mesro-
bes apud urbem Valarsapatam è vitâ
emigravit; qui inter omnes ejus ætatis
vel præstantissimos facillè excellabat;
superbia enim atque adulatio in ejus
moribus locum reperire potuerunt om-
nino nullum; sed beneficus, mitis ac
Թի,

¹ Annus antiquus Armeniacus duodecim men-
ses, tricenorum dierum habuit, adjunctis præte-
rea diebus quinque, ut 365 dierum numerum com-
pleret. Omnes sic ex ordine vocantur. 1. Na-
vasardi. 2. Hori. 3. Sabmi. 4. Tre. 5. Cha-
lots. 6. Arats. 7. Mebeci. 8. Aregi. 9. Abci.

10. Mareri. 11. Margats. 12. Rbotits. Hæc
ex Schroderi auctoritate scripsimus, nisi quod in de-
clarandis mensium nominibus veterem linguæ Ar-
meniacæ pronunciationem secuti sumus. Vid.
Schroder. in Thesaur. Ling. Armen. Dissertat.
p. 63.

Թի, և մարդահաճութի առ 'ի նորա՝ վարս տեղի՝ գտանել, ամենեին ոչ կարացին. այլ բարեբար, և հեգ, և երկարախորհուրդ գորով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեք, զինքն բուրից ցուցանէր։ Չի գոյր տեսեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք ժողովալ, մարմնով արտասպանեալ, սաստիւք անձառ, խորհրդակցութե մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձորթ։ Այլ քանզի՝ զգործը նր ուղղութիւն ոչ եմ բաւական ասել, 'ի հանգիստ նր նշխարացն դարձուցից զբանս, ոպ լուայ 'ի բազմաց, և 'ի հաւաստի արանց, եթէ՝ եկաց լոյս շողապէս ընդ աղօտ նշան խաչի՝ 'ի վր տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց. ոչ փոյթ լի փոյթ լեալ էանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեն, մինչ շատից մկրտիլ յանհաւատից։ Յայնժամ լեալ աղմուկ շփոթի ամբոխութեն, բաժանելով յիրիս գունդս՝ վասն հանգուցանելոյ զպարկեշտ զայն զմարմինն, և նախ քան զմահն կրթեալ 'ի մեռելութի։ Կէպէն ասէին, տանել 'ի բնագաւառն իւր Տարօն, և ոմանք՝ 'ի նախ աշակերտեալն Գողթն, և այլքն անդէն 'ի նմին՝ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, 'ի սրբոցն դիրս։ Բայց՝ յաղթեաց քաջն Վահան Ամատունի, զի՝ երգօրաւոր հաւատովք, և ճոխութե մարմնաւորաւ, վն զի՝ 'ի ժամանակին յայնմիկ նմա էր հաւատացեալ 'ի Պարսից հաղարապետութի աշխարհին Հայոց։ Որով բարձեալ, տարաւ զնա՝ արժանի՝ յուղարկմամբ յիւր գեօղն Ոջական, և նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին, 'ի վր երթալով դագաղացն յանդիման ամժողովորեանն, մինչև՝ 'ի հանգիստ զնա փոխեցին Վահան, և Թաթիկ, նորին արբանեակք, և ապա՝ նշանն աներևոյթ լինէր։ Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսութեն ետեղափոխութե՝ յաջորդեաց հրամա-

perspicax erat, & se erga omnes, ut caelestibus moribus exornatum, gessit. Fuit enim formâ angelo ferè similis, animo ingenioso & solerti, dictis splendidus, factis constans, corpore illustis, ad reprehensionem, supra quam dici potest, peritus, ad consilia prudentissimus, in fide rectus, spei patiens, ad amorem syncerus, in docendo impiger atque assiduus. Sed, cum cunctas ejus virtutes enarrare nequeam, ad funus ejus orationem convertam; sicut à multis & quidem fide dignis viris audiui; lucem utique fulgentem ad formam Crucis supra domum astitisse, in qua beatus ille vir animam efflavit; quæ non statim, ut apparuit, evanuit, nec paucis tantùm visa fuit, sed omni multitudini, adeò ut complures de infidelibus sacrosanctâ lavatione initiarentur. Tum verò magnum diffidium ortum est, cum tota multitudo in tres partes discesserit, de sepeliendo corpore illo castissimo, atque ante mortem ad mortalitatem exercitato. Nonnulli in Taroniam natalem suam provinciam, alii in Golthanam, ubi primùm discipulos instituerat, uti deportaretur, alii ut apud eandem urbem Valarsapatam in sanctorum monumentis conderetur, censabant. Vicit autem clarissimi Vahani Amatunii sententia, qui cum fide, tùm potentiâ atque auctoritate plurimùm valebat, quod per id tempus Armeniæ præfectura ei à Persis tradita fuerat. Itaque eum honorificè in vicum suum Osacanum detulit; eadèmq; lucida crucis imago, in conspectu totius populi, supra feretrum usque movebatur, quoad eum Vahanus & Thathicius, ministri ejus, in sepulchro condidissent; & tunc signum id evanuit. Cæterùm Josephus sacerdos ex Holo oppido in valle Vænsi, ita uti beatus Mesro-

նաւ

նաւ երանելոյն Մեսրոպայ՝, նորին
աշակերտն Յովսէփ քահանայ՝ ի Վայ-
ոց ձորոյ, ի հողոց գեղջէ :

ՊՐԱԿ ԿԸ.

Ողբ՝ վասն բառնալոյ Թագաւորու-
թեն հայոց յազգէն Արշակունեաց,
և եպիսկոպոսապետութեան՝ յազ-
գէ սրբոյն Գրիգորի :

Քամ գբեզ, հայոց աշխարհ,
Ողբամ գբեզ, հանդէս հիւսի-
սականաց վերագոյն : զի բար-
ձաւ Թագաւոր, և քահանայ,
խորհրդական, և իմաստուն ուսուցող :
Վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմա-
տացաւ անկարգութի : Դրդուեցաւ
ուղղափառութի, կայկայեցաւ տգի-
տութի քարափառութի : Ողորմի՛ր քեզ,
եկեղեցի հայաստանեայց, խրթնացե-
ալ ի բարեգարդութենէ՝ բեմին, ի
քաջէն զըրկեալ ի հովուէ, և ի հո-
վուակցէ : Ոչ ես տեսնեմ զբանաւոր
քո հօտ ի վայրի դալարւոյ, և ոչ ի
ջուրս հանգստեան տաճեալ, և ոչ ի
փարսխ հաւաքեալ զգուշանալով ի
գայլոց, այլ ջրուէալ ց' անապատ, և
գահաժիւժութեց : Երանի առաջնոյ,
և երկրորդի փոփոխմանն : զի՛ էր ինչ
ժամանակ հեռանալոյ փեսային, և փե-
սուիրին, և հարսնդ համբերեցեր ողջ-
ախոհութե, զամուսնութի պահելով,
որպէս ոմն նախ քան զմեզ իմաստա-
սիրեաց : Իարձեալ, մինչ երբեմն ոմն,
սեղեխաբար յանդգնեալ, յարձակե-
ցաւ յանարատ առագաստդ, և հարսնդ
ոչ աղտեղացար : Թէպէտ և բռնու-
թիւն զփեսայն ի բաց վարեաց որդւոց
բարձրացելոց, անարգելով զծնողն : Հա-
մայն և խորթոցն, ըստ արժանեաց զօ-
տար հայրն, և զեկամուտ յօրայն : Սա-
կայն դու և ոչ յայնմ ամենայնի
գբեզ բղբրիցն ցուցեր, զանդրէն քոյոյն
յուսալով գալուստն դարձ հովուակ-

bes iusserat, folio episcopi vicarius suc-
cessit.

C A P. LXVIII.

*Lamentatio propter Armeniae regnum
Arsacidarum stirpi, et summum pon-
tificatum sancti Gregorii generi a-
demptum.*

DE FLEO te, Armenia, deplo-
ro te, totius Septentrionis regio
summa; quia ablatus est rex, & sacer-
dos, confiliarius, ac sapiens doctor.
Pax disturbata est, & confusio radices
egit. Corruit recta fides, & stabilita
est ignorantia, atque opinionum pra-
vitas. Miseret me tui, ecclesia Ar-
meniaca, pulchris altarium ornamentis
spoliata, atque praestantissimo pastore,
& pastoris socio orbata. Non ampli-
us conspicor gregem tuum, rationis
participem, in campo virenti, aut ad
aquas requietis pascensem; aut in sta-
bula coactum, ut à lupis tutus sit; sed
per deserta ac periculosa loca dissipatum.
Felix erat prima atque altera
migratio; cum sponsus sponsique soci-
us ad tempus abessent; dum tu, spon-
sa, id patienter tulisti, atque conjugium
castè conservasti; ut olim quidam
sapienter dixit. Iterum, cum qui-
dam, mœchi more, in castissimum
tuum thalamum invaderet, tu tamen,
sponsa, ab omni labe pura evasisti;
quamvis violentia sponsum à liberis su-
perbis, parentemque aspernantibus de-
pulisset; atque etiam filii adulte-
rini patrem alienum, & peregrinum
focerum acceperant. Nec verò tu in-
terea te omnibus ostendisti; sed pas-
toris tui unà cum pastoris socio adven-
tum reditumque expectans, liberos tuos,
non ut ex focero, sed ut ex germano
ցաւն,

ցաւն, ո՛չ ունի տագե՛րբ, այլ՝ որպէս նոյնազաւակ զուգահարբ զմանկուննսն փայփայեցեր: Իսկ յերկրորդ հեռաւարս, ո՛չ է ակնկալութիւն դարձի լուծեալ՝ ի մարմնոյ ընկերաւն, գործակցաւն: Ընդ Քի լաւ է նոցա բնակիլ, և յԱբրահամեան հանգիւղ ի գոգս, և զՏրեշտակացն տեսանել պարաւորութիւնս: Բայց՝ անհոգօղ դուայրութիւն, և եղկելիք մեք, որք զրկեալք եմք ի հայրենի վերակացութենէն: Զի՛ ո՛չ ունի ի հնունքն ժողովրդեանն, այլ առաւել մերս է թշուառութիւնս: Վս զի՛ Մովսէս բարձեալ լինի, և Յէսու ո՛չ յաջորդէ, առաջնորդել յերկիր աւետեաց: Բութովամ մերժեցաւ յիւրմէ՛ ժողովրդենէ, և փոխանորդեաց որդին՝ Նաբատայ, և զայրն Այծախեաց ո՛չ առիւծ, այլ կատարումն ժամանակի: Եղիա համբարձաւ, և Եղիսէոս ո՛չ մնաց կրկին ոգւով օծանել զՅէու: Եւ այլ և Ազայէլ հրաւիրեցաւ ի կոտորել զիւլ, ի գերութի վարեցաւ Սեդեկիա, և Զօրաբաբէլ ո՛չ ուրեք գոյ, որ նորոգէ՛ զպետութիւն: Անտիոքոս բռնադատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիա՛ ո՛չ ընդդիմակցէ՛: Պատերազմեց շուրջ պաշարեաց, և Մակաբէ ո՛չ փրկէ: Այժմ մարտք ի ներքուստ, և արհաւիրք արտաքուստ: արհաւիրք ի Հեթանոսաց, և մարտք ի հերձուածողաց: և խորհրդականն չէ՛ ի միջի, որ խրատէ, և յարդարէ ի պատերազմ: Աւալ զրկանացս: աւալ թշուառական պատմութիւն: Որպէս զախտս հաղուրժեցից բերել: Զի արդ՝ զմիտս իմ, և զլեզուս պնդեցից, և հատուցից զբան հարցն, փոխանակ ծննդեանն, և սննդեանն: քանզի՛ ծնան զիս իւրեանց վարդապետութեամբն, և սնուցին զիս, առ այլս առաքելով աւեցուցանել: Եւ մինչ նոքա զմերն յուսային դարձ, և պատուասիրել իմով

ac consanguineo patre natos fovisti. In hoc verò altero discessu, nulla reditûs spes manet; cûm à corporis confor-te, laborûmque socio divulsa sis. 4 Ii quidem ipsi se hoc meliùs habent, quòd cum Christo habitent, atque in Abrahami sinu requiescant, atque angelorum choros conspiciant. At tu, jam vidua facta, negligeris, & nos sumus miserrimi, procuratione paternâ orbatî. Neque enim ita nobiscum, ut cum antiquo populo, agitur, sed nostræ miseriæ majores sunt; quandoquidem ablatu s est Moses nec Josua successit, 5 ad terram promissam ductor. Roboramus à populo suo pulsus est, cûmque filius Nabati excepit; virum divinum non leo, sed temporis vetustas consumpsit. Elias sublatu s est, nec relictus est Elisæus, duplo spiritu afflatus, qui Jehum ungeret; quin etiam Azazel ad perdendos Israelitas inductus est. In exilium abductus est Sedecias, & nusquam adest Zorobabel, qui imperium instauret ac recuperet. Antiochus leges patrias deferere cogit, nec se Mattathias opponit. Bellum nos undique circumfedit, neque adest Maccabæus, qui tueatur. Nunc, intûs prælia, foris terrores sunt; terrores ab Ethnicis, prælia cum Hæreticis; neque inter nos consiliarius ullus adest, qui admoneat, & ad certamen instruat. O injurias & calamitates! ô historiam miserandam. Quomodo hos dolores ferre potero? Quemadmodum mentem & linguam meam corroborabo, ut pro ortu atque educatione gratiam patribus referam; qui me doctrinâ suâ procreârunt, atque etiam eduxerunt, quippe cûm me ad alios mitterent, ut ita proficere possem. Dum autem ii nostrum reditu m expectabant, atque ex summâ arte meâ &

ամէն

ամէն իմաստ արունեստիս, և կատարե-
լագոյն յարմարութեւ, համայն և մեք
փութապէս դիմեալք ի Բիւզանդի-
ոն, յուսացեալք հարսանեաց պա-
րել, անվեհեր երագութեւ՝ կրթեալք,
և առագաստի սսել երգս։ Արդ՝ փո-
խանակ խրախճանութեւ, ի վր գերեզ-
մանի ողբս սսել ողորմելի հառաչեմ-
ուր՝ և ոչ տեսութեւ ժամանեցի, և ա-
չացն կափուցման, և լսել զվերջին
բանն, և զօրհնութիւն։ Այսպիսե-
աւ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ,
փղձկիմ կարօտութեւ մերոյ հօրն։
Ուր է՝ քաղցր աչացն հանդարտութի-
առ ուղիղս, և ահաւորութի՝ առ-
թիւրս։ Ուր է՝ զուարթ շրթանցն
ժպտումն՝ առ բարի աշակերտացն հան-
դիպումն։ Ուր է՝ խնդամիտ սէրն,
ընդունող աշակերտացն։ Ուր է՝ եր-
կայն ճանապարհացն յոյսն, և հեշտա-
ցղցիչ աշխատութեանց հանգուցա-
նող։ Կորեաւ ժողովիցն, Թաքեաւ ժո-
ղովօղն, Թաքեաւ նաւահանգիստն։
Ելիք օգնական։ Ընեաց ձայնն յոր-
դորեցուցիչ։ Ո՛վ այսուհետեւ զմերս
յարգեացէ զուսումն։ Ո՛վ ուրախացի
ընդ առաջադիմութեւ աշակերտիս։ Ո՛վ
զայրական բարբառեացի զուարճու-
թիւն մտամբ յաղթահարեալ յորդ-
ւոցս։ Ո՛վ կարկեացէ՝ գլանդգնութի-
ւոյէմ՝ առողջ վարդապետութեան
հակառակ յարուցելոցն։ որք ամբանիւ
քակտեալք, և քայքայեալք, յոյովս փո-
փոխեն վարդապետս, և բազում գիրս,
որպէս՝ ասաց ոմն ի հարցն, առ ամ-
բան նմանապէս դժուարին։ Եւ չար
օրինակ անձանց գրեն, զարար՝ զծիծա-
ղելն զմեօք, և զարհամարհելն, իբրեւ՝
զանհաստատնովք, և որ ոչ ինչ պի-
տանացու ունիցի արունեստ։ Ո՛վ զնո-
սա ըմբերանեացէ սաստելով, և զմեզ
սփոփեացէ գովելով, և չափ դնի-
ցէ բանի, և լռութեան։ Զմտաւ զայ-
տսիկ անելով, հառաչումն յիս ի ներքս

accuratâ compositione honorem acci-
pere cupidè sperabant, nos itidem in-
terea Byzantium celeriter properavi-
mus, nuptiarum choris interesse, &
nuptialia carmina canere maturantes.
Jam verò, lætitiæ loco, miserabiles
fletus gemitúsque edo; præsertim cùm
neque aspectu frui oculósq̃ue claudere,
nec verba novissima præcationésque be-
nignas, per temporis brevitatem, au-
dire liceret. His rerum angustiis af-
flictus atque oppressus, patris nostri
desiderio angor. Ubi est dulcis iste
vultus erga bonos serenitas, erga ma-
los severitas? Ubi hilaris labiorum ri-
sus, discipulorum bonorum accessu?
Ubi amor & lætitia mentis, quâ disci-
pulos accepit? Ubi est longi itineris
spes atque oblectamentum, laborúm-
que requies & solatium? Perit vir con-
cionalis; delituit concionator; delituit
portus & perfugium. Abiit adjutor;
cohortationis vox conticuit. Quis de-
inceps nostrâ doctrinam extollet?
Quis progressu discipuli lætabitur?
Quis est, qui paternam ejus hilaritatem
declaret, quâ filios penè vicit? Quis,
qui illorum audaciam comprimat, qui
se sanæ doctrinæ opposuerunt? Qui,
omni re labefactati, atque everfi,
complures doctores multóque libros
corrumpunt, ut quidam de patribus
ait, ad omnem rationem æquè diffici-
les? Et pessimi exempli rem propo-
nunt, cùm nos derideant atque con-
temnant, ut inconstantes atque in arte
inutili versatos? Quis eorum ora in-
crepando opprimet, nósque laudando
confirmabit, & silentio vocique mo-
dum statuet? Quùm hæc in animo re-
puto, gemitus fletúsque per me pervadunt,
& mœstas lugubrêsq̃ue voces e-
dere cupiunt. Neque tamen scio,
quemadmodum lamentationes compo-

ընթանայ,

ընթանայ, և արեօսոր, և կամեցուցանէ՝
բարբառել բան տրխրական, և սգա-
ւոր : Եւ ո՛չ գիտեմ, եթէ՝ զի արդ-
յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ՝
զով արտասուեցից : զՏէքն իմ մանուկ, ¹²
և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ վատ-
թար ազգաւ ի բաց ընկեցիկ, և նախ
քան զմահոյն մեռելութիւն, անփառու-
թեամբ յաթոռոյն ի վայր կործանեալ-
եթէ՝ զիս ինքն, զի վերացաւ ի գլխոցս
փարթամացուցից պսակն, գեղեցիկ, և
կենցաղագուտ : Չճայրն, և քահանայ-
պետ, զմիտս վսեմացել, որ երթայր,
տանէր կատարեալ բանն, որով վա-
րէր, և յարմարէր, և, զերեսանակ ի
բուռն առեալ, ուղղէր զդէպսն, և
կամ զվէպսն, և սանձահարէր զեզուս
ունայնաձայնեայ : Եթէ՝ զիս, թա-
փուր ի հոգւոյն մնացեալս, խանութ, և
ցականեալ : Չծնողն իմ, զաղբիւր վար-
դապետական, զարդարութեռ ուղղող,
և հեղեղաւ զամբարշտութիւն արտաքս
սահմանելով : Եթէ՝ զիս, երաշտացեալ,
և թարշամեալ պասքութեռ արեւմտաց
խրատու : Չաշխարհիս եկեալ զա-
ղէտս, եթէ՝ զապագայիցն ակնկալու-
թի : Ով մեզ զայսոսիկ ճառակցէ,
հաւասարելով տրտմութեանս : և օգ-
նեցէ, ախտակցելով ասիցս, կամ յար-
ձանս փորագրել : Չարթիր՝ զարթիր,
Երեմիա, զարթիր, և ողբա հանդերձ
մարգարէանալով, որ ինչ թշուառա-
ցաք, և որ ինչ թշուառանալոց եմք :
Գուշակեա՛ զյառնել հովուաց տգի-
տաց, որպէս՝ երբեմն Չաբարիա մար-
գարէ յիշի : Վարդապետք տխմարք,
ինքնահաճք, անձամբ առեալ պատիւ,
և ո՛չ յԱՅ կոչեցեալ, արծաթով ըն-
տրեալ, և ո՛չ հոգւով, ոսկեակէրք, նա-
խանձորք, թողեալ զՏեգութիւն, յու-
րում բնակի ԱՅ, և գայլք եղեալ, զին-
քեանց հօտս գիշատելով : Արօնաւորք,
կեղծաւորք, անձնացողք, սնափառք, ¹⁵
պատուասէրք, բանթէ՛ Աստուծասէրք :

nam ; aut quem deplem ; afflictu-
ne meum juvenem & regem, conspi-
ratione pravæ nationis, abjectum spre-
tumque, atque ante naturalem vitæ
terminum, de folio deturbatum ? an
me ipsum, cujus capiti detracta est o-
pulenta, pulchra ac vitalis corona ?
Patrémne meum summumque sacerdo-
tem, animo magno atque excelsio præ-
ditum, quem ratio perfecta semper
comitabatur, quâ omnia administra-
vit ac disposuit, &c, velut habenis
adductis, casus eventusque direxit ; ac
linguas vaniloquas frænavit ? an me
ipsum, animo deficientem, anxium
& sollicitum ? Parentémne meum,
doctrinæ fontem, qui justitiam irriga-
vit, sed impietatem eluvione exclusit ?
¹³ an me ipsum, exsiccatum & marcen-
tem, ac disciplinæ haustus sitientem ?
Calamitatésne regioni illatas ; an mi-
seriarum futurarum expectationem ?
Quis nobis in his enarrandis socium se
adjunget ? suamque tristitiam cum nos-
trâ exæquabit ? &c ad communes do-
lores, vel verbis declarandos, vel in co-
lumnis inscribendos adjuvabit ? Ex-
surge, exsurge, Jeremia, exsurge, &
vaticinans deplora miseras, quas passi
sumus, & quascunque deinceps sumus
passuri. Admoneto, ut olim Zacha-
rias Vates apud Israelitas, imperitos
pastores ortos esse. Doctores sunt
stolidi, sui amantes, honorem sibi as-
sumentes, non autem à Deo vocati,
pecuniâ electi, non spiritu, divitiarum
cupidi, invidi, deferentes mansuetudi-
nem, in quâ Deus habitat, & lupi
facti, greges suos dilacerantes. Ii,
qui viam vivendi religiosam ingressi
sunt, ficti sunt & simulati, sese osten-
tantes, inanis gloriæ cupidi, honorum,
magis quam Dei, amantes. Qui dig-
nitatem sortiti sunt, superbi sunt, iner-

Վիճաւ

U u

Վիճակաւորք, հպարտք, դատարկա-
կացք, գրաբանք, ծոյք, ատեցողք ա-
րուեստից, և վարդապետական բանից,
և սիրողք վաճառաց, և կատակերգու-
թեանց : Աշակերտք՝ հեղգք առ 'ի
յուսուլն, և փոյթք առ 'ի վարդապե-
տել, որ, նախ քան զտեսութի, Ածա-
բանք : Ժողովորդականք վէսք, ստա-
հանք, մեծախօսք, անվաստակք, արբե-
ցողք, լնասակարք, փախցողք 'ի ժա-
ռանգութի : Զօրականք անարիք,
անապարձք, զինատեսադք, պղերգք, հեշ-
տասերք, անժուժկալք, կողոպտիչք,
գինարբուք, յուզարկուք, համարա-
բոյք աւաղակաց : Իշխանք ապստամբք,
գողակիցք գողոց, կծրծիք, կրծիւք,
ժլատք, և ագահք, յափշտակողք, աշ-
խարհաւերք, ծառայից համարիտք, աղ-
տեղասէրք : Դատաւորք՝ տմարդիք,
սուտք, խաբօղք, կաշառառուք, ան-
ընտրողք իրաւանց, անհաւատք, հա-
կառակողք : Եւ բարձուլն առ հասա-
րակ՝ յամենեցունց սիրոյ, և ամօթոյ :
Եւ ապա՝ յանդիմանութի պսոցիկ
գինք : Եթէ ոչ անտես առնել Այ, և
տարերց փոխել զընութիւնս իւրեանց :
Դարուն երաշտացեալ, Ամսուն անձ-
րեայոյց, Աշուն ձմեռնացեալ, Զմեռն
սառնակառոյց, մրկայից, յերկարա-
ցեալ : Հողմք բբարերք, անտահա-
ւարք : Ամպք հրդեհեցք, կարկտա-
ծուք : Անձրեք անժամանակք, և ան-
պիտանք : Օղք դառնաշունչք, և ե-
ղեմնարկուք : Արոց առաւելուլ անօ-
գուտ, և նուագելն անհնարաւոր : Եր-
կրի անբերութի պտղոց, և անաճելու-
թի կենդանեաց : Այլ և սասանմունք,
և դղրդմունք, և 'ի վերայ այսր ամի
խռովութիւն յամ կողմանց, ըստ այնմ,
Թէ՛ չիք խաղաղութիւն ամբարշտաց :
Զի թագաւորք տիրեալ խիստք, և չար-
աչարք, բեռինս բառնարով ծանունս,
դժուարակիրս, հրաման տարով խիստս,
և անտանելիս : Վերակացուք անհարթ-

tes, vaniloqui, segnes, artes doctrinæ
que odio habentes, mercaturæ ludisque
dediti. Discipuli sunt ad discendum tar-
di, sed ad docendum veloces, qui di-
vinas res cognitæ habeant, antequam
eas perspiciant. Concionatores sunt
arrogantes, turbulenti, magniloqui,
desidiosi, ebriosi, injuriosi, ab hære-
ditate fugitivi. Milites sunt ignavi,
vanæ gloriæ cupidi, militiam detrec-
tantes, segnes, voluptatibus dediti,
intemperantes, rapaces, vinolenti, se-
ditiosi, ac latronum moribus imbuti.
16 Principes sunt contumaces, furum so-
cii, trahaces, sordidi, avari, rapaces,
expilatores, fervorum simillimi, turpi-
tudinis studiosi. Judices sunt atroces,
falsi, perfidi, muneribus corrupti, in-
justi, iniqui, infideles, litigiosi; æ-
que universi communiter amoris ac pu-
doris sunt expertes. Et quæ tandem
harum rerum castigatio futura est?
nisi ut nos Deus negligat, suâque na-
17 turas elementa mutent. Ver aridum,
Æstas pluviosa, Autumnus hyemalis,
Hyems gelidissima, procellosa, diutur-
na. Venti nivales ac pestiferi. Nu-
bes ignem grandinæque jaculantes.
Imbres intempestivi atque inutiles. Aer
gravis ac pruinosus. Aquæ inutiliter
redundantes, quæ neutiquam reprimi
possunt. Terræ frugum sterilitas,
nullumque animalium incrementum.
Quid? quod tremores ac trepidatio-
nes, & præter hæc omnia tumultus
undique existunt, prout scriptum est,
18 *pacem impiis fore nullam.* Nam reges
severi & crudeles imperant, qui gra-
via ac difficillima onera imponunt, &
sæva atque intolerabilia iussa edunt.
Satrapæ asperi sunt atque immiseri-
cordes. Amici insidiosi, atque inimi-
ci potentes. Fides vanâ hâc vitâ ve-
nalis. Latrones turmatim à plerisque

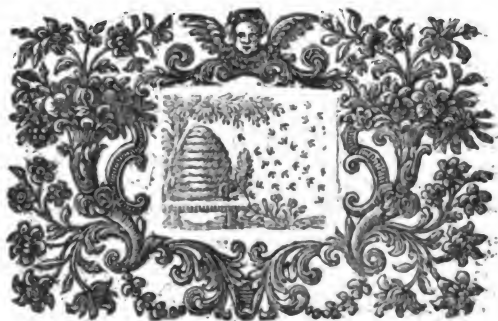
արարք :

արարք, անողորմք : Սիրելիք դաւա-
ճանեալք, և թշնամիք զօրացեալք :
Հաւատ վաճառեալ ընդ սնոտի կեն-
ցադոյս : Հէնք եկեալ անհատք, և յո-
լովից կողմանց : Գերփումն տանց, և
յափշտակութի ստացունածոց : Կապումն
դիտաւորաց, և բանտք յայտնեաց : Յո-
տարութի վտարումն ազատաց : և ան-
թիւ նեղութի ռամկաց : Առումն բա-
ղաբաց, և բանդումն ամրոցաց : Աւե-
րումն աւանաց, և հրդեհումն շինու-
ածոց : Սովք անբաւք, և հիւանդու-
թիւնք, և մահք բազմորինակք : Ած-
պաշտութի մոռացեալ, և ակնկալու-
թի Գեհենի, յորմէ պահեսցէ զմեզ
Քս Աճ, և զամենեւեան, ոյք երկիր-
պազանեն նմա ճշմարտութեամբ, և
նմա սխառք յաւիտեանս : Ամէն :

partibus incurfant. Domicilia exp-
lantur, possessiones diripiuntur. No-
biles vinciuntur, illustres in carcerem
conjiciuntur. Liberi in exilium pel-
luntur; plebs miseras innumerabiles
patitur. Oppida capta, castella dis-
jecta sunt. Vici vastantur, ædificia
incenduntur. Fames diræ, morbi,
mortésque urgent multiplices. Pietas
in oblivione jacet, atque Orci expec-
tatio instat, à quo nos Christus Deus
tueatur, omnésque qui ipsum verè
colunt, cui gloria in sempiternum.
Amen.

Ա Ե Ր Զ

E I N I S



U u 2

ԱՇԽԱՐՀ



ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՒ

MOSIS CHORENENSIS

GEOGRAPHIA.



THE
SCHOOL
OF
THE
FUTURE

MOSIS CHORENENSIS GEOGRAPHIA.

ԱՆԱԳՍ աշխարհագրութեան յ'Ածային գիրս ոչ ուրեք գտանեմք ոճով ասացեալք այլ դոյզն ինչ գուշուրեք, և այն դժուարահաս, և տաժանելի, անդ՝ քնդի անհասք դոցա եղեալ մեզ, յարտաքինսն հարկաւորիմք ձեռնարկել. որով զաշխարհագրութի յարմարեցին 'ի ճանապարհորդութե' և 'ի նաւարկութե', և ասուգեցին յերկրաչափութե' : Եւ ինքն երկրաչափութի՛ն գտաւ յաստեղաբաշխութե' : Քանզի ուշ եղեալ առաջինքն, խոկային, Թէ որք տեղիք երկրի ընդ որովք են կացեալք մասամբք երկնայնոյ բոլորակին, և զմեծութի տունջեան, և գիշերոյ, և զոր իվի երկրի, և զոր իներքոյ երկնից միշտ բերելով, յայտնեն և զանազութի մարդկան, 'ի միջօրական գծէն զդիրն առնելով, ասպարիզական չափու, ըստ ճանապարհորդութե' և ըստ նաւարկութե' : Իմացեալ գկայանսն, և զփոփոխից, զայլ այլուր ալապէս երևեալ : Քանզի իվի այրեցածին Բերին կենդանաւասակքն մոտանեն, և ծագին : Բայց փոքր արջն գերիվերոյ կացեալ լինի երկնի 'ի հիւսիսային կողմանսն, ասպարիզօք հինգ հարիւր և երկու հընգերեկօք : Եւ անդէն Թուրխ կղզի, որ մեկնէ զհիւսիսականացն, և ծանուցելոյ երկրէ, երբև զգետ, ըստ լայնութե'



UOD de Geographiâ in sacris literis nihil usquam fusè & copiosè traditum inveniâmus, sed pauca tantum eâque obscura ac difficilia occurrant, ob eam causam scriptores externos hac in re adire cogimur, qui quidem geographiam ex itineribus terrâ marique factis composuerunt, atque geometriâ confirmârunt. Ipsa autem terræ dimetiendæ ratio astronomiæ beneficio reperta est. Considerârunt enim veteres atque animis contemplati sunt, quæ terræ loca quibus cœlestis circuli partibus sint subiecta, quanta diei noctisque longitudo esset, quæ stellæ supra terram, quæque infra semper moverentur, atque inde habitationes hominum exposuerunt, & locorum situs intervallaque pro stadiorum numero ab lineâ æquinoctiali declarârunt, prout ex peregrinationibus ac navigationibus deprehenderant; ex quibus etiam tum statos, tum varios stellarum aspectus intellexere, quæ quidem aliis in locis alio planè modo apparent. Namque in Zonâ torridâ signa Zodiaci occidunt atque oriuntur. Ursa autem minor longè supra terram extat, in septentrionis finibus, ad stadia quingenta duâsque

չափու •

չափու . ունի 'ի միջօրեական շրջանակն
 երեք հարիւր և վաթսուներկու բիւ-
 րուք վեց հազարեկօք մասամբք, հինգ
 հարիւր չափուց ասպարիզաց, մեծ
 շուրջուններութիւն . Իսկ 'ի հարաւայինն,
 խոնարհի 'ի սուզականն, և այլակերպ
 զայլն երեւցուցանէ . ունի Թէոդորոս
 Սամոստացի պատմէ գնդակաց, թէ 'ի
 Լիմիմեռիկոնն նաւերով յերկիրն, ու-
 ներով զՏուռունն միջերկնեայ, և զԼու-
 դայ ընդ մէջ կիւռիայ . Իսկ յ'Արիայ
 ընդ մէջ նաւերով երկրականն, զՏա-
 նամբոս աստղ, որ է պպոս, 'ի նոցանէ
 երթեալ, և 'ի մէջ նոցա Ապոհիկիկոն
 հնչական, և այլ բազում ինչ : Եւ
 զգամաբեալ գօտին բերելով ընդ մէջ
 արեգեբրականին առ Եթէօպացւոց ճա-
 նապարհորդութենէ, յԱկիզիբրայ աշ-
 խարհէն . և զՏուսոն ծայր ընդ
 ձմեռնային շաւղօք, յաներեւականն,
 և 'ի սուզականն կոյս : Քան-
 զի և յեթնէ նահանգէն, մինն առեւ-
 ալ է հարաւայնոյ միջօրեականի գծին,
 և զայլևս վեցն 'ի նմանէ յարջայինն կոյս :
 Այսպէս և երկու ընդ այինս ժամն ու-
 նելով, երեք քառասունհինգ, կիսա-
 ժամաւ յառաջ մատուցեալ, ունի և ան-
 չորս, Պոստոս, որ է միջին նահան-
 գացն, ըստ գնականին յայտնութեցն .
 հինգ ընդ Հուսմ . վեց ընդ Կոստանդ-
 նուպօլիս . եթէն ընդ Սիւլթիայ . և ան-
 աշխարհաց ողոցին դասեցան : Յորս
 նախ առնի է զարեգեբրաց ստորագրու-
 թիս, նմանութիւն երկու գնականն աս-

quintas stadii partes. Atque ibi est in-
 sula ¹ Thule, quæ aquilonarem terræ
 cognitæ partem, quod ad latitudinem
 attinet, quasi flumen, disternit; ita
 ut ab lineâ æquinoctiali sexies & vicies
 centena viginti sex graduum millia
 absit, quorum unusquisque quingenta
 stadia continet. Tam vastus sanè est
 ejus ambitus! Coeli autem regio au-
 stralis infra horizontem deprimitur,
 & diversam syderum formam exhibet;
 ita uti ² Diodorus Samius de Indis nar-
 rat, qui, cum ad Limyricen navi-
 gant, Taurum in medio cœlo & Plei-
 adas ad antennas medias habent. Qui
 verò ad Azaniam navigant, ad stellam
 Canobum, quæ ibi equus dicitur, cur-
 sum dirigunt, atque inter eos Aprici-
 cus resonat, aliâque multa hujusmodi
 narrat. Cæterum zona torrida per
 medium terrarum orbem ad Æthio-
 piam atque Agifymbam regionem
 ducitur; & Prassum promontorium
 sub hyberno tropico à parte cœli de-
 pressâ atque ab aspectu nostro remotâ
 ponitur. Etenim ex septem terræ re-
 gionibus, una australi, sex reliquæ
 aquilonari æquinoctialis lineæ parti
 attributæ sunt. Ita cum inter has du-
 arum horarum spatium intercedat, ter-
 tia orbis regio per Alexandriam tran-
 sit, dimidio horæ longior, quo tem-
 poris intervallo reliquæ omnes proce-
 dunt atque augentur; quarta per Rho-

սողականաւ,

¹ Ἐπὶ τοῖνυν τὰ πλάτος πρῶτον ὑποτίθεται μὴ
 καὶ αὐτὸς τὴν Θέλην νῆσον ὑπὸ τοῦ παρελλήλου τοῦ
 ἀφορίζοντα τὸ βορραιοτάτον πέρας τῆς ἐγνωσμένης γῆς.
 τοῦ δὲ παρελλήλου τῶτον ἀποδεικνύσιν ὡς ἐνι μαλι-
 σα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τε ἰσημείου μοίρας ξ' γ', οἷον ἐστὶν ὁ
 μισομυβείους κύκλος τ' ξ', καὶ οὗτος δὲ τρισμυβείους χ'-
 λους πηλικοῦς. ὡς τῆς μοίρας πηλικοῦς ἐγγιστά
 καὶ οὗτος πειραχιστός. Ptol. Geogr. I. 7.

² Φησὶ γὰρ ὁ καὶ ὁ μὴ ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς οἰς τὴν
 Λιμυρικὴν πλεούσης, ὡς φησὶ Διοδώρος ὁ Σαμῖος ἐν
 τῷ τεύχε, εἶχεσι τὸν Ταυρὸν μισοεργοντα, καὶ τὴν
 Πλειάδα καὶ μισὴν τὴν καρχιδαιαν. οἱ δ' αἰς τὴν
 Ἀζανίαν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας ἀναρχομένοι, εὐθὺς τὴν

πλεὺς πρὸς μισομυβείαν, καὶ τοῦ Κανόβου ἀστὲρα,
 ὅστις αἰεὶ λεγέσθαι ἵππος, καὶ ἐστὶ νοτίω-τάτος. Ptol. ibid.
 Hucusque ferè omnia ex Ptolemæo Chorenensis
 deprompsit; quod ni ita fuisset, voces Armeniacæ
 adeo sunt depravatæ, ut vix potuissimus Latinè
 vertere. Ipsa etiam verborum series & continuatio
 tam confusa ac perturbata est, atque à Ptolemæo
 tantopere discrepat, ut nobis cum Ptolemæo con-
 ferentibus nonnulla videantur intercidisse, nisi po-
 tiùs omnem culpam in Chorenensis incitiam con-
 jicere velimus. Hæc fat est monuisse, neque enim
 operæ pretium facturi videmur, si operosè emendare
 conaremur.

տղականաւ, զկէս շրջանակին մեծի՝ ունեցով Տարիւր և ութսուն երեք, բնական թի մարդկան։ Եւ զվերաջափութի առնելով Ժամադիտականաւ, ՚ի ձեռն երևելոյ աստուորոն, և սկիթիոն գործարանաց։ Բայց կարևոր է ՚ի Դեպետալ առ ՚ի ցամաքաջափութի։

Որ է Պաղոմէոս և Կլոդէոս չափեալ ասպարիգօք զամբնակութի մարդկան, երկայնութիւն, յարեմոց սկիզբն արարեալ, որ է ծով անձանթ Ովկիանոս, ՚ի ծայրէ անձանթ աշխարհին, մինչև յարեմոյ յեզր անձանթ երկրի, մասուն Տարիւր ութսուն։ սոյնպէս և լայնութիւն, սկիզբն արարեալ յայրեցելոյ գօտւոյն, չափեալ զՏիւսիսիւ, անձանթ ծով, և երկիր, մասուն վաթսուն և Տինգ։ և դարձեալ յայրեալ գօտւոյն ՚ի Տարաւկոյս չափեալ յանձանթ երկիր, մասուն տասն և Տինգ։ լինիլ ամ լայնութիւն մասուն ութսուն։ և առաւել յարաբար կոյս քան զայս, չէ ուրուք զեզր երկրի տեսեալ, և կամ գիտացեալ, ոպ ասէ Պաղոմէոս։ Այլ ծանօթ կոչի երկիր, և ովկիանոս։ յորս երկրագիր բոլորակին տիեզերագրութեցն առեալ Պապայ Ա

dum, quæ est portio media, uti sphæra demonstrat; quinta per Romam; sexta per Constantinopolim; septima per Scythiam; atque in has regiones totus terrarum orbis distributus est.

4 Jam verò instituenda est primùm terræ syderumque descriptio ad duarum sphærarum similitudinem, in quibus circuli maximi dimidium et centum octoginta tres partes continere debet, ad habitationes hominum declarandas. Atque ea dimensio, quæ per sublimem aerem facta est, instrumentis perficitur, quibus astra & umbræ observantur; ad ipsam verò continentem terram dimetiendam Dioptrâ opus erit.

Claudius autem Ptolemæus cunctas hominum habitationes stadiis metitus est, ab ignoto oceano occidentali initium capiens, & longitudo quidem terræ æstimans, ab extremis terræ ignotæ finibus usque ad orientem atque alteram ignotæ terræ extremitatem gradus centum atque octoginta numerat; latitudinem verò, à Zonâ torridâ usque ad septentrionem & terram marisque ignotum graduum esse putat sexaginta quinque; atque ab alterâ parte ad meridiem versûs atque ignotam eam terram gradus numerat quindécim; ita ut latitudo tota octoginta gradus contineat; ultra quos terminos nemo quisquam, ut Ptolemæus ait, terram vidit aut cognovit unquam. Cæteræ autem terræ marisque partes cognitæ vocantur; easque Pappus

¹ Centum atque octoginta tantummodo partes, ut opinamur, debuisset dicere; sed in hac Geographiâ numeros sæpiùs corruptos esse, nimis liquidò apparebit.

² Ptolemæus quidem longitudinem terræ esse centum octoginta partium, & latitudinem graduum esse octoginta docet, sed ab Equatore ad Tholen insulam, Septentrionalis latitudinis terminum, sexaginta tres gradus, atque ab alterâ Equatoris parte decem septem gradus numerat. Ptol. Geogr. I. 7. 10.

14. VII. 5.

³ Pappus Alexandrinus Theodosii Magni temporibus vixisse fertur, ac proinde Chorenensis ipsius ætatem non multò antecessit. Inter ejus opera memorat Suidas ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑΝ ΟΙΚΟΤΜΕΝΙΚΗΝ, quod ipsum hîc Chorenensis indicat laudatque. Cæterum maximè dolendum est illud Pappi scriptum periisse, quod certè Chorenensis turpissimè compilavit. Pappum enim Alexandrinum, quæ erat ejus rerum Mathematicarum peritia, non tam jejunum atque inconditum de Geographiâ librum scripsisse, præstare minimè dubitamus.

դէքսանդրացւոյ Տամուօտաբար երկր-
ագրութեն. յորմէ մեր ծայրաբաղ ա-
րարեալ, զմեծամեծսն, և զնշանաւորսն
միայն, և զչափս որչափութեցն. ոչ
լատ յառակի երկրի, այլ ըստ բարձրա-
ցեալ լեռանց, տեսութե ընդ օդս ան-
շանելով 'ի ձեռն գործարանաց, նկա-
րելով զնշոյս արեգական, և լուսնի, և
աստեղաց, ըստ տանց իւրեանց եօթն
նահանգացն փոփոխման սահմանաց :
Եւ է սահման բան կարճաւօտ, յայտ-
նիչ բնութե եմթական իրողութե, որ
զիւրն 'ի ներքս փակէ, և զայն 'ի բաց
որոշէ, և չափէ զմասն : Եւ է մասն
Տինգ Տարիւր ասպարէզ : Եւ ասպա-
րէզն է Տեւագնացութե, այսինքն է
վտաւան մի : Եւ է ասպարէզն ըստ օդ-
աչափութե քայլս Տարիւր, և քայլն
վեց ոտն է, և ոտն վեց մասն : Մղոնն
ասպարէզ մի, իսկ ասպարէզաց ասպա-
րէզն Տարիւր և քառասուն երեք քայլ
և մղոնն է եօթն ասպարէզ. ունի լինի
գետնաչափութե մղոնն Տազար քայլ և
փարսախն երեք մղոն է : Բայց օդաչա-
փութե, է մասն Տինգ Տարիւր ասպա-
րէզ, ի լայն երկրաչափութե, և նոյն չափ
է երկայնութին չորեքիւկուսի, ունի զի լի-
նի մասին եօթանասուն և մի մղոն. չորեք
եօթն, քսան և ութն :

Արդ՝ այս չափոյս չափեցին զեր-
կիր, և զծով, սկիզբն արարեալ յայ-
րեցելոյ գօտւոյն, զոր կոչեն միջօ-
րական գիծ, յորում բնաւին ոչինչ
բուսանի, յաղագս միշտ յաճախե-
լոյ ընդ նմա արեգականն, յամառ-

¹ Huic Chorenensis loco videtur scriba ineptus
alienum aliquid interpoluisse; id quod inde etiam
suspiciari licet, quod vox Armeniaca hic occurrit,
antiquis Armeniis, quantum arbitramur, inaudita
atque inusitata, Vox autem ea, quam *definitionem*
vertimus, terminum & limitem notat, atque hic pro
gradu usurpari videtur; sed cum eadem vox sæpe

Alexandrinus in suâ totius orbis ha-
bitabilis descriptione breviter expo-
nit; à quo nos nostra deprompsimus,
notantes tantummodo maxima quæ-
que ac celeberrima loca, & quanti-
tatum mensuras, non per ipsum terræ
solum dimensas, sed pro eo ut ex
montium verticibus, visu per aerem
ducto, instrumentorum ope deprehen-
duntur, quibus solis lunæque & sy-
derum lumina observantur, perinde
ut domuum suarum & septem Clima-
tum determinatione variè definiuntur.

6 Est autem ² definitio oratio brevis
naturam ejus rei, de quâ agitur expo-
nens, se ipsa circumscribens atque alia
excludens, & metitur gradum. Gra-
dus quingenta stadia complectitur.
Stadium in locorum distantis ³ *Veta-*
vanum appellatur. Stadium verò, di-
mensione per aerem initâ, centum
passus, passus sex pedes, pes sex digi-
tos tenet. Stadiorum autem stadium
centum quadraginta tres passus explet,
milliariumque septem stadia complec-
titur; ita ut milliarium, dimensione
per terram factâ, mille passus comple-
at, & Parasanga tria habeat millia.
Quòd si per aerem mensuram incas,
unus gradus quingenta stadia, tam in
latitudine terræ, quàm in longitudine
quoquoersus tenebit, sic ut gradus u-
num & septuaginta millia adæquet.

7 His igitur mensuris terram & mare
dimensi sunt, initio facto à Zonâ tor-
ridâ, quam lineam Æquinoctialem
appellant, in quâ regione nihil quic-
quam terra gignit, solis ardoribus
perpetuò exusta, qui illic hybernum

նային

etiam *definitionem* valeat, satis quidem ineptè ejus
vocis *definitionem* librarius adjunxit.

² *Vetavan* Armeniacè stadium sonat.

³ De his mensuris, quæ corruptæ depravatæque
videntur, qui certiora cupit, adeat Cellarium, in
Geogr. l. I. c. 12:

նային եղանակն զեղանակ ձմերնային փոփոխեալ և անդրէն դարձեալ: Այս որոյ ասացին զարեգակն շատ փոքրագոյն քան զերկիրս զայս լինիլ, քանզի վեցերորդ, կամ երրորդ լինիլ արեգակն, զերկուս նահանգսն ասելով բովանդակութի արեգակն, այսինքն է օթեանս քառասուն, յորմէ ըստ հեղման օդոյն նրբացեալ բորբոքութե ասացին զայրեցական գօտին և աստ՝ և անդ: Եւ նորա զՈվկիանոս ընդմիջելով՝ ի բնակութեն, և հարաւային կիսագնտին, զոր ընդդէմ երկրի կոչեցին, բնակելոյ երկրիս մեծութե՝ ոչ ըստ սման, այլ հիւսիսային կիսագնտին զոր կոչեն գոյացեալ, քանզի ի նմա ասացին փոքրագոյն գծագրեալ, վստանձուկ գոյոյ բոլորակին. և զդէմն նմանապէս նորին հարաւային եզրն, զոր կոչեն ցամաքեալ: Եւ ոչ միայն զայրեցեալ գօտեաւն ասեն զովկիանոս, և զամ երկրաւն շուրջ գոյ, զոր և Կոստանդինոս Անտիոքացի ի Քրիստոնէական Տաղաբրութեն ասէ, յաղագս տապանակին անցելոյ՝ յարեգեան երկրէն առ մեզ ի մէջակոյս: Բայց Պտղոմէոս, որոյ արք բազմաշրջութե զամ չափեցին, ոչ ասեն շուրջ լինիլ զովկիանոս, այլ ի միոյ կողմանէ անկեան հիւսիսոյ աւրեմոսից՝: Եւ տարածի յարեգելոյս ընդ հիւսիսի, յերկուց մասանցն, մասն մի ընդ արեւմուտս. ի հարաւակոյս ի չորս մասանցն, երեք մասունքն որք ի նմանէ սկսեալք զանձանութ երկրէ ասէ շրջապատեալ զբնակութի մարդկայինս բնութե: Եւ զերկից ծովուցն մեծամեծաց, զՀնդկայնոյն ասեմ, և զՅունականէն, և զԱրկանին ծով, և երկիր բնակութի մարդկան ասէ շուրջ լինիլ զնորք, և է ճշմարիտ:

tempus in æstatem mutat. Ideò autem solem dixere multò minorem esse quàm terram, ita ut sol tertia tantum vel sexta terræ pars esset, quòd duorum modò climatum, quæ quâdraginta mansiones conficiunt, spatium complecteretur, atque inde, pro aeris motu, torridam Zonam ab utraque parte calefaceret. Quæ Zona oceanum medium dividit, atque habitatam terræ partem ab australi Hemisphærio disjungit, quod terram oppositam vocant; cùm maxima terræ habitabilis pars in Hemisphærio aquilonari posita sit; id quod tamen minore formâ propter Circuli angustiam depingi dicunt; perinde ut oppositam ei oram australem, quam aridam appellant. Sunt autem, qui non solum Zonam torridam, sed totam etiam terram oceano circumcludi ajunt, id quod ¹ Constantinus Antiochenus in Topographiâ suâ Christianâ tradit, cùm de arcæ ab orientis finibus in nostram regionem trajectu verba facit. ² Ptolemæus autem, hominésque ejus, qui, variis factis peregrinationibus, omnia permenſi sunt, terram habitabilem oceano, nisi in unâ parte, quæ inter septentriones atque occasum spectat, circumscribi negant. Oceanus verò ad orientem ac septentriones extenditur, atque ex duabus ejus partibus, pars una ad occidentem spectat; sed a meridie partes sunt quatuor, quarum tres, inde incipientes, ut idem narrat, terram incognitam atque humani generis habitationes cingunt. Nempe tria ea magna maria, Indicum, Græcum atque Hyrcanum, intelligi volo, quibus orbem habitabilem concludi scribit, id quod verum est.

¹ Constantinus quidem erat Antiochenus Prefbyter, Chrysostomi ferè æqualis. Utrum verò is idem sit, atque hic Constantinus, illud planè in in-

certo est. Vid. Fabric. Biblioth. Græc. Vol. X, p. 280.

² Vide Ptol. Geogr. VII. 5.

Աշխարհագիր : Հատուած երկրորդ :

Geographiæ Pars altera.

Քանզի զՅուկանաւն, և զվաս-
բիականաւն, և մերոց իսկ արանց պա-
տահեցաւ շուրջ անցանիլ, յորոյ վար-
կանիմ և զՀնդկայնոյն նոյնպէս լինիլ,
և ոչ, ունի ոմանք ասացին, Ովկիանոսի
պարունակեալ զամ, այլ հաւանեալ
եմ Պտղոմեայ պատմութեն, որոյ արք
զայրեցեալ գօտեաւն անցին 'ի հարա-
ւոյ կոյս, և զազգան զայնոսիկ ճգրտե-
ցին, և զասմանա ճարակաց նոյն չափե-
ալ, յ'Արիդիսիբրայ մինչև 'ի լուսնի լե-
տուն, և անոր ևս, յանձանութ երկիր :
Եւ շուրջ եկեալ զանձանութ երկրաւն,
Ովկիանոսէ մինչև ցՈվկիանոս, և զևս
առաւելն, լուեաց . զորս ոչ երբեք կո-
խեաց ոտն, և եամ ետես ակն մարդոյ,
որում Ամային գրոց 'ի ճահ գան վկայ-
ութիւն, ունի Յօր ասէ, Թէ ձգեաց
զհիւսիս զոչընչիւ, և եթէ հրաման
պատեաց զերեսս ջուրց . այսինքն եթէ
հրամանն Տն բաւական է ունիլ զեզր
ջրոց անձանութի ծովու, ոչ պիտոյացե-
ալ անցանել երկրի, և ոչ եզր սպառու-
ածի անձանութի երկրի պիտոյացեալ
ջրոյ : Բայց Թէ և է զանձանութ երկ-
րաւ ծով, կամ շուրջ զանձանութիւ ծո-
վու երկիր, մեք, ունի անհաս եղեալ
մատնութեց, լուեմք, և գրեմք զայս
միայն, զոր կոխեաց ստն, և ետես ակն
մարդոյ :

Աոր սկսցուք ըստ Պապայ Աղէք-
սանդրացւոյ երկրագծութեն, որ ըստ
ինքնագիր բոլորակին Աղօդիայ Պտղո-
մեայ տիեզերագրութեցն չափուց, Շոր
սկսեալ յայրեցելոյ գօտուոյն, կրկնակի
և 'ի հիւսիսոյ, և 'ի հարաւոյ : Բայց
սկսանի յայրեալ գօտին յանձանութէ
երկրէն Սիւնէացւոց, անցանելով ը
հարաւոյ մասնի կղզւոյ ստորոտն, և ընդ
Նեղոս գետոյ վտակն, և ընդ ամե-

9 Etenim Maria, Græcum & Caspi-
um, nostri etiam circumiêre, atque in-
de idem de Indico arbitror, neque, ut
nonnulli aiunt, omnia oceano circum-
cludi puto, sed Ptolemæo potius as-
sentior, cujus homines Zonam torri-
dam ab australi parte pertransierunt,
& nationes istas accuratè descripserunt,
eâsque oras ab Agifymbâ ad lunæ
montes, atque ultrâ, usque ad incog-
nitam terram dimensî sunt. De terrâ
autem ignotâ ab oceano ad ocea-
num & ultrâ, ibi filet; quæ loca
nec unquam pes calcavit, neque ho-
minis oculus aspexit, cui rei sacræ
historiæ testimonium convenit, quan-
do Jobus ait, *Extendit septentrio-
nem super nihil, & decretum ejus ex-
tremities aquarum coercuit.* Quæ ver-
ba declarant, decretum Domini aquas
10 ignoti maris intra terminos cohibere
posse, ut neque eis terram inundare,
neque extremis terræ incognitæ oris
aquas liceat transcendere. Utrum verò
terram ignotam mare ambiat, an mare
incognitum terra circumscribat, de eo
nos, quum non satis scimus, tacemus,
atque ea tantùm describemus, quæ
pes calcavit, atque hominis oculus
aspexit.

Itaque Pappi Alexandrini Geogra-
phiam secuti, exordium inde capiemus,
quæ cum Claudii Ptolemæi mensuris
congruit. Qui quidem à fervidâ Zonâ
initium ducens, utroque versum ad sep-
tentriones & ad meridiem pergit. In
Zonâ autem torridâ ab ignotâ apud Si-
nas terrâ orditur, atque inde per infe-
riorem insulæ Taprobanæ partem, &
per flumen Nilum, omnémque Æthio-

Թէօպայո

1 Job. xxvi. 7, 10.

Թէօպայս ըստ Տարաւոյ կողմանէ Թէ-
դիմաց լերինն, որ կոչի Աստուծոց ա-
թոռ, ընդ ձկնակեր Եթէօպայեցիսն,
յանձանօթ երկիր: Իսկ Ովկիանոսէ,
զկողմամբք Չւփիւռոս հողմոյ սկսա-
նի, քսան և մեկ մասն է լայնութիւն, առ
ձկնակերովք Եթէօպայեցովքն և Թէ-
դիմաց լերամբք, և պատէ զարեւմուտս,
մինչև իսպառ լայնութի չափու, և
դառնայ առ հիւսիսի յարեւելս, մինչև
վաթսուն մասն լայնութիւն, որ է հան-
դէպ կարկինէտեան ծոցոյն Պոնտոսի
առ Քեռսոնիւ, և անտի յառաջ ան-
ձանօթ երկիր: Եւ պատէ զմնացեալ
մասունն հիւսիսոյ, և զարեւելս, և
զհարաւ, քսան մասն յարեւելից մինչև ց'
նոյն Ովկիանոս: Իսկ զաւելիսն քան զայ-
սոսիկ չէ ուրուք տեսեալ, և կամ ծա-
նուցեալ: Կ'ս այնորիկ անձանօթ կոչի
երկիր, և ովկիանոս: Եւ Ովկիանոս
ձանօթ նաւագնացութե, և կղզիք ե-
րեք հանդէպ ներքսագոյն Լիբիոյ, որք
Երանելեաց կղզիք կոչին. և դոցա ք'
արեւմտից վեց կղզիք այլ է. և դոցա Ի
հիւսիսային, չորս կղզիք հանդէպ Մա-
րիտանեաց, և մի նեղուցն, որ կոչի Սեպ-
տէ, այսինքն եօթնեակ. քանզի զեօթն
մղոն ունի լայնութի տեղւոյն, որ գետ-
աբար ելանէ յովկիանոսէ, և ծնանի
զՅունաց ծովն. որոյ յարեւմտից կղզի
կայ այլ մի եւս: Իսկ Ովկիանոս երթե-
ալ ք' հիւսիսի, և դարձեալ ք' արե-
ւելս, առնէ երկուս կղզիս մեծամեծս,
որք կոչին Բրիտանացւոց աշխարհք, և
զԹուղիս մեծ կղզի, որոյ հասարակն
անձանօթ երկիր համարեալ է. և կղզի
մի այլ որ Սկանդիւն անուննի, յորում
Գունթք լեալք են. և քան զայս կղզիս
այլ նաւագնացութի չկայ, և ոչ հա-

piam, ab australi montis ¹ Theochemi parte, qui *Deorum solium* vocatur, per Æthiopas Ichthyophagos usque ad incognitam terram progreditur. A parte autem oceani, ab occidentis orâ initium capit, quo in loco unius & viginti graduum latitudo est, apud Æthiopas Ichthyophagos & montem Theochemum, atque occidentis oras obit, quâ in latitudinem patent, indéque inter septentriones & ortum remeat, usque ad sexagesimum latitudinis gradum, è regione sinûs Carcinitidis in Ponto apud Chersonesum, atque ultra ad ignotam usque terram. Deinde reliquas septentrionis partes, atque orientem ac meridiem, ad vigesimum latitudinis gradum ab oriente usque ad eundem oceanum persequitur; ultra quos terminos nemo omnino vidit aut novit quidquam; atque ob eam causam terra ista ac mare appellantur ignota. Mare autem ex navigationibus cognoscitur, & ² tres sunt insulæ ex adverso Libyæ interioris, quæ Insulæ Fortunatæ nominantur; atque ab occidentali earum parte insulæ sex aliæ extant, atque à septentrionibus quatuor insulæ è regione Mauritanîæ, & unum fretum, quod ³ Septa vocatur, id est, *septenarius*; quippe cum septem millia passuum latus sit is locus, qui, velut flumen, ab oceano profluit, & Græcum mare efficit; cujus ab occidentali parte insula etiam alia una sita est. Oceanus autem septentrionem versus fluens, ac tum ad solis ortum se inflectens insulas duas maximas, quæ Britannorum regiones vocantur,

սեպտա

¹ Montem hunc, Θεων ορημα, i. e. *Deorum currum*, sive *solium*, uti Chorenensis interpretatur, Græci scriptores appellant. Cellar. Geogr. IV. 8. p. 144.

² Sex Insulas Fortunatas numerat Ptolemæus, in Geogr. IV. 6. Cæterum cum numeri in hoc libro sæpissimè corrupti sint, neque operæ pretium videatur hanc Chorenensis Geographiam accuratè

expendere atque emendare, deinceps in notis rariores erimus.

³ Fretum Herculeum, sive Gaditanum *Septa* nomine appellari nusquam alibi legimus. Sunt autem montes quidam alti, qui freto imminet, qui, ob numerum, *septem*, ob similitudinem *Fratres nuncupantur*. Pompo. Mel. l. 5. Cellar. Geogr. IV. 7. p. 137.

սեալ է ոտն մարդոյ, վն այնորիկ կոչի
անձանօթ ծով: Մտանեն և գետք քսան
և մէկ յարեամէ յՈվկիանոս:

Իսկ երեք ծովք՝ որովք երկիր շուրջ
է: Աւաջին ծով Հնդկայինն, որ կոչի
Կարմիր ծով, յորմէ ծոցոյ ելանեն Պարսից,
և Արաքացւոց ծովք: և սահմանի
ի հարաւոյ անբնակ, և անծանօթ երկ-
րաւ, իսկ յարեմոց, Սինեցւոց աշխարհաւ,
և ի հիւսիսոյ Հնդկօք, և Պարսիւք,
և Արաքացօք, իսկ յարեմոց Ե-
գիպտացօք, և Եթէօպացօք:

Երկրորդ ծովն Յունաց, որ ծնանի
Ովկիանոսէ, և լայնացեալ ձգի մինչև
յ' Ասորիս: Եւ սահմանի յարեւելից
Ասորօք, և Փիւնիկեցօք: Իսկ յարեւ-
ելից Հրէաստանիւ հարաւոյ մինչև յԵ-
գիպտոս: իսկ յարեւելից հիւսիսոյ Մեջ-
երկրօք մինչև ց' Բաղկեդոն, յորմէ ծո-
ցոյ ելանէ Պոնոսի ծովն: Իսկ ի հիւ-
սիսոյ, Եւրօպիւ մինչև ց' Սեպտէ, իսկ ի
հարաւոյ Լիբիւ մինչև ց' նոյն Սեպտէ:

Երրորդ ծով Արկանի, որ կոչի
Կասպից ծով: և ձգի երկայնութիւն
նր ի բերանոյ Երասխայ, և Կուր
գետոյ, մինչև ց' մուտս Պօղէտիւէօ-
մէտայ գետոյ: Եւ սահմանի յարեւ-
տից Հայօք: իսկ յարեւմոց հիւսիսոյ
Աղվանիւք և Մաքթօք: իսկ յարեւ-
ելից հիւսիսոյ, Սկիւթացօք: իսկ յա-
րեւելից, ազգաւն, որ կոչի Արիականք
ամբոստակէք: Իսկ յարեւելից հարա-

atque etiam insulam magnam Thulen
efficit, cujus partes mediæ in terram
incognitam contribuuntur; ibique una
alia insula, quæ Scandia nominatur,
posita est, quem Gothi incoluere; at-
que ultra has insulas navigatio institui
potest nulla, neque hominum quisquam
profectus est, ac propterea ignotum
mare appellatur. Cæterum ab occasu
solis unus & viginti amnes in oceanum
influent.

13 Hæc autem sunt tria maria, quæ
terra cingit. 1 Primum est mare In-
dicum, quod etiam Rubrum vocatur,
ex cujus sinu Persicum atque Arabi-
cum profluunt maria; atque à meridie
quidem inhabitabili ignotâque terrâ, ab
oriente regione Sinensi, à septentrio-
nibus Indiâ, Persiâque & Arabiâ, at-
que à solis occasu Ægypto atque Æ-
thiopiâ terminatur.

14 Alterum est mare Græcum, quod
ab oceano oritur, atque ad Syriam
usque pertinet. Fines habet ab ortu
solis Syriam ac Phœnicen. Inter ori-
entem ac meridiem, Judæâ usque ad
Ægyptum; inter ortum solis ac sep-
tentrionem regionibus Mediterraneis
usque ad Chalcedonem continetur, ex
cujus sinu mare Ponticum profluit.
Ab aquilone Europâ usque ad Sep-
tam, ab austro Africâ usque ad ean-
dem Septam definitur.

15 Tertium est mare Hyrcanum, quod
& Caspium dicitur; cujus longitudo
ab Araxis & Cyri ostiis usque ad flu-
minis Polytimetri ostium pertinet. O-
ram ejus occidentalem Armenii te-
nent; eam, quæ inter septentriones
atque occasum spectat, Albani ac Mas-
sagetæ; eamque, quæ inter septen-
trionem & ortum spectat, Scythæ oc-
culunt. Ab oriente populi sunt, qui

և ոյ՞՞

1 Όμοιος δε και των οριζωντων εμπορευματα τη
γη θαλασσαν, αρα η μεν εστ μεγεθυς πηλις, η δε

τη Ινδιαν πηλαγος, αυταρα δε, η ημερ' ημας, τετα-
ρα δε, η Τρεβαν, η ημερ' ημας. Ptol. Geogr. VII. 5.

ւոյ, Արեւան աշխարհաւն : Իսկ 'ի
Հարաւոյ, Մարօք, Իերփօք, և Իել-
մօք, և Կարթիւք, մինչև 'ի մեծաւ Ե-
րասխայ :

Նոյնն և գերկիր բաժանեալ յերիս, ¹⁶
Եւրոպիայ, 'ի Լիբիայ, և յԱսիայ .
և ունի զարեւմտական Տիւսիսային կող-
մանէ Եւրոպիայ, մինչև 'ի Տօնաւիս
գետ : Եւ զարեւմտական Հարաւայնով
կողմամբ, Լիբիայ, մինչև ցկարմիր
ծովն : Իսկ պարոփէ սահմանաց յա-
րեւելակողմ, զՏիւսիս, և զՀարաւ զմէջ,
Ասիա ունի, մինչև ցանձանօթ երկիր .
մի որայ մեծագոյն է քան զայլ Հասուն-
անստ : Իսկ միջոց աշխարհի բնակութի
մարդկան Պաղոմէոս զԵրջանիկն զԱ-
րաբիայ ասէ, բայց ես ոչ հաւատամ,
քանզի Աւետարանն զԵրջանիկն Արա-
բիայ ծագա երկրի կոչէ, ուստի եկն
դժխոյն Հարաւայ : Բայց մէջ լինի, որ
զմիտաւի հեւակացութի ունի 'ի ծայ-
րիցն, և յեզրացն : Եւ այն է Եմ, ու-
րում և Աստուածայինք գիրք վիպիկն,
Թէպէտ, զչափուցն Պաղոմէայ, երկայն-
ատարած յարեւելս կոչա :

Այլ զերկուս չափս 'ի մի դնելով, նկա-
րագրեսցուք այսպէս . և հարաւայինն
ուր աւելի գայ քանզի Տիւսիսայինն ըստ
Պաղոմէական չափուն, զոր երկու 'ի մի
երեւալ, կերպագրեսցուք զերկայնութի
չափունցն, ուրսուն ամբողջ պահես-
ցուք, վն զի նեղ է : Եւ զհարիւրն
երկնեսցուք, լինի յիսուն, և այնն նմա-
նագրեսցուք . նոյնգումնակ և ըստ հարա-
ւոյ յայրեցական գօտեաւն, երկնեսցուք
զուրն 'ի չորս . և բերէ ստուգանք զմեզ

Ariacæ appellantur. Quà inter or-
tum solis & meridiem spectat, Hyr-
cania sita est. Fines denique ejus au-
strales, Medi, Delphi, Delmi, Cas-
piisque usque ad Araxis ostium acco-
lunt.

¹⁶ Orbis itidem universus divisus est in
partes tres, Europam, Africam atque
Asiam; ex quibus Europa eam habet
regionem, quæ ad occidentale septen-
trionis latus vergit, usque ad flumen
Tanaim. Africa eam partem tenet,
quæ inter occidentem solem & meri-
diem spectat, usque ad mare Rubrum.
Quicquid autem ultra hos terminos
ad ortum est, sive ad septentriones, seu
ad meridiem vergit, id totum Asiæ
attribuitur, ad ignotam usque terram:
eaque propterea cæterarum partium
magnitudinem vincit. In medio au-
tem orbis habitabilis loco sitam esse
Arabiam Felicem tradit Ptolemæus,
cui tamen assentiri nequeo, quippe
cum Arabia Felix apud Evangelium
extrema terræ ora appelletur, unde
regina australis venerat. Illud verò
medium dicitur, quod æqualibus in-
tervallis ab extremitatibus distat. Et
¹⁷ quidem in eo loco posita est Hiero-
solyma, quod & divinæ literæ testan-
tur, quanquam ex Ptolemæi mensuris
intervallum longius ad orientem est.

Nos autem duas mensuras in unam
conjicientes, ita describemus, itémque,
cùm ex Ptolemæi dimensione inter-
vallum australe octo gradibus majus
sit, quam aquilonare, eas etiam men-
suras simul conjiciemus, atque eo mo-
do describemus, ita tamen ut octo-
ginta graduum numerum, qui satis
exiguus est, integrum servemus. Igi-
tur centenarium numerum in bis quin-
quagenarium partiemur, itaque dimeti-

նուրի

¹ Hierosolymam in medio mundo sitam esse alii etiam scriptores credidère, quos lectores consulant apud Cellarium in Geogr. Antiq. I. 4.

նութի Պտղոմէական երկրագրութեն :
Եւ արդ՝ որովհետեւ բովանդակեցաք
զհասարակախօսութիդ, այսու հետեւ
սկսցուք պատմել զաշխարհ առան-
ձինն, ըստ գրից Տեղագրութեցն Պա-
պայ Աղէքսանդրացւոյ, սկիզբն արա-
րեալ յարեմոնէ Ովկիանոսէ, 'ի Սպա-
նիոյ աշխարհէ :

emur ; similiterque ab Austri partibus
in torridâ Zonâ pro octonario numero
quaternarium bis substituemus ; atque
ita Ptolemaicæ descriptionis similitu-
dinem accuratè satis habebimus. Et
jam quidem cùm de universo terrarum
orbe generatim locuti simus, deinceps
regiones singulas ex Pappi Alexan-
drini Topographiâ enarrabimus, atque
ab oceano occidentali, Hispaniâque
exordium ducemus.

Աստանօր աշխարհ Եւրօպիոյ :

Descriptio Europæ.

Սպանիա՝ է՝ երեք անկիւնի իմն ձե-
ով, կալով իմեջ ծովուց, որպէս կղզի :
Սահմանի յարեմոնց, և հիւսիսոյ, Ով-
կիանոսիւ . իսկ յարեւելից, Պիւռենէ
լեռամբ . իսկ 'ի հարաւոյ, Յունաց ծո-
վուն : Եւ բաժանի նա յերիս աշխարհս
փոքունս, որք ունին գաւառս բազումն,
և քաղաքս, զորս անուամբ յիշատակել
աշխատութի անշահ համարեցաք . և
ոչ միայն զգաւառս, և զքաղաքս, այլ
և խորհեցաք միայն գրել զլեռինս ա-
նուանիս, և զգետս հզօրս, և զքա-
ղաքս հոյակապս, և եթէ այլ ինչ նշա-
նաւոր իցէ, թողլով ի բաց զթիւս, և
զչափս, և զմանրամասնաբար պատմու-
թիսն :

Բրիտանացւոց՝ որք են երկու կղզ-
իք, 'ի հիւսիսոյնոյ Ովկիանոսի 'ի վե-
րոյ կողմանէ Սպանիոյ : Եւ անուն
արեւմտեան կղզւոյն, Նիուամբունիա .
և է գարեհատաձև ճղճկէն, որում
գետք հզօրք տասն և վեց, և ազգք
բազումք : Իսկ անուն արեւելեայն
կղզւոյն, Արիուիտն, որ է մեծ քան
զնա՝ և է տգրկաձև բազմաճիւղ : յո-
րում գետք հզօրք քսան և հինգ, և յոյժ
մեծածառք անտառք . և շուրջ զկղզե-
աւն մանուկք կղզիք քառասուն և հինգ,
և թուղիս մեծ կղզի :

Գաղղիա յարեւելից կալով Սպանի-
ոյ . Եւ սահմանի 'ի հիւսիսոյ, և յա-

18 Hispania formâ ferè triquetra est,
inter maria, quasi insula, collocata,
ab occasu solis atque à septentrioni-
bus, oceano ; ab ortu, Pyrenæis mon-
tibus ; à meridie, Græco mari conti-
netur. Divisa est autem in regiones
minores tres, quæ multas provincias
urbésque habent, quas nominatim re-
censere vix operæ pretium videtur ;
siquidem montes tantummodò insignes,
flumina maxima atque urbes prima-
rias, & si quid aliud illustre sit, com-
memorare statuimus, numeros, men-
surâsque & orationis subtilitatem præ-
termiffuri.

19 Insulæ Britannicæ sunt duæ, in oce-
ano Aquilonari supra Hispaniam sitæ.
Occidentalis Insula Hiberniæ nomen
accepit ; quæ flumina magna decem
& sex, nationesque multas habet. In-
sula orientalis appellatur Albion, quæ
alteram magnitudine vincit, in quâ
sunt viginti quinque amnes magni,
sylvæque arboribus maximis celebres ;
& circa eam insulæ minores quadra-
ginta quinque sitæ sunt, simul & in-
sula ingens Thule.

20 Gallia ab Hispaniâ ad orientem ver-
sus proximè abest. A septentrionibus

ըւանից,

րեւմտից, Ովկիանոսիւ • իսկ 'ի հարաւոյ յարեւելից Յունաց ծովուն : Եւ բաժանի Գաղղիայ աշխարհս չորս, յորում լերինք մեծք, և գետք հզօրք քսան և ինն, և կղզիք շուրջ զիւրեաւ տասն և չորս : Ունի քաղաքս, և ազգս բազումս, և հզօրս, զազգն Քուանգաց : Լինի 'ի նմա Գոմէշ սպիտակ, և սպանոյ :

Գերմանիա, յելից կալով Գաղղիոյ, 21 առ հիւսիսային Ովկիանոսիւ, մինչև Սարմատացւոց լերինն, և ցԻանոք գետ, որ է Յօզու Ռուսաց : Գայ և մտանէ 'ի Պոնտոս ծովն, և սա մեծ է քան զՏօնաւիս : Ունի Գերմանիա ազգս եօթն, յորոց մին Գունդք : Ունի լերինս անուննիս երեք, ունի և գետս հզօրս տասն և մի, և կղզիս ինն, և անտառս չորս յոյժ մեծածառս, ունի և զերկաթակտրութի :

Իաղմատիա, յելից կալով Գաղղիոյ, 22 և առ երի Գերմանիոյ : Եւ սահմանի յարեւմտից, ահամբք Իանոքայ գետոյ, իսկ 'ի հիւսիսոյ, և յարեւելից, նոյն Իանոքայ դարձունածօքն, իսկ 'ի հարաւոյ Յունիոն ծոցովն : Եւ ունի Իաղմատիա աշխարհս վեց, քաղաքս, և գաւառս բազումս, ունի և լերինս վեց, և գետս քսան, և կղզիս եօթն : Եւ լինի 'ի Իաղմատիայ գազան, ունի զգն, Բոնոնոս անուն, որ զկուռ ձգէ որսորդաց իւրոց, և այրէ :

Իտալիայ է յարեւելից Գաղղիոյ, և 23 առ երի Իաղմատիոյ 'ի հիւսիսոյ կուսէ : Եւ սահմանի ըստ արեւմտից, և հիւսիսոյ, Ապահացօք, և Ոկուէ լեռամբք : իսկ ըստ հիւսիսոյ, և արեւելից, Յունական, և Ադրիականաւ խորշիւն :

atque ab occidente, oceano; inter meridiem atque orientem solem, Græcomari terminatur. Gallia autem in regiones quatuor divisa est, in quibus sunt montes ingentes, fluvii maximis undetriginta, insulæque circumjectæ quatuordecim. Urbes gentesque multas ac validas, atque in eis Francorum gentem habet. Gignuntur ibi Uri albi sævissimi.

Germania, Galliæ, ad orientem versus pergentibus, finitima est; atque ab oceano Aquilonari usque ad Sarmatiæ montes & flumen Danubium pertinet, quod ab Russis Jozæ appellatur. Id in Pontum influit & Tanaim magnitudine antecedit. Septem gentes Germania complectitur, quarum una Gothorum est. Montes celebres tres, flumina magna undecim, insulas novem, sylvæque quatuor ob ingentem arborum magnitudinem memorabiles, atque etiam ferrarias fodinas habet.

Dalmatia, dum ad ortum solis pergis, à Galliâ proxima est, Germaniæ etiam finitima. Continetur ab occidente Danubii fluminis fontibus, à septentrionibus & ab ortu solis ejusdem Danubii flexibus, à meridie Græco sinu. Habet autem Dalmatia regiones sex, urbes provinciæque multas, montes item sex, fluvios viginti, insulæque septem. Nascitur in Dalmatiâ fera quædam, bovi similis, quam Bonasum appellant, quæ stercus suum in venatores jactat atque ita exurit.

Italia, ad orientem versus euntibus, proximè Galliâ est, atque à septentrionibus Dalmatiam attingit. Ab occidentis & aquilonis partibus, Alpibus atque Ocrâ monte; à septentrionis atque orientis partibus, Græco Adria-

իսկ

¹ De hac ferâ meminere etiam Aristoteles in Hist. Animal. IX. 45, Pliniusque in Hist. Natural. VIII. 15.

իսկ ըստ հարաւոյ Սիւղենական պի-
ղագոսիւն : Եւ ունի Իտալիայ աշ-
խարհս վեց, քաղաքս, և գաւառս բա-
զուն, ունի և լերինս, և գետս տասն
և վեց, և կղզիս տասն և եօթն, յորոց
մինն Պոնտիայ, ուստի Պիղատոսն էր :
Ունի և մայրաքաղաքս երկուս, զհոյա-
կապն Ռենայ, և զմեծն հռոմ : Բայց
են Եւտադիայ և այլք աշխարհք, Կոսիկ
անուն, ի Սկիւռնոս կղզւոցն, չորս հա-
րիւր միոնաւ շրջապատելով : յորում
գաւառք տասն և չորք, և գետք վեց,
և մի Ոսկի անուն լեառն, ուր ոսկի և
արծաթն հատանի, երկրաբուսակ իբրև
ծնեբեկ :

Սարդոնիա է՝ մեծ կղզի, հռոմ կա-
նով ի Սկիւռնոս կղզին ընդ հարաւոյ,
երկայն թւով ի հիւսիսոյ ի հարաւա-
կոյս : Եւ ունի գետս չորս, և լերինս
դժոճարս, և ամուր տեղիս, յորում
քաղաքք ինն, և գաւառք քսան, մա-
նունք կղզիք ինն, և շրջապատուծի
Սարդոնիոյ եօթն հարիւր ութսուն
միոն :

Սիկիդիա՝ է՝ մեծ կղզի, յարևելից
կալով Սարդոնիոյ կղզւոյն : Եւ է Սի-
կիդիայ երեք անկիւնի ձևով, ի ծայրէ
ի ծայր հարիւր միոն : յորում գա-
ւառք եօթն, քաղաքք ինն, գետք տասն
և ութն, կղզիք տասն և վեց : Լերինք
երկու, և Պառթէնոս, յորմէ գետք
բղիսին, և Բառկանոս, որոյ կատարն
հրով տոչորի : և է՝ Սիկիդիայ յոյժ
արգեւանդ :

Սարմատացւոց՝ որոյ հասարակն յա-
րևելից կալով Զաղուրայ, որ է Պուլ-
լարք Կերմանացւոց : առ հիւսիսային

ticóque sinu ; à meridiem Tyrrheno mari
clauditur. Habet autem Italia regio-
nes sex, urbes provinciásque multas,
& montes, ac decem & sex flumina,
atque decem & septem insulas, qua-
rum una est ¹ Pontia, ex quâ ortus est
Pilatus. Duæ urbes primariæ inibi
sunt, nobilis ² Rhena, magnâque Ro-
ma. Sunt item in Italiâ regiones aliæ,
quas Corsicas nominant, in Cyrno In-
sulâ, quæ quadringenta millia passuum
in circuitu tenet. Sunt ibi quatuor-
decim provinciæ, sex amnes, & mons
unus, qui Aureus appellatur, ex quo
aurum atque argentum effodiuntur,
quæ in terrâ, velut asparagus, gig-
nuntur.

²⁴ Sardinia est insula magna, quæ ab
insulâ Cyrno meridiem versus propè
abest, à septentrione in meridiem longè
porrecta. Complectitur amnes qua-
tuor, montes præruptos, locâque mu-
nita, urbes novem, provincias viginti,
insulâsque minores novem. Sardinia
autem est in circuitu septies centena
octoginta millia passuum.

²⁵ Sicilia est insula magna, quæ a
Sardiniâ ad orientem versus distat.
Est autem Sicilia naturâ triquetra at-
que ab alterâ orâ ad alteram centies
mille passus patet. Provincias sep-
tem, urbes novem, amnes duode-
viginti, insulâsque decem & sex habet.
Sunt montes duo, Parthenius, à quo
flumina oriuntur, & ³ Barcanus, cu-
jus vertex ignibus exardescit. Cæ-
terum Sicilia fertilissima est.

²⁶ Sarmatiæ pars prima à Zaluriâ, quæ
ab Germanis Bulgaria appellatur, ad
ortum versus proximè abest ; atque ad

Ովկիա-

¹ Ex iis, quæ Chorenensis noster in lib. II. c. 14.
de Pontii Pilati Patre tradit, eum à Ponto potius
susplicaremur, quam à Pontia oriundum. Sed utra
sententia verior sit, nobis non liquet.

² Ita, eâ tempestate, appellabatur Ravenna.

Ῥαζωνη μετρωπολις ἐστὶ Θλαμωνιας, πολις αρχαια,
Θεσσαλιων αποικια, Ῥηνη κληθεισθαι δια το παρλα-
χον οὐδενι φερρεσθαι. Zosimus, lib. V.

³ Montem Ætnam, uti arbitramur, Chorenensis no-
tat ; sed de nomine *Barcanus* nihil aliunde novimus.

Ուկրանոսիւ՝ մինչև ցանձանօթ երկիր, զոր Պալաք կոչեն, և Յուպիա լեառն, յորմէ ելանէ Տօնաւի գետ։ Եւ ունի Սարմատիա աշխարհս փոքունս՝ և Քրիստոնէից զՔեռսոն խրիմն, որ է ցամաք կղզի, և ՚ի հեթանոսաց բազումս։ Ունի լերինս հինգ, գետս տասն և երեք, փոքր լիճ մի, և կղզիս երկուս, ունի և բազինս երկուս, մինն կոչի Աղեքսանդրու, և միւսն կեդարու։

Թրակացոց աշխարհն յարևելից ²⁷ կալով Դադմատիոյ։ Եւ ունի Թրակիայ փոքր աշխարհս հինգ, և մի մեծ, յորում են Սկալաւացոց ազգք քսան և հինգ․ որոց փոխանակ մտին Գոլնդք։ Ունի լերինս, և գետս, և քաղաքս, և կղզիս, և լիճս, և մայրաքաղաք գերջանիկն Կոստանդնուպօլիս։

Մակեդոնիայ, ելից կալով Յունական պիղադոսին, առ երի Դադմատիոյ՝ և Թրակիոյ, ՚ի հարաւ Թողլով գեղադայ։ Եւ ունի Մակեդոնիայ լերինս վեց, և գետս չորս, գաւառս երեսուն, քաղաքս տասն և եօթն, ծովս երեք, կղզիս չորս։ Եւ լինի ՚ի Մակեդոնիայ մարմարիօն կանաչ, սպիտակախայտ։

Եղադայ առ երի կալով Մակեդոնիոյ իմէ պիղագոսացն։ Եւ ունի Եղադայ փոքր աշխարհս վեց, գեպիւռուզ, զԱբաիայ, զԱտտիկէ, զԵւբիայ զապառաժ, զԿրիտէս մեծ կղզի, և Սպելունիոս ցամաք կղզի։ Ունի լերինս, և գետս, և գաւառս, և քաղաքս, և կղզիս բազումս յոյժ։ Ունի և մեհեանս երիս, զԻուայ, և զԱրտեմիս, և զՊօնեդոնոս, ունի և մայրաքաղաք զհոյակապն զԱթէնս։ Ունի և ջուրս ՚ի կղզւօջն զՄիւռս, որ անպատճառ պար անդր հոսի, ուր խորասոյզ եղև Արիստոտէլ։

oceanum aquilonarem & terram incognitam, quam Palacham appellant, atque ad montem Riphæum pertinet, à quo flumen Tanais profluit. Habet Sarmatia regiones minores, & Christianam Chersonesum, quæ peninsula est, complurésque Ethnicas. Sunt ibi montes quinque, flumina decem & tria, lacus unus parvus, insulæque duæ, itémque duæ aræ, quarum una Alexandri, altera Cæsaris Ara appellatur.

²⁷ Thracia Dalmatiæ, ad orientem versus euntibus, finitima est. Complectitur Thracia regiones minores quinque, unamque maximam, quam Sclavorum genera viginti quinque incolunt; in quorum locum subierunt Gothi. Habet montes, fluvios, urbes, insulas paludésque, & regionis caput Felicem Constantinopolim.

²⁸ Macedonia orientalem Græci maris oram attingit, Dalmatiæ, Thraciæque finitima, atque à meridie Græciam habet. Sunt autem in Macedoniâ sex montes, flumina quatuor, triginta provinciae, decem & septem urbes, tria maria, insulæque quatuor. Nascitur ibi marmor viride, albis maculis distinctum.

²⁹ Græcia inter maria sita, cum Macedoniâ continens est. Complectitur autem Græcia regiones minores sex, Epirum, Achaiam, Atticam, Eubœam scopulofam, Cretam insulam magnam, atque peninsulam Peloponnesum. Sunt in eâ montes, flumina, provinciae, urbes, insulæque plurimæ; ac præterea tria templa, unum Junoni, Dianæ alterum, & tertium Neptuno sacrum; caput regionis Athenæ sunt. Aquæ autem in insulâ Myrto sunt, quæ inexplicabiles reciprocationes habent, ubi Aristoteles demersus est.

Աշխարհ

¹ De Euripo Chalcidico hæc narrat Justin. Martyr. in Parænesi ad Græcos.

ԱխարՏ Լիբեացոց ութն :

Africa regiones octo.

Առաջինն՝ է որ է՝ Ռինկուրուրա ³⁰ Մօրիտանիայ Տինգանի, տարածի ՚ի Սեպտէէ առ Տարաւակոյս արեւմտեայ Ափկիանոսի : Եւ ունի Մօրիտանիայ լեռինս վեց, գետս տասն և երեք, ազգս տասն և վեց, և զՊոռնիոն Պեդիոն, որ է Տրապոն դաշտ :

Մօրատանիայի կիտուայն Իսայն, ³¹ յերկից կարով Տիգունոյ, և տարածանի ՚ի Տարաւակոյս առ ՚ի Շեղդեւեօք : Եւ ունի գետս տասն և եօթն, և փղբր լիճս երեք, և լիբինս Տինգ, և քաղաքս բազումն, և գաւառս քսան և Տինգ և զպղնձափորանոց երկիրն : Լինի ՚ի լեռինս այսմիկ ընտիր Տինաբառուխ, այսինքն է դեղ կարմիր :

Ափրիկէ, յերկից կարով Մօրիտանիոյ ³² առ ծովեզերքն : Եւ բաժանի Ափրիկէ յերկուս ախարՏս, և մի այլ առանձնակի, որ Տրապոնիս անունանի : Եւ ունի Ափրիկէ լեռինս ութն, գետս տասն և ինն, գաւառս քառասուն և մի, լիճս ութն, ծոցս եօթն, կղզիս տասն և վեց, և քաղաքս բազումն, և զկարկեդոնիայ մայրաքաղաք : Լինի յԱփրիկէ բանջար ինչ, Լուսաս անուն, զոր էթէ որ ուտէ, զՏայրենիս մոռանայ : Լինի անդ և կարմիր Յակինդ՝ և Ախուտ, լինի անդ Սևաթ, բոյս փափուկ ՚ի ծովու, որ ելեալ յարեւէ յօդ, կարծրացեալ քարանայ :

Կիււենականն, որ է Պենտապոլիս, ³³ յերկից կարով Ափրիկոյ յերի ծովեզեր : Եւ ունի Պենտապոլիս գաւառս տասն և Տինգ, և գետս երեք, և լիճ մի, և կղզիս երկու, և քաղաքս բազումն, և

Prima est Rhinocorura Mauritania Tingitania, quæ à Septâ ad meridiem versus secundum occidentis oceanum patet. Continet Mauritania sex montes, decem & tres amnes, decem & sex gentes, & *Pyrrhon Pedion*, ut vocatur, quæ voces *rutilum campum* sonant.

Mauritania Cæsariensis orientalem Tingitanæ oram attingit; atque à meridie ad Sellenſes extenditur. Amnes habet decem & septem, lacus parvos tres, montes quinque, urbes multas, ac provincias viginti quinque, atque eam porrò regionem, è qua *Æs* effoditur. Nascitur in ejus montibus ¹ *Cinnabaris optima*, quod medicamentum rubrum est.

Africa, secundum maris littus posita, orientales Mauritanæ fines attingit. Divisa est autem Africa in regiones duas, & unam præterea aliam, quæ, à cæteris sejuncta, Tripolis appellatur. Sunt in Africâ montes octo, flumina undeviginti, una & quadraginta provinciæ, lacus octo, sinus septem, insulæ decem & sex, urbésque plurimæ, in quibus Carthago primaria est. Gignit autem Africa plantam, nomine ² *Lorum*, quam quisquis comedit, eum patriæ oblivio capit. Ibi etiam nascuntur *Hyacinthus ruber*, atque *Achates*, & *Gagates*, quæ herba tenera est, in mari crescens, sed soli aërique exposita, in duritiem lapideſcit.

Cyrenaica, sive Pentapolis, secundum maris litus porrecta, orientales Africæ fines contingit. Habet autem Pentapolis provincias quindecim, flumina tria, lacum unum, insulas duas,

գՀերակ

¹ Το δὲ Κινναβαρί καμψίαι μὲν ἀπὸ Διόσκ. Dioscorides, l. V. c. 109. in Hist. Natural. lib. XIII. c. 17.

² Vide Plinium

գՀերակլայն լերինս, և գԱնդաբեր երկիրն, և տեղիս ինչ նորակերպս գազանուտս, և զԵրեկորնական պարտեզն, և բարայրա Լակինեցւոց :

Մարմարական Լիբիա³⁴, և ամ Եգիպտոս, յերից կալով Կիււենական աշխարհին, և առ երի ծովեզերն, յարեւմտէ՝ խորշ երկձողի կարմիր ծովուն : Եւ ունի Եգիպտոս լերինս տասն և երկու, և գուբս երկու շինւածոյս, և լիճս երեքինք նեղս, և երեք լիճք պղք, զորս Նեղոսի վտակքն առնեն : Եւ գեա ունի զՆեղոս, որ է Գեհոն, ունի և գաւառս քառասուն և մի, և բարաքս բազումն, և մայրաքաղաք զմեծն Ալեքսանդրիայ : Ունի և կղզիս ՚ի Յունաց ծովուն տասն և մի, և ՚ի կարմիր ծովուն, երեք, ունի և զաւազուտ, և զանանձրն երկիրն :

Ենտոս Լիբի, որ Թարգամնի ներքս ագոյն Լիբի, յերից կալով արեւմտական Ովկիանոսի յերի կալով Ափրիկոյ, և սահմանի ներքսագոյն Եթէօպաւ առ այրեցելով գօտեաւն : Եւ ունի ենտոս Լիբի լերինս ութն, գետս քսան և մէկ, լիճս վեց, կղզիս տասն և երեք : Եւ ճարակեն ենտոս Լիբի ազգք տասն և վեց, լինին և Թագուկք մօտ Ովկիանոսի ՚ի սպիտակ լերինն : Մնացան ընդ ենտոս Լիբիայ և Լուսկեղծերք գահք Ովկիանոս, ՚ի Նեղոս, ուր Կորդիլոս գազանն : Եւ այլք գազանք անցանեն ընդ ենտոս Լիբիա, որք կոչին Նափինթք : մնորդակերպք են, և գինեսերք :

Վերին Եթէօպիա, յերի կալով ենտոս Լիբիոյ, և վերնոյն Եգիպտոսի առ կարմիր ծովուն, անցանելով զայրեցելով գօտեաւն ՚ի հարաւակոյս առ ներսագոյն Եթէօպացոք, յնոյն սահման ենտոս Լիբիոյ : Եւ ունի Եթէօպիա փոքր աշխարհս երեք, զմառ-

urbes multas, atque Hérculis montes, regionémque, quæ Silphium fert, & loca quædam mirabilium ferarum plena, atque Hesperidum hortos, Laganicorúmque speluncas.

34 Marmarica Libya cunctâque Ægyptus orientales Cyrenaicæ fines, Oceani litus, Marisque Rubri bifidi sinum occidentalem contingit. Sunt autem in Ægypto montes duodecim, fossæ duæ arte factæ, lacus tres angusti, itémque tres alii, quos Nili fluenta efficiunt. Flumen habet Nilum, qui est Gehon ; provincias unam & quadraginta, urbésque multas, quarum caput Alexandria magna est. Sunt etiam insulæ undecim in Græco mari, in Mari Rubro tres, quæ Ægypto attributæ sunt, & præterea arenosa atque arida regio.

35 Libya interior ad orientalem occidentalis Oceani oram sita est, Africámque contingit, atque Æthiopiâ inferiore apud Zonam fervidam clauditur. Complectitur Libya interior octo montes, unum & viginti fluvios, sex lacus, insulâsque tredecim. Libyam interiorem gentes decem & sex incolunt, & prope oceanum apud montem album sunt Pygmæi. Porro Libyam interiorem pervagantur Rhinoceroses ad Oceanum & Nilum, in quo Crocodilus animal gignitur. Item aliæ feræ per Libyam interiorem vagantur, quæ appellantur Naphinthis ; formam eæ hominis gerunt, vinúmque concupiscunt.

36 Æthiopia superior Libyam interiorem, Ægyptumque superiorem apud Mare Rubrum contingit, atque à meridie per torridam Zonam juxta Æthiopas inferiores transit, usque ad eisdem interioris Libyæ fines. Continet Æthiopia regiones minores

բառնայ :

¹ Appellatur à Ptolemæo ἡ διαμεσὸς καὶ ὁλόχευος. Ptol. Geogr. IV. 5.

բառնայ՝, և զԱզանիայ՝, և զԱմոլոդիայ
յերիկէ՝, և գաւառս ազգաց երեսուն
և վեց, ունի և գետս երեք, և լերինս
տասն, ունի և կղզիս յԱրաբացոց ծո-
ցին քսան և հինգ. և ունի զԼամա-
բեր երկիր, և զԽնկաբեր՝, և զԿինա-
մոմոնաբեր գաւառսն :

Ներքին Եթէօպիայ սկսանի յարև- 37
մտական անծանօթ երկրէ՝, յերի կա-
լով Ովկիանոսի՝, և ենտոս Լիբիոյ, և
'ի հարաւոյ, սահմանի անծանօթ երկ-
րաւ : Առ որով բնակեալք են Երե-
կորնականք Եթէօպացիք 'ի հարա-
ւոյ պրեցեր, գօտւոյ կողմանէ, մերկք,
վիշապամարտք : Եւ յերի նց ըստ հիւ-
սիսոյ, առ Ովկիանոսի, ձկնակեր Ե-
թէօպացիքն, յորում կենդանի ինչ,
Տուբուս անուն, ոգխարանման, երկ-
ակեցադ, և ձկնակեր : Առ որով
Սթակէնք Եթէօպացիք, յորում ա-
ռիւծաշուռ գազանն : Որոյ ըստ հիւսի-
սոյ յերի երջեր Եթէօպացիք. յորում
կենդանի ինչ, նման Զանալութոյ, մարդ-
ամարտուն, և անուշահոտ : Առ որով
Դերպիկէ, և Դերմիւնայք, յորում աղ-
ծաւասերք մարդամարտք ընծուղտք :
Որոյ 'ի հարաւոյ մինչև ցՆեդոս, աշ-
խարհ մի Եթէօպացոց, յորում Փիղք
սպիտակք, Եղբերակնձիթք, և Վագերք :
յորոյ յարևելից լերինն, յորում Վա-
գերաձիք, և Այսամարդք, և Ինձք
գեղեցկախայտուցք : Եւ սոցա 'ի հա-
րաւոյ, աշխարհ մի առ անծանօթ երկ-
րաւ, յորում է գազան ինչ, կանաղե-
ունեղով գգլուխ, և ձեռս, և զանձն
չորստունի. այլ մարդակերս ինչ մերկ
գազան, շանակնձիթ, և մեծականջ,
ագւոր, ոչ գառիւծակապիկ : Որով
յեկից, բարձրագագաթունք Եթէօպա-
ցիք, և այլք մինչև ցԼուսնի լեռուն, յո-
րում լինին Քօշք սպիտակք, գորա-
ւորք, և բռնաւորք. որոյ յեկից կուսէ,
Գաբսացիք, և 'ի ներքոյ սոցա մարդ-
ակեր Եթէօպացիք, յորում գազան
ինչ հրաշունչ, վարազանման, և Սա-

tres, Barbarniam, Azaniam atque Ar-
molodiam, provincias gentium triginta
sex, flumina tria, montes decem, atque
insulas in Arabico sinu viginti quin-
que; ac regiones præterea, quæ Myr-
rham, Thus, & Cinamomum ferunt.

Æthiopia inferior, oceano atque in-
teriori Libyæ finitima, initium capit
ab occidentali terrâ ignotâ, atque à
meridie incognitâ etiam terrâ contine-
tur. Eam tenent Æthiopes Hesperii, ab
australi fervidæ Zonæ parte, nudi,
draconibus infensi. Inde septentrio-
nem versus juxta oceanum proximi his
Æthiopes Ichthyophagi sunt, apud
quos est animal quoddam nomine Tu-
bus, ovis simile, longævum, piscibus
vivens. His propinqui Æthiopes Stha-
ceni sunt, apud quos est fera quædam,
inter leonem & canem. Hinc ad sep-
tentriones, Æthiopes cornuti habitant;
apud quos est animal, Camelopardali
simile, hominibus infensum, suavem
odorem expirans. Juxta has Derbici
ac Dermones habitant, ubi inveniu-
ntur Camelopardales, hominibus infesti
atque inimici. Inde à meridie usque
ad Nilum sita est Æthiopum regio ista,
in quâ reperiuntur Elephantes albi,
Rhinoceroses, Tigresque; atque ab ori-
entis partibus mons est, quem Equi ti-
grini, Satyri, & Pardi pulchrè macu-
losi tenent. Hinc ad meridiem versus
juxta incognitam terram regio jacet,
in quâ est fera quædam, quæ, mulie-
bre caput, manus, formamque qua-
drupedis habet; itémque fera quædam
alia, ad figuram hominis accedens,
sed nuda, caninis naribus, auribus maxi-
mis, longaque caudâ, quasi leonis ac
simiæ speciem gerens. Hinc ad solis
ortum, Æthiopes proceri aliique ha-
bitant, usque ad Lunæ montem, in
quo Hirci albi, robusti validique com-

դամանդր

զամանոր գազան, որ նման է կովի դե-
պի, անցանէ ընդ հուր, և շիջուցա-
նէ զնա :

parent ; unde ad orientem solem Gab-
santes atque infra hos Æthiopes An-
thropophagi habitant, apud quos fera
quædam est, similitudine Apri, ignem
expirans ; itémque Salamandra bestia
lacertæ similis, quæ ignem, dum per
eum transit, restinguit.

Աշխարհ ընդ հանուր Ասիացոց :

Regiones Asiæ universæ.

Առաջին բաժին երկրի ընդ հանուր 38
Ասիա է, և ունի կողմունս, և նախ զկողմն
Միջերկրայս, որք մասնեն ընդ մէջ
Յունաց ծովուն, և Պոնտոսի :

Inter orbis universi partes Asia pri-
mas tenet, quæ in multas regiones di-
visa est, quarum princeps est regio
Mediterranea, quæ inter maria Græ-
cum ac Ponticum interjecta est.

Բիւթանիայ, յերկից կարով Թագա- 39
ւորական քաղաքին Կոստանդինուպոլսի,
և ունի Բիւթանիայ լերինս, և գետս,
և լիճս, և կղզիս, ունի և մայրաքա-
ղաքս մեծամեծս երեք, զՆիկիայ, ըզ-
Քաղկեդոն, զՆիկոմիդայ, որք ունին
ընդ ինքեանս քաղաքս տասն և երեք, և
զգիւղաքաղաքս ծովեզերայս, և վա-
ճառատեղիս : Լինի և ի Բիւթանիայ
հող սպիտակ, զոր մանրադացեալ, և
ցանեալ ի քանդուկս իմր ցորենոյ, ճճի
ոչ ուտէ :

Bithynia ab urbe regiâ Constantino-
poli orientem versus proximè abest,
continétque Bithynia montes, fluvios,
lacus, insulas, urbésque maximas tres,
Nicæam, Chalcedonem, ac Nicome-
diam, sub quibus urbes tredecim, ma-
ritimæque oppida, atque emporia sub-
jecta sunt. Est autem in Bithyniâ
terra quædam alba, quæ contrita
atque in frumentum sparâ, id à ver-
mium rosione defendit.

Միւսիայ, որ կոչի Ելիսպոնտոս, առ 40
երի կարով Բիւթանիոյ, և ունի Միւ-
սիայ լերինս երեք, գետս հինգ, կղզիս
երկու, քաղաքս քառասուն և մեկ, և
մայրաքաղաք ծովեզերայ զԿիզիկոն, յու-
րում տաճարն է Այ անուանեալ
Հրաշից :

Myfia, quæ & Hellepontus appel-
latur, Bithyniæ finitima est, & com-
plectitur Myfia montes tres, amnes
quinque, insulas duas, urbésque unam
& quadraginta, quarum præcipua est
Cyzicus urbs maritima, in qua est tem-
plum Deæ, quæ ² Rhea nuncupatur.

Ասիա առանձնակի, յերի կարով 41
Միւսիոյ առ ծովուն, և ունի Ասիա,
փոքր աշխարհս չորս, զԼիդիայ, զԵ-
ուլիս, զՅոյնս, զԿաթիայ : Ունի Ա-
սիա լերինս եօթն, կղզիս աասն, գետս
եօթն, քաղաքս տասն և հինգ, և մայր-
աքաղաք զԵփեսոս, և այլ ևս վեց :
Եւ լինի Ասիայ Մազտաքէ, ի Խժէ
ծառոց :

Asia propriè dicta, secundum mare
sitâ, confinis Myfiæ est, habétque Asia
regiones minores quatuor, Lydiam,
Æolidem, Ioniam, & Cariam. Sunt
in Asiâ montes septem, insulæ decem,
fluvii septem, urbésque quindecim, qua-
rum caput Ephesus est, itémque sex
aliæ. Nascitur autem in Asiâ Masti-
che, quæ ex arbore Lentisco fluit.

¹ Randem naturam terræ Chalcidicæ attribuit
Strabo: Ποιη δὲ τὸν οὐρανὸν ἡ Χαλκιδικὴ
μαγνυται. Geograph. l. XII. p. 575.

² Rheæ, Deûm matris, simulachrum in monte
Dindymo, qui oppido Cyzico imminet, olim con-
stitutum fuisse tradit Zolimus, Histor. lib. II.

Լիկիայ, յերկից կալով Ասիոյ, և ունի 42
Լիկիայ լերինս երկու, գետս երեք,
կղզիս հինգ, քաղաքս երիս, և մայրա-
քաղաք զՄիւռնիայ: Եւ լինի Լիկիայ
խունկ զիւզգին՝ և տրատէ, ՚ի ծառոյ
ծորելոյ, ուն զխիժ՝, լոյծ, ուն մեզր, կամ
ուն միուր:

Փռիւգիայ, յերկից կալով առանձնա- 43
կան Ասիոյ, յերի Լիկիոյ, և ունի յին-
քեան Փռիգիա աշխարհս երիս, զՊիսի-
դիայ, որ ունի մայրաքաղաք զԱնտիո-
քիայ, ուր ասեն շինեալ զտապանն
Նոյի, և այլ քաղաք քսան և վեց: Նա
և յորոց մայրաքաղաք Լաուդիկայ, և
այլ քաղաք քառասուն, և աշխարհք
երեք: Մաղուսայիայ, որոց մայրաքա-
ղաք Սիդօնիա, և այլ քաղաք երե-
սունք: Եւ ունի լեառն զԻդիոն, և
գետս հինգ, և լինս տասն և չորս, և
դաշտս մեծամեծս:

Ոնորիա, յերկից կալով Բիւթանիոյ, 44
և առ երի Փռիւգիոյ, մինչև ցՊոնտո-
սի ծովն: Եւ ունի Ոնորայ մայրաքա-
ղաքս զՍիդօնիոպօլիս, ընդ որով այլ
քաղաքք հինգ: Եւ գետ ունի զՊար-
թենիոս զերեք վտակեան, յայսմաղբեր
երդնունիս դէք վս աչափ ցրտութեն:

Փեղղազոնիայ, յերկից կալով Ոնորիոյ 45
աշխարհին, որ է ՚ի ծովուն Պոնտոսի:
Ունի գետս երկու, և մայրաքաղաք
զԳերմանոպօլիս, որոյ բերդն Գանգր,
և քաղաքս հինգ, և բերդս տասն և մի,
գաւառս վաթսուն և մէկ:

Գաղատիայ առաջինն, յերկից կալով 46
Փռիւգիոյ, և առ երի Պամփիլղազո-
նիոյ: Եւ լեառն ունի զերկրորդ Ռի-
դիմոն, և գետ Զինոն, որ յառաջասա-
ցեալ աշխարհս թափի:

Lycia, orientem versus pergentibus,
ab Asia proxima est, continetque Ly-
cia duos montes, tria flumina, quinque
insulas, tres urbes, quarum prima Myra
est. Gignit autem Lycia resinam aro-
maticam, ex arbore fluentem, velut
gummi, liquidam, velut mel, aut vini
foeces.

Phrygia orientales Asiae propriae
fines atque Lyciam attingit, & regio-
nes tres Phrygia complectitur, Pisidi-
am, cujus caput Antiochia est, ubi Noë
arcam constructam fuisse tradunt, ur-
besque alias viginti sex: Eam deinde
regionem, cujus Laodicea caput est,
quæque urbes alias quadraginta, pro-
vinciasque tres habet; Malusaliā de-
nique, quæ urbem primariam¹ Sido-
niam, & triginta alias urbes habet.
Complectitur præterea montem Din-
dymum, amnes quinque, lacus qua-
tuordecim, camposque patentissimos.

Honoriam orientali Bithyniæ parti ac
Phrygiæ continens est, atque ad Pon-
ticum mare pertinet. Honoriam caput
Claudiopolis est, sub quâ urbes aliæ
septem subjiciuntur. Flumen ibi est
Parthenius, quod tres rivos habet, per
cujus fontem Dii jurant propter frigus
ejus immane.

Paphlagoniam Bithyniæ fines, qui
ad orientem spectant, contingit, prop-
ter Ponticum mare porrecta. Habet
amnes duos, Germanopolim regionis
caput, & castellum Gangram, præ-
tereaque urbes quinque, castella un-
decim, ac provincias unam & sexa-
ginta.

Galatia prima, dum ad ortum solis
itur, à Phrygiâ proximè abest, Pam-
phyliaque finitima etiam est. Mon-
tem habet Dindymum alterum, & flu-
men Zinonum, quod per regiones su-
prà memoratas fluit.

¹ Corrige *Synnadam*, quæ urbs Phrygiæ inclita fuit; sed pro *Malusaliâ*, quæ vox corrupta videtur, quid rescribendum sit parum liquet.

Գաղատիայ երկրորդ, յեղից կալով 47 Փուլգիոյ, և առ երի առաջնոյ Գաղատիոյ, մինչև 'ի Պամփիլիայ: Ունի լերինս, և գետս մանունս, որք յառաջ սասցեալ գետն անկանին, և որք զլին առնեն:

Պամփիլիայ, յեղից կալով Լիկիոյ, և 48 առ երի Դադմասիոյ: Ունի յինքեան աշխարհս փոքունս հինգ, և լեառն մէկ, գետս երեք, և կղզիս երկու, և քաղաքս: Լինի 'ի սմա խունկ Տիւռակիթոյ, 'ի փորոյ կերածոյ ճիճոյ:

Սորիայ, յեղից կալով Պամփիլիոյ, 49 առ երի ծովուն, հանդէպ Կիպրոս կղզոյ: Եւ ունի լեառն զՏորոս, և գետս զՌիմադոս: Եւ է 'ի նմա մայրաքաղաք Սելեկիա, և այլք քաղաքք քսան և չորս: Եւ լինի յաշխարհիս յայսմիկ խունկ դիւրակոճոպս Ուլոգոմիտա, Կաղամբի, ամենեքեան 'ի ծառոյ, ծորելոյ 'ի ճճոյ միոյ կերուածոյ:

Լիկոնիա, յեղից կալով Գաղատիոյ, 50 և առ երի Սորիոյ, ունելով զտարածումն իւր 'ի դաշտս ընդարձակս, և զնոյն գետ, և լերինս փոքունս, և լին երեք:

Կապադոկիայ երկրորդ, յեղից կալով 51 Գաղատիոյ, և առ երի Լիկոնիոյ, ունելով լերինս մանունս, և գետս, և լայնութի տարածեալ 'ի դաշտս արձակս:

Լիւսպոնտոս, յեղից կալով Պամփիլիոյ, և առ երի Կապադոկիոյ և 52 ծովու: Ունի լերինս փոքունս բազումս,

Galatia altera orientales Phrygiæ fines, ac Galatiæ primæ oram attingit, atque ad Pamphyliam usque pertinet. Sunt ibi montes amnèsque minores, qui in suprâ memoratum flumen influunt, ac lacus ita efficiunt.

Pamphylia Lyciæ parti, quæ in orientem spectat, Galatiæque finitima est. Complectitur parvas regiones quinque, montem unum, fluvijs tres, insulas duas, atque etiam urbes. Gignitur ibi ¹ Styra, gummi aromaticum, in foraminibus arboris à vermiculis derosæ.

Isauria, dum in orientem solem itur, Pamphyliæ proxima est, secundùm maritimam oram è regione insulæ Cypri sita. Montem habet Taurum, ac flumen Eurymedontem. Regionis caput Seleucia est, urbèsque aliæ quadraginta quatuor numerantur. Nascuntur in eâ regione ² Opergomphit, & Calambi, ex aromatum genere, quæ omnia ex arboribus profluunt, à vermiculo quodam derolis.

Lycaonia orientali Galatiæ parti itémque Isauriæ confinis est. Continet campos longe-latèque patentés, eundem fluvium, montes parvos, & tres lacus.

Cappadocia altera orientalem Galatiæ partem, Lycaoniæque fines attingit. Montes parvos, fluvijsque habet; regiõque maximè campestris est.

³ Helenopontus ab orientali Paphlagoniæ parte situs est, & Cappadociam ac mare attingit. Colles multos,

և

¹ Vide Strab. Geogr. XII. p. 570. Dioscorid. I. c. 79. & Plin. Hist. Natural. XII. c. 25.

² Has voces, quæ corruptæ videntur, neque emendare, neque earum vius sententiamque expiscari possumus; ac propterea vocès ipsas Armeniacas, Latinis literis expressas, posuimus; id quod in aliis locis identidem facere coacti sumus. Suspicamur tamen

à voce posteriore *Resinam Terebinthinam* significari.

³ Εἰς τὴν δὲ [Κωνσταντινῶ] καὶ οἱ τὴν Βιθυνίαν, τὴν περὶ τὴν εὐσὴν κομὴν, λεγόμενῃ Συναί. Δὲς αὖτις καὶ θύκων πολῶς, καὶ χαλκῶς αὐτὴν οἱ οὐνοὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς μητρὸς, ἑλαιοπολιν. Καὶ οἱ οὐνοὶ δὲ τῆς αὐτῆς μητρὸς, ἑλαιοὶ καὶ σπέρμα Ελευπον. πιν. Malala, part. II. p. 10.

և գետս Տզորս, և Դեռ-իս, և այլ մանուկնս :

Կապադօկիայ առաջին, յեկեց կարով 53 երկրորդ Կապադօկիոյ, և առ երկ Պօլեմոնիական Պեմոնիակն : Ունի լեռան զԱնտիտօրոս, և այլս փոքունս, և գետս զՄելաս, և զԱլիս :

Պոնտոս Պեմոնիական, յեկեց կարով 54 Լինասիանսի, առ երկ Պոնտոսի ծովու : Ունի լեռինս փոքունս, և գծով արավայրս, և գետ զԹերմոնոս, և այլ մանուկնս :

Կիլիկի, ըստ ինքեանս առաջին, և երկ 55 րորդ, յեկեց կարով Լիկանիոյ, և Սօլիոյ, յերկ Կապադօկիոյ առաջնոյ : Լեռան ունի զՏօրոս, և գետս վեց, և մայրաքաղաքս երկու, զՏարսոն, և զԱնազարբս, և այլ քաղաքս բազումս, և բերքս երեք Տարիւր վաթսուն և Տինդ, և դրուան երկու՝ ելանեկոյ Ասորեաց : Եւ Կիլիկի ամենաբեր, Տանգլին երկրին Յորդանանս :

Կիպրոս կղզի, յեկեց կարով Պամփիլի- 56 ական պիղաքական, առ երկ Սօրիոյ, և Կիլիկիոյ : Եւ ունի Կիպրոս լեռան զՕլիմպոս, և գետս երեք : Լինի ի նման Արամեանոյն, ի ջողոյ անկեայ, զխոտով կոռնի, Թափիւ, վարոցս, և մօքաւս բազից : Եւ ունի Կիպրոս զաւհման իւր յերկայն մասունս երեք Տարիւր երեռան միան, իսկ ի լայնն, մասն մի :

Հայք, յեկեց կարով Լիկիոյ, առ Տա- 57 րոս լեռանս, և ունի լեռինս երեք, գետս չորս, և դրուան երկուս ելանեկոյ Ասորեաց :

Առաջին Հայք, յեկեց կարով առաջ- 58 նոյ Կապադօկիոյ, առ երկ երրորդ Հայոց : Եւ սոսմանի յեկեց երկուս

flumina rapida, ut Irim, aliæque minora habet.

Cappadocia prima orientalibus Cappadociae alterae sinibus conjungitur, & Pontum Polemoniacum contingit. Sunt ibi mons Antitaurus, aliique minores, atque omnes, Melas Halysque.

Pontus Polemoniacus oram Helenoponti, quæ ad ortum vergit, attingit, secundum Ponticum mare situs. Sunt illic colles, agri confragosi, flumen Thermodon, cum aliis minoribus,

Cilicia in primam atque alteram divisa, dum orientem versus itur, à Lycaonia & Isauria proximè abest, Cappadociamque primam contingit. Montem habet Taurum, fluvijs sex, urbes primarias duas, Tarsum atque Anazarbum, complurèsque alias urbes, castella trecenta sexaginta quinque, portasque duas, quibus in Syriam adiri potest. Est autem Cilicia omniarum rerum fertilissima, Jordanisq; regioni simillima.

Cyprus insula orientale maris Pamphylit litus contingit, non longè ab Isauria & Ciliciâ. Habet Cyprus montem Olympum & fluvijs tres. Nascitur ibi Ladanum, quod cum rore cadit, herbisq; adhærescit, atque hincorum villos barbâsq; singit. Cyprus autem in longitudinem trecenta & triginta millia passuum patet, sed latitudo ejus non plus unum gradum tenet.

Armenia orientales Ciliciæ fines contingit, atque ad Taurum montem patet. Sunt ibi montes tres, flumina quatuor, atque ex eâ duo aditus in Syriam patet.

Armenia prima, si in orientem versus itur, Cappadociæ primæ proxima est, atque Armeniam tertiam at-

այլ,

* Vide Dioscoridem lib. I. § 128. Plin. Hist. Natural. XII. 17:

այս, և լեռն ունի զԱրգեսոս, և գետ զԱլիս, և այլ մանուկն:

Երկրորդ Հայք են, որք կան յելից 59 Կապադոկիոյ, և երկայն տարածի մինչև ցեփրատ, և ունի այլ գետս երկու, և լերինս բազումն մեծամեծս քսան և երկու:

Պոնտոս Կապադոկիոյ, յելից կալով 60 Պոդոմենական Պոնտոսին, առ երի ծովուն 'ի ցամաքական լերինսն, որք բաժանեն ընդ նա, և ընդ մեծ Հայս: Ունի լերինս երես, և գետս չորս:

Ահա կատարեցան Միջերկրալսն կողմն յեալք:

Սարմատաց աշխարհին հասն 61 րակն է, որ բաժանեալ է արևելեան ծայրին, և Յուգիա լերածի, և Տունախ գետով, և Միտիս ծովափաւ, և անտի ընդ Կովկասային լերինսն առ Արզը, և Աղուանիւք, մինչև ցկասրից ծովն: Եւ ունի Սարմատիայ լերինս, զՇաթարինս, և զՋիականն, և զայլ լերինս, և գետս բազումն, զԵօթանասն ափսակն Եթիւ: յորում ամիսնայ ազգն Բարսղաց: Եւ բնակին 'ի Սարմատիայ ազգք բազումք, որք են այսոքիկ. Խազիք, Բուլիք, Բարսեղք, Կիշեք, Արիսաք Թագաւորական, Սարմատք, Ջիակեք, Կախամասեանք, Աշտիք, Սիւսիկացիք, Սիւթոփագիք, Ամսզուիք, Աղուանք, Խեբուք, Բուգեք, Սկեւիք, Արգաւեք, Մարգոյք, Թափուիք, Արգոյք, Իւանք, Փիւք, Իոււաք, Հոնք, Ուփուք, Օւանք, յորում Աղուան դուռն, և Օւաքան դուռն, Թուլք, Խուլք, Բուստք, Մարդակեք, Ջիւսուստք, Գուդամակաք, Իուլի:

tingit. Ab ortu solis Euphratē continetur. Montem habet Argeum & flumen Halyn, aliāque minora.

Armenia altera ab orientali Cappadociæ parte posita est, atque in longitudinem ad Euphratem patet. Numerantur in ea fluvii alii duo, montesque maximi duo & viginti.

Pontus Cappadocius, orientem versus pergentibus, proximè Pontum Polemoniacum est, atque ab ora maritimā usque ad aridos montes pertinet, qui ipsum ab Armeniā majori dividunt. Sunt ibi tres montes, quatuorque flumina.

Atque ita regiones, quæ Mediterraneæ appollantur, perlostravimus.

Sarmatiæ pars altera, orientalibus Sarmatiæ primæ finibus, Riphæo monte, Tanai flumine, Mæoticæque palude ab Sarmatiâ primâ disiungitur, atque inde per Caucasios montes propter Iberiam, Albaniamque, usque ad Caspium mare pertinet. Complectitur Sarmatiâ montes Ceraunios atque Hippicos, aliōsque præterea, & fluvios complures, in quibus est flumen Ethel, quod septuaginta alveos habet, apud quem gens Barsihorum se communiavit. Hæ autem gentes plurimæ Sarmatiam incolunt; Chaziri, Balchi, Barsihii, Aphelii, Aphchazi regii, Sarmatæ, Hippophagi, Nazamantes, Holophagi, Syrhicenses, Syshigentes, Amazones, Albani, Chaburi, Chugetii, Scymæ, Argavetii, Mangelii, Thacchi, Argozii, Dazani, Phinskii, Dovalæ, Monai, Osphurii, Zaptarii, apud quos sunt Portæ Albanæ & Zachaniæ, Thufii, Chufii, Chustæ, Anthropophagi, Schavatii,

Հաւք,

• Ita à Tartaris appellatur flumen Volga, sive Abi antiquorum.

Z Z 2

Ճակք, Դիգայք, Դէք, Կառապատա-
կանք, Աղրւտականք, Խենթք, Շի-
ղայք, Ճիւղայք, Խեղայք, Կաղք, Փո-
ւիւք, Հրոճանք, Խարանք, Թա-
ւասպարոյք, Հէճմատակք, Իժմաղք,
Փասիւք, Խուխս, Փիքոնք, Բայքանք,
Մազքուք, Մինչև ց' Կասրից ծովն,
յորս և բազումն Կովկասու հպի, ուր
ածեալ է պարիսպն Բարբանդայ, աշ-
տարակ ահագին՝ ի ծովուն կացեալ. իսկ
՝ ի հիւսիսոյ նր՝ Հոնք, և քաղաք նոցա
Վառաշան, և այլք ընդ նմա: Եւ Թա-
գաւորն հիւսիսոյ է Խականն, որ է
Խազրաց տէր, և դշխոյն Թագուհի է
Խաթունն, որ է կինն Խականայ՝ ի
Բարսղաց ազգէն:

Կողքին է, այսինքն է Եգեր, յեւից կա-
լալով Պոնտոս ծովու՝ առ երի Սար-
մատիոյ: Եւ ունի Եգեր փոքր աշխարհս
չորս, զՄառնեղիա, զԱգուիւիկէ, զԽա-
գիւ, զՃանիւ, որք են Խաւտիք: Ունի
երկնս բազումն, և դեաս, և գաւառս,
և քաղաքս, և բերդս, և այլ գիւղա-
քաղաքս, և այլ վաճառատեղիս:

Վեռիայ, այսինքն է Վիրք, յեւից կա-
լով Եգերայ, առ երի Սարմատիոյ՝ առ
Կովկասու, մինչև ց' Արոճանից սահ-
ման առ Կուր գետով: Եւ գաւառք
են ՝ ի Վիրս այսպիսի, Կղարջք, Արա-
հան, Հաւշէթ, Զաւախ, Սանիխէ,
Աճարա, Թուրգա, Վաթիսի, Տառ-
նէասի, Մանկղեացիոր, Քուճէջիոր,
Փողնափոր, Թրեղք, Կանգաղք, Տա-
շի, Խաշաւ, և Դոճան, Էսիմի, Քո-
դիթ, Կրիգի, Կոսի, Սաճիւռմէթ,
Կառմէթ, Երծայ, Խերկ, Թիանէթ,
Կանիսի, Ճիւնասճան, Բազայէթ, Ծա-
փան, Քեթ, Չեթ, Վեղիլէ, Քու-
շէդա, Հալք, Պարոճար, Ծորբա-
փոր, Չորափոր, Խանցիլի, և քաղաք:

Gudamacarii, Dovizacæ, Digæi, Le-
chi, Catapastacenses, Alutacenses, Che-
nothi, Silæi, Zylæi, Chelæi, Cazbæ,
Phuchii, Serovanii, Charanii, Thava-
sparœi, Hezmatacæ, Izmalii, Phaf-
chii, Chuchfæ, Phichonæ, Bæchanii,
Massagetæ, qui ad Caspium mare per-
tinent, à quo Caucafi brachia propè
absunt, ubi Murus ² Darbandius du-
citur, turrisque mirabilis in mari ex-
citatur; cujus à parte aquilonari Hunni
habitant, qui urbem Varhasaniam ali-
àsque præterea tenent. Rex autem
aquilonaris appellatur ³ Chacanus, qu⁴
est Chazirorum dominus, & regina voca-
tur Chathunia, quæ est Chachani
conjug, ex Barsiliorum gente orta.

⁶² Colchis, quæ etiam Egeria appella-
tur, orientalem Pontici maris oram &
Sarmatiæ fines contingit. Habet Ege-
ria regiones minores quatuor, Mar-
nelitiam, Agrycen, Chaziam, ac Za-
niam, quæ & ³ Chaldæa vocatur.
Sunt ibi montes multi, fluvii, pro-
vinciæ, urbes castellæque; atque alia
præterea oppida atque emporia.

⁶³ Iberia ab Egeriâ orientem versùs
proximè abest, atque à Caucaſo Sar-
matiam attingit, ac ad Albanix fines
& flumen Cyrum pertinet. Has au-
tem Iberia habet provincias, Clarzi-
am, Artahaniam, Sausethiam, Zava-
cham, Samschen, Azaram, Thurgam,
Vathiscam, Tarhneascham, Mance-
phoriam, Chovesphoriam, Pholnapho-
riam, Threlam, Cangariam, Tasiram,
Chasiam, Dovanam, Etimchum, Cho-
dithum, Crizcham, Coscham, Saz-
chumetham, Crhovethiam, Erzam,
Chercum, Thianetham, Canischam,
Sechnassemiam, Bazaletam, Zapha-
num, Chetham, Zeltham, Velischen,

Վրաց

² Hic locus nunc *Darbant* appellatur.

³ Χαχαι, ὁ Χαχαι βασιλεὺς. Suidas.

³ Vide notas nostras ad *Chorenensis Histor.* l. II.
c. 4.

Վրաց Տփլիս, Համօղղէ, Միւթայ, ուր սուրբ խաչն է : Ունի և բերդս, և գետս, և ծովս լի՝ ձկամբք :

Աղբանիայ, այսինքն Աղաւանք, յեւ
 լից կալով Վրաց, առ երի Սարմատի-
 ոյ առ կովկասաւ, մինչև ցկասբից
 ծով, և ցհայոց սահման առ կուր
 գետով : Եւ ունի Աղուանք դաշտս ար-
 գաւանդս, և գետս բազումն, և եղե-
 գունս հօրս, և քաղաքս, և բերդս .
 և գաւառք են այսոքիկ . Նիբուխ,
 Քանբիճան, Հողմաղ, Հաբէղ, Է-
 ոռ, Հաբէնստան, Համբասի, Մարծ-
 պանան, Քաղաղաշտ, Իբաղական, և
 այլք գաւառք, զորս ՚ի հայոց հանեալ
 են, Հիկաշէն, Գարդաման, կողթ,
 Քուստի, Փառնէզ, կաղթաղուռէ,
 Զաւէ, Թուկքատակ, Ուտուստակ,
 Ռօտպալիակ, մեծ կափանք, մեծ Ի-
 րանք, Պարծկանք, Մոխանք, Պիանք,
 Հարջլանք, Վակունիք, փոքր Համանդ,
 Ըստիսականն, Ռաոտաստառուի, Բեր-
 ձորս, Ստաստուռուս, մինչև ց խառնու-
 Երասխայ ՚ի կուր գետ :

Մեծ Հայք, յեկեց կալով կապու-
 տակիոյ, և փոքու հայոց, առ Եփրատ
 գետով, մերձ ՚ի Տօրոս լեռուն, որ բա-
 ժանէ գնա ՚ի Միջագետաց, և ՚ի հա-
 րաւոյ սահմանի առ Ատրպատականաւ ը
 Մարս, մինչև ՚ի միւսու Երասխայ ՚ի
 կասբից ծով : Իսկ ըստ հիւսիսոյ առ
 երի կալով Աղուանից, և Վրաց, և
 Եգերայ, մինչև ց՝ նոյն դարձունքն
 Եփրատայ ՚ի հարաւ կոյս : Եւ ունի
 Հայք լերինս անուանիս, և գետս մեծ-
 ամեծս և մանուս, և ծովակս երեք .
 Եւ ունի մեծ Հայք փոքր աշխարհս
 տասն և վեց, որք են այսոքիկ : Առա-

3

Chusediam, Saliam, Parovariam, Zor-
 baphoriam, Zoraphoriam, Chanfichi-
 am, atque Iberorum urbem Tephchiam,
 & Samsoldiam, ac Mechitum, ubi
 sancta crux est. Habet præterea castel-
 la, & fluvios, lacúsque piscibus refertos.

64 Albania, dum orientem versus itur,
 proximè Iberiam sita est, à Caucasi
 partibus Sarmatiam attingit, atque ad
 Caspium mare Armeniæque fines apud
 flumen Cyrum pertinet. Habet Al-
 bania agros fertiles, flumina multa,
 arundineta densissima, urbes castellá-
 que; atque in has provincias divisa
 est; Nibuchiam, Chanbizaniam, Hol-
 maliam, Sachedum, Erhorbum Sacheo-
 staniam, Hambasiam, Marzpananiam,
 Chaladaftiam, Ibalacanian, cæterá-
 que provincias, quas Armeniis ademe-
 runt, Sicaseniam, Gardamaniam, Col-
 tham, Chustiam, Pharrhnezum, Caltha-
 zurhen, Zaven, Thuchatacen, Utrhu-
 staciam, Rhotpæaciam, Caphaniam
 majorem, Iraniam majorem, Parzcani-
 am, Mochaniam, Pianiam, Harzla-
 niam, Vacuniam, Hamandiam mino-
 rem, Estilacanian, Rhaotastaorhiam,
 Berzorum, Stastrhusam, usque ad A-
 raxis & Cyri confluentem.

65 Armenia major ab orientali Cap-
 padociæ & Armeniæ minoris parte,
 apud flumen Euphratem, prope Tau-
 rum montem jacet, qui ipsam à Me-
 sopotamiâ dividit; à meridie Assyriâ
 continetur, & se præter Atropatiam
 & Mediam flectens, usque ad eum
 locum pertinet, quo Araxes in Ca-
 spium mare influit. A septentrione,
 Albanæ, Iberiæ atque Egeriæ fines
 contingit, atque ad eum locum pa-
 tet, quo Euphrates meridiem versus
 inflectitur. Habet autem Armenia
 montes celebres, fluvios magnos si-
 mul & parvos, ac lacus tres. Arme-

262.

ջին բարձր Հայք, այսինքն Կարնոյ
կողմն : Չորրորդ Հայք : Արձնիք :
Տուրուբերան : Մոկք : Կորձայք :
Պարսկահայք : Վասպուրականք : Սիւ-
նիք : Արցախ : Փայտակարան : Ուտի-
այ : Գուգարք : Տայք : Արարատ :

nia autem major in : decem & sex
provincias divisa est, quarum hæc sunt
nomina. (1.) Armenia alta, quæ est
regio Carinensis. (2.) Armenia quarta.
(3.) Alznia. (4.) Turuberania. (5.) Mo-
ca, (6.) Corzæa. (7.) Armenia Persica.
(8.) Vaspuracania. (9.) Synia. (10.) Ar-
sacha. (11.) Phætaracania. (12.) Utia.
(13.) Gugaria. (14.) Taia. (15.) Ara-
ratia.

Արդ կամիմ զսոսա մարնամանաբար
պատմել, թէ է սակաւ ինչ աշխա-
տեցիմ ՚ի գիր, և ՚ի բարոյէս :

*Libet autem has provincias singulatim
enarrare, atque in eis describendis
aliquantulum opera ponere.*

Արդ ունի բարձր Հայք գաւառս
ինն, Իարանաղի, Առիւծ, Մնձուր,
Եկեղեաց, Մանանաղի, Իերջան, Սպեր,
Շատգոմք, Կարին : Եւ ըստ անունաւոր
արդարեւ բարձր է Հայք քան գիւմեր-
կիր, քանզի ընդ չորս կողմունս արձա-
կէ գետս : Ունի և լերինս երեք, և է-
րէս բազումն, և հաւս պիտանիս, և
ջերմուկս, և անոս, և զայլ պարարտու-
թիւն, և քաղաք զԿարնոյ, որ է Թէո-
դուպոլիս :

66 Armenia alta provincias habet no-
vem, Daranaliam, Aryzam, Menzu-
riam, Ecelestiam, Mananaliam, Der-
zaniam, Speram, Satgomiam, atque
Carinam. Hæc Armenia, ita uti no-
men indicat, inter omnes regiones re-
verâ altissima est ; quippe cum ad qua-
tuor coeli partes fluvios emittat. Ha-
bet præterea montes tres, seras plu-
rimas, aves utiles, thermas, salinas,
atque aliarum rerum ubertatem, &
urbem Carinam, quæ etiam Theodo-
siopolis appellatur.

Չորրորդ Հայք յերի հայ բարձր 67
Հայոց : և գաւառս են ՚ի նմա ութն :
Խորձեն, Հաշտիան, Բարնատուն,
Բաղասափաք, Մոկք, Շադախ,
Հանձիրթ, Իրոք, Իէգիկ : Եւ ունի չոր-
սորդ Հայք բերդս, և գետս, և լերինս,
և Բիւրեղս, ունի և երէս, և հաւս,
և ձկունս, և ՚ի գաղանաց զԱռիւծ :

67 Armenia quarta Armeniæ altæ fi-
nitima est ; atque in eâ numerantur
hæ provinciæ octo ; Chorzenia, Ha-
stiania, Balnatunia, Balaovitia, Zo-
pha, Sadacha, Hanzitha, Gorecha,
Degicia. Habet Armenia quarta ca-
stella, flumina, montes, & Beryllos,
ac præterea seras, aves, pisces, atque
ex belluis leones.

Արձնիք աւ Տիւրիս գետովեաց, գա-
ւառս ունի տասն, զԱրզն, զԵփրկերտ,
զԲեռ, զԵթեկ, զՏատիկ, զԱզնուաց
ձոր, զԽեթհեթ, զԳեթի, զՍալնոյ
ձոր, զՍասուն : Ունի զՍաւթ, և գեր-
հաթ, առաւել ևս գիւթոր, և հա-
զիթեպակ :

68 Alznia secundum flumen Tigrim
jacet, provinciæque tenet decem, Arz-
niam, Nephertam, Cheliam, Co-
thecen, Taicum, Aznozozoriam,
Cherhetham, Gezecham, Salnozozoriam,
Safuniam. Nascuntur ibi Naphtha,
ferrum, gallæ copiosissimæ, atque a-
vis quæ appellatur Dezacus.

Տու-

¹ Corrige decem in quinque; neque enim plures Provinciæ deinceps recensentur.

Տուրուբերան, յերի կայ չորրորդ
Հայոց, և գաւառք են՝ ի նմա տասն և
վեց, Խոյթ, Ասպակունիք, Տարօն, Աշ-
մունիք, Մարդադի, Իսանաւորք, Տոն-
արածատափ, Դարաւ, Հաքք, Վա-
րաժնունիք, Բզնունիք, Երեւորք, Ա-
ղիովիտ, Ապահունիք, Տկորի, Խորխո-
րունիք։ Ունի և ծով զԲզնունեաց յեր-
կայն հարեւր մղոն, և ի լայն վաթ-
սուն։ Ունի և զգաղպէ, և զմեղր, և
զմաշկամիրգ, և զսպիտակ նաւթ, և
զերկաթ։

Մոկք, յերից կալով Աշմեաց՝ ու-
նի ամուրս Տորոս լեռին։ Գաւառս
ունի ինն. զԻշայր, զմիւս զԻշայր, և
զԻշոց գաւառ, զԱռունեից ձոր, զմի-
ջա, զառանձնակ Մոկս, զարբայից գա-
ւառ, զԱրգաստովիտ, զՋերմաձոր։
Ունի և մրգաց զՏրշակ, և զՄանրա-
գոր, և ի գաղանաց զԻնձ, գեղեցկա-
խայտուց, և ի հաւուց զԿաքաւ։

Կորձայք յերից կայ Մոկաց առ Ա-
սորեստանիւ, և գաւառս ունի տասն և
մէկ, զԿորդուս, զԿորդիս, զԱտրուն-
անս, զՄոդոդանս, զՍիւրանս, զԿար-
թունիս, զՃահակ, զԳորըր Աղբակ. և
ունի զԱռիկ, և ի պտղոց Շաքանակ։

Պարսկահայք յերից կայ Կորձէից, և
առ Ատրպատականաւ։ Գաւառս ու-
նի ինն, Այլի, որ է Կոնիձան, Մարի,
Թրակի, Ացունէրս, Ըռնա, Տանբեր,
Զարեհունան, Զարունդ, Հէր, և
ունի երէ զՏիւ, և զԱյծեամն։

Վասպուրական է՝ ի մոկց Պարսկա-
հայոց, և առ երի Կորձէից։ Գաւառք
են եօթ երեսուն և եօթն, և են պարսիկ.
Ըռչտունիք, Տաւր, Բուդունիք, Ար-
ձրշակովիտ, Արաւիս, Բառիգակովիտ,
Կաղանովիտ, Իսանի, Բարսիսովիտ,
Ագեբանի, Բաժունիք, Առնոյտուն,

3,

69 Turuberania Armeniæ quartæ con-
finis est, & provincias complectitur
decem & sex, Choetham, Aspacuniam,
Taroniam, Asmuniam, Mardaliam,
Dafnavoriam, Tovarazataphiam, Da-
larhiam, Harchiam, Varaznuniam, Bez-
nuniam, Erevariam, Aliovitiam, Apa-
huniam, Tecoriam, Chorchoruniam.
Habet etiam lacum Beznunium, cen-
tum millia passuum longum, latum
sexaginta. Nascuntur ibi resina, mel,
legumina, naphtha alba atque ferrum.

70 Moca, in ortum pergentibus, proxi-
mè Alzniam est, & Tauro monte mu-
niture. Numerantur ibi provinciæ no-
vem; Isæra prima atque altera, pro-
vincia Isensis, Arhovenizoria, Moca
media, Moca propria, provincia quæ
vocatur regia, Argastovitia, Zerma-
zoria. Gignit autem ex pomis Her-
sacum, & Mandragoram, ex feris par-
dum pulchrè maculosum, atque ex avi-
bus perdicem.

71 Corzæa orientali Mocæ parti atque
Assyriæ finitima est, atque undecim
provincias tenet; Cordusiam, Cogrim,
Atrovanam, Modolanam, Pîraniam,
Carthuniam, Zahacen, atque Albaci-
am minorem. Procreat arsenicum,
atque ex fructibus castaneam.

72 Armenia Persica orientalibus Cor-
zææ finibus continens est, atque A-
tropatenen attingit. Sunt ibi provin-
ciæ hæ novem, Ælia, quæ & Covi-
zania vocatur, Maria, Thracia, A-
soveria, Erhna, Tanberia, Zarehova-
nia, Zarovanda, Hera. Nascuntur
in eâ onagri capreæque.

Vaspuracania occidentales Arme-
niæ Persicæ fines contingit, & Cor-
zææ adjacet. Numerantur in eâ sep-
tem & triginta hæ provinciæ; Rhe-
stunia, Tosba, Budunia, Arzifacovi-
tia, Alavista, Barhizacovitia, Calano-
vitia, Darhnia, Balachovitia, Arhbera-

Անձեւ.

Անձեւացիք, Ատրպատունիք, Երո՛ւ-
անդունիք, Մարդաստան, Արտազա-
կէ, Աղբակ մեծ, Անձախաձոր, Թուռ-
նաւան, Ճուաշուտ, Կրճունիք, մեծ
Նունիք, Պաշունիք, Գունկան, Աղբ-
անգուտ, Պարսպարունիք, Արտաշի-
սան, Արտաւանեան, Բաքան, Գաբի-
թեան, Գազրիգէն, Տանկրիայն, Վա-
րաժնունիք, Գողթն գինեւտ, Նախ-
չուն, յորում քաղաքն է և Մարանդ ։

Սիւնիք յեղից կայ Արարատոյ, ընդ 74
մէջ Երասխայ, և Արցախայ, և ունի
գաւառս երկոտասան, Երնջակ, Զա-
հուկ, Վայոցձոր, Գեղարքունի, և ծովն
Սուրբ, Աղաճէճք, Ծղունք, Աբանդ,
Բաղքձորք, Արևիք, Սիսական ։ Լինի
ի նմա Մուրտ, և Գերերի, և Նունն,
և ամուր տեղիք ։

Արցախ յերի կայ Սիւնեաց, և գա- 75
ւառք են նր տասն և երկու, զոր Ա-
ղունիք ունին ։ միւս Հաբանդ, Վա-
կունիք, Բերդաձոր, մեծ Իրանիք, մեծ
Կունիք, Հարձկանք, Մուխանք, Պի-
անք, Պայծկանք, Սիսական, Բուտակ,
Քաստիմ, Փառնէս, Կոխթ, յորում
լինի Քարախունիք ։

Փայտակարան յեղից կայ Ուտիոյ առ 76
Երասխաւ ։ Գաւառս ունի տասն և
երկու, զոր այժմ Ատրպատականք ու-
նին, Հրաքոտ, Պերոժ, Վարդանակերտ,
Եօթնփորակեան բագինք, ունի Ռո-
տիբազայ, Բաղանուտ, Առոս, Բի-
ժանճանճանի, Աթի, Բագաւան,
Ապանդարանպերոժ, Որմզդպերոժ, Ա-
լեւան ։ Լինի ի նմա Բամբակ անբաւ,
և Գարի ինքնաբոյս ։

Ուտի առ մտի կայ Երասխայ, ընդ 77
մէջ Արցախայ, և Կուր գետոյ ։ Ունի
գաւառս, զոր Աղունիք ունին, Եօթն ։
Աթանուտ, Տուի, Տոպաշեան, Աղուէ,
Տուլքատակ, Գարդման, Էիկաշէն,

nia, Bazunia, Arhæotia, Anzevasia,
Atropatunia, Erovandunia, Marga-
stania, Artazaca, Albacia major, An-
zachazoria, Therhunavania, Zovafrho-
tia, Corzunia, Nunia major, Palunia,
Gucania, Alovangrhotia, Parsparunia,
Artasifania, Artavanenia, Bachania,
Gabithenia, Gazrigenia, Tanchriæna,
Varaznunia, Golphene vini ferax, &
Naxuana, in quâ urbs Maranda est.

Synia ad orientalem Araratæ oram,
inter Araxem atque Arsacham jacet;
atque duodecim provincias tenet; Ern-
zacam, Zahucam, Væozoriam, Ge-
larchuniam, lacum Sotensem, Alahe-
ziam, Zeluniam, Abandiam, Balch-
zoriam, Arevinam, Sifacanam. Ibi
sunt Myrtus, Geranium, Granatum,
locaque munita.

Arsacha Syniæ adjacet, atque in
duodecim provincias distributa est,
quas Albani tenent; Habandiam al-
teram, Vacuniam, Berdazoriam, Ira-
niam majorem, Covaniam majorem,
Harzlaniam, Muchaniam, Pianiam,
Pæzcaniam, Sifacanam, Cherhtaciam,
Chastimam; Pharhnen, Cochthen, ubi
nascitur Charachuncus.

Phætacarania ad orientales Uticæ
fines secundum flumen Araxem jacet;
& in provincias duodecim divisa est,
quas nunc Atropatii tenent; Rhacho-
tiam, Peroziam, Vardanacertam, Aras
septemplices, Rhotibazam, Balanrhoti-
am, Arhofiam, Bizanhanhaniam, Athli-
am, Bagavaniam, Spandaranaperozi-
am, Ormizdaperoziam, Alevaniam.
Nascitur ibi Gossipium copiosissimè,
atque Hordeum suâ sponte.

Utiâ propter occidentalem Araxis
oram sita est, inter Arsacham & flu-
men Cyrum interjecta. Numerantur
ibi provinciæ septem, quas Albani
obtinent; Athanrhotia, Trhia, Topase-

Ուտի

* Vox hæc *Charachuncus* videtur ex compositione suâ quasi *Resinam iburam lapideam* denotare.

Աւտի առանձնական • յորում Պարտաւ քաղաք • Լինի 'ի նմա Չիթենի, Վարնկենի, և 'ի հաւուց կառակ :

Գուգարք 'ի մտից կայ Ուտիոյ, և 78 ունի գաւառս ինն, զոր Վերք ունին • Զորոցփոր, Ծորոփոր, Կոյրոփոր, Տաշիր, Թուեղք, Կանգարք, Արտահանք, Զաւաղք, Կարաք • Լինի 'ի նմա Անալուք, և հաւարածառ, և Սերգեհի, և Տոսիս :

Տայք առ երկ կայ Գուգարայ, ամ 79 բոցք և բերդօք կառուցեալ • Եւ ունի գաւառս ինն, զվողք, զԲերդազփոր, և զՊարտիզազփոր, զՃակաստ, զԲուխայ, զՈւրդէ, զԱզորդ, զԿափոր • Եւ Լինի 'ի Տայս, Թուղք, և Նուռն, Աղտոք, Սերկեհի, Պողախակ, և Նուռ :

Արարատ 'ի մէջ կայ յառաջասացեալ աշխարհացդ, և գաւառք են 'ի նմա քան • Բասէնք, Գաբեղեանք, Առեղեանք, Վահագունք, Արշարունք, Բազրեանք, Ծաղկոտն, Էրուսի, Վանանք, Արագածոտն, Ճակատք, Մասեացոտն, Կոգովիտ, Առոցք, Նիգ, Կոտայք, Մաղազ, Վարաժնունք, ոստանն Իմնայ, մինչև ցդաշտն Էրուր • Եւ ունի Արարատ լեռինս, և դաշտս, և զմա պարարտութի, և ծովակն Գայլոտոյ • Եւ որդն սիգաբերեալ յարմատոյ, առ 'ի զարդ կարմրութե գունոյ • և զմայր եկեղեցեացն, 'ի Թագաւորաբնակ և յարթայանիսս Վաղարշապատ քաղաքի :

Ահա կատարեցան ամ Տայք •

nia, Alove, Tuschatacia, Gardmana, Sicaſenia, atque Utia propria, in qua est urbs Partavia. Gignitur ibi Olea, Cucumis, atque ex avibus Catacus.

Gugaria occidentales Utiae fines contingit, atque in provincias novem distributa est, quas Iberi tenent; Zorophoriam, Zobophoriam, Colbophoriam, Tafiram, Threliam, Cangariam, Artahaniam, Zavaliyam, Clarziam. Gignit hæc regio Camelopardalem, ac præterea arborem frumentariam, malumque cotoneam, & Buxum.

Taia cum Gugariâ continens est, & castellis arcibusque communitur. Provinciæ ejus sunt novem, Colba, Berdaphoria, Partizaphoria, Zacaſta, Buchæa, Ochſle, Azorda, Caphoria. Fert autem Taia Ficus, Granata, Altora, Cotonea, fructum, ut vocatur, immaturum, atque Amygdalas.

80 Araratia in medio regionum loco, quas suprà memoravimus, ſita eſt, & provinciæ ejus ſunt viginti; Baſenia, Gabelenia, Abelenia, Vahagunia, Arſarunia, Bagrevanda, Zalcota, Siracia, Vanandia, Aragazotia, Zacatia, Maſſeotia, Cogovitia, Aſoſia, Niga, Coſtæa, Malaza, Varaznunia, atque Aſylum Devna, uſque ad campum Sarurenſem. Habet autem Araratia montes camposque atque omnem fœcunditatem, & lacum Gælotium. Naſcitur ibi ex Graminis radice vermis, ad rubrum colorem inducendum idoneus; ac præterea mater illic eſt eccleſiarum in auguſtâ regiâque urbe Valarſapatâ.

Ita absoluta eſt Armenia omnis.

Ասորիք

1 Vide Not. ad N^o 49, hujus Geographiæ; quippe quum vocis *Altur* ſignificationem itidem ignoremus.

Ասորիք յերկից կայով իւրեանց ծովուն, և Տիւսիսոյ Հրէաստանի, և ունին Ասորիք փոքր աշխարհս ութն, և լերինս անոճանիս զԼիբանան, և զԿարմեղոս, և գետ Տզոր զՅորդանան, և բաղաքս բազումս, և մայրաքաղաք զԱնտիոք, և զԴամասկոս, զԿնշրիմ, զՍամարիայ, և դրունս երկու, և վայրս ընդարձակս, և պիտանիս, և բարիս:

Հրէաստան յերկից կայով Փիւնիկական պիղագոսին, և սահմանի Եգիպտոսի, և Ապառատ Արաբիա, և ունի Հրէաստան աշխարհս երեք, զԲաղդիայ, զՍամարիայ, զԵրզումայ, և լիճս երկու, զՏիբերադա, և զՄեռեալ Ծովն. և գետ զՅորդանան, և մայրաքաղաք զԱն Եֆմ: Եւ է Հրէաստան քաղաքաբեր, և պտղալից, և է անուշահոտ, որ բոլիս զկաթն և զմեղր:

Ապառատն Արաբիայ յերկից կայով Եգիպտոսի, և արեւմտեան ձորն Կարմիր Ծովուն, ընդ որ անցն է Իսրայէլի, լերի կայով Ասորւոց, և Հրէաստանի: Եւ ունի Արաբիայ Ապառատ փոքր աշխարհս Տինգ, զՏաճկաստան, և զՓառնիտիս, ուր գտուն Աբրահամի բաջաղեն, և այլ ևս երեք աշխարհս, և գետս ոչ մի: Միջագետ յերկից կայով Ասորւոց առ Եփրատ գետով, և մտից Ասորեստանի, առ Իդադ գետովն, յերկ կայով մեծ Հայոց: Ունի լերինս երկու, և գետս երկու, և բաղաքս բազումս, յորոց մինն է Յուռհայ, ուր անձեռագործ պատկեր Փրկչին:

Բաբելոն յերկ կայով Միջագետաց առ Կրորաւ, մինչև ց' Պարսկային ծոցն, և ունի աշխարհս չորս, զԿողա,

⁸¹ Syria orientalem sui maris atque aquilonarem Judææ oram attingit, regionisque octo minores tenet; & montes celebres, Libanum ac Carmelum, fluménque maximum Jordanem, atque urbes multas, Antiochiam regionis caput, Damascus, ² Censfrimum, & Samariam, duásque portas, & campos amplissimos, opimos fertilésque.

⁸² Judæa orientali Phœnicii maris litore, Ægypto, atque Arabiâ Petræâ continetur, & in tres regiones divisa est, Galilæam, Samariam, atque Idumæam; continétque lacus duos, Tiberiadis lacum, & Mare Mortuum; flumen Jordanem; atque Hierosolymam regionis caput. Est autem Judæa opima, fructuosa, atque odorifera, & lacte melléque affluit.

⁸³ Arabia Petræa inter orientales Ægypti fines atque occidentale Maris Rubri brachium, quod Israelitæ transierunt, interjecta est, & Syriam Judæamque attingit. Habet Arabia Petræa provincias quinque, Tazcastaniam, & Pharhinitim, ubi Abrahami domum esse fabulantur, & alias præterea tres, sed flumen omnino nullum. Mesopotamia ad orientalem Syriæ secundum flumen Euphratem, ad occidentalem Assyriæ oram propter Tigrim flumen jacet, Armeniæque majori continens est. Sunt ibi montes duo, totidémque amnes, atque urbes complures, in quibus est ² Urrha, ubi Servatoris effigies non manu facta extat.

⁸⁴ Babylonia Mesopotamiæ apud Tigrim finitima est, atque ad finem Persicum pertinet, & has quatuor regi-

զՊասս

¹ Urbem Censfrimum non agnoscimus, nisi fortè vox corrupta est, & Cæsariam significat. ² Scn Edessa. Vide Chorenens. Hist. l. II. c. 9.

զՊասրա, և զԲաբելոն, զՏիւրոն, և գետս ունի զԵփրատայ վտակն, և զԻկղաթայ, ունի և այլ բազմաբազումս, և գաւառս: Եւ լինի 'ի սահմանս այսոսիկ ակն Սարդիոն, և Ոսկէքար: Եւ է Բասրա ամենայնից վաճառօք, և եկք նաւուց 'ի Հնդկաց, և յամ կողմանց յարեւելոց:

Անապատն Արաբիա յերի կալով Միջագետաց ընդ Տիւսիոյ, յերկից կալով Ապառաժ Արաբիոյ, և 'ի մոտից Խուժաստանի, և ունի Արաբիա ազգս ինն, բայց լեւան, գետ և ոչ մի:

Երջանիկն Արաբիա, յերի կալով Ապառաժ, և Անապատն Արաբիոյ, մտանէ ընդ մէջ խորշից կարմիր Ծովուն, որպէս ցամաք կղզի, և ունի յինքեան ազգ մի, և գաւառս տասն և չորս, լերինս տասն, գետս չորս, աղբիւրս մի, և կղզիս բազումս: Եւ աշխարհ ամենաբեր, և ամենագիւտ, և է որ յիւրմէ աշխարհէն է, և է որ 'ի վաճառաց եկելոց, 'ի Ճենաց, և 'ի Հնդկաց: Գտանի անդ Ոսկի, և Ակունք պատուականք, Խուռնկք բազումք, և Իւղբ անուշունք, Փայտք անփուտք: Եւ անտի էր տիկինն Սաբայ, և բնակիցք աշխարհին, ոմանք քաջասէր, և ոմանք սպիտակասէր, Թխագոյնք քան զմեզ: Եւ Իւղբ անոյշք 'ի նմա, և ծաղիկք, տասն և վեց, զՀալի, Զափու, Մաղապ, Խախակ, Քեդի, Ախունա, Խալար, Բուխտակ, Կարդոս, Բալասան, Բան, Յասմիկ, Կարդան, Աարդ, Մանուշակ, Մարգգուշ, Մարք, որք կոչին Բուստիքապկոյք, յերի կալով Հայոց, և առ երի կազբից ծովուն, ունի աշխարհս գայտոսիկ, զԱսրպատական, զԲէ, զԳիլան, զՄու-

ones, Colam, Basram, Babylonem, & Ctesiphontem habet; ac flumina Euphratem & Tigrim, multasque præterea alias urbes & provincias. In his oris inveniuntur Sardæ & Chrysolithi. Basra autem omnis generis mercibus abundat, atque eò naves ex Indiâ omnibûsque orientis partibus com-
meant.

⁸⁵ Arabia Deserta australes Mesopotamiæ, orientales Arabiæ Petrææ, atque occidentales Chuzaftaniæ fines contingit. Gentes Arabia novem, sed neque montem neque flumen habet ullum.

⁸⁶ Arabia Felix, Arabiæ Petrææ & Desertæ finitima est, atque inter Maris Rubri sinus, velut peninsula, interjecta est, complectiturque gentem unam, provincias quatuordecim, montes decem, fluviôs quatuor, fontem unicum, insulâsque plurimas. Regio autem est uberrima, atque omnium rerum copiâ abundat, quæ partim ibi nascuntur, partim ex Zeniâ Indiâque comportantur. Inveniuntur ibi Aurum, Gemmæ, Aromata plurima, Olea oderata, & Ligna, quæ non putrescunt. Illinc venit Regina Sabæ. Ex incolis regionis alii colore planè nigerrimo, alii fusco, sed nobis nigriores sunt. Suavia ibi Unguenta & flores sunt decem & sex; 1 Hali, Zaphu, Malap, Chachach, Chedi, Achuna, Chalar, Buchtac, Nardos, Balafan, Ban, Jasmic, Nardan, Vard, Manufac, & Marzagus.

⁸⁷ Media, quæ vocatur etiam Chust-Capcochia, Armeniæ fines & Caspium mare contingit, atque has regiones habet; Atropatiam, Rheam, Gila-

կան,

¹ Has voces Latinis literis exprimere placuit, quia plerarumque vis nobis ignota est. Quantum tamen ex linguis Arabicâ, Armeniacâque colligere

possumus, *Nardos* Nardum, *Balafan* Balsamum, *Ban* Myrobalanum, *Jasmic* Jasmium, *Vard* Rosam, *Manufac* Violam sonat.

կան, զԻլուամն, զԱմաստան, զԻամբ-
վար, զԱսարատան, զԱմլ, զԲշոշ,
Ռոնան։ Ունի և լերինս, և գետսս,
և զծովակն որ կոչի Քապոտան, ունի
և քաղաքս բազումս, յորոց մինն Գան-
ձակ, շահաստան։

Արոնաստան՝ որք կոչին Ասորեստան, 88
այսինքն Մուծոյ, յելից կարով Միջա-
գետաց՝ առ երի Հայոց, ունի լերինս,
և գետս, և քաղաք զՆինոնէ։

Երիմացիք են, որք կոչին Քուստի-
խորասան, յելից կարով Իկդադայ, և
ի մոսից Պարսից։ Եւ ունին Երիմացիք
աշխարհս փոքունս գայստիկ, զԽու-
ժաստան, զՄաժ, զՄասպան, զՄիհ-
րան, զԲրտակ, զԲաշտար, զԳարմա-
կան, զԵրանաստան, զԱրկաւատ, զՆո-
տարտ, զԵիրական, զՄարձին, զԱրհէն։
ունի և քաղաքս Տինգս, և գետս չորս,
յորոց մինն է Գունդի Հապուհ, յորում
ազնիւ Հաքարն գործեն, ունի և կղզիս
երկու, Տանդէպ իւր՝ ի Պարսկային
ծոցին։

Պարսք՝ որք կոչին Քուստինեմուդ, 90
յելից կարով Խուժաստանի, և առ երի
Մարաց, ունի յինքեան փոքր աշխարհս
քան, զՊարս, զԱսպահան, զՄէշուն,
զՀակար, զՊանայիտ, զԱրման, զԱու-
րան, զՄակուրան, զՄնդ, զՀնդ, ըզ-
Մրան, զՊէտ փաշտ, զՍագաստան,
զԱպրաստան, զԻեր, զՄեդ, զՄահիկ,
զՄաուհ, զԽոնճհհրաստան, զՊալհ,
զԵրուհայ։ ունի և գետս, և քաղաքս
բազումս, յորոց մինն է Ռեշիր Պարհ-
սան քաղաք, յորում ազնիւ մարգարտին
եղանէ։ Եւ Գոհարք մարգարտին այս
է։ դրակ վեցդանգեան։ արժէ քառ-

niam, Mucaniam, Dilumiam, Ama-
tanium, Dambvariam, Sparastaniam,
Amliam, Chesofiam, Rhovanium.
Habet præterea montes, fluvióque &
lacum, qui ³ Chapotanus dicitur, at-
que urbes complures, in quibus est ³
Ganzaca, urbs regia.

⁸⁸ Aroastania, quæ & Assyria, sive
³ Muzlia appellatur, dum in orien-
tem solem itur, à Mesopotamiâ prox-
imè abest, atque etiam Armeniam at-
tingit, & montes fluvióque atque ur-
bem Niniven tenet.

⁸⁹ Elymais, sive Chusti-Chorasania o-
rientallem Tigris, occidentalem Persi-
dis oram contingit. Complectitur
autem Elymais regiones has minores;
Chuzastaniam, Maziam, Maspanam,
Mirhanam, Chertaciam, Chastarianam,
Garmaçaniam, Eranastaniam, Car-
cavatiâ, Notartam, Siracaniâ,
Marzinâ, Surhenâ; & præterea
urbes quinque, ac fluvios quatuor,
quorum unus est Gundi-Sapores, ubi
pretiosum Saccharum conficiunt, i-
témque insulas duas, ipsi in sinu Persi-
co objectas.

⁹⁰ Persia, seu Chusti-Nemrozia, ori-
entallem Chuzastaniæ oram atque etiam
Mediæ fines contingit, continetque
provincias has viginti, Persidem, Af-
pahaniam, Mesuniam, Hacariam,
Panætiâ, Cermaniam, Curaniâ,
Macuraniâ, Sendam, Hendam,
Meranam, Petvastaniam, Sagastani-
am, Aplastaniam, Deram, Melam,
Mahiciâ, Mauniam, Chozerhastan-
iam, Palham, atque Ebuham; ha-
bet præterea fluvios urbésque pluri-
mas; in quibus est Rhefira Parhasania
urbs, è qua Margaritæ pretiosissimæ

ստուռն

¹ Idem fortè lacus intelligitur, ut Cl. La-Crozius
monet, atque is, qui à Strabone *Spania* nominatur.
Strab. Geogr. XI. p. 523.

² Scribendum esse suspicamur *Gaza*, ex Strab. Ib.

³ Muzlia, i. e. *Mosul*, sicuti hodièque appellatur,
quam tamen vocem, ut nonnullas alias, ab *Librario*
interpositam esse non temerè suspicamur.

ասուն հազար Գուսիայ. հինգ հարիւր միշայիս երեք դանկա. չորս Պարմուշքա Պարմուշիտ. հաւթադրամ. հաշտադրամ. Իսահադրամ:

Արիւ, որք կոչին Քուստի Խորա-⁹¹ սան, յերի կալով Մարաց, և Պարսից, մինչև ցՀնդիկս, և յերի Վրկանի ծովուն: Եւ աշխարհք են Արացայսդիկ, Կոմս, Վրկան, Ապրշասը, Մրում, Արունաստ, Հրեկատեշան, Կատիմանակ, Բժնիւ, Սադկան, Դոմկան, Անապլէ, Հրում, զԱմբիւրոս, Կախճեր, Դոլին, Աւազակ, Վարջան, Մանսան, Զակստան, Բաշդ, որք են Պարթևք, Դոմմատ, Լարիմանակ, Շիրի, Բարիկան, Դոմբոն: Եւ ունի Արիւ լերինս, և գետս, և կղզիս բազումս: Լինի Հրամուշկ, Թեպետ և ոչ ազնիւ, և կղզի մի է հանդէս Արեաց 'ի Հնդկաց ծովուն, յորում Թղուկք լինին, երեքթըգետն հասակաւ. որք և պատերազմին ընդ Խորթոց Հաւուց վն ճարակելոյ նոցա զանդաստանս Թղկաց:

Սկիւթիա, որք են Ապախտարք, այս-⁹² ինքն Թուրք, որք սկսանին Էթիւ գետոյ մինչև ցԵմաւոն լեառն, և անդր ձգի մինչև ցԾենս: Եւ Եմաւոն է լեառն բարձր, և երկայն քան զամլ լերինս: Եւ ունի Սկիւթիա ազգս բառասուն և չորս, Սոգիք, Թուխարիք, Հեպթադք, և այլք խուժադուժք անունանք: Եւ ունի Սկիւթիա լերինս, և գետս բազումս, և հզօրս, և դաշտս անապատս: Եւ ջերմ երկիր, և անջուր, և է 'ի նմա հրագոյն դաշտ: Եւ են Սոգիք հարուստք, և արունեստաւորք, վաճառականք, որք բնակեալք են իմէջ Թուրքաւանի, և Արեաց աշխարհին:

veniunt; [*bic interponitur aliquid de pretio Margaritarum pro ratione ponderis, vocibus tamen, ut videtur, vulgaris ac recentioribus, si minus corruptis, quas quidem non satis liquidè perspectas habemus, ut Latine reddere possimus.*]

Aria, five Chusti-Chorasania Medix ac Persix finitima est, atque ad Indiam pertinet, Hyrcanumque mare attingit. Hæ autem Provinciæ in Ariâ numerantur, Comsia, Hyrcania, Aperfaria, Meruma, Arovastia, Rheucatefania, Nestimanaca, Beznya, Salcania, Docania, Anaplia, Heruma, Zambyrus, Naxeria, Dezina, Avazacia, Varzania, Mansania, Zaxtana, Bahlia, quæ & Parthia, Domatia, Larimanacia, Siria, Baricania, & Dobonia. Habet Aria montes flumináque, ac insulas multas. Nascitur ibi Moschus, sed non in pretio est. Insula autem quædam è regione Arizæ in Mari Indico sita est, quam ¹ Pygmæi colunt, quorum statura ternarum spithamarum altitudine est; qui cum Gruibus bellum gerunt, propterea quia Pygmæorum arva devorant.

Scythia, quæ & Apachtaria, five Thurchia appellatur, ab Ethele flumine ad montem Imaum atque ultrâ, usque ad Zeniam pertinet. Est autem Imaus montium omnium altissimus longissimúsque. Scythiam quatuor & quadraginta gentes colunt, Sogii, Thucarii, Hepthalii aliâque præterea nomina barbara. Habet Scythia montes & fluvios multos rapidósque, ac campos incultos. Est autem regio calida atque arida, rutilumque quendam campum habet. Sogii sunt opulenti, artifices & mercatores, atque inter Thurcastaniam atque Ariam habitant.

Հնդկաստան,

Հնդկաստան, յեղից կալով Արեաց 93 աշխարհին, և առ երի Սկիւթացւոցն, և է Հնդիկէ բաժանեալ յերկուս աշխարհս, զորս բաժանէ Կանգէս գետ, որ է Փիսոն : Եւ արեւմտեան կողմն ունի ազգս յիսուն և հինգ, իսկ արեւելեանն եօթանասուն և երկու : Ոմանք մարդակերք են, և ոմանք վայրենաւորք : Ոմանք ագւղորք, և այլք կարճահասակք, տափակաբիթք, լայներեւք, սպիտակք : Եւ ոմանք Մերկէ Իմաստակք, որք գործս անիրաւութե ոչ գործեն, և զմարմինս կենդանեաց ոչ ուտեն : Ունին Հնդիկէ լերինս, և գետս, և կղզիս բազումս : Լինի 'ի Հնդկիս երէ Յամորանման, սրեղջեր, որ սպանանէ զԱռիւծ : Եւ Հրէշ էրէ, և այլ գազան, նման Առիւծու, բայց կրնձիթն նուրբ է, և երկայն : Եւ Ընձուղորք, և Կորեանք, և Կապիկք, և Աբաղաղք փետրամօրուք, և Փիղք, և Վագերք, և Վիշապք, մեծ Մրջմուկք, և Մրջմառիւծք, և Մկունք, Բէշկ մէկոյ, և Կոկորդիլ գազան, և Միեղջերու, որ է մեծ քան զմագազանս, և իվերայ ողիւն ճանք, և զՓիլն լեզունդն սպանանէ : և Պասկուճ հաւ, և Մուշկ երէ, և Էշ եղջերաւոր :

Լինի անդ Ոսկի, Արծաթ, Պղինձ, Անագ, Մարգարիտ և ակն ամենագոհար : Լինի և Պղպպիղ, և Սնգրունէդ, և ան Բովաճառք, Հայրունէս, Փաղանգամուշկ, Քաֆուր, Զանդան, Նայիբունակ, Հրբունակ, Գազերբունակ, Գոյիբունակ, Կասիմին, Գովաղակ, Ըաշաւոր, Մարդարիչար, և բազումք դեղք բժշկականք : Եւ գուհարք Հայրունէից չորս, Ինգրէ, Սանգր, Ատարաղ, Ժեռաւոր : Ծակոտկէն, լիտրն արժէ եօթն դահեկան, Ծամիլիմարխայ, նման է ծանր, լիտրն արժէ չորս դահեկան : Քողակ, շէկ է,

India, orientem versus pergentibus, proximè Ariam sita est, Scythiæque etiam adjacet, atque in regiones duas distributa est, quas Ganges, seu Phifon flumen difterminat. Pars ejus occidentalis gentes quinquaginta quinque, orientalis autem duas & septuaginta tenet. Ex incolis quidam hominibus, aliis bestiis vescuntur, pars eorum caudas habent, alii pusilli, simi, facie latâ, colore albo sunt. Sunt præterea Gymnosophistæ, qui opera improbitatis non patrant, neque animalium corporibus vescuntur. Habet India montes & amnes, insulasque plurimas. Nascitur ibi fera, similitudine Orygis, cornibus acutis, quæ Leonem interimere potest. Item Rheia fera, atque alia bellua, Leoni confimilis, nisi quod Nasum acutum ac longum habet. Sunt præterea Camelopardales, Leones, Simiæ, Galli gallinacei plumosis barbis, Elephantis, Tigres, Dracones, Formicæ ingentes, Myrmecoleones, Mures, Castores, Crocodili, Monocerotes, belluarum maximi, qui cornu in Capite habent, & linguâ elephantos interficiunt; Gryphes, aves, Moschi feræ, atque Asini cornuti.

Gignuntur etiam Aurum, Argentum, Æs, Stannum, Margaritæ gemmæque pretiosissimæ; item Piper, ⁷ Sengrovel, omniâque Aromata, Aloe, Moschus, Camphora, Zandan, Næibovac, Herbovac, Gazerbovac, Gœibovac, Cassia, Govalac, Sahavor, Mardarifar, variæque merces medicinales. Aloes autem genera sunt quatuor, Ingria, Sangria, Ataralia, Zerhavoria. Zacotcenia, cujus libra septenos denarios valet. Zamphimarca, pari gravitate est, atque ejus libra quaternos denarios valet. Cholacia rufa est ac levis, &

¹ Vide supra notas nostras ad §. 86. & §. 90.

և Թեթև, և արժէ լիարն չորս դա-
Տեկան :

Տապուռքանիա է՝ մեծ կղզի քան զԵմ⁹⁴
կղզի, հազար և հարիւր մղոն երկայն
է, հինգ հարիւր և տասն՝ ի լայնն, յե-
լից կալով . և ունի այլ կղզիս շուրջ
գիւրեաւ մանուէս, հազար երեք հա-
րիւր եօթանասուն և երկու : Ունի և
լերինս՝, և գետս, և ազգս տասն և եր-
կու : Լինի ՚ի նմա Ոսկի, և Արծաթ,
և Ալունք պատուէականք, և Բովի-
ճայք . Փիղք, և Աագերք, և արք աշ-
խարհին վարսիւք կնոջ պսակեն զգլուխս
իւրեանց : Աստ ասեն զանկունն Սա-
տանայի :

Ճենաստան յելից կալով Ակիւթիոյ,
մինչև յանձանօթ երկիր . եւ է Ճե-
նաստան ընդարձակ դաշտ տարածեալ,
և են ՚ի նմա ազգք քսան և ինն . յորոց
մինն մարդակերք . եւ ունի Ճենք լե-
րինս՝, և գետս բազումս : Լինի ՚ի Ճե-
նաց աշխարհին Դարիճենիկ, և Հոշո-
բուակ, և Բուիճենիկ, և Կասիմոն, և
Սրիկոն . Ունի և Հրէշ, և Մուշկ,
և Սիրամարգ շատ : Բրբուլմանբաւ,
Ապրիշում շատ, և ազնիւ . վն որոյ և
բնակիչքն արուեստաւորք, կերպասա-
գործք, հարուստք՝ ընչեղք . որոց ար-
քայն կոչի Ճենքակուր, որ նստի ՚ի քա-
ղաքին Սիււաիայ, առ անձանօթ եր-
կրաւ :

Սենեադոցն առ երի կալով Ճենաց,
մինչև ջանձանօթ երկիր . յորում բնա-
կեալք են ազգք եօթն : Ունի լերինս,
և գետս բազումս :

Բայց անտի յանձանօթ երկիրն, որ
ինչ պատմի, անհաւատալի է . գա-
զանք անձանօթք, մարդակերպք,
կիսանձնեայք, երկդիմիք, վեց
ձեռնիք, փոկոտունք, վիշապաւ-

quaternis etiam denariis in libram vae-
nit.

Taprobane, insularum omnium
maxima, in longitudinem undecies
centena millia passuum, in latitudinem
quingenta & decem patet; atque in-
sulas minores circumjectas habet, ad
mille trecentas septuaginta duas. Sunt
in eâ montes ac fluvii gentésque duo-
decim. Inveniuntur ibi Aurum, Ar-
gentum, Gemmæ, atque Aromata;
Elephanti quoque Tigrésque. Viri
regionis istius capillis muliebribus sua
capita redimunt. Ibidem Satanæ
lapsus narrant.

⁹⁵ Zenaftania orientali Scythiæ oræ
continens est, atque ad ignotam terram
pertinet. Est autem Zenaftania regio
campestris maximéque patens, eâmq
colunt gentes undetriginta, quarum
una humanis corporibus vescitur. Ha-
bet Zenia montes fluviósque multos.
Nascitur ibi ¹ Darizenic, Hostboac,
Bovizenic, Cassia, & Sericum. Sunt
item Rhefiæ, Moschi & Pavones plu-
rimi. Abundat maximâ Croci copiâ-
& serico multo pretiosôque; ac prop-
terea Incolæ sunt Artifices, panni se-
rici opifices, locupletes atque opulenti.
Rex eorum appellatur ² Zenbacurius,
qui in urbe Syrhia apud terram incog-
nitam sedem habet.

⁹⁶ Sinæ Zenensibus proximi sunt, at-
que ad incognitam terram pertinent.
Gentes septem regionem eam incolunt,
quæ montes amnésque complures habet.

Quæcunque autem de ignotâ ter-
râ ulteriore memoriæ produntur,
³ incredibilia sunt; siquidem bestię
ignotæ, humanâ figurâ, semiformes,
biformes, sex manibus, pedibus lo-

տունք :

¹ Vide not. ad. §. 86. *Darizenic* tamen Ara-
bicè *Cinnamomum* notat.

² Vide Chorenens. Hist. l. II. c. 78.

³ Vide Plin. Hist. Natural. l. VII. c. 2.

տուկք՝, կիսահաւք՝, կիսանդամք՝,
անգլուխք՝:

reis, caudis quasi Draconum præditæ,
ex dimidiâ parte avibus similes, dimi-
diâ solùm membrorum parte instruc-
tæ, nonnullæque capitibus mutilæ esse
traduntur.

Ահա կատարեցան ամ տիեզերք՝, և
պատմութիւն խօսից՝:

Ita orbis terrarum descriptio atque
hæc narratio absolutæ sunt.

F I N I S.





APPENDIX

LITERATURÆ ARMENIACÆ,

QUÆ CONTINET

EPISTOLAS DUAS,

Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum,

Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS,

Nunc Primum

Ex Codice MS Armeniaco integrè plenèque editas, & Græcè
Latinèque versas.

Չամբնայն ինչ փորձեցէք, որքան ընկալարուք :

Παντα δοκιμάζει, το καλον καίχεται, 1 Thess. V. 21.



XIX 1911

THE

OF

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

և Վորդէս, որք սասա-
նեն բաճար զոմանց հա-
ւանս, հրապուրող և ա-
պակածեալ բանիւք :

3. Յ'որոց բանից վե-
րայ դու ինքնին պարտիս
հասանել :

4. Չի մեք ² ոչ 'ի բէն
ուաք զայսպիսի բանս,
և ոչ յ'այլոց Առաքե-
լոցն :

5. Բայց այսպիսի գի-
տելքի թէ զոր 'ի բէն
³ ընկալաք, և զոր 'ի նո-
ցանէ, հաստատուն պա-
հեցաք :

6. Բայց յ'այսմ յոյժ-
ողորմեցաւ մեզ Տէր, զի
մինչ դեռ մարմնով ընդ-
մեզ էս, միւսանգամ 'ի
բէն ընկեցուք :

7. Արդ փութով վաղ-
վաղակի գրեցորդ առ-
մեզ գումարէն, և կամ դու
ինքնին իսկ առ մեզ վաղ-
վաղակի եկեցորդ :

8. Ս'եք հաւատաւք 'ի
Տէր, եթէ այսպէս յայտ-
նութիւն ցուցաւ, և նո-
վա փրկեաց զմեզ Տէր 'ի
ձեռաց ահորինին :

Κλεόβιος, οἱ ἀναστῆσαι σφο-
δρὰ τὴν τινὸν πίσει τοῖς πι-
θανοῖς καὶ διεφθαρμένοις λο-
γῶς.

3. Ὡν λόγοις σὺ αὐτὸς ἀ-
φελῆς ἀντιστῆναι.

4. Ἡμεῖς γὰρ οὐτε παρὰ σὺ
ἠκούσαμεν τοιούτους λόγους, οὔτε
παρὰ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων.

5. Ἀλλὰ τὸ ἐξ ἡμῶν γινώ-
σκομεν, ὅτι ὁ πῦρ σὺ ἐλα-
βομένη, καὶ ὁ παρ' αὐτῶν, βε-
βαιῶς ἐφυλάτταμεν.

6. Ἐν τούτῳ δὲ λίαν ἡλε-
σεν ἡμᾶς ὁ Κύριος, ὅτι, ἐτι
σὺ ἐν σωματί πρὸς ἡμᾶς ὄνεις,
πάλιν πᾶσι σὺ ἀκκοσμοῖσθα.

7. Ὡς ταχίστα ἐν χειρὶ σὺ
ἡμῖν τὸ ἀκριβές, ἢ σὺ μὲν
αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς εὐθέως ἐλθῇ.

8. Ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸν
Κύριον, ὅτι ἔτις ἡ ἐπιφανὴς
ἀποδείχθη, καὶ δι' αὐτῆς ἐρρύ-
σθη ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐκ χειρὸς
τῆς πονηρίας.

nomine, & Cleobius, qui
commovent vehementer
nonnullorum fidem per-
suasoriis & corruptis verbis.

3. Quorum verbis tu
ipse debes obfistere.

4. Nos enim neque abs
te audivimus talia verba,
neque ab aliis Apostolis.

5. Sed tantum scimus,
quod quæ à te accepimus
& quæ ab illis, firmiter
servavimus.

6. In hoc autem valde
misertus est nostri Domi-
nus, quod, dum adhuc cor-
pore inter nos es, iterum
à te audituri sumus.

7. Quamprimum igitur
scribe ad nos certum, vel
tu ipse quidem ad nos ce-
lenter veni.

8. Nos credimus in Do-
minum, quod ita mani-
festatio ostensa fuit, eaque
liberavit nos Dominus à
manibus Iniqui.

9. Իսկ

² MS. Haleb. 'ի բէն ոչ

³ Edit. Wilkins. ընկալք, audivimus.

dem sumus ex Historiâ Ecclesiasticâ Simonis pere-
grinationis atque etiam interitûs tempora accuratius
investigare, ut harum literarum auctoritas certius
dijudicaretur, quæ planè conscribi debuerant, dum
Simon Magus Corinthi commorabatur; sed ratio
temporum in hac re tam difficilis ac perplexa est,
ut, quum nîbi certi erui licuerit, in re aded dubiâ
argumentis incertioribus uti non libuerit. Con-
sultat, quisquis volet, *Const. Apost. vi. 9. Just. Mart. Apol. i. 34. Iren. adv. Hæres. i. 20. Cyrill. Hierosol. Cateches. vi. 9. Euseb. Hist. ii. 13, 14. Hieron. in Euseb. Chron. ad annum Claudii secundum Pearson.*

in *Dissertat. de Success. Rom. Episcop. viii. 10. V. 4, 5, 6.*] Hinc perspicuum est, has literas, si
modò probæ ac germanæ sint, post id temporis con-
scriptas esse, quàm ipse Paulus, & unus saltem ali-
quis de cæteris Apostolis, ut eas mitiorem in par-
tem interpretemur, evangelium Corinthi prædicâ-
rant. Confer 1 Cor. i. 12. iii. 4, 22. *Clement. Epist. ad Corinth. §. 47. Dionys. Corinth. Episcop. apud Euseb. Hist. Eccles. ii. 25*, ex quibus locis rectè col-
ligitur, Petrum Apostolum Corinthi prius adfuisse,
quàm S. Paulus priorem ad Corinthios epistolam
scripsit.

9. Ἦν ἐν πάλαι ἡρώδῃ
ἡρώδης, ὅτι αὐτὸν ἠκούει,

10. Ἐπεὶ ἡ ἐκ τῆς ἡρώδης
ἡρώδης αὐτὸν ἐβόηεν
ἡρώδης.

11. Ἐν τῇ ἡρώδῃ αὐτὸν
ἡρώδης αὐτὸν.

12. Ἐν τῇ ἡρώδῃ αὐτὸν
ἡρώδης αὐτὸν.

13. Ἐν τῇ ἡρώδῃ αὐτὸν
ἡρώδης αὐτὸν.

9. Ἄλλ' εἰσὶν οἱ λόγοι αὐ-
τῶν πλάστοι, λέγουσι γὰρ ἕτεροι.

10. Ὅτι ἡ δὲ τῆς προ-
φήτας ἀπαγγέλλει.

11. Οὐδὲ τοι Θεὸν λέγουσι
παντοκράτορα.

12. Οὐδὲ τὴν ἀνάστασιν
λέγουσι τῆς σαρκός.

13. Οὐδὲ τὸν ἀνθρώπου
υδάμῳ κτισθέντα λέγουσιν ὑπο-
τῆ θεοῦ.

9. At sunt verba eorum
erronea; dicunt enim sic;

10. Non oportere Pro-
phetas legere;

11. Neque Deum di-
cunt Omnipotentem;

12. Neque resurrectio-
nem dicunt carnis;

13. Neque omnino ho-
minem creatum dicunt à
Deo.

14. Ἐν τῇ ἡρώδῃ αὐτὸν

4 MS. Haleb. ἡρώδης αὐτὸν.
6 MS. Haleb. omittit αὐτὸν dicunt.

V. 9. Ἦσαν] Nec vox Græca πλαστοί, nec
Latina erronei satis accurate pro verâ eorum no-
tione hic à nobis positi videntur; sed nihil me-
lius succurrebat, nisi ab Armeniacis longius re-
cedere vellemus.

V. 10. Ὅτι ἡ δὲ τῆς προφητίας ἀπαγγέλλει.]
Hoc fuisse Simonianorum dogma satis constat; ad-
versò Legis etiam Mosaicæ auctoritatem abjecerint,
quæ proinde opinio disjungi & quasi excludi non
debet, non ita certum est, quamvis testimoniorum
momenta in eam partem propendere videantur.
Scriptor *Constitut. Apost.* de Simone Mago, cæte-
risque priscis Hæreticis generationem agens, hunc eis
errorem adscribit; Νόμον καὶ ἀρχαίας μὴ χρᾶσθαι.
vi. 10. Διὰ τὴν ἀρχαίαν — νόμον, ἀρχαίαν, vi. 16.
Οὐ γὰρ περὶ ἀρχαίας τὸν νόμον, ὅτι Σίμων διέλεξε
ἀλλ' ἐκλήρωσε, vi. 19. Διὰ καὶ νόμος λέγεται, — ὅτι
ὁ δὲ Σίμων αὐτὸν ἐκλήρωσε, vi. 20. Ἀπὸ τῆς ἐν αὐ-
τῷ πνεύματος μαθητῆς. *Iren.* ad *Philadelph.* §. 6.
Propbetas autem à Mundi fabricatoribus Angelis in-
spiratos dixisse Propbetas; quapropter nec ulterius cu-
rantes eis hi, qui in eum [Simone] & in Helenam
ejus spem habebant. *Iren.* ad. *Hæres.* i. 20. Et Simon
ait, ex lege Judæorum solâ adfectiones adhibebo. In
omnibus enim, qui religionis curam gerunt, mani-
festum est totius esse auctoritatis hanc legem. *Recognit.*
Clement. ii. 39. Σίμων — τὰ δὲ τὸν νόμον ἰδίᾳ ἀρχαί-
αν ἀλλὰ ἄλλαν. *Clementin.* *Homil.* ii. 22. *Clement.*
Epitom. §. 25. Μηνοῦ δὲ τὸν νόμον Θεοῦ, ἀλλ' ἀεί-
νεσαι δυνάμει [Σίμων] ἱερατικῇ, μητὶ ἀρχαίας ἐξ-
αρχῆς Θεοῦ ὑπάρχον, ἀλλ' ἱερατικῆς καὶ ἱερατικῆς δυνά-
μει, καὶ ὅτι βυλάται ἡ ἐκείνη βέλτεται. Τὸν μὲν
νόμον τινοῦ, ἀλλὰ δὲ ἀλλαν. — Καὶ ἡ ἐκείνη τινα
τῶν ἀρχαίων μὴ ἀρχαίαν ἀγαθὴν. — Πᾶσα δὲ

5 Edit. Wilkins. ἡρώδης αὐτὸν.
7 Edit. Wilk. ἡρώδης αὐτὸν.

τον πιστεύοντα τῇ παλαιᾷ διδασκαλίᾳ δαδῶν ὑπάρχον
Epiph. in *Hæres.* xxi. 4. Dixerat enim [Simon] se
in monte Sinâ legem Moysi in Patris personâ dedisse
Judæis. *Augustin.* de *Hæres.* §. 1.

V. 11. Οὐδὲ τὸν Θεὸν λέγουσι παντοκράτορα.] Σί-
μων — λέγων εἶναι τινὰ αὐτὸν μὲν, *Αἰ.* *Αποστ.*
viii. 9. Τὸν μὲν παντοκράτορα Θεὸν βλασφημῶν.
Constitut. *Αποστ.* vi. 10. Θεὸν γὰρ παντοκράτορα ἐχ-
θροῦς ἀπαθεῖν, vi. 26. — Μαγὸν Σίμωνι, ὃν
Θεὸς ὑπάρχον πᾶσι ἀρχαίς, καὶ ἐξουσίας καὶ δυνά-
μεις εἶναι λέγουσι. *Just.* *Mart.* *Dial.* cum *Tryph.*
p. 349. Esse autem se [Simone] sublimissimam vir-
tutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater. *Iren.*
adv. *Hæres.* i. 20. Simone Mago primò dicente semet-
ipsum esse super omnia Deum. ii. 9. Simon — gloria
cupidas, — ita ut excelsam virtutem, quæ supra Crea-
torum Deum sit, credi se velit. *Recognit.* *Clem.* ii. 7.
12. Confer etiam, si tamen tanti sit, Catalogum Hæ-
reticorum Scriptoris ignoti apud Tertull. de *Præscript.*
§. 46. *Epiph.* *Hæres.* xxi. 1. *Augustin.* de *Hæres.* §. 1.

Ver. 12. Οὐδὲ τὴν ἀνάστασιν λέγουσι τῆς σαρκός.]
ἀνάστασιν μὴ πιστεύειν, *Conf.* *Apost.* vi. 10. Τὴν ἀνα-
στάσιν ἀγνοοῦσι, vi. 26. Καὶ οὕτως Θεὸν τὸν κτίσαντα
τὸν κόσμον αὐτῶν εἶναι λέγει [Σίμων], ὅτι νεκροὺς
ἐκκληθεῖν πιστεύει, *Clement.* *Homil.* ii. 22. *Clement.*
Epitom. §. 25. Negabat etiam [Simon] carnis resur-
rectionem. *Augustin.* de *Hæres.* §. 1. Cæterum quum
Paulus Apostolus in primâ suâ, quam vocamus, ad
Corinthios epistolâ de resurrectione carnis tam co-
piose agat, ut nequaquam opus esset Corinthiis sen-
tentiam ejus de eâ re iterum exquirere, inde qui-
dem sequitur, has literas, si in sinceris ponendæ
sunt, ante eam Pauli Epistolam scriptas esse existi-
mari debere; quod idem alia præterea indicia com-
monstrant.

V. 13. Οὐδὲ τὸν ἀνθρώπου υδάμῳ κτισθέντα
λέγουσιν ὑπὸ τῷ Θεῷ.] Nihil omnino causæ apparet,
quare hoc dogma ab eo sejungatur, quod infra,

v. 15,

14. Ἐκ τῆς παρθένου
Μαριας γεγεννημένον λεγού-
σιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί.

15. Ἐκ τῆς κτιστοῦ κόσμου
κτίσματος λεγούσιν τὸ θεῖον, ἀλλὰ τινος
τῶν Ἀγγέλων.

16. Σὺ μὲν ἄν, ἀδελφε,
σπεύδασον εἰσελθεῖν πρὸς ἡμᾶς.

17. ἵνα ἀπροσκοπος μείνῃ
ἡ Κορινθίων πόλις,

18. Καὶ ἡ ανομία αὐτῶν δια-
φανέσθω ἀπὸ πάντων ὡς
ἐξ ἀποδείξεως. Εἰς
τὸν Κύριον.

14. Οὐδὲ ἐκ τῆς παρθένου
Μαριας γεγεννημένον λεγού-
σιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί.

15. Οὐδὲ τὸν κόσμον κτίσμα
λεγούσιν τὸ θεῖον, ἀλλὰ τινος
τῶν Ἀγγέλων.

16. Σὺ μὲν ἄν, ἀδελφε,
σπεύδασον εἰσελθεῖν πρὸς ἡμᾶς.

17. ἵνα ἀπροσκοπος μείνῃ
ἡ Κορινθίων πόλις,

18. Καὶ ἡ ανομία αὐτῶν δια-
φανέσθω ἀπὸ πάντων ὡς
ἐξ ἀποδείξεως. Εἰς
τὸν Κύριον.

14. Neque ex Virgine
Mariâ natum dicunt Je-
sum Christum carne.

15. Neque mundum
creaturam dicunt Dei, sed
angelorum alicujus.

16. Itaque, Frater, da
operam, ut venias ad nos:

17. Ut sine scandalo
maneant civitas Corinthio-
rum.

18. Et eorum stultitia
manifestâ refutatione om-
nium opprobrio exposita
expellatur. Vale in Do-
mino,

Ἡ

* MS. Haleb. Ἰ. Ἰ. Ἰ.
† MS. H. Ἰ. Ἰ.

* MS. H. ἡ ἀνομία

† MS. H. ἡ ἀνομία

v. 15, indicatur; quippe quum Hæretici Simonia-
ni, tum hominem, tum mundum ab Angelis con-
ditum fuisse traderent. Οἱ δὲ Ἀγγελοὶ τὸν κόσμον
ἐκτίσας, καὶ τὸν ἀνθρώπου. Epiroan. Hæres. xxi. 2.

V. 14. Οὐδὲ ἐκ τῆς παρθένου Μαριας γεγεννημέ-
νον λεγούσιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί. — ἡ ἀνο-
μία, ἡ ἀνομία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί. — ἡ ἀνο-
μία, ἡ ἀνομία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί. — ἡ ἀνο-
μία, ἡ ἀνομία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί.

vi. 26. Ενδὸν γὰρ οἱ οὗτοι κηρύττον καὶ ἐξ ὧν ἐ-
κτίσθη τὸν ἀνθρώπου καὶ τὸν κόσμον, καὶ κηρύττον καὶ ἐξ ὧν ἐ-
κτίσθη τὸν ἀνθρώπου καὶ τὸν κόσμον, καὶ κηρύττον καὶ ἐξ ὧν ἐ-
κτίσθη τὸν ἀνθρώπου καὶ τὸν κόσμον.

Confer etiam, si libet, Const. Apost. vi. 6. Ignat. ad
Philadelph. §. 6. Iren. adv. Hæres. i. 24, 25. Ter-
tull. de Præscript. §. 48. Epiroan. Hæres. xxvii. 2.

xxviii. 1. Augustin. de Hæres. §. 7, 8, 10. Ex qui-
bus locis verisimile sit, hunc de Incarnatione Christi
errorem recentioribus potius Hæreticis attribu-
endum esse, quum contrâ Simon Magus seipsum,

ut Christum, vendicaret. [Simon] docuit semetipsum
esse, qui inter Judæos quidem quasi Filium apparuerit,

in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis
enim gentibus quasi Spiritus Sanctus adventaverit.

Iren. i. 20. Ut ἐξ in hominibus homo appareret ipse,
cùm non esset homo, ἐξ ὧν autem in Judæa puta-
tum, cùm non esset passus. Ibid. Se [Simonem] in

Phantasmatum Dei non passum, sed esse quasi passum,
apud Tertull. de Præscript. §. 46. Ἀντι τὸ οὕτως

Χριστὸν ἡμῶν εἶναι [Σίμων] ἀναγορεύει Clementin.
Homil. ii. 22. Epitom. §. 25. Τὸν πατέρα δὲ εἶναι
[Σίμων] εἶναι τὸν υἱόν, πατέρα δὲ μὴ πατέρα.

δοῦναι, ἀλλὰ δοῦναι μόνον. Epiroan. Hæres. xxi. 1.
Afferebat [Simon] se esse Christum. — Tempore Tiberii
in filii persona putativo apparuisse; — Christum au-
tem nec venisse, nec à Judæis quicquam petulisse.
Augustin. de Hæres. §. 1. Qui autem totum ipsum
Christum specie tantum apparuisse docuit, vix dis-
putârit an à Virgine natus esset. Vide etiam Epist.
insequent. v. 5. & 24. cum not.

V. 15. Οὐδὲ τὸν κόσμον κτίσμα λεγούσιν τὸ θεῖον,
ἀλλὰ τινος τῶν Ἀγγέλων. Διαβόλων τοῦ Σιμωνί-
στου. Const. Apost. vi. 16. — Angelus, à quibus ἐ-
κτίσθη τὸν κόσμον hunc factum [Simon] dixit. Iren. i. 20:

Mundum autem ab Angelis suis institutum. apud
Tertull. de Præscript. §. 46. Δι' ἡς τὸς Ἀγγελοὺς
ἐκτίσθη. Οἱ δὲ Ἀγγελοὶ τὸν κόσμον ἐκτίσθη καὶ

τὸν ἀνθρώπου. — Τοῦ ὕψους Ἀγγέλων τὸν κόσμον ἐ-
κτίσθη. Epiroan. Hæres. xxi. 2, 6.

Et sic quidem testimonia excerpimus, quæ ad has
Hæreticas opiniones præcipuè attinent, Lectorem

tamen cùm hîc tum alibi semper monentes, ut ea ex
ipsis fontibus potius hauriat quàm nostros rivulos

confectetur, si simplicem sinceramque veritatem
suis ipsis oculis, non autem alieni, perspicere vel-
lit. Hoc quidem, in summâ, satis patet, hæc falsa

dogmata, quæ Simonianis Corinthiis adscribunt, ab
Hæreticis nonnullis his serè præscis temporibus tra-
dita fuisse; utrum verò ea omnia Simon ipse atq; Cle-
obius edocuerint, illud profeclâ dubitationem habet.

V. 18. Δια φανεῖν ἀπὸ πάντων ὡς ἐξ ἀποδείξεως
τις ἐστίν. Quare, tantisper dum Paulo Corinthiis
adire liceret, responsum ejus in publicum proponi
omnino oportebat.

ἡ ἐπιστολὴν οἱ διακονοὶ εἰς πολλὰ
φοινίκης, Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.
Δεξιόμενος δὲ ὁ Παῦλος τὴν
ἐπιστολὴν, καίπερ αὐτὸς ἐν
δεσμοῖς ὡν διαὸν Ὀνόικην τὴν
τῆς Ἀπολλοφάνους γυναῖκα,
ὡς ἐπιλαθόμενος τῶν δεσμῶν,
ἐπενθεῖ ἐπὶ τοῖς λόγοις, ὥς
ἤκουσε, καὶ ἐφῆ καλαίων, κρείτ-
τον ἢ ἐμοὶ προΐερον τεθνή-
κεναι, καὶ συν τῷ κυρῷ εἶναι.
Ἐν τῷ γὰρ τῷ σωματίῳ ὡν,
καὶ τὰς τοιαύτας λόγους δυνυ-

Παρελαβόντες εφερον τὴν
ἐπιστολὴν οἱ διακονοὶ εἰς πολλὰ
φοινίκης, Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.
Δεξιόμενος δὲ ὁ Παῦλος τὴν
ἐπιστολὴν, καίπερ αὐτὸς ἐν
δεσμοῖς ὡν διαὸν Ὀνόικην τὴν
τῆς Ἀπολλοφάνους γυναῖκα,
ὡς ἐπιλαθόμενος τῶν δεσμῶν,
ἐπενθεῖ ἐπὶ τοῖς λόγοις, ὥς
ἤκουσε, καὶ ἐφῆ καλαίων, κρείτ-
τον ἢ ἐμοὶ προΐερον τεθνή-
κεναι, καὶ συν τῷ κυρῷ εἶναι.
Ἐν τῷ γὰρ τῷ σωματίῳ ὡν,
καὶ τὰς τοιαύτας λόγους δυνυ-

Acceperunt & tulerunt
hanc Epistolam Diaconi in
oppidum Phœnices, Thre-
pus & Techus. Quum ac-
cepisset Paulus epistolam,
quoniam ipse in vinculis
erat propter Onoticen A-
pollophanis uxorem, quasi
oblitus est vinculorum, &
luxit propter verba, quæ
audiverat, dixitque flens,
melius fuisset mihi prius
mortuum esse, & cum Do-
mino fuisse; nam dum in

Χαίτης *

13 Editio Wilkinsii totâ hac Appendiculâ Historicâ caret.

Παρελαβόντες δὲ κ. τ. λ.] Non solent nebu-
lones fraudulent, id quod ingenuè confitendum est,
minutias rerum tam subtiliter persequi, quàm in hac
Appendiculâ Historicâ exponuntur; ne istiusmodi
indiciis sua ipsorum commenta vanitatis convince-
rentur; sed videamus tamen, nunquid hinc colligi
possit, quod ad harum literarum auctoritatem vel
confirmandam vel refellendam pertineat, Jam su-
prâ monuimus, has Epistolas, si probæ ac germanæ
esse ponantur, conscriptas videri, post id temporis,
quàm Paulus Apostolus Evangelium Corinthi prædi-
cârât, & antea tamen, quàm primam, ut appellatur,
ad Corinthios Epistolam miserat; quod quidem
temporis intervallum satis angustis finibus continetur,
quum haud plus triennio aut, ad summum,
quadriennio inter has res interjectum fuisse videatur;
quò etiam ipso intervallo Paulum Apostolum in Phœnice
adfuisse ex Actis Apostolicis cognoscere licet.
Quippe Paulus, Athenis digressus, Corinthum
primò advenit, circiter annum à Christo nato
quinquagesimum (secundum, *AB. Apostol.* xviii. 1, ubi
annum unum & sex menses, *v.* 11, aut forte plus et-
iam eo, *v.* 18, commoratus, dum illinc in Syriam
navigabat, Ephesum pervenit, *v.* 19, anno circiter
Christi liv; & mox inde Cæsaream profectus est,
v. 22, unde ascendit, & salutâ ecclesiâ Hiero-
solymitanâ, *v.* 21, Antiochiam degressus est, *v.* 22;
atque ibi aliquandiu commoratus, factò postea per
Galatiam, ac Phrygiam, atque superiores regiones
itinere, Ephesum rediit, *AB.* xix. 1, circiter an-
num Christi liv, vel lv, ibique per biennium man-
sit, *v.* 10, eoque temporis intervallo, priorem ad
Corinthios epistolam scripsit, anno fere Christi lvii;

quemadmodum ex compluribus indiciis apparet.
Jam verò Paulus, quum ab Hierosolymis Antiochi-
am petere contenderet, vix aliter facere potuit, quin
per Phœnicen pendè cunctam proficisceretur, *AB.* xv.
3. quod iter habitum est circiter annum Christi liv,
post sextum fere mensem, quàm Corintho discessit;
in quo ipso itinere Paulum in vincula coniectum
fuisse, eâque res contigisse, quas hæc Appendiculâ
narrat, is sibi facillè persuasurus est, qui has literas
in Commentitiis reponere nolit; quoniam S. Lucas
hoc Pauli iter, quasi properatum, neque interruptum
esset, tam concisâ verborum brevitate exponit, ut
ex ejus silentio adversarius pertinax contraria ar-
gumenta ducturus videatur.

Eis πολλὴν Φοινίκην.] Quisquis hanc Appendicu-
lam adposuit, nomen oppidi, ita uti opinari decet,
haud difficulter adicere potuisset; nec ingratum so-
ret, si etiam voluisset.

Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.] Sic in Armeniacis totidem
ipsis literis hæc nomina scripta sunt, nec satis causâ
est, cur *Tertium* & *Tychicum* in eorum locum sub-
jiciamus. Nomen quidem *Τεχὸς* paululum admo-
dum à *Τυχεῖος* distat; atqui *Tychicus* *Asianus*, non
Corinthius fuisse videtur. *AB.* xx. 4. Sanè *Tertium*
Corinthi incolam fuisse libenter concedimus, quum
ejus manu usus sit Paulus in Epistolâ ad Romanos
conscribendâ, quam à Corintho Romam missam
esse liquet. *Rom.* xvi. 22. At *Θρεπὸς* à *Τεστίας*
longius recedit.

Ἐν δεσμοῖς.] 2 Cor. xi. 23.

Κλαίων.] Philipp. iii. 18.

Κρείττων.] Philipp. i. 23.

2. Ես ոչ ³ ինչ ցար-
մանամ Թէ ⁴ այդպէս
վաղվաղակի ընթանան
Տրապիշքն չարին .

3. Այլ զի Տէր Յիսուս վաղ-
վաղակի արասցէ՝ զգա-
լուստն իւր, վասն այնո-
րիկ որ փոփոխեն և ա-
նարգեն զպատգամն նո-
րա .

4. Այլ ես ՚ի սկզբա-
նէ զայն ինչ ուսուցի
ձեզ, զոր ես ինքնին ըն-
կալայ ⁵ յառաջնոց Առ-
աքերոց անտի, ⁷ որք զամ-
ժամանակս ընդ Տէ-
րոցն .

5. Եւ արդ ասեմ, զի
Տէր Յիսուս ՚ի Մարիամայ
⁸ Կուսէն ծնաւ, որ է ՚ի
զաւակէ Դաւթի,

6. Ըստ աւետեաց
Հոգւոյն Սրբոյ, ⁹ առ ՚ի
Հորէ, յերկնից առաքե-
լայ ՚ի նա .

7. ¹⁰ Զի աշխարհս
միջնարեցի Յիսուս, և ա-
զատեցէ զամ մարմին
իւրով մարմնովն, զի
զմեզ ՚ի մեռելոց յա-
րուցէ .

³ MS. Haleb. post ինչ addit կարի valde. ⁴ MS. H. post այդպէս addit
չարի. ⁵ MS. H. զգալուստ. ⁶ MS. H. առաջնոց. ⁷ MS. H. որ.
⁸ MS. H. Կուսէ. ⁹ Edit. Wilk. առ ՚ի յերկնից ՚ի Հորէ. ¹⁰ Edit.
Wilk. զի յաշխարհս միջնարեցի Յիսուս, ut in mundum immitteretur Jesus.

V. 2. Οὐδὲν θαυμάζω.] Θαυμάζω, ὅτι ἔγω τα-
χέως μετατιθίμι. Galat. i. 6. Nempe Galatarum
inconstantiam Apostolorum miratur, Hæreticorum se-
dulitatem non item.

Οὕτω ταχέως.] Sanè satis quidem celeriter, quip-
pe quum hæc epistola scriptam se esse profiteatur,
post dimidiatum circiter annum, quàm Paulus Co-
rinthum reliquerat.

V. 3. Παρισίαν.] Philipp. iv. 5. 2 Thess. ii. 1, 2.

V. 4. Αυτοὶ περιελαβόντες παρὰ τῶν προφη-
τῶν.] Hæc magnopere pugnant cum eis, quæ
Paulus alibi tradit. Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου
περιελαβὼν αὐτο, ὅτι ἐδίδαχθην, ἀλλὰ δι' ἀπο-

2. Οὐδὲν θαυμάζω, ὅτι
ἔγω ταχέως ἐπιτρέχουσιν ὡς ἀ-
ναπειθόντες το κακόν.

3. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Κύριος
Ἰησοῦς ταχέως ποιήσειαι τὴν
παρεσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο τινες
ἀλλοτρίους καὶ ἀποδοκιμαζού-
σι τὰς λόγους αὐτοῦ.

4. Ἐγὼ δὲ ἀπ' ἀρχῆς ἐ-
καινο ἐδίδαξα ὑμᾶς, ὅπερ αὐ-
τὸς παρελάβον παρὰ τῶν
προτέρων Ἀποστόλων, οἵτινες
ἐπὶ τὸν παῖδα χρόνον μέγα
τὴν Κυρίῳ περιεπαύον.

5. Καὶ ἄρτι λέγω, ὅτι ὁ
Κύριος Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας τῆς
παρθένου ἐγεννήθη, τῆς ὕψους
ἐκ σπέρματος Δαυὶδ,

6. Κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν
τῆς Πνεύματος Ἁγίου ἀπὸ τοῦ
Πατρὸς ἐξ ὕψους ἀπεσταλμένος
πρὸς αὐτήν.

7. Ἰνα τὸν κόσμον παρη-
καλέσῃ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐλευθε-
ρώσῃ πάντας σὰρκὰς τῇ ἐκείνῃ
σώζοντι, ὅπως ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν
ἐγείρῃ.

2. Ego nihil miror, tam
celeriter currere Persuasores
mali.

3. Nam quum Domi-
nus Jesus citò effecturus
sit adventum suum, prop-
terea quidam permutant
atque aspernantur dicta e-
jus.

4. Ego verò ab initio
id ipsum docui vos, quod
ipse accepi à prioribus A-
postolis, qui per omne
tempus cum Domino ver-
sati sunt.

5. Et jam dico, Domi-
num Jesum è Mariâ Vir-
gine natum esse, quæ erat
ex semine Davidis,

6. Secundùm annun-
tiationem Spiritûs Sancti, à
Patre è cælo ad eam missi;

7. Ut mundum conso-
laretur Jesus, & liberaret
omnem carnem suâ carne,
ut nos à mortuis suscitaret.

8. Πραγμα

καλυψίως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Galat. i. 12. ii. 1—10.
1 Cor. xi. 23. Ἐρρhes. iii. 3.

V. 5. Καὶ ἄρτι λέγω, κ. τ. λ.] Quos sex errores
pravos Corinthii sigillatim enumerant, eos scriptor
hujus epistolæ involuto quodam atque implicato
modo refellit; quæ argumentandi ratio, Pauli serè
propria ab nonnullis existimatur. Stylus quidem
à Pauli scriptiōne non multùm abhòdit, nisi quòd
servidior ille Paulinæ mentis ardor atque impetus
planè desiderantur. Certè dictio Armeniaca harum
litterarum accuratè illius elegantie expers est, quæ
in Versiōne Sacrà Hæicanâ elucet, ut Cl. La-Crozi-
us jampridem notavit.

C c c

8. Որպէս և եցոյց
զանձն իւր ¹¹ յ'օրինակ :

9. Եւ զիյայտնի ¹² լի-
ցի զի մարդն 'ի Հօրէ
¹³ ստեղծաւ,

10. Վասնորոյ և 'ի կոր-
ստեանն իւրում մարդն
¹⁴ անխնդիր ոչ մնաց,

11. Այլ խնդրեցաւ,
զի 'ի ձեռն որդէգրու-
թե ¹⁵ կենդանացի :

12. Քանզի Աճ, որ
¹⁶ ամի Տր է, Հայր Տե
մերոյ Յսի Քսի, ¹⁷ որ ա-
րար զերկինս և զերկիր,
առաքեաց նախ ¹⁸ առ-
Հրէայն Մարգարէս :

13. Չի 'ի մեղաց ան-
տի կորսեցէ զնոսա, և
Հանցէ 'ի յարգարու-
թիւն իւր :

14. Չի ¹⁹ կամէր նա
փրկել զսոռնն իշի, բաշ-
խեաց և ²⁰ արկ նա 'ի
Հոգւոյ անտի ²¹ իւրոյ
'ի վերայ Մարգարէիցն :

15. Որ զանմիար ²²
զԱճալառութիւնն և
զճնունդն բարոգեցեմ
ժամանակօք բազմօք :

16. ²³ Իսկ որ անօրէն

8. 'Ոհ και εδειξεν ιαυλον
'υποδειγμα.

9. Και ινα φανερον γνη-
ται, οτι ανθρωπος υπο τς
Πατρος εκτισθη,

10. Δια τλο και εν τη
απωλει αυτα ανθρωπος αζη-
τηλος εκ εμεινεν,

11. Αλλ' εξεζηθη, - ινα
δια της υθεσις ζωοποιηθ.

12. 'Ο Θεος γαρ, ος παν-
των Κυριος εστι, ο Πατηρ τς
Κυριας ημων Ιησυ Χριστς, ο
ποιησας τον υερον και την
γην, απεστειλε πρωτον προς
Ιουδαίους τς Προφητας,

13. 'Ινα αφ' αιμαρτίας α-
ποσπαση αυτας, και προσα-
γαγη εις δικαιοσυνην αυτα.

14. Επειδη γαρ ηβελησεν
αυλος σωσαι τον οικον Ισραηλ,
δεδωκε και επιβαλεν εκ τς
πνευμαλιος αυτα επι τς Προ-
φητας,

15. Τς την απλανη Θεο-
σεβαιαν και την γεννησιν [Χρι-
στς] μαλλονισ κηρυξαι δια
χρονων πολλων.

16. Αλλ' ο ανομος Αρχαν

8. Sicut etiam ostendit
se ipsum exemplar.

9. Et ut manifestum ef-
set, Hominem à Patre cre-
atum esse ;

10. Propterea etiam in
perditione suâ Homo non
perquisitus non mansit,

11. Sed perquisitus est,
ut per adoptionem vivifi-
caretur.

12. Deus enim, qui om-
nium Dominus est, Pater
Domini nostri Jesu Christi,
qui fecit cœlum & terram,
misit primum ad Judæos
Prophetas ;

13. Ut à peccatis ab-
straheret eos atque addu-
ceret ad justitiam suam.

14. Quia voluit ille ser-
vare domum Israelis, lar-
gitus est & immisit ex spi-
ritu suo in Prophetas,

15. Qui verum Dei cul-
tum & nativitatem [Christi]
prædicaturi essent per lon-
gum tempus.

16. At Qui impius Prin-
cipaliter

¹¹ Edit. Wilk. օրինակ.
Haleb. ծնաւ, genitum esse.

¹³ Edit. Wilk. կենդանացուցէ.

Wilk. omittit որ արար զերկինս և զերկիր, qui fecit cœlum & terram.

Haleb. omittit առ.

¹⁹ MS. H. կամէր փրկել զնա սոռնն.

²¹ MS. H. omittit իւրոյ.

²³ Pars reliqua hujus Epistolæ in Wilkinii Editione desideratur.

¹² Edit. Wilk. ընի և մարդն.

¹⁴ MS. Haleb. անխնդիր, αδιακριτος, indiscrimi-

¹⁶ MS. Haleb. յամի.

¹⁷ Edit. MS.

²⁰ Scribe

²² MS. H. Աճալառութիւն.

V. 10. Αζητος.] Vox hæc αζητος, quamvis in rarissimo usu sit, neque omnino in Sacris Græcis Literis reperitur, ideo à nobis usurpatur, quia loci sententiæ optimè omnium convenit, & cum voce

Armeniacâ անխնդիր unicè congruit, quæ nec ipsa apud Sacram Versionem Haicanam occurrit.

V. 15. Χρεισ.] Hoc vocabulum planè videtur interponendum, etiamfi in Armeniacis desideretur.

Ի խանն էր, իբրև զԱՅ,
անարն կամեցաւ, ձեռն
արկանէր,

17. Եւ զնա և զամ
մարմին մերօր կուպէր,

18. Քանզի դատաս
տանք աշխարհիս մեր
ձեռք էին :

19. Այ՛ առնակալ,
իբրև արդարացուցանել
կամեցաւ, ոչ կամեցաւ
խտտել զիւր ստեղծո
ւած :

20. Իբրև ետես չար
չարեալ, ողորմեցաւ,

21. Եւ առաքեաց նա
՚ի վախճան ժամանակաց
դճոգին սբ ՚ի կոյն
յառաջագոյն նկարեալ
Մարգարէից :

22. Ար իբրև սբ մտօր
հաւատաց, արժանի ե
ղև յղանալ և ծնանիլ
զՏր մեր Յս Բս :

23. Զի կորստական
մարմնովն, ²⁴ որ հպար
տացեալ յարգի լինէր
չարն, նովին մարմնովն
կշտամբեալ յանդիմա
նեցի :

24. Եթէ չէր Այ, զի
արդ ՚ի մարմնանդր իւր
Յս Բս կոչեաց, և փրկե
աց զկորստական մար
մնն, և ձգեաց զնա ՚ի
կեանն յաւիտենականս
՚ի ձեռն հաւատոցն :

25. Զի արդարութե
առաւոր սբ իւր մարմն
անդր լինելոց ժամանա
կաց պատրաստեցէ :

ων, Θεος γενεσθαι θελον, τας
χειρας επεβαλε,

17. Και αυτες τε και πα
σαν σαρκα εν αμαρτια εδησεν,

18. Επειδη το κριμα τε
κοσμου εγγυς η.

19. Ο δε Θεος, ο παν
τοκροτωρ, δικαων βελομενος,
εκ ηθελεν αποδοκιμαζειν το
εαυτε πλασμα,

20. Αλλ' ιδων κακωχημε
νον, ηλεησε,

21. Και απεστειλεν επ'
εχαλων των χειρων το Πνδ
μα το Αγιον εις την παρθε
νον την προλεγον διαχεχεσ
μενην υπο των Προφητων.

22. Ητις εν καθαρω νο
τιςδασσα, αξια εγεννηθη συλ
λαβειν και τεκειν τον Κυριον
ημων Ιησυν Χριστον.

23. Ίνα εν τω απολλυμε
νω σωματι, ο πεφυσισμενος
υπερβηθι ο ποιηρος, εν τω αυ
τω σωματι επιτιμηθεις ελεγχ
θη.

24. Ει μη ην θεος, πως
αν εν τη σαρκι αυτε Ιησους
Χριστος εκαλεσε, και εσωσε
την απολλυμενην σαρκα, και
ειλκυσεν αυτην εις ζωην αιω
νιον δια της πιστεως;

25. Ίνα τον της δικαιοσυ
νης ναον το αγιον εαυτε σωμα
τοις μελλουσι χρονοις ετοιμασση,

²⁴ Sic MS. fed scribe j'nr.

ceps erat, quum Deus fieri
veller, manum injecit,

17. Et eos omnemque
carnem peccato vinxit;

18. Quia iudicium mun
di appropinquabat.

19. Deus autem omni
potens, quum iustificare
veller, noluit reprobare
suam creaturam;

20. Sed ubi vidit afflic
tam, miseratus est;

21. Et misit in fine
temporum Spiritum Sanc
tum in Virginem prius de
scriptam à Prophetis;

22. Quæ, ubi purâ men
te credidit, digna facta est,
quæ conciperet & pareret
Dominum nostrum Jesum
Christum.

23. Ut perituro corpo
re, quo inflatus superbie
bat malignus, eodem cor
pore convictus redargue
retur.

24. Si non erat Deus;
quomodo in carne suâ Je
sus Christus vocavit & ser
vavit perituram carnem,
atque attraxit eam ad vi
tam æternam per fidem?

25. Ut iustitiæ tem
plum sanctum suum cor
pus futuris temporibus
præpararet;

26. Յ'որ

V. 24. Ει μη ην Θεος] Confer. 1 Tim. iii. 16. Hinc enim verisimile fit, eos Hæreticos illic designa
& lege iterum Epistolæ Corinthiacæ suprà, v. 14. xi, qui Christum merum hominem fuisse docebant.

26. Յ'որ և մեր իբրեւ
Հաւատացեալքն ազա-
ւեցաք :

27. Արդ գիտաջիբ
եթէ ոչ են իբր որդիք
արդարութե, այլ որդիք
բարկութեան :

28. Արգողորմութիւն
գթութեանն Այ կար-
ձեն յանձանց իւրեանց :

29. Ար ասեն եթէ ոչ
երկիրք և ոչ երկիր ²¹ ամ
արարածք ձեռագործք
Այ Հօր ամենայնի :

30. Այլ նորա անի-
ծեալ զանձինս նոյնի :

31. Այլ դուք գորու-
թեամբն Այ ի բաց մեր-
ժեցարուք ի նոցանէ, և
դիտողով փարդապետութիւն
նոցա ի ձէնք ի
բաց հայածեցէք :

32. Չի մի եղիջիբ որ-
դիք անհնազանդիցն, այլ
մանկուիք էք դուք սիրե-
ցելոյ եկեղեցւոյ Այ :

33. Վասն որոյ և ժա-
մանակ յարութեան քա-
րողեցաւ ընդ ամենեւին :

34. Արդ որ ասեն թէ
չիք յարութիւն մարմնոյ,
իսկ նորա ոչ են ²⁶ առ-
նելոց ի կեանսն յաւի-
տեկից :

35. Այլ ի դատաւ

26. Εἰς ὃν καὶ ἡμεῖς πε-
πισθόκοιτες ἠλδοθερωμεθα.

27. Γινώσκετε ὅτι οὐκ
εἰσιν ὅποι υἱοὶ δικαιοσύνης,
ἀλλὰ τέκνα ὀργῆς.

28. Ὅτι τὰ σπλάγχνα
ἐλεος Θεοῦ κολοβονίες ἀφ' ἐ-
αυτῶν.

29. Ὅτι λεγοντες, ὅτι οὐκ
οἱ ἔσθνοι εἰς ἡ γῆ ὕδατος
ἐργα χειροποιήσῃ τε Θεοῦ, τε
παντῶν Πατρὸς.

30. Ἀλλ' αὐτοὶ κωλύον-
ται ἑαυτοὺς ἐν ταύτῃ.

31. Ὅτι δὲ, ἐν δυνάμει
Θεοῦ, πορρω ἀποστήτε ἀπ' αὐ-
τῶν, καὶ τὴν σχολίαν διδασ-
καλίαν αὐτῶν ἀφ' ὑμῶν μα-
κρὸν ἀπασασθε.

32. Ἵνα μὴ γενησθε υἱοὶ
τῶν ἀνυπότακτων, ἀλλὰ τέκνα
ἐσέ ὑμεῖς τῆς ἀγαπῆς ἐκ-
κλησίας Θεοῦ.

33. Διὸ καὶ ὁ καιρὸς τῆς
ἀναστάσεως ἐκῆρυχθη παν-
τασι.

34. Ὅτι ὅτι λεγοντες μὴ
εἶναι ἀναστῆναι σαρκὸς, αὐτοὶ
μὲν οὐκ ἀναστήσονται εἰς ζωὴν
αἰώνιον,

35. Ἀλλ' εἰς κατάκριμα

26. In quem & nos ubi
credidimus, liberati sumus.

27. Itaque scitote non
esse eos filios justitiæ, sed
filios iræ.

28. Qui viscera miseri-
cordiæ Dei decurtant à se
ipsis ;

29. Qui dicunt neque
cælum neque terram om-
nino esse opera manu-
facta Dei Patris omnium ;

30. Sed ii execrantur se
ipsos in hac re.

31. Vos verò potestate
Dei longè abscedite ab eis,
& pravam doctrinam eis-
corum à vobis procul expel-
lite ;

32. Ut ne fiatis filii in-
obedientium, sed filii estis
vos dilectæ Ecclesiæ Dei.

33. Propterea etiam
tempus resurrectionis præ-
dicatum est apud omnes.

34. Itaque qui dicunt
non esse resurrectionem
carnis, illi quidem non sunt
resurrecturi ad vitam æter-
nam ;

35. Sed ad condemna-
tionem

²¹ Scribe ամենահին.

²⁶ Sic MS. fed lege յառնելոց.

V. 27. Τέκνα ὀργῆς.] *Ephes.* ii. 3.

V. 28. Κελοβονίες ἀφ' ἑαυτῶν.] Si cui hæc
locutio Græca paulò durior videbitur, eum o-
portet commoneri, ita planè Armeniacas vo-
ces sonare, quum alioqui *ἐν αὐτοῖς* scribere ma-
luissemus.

V. 32. Ὅτι οὐκ ἀνυπότακτοι.] Hanc prorsus
sententiàm Armeniaca verba itidem declarant ; quod

ni ita esset, mallems scribere *υἱοὶ τῆς ἀπειθείας*.
Ephes. ii. 2. *Coloss.* iii. 6.

Τέκνα ἐστὶ ὑμεῖς.] Armeniacam dictionem præ-
fatus persequimur ; sed multò aptior, & quasi ro-
tundior esset verborum constructio, si voces istæ
ἐστὶ ὑμεῖς expungerentur ; & verò plura emendare
liceret ; nisi putarems non esse fidi interpretis,
Aristarchum audacter agere.

αυτοῦ καὶ ἡ ψυχή· καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

36. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

37. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

38. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

39. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

40. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

41. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

42. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

43. Ὁ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχή αὐτοῦ.

καὶ δικὴν ἐγερθεῖναι οἱ ἀπίστοι ἐν τῇ σαρκί.

36. Τῇ γὰρ σαρκί, τῇ λέγουσιν μὴ εἶναι ἀνάστασιν, αὐτῇ μὲν ἔστι καὶ μὴ εἶναι ἀνάστασιν ζωῆς, ἐπεὶ οἱ τοιοῦτοι τὴν ἀνάστασιν ἠρνημένοι ὄντες ἀποθνῴσκονται.

37. Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, Κορινθιοὶ, ἀρετὰ γινώσκετε περὶ τῶν τε σιτῶν σπερμάτων, καὶ τῶν λοιπῶν σπερμάτων.

38. Ὅτι ὁ κόκκος [εἰς] γυμνὸς πίπτει εἰς τὴν γῆν, καὶ ἡδὴ καὶ πρῶτον ἀποθνήσκει,

39. εἰς αὐτὴν ἐγείρεται διὰ θελήματος Κυρίου, τὸ αὐτὸ σῶμα ἐνδεδυμένος.

40. Οὐδὲ ἀπλὴν τὸ αὐτὸ σῶμα ἐγείρεται, ἀλλὰ πολλὰ πλάσιον, πεπληρωμένον δόξης.

41. Ἡμεῖς δὲ μόνον ἐκ τῶν σπερμάτων προφερομεθαί, ἀλλ' ἐκ τῆ τιμῆς τοῦ σώματος ἀνθρώπων.

42. Αὐτοὶ μὲν οὐδὲ ἰσχυροὶ ἔσονται ἐν τῇ ἐμαρτίᾳ.

43. Διότι ἐχρονίσεν ἑαυτὸς

tionem & iudicium resurgent infideles carne.

36. Carni enim, quæ dicit non esse resurrectionem, ei non erit resurrectio vitæ, quia tales resurrectionem negasseprehenduntur.

37. At etiam vos, Corinthii, utique nostis de tritici seminibus cæterisque seminibus.

38. Quod granum unum [non] nudum decidit in terram, & jam infra primum moritur;

39. Et postea resurgit voluntate Domini, eodem corpore indutum.

40. Neque verò simplex idem corpus resurgit, sed multiplex, repletum benedictione.

41. Nos verò solum ex seminibus producti sumus, sed in honorabili corpore hominum.

42. Vos ipsi nostis Iohannem filium Emathizæ.

43. Quia cunctatus est

²⁷ Lege *ἡ ψυχή*.

²⁸ Scribe *ἡ ψυχή*.

V. 38. Κόκκος ἢ γυμνός.] Καὶ ὁ σπέρμα, ἢ τὸ σῶμα το γινόμενον σπέρμα, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ πῶς, εἴτε, ἢ τινος τῶν λοιπῶν. 1 Cor. xv. 37. Itaque delenda omnino est vocula negationis ε, ut loci etiam sententia postulat.

V. 39. Το αὐτο σῶμα ἐνδεδυμένος.] Hæc ne utique congruunt cum eis, quæ idem ipse Paulus, si sic placet, ad eosdem Corinthios postea scripsit. Οὐ το σῶμα το γινόμενον σπέρμα. 1 Cor. xv. 37. — 57. quem locum cum hac epistola attentè con-

ferre eruditus lector nequaquam prætermittendus est; sed tanta profectò est sententiæ discrepantia, ut ejus causam, si rectè auguramur, in Codicem mendosum nonnulli sint rejecturi.

V. 41. Ἡμεῖς δὲ κ. τ. λ.] Certè hic locus vel omnium suspiciosissimus est, ut manum recentiore quasi prodere videatur; quum similis locutio, seu potius argumentatio apud scriptores Apostolicos, quod sciamus, omnino nusquam reperiatur.

V. 42. Ἰωάν.] *Jonab.* ii. 10.

աց նա քարոզել Նինու-
էացւոց, ընկաւ նա ՚ի
պորտ ձկանն գերիս տիւս
և գերիս գիշերս :

44. Եւ ապա յետ ե-
րկոց աւուրց ըսաւ Աճ
աղօթից նորա :

45. Եւ ոչ ինչ ապա-
կանեցաւ ՚ի մարմնոյ նո-
րա, և ոչ արտւան մի կո-
րացաւ, և ոչ մազ մի ՚ի
մարմնոյ նորա թափե-
ցաւ :

46. Ար չափ ևս առա-
ւել վասն ձեր, թերա-
հաւապ :

47. Եթէ հաւատալք
դուք ՚ի Տր Թս Բս, յա-
րուցէ և զձեզ, ոչ և
ինքն յարեալ :

48. Եթէ սկիւրքն ե-
ղիսէի մարգարէին, ՚ի
վերայ մեռելոյն անկեալ
յարոյց զմեռեալն :

49. Ար չափ ևս առա-
ւել դուք, որ ՚ի մարմն
էք, արիւն Յսի յեղեալ
էք, յայնմ աւուր ՚ի առ-
նիշիք ողջանդամ մար-
մնոյն :

50. Եղիայ մարգարէ
զորդի պրոպիւս գիրկ ար-
կեալ, յարոյց ՚ի մեռելոց :

51. Ար չափ ևս առ-
աւել Յս Բս յարուցէ
ողջանդամ մարմնով, որ
պէս և ինքն իսկ յարեալ :

κηρυξαι τοις Νινευιταις, κατε-
ποθη εις την κοιλιαν τε ιχ-
θυος τρεις ημερας και τρεις
νυκτας.

44. Επειτα μετὰ τρεις ή-
μερας εσηκυσεν ο Θεος της
προσευχης αυτης.

45. Και εδεν διεφθαρη εκ
τε σωματος αυτης, εδε βλε-
φαρον εκαμφθη, εδε θελξ εκ
τε σωματος αυτης απεερσθη.

46. Ποσω μαλλον υπε-
ρ υμων, ολιγοπιστοι;

47. Ει πισθωτε υμεις εις
τον Κυριον Ιησουν Χριστον, ε-
γερει και υμας, καθως και
αυτος ηγερθη.

48. Ει οσα Ελισαιε τα
προφητα, τα τεθνηκοι επιτε-
στοινα, ηγειρε τον νεκρον.

49. Ποσω μαλλον υμεις,
οι εν σωματι οντες, επι το
αιμα Ιησου επισημαζεσθε, εν
εκεινη τη ημερα ηγερθησθε
εν ολοκληρω σωματι;

50. Ηλιας ο προφητης τον
υιον της χηρας εναγκαλισα-
μενος, ανεστησεν εκ νεκρων.

51. Ποσω μαλλον Ιησους
Χριστος αναστησει (υμας) εν
ολοκληρω σωματι, ως και
αυτος μεν ανεστη;

ille prædicare Ninevitis,
deglutitus est in ventrem
piscis per tres dies & tres
noctes;

44. Et tum post tres
dies exaudivit Deus preces
ejus.

45. Neque quidquam
corruptum est ex corpore
ejus, neque palpebra in-
curvata est, & ne pilus
quidem ex corpore ejus
defluit.

46. Quanto magis pro
vobis, o fide exigua præ-
diti?

47. Si creditis vos in
Dominum Jesum Chris-
tum, fuscitabit etiam vos,
sicut & ipse resurrexit.

48. Si ossa Elisæi Pro-
phetæ, in mortuum inci-
dentia, fuscitaverunt mor-
tuum;

49. Quanto magis vos,
qui in carne estis, & san-
guine Jesu fulcimini, illo
die resurgetis, integro cor-
pore?

50. Elias Propheta fili-
um viduæ complexus, sus-
citavit à mortuis;

51. Quanto magis Je-
sus Christus fuscitabit [vos]
integro corpore? sicut &
ipse quidem resurrexit?

19 Lege յառնիշիք.

52. Արդ

V. 46. Ολιγοπιστοι. Matth. vi. 30. viii. 26. xiv.
31. xvi. 8, Proprium ferè Matthæi verbum, quod
apud Epistolas Paulinas non occurrit uspiam, quan-
quam illud quidem nobis constat, si hæc literæ de Græ-
cis primitus conversæ erant, ita Græcè scriptum fuisse.

V. 48. Ελισαιε] 4 Reg. xiii. 21.

V. 50. Ηλιας] 3 Reg. xvii. 22.

V. 51. Τυμας.] Hanc voculam interposuimus,
quod melius verborum constructio cohereret.

52. Արդ մի այլ հնչ
սարապարտուց ընդու-
նիցիք :

53. Այսուհետեւ աշ-
խատ դիմի մի արասցէ,
զի ես գտաւարանս քնի
ի մարմնի իմում կրեմ :

54. Հնորքք Տն մե-
րոյ Եւնի քնի ընդ հոգ-
ւորդ ձերում, եղբարք .
Ամէն :

52. Μηδεν εν αλλο μα-
ταιως προσδεχσθε.

53. Τη λοιπῃ, κοπῆς μοι
μηδεις παρεχέτω, εγω γαρ
τα σιγματά τε Χρῆστῃ εν τῷ
σωματι µε βασαζω.

54. Ἡ χάρις τε Κυρίου
ἡµων Ἰησοῦ Χρῆστῃ µείλῃ τε
πνῶµατος ὑµων, ἀδελφοί.
Αµην.

52. Itaque ne aliud
quidquam temerè admitti-
te.

53. Deinceps laborem
nemo mihi faceſſat; ego
enim afflictiones Christi
in corpore meo porto.

54. Gratia Domini noſ-
tri Jeſu Chriſti cum ſpiritu
veſtro, Fratres. Amen.

V. 53. 54.] Hæc duo poſtrema commata ex Epiſtolâ Pauli ad Galatas, vi. 17, 18, in noſtram verſionem idcirco tranſtulimus, quia verba Armeniaca utrobique erant eadem, ut ex Sacrà Verſione Hæcanâ intelleximus; de qua quidem mirificâ utriuſque loci convenientiâ, quod ad vericulum priorem attingit, non abs re erit hæc notare, (1^o) Epiſtolam ad Galatas, ordine temporum, quaſi triennio hæc epiſtolâ poſtერიorem eſſe; adeo ut quiſquis has literas adulterinas eſſe opinari nolit, eum credere oporteat, Paulum ipſum poſt tantum intervallum his ipſis diſſertis verbis iterum uſum eſſe. (2^o) Vocem *σῖματα*, quam Apoſtolus nuſquam alibi, quam in epiſtolâ ad Galatas uſurpat, non ibi *vincula* ejus declarare, qui tunc temporis in vinculis non erat; quæ vocis notio ad hujus loci ſententiam accommodari foret; ſed eas *notas* ac *vibices*, quas ob Chriſtianam religionem acceperat; quanquam vocabulum Armeniacum *պնդմաթա*, *paſſiones* & *afflictiones* generatim ſignificat. (3^o) Totam hanc clauſulam Epiſtolæ Galaticæ imprimis conſentaneam eſſe, huic Corinthiacæ non item. Nimirum ibi Paulus id agit, ut Galatas à circumciſione dehortetur; quam ipſis neceſſariam eſſe ſubdoli quidam Chriſtiani Judaici perſuadere ſtudebant, atque adeo ipſum Paulum à circumciſione non abhorreſcere temerè contendebant. Quare, inquit, nemo mihi, nec è vobis, nec è fratribus iſtis fraudulentis moleſtiam ullam deinceps faceſſat, quaſi ipſe Circumciſionis neceſſitatem profiterer, quippe qui de Circumciſionis notis, quas ipſe habeo, nequaquam gloriſor, ſed de notis ac vibicibus, quas ob Chriſti fidem inſiſtiſas in corpore meo geſſo; quo ſerè modo hanc clauſulam acutiſſimus Interpres Lockius explicat, quæ tamen ad hanc epiſtolam atque Hæreticos Simonianos vix rectè accommodari poterit, ſive vocem *σῖματα*, ſive locutionem iſtam, *κοπῆς μοι μηδεις παρεχέτω*, diligentius conſiderare libet.

Jam verò ut ad noſtram quoque clauſulam veniamus, toudem præterea alias de his epiſtolis obſervationes in hanc notam includere, ac tum denique,

perpenſis utrinque rationum momentis, noſtram ſententiam interponere viſum eſt. Ac primùm quidem illud certè notandum videtur, has epiſtolas, ſi qua prorsus alia epiſtola publica exiſtimari debeat, præ publicis omnino habendas eſſe, ut ex earum argumento apertiffimè conſtat. Nempe Simon & Cleobius, Hæreticorum principes famoſi, ob eam cauſam Corinthum veniunt, ut ſuis erroribus Chriſtianum vulgus imbuant, quorum quidem fidem tam vehementer commoverunt, ſuâſque opiniones tam publicè tradiderunt, ut Eccleſia Corinthiaca neceſſe habuerit, Paulum Apoſtolum de eâ re communeſcere, cùmque obſecrare, uti, aut ipſe Corinthum conſeſſum veniret, aut reſponſum certè publicum quàm citiſſimè reſcriberet; quò eorum ſtultitia maniſeſtè coargueretur, atque omnium opprobrio expoſita rejiceretur. *verſ.* 2. 3. 7. 16. 17. 18. Quare ſanè quàm certum eſt, futurum fuiſſe, ut hæc literæ non modò in publicam Corinthorum civitatem proponerentur, ſed etiam apud alias Eccleſias Chriſtianas divulgarentur, quas quin Simoniani Hæretici ad ſuas itidem opinionum pravitates traducere conati ſint, dabitari nequaquam poteſt. Deinde illud præterea obſervari debet, non ſolùm ſcriptores antiquos univerſos, has literas ſummo planè ſilentio præterire, verùm etiam nec ipſum Paulum, neque Clementem in ſuis literis non ita longo intervallo ad hos eoſdem Corinthios ſcriptis, de his epiſtolis quidquam ſignificare, ſed potius contraria quædam indicia facere, quæ tamen, ne nimis verboli videamur, explicare atque excutere nolumus. Nec id denique prætermittendum arbitramur, Eccleſiam Armeniacam Sacros ſuos Libros haud ante extremam quarti à Chriſto nato ſæculi partem ab Græcis accepiſſe; ut proinde has literas tam diuturno intervallo alicubi planè ſepultas delituiſſe, ac, quodam quaſi miraculo, tunc temporis in Armeniâ revixiſſe is certè opinioni debeat, qui eas pro veris haberi velit; quanquam ſanè vix videntur tam maturè ad Armenios perveniſſe, quum neque in Sacrà eorum Verſione reperiantur, nec apud ſcriptores

res veteres Armeniacos, quantum adhuc cognoscere licuit, omninò commemorentur. Quod si quis horum argumentorum vim eâ re infringi putabit, quòd ipse Paulus de priorì epistolâ ad Corinthios scriptâ meminisse videtur, quæ prorsus nusquam apparet, 1 Cor. v. 9. Is certè Codicem Apochryphum Novi Fœderis ab eruditissimo *Fabricio* editum consulere primùm debet, nè de causâ parùm cognitâ temerarium iudicium ferat. *Tom. ii. p. 918.*

Quæ cùm ita sint, has epistolas ab legentium plerisque, ut adulterinas, rejectum iri non temerè augurari videmur, sed illud tamen fateri atque aded profiteri debemus, omnium certè in eo genere versutissimum commentum esse, si modò commen-

titæ sint, quòd nimis præfractè asseverare nolumus, ne fortè per imprudentiam in ipsum Apostolum contumeliosè injuriosi simus; præsertim quum nihil pravitatis his literis subesse videatur, eæque plerumque adeò scienter saltem compositæ, ac ad rerum tempora tam affabrè accommodatæ sint, ut quo loco, quòve tempore perscriptæ essent nondum adhuc expiscari licuerit. Quamobrem, non possumus controversiam totam de his epistolis nec mitiùs nec rectiùs dijudicare, quàm si statuamus, nec ipsas per se ex interioribus indiciiis commentitias atque adulterinas esse demonstrari posse, & tamen, quum nullis omnino testimoniis externis firmentur, pro veris ac sinceris haberi non debere.

F I N I S.



SERIES

S E R I E S

Principum, Regum atque Episcoporum

E X

MOSIS CHORENENSIS

HISTORIIS DECERPTA.

Principes five Patres Armenii. Principes five Patres Assyrii. Principes five Patres Hebræi.

1. **J**APHETHUS
Mof. Chor. p. 12.

2. Gumerus
3. Thiras
4. Thorgomus
5. Haicus ¹
6. Armenacus
7. Aramæis
8. Amafia
9. Gelamius

CHAMUS
Mof. Chor. p. 12.

Chufus
Meftraimus
Nebrothes
Babius
Anebis
Arbelus I.
Chæalus
Arbelus II.

Reges Assyrii.

10. Harma
11. Aramus
pag. 51.

Ninus
Ninyas
pag. 51.

SEMUS
Mof. Chor. p. 11.

Arphaxades
Cainanes
Salas
Eberus
Phalecus
Ragavus
Seruchus
Nachores

Tharas
Abrahamus
pag. 51.

12. Aræus

¹ Orti sumus ab Japhetho, quia Chorenensis Turris Babylonicæ extractioni non solum inter-
vestigia premere oportebat. Verum enim vero Hic fuisse, sed etiam præfuisse dicitur, gentem certè
Haicus, Maximus Armeniorum Progenitor, qui Haicanam condidit.

Principes Armenii.

12. Aræus I, *Pulcher*
13. Aræus II, *Aræades*
14. Anusavanus
15. Pharetus
16. Arbacus
17. Zavanus
18. Pharnasius
19. Surius
20. Havanacius
21. Vastacus
22. Haicacius I.
23. Ambacus
24. Arnacus
25. Savarus
26. Noræus
27. Goracus
28. Rhantus
29. Enzacus
30. Delacus
31. Horæus

Principes Assyrii.

- Arius
- Aralius
- Baleus I, *Cheoxarus*
- Armathrites
- Belochus
- Baleus II.
- Azatagus
- Mamidus
- Maschaleus
- Spharus
- Samilus
- Spharetus
- Afcatales
- Amindes
- Vestascartus
- Sufares
- Lampares
- Paneas
- Sofarmus
- Mithreus

Principes Hebræi.

- Isaacus
- Jacobus
- Levi
- Cahathus
- Amramus
- Moses
- Josua
- Gothoniel
- Avodus
- Barachus
- Gedeon
- Abimelechus
- Thola
- Jairus
- Jephtha
- Esebon
- Elon
- Abdon
- Samfonus
- Heli

Reges Hebræi.

32. Zarmærus²
33. Perzius
34. Arbunius
35. Bazucus
36. Hoius
37. Jusacus
38. Cæpacius
39. Scæordius³

- Teutamus
- Thineus
- Dercyllus
- Eupalmus
- Prideazes
- Pharates
- Acrazanes
- Sardanapalus⁴

- Saulus
- Davides
- Salomon
- Roboamus
- Abiamus
- Asæus
- Josaphatus
- Joramus

Reges Armenii.

40. Paræus.
- pag. 58.*

Reges Medi.

- Varbaces.
- pag. 58.*

41. Rhafi-

² Zarmærus Trojani belli temporibus vixisse traditur, *Mys. Chor.* p. 53.

³ Senecharimus, imperante Scæordio, interit, quæ de re lege notæ nostras ad pag. 58, 60.

⁴ Sardanapalus, ex Mosis Armenii rationibus, idem esse videtur, atque Esarhaddon Assyrius.

Reges Armenii.

41. Rhafæus ⁵
42. Pharnuas
43. Pazœzus
44. Cornacus
45. Phavus
46. Haicacius II.
47. Eruandus I.
48. Tigranes I.
49. Babius

pag. 74.

Reges Medi.

- Mandaucēs
Sōsarmys
Artucas
Cardiceas
Deioces
Artunes
Cyaxares
Astyages

*Cyrus et Tigranes Me-
dorum imperium evertunt,
Mos. Chor. p. 61, 63, 64,
74.*

50. Aravanus

pag. 75.

51. Nerfes
52. Zares
53. Armodus
54. Bagamus
55. Vahanus
56. Vahes ⁶

*Interregnum in Armenia
per annos circiter ducentos.*

Reges Syriae.

Seleucus Nicanor ⁷

ann. XXXI. pag. 83.

Antiochus Soter

ann. XIX. p. 83.

Antiochus Theus

ann. X. p. 83.

Reges

⁵ Rhafæo regnante, Nabuchodonosores vixit.
p. 58.

⁶ Vahes ab Alexandro Magno devictus est, cir-
citer annum Periodi Julianæ 4384, Ante Christum

natum 330, ut ex Alexandri temporibus colligi-
mus, p. 75.

⁷ Satis notum certumque est, annum Seleucidarum
exordium ducere ab A. P. J. 4402. A. C. N. 312.
D d d z

Reges Parthorum.

1. Arsaces I, *Fortis*.⁸
anno Antiochi XI^o, per
annos XXXI. pag. 83,
85, 188.
2. Artases I.
ann. XXVI. p. 85, 188.

*Reges Armenii
Arsacidæ.*

1. Valarfaces.¹⁰
ann. XXII. p. 21, 86,
99.
2. Arsaces I.
ann. XIII. p. 99.
3. Artases I.¹²
anno Arsacani XXIV^o,
per annos XXV. p. 102,
104.
4. Arsacanus.¹¹
anno Valarsacis XIII^o,
per annos XXX. p. 188.
5. Arsaces III.
ann. XXXI. p. 188.

4. Tigranes

⁸ Annus Antiochi Thei XI^{us}, si ab anno Seleucidarum pro numeris à Chorenensi positis tempora repetantur, incidit in A. P. J. 4462, A. C. N. 252. De istis verò numeris, in quibus nonnulla discrepantia notatur, atque etiam de Parthici Imperii primordiis conferendi omnino sunt *Ufferius* ad A. M. 3692, 3724, 3743, 3754; & *Petavius* in Rationar. Temp. Part. I. Lib. IV. Cap. 3; Part. II. L. III. C. 13.

⁹ Arsaces II^{us}, Calculis ad Chorenensis rationem subductis, regnare cœpit A. P. J. 4519, A. C. N. 195. Non autem narrat Chorenensis, quot annos imperaverit. Quod si nostra de Valarsacis temporibus conjectura, cæterique numeri rectè se habent, annis omnino LXXVII regnavit, sicut ex Arsacani initio apparet.

¹⁰ Valarfaces ab Arsace Magno regnum Armeniæ accepit eo. ferè ipso anno, quantum ex Chorenensis narratione conjicimus, quo Antiochus Sides à Parthis subactus atque interfectus est; qui quidem Antiochi interitus conjiciendus est in A. P. J. 4584, A. C. N. 130, ita uti *Ufferius* ac

Petavius censent; quibus quidem Viris, harum rerum peritissimis, de ratione temporum plurimum credimus. Et quum idem planè annus, si à Tigra-ne I^o calculi retrorsum subducantur, valdè confirmetur, eum satis verum arbitramur, ad quem reliqui deinceps anni accommodentur, nisi quòd Numeri sæpiùs mendosi videantur; quæ res nos magnoperè dehortata est, ne illud institutum consequeremur. Mos. Chor. p. 21, 86 — 99. *Uffer.* A. M. 3874. *Petav.* Rat. Temp. P. I. L. IV. c. 13.

¹¹ Itaque annus Arsacani I^{us}, qui erat Valarsacis XIII^{us}, incidit in A. P. J. 4596, A. C. N. 118.

¹² Artases I^{us} imperium iniit A. P. J. 4619; A. C. N. 95, qui est annus Urbis conditæ Varro-nianus 659; eoque igitur imperante, quemadmo-dum ex Historiâ Romanâ constat, Bellum Marfium atque adeò Procellæ civiles inter Marium & Syllam acriùs exarserunt, id quod eam rem satè apertè explanat, quam pridem parùm exploraveramus, in Not. ad p. 104.

Reges Armenii Arfacidæ. Reges Partborum.

4. Tigranes II. ¹³

anno ¹⁴ Arfacis XIX^o
per annos XXXIII. p.
108, 118.

5. Artavafdes I. ¹⁵

p. 119.

6. Arfes.

ann. XX. p. 122, 188.

6. Arsamas. ¹⁶

anno Arfis XX^o. per
annos XX, p. 122, 125.

7. Arsavirus

¹³ Tigranes II^{us} regnare cœpit, calculis tam ex Parthicâ, quàm ex Armeniâ tabulâ subductis, A. P. J. 4644. A. C. N. 70; ac propterea Artavafdes, Successor ejus proximus, regnum accepit, si eandem Calculi rationem prosequimur, A. P. J. 4677, A. C. N. 37. Ac tametsi quidem Artavafdem eodem ipso temporis puncto imperium accepisse, quo Tigranes mortem obiit, fateri omnino oportebit, tamen non solet Chorenensis, qui absolutos ab inchoatis annis parùm distinguit, annum unum inter duos reges dispertire, sed integrum annum vertentem superioris regis imperio contribuere; prorsus ut quivis regum, exempli causâ, annos viginti regnâsse dicatur, qui anno imperii vicesimo decessit; quod probè meminisse debet, quisquis nostram Versionem lecturus est. Sic Abgarum annis XXXVIII imperâsse Chorenensis tradit; cui Dionysius Syrus annos XXXVII & mensem præterea unicum adscribit, suprâ p. 141; itidémque Verthanem Episcopum Moses ipse anno Tirani III^o mortuum esse, eique continuò Jucum anno Tirani IV^o successisse refert, p. 242; & sic alibi sæpiùs, quamvis nullum omnino temporis intervallum interpositum fuisse videatur. Quare, si tempora Tigranis distinctiùs atque exquisitiùs ad calculos revocare libet, veri quidem simillimum videtur, mortem ejus contigisse A. P. J. 4676, A. C. N. 38; quum idem iste annus ex aliis indicis atque argumentis apertius colligatur. Etenim Tigranes non plus biennio superstes fuit, quàm Barthi atque Armenii, Hyrcano victo, Antigonus Judææ regem constituerant, quod sanè factum fuit eodem anno, quo Herodes ab Senatu Romano rex etiam Judææ creatus est, A. P. J. 4674, A. C. N. 40; Porro autem Tigranes mortem obiisse traditur, dum Antonius Samosata obsidebat, quæ urbs anno antè oppugnata est, quàm Hierosolyma ab Herode & Sotio capta sunt, A. P. J. 4677. A. C. N. 37; prorsus ut certissimum sit Ti-

granem mortuum esse A. P. J. 4676. A. C. N. 38. *Mos. Chor. p. 117 — 119. Joseph. Antiq. XIV. 13, — 16. De Bello I. 13 — 18. Usser. A. M. 3964, 3967. Petav. Rat. Temp. P. I. L. IV. C. 22. P. II. L. II. C. 7.* Non est autem silentio prætereundum, hunc Tigranem, ab Artase Patre suo, Armeniæ cum imperio jampridem præpositum fuisse; quæ observatio magni quidem momenti erit ad Chorenensis auctoritatem tuendam, quippe quum Scriptores Græci Romanique eum ante hæc tempora regnâsse referant. *Mos. Chor. p. 102.*

¹⁴ Editio Chorenensis Armeniaca habet, anno *Arfacis XLIX*; at postea tamen Thomas Episcopus, Editor ipse Armenius, hanc scriptionis varietatem notavit, anno *Arfacani XIX*^o. Nos suprâ, p. 108, ratione temporum tunc parùm investigatâ, in narrationis contextu posuimus anno *Arfacani undeviginti-quagesimo*; sed nunc demum compertum habemus rectius legendum esse, anno *Arfacis undeviginti*. Atque adhuc quidem numeri inter se benè constant; deinceps verò nimia discrepantia reperietur.

¹⁵ Anni Artavafdis à Chorenensi prætermittuntur, neque ab Arsami temporibus exsculpi possunt, quæ ipsa magnam habent difficultatem. Quantum vero ex aliis Scriptoribus cognoscere licet, Antonius Artavafdem cepit captivumque abduxit A. P. J. 4680, A. C. N. 34; adeò ut quadriennio serè imperâsse videatur. Neque tamen hoc quadriennium Artavafdis imperio rectè assignari potest, nisi complures ex cæteris numeris corrigantur.

¹⁶ Annus Arfis XX^{us}, quo Arsamas regnare exorsus est, si inde usque ab Arsacano calculi subducantur, congruit cum A. P. J. 4676, qui est idem ipse annus, quo Tigranem mortuum esse jam ostendimus, prorsus quasi Artavafdes nullos omnino annos regnârit. Itaque non temerè suspicari videmur, numeros hoc in loco mendis librariorum esse depravatos.

Reges Armenii Arsacidae. Reges Parthorum.

7. Arsavir

ann. XLVI. p. 188.

Imperatores Romani.

7. Abgarus.¹⁷

anno Arsaviri XX^o. per
annos XXXVIII. pag.
126, 141.

Augustus.

p. 126.

Tiberius.

p. 127, 139.

8. Artases II.

ann. XXXIII. p. 128,
189.

8. Sanatruces.

anno Artasis XII^o. ann.
XXX. p. 142, 146.

9. Darius.

ann. XXX. p. 147, 189.

9. Eruandus II.

anno Darii VIII^o, per
annos XX, [XXI.]¹⁸
p. 147, 158.

Vespasianus & Titus.

p. 149.

10. Artas-

¹⁷ Ut Abgari Historia cum ipsis rerum temporibus per omnia congruat, necesse est, ut eum imperasse ponamus ab A. P. J. 4710, A. C. N. 4, ad A. P. J. 4748, A. D. 35 per annos propè undequadragesima; quum cum Chorenensis ante Herodis Magni obitum regnum tenuisse & Christo superssitem fuisse tradat. Verum enim vero hæc temporum ratio cum Chorenensis numeris prorsus pugnat, nisi eos miserè mendosos esse concedamus; id quod satis verisimile est, quanquam ita sunt inter se apti & conplexi ut falsos à veris internoscere nequeamus. Quippe annus Arsaviri XX^o, qui erat Abgari I^{us}, calculis subductis, incidit in A. P. J. 4696, A. C. N. 18; perinde quasi series Parthica annis XI, Armeniaca verò, etiam si Artavaldi quadriennium adscribatur, annis X minor vero iustoque numero habenda esset. Narrat profectò Chorenensis, anno Abgari II^o, Armeniam populo Romano ex edicto Augusti Cæsaris vestigalem factam esse; qui quidem Census institutus est, si Ullerium ac Petavium audiamus, A. P. J. 4709, A. C. N. 5; id quod non solum cum nostris ratio-

nibus mirificè congruit, sed etiam Abgari Historiam magnopere confirmat. Uffer. A. M. 4000, Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. C. 2. Cæterum alia præterea indicia atque argumenta ex Chorenensis Historiâ de Abgari temporibus duci possunt, quæ nobis per valetudinem non jam explicare atque excutere licet; quum præterea ex eis ipsis numeris pendeant, quos mendosè exaratos esse suspicamur.

¹⁸ Atqui inter annum Darii VIII^m annumque ejusdem XXIX^m, interfluxerunt anni XXI, pro more computationis Chorenensis; atque idcirco id intervallum Eruandi imperio adscribendum videtur, nisi si quis alterutrum ex duobus de Dario numeris depravatum opinari malit. Quod si Abgari exordium in A. P. J. 4710 conjicere, atque inde calculos subducere licet, Eruandus regnare cœpit A. P. J. 4778, A. D. 65; qui annus ab Historiæ veritate non aberrat: quippe quum eum Chorenensis per Vespasiani & Titii tempora imperasse scribat, qui ab A. D. 69 ad A. D. 81 Imperium Romanum tenuerunt.

Reges Armenii Arsacidae. Reges Parthorum.

Imperatores Romani.

10. Artases II. ¹⁹

anno Darii XXIX^o, ann.
XLI. [XLIII.] p. 158,
176.

Domitianus.

p. 160, 169.

Nerva.

p. 169.

10. Arsaces IV.

ann. XIX. p. 167, 189.

Trajanus.

p. 170.

11. Artavasdes II.

paucis tantum diebus
regnavit, p. 176.

11. Artases III.

ann. XX. p. 167, 189.

Hadrianus.

p. 171, 174.

12. Perozes.

ann. XXXIII. p. 178,
189.

12. Tiranus I.

anno Perozis ²⁰ III^o.
per annos XXI. p. 178,
179.

Titus Antoninus.

p. 181.

13. Tigranes III. ²¹

anno Perozis XXIV^o,
ann. XLII. p. 181.

Lucius Antoninus.

p. 181.

13. Valarſes.

ann. L. [LI.] p. 183,
190.

14. Valarſes.

¹⁹ Artases Domitiani, Nervæ, & Trajani temporibus regnasse, atque, Hadriano imperante, decessisse dicitur; quo fere tempore Judæi, duce Barchochebâ, contra Romanos bellum inchoarunt; quæ profectò temporum indicia satis consentanea esse videntur; quum Artases, si ex principiis suprà positis rationes incantur, A. D. 86 regnare cœperit & per XLI vel potiùs XLIII annos imperarit; siquidẽ summa annorum in Ordine Armeniaco ab Artase ad Tiranum annis Parthicis minor biennio est; nec id intervallum commodiùs disponi potest, quàm si Artasis temporibus contribuatur; quamvis fanè, ut verum fateamur, non ita certum est, utrùm ordo annorum Armeniacus minor vero numero, an series Parthica nimis magna haberi debeat.

²⁰ Hic Perozes ab Armenio nostro Historico

Perozes Primus nuncupatur, p. 178, tametsi nullus alter Perozes in ejus tabulis reperitur; quâ de re lege nostram notationem infrâ N^o 44.

²¹ Tigranes, subductis rationibus, regnum inivit, A. D. 150; ac proinde rectè refert Chorenensis eum Antoninorum æqualem fuisse; p. 181. Quod si Tirani, Tigranis, Valarſis utriusque, Chosrois atque etiam Perozis anni inter se accuratè conferantur, nullo modo secum ipsi constare ac coherere possunt; neque ex tot numeris satis certò divinare licet, quinam eorum mendosi sint. Sed quum mos editorum solennis sit, conjecturas suas liberius interponere, ponamus, si placet, Valarſem Armenium anno Valarſis Parthi XXXIII^o imperare cœpisse; & præterea Valarſem Parthum annis LI imperium tenuisse, quò omnis omnino numerorum discrepantia tollatur.

Reges Armenii Arfacidae.

Reges Parthorum.

Imperatores Romani.

14. Valarſes.

anno Valarſis XXX^o,
[XXXIII^o] ann. XX.
p. 183, 184.

14. Artabanus

ann. XXXI. [XXI.] ²³
p. 184, 190.

Antoninus Caracalla.

p. 197.

Philippus.

p. 192.

Decius & Gallus.

p. 194.

Arta-

15. Chofroes I. ²³

anno Artabani II^o, [ann.
XLVII,] p. 184.

²² Narrat *Firmilianus*, cujus tamen teſtimonio in eâ re fidem tribuere Chorenensis non videtur, *Antoninum Severi Filium cum Valarſace Perſarum rege prælo decertâſſe, atque inter Edeffam & Carras periſſe, quum Chofroes Armenius in neutram partem inclinaverit.* p. 197. Itaque Chofroes, de Firmiliani ſeptentia, non anno demum Artabani II^o, ſed imperante Valarſe Partho, qui Artabanum proximè antecedit, regnare exorſus eſt. Sanè autem, ſi verum eſt, Valarſem Armenium ab anno Valarſis Parthi XXX^o imperii exordium cepiſſe, & per XX annos regnâſſe, Valarſemque Parthum annos L, nec ampliùs, imperium tenuiſſe; quos quidem numeros Chorenensis editio deſignat; his poſitis, conſentaneum & conſequens eſt, ut Chofroes prior quam Artabanus imperare potuerit. At verò de re ipſâ Chorenensem confirmanſe *Dion Caſſius* apud *Xiphilinum* l. LXXVIII, *Herodianus*, IV. 10—14, *Julius Capitolinus* in *Opilio Macrino*; qui Caracallam, Artabano imperante, interfectum fuiſſe ſcribunt. Interiit autem Caracalla, A. D. 217, qui annus, ſi ex noſtris ſeu emendationibus, ſeu depravationibus calculi ſubducantur, in Chofrois atque Artabani tempora incidit; quum Chofroes A. D. 212, atque Artabanus anno ſuperiore imperare cœperit. *Petau.* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 10. *Calvis.* A. M. 4166.

Cæterum non reſert Chorenensis, quamdiu Chofroes imperium habuerit; at quoniam Tiridates, ita uti mox oſtendemus, A. D. 286 regnum occupavit, inde ſequitur inter Chofrois ac Tiridatis primordia annos LXXIV interjeſtos fuiſſe; de quo intervallo annis Interregni XXVII deductis, anni reliqui XLVII Chofrois imperio contribuendi videntur; qui itaque ab Anaco occiſus eſt circa A. D. 259; quæ res ex eo etiam comprobatur, quòd eum Moſes Armenius paulò ante Valeriani obitum periſſe oſtendat, p. 197, 198. cujus necem A. D. 260 contigiſſe cenſet *Petau.* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 12. quanquam parum liquet, annon Valerianus Junior à Chorenensi potiùs denotetur, qui A. D. 268 interiit. *Petau.* ibid. *Calvis.* A. M. 4217.

At verò de hiſce temporibus difficultates plures occurrunt, quas quidem, eſſi tollere non poſſumus, nolumus tamen diſſimulanter ſilentio præterire. Proſectò enim Artabanus, Rex Parthorum poſtremus, ab Artafire, ſive ut Græci Latinique Scriptores appellare conſueverunt, Artaxerxe Perſâ devictus atque interfectus eſt, ex rationibus Armeniacis, circa A. D. 242; quo quidem tempore Armeniis Chofroes, Romanis Philippus imperitavit, ut Chorenensis memoriz prodidit; quod utique omnino verum eſt, ſi tamen Artafires imperium Perſicum tam ſerò inſtauravit. Verumenimvero Herodianus, Dion, Agathias, Scriptoréſque præterea alii, quibus fidem in hac re abrogare non licet, Artaxerxem, Artabano occiſo, à Parthis ad Perſas, quibus appellationibus Moſes promiſcûè uti conſuevit, imperium tranſuſiſſe tradunt, quo ipſo tempore Alexander Mammææ Filius Romanis rebus præſidebat, qui ab A. D. 222 per annos decem & tres regnavit. Jam quidem propter paucorum annorum diſcrepantiam, quia numeros Scribarum negligentia mendosiſſime corrumpere ſolet, Chorenensem vituperare nolumus; at, quòd Philippum Imperatorem, qui A. D. 244 regnum cepit, eodem ſerè temporis puncto imperâſſe narrat, quo Artafires Artabanum ſubegit; atque adeò, quòd Artafirem ad Probi uſque tempora imperium produxiſſe reſert, quum contrà, Auctores idonei Saporém Artafiris Filium, Philippis & Valeriano imperantibus, Perſarum regnum obtinuiſſe ſcribant, in his eum, niſi conjecturis incertis indulgemus, culpâ liberare nequaquam poſſumus. Plura eſſemus perſecuti, ſi licuiſſet. *Moſ. Cbr.* p. 184 — 202. *Dion.* apud *Xiphilin.* L. LXXX. *Herodian.* VI. 2. *Agath.* L. II. *Petau.* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 10, 11, 12. P. II. L. IV. c. 7.

²³ Ut cum Chorenensi, pro eo ac Chorenensis editores decet, quàm mitiſſimè agamus, concedamus Artabani annos ab librariis corruptos eſſe, eique annos ſolùm XXI adſignemus, quò Artafires imperium in Alexandri tempora incidere queat.

Reges Armenii Arsacidæ.

Reges Persarum.

Imperatores Romani.

Artasires I. *Persa.*

Valerianus

*Interregnum in Armeniâ
sub Artasire & Sapore,
Persarum regibus, per an-
nos XXVII, p. 197, 200.*

[ann. LIII.] ²⁴, p. 190,
191.

p. 194, 197.

Claudius, Aurelianus,
Tacitus & Florianus,
p. 198.

Probus, p. 199, 201.

Carus, Carinus &
Numerianus, p. 202.

Episcopi Armeni.

Reges Persarum.

Imperat. Romani.

16. Tiridates ²⁵
anno Diocletiani
III^o, ann. LVII
p. 202, 207, 230.

1. Gregorius.
Illuminator. ²⁶
ab ann. Tiridatis
XVII^o, ad ann.
XLVI^m, per ann.
XXX. p. 224,
225.

Sapores I^{us}. ²⁷
[ann. XXXI,] p.
200.

Diocletianus.
p. 202.

Constantinus.

p. 209, 219, 220.

2. Aristaces.

ab ann. Tiridatis
XLVII^o, ad ann.
LIII^m, ann. VII.
p. 225.

Nerfes.

ann. IX. p. 222.

3. Vertha-

²⁴ Si Artabano annos XXI adscribere licet, Artasires eum in regno excepit circa A. D. 232; & quoniam Sapores Filius ejus anno ante Tiridatem regem Patri suo successit, ut Chorenensis declarat, p. 200, ex his notis annos Artasiris, quos Moses silentio prætermisit, colligere licebit, quum annos LIII inter hæc temporum puncta interfuxisse constet. Contra ea Agathias non plus quam annos XV Artaxerxi attribuit, idemque præterea Seriem Persarum Regum contexuit, quæ ab hoc Artaxerxe exordium capit; quam deinceps cum Chorenensis Historiâ conferre debet, quisquis has res accuratius explorare volet; *Agath. L. II. p. 61. Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 7.*

²⁵ Diocletianus regnum accepit A. D. 284, idemque Tiridates imperare exorsus est, A. D. 286. *Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 9. Calvis. A. M. 4233.*

²⁶ Extat Series Episcoporum Armeniorum ab Armenio aliquo Scriptore, quartodecimo post Christum natum sæculo, composita, apud Galanum in *Historiâ Conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Ro-*

mand, typis excusâ, Romæ, A. D. 1650; ex quo scripto decerpere oportebit, si quid illud à Chorenensi discrepat. Is autem refert Gregorium Apostolo Thaddæo post CCLXVI annos successisse, ab anno Tiridatis XVI^o usque ad XLVI^m, per annos XXX. Jam verò Gregorius, ex Chorenensis rationibus, Ecclesiæ Armeniæ præfuisse cepit A. D. 302, de quo numero si detrahentur anni CCLXVI, numerus residuus annum à Christo nato trigésimum sextum indicabit; quæ quidem temporum designatio ab Historiæ veritate nihil admodum abhorreere videtur. Lege suprâ Mos. Chor. p. 142.

²⁷ Sapores, ut paulo antè notavimus, imperium accepit A. D. 285; eique, ex auctoritate Agathiaz apud Petavium, loco jam indicato, annos XXXI adposuimus. Neque enîm ex Chorenensis narratione exculpi possunt; qui deinceps non id agere videtur, ut plenam & perfectam Persarum regum Seriem pertext, quos in posterum pro re natâ tantummodò commemorat, quippe qui jam Armeniorum regum tempora cum Imperatorum Romanorum annis contexere malit.

E e e

Reg. Arm. Arfac. Episcopi Armenii. Reges Persarum. Imperat. Romani.

3. Verthanes.

ab anno Tiridatis LIV^o, ad annum Tirani III^m, ann. XV. p. 225, 242.

Intervallum regni
²⁸ *quasi annum, p.*
232, 234.

17. Chosroes II.³⁰
anno Constantii VIII^o, ann. IX.
p. 238, 240.

18. Tiranus II.³²
anno Constantii XVII^o, per annos XVI. [XI]
³⁴ p. 241, 249.

4. Jusicus.
ann. Tirani IV^o,
ann. VI. p. 242,
245.

5. Pharnerfes.³⁵
anno Tirani X^o,
ann. IV. p. 247.

Hormisdas.²⁹
ann. III. p. 222.
234.

[Isdigerdes.³¹
p. 238.]

Sapores II.³³
ann. LXX.
p. 248, 294.

Constantius.
p. 235, 243.

Julianus.
p. 243, 245.

Jovianus.
p. 248.

19. Arsa-

²⁸ Si hoc Interregnum Tiridatis & Chosrois intervallo metimur, biennium ei assignandum erit; si verò è Verthanis ac Jusici annis illud computamus, ad Chorenensis rationes admodum attendentes, Interregnum videtur fuisse omnino nullum. Quod igitur erratum exploratè perspicere, ac penitus tollere non licuit, bipartitâ divisione minuere placuit.

²⁹ Hic Hormisdas ab Agathiâ Hormisdates II^m nuncupatur, eique anni VII contribuntur; sed inter eum & Saporem I^m complures reges interpositi sunt, qui per annos vertentes XXVII imperârunt; adeò ut Hormisdas, si superiores calculos producere oportet, circa A. D. 344 regnum cepisse videatur; & satis verè Constantii æqualis dici poterit.

³⁰ Constantius regnare cepit A. D. 337. Quo circa Chosroes imperii initium orsus est ab A. D. 344: si numerus sanus atque incorruptus sit. *Petas.* Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 12.

³¹ Narrat Chorenensis Chosroem regnum accepisse anno Constantii VII^m, annisque Isdigerdis II^m. Atqui Hormisdam ipso illo tempore Persis imperâsse jam notavimus, quem etiam à Chorenensi intelligi ipse narrationis ordo demonstrat. p. 234 — 240. Quamobrem vix dubium est; quin Isdigerdis nomen deleri atque Hormisdam substitui oporteat;

maximè quum in Agathie tabulis nullus omnino hoc in loco Isdigerdes ponatur, sed Hormisdatem II^m Sapores II^m proximè consequatur. Quid, quodd hæc emendatio alterâ quoque conjecturâ quodammodo comprobatur, quam lege infra N^o 40.

³² Tiranus imperare orsus est A. D. 353. Quapropter non malè statuit Chorenensis, eo imperante, Constantium mortem obiisse; p. 243, quippe quum Constantio Julianus successerit A. D. 361, ita uti *Petavius, Calvisiisque* sentiunt. Atqui confer notationem nostram suprâ ad p. 244.

³³ Sapores II^m imperii sui primordia cepit ab A. D. 351, si Agathie numeros cum Chorenensis rationibus conjungere licet. Ei autem tum Moses, tum Agathias septuaginta imperii annos annumerant.

³⁴ Quoniam Episcoporum Armeniorum anni, ut ab altero Scriptore comprobati, certiores verioresque videntur, non plus annos XI Tirano adposuimus, initis subductisque rationibus ex intervallo, quod inter Pharnersem & Nersem Magnum interfluxit.

³⁵ Adhuc annos Episcoporum Scriptor Armenius apud Galanum confirmat. At huic Pharnerfî annos V attribuit.

Reg. Arm. Arfac. Episcopi Armenii. Reges Persarum. Imperat. Romani.

19. Arfaces II. ³⁶

ann. XXX. p.

249, 272.

6. Nerfes Magn.

ann. Arfacis III^o,

ann. XXXIV. p.

251, 277.

20. Papus. ³⁷

ann. VII. p. 274.

279.

7. Isaacus I. ³⁸

ann. III. p. 278.

21. Varasdates. ³⁹

anno Theodosii

XX^o, ann. IV.

p. 279, 281.

8. Zavenus.

anno Varasdates

II^o, ann. IV. p.

281.

22. Arfaces III.

ann. V. p. 281,

288.

9. Aspuraces.

ann. Arfacis II^o,

ann. V. p. 281.

23. Chosroes III.

ann. V. p. 283,

291, 293.

10. Isaacus II. M.

ab anno Chosro-

is III^o ad annum

Isdigerdis II^m 4^o,

per annos LI, p.

292, 324.

Valentinianus.

p. 250.

Valens.

p. 263.

Gratianus.

p. 264.

Theodosius Magn.

p. 268.

Arcadius.

p. 281.

24. Vera-

³⁶ Arfaces, his ita positus, regnare orsus est A. D. 364; eumque refert Chorenensis Valentiniani, Valentis & Gratiani temporibus imperium tenuisse, ac, Theodosio demum regnante, mortem sibi conscivisse; id quod cum temporum ratione valde cohæret; siquidem Valentinianus regnum accepit A. D. 364, & Theodosius mortuus est A. D. 395, quemadmodum *Petavius & Celsus* statuunt. In eo autem Chorenensis se ipse propemodum refellit, quod, Arface imperante, Macedonium Byzantii Episcopum fuisse scribit; qui profecto, si forte adhuc in vivis erat, tamen, regnante Constantio, de Pontificatu motus fuerat. Nec verò tempora Thessalonicensis Seditionis cum cæteris indicibus constare possunt, quam Moles, imperitante Papo, contigisse tradit. Quid, quod ipse Papus à Theodosio interiisse dicitur, quâ de re notatio insequens plura docebit.

³⁷ Papus, continuatis calculis, regnare cepit A. D. 394; & si per septem annos imperium obtinuit, mortem obiit A. D. 401; quo tempore, mortuus Theodosio, Arcadius Imperium Orientis accepit.

Nèque tamen Arfacis aut Papi annos immutare licet, qui ab Episcoporum temporibus comprobantur, ut ex Chorenensis narratione ac numeris constat.

³⁸ Scriptor iste Armenius apud Galanum Isaac annos IV annumerat.

³⁹ Annus Theodosii, si ita placet, vigesimus ex Episcoporum intervallis ferè comprobatur. At verò Theodosius, si jam inde ab ipso Valentis interitu imperium ejus repetatur, non amplius annos XVII regnavit. Atque equidem quum nullam omnino rationem inire possimus, quemadmodum nòdum hunc difficillimum satis commodè expediamus, calculos deinceps subducere nimidum tædebit.

⁴⁰ Locutio Chorenensis Armeniaca ad verbum Latine expressa hæc est; *incipiens à tertio anno postremi Chosrois Regis Armeniorum usque ad initium, secundi anni Isdigerdis.* p. 324. Ex compluribus autem indicibus atque argumentis, quæ non est tantum subtilius explicare atque excutere, conjecturam facimus, deletâ voce *anni*, legendum esse, *usque ad initium secundi Isdigerdis.* Vide suprà Not. N^o 31.

Reg. Arm. Arfac. Episcopi Armeni. Reges Persarum. Imperat. Romani.

24. Veramus Sapo-
res.

annis XXI. p.
293, 300.

23. [Chosroes III
restitutus per an-
num I, p. 301.]

25. Sapo-
res.
ann. IV. p. 301,
303.

*Interregnum per
triennium, p. 303.*

26. Artafires. ⁴¹
ann. VI. p. 308.

[Sormacus. ⁴²
ann. I. p. 318.]

[Barchisus.
ann. III. p. 319.]

[Samuel.
ann. V. p. 319.
322.]

I I. Iosephus. ⁴³
p. 325.

Artafires II^{us}.

ann. IV. p. 294.

Veramus I, Cer-
manus.

ann. X. p. 296.

Irdigerdes I.

ann. XI. p. 299,
303.

Veramus II.

ann. XXI. p. 303,
323.

Irdigerdes II. ⁴⁴

p. 323, 324.

⁴¹ Artafires, calculis inde usque à Papi primordio subductis, exorsus est regnare A. D. 444. Quocirca Imperium Armeniorum simul cum ejus principatu interiit A. D. 450; quum stetit sub viginti sex regibus, si à Valarsace tempora repetantur, per annos admodum quingentos atque octoginta.

⁴² Armenius ille apud Galanum scribit, *Sormacum, viq. Isacco, annum unum, Et post ejus mortem lex præterea annos alios Pontificatum Armeniacam tenuisse, eiq. Iosephum per biennium successorem fuisse.* Contra ea Chorenensis Sormaci, Barchisi atque etiam Samuelis annos Isaci Magni temporibus atexit, quia Iosephus ab Isaci obitu proximus Armeniorum Præsul erat.

⁴³ Iosephus Episcopus, si à Gregorio numeri colliguntur, Ecclesiæ Armeniacæ præsidere orsus est A. D. 461, quo sæpe ipso tempore Irdigerdes II Persarum regnum accepit.

⁴⁴ Hunc Irdigerdem in Tabulis Agathis proximè excipit Perozes II, quo sæpe imperante Moses Armenius Historiam suam conscripsisse videtur; quem quidem, si, pro vulgato Editorum more, non illaudatum relinquere liberet, non tam ingenium ejus ac doctrinam celebrare, quam probitatem atque industriam commendare deceret; quando

nihil quidem astutum, nihil vafum in ejus scriptis apparet, quod integritatem hominis convellat. Cæterum ex his excerptis notatisque illud utique perspicuum est, numeros identidem tam misere depravatos esse, ut sine Codicum manu scriptorum auctoritate satis certò corrigi nequeant. Sanè erat in aucto Chronologiam Armeniacam subtilius atque uberius pertractare, cum cæterorum Scriptorum Historiis accuratius conferre, & quantum fieri poterat, emendare atque explere; atque adeò Armenios Parthosque reges, ab aliis Historicis commemoratos, quos permultos in Adversariis nostris jampridem notavimus, indè expromere, & suo quemque ordine collocare; quod certius de Historiâ Armeniacâ dijudicari posset. Atque inviti admodum committimus, ut illud munus defugere videamur; quod quidem prætermittimus, non utique quia veremur, ne nimis difficultates Chorenensis Historiæ infamiam inurant, ut qui de ruendâ ejus dignitate parùm, de veritate investigandâ maximopere laboremus, sed quòd ipsa rerum acerba tempora plura persequi planè vetent; quum uterque nostrum valetudine adeò incommodâ utatur, ut jam periculosum sit, literarum studia diutius exercere.

INDEX

RERUM & LOCORUM.

NUMERI PAGINAS designant.

<p>A <i>BELENSIS</i> Satrapia, unde originem acceperit p. 92, 361 <i>Abgarus</i>, Armeniæ R. 126. unde nomen adeptus sit, <i>ibid.</i> ejus demum temporibus omnis omnino Armenia Pop. Rom. vectigalis facta, <i>ibid.</i> Herodis statuam in Armeniis Templis locari prohibet, <i>ibid.</i> Josephum, filium fratris Herodis, cum exercitu cædit, 127. defectionem molitur, 127, 128. Edessam condit, 128. Regiam à Nisibi eò transfert, <i>ibid.</i> In orientem proficiscitur, 129. Arfaviri Parth. R. filiis, inter se de imperio dimicantibus, pacis conditiones fert, 129, 189. Compositis Rebus inde regreditur, 130. Rom. Procuratoribus suæ in Persidem profectionis causas exponit, 130. cum Aretâ Petrææ R. Societatem coit, 131. Ad Marinum, Cæsaris tribunum, legatos mittit, 132. Morbo insanabili implicitus ad Christum literas dat, 133. Quibus rescribit Thomas Apostolus, jussu Servatoris, 134, 135. à Thaddæo ei Sanitas reddita, 136. Fidem Christianam amplectitur 137. Ad Tiberium de Christo scribit, <i>ibid.</i> quibus Tiberius respondit, 138. alteram ad Tiberium Epistolam mittit, 139. Ad Nersem Assyriæ R. literas scribit, 140. ad Artasem Parth. R. 141. Mortem obit <i>ibid.</i> <i>Abrahamus</i>, à Noâ duodecimus, 13. Zerovanus à Persis appellatus. 16. Ninyæ temporum æqualis, 51. ab eo Parthi oriundi 83, 188 <i>Abydenus</i>, Historicus 7, 13, 14, 95 <i>Acenſes</i>, Populus 98 <i>Achaia</i>, regio 347 <i>Acburius</i>, flumen 150, 156, 159 <i>Addæus</i>, primus Edessæ Episcopus, 137. Morte multatur 142 — 144 <i>Addæus</i>, Comes, subsidio missus Papo Armen. Regi 274</p>	<p><i>Adramelus & Sanasarus</i>, F. Sennacherimi Assy. R. in Armeniam confugiunt p. 60 <i>Egyptii</i> tributa renuunt 169 <i>Ethiopes</i> Anthropophagi 351 <i>Ethiopia</i>, 336, 340. Superior, 349. Inferior, 350 <i>Africa</i> 85, 343, 348 <i>Agathangelus</i>, Tiridatis Armen. R. Scriba 186, 202, 204, 210, 216 <i>Agisymba</i>, regio 336 <i>Alanæ</i> portæ 216 <i>Alani</i>, Populus 162, 164, 166 <i>Albana</i> planities, unde nomen acceperit 94 <i>Albani</i>, Populus, 120, 211, 233, 236, 242, 342, 360 <i>Albania</i> 70, 357 <i>Albanorum</i>, R. Urnærus, 276. Arivales, 300. Episcopus Gregorius, 233. Jeremias, 300. Characteres quando formati 300 <i>Alcia</i>, regio 168 <i>Alexander</i>, Macedo, 105. testamento Provincias distribuit, 82. Strategium ædificavit, 220. Staturâ brevissimâ 238 <i>Alexandria</i>, urbs 313, 314, 336 <i>Aliovitia</i>, regio 255, 359 <i>Alorus</i> regnat decem Saros 7 <i>Alpes</i>, montes 345 <i>Alsus</i>, vicus 260 <i>Althamarum</i>, castellum 247 <i>Aluota</i>, regio 119, 176, 178 <i>Alznenſium</i> Coss. Marihabus, 132. Bacurius 234 <i>Alzania</i>, Armeniæ majoris Provincia 97, 358 <i>Amarum</i>, oppidum 234 <i>Amatania</i>, regio 172 <i>Amatunii</i>, unde orti 172, 294, 321 <i>Anacus</i>, Balhavenſis, 195. Chosroem R. occidit 196 <i>Ananus</i>, Abgaro fidiſſimus, 132. Abgari cursor 135 F f f <i>Ananus</i>,</p>
--	---

I N D E X.

<i>Ananus</i> , Abgari F. Edessæ imperitat	p. 142	<i>Arctas</i> , Petrææ R.	p. 131
<i>Anatolius</i> , dux, 305, 307, 319. Theodosiopolim condit	309	<i>Areubanum</i> , oppidum idem forsan atque <i>Eriuan</i> , 143	
<i>Anazarbus</i> , urbs	354	<i>Argamus</i> , princeps Murasius, ad Eruandi Causam se adjungit, 154. Ad Artasem transit, 156.	
<i>Angelica</i> , familia, unde nomen acceperit	96	Amplissimis honoribus & præmiis decoratur, 159.	
<i>Anium</i> , Castellum, 104, 108, 149, 168, 185, 260, 286		ab Artavasde, Artasis F. Ipse liberique ad inter-	
<i>Antigonus</i> , Judææ R. 114 — 117. interficitur	119	necionem cæsi, 164, 165. Idem atque Arga-	
<i>Antiochia</i> , urbs	125, 352	vanus	72, 165
<i>Antiochus</i> Soter, Syriæ R.	83	<i>Argeus</i> , mons,	355
<i>Antiochus</i> Theus, Syriæ R.	<i>ibid</i>	<i>Ariacæ</i> , Populus	342
<i>Antiochus</i> Sidetes	85	<i>Ariorum</i> regio, 153, 172, 195, 205, 210, 365.	
<i>Antiochus</i> , Palatii Curator	235, 236	Præfectus, Surenas Balhavenis	317, 320
<i>Antiochus</i> , Syniorum Princeps	257, 259	<i>Aristaces</i> , Armen. Præsul, 222 — 224. ferro truci-	
<i>Antitaurus</i> , Mons	354	cidatur	225
M. <i>Antonius</i> , 118. Samosata capit, 119. in Æ-		<i>Arius</i> Alexandrinus	221
gyptum ad Cleopatram properat, <i>ibid</i> . Arta-		<i>Armæis</i> , Armenaci, F.	32
valdem Armen. R. Cleopatrz donat	121	<i>Arnavirus</i> , collis, 32 — 34, 54, 87, 150, 151, 161, 266	
T. <i>Antoninus</i> , Rom. Imperat.	181	<i>Armenacus</i> , Haici F.	13, 25, 29 — 32
L. <i>Antoninus</i> , Rom. Imperat. Fanum Athenis ex-		<i>Armenia</i> , ab Aramo nomen invenit, 35. <i>Haichia</i>	
struit, 181. Armeniam subigit	182	de nomine Haici appellata, 30. variæ de origine	
<i>Antoninus</i> Caracalla, Rom. Imperat. inter Edessam		nominis Sententiæ, 35. Pop. Rom. stipendia-	
& Carras occiditur	197	ria facta, 122, 126. in duos Reges bipartitò	
<i>Anusavanus</i> , Aræi Aræadis F. unde <i>Sofsi</i> nomen		distributa	282
adeptus sit	54	<i>Armenia</i> Major, 357 — 361. alta, seu <i>Carinenfis</i> re-	
<i>Anusia</i> , Aftyagis conjux	71, 72	gio, 358. prima, 39, 354. secunda, 39, 355.	
<i>Anzevenfes</i> , Populus	98, 178	Perfica, 358, 359. quarta, 39, 97, 225, 285, 358	
<i>Anzticæ</i> , Princeps Salmuthus	247	<i>Armenii</i> , antiqui. ab Historiâ & Philosophiâ alieni,	
<i>Apabunia</i> Satrapia	97, 267, 319, 359	2, 4. Latrociniiis dediti, 173. Græcis, Persi-	
<i>Apollinis</i> Simulachrum	103, 161	cis, & Syriacis olim usi sunt literis, 5, 299. <i>Eo-</i>	
<i>Arabia</i> , Felix, 343, 363. Petræa, 362. Deserta,		<i>rum</i> Principes, 12, 51. . . Reges, 58, 386 — 396	
	363	<i>Armenia</i> Gentis, reprehensio, 4, 5, 227 — 230. . .	
<i>Arabicum</i> Mare	342	miseranda Sors	326 — 331
<i>Aræus</i> pulcher, 40, 41. à filiis Semiramidis in-		<i>Armenia</i> Lingua Characteres, quando adinventi,	
terit	13, 42, 51, 54	296 — 299. Eorum Tabula	1
<i>Aragazus</i> , Mons	32, 155, 254, 260, 361	<i>Armeniorum</i> Regum, in nuptiis celebrandis mos,	
<i>Aramazdes</i> , Numen, 73, 199, 215, 246, 248, 272, 295, 301		164. . . . quando regnum capeffant	295
<i>Aramus</i> , à Noa duodecimus, 13. Armeniæ nomen		<i>Arfacanus</i> , Parthorum R.	102, 188
dat, 35. Expeditionem in Medos parat, 36. in		<i>Arfacavana</i> , Asylum, conditur, 260. funditus e-	
Assyrios, 38. rem feliciter gerit contra Titanios,		vertitur	261
38. 39. moritur	41	<i>Arfachæ</i> , Armeniæ Maj. Provincia	358, 360
<i>Aranus</i> , Armen. Satrapes	94, 95	<i>Arfaces</i> I ^{us} Fortis, Regnum Parthorum condit, 83,	
<i>Araratia</i> , Armeniæ Maj. Provincia, 25, 27, 57, 120, 176, 183, 199, 254, 255, 282, 308, 310, 358, 361			85, 188
<i>Araratenfi</i> Campo, unde nomen inditum	42, 43	<i>Arfaces</i> II ^{us} Magnus, Persarum & Parthorum R.	
<i>Ararum</i> urbs	171, 186, 323	20, 85. Antiochum R. apud Ninivem interficit,	
<i>Aravanii</i> , unde originem traxerint	75, 97	21, 188. Fratrem suum Valarfacem Armen. R.	
<i>Aravelani</i> , in Armeniam commigrant	172	constituit, 21, 86. ab eo Armeniorum Reges,	
<i>Araxes</i> , five <i>Erafibes</i> , flumen, 32, 87, 150, 161, 165, 183, 342, 357		pariter ac Parthorum, <i>Arfacidarum</i> cognomen	
<i>Araxazora</i> five <i>Arfarunia</i> , regio	223, 277, 361	sunt adepti	81, 188
<i>Arberania</i> , regio	119, 176, 178, 255, 359	<i>Arfaces</i> III ^{us} Parthorum R.	188
<i>Arcadius</i> , Rom. Imperat. 281, 282, 287, 291 — 293, 296, 299		<i>Arfaces</i> IV ^{us} Parthorum R.	167, 189
<i>Archelaus</i> , Herodis F. Judæorum Ethnarcha	127	<i>Arfaces</i> I ^{us} Armeniæ R. 99. Ponticis Bellum in-	
<i>Archelaus</i> , Armeniæ quartæ præfectus	225	ferit, <i>ibid</i> . hastam in lapide molari defigit, 100.	
		Bagarati Filios ab religione Judaicâ abstrahere	
		conatur, <i>ibid</i> . venatibus assuetus	<i>ibid</i>
		<i>Arfaces</i> II ^{us} Armeniæ R. 249. qualis vir fuerit,	
		251. in Valentinianum admodum insolenter se	
		gerit,	

I N D E X.

- gerit, 251, 253. Olympiadem Virginem in uxorem accipit, 253. parricidio se inquinat, 255. insidias Gnelo struit, 256. cujus interfecti uxorem Pharansemam nefarie in Matrimonium ducit, 257. Tirithum & Vardanum interfici jubet, 258. Asylum Arfacavanam condit, 260. Ad Caucasum fugit, *ibid.* Gazæ ejus à Persis diripiuntur, *ibid.* in maximum periculum & discrimen à Satrapis suis adducitur, 263. ejus ad Valentem Epistola, 264. Satrapas suos, per fas & fidem deceptos, trucidat, 265, 266. ejus in Naxuanios crudelitas, 267. ad Saporem adire coactus, in custodiam traditur, 269, 270. Castello Oblivionis includitur, 271. voluntariâ occumbit morte, 272.
- Arfaces* III^{us} Armeniæ R. 281. hujus temporibus Armeniâ bipartitò distributâ, ei parti quæ Græci juris erat præest, 282. Thesauros ejus ad Chosroem transfugæ diripiunt, 286. Bellum Chosroi ultro infert, 287. febri absimitur, 288
- Arfacidæ*, 81, 99, 120, 147, 158, 178, 182, 188, 208, 234, 255, 279, 282 — 284, 289, 319, 321
- Arfamus*, Armeniæ R. 122. *Manoazus* à Syris vocatus, *ibid.* Primus Armen. R. Romanis tributa pendit, *ibid.* exercitum adversus Herodem conscribit, 124. parte Regni multatur, 125, mortem obit *ibid.*
- Arfavius* Parthorum R. 122, 129, 188
- Arfavius* Armen. Satrapes 223
- Arfavius* Cambaracensis, Persarum copias fundit, 241
- Arfes*, Parthorum R. 114, 122, 188
- Artabanus*, Parthorum R. 184, 187. ab Artasire occiditur 190, 191
- Artases* I^{us} Parthorum R. 85, 188, 189
- Artases* II^{us} Parthorum R. 128 — 130, 189. Litteras de Christo, & Petro Apostolo, ab Abgaro R. accipit 141
- Artases* III^{us} Parthorum R. 167, 189
- Artases* I^{us} Armeniæ R. 102. Regiam sibi in Perside ædificat, *ibid.* Arfacanum sub se Persidis Regem constituit, *ibid.* filium Tigranem Armeniæ præficit, *ibid.* filiam Artasamiam Mithridati, Iberorum Consuli, in matrimonium dat, *ibid.* exercitum maximum comparat, 103. Cræsum Lydorum R. capit, *ibid.* terram inter utraque maria in ditionem redigit, 103, 104. ab copiis interiit suis, 104. quæ de eo & Cræso memoriæ prodiderint Historici 104 — 107
- Artases* II^{us} Armeniæ R. occidioni ereptus, in pastorum tuguriis alitur, 147, 148. inter Regis Persarum filios habitus, 148. Insidiæ ei ab Eruando frustra paratæ, 149. Persarum opibus in avito imperio recuperando adjutus, 153. Eruandum superat, 156, 157. Cæsos sepeliri jubet, 157. Eruandi corpus monumento condit, 158. Regno potitur, *ibid.* Persarum & Medorum ducibus dona dat, *ibid.* Amicos, Argamum & Sembatum, omnis generis honoribus remunerat, 159. Eruazum, Eruandi fratrem, interfici jubet, 159, 160. cujus Thesauros Dario Parthorum R. mittit, 160. dupli tributis pensione Romanos sibi reconciliat, *ibid.* de eo fabulæ, 161. Artaxata condit, *ibid.* Sathnicam, Alanorum R. filiam, nuptiis sibi adjungit, 163, 164. ab Romanis deficit, 169. Trajano & Hadriano tributa pendit, 170, 171. Armeniam incolis complet, 171. illo regnante, Armenia novis ornatur artibus, 173. de vitâ decedit, 175. amplissimo effertur funere 175, 176
- Artasires* I^{us} Persarum R. 171. Regnum Parthis adimit, 187, 190, 191. familiam Careniam Balhavensem delet, 193. ad Indiam usque pellitur, 194. insidias Chosroi parat, 195. Armenios fugat, 198. quid in Armeniâ gesserit, 199. à Romanis vincitur, 202. cum eis iterum prælio decernit, *ibid.* moritur 205
- Artasires* II^{us} Persarum R. Chosroem Solio privat, 293. Epistola ejus ad Veramum Saporem, 295. ex vitâ migrat 296
- Artasires* Armeniæ R. 308. Vitiis cumulatus, Satraparum animos ab se alienat, 316. apud Regem Persarum accusatus, de gradu dejicitur, 317, 318
- Artavafdes* I^{us} Armeniæ R. 119. Lege sancit, ne fratres sui Araratiam incolant, 120. Cibo potitionique deditus, *ibid.* Romanos ex Mesopotamiâ pellit, *ibid.* ab Antonio captus, Cleopatraz traditur 121
- Artavafdes* II^{us} Armeniæ R. Argamum cum totâ stirpe delet, 164, 165. Sembato insidias parat, 167. Universis Armeniæ copiis præficitur, 168. Ipse & Tiranus Mazanum fratrem occidit, 171. regnare incipit, 176. fratres ex Araratâ expellit, *ibid.* de eo fabulæ, 176, 177. mente captus, gurgite hauritur 176
- Artavafdes*, Mandacunius, cum Tiridate Chosrois F. ad Aulam Cæsaris confugit, 198. universis Armeniæ copiis præponitur, 207. acie cadit, 213
- Artaxata*, sive *Artasata*, urbs, 73, 161, 162, 166, 176, 199, 239, 271, 272
- Artaza*, regio 142, 166, 195
- Artogerassa*, castellum 266, 271
- Arus*, flumen 179
- Arzerunii*, unde orti 60, 92, 93, 144, 319
- Asa* 85, 343, 351
- Asosorum* Satrapia 95, 207, 319, 361
- Aspabania*, regio 364
- Aspabanum*, oppidum 271
- Aspuraces*, Armen. Præsul 281
- Assyria* 36, 38, 87, 364
- Assyriæ*, Principes, 12. Reges 51
- Asisatum*, oppidum 103, 104, 108, 313, 324
- Asilicia*,

I N D E X.

Afflicia, five *Astria*, Titanum Soror p. 16, 17.
Astages Medus, per somnum mira vidit, 64—66.
 Epistolam ad Tigranem Armeniæ R. mittit, 67.
 Tigraniam, Tigranis Sororem, matrimonii jure
 sibi adjungit, 68. insidias Tigrani struit, 68,
 69. à Tigra confoditur, 70. vox *Astages*
 in linguâ Armeniâ *draconem* sonat 72
Atbenæ, urbs 315, 347
Atropatia, regio, 21, 87, 120, 153, 195, 236, 363
Attica, regio 315, 347
Atticus, Episcopus Byzantinus, 305. Epistola ejus
 ad Isaacum Magnum 306
Augustus, Rom. Imperat. 126, 127
Augustiana horrea 310
Azania 336

B.

B *ABYLON*, urbs, 25, 27, 57, 83, 85, 87, 105
Babylonia, regio 362
Bacuracerta, oppidum 175
Bacurius, Syniorum Princeps 180
Bacurius, Atznensium Cos. Armeniæ Imperium
 sibi molitur, 234. Ipse Exercitûsque cæsi, 237
Bæberda, castellum 148, 149
Bagarana, urbs, i. e. *Simulacrorum Receptacu-*
lum, conditur 151, 161, 199
Bagarana altera, urbs à Sembato exstructa 160
Bagaratus, Judæus, 86, 87. Coronantis atque Equi-
 tis nomine honestatur 91, 98
Bagaratus Armen. dux 213, 236, 239
Bagrattida, Isaacus, Mofi Chorenensi Historiæ Ar-
 meniacæ perscribendæ auctor 1, 2, 6
Bagrattidarum familia, à Sambæo Bagarato Judæo
 orta, 58, 59, 86. hæreditario munere Coronam
 Arsacidis imponendi ornata, 86, 91, 144, 147,
 180
Bagrevandia, regio 186, 266, 322, 361
Balafacanii fines 310
Balcha, five *Balba*, urbs in regione Cusæorum
 84, 188, 193, 195
Balhavenfes, familiæ, 129, 130, 188, 189, 191, 192,
 224, 269, 294, 295, 317
Barcanus, mons 346
Barchisus, Syrus, Armen. Præsul, homo impurissi-
 mus 318
Barchobebas, Seditione Judæorum Romanos turbat
 174
Bardefanes Edessenus 185
Barsamus, Gigas, ab Aramo profligatus, 38. in
 Deos adscriptum Syri coluere 38, 109
Barsumas, Historicus, à Persis *Rost-Sobunus* appel-
 latus 190
Bartolomæus Apostolus, in oppido Areubano Mar-
 tyrium subit 143
Basenensis, magna vallis 95, 169
Basenia, regio 90, 183, 361
Basilii, Populus 172, 184

Basilus, Amasæ Episcopus, interficitur p. 219
Batia, regio 148
Bazaphranes, dux, 114. Res ab eo in Judæâ gestæ,
 115—117
Bazus, Manavazi F. 30, 31
Beldobus, Satrapa Zenensis 205
Belus, qui & Saturnus, idem ac Nebrothes, 19. in
 Haicum irruit, 27. prælium conferitur, 28, 29,
 sagittâ transfigitur 29
Bergitium, Castellum 262
Berosus & *Abydenus*, de hominum origine à Sacris
 Literis dissentiant, 7. de Diluvio consentanea
 cum eis tradunt, *ibid.* Anni eorum à Solaribus
 longè discrepant *ibid*
Belbucbis, oppidum 132
Beznunia, regio, 318, 359. Satrapia, 97. Gens,
 31, 178. deleta 232
Beznunius lacus 28, 31, 359
Bonafus, fera 345
Borboritorum Secta 307, 308, 310
Britannicæ Insulæ, Albion, & Hibernia, 341, 344
Bugania, regio 127
Bulgaria, regio 346
Bulgarorum Colonia Baseniam deducta, 90. . . Multi
 in Armeniam commigrant 100
Burdarus, Gregorii Illuminatoris Pater 203
Byrastes Astages, 77. Nebrothis temporum æ-
 qualis, 78. Idem atque Centaurus Prydes, 79.
 Astrologiæ peritus, 79. homines Dæmonis im-
 molat, 80. interficitur *ibid*
Byzantium, urbs, à Constantino bellè lautèque æ-
 dificatur 220
Byzantini Episcopi, Macedonius, 265, 268. Chry-
 sostomus, 296. Atticus, 303, 306. Maximiani-
 anus, 312. Nestorius *ibid*

C.

C *CADMUS*, Armenaci filius, 26, 27. Cad-
 mæ oræ 87,
Cæsarea, urbs, 38. olim *Mazaca* appellata, 39,
 200, 203, 207
Cainanes alter, Pronepos Noë, in Versione Arme-
 niacâ non reperitur 12
Camsarii, five *Camsaracanii*, unde orti, 130. ad
 internecionem cæsi 266, 267, 270, 294, 321
Camsarus, Perozamati F. unde nomen cepit,
 217, 218. à Gregorio baptizatur 223
Cangarius, mons 95, 361
Cappadocia, prima, 354. altera 353
Carcinitidis sinus 341
Cardæus, Gugarensium Cos. 95
Carenius, familiæ Careniz Balhavenfis Auctor, 129,
 130, 188, 192, 193
Carinensis regio, seu *Armenia alta*, 309, 319, 358
Carmina, unum serè apud præcos Armenios Me-
 moriæ & Annalium Genus, 19, 49, 62, 72, 74,
 160, 161, 163, 176, 183
Carmenhi

I N D E X.

<i>Carnensis</i> Palus	p. 252	<i>Cogevitia</i> , regio	p. 256, 361
<i>Carræ</i> , urbs	144, 197	<i>Cola</i> , oppidum, 71, 90. <i>regio</i>	363
<i>Cartago</i> , urbs	348	<i>Colba</i> , oppidum, 311. <i>regio</i>	361
<i>Carus & Carinus</i> , Rom. Imperat.	202	<i>Colchis</i> , quæ & <i>Egeria</i> , regio	89, 356
<i>Caspia</i> Regio ab Artase Armen. R. desciscit	167	<i>Colonia</i> , collis	88
<i>Caspia</i> Portæ	216	<i>Concilium</i> , Nicænum, 221, 223. Constantinopolitanum, 269. Ephesinum	312
<i>Cassellum Oblivionis</i>	271, 293, 301	<i>Constantius</i> , Rom. Imperat.	209
<i>Cancaus</i> , mons, 21, 90, 100, 120, 168, 239, 356		<i>Constantinus</i> , Rom. Imperat. Maximinam, Dioclesiani ex Helenâ pellice filiam, in uxorem ducit, 209. cum Tiridate Rege Societatem coit, <i>ibid.</i> Crucem stellatam per somnum vidit, <i>ibid.</i> de eo fabulæ, 209, 210. Sapor petenti pacem dat, 218. Licinium amplissimis honoribus ornat, 219. ad metalla condemnat, 220. vigesimum Regni annum Nicomediæ celebrat, <i>ibid.</i> Byzantium urbem ampliat & bellè lautèque ædificat, <i>ibid.</i> Palladium Roma eò transfert, 221. Simulachrorum Fana occluserat	268
<i>Cbacesus</i> , Nomen Regum Aquilonis, 217, 218, 356		<i>Constantius</i> , Rom. Imperat. 234. Armeniorum Literis rescribit, 235. Tiranum Armeniis Regem facit, 241. Mopsuestiæ diem obit Supremum	243
<i>Cbachus</i> , pagus	277	<i>Constantini Antiocheni</i> Topographia	339
<i>Cbadus</i> , Bagrevandæ Episcopus	252, 266	<i>Constantinopolis</i>	269, 337, 347
<i>Cbalcedon</i> , urbs	351	<i>Cordiæ</i> montes	38, 146, 195
<i>Cbaldæi</i> , gens Armeniæ Finitima 87, 198, 356		<i>Corinthiorum</i> ad Paulum Apostolum Epistola, 371	— 376
<i>Cbamus</i> , Noë F. 12. à Sibyllâ Berosianâ Titan vocatus, 16. Possessiones Semi arripit, 17. Idem ac Vulcanus	20	<i>Corfica</i>	346
<i>Cbananæi</i> , à Josuâ profugi, Agram & Tharsim petunt, 51. Inscriptio in Africâ de eâ re	53	<i>Corzæa</i> , Armeniæ Maj. Provincia, 182, 358, 359	
<i>Cbapotannus</i> , Lacus	364	<i>Cosma</i> , Arsaviri Parthorum R. filia, 129, 130, 188	
<i>Cbafalus</i> , flumen	111, 183	<i>Craesus</i> , Rom. dux, Templi Hierosolymitani Thesauros abripit, 112. cum exercitu deletur, <i>ibid.</i>	
<i>Cbaziri</i> , Populus	184, 356	<i>Creta</i> , Insula	41, 47, 347
<i>Cbersonesus</i> Christiana	347	<i>Cræsus</i> , Lydorum R. ab Artase Armen. R. captus, 103. quæ de eo & Artase memoriæ mandaverint Historici	105 — 107
<i>Cbionis Lacus</i> , Saltus 22 cubitorum	280	<i>Cronus</i> Argivus	201
<i>Cbodii</i>	191	<i>Ctesiphon</i> , urbs	190, 208, 293, 303, <i>regio</i> , 363
<i>Cborasania</i> , regio	274	<i>Cuasus</i> , vicus	254, 255
<i>Cborobutus</i> , Historicus	190	<i>Cupressorum</i> Surculis in Auguriis Armenii flamines utebantur	54
<i>Cborus</i> , Armenaci frater, Chorchoruniæ Satrapæ auctor	30, 31, 240	<i>Cusæorum</i> regio	84, 187, 188, 192, 363 — 365
<i>Cbosacuniæ</i> , vicus	72	<i>Cycladæ</i> Insulæ	198
<i>Cbofroes</i> I ^{us} Armeniæ R. Chaziros & Baslios perdomat, 184. Artabano Persarum R. in subdidum it, 192. Artasiri Assyriam adimit, <i>ibid.</i> Balhavensum cædem ulcisci parat, 194. ab Anaco interficitur	196	<i>Cyprus</i> , Insula	354
<i>Cbofroes</i> II ^{us} Armeniæ R. 208. 235. qualis vir fuerit, 238. mortem obit	240	<i>Cyrenaica</i>	348
<i>Cbofroes</i> III ^{us} Armeniæ R. 283. ei parti, quæ Persis contributa erat, imperitat, 284. Satrapas ad Arsacem transfugas fortunis exuit, <i>ibid.</i> Thesauros Arsacis potitur, 287. aciem profligat, 287, 288. Satraparum, in patrias sedes remeantium, postulatis per Epistolam concedit, 289, 290. Universæ Armeniæ regnat, 291. de gradu dejectur, 293, 294. in regnum restituitur, 301. ex vitâ migrat	<i>ibid.</i>	<i>Cyrrillus</i> , Episcopus Hierosolymitanus	243
<i>Cbofroiduchta</i> , Tiridatis Soror, non, ut aliæ mulieres, os patulum habebat	207	<i>Cyrus</i> , Persarum R. Tigrani Armen. R. sædere junctus ad Medorum Imperium pervertendum, 61, 63, 64, 74. Cræsum interfecisse, & Lydis regnum abstulisse traditur	104
<i>Cbramus</i> , Vicus	72	<i>Cyzicus</i> , urbs maritima	351
<i>Cbryssomus</i> , Episcopus Byzantinus	296		
<i>Cbusus</i> , ab Ægyptiis <i>Sol</i> appellatur	20		
<i>Cbuzassania</i> , regio	271, 363		
<i>Cilicia</i>	354		
<i>Cinnabaris</i>	348		
<i>Claudopolis</i>	352		
<i>Claudius</i> , Rom. Imperat.	145		
<i>Claudius</i> Divus, Rom. Imperat.	198		
<i>Cleisura</i>	97		
<i>Cleopatra</i> , Ægyptiorum Regina	119, 121		
<i>Cleostratus</i> Rhodius	201		

D.

D ALMATIA, regio	345
<i>Damascus</i> , urbs, à Metello, & Lucullo expugnata	110, 362
<i>Damasci</i> Templum	268
G g g	<i>Daniel</i> ,

I N D E X.

Daniel, Gregorii discipulus, laqueo interimitur, 245
Daniel, Episcopus, Characteres Linguae Haicanæ
 parum idoneos excogitat p. 296, 297
Danubius, flumen, à Russis *Iozæ* appellatur 345
Dara, Synius dux, acie cadit 287
Daranalia, regio 224, 280, 358
Darbandius Murus 356
Darius, Parthorum R. 147 — 149, 158, 189
Dasonacerta, oppidum 223
Datus, regis venationibus præficitur 92
Decius, Rom. Imperat. 194, 196
Delmi, Populus 343
Delpbi, Populus *ibid*
Dembavendus, mons in Historiâ Persicâ inelytus, 77
Demetrius, cognomine *Seripes*, in Parthiam abdu-
 citur 85
Derbici, Populus 350
Dermous, Populus *ibid*
Derzania, regio 358
Derzania, Episcopus Gindus 305, 310
Derzania, oppidum 71
Diana, Simulachrum, 103, 104, 108, 161. Fa-
 num, 108, 175, 268, 347. urbs 183
Dindymus, mons 353
Dioclesianus, Rom. Imperat. 196, 202, 209
Diadorus, Siculus, 231. Tarsensis 313
Demitrianus, Rom. Imperat. 160, 169
Dovis, vox Persica, *collem* sonat 239
Dracum Stirps, i. e. Progenies Aftyagis, 72, 74.
 77, 80, 125, 161, 177
Druspes, Persia 179
Dunia Satrapia, instituta, 95. deleta 232

E.

ECBATANA altera, septem muris circum-
 data 218
Ecclesia, regio, 175, 179, 225, 277, 288, 310, 358
Ecclesiensis Joannes, in Sacrà Versione Armeniâ oc-
 cupatus 299
Edeffa, urbs eadem ac *Urba*, 101, 362. ab Ab-
 garo Armen. R. condita, 128. à Procuratori-
 bus Romanis magnificè instaurata 149, 150
Edeffenum Tabularium 101, 140, 314
Egeria, eadem regio ac *Colchis* 89, 356
Eleutheropolis 132
Eleutherus, flumen 121, 238
Elymais, regio 364
Enanus, Eques Armen. Judaicas leges deferere co-
 actus 123, 124
Epbesus, urbs maritima 312, 351
Epirus, regio 347
Erachnavus, Anzavensis, honoribus amplificatur,
 178, 179
Eraneaca, Tirani R. filia, Tiridati nupta 179
Erasibis, flumen, vide *Araxus*.
Erevelus campus 287
Eruandacertum, oppidum, exstruitur 150 — 152
 unde *Marmeti* nomen invenerit 157, 266.

Eruandavano campo, unde nomen inditum fit, 157
Eruandus I^{us} Armeniæ R. p. 58
Eruandus II^{us} Armeniæ R. communi omnium con-
 sensu regnum cepit, 147. omnes Sanatru-
 cius filios præter Artalem necat, *ibid*. quem à Da-
 rio R. sibi tradi frustra postulat, 148, 149. pactâ
 cum Romanis Societate, Mesopotamiam eis con-
 cedit, 149. urbes, Eruandacertum, & Bagaranam,
 condit, 150, 151. nemus, feris alendis destina-
 tum, conferit, 151. Eruandacerta, lautissimum
 oppidum, omnibus exornat modis, 152. anilis
 de eo fabula, 152, 153. Persis obviam iturus,
 exercitum comparat, 154. Satrapæ defectionem
 moliantur, 155. Aciem ordinat, 156. à suis
 deferitur, *ibid*. Exercitus ejus magnâ strage
 pulsus, *ibid*. Ipse fugam cepit, 157. pugione
 per caput transigitur 158
Eruazus, Eruandi frater, 147. Deorum Antistes
 creatur, 151. in flumen projicitur 160
Etkel, flumen, idem atque *Volga*, five *Rba* Anti-
 quorum 355
Eubæa 347
Euphrates, flumen, 112, 113, 118, 128, 202, 243,
 280, 309, 362, 363
Europa 85, 343
Eurymedon, flumen 353
Eusebii Cæsariensis Historia Ecclesiastica Armeni-
 cæ consuetudini tradita 101

F.

FLORIANUS, Rom. Imperat. Tarsi occi-
 ditur 198
Firmilianus, Cæsarem in Cappadociâ Episcopus, His-
 toriam de Ecclesiæ vexationibus conscripsit, 196
Fortunata Insula 341
Francorum gens 345

G.

GABALUS, Præfectus Gabeleensis auctor,
 92, 361
Gabinus, Rom. Dux 111, 112
Gabsantes, Populus 351
Gabotus Lacus 361
Galatia, regio 352, 353
Gallia 344
Gallus, Rom. Imperat. 194
Ganges, flumen 366
Gangra, Castellum 352
Gardmana vallis 311, 361
Gardmanensium, Satrapia, 95. Princeps, Chorsus
 Rhavirus 311
Gargarensis Præfectura, 95. Campus 212
Gargaridarum lingua, qualis 300
Garnium, oppidum, 34. Castellum 224
Gazalius, Chorchoruniorum Princeps, copiis Ar-
 meniis præficitur 240
Gazavonus, Spandarati F. 287. Armeniæ præ-
 ponitur.

I N D E X.

ponitur, 288. Chofroi se submissurus, Literas ad eum dat, 289, 290. Arfacidis adscribitur, 291. in vincula conjectum abducit Artasires, 293	
<i>Galachumia</i> , regio	101, 360
<i>Galamius</i> , sive <i>Gelacumius</i> , Lacus, 33, 87, 155, 287	
<i>Galamium</i> , oppidum	34
<i>Galamius</i> , Amasiz F.	32—34
<i>Gelus</i> , mons	33
<i>Gentibunii</i> , à quo oriundi, 53. unde nomen adepti	92
<i>Genunii</i> , quem auctorem generis habuerint, 31, 60. unde nomen traxerint	92, 93
<i>Germania</i>	345
<i>Germanicus</i> Cæsar, Legatos Armen. graviter increpat	127
<i>Germanopolis</i>	352
<i>Gina</i> fontes	176
<i>Gisæi</i> , præclarum facinus, 156. inde Nerfi, filio suo, <i>Dimæcisto</i> nomen inditum	159
<i>Gnelus</i> , Regis Armenii Pocillator, Hierosolymam prodiit	115—117
<i>Gnelus</i> , Tiridath, F. honore consulari nobilitatur, 253. apud Regem criminatur Tirithus, 254. ex Araratia decedere iussus	255
<i>Golthania</i> , regio, vini ferax	71, 72, 161, 167, 288, 310, 325, 360
<i>Golthanensis</i>	98, 176
<i>Gothi</i> , Populus	201, 263, 342, 345
<i>Gracia</i>	347
<i>Græcis</i> Literis Ecclesia Armenia olim usa	273
<i>Græcum</i> mare	339, 340, 342
<i>Gratianus</i> , Rom. Imperat.	264
<i>Gregorius</i> , Illuminator, unde oriundus, 130, 203, 204, 226. ad Synodum Nicænam ire recusat, 222. Concilii Canonibus paulum quid addit, 223. Ecclesiæ Armeniæ præfideat, 224. in Solitudinem secedit, <i>ibid.</i> mortem obit, 225. reliquæ ejus in Thordano oppido repositæ, 226. Elogium viri	227
<i>Gregorius</i> , Gregorii Theologi Pater, à Leontio baptizatur	222
<i>Gregorius</i> , Alban. Episcop. Equis discerpitur, 233	
<i>Gugarensis</i> , Populus	236
<i>Gugaria</i> , Armeniæ Maj. Provincia	358, 361
<i>Gugariorum</i> Consul, Afusæus	311
<i>Gymnosophistæ</i>	366
H.	
H ADAMACERTA, oppidum	92
<i>Hadrianus</i> , Rom. Imperat, 171. Judæos à patrio Solo pellit, 174. Leprâ absumitur, <i>ibid.</i>	
<i>Hadrianopolis</i>	268
<i>Haicatus</i> , Armeniæ Princeps, Belochi temporum æqualis	53
<i>Haicana</i> Lingua, i. e. <i>Armenia</i> , 39, 94. Characteres ejus à Daniele excogitati, 296, 297. à Mefrobe demùm feliciter adinventi.	298, 299.

<i>Hæcanarum</i> Literarum Tabula	p. 1
<i>Haicanorum</i> Vallis, unde nomen cepit	29
<i>Haicasenia</i> , i. e. <i>Haici</i> <i>Ædificium</i> , pagus	26
<i>Haichia</i> , i. e. <i>Armenia</i> ab <i>Haico</i> nomen adepta, 29, 30	
<i>Haicus</i> , maximus Armeniorum Progenitor, 19, 30, 34. in Turre Babylonicâ exstruendâ occupatus, 24. Beli imperium detrectat & aspernatur, 25. 27. In terram Araratensem cum suis proficiscitur, 25. pro Sidere Orionis accipitur, <i>ibid.</i> qualis vir fuerit, 25, 27. Pugna cum Belo, 28, 29. Armenia de nomine ejus <i>Haichia</i> appellata, 30	
<i>Haly</i> , flumen	105, 106, 354, 355
<i>Hamazaspes</i> , Mamiconius, Armen. dux, Satrapis adscribitur	294—296
<i>Harchia</i> , regio	26, 30, 359
<i>Hafesum</i> , oppidum	288
<i>Hastenia</i> , regio	99, 120, 144, 178, 234
<i>Havunii</i> , unde nomen habuerint	93
<i>Hebraeorum</i> , Principes, 11. Reges	51, 52
<i>Helena</i> , ex uxoribus Abgari prima, Mesopotamias præest, 144. Hierosolymitanos, re frumentaria laborantes, commeatibus advectis, juvat, 145. Monumentum ejus ante Portas Hierosolymitanas	<i>ibid.</i>
<i>Helena</i> , Constantini Mater, Christi crucem Hierosolymis reperit	218
<i>Helimontus</i> , regio	353
<i>Helipolitanum</i> Templum ad Libanum	268
<i>Hera</i> , regio	147
<i>Herculis</i> Effigies, ab Scylli & Diparno fabricata,	103, 108
<i>Hirades</i> in Idumæam ab Antigoni factione aufugit, 115.—117. Judææ Rex fit, 118, 119. Hyrcanum occidit, 123. Arfamo Armeniæ R. adversatur, 124. variis ædificat locis, <i>ibid.</i> Archelaum sub se Mediterraneorum regem creat, 125. Antiochiam Saxi & albo Marmore sternit, <i>ibid.</i> Effigiem suam in Armeniis Templis locari jubet, 126. Thracum & Germanorum copias in Persidem mittit, 126, 127. vermibus scatur, 127. moritur	<i>ibid.</i>
<i>Hierosolyma</i> , Armeniis prodita, 115—117. ab Adriano instaurata, & <i>Ælia</i> appellata, 174. in medio mundo sita	343
<i>Hispania</i>	344
<i>Holum</i> , oppidum	325
<i>Honoris</i> , regio	352
<i>Honorius</i> , Rom. Imperat.	281
<i>Hormisdas</i> , Persarum R.	222, 234
<i>Hunaracerta</i> , castellum	94, 95
<i>Hunorum</i> regio	213
<i>Hyrcanum</i> seu <i>Caspium</i> mare	339, 340, 342
<i>Hyrcanus</i> , Judæorum Pontifex, & Rex, 115—117. aurículas ex Antigoni morfu amittit, 116. Ab Enano custodiâ liberatur, 122. ab Herode interimitur	123.

I N D E X.

J.

JACOBUS, Episcopus Nisibenus p. 237
Japhethus, Noë F. 12, 13, 16, 20
Jberi, Populus, 75, 95, 120, 260. fidem Christianam amplectuntur 214 — 216
Iberia, regio 70, 93, 95, 113, 214, 356
Iherorum, Consul Mithridates, 95, 102. *Reges*, Pharasmanes, 156. Charzamus, 168. Bacurius, 300. Arzilius, 311. *Episcopus*, Moses, 300. Characteres quando formati *ibid*
Iesus Christus in Judæa natus, 126. Miraculorum ejus Armenii Principes quidam oculati testes, 133. ab Abgaro R. Literas accipit, 133, 134. ad quas Thomam Apostolum rescribere jubet, 134, 135. Imago ejus apud Edessam 135, 362
India, 194, 366
Indicum Mare 339, 342
Interregna in Armeniâ, 75, 196, 200, 232, 234, 303
Joannes Baptista 131
Josephus, Historicus, illustratur 71, 72
Josua, Chananæos delet 51, 53
Jovianus, Rom. Imperat. 190, 248
Jovis Olympii Simulachrum 104, 108
Iris, flumen rapidum 354
Isaacus I^{us} Armen. Præsul. 278
Isaacus Eques, 281. rem gerit feliciter adversus Vanandenses, 285. transfugas contra Arsacis Milites tutatur 286
Isaacus II^{us} Magnus, Armen. Præsul. 292 — 297. in Syriacis Libris vertendis occupatus, 300. Chosroem R. in Armeniam reducit, 301. Epistola ejus ad Theodosium, 304. ad Atticum Episcopum, 305. ad Anatolium ducem, *ibid*. ab rege Persarum pacem impetrat, 308. Ipse & Mesrobis de Scriptis Patrum Haicanæ Consuetudini tradendis cogitant, 311. Artasirem R. apud Veramum Persarum R. accusare non vult, 316 — 318. Bonis exutus, Solio deturbatur, 318. Oratio ejus ad Persas, 319 — 322. Episcopi munia iterum obire recusat, 323. ex vitâ migrat, *ibid*. Elogium ejus 324
Isauria, regio 353
Isidigerdes I^{us} Persarum R. 238, 299. Chosroem R. Armeniis reddit, 301. Armeniam ad Aramazdis religionem transducere conatur, *ibid*. mortem obit 303
Isidigerdes II^{us} Persarum R. 323
Italia 345
Judea 362
Judei, incolæ dati Armaviro, 111. oppido Vardgi, seu Valarsapatæ, 111, 184. urbi Semiramidis, 117, 118. . . Eruandi, 161. Artaxatis, *ibid*. in exilium acti 271
Judas Judæus, Hierosolymæ Episcopus 218
Julianus, Parabates, Rom. Imperat. 190, 242, 244. Ecclesias divexit, 243. Epistola ejus ad Tiranum, 246. ex vulneribus moritur 248
Junonis Templum 347

Jusicus, Armen. Præsul. 242. verberibus necatur, p. 244, 245
Jusjurandum, *Bazabranis*, per Solem & Lunam, cunctaque sua Numina, coelestia simul & terrestria, perque salutem Aris & Tigranis, 115, 116. *Artasiris*, per Lumen Solis, 205. *Saporis*, per Mithram magnum Deum, 249. *Vardani*, per Solem Regis, 255. *Saporis*, per ignem, & aquam, & immortalium Majorum gloriam, 283

L.

LADANUM Cyprium 354
Langobardi, Populus 280
Laudicea, urbs 352
Lazicia 88
Lecorum Rex Sergirus 276
Lerubnas, res gestas Abgari & Sanatruis conscripsit 146
Libri Sacri, Veteris, & Novi Fœderis, Armeniacæ consuetudini traditi 299, 313
Libya Marmarica, 349. Interior *ibid*
Licianus, Rom. dux 201, 202
Licinius Sororem Constantini in uxorem accipit, 219. Ecclesiam divexit, *ibid*. Constantino infidias parat, *ibid*. uxorem acerbius tractat, *ibid*. Basilium Episcopum occidit, *ibid*. contra Constantinum copias comparat, *ibid*. ad Metalla damnatur 220
Limyrice 336
Lotos, arbor 348
Lycaonia, regio 353
Lycia, regio 352
Lycius lacus 179
Lybianus, Abgaro R. inimicus 131

M.

MACEDONIA 347
Macedonius Episcopus 265, 268
Mamgo, Satrapa Zenensis, Mamiconis gentis auctor, 205, 206, 212. Selcuniorum principem, per fas & fidem deceptum, occidit 211, 212
Mamiconia gens 205, 291, 294, 321
Mamiconiorum Regina, Desticca 324
Mananalia, regio 285, 286, 358
Manavazus, Armenaci frater 30
Manavazla gens, 31, 97. deleta 232
Mandacanii, à Miandaco orti, 97. ab Artasire deleti 200
Mandragora, pomum 359
Mania, Argami concubina 165
Maniæ Specus, unde nomen cepit 224
Manazirus, Restuniorum Princeps, 213, 236. Baccurium cum exercitu atrociter cædit, 237. Nisibenos abducit, *ibid*. morbo absimitur *ibid*
Manavazus, Armeniæ R. vide *Arsamus*.
Manua Judæus, à quo Amatunii, seu Manuadæ, oriundi 172
Marcus,

I N D E X.

Maracoria ab Artavasio condita p. 73
Marcas, Episcopus 175
Maribus Catinensis, Syrus, 40, 49, 100. regiam
 Ninives Bibliothecam adit, 21, 23. ex volumine,
 jussu Alexandri ex Chaldaico in Græcum con-
 verso, historiam Armeniæ depromit 23
Mariciorum urbs 117
Marindia, regio 175
Marinus, Cæsaris Tribunus 132
Mars Soli conjunctus 239
Masanda, castellum 117
Masis, seu *Ararates* mons, 33, 73, 160, 161, 166,
 177, 256, 260, 361
Massageta, Populus 107, 216, 342
Mastiche, gummi 351
Mauritania Tingitania, 348. Cæsariensis *ibid*
Maximino imperante, Ecclesia vexatur 196
Mazaca, urbs, unde nomen habuerit, 39, 88, 89,
 108, 110. à Pompeio capta, 110. *Cæsarea*
 nominata 39, 113
Mazanus, Artasis F. 165. Dei Aramazdis An-
 tistes creatur, 168. Mala fratribus molitur, 170.
 à quibus occiditur 171
Medi, Populus 56, 61, 343
Media 70, 363
Medorum, Reges, 58. Campus 157
Mediterranea regio, 21, 108, 110, 125, 181, 242,
 351
Mibecanus, mensis 324
Melas, amnis 354
Melitenus Episcopus, Acacius 305
Meralius Campus 241
Meruzanus Arzerunius Christum abnegat, 271.
 Armeniæ præficitur, 272. quid in Armeniâ
 gesserit, 273. Græcos Libros comburit, 273,
 300. trucidatur 276
Mofacus, ex Stirpe Arami, Mazacam urbem con-
 dit 39, 40
Mesopotamia, 109, 132, 362. Artavaldi adempta,
 120. Armeniis . . . 149, 282
Misrobis, Aulæ regis Scriba, qualis vir fuerit, 289.
 Miracula edit, 289. ad Characterum Armenio-
 rum investigationem se confert, *ibid*. eâ de re
 Isaacum Episcopum adit, 291. Characteres
 quosdam à Daniele excogitados accipit, 297.
 omnibus laboribus exantlatis, tandem aliquando
 Literarum Hâicanarum formas feliciter adinve-
 nit, 298, 299. Ludos literarios per Provincias
 instituit, *ibid*. Iberorum & Albanorum Cha-
 racteres format, 300. Byzantium mittitur, 304
 — 306. in primariis Doctoribus adscribitur,
 306. Armeniam erudit, 308, 310. qui Scripta
 Patrum in Linguam Hâicanam transferant, Ipse
 & Isaacus Magnus Bdeffam mittunt, 311. E-
 pistolas & Decreta Concilii Ephesini accipit, 312,
 313, & accuratissimum Sacræ Scripturæ Ex-
 emplar, 313. Ecclesiâ ad Valarispatam præfi-
 det, 322. ex vitâ migrat, 324. ejus Laudes,

325. de Corpore ejus sepeliendo diffidium or-
 tum p. 325
Messalina, Judæorum Regina 109
Mestrimus, à Noâ quartus 12
Mezcibitba, Iberiæ caput 214
Minerva statua 104, 108
Miranus, Iberorum dux, 213, 236. Christianam
 fidem amplectitur, 214, 215. occiditur 239
Mitbra, Magnus Deus per quem Persæ jurant,
 249
Mitbridates, Iberorum Consul 95, 102
Mitbridates, Ponti R. à Pompeio devictus, veneno
 tollitur 110, 111
Mitbridates Filius 110, 112, 113
Moca, Armeniæ Maj. Provincia 302, 358, 359
Mogapastus, Deorum Antistes creatur 160
Mopsuestia, urbs Ciliciæ 243
Morphilobus, Valarsacem R. prælio laceffit, 88, 89
Moses Chorenensis, Isaaco Bagratidæ Historiam dic-
 cat, 1. de Græcis Historicis Res gestas Arme-
 niorum depromit, 2. ab exstructione Turris ex-
 orsus, ad sua usque tempora Historiam deducit,
 6. unde Res ab Armeniis gestas usque ad Sar-
 danapalum excerptis, 23, 56. se ex veritate
 Historiam condere proficitur, 49, 197, 231. alie-
 nâ ditioni subiectus, 57. ad Linguam Græcam
 ediscendam Alexandriam mittitur, 313. quo-
 modò propositum iter peregerit, 313 — 315.
 Senex, valetudine infirmâ, has Historias conscri-
 bit, 321. Armeniæ miserandam Sortem deslet,
 326 — 331
Murensis familia, ab regiâ gente secunda 94
Mursus, amnis 183
Myrtus, Insula 347
Myssa, regio 352

N.

NABUCHODONOSORES, Babylonio-
 rum R. 58. Iberos in ditionem suam re-
 digit 95
Napbintbi, seræ 349
Navasardius, Mensis 186, 324
Naxuana, regio 94, 165, 360
Naxuanum Castellum, Locus ubi Nox ex Arcâ e-
 gressus est 71, 94, 165, 267
Nébrothes, Æthiops, idem ac Belus, 13. *Saturnus*
 ab Ægyptiis vocatus 20
Nectanebus, Ægyptiorum R. 104, 105, 107
Neptuni Templum 347
Nerfes, Assyriæ R. Literas ab Abgaro R. de Petro
 Apostolo accipit 140
Nerfes, Persarum R. 222
Nerfes Magnus; Armen. Præsul, statum Armeniæ
 pulchrè sapienterque ordinat, 251, 252. Va-
 lentinianum Arsaci mitigat & reconciliat, 253.
 Arsacem, Patricidii compertum, exsectatur, 257.
 Infantes, Servituti destinatos, eripit, 261. Ar-
 H h h facient

I N D E X.

laccem Satrapæque inter se conciliat, 263.
Postulata Arfacis ad Valentem desert, 264. In
Insulam, Navi fractâ, ejicitur, 265. Byzantium
 redit, 268. ope Theodosii, Papum Armeniæ
 Regem facit, 273 — 375. veneno tollitur, 277
Nerva, Rom. Imperat., 169
Nicaea, urbs 221, 223, 351
Nicomedia, urbs 220, 351
Newtonus Cl. Isaacus, notatus 82
Nilus, flumen 314, 340, 349
Ninive, urbs 21, 36, 37, 43, 47, 56, 364
Ninus, à Noâ duodecimus, 13. neque Belus, ne-
 que Beli filius fuit, 14. Assyriæ potitur, 36.
 In Armeniam expeditionem parat, 37. Historias
 antiquas concremari jubet, 40. in Cretam pro-
 fugit 41, 47
Ninyas, qui & Zames, Semiramidis F. matrem nec-
 cat 48, 51, 54
Nisibis, urbs, 21, 23, 91, 99, 101, 259. Armenio-
 rum Regum Regia illinc ad Edeßam transfertur,
 128. à Sanatruce R. instauratur 145
Numerianus, Rom. Imperat. in Thraciâ occiditur,
 202
Nunia, femina, Iberis Evangelium prædicat, 214
 — 216
Nycharus Mades, Medorum Præfectus, manu Ara-
 mi occidit 36

O.

O C R A, mons 345
Ogenfis gens 95
Olympias, Alexandri Mater, ab Achille quarta &
 vigesima 82
Olympias, Arfacis uxor, 253. veneno tollitur, 257
Olympiodori de Mundi descriptione divisioneque
 Gentium Sermo 18, 195
Olympus, Mons, *Deorum Conjectus* olim appella-
 tus 17, 354
Olympus, Historicus 160
Oremandis Ignis 199
Osacanus, ager, 239, 240. vicus 325
Osia, urbs 71
Ostan, vox Persica, *Asylum* sonat, 71. *Satellites*, . 93
Oia, Tribunus Militum, 210. à Sluco interfici-
 tur 210
Oxis, regio 148

P.

P A C O R U S, Regis Syriæ F. 114
Panalis Provincia 167
Pæopus Chalides Titanius, ab Aramo subactus, 39
Pabaria 89
Palastina 109, 169, 181, 242
Palba, regio eadem ac Balha 364
Palenensis, Josephus, in Sacris Libris vertendis oc-
 cupatus, 299. Byzantium petit 311
Palus magna 87, 91, 161
Pamphylia 353
Paphlagonia, regio 352

Pappi Alexandrini Topographia P. 337, 344
Papus, Armeniæ R. 257, 264, 265, 271. Regnare
 incipit, 273. cum Persis prælio congregitur,
 274 — 277. Nersem veneno tollit, 277. fe-
 cusi percutitur 278, 279
Papus & Aibanagenes, Jusci F. ietu fulminis con-
 cidunt 247
Paræus, Varbaci Medo, in regno Sardaspalo
 adimendo, adjutor, 95, 56. Primus Armenio-
 rum Regis titulum usurpat 58
Partavia, urbs 361
Partenius, flumen 352
Partbi à Macedonibus deficiunt 83
Pauli Apostoli Epistola ad Corinthios, 376 — 383
Perozamatius, ex familiâ Carenâ Balhaveris, 193.
 Exercitui ab Artasire præponitur, 217. Chaca-
 num devincit, *ibid.* veneno tollitur 218
Perozes, Parthorum R. 178, 181. unde id nomen
 invenerit 181
Persarum, de Byraspe Astysage horrida fabula, 77.
 78
Persia 364
Persici Præfeti, Nemini Armeniorum permittunt,
 ut alias literas quàm Syriacas discant 300
Persici Literis olim usi sunt Armenii. 297
Persicum mare 342
Petri & Pauli Sepulchra 315
Petrus Apostolus, Armeniis & Persis Evangelium
 prædicat 140, 141, 143
Petrus, Alexandr. Episcopus, Martyrium subit, 196
Phatacarana, urbs 233, 234, 236
Phatacarania, Armen. major. Provincia, 358, 360
Pharacetus, oppidum, unde nomen traxerit 33
Pharansima, Gneli uxor, 254. Olympiade, uxore
 Arfacis, veneno sublata, Arfaci nubit, 257. In
 Artogerassam Castellum se recipit, 270, 271. In
 Assyriam abducitur 278
Pharnerfes, Armen. Præsul 247
Phasaelus, Frater major Herodis. 115 — 117
Philippus, Rom. Imperat. 192, 194
Philippus, Abgaro R. inimicus 130
Phrygia 88, 352
Pisidia, regio 352
Pompei Rom. Ducis, in Armeniam expeditio, 110
Pontici, Ponti incolæ 99, 100
Ponticum mare 21, 96, 342
Pontius Pilatus, 111. ex Pontiâ Insulâ, 346. Ab-
 garo R. inimicus, 131. Ad Tiberium de Christo
 scribit 138
Pontus, regio, 87 — 89. *Polemoniæ*, 354. *Cop-
 padocius* 355
Præsum Promontorium 336
Probus Rom. Imperat. 199. cum Gothis Bellum
 gerens, Seditione inter milites orta, interficitur,
 201
Prometheus, ignis Inventor 20
Ptolemæus Philadelphus, omnium Gentium Libros
 in Græcam Linguam transferendos curavit, 3
 Pto-

I N D E X

Ptolemæus Geographus, orbem habitabilem dimensus est P. 337
Pygmaei 349, 365
Pyrenæi montes 344
Pythia vatis Responsum 106

R.

R *AVENNÆ* urbs, olim *Rbena* appellata, 346
Restomus Sazicus, Heroes Perâcus 96
Restumii 98, 114
Rhaphæus, Armeniæ R. temporum Nabuchodonosoris æqualis 58
Rhazdanus, flumen 34, 102
Rhea, Deûm Matris, Templum 351
Rhodanus Eunuchus, vivus crematur 253
Ripsumia, sanctæ Mulieres 214
Roma 337
Romani fodinas Auri & Argenti Hispanis adimunt, Gallisque tributum imperant, 84. Temporibus Augusti Cæsaris per Armeniam Censum instituunt 126
Rusia gens, ab Russâ, Lucii Cæsaris cognatâ, oriunda 182
Rufinus, Epiphaniæ discipulus, Mesrobem in Literis Haicanis formandis adjuvat 298, 299
Rufus, Judææ Præfectus 174

S.

S *SAGASTANIA*, regio 301, 364
Sabapiannus, mons 256
Salamandra, Bestia 351
Salgumi, loca deserta 310
Samuel, Armeniæ Præsul, 319. diræ rapacitatis, 322
Sambasbus, Hebræus, Bagratii Gen. auctor, 58, 59
Sambitibus, Golthanæ Princeps 288, 289
Samezaris familiæ Satrapia 94
Samofata, urbs 119
Sanatruces, Armeniæ R. 142. à fide Christianâ desciscit, 142, 143. Abgari filiis molitur Bellum, 144. Columnæ Marmoreæ lapsu diminuuntur ei pedes, *ibid.* Edessam in deditionem accipit, *ibid.* omnem Abgari Stirpem virilem delet, *ibid.* Helenæ, Abgari uxori, Mesopotamiam permittit, *ibid.* Nisibin instaurat, 145. unde *Sanatruce* nomen inditum sit, 146. inter venandum occiditur *ibid.*
Sanatruce quidam Armeniæ imperium sibi molitur 234
Sapores I^{us} Perfarum R. 200. Ab Arboco Zenensium R. pacem impetrat, 205, 206. Armeniam turbat, 210. à Tiridate pellitur, 217. à Constantino pacem petit, 218. Chosroï R. insensus, 240. Armeniis regem impositurus, copias parat, 241. in Palæstinam invadit, 242. Epistola ejus ad Tiranum, 248. Arfacem regem in locum Tirani substituit, 249. Columnam ad mare,

expeditionis suæ monumentum, erigit, 250. Tigranocertis pellitur, 259, quam urbem, iterum aggressus, expugnat, & funditus evertit, 261. Alanum Ozanum contra Arfacem mittit, 269. Armeniam Munimentis exuit, 271. Ad Aramazdis cultum Armenios perducere conatur, 272, 273. Copiæ ejus pulsæ fusæque, 274—277. Chosroem Armeniis regem imponit, 283. Epistola ejus ad Satrapas Armenios, *ibid.* Chosroem R. de gradu dejicit 292
Sapores, Armeniæ R. contemptissimus, & despicatissimus, Satrapis Ludibrio est, 301, 302. per insidias trucidatur 303
Saræus, Armæis F. 32
Saræi fines 90
Sardanapalus Assyriorum rex ultimus, 51, 55, 56
 Idem atque Elarhaddon Assyrius 60
Sardinia, Insula 346
Sarmatia 346, 355
Sarurius, Campus 73
Sathinica, Alanorum R. filia, Artasi nupta, 163, 164
Savarsana, regio, vide *Artaxa*.
Scærdius, Armeniæ R. temporum Sennacherimi æqualis 60
Scandia, Insula 342
Scaurus, Rom. Dux, in Syriam mittitur 110
Scholæ duæ Edessæ institutæ, quarum una Syriacis, altera Græcis uteretur Literis 149
Selevi, Populus 347
Scythia 337, 365
Selunia gens, à Sluco oriunda, 97, 210, 252. à Mangone Zenensi deleta 211, 212
Selucia, urbs 353
Seleucus Nicanor, Syriæ R. Parthos subigit 83
Sembatavanum, oppidum 147
Sembatus, Byratii F. Artasem, Sanatruce F. cædi ereptum, ad Darium Parthorum R. secum asportat, 147, 148. in regnum suum eum inducere parat, 153. in Utienfium fines profiscitur, 155. ad Eruandi castra properat, *ibid.* classicum cani jubet, 156. Eruando fugienti instat, 157. Diadema Sanatruce R. Artasus capiti imponit, 158. Bagaranam contendit, 159. amplissimis honoribus decoratur, 159, 160. Eruazum projici præcipitem in flumen jubet, 160. Thesauros ejus diripit, *ibid.* prædam ad Artasem reportat, *ibid.* Bagaranam alteram condit, *ibid.* ad Darium R. in Persidem mittitur, *ibid.* Artasus & Sathinica, Alanorum Regis filia, nuptias molitur, 163, qualis vir fuerit, 166. Alanorum regnum fratri Sathinica, cujus fuerat, restituit, *ibid.* Persas subigit, 167. insidiis Artavasdæ petitus, in Assyriam abit, *ibid.* Principatui exercitûs se abdicat, *ibid.* australibus Armeniæ copiis præponitur, 168. Romanos pellit 169
Sin-

I N D E X

- Seombatus*, Armen. dux, Bagarati Pater p. 208
Semiramis, Assyriæ Regina, 41, 47. in Armeniam expeditionem parat, 41, 42. Æstiva tempora quotannis in Armeniâ tradit, 43. Aggerem firmissimum per multa stadia ibi exstruit, 44, 45. oppidum, omnium regionum operum primum atque summum, condit, 45, 46. Columnas, Monumentum expeditionis suæ, erigi jubet, 47. Zoroastrem Assyriæ præficit, *ibid.* cunctos filios suos præter Ninyam interficit, *ibid.* à Zoroastre in Armeniam fugit, 48. à filio Ninyâ occiditur, *ibid.* quæ de eâ tradat Cephalion 48, 49
Semiramocerta, seu *Fanum*, urbs, 45, 46, 98, 118, 271
Semus, Noë F. 11. *Zerovanus* appellatus, 16, 19. Idem ac Zoroastres Bactrianorum R. 16. Monti *Simo* nomen dat 18
Sephezulia cohors, unde originem duxerit 93
Septa, Fretum 341
Sepulchra, Armeniacè *Gerezmanch*, locus in Armeniâ 29, 30
Setibi Columnæ 8
Severus Rom. Imperat. Strategium Byzantinum reficit 220
Shampbyr, vox Armen. *veruinam* seu *verutum* sonat, 72
Sicilia, Insula 346
Sidones, urbs 121
Silon, Rom. dux, ab Armeniis pellitur 118
Silphium Cyrenaicum 349
Silvester Rom. Episcopus 210
Simo monti, unde nomen inditum 18, 97, 211
Sinæ, Populus 367
Sinope Pontica 101, 150
Siracia Provincia, unde nomen traxerit, 32, 223, 277, 361
Sisacia cohors 94
Sisaciæ oræ 87, 360
Sisacur, Gelamii F. 33, 34
Slacana arx 211
Sobundus, locus in Mediâ 175
Solacerta, urbs, unde nomen adeptæ 33
Solis, Statua, 98. *Fanum* 268
Sormacus, Sacerdos Arzacensis, Artasirem R. apud Regem Persarum criminatur, 317, 318. in locum Isaaci Magni Armeniæ Præsul sufficitur, 318. de gradu dejicitur *ibid.*
Spandaratus Arsaviri F. in Græciam cum suis confugit, 266, 273. præclarum ejus facinus, 276. magnis cumulatur muneribus 277
Spandunii, unde nomen acceperint 93
Spera, Provincia 147, 180, 284, 310, 358
Sresa, collis 183
Styrax, gummi 353
Surenas, familiæ Surenz Balhavenfis auctor, 129, 130, 188, 193
Synia, Armeniæ Majoris Provincia, 180, 358, 360. Minor. 234
Synia Principes, Bacurius, 180. Antiochus, 257, 259. Babicius, 281, 284. Valinacus 289
Synicarum regio, à Persis *Sisacania* appellata, 34, 103
Synodus Nicæna, 221 — 223. Constantinopolitana, 269. Ephefina 312
Syria 110, 111, 120, 132, 174, 342, 362

T.

T *Ala*, Armeniæ Majoris Provincia, 89, 358, 361
Tambatum, oppidum 71
Tanais, flumen 343, 347
Taprobane, Insula 340, 367
Tarbanus, Noë F. 18. *Taroniæ* nomen dat, 19
Taronia, regio 19, 99, 103, 211, 313, 324, 359
Taron, oppidum 19, 232, 288
Tarsus, urbs 198, 354
Tasirensis Satrapia, 95. Provincia 311
Tatia, oppidum 179
Taurus, Mons 97, 353, 359
Taxatus, Provinciæ Afosiæ præponitur 207
Terentianus, dux 273, 274, 278
Teremii, Turii filii 159
Thaddæus, Abgarum R. sanum facit, 136. Evangelium Edessæ prædicat, *ibid.* Civitas illa fidem Christianam amplectitur, 137. Chohararum, impositione manuum, Edessensis præponit, *ibid.* morte multatur 142
Thaba, urbs 105
Thuchemus, Mons 341
Thodorus Samosatenus, qui & Mopsuestenus 313
Thodostopolis, seu *Carina* 309, 358
Thodofus, Magnus, Rom. Imperat. Simulachrorum Fana evertit, 268. Milites Subsidio mittit Papo contra Persas, 274. Varasatem Armeniæ regem creat, 279. Arfacem & Valarsacem Armeniis reges sufficit, 281. Mediolani de vitâ decedit 281
Thodofus, Minor, Rom. Imperat. 299, 304, 316. Epistolæ Isaaci Magni rescribit 306
Thermodon, flumen 354
Thessalonicensis Seditio 278
Tbilum, oppidum 108, 225, 232, 278
Thiras, à Noë quartus 12
Thomas, Apostolus, ad Abgarum R. Literas, Christo jubente, rescribit, 134. Thaddæum Edessam allegat 135
Thordanum, oppidum 109, 226, 242
Thorgomi Progenies, i. e. *Armenii* 26
Thracia 127, 347
Thule, Insula 281, 336, 342, 344
Tiberius, Rom. Imperat. 127. ad Abgarum regem de Christo rescribit, 138. cum Hispanis Bellum gerit 139
Tigranes Ius Armeniæ R. 58, 61, 62, 70. Astyagi Medo, & Cyro Persæ, fœdere junctus, 63. Sororem Tigraniam Astyagi nuptum dat, 68. in Mediam proficiscitur, 70. Astyagem manu suâ occidit,

I N D E X.

occidit, *ibid.* oppidum Tigranocerta condit, 71.
plus decies mille Captivorum in Armeniâ col-
locat, 71, 72. Medorum & Persarum imperium
sibi arripit p. 74
Tigranes II^{us} Armeniæ R. Græcorum copiis ob-
viam procedit, 108. Fana exstruit, *ibid.* Va-
huni de Sacerdotio dejicit, *ibid.* in Mesopo-
tamiam descendit, 109. Ptolemaidem urbem ob-
fidet, *ibid.* Muneribus Alexandræ, Judæorum
Reginæ, inde avertitur, *ibid.* in Syriam profi-
cisitur, 111. cum Gabinio, Rom. duce, So-
cietatem pangit, 112. Crassum cum exercitu
ad internecionem cædit, *ibid.* à Cassio prohi-
bitus nè Euphratem transeat, 113. Amicitiam
Arsis, Parthorum R. sibi conciliat, 114. Ba-
zaphranem, Restuniorum Principem, adversus
Romanos mittit, *ibid.* moritur 118
Tigranes III^{us} Armeniæ R. 181. à Puella Græcâ
captus, *ibid.* Rufam, Lucii Cæsaris cognatam,
in uxorem accipit, 182. familias majorum, &
minorum gentium, instituit, *ibid.* Fratris sui
Mazani Sepulchrum exornat 186
Tigrania, Astyagis Conjux 66—71
Tigranocerta, urbs, à Tigraane condita, 71. ab Sa-
pore funditus everfa 261
Tigris, flumen 97, 358, 362, 363
Tiranus I^{us} Armeniæ R. regnare incipit, 177. ve-
nationibus deditus, 178. Equos habuit perni-
cissimos, *ibid.* Arfacidarum petitioni de Agris
prolatandis non concedit, *ibid.* Erachnavum
magnis Muneribus cumulat, 178, 179. ad op-
pidum Zermen regni Sedem statuit, 179. Ni-
vium procellâ opprimitur *ibid.*
Tiranus II^{us} Armeniæ R. 241, 242. Jullano con-
tra Persas suppetias fert, 244. Jusicum & Da-
nilem morte multat, 244, 245. à Sapore dolo
malo accersitus, oculis orbatur, 248, 249. Jussu
Patris suffocatur 255
Tiranus Armen. dux, 168. Ipse & Artavaldes
Mazanum fratrem occidunt 171
Tiridates Bagratida, qualis vir fuerit, 179. Na-
zinicam, Syniorum principis concubinam, ab-
ripit 180
Tiridates Armeniæ R. qualis, 201, 202, 208, 212.
Mamgoni Zenenfi in Armeniâ domicilium præ-
bet, 206. Regnum capessit, 207. in Armeni-
am ire pergit, *ibid.* Amicos pro merito honori-
bus impertit, *ibid.* Ascheniam, Ascharadis fi-
liam, in Matrimonium ducit, 208. Romam ad
Constantinum contendit, 210. amplissima præ-
mia proponit, si quis Seleuciorum principem ad
se adduxerit, 211. Basiliorum Regem interfcin-
dit, 213. in Persidem, contra Saporem con-
tendit, *ibid.* quem in fugam avertit, 217. Per-
sidem invadit, *ibid.* Ecbatana altera septem
muris circumdat, 218. ejus Laudes, 226—228.
veneno tollitur 228, 230

Tiridates, Arfacis frater, interficitur p. 253
Tiritibus, Armenius, 253, 254, 256. à Nerse
magno exsecratur, 257. interimitur 258
Titanes & Rophæmi 17
Titus, Rom. Imperat. 149, 174
Titus & Tacitus, Rom. Imperat. 198
Tmoris, locus qui etiam *Cordricæ* appellatur, 167,
168, 245
Tobias, Judæorum vir princeps, fidem Judaicam
cum gentilibus suis non abnegat 135, 136
Torenses quidam, se Artasem R. interfecituros spon-
dent 156
Tospa, regio 271, 359
Trajanus Rom. Imperat. Ægyptios & Palæstinos
subigit, 170. contra Persas proficiscitur, *ibid.*
Armenios tributa pendere cogit *ibid.*
Tripolis, regio 348
Trojanum Bellum sub Teutamo Assyriorum Rege
fuit 53, 76
Tubis, Mensis Ægyptiacus 315
Turbicus, cognomine *deformis*, 96. de eo fabulæ,
ibid.
Turris Babylonica, per ventos disjecta 24
Turubrania, Armeniæ Maj. Provincia 358, 359
Tyrus, urbs 121

V.

VÆENSIS Vallis 325
Vabagenius, Tigranis F. 74. de eo fabulæ,
ibid. pro Hercule in Armeniâ Maccabæorum
Versionē positus, *ibid.* in Deos relatum coluere,
Iberi 75
Vabanus, Amatuniorum Princeps, 213, 236, 239,
240
Vabes, Armeniæ R. ab Alexandro Macedone oc-
ciditur 75, 387
Vabunii, quem auctorem generis habuerint, 75.
Sacerdotio & Præfecturis donati, 97. de gradu
dejecti 108
Vacon, Latro, Armeniam turbat 109
Vaicunius, Mons 109, 360
Valarsaces, Arfacidarum Armeniæ Regum primus,
Maribam Catinensem ad Bibliothecam Ninives
regiam mittit, 21. Epistola ejus de eâ re ad
Arfacem R. fratrem suum, 22. Præfecturas,
seu Satrapias, instituit, 86. Armenios disciplinâ
militari instruit, 87, 89, 90, 98. Statum Regni
ordinat, 91—97. Semiramidis urbem instaurat,
98. Armaviri Fanum exstruit, *ibid.* Judices
oppidatim vicatimque statuit, *ibid.* filios, præ-
ter natu maximum Arfacem, in Provinciam
Hastensem amovet, 99. Nisibi ex vitâ migrat,
ibid.
Valarsaces, Parthorum R. 197
Valarsapata, urbs, quæ & *Vardges*, 111, 182—184,
239, 261, 325, 361
Valarsapata Episcopi, Mesrobes, 322. Josephus, 325
I i i *Valarjes*,

I N D E X.

- Valarjes*, Parthorum R. p. 183, 190
Valarjes, Armeniæ R. 183, 186, 190. oppidum
Valarsavanum condit, 183. *Vardgem*, seu *Valarsapatam* muro circumdat, *ibid.* fabula de eâ
re, ibid. Chaziros & Basilios pellit, 184. in-
terficitur ibid.
Valenacus, Synensis, Armeniis præponitur copiis,
 250. morte multatur 257
Valens, Rom. Imperat. 250, 263. Armenios ob-
 tidēs necari jubet, 264. igni exurit 268
Valentinianus, Rom. Imperat. *Perfas* fundit, 250.
Epistola ejus ad *Arsacem, ibid.* in res alienas
 invadentes severè animadvertit, 252, 253. Ti-
 ridatem interfici jubet, 253. *Theodosium* con-
 tra Armenios mittit, *ibid.* mortem obit 262
Valerianus, Rom. Imperat. 194, 197, 198
Vanandenses Armeniam turbant, 285, 303. *Latro-*
cinii dediti 285
Vanandia, regio 287, 319, 361
Vanum, oppidum; vide *Semiramocerta.*
Varaxunna gens, unde oriunda, 34, 92, 102. *Re-*
gio 359, 360, 361
Varbaces Medus, imperium Assyriis adeptum in
Mediam primus intulit 55, 56, 58
Varasdates, Armeniæ R. 279, 280. Armeniam
Saporis, *Perfarum* R. imperio subjiciendi consi-
 lium init, 280. in *Thulem* insulam ablegatur,
 281
Vardanus, Mamiconius 254, 255, 258
Vardanus, *Isaaci Magni* Nepos, *Byzantium* mitti-
 tur, 304. exercitui præponitur, 306. ad *Re-*
gem *Perfarum* allegatur 308
Vaspuracania, Armeniæ Maj. Provincia 358, 359
Vaspuracenses Satrapæ 179
Vatnienfis Campus 233
Venalepas Surhacus, Chaziror. & Basilior. R. 184
Veneris Statua. 104, 108. Templum 268
Ventidius, Rom. dux, Armenios in fugam avertit,
 118
Veramus Saporess, Armeniæ R. 293. *Literas* ab
Artasire accipit, 295. *Veramo* & *Arcadio* tri-
 butarius, 296. *Mesopotamiam* pacatam reddit,
 297. diem obit supremum 300
Veramus I^{us} *Cermanus*, *Perfarum* R. 296, 297
Veramus II^{us} *Perfarum* R. 303. *Artasirem* R. &
Isaacum Magnum, de gradu dignitatis dimovet,
 318. *Isaacum M.* in Armeniam dimittit, 319
 — 322. ex vitâ migrat 323
Vernzunia, oppidum 71
Vercerus, Tribunus, Armeniorum copiis & *Aulæ*
regiæ præponitur 168
Verthanes, Armen. Præsul. 225, 232. Armeniorum
 nomine ad *Constantium* *Literas* scribit, 235. ad
Cæs. Const. contendit, 241. de vitâ decedit, 242
Vespasianus, Rom. Imperat. 149, 174
Vezercus, qui *Chbaranus* appellatur, 217, 218, 356
Urba, urbs eadem ac *Edeffa* 101, 362
Utia, Armeniæ Maj. Provincia, 154, 155, 195,
 358, 360
Vulcani Statua 104
Vulcanus, primus *Ægyptiorum* homo, & inventor
 ignis 20
- X.
- X** ISUTHRUS, 7. in Armeniam navigat,
 15, 16, 18
- Z.
- Z** ARASPUS, Mons 36
Zarshevania gens, quem auctorem generis
 habuerit 75, 359
Zarebius, Armen. dux 168, 170
Zarifatum, caput *Aliovitæ* 257, 319
Zarmarus, Rex *Perficus*, in Armeniam abducitur,
 167
Zarmarus, Armeniæ Princeps, cum parvâ *Æthio-*
pum manu *Priamo* auxilium tulit, 53. ab *Achille*
 interimitur 76
Zaruandia, Provincia; unde nomen traxerit, 19,
 359
Zavalia, regio 95, 361
Zavenus Armen. Præsul. 281
Zenenfes, Populus, 182. in omnium rerum abun-
 dantiâ vivunt, 205, 206. *Pacis* studiosissimi, 206
Zenenfium Rex, *Arbocus* *Zenbacurius*, contra *Ar-*
tasirem R. arma parat, 205, 367. Bellum pace
 sistitur 206
Zenia, regio 363, 367
Zermes, oppidum 179
Zerovanus, qui & *Zoroastres* Magus, idem atque *Sa-*
mus 16 — 19
Zenaxippum *Thracæ* *Solem* appellant 220
Zinonius, flumen 352
Ziravus, campus 274
Zodenfium Principatus 95
Zopha, regio, 95, 212, 225, 239, 240, 244, 286, 358
Zopbenfis Præfectura, 97. Princeps, *Marus*, 234
Zora, regio 95, 99
Zoroastres Magus, 16. *Assyriæ* ab *Semiramide*
 præficitur, 47, quam, prælio superatam, in *Ar-*
meniam pellit 48
Zuasum 94
Zuibus, Sacerdos, morte multatur 272
Zula, vicus 72
Zura, una ex portis *Caspiis* 184, 242
Zuræus, *Genthuniæ* gentis princeps, *Enano* cri-
 mina fruit 123
Zuræus, *Restuniorum* Satrapa, *Militum* Armen.
Seditionem movet, 245. Ipse cum *Propinquis*
 deletur 247

INDEX

INDEX Scriptorum, quos MOSES CHORENENSIS commemorat.

		A.				H.	
A	BYDENUS	pag. 7, 13, 14, 95		H	HERODOTUS		85
	Africanus	101			Hippolytus		101
	Agathangelus, 186, 187, 196, 202, 204	216			Homerus		76
	Aristo Pellæus	174		J	JOSEPHUS	J. 8, 101, 111, 127, 145	
	Arius	14			ERUBNAS	L. 146	
B	BARDESANES	185		L	ANETHO	M. 105	
	Barsumas	175, 190			Maribas Catinenfis, 13, 21 — 32, 40, 49, 55, 58, 60 — 71, 100		
B	Berosus	3, 7		M	OLYPIUS	O. 160	
					PALEPHATUS	P. 190	
C	CAMADRUS	106		P	Pappus Alexandrinus	337, 340, 344	
	Cephalion	14, 48			Phigonius	107	
	Chorobutus	190			Philemon	190	
	Constantinus Antiochenus	339			Polycrates	105	
D	DIODORUS Siculus	231		P	Porphyrus	190	
	Diodorus Samius	336			Ptolemæus	337, 340, 343	
E	EPIPHANIUS	17		S	SIBYLLA	S. 16.	
	Evagarus	105					
E	Eusebius	101					
F	FIRMILIANUS	196, 197					

A D D E N D A.

PAG. 31. l. 7. Genunia.] Corrige *Dunia*, ita uti notavimus ad pag. 232.
P. 43. l. 6. Cardosium.] Ita excudimus ex emendatione *Thome Vanandensis*, qui prius in sua editione *Dofum* posuerat. at verò scribendum certè erat *Sofum*, quemadmodum apparet ex *Mose Chorenenfi* l. I. c. 19. p. 54.
P. 72. not. 3. Col. 2. lin. 9.] *Si tibi est Machæra, & nobis Veruina est domi, quâ quidem te faciam, si tu me irritaveris confessorum foricinâ Neniâ.* Plaut. Bacchid. Act. IV. Scen. VIII. *Veruina, jaculi genus longum, quod aliqui verutum vocant.* Fulgentius.
P. 108. l. 6. Arfacanis.] Vide Not. (14) p. 389.
P. 126. Not. 2. l. 5.] Dele à *merid* ad finem notæ. Neque enim feret temporum ordo, ut *Herodes Chalcidenfis* intelligatur.
P. 190. l. 22. Baratus] Scribe *Parabates*, [*Παραβάτης*], quum eo nomine Julianus interdum denotetur.
P. 216. l. 14. Agathangelus.] Ex compluribus indiciis veri nobis simillimum videtur, Agathangelum Græcè, non autem Armeniacè, historias suas conscripsisse, id quod nostram *de Agathangela Constantino-politano* conjecturam confirmat.
P. 281. l. 26. Quæ] Dubium est, annon potius vertendum esset *qui*, aded ut de Valarsace intelligi posset.
P. 292. l. 10. Ferro circumdatos.] Ita Armeniaca, sed nimis ineptè vitiosèque; quod quum alibi Lectores perspexerint, æquum erit, ut potius Codicem depravatum, quàm nos interpretes culpent.
P. 307. Not. 2.] Post *miminerimus* adde; nisi forte huc pertineat, id quod Augustinus de *Gnosticis* scribit. Denique cum ab aliis atque aliis per diversas terrarum partes aliter atque aliter nuncupentur, nonnulli eos etiam Borboritas [*Βορβορίτας*] vocant, quasi cænosos, propter nimiam turpitudinem quam in suis *Mysteriis* exercere dicuntur. De Hærei. §. 6. Hinc forsan suspicio, quamvis valde incerta, nonnulla injecta erit, eas Epistolas, quas nostra Appendix continet, ob eam causam esse confectas, ut horum Gnosticorum errores efficacissimè resellerentur.

Cæterum

Cæterum *variantes scriptiones Armeniacas*, quia nullius planè momenti videbantur, neque loci sententiam immutabant, Latine interpretari plerumque negleximus. Quæ autem varietates in *Numeris* occurrebant, eas omnes, ut solas ferè notatu dignas, *figuris numeralibus* explicatè declaravimus, præter unam, quam hîc adscribere placet. Ad p. 118. Var. lect. (c) MS *triennio*; ubi Editio prior habet *biennio*, ita ut ipsi scribendum judicamus.

Monitum de Tabulâ Geographicâ.

QUUM Armeniæ Antiquæ forma haud faciliè exprimi potuerit, nisi hodierna ejus figura primùm esset probè explorata, visum est, ex Itineribus omnium ferè Peregrinatorum inter se diligenter collatis, urbium præcipuarum Situs, studiosè, & quoad ejus fieri potuit, geometricè investigare; earumque nonnullis nomina etiam antiqua adscribere, propterea quia Incolæ ita vulgo tradunt, nec vera positio longè inde recedere videbatur. Consultuimus, quæque Scriptores Veteres, usque præterea sumus Tabulis *Arabica Naffiri Eddini*, & *Ulugi Beigii*, atque aded *Chartâ Marii Caspii Geographicâ*, quam Princeps nobilis *Petrus*, magnus ille Imperator Russicus, delineandam curaverat; ex quibus quidem Tabulis, & selectis aliquot aliorum Observationibus, tum Latitudinis, tum etiam Longitudinis gradus, à Circulo Meridiano Londinensi numeratos, ita designavimus, ut non multum à verò abesse putemus. His igitur sic constitutis, deinde Provincias XV Majores, ex Chorenensis Auctoritate, suis quæque locis, disponere studuimus; Regiones quoque minuscules atque oppida complura vetusta adposituri, si per valetudinem licuisset, quæ quidem acerbè prohibuit, quò minus hæc ipsa aliæque multa emendatè perpolire conaremur.

E R R A T A.

IN Armeniacis, pag. 16. *Præfat. lin. ult. lege Յարուցեալ Յիսուս. p. 22. l. 2. lege Վաղարշայ. ibid. not. (a) lege Հաշտութիւն. p. 30. l. 19. Հաւաքմանս. p. 39. l. 8. գովկիանու. ibid. l. 27. այնցիկ. p. 48. l. 30. Ունիւ. p. 49. l. 27. Յարմարեալ. p. 50. l. 16. Արաշահ. p. 57. l. 25. Թաւաղութիւն. p. 64. l. 14. ռւսի. p. 69. l. 2. ինչ նախ. p. 77. l. 22. ռմին. p. 81. l. 8. աշխարհիս գործք. p. 85. l. 29. MS. Հազազոց. p. 113. l. 11. Տեղաւայ. p. 115. l. 27. խնդրեալ. p. 132. l. 10. Մառիկոս. p. 158. l. ult. յաշխարհն. p. 168. l. 26. երէոց. p. 190. l. penult. dele քանդաւարաջմանս. p. 201. l. 1. ՀԶ. p. 219. l. 27. Ալոր. p. 224. l. 10. սրանցիկ. p. 226. l. 39. գի. p. 242. l. 15. մարգարէական. p. 259. l. 29. խաղաղութեւ քաջօրէն ազատութեւ զմիւսն. p. 272. l. 13. ամս. p. 284. l. 7. ունէին. p. 325. l. 25. յերիս. p. 336. l. 17. տիեզերականին. p. 344. l. 5. գրոց. p. 352. l. 27. անշահ. ibid. l. 36. Դիդիմն. p. 381. vers. 35. յարիցեն. p. 382. v. 51. յարեալ.*

IN Versiõne. Pag. 7. *Præfat. lin. 15. lege Shaphah. ibid. l. 37. propiùs. p. 7. l. 16. repetat. p. 15. l. 7. contra quas. p. 47. l. 2. signatas. p. 51. l. 7. Ninyas. p. 64. l. 35. fastigio. p. 67. l. 8. Amici. p. 92. l. 14. gens ea. p. 106. l. 13. Libyco. p. 107. l. 4. Libyas. p. 113. l. 14. Iberorum. p. 115. l. 24, 25. dele, eisque Bazaphrane exigeret. p. 129. l. 14. obsederat. p. 131. l. 11. dele, in. p. 135. l. 9. assumptus ero. p. 156. l. 31. conflegebant. p. 166. l. 2. Qualis fuerit Sembatus, quidque. p. 168. l. 21, 22, 27. Zarehins. p. 170. l. 23. Zarehio. p. 174. l. 6. Rufo Præfecto. p. 176. l. 22. transibat. p. 195. l. 31, 32. de Taroniâ, & Simo monte. p. 196. l. 14. Cæsareæ in Cappadociâ Episcopo. p. 200. l. 26. cæteros. p. 211. l. 19. proficiscebatur. p. 220. l. 22. ampliorem fecit urbem. p. 222. l. 10. Hormisdæ. p. 233. l. 34. patre. p. 241. l. 14. Nersem. p. 246. l. 16. Persæ nobis objicerent, Te non sponte tuâ, sed. p. 249. l. 21. imperii sextodecimo. p. 250. l. 33. eos. p. 277. l. 39. quatuor & triginta. p. 303. l. 22. Aperfamium Spandunium ducem occidunt. p. 304. l. 9. occidentales. p. 337. l. 18. stadiis dimensus est.*

IN Notis. Pag. 13. *Not. 3. lin. 1. κυριος. p. 17. n. 5. l. 30. τοις εκ του Σημ υοις. p. 25. n. 2. conditam. p. 50. n. 2. l. 20. solos. p. 72. n. 3. l. 24. Shamphyr. p. 72. n. 6. l. 4. videtur. p. 81. n. 1. l. 17. εσθλισταμον. p. 106. n. 6. l. 6. αξιγας. p. 125. n. 2. l. 3. constituere. p. 133. n. 5. l. 5. Pseudepigrapho. p. 152. n. 1. suprâ, lib. II. c. 87. p. 271. n. 4. suprâ, l. II. c. 18. §. 10. p. 337. n. 2. l. 6. decem & septem. ibid. n. 3. l. 6. dolendum est. ibid. l. 11. scripsisse, p. 373. col. 1. lin. 2. earum. p. 383. col. 2. lin. 38. opinari. p. 392. col. 2. lin. 12. instaurârit. Hæc menda graviora indicanda duximus, cætera omnia Lectorum peritiæ atque humanitati committimus.*

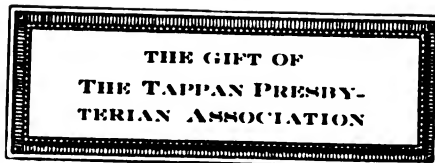
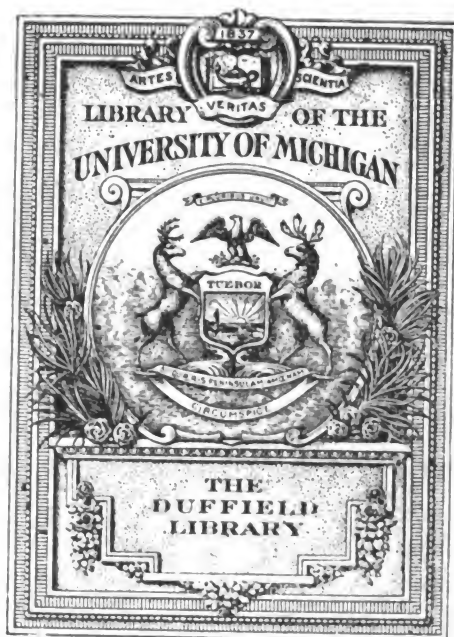
F I N I S.

UNIVERSITY OF MICHIGAN



3 9015 05711 8781

2001 8 1/2



B 454485

